

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aydın BEDEN

TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER
(1926-2001)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2011

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Aydın BEDEN

TÜRK BASININA GÖRE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİNDE TÜRKMENLER
(1926-2001)

Danışman
Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE

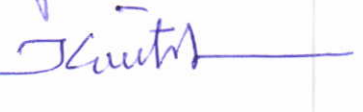
Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2011

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Aydın BEDEN'in bu çalışması jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selahittin ÖZGELİK

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. İsmail KURTCEPHE

Üye : Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK

Üye : Prof. Dr. Haldun EROĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. S. Haluk KORTAL

Tez Konusu: Türk Basınına Göre Türkiye-İrak İlişkilerinde
Türkmenler (1926-2001)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/06/2011

Mezuniyet Tarihi : 28/06/2011

Prof. Dr. Mehmet ŞEN
Müdür

.....

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	x
SUMMARY	xi
ÖNSÖZ	xii
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	xviii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KRALLIK DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER (1926-1958)

1.1. 1926 Ankara Antlaşması	34
1.2. Ankara Antlaşması'nın Yankıları	52
1.2.1. Türkiye'deki Yankıları	52
1.2.2. Irak'taki Yankıları	59
1.2.3. İngiltere'deki Yankıları	62
1.3. Ankara Antlaşması ve Türkmenler	65
1.4. Türkiye-İrak İlişkilerinin Başlaması ve Türkmenlerin Durumu	72
1.4.1. Ankara Antlaşması Sürecinde Irak ve Türkmenler	72
1.4.2. 1925 Irak Anayasası ve Türkmenler	75
1.4.3. Irak ile Türkiye Arasında İkili İlişkilerin Başlaması	77
1.4.3.1. Resmi Kayıt ve Evrakların Teslimi	77
1.4.3.2. Üst Düzey İlişkilerin Kurulması ve Elçiliklerin Açılması	79
1.4.3.3. Iraklı Yetkililerin Türkiye'ye İlk Resmi Ziyaretleri	84
1.4.3.4. Irak'ta Mahalli Diller Kanunu ve Türkmenler	90
1.4.3.5. Türkiye ile Irak Arasında İkili Antlaşmalar	91
1.5. Irak'ın Bağımsızlığına Kavuşması ve Milletler Cemiyeti'ne Girişi	94
1.5.1. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne Girişte Yayınladığı Deklarasyonun Türkmenler Açısından Önemi	103
1.6. Irak'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkmenlerin Durumu	105
1.7. Sâdâbad Paktı ve Türkmenler	111

1.7.1. Sâdâbad Paktı	111
1.7.2. Sâdâbad Paktı Sürecinde Türkiye-Irak İlişkileri	117
1.7.3. Bakanlık Düzeyinde Kerkük'e Yapılan İlk Ziyaret	119
1.7.4. Sâdâbad Paktı Sürecinde ve Sonrasında Türkmenler	121
1.7.4.1. Atatürk'ün Vefatının Irak ve Türkmenler Üzerindeki Etkisi	124
1.7.4.2. Türkmenlere Yapılan Baskılar ve Muhtemel Sebepleri	129
1.8. II.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Irak İlişkileri ve Türkmenler	132
1.9. Savaş Sonrası Türkiye-Irak İlişkileri ve Türkmenler	137
1.9.1. 1946 Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları ve Ekli Protokoller	138
1.9.1.1. İmzalanan Antlaşmaların Türkmenler Açısından Önemi	143
1.9.2. Gavurbağı Katliamı	152
1.9.3. Bağdat Paktı ve Türkmenler	158
1.9.3.1. Türkiye-Irak İlişkileri ve Bağdat Paktı'nın Oluşumu	158
1.9.3.2. Bakanlık Düzeyinde Kerkük'e Yapılan İkinci Ziyaret	167
1.9.3.3. Bağdat Paktı Sürecinde Türkmenler	170
1.9.4. Bağdat Paktı Sonrasında Türkmenlerin Durumu	175

İKİNCİ BÖLÜM

KRALLIK SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER (1958-1979)

2.1. 1958 Irak İhtilali ve Türkiye-Irak İlişkilerinde Türkmenler	184
2.1.1. 1958 Irak İhtilali	184
2.1.2. Irak İhtilali Karşısında Türkiye'nin Tutumu	187
2.1.3. İhtilal ve Türkmenler	192
2.2. İhtilal Sonrası Irak'ta Yaşanan Gelişmeler	195
2.2.1. Liderler Arasındaki Anlaşmazlık	195
2.2.2. Kürtlerle Komünistlerin İttifakı	196
2.2.3. Türkmenler ve Kürt-Komünist İttifakı	198
2.3. Kerkük'te Düzenin Bozulması	202
2.3.1. 24-26 Ekim Olayları	203
2.3.2. General Nazım Tabakçalı ve Hükümete Sunduğu Raporlar	208
2.3.3. Gelişmelerin Türkiye'deki Yankıları	210
2.3.4. Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'nun Kapatılması	213

2.4. İhtilal Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler	215
2.4.1. Musul'da Şevvaf İsyanı	215
2.4.2. Kerkük'teki Gelişmeler ve Katliam	223
2.4.2.1. 14 Temmuz Öncesi Kerkük'te Yaşanan Gelişmeler	223
2.4.2.2. Kerkük Katliamı (14-17 Temmuz 1959)	231
2.4.2.3. Kerkük Katliamı ve General Abdülkerim Kasım	238
2.4.2.4. Katliamın Sonuçları ve Yapılan Soruşturmalar	239
2.4.2.5. Katliamın Türkiye'de Duyulması ve Tepkiler	253
2.5. Kerkük Katliamı Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler	261
2.5.1. Türkiye-İrak İlişkileri	261
2.5.2. Türkmenler ve Türkiye	263
2.5.2.1. Katliam Sonrası Devam Eden Baskılar ve Irak'ta Kürt İsyanı	263
2.5.2.2. Öğretmenler Kongresi	273
2.6. Irak'ta İktidar Değişimleri ve Türkmenler	275
2.6.1. Abdüsselam Arif Dönemi Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler	275
2.6.2. Abdurrahman Arif Dönemi Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler	292
2.6.3. Irak'ta Baas İktidarı	300
2.6.3.1. Baas Dönemi Başlarında Türkmenler ve Türkiye	301
2.6.3.2. Türkmenlere Kültürel Hakların Tanınması (24 Ocak 1970)	305
2.6.3.3. Kürtlerle Özerklik Görüşmeleri ve Türkmenler	307
2.6.3.4. Türkmenlere Tanınan Hakların Geri Alınması ve Uygulanan Baskılar	317
2.6.3.5. Türkmenlere Yönelik Baskıların Artması ve Kürtlere Özerklik Verilmesi	326
2.6.3.6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Musul ve Kerkük'ü Ziyareti (26-29 Nisan 1976)	336

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADDAM DÖNEMİ TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER

(1979-2001)

3.1. Saddam Dönemi Başlarında Türkmenler	344
3.1.1. Türkmen Liderlerin İdamı (16 Ocak 1980)	344
3.1.2. Baskıların Artması	353
3.2. Irak-İran Savaşı'nda Türkmenler ve Türkiye	359
3.2.1. Irak-İran Savaşı (1980-1988)	359

3.2.2. Türkiye'nin Savaş Karşısındaki Tutumu	361
3.2.3. Savaşın Türkiye'ye Etkileri	366
3.2.3.1. Türkiye'nin Güvenliğine Etkisi	366
3.2.3.2. Ekonomik Açıdan Etkisi	368
3.2.3.3. Sığınmacılar Sorunu ve Türkiye'ye Etkisi	370
3.2.4. Savaş Sırasında Türkmenlerin Durumu ve Türkiye	374
3.3. Körfez Savaşı (1990-1991) ve Türkmenler	394
3.3.1. Körfez Savaşı (1990-1991)	394
3.3.2. Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin Tutumu ve Savaşın Türkiye'ye Etkileri	396
3.3.3. Savaşın Türkmenlere Etkisi	410
3.4. Körfez Savaşı'ndan Sonra Türkmenlerin Durumu ve Türkiye	413
3.4.1. Kürt İsyanı ve Türkmenler	413
3.4.2. Türkiye'nin Türkmen Temsilcilerle Yaptığı Görüşmeler	417
3.4.3. Tuzhurmatu, Tazehurmatu ve Altinköprü Katliamları (26-28 Mart 1991)	425
3.4.4. Irak'tan Türkiye'ye Yönelik Gerçekleşen Göçler ve Sonuçları	433
3.4.5. Türkmen Yerleşim Bölgelerinin İkiye Ayrılması	441
3.5. Türkmenlere Yönelik Baskıların Devamı ve Türkiye	448
3.5.1. 31 Ağustos 1996 Erbil Baskını	455
3.5.2. 1996 Ankara Süreci ve Türkmenler	459
3.5.3. 1997 Baskı Uygulamaları ve Ege Denizi Faciaları	463
3.5.4. 10 Ağustos 1998 IKDP Saldırısı	465
3.6. Washington Mutabakatı'nın Yansımaları ve Diğer Gelişmeler	467

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK TÜRKMENLERİ VE SİYASİ OLUŞUMLARI

4.1. Irak'taki Türkmen Yerleşim Bölgeleri	471
4.2. Irak Türkmenlerinin Nüfusu	480
4.3. Irak'ta Türkmenlerin Siyasi Oluşumları	485
4.3.1. Türkmen Kardeşlik Ocağı	486
4.3.2. Irak Milli Türkmen Partisi	489
4.3.3. Türkmeneli Partisi	489
4.3.4. Türkmen Bağımsızlık Hareketi	490
4.3.5. Şii Türkmen Partileri	490
4.3.5.1. Türkmen İslami Birlik Partisi	490

4.3.5.2. Türkmen Vefa Hareketi	491
4.3.5.3. Türkmen İslami Hareketi	491
4.3.6. Irak Türkmen Cephesi	491
4.3.7. Türkmen Siyasi Örgütleri	493
4.3.8. Diğerleri	494
4.4. Türkmen Kurultayları	495
4.4.1. I.Türkmen Kurultayı (4-7 Ekim 1997)	495
4.4.2. II.Türkmen Kurultayı (20-22 Kasım 2000)	496
SONUÇ	498
KAYNAKÇA	507
EKLER	535
ÖZGEÇMİŞ	570

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Türkiye'nin Bağdat Büyükelçileri	83
Tablo 1.2: Türkiye'nin Musul Konsolos ve Konsolos Yardımcıları	84
Tablo 1.3: Irak'tan Türkiye'ye Eğitim Almak İçin Gelen Öğrenciler	148
Tablo 1.4: Irak'tan Türkiye'ye Görevli Olarak Gelenler	150
Tablo 1.5: Türkiye'den Irak'a Görevli Olarak Gidenler	151
Tablo 2.1: 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'nda Öldürülen Türkmenlerin Listesi	240
Tablo 2.2: Türk Basınına Göre Kerkük Katliamı'ndaki Ölü ve Yaralı Sayıları	257
Tablo 3.1: 1980 Yılında İdam Edilen Türkmenler	354
Tablo 3.2: Irak-İran Savaşı (1980-1988) Sırasında İdam Edilen Türkmenler	392
Tablo 3.3: 1989-1990 Yıllarında İdam Edilen Türkmenler	413
Tablo 3.4: Tazehurmartu ve Tuzhurmatu Katliamları'nda Hayatını Kaybeden Türkmenler	426
Tablo 3.5: Altinköprü Katliamı'nda Hayatını Kaybeden Türkmenler	428
Tablo 4.1: 1912 (H.1330) Yılı İtibariyle Musul Vilayeti'nin İdari Taksimatı	471
Tablo 4.2: 1957 Yılı Musul, Kerkük, Erbil, Dilaya Vilayetleri İdari Taksimatı	471
Tablo 4.3: 1992 Yılı İtibariyle Türkmenlerin Yaşadığı Vilayetler ve İlçeleri	472
Tablo 4.4: 1912 (H.1330) Yılında Musul Vilayeti'nin Kayıtlı ve Kayıt Dışı Nüfusu	481
Tablo 4.5: Musul Raporu'na Göre Vilayetteki Nüfus Dağılımı	482

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AAM.	: Atatürk Araştırma Merkezi
AAMD.	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Patisi
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
A.Ş.	: Anonim Şirketi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜHFD.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
b.	: Birleşim
BCA.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKDP	: Birleşik Kürt Demokrat Partisi
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CS. TD.	: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi
Çev.	: Çeviren, Çevirmen
d.	: Devre, Dönem
DH.MKT.	: Dahiliye Mektubi Kalem
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	: Demokrat Parti
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
e.t.	: Erişim Tarihi
Edit.	: Editör

EÜ	: Erciyes Üniversitesi
F.	: Fevkalade
Gnkur. ATASE	: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
GÜ	: Gazi Üniversitesi
H.	: Hicrî
HRT.h	: Haritalar
Haz.	: Hazırlayan, Hazırlayanlar
HMT	: Halk Mukavemet Teşkilatı (Mukaveme eş-Şaabıyye)
IKDP	: Irak Kürdistan Demokratik Partisi
IKYB	: Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği
IKP	: Irak Komünist Partisi
IMTP	: Irak Milli Türkmen Partisi
ITC	: Irak Türkmen Cephesi
i.	: İçtima, İnikat
i.s.	: İçtima Senesi
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İ.DH.	: İrâde Dâhiliye
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
M.	: Miladî
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MEB.	: Millî Eğitim Basımevi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MM. TD.	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
Nr.	: Numara
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkeren Kürdistan)
s.	: Sayfa
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sa.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren, Sadeleştirenler
SHP	: Sosyaldemokrat Halkçı Parti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

t.	: Toplantı
T.A.	: Türk Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.C.B.D.A.G.M.	: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
TATAV	: Tarih ve Tabiat Vakfı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M. GCZ.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
T.B.M.M. TD.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
T.B.M.M. ZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Terc.	: Tercüme
TKO	: Türkmen Kardeşlik Ocağı
TMTF	: Türkiye Milli Talebe Federasyonu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Üniv.	: Üniversitesi
vd.	: ve devamı, ve diğerleri
Vol.	: Volume
Yas.	: Yasama
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan, Yayına Hazırlayanlar
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları

ÖZET

Bu tez, Irak'ta yaşayan Türkmenlerin 1926-2001 yılları arasındaki tarihlerini, Türk-İrak ilişkileri çerçevesinde incelemektedir. Türkiye ile Irak devletleri arasındaki siyasi münasebetler irdelenmiş ve Türkmenlerin durumları ele alınmıştır. 1926 Ankara Antlaşması'ndan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. 1937 Sâdâbad Paktı, 1946 Dostluk Antlaşması, 1955 Bağdat Paktı Türk-İrak ilişkilerinin gelişmesini sağlayan başlıca etkenlerdir. Gelişen ilişkiler, başlangıçta Türkmenlere olumlu yönde etki yapmıştır. Ancak, Atatürk döneminin sonlarından itibaren bu durum tersine dönmeye başlamıştır. Irak yönetimleri Türkmenlere çeşitli şekillerde baskılar uygulamışlardır. Türkmenlere eğitim veren okulları kapatılmış, ülkenin güneyine veya Kürt bölgelerine göç ettirilmişler, evleri ve toprakları ellerinden alınmış, hatta 1959 Kerkük Katliamı gibi acı olaylara maruz kalmışlardır. Bu tarz baskılar ve ağır sindirme politikaları 2001 yılına devam etmiştir. Nedeni, Türkiye'nin Musul ve Kerkük bölgesini ilhak edeceği endişesiydi. Bu yüzden Irak Hükümetleri, Türkmenleri Arap toplumu içinde eriterek Türkmen nüfusunun azalması için uğraş vermişlerdir. Böylelikle Türkiye'nin Türkmenlere olan ilgisi zayıflatılmaya çalışılmıştır. Türkiye ise çoğu zaman Türkmenlere uygulanan baskıları Irak'ın iç işleri olarak değerlendirmiştir. Irak ile olan ilişkilerinin zarar görmemesi için Türkmenlere kültürel hakların verilmesi konusunda yaptığı teşebbüslerin ötesine geçmemiştir. Türkmenler, yaşadıkları sıkıntılara çözüm bulunması için Körfez Savaşı'ndan sonra siyasi alanda örgütlenmeye başlamışlardır. İlk siyasi parti ve teşekküllerini bu dönemde kurmuşlardır. Irak'ta Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler Telafer, Musul, Altunköprü, Kerkük, Tuzhurmatu, Erbil, Mendeli ve civarı olarak sayılabilir. Bugün itibarıyla, Irak'taki Türkmenlerin sayısının 2.5 milyondan aşağı olmadığı tahmin edilmektedir.

SUMMARY

In this thesis are discussed that the Turkmen living in Iraq between the years of 1926-2001, the framework of the Turkish-Iraqi relations. Political relations between Turkey and Iraq are examined and the position of the Turkmen have been dealed. After the 1926 Ankara Agreement the relations between the two countries developed rapidly. 1937 Sadabad Pact, 1946 Treaty of Friendship, 1955 Baghdad Pact, are the primary factors in the development of the Turkish-Iraqi relations. Improved relations, initially made a favorable effect on the Turkmen. However, this situation has begun to reverse since the end of the Ataturk era. Iraqi authorities have pressured on the Turkmen. Providing education in Turkmen schools were closed, Turkmen were forced migration to Kurdish regions or South of the country, taken from their homes and lands; furthermore, were subjected to painful events as the 1959 Kirkuk massacre. This kind of heavy pressure and intimidation policies continued in 2001. The reason fort his was concern Turkey will annex the region of Mosul and Kirkuk. Therefore, Iraqi goverments carried out a polity of dissolving the Turkmen population within the Arap community. Thus, Turkey's interest in the Turkmen was tried to be undermined. Turkey considered the pressure to the Turkmen as the internal affairs of Iraqi, Turkey only be appealed to the Iraqi goverment for giving cultural rights to Turkmen. After the Gulf War, Turkmen began to organize to find a solution to their troubles in the political sphere. The first political parties and formations established in this period. As heavily populated regions of the Turkmen in Iraq Telafer, Mosul, Altinköprü, Kirkuk, Tuzhurmatu, Erbil, Mendeli and vicinity can be considered. As of today, the number of Turkmen in Iraq is estimated that 2.5 million down.

ÖNSÖZ

Siyasi tarih incelemelerinin, gelecekte izlenecek politikaların belirlenmesine büyük oranda katkı sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bunda, geçmişte yaşanan olayların araştırılıp öğrenilmesi suretiyle gelecekteki muhtemel gelişmelere dair çeşitli ipuçlarının elde edilmesi önemli bir faktördür. Zaten, tarihin geçmişle gelecek arasında köprü vazifesi gördüğü düşüncesi de buradan kaynaklanmaktadır. Yapılan hataların tespit edilerek bunlardan ders çıkarılması ve tekrarlanılmasının önüne geçilmesi, daha doğru adımların atılmasına yardımcı olur. Zira, gelişmiş devletlerin tarihi kesinlikle ihmal etmediği, izleyecekleri iç ve dış politikalarda sürekli tarihten yardım aldıkları bilinen bir vakıdır. Bilhassa bugün yaşanan sorunların temellerinin geçmişe dayandığı göz ardı edilmezse, bunun önemi daha iyi anlaşılır.

Yaklaşık 1300 yıldır Irak'ta yaşayan ve 1926'dan bu yana Irak Devleti'nin vatandaşları olan Türkmenler ise bu tarzda ele alınması gereken bir konudur. Çünkü Türkmenler, tarihin Irak'a bıraktığı bir mirastır. Buna karşın dünya kamuoyunda ve hatta Türkiye'de dahi Türkmenlerin fazla tanınmadıkları, maruz kaldıkları baskıların bilinmediği, adeta Irak'ta unutulmuş bir azınlık haline geldikleri görülmektedir. Irak ise son 400 yılı kesintisiz olmak üzere, 900 yıl civarında Türk hakimiyeti altında kalmış olan topraklardır. Dolayısıyla Türkiye ile Irak arasında tarihi, kültürel ve etnik bağların bulunduğu, birbirine muhtaç iki devlet oldukları akıldan çıkarılmamalıdır.

Ancak bu kadar kuvvetli bağların Türkmenler üzerine olumlu etki ettiği söylenemez. Nüfus itibarıyla Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Musul ve Kerkük bölgesinin Irak'a bırakılması halinde Türkiye için yaratacağı sorunları önceden tahmin eden ve bu bağlamda Türkmenlerin karşılaşabileceği güçlükleri görebilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucuları, bunun önüne geçebilmek için yoğun bir mesai harcamışlardır. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasıyla birlikte Irak sınırları dahilinde kalan Türkmenler için Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki kadro, gerek Milli Mücadele döneminde gerek Lozan Barış Konferansı sürecinde ve sonrasında büyük mücadele vermiştir. Ancak Türkmenlerin yaşadıkları toprakların özellikle petrol alanlarını kapsamaması, Türkiye'nin karşısına İngiltere, Fransa gibi dönemin önde gelen güçlerini çıkarmıştır. Dolayısıyla, daha kuruluş aşamasında yorgun ve bitkin bir devlet olarak ortaya çıkan Türkiye, askeri ve siyasi alandaki bu savaşımı, ancak Türkmenleri ve yaşadıkları bölgeleri İngiltere mandası altındaki Irak Devleti'ne bırakmak zorunda kalarak sonlandırabilmiştir. İngiltere uzun bir süre mandaterliği altında tuttuğu Irak'ta kendi yönetim esaslarının benimsenmesini sağlamış ve özellikle dünyanın diğer gelişmiş devletleriyle oluşturduğu konsorsiyum ile Irak petrolünü işlemeye

başlamıştır.

Günümüzde dahi dünyanın en önemli enerji kaynağı olarak kabul edilen ve halen uğruna pek çok savaşlar yapılan petrol, böylelikle Türkmenlerin de kaderinde önemli bir yere sahip olmuştur. 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi, 2010 yılından itibaren Orta Doğu'da “*Arap Baharı*” adıyla siyasi tarih literatürüne giren halk ayaklanmaları ve mevcut iktidarların birer birer devrilmeye başlaması ve ABD ile İran arasındaki sürekli gerginliğin temelinde petrol, hiçbir zaman inkar edilemez bir pay sahibi olmuştur. Daha güçlü ve daha az maliyetli yeni enerji kaynaklarının bulunmasına kadar da petrolün öneminin azalmayacağı, dolayısıyla gelecekte de benzer gelişmelerin yaşanacağı tahmin edilebilir.

Petrolün Türkmenlere etkisi, yaşadıkları bölgelerden ileri gelmektedir. Türkmen nüfusunun, özellikle Irak'ın başlıca petrol bölgeleri olan Musul ve Kerkük ile çevresinde yoğunluk arz etmesi, 1926 Ankara Antlaşması sonrasında Irak Hükümetlerinin Türkmenlere karşı izlediği baskıcı politikaların ve ağır sindirme hareketlerinin temel sebebini oluşturmuştur. Türkmenlerin kaderi adeta petrolle çizilmiştir. Böylesi bir zenginliği, Türkiye'nin Türkmenleri gerekçe göstererek Musul ve Kerkük bölgesini ele geçirmek suretiyle kaybedeceğinden korkan Irak yönetimleri, Türkmenleri asimile etme yöntemlerine başvurmuşlardır. Ayrıca, zorunlu göçler yoluyla Türkmen nüfusun Irak'ın geneline yayılması veya Türkmenlerin yaşadığı şehirlerin, ilçelerin, nahiyeler ve köylerin idari sınırlarının değiştirilmesi yöntemleriyle Türkmen nüfusunun toplu bir şekilde bir arada çoğunluk oluşturmalarına engel olunmaya çalışılmıştır.

Özellikle Atatürk döneminden sonra ağırlık kazanan Türkmenler üzerindeki tüm bu baskılar, zaman zaman Türkiye ile Irak arasında bazı gerginlikler yaratmıştır. Ancak çoğu zaman, Türkmenlerin merkezi hükümetle olan ilişkilerine, dolayısıyla uygulanan baskılara Irak'ın iç işleri nazarıyla bakmıştır. Bu açıdan büyük bir yanılgıya düşen Türkiye, güçlü bir devlet olmanın gereği olarak Türkmenler başta olmak üzere dış Türklere yeteri kadar ilgilenmemiştir. Türk-İrak ilişkilerinin gelişmesine büyük özen gösterilirken Türkmenler göz ardı edilmiştir.

Bu sebeple çalışmanın konusu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, 1926'dan itibaren sınırları dışında kalmış olan Türkmenlerin 2001 yılına kadarki tarihlerinin aydınlatılması olarak seçilmiştir. Irak'taki Türkmenlerin durumları incelenirken, Türk-İrak ilişkilerinin gelişim düzeyi de sürekli göz önünde tutularak, karşılıklı birbirlerine etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonucunda, Türkiye haricindeki çeşitli ülkelerin vatandaşlığına geçen Türk kökenli toplumların önemli bir parçasının incelenmesi, benzer baskılara maruz kalan yurt dışındaki diğer Türk topluluklarının

meselelerinin anlaşılmasına ve çözümlenmesine büyük katkılar sağlayacaktır.

Çalışmanın zaman sınırlandırılması, 1926-2001 yılları arası olarak düşünülmüştür. Bu şekilde bir sınırlandırma yapılmasının iki temel sebebi vardır. İlki, Türkmenlerin Irak Devleti himayesine geçmesinden sonraki varlıklarının, Türk-İrak ilişkileri bağlamında, ortaya konulmak istenmesidir. Bu sebeple süreç, 1926 Ankara Antlaşması ile başlatılmıştır ve Türkmenlerin XX. yüzyıldaki durumları bütüncül olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir neden ise 2001 yılından itibaren ABD başta olmak üzere dünyanın önde gelen devletlerinin değişen Orta Doğu politikalarıdır. Özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra “Önleyici Savaş Doktrini”ni benimseyen ABD, Irak’a karşı izlediği politikada önemli oranda bir değişiklik yapmıştır. Bu durum, Türkiye’yi de yakından ilgilendirdiğinden Türkiye-İrak ve ABD ilişkilerinde çok önemli gelişmelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu sebepten konu bütünlüğünün bozulmaması amacıyla çalışmanın içeriği 2001 yılına kadar getirilmiştir.

Diğer taraftan çalışmanın hazırlanması sürecinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır ve bunların çözümü için çeşitli yöntemler benimsenmiştir. İlki, tanımlama sorunudur. Bilindiği üzere bugün Irak’ta yaşayan ve çalışmaya konu olan halk için Türk, Türkmen, Irak Türkleri veya Irak Türkmenleri kavramları kullanılabilir. Bu tür bir tanımlama sorununa Giriş kısmında açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, yapılan çalışmada, inceleme konusu olan Türkmenlerin ifadesi için tarihi süreç dikkate alınmıştır. Giriş kısmında, konuya ilişkin kavramların açıklanması ve Irak’a yönelik gerçekleşen göç hareketleri hakkında bilgilerin verilmesi sırasında “*Türk*” ve “*Türkmen*” tabirleri birlikte kullanılmıştır. Musul Meselesi’nin 1926 Ankara Antlaşması ile çözümlenmesi sonrasında ise gerek resmi makamlar gerek Türkmenlerin kendileri gerekse de Türkmenleri konu alan yerli ve yabancı kaynaklar, genel olarak Irak’ta yaşayan bu zümre için “*Türkmen*” kavramını kullandıklarından, çalışmanın Birinci Bölüm’ünden itibaren belirtilen halk için “*Türkmen*” adı kullanılmıştır.

Benzer bir durum “*Irak*” kelimesi için de geçerlidir. Yine Giriş bölümünde açıklandığı üzere Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan topraklarda 23 Ağustos 1921 tarihinde Irak Devleti kurulmuştur. Ancak bu tarihten önceki dönemlerde söz konusu bölge için Mezopotamya, Irak-ı Arap gibi çeşitli isimlendirmeler kullanılmıştır. Bu yüzden anlatım birliğinin sağlanması amacıyla, belirtilen tarihten öncesine ait zorunlu görülen kısımlar dışında, günümüz Irak Devleti’nin kurulduğu toprakları ifade etmek için, genel olarak “*Irak*” kelimesinin kullanılması yoluna gidilmiştir. Bu tür durumlarda “*Irak*” kelimesi ile siyasi bir teşekkül değil coğrafi bir alan belirtilmek istenmiştir.

Çalışmada, gazeteler başta olmak üzere basın organlarındaki bilgilerden yararlanılırken,

belli bir düzen takip edilmeye çalışılmıştır. Buna göre, yazarı belirtilmeyen veya yazar(lar)ı belirtilmiş olmakla birlikte sadece bilgi vermek amacıyla yazılmış olan “haber” metinleri ile yazarı bulunan ve bilgi verirken aynı zamanda kendi yorumlarını da aktaran “köşe yazısı” niteliğindeki metinler, “makale” biçiminde değerlendirilmiş olup, bu tür kaynaklara atıf yapılırken, makaleler için kullanılan dipnot yöntemi uygulanmıştır. Ancak haber metinlerini hazırlayanların sayısında zamanla artış gözlemlendiğinden, bu tarz haberler dipnot gösterilirken sadece ilk muhabirin ismi yazılmış ve diğerlerinin “vd.” şeklinde gösterilmesi yoluna gidilmiştir. Buna karşın haber niteliği taşıyan ve ana başlık altında verilen bilgiler, kendi içinde çeşitli alt başlıklardan oluşmakta, aynı haberlere farklı sayfalarda da devam edilmektedir. Bu nedenle haber metinleri referans gösterilirken, konuya ilişkin ana başlık (manşet) esas alınmıştır. Ana başlık altında olup da farklı bir yazar(lar) tarafından kaleme alınan veya konuyla ilgili olmasına karşın bağımsız şekilde verilen haberler ise farklı referanslar olarak benzer biçimde gösterilmiştir.

Öte yandan dipnot atılmak suretiyle kullanılan gazete haber veya köşe yazılarının başlıklarından bazılarının, 1928 Harf İnkılabı’ndan sonra uzun bir süre yanlış yazıldığı görülmüştür. Kullanılan kitap, makale ve dergi gibi kaynakların da isimlerinde veya künye bilgilerinde yazım yanlışları ve bazı eksik bilgiler olduğu tespit edilmiştir. Bu tür bilgi, isim veya başlıklar, anlam değişmesine yol açmadığı, sadece yazım yanlışları ve imla hataları içerdiği için ve özellikle hataların düzeltilmesi, hem referans verme usûllerine aykırı olmasından dolayı hem de orijinalliğinin bozulmasına sebebiyet vereceğinden, herhangi bir düzeltme işlemi uygulanmadan olduğu gibi kullanılmıştır. Aynı şekilde, kullanılan kaynaklardan yapılan alıntılar da yazım hatalarına müdahale edilmeden olduğu gibi verilmiştir.

Çalışmada, anlatım birliğinin sağlanması amacıyla genel olarak günümüz Türkçesi yazım kuralları dikkate alınmaya çalışılmıştır. 1928 Harf İnkılabı’ndan önce Arap harfleri ile yayımlanmış olan çeşitli kaynaklardan Latin Alfabesi’ne çevrilmek suretiyle istifade edilirken transkripsiyon alfabesi, işaretleri, yöntemleri ve kuralları uygulanmamıştır. Çevirilerden doğrudan alıntı yapılmak istendiğinde, günümüzde kullanılan Türkçe kelimeler ve yabancı kökenli olmasına karşın Türkçeleşen sözcükler aynen aktarılmıştır. Fakat zorunlu görülen durumlarda ve yanlış anlamalara sebebiyet verecek yazılışlara engel olmak amacıyla, sadece “â,î,û” harflerinde olduğu gibi düzeltme işareti kullanılmıştır. Bunların dışında, özellikle Arapça, Farsça ve Osmanlıca kelimelerin yazımında ortaya çıkabilecek hataların en aza indirilebilmesi için Ferit Devellioğlu tarafından hazırlanmış olan “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*” dikkate alınmıştır.

Böyle bir çalışmanın hazırlanmasında ve tamamlanarak ortaya çıkmasında birçok kişinin

maddi ve manevi katkısı bulunmaktadır. Türk dış politikası açısından son derece önemli olup, güncelliğini koruyan bu çalışmaya beni yönlendiren, çalışma süresince yardımlarını esirgemeyen Sayın Hocam Prof.Dr. İbrahim KURTCEPHE'ye tüm kalbimle teşekkür ediyorum. Öğrencilik yıllarım da dahil olmak üzere üniversite hayatım boyunca her türlü konuda bana destek olan, görüş ve düşünceleri ile benim bugünlere gelmemde önemli bir payı bulunan ve en yoğun çalışma temposunda dahi zaman ayıran muhterem Hocam'a teşekkürü bir minnet borcu bilirim.

Tez çalışmamın her safhasında görüş ve önerileriyle bana rehberlik yapan, destek ve ilgilerini kesmeyen değerli hocalarım Prof.Dr. H. Yavuz ERCAN, Prof.Dr. Selahittin ÖZÇELİK, Prof.Dr. Fahrettin TIZLAK, Prof.Dr. Haldun EROĞLU ve Yrd.Doç.Dr. Haluk KORTEK'e içten teşekkür ederim. Ayrıca görüş ve fikirleri ile konunun şekillenmesine yardımcı olan Prof.Dr. Suphi SAATÇI ve Prof.Dr. Mahir NAKİP hocalarıma da ayrıca müteşekkirim olduğumu belirtmek isterim.

Çalışmalarımı her zaman destekleyen ve yardımlarını büyük bir içtenlikle sunan bölümdeki değerli hocalarım Yrd.Doç.Dr. Salih TUNÇ, Yrd.Doç.Dr. Berna TÜRKDOĞAN UYSAL ile yakın dostlarım ve aynı zamanda mesai arkadaşlarım Yrd.Doç.Dr. Fatma ŞİMŞEK, Yrd.Doç.Dr. Nimet Ayşe BAKIRCILAR, Okt. Hatice AKIN, Araş.Gör. Erdal TAŞBAŞ, Araş.Gör.Hatice DURGUN ve Araş.Gör. Seda TAN'a moral desteklerinden dolayı şükranlarımı sunuyorum. İçlerinde benim için ayrı bir yeri olan ve uzun yıllar boyunca devam eden dostluğumuzun yanı sıra tez çalışmam sırasında da destek ve teşvikleriyle, hatta zaman zaman baskılarıyla yakınlığını hiçbir zaman eksiltmeyen mesai arkadaşım, kadim dostum Yrd.Doç.Dr. Güven DİNÇ'e ayrıca teşekkür ediyorum.

Tezin önemli bir ayağını Ankara'daki Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde yapılan araştırmalar ve çalışmalar oluşturduğundan, söz konusu kurumların personellerine; ayrıca gerek buradaki gerekse Ankara'daki çalışmalarım sırasında ilgili belge ve kayıtların temininde büyük yardımları olan Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yönetim Birimi'ne ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Şüphesiz ki böyle uzun soluklu bir çalışmanın yapılabilmesi büyük emek, sabır ve azim ister. Ancak tamamının uzun çalışma sürecinde her zaman aynı kuvvetiyle mevcut olması mümkün değildir. İnsanları ayakta tutan da zaten böylesi durumlarında ailelerinin ve sevdiklerinin yanında olmasıdır. Ailem, he ne kadar yanımda olamadıysa da onların sevgi ve desteklerini her zaman kalbimde hissettiğimi belirterek biricik annem Bahdığül BEDEN'e ve yaşama azmim, beni bugünlere getirebilmek için vatanından ayrı yıllarca çalışmak zorunda

kalan gurbetçi babam Mikail BEDEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Yine Ankara'daki çalışmalarım sırasında beni evlerinde ağırlama nezaketi gösteren Mercan-Mustafa YILDIRIM çiftine ve ailesine, aynı şekilde Fadime ÇELİK ve ailesine müteşekkir olduğumu ifade etmeliyim. Burada ismini anamadığım ancak yardımlarını hayatım boyunca unutmayacağım birçok dostuma da ayrı ayrı teşekkür ettiğimin bilinmesini isterim.

Bu çalışmanın bilim hayatına katkı sağlaması en büyük dileğim iken, insan eliyle hazırlanmış hiçbir çalışmanın eksiksiz ve mükemmel olmayacağını farkında olarak, bu tezde de kusur ve yanlışlıkların olabileceğini söylemem gerekir. Bilimsel çerçevede, gerçeklere sadık kalarak hazırladığım bu tezle, Türk tarihine bir nebze fayda sağlayabilirsem kendimi mutlu sayarım.

Aydın BEDEN
Antalya, Haziran 2011

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

I. Arşiv Kaynakları

a. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Musul ve Kerkük bölgesinin tarihini aydınlatabilecek, dolayısıyla Türkmenler hakkında veya bizzat Türkmenlerle ilgili bilgi verebilecek çok sayıda belge bulunmaktadır. XIX. yüzyıl ve daha öncesine ait olan belgeler genellikle bölgenin idaresi ve aşiretler arası anlaşmazlıklara aittir. Yabancı uzmanların XIX. yüzyıl başlarından itibaren çeşitli gerekçelerle bu bölgeye gelmesi ve özellikle petrol arama, arkeolojik kazılar gibi faaliyetlerde bulunması ise arşiv kayıtlarının artmasına yol açmıştır. I.Dünya Savaşı sonlarında ortaya çıkmaya başlayan Musul Meselesi'ne ilişkin de yine pek çok belge bulunmaktadır. Ancak incelenen döneme ilişkin Osmanlı belgesi bulunmamaktadır. Bu yüzden az sayıda olmakla birlikte Türkmenlerin tarihi ve yoğun olarak yaşadıkları Musul Vilayeti hakkında bilgi verilirken Giriş bölümü ile Birinci Bölüm'ün bazı kısımlarında toplam 6 adet Osmanlı arşiv belgesinden istifade edilmiştir.

b. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Türk dış politikası ile ilgili herhangi bir araştırma yapılmak istendiğinde konuya ilişkin belgelerin bulunabileceği en önemli kurumlardan biri T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'dir. Ancak bu arşivin araştırmacılara kapalı olması, bu ve benzeri konularda yapılmak istenen çalışmalar için büyük sıkıntı doğurmaktadır. Zira, tarafımızdan yapılan pek çok müracaat, arşivin kullanıcılara açık olmadığı belirtilmek suretiyle geri çevrilmiştir. Bu yüzden Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden istifade edilememiştir.

Diğer taraftan Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelerin T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne devredildiği ve sözkonusu belgeler içerisinde sınırlı sayıda olmak üzere uygun görülenlerin kullanımına izin verildiği görülmüştür. Bu çerçevede T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan arşiv belgelerinden 1976 yılına kadar olup, tasnif edilmiş olanlarına ve kullanımına izin verilenlere ulaşmak mümkün olmuştur. Çeşitli şekillerde yaptığımız taramalar neticesinde, konu ile ilgili olduğu düşünülen toplam 334 belge temin edilebilmiştir. Bu belgelerden ise 112 tanesi çalışma içerisinde kullanılmıştır. Belgeler, her kullanımda tam künye olarak verilmiştir. Ayrıca belgelerden bazıları birçok sayfadan oluştuğu için kullanılan sayfanın numarası veya numaraları tire (-) işareti ayrılarak gösterilmiştir.

II. Resmî Yayınlar

Çalışma sırasında, Türk basınının yanında konuyla ilgili çeşitli kurumların yayınlamış olduğu bazı resmî kaynaklar da kullanılmıştır.

a. TBMM Zabıt Cerideleri

Zabıt Cerideleri, Gizli Zabıt Cerideleri ve Tutanak Dergileri TBMM’de yapılan görüşmelerin kayıt altına alındığı başlıca kaynaklardır. Zabıt Cerideleri ile Tutanak Dergilerinin 1991 yılına kadar olan kısmı elde edilerek incelenmiş ve konu ile ilgili bilgiler gerekli görülen yerlerde kullanılmıştır. Ancak burada belirtmek gerekir ki tutanakların sayfa numaraları Meclis’teki görüşmelerin kayıtlı olduğu kısımlarda sayfa altında, Encümenlere ait mazbata, rapor veya cetvel gibi metinlerin bulunduğu bölümlerde sayfanın üstünde verilmiştir ve Meclis görüşmeleri ile karışmaması için tekrar “*Bir*” (1)’den başlatılmıştır. Bu yüzden zabıtların bu bölümlerinden yararlanılırken önce Meclis görüşmelerindeki ilgili sayfanın numarası, akabinde yine ilgili mazbata, rapor veya cetvelin yararlanılan sayfasının numarası “*taksim işareti*” (/) ile gösterilmek suretiyle verilmiştir.

Diğer taraftan, TBMM’de 24 Nisan 1920 tarihinden 25 Teşrinievvel (Ekim) 1934 tarihine kadar yapılan gizli görüşmelerin (kapalı oturum) tutanakları Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 1985 yılında 4 cilt olarak yayımlanmıştır. Çalışmanın ihtiyaç duyulan bölümlerinde bu kaynaklardan yararlanılmıştır. Fakat belirtilen tarihten sonra yapılan gizli oturumların tutanakları yayımlanmamış olduğundan bunlara TBMM Kütüphanesi’nden ulaşılmıştır. Bu suretle elde edilen gizli zabıt tutanaklardan istifade edilirken de belirli bir yöntem izlenmiştir. Buna göre, önce oturumun yapıldığı devre, ardından ilgili cilt, birleşim numarası ve tarihi, son olarak da kaçınıcı oturum olduğu “*Kapalı Oturum*” kaydı düşülerek verilmiştir (Ör. T.B.M.M. TD., d.18, c.46/1, Yas.Yılı:3, b.126 Olağanüstü (12 Ağustos 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum)).

b. Düstur

TBMM tarafından hazırlanan yasaların, Türkiye’nin diğer devletlerle yaptığı ve TBMM’nin kabul ettiği antlaşmaların nihai şeklinin yayımlandığı Düsturlardan da istifade edilmiştir. Daha çok Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşmalar veya antlaşma metinleri hakkında bilgi alınmak istendiğinde Düsturlara başvurulmuştur.

c. Resmî Gazete

Genel olarak Türkiye ile Irak arasında imzalanmış olan antlaşmaların veya Türkmenleri ilgilendiren bir kararın yürürlüğe giriş tarihi ve içeriği konularında bilgi alınmak istendiğinde müracaat edilmiştir.

d. Salnameler/Yıllıklar

Sâlnâmeler, içinde bulunulan yılda devletin siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal durumunu, devlet görevlilerini ve devlet yönetimine ilişkin başlıca gelişmeler ile değişimleri belli bir düzen dahilinde aktaran kayıtlardır. Keza, yıllıklar da aynı şekilde değerlendirilebilir. Bu tür kayıtlar genel anlamıyla devletin bütününe ilgilendirecek şekilde hazırlandığı gibi vilayetlere veya belli bir kuruma ait olmak üzere de hazırlanabilmektedir. Vilayet salnameleri, ilgili vilayetin idari taksimatı, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, ticari ve ekonomik faaliyetleri, nüfusu, okulları, kütüphaneleri hakkında ve daha pek çok alanda bilgiler verir.¹ Çalışma içerisinde 2 salname ve 2 yıllıktan yararlanılmıştır. Bunlardan ilki, Osmanlı Devleti dönemine ait olup 1912 (1330 H.) tarihli Musul Vilayeti Salnamesi'dir. Yararlanılan diğer salname 1927-1928 yılına ait Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi'dir. İki yıllık ise Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı olup 1928-1929, 1929-1930 yıllarına aittir.

e. Ayın Tarihi

Resmi kaynaklardan bir diğeri "*Ayın Tarihi*" mecmuasıdır. Eylül 1923'ten itibaren yayınlanmaya başlanan Ayın Tarihi, Mayıs 1931'e kadar olan dönemde toplam 25 cilt ve 86 sayı olarak yayınlanmıştır. Ancak Haziran 1931-Ocak 1934 arası yayın hayatına ara verilmiştir. Ocak 1934'ten itibaren ise Ağustos 1957'ye kadar yeniden 1. sayıdan başlamak üzere toplam 285 sayı olarak yayınlanmıştır. Bu dönemde cilt usulü kaldırılarak her ay sayı sistemi ile ifade edilmiştir.² 1957-1976 yılları arasında bir kez daha yayınına ara verilen Ayın Tarihi, Cumhuriyet Tarihi'nin en önemli kaynaklarından biridir. 1957 yılına kadarki dönemde, Türkiye'de ve dünyada yaşanan başlıca gelişmeler aktarıldığı gibi önemli bazı makalelere de yer verilmiştir. Lakin 1976 yılından itibaren bu özelliğini kaybeden Ayın Tarihi, sadece basından elde edilen bilgiler yoluyla gün gün Türkiye ve dünyadaki gelişmeleri aktarmaya başlamıştır. Ayın Tarihi'nin büyük bir kısmı taranmış olup, gerekli görülen yerlerde referans verilmek suretiyle istifade edilmiştir.

¹ Hasan Duman, **Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu**, c.I, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.3-5.

² Bünyamin Kocaoğlu, "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Ayın Tarihi Mecmuası*", **AAMD.**, Sa.53, c.XVIII, Temmuz 2002, s.634-635.

III. Gazeteler

Arşiv belgelerine ulaşma konusunda yaşanan sıkıntılar, Türk basınına, yapılan çalışmanın en önemli kaynağı haline getirmiştir. Bu nedenle Türk basınından hareketle Irak'ta yaşayan Türkmenlerin durumları, yaşadıkları sıkıntılar karşısında Türkiye'nin ve Türk kamuoyunun tavrı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada toplam 23 adet süreli yayın (gazete) kullanılmıştır. Gazetelerin çeşitliliği farklı görüş açılarını yansıtmaları ve gelişmeler karşısındaki değerlendirmelerin değişiklik arzemesi bakımından önemli görülmüştür. Çalışmanın hazırlanması sırasında, kullanılan 23 gazetenin nüshalarından elde edilebilenler taranarak Türkmenler ve Türk-İrak ilişkileri ile ilgili yaklaşık üç bin civarında haber, bilgi, belge ve köşe yazısı tespit edilmiş, bunlar tasniflenmiş ve konu dahilinde 983 tanesi kullanılmıştır.

Gazetelerden bazıları kısıtlı bir süre yayın yaptıktan sonra kapanmış, bazıları isim veya el değiştirmiş, bir kısmı ise el değiştirmeden kaynaklanan yapısal değişikliklere maruz kalmıştır. Çalışmada kullanılmış olup isim değişikliğine uğrayan gazetelerden ilki "*Hâkimiyet-i Milliye*" gazetesidir. 1920 yılında Ankara'da yayınlanmaya başlayan gazete, 1934 yılında "*Ulus*" ismini almıştır. Bir diğeri "*Hadiselere Tercüman*" gazetesi olup, 1955 yılında başladığı yayın hayatına 1961 yılından itibaren "*Halk'a ve Olaylara Tercüman*" ismiyle devam etmiştir. Diğeri, 1949 yılında İstanbul'da yayınlanmaya başlayan "*Yeni İstanbul*" gazetesidir ve 1973 yılından itibaren "*İstanbul*" adıyla yayınına sürdürmüştür.

Çalışmada kullanılan gazetelerin ulusal anlamda yayın yapan gazeteler olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca ilk çıktığı andan itibaren çalışmanın son dönemine kadar yayınına sürdüren gazeteler bilhassa kullanımda tercih edilmiştir. Bunların en başında; 1924 yılından bu yana yayınlanan "*Cumhuriyet*" gazetesi, 1926 yılında yayın hayatına başlayan "*Milliyet*" gazetesi ve 1955 yılından itibaren varlığını sürdüren "*Halk'a ve Olaylara Tercüman*" (*Hadiselere Tercüman*) gazetesi gelmektedir. İnceleme yapılan dönemin uzunluğundan dolayı yapılan çalışmada ilk olarak söz konusu belirtilen gazetelerden yararlanma yoluna gidilmiş, ardından o dönem içerisinde yayın yapan diğer gazetelerden istifade edilmeye çalışılmıştır. Gazeteler ve gazetelerden yararlanılan haber veya köşe yazısı sayıları şöyle verilebilir; Akşam (31), Cumhuriyet (189), Devlet (27), Haber Türk (1), Hadiselere Tercüman (18), Hâkimiyet-i Milliye (7), Halk'a ve Olaylara Tercüman (106), Hürriyet (76), İstanbul (3), Milliyet (116), Orta Doğu (6), Sabah (1), Son Havadis (26), Son Posta (75), Son Telgraf (18), Türkiye (58), Ulus (20), Vakit (36), Vatan (34), Yeni İstanbul (26), Yeni Sabah (51), Zafer (27), Zaman (31).

Öte yandan herhangi bir karışıklığa yol açılmaması için tüm gazeteler yayımlandığı dönemdeki isimiyle kullanılmış olup tek bir isim kullanılması yoluna gidilmemiştir. Bu yüzden burada olduğu gibi “*Kaynakça*” bölümünde de tüm gazetelerin adı ayrı ayrı verilmiştir.

IV. Araştırma Eserleri

Iraklı Türkmenlerin tarihine ilişkin farklı dönemleri kapsayan çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Türkmenlerin XX. yüzyıldaki tarihlerini inceleyen ve kaynak değeri taşıyan en önemli eserler genel itibarıyla Türkmen kökenli araştırmacılar tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan ilk ikisi Suphi Saatçi'nin hazırlamış olduğu *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı* ve *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri* adlı eserlerdir. Bir diğer Türkmen kökenli araştırmacı olan Erşat Hürmüzlü'nün *Irak'ta Türkmen Gerçeği* ve *Türkmenler ve Irak* isimli eserleri de yine bu alanda yapılmış önemli çalışmalardır. Kaynak olarak kullanılan bu eserlerin çalışmanın bütününe önemli katkılar sağladığı söylenebilir. Ancak adı geçen kaynaklarda Türk basınının yeteri kadar kullanılmadığı ve ağırlıklı olarak Türkmenlerin Irak içindeki siyasi ve sosyal yapılarına değinildiği, Türkmen unsurunun Türk-Irak ilişkilerine olumlu veya olumsuz etkisi üzerinde çok fazla durulmadığı görülmüştür.

Türk-Irak ilişkileri bağlamında Türkmenlerin durumunu inceleyen başlıca kaynak ise Bilâl N.Şimşir'in kaleme almış olduğu *Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler* adlı eserdir. Esere değer veren en temel farklılık yazarın uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı bünyesinde başkatip, müsteşar, başkonsolos ve büyükelçi olarak görev yapmış olmasından kaynaklanmaktadır. Görevinin vermiş olduğu olanaklar çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ni kullanan yazar, eserini bu çerçevede hazırlayarak farklı kılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin kapalı olması ve Dışişleri Bakanlığı personeli olunmaması gibi nedenlerden dolayı ilgili arşivden yararlanılamadığı için sınırlı sayıda da olsa Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılarak hazırlanmış olan bu eser, çalışmaya büyük katkılar sağlamıştır.

GİRİŞ

Türk ve Türkmen Kavramları

Günümüzde Irak resmi makamlarınca “*Türkmen*” adıyla tanımlanan Irak Türklerine neden “*Türkmen*” denildiğinin açıklanması, Türkmen kavramının “*Türk*” adıyla ilgisinin bulunup bulunmadığının izah edilmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Kaşgarlı Mahmud, XI. yüzyılda kaleme alındığı Divan-ı Lûgat-ı Türk adlı eserinde, Türkmenlerin Oğuzlar olduğunu söylemekte ve bu adın onlara Zülkarneyn (Büyük İskender) tarafından Farsça, “*Türkmânend*” şeklinde verildiğini belirtmektedir. Ayrıca, “*Türk’e benzer*” anlamına gelen Türkmânend tanımlamasının kendi dönemine kadar kullanıldığını söylemektedir.³ Lakin Kaşgarlı Mahmud’un Türkmen adının ortaya çıkışına ilişkin verdiği bilgi bilim dünyasında çok fazla kabul görmemiştir.⁴

Türkmen adının, Türk+imân biçiminde ve iki kelimenin birleşmesi sonucunda, “*İmanlı Türk*” manasına gelecek şekilde, İslamiyet’i kabul etmiş Türkleri ifade ettiği görüşü, yapılan tanımlamalar içerisinde daha tutarlı gözükkenler arasındadır.⁵ Keza, İslam dininin XI. yüzyılda Oğuzların yaygın dini haline geldiğini belirten Faruk Sümer, bunun sonucunda Oğuzlara aynı yüzyılda Türkmen adının verildiğini, bu adlandırmanın yaklaşık iki yüzyıl boyunca Oğuz kelimesinin yerini aldığını ifade etmektedir. Sümer açıklamalarını derinleştirerek, Türkmen isminin, Oğuzlardan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayr-i Müslim Oğuzlardan ayırt etmek için Maverâünnehir Müslümanları tarafından verildiğini öne sürmektedir.⁶

Türk+mânend açıklamasını asılsız bulan Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi ise Türkçe’de büyüklük ekleri olan -men, -man eklerinin Türk kelimesi ile birleşmesi sonucunda Türkmen kelimesinin ortaya çıktığını ve bu adın “*Ulu Türk, Büyük Türk*” anlamlarına geldiğini belirtmektedir.⁷ Bu açıklama ile bağlantılı olarak ileri sürülen ve daha çok günümüzde kabul edilen bir diğer görüş, Türkmen sözcüğünün sonundaki “*men*” ekinin Türkçe abartma, mübalağa eki olduğu (kocaman, değirmen, azman gibi), dolayısıyla bu terimin de “*Halis Türk, Öz-Türk*” anlamına geldiğidir.⁸

³ Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, c.III, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara, 1992, s.412-415.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.580; Cem Tüysüz, “*Türkmenler*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.553.

⁵ Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi**, c.I, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), TTK Yay., Ankara, 1995, s.15-17; Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.580; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları**, TDAV Yay., İstanbul, 1999, s.80.

⁶ Sümer, **a.g.e.**, s.2,79.

⁷ Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi II**, (Yay. Haz. Mesut Aydın), Malatya, 2004, s.24-25.

⁸ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.580-581; Tüysüz, *a.g.m.*, s.553; Sümer, **a.g.e.**, s.80.

Yapılan açıklamalar, ileri sürülen görüşler arttırılabilir. Ancak “*Türkmen*” kavramının, en fazla kabul gören görüşe dayanılarak, “*Halis Türk - Öz Türk*” anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

“*Türkmen*” adı ile belirtilmek istenilen unsurların, neden bu isimle anıldıkları hususu ise en az kelimenin etimolojik yapısı ve anlamı kadar üzerinde durulması gereken bir konudur.

Kelimenin anlamı konusunda yapılan açıklamalar, “*Türkmen*”den kastın çoğunlukla Oğuzlar olduğu yönündedir ve Türkmen ile Oğuz kelimelerinin belirli bir Türk boyunun iki ayrı adından ibaret olduğu umumiyetle kabul edilmektedir.⁹ Farklı olarak, Türkmen adının XI. yüzyılda ortaya çıktığı, bunun da Oğuzların tamamına değil, içlerinden sadece Müslüman olan gruplarına bu ismin verildiği iddiası oldukça yaygındır. Fakat, XI. yüzyıl öncesinde Karluklara/Karahanlılara “*Türkmen*” denilmesi ve onların Oğuzlardan ayrı olması bu savın doğruluğuna gölge düşürmektedir. Zira, Karluklar hakkında Kaşgarlı Mahmud; “*Bunlar Türkmenlerden bir boydur*”¹⁰, “*Göçebe Türklerden bir bölüğün adıdır. Oğuzlardan ayırdırlar. Oğuzlar gibi Türkmendirler.*”¹¹ demektedir.

Bu noktada, VI. ve VIII. yüzyıllar arasında, Karlukların da dahil olduğu çeşitli Türk kabileleri konfederasyonunun kurduğu devlete Kök-Türk (Göktürk) Devleti denildiğinin hatırlanması faydalı olacaktır. Çünkü Kök-Türk (Göktürk) tabiri, belli bir kavmin/kabilenin adı değildir, siyasi bir terim olarak kullanılmıştır. Bu yüzden Karlukların/Karahanlıların Türkmen kavramını, aynı manada olmak üzere, siyasi bir terim olarak kullanmış olabilecekleri düşünülmektedir. Keza Karluklar/Karahanlılar, Uygurlar ile Oğuzlara düşman oldukları için Kök-Türk Devleti yıkılınca, aynı terimi yeniden kullanmamışlardır. Onun yerine, aynı anlama gelecek şekilde “*Türkmen*” kavramını kullanmaya başlamışlardır.¹² Karlukların güçten düşmesi ise, “*Kök-Türk*” tabirine benzer şekilde kullandıkları “*Türkmen*” kavramını, bu kez Oğuzların devralıp aynı mahiyette kullanmaya devam ettiklerini göstermektedir.¹³ Oğuzlar arasında bu tabirin yaygınlaşmasını sağlayanlar ise Selçuklular olmuştur. Selçuk Bey’in, ailesi ve kendisine bağlı birliklerle beraber İslam gazilerinin toplandığı Cend şehrine yerleşerek burada İslam dinine girmesi¹⁴, Selçuklular başta olmak üzere Müslüman olan Oğuzlara, İslam dünyasında,

⁹ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.582.

¹⁰ Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.351.

¹¹ Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, c.I, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara, 1992, s.473.

¹² Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.583; Tufan Gündüz, “*Türkmen Adına Dair Bazı Fikirler*”, **Yeni Türkiye**, Yıl:8, Sa.43, Ocak-Şubat 2002, s.142-143.

¹³ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s.583.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara, 1979, s.11-23; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.66-68.

“*Türkmen*” isminin verilmesine yol açmıştır.¹⁵ Büyük Selçuklu Devleti’nin kurulmasına müteakip yapılan fetihlerle de bu kavramın kullanım alanı genişlemiştir. Özellikle Irak bölgesinin ele geçirilmesinden sonra bu bölgeye yönelik gerçekleşen Müslüman Türk göçlerinin bu adlandırmada önemli bir payı olduğu, hatta Türkmen kavramının bölgede yaygınlaşmasında birinci derecede etkin olduğu söylenebilir.¹⁶

Sonuç itibarıyla, “*Türk*” ve “*Türkmen*” kavramlarıyla anlatılmak istenilen aslında “*Türk kavimleri*”dir. Dini inanışlarının, yaşam şekillerinin (yerleşik veya konar-göçer) veya yaşadıkları alanların farklılıklar arzemesi, bu kavimlerin değişik şekillerde isimlendirilmelerine yol açmıştır. Aynı durum, Irak Türkleri ile Anadolu Türkleri arasındaki bağ konusunda da geçerlidir. Buna karşın özellikle Türkiye ile İngiltere arasında Musul Vilayeti konusunda çıkan ihtilafı çözümlenmek amacıyla yapılan Lozan Barış Konferansı’nda, İngiliz delegeler, bu iki kavramı farklı unsurlar olarak değerlendirmişlerdir. İngiliz tezinde, Musul Vilayeti’ndeki Türklerin, “*Türkmen*” biçiminde isimlendirilerek, nüfus istatistiklerinde bu şekilde gösterilmeleri, aynı kökten gelen Anadolu Türkleri ile Irak Türklerinin birbirinden ayrı tutulduğunu göstermektedir.¹⁷ Üstelik İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon, Iraklı Türkler hakkında; “*Bunlar hiç de Osmanlı Türkleri değildir; bu ülkeye, Selçuk ve Osmanlı istilâlarından çok önce, Orta Asya’dan gelmiş Turan istilâcılarının ardıllarıdır. Kendilerine özgü bir Türk lehçesi konuşmaktadırlar. Bu, Ankara lehçesi değildir; İstanbul lehçesi de değildir*”¹⁸ demek suretiyle Irak Türkleri ile Anadolu Türklerinin birbirlerinden farklı unsurlar olduğunu iddia etmiştir. Oysa meselenin çözümü için Milletler Cemiyeti’nin 30 Eylül 1924 tarihinde aldığı karara istinaden oluşturulan komisyon, hazırladığı raporun birçok bölümünde olduğu gibi bilhassa “*İrkî Netâyic*” bölümünde, Irak’taki Türklerle Türkiye Cumhuriyeti’ndekilerin aynı ırka sahip olduklarını belirtmiştir. Keza, Lozan Konferansı’nda Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa da, konuşulan dildeki lehçe veya ağız farklılıklarından hareketle öne sürülen İngiliz tezine; “[...] *Musul’da konuşulan Türkçe Anadolu’da konuşulan Türkçe’nin tıpkısıdır; Anadolu’da İstanbul Türkçesine eş bir Türkçe konuşulan hiçbir yer de yoktur.*

Bunun, bütün memleketlerde, böyle olduğu görülmektedir; şehirden şehire, vilâyetten vilâyete, aynı dil her zaman biraz değişiklik göstermektedir.

Kaldı ki, kesin olan bir şey de vardır: Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk

¹⁵ Zubaida Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (I)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.7, Ocak 1992, s.19; Turan, **a.g.e.**, s.67.

¹⁶ Gündüz, *a.g.m.*, s.144.

¹⁷ İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yay., İstanbul, 2003, s.271-272.

¹⁸ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L.Meray), Takım:I, c.I, Kitap:I, YKY., İstanbul, 2001, s.359. Ayrıca İngiliz Hükümeti’nin resmi tezi hakkında bilgi veren açıklamalar için bkz. “*Musul Tahkik Komisyonu’nun Cemiyet-i Akvâm’a Verdiği Rapor*”, **Ayın Tarihi**, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.398,439.

*içinde bulunmaktadır; Musul Türkleriyle Küçük Asya Türkleri arasında yapılmak istenilen ayırma, hiçbir sağlam temele dayanmamaktadır*¹⁹, sözleriyle açıklık getirmiştir.

Ankara Antlaşması'nın imzalanması dolayısıyla 2 Haziran 1926'da Türkiye'ye gelen Irak Murahhasları Nuri Sait Paşa ile Fettah Bey'in, Türk basınının muhabirleri ile Türkçe konuşarak anlaşmaları ve beyanatlarını Türkçe vermeleri de konferanstaki tarafların iddialarına açıklık getirecek bir mahiyette olması açısından önemlidir. Hatta Nuri Sait Paşa, Türkçe konuşmakla kalmayıp; "*Bağdat'ta bulunanların çoğu Türkçe biliyor*"²⁰ şeklinde de demeç vermiştir. Bu durum, Lozan Barış Konferansı'nda, Türkmenlerin Türkçe konuşmadıklarını, dolayısıyla Türkmenlerin Türk olmadıklarını iddia eden İngiliz tezine karşı önemli bir bildirim olarak değerlendirilebilir. Şöyle ki, her ne kadar içlerinde sonradan Türkçe öğrenen kesimler olsa da Bağdat'ta Türkçe bilen "*çoğu*" kişinin, Irak'taki Türkmenlerle Türkçe konuşarak anlaşamaması mümkün değildir. Ayrıca Bağdat şivesiyle konuşulan Türkçe, İstanbul'daki muhabir ve devlet otoritelerince de gayet rahatlıkla anlaşılmıştır. Zaten Nuri Sait Paşa da, Bağdat'ta konuşulan Türkçe'nin İstanbul Türkçesi'nden lehçe, ağız veya şive farklılıklarına rağmen ana dilden ayrı düşünülemeyeceğinden hareketle bu beyanattı vermiştir ve aynı dili konuştuklarını vurgulanmıştır. Öte yandan, Musul Meselesi'nin halledilmesinden sonraki dönemlerde Musul-Kerkük bölgesini ziyaret eden Türk devlet adamları da buradaki Türkmenlerle Türkçe konuşarak anlaşmışlardır. O halde, Lord Curzon'un farklı bir dil olarak kabul ettiği Türkmençe, Türkçe'den başka bir değildir. Lehçe, ağız veya şive farklılığı o dili büsbütün ana dilden ayıramaz. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; ana dilinin yanı sıra herhangi ikinci bir dili bilmek, kişinin, ikinci dili ana dili olarak konuşan millettten olduğunu ispat etmez. Burada böyle bir iddia zaten mevzubahis edilmemiştir. Belirtmek istenen husus, Iraklı Türkçe bilen bir Arap'ın, Türkçe konuşarak, ana dili Türkçe olan hem Türklerle hem de Irak'taki Türkmenlerle anlaşabiliyor olmasıdır. Yani, her iki örnekte de belirtildiği gibi Türkmenler, Türkiye'dekilerle aynı ana dili konuşarak anlaşabilmektedirler. Dolayısıyla, ana dil olarak konuştukları dilden hareketle Türkmenlerin Türk oldukları gerçeği bir kez daha kanıtlanmıştır. Bu ve benzeri daha birçok kanıtla beraber, Türkiye'deki Türkler gibi Irak'taki Türkmenler de kendilerinin Türk milletine mensup olduklarını kabul etmektedir. Bu ise Lord Curzon'un neden aksini iddia ederek Musul Vilayeti'nin Irak'a bırakılması için uğraş verdiği sorusunu akıllara getirmekte ve altında başka sebeplerin aranması gerektiğini düşündürmektedir.

¹⁹ **Lozan Barış Konferansı...**, s.347. Konuya ilişkin Türk Hükümeti'nin resmi görüşünü ortaya koyan açıklamalar için bkz. *A.g.m., Ayın Tarihi*, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.382,385.

²⁰ "*Irak Murahhasları Dün Akşam Ankara'ya Geldiler*", **Milliyet**, 3 Haziran 1926, s.2.

Öte yandan Musul Meselesi'nin, 1926 Ankara Antlaşması ile çözümlenmesi ve Musul Vilayeti'nin Irak'a devredilmesinin ardından Irak yönetimi, sınırları içinde kalan mezkur halk için başlangıçta “*Türk*” tanımlamasını kullanmıştır. Ancak 1959 yılından sonra İngilizlerin Lozan Barış Konferansı'nda izlediği yöntem benimsenerek, Irak'ta yaşayan Türkler için resmi makamlar ve Irak basını “*Türkmen*” tabirini kullanmaya başlamıştır. Böylelikle Irak'taki Türkler ile Anadolu Türkleri arasında bağ bulunmadığı, Irak Türklerinin kökenlerinin doğrudan Orta Asya'ya uzandığı görüşü devlet politikası olarak uygulanmaya başlanmıştır.²¹

Türkmen kavramı, incelendiği üzere, oldukça geniş anlamlar içermekle birlikte daha çok batıya göç eden Türkleri, bilhassa Oğuzları, ayrıca İslamiyet'i kabul eden Türkleri ifade etmektedir. Günümüzde de bu anlamda kullanıldığından, Irak'ta varlıklarını sürdüren Türkler, kendilerine Irak yönetimi tarafından verilen “*Türkmen*” isimlendirilmesinden rahatsızlık duymamış, kabul ederek kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu bakımdan Irak'taki Türk unsura, Irak Türkleri denilebileceği gibi Türkmen veya Irak Türkmenleri de denilebilir.²²

Irak Türkmenlerinin Tarihi

En eski dönemlerden itibaren “*Mezopotamya*”²³ şeklinde adlandırılan günümüz Irak Devleti'nin toprakları²⁴, Fırat ve Dicle Nehirleri arasındaki geniş vadi ile Ürdün'e kadar uzanan bir batı koridorunu (El-Hamad) kapsamaktadır.²⁵ Ülke, 29-37 derece kuzey paralelleri ve 38-48

²¹ Suphi Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s.17; Nazmi Sevgen, “*Kerkük Türkleri I*”, **BTTD**, Sa.38, Kasım 1970, s.11-12; Sönmez Ateş, “*Irak Türkleri İle İlgili Yayınlar Hakkında Düşünceler*”, **Türk Kültürü**, Yıl: III, Sa.26, Aralık 1964, s.99 (23); İzzettin Kerkük, “*Kerkük Üzerinde Oynanan Oyunlar - 3 Güneş Balçıkla Sivanmaz*”, **Kardaşlık**, Yıl:3, Sa.11, Temmuz-Eylül 2001, s.13.

²² Saatçi, **a.g.e.**, s.18; Erşat Hürmüzlü, **Irak Türkleri**, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., İstanbul, 1991, s.6.

²³ Helence “*İki nehir arası*” anlamına gelen “*Mezopotamya*” kelimesi, sözlük anlamının yanı sıra dar anlamıyla coğrafi olarak Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölgeyi ifade etmektedir. Oysa kelime İlkçağ'da, bugünkü anlamının dışında, Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölgenin tamamını değil, aynı bölgenin Bağdat'tan itibaren yukarı/kuzey kısımlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bağdat'ın aşağısında kalan, vadinin güney bölümüne ise “*Babilonya*” denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Memiş, **Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar)**, Ekin Kitabevi, 2007, Ankara, s.7-9; Nazmi Özçelik, **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.29; J.J.Finkelstein, “*Mesopotamia*”, **Journal Of Near Eastern Studies**, Vol.XXI, No.2, April 1962, s.73,88; William Bayne Fisher, **The Middle East, A Physical, Social And Regional Geography**, Printed in Great Britian at the University Press, Cambridge, 1978, s.363-365.

²⁴ Arap coğrafyacıları, Irak topraklarını iki kısma ayırarak, Bağdat merkez olmak üzere Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan vadinin kuzey kısmına Arapça'da “*ada*” anlamına gelen “*Cezîre*”, güney kısmına da “*Irak-ı Arap*” ismini vermişlerdir; bkz. “*Cezîre*”, **İ.A.**, c.3, MEB, İstanbul, 1977, s.152; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s.28; Mark Sykes, “*Journeys in North Mesopotamia*”, **The Geographical Journal**, Vol.XXX, No.3, September 1907, s.237-238. El-Cezîre bölgesi, kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır. İlki “*Diyar-ı Bekr*” olup merkezi “*Diyarbakır*” (Amid)'dir, diğeri “*Diyar-ı Rabia*” olup merkezi “*Musul*” dur ve sonuncusu “*Diyar-ı Mudar*”dır. Merkezi “*Rakka*” veya “*Harran*” olarak kabul edilmiştir; bkz. Baykara, **a.g.e.**, s.29,74; Kaymaz, **a.g.e.**, s.20-21; E.Honigmann, “*Musul*”, **İ.A.**, c.8, MEB., İstanbul, 1979, s.738-739.

²⁵ Fritz Grobba, **Irak**, (Çev. Feridun Akkor), Genelkurmay I. No. Basımevi, Ankara, 1951, s.1.

derece doğu meridyenleri arasındadır.²⁶ 23 Ağustos 1921’de, İngiliz mandaterliğinde kurulan Irak Devleti’nin yüzölçümü, 1926’da Musul Meselesi’nin çözülerek nihai sınırlarına ulaşmasından sonra 453.500 km² olarak tespit edilmiştir. Kuzeyden Türkiye, kuzeydoğu ve doğudan İran, kuzeybatıdan Suriye, batıdan Ürdün, güneyden Kuveyt ve Suudi Arabistan ile çevrilidir. Türkiye ile 331 km. ortak sınırı bulunmaktadır.²⁷

Irak, sadece Türkiye’nin sınır komşusu olduğu için değil, diğer Orta Doğu devletlerine nazaran bünyesinde önemli ölçüde Türk/Türkmen nüfusu barındırması açısından da Türkiye için büyük bir öneme sahiptir.

Türklerin Irak’a yerleşme süreçleri, genel olarak üç ana evrede açıklanmaktadır. İlki, Emevi Devleti zamanında başlayan Türk göçleridir.

Verilen bilgilere göre, Türkler ilk kez 674’te (H.54) Irak topraklarına ayak basmışlardır. Bu tarihte, Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan’a gönderilen Ubeydullah bin Ziyad, Buhara Hakimi Kabac Hatun ile yaptığı mücadele ve sonrasındaki anlaşma neticesinde Buharalı 2000 okçu Türk’ü Basra’ya yerleştirmiş, böylece Irak’ta Türk nüfusu oluşmaya başlamıştır.²⁸ 694’te Irak genel valisi olan eski Kufe Valisi Haccac Bin Yusuf, Ubeydullah b. Ziyad’ın Basra’ya getirdiği Buharalı Türklerin büyük bir kısmını, Vasıt (Kut) şehrine yerleştirmiştir. Üstelik Haccac, sadece Basra’daki Türkleri değil aynı zamanda aileleriyle birlikte Asya’nın içlerinden getirttiği 25-30.000 civarında Türk’ü de Vasıt’a veya bu şehir sınırları içinde kalan Bedre’ye ikamet ettirmiştir.²⁹ Yezid b. Ömer b. Hüseyin ise 749 senesinde Buhara’dan 300 kadar Türkmen askerini getirerek ordusuna katmıştır.³⁰

Emevi Devleti’nin ardından, 750 yılında, Irak coğrafyasında Abbasi Devleti kurulmuştur. Devletin kurucusu Ebu Müslim el-Horasani, Emevilere karşı başlattığı mücadelesini, ihtilal ordusundaki çok sayıda Türk’ün desteği ile kazanmıştı. Bununla birlikte Türklerin, Abbasi ordusuna alınarak Irak’a yerleştirilmeleri Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur (754-775) döneminde başladı. Zira bu dönem, Türklerin gerek İslam dünyasına gerekse Irak coğrafyasına esaslı bir şekilde nüfuz etmelerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Hammâd et-Türkî,

²⁶ **Bugünkü Irak**, Irak Büyük Elçiliği Kültür Ateşeliği, TTK Basımevi, Ankara, 1957, s.1.

²⁷ Grobba, **a.g.e.**, s.1; Ramazan Özey, “*Türkiye’nin Hudutları ve Hudut İhtilafları*”, **Avrasya Etüdleri**, Sa.18, Sonbahar-Kış 2000, s.25; Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, AAM Yay., Ankara, 2010, s.85.

²⁸ Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzürî, **Fütûhu’l-Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.596-597; Erşat Hürmüzlü, **Irak’ta Türkmen Gerçeği**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s.16; İrfan Aycan, “*Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.319; Hamilton Alexander Roskeen Gibb, **Orta Asya’da Arap Fetihleri**, (Çev. Hasan Kunt), Çağlar Yay., Ankara, 2005, s.33-34.

²⁹ Zekeriya Kitapçı, **Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Orta Doğuda Türkler Orta Doğu Türk Misyonunun Tarihi Temelleri: I**, Yedi Kubbe Yay., Konya, 2008, s.70-77; Fazıl Demirci, **Irak Türklerinin Dünü-Bugünü**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.7; Rabia Kocaman Aydın, “*Irak Türklerinin Sosyal Hayatı*”, **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.617.

³⁰ Nilüfer Bayatlı, “*Irak Tarihinde Türkmenler*”, **Türk Yurdu**, c.13, Sa.65 (411), Ocak 1993, s.7; Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.54.

Mübârek et-Türkî, Tulya et-Türkî, Beşir et-Türkî, Züheyr et-Türkî, Şâkir et-Türkî, El-Ferec et-Türkî bu devirde hilafet camiasında kendini göstermiş ilk Türk komutanlardır. Ayrıca Mansur, Türkleri önemli devlet hizmetlerinde kullanan ilk halifedir.³¹ Aynı Halife, Bağdat şehrini kurdurduktan sonra özel bir garnizon oluşturmuş ve Türklerden müteşekkil bir alayı bu garnizona dahil etmiştir³². Horasan Valisi Fazl bin Yahya el-Bermekî'nin de 755 yılında Abbasi ordusunda hizmete alınmak üzere 20.000 Türk'ü Irak'a gönderdiği yine elde edilen bilgiler arasındadır.³³ Yine Halife Harun er-Reşid'in (786-809) de saray muhafız birliğini Türklerden oluşturduğu bilinmektedir.³⁴

Horasan'dan gelen Türklerin büyük kısmı askerlikte kullanılmak üzere ülkenin kuzey sınırlarına yerleştiriliyordu. Bu durum, Türklerin Anadolu'nun güneydoğu, El-Cezîre'nin de kuzey bölgelerini yavaş yavaş vatan olarak kabul etmeye başlamalarını sağlamıştır.³⁵ Ayrıca Abbasi Devleti'nin hizmetine giren Türklerin devletin sadece askeri değil, mülki, siyasi, idari makamlarını da işgal etmeye başlamaları, Ceyhun Nehri ötesinde bu bölgeye karşı büyük ilgi uyandırdığından Fergana, Esruşene/Uşrüsene, Toharistan bölgelerinden hatta Seyhun ötelere büyük kitleleri Bağdat'a doğru göç etmeye sevk etmiştir.³⁶ Abbasi halifelerinin teşvik edici girişimleri ise bu süreci hızlandırmıştır.

Annesi Türk olan Abbasi halifelerinden Memun (813-833), Arap ve Farslar arasında denge olması düşüncesiyle, Türkleri ülkesinde istihdam etmeye büyük gayret göstermiş, elçileri vasıtasıyla Türklerle meskun bölgelerdeki önemli şahsiyetleri kendi hizmetine çağırarak, Bağdat'a gelenlerine kıymetli hediyeler vermiştir.³⁷ Hatta Memun'un emri üzerine Horasan Valisi Abdullah bin Tahir, 826-827 yıllarında Irak'a Türkistan'dan 2000 Türk göndermiştir.³⁸ Semerkand'a gönderilen Cafer el-Huşşekî ise oradan her yıl belli bir miktar Türk'ü Bağdat'a getiriyordu. Bu tür girişimlerle Memun'un son yıllarında Türkler, ordu içerisinde sayı ve nüfuz olarak önemli bir yer işgal eder hale gelmiştir. Devlet idaresinde etkin olan Afşin, Eşnas/Aşnas,

³¹ Mehmet Azimli, "Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.365; Kitapçı, **a.g.e.**, s.110-111,113-114; Mahmut Karapınar, "Abbâsiler Dönemi Türklerin Siyasî Faaliyetleri", **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.352.

³² Demirci, **a.g.e.**, s.8; Marufoğlu, **a.g.e.**, s.54; Abdulhalûk Çay, "Irak Türkleri'nin Tarihlerine Genel Bir Bakış", **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, (Haz. Mâhir Nakip, Ziyad Köprülü), Ankara, 1987, s.21.

³³ Saatçi, **a.g.e.**, s.39-40; Abdullatif Bendoğlu, "Irak Türkmenleri Tarihi", **Nüşha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)**, (Çev. Altan Çetin), Yıl:II, Sa.6, Yaz 2002, s.145; Kitapçı, **a.g.e.**, s.130.

³⁴ Demirci, **a.g.e.**, s.8; Kitapçı, **a.g.e.**, s.128-129; Sinan Marufoğlu, "Irak Türkleri", **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.604; Karapınar, *a.g.m.*, s.352.

³⁵ Hayati Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze Kadar İslâm Tarihi**, Çile Yayınevi, İstanbul, 1977, s.462.

³⁶ M.Şemseddin Günaltay, "Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", **Belleten**, c.VI, Sa.23-24, Temmuz- I. Teşrin 1942, s.191.

³⁷ Belâzurî, **a.g.e.**, s.628; Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, (Yayımlayan: Orhan F. Köprülü), DİB Yay., Ankara, 1991, s.14; Karapınar, *a.g.m.*, s.352.

³⁸ Fazıl Bayat, "Moğol İstilasına Kadar "Irak Türkleri"', **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.795-796; Saatçi, **a.g.e.**, s.39; Kitapçı, **a.g.e.**, s.164.

Büyük Boğa, Küçük Boğa, Aytah, Vasıf ve Hakan gibi beyler, Memun devrinde temayüz etmiş Türk komutanlarıdır.³⁹ Bu zamana kadar “*Etrâk*” yani “*Türkler*” adı verilen halifenin hassa ordusuna bundan sonra “*Etrâk-ı Bağdat*” (Bağdat Türkleri) denilmesi⁴⁰ de Türklerin Bağdat’a artık yerleştiklerini ve burada ne kadar etkin olduklarını göstermektedir.

Annesi Türk olan bir diğer Halife el-Mutasım (833-842), kendisine bağlı Türk askerlerinin savaşı karakterlerini kaybetmemeleri için sadece Türklere özel Bağdat ile Kerkük arasında, Bağdat şehrine 120 km. mesafede “*Sâmerrâ*” şehrini kurdurdu (836). Şehir kurulduktan sonra 40.000 Türk buraya yerleştirildi. Bunlar arasında Curcan, Suğd/Soğd, Fergana, Esruşene/Uşrusene ve Taşkent bölgelerinden gelen, yukarıda da bazılarının adları verilen ve Halifenin hassa ordusunda görev yapan askeri alanda deneyimli Türk beyleri bulunuyordu. Üstelik halife, Türk askerlerinin kabiliyetlerinin bozulmaması için onların sürekli Türk kızları ile evlenmesini sağlamıştır.⁴¹ Bu durum, şimdiye kadar askeri görevleri nedeniyle garnizonlar şeklinde istihdam edilen Türklerin, Halife Mutasım döneminde, “*aile*” çatısı altında Irak’a yerleştiklerini göstermektedir.

Türklerin, Irak bölgesine sadece yerleşmekle kalmayıp aynı zamanda hilafet merkezinde bazı önemli devlet görevlerine gelmeleri, Abbasi Halifeleri üzerindeki etkilerini de tartışılmaz bir şekilde artırmıştır. İbn-i Haldun’un belirttiği kadarıyla; “*Halifelerin elinde bir şey kalmamıştı. Halifelerin hali şairin şu beyitlerinde tavsif ettiği gibi idi:*

Halife, Vasıf ile Boğa arasında, kafesindeki kuş gibi, mahpus bir haldedir. Papağan kuşu ne öğretilir ise onu söylediği gibi, halife de bu iki Türk komutanı tarafından öğretilen sözleri tekrarlar.”⁴²dı.

Şüphesiz Abbasi ordusunda görev yapan bu askerlerden, Memun döneminde, 815’te, Buhara’dan getirilen Tulun/Tolun b. Türki’nin farklı bir önemi vardır. Türk komutan Tolun, Mısır’da kurulan ve Abbasi halifesine yalnız ismen bağlı olan “*Tulunî Devleti/ Tolunoğulları*” (868-905)’nin kurucusu Ahmed’in babasıdır. Tolunoğulları Devleti ise Suriye ve Irak’a hakim ilk Türk devleti olma özelliğini taşımaktadır.⁴³

Horasan Valisi İsmail b. Ahmet’in gulamı Pars’ın, 908’de, 4000 Türk’le Irak’a gelip, Abbasi veziri İbnü’l-Furat tarafından Irak’ın kuzey ve kuzeybatısında olan Diyar-ı Rabia’ya

³⁹ Azimli, *a.g.m.*, s.365-366; Saatçi, **a.g.e.**, s.40; Karapınar, *a.g.m.*, s.352-353.

⁴⁰ Faruk Sümer, “*Irak Türkleri’nin Tarihine Kısa Bir Bakış*”, **Türk Kültürü**, Yıl: XV, Sa.180, s.758 (44).

⁴¹ Günaltay, *a.g.m.*, s.194; H.Viollet, “*Sâmerrâ*”, **İ.A.**, c.10, MEB., İstanbul, 1979, s.144; Belâzurî, **a.g.e.**, s.426; Kitapçı, **a.g.e.**, s.182-185, 206-209, 214-216; Çay, *a.g.m.*, s.21; Demirci, **a.g.e.**, s.8; Mehmet Nadir Özdemir, “*Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sa.18, Güz 2005, s.222-223.

⁴² İbn Haldun, **Mukaddime I**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB, İstanbul, 1990, s.56.

⁴³ Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiye**, Milli Matbaa, İstanbul, 1927, s.78; Erdoğan Merçil, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.4-7; T.C.B.D.A.G.M., **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Ankara, 1993, s.16-17.

yerleştirilmesi, Türklerin Irak'a yerleşme sürecinin kesilmeden devam ettiğini göstermektedir.⁴⁴ Zira, Abbasiler döneminde Musul valiliklerine atanan Asa Tegin, Edgü Tegin ve Tok Timur gibi komutanlar Türk asıllı idi.⁴⁵ Musul'daki Türkler, her ne kadar bölgedeki ilk yöneticilik tecrübelerini bu şekilde kazansalar da, “*Hamdânîler*” adı verilen devletin 905'te Musul ve çevresine hakim olmasıyla etkinliklerini kısa bir süre için kaybedeceklerdir.⁴⁶

Abbasi halifelerinin nüfuzlarını kaybetmeye başladıkları dönemlerde, Tozun, Yaruk ve Muhammed Yınal gibi komutanların bulunduğu bir grup Türk askeri, Beckem komutasında İran'dan kaçarak Bağdat'a gelmiştir. Emirü'l-Ümera Muhammed bin Raik tarafından karşılanan ve Vasıt'taki orduya alınan Türk komutan Beckem, hızla yaklaşmakta olan Büveyhoğulları tehlikesine karşı tedbirler aldıysa da önce Vasıt ardından Bağdat kaybedilmiş ve Bağdat'ta “*Büveyhoğulları (945-1055)*” iktidarı başlamıştır.⁴⁷ 945'te Bağdat'a giren Büveyhoğlu Ahmet'in ordusunda Sebüktegin gibi ünlü Türk komutanların yanı sıra 700 kadar da Türk askeri bulunuyordu.⁴⁸ Yine Muizzüddeve'nin askerlerinin büyük bir kısmı Türklerden oluşuyordu.⁴⁹

Irak'a yönelik Türk göçlerinin ikinci evresi, 1040-1055 yılları arasında, artık yerleşme amacıyla buraya gelen Türklerle başlamaktadır.⁵⁰ Bu dönemde, bölgede pek çok Türk emirlikleri, devletleri kurulmuş veya Irak Türk devletlerinin hakimiyetine girmiştir. Dolayısıyla bu evrede, Irak toprakları fiilen vatan olarak benimseye başlamışlardır.

Hamdânîler'den sonra Musul ve civarında hakimiyet kuranlar “*Ukaylîler*”dir (996).⁵¹ Bu nedenle, 1043'teki göçlerde yer alan Göktaş, Anası-oğlu, Mansur ve Oğuzoğlu adlı beyler, diğer Oğuz Türkleri ile birlikte bölgeye geldiklerinde önce Ukaylîoğullarının elindeki Musul'u almışlar ancak 1044'te tekrar kaybetmişlerdir.⁵² Buna karşın 1045-1049 yılları arasında kuzey ve kuzeydoğu Irak bölgelerinde sahneye çıkan Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal öncülüğünde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Yınal komutasındaki Oğuzlar, etki alanlarını Irak'ın Mendeli bölgesine kadar genişletmiş, kitleler halinde özellikle Irak'ın doğu ve kuzeydoğu bölgelerine yayılmışlardır.⁵³

⁴⁴ Bayat, *a.g.m.*, s.796.

⁴⁵ İsmet Parmaksızoğlu, “*Musul*”, **T.A.**, c.XXIV, MEB., Ankara, 1976, s.506.

⁴⁶ Edhem, **a.g.e.**, s.153-155; M.Sobernheim, “*Hamdânîler*”, **İ.A.**, c.5/1, İstanbul, 1993, s.179-180; Nilüfer Bayatlı, **XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti**, TTK Yay., Ankara, 1999, s.5-6.

⁴⁷ K.V. Zetterstéen, “*Beckem*”, **İ.A.**, c.2, MEB, İstanbul, 1979, s.433; Saatçi, **a.g.e.**, s.42-44.

⁴⁸ Bayat, *a.g.m.*, s.796; Saatçi, **a.g.e.**, s.44.

⁴⁹ Umar, *a.g.m.*, s.18; Demirci, **a.g.e.**, s.8-9; Bayatlı, *a.g.m.*, s.7.

⁵⁰ Güçlü Demirci, “*Irak Türklerinin Demografik Yapısı*”, **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.612; Çay, *a.g.m.*, s.22.

⁵¹ Honigmann, *a.g.m.*, s.740; K.V. Zetterstéen, “*Ukaylîler*”, **İ.A.**, c.13, MEB., İstanbul, 1986, s.18.

⁵² **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 2000, s.82-83; Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, **Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538)**, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 1988, s.6,73; Turan, **a.g.e.**, s.120; Sümer, **a.g.e.**, s.117-118.

⁵³ Bayat, *a.g.m.*, s.796.

X. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'dan göç ederek güney batı istikametinde ilerleyen Selçuklular, XI. yüzyıl ortalarından itibaren Irak bölgesine hakim olmaya başlamışlardır. Bunda özellikle Büveyhoğullarından çekinen Abbasi Halifesi Kaim bi-Emirillah'ın Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etmesi etkili olmuştur. Nitekim Tuğrul Bey, Aralık 1055'te Bağdat'a girerek Irak'ı Selçuklu hakimiyetine katmıştır.⁵⁴ Ancak bu durum, Şii gruplar, Mısır Fatimîleri ve özellikle Büveyhoğulları ile Abbasi halifelerinin askeri gücünü oluşturan Bağdat Türkleri arasında hiç hoş karşılanmamıştır.⁵⁵ Bu yüzden Arslan Besasiri liderliğindeki Bağdat Türkleri ile Tuğrul Bey arasında pek çok mücadele gerçekleşmiştir.⁵⁶ Bu mücadeleler sırasında, Ocak 1058'de tekrar Bağdat'a gelen Tuğrul Bey, halife tarafından resmi bir törenle karşılanmıştır. Halife, törende, Allah'ın kendisine verdiği yerlerin tümünü Tuğrul Bey'e bıraktığını açıklayarak ona “*Melikü'l-maşrik ve'l-magrib*” unvanını vermiştir. Aynı yıl Büveyhoğulları Devleti de ortadan kalkmıştır.⁵⁷

XI. yüzyılın ikinci yarısında Irak'a göç eden Türklerin özellikle Kerkük bölgesinde yer alan Dakuk/Tavuk Bucağı havalisine yerleştikleri görülmektedir.⁵⁸ Erbil, Süleymaniye ve Kerkük illerini kapsayan alanlarda da etkinliklerini hissedilebilir biçimde arttıran Türkler, 1072'de bölgenin hemen hemen tamamını egemenlikleri altına almışlardır.⁵⁹ Geriye sadece Musul kalmıştı ve orası da Kür-Boğa tarafından, 1096'da Ukaylilere son verilerek zaptedilmiştir.⁶⁰ Bu esnada, Selçuklu tahtı için Berkyaruk ile kardeşi Mehmet arasında önemli bir mücadele başlamıştı. Berkyaruk, 1099'da Şehrızor'a gelerek buradan topladığı Türklerden büyük bir ordu teşkil etmiş ve Hemedan'daki kardeşinin üzerine yürümüştür.⁶¹ Bu olaydan iki yıl önce ise, 1097'de, Artuk oğlu emir Sökmen ile Ebu Mansur Tuğtekin Musul ve Bağdat'tan 30.000 kadar Türk askeri toplayarak, Antakya'da karargah kurmuş olan Haçlı ordusuna karşı yürümüştü.⁶²

⁵⁴ İmad Ad-Din Al-Kâtib Al-İsfahânî, **İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, (İhtisar eden: Al-Bondârî), (Türkçeye Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s.7; Azimî, **a.g.e.**, s.13; Turan, **a.g.e.**, s.131-133; Hüseyin Kayhan, “*Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.670; Gülay Ögün Bezer, “*Selçuklular Zamanında Irak*”, **İrak Dosyası I**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.49.

⁵⁵ Turan, **a.g.e.**, s.134; Kayhan, *a.g.m.*, s.670.

⁵⁶ Şadrüddin Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali el-Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Çev. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara, 1999, s.13-15; İsfahânî, **a.g.e.**, s.9,12-17; Turan, **a.g.e.**, s.134-135; Merçil, **a.g.e.**, s.50; Mehmet Nadir Özdemir, “*Abbâsî Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sa.24, Güz 2008, s.324-326.

⁵⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s.8, 11-12; Hüseyinî, **a.g.e.**, s.13; Turan, **a.g.e.**, s.135; Özdemir, “*Abbâsî Halifeleri İle Büyük...*”, s.326-327; Süleyman Genç, “*Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsî İlişkileri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.650.

⁵⁸ Demirci, **a.g.e.**, s.9.

⁵⁹ Bayat, *a.g.m.*, s.797.

⁶⁰ Ahmet Gündüz, **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003, s.7-8, 10-11; İbrahim Kafesoğlu, “*Kür-Boğa*”, **İ.A.**, c.6, MEB., Ankara, 1977, s.1084-1085.

⁶¹ Ekrem Pamukçu, “*Türklerin Kuzey Irak'a Yerleşmeleri ve Buradaki Faaliyetleri*”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.12, Temmuz 1993, s.2.

⁶² **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi...**, s.190-192.

Her iki gelişme de bölgedeki Türklerin gerçekten de büyük bir yekuna ulaştığını göstermektedir.

1119'daki Save Savaşı'nı kazanarak Selçuklu tahtına geçen Sencer; Hemedan, Kirmanşah, İsfahan bölgelerini yani Batı İran'ı ve Irak bölgesini merkeze bağlı kalmak şartıyla yeğeni Mahmut'a vermiştir. Böylece özerk bir yapıda olmakla birlikte Irak Selçuklu Devleti'nin temelleri atılmıştır.⁶³ Zaten Tapar ve oğlu Sultan Mahmut zamanına kadar özellikle Musul yöresine yerleşen Türkmenler bu bölgeyi tamamıyla kendilerine yurt tutmuşlardı. Musul'da dirliği olan en önemli Türkmen beyi Kür-Yavı idi. El-Cezîre bölgesi dışında Basra ve Bağdat'ta da Türkmenler yerleşik haldeydi. Basra'da bu devirde İsmaili Türkleri ile Bulduklu Türkleri gibi askeri zümreler yaşıyordu. Bağdat'ta da aynı devirde Bekçiyye emirleri vardı.⁶⁴

Sultan Mahmut, özerk idaresinin başına geçtikten sonra 1127'de Musul'un yönetimini İmadeddin Zengi'ye bırakmıştır. Atama, Irak'taki, özellikle Musul bölgesindeki atabeylikler döneminin kapısını aralamıştır.⁶⁵ Diğer taraftan 1131'de Sultan Mahmut'un aniden ölmesi üzerine Irak Selçukluları tahtına önce kardeşlerinden Tuğrul, akabinde devlete altın çağını yaşatacak olan Mesut geçmiştir. Ancak Sultan Mesut'un başarısını kendisinden sonra gelen sultanlar sürdüremediğinden çöküş sürecine girilmiş ve Irak Selçuklu Sultanları üzerinde diğer Türk emir ve atabeylerinin nüfuzu hissedilmeye başlanmıştır (1194).⁶⁶

Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıfladığı XII. yüzyıldan itibaren Irak'ta Zengiler (Musul-Sincar-Halep Atabeyliği, 1127-1259, Musul, Halep) ve Begteginliler (Erbil Atabeyliği, 1144-1232, Erbil, Hakkari) gibi önemli atabeylikler kurulmuştur.⁶⁷

Musul Atabeyliği'nin temelleri, Irak Selçuklu Devleti Sultanı Mahmud'un, Kasımü'd-devle Aksungur'un oğlu İmameddin Zengi'yi, 1127 yılında, Musul valiliğine getirmesi ile atılmıştır. Oğuzların Avşar boyuna mensup olan İmameddin Zengi⁶⁸, görevine başlar başlamaz Cizre Kalesi ile Nusaybin, Sincar ve Harran'ı ele geçirmiş, daha sonra Halep'e hakim olmuştur (1128).⁶⁹ Ardından 1139'da Arslan Taşoğlu Kıpçak tarafından Şehrizar Bölgesi olarak bilinen Erbil-Süleymaniye-Kerkük üçgeninde kurulan "*Türkmen Kıpçak (Kıpçak) Beyliği*", Musul

⁶³ Turan, **a.g.e.**, s.234-235; Merçil, **a.g.e.**, s.66-67.

⁶⁴ Sümer, **a.g.e.**, s.155-156.

⁶⁵ Gülay Ögün Bezer, "*Zengiler (1127-1233)*", **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.803; Merçil, **a.g.e.**, s.72; Hüseyin Kayhan, **Irak Selçukluları (514-590/1120-1194)**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001, s.71-72,107.

⁶⁶ Irak Selçukluları hakkında geniş bilgi için bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s.121 vd.; Hüseyinî, **a.g.e.**, s.61 vd.; Kayhan, **a.g.e.**, s.44 vd.; Merçil, **a.g.e.**, s.72-83

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Merçil, **a.g.e.**, s.215-235; İbrahim Kafesoğlu, "*Atabeylikler*", **Türk Dünyası El Kitabı**, c.I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992, s.295-297.

⁶⁸ Tülay Yürekli, **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, AÜ S.B.E. Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.13; Coşkun Alptekin, "*Zengi*", **İ.A.**, c.13, MEB., İstanbul, 1986, s.526-527; Saatçi, **a.g.e.**, s.61-62.

⁶⁹ Fazıl Bayat, "*İmadeddin Zengi ve Musul Atabeyliği*", **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.817; Merçil, **a.g.e.**, s.215; Yürekli, **a.g.t.**, s.3; Alptekin, *a.g.m.*, s.527; Kayhan, **a.g.e.**, s.110-111.

Atabeyliği'ne katılmıştır.⁷⁰ Zengi, 1146'da öldürülünce, Musul merkezli atabeylik, oğulları arasında ikiye bölünmüştür. Nureddin Mahmud, merkezi Halep olmak üzere Suriye'nin; I.Seyfettin Gazi ise merkezi Musul olmak üzere El-Cezîre'nin idaresini eline almıştır.⁷¹ Zengilerin Musul kolu, I.Seyfettin Gazi'nin ardından başa geçen Kutbettin Mevdud'dan sonra II.Seyfeddin Gazi ve İmameddin Zengi arasında bir kez daha ikiye ayrılmıştır.⁷² Öte yandan bu dönemde ortaya çıkıp giderek güçlenen Eyyübi Devleti, 1186'da Musul bölgesinin önemli bir kısmını ele geçirmiş, Zengiler de bir süre Eyyubilere bağlı olarak mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷³ Zengilerin Musul kolunu, 1211'den itibaren fiilen 1233'ten sonra ise bağımsız olarak yöneten Bedreddin Lulu, saltanatını 1259 yılına kadar sorunsuz bir şekilde devam ettirmiştir. Ancak Moğol tehlikesinin baş göstermesiyle atabeylik 1262'de ortadan kalkmıştır.⁷⁴

Irak coğrafyasındaki bir diğer atabeylik "*Erbil Atabeyliği*"dir. Musul Atabeylerinden İmameddin Zengi, 1131'de Erbil'i ele geçirince burayı önde gelen Türkmen komutanlarından Zeyneddin Ali Küçük b. Begtegin'e vermiş⁷⁵, aynı zamanda Zeyneddin Ali Küçük, yine Zengi tarafından Musul'a genel vali olarak atanmıştır (1144). Böylelikle Atabeylik kuruluşunu tamamlarken, İmameddin Zengi'nin ölümünden sonra dahi Zengilere bağlılığını sürdüren ve Erbil, Musul, Şehrizar, El-Hamidiye, Tikrit, Sincar ve Harran'ı hakimiyeti altında tutan Zeyneddin, ömrünün sonlarına doğru bu toprakları Zengilere bırakmış, kendisi de Erbil'e çekilmiştir. 1168'de ölen Zeyneddin'in yerine önce oğlu Muzeffereddin Gökböri geçmiştir. Ancak önce Gökböri'nin Erbil Valisi Mücaheddin Kaymaz tarafından ülkeden uzaklaştırılması, sonra 1183'te Kaymaz'ın tutuklanması üzerine Erbil Atabeyliği Selahattin Eyyubi'ye bağlanmıştır.⁷⁶ Bölgenin yeni sahibi olan Eyyubi, Erbil'in yanında Şehrizar, Karabeli ve Kıfçak Derbendi'ni Gökböri'ye vermiştir (1190). Erbil'de saltanat süren Gökböri'nin geride varisi bulunmuyordu. Bu yüzden öldüğünde, Erbil Atabeyliği'nin toprakları vasiyeti gereği Abbasi Halifeliği'ne geçmiştir (1232).⁷⁷

1220'li yıllardan itibaren Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın önünden kaçan Harezmi Şah'ın ordusundaki askerler İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya yayıldıkları gibi El-Cezîre ve Irak'a da

⁷⁰ Hürmüzlü, *Irak'ta Türkmen Gerçeği*, s.21; Bayat, "*İmaduddin Zengi ve Musul...*", s.818; Sümer, *a.g.e.*, s.151.

⁷¹ Alptekin, *a.g.m.*, s.532; Yürekli, *a.g.t.*, s.9; Merçil, *a.g.e.*, s.216-217; Kafesoğlu, "*Atabeylikler*", s.297.

⁷² Bahattin Kök, "*Musul ve Halep Atabeyi Mevdûd ve Zamani*", *Türkler*, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.836; Merçil, *a.g.e.*, s.217-218; Gündüz, *a.g.e.*, s.13-14; Yürekli, *a.g.t.*, s.16-17.

⁷³ Bayat, "*İmaduddin Zengi ve Musul...*", s.821; Bezer, "*Zengiler (1127-1233)*", s.809-810; Kayhan, *a.g.e.*, s.284.

⁷⁴ K.V. Zetterstéen, "*Lü'lü*", *İ.A.*, c.7, MEB., İstanbul, s.108-109; Edhem, *a.g.e.*, s.232-233; Saatçi, *a.g.e.*, s.65-66; Merçil, *a.g.e.*, s.222.

⁷⁵ Fazıl Bayat, "*Erbil Atabeyliği*", *Türkler*, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.841; Merçil, *a.g.e.*, s.233.

⁷⁶ Edhem, *a.g.e.*, s.236; Bayat, "*Erbil Atabeyliği*", s.841; Merçil, *a.g.e.*, s.233.

⁷⁷ Bayat, "*Erbil Atabeyliği*", s.842-844; Merçil, *a.g.e.*, s.234; Pamukçu, *a.g.m.*, s.4; Edhem, *a.g.e.*, s.236; Sümer, *a.g.m.*, s.762 (48).

dağılmışlardır. Bunların özellikle Kifri (Salahiyye), Tuzhurmatu, Dakuk (Tavuk), Karatepe ve civarlarına yerleştikleri görülmektedir. Bugün bu bölgelerde yaşayan ve isimlerini Harezm Şah'lardan alan Beyat/Bayat Aşireti'nin, Türkan Hatun'un mensup olduğu aşiretin bir devamı olduğu düşünülmektedir.⁷⁸

İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hülagü Han, 10 Şubat 1258'de Bağdat'ı işgal etmiş, Abbasi Halifesi Mustasım Billah'ı aile üyeleri birlikte öldürerek Abbasi Devleti'ne son vermiştir. Hülagü Han'ın Bağdat'a girdiği sırada ise şehri, halifenin hassa ordusunu meydana getiren Kıpçak, Harezm Türkleri ve Türkmenler müdafaa etmişlerdir. Türk hassa askerinin başında Aybeg ve Kıpçak Karasungur, Türkmenlerin başında da 24 Oğuz boyundan birisi olan Yıva (İva) Boybeyi Emir Süleymanşah bulunuyordu. Ancak her ne kadar Türkmenler şehri büyük bir dirençle müdafaa ettilerse de Hülagü'ye engel olamamışlardır. Karasungur savaşta ölmüş, diğerlerinin ise hayatlarına Moğollar tarafından son verilmiştir.⁷⁹ İlhanlılar, Bağdat'ın ardından 1259'da Musul havalisine yönelince, bölgenin hakimi Lulu İlhanlıların hakimiyetini tanımak zorunda kalmıştır. 1262 yılında da yine Moğollar tarafından Lulu hanedanına son verilmiştir. Musul, Kerkük, Tatar (Sarsar), Tikrit gibi çevreler 1336'ya kadar İlhanlı dirliklerin kışlak merkezi olmuştur.⁸⁰

Moğollar, Bağdat'a yaptıkları akınlarla bölgeye yeni Türk topluluklarını da getirmişlerdir. Bunun en önemli örneği Kerkük'e yerleştirilen Nayman kabileleridir. Ketboğa komutasında bulunan Türkler Hıristiyan olup, çevredeki Müslüman unsurlara karşı, Kerkük Kalesi'ni korumak amacı ile buraya iskan edilmişlerdir.⁸¹

Musul ve çevresi, İlhanlıların ardından 1351'de Karakoyunluların hakimiyeti altına girmiştir.⁸²

Bu dönemde Irak'ın iç kısımlarında “*Celâyirliler*” (1339/1340-1410) hüküm sürüyordu. Bağdat merkezli bu devletin en ünlü hükümdarı 1356'da başa geçen Şeyh Üveys idi.⁸³ Üveys zamanında Irak'a yerleşen Türkler, ülke nüfusunun yarısına ulaşmış, Türkçe Arapça'dan sonra ikinci derecede konuşulan bir dil haline gelmiştir.⁸⁴ Şeyh Üveys ile Karakoyunlu Bayram Hoca arasında gerçekleşen mücadeleler sonrasında 1351'den itibaren pek çok kez el değiştiren Musul,

⁷⁸ Bayatlı, *a.g.m.*, s.8; Muammer Gül, “*Harezmliler Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri*”, **Bulleten**, c.LXX, Sa.257, Nisan 2006, s.95, 99,100,102-103-104,108; Mehmet Hazar, “*Irak Türkmenlerinin Düntü ve Türkçesi*”, **Turkish Studies (Osman Nedim Tuna Armağanı)**, Vol.2/2, Spring 2007, s.360; Marufoğlu, **a.g.e.**, s.56.

⁷⁹ Çay, *a.g.m.*, s.22-23; Sümer, *a.g.m.*, s.760 (46).

⁸⁰ Honigmann, *a.g.m.*, s.740; Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s.506.

⁸¹ “*Kerkük*”, **T.A.**, c.XXI, MEB., Ankara, 1974, s.496.

⁸² Abdulkadir Yuvalı, **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1994, s.164-165; Gündüz, **a.g.e.**, s.17.

⁸³ Mükrimin Halil Yınanç, “*Celâyir*”, **İ.A.**, c.3, MEB., İstanbul, 1977, s.64; Jean-Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.492; Gündüz, **a.g.e.**, s.18.

⁸⁴ Yınanç, *a.g.m.*, s.65; “*Irak*”, **T.A.**, c.XIX, MEB., Ankara, 1971, s.449.

Celâyirlilere bağlı kalmak şartıyla bir kez daha ve bu kez kesin olarak 1376'da Karakoyunluların hakimiyetine altına girmiştir.⁸⁵

Bağdat'a Celâyirlilerin, Musul'a Karakoyunluların hakim olduğu bu dönemde Timur, Irak topraklarına yönelik iki sefer düzenlenmiştir. 1393'teki ilk seferinde sadece Bağdat, Tikrit, Kerkük ve Musul'u işgal etmekle yetinen Timur, asıl yıkıcı etkisini 1401'deki ikinci seferinde göstermiştir. Timur, Bağdat'a ağır bir darbe vururken⁸⁶, köyleri de tek tek tahrip etmiştir. Yıkıma uğrayan yerler arasında, Irak'ın kuzeyinde önemli bir merkez olan Tavuk da vardı. Bu yüzden felakete birlikte önemini kaybeden Tavuk'un yerini Kerkük almış ve bölgenin yeni merkezi olarak ön plana çıkmaya başlamıştır.⁸⁷ Timur'un 1405'te ölmesi ise Bağdat'ta hüküm sürmeye devam eden Celâyirli Ahmet'e rahat bir nefes aldırılmış, ancak bu çok uzun sürmemiştir. 1410'da, Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf Bey, Celâyirli Ahmet'i bozguna uğratarak öldürmüştür. Böylece Musul'un ardından Bağdat ve Irak toprakları da Karakoyunluların hakimiyetine geçmiştir (1411).⁸⁸

Karakoyunlu Devleti, XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Musul ve Erbil'den başlayıp Nahçıvan'a kadar uzanan Doğu Anadolu topraklarında kurulmuş, bir Türkmen devletidir. Konar-göçer bir Türkmen aşireti olan Karakoyunlular, Oğuz boyundandırlar.⁸⁹ Devletin kurucusu olan Karakoyunlu aşiretinin Baharlı kolundan Bayram Hoca, 1376'da Celâyirlilerden aldığı Musul'u kardeşi Berdi Hoca'ya bırakarak, Musul'dan ayrılmıştı. Berdi Hoca'dan sonra oğlu Yar Ali, Musul emiri olarak görev yapmıştır.⁹⁰ Bayram Hoca'nın da 1380'de ölmesi ile yerine önce Kerkük, Tavuk ve Erbil bölgelerini ele geçiren Kara Mehmet, ondan sonra Mısır Hoca, onun akabinde de Kara Yusuf Bey geçmiştir.⁹¹ Öte yandan Timur'un 1393'te Bağdat'ı almasından sonra El-Cezîre bölgesine yönelmesi, Musul ve Kerkük'teki Karakoyunlu beylerini endişelendirmişti. Ancak Musul hakimi Yar Ali ile Kerkük hakimi Şeyh Ali'nin çeşitli hediyelerle Timur'a bağlılıklarını sunmaları varolan kaygılarını yok etmiştir.⁹² Timur'un ölümünden sonra Azerbaycan (1407/1408) ve Irak'ı (1410/1411) ele geçiren Kara Yusuf, Karakoyunluları gerçek anlamda bir devlet haline getirmiştir. Fetihlerinin en önemli sonucu, merkezi Bağdat olan ve 1376'dan bu yana Musul için tabii oldukları Celâyirliler Devleti'nin

⁸⁵ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular**, c.I, TTK Yay., Ankara, 1967, s.41-44; Gündüz, **a.g.e.**, s.18-19.

⁸⁶ İsmail Aka, **Timur ve Devleti**, TTK Yay., Ankara, 1991, s.18-20,26-27; Yaşar Yücel, **Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu 1393-1402**, DTCF Basımevi, Ankara, 1980, s.10-11,116-118; Yınanç, *a.g.m.*, s.64-65.

⁸⁷ "Kerkük", **T.A.**, s.496.

⁸⁸ Sümer, **Kara Koyunlular**, s.85-89; Edhem, **a.g.e.**, s.392; "Irak", **T.A.**, s.449; Yınanç, *a.g.m.*, s.65.

⁸⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yay., Ankara, 1988, s.180; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.861; Edhem, **a.g.e.**, s.404.

⁹⁰ Sümer, **Kara Koyunlular**, s.42-45; Edhem, **a.g.e.**, s.404.

⁹¹ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.180-181; Sümer, **Kara Koyunlular**, s.44-45,53-54.

⁹² Sümer, **Kara Koyunlular**, s.57.

yıkılmış olmasıdır. Bundan sonra Kara Yusuf'un oğullarından Şeyh Mehmet Bağdat hakimi, İskender Bey de Kerkük Valisi olmuştur. Musul ise Yar Ali'nin oğlu olup aynı zamanda Kara Yusuf'un yeğeni olan Zeynel Bey'in yönetiminde idi.⁹³ Ayrıca Erbil Mirza Ali'nin, Tavuk da Döğer beylerinden Cenklü Hasan'nın idaresinde buluyordu. Dolayısıyla bugünkü Irak Türkmenlerinden önemli bir kısmının, Karakoyunların torunları olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁴

1439'da Karakoyunlu Devleti'ne en parlak dönemini yaşatacak olan Cihanşah tahta çıkmıştır. Buna karşın Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'ın ani bir baskınla Cihanşah'ı öldürmesi, Karakoyunluların sonunu hazırlarken Akkoyunlular için parlak bir dönemi başlatmıştır (1467).⁹⁵

Akkoyunlular, Oğuzların Bayındır boyuna mensuptur ve devletin kurucusu Kara Osman Bey, genelde Kara Yölük/Yülük olarak bilinmektedir.⁹⁶ Akkoyunlu Devleti'nin en ünlü hükümdarı 1453'te tahta çıkan Uzun Hasan'dır. Karakoyunlular'ı yenilgiye uğratarak bıraktığı miras üzerinde büyük bir imparatorluk kuran Uzun Hasan, Osmanlı Devleti ile 1473 yılında yaptığı Otlukbeli Savaşı'nı kaybettiğinden, devleti bundan sonra gerileme sürecine girmiştir. Uzun Hasan'ın 1478'de ölümü ile de Akkoyunlu şehzadeleri kendilerine ait bölgelerde hükümdar olmuşlardır. Irak, Fars ve Kirman bölgelerinde Murat hüküm sürmüştür (1500).⁹⁷

Irak'a hakim olan Akkoyunlu Şehzadesi Murat, daha hükümdarlığının ilk yıllarında Safevî Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. 1503'te Irak-ı Acem'i alan ve artık gözünü Irak-ı Arap'a diken Safevîler, 1508/1509 yıllarında bu amaçlarına ulaşmışlar ve tüm Irak'ı ele geçirmişlerdir.⁹⁸ Safevîlerin Bağdat'ı almasıyla birlikte Irak'ta Azerbaycan Türklerinin etkisi artmaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan ve diğer bölgelerden Irak'a yapılan göçler çoğalırken, aynı zamanda Şah İsmail'in ordusunun önemli bir kısmını oluşturan Şii Türkler bölgede dini inanışları ile düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır.⁹⁹

Irak Türklerinin tarihine ilişkin üçüncü evre, bölgenin Osmanlı hakimiyeti altına girmesiyle başlamaktadır ve bu evre daha çok Irak ve havalisine yerleşen Türk/Türkmen boylarının desteklenme ve beslenme dönemi olarak değerlendirilmektedir.

Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bu yana izlediği batıya

⁹³ Edhem, **a.g.e.**, s.404-405; "Kerkük", **T.A.**, s.496; Gündüz, **a.g.e.**, s.20; Saatçi, **a.g.e.**, s.83.

⁹⁴ Sümer, *a.g.m.*, s.763 (49).

⁹⁵ Faruk Sümer, "Kara-koyunlular", **İ.A.**, c.6, MEB., İstanbul, 1977, s.303; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.184.

⁹⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.188-189; Edhem, **a.g.e.**, s.407; İlhan Erdem, Mustafa Uyar, "Akkoyunlular Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.873.

⁹⁷ Edhem, **a.g.e.**, s.408; Erdem, Uyar, "Akkoyunlular Akkoyunluların Tarih...", s.878-880; Gündüz, **a.g.e.**, s.21-22; Bayatlı, **a.g.e.**, s.16.

⁹⁸ Bayatlı, **a.g.e.**, s.16; Gündüz, **a.g.e.**, s.22; Edhem, **a.g.e.**, s.408.

⁹⁹ Benderoğlu, *a.g.m.*, s.147.

yönelik fetih politikasını değiştirerek, doğuya yönelmeye başlamıştır. Bunda elbette ki, Safevî Devleti'nin, Osmanlı topraklarına göz dikerek bir tehdit unsuru haline gelmesi etkili olmuştur. Keza, Osmanlı sınırları içerisinde Şii mezhebini yaymaya çalışan Şah İsmail, aynı zamanda, kendi sınırlarını da güvence altına almak için Irak'a, 1505-1524 tarihleri arasında Azerbaycan'daki Şii mezhepli Merağa Türklerinden yerleştirmiştir.¹⁰⁰

İki devlet arasında başlayan bu tür çekişmeler nedeniyle Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasında 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı meydana gelmiştir. Galip gelen Yavuz Sultan Selim, sefer dönüşünde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mukim Dulkadiroğulları Beyliği'ne son vererek Maraş ve Elbistan'ı ele geçirmiştir (1515). Bölgedeki Safevîleri etkisiz hale getiren Diyarbakır halkı da Osmanlı Padişahı Selim'e biat etmiştir. 4 Kasım 1515'te kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan Diyarbakır'ın beylerbeyliğine Bıyıklı Mehmed Paşa tayin edilmiştir.¹⁰¹ Ardından Mardin ve Musul Nisan 1517'de fethedilmiştir.¹⁰² Kerkük ise kendiliğinden Osmanlı Devleti'ne katılan şehirlere dendi (1517). Fakat bu hakimiyet kısa sürmüştü, İran'ın Bağdat Valisi Zülfikar Han tarafından Kerkük tekrar zapt edilmiştir.¹⁰³

Safevîlerin Osmanlı toprakları üzerindeki gayelerine son vermemeleri, aradaki gerginliğin Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine kadar sürmesine neden olmuştur. Kanuni ise bu sorunu nihayetlendirmek için "*İrakeyn Seferi*"ne¹⁰⁴ çıkmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman, İran seferiyle görevlendirdiği Vezir-i azam İbrahim Paşa'nın 13 Temmuz 1534'te Tebriz'i tekrar Osmanlı hakimiyetine sokmasının¹⁰⁵ ardından tüm Osmanlı kuvvetlerini birleştirerek Bağdat'a hareket etmiştir. Kanuni, daha Bağdat'a ulaşmadan önce Bağdat Valisi Tekeli Mehmet Han şehri terk ettiğinden Osmanlı ordusu fazla bir direnişle karşılaşmadan 30 Kasım 1534'te Bağdat'a girmiştir.¹⁰⁶ Kışı Bağdat'ta geçiren Kanuni, bin

¹⁰⁰ Marufoğlu, *a.g.m.*, s.605; Bayatlı, *a.g.m.*, s.8.

¹⁰¹ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, c.4, (Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979, s.251; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.II, TTK Yay., Ankara, 1975, s.271-276; Gündüz, **a.g.e.**, s.23-24.

¹⁰² Hoca Saadeddin Efendi, **a.g.e.**, s.268-270; Gündüz, **a.g.e.**, s.24-25.

¹⁰³ "*Kerkük*", **T.A.**, s.497; Ahmet Gündüz, "*1548 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kerkük Sancağı*", **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.163.

¹⁰⁴ *İrakeyn Seferi*'nin ayrıntıları için bkz. Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), TTK Yay., Ankara, 1976; Ömer Faruk Yılmaz, "*Kânunî Sultan Süleyman Han'ın İrakeyn İle IV. Murad'ın Bağdat Seferleri*", **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.203-212.

¹⁰⁵ İbrahim Paşa'nın seferi hakkında malumat için bkz. Tayyib Gökbilgin, "*Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhati*", **Belleten**, c.XXI, Sa.83, Temmuz 1957, s.449-482.

¹⁰⁶ Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi I**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.182-184; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, c.I-II, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992, s.97; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s.348-352; Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.182-183,197,208-209.

civarında tüfenkçi asker ile yine aynı miktarda atlı ulûfeciyi Bağdat Kalesi'ne yerleştirmiştir.¹⁰⁷ Basra bölgesi de bu bölgenin hakimi Megamis oğlu Emir Raşid'in, Kanuni Sultan Süleyman'a bağlılığını sunmasıyla Osmanlı topraklarına katılmıştır. Irak toprakları, fethine müteakip Bağdat Beylerbeyliği adıyla Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti konumuna getirilmiş ve valiliği Süleyman Paşa'ya verilmiştir.¹⁰⁸

Musul ve Kerkük, 1517'de ele geçirildikten sonra Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmış¹⁰⁹ lakin Kerkük, kısa bir süre sonra yine İran'ın egemenliği altına girmek zorunda kalmıştı. Buna karşın İrakeyn seferi sırasında buraya hakim olan Erdelan Hakimi Bige Bey, durumdan endişelenerek Kerkük'ü Osmanlı Devleti'ne iade etmiştir. Şehrin alınmasından sonra Kerkük Kalesi'ne yeniçeriler yerleştirilmiş, bölge tahrir edilerek ocaklıklar, timarlar ve zeametler tespit edilmiştir.¹¹⁰ Bağdat'ın fethinden sonra ise burada dört ay kalan Kanuni, bu süre zarfında bölgenin tahririni yaptırmış, timar ve zeamet sistemini hayata geçirmiş, önemli bina, türbe ve yapıların tamir edilerek genişletilmesi emrini vermiştir.¹¹¹ Diğer taraftan Tekeli Veli Han ile oğlu Gazi Han'ın bütün aşiretleri ile Osmanlı Devleti'ne sığınmaları üzerine, bu Türkmen boyları Kerkük'e yerleştirilmiş, böylece Kerkük adeta bir Tekeli ili haline gelmiştir.¹¹² Fetihlerin ardından, Türkmen toplulukların yoğun olarak yaşadığı Kerkük'e "Gökyurt" ismi verilerek resmi kayıtlara geçirilmiştir.¹¹³ Ayrıca Rumeli, Urfa, Diyarbakır, Afyon ve Tokat'tan önemli oranda Türk ailesinin Irak'a getirilerek yerleştirildiği ifade edilmektedir.¹¹⁴

Fetihlerin tamamlanmasından sonra Irak toprakları, dört eyalete bölünmüştür. Bunlardan ilk ikisi 1534 yılında oluşturulan Bağdat ve Şehrizar/Şehrizol Eyaletleri'dir. Musul ve Kerkük bu tarihten sonra Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır. Üçüncü eyalet Basra olup, 1538'de teşkil edilmiştir. Dördüncüsü ise 1586'da Bağdat ayrılarak ayrı bir eyalet haline dönüştürülen Musul'dur.¹¹⁵ Musul Eyaleti kurulunca, Kerkük Bağdat'tan alınarak buraya bağlanmıştır. Böylece Musul Eyaleti; Musul, Kerkük, Tikrit, Bâcvânlu, Horon ve Bâne olmak üzere toplam 6 sancaktan müteşekkil hale gelmiştir.¹¹⁶

¹⁰⁷ Bayatlı, **a.g.e.**, s.27; Kılıç, **a.g.e.**, s.220.

¹⁰⁸ Kılıç, **a.g.e.**, s.220,247-248; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s.352-353; Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı Safevî Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", **History Studies (Orta Doğu Özel Sayısı 2010)**, s.231-232.

¹⁰⁹ Davut Hut, **Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s.8; Gündüz, "1548 Tarihli Tahrir...", s.163; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Çev. Mustafa Öztürk), **Belleten**, c.LIV, Sa.211, Aralık 1990, s.1237-1238,1242.

¹¹⁰ "Kerkük", **T.A.**, s.497; Mahir Nakip, **Kerkük'ün Kimliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.29.

¹¹¹ Peçevî, **a.g.e.**, s.184-187; "Irak", **T.A.**, s.451.

¹¹² "Kerkük", **T.A.**, s.497.

¹¹³ T.C.B.D.A.G.M., **a.g.e.**, s.24-25.

¹¹⁴ Hazar, *a.g.m.*, s.361; Necmettin Esin, "Tarihî Bir Türk Şehri: Kerkük", **Türk Kültürü**, Yıl:XII, Sa.135, Ocak 1974, s.197 (53).

¹¹⁵ Hut, **a.g.t.**, s.10; Gündüz, "1548 Tarihli Tahrir...", s.163.

¹¹⁶ Besim Darkot, "Musul", **İA.**, c.8, MEB., İstanbul, 1979, s.742; Hut, **a.g.t.**, s.10.

Irak'ta bundan sonra ortaya çıkan en önemli meselelerden biri, Bağdat eşrafından olup uzun bir müddet Subaşılık yapmış olan Bekir Subaşı'nın 1623'te çıkardığı isyandır. Subaşı'nın bu isyanı, 1624'te Bağdat, Musul ve Kerkük'ün İran sınırlarına katılması sonucunu doğurmuştur.¹¹⁷ Ertesi yıl Musul ve Kerkük geri alınmış¹¹⁸, ancak Bağdat'ın bir türlü geri alınamaması üzerine Osmanlı Padişahı IV. Murat 8 Mayıs 1638'de büyük bir orduyla “*Bağdat Seferi*”ne çıkmıştır.¹¹⁹ 7/8 Ekim'de Musul'a, burada 11 gün konakladıktan sonra 28 Ekim'de Kerkük'e varan IV. Murat, 15 Kasım 1638'de de Bağdat önüne gelerek karargahını kurmuştur.¹²⁰ Bir aydan fazla süren kuşatmanın neticesinde 27 Aralık'ta Bağdat yeniden Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.¹²¹ IV. Murat, şehrin alınmasından sonra, Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'yı Bağdat Beylerbeyliği'ne atamış, Yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa'yı da sekiz bin yeniçeri ile Bağdat muhafazasında bırakmıştır.¹²² Ardından Bağdat'taki bütün Şiiilerin şehri terk etmesi bildirilerek, Irak'ın güneyine gitmelerine izin verilmiştir. Bağdat ile bugünkü Irak'ın kuzey bölgesinin Anadolu ile bağlantısını kuvvetlendirmek için de çeşitli Türkmen boylarından birçok Sünni topluluk getirtilerek, Hanekin, Kızlarbat, Mendeli, Kerkük ve Erbil bölgelerine yerleştirilmiştir. Böylece Irak'ta varolan Türkmen varlığı, Osmanlı dönemi boyunca, Anadolu'dan gelen Türkler ile birlikte doruğa çıkmıştır.¹²³ IV. Murat, Bağdat Seferi sırasında Kerkük'teki Baba Gürgür'de yüzeye çıkmış olan petrolün, yöre sakinlerinden Neftçi ailesi tarafından işletilebilmesine de bir fermanla izin vermiştir (1639). Bu, Osmanlı'nın petrol konusunda verdiği ilk imtiyaz olarak bilinmektedir.¹²⁴

Savaşların ardından, taraflar arasındaki sınırı belirleyen 17 Mayıs 1639 tarihli Kars-ı Şirin Antlaşması ile Irak-ı Acem hariç, Ehvaz dahil olmak üzere Irak'ın Osmanlı toprağı olduğu resmen kabul edilmiştir.¹²⁵

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında, Osmanlı sınırları içinde

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi II**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.393-396; Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.224-225; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım:I, TTK Yay., Ankara, 1973, s.153-160; Aygün Hâşimzade Attar, **XVII Əsrin Əvvəllərində Səfəvi-Osmanlı Münasibətləri**, Graphis Yay., İstanbul, 2001, s.58-59,77; Küpeli, *a.g.m.*, s.234.

¹¹⁸ Attar, **a.g.e.**, s.77; Gündüz, **a.g.e.**, s.26-27; Darkot, *a.g.m.*, s.742; Küpeli, *a.g.m.*, s.235.

¹¹⁹ Halil Sahillioğlu, “*Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzîlnâmesi = Bağdar Seferi Harp Jurnalı (1 Harita ve 2 Fotokopi ile Birlikte)*”, **Belgeler**, c.II, Sa.3-4, 1965, s.11,13; Tahsin Ünal, **IV. Murat ve Bağdat Seferi**, (Haz. Ali Güler, Suat Akgül), Berikan Yay., Ankara, 2001, s.82; Peçevî, **Peçevî Tarihi II**, s.443.

¹²⁰ Sahillioğlu, “*Dördüncü Murad'ın Bağdat...*”, s.11,24,26-27; Ünal, **a.g.e.**, s.83,96-97,116,137.

¹²¹ Ünal, **a.g.e.**, s.175-176,183; Mustafa Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.241; Peçevî, **Peçevî Tarihi II**, s.449-451; Attar, **a.g.e.**, s.69,84; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım:I, s.203-204.

¹²² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım:I, s.204; Küpeli, *a.g.m.*, s.238.

¹²³ Saatçi, **a.g.e.**, s.94; Ebubekir Hâzım Tepeyran, **Hatıralar**, (Yay.Haz. Faruk İlkan), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1998, s.537; Marufoğlu, *a.g.m.*, s.605.

¹²⁴ Volkan Ş. Ediger, **Enerji Ekonomi-Politiki Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2005, s.30-31; Hikmet Uluğbay, **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik**, De Ki Bas. Yay., Ankara, 2008, s.20,31; Sevgen, *a.g.m.*, s.10.

¹²⁵ Ünal, **a.g.e.**, s.208-211; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım:I, s.205-206; Küpeli, *a.g.m.*, s.239-240.

kalan Irak toprakları konusunda çeşitli mücadeleler yaşanmıştır.¹²⁶ Ağırlıklı olarak 1733-1743 tarihleri arasında yaşanan bu mücadeleler sırasında Irak-ı Arap üzerinde hakimiyet kurmaya çalışan Nadir Şah, beraberinde getirdiği Şii mezhepli bir kısım Azeri Türk'ünü bölgeye yerleştirmiştir.¹²⁷ Osmanlı Devleti açısından Musul bölgesinin, Afganlılara karşı korunmasında yararlılık gösteren en önemli unsur, yüzyıldan fazla bir süre Musul ve civarında etkinlik gösteren Celilzadeler olmuştur.¹²⁸ Irak'ta, Bağdat merkezli kölemen valiler devri ise Süleyman Paşa'nın 1749'da Basra'ya ilave olarak Bağdat Beylerbeyliği'ne getirilmesiyle başlamıştır.¹²⁹ Yaklaşık yüzyıl süren kölemen iktidarı, Haleb Valisi Ali Rıza Paşa'nın Bağdat üzerine sevk edilmesiyle sona erdirilmiş ve Irak-ı Arap, yeniden merkezi hükümete bağlanmıştır (17 Eylül 1841).¹³⁰

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin Irak toprakları üzerinde; Bağdat, Basra, Şehrizar/Şehrizol ve Musul Eyaletleri bulunurken, Tanzimat Fermanı'nın 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmesi, bilhassa 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri'nin tatbik edilmesine çalışılması, Irak'ın idari taksimatında bazı değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Buna göre, XVIII. yüzyıl başlarında Şehrizar/Şehrizol Eyaleti'nin merkez kazası olan Şehrizar şehri ağır bir yıkıma uğradığından, harabeleri Süleymaniye kasabasının güneyinde bulunan Şehrizar şehrinin yerine, eyalete merkez olmak üzere Kerkük şehri seçilmiştir. Eyalet merkezi olacağından dolayı Kerkük'e Şehrizar ismi verilmiş¹³¹, 1857'de de bu haliyle Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹³² 1851'de ise mutasarrıflık haline getirilen Musul, Bağdat Eyaleti'ne bağlanmıştır.¹³³ Bu değişimlerin ardından 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin öngördüğü sistem uygulanmaya başlanmış ve bu çerçevede Musul, Şehrizar ve Süleymaniye isimlerinde üç sancak teşkil edilerek, Bağdat Vilayeti'ne bağlanmıştır (1869). Fakat bu uygulama da uzun sürmemiştir. Şubat 1879'da, Musul, Şehrizar (Kerkük) ve Süleymaniye Sancakları Bağdat

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Mustafa Eravcı, "*Safevî Hanedanı*", **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.890; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c.IV, Bölüm:1, TTK Yay., Ankara, 1978, s.223-224; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, c.III-IV, (Sad.Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992, s.41-44,51-53; "*Irak*", **T.A.**, s.452-453.

¹²⁷ Marufoğlu, *a.g.m.*, s.605.

¹²⁸ Celilzadeler hakkında geniş bilgi için bkz. Şaban Bayrak, "*Musul Vilayeti ve Abdülcelilzâde'lerin Yönetimi (1727-1834)*", **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.179-192; Dina Rızık Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul 1540-1834**, (Çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

¹²⁹ Erdinç Gülcü, "*Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749-1831)*", **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.217.

¹³⁰ Charles Tripp, **A History of Iraq**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.14; "*Irak*", **T.A.**, s.453-454; Gülcü, *a.g.m.*, s.225.

¹³¹ Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı**, c.3, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314, s.657; Sevgen, *a.g.m.*, s.10; Esin, *a.g.m.*, s.196 (52).

¹³² "*Kerkük*", **T.A.**, s.498.

¹³³ Darkot, *a.g.m.*, s.743; Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s.507.

Vilayeti'nden alınarak müstakil olarak oluşturulan Musul Vilayeti'ne ilhak edilmiştir. Musul Vilayeti'nin merkezi olarak da başlangıçta Kerkük seçilmesine karşın Ocak 1883'te Musul olarak değiştirilmiştir.¹³⁴ 15 Mart 1893 tarihinde ise Şehrizar (Kerkük) Sancağı, çoğu zaman Suriye topraklarındaki Zor Mutasarrıflığı ile karıştırıldığından tekrar eski ismi olan Kerkük adını almıştır.¹³⁵ Kısa bir süre sonra da özellikle resmi nüfus işlemlerinin aksamaması için Kerkük Sancağı Nüfus Memuriyeti adına yaptırılan mühür Kerkük'e gönderilmiştir.¹³⁶ Böylece Şehrizar Sancağı, merkezi olan Kerkük'ün ismi ile anılarak Kerkük Sancağı şeklinde kayıtlara geçmeye başlamıştır. Diğer yandan Irak'ın güneyini oluşturan ve Bağdat'a bağlı mutasarrıflık şeklinde idare edilen Basra bölgesi, 1884'te müstakil bir vilayet haline getirilmiştir.¹³⁷ Böylece Musul, Bağdat ve Basra Vilayetleri şeklinde üç idari birim haline getirilen Irak, merkeze bağlı olarak Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu şekilde yönetilmiştir.

İngiltere, 29 Ekim 1914 tarihinde yaşanan Karadeniz Olayı ile I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti'ne 5 Kasım 1914'te resmen savaş ilan etmiştir. 6 Kasım sabahı da İngiliz ve Hintlilerden oluşan kuvvetlerini Basra'ya çıkararak, Irak Cephesi'ni açmıştır.¹³⁸ Büyük bir hızla başlayan İngiliz işgali, General Townshend komutasındaki İngiliz Tümeni'nin 29 Nisan 1916'da Kuttü'l-Ammara'da esir düşmesi ile kısa süreli bir kesinti yaşamıştır.¹³⁹

Çanakkale ve Kuttü'l-Ammara'da alınan yenilgiler, İngilizlerin müttefiklerine duyduğu gereksinimi hat safhaya çıkarmıştı. Bu yüzden müttefikleri ile sürdürdüğü görüşmeleri hızlandırmış ve ortaya Sykes-Picot-Sazanof Antlaşması çıkmıştır. Önce İngiltere ile Fransa, daha sonra Rusya'nın da katılımıyla birlikte üç müttefik devlet arasında 1916 yılı boyunca yapılan görüşmeler neticesinde nihai şeklini alan bu antlaşmaya göre; Musul hariç olmak üzere Irak, yani Fırat ve Dicle Nehirleri arasında kalan topraklar İngiltere'ye; Adana, Antakya bölgesi ile Suriye kıyıları ve Lübnan toprakları da Fransa'ya bırakıyordu. Taraflara verilen bölgeler dışında

¹³⁴ Hut, **a.g.t.**, s.40-41,52,55,58; Stephen Hemsley Longrigg, '**Iraq, 1900 To 1950 A Political, Social and Economic History**, Oxford University Press, 1968, s.1, Darkot, *a.g.m.*, s.743; Parmaksızoğlu, *a.g.m.*, s.507; "**Kerkük**", **T.A.**, s.498; Sinan Marufoğlu, "**Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Toprak Düzeni ve Mukataaların İşletilmesi**", **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.181-182.

¹³⁵ **BOA., İ.DH.-1302/ 1310/Ş-26** (H. 26 Şaban 1310/ M. 15 Mart 1893); Hut, **a.g.t.**, s.58-59.

¹³⁶ **BOA., DH.MKT.-211/ 17** (H. 22 Şaban 1311/ M. 28 Şubat 1894).

¹³⁷ Hut, **a.g.t.**, s.52-53; Longrigg, **a.g.e.**, s.1.

¹³⁸ Bkz. **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:1, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1979, s.69-71; Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, c.2, Nehir Yay., İstanbul, 1992, s.215.

¹³⁹ Kuttü'l-Ammara kuşatması ve İngilizlerin yenilerek esir düşmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Charles V.F. Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, (Terc. Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni), (Sad. Recep Ahışalı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.342 vd.; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, s.388 vd.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.III, Kısım:3, TTK Yay., Ankara, 1983, s.103-105; Taylan Sorgun, **Halil Paşa İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Kemer Yay., İstanbul, 1997, s.154-190.

kalan (Suriye'nin arta kalan bölgeleri ile Musul (A Bölgesi) ve Ürdün'ü (B Bölgesi) içine alacak şekilde) Arap topraklarında Büyük Arap Krallığı kurulacak ancak bu krallıkta A Bölgesi Fransız, B Bölgesi İngiliz denetiminde bulunacaktı.¹⁴⁰

Yapılan bu antlaşmaya göre, önemli petrol rezervlerine sahip olan Musul Vilayeti Fransa'nın etki alanına bırakılmıştı. Ancak devam eden savaş, İngiltere'nin petrol ihtiyacını da hat safhaya çıkarmıştı. Keza, Churchill'in, "*Bir damla petrol bir damla kandan daha kıymetlidir*"¹⁴¹ sözü, petrole dolayısıyla Musul'a verilen önemi bariz bir şekilde gösteriyordu. Petrolün dışında, İngiltere'nin başlıca sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliği açısından da bölge stratejik bir öneme sahipti. Hatta, bölgede inşa edilen demiryolları ile bunun derecesi katlanarak artmıştı. Bu yüzden, Bağdat gibi Musul'daki petrol ve benzeri tüm ekonomik imtiyazlara sahip çıkmanın İngiltere açısından vazgeçilmez bir hedef olduğu sürekli vurgulanmaktaydı.¹⁴²

Sonuç itibarıyla Musul, kağıt üzerinde Fransa'ya bırakılmasına karşın İngiltere bu zengin ve stratejik bölgeden vazgeçmiş değildi. Bu yüzden kısa bir süre sonra ilerleyiş tekrar başlamış ve 10 Şubat 1917'de Kuttü'l-Ammara, 11 Mart'ta da Bağdat İngilizler tarafından işgal edilmiştir.¹⁴³ Ardından Mart 1918'de Hit, Hadise ve Ane kasabalarını ele geçiren İngilizler, 28 Nisan'da Kifri'yi, bir gün sonra Tuzhurmatu'yu ve 7 Mayıs'ta da Kerkük'ü ele geçirmiştir. Türk ordusu ise Küçük Zap'ın gerisindeki Altınköprü'ye çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sırada, kısa süreli olmakla birlikte Kerkük, 25 Mayıs'ta geri alınmıştır.¹⁴⁴ İngilizlerin bu kadar hızlı hareket etmesinin esas amacı, mütareke öncesinde Musul'a hakim olmaktır. Bu doğrultuda bölgeye askeri bir güç yollamaya karar veren İngiliz Genelkurmayı, 2 Ekim 1918'de General William Marshall'a gönderdiği emirde, Osmanlı yönetiminin her an ateşkes isteyebileceğini, bu yüzden savaş bitmeden önce, Dicle boyunca olabildiği kadar fazla toprağın işgal edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu emir, General Marshall'ın 23 Ekim'de Musul'a doğru harekete

¹⁴⁰ Bkz. A.Halûk Ülman, **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.332; Ahmet Hürşit Tolon, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, AAM Yay., Ankara, 2004, s.55-70. Antlaşmaya ilişkin gizli yazışmalar için bkz. E.E. Adamof, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Plânı**, (Çev. Hüseyin Rahmi), Belge Yay., İstanbul, 1972, s.147-151,240 vd.; Edward Peter Fitzgerald, "*France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918*", **The Journal of Modern History**, Vol.66, No.4, December 1994, s.697-725.

¹⁴¹ Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, Truva Yay., İstanbul, 2008, s.15.

¹⁴² İsrail Kurtcephe, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu**, Kara Harp Okulu Bilgi Toplama ve Yayın Merkezi Yay., Yayın No:189, Ankara, 1998, s.3-4; Mim Kemâl Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, TDAV Yay., İstanbul, 1991, s.11-12,15,18. Ayrıca I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Asya bölgesinde işlemekte ve inşa edilmekte olan demiryolları ile petrol bölgeleri için bkz. **BOA., HRT.h.-961**, (H. 22 Rebiülâhîr 1333/ M. 9 Mart 1915).

¹⁴³ Öke, **a.g.e.**, s.14; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2002, s.317-318; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.3; Bayur, **a.g.e.**, s.110.

¹⁴⁴ Arnold T.Wilson, **Mesopotamia 1917-1920, A Clash of Loyalties, A Personal And Historical Record**, Oxford University Press, London, 1931, s.6-9; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.406-411,532-544; Cecil John Edmons, **Kürtler, Türkler Ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat Ve İnceleme (1919-1925)**, (Çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül), Avesta Yay., İstanbul, 2003, s.53; Longrigg, **a.g.e.**, s.91.

geçmesini sağlamış ve Kerkük 25 Ekim’de tekrar işgale uğramıştır.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşa son veren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır. Mütarekenin 25. maddesi, taraflar arasındaki çatışmaların, 31 Ekim 1918 günü öğle vaktinde sona ereceğini bildirmekteydi.¹⁴⁶ Mütarekenin imzalandığı tarihte, Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk ordusu, Rakka- Deyr-i Zor- Miyadin- Sincar-Telafer- Hamam Alil- Büyük Zap mansıbı- Güveyr Köprüsü- Dibeke/Dibke- Kadıhane- Taktak-Çemçemal- Süleymaniye- Halice hattı üzerinde bulunuyordu. Dolayısıyla Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirler ile Musul Vilayeti’nin önemli bir kısmı hala Türk tarafında elindeydi.¹⁴⁷ İngiliz birlikleri ise Ane- Elhazar- Gayyare- Altınköprü- Kerkük- Tuzhurmatu- Salahiyye- Hanekin hattını tutmuşlardı.¹⁴⁸

Mütarekenin imzalandığı ve savaşın sona erdiği haberi, Ali İhsan Paşa’ya, dönemin Sadrazamı ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa tarafından, 31 Ekim 1918 günü saat 18.00’da gönderilmiştir.¹⁴⁹ Bunun üzerine Ali İhsan Paşa, hemen İngiliz Generali Marshall’a, mütareke hükümlerince iki taraf arasında kalan bölgenin tarafsız bölge ilan edilip, görüşmelere başlanabileceğini bildirmiştir.¹⁵⁰ Ancak İngilizler mütarekenin imzalanmasına rağmen ve mütareke hükümlerine aykırı olarak işgallerine devam etmişlerdir. Mondros Mütarekesi’nin 7. maddesine dayanarak, buna karşın 25. maddesini çiğnemek suretiyle, harekate geçen General A. Cassels, Hıristiyan halka baskı yapıldığı gerekçesi ile Musul’a 20 km. uzaklıktaki Hamam Alil’i 1 Kasım 1918’de işgal etmiştir. Ardından Irak’taki İngiliz Başkomutanı General Marshall, 2 Kasım’da, Hamam Alil’deki General Cassels’e Musul’u işgal emri vermiştir. General Cassels, Yarbay Leachman vasıtasıyla Ali İhsan Paşa’ya gönderdiği mektubunda, Musul’u işgal etme emri aldığını, bu doğrultuda Türk birliklerinin 5 mil geriye çekilmesi gerektiğini, sadece

¹⁴⁵ Kaymaz, **a.g.e.**, s.60,63-64; Wilson; **a.g.e.**, s.10-11; Selçuk Ural, “Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi’nde Gerçekleştirdiği İşgaller”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Sa.4, Ağustos 2004, s.32; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.572-573; Ali İhsan Sâbis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, c.4, Nehir Yay., İstanbul, 1991, s.296,301-303,305; Edmons, **a.g.e.**, s.53.

¹⁴⁶ Seha L.Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977, s.5; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gen.Kur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999, s.49.

¹⁴⁷ Sâbis, **a.g.e.**, c.4, 318-319; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.109; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.612,614; Zekeriyâ Türkmen, **Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, AAM Yay., Ankara, 2003, s.17-18; Serdar Sakin, **Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, EÜ S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007, s.64.

¹⁴⁸ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.110; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.613; Kaymaz, **a.g.e.**, s.69; Sakin, **a.g.t.**, s.64.

¹⁴⁹ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.611; Türkmen, **a.g.e.**, s.15; Öke, **a.g.e.**, s.22-23; Sakin, **a.g.t.**, s.61.

¹⁵⁰ Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.109; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.612; Sâbis, **a.g.e.**, c.4, 316; Öke, **a.g.e.**, s.23; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.III, Kısım:4, TTK Yay., Ankara, 1983, s.760.

asayişin sağlanması için bir Türk muhafız birliğinin Musul'da bırakılabileceğini bildirmiştir.¹⁵¹

3 Kasım'da, şehri kuşatan General Cassels, Musul çevresindeki ve kent içindeki işgallerini sürdürerek, şehirdeki Alman Konsolosluğu'na yerleşmiş ve mütareke hükümlerince Türk garnizonunun teslimini istemiştir. 4 Kasım'da Ali İhsan Paşa, “*garnizon*” oluşturmadıklarını ileri sürerek, şehrin teslimini reddetmiştir. Sorun çözülemeyince, Türk asker ve subaylarının şehirde bulunan Ermenilere baskı yaptığı ve şehri terk etmek zorunda bırakıldıkları ileri sürülmüştür.¹⁵² Ali İhsan Paşa'nın bunu yalanlaması üzerine tehdit yoluna başvurulmuş, 7 Kasım'da, 15 Kasım günü öğleye kadar şehir boşaltılmadığı takdirde dökülecek kanın sorumlusunun Ali İhsan Paşa olacağı söylenmiştir. Marshall'ın tehdidi ve Calthorpe'un diplomatik girişimi ile 8 Kasım 1918'de Ali İhsan Paşa'ya İstanbul'dan çekilme emri verilmiştir. Aynı gün, Türk birlikleri şehri boşaltmaya başlarken, Musul Valiliği'ne de İngiliz bayrağı çekilmiştir.¹⁵³ 11 Kasım'da Musul'da bulunan Türk mülki erkanının görevine son verilmiş ve 15 Kasım'da artık şehir tamamen boşaltılmıştır. İşgal sonrasında Musul'un askeri yönetimi Yarbay Leachman'a bırakılmıştır. Musul ile birlikte, 13 Kasım'da Süleymaniye, 20 Kasım'da Telafer, Sincar ve Zibar, 21 Kasım'da da Akra İngilizlerin denetimi altına girmiştir. Musul Vilayeti'nin Osmanlı askerlerince boşlatılması işlemi 30 Kasım 1918'de, İngilizlerin işgali ise 6 Aralık 1918'de tamamlanmıştır.¹⁵⁴ Artık Musul, hem savaş hukukuna hem de mütareke hükümlerine aykırı olarak ve tamamen kendi çıkarları doğrultusunda İngilizler tarafından fiilen işgal edilmiştir.

Musul Vilayeti de dahil olmak üzere Irak'ın tamamını işgal eden İngiltere, derhal bölgede iç istikrarı sağlama yoluna gitmiştir. Kerkük, Kifri, Erbil ve Süleymaniye halkının karşı çıkmasına rağmen¹⁵⁵ Şeyh Mahmut'u, kendileri ile işbirliği yapması karşılığında, 17 Kasım 1918'de nüfusu ağırlıklı olarak Türkmenlerden oluşan Tuzhurmatu ve Kerkük'le birlikte Süleymaniye bölgesinde kurulan Kürt Hakimliği'nin başına getirmişlerdir. Burada Türkçe konuşmayı yasaklayacak kadar bu şeyhi destekleyen¹⁵⁶ İngilizler, bir süre sonra Şeyh Mahmut'un

¹⁵¹ Wilson; **a.g.e.**, s.16,19; Bayur, **a.g.e.**, c.III, Kısım:4, s.760; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.111-112; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.614-616; Kaymaz, **a.g.e.**, s.70; Sâbis, **a.g.e.**, c.4, s.316-318.

¹⁵² Kaymaz, **a.g.e.**, s.71-72; Bayur, **a.g.e.**, c.III, Kısım:4, s.761; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.616-619; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.5; Sâbis, **a.g.e.**, c.4, 316-318; Öke, **a.g.e.**, s.23-24; Ural, *a.g.m.*, s.38; Sakin, **a.g.t.**, s.65.

¹⁵³ Wilson; **a.g.e.**, s.20; Kaymaz, **a.g.e.**, s.74; **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.619-621; Öke, **a.g.e.**, s.24; Sâbis, **a.g.e.**, c.4, 317-318; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.5; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.123-124; Ural, *a.g.m.*, s.39.

¹⁵⁴ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918)**, c.III, Kısım:2, s.622; Öke, **a.g.e.**, s.24-25; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.6; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.125-127; Kaymaz, **a.g.e.**, s.75.

¹⁵⁵ Mim Kemâl Öke, **Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2004, s.66; Tahir Kodal, **Paylaşılmayan Toprak Türk Basımına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s.51; David McDowall, **Modern Kürt Tarihi**, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004, s.214, 219.

¹⁵⁶ McDowall, **a.g.e.**, s.171-172; T.C.B.D.A.G.M., **a.g.e.**, s.37; Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.131.

yetkilerini kısıtlanmaya başlayınca¹⁵⁷, Şeyh Mahmut Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına karşı pişman olmuştur. Bu yüzden Osmanlı idaresini bölgede tekrar tesis etmek amacıyla, 22 Mayıs 1919'da bir isyan çıkarmıştır. Fakat 17 Haziran'da İngiliz kuvvetleri Süleymaniye'yi geri alarak Şeyh Mahmut'u esir etmişlerdir.¹⁵⁸ Türkiye ile birleşmek amacıyla başlatılan bu ilk ayaklanma, bölgede bir Kürt Konfederasyonu kurmak fikrini iyiden iyiye zayıflatırken Musul'un Irak topraklarına dahil edilmesi ihtimalini güçlendirmiştir.¹⁵⁹ Kasım 1919'da ise Musul halkı, kötü muamelelerinden dolayı, Akra, İmadiye ve Erbil'deki İngilizler ile onlara yardım eden yerlileri temizlediklerini ve bütün bunları İslam dini ile Osmanlı Hükümeti'ne hizmet için yaptıklarını Şemdinan Kaymakamlığı'na bildirmişlerdir. Ardından, kendilerine silah, cephane ve uzman zabıtların gönderilmesini isteyerek, Osmanlı yönetiminden son derece memnun olduklarını ve tekrar Osmanlı yönetimini beklediklerini belirtmişlerdir.¹⁶⁰ Bunların dışında Nisan/Mayıs 1919'da Bağdat'ta yaşayan Türkler "*Türk Derneği*" adıyla bir örgüt kurmuşlardır. Kuruluşuna müteakip Nuri Efendi adında bir kişi Musul'a gönderilerek, orada bir şubesinin açılması sağlanmıştır. O, Musul'da bir örgüt kurup Türkler için propaganda yapmakla görevlendirilmişti ve emekliye ayrılmış veya hizmetten uzaklaştırılmış asker ve sivil pek çok insanı derneğe üye yapmayı başarmıştır. Daha sonra Musul Şubesi'nin başkanlığına Kerküklü bir Türk olan Binbaşı Abdülcabbar Bey getirilmiştir. Dernek, İngiliz işgaline karşı özellikle Arap Ulusçuları'nın örgütü olan El-Ahd ile de işbirliği yapmaktaydı.¹⁶¹

İngilizler Irak'taki kargaşa ortamına kuvvet yoluyla son vermeye çalışırken diğer yandan da Avrupa diplomasisinde bölgenin geleceğini kendi lehine değiştirmeye çalışıyordu. Paris Barış Konferansı'nda, 12 Şubat-10 Nisan 1920 tarihleri arasında Londra'da ve 19-26 Nisan 1920 tarihleri arasında da San-Remo'da yapılan konferanslarda gösterdiği gayretle bu amacına büyük ölçüde ulaşmıştır. Özellikle San-Remo Konferansı'nda Fransa ile imzaladığı 24 Nisan 1920 tarihli San-Remo Petrol Antlaşması ile petrol sorununu çözmüştür. Karşılığında da Clemenceau'nun İngiltere'ye bırakmaya "söz" verdiği Musul'u almıştır.¹⁶²

Irak ve Avrupa'da bu tarz gelişmelerin yaşandığı sıralarda, Anadolu'da Milli Mücadele Hareketi başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadele Hareketi, işgalci

¹⁵⁷ Longrigg, **a.g.e.**, s.104-105; Kaymaz, **a.g.e.**, s.104; McDowall, **a.g.e.**, s.220.

¹⁵⁸ T.C.B.D.A.G.M., **a.g.e.**, Belge Sıra No: 93, s.399-401; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.34; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.8; Longrigg, **a.g.e.**, s.104-105; Wilson, **a.g.e.**, s.136-138.

¹⁵⁹ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.8.

¹⁶⁰ T.C.B.D.A.G.M., **a.g.e.**, Belge Sıra No: 95, s.404-406.

¹⁶¹ Qassam Kh. Al-Jumaily, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, (Haz. İzzet Öztoprak), AAM. Yay., Ankara, 1999, s.154-155; Kaymaz, **a.g.e.**, s.183-184.

¹⁶² Bkz. Daniel Yergin, **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çev. Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1999, s.216; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev.Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s.228-230; Margaret Macmillan, **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi**, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004, s.388; Kaymaz, **a.g.e.**, s.208-209.

güçlere karşı verilen savaşımın yanısıra haksız bir şekilde işgal edilen Musul Vilayeti'nin de geri alınması için çaba gösteriyordu. Bilhassa 28 Ocak 1920 tarihinde, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde resmen kabul edilen Misâk-ı Millî Kararları'nın hayata geçirilmesi için büyük gayret sarfedilmekteydi. Şüphesiz bu belgenin en önemli sonucu, kısa bir süre sonra kurulacak olan ulusal Türk Devleti'nin sınırlarını çizmiş olmasıydı. Keza, Misâk-ı Millî'nin ilk maddesi; “*Devlet-i Osmâniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel sene 1334 tarihli mütârekesinin hîn-i akdine muhâsım orduların işgali altında kalan aksâmının mukadderâtı, ahâlîsinin serbestçe beyân edecekleri âraya tevfikân tayîn edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütâreke dâhil ve hâricinde dînen, ırkan ve emelen müttehid, ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedâkârlık hissiyâtiyle meşhûn ve hukuk-ı ırkiye ve içtimâiyeleriyle şerâit-i muhîtiyelerine tamâmiyle riâyetkâr Osmânî İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksâmın heyet-i mecmûası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrîk kabul etmez bir küldür*” şeklinde idi.¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci gününde (24 Nisan), milletvekillerini aydınlatmak için yaptığı konuşmada da, “ [...] mütârekenamenin imza olunduğu 30 Teşrinievvel 1334 tarihinde çizdiği hudûd, hudûdumuz olacaktı”, diyerek, “*Cenûb hudûdu İskenderun cenûbundan başlar. Haleble Katıma arasından Cerablüs Köprüsü'ne müntehî olur bir hat ve şark parçasında da Musul Vilâyeti, Süleymaniye, ve Kerkük havâlîsi ve bu iki muntıkayı yekdiğerine kalbeden hat. Efendiler: bu hudûd, sırf askerî mülâhazat ile çizilmiş bir hudûd değildir, hudûd-ı millîdir*”, sözleriyle Misâk-ı Millî'ye göre güney sınırlarının ne şekilde olacağını açıklamıştır.¹⁶⁴ Buradan da, Misâk-ı Millî'deki sınırların, yeni açılan Büyük Millet Meclisi tarafından da aynen kabul edildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa, 1 Mayıs'ta Meclis'te yaptığı bir diğer konuşmada şöyle diyordu: “*Hep kabul ettiğimiz esâslardan birisi ve belki birincisi olan, hudûd meselesi tayîn ve tesbît edilirken, hudûd-ı millîmiz İskenderun'un cenûbundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi, Kerkük'ü ihtivâ eder. İşte hudûd-ı millîmiz budur dedik!*”. Sözlerinin devamında ise; “*Hâlbuki Kerkük şimâlinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrîk etmedik. Binâenaleyh, muhâfaza ve müdâfaasıyla iştilal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibâret değildir. Muhtelif anâsır-ı İslâmiye'den mürekeptir. Bu mecmûayı teşkil eden her bir unsur-ı İslâm, bizim kardeşimiz ve menâfi tamâmiyle müşterek olan vatandaşımızdır[...]*” demek suretiyle¹⁶⁵, belirtilen sınırlar içerisinde kalan ve Misâk-ı Millî'de de açıklandığı gibi ortak bir tarih, kültür ve duygu birliğine

¹⁶³ Mazhar M. Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, TTK Yay., Ankara, 1986, s.541.

¹⁶⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.I, c.1, i.s.1, i.2 (24 Nisan 1336), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s.16.

¹⁶⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.I, c.1, i.s.1, i.8 (1 Mayıs 1336), s.165; Ayrıca bkz. Mîm Kemal Öke, “*Musul-Kerkük Dosyası*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 12 Kasım 1986, s.5; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, c.I, AAM. Yay., Ankara, 1997, s.75.

sahip tüm İslam unsurlarının birbirinden ayıramayacağını vurgulamıştır.

Öte yandan İngiltere San-Remo Konferansı'nda, Musul Vilayeti ile birlikte tüm Irak'ı kendi mandası altına almayı başardığından bundan sonra Irak Devleti'nin kuruluşu çalışmalarına başlamıştır. Ancak 3/4 Haziran 1920'de Irak'ta büyük bir isyan patlak vermiştir.¹⁶⁶ Musul halkının İngiliz işgalinden kurtulması için bulunmaz bir fırsat olan bu isyan, Ankara Hükümeti'nin elinden gelen desteği vermek için çalışmasına rağmen değerlendirilememiştir.¹⁶⁷ Gizli olarak faaliyet gösteren Cemiyet-i Hilâliye mensupları da İslam birliğini ve Müslümanların Osmanlı Devleti egemenliği altında yaşamalarını sağlamak ve İngilizleri Irak'tan çıkarmak amacıyla çalışıyordu. Cemiyet, Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra, Irak'ın önde gelenlerinden Hacı Reşit Efendi'yi Ankara'ya göndererek, Diyarbakır'daki 13. Kolordu tarafından kendilerine destek verilmesini istemişlerdir. Hatta Irak İsyanı sırasında, 5 Haziran 1920'de Mardin'e gelen Müntefikli Uceymî Sadun Paşa, Irak'ın ileri gelen aşiretlerinin tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istediklerini bildirmiş ve bu amaçla asker, cephane ve para yardımı yapılmasını talep etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu isteğe olumlu yanıt vermiş ve 20 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığı vasıtasıyla gerekli yardımları yapmıştır.¹⁶⁸

Irak'taki isyanın bastırılmasından sonra İngiltere, burada bir devlet kurma çalışmalarına hız vermeye başlamıştır. 12-30 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan “*Kahire Konferansı*” sonucunda, 6 Mayıs 1921'de, Irak Yüksek Komiseri Cox, yayınladığı resmi bir bildiri ile Musul Vilayeti'nin Irak'ın ana bölümü olarak yönetileceğini ve Basra, Bağdat ve Musul Vilayetleri birleştirilerek Irak Devleti'nin kurulacağını açıklamıştır. 11 Temmuz 1921'de de Faysal'ın Irak'ın meşru hükümdarı olması kararı, Irak Hükümeti (Bakanlar Konseyi) tarafından onaylanmıştır. Akabinde Faysal'ın, evet-hayır biçiminde yapılan ve doğruluğu şüpheli olan plebisiti kazandığı bildirilmiştir. Erbil'deki Kürt halk ile kısmen Musul livasının Kürt bölgelerinde bulunan halk plebisite katılırken, İngiliz-İrak idarecilerinin telkin ve baskılarına rağmen Musul halkı seçimleri boykot etmiş, Kerküklü seçmenler ise Faysal'a karşı olduklarını bildirmişlerdir.¹⁶⁹ Buna rağmen beş gün sonra, Eski Hicaz Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal, Irak Kralı ilan edilerek (1921-1933), tahta çıkarılmıştır (23 Ağustos 1921). Böylece monarşiye

¹⁶⁶ Selçuk Duman, **II.Meşrutiyet'ten İngiliz Mandatlığına Irak (1908-1922)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.201-205; Wilson, **a.g.e.**, 273-274; Longrigg, **a.g.e.**, s.119-123.

¹⁶⁷ Kaymaz, **a.g.e.**, s.143-144,184;

¹⁶⁸ **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, c.IV, Gen.Kur. Başk.lığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1966, s.16-18.

¹⁶⁹ Irak Devleti'nin kuruluşu için bkz. Longrigg, **a.g.e.**, s.130-133; Hikmet Özdemir, “*Irak'ın Doğuşu ve Lozan'da Kurtlarla Dans (1916-1923)*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.115-116; M.S.Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, (Çev.Mehmet Demir), Öz-Ge Yay., Ankara, 1989, s.191-197; Reeva Spector Simon, **Iraq Between The Two World Wars The Militarist Origins of Tyranny**, Columbia University Press, New York, 2004, s.1; Edmons, **a.g.e.**, s.164-165; Duman, **a.g.e.**, s.212-223.

dayalı Irak Devleti veya Irak Krallığı resmen kurulmuştur.

Irak Krallığı'nın kurulmasının hemen akabinde özellikle 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'ndan sonra Musul bölgesinde de Türk istihbaratçılarının etkin rol oynadıkları görülmektedir. Türk propagandasının Musul Vilayeti içindeki merkezi, Kerkük'tü. Ayrıca Erbil'in de yine Türkler tarafından bir propaganda üssü olarak kullanıldığı söylenebilir. Özellikle Kerkük'te Türk yanlısı örgütlenmenin başını Neftçi Ailesi çekiyordu.¹⁷⁰

Bunların dışında Ankara Hükümeti, Musul'a yönelik bir hareket gerçekleştirmekte kararlı idi. Gerekçe, vilayetin elden çıktığı andan bu yana Revanduz bölgesi başta olmak üzere Musul Vilayeti içerisindeki pek çok aşiretin TBMM'den sürekli yardım istemesiydi. 1920 yılı başlarında yapılan bu tarz isteklerden biri üzerine üç subay ile 100 er'den oluşan bir bölük asker, zaten El-Cezîre Cephesi'nde bulunan zayıf tımene takviye olarak gönderilmişti. 9 Ağustos 1921 tarihinde ise Binbaşı Şevki Bey Süleymaniye Komutanlığı'na atanmıştır.¹⁷¹ 1 Şubat 1922'de de Mustafa Kemal Paşa, Musul'a bir miktar kuvvet gönderilmesi için Milli Müdafaa Vekaleti'ne emir vermiştir.¹⁷² Mayıs 1922'de, 17 Mart 1922'de Revanduz'a doğrudan kaymakam olarak atanan Remzi Bey görevine başlamıştır. Burada yoğun bir propaganda faaliyetine girişen Kaymakam Bey, gönderilen Türk birliği için kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.¹⁷³

1 Şubat tarihli emre itaaten Kaymakam Özdemir Bey (Şefik Özdemir), Misâk-ı Millî sınırlarına dahil olan Musul Vilayeti'nin bir kısmını işgal ederek milli sınırlarımıza tecavüz edilmesine engel olmakla ve işgale uğramış bölgeleri geri almakla görevlendirilmiştir¹⁷⁴. Yüz kişilik bir müfreze kuvvetiyle, 22 Haziran 1922'de Revanduz'a varan¹⁷⁵ Özdemir Bey, başlangıçta önemli başarılar kazanmıştır. Ancak, 10 aylık mücadelenin ardından kuvvetlerinin azalması, destek kuvvet gönderilmemesi, İngilizler tarafından bölgedeki Kürt aşiretlerin tarafsızlıklarının veya kendi taraflarına geçmelerinin sağlanması ve cephanesinin sıkıntısı gibi nedenlerden ötürü kesin neticeli olumlu bir sonuç elde edememiştir. Özdemir Bey ve adamları,

¹⁷⁰ Kaymaz, **a.g.e.**, s.186, 188-189; Türkmen, **a.g.e.**, s.35-36; Lazarev, **a.g.e.**, s.199; Ömer Osman Umar, “İngilizlerin Musul'da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası”, **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl:27-Şubat 2002, Sa.52, Ankara, 2002, s.16.

¹⁷¹ Zekeriya Türkmen, “Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin karşı Tedbirleri (1921-1923)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.XVII, Sa.49, Mart 2001, s.56; Suat Akgül, Sahir Uzel, **Musul-Kerkük Harekâtı**, Berikan Yay., Ankara, 2001, s.3-4.

¹⁷² Akgül, Uzel, **a.g.e.**, Belge No:1, s.177-178.

¹⁷³ Al-Juamily, **a.g.e.**, s.87; Umar, “İngilizlerin Musul'da Özdemir, ...”, s.14-15; Kaymaz, **a.g.e.**, s.189.

¹⁷⁴ Akgül, Uzel, **a.g.e.**, Belge No:1, s.177-178; **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, c.IV, s.267.

¹⁷⁵ **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, c.IV, s.267-270; Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s.5-9; Umar, “İngilizlerin Musul'da Özdemir, ...”, s.14.

10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine gelmişlerdir.¹⁷⁶ Dolayısıyla Milli Mücadele Hareketi'nin Lozan Barış Konferansı'nın başladığı tarihe kadar gerçekleştirmeyi arzuladığı Misâk-ı Millî sınırlarını tesis etmek mümkün olmamıştır.

Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi'nin Çözümü

Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki savaşa son verecek olan barış antlaşmasının müzakereleri, 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde başlamıştır. Türkiye, konferansa, İsmet Paşa başkanlığında, uzmanlardan oluşan toplam otuz altı kişilik bir heyetle katılmıştır.

27 Kasım'da konferans gündemine alınmasına karar verilen Musul Meselesi, aslında Türk ve İngiliz heyetleri arasında daha önceden sürekli görüşülmekteydi. 27 Kasım tarihli oturumdan önce bu konuda İsmet Paşa ile Lord Curzon arasındaki son görüşme 26 Kasım tarihinde yapılmıştır. Görüşmede İsmet Paşa, Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını istemiş ve sebeplerini açıklamıştır. Lord Curzon ise belirtilen nedenleri reddetmiştir. Bunun üzerine İsmet Paşa, konferans önünde Musul konusunda anlaşmazlığa düşmektense, sorunun açık görüşülmesinden vazgeçilmesini ve özel görüşmelerle hallini önermiş, Lord Curzon da bunu memnuniyetle kabul etmiştir. Fakat ikili görüşmelerde de herhangi bir anlaşmaya varılamamış ve Musul Meselesi'nin genel oturumda görüşülmesine karar verilmiştir.¹⁷⁷

Musul Meselesi'nin gündeme geldiği 23 Ocak 1923 tarihli oturumda İsmet Paşa, 22 sayfalık bir muhtıra ile Musul Vilayeti'nin Türkler tarafından neden terk edilemeyeceğini etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri sebeplere dayandırarak açıklamıştır. Buna göre; Musul Vilayeti'nde 503.000 kişi yerleşik nüfusu oluşturuyordu. Bunun 263.830'unu Kürtler, 146.960'ını Türkler, 43.210'unu Araplar, 31.000'ini Hıristiyan ve Museviler, 18.000'ini de Yezidiler teşkil etmekteydi. Ayrıca vilayette, etnik kökenleri belirtilmeyen 170.000 göçebe aşiret mensubunun yaşadığı da unutulmamalıydı. İsmet Paşa, istatistikleri açıkladıktan sonra bu verilerin, asırlardır Musul'u idare eden Osmanlı Devleti'nin asker alma ve sair hizmetlerden dolayı tutulduğunu ve Dünya Savaşı'ndan önce, yani hiçbir siyasi çıkar kaygısının güdülmediği bir zamanda alındığını bildirerek, en güvenilir kaynak olarak doğruluğuna inanılması

¹⁷⁶ Özdemir Bey'in faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akgül, Uzel, **a.g.e.**, s.9- vd.; **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, c.IV, s.267- vd; Türkmen, **a.g.e.**, s.48-85; Kaymaz, **a.g.e.**, s.189-207, 321-325; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.9-12; Umar, "*İngilizlerin Musul'da Özdemir,...*", s.14-17; Al-Juamily, **a.g.e.**, s.88-92.

¹⁷⁷ **Lozan Barış Konferansı...**, s.344; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978, s.279; Ali Naci Karacan, **Lozan**, (Haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.197-198; Kodal, **a.g.e.**, s.71-99; Yılmaz Altuğ, "*Lozan Sınırlar Sorunu*", **BTTD**, Sa.34, Temmuz 1970, s.43.

gerektiğini söylemiştir.¹⁷⁸ İngiliz subay ve memurlarının, işgalin sürdüğü dört yıl boyunca yaptıkları nüfus araştırmalarının ise Musul civarında dolaşarak, iç bölgelere girmeden -ki daha iç bölgelerde tam anlamıyla İngiliz otoritesi sağlanamamıştı- tahmine dayalı yapıldığını, bu suretle kesin ve doğru tespitler olarak kabul edilemeyeceğini anlatmıştır.¹⁷⁹ Paşa, muhtırasının devamında, Musul Vilayeti'nin nüfus çoğunluğunu Türklerle Kürtlerin oluşturduğunu, bu nedenle de vilayetin Türkiye'ye bağlanması gerektiğini savunmuştur. Kürtlerin ise yalnızca dilleri bakından Türklerden ayrıldığını, gerçekte, onların da Turan kökenli ya da Türklerle aynı soydan geldiklerini, Encyclopaedia Britannica başta olmak üzere çeşitli İngiliz kaynaklarına dayanarak açıklamaya çalışmıştır.¹⁸⁰ Ayrıca hepsinden önemlisi, her iki halkın da Türkiye ile birleşme arzusunda olduğunu konferansta dile getirilmiş olmasıdır. Kürtlerin kaderlerini kardeşleri olan Türklerle birleştirdikleri vurgusu üzerinde özellikle durulmuştur.¹⁸¹ Paşa en son olarak görüşlerini kanıtlamak için bir plebisit yapılmasını isteyecek hatta ısrarla savunacaktır.

İsmet Paşa'nın açıklamalarından sonra İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Türk tarafının tezine cevap vermek adına uzun bir konuşma yapmıştır. Curzon, 1921 yılında Irak Krallığı için yapılan halk oylamasına Musul'un da katıldığını ve Emir Faysal'ın oybirliği ile Irak Kralı seçildiğini vurgulayarak konuşmasına başlamıştır. Ardından, Ekim 1922'de Irak ile İngiltere arasında yapılan antlaşmaya göre; her iki tarafın, başka bir ülkeye Irak ülkesinden hiçbir toprak vermemeyi ve kiralamamayı yükümlendiğini bildirmiştir. Nüfus istatistikleri olarak da kendi verdikleri rakamların en son yapılan nüfus saptamaları olduğunu, Osmanlı kayıtlarının yalnızca askere almak ve vergi toplamak gayeleriyle hazırlandığını, ayrıca bu istatistiklerin yıllar öncesine dayandığını ifade etmiştir.¹⁸² İngilizlere göre, 1921 yılında, vilayette 185.763 Arap, 424.760 Kürt, 65.895 Türk, 62.255 Hıristiyan, 16.865 Yahudi, 30.000 Yezidi olmak üzere toplam 785.468 kişi yaşıyordu.¹⁸³ Ayrıca Türk tarafının nüfusla ilgili verdiği istatistiki bilgilerin gerçeği yansıtmadığını belirten Lord Curzon, bölgede yaşayan Türklerin ancak nüfusun %12'sini teşkil ettiğini söylemiştir. Çoğunluk olan Kürtler ise Türk değil, İran kökenliydi. Ayrıca bağımsız Irak Devleti'nin ekonomik ve siyasi açıdan da Musul'a ihtiyacı olduğunu, İngiltere'nin Faysal ile yaptığı antlaşmaya sadık kalarak Musul'u Irak'ın ayrılmaz bir parçası

¹⁷⁸ **Lozan Barış Konferansı ...**, s.344-345; *A.g.m.*, **Aym Tarihi**, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.356; Karacan, **a.g.e.**, s.198-199.

¹⁷⁹ **Lozan Barış Konferansı ...**, s.345-346; Karacan, **a.g.e.**, s.199; Kaymaz, **a.g.e.**, s.270; Altuğ, *a.g.m.*, s.43.

¹⁸⁰ **Lozan Barış Konferansı...**, s.346-347; Mesut Aydın, **Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'elesi**, ASAM Yay., Ankara, 2001, s.29; Karacan, **a.g.e.**, s.199; Kodal, **a.g.e.**, s.103; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.90.

¹⁸¹ **Lozan Barış Konferansı ...**, s.348-352; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.13; Altuğ, *a.g.m.*, s.45-46.

¹⁸² **Lozan Barış Konferansı ...**, s.356-358.

¹⁸³ *A.g.m.*, **Aym Tarihi**, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.356. Lozan Barış Konferansı tutanaklarında bu rakamlar yukarı doğru yuvarlanmak suretiyle verilmiştir. Buna göre, 1921 yılında Musul Vilayeti'nde; 186.000 Arap, 455.000 Kürt, 66.000 Türk, 62.000 Hıristiyan ve 17.000 Yahudi yaşamaktadır. Bkz. **Lozan Barış Konferansı...**, s.358.

olarak gördüğünü belirtmiştir.¹⁸⁴ Musul Vilayeti'nin bölgedeki Hıristiyanlar açısından da Türkiye'ye verilemeyeceğini iddia eden Curzon, Türkiye'nin Musul'u alması halinde Türk sınırının Bağdat'tan ancak 60 mil uzaklıkta olacağını, bunun da Irak için güvensizlik yaratacağını ifade etmiştir. Musul'un, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, haksız bir biçimde ve mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edildiği, dolayısıyla bir oldu-bittiye getirildiği şeklindeki Türk tezine ise, Lord Curzon; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın bölgede geç öğrenildiğini, onun için Musul'un 30 Ekim 1918'den sonra İngilizlerce işgal edilmesinin olağan karşılanması gerektiği belirtmiştir. Dahası, bir mütarekeden sonra “*askeri birliklerin hareketinin olmadığı hiç bir savaş örneği bulunmadığını*”¹⁸⁵ öne sürmüştür.

Buna karşılık İsmet Paşa, önce İngiliz askerlerinin mütarekeden haberdar olduklarını bildirmiş, ardından da 30 Ekim 1918'de, yani mütarekenin imzalandığı sırada Musul'un Türklerin elinde bulunduğunu belirtmiştir. Mütarekenin imzalanmasıyla Türk tarafının askeri hareketini durdurduğunu açıklayan İsmet Paşa, İngilizlerin ise hareketlerine devam etmek suretiyle mütareke hükümlerini çiğneyerek Musul'u savaşılmadan işgal ettiğini anlatmıştır. Bu yüzden de Curzon'un cevabının oldukça politik olduğunu söyleyerek, Musul'un, hukuki açıdan, savunulmayan bir ülkenin işgali gibi sayılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁸⁶

Plebisit konusuna da değinen Curzon, İsmet Paşa'nın önerisine karşı çıkmış ve bu meselenin “[...] Musul'un kaderinin kesin olarak ne olacağını bilmek değil, fakat Türk topraklarıyla, mandat altında Irak Arap ülkesi arasında sınır çizgisinin nereden geçirileceği(dir) [...]”¹⁸⁷ olduğunu ileri sürerek, böyle bir sınır konusunda plebisite başvurulmasının zararlı bir yol olduğunu savunmuştur.

Her iki tarafın da görüşlerinde bazı noktalar dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, vilayet genelinde Kürtlerin çoğunluğu oluşmasıdır. Ancak Türk tarafı Kürtlerden sonra ikinci sırayı Türklerin aldığını belirtmektedir. Özellikle Telafer, Erbil ve Kerkük Türk şehirleriydi. İngilizlerde ise ikinci sırayı Araplar almış, üstelik Arapların sayısı, Türk istatistiklerindeki sayının yaklaşık dört buçuk katı olarak belirtilmiştir. Listede Türkler ise dördüncü sıraya düşmüştür. Hatta vilayetteki Türkler, Anadolu'daki Türklerden de ayrı tutularak, “*Türkmen*” biçiminde isimlendirilmişlerdir. Bu yüzden İngilizler, Musul'un bir Arap kenti olduğunu savunurken Türk tarafı, Musul'daki Arapça konuşan halkın aslında Türk olduğunu ancak bölge şartları itibarıyla uzun süre Araplarla iç içe yaşadıklarından Arapça konuştuklarını

¹⁸⁴ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.13; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.277. Ayrıca bkz. **Lozan Barış Konferansı...**, s.358-364.

¹⁸⁵ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.277-278; Karacan, **a.g.e.**, s.202-203; Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983, s.42; Kodal, **a.g.e.**, s.112-113.

¹⁸⁶ Karacan, **a.g.e.**, s.204; Kodal, **a.g.e.**, s.115; Altuğ, *a.g.m.*, s.45.

¹⁸⁷ **Lozan Barış Konferansı ...**, s.371.

belirtmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca Curzon, Irak Krallığı için yapılan oylamaya Musul'un da katıldığını ve Faysal'ın oy birliği ile Irak Kralı seçildiği belirtmiştir. Ancak 1921'deki oylamada Faysal, oy birliği ile değil oy çokluğu seçilmiştir.

Konferansta Lord Curzon'un en önemli amacı Musul Meselesi'ni Milletler Cemiyeti'ne taşımaktı. Bu amaçla Curzon, sorunun konferans gündeminden çıkartılarak Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine havale edilmesini önermiştir. Sorunun, İngiltere'nin ağırlığı olan Milletler Cemiyeti'ne havalesi meselenin İngilizler lehine çözülmesi anlamına geleceğinden oldukça mahzurlu idi. Bu yüzden Türkiye, üyesi olmadığı ve İngiltere'nin nüfuzunda olan Milletler Cemiyeti'nin Musul sorununa karıştırılmasını istemiyordu. Bununla birlikte Musul Meselesi yüzünden barış yolunu tıkamak arzusunda da değildi.¹⁸⁹ Bu yüzden İsmet Paşa ile Lord Curzon 2 Şubat 1924 tarihinde özel bir görüşme yapmıştır. Görüşmede, meselenin, iki ülke arasında bir yıl içinde çözülmesine, eğer anlaşmaya varılamazsa ancak o zaman Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülmesine karar verilmiştir.¹⁹⁰ Akabinde İsmet Paşa Ankara'ya dönmüştür.

TBMM'de sürekli tartışılan konu, İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden sonra sertleşerek devam etmiştir. Hükümetin Musul politikası eleştiriliyor, Musul'un kuvvet yoluyla alınması gerektiği öne sürülüyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu tür eleştirilere; *“Bu gün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşınızda yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. [...] Musul meselesini bu günden hal edeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bu gün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? [...] Yani bunu ayrıca mevzubahis etmek isterseniz mahzurlar kendi kendine meydana çıkar.”* şeklinde cevap vererek¹⁹¹, milletvekillerine sağduyulu ve gerçekçi olmaları telkininde bulunmuştur.

Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde Musul Meselesi gündeme gelmemiştir. Bir yıllık süre ise Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra başlamak üzere dokuz aya indirilmiş ve üzerinde mutabakata varıldığı şekliyle antlaşmanın 3. maddesinin 2. fıkrasında yer almıştır.¹⁹²

Türkiye ile İngiltere arasındaki ikili görüşmeler, 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da başlamıştır. Görüşmelere Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey başkanlığında bir heyet

¹⁸⁸ Aydın, **a.g.e.**, s.29; Kaymaz, **a.g.e.**, s.271-272.

¹⁸⁹ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.15; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.93.

¹⁹⁰ Kaymaz, **a.g.e.**, s.291-292; Ömer Kürkçüoğlu, Çağrı Erhan, *“Türkiye-İrak Sınırı ve Musul Sorunu”*, **Yaşayan Lozan**, (Edit. Çağrı Erhan), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2003, s.154.

¹⁹¹ **T.B.M.M. GCZ.**, c.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s.1318.

¹⁹² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, (Çev. Seha L.Meray), Takım:II, c.II, YKY., İstanbul, 2001, s.3; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.16; Melek, **a.g.e.**, s.44.

katılırken, İngiliz heyetinin başkanlığını Sir Percy Cox yapıyordu. Yapılan toplantılara genel olarak “*Haliç Konferansı*” adı verilmektedir.¹⁹³ Haliç Konferansı’ndaki konuşmalar ve ileri sürülen tezler Lozan Konferansı’nın hemen hemen aynısıydı. Tarafların görüşlerinde ısrar etmesi, hatta İngiltere’nin daha da ileri giderek Hakkari’nin de bir bölümünü istemesi, Haliç Konferansı’nın hiçbir sonuç alınmadan 5 Haziran’da tatil edilmesine neden olmuştur.¹⁹⁴ Böylelikle meselenin, etkin olduğu Milletler Cemiyeti’ne götürülmesini sağlamak isteyen İngiltere, bu amacına ulaşmıştır.

Cenevre’deki Milletler Cemiyeti Meclisi’nde 20 Eylül 1924’de Musul Meselesi görüşülmeye başlanmıştır. 30 Eylül’de, sorunun çözümü için tarafsızlardan oluşacak bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir.¹⁹⁵

Komisyonun oluşturulma çabaları sürerken, Musul bölgesindeki Türk ve İngiliz kuvvetleri arasında sınır çatışmaları devam ediyordu. Bu yüzden 29 Ekim 1924’teki Milletler Cemiyeti Meclisi toplantısında, meclis üyelerinden Brangting ile çeşitli uzmanların hazırlamış olduğu rapor incelenmiştir. Raporunda, bölgedeki kargaşaya son vermek için geçici bir hat belirlemiştir. Tarihe “*Bruxelles (Brüksel) Hattı*” olarak geçen bu geçici sınır çizgisi, Milletler Cemiyeti Meclisi’nin aynı gün, yani 29 Ekim 1924’teki toplantısında kabul edilmiştir. Hat yaklaşık olarak Musul’u Hakkari’den ayıran eski vilayet sınırı idi. Sınır, bu haliyle, Süleymaniye Sancağı’nın tamamını, Musul’un da büyük bir kısmını Irak dahilinde bırakırken, Musul’dan küçük bir parça ile Hakkari’yi Türkiye’ye veriyordu.¹⁹⁶

Musul Meselesi’ni incelemek üzere seçilen komisyon üyeleri 13 Kasım’da göreve başlamış¹⁹⁷ ve Musul bölgesinde yaptıkları incelemeleri değerlendirerek hazırladıkları raporu 16 Temmuz 1925 günü tamamlamışlardır. Raporu göre, Brüksel hattı coğrafi sınır olarak benimseniyordu. Ekonomik açıdan da bölgenin Irak’a bağlanması sonucuna varılmıştı. Komisyon, Irak’taki üç yıl sonra sona erecek manda yönetiminin 25 yıl daha uzatılması ve Kürtlere idari ve kültürel haklar verilmesi kaydıyla, Musul Vilayeti’nin Irak’a bırakılmasının en iyi çözüm olacağını belirtmiştir. Bu iki hususa uyulmadığı takdirde Musul Vilayeti’nin

¹⁹³ Mesut Aydın, “*Türk Basınında Haliç Konferansı (19 Mayıs-5 Haziran 1924)*”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit.Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.89-90; Kodal, **a.g.e.**, s.185,189; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.130.

¹⁹⁴ Haliç Konferansı’nın ayrıntıları için bkz. Aydın, “*Türk Basınında Haliç...*”, s.92-94,102; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.17; Kodal, **a.g.e.**, s.189-223; Kadir Mısırlıoğlu, **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s.100-111; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.130-131; Edmons, **a.g.e.**, 501-503; Nihat Erim, “*Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye II Musul Meselesi*”, **AÜHF**, c.3, Sa.2, 1946, s.330-331.

¹⁹⁵ Bkz. Quincy Wright, “*The Mosul Dispute*”, **The American Journal of International Law**, Vol.20, No.3, July 1926, s.453; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.293-294; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.17-18; Melek, **a.g.e.**, s.47; Kaymaz, **a.g.e.**, s.389,394; Erim, **a.g.m.**, s.332-333.

¹⁹⁶ Aydın, **a.g.e.**, s.53; Kodal, **a.g.e.**, s.285-286; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.18; Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi...**, s.148-149; Erim, **a.g.m.**, s.333.

¹⁹⁷ Kodal, **a.g.e.**, s.287-292; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.295; Kaymaz, **a.g.e.**, s.425.

Türkiye'ye bırakılmasının daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır. Ayrıca komisyon, Musul'un İngiltere ile Türkiye arasında paylaşılabilceği önerisini de getirmiştir. İngiltere'nin Hakkari vilayeti üzerindeki iddiası ise reddetmişlerdir.¹⁹⁸

3 Eylül'de Milletler Cemiyeti Meclisi komisyon raporunu görüşmeye başlamış ve Türkiye, tüm girişimlerine rağmen Meclis'in İngiltere lehine karar vermesine engel olamamıştır. Meclis, 16 Aralık 1925 günü, evvelce geçici olarak belirlenen Brüksel hattının güneyinde kalan arazinin Irak'a bağlanmasını kararlaştırmıştır. Türkiye kararı tanımadığını Musul üzerindeki egemenlik hakkını olduğu gibi muhafaza ettiğini bildirmiştir.¹⁹⁹ Fakat Türkiye'nin takındığı sert tavır, onu uzlaşmaya iten sebepler çoğaldığından, fazla sürmemiştir. Uluslararası siyaset arenasında yalnızlığa itilmesi, İtalya'nın Akdeniz'de yayılcı bir politika izlemeye başlaması, ülke içerisindeki kalkınmışlığı sağlamak ve gerçekleştirilecek inkılaplar için istikrara ihtiyaç duyulması ve son olarak tam da Musul Meselesi'nin uluslararası düzeyde çözüme kavuşturulacağı sırada Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Şeyh Sait İsyanı'nın çıkması, Türkiye'yi, Musul Sorunu'nu bir an evvel çözüme kavuşturma çareleri aramaya sevk etmiştir. Sonuçta da 5 Haziran 1926'da imzalanan anlaşma ile Musul Meselesi çözümlenmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁸ A.g.m., **Ayın Tarihi**, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.442-443; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.18-19; Raporun tamamı için bkz. A.g.m., **Ayın Tarihi**, c.5, Nr.17, Ağustos 1341, s.315-445.

¹⁹⁹ Luther Harris Evans, "The Emancipation of Iraq From the Mandates System", **The American Political Science Review**, Vol.26, No.6, December 1932, s.1026; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.296-299; Mısırlıoğlu, **a.g.e.**, s.156-157; Kurtcephe, **a.g.e.**, s.19; Kaymaz, **a.g.e.**, s.555.

²⁰⁰ Kurtcephe, **a.g.e.**, s.19-20; Melek, **a.g.e.**, s.50.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRALLIK DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER (1926-1958)

1.1. 1926 Ankara Antlaşması

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihinde kabul ettiği Misâk-ı Millî Kararları, kısa bir süre sonra kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin sınırlarını belirlemesi açısından oldukça önemlidir. Milli Mücadele liderleri ve yeni Türk Devleti'nin kurucuları, verdikleri her türlü askeri, siyasi ve hukuki mücadele ile bu kararları hayata geçirmeye çalışmışlardır. Ancak, tüm gayretlere rağmen Misâk-ı Millî sınırlarının önemli bir parçası olan Musul Vilayeti yeni Türk Devleti'nin sınırlarına dahil edilememiş, 5 Haziran 1926 tarihinde yapılan “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükûmetleri Beyninde Münakid Hudûd ve Münâsebât-ı Hemcivârî Muâhedenâmesi*” ile Irak’a bırakılmak zorunda kalmıştır.

Musul Vilayeti'nin Irak'a bırakılmasını öngören bu antlaşma, dönemin basını tarafından “*Musul Muâhedesi*” veya “*Musul İtilâfnâmesi*” ismiyle anılmıştır. Günümüzde ise genel olarak, “*1926 Ankara Antlaşması*” olarak bilinmektedir.

Antlaşmanın hazırlanma ve imzalanma süreci, Milletler Cemiyeti Meclisi'nin 16 Aralık 1925 günü verdiği karardan sonra başlamıştır. Özellikle İngiltere'nin, Türkiye'nin Londra Elçisi Ferit Bey aracılığıyla, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti kararı karşısındaki nihai tavrını öğrenmek ve bazı iktisadi ve mali tavizler vererek, Türkiye'yi Musul'dan feragata zorlamaya dönük Türk Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği teklifin, bu sürecin başlamasında etkili olduğu söylenebilir. Türkiye, verdiği cevapta, İngiltere ile silahlı bir çatışmaya girmek istemediğini, buna karşın Milletler Cemiyeti kararının da hiçbir şekilde Türkiye'yi bağlamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Musul üzerindeki hakimiyet hakkını muhafaza ettiğini bildirerek, İngiltere'nin teklif ettiği tavizleri de reddetmiştir.²⁰¹

Türkiye'nin bu tavrı basın tarafından olumlu karşılanırken, ilişkilerin bu vaziyette devam etmesinin Musul Meselesi üzerinde kesin neticeli bir çözümü zorlaştıracığı, engellerin aşılması için de uzun bir zamanın geçmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Türk devlet ricali de bunun farkında olduğundan, İngiltere'ye verdiği cevaba bir de çözüm önerisi eklemiştir. Türk muhtırasında, İngiltere'nin bazı şartları yerine getirmesi halinde çözüm için uzlaşma arayışlarına girilebileceği belirtiliyor ve bu şartlar şöyle sıralanıyordu; 1- Türkiye ile İngiltere arasındaki ihtilafı arazi, nihai uzlaşmanın sağlanmasına kadar askerden arındırılacaktır, 2-

²⁰¹ Mehmed Asım, “*İngiltere'ye Cevabımız*”, **Vakit**, 15 Kânûn-ı Sâni 1926, s.1; “*Musul'u Satamayız!*”, **Cumhuriyet**, 15 Kânûn-ı Sâni 1926, s.1.

Türkiye ticareti, Basra yoluyla serbestçe transit yapabilecektir, 3- Irak ve İngiltere Hükümetleri gerek Orta Doğu ve gerekse Yakın Doğu ülkelerinde Türkler aleyhine propaganda yapmamayı kabul edecektir.²⁰²

Burada Türkiye'nin en büyük endişesi olarak, Musul Vilayeti tarafından Türkiye'ye yönelik gerçekleştirilecek tecavüz hareketleri, yani Türkiye'nin güvenliği meselesi ön plana çıkmaktadır. Musul Vilayeti, Irak'a bırakıldığı takdirde İngiltere'nin bu bölgeyi Türkiye aleyhinde kullanması muhtemeldir. Bu yüzden böylesi bir durumun gerçekleşmeyeceğinin garanti edilmesi ve söz konusu bölgenin asker ve silahtan arındırılması istenmiştir. Diğer taraftan, gerek Irak'ın gerekse de İngiltere'nin diğer Orta Doğu ülkelerinde Türkiye aleyhinde propaganda faaliyetlerine girişmelerine engel olunmaya çalışılmıştır. Yapılabilecek propagandalar başka sınır tecavüzlerini doğuracağından veya Türkiye'yi siyasi platformlarda zora sokacağından mahzurlu görülmekteydi.

Anlaşılacağı üzere Türkiye, bölgesinde barış ve huzur istediği, herhangi bir savaştan kaçınmak arzusunda olduğu için belirtilen şartları ileri sürmüş ancak bu çerçevede müzakerelere başlayabileceğini bildirmiştir. İngiltere ise Türkiye'nin bu teklifine sıcak bakarak, İstanbul'daki Büyükelçisi Sir Ronald Lindsay'ı müzakerelere başlamak üzere Ankara'ya göndermiştir.²⁰³

Böylelikle başlayan Ankara Müzakereleri'nde başlıca üç temel mesele görüşülmüştür. Bunlar; 1- Brüksel hattı, 2- Irak ile emniyet meselesi ve 3- Petrolden Türkiye'ye verilecek hisse meselesi. Evvela birinci ele alınmış ve ufak çaplı bir kaç düzeltmenin ardından Brüksel Hattı sınır olarak kabul edilmiştir. Irak'la emniyet meselesi de Türkiye ile İran arasında imzalanan antlaşmaya²⁰⁴ benzer bir uzlaşma ile haledilmiştir. Müzakerelerin en çetin safhasını ise petrolün

²⁰² Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 15 Kânun-ı Sâni 1926, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 15 Kânûn-ı Sâni 1926, s.1.

²⁰³ “*Lindsay Ankara'ya Gidiyor*”, **Cumhuriyet**, 8 Kânûn-ı Sâni 1926, s.1.

²⁰⁴ On bir maddeden oluşan ve Türkiye ile İran arasında ilk resmi antlaşma olma özelliğini taşıyan 22 Nisan 1926 tarihli “*Emniyet ve Muhâdenet Muâhede*” (Dostluk ve Güvenlik Antlaşması)'nin en önemli ilk dokuz maddesi özetle şöyledir; 1- Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti arasında bozulmaz bir barış ve içtenlik ve sonsuza dek sürecek bir dostluk olacaktır. 2- Taraflardan birine karşı üçüncü bir devlet veya başka devletler askeri saldırıda bulunursa, diğer taraf tarafsız kalacaktır. 3- Taraflar, birbirlerine karşı saldırıda bulunmamayı, üçüncü bir veya birkaç devletle birlikte diğer tarafa veya onun ülke toprakları ile deniz güvenliğine karşı yöneltilecek siyasi, ekonomik hiçbir ittifak veya antlaşma yapmamayı yükümlenmiştir. Ayrıca taraflardan her biri diğer tarafa karşı yöneltilmiş herhangi bir düşmanca eyleme de katılmayacaktır. 4- Üçüncü bir veya birkaç devlet, taraf devletlerden birine karşı düşmanca bir eyleme giriştiğinde; asker, silah veya savaş teçhizatı geçirmek, silahlı kuvvetlerinin taşınması ve geçişi için veya halkını kışkırtarak kendi amaçları doğrultusunda kullanmak gibi sebeplerden dolayı tarafsız olan taraf devletin tarafsızlığını bozmaya çalışırsa, bu devlet askeri yöntemler de dahil tüm gücüyle tarafsızlığını koruyacaktır. 5- Taraf devletler, kendi topraklarında diğer taraf devletin aleyhine kamu güvenliğini bozucu, devletin varlığına kastedici amaçlar güden kuruluş ve örgütlerin oluşturulmamasını ve bunun gibi diğer ülkeye karşı propaganda eylemlerinde bulunabilecek kişi veya kişilerin veya örgütlerin barındırılmamasını kabul eder. 6- Taraf devletler, sınır bölgesindeki aşiretlerin iki ülke güvenliğini tehdit edici her türlü hal ve hareketlerini engellemek için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. 7- Taraf devletler, bu antlaşmanın imzalanmasından itibaren en geç 6 ay içinde Ticaret, Konsolosluk, Gümrük, Posta ve Telgraf, Oturma ve Suçluların iadesi konularında sözleşmeler yapılmasına girişmek hususunda anlaşmışlardır. 8- Taraflar

taksimi meselesi oluşturmuştur.²⁰⁵ Bu sorun da yapılan son pazarlıklarla antlaşmadaki şekliyle çözüme kavuşturulmuştur.

Türk basınının, antlaşmanın imzalanacağı ve bu antlaşma ile Musul Vilayeti'nin Irak'a terk edileceğinin anlaşıldığı dönemlerde aktardığı bilgiler; petrol, Türkiye'nin güvenliği, Irak ile iyi komşuluk ilişkileri ve özellikle de bu antlaşmanın Irak'ın bağımsız bir devlet olmasını sağlayıp sağlamayacağı konuları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bilhassa “*Irak'ın statüsü*” meselesi, diğer hassasiyetleri yakından ilgilendirdiği için büyük önem taşımaktaydı. Irak, bağımsız mıdır yoksa İngiliz mandaterliği altında mıdır? Türkiye, bu sorunun, dikkatle mütalaa edilerek açıklığa kavuşturulması için büyük uğraş vermiştir. Çünkü Musul'u İngiltere'ye değil Irak'a bırakmak üzeredir ve Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından ihdas edilen manda veya vekalet-i idariye usûllerini hiçbir zaman kabul ve tasdik etmemiştir. Bu yüzden Irak'ın bağımsızlığı, Musul'un ilhak ve ilavesinde en esaslı şart olarak telakki edilmiştir.²⁰⁶ Ancak İngiltere, yapılacak antlaşmaya konulan “*Irak*” kelimesinin yanına bir “*müstakil*” ibaresinin konulmasını istememiştir. Daha sonra Irak'ın bağımsız olmadığı anlaşılırsa, Türkiye tarafından antlaşmaya konulacak imzanın hükümsüz kalacağı ihtimalinden çekinmiştir.²⁰⁷

Çözüm, tam anlamıyla Türkiye'nin istediği şekilde olmasa da, Irak'ın bağımsız bir devlet olarak tanındığını²⁰⁸ ve Irak ile İngiltere arasında yapılan 10 Ekim 1922 ve 13 Ocak 1926 tarihli antlaşmaların geçerli olduğunu gösteren ifadelerin antlaşma metnine konulmasıyla bulunmuştur. Ayrıca imzacı devletlerden biri olarak İngiltere, gerek antlaşma maddelerinin uygulanmasından gerekse de 25 yıllık süre zarfında sınır güvenliğine dair her hangi bir sorunun çıkmamasından sorumlu olacaktı.²⁰⁹ Dolayısıyla bu antlaşma sayesinde Irak, şimdilik resmen, ancak ileride fiilen kesinleşmek suretiyle bağımsızlığını elde etmiştir, denilebilir. Zaten Irak Murahhası Nuri Sait Paşa da, İngiltere ile yaptıkları antlaşmada belirtilen sürenin

---

arasında ortaya çıkan ancak barışçıl diplomasi ile çözülemeyen anlaşmazlıkların çözümü için başvurulacak yöntemler bulunacaktır. 9- Taraflar, bu antlaşmadaki yükümlülükleri dışında, diğer üçüncü devletlerle her türlü hareket serbestliğine sahiptirler. Bkz. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) (1919-1923)**, c.2, Belge No:77, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s.397-399; İsmail Soysal, **Tarihçeleri Ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, c.I, TTK Yay., Ankara, 1983, s.276-278; Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.86-88.

²⁰⁵ “*İhtilâf Kaldı mı? Hâriciye Vekilimizin Beyânâtı*”, **Milliyet**, 2 Haziran 1926, s.1.

²⁰⁶ Mehmed Asım, “*Irak'ın İstiklâli*”, **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1; “*İmzadan Sonra İngiliz Sefiri ve İngiliz Gazeteleri Sir “Lindsay”ın Ankara’da Gazetecilere Beyânâtı*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2; Yunus Nadi, “*Müstakil Irak*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁰⁷ Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1.

²⁰⁸ *A.g.m.*, s.1.

²⁰⁹ “*Türkiye, İngiltere ve Irak Arasında Hudûd ve Münâsebât-ı Hemcivârî Muâhedenâmesi'nin Metni*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; “*Musul Muâhede'si'nin Metni*”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1; Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

bitiminde Irak'ın tam olarak bağımsızlığını kazanacağını beyan etmiştir.²¹⁰ Bununla birlikte Irak üzerindeki İngiliz mandasının kalkması ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi durumunda İngiltere'nin antlaşmada belirtilecek mesuliyetlerinin ortadan kalkacağı unutulmamalıdır.

Netice itibariyle İngiltere, yapılacak antlaşmada, Irak'a her şekilde bağımsızlık vereceği taahhüdünde bulunmuş ve çizilecek sınırdan, en azından Irak'ın tam anlamıyla bağımsızlığına kavuşmasına dek, emniyet sorununun giderilmesi için gerekli tüm şartları yerine getireceğini kabul etmiştir.

İmza merasimine az bir zaman kala ise artık Türkiye'nin üzerinde durduğu çekincelerin giderildiği ve bu çerçevede elde edilebilecek tüm ulusal menfaatlerin temin edilmesi üzerinde uzlaşmaya varıldığı haberleri verilmeye başlanmıştır.²¹¹ Özellikle müzakeratın “*diken*” addolunan Irak petrollerinden “*Türkiye'ye verilecek hisse*” meselesinin de çözümü ile artık antlaşmanın imzalanmasının an meselesi olduğu belirtiliyordu.²¹² Bununla birlikte Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in ifadesiyle, geriye kalan ve henüz halledilmemiş olan iki konu²¹³ da çözüme kavuşturulursa, ancak o zaman imzaların atılacağı ve 7 Haziran Pazartesi gününe kadar dağılacak olan Meclis'in o vakte kadar antlaşmayı onaylayacağı “*kuvvetle*” beyan edilmekteydi.²¹⁴ Antlaşmanın Meclis'te itiraza uğramayacağı veya uğrasa dahi tasdikine engel teşkil edecek derecede muhalefetle karşılaşmayacağı kanaati, Türk basınına bu şekilde beyanat vermeye sevk etmiştir, denilse yanlış olmaz.

Musul Meselesi'nde sona yaklaşıldığı günlerde, Irak Devleti adına antlaşmayı imzalayacak olacak murahhaslar Ankara'ya gelmişlerdir. İngiltere ve Irak adına Musul Meselesi'nin şimdiye kadar ki müzakerelerini İngiliz Büyükelçisi Sir Ronald Lindsay yürütmüştü. Ancak Lindsay'in antlaşmayı Irak namına imzalama yetkisi yoktu.²¹⁵ Bu yüzden Irak Hükümeti tarafından görevlendirilen Savunma Bakanı Nuri Sait Paşa ve Bağdat Harp Okulu Müdürü Süleyman Fettah Beyler Irak murahhasları sıfatıyla 2 Haziran'da Ankara'ya gelmişlerdir.²¹⁶

Sonuç itibariyle, Musul Vilayeti'ni Irak'a bırakmak suretiyle Musul Meselesi'ni çözüme

²¹⁰ “*Irak Murahhası Nuri Paşa'nın Yeni Beyânâtı*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.2.

²¹¹ “*İngiliz Sefiri'nin Ziyareti Musul Müzâkerâtı*”, **Vakit**, 26 Mayıs 1926, s.1; “*Musul Müzâkerâtı İtilâfla Neticelendiğinden Protokollerin İmzasına İntizâr Ediliyor*”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1926, s.1; “*İtilâfın Zaman İmzasına Dair Gece Geç Vakte Kadar Bir Haber Gelmemiştir. İmzanın Bugün Olması Muhtemeldir Dün Akşam Ankara'ya Gelen Irak Murahhaslarıyla Mülâkat*”, **Vakit**, 3 Haziran 1926, s.1.

²¹² “*Musul İtilâfi Perşembe Günü İmzalanacak, Irak Murahhasları Yolda*”, **Milliyet**, 1 Haziran 1926, s.1.

²¹³ A.g.m., **Milliyet**, 2 Haziran 1926, s.1; “*Irak Murahhasları Geliyor*”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1926, s.1.

²¹⁴ A.g.m., **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1926, s.1.

²¹⁵ A.g.m., **Milliyet**, 1 Haziran 1926, s.2.

²¹⁶ A.g.m., **Vakit**, 3 Haziran 1926, s.1; “*Irak Murahhasları Dün Ankara'ya Geldiler*”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1926, s.1; “*Irak Murahhasları Dün Akşam Ankara'ya Geldiler*”, **Milliyet**, 3 Haziran 1926, s.1; **Ayin Tarihi**, c.8, Nr.27, Haziran 1926, s.1365.

kavuşturan Ankara Antlaşması, 5 Haziran 1926 Cumartesi günü, gece saat 24.00'da, “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Münakid Hudûd ve Münâsebât-ı Hemcivârî Muâhedenâmesi*”²¹⁷ adıyla, üç nüsha olarak imzalanmıştır.²¹⁸ Antlaşmaya Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İngiltere adına Büyükelçi Sir Ronald Charles Lindsay, Irak Krallığı adına ise Savunma Bakanı Nuri Sait Paşa imza koymuştur.²¹⁹

İmzalanmasına az bir zaman kala “*hemen her tarafı matbûâta geçen*”²²⁰ Ankara Antlaşması, üç fasıl ve bir ekten oluşmaktadır. Toplam on sekiz maddeden oluşan antlaşmanın ilk beş maddesi Birinci Fasıl'ı teşkil etmekte ve “*Türkiye ile Irak Arasındaki Hudûd*” başlığını taşımaktadır. Burada, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın, 29 Ekim 1924'te Milletler Cemiyeti'nin kabul ettiği “*Brüksel Hattı*” olacağı belirtilmektedir. Sekiz madde olarak düzenlenen “*Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî*” başlıklı İkinci Fasıl, Türkiye ile Irak arasındaki iyi komşuluk ilişkilerini ele almaktadır (Madde 6-13). Antlaşmanın son kısmı olan Üçüncü Fasıl ise beş maddeden müteşekkil olup “*Ahkâm-ı Umûmîye*” başlığı altında genel hükümleri düzenlemektedir (Madde 14-18). Antlaşmanın sonuna ilave edilen “*Türkiye ile Irak Arasındaki Hudûd*” başlıklı ekte de Brüksel Hattı, tüm detaylarıyla açıklanmaktadır.

Antlaşmanın tam metni ekte verileceğinden, burada, yapılan çalışma ile ilgili olan maddeler üzerinde durulacaktır.

Antlaşmanın en önemli maddeleri hiç şüphesiz sınır düzenlemelerini ortaya koyarak sınırın kesinlik kazanmasını sağlayan Birinci Fasıl maddeleri ile “*Türkiye ile Irak Arasındaki Hudûd*” başlıklı ektir. Buna göre;

Madde 1- Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Milletler Cemiyeti'nin 29 Ekim 1924 tarihli oturumunda karar verilmiş olan güzergâha uygun olarak aşağıdaki şekliyle kesin bir biçimde belirlenmiştir.

(Brüksel Sınır Hattı'nın Tarifi)

-Eklidir-

²¹⁷ Antlaşmanın tam metni için bkz. “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da 5 Haziran 1926 Tarihinde Münakit Hudut ve Münesabatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun*”, **Kanunlar Dergisi**, c.4, Kanun No:911, s.1015-1020; **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, Devlet Matbaası, Ankara, 1944, s.1512-1519; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.421-429; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1-2; A.g.m., **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1-2; “*İmza Edilen Musul Muâhedesi'nin Metni*”, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1-2; “*Türkiye, İngiltere ve Irak Arasında Akdedilen Muâhedenâmenin Metni*”, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.1-2.

²¹⁸ **Ayn Tarihi**, c.8, Nr.27, Haziran 1926, s.1365; **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1517; “*Musul İtilâfnâmesi Gece Yarısı İmza Edildi*”, **Milliyet**, 6 Haziran 1926, s.1; “*Musul Muâhedesi Tam Nısfü'l-Leylîde İmza Edildi*”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1; “*Musul Muâhedesi Dün Gece Nısfü'l-Leylîde Hâriciye Vekilimiz ile İngiliz Sefîri ve Irak Murahhası Arasında İmza Olundu*”, **Vakit**, 6 Haziran 1926, s.1.

²¹⁹ **Ayn Tarihi**, c.8, Nr.27, Haziran 1926, s.1365; A.g.m., **Vakit**, 6 Haziran 1926, s.1; A.g.m., **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1; “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hudûd ve Komşuluk Muâhedesi*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Haziran 1926, s.1.

²²⁰ Yunus Nadi, “*İmza Arefesinde*”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

Bununla beraber, yukarıda belirtilen sınır çizgisi Aşuta ve Alamun güneyinde bu iki yeri birbirine bağlayan bağlayan yolun Irak topraklarından geçen bölümünü Türk toprakları dahilinde bırakmak üzere değiştirilmiştir.²²¹

Anlaşılabacağı üzere birinci maddede, Brüksel Hattı'nda yapılan düzeltme açıklanmış ve sınırın ayrıntıları için “*Ek*”e atıf yapılmıştır. *Ek*'te ise çizilen sınır çizgisi tüm ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Böylece Türkiye ile Irak arasındaki sınır resmen ve kati surette Brüksel Hattı esas alınarak çizilmiş olup, sadece Aşuta ve Alamun'un güneyinde, bu iki yeri birbirine bağlayan yolun Irak topraklarından geçen kısmının Türkiye'ye bırakması suretiyle küçük bir tashih gerçekleşmiştir.

Madde 3- Birinci maddede belirtilen sınır çizgisini arazi üzerinde tayin etmek üzere bir “*Tahdîd-i Hudûd Komisyonu*” oluşturulacaktır. Bu Komisyon, Türkiye Hükümeti tarafından atanacak iki, Britanya ile Irak Hükümetleri tarafından ortaklaşa atanacak iki yetkili ve kabul ettiği takdirde İsviçre Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek İsviçre uyruklu bir başkandan oluşacaktır. Komisyon, süratle ve bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki altı ay içinde toplanacaktır. Komisyon kararları oy çokluğu ile alınacaktır ve taraflar alınan kararlara uyacaktır. Tahdit-i Hudut Komisyonu, bu antlaşmada tarif edilen sınır çizgisini en doğru şekilde belirlemeye gayret edecektir. Komisyonun masrafları, Türkiye ile Irak arasında eşit olarak taksim edilecektir. İlgili devletler, komisyonun vazifesini ifa edebilmesi için lazım gelen konaklama, işçi, malzeme gibi her türlü hususta gerek doğrudan doğruya, gerek mahalli memurlar vasıtasıyla komisyona yardım etmeyi taahhüt etmektedirler. Taraf devletler, bundan başka komisyon tarafından konulacak nirengi noktalarına, sınır işaretlerine, kazık ve izlere uymayı kabul ederler. Sınır işaretleri birinden diğeri görülecek şekilde konulacak ve numaralandırılacaktır. Bunların yerleri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir. Tahdit-i hudut tutanakları ve buna ekli haritalarla vesikalar, üç nüsha olarak düzenlenecek ve bunlardan ikisi sınırdaş devletlerin hükümetlerine verilecektir. Üçüncüsü ise tasdik edilmiş suretleri Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayan devletlere tebliğ edilmek üzere Fransa Cumhuriyeti Hükümeti'ne gönderilecektir.²²²

Görüldüğü üzere burada, belirtilen sınırın arazi üzerinde tespiti amacıyla bir Tahdit-i Hudut Komisyonu'nun oluşturulması öngörülmektedir. Antlaşmada yer alan maddeler içerisinde belki de en aciliyeti olan madde bu idi. Keza, İngiliz Sefiri Sir Ronald Lindsay,

²²¹ **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1513; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.421-422. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1; *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

²²² **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1513-1514; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.422-423. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1-2; *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.1-2.

antlaşmanın derhal tatbikine geçilecek maddesi olarak, “*hudûdu tahdîde memûr dâimî komisyonu*”nu işaret etmiştir. Antlaşma maddesinde, her ne kadar antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren en geç altı ay içinde bu komisyonun toplanması gerektiği belirtiliyorsa da Sir Lindsay, komisyonun iki ay içinde teşkil edileceğini ifade etmiştir.²²³ İngiliz Büyükelçisi, Irak tarafında kalan bölge halkının hayvanlarını otlatmak için tıpkı Suriye sınırında olduğu gibi sınırı geçmek isteyebilecekleri hususuna ise açıklık getirmemiş, otlak ve yaylak meselelerinin antlaşmada mevzubahis edilmediğini söylemiştir. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Sir Lindsay, bu meselelerde bilgi sahibi olmadıklarından konuyu Hudut Komisyonu’na bırakmışlardır.²²⁴

Madde 4- Birinci madde gereğince Irak’a bırakılan topraklardaki ahalinin uyrukluğuna sorunu, Lozan Barış Antlaşması’nın 30-36. maddelerine uygun olarak çözümlenecektir. Taraf devletler, Lozan Barış Antlaşması’nın 31, 32 ve 34. maddelerinde yer alan uyruğunu seçme hakkının, bugünkü antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on iki ay süreyle geçerli olacağını kararlaştırmışlardır. Bununla beraber Türkiye, belirtilen topraklardaki halktan seçme hakkını Türkiye uyrukluğuna doğrultusunda kullananların bu haklarını tanımak hususunda hareket serbestliğine sahip olacaktır.²²⁵

Çizilen sınırlar uyarınca, Irak’a bırakılan topraklardaki halkın uyrukları sorununa ilişkin olan bu madde ile ahalinin tâbiyeti meselesi, Lozan Barış Antlaşması’nın 30-36. maddelerine göre halledilmeye çalışılmıştır. Lozan Barış Antlaşması’nın adı geçen maddelerinde ise on sekiz yaşını geçmiş olup, Türkiye’den kopan bir ülke konumundaki devletin topraklarında yaşadığı için Türk uyrukluğunu yitiren kimselerin, bu antlaşmanın (Lozan Barış Antlaşması - 24 Ağustos 1923) yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak iki yıllık bir süre zarfında Türk uyruğunu seçebileceği ifade edilmektedir.²²⁶ Ancak görüleceği üzere Lozan Antlaşması’nın yürürlüğe girişinden itibaren üç yıl geçmiş durumdadır. Bu yüzden, Ankara Antlaşması’nın 4. Maddesi’nin devamında; yine Lozan Antlaşması’nın ilgili maddelerindeki uyrukluğa ilişkin hükümlerin, Ankara Antlaşması’nın yürürlüğe girişinden itibaren on iki ay müddetçe uygulanacağı belirtilmiştir. Yani, Irak’ta yaşayan ahalden isteyenler on iki ay içinde diğer ülkeye uyruklarını alarak geçebileceklerdir.

Antlaşmanın iyi komşuluk ilişkilerine dair olan “*Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî*”

²²³ “*İngiliz Sefiri Muâhedeyi Tahlil Ediyor*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.4; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2.

²²⁴ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2; “*İngiliz Sefiri Muâhedeyi...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.4.

²²⁵ **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1514; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.423. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.2; *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.2.

²²⁶ **Lozan Barış Konferansı ...**, Takım:II, c.II, s.9-10.

başlıklı ikinci faslının en önemli maddeleri ise şöyledir;

Madde 6- Taraf devletler, bir veya bir kaç silahlı şahsın sınır bölgesinde yağma veya eşkıyalık yapmak amacıyla giriştikleri hazırlıklara, ellerinde bulunan tüm güçlerle karşı durmayı ve bunların sınırdan geçmelerine engel olmayı karşılıklı olarak taahhüt etmektedirler.

Madde 7- On birinci maddede belirtilen yetkili memurlar, sınır bölgesinde yağma veya eşkıyalık yapmak için bir veya bir kaç silahlı şahsın hazırlık yaptıklarını haber almaları halinde birbirlerini karşılıklı ve ihmal göstermeden haberdar edeceklerdir.

Madde 9- Silahlı bir veya birkaç şahıs, sınır bölgesinde bir cinayet veya suç işledikten sonra sınır diğer tarafına iltica ederse, sınır bölgesinin bu tarafındaki yetkililer bu kişileri silahlarıyla ve yağma ettikleri eşya ile birlikte kanunlara uygun bir şekilde tebaası buldukları tarafın yetkililerine teslim etmek üzere tutuklamaya mecburdurlar.

Madde 10- Antlaşmanın bu faslının uygulanacağı “*Hudûd Mıntıkası*”, Türkiye’yi Irak’tan ayıran tüm sınır ile bu sınırın her iki tarafındaki yetmiş beşer kilometre derinliğinde bulunan topraklardır.

Madde 11- Antlaşmanın bu faslını uygulamakla yükümlü olan yetkili kişiler şunlardır;

Genel işbirliğini düzenlemek ve alınacak tedbirlerin sorumluluğunu üstlenmek üzere;

Türkiye tarafından: Askeri Sınır Komutanı,

Irak tarafından: Musul ve Erbil Mutasarrıfları.

Mahalli bilgilerin ve aciliyeti olan tebligatların karşılıklı verilmesi için;

Türkiye tarafından: Valilerin onayı ile tayin edilecek yetkililer.

Irak tarafından: Zaho, İmadiye, Zibar, Revanduz Kaymakamları.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek on üçüncü maddede zikredilen Daimi Hudut Komisyonu vasıtasıyla ve gerek siyasi kanallardan birbirlerini haberdar ederek, idari sebeplerden dolayı yetkili memurların listesini değiştirebilirler.

Madde 12- Türkiye ve Irak memurları, diğer taraf halkından olup fiilen kendi arazisinde bulunan aşiret reisi, şeyh veya diğer üyeleri ile resmi ya da siyasi içerikli her türlü irtibattan uzak duracaklardır. Taraf devletler, sınır bölgesinde bir veya diğer devlet aleyhine yönelik hiçbir propaganda örgütüne ve faaliyetine izin vermeyecektir.

Madde 13- Antlaşmanın bu faslındaki hükümlerin uygulanmasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirmek için zaman zaman Türkiye ve Irak hükümetleri tarafından karşılıklı olarak tayin edilecek eşit sayıdaki yetkiliden oluşan bir “*Dâimî Hudûd Komisyonu*” oluşturulacaktır. Bu Komisyon en az altı ayda bir kere ve şartlar gerektirirse daha fazla toplanacaktır. Sırayla Türkiye ve Irak’ta toplanacak olan Komisyon, antlaşmanın bu faslındaki hükümlerin uygulanmasına ilişkin meseleleri ve ilgili

sınır bölgeleri memurları arasında uzlaşma sağlanamayan diğer her türlü sınır sorununu dostane bir şekilde çözmekle yükümlü olacaktır. Komisyon, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihi takip eden iki ay zarfında ilk olarak Zaho’da toplanacaktır.²²⁷

Belirtilen maddelere göre, çizilen sınırın her iki tarafında da 75’er kilometrelik, “*Hudûd Mintıkası*” adıyla anılacak bir sınır bölgesi oluşturulmuştur. Bu alanda yağmacılık ve eşkıyacılığın önlenmesi için taraflar kendi güçleriyle mücadele edecektir. Aynı konuda işbirliği de yapacak olan taraf devletler, sınır bölgesinde tespit ettikleri silahlı kişi veya kişileri derhal birbirlerine haber verecekler, bölgede ele geçirdikleri suçluları iade edeceklerdir. Ayrıca her iki ülke sınır bölgesinde diğer ülke karşıtı propaganda ve örgütlenme faaliyetlerine izin verilmeyecektir. Benzer sorunların ve sınır anlaşmazlıklarının önüne geçilebilmesi içinse Türkiye ve Irak arasında ortak bir Daimi Hudut Komisyonu’nun oluşturulmasına ve bu komisyonun en az altı ayda bir kez toplanmak suretiyle çalışmasına karar verilmiştir.

Sınır güvenliğine ve iyi komşuluk ilişkilerine dair hükümler içeren ikinci bölüm maddeleri, aslında Irak ile Türkiye arasında alınan emniyet tedbirleri şeklinde değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren Irak’taki herhangi bir unsur veya milletin herhangi bir şekilde kendi mevcudiyeti için tehlike oluşturmasına izin veremez. Bu yüzden, konuya ilişkin birçok tedbir antlaşmaya konulmuş ve Irak da her maddeyi büyük bir titizlikle uygulayacağını, uygulanmadığı takdirde mesuliyeti kabul edeceğini bildirmiştir. Irak’ın yanı sıra İngiltere dahi antlaşmaya imza koyduğundan, aynı derecede sorumluluğu üstlenmiştir.

Böyle bir yöntem izlenmesinde, elbette ki söz konusu olan bölgenin konumu ve bu bölgede yaşayan halkların durumu belirleyici olmuştur. Çoğunlukla Kürt ve Türkmenlerden oluşan ahali ve bu ahalinin yaşadığı topraklar, sınırların belirtilen şekliyle çizilmesi sonucunda ikiye bölünmüştür. Bu durumun, kısa, orta ve uzun vadede önemli bazı mahzurlu sonuçlar doğuracağı tahmin edilmiş olmalıdır, ki, sınır güvenliğine ilişkin maddeler bu derece detaylandırılmıştır. Dolayısıyla bu bölüm dikkatle incelendiğinde, mevcut maddelerin iyi komşuluk ilişkilerinin temellerini atmaktan ziyade tarafların birbirlerine olan güvensizliklerini yansıttığı görülür.

Her ayrıntısına dikkat edilerek hazırlanmış maddeler, -diğer bölümlerdeki maddelerle birlikte düşünüldüğünde- sınırın geçtiği bölgedeki ahalinin karşılıklı sınır geçişlerinde bulunacakları gerçeğinden hareketle düzenlenmiştir. Kişi veya kişilerin ya da çete, örgüt gibi

²²⁷ **Düster**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1514-1516; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.423-425. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.2; *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.2.

oluşumların, taraflardan birine veya her ikisine de zarar vermek ve kendi amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla yapacakları her türlü faaliyet dışarıda bırakılırsa, bölge halkının bu şekilde davranması şimdiye kadar sürdürdükleri doğal yaşamlarını devam ettirme isteminden öte değerlendirilmemelidir. Ahali, hayvanlarının otlatılması veya akrabalık bağları gibi gerekçelerden ötürü, en azından belli bir süre, antlaşmayı ve çizilen sınırı idrak edene kadar, karşılıklı sınır geçişleri yapmak isteyeceklerdir. Bu yüzden ne Musul Meselesi ne bu meseleye son verdiği belirtilen Ankara Antlaşması ve ne de çizilen sınırlar, meselenin özüne inilerek, doğasına uygun bir şekilde neticelendirilmiştir, denilebilir. Doğallıktan uzak, tamamiyle “*sunî*” bir biçimde nihayetlendirilmiştir.

Ahkâm-ı Umûmîye başlığını taşıyan Üçüncü Fasil’in başlıca maddeleri ise şöyledir;

Madde 14- Her iki ülke arasında ortak menfaatlerin sahasını genişletmek amacıyla Irak Hükümeti bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yirmi beş yıl süreyle aşağıda belirtilen gelirlerin yüzde onunu Türkiye Hükümeti’ne verecektir;

a) 14 Mart 1925 tarihli İmtiyaz Sözleşmesi’nin onuncu maddesi gereğince “*Turkish Petroleum*” Şirketi’nden,

b) Yukarıdaki İmtiyaz Sözleşmesi’nin altıncı maddesi gereğince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya şahıslardan,

c) Yukarıda zikredilen İmtiyazname’nin 33. maddesi gereğince oluşturulacak olan yan şirketlerden.²²⁸

Türkiye’ye verilecek petrol hissesi meselesi, uzlaşmaya varılmasından önce, taraflar arasında en çetin tartışmalara yol açan konu olmuştur. Türkiye’nin de, Irak gibi petrolerden hissedar sıfatıyla değil, arazi sahibi (arazide pay sahibi) sıfatıyla hisse almak istemesi bu tartışmaların temel sebebi idi.²²⁹ Yapılan müzakereler neticesinde Türkiye’nin bu talebi “*esas olarak*” kabul edilmiş,²³⁰ fakat bu kez de Türkiye’nin payına düşen petrol hissenin ne şekilde verileceği sorun oluşturmuştur. Hissenin, toptan mı (nakit para), yoksa kuyuların faaliyete geçmesinden itibaren ihraç edilecek petrol üzerinden alınacak vergiden mi verilmesi gerektiği konusu önemli bir ihtilaf olarak tarafları meşgul etmiştir.²³¹ Neyse ki bu sorun da, üzerinde anlaşmaya varıldığı şekliyle çözümlenmiştir.

Irak Hükümeti, “*yalnız Musul petrolerinden değil, bütün Irak petrolerinden*”²³² elde

²²⁸ **Düster**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1516; **Atatürk’ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.425-436. Ayrıca bkz. *A.g.m., Cumhuriyet*, 7 Haziran 1926, s.2; *A.g.m., Milliyet*, 7 Haziran 1926, s.2.

²²⁹ *A.g.m., Cumhuriyet*, 3 Haziran 1926, s.1; *A.g.m., Milliyet*, 2 Haziran 1926, s.4.

²³⁰ *A.g.m., Milliyet*, 2 Haziran 1926, s.4.

²³¹ *A.g.m., Cumhuriyet*, 3 Haziran 1926, s.1.

²³² *A.g.m., Vakıf*, 6 Haziran 1926, s.1; *A.g.m., Cumhuriyet*, 6 Haziran 1926, s.1; “*İngiliz Sefiri Muâhedeyi...*”, *Milliyet*, 8 Haziran 1926, s.4.

edeceği karın % 10'unu yirmi beş yıl süre ile Türkiye'ye vereceğini taahhüt etmiştir. Antlaşmanın imzalandığı gün ise, 14. Madde'ye ek bir hüküm ilave edilmiştir. Ek hükme göre; Türkiye, bir yıl içinde % 10 hissesini sermayeye çevirmek isterse, Irak Hükümeti, talep tarihinden itibaren 30 gün içinde Türkiye'ye 500.000 İngiliz Sterlini ödeyecektir.²³³ Ancak Türkiye, sunulan bu teklifi kabul etmeyerek, petrol gelirlerinden %10'luk hissesini almayı tercih etmiştir.²³⁴ Aslında Türkiye'ye yapılan bu teklif daha önce gündeme gelmiş ve Türk Hükümeti tarafından yine reddedilmişti.²³⁵ Bu hükmün, Türkiye'nin ileride fikrini değiştirebileceği ihtimaline karşı konuşmuş olduğu düşünülebilir.

Petrol sorunu bu şekilde çözüme kavuşturulmakla birlikte, bugüne kadar tartışmalı bir konu olarak devamlı gündemde olan antlaşmanın 14. maddesi uyarınca Türkiye'nin Irak petrolleri üzerindeki %10'luk payından 500.000 İngiliz Sterlini karşılığında vazgeçtiği²³⁶ bilgisi ise gerçeği yansıtmamaktadır. Bu tür yanlış bilgilerin basında çıkması üzerine, Türk Hükümeti, Türkiye'nin haklarından hiçbir şekilde vazgeçmediğini belirtmiş ve haberin “*tekzib edilmesi*”, yani yalanlanması görevini 17 Haziran 1926 tarihinde Anadolu Ajansı'na vermiştir.²³⁷

Türkiye, yirmi beş yıl boyunca hakkı olan %10'luk petrol geliri hakkını nakit paraya çevirmemekle, yeni doğmuş bir devlet için çok büyük bir kazanç sağlamıştır. Türkiye, petrol gelirleri konusundaki ödemelerini, Turkish Petroleum Şirketi'nin dışa dönük satımlara başladığı ve petrol boru hatlarının döşendiği 1934 yılından itibaren nispeten düzenli denilebilecek biçimde almaya başlamıştır. Ödemeler 1934 ile 1951 yılları arasında, sadece 1945 yılı dışında, her yıl yapılmış; 1954'te ise Türkiye'ye ek bir ödemede bulunulmuştur.²³⁸

²³³ **Düster**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1519; “*Irak Petrollerindeki Hissemiz İçin Tarafeyn Arasında Notalar Teâtî Edildi*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

²³⁴ Kodal, **a.g.e.**, s.401; “*İngiliz Sefiri Muâhedeyi...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.4.

²³⁵ **A.g.m.**, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1926, s.1.

²³⁶ Bu tarz bilgi veren kaynaklar için bkz. “*Irak Murahhası Nuri Paşa Vaziyeti Nasıl Görüyor?*”, **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1; “*İngiliz Sefiri ve Irak Murahhası Dün Şehrimize Geldiler*”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.1; Soysal, **a.g.e.**, c.I, s.307; Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s.35; Durmuş Yılmaz, **Musul Meselesi Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2003, s.202; Semih Yalçın, **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Berikan Yay., Ankara, 2000, s.204. Hatta Türkiye'nin, mevcut hissesinden 500.000 İngiliz Sterlini değil, 100.000 Sterlin karşılığında vazgeçtiği dahi ileri sürülmüştür; bkz. Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007, s.478.

²³⁷ Kodal, **a.g.e.**, s.420. Ayrıca bkz. “*Musul Petrolleri*”, **Milliyet**, 18 Haziran 1926, s.1; “*500 Bin Lira Hakkında*”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1926, s.2.

²³⁸ Irak Petrollerinden %10'luk hisse olarak Türkiye'ye yapılan ödemeler;

<u>Yıl</u>	<u>Tahsilat (Bin TL.)</u>	<u>Yıl</u>	<u>Tahsilat (Bin TL.)</u>
1934	683	1946	1.109
1935	597	1947	2.453
1936	618	1948	2.430
1937	715	1949	1.277
1938	1.066	1950	2.138
1939	920	1951	3.911

Madde 16- Irak Hükümeti, kendi topraklarında ikamet eden kişilere, bu antlaşmanın imzasına kadar Türkiye lehine gösterdikleri fikirlerinden ve siyasi faaliyetlerinden dolayı tedirginlik hissettirmemeyi, eziyette bulunmamayı ve kendilerine tam ve mutlak bir genel af çıkarmayı taahhüt etmektedir. Bu hususta daha önce alınmış kararların tümü geçersiz sayılacak ve devam etmekte olan bütün soruşturmalar durdurulacaktır.²³⁹

Bu maddede, Musul Vilayeti'nin I. Dünya Savaşı sonunda İngilizler tarafından işgal edilmesiyle başlayan Musul Meselesi'nin, çözülmeye çalışıldığı dönemlerde, gerek Musul Vilayeti'nde gerekse Irak'ın diğer bölümlerinde Türkiye lehine çalıştıkları için Türkiye taraftarı olmakla suçlanan ve bu suretle tutuklanan Türkler ile Kürtlerin serbest bırakılacağı öngörülmektedir.

Madde: 17- Bu antlaşma, tasdiknamelerinin değişiminden itibaren yürürlüğe girecektir. Antlaşmanın ikinci faslı ise bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on yıl süreyle geçerli olacaktır. Yine bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren ikinci yılın bitiminde taraflardan her biri bu faslı kendi açısından feshetmek hakkına sahip olacaktır. Fesih kararı, kararın bildirildiği tarihten bir yıl sonra geçerli olacaktır.²⁴⁰

Söz konusu madde, taraf devletlerin antlaşmayı kendi meclislerinde onaylamasından sonra onaylanmış nüshaların Ankara'da karşılıklı olarak değiştirilmesinin ardından yürürlüğe gireceğini belirtmektedir. Ancak antlaşmanın İkinci Fası'ı (Madde 6-13) on yıl yürürlükte kalacak, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonraki ikinci yılın bitiminde de taraflar,

1940	687	1952	----
1941	619	1953	----
1942	622	1954	4.055
1943	808	1955	----
1944	1.004		
1945	----	Toplam	25.712

Kaymaz, **a.g.e.**, s.596-597; Uluğbay, **a.g.e.**, s.378. Tahir Kodal da Türkiye'nin hakkı olan %10'luk hissenin alındığını belirtmektedir. Ancak Kodal'a göre Türkiye'ye ilk ödeme, 1931 yılında, beş yıllık gelirin toplam miktarı olarak yaklaşık 3.100.000 TL.'nin ödenmesi ile başlamıştır. Sonraki yılların dağılımı; 1932'de 1.700.000 TL, 1938 yılına kadar her yıl 600.000 TL. civarında, 1938'de ise 1.000.000 TL. dolaylarında olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında ödeme miktarı 600.000 TL. civarına düşmüştür. 1945'te ödeme yapılmamış, 1946'da tekrar başlayan ödemeler, 1952 yılına kadar devam etmiştir. 1952 ve 1953 yıllarında ödeme yapılmamış, 1954 yılında ise ödeme yapılmayan 1945 yılına karşılık olmak üzere ödeme yapılmıştır. 1954 yılında, belirtilen süre dolduğu için ödemeler kesilmiş ve bundan sonra ödeme yapılmamıştır. Ancak Türkiye'nin o vakte kadar aldığı 25.712.000 TL., o zamanın paritesine göre Sterline çevrilirse karşılığının 3.500.000 İngiliz Sterlin'i olduğu anlaşıldığından, 25 yıl boyunca alması gereken 5.500.000 Sterlin'in tamamını alamadığı, yaklaşık 2.000.000 Sterlin daha az petrol geliri aldığı anlaşılmaktadır; bkz. Kodal, **a.g.e.**, s.420-421.

²³⁹ **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1516; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.426. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.2; *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.2.

²⁴⁰ **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1516; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No:79, s.426. Ayrıca bkz. *A.g.m.*, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.2; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.2. İkinci yılın ardından, antlaşmanın ikinci bölümünün feshedilmesine dair taraflardan herhangi bir talep gelmemiş, bu nedenle ikinci bölüm on yıl süreyle yürürlükte kalmıştır. On yılın bitiminde ise 28 Nisan 1937'de çıkarılan bir kanunla, söz konusu antlaşmanın ikinci faslının Türkiye ile Irak arasında nota teatisi suretiyle uzatılmasına karar verilmiştir. **T.C. Resmî Gazete**, Sa.3592, Kanun No:3162, 29 Nisan 1937, s.7997-7998.

antlaşmanın bu bölümünü tek taraflı feshetmek hakkına sahip olacaklardır.

Musul Meselesi artık tamamen kapanmıştır. Bu tarihten sonra da zaten Türkiye-İngiltere ve Türkiye-İrak ilişkilerinin iyileştirilmesine gayret edileceğinden bahsedilmiştir. Hatta, dostluk münasebatının kurulması ve geliştirilmesi amacıyla -Ankara Antlaşması'ndan birkaç gün önce- antlaşmanın imzalanmasından sonra yapılmak üzere İngiltere ve Irak ile Türkiye arasında birer ticaret antlaşmasının tesis edileceği ve bunun kısa bir sürede neticelendirilmesi için çalışılacağı belirtilmiştir. Bu suretle, taraf devletler arasındaki iktisadi ilişkilerin başlatılarak geliştirilmesi planlanmıştır.²⁴¹ Projenin bir an evvel hayata geçirilmesi amacıyla da antlaşmanın imzalanmasından sonra İstanbul Ticaret Bölgesi Müdürü ile Ticaret Odası'na gerekli tetkiklerin yapılması için emir verilmiştir.²⁴²

Sonuç itibariyle İngiltere, yapılan bu antlaşma ile Musul Vilayeti'ni oluşturan Musul, Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarının Irak'a bırakılmasını sağlamış ve amaçlarını büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Buna karşın Türkiye kaybeden taraf olmuştur. Öyle ki, Türkiye, Musul Vilayeti'ni kendi sınırları içine almayı başaramamış, dolayısıyla Misâk-ı Millî sınırlarını tam anlamıyla tesis edememiştir. Üstelik antlaşmaya, bu bölgede yaşayan Türkmenlere azınlık statüsünün uygulanmasını öngören bir madde konulmasını dahi sağlayamamıştır.

İmzaların atılmasından sonra sıra Ankara Antlaşması'nın TBMM'de onaylanmasına gelmiştir. Bu nedenle şehir dışında bulunan milletvekilleri, antlaşmanın TBMM'ne sevk edildiği gün Meclis'te hazır bulunmaları için Ankara'ya çağırılmışlardır.²⁴³

Bununla birlikte, antlaşma ilk olarak, tetkik ve müzakere edilmek üzere 6 Haziran'da Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'na gönderilmiştir. Eski Meclis binasında gerçekleşen Fırka Grubu toplantısında, yaklaşık beş saat süren uzun ve çetin tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar, yapılan fedakarlığın Türkiye'nin emniyetini, karşılıklı iyi komşuluk ilişkilerini ve Irak'ın bağımsız bir devlet olması temennisini temin edip etmeyeceği noktaları üzerinde yoğunlaşmıştır.²⁴⁴ Toplantıda ilk olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey söz almış ve antlaşmanın içeriği hakkında grup üyelerine bilgiler vermiştir. Dışişleri Bakanı'nın ardından söz alan Tekirdağ Mebusu Şükrü Faik ve Hakkari Mebusu Asaf Beyler, Türkiye'nin güvenliği meselesinden hareketle antlaşmaya sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Hariciye Encümeni Reisi

²⁴¹ A.g.m., **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1926, s.1.

²⁴² A.g.m., **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁴³ “Şehrimizdeki Mebûslar Dün Ankara'ya Hareket Ettiler”, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1; A.g.m., **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁴⁴ “Fırka Türkiye, İngiltere ve Irak Muâhede'si'ni Ekseriyetle Tasvib Etti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; Yunus Nadi, “Fırka İçtimâında Başvekîl İsmet Paşa'nın Uzun İzâhâtı ve Harâretli Müzâkereler”, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

Şükrü Kaya Bey ile Yunus Nadi Beyler ise antlaşma lehine beyanatta bulunarak, Musul İtilafnamesi'nin vaat ve taahhüt ettiği emniyetin zaman ve gelişecek olaylarla teyit edileceği mütalaasında bulunmuşlardır.²⁴⁵

Yapılan tartışmaların artması üzerine, grup toplantısında hazır bulunan Başbakan İsmet Paşa (İnönü) söz alarak, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından bugüne kadar verilen mücadele ve milli meselelerin geçirdiği safhalar hakkında “*umûmî ve samîmî*” bir izahat vermiştir. Ardından sözü Musul Meselesi'ne getirerek, Türkiye'nin Musul için yapması imkan dahilinde olup da yapmadığı hiçbir girişimin kalmadığını, gereken bütün tedbirlerin alındığını belirtmiştir. Başbakan, çözüm yollarının en ufağının dahi ihmal edilmeden denendiğini, geriye sadece savaş yolunun kaldığını ve bu yolun da kullanılarak Musul'un alınabileceğinden hiç kimsenin şüphesinin olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nden miras kalan ve tehlikelerin en büyükleri içinden çıkılarak kazanılan vatan, ne zaman biteceği kestirilemeyecek bir savaşla tekrar tehlikeye atılmamalıydı. Ayrıca yeni kurulmuş devletin, güçlü ve müreffeh bir devlet haline gelebilmesi için azimkar adımlar atılmalı, ülke yeniden imar edilmeliydi. Bu gibi hayati meselelerle karşı karşıya bulunulurken, devletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini Musul etrafında toplayarak Musul'un geri alınması, sorunları bitirmeyecek bilakis asıl meseleyi yeni başlatacağı. Hatta bu kez Türkiye, karşısında yalnızca İngiltere ve Irak'ı değil tüm dünya devletlerini bulabilirdi. Bu yüzden Türkiye, yapılan antlaşmayı kabul ederek, Musul Meselesi'ni çözüme kavuşturmalı ve bundan sonra bütün gücünü kendi ülkesinin gelişmesi ve güçlenmesi için harcamalıydı. İsmet Paşa, ikna edici bu konuşmasından sonra, hükümetin mevcut şartlar altında, vatanın ve vicdanın elverdiği ölçüde, aldığı kararı antlaşma olarak fırkaya sunduğunu ve bu antlaşmanın firka tarafından kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁴⁶

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra oylamaya geçilmiş ve antlaşma oy çokluğuyla kabul edilmiştir.²⁴⁷

Ankara Antlaşması, Cumhuriyet Halk Fırkası Grubu'nda kabul edildikten sonra 7 Haziran'da, ilk olarak “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara'da Akdolan Hudûd ve Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî Muâhedenâmesi Hakkında Kânun Lâyihası (1/981)*” şeklinde TBMM'ne sevk edilmiştir. Sevkle birlikte layiha hemen Hariciye Encümeni'ne havale edilmiş, Encümen de iki celse arasındaki teneffüs sırasında layihayı

²⁴⁵ “*Fırka İçtimânda*”, **Milliyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁴⁶ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁴⁷ “*Fırka Türkiye, İngiltere...*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1926, s.1; **Ayın Tarihi**, c.8, Nr.27, Haziran 1926, s.1365.

neticelendirerek, Meclis'in ikinci celsesine yetiştirmiştir.²⁴⁸

Böylelikle tekrar Meclis Genel Kurulu'na gönderilen antlaşma, “*Türkiye - İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara’da Akdolunan Hudûd ve Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî Muâhedenâmesi Hakkında (1/981) Numaralı Kânun Lâyihası ve Hâriciye Encümeni Mazbatası*” adıyla ikinci celsede Meclis gündemine alınmıştır. Genel Kurul’da ilk sözü alan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in Türkiye ile Irak arasında yapılan antlaşmanın acilen görüşülmesini istemesi üzerine, oylamaya geçilmiş ve yapılan oylamada kanun layihasının müzakere edilmesine karar verilmiştir.²⁴⁹

Müzakerelerde, ilk önce İstanbul Milletvekili Kazım (Karabekir) Paşa, memleketin içinde bulunduğu dahili ve harici meseleler nedeniyle tartışmadan kaçınmak gerektiği şeklindeki kanaatini daha önce ifade ettiğini ve hükümetin içine düştüğü bu zorluktan başarıyla çıkması temennisinde bulunduğunu, ancak o günlerde herkesten tepki aldıklarını açıklayarak sözlerine başlamıştır. Ardından bu meselede hükümetin muhtaç olduğu yardımı sessiz kalıp, tepki göstermeyerek sağlamaya çalıştıklarını belirtmiştir. Hükümeti ise ancak verdikleri oylarla uyarmaya çalıştıklarını söyleyen Kazım Paşa (Karabekir), gelişmelerin o zamanki sözlerini haklı çıkardığını belirterek; “*Hükümetler ve milletler için muvaffakiyet, hâricî siyasetleri ile dâhilî siyâsetleri arasında âhenk ve irtibâtı temîn ile mümkündür.*

Musul’un bugünkü vaziyetinde duyduğumuz teessürleri bu kürsüden ifâde etmekten başka maalesef bizim için yapılacak bir şey kalmamıştır.” şeklinde sözlerini bitirmiştir.²⁵⁰

Kazım Paşa’nın ardından kürsüye gelen Tevfik Rüştü Bey, Meclis’e sunulan ve tasdik edilmesi istenilen antlaşma hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra; “*Şurasını da derhâl arz etmeye mecbûrum ki hudûd üzerinde bize bin kilometre murabba miktarında lehimize tashîhât ilâvesini teklîf ettiler, esâs davâmızın böyle bir veyâhûd iki bin kilometrelik arâzî davâsı olmadığını söyleyerek bu teklîf olunan arâzîden de sarf-ı nazarla bütün Musul Vilâyeti’nden müstakil Irak Devleti lehine ferâgati prensiplerimize daha uygun bulduk.*” beyanatını vermiştir.²⁵¹ Gerçekten de, Ankara müzakerelerinin Mayıs ayı sonlarında yapılan toplantılarında, İngiltere Türkiye’ye bin kilometrekarelik arazi teklif etmiş ancak Türkiye

²⁴⁸ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), TBMM Matbaası, s.149; “*Muâhede Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁴⁹ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.164; “*Büyük Millet Meclisi Suriye ve Irak ile Hudûd ve Komşuluk Muâhedelerini Tasdik Etti*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁵⁰ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.164-165; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1; Yunus Nadi; “*Muhâlefetin Marifeti*”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1926, s.1.

²⁵¹ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.165. Ayrıca bkz. A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1; “*Millet Meclisi Türkiye-Irak Muâhedesini ve Suriye İtilâfnâmesini Tasdik Etti*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

tarafından bu teklif reddedilmiştir.²⁵² Bu yüzden Meclis'teki beyanatla, Musul Vilayeti'nin bütünüyle Türkiye'ye dahil olup, Misâk-ı Millî sınırları gerçekleştirilmediği sürece böylesi tekliflerin Türkiye tarafından kabul edilemeyeceği, bunun yerine vilayetin yine bir bütün olarak Irak'a bırakılmasının daha uygun görüldüğü ifade edilmeye çalışılmıştır.

Tevfik Rüştü Bey, konuşmasının devamında, Lozan'dan bu yana sürekli gergin bir hava içinde çözüme kavuşturulmaya çalışılan meselede gerginliğin zaman zaman had safhaya çıktığını, dolayısıyla bu sorunun barış ve huzur içinde sürdürülebilmesinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Parçalanmış imparatorluktan miras kalan birçok sorunu tüm dünyaya örnek olacak şekilde sonuçlandıran yeni Türk Devleti'nin, bu başarılarının olumlu sonuçlarını değerlendirebilmek için barışa ihtiyaç duyduğunu, bu yüzden Lozan Barış Antlaşması'nı geciktirmemek amacıyla bu meselenin sonraya bırakıldığını söyleyen Tevfik Rüştü Bey, artık Türk-İrak sınır sorununun da çözüme kavuşturulma zamanının geldiğini belirtmiştir.²⁵³ Aynı zamanda; “[...] *cihânın ve şark-ı karîbin sulh ve huzûru ve Irak'ın istiklâl ve saâdeti namına ve Büyük Britanya İmparatorluğuyla münâsebetimizi normal bir hale getirmek için yegâne muallâk kalan bu arzî meselesinde fedâkârlıklara katlandık.*” demek suretiyle²⁵⁴, Türkiye'nin, Orta Doğu başta olmak üzere tüm dünyanın barış ve huzura kavuşması, Irak'ın bağımsızlığı, saadeti ve İngiltere ile ilişkilerin normalleşmesi için büyük bir “*fedâkârlığa*” katlandığını ifade etmiştir.

Tevfik Rüştü Bey, sözlerini; “*Suriye İtilâfnâmesi ile Suriye hudûdunun tatbîk ve tahdîdi işi de bundan daha çok az gayr-i memnûnâne ve fakat Fransa ile münâsebâtımızın mukaddime-i inkişâfi olması telâfisiyle talîken hal edilmiş bulunuyor. Binâenaleyh Irak hudûdu meselesinin halli ile Türkiye Cumhûriyeti'nin bilumûm hudûdları artık tesbît edilmiş oluyor. Bu münâsebetle beyân ederim ki bu yeni muâhedât hükûmet-i cumhûriyece takîb edilmekte olan siyâset-i umûmîyede herhangi bir tahavvülü ifâde etmez. Sulha muhabbeti ve cihân-ı medeniyetle iyi geçinmek ârzûlarını bilhâssa tebârüz ettirir. Hükûmet-i cumhûriyenin siyâset-i umûmîyesinde şark devletleriyle akdetmiş olduğu muâhedeler bütün kıymetlerini muhâfaza etmektedirler. Nihâî marûzât olarak işin sükûnetle ve sulha muhabbet hisleriyle mütâlaa olunarak karâr verilmesini istirhâm ederim.*” şeklinde bitirmiştir.²⁵⁵

Burada, Suriye İtilafnamesi örnek gösterilerek, Ankara Antlaşması gibi bu antlaşmanın da

²⁵² “İngiliz Sefiri Mukabil Teklifâtımız Etrâfında Hükûmetinden Talimât Beklemektedir”, **Milliyet**, 31 Mayıs 1926, s.1.

²⁵³ “Millet Meclisi Türkiye-İrak...”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.1; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁵⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.165.

²⁵⁵ **A.g.e.**, s.165. Ayrıca bkz. “Millet Meclisi Türkiye-İrak...”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.2; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

Türkiye’yi bütünüyle memnun etmediği ancak Fransa ile ilişkileri düzeltme yolunda ilk adım olması umuduyla yapıldığı ifade edilmiştir. Irak sınır sorununun halledilmesiyle birlikte artık Türkiye Cumhuriyeti’nin kesin sınırlarına kavuşacağından açıklanmasından sonra ise şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türkiye’nin izlediği en temel dış politika prensibinin barış ve medeni dünya ile iyi geçinmek arzuları olduğu vurgulanmış ve antlaşmanın bu çerçevede değerlendirilerek sükunet ve barışa olan inançla ele alınıp karar verilmesi istenilmiştir.

Tevfik Rüştü Bey’den sonra Dışişleri Encümeni Başkanı ve Menteşe Milletvekili Şükrü Kaya Bey ile Konya Milletvekili Refik Bey söz almıştır. Şükrü Kaya Bey, ilk önce antlaşmanın Dışişleri Encümeni tarafından incelendiğini belirtmiştir. Akabinde Encümen’in, barışın sağlanması için yapılan fedakarlığın, Türkiye’nin güvenliğini, taraflar arasında iyi ilişkilerin kurulmasını ve özellikle Irak’ın bağımsızlığını temin edeceği kanaatine vardığını söyleyerek antlaşmanın onaylanmasını istemiştir.²⁵⁶

Konya Milletvekili Refik Bey ise Kazım Karabekir’e hitaben, milletvekillerinin memleket menfaatine gördükleri tedbirleri Meclis’te dile getirmekle yükümlü olduklarını, buna karşın “*sükût ile yardım ve reyin rengiyle îkâz gibi karanlıkta göz kırpması*”²⁵⁷ tarzındaki hareketlerin asli vazifeleriyle örtüşmediği eleştirisinde bulunmuştur. Kazım Paşa, yapılan bu eleştiriye her şeyin açık bir şekilde söylendiğini belirterek cevap vermiştir.²⁵⁸

Meclis Genel Kurulu’nda yaşanan tartışmaların ardından, oylamaya geçilmiştir. Ancak eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden on kişi kadar olduğu belirtilen muhalif bir grup, oylamaya katılmamak için içtima salonundan ayrılmıştır.²⁵⁹ Böylece, toplam 287 milletvekilinden 141’i oylamaya katılmamış, geriye kalan 145 milletvekili oylamaya iştirak etmiştir. Sonuçta ise “*Türkiye - İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara’da Akdolunan Hudûd ve Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî Muâhedenâmesi Hakkında (1/981) Numaralı Kânun Lâyihası ve Hâriciye Encümeni Mazbatası*”, 2 red ve 1 çekimser oya karşılık 142 oyla TBMM tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca 1 oy da geçersiz sayılmıştır.²⁶⁰

Türkiye’nin ardından Ankara Antlaşması’nı onaylayan ikinci devlet Irak olmuştur. Irak Meclisi normalde tatile girmesi gerektiği halde, Ankara Antlaşması’nın imzalanmasına müteakip antlaşmayı onaylayabilmek için belli bir süre tatili ertelemiş,²⁶¹ lakin antlaşmanın

²⁵⁶ T.B.M.M. ZC., d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.166; “*Millet Meclisi Türkiye-Irak...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.2; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁵⁷ T.B.M.M. ZC., d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.166.

²⁵⁸ A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1; “*Millet Meclisi Türkiye-Irak...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.2.

²⁵⁹ Kodal, a.g.e., s.405-406; “*Muâhede Kabul Edildi*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁶⁰ T.B.M.M. ZC., d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.195; **Ayn Tarihi**, c.8, Nr.27, Haziran 1926, s.1365; **Düstur**, Tertip:III, c.7, Kanun No:911, s.1512.

²⁶¹ A.g.m., **Milliyet**, 3 Haziran 1926, s.2.

bir türlü imzalanmaması nedeniyle devre-i içtımını tamamlamıştır. Bu yüzden Ankara Antlaşması Irak Meclisi'nin olağanüstü içtımında görüşülmüştür.²⁶² 85 milletvekilinden²⁶³ oluşan Irak Meclisi, 14 Haziran 1926 tarihinde gündemine aldığı antlaşmayı, 25 milletvekilinin aleyhte oy kullanmasına²⁶⁴ karşın oy çokluğuyla tasdik etmiştir.²⁶⁵

Ankara Antlaşması, 1 Temmuz günü de hiçbir muhalefetle karşılaşmadan İngiliz Parlamentosu tarafından onaylanmıştır²⁶⁶

Antlaşmanın, musaddak nüshaları ise 18 Temmuz 1926'da Ankara'da teati edilmiştir. Teati merasimi Dışışleri Bakanlığı'nda Dışışleri Bakanı Tefik Rüştu Bey ile İngiliz Büyükelçisi Sir Ronald Lindsay ve Irak Murahhası Süleyman Fettah Beyler arasında gerçekleşmiştir.²⁶⁷

Böylece Ankara Antlaşması resmen yürürlüğe girerken, Musul Meselesi de Misâk-ı Millî sınırlarına ağır bir darbe vurmak suretiyle resmen çözümlenmiş oluyor, Türkiye yeni bir savaşı göze alamadığından büyük bir fedakarlık göstererek mevcut durumu kabul etmek zorunda kalıyordu.

Ancak Türkiye'nin böyle bir zorunlulukla karşı karşıya kalması, onun diplomatik ve hukuki yetersizliğinden değil Mondros Mütarekesi'nden sonra bölgede yeteri kadar askeri birliğe sahip olunmasına rağmen, İngilizlerle savaşı göze alamayan ve Musul'u İngilizlere terk eden Osmanlı Devleti idarecilerinin ve komuta kademesindekilerin tutumundan kaynaklanmıştır, denebilir.²⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa, Musul'un İngilizler tarafından işgal edildiği sırada 6. Ordu Kumandanı olarak Musul'da görev yapan Ali İhsan Paşa'nın hataları konusunda bazı açıklamalar yaparak, Genelkurmay Başkanı iken istifa eden ve sonradan Kastamonu Milletvekili olan ve I. Dünya Savaşı'nda da Irak'ta Ali İhsan Paşa ile birlikte görev yapan Yarbay Halit Bey'in, Batı Cephesi Komutanlığı'na verdiği 20 Ocak 1922 tarihli resmi raporunun belli bölümlerini arzedeceğini söylemektedir. Buna göre, bahsedilen raporda şu cümleler yer almaktadır;

"[...] ayrıca Beşinci Fırka'dan 13 ve 14'üncü alaylar da lokma lokma esir verildi.

²⁶² "İmzadan Sonra İngiliz Sefiri...", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2.

²⁶³ "İngiliz ve Irak Murahhasları'nın İstanbul'a Muvâsalatı Yeni Bir Mesele Çıkardı!", **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.4.

²⁶⁴ "Teâtî Merâsimi", **Akşam**, 6 Temmuz 1926, s.1.

²⁶⁵ "Musul Muâhede-i Irak Tasdik Etti", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1926, s.1; "Irak Musul İtilâfnâmesi'ni Tasdik Etti", **Milliyet**, 16 Haziran 1926, s.1; "Irak Meclisi Musul Muâhede-i Irak Tasdik Etti", **Vakit**, 16 Haziran 1926, s.1.

²⁶⁶ Kodal, **a.g.e.**, s.423. Ayrıca bkz. "Musul Muâhede-i Irak", **Milliyet**, 4 Temmuz 1926, s.1; *A.g.m.*, **Akşam**, 6 Temmuz 1926, s.1.

²⁶⁷ **Ayın Tarihi**, c.9, Nr.28, Temmuz 1926, s.1432; "Musaddak Nüshalar Ankara'da Teâtî Edildi", **Milliyet**, 19 Temmuz 1926, s.4.

²⁶⁸ Kodal, **a.g.e.**, s.406.

Mütarekeden bir gün evvel, 13000 kişinin esir verilmesi, 50 kadar topun ziyâi, hakikatte kendisinin hâl ve vaziyete muvafık olmayarak verdiği bir emirden münbaistir. İşte bu hal, Musul Vilâyeti'nin ziyâini intaç etti. Halbuki, mütareke olacağı malûm idi. Gruba Keyare mevziine çekilmek için direktif verilseydi, İngilizler grubu esir değil mağlûp bile edemezdi. Beşinci Fırka da iltihak edebilirdi. Mütareke olduğu zaman esir olan sekiz piyade alayı elde bulunur ve Musul da bizde kalırdı. Fakat sefil bir düşünce, mantığa galebe çalmıştır.”²⁶⁹

Anlaşılacağı üzere burada, Musul'un, I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde kaybedilmesinin en önemli sebebi olarak, Ali İhsan Paşa'nın yaptığı hatalar gösterilmektedir. Söz konusu 13.000 kişilik ordu esir verilmesi ve 50 kadar topun da kaybedilmesi gibi hatalar yapılmamış olsaydı, eldeki bu güce karşı İngilizler hiçbir şekilde başarı göstermezdi. Dolayısıyla İngilizler Musul'u işgal edemezlerdi ve Musul şu an Türkiye sınırları dahilinde olurdu. Ancak şahsi hırs ve düşünceler, mantığın önüne geçmiş ve böylesi bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Netice itibariyle, mütareke öncesi yapılan çeşitli hataların ve özellikle Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerle savaşı göze alamayan komutanların yaşattığı “zorunluluk” Musul Vilayeti'nin “fıilen” elden çıkmasını sağladıysa, Musul Meselesi nedeniyle yeni bir savaşı göze alamayarak mevcut durumu kabul etmek “zorunluluğu” da aynı vilayetin “resmen” kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur.

1.2. Ankara Antlaşması'nın Yankıları

1.2.1. Türkiye'deki Yankıları

Musul Meselesi'nin başlangıcından itibaren gelişmeleri büyük titizlikle takip eden Türk basınının, zaman zaman değişen tavırlar sergilediği ve çeşitli tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Bu yüzden burada, Musul Meselesi'nin geçirdiği evrelerden ziyade Ankara müzakereleri ve antlaşması sürecinde yapılan tavsiye, tespit ve değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Türk basını, daha Ankara görüşmelerinin başlamasından evvel, Türkiye'nin, uzlaşmacı tavırla meselenin çözümü için gerekli tüm gayreti gösterdiğini, hatta bu konuda İngiltere'ye örnek olduğunu yazmıştır. Ancak Türkiye'nin, barışın sağlanması ve emniyet meselesinin çözümü için gereğinden fazla tavizci bir politika izlememesi gerektiğini, İngilizlerin de çözüme ilişkin adımlar atmak zorunda olduğunu ifade etmekten de çekinmemiştir. Bu çeşit gizli ihtarların yanı sıra Türkiye'nin, geçmişte olduğu gibi şimdi ve gelecekte de, ülke

²⁶⁹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, c.II, TTK Yay., Ankara, 1999, s.890,892.

menfaatlerini ve haklarını korumak için gerektiğinde önüne çıkacak her türlü engeli aşabilecek güce ve dirayete sahip olduğu telkinleri yapılmıştır. Böylelikle, milletin devletine olan desteği vurgulanırken, dış dünyaya karşı da bazı uyarılarda bulunulmuştur.

Siirt Milletvekili Mahmut Bey şöyle demektedir; “*Cumhûriyet Türkiye’si’nin her vaziyet ve her cebhede bugün hukukî ve menâfî müdâfaa edecek derecede kuvvetli bulunduğuna şüphe yoktur. [...] Fî’l-hakika üç sene evvel Türk ordusu en ağır imtihanını en yüksek bir muvaffakiyetle başardı. O günden beri kemâl ve terakki yolunda dîv adımlarla yürüyor. Türk milleti hadd-i zâtinde sulh ve itilâfa muhibbidir, sulh ve sükûne muhtâcdır. Fakat zarûret hâsıl olduğu zaman herhâlde menfaat ve haklarını kuvvetleriyle teyîd edebilmekten âciz değildir. Dâhil ve hâric bundan emîn olsun!*”²⁷⁰

Antlaşma öncesi ve sonrası Türk basınında yapılan değerlendirmeler ise Musul Meselesi’nin, Ankara Antlaşması ile gerçekten kapanıp kapanmayacağına zamana ve bazı şartların gerçekleşmesine bağlı olduğu yönündedir. Bu çerçevede, güvenlik sorunu, belirtilen şartlar içerisinde en öncelikli geleni olarak görülmüştür. Sınırların net olarak çizilememesi ve güvenlik meselesinin kesin bir biçimde çözümlenememesi durumunda, Musul Meselesi’nin çözülmüş addedilemeyeceği ve ne bugün ne de yarın için sorun teşkil etmekten öteye geçemeyeceği belirtilmiştir.²⁷¹ Antlaşmanın imzalanmasından sonra yapılan benzer bir değerlendirmede; “*İsmet Paşa Hükûmeti’nin sulh-ı umûmî nâmına yaptığı bu fedâkârlığın henüz maksadı temîn edip edemeyeceği cây-ı bahistir. Çünkü itilâfnâme ahkâmının istikbâlde İngilizler tarafından ne dereceye kadar hüsn-i niyet ile tatbik edilebileceğini bugünden keşfetmek gayr-i mümkündür. Bu itibâr ile Musul İtilâfnâmesi’nin imza edilmesiyle şark hudûdularımıza âid emniyet meselesine bi’l-küllîye hâl edilmiş nazarıyla bakmak doğru değildir.*”²⁷² açıklamasında bulunulmuştur.

Anlaşılabacağı üzere, Irak’a bırakılacak olan Musul Vilayeti’nin, daima Türkiye aleyhine baş gösteren bir tahrikat yuvası olabileceği endişesi, Türk basınına genel olarak bu şekilde beyanatlar vermeye sevketmiştir. Türkiye’nin doğusunda birbiri ardına çıkan isyanlar, isyanların sebepleri incelendiğinde elde edilen sonuçlar ise bu tür kaygıları arttıran sebepler olarak aktarılmıştır. Dolayısıyla, Ankara Antlaşması’nın imzalanması ve bir güvenlik antlaşmasının yapılmasıyla sınırların güvenlik altına alınacağı iddiasının, gerçekte tatbik edilmediği sürece hiçbir anlam taşımayacağı belirtilmiştir. Hatta, İngiliz müstemlekelerinde sık sık ortaya çıkan hadiselerin, buralarda görevli İngiliz memur ve askeri unsurların sınırsız salahiyet ve hırslarından kaynaklandığına dikkat çekilerek, özellikle İngiltere’nin verdiği

²⁷⁰ Siird Mebûsu Mahmud, “*Almak, Vermek Gibi Kolay Değildir..*”, **Milliyet**, 14 Şubat 1926, s.1.

²⁷¹ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

²⁷² Mehmed Asım, “*Meselenin Halli*”, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1.

sözlere ve bulunduğu taahhütlere itimat edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁷³

Yine antlaşmadan bir süre önce, İngilizlerin, bütün teminatlarına rağmen Türkiye'nin doğu sınırlarında müstakil bir Kürt devleti kurmak için bazı tahrik ve tacizlerde bulunmak amacından hala vazgeçemedikleri, İngiliz gazetelerinin Irak'taki Kürtlerin idaresine dair verdiği haberlerden hareketle açıklanmıştır. Ardından da İngilizlerin Ankara Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye verdiği sözleri tutup tutmayacağı, Türkiye'nin doğu sınırlarında çevirdiği entrika siyasetini bırakıp bırakmayacağı soruları sorularak gözden kaçırılmaması gereken hususlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.²⁷⁴ Sonuç olarak, antlaşmaların mevcut tehlikeleri büsbütün yok edemeyeceği, bu yüzden Türkiye'nin, daima karşısına çıkabilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olması, yapılacak antlaşmanın uygulanacağını kesinlikle garanti edilmesi ve tüm bunlardan ziyade yapılacak antlaşmalara değil kendi kuvvetlerine güvenmesi gerektiği telkininde bulunulmuştur.²⁷⁵

Üstelik Irak üzerindeki İngiliz mandasının kalkması ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi halinde, İngiltere'nin Ankara Antlaşması'ndaki yükümlülüklerden kurtularak hareket serbestliği kazanacağı gerçeği, bu telkinleri haklı çıkarmaktadır. İngiltere, Irak mandaterliğini bıraksa dahi petrol nedeniyle siyasi nüfuzunu bölgede sürekli hissettireceğinden, herhangi olumsuz bir durum yaşandığında, söz konusu yaşanan olaylarla kendisinin hiçbir resmi bağlantısının olmadığını iddia ederek temize çıkabilirdi.

Bu değerlendirmeler elbette ki Irak'ın bağımsızlığıyla yakından ilgilidir. Zira bağımsız bir Irak, Misâk-ı Millî Kararları'nın Türkiye'nin güney sınırları için kabul ettiği çok önemli bir maddenin tatbiki neticesi olarak Türk devlet erkanın büyük önem verdiği bir husustu. Bu yüzden, yapılan antlaşmaya Irak'ın müstakil bir devlet olarak tanındığını gösteren ibarelerin yerleştirilmesi, hatta antlaşmanın bu esas üzerine inşa edilmesi, Türk basını tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁷⁶ Irak'ın vaziyeti bu suretle tespit edilmemiş olsaydı, Musul merkezli çıkacak herhangi bir meselede, Irak Hükümeti İngilizleri, İngilizler de Irak Hükümeti'ni adres gösterebilirdi. Bu yüzden antlaşma metnine konulan “*Müstakil Irak*” tabiri, bütün bu mahzurları bertaraf etmiştir.²⁷⁷ Dolayısıyla Irak veya Musul'un idaresi konularında yaşanabilecek bir “*muhatap*” sorununu da ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra Türkiye, Irak ve Musul'un idaresi konularında, Ankara Antlaşması'na dayanarak, Irak Hükümeti'ni sorumlu tutacaktır.

Türk basını, Musul'un kaybedilmesinde, zaman içinde değişen şartlara rağmen I. Dünya

²⁷³ Siird Mebûsu Mahmud, “*Musul ve Türkiye'nin Emniyeti*”, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

²⁷⁴ Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁷⁵ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

²⁷⁶ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.1; Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1.

²⁷⁷ Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1.

Savaşı'ndaki İtilaf Devletlerinin ortak tutumunun hiç değişmemesinin etkili olduğunu ve Milletler Cemiyeti'nin de bu ittifaktan ayrı düşünülmemesi gerektiğini bildirmiştir. Çünkü bu birlikliğin, Musul Meselesi konusunda da aynı inatla Türkiye aleyhine sergilendiğine işaret edilmiştir. Yani Türkiye, ne kadar haklı olursa olsun, öne sürdüğü gerekçeler ne kadar somut ve gerçek olursa olsun karşısında duran bu cepheye karşı istediği sonucu zaten elde edemeyecekti. Bu yüzden Türkiye, Musul Vilayeti'ni bağımsız olacak bir Irak'a bırakmakla en doğru ve en mantıklı kararı vermiştir.²⁷⁸

Ankara Antlaşması'nı Irak adına imzalayacak olan murahhasların Türkiye'ye gelişlerine dair yapılan, “*Irak murahhaslarının Ankara'ya gelmeleri meseleyi hiç değiştirmemiştir. Esâsen tanzîm olunan protokollerin Irak murahhasları tarafından tedkiki basît bir (formaliteden) başka bir manâyı tazammun edemezdi.*”²⁷⁹ tespiti, müzakerelerde esas belirleyici tarafların Türkiye ile İngiltere olduğunu, Irak'ın antlaşma sürecinde “*imzalamak dışında*” bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir. Bu durum, yapılacak antlaşmaya “*Müstakil Irak*” tabiri konulsa dahi aslında Irak'ın egemen bir devlet olma vasfını kazanamadığı gerçeğini su yüzüne çıkarması açısından dikkat çekicidir.

Antlaşma maddelerinin kamuoyu tarafından öğrenildiği imzadan önceki son birkaç gün zarfında yapılan değerlendirmeler ise ağır eleştiriler içermektedir. Öyle ki, Brüksel Hattı'nın sınır kabul edildiği hususunda verilen haberlerde, Türkiye lehine yapılan ufak çaplı tashihat “*ehemmiyesiz*” olarak addedilmiştir.²⁸⁰ Ayrıca, Türkiye'nin hakkının bu antlaşma ile tesis edilemediği üzerinde durularak, uzun müzakerelerden sonra bulunan çözüm yolunun, Türkiye'nin şimdiye kadar açık bir şekilde savunduğu haklarla taban tabana zıt olduğu vurgulanmış ve kayıplarının büyük olduğu imasında bulunulmuştur.²⁸¹

Diğer taraftan, barış ve huzurun, haklarından fazlasıyla emin olanları bile bazen fedakarlıklara sevk edebileceği yorumları yapılarak²⁸², Türkiye'nin gereken tüm gayreti gösterdiğine işaret edilmiştir. Musul Meselesi'nin istenildiği gibi çözümlenemediği ve bu meselenin vicdanlarda milli bir ukde olarak kalacağı düşüncesi, “*Vaziyeti hakikî mâhiyeti ile bir daha mütâlaa ederiz de ondan sonra artık onu unuttur muyuz? Hâyır, bin kere hâyır. Musul Meselesi dâimâ gözlerimizin önünde duracak meselelerdendir.*”²⁸³ şeklinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun müsebbibi olarak da Türk ricali görülmemeli, meseleye ilişkin tüm sorumluluk Türkiye'ye yüklenmemeliydi. Bu, haksızlık olurdu. Felaketlerle dolu

²⁷⁸ Siird Mebûsu Mahmud, “*Tasdikten Sonra*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

²⁷⁹ “*İtilâfnâmenin Bugün İmzası Mukarrerdir*”, **Milliyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

²⁸⁰ A.g.m., **Milliyet**, 31 Mayıs 1926, s.1.

²⁸¹ Siird Mebûsu Mahmud, a.g.m., **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

²⁸² A.g.m., s.1.

²⁸³ Yunus Nadi, a.g.m., **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

bir maziden miras kalan sorunları tahlil ederken, yeni Türkiye'nin bunlarda hiçbir mesuliyeti olmadığını hesaba katmak gerekirdi. Çünkü Cumhuriyet nesli, bir taraftan yeni bir devlet kurmak, diğer taraftan sorumlu olmadığı birçok pürüzü halletmek vazifesiyle karşı karşıya kalmıştır.²⁸⁴

Antlaşmanın imzalanmasının hemen ardından ilk açıklama, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'den gelmiştir. İmza merasimine ilişkin fazla bilgi vermeyen Bakan, “*Yalnız imzaladık*” demekle yetinmiştir. Gazetecilerin imzalanan antlaşmanın ismini sorması üzerine de “*Türkiye, İngiltere ve Irak Arasında Hudûd ve Münâsebât-ı Hasene-i Hemcivârî hakkında bir muâhede imzaladık. Adına ne dersiniz deyiniz.*” şeklinde cevap vermiştir²⁸⁵. Tevfik Rüştü Bey'in bu beyanatı, uzun bir süreden beri devam eden Musul Meselesi'ne çözüm arayışlarının çetin ve yorucu geçtiğini, Musul Meselesi'nin nihayete erdiğini, ancak meselenin istenildiği gibi sonuçlanmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Musul Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasından sonra yapılan değerlendirmelerde de Ankara Antlaşması'nın her iki tarafı da memnun edecek bir mahiyette olmadığı, lakin taraf devletlerin hukuk ve menfaatlerini adalet dairesinde temin ettiği üzerinde durulmuştur.²⁸⁶

Musul'un kaybedilme nedeni konusunda ise “*Suriye'nin, Rumeli Vilâyetlerimizin elden çıkmasının sebep ve âmilleri ne ise Musul'un da hazîn tâliini tayinde aynı şeyler âmil olmuştur.*”²⁸⁷ denilerek, sorumluluğun yeni Türk Devleti'nden önceki Osmanlı Devleti yöneticilerine ait olduğu ifade edilmek istenmiştir. Osmanlı devlet erkanının, yönetimdeki bozukluklara çare bulamaması ve I. Dünya Savaşı başta olmak üzere son dönemdeki savaşlarda aldığı yenilgiler, Suriye ve Rumeli'nin kaybedilmesine yol açtığı gibi Musul'un da elden çıkmasına sebep olmuştur.

Bununla birlikte Türk milletinin derin bir üzüntü içinde olduğu da saklanmamıştır. Zira, Musul Meselesi'nin son halinin Türk milleti ve Türk Devleti için bir başarı olduğunun söylenemeyeceği sürekli vurgulanmıştır.²⁸⁸

Öte yandan, eğer Türkiye, bu meseleden kayıp vermeksizin şu raddede varlık ve bütünlüğünü koruyarak çıktıysa, bunun, müzakereleri gerçekleştiren devlet ricaline borçlu olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁹ Devlet erkanı, Türk milletini -savaş gibi- yeni bir maceraya sürüklememek, dünya barışını tesis etmek ve sağlanacak barış ve huzur ortamı içinde

²⁸⁴ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1; Siird Mebûsu Mahmud, “*Musul'un Tâli*”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁸⁵ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

²⁸⁶ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁸⁷ *A.g.m.*, *a.g.m.*, s.1.

²⁸⁸ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

²⁸⁹ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

Türkiye'nin yeni inkılap hareketleriyle geliştirilmesine çalışmak gibi sebeplerden ötürü meselenin sulhten başka çözümüne çare kalmadığına karar vermiş ve durumu kabullenilmiştir.²⁹⁰ Yapılan bir değerlendirmede şöyle deniliyordu; “Hiçbir millet ana topraklarının zerresini fedâya kolay kolay muvâfakat edemez. Husûsiyle o millet Türk milleti gibi mâyesi hamiyet ve vatanperverlikle yoğrulmuş bir millet olursa öyle bir fedâkârlığı hatt-ı tasavvura dahi imkân bulunmaz. Türk milletine nispetle çok hakikî olan bu esâsa nazaran Musul'un dahi pek uzun zamanlar için Türk kalplerinde kanayacak çok elemli bir yâre olacağını açık söylemekte tereddüd-ı mahal yoktur.”²⁹¹ Bunun tesellisi içinse milletin ve memleketin bitip tükenmek bilmeyen hayat ve azmine sığınıldığı ve bunun farkında olan Türk milletinin de devlet ricaline karşı herhangi bir kin ve düşmanlık hissi beslemediği²⁹², tespitlerinde bulunulmuştur.

“Kanayan yaranın” oluşmasında ise Türkiye'nin hiçbir sorumluluğunun olmadığı vurgulanarak, “Cumhûriyetimiz, önündeki meseleye nazaran bu fedâkârlığı pek uzun hesâb ve kitâblar neticesinde -ve bi't-tabi kerhen ve bi'l-ıztırâr- kabûl ve ihtiyâr eylemekte bulunuyor”²⁹³ denilmektedir. Anlaşılacağı üzere, bu kararın alınması için uzun mütalaalarda bulunulduğu, sonuçta kararın zorlanarak ve istenmeyerek verildiği, bu yüzden Musul'a, “gelişi güzel”²⁹⁴ terk edilmiş bir yer nazarıyla bakılmaması gerektiği, yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya gelen vatan ve milleti kurtarmak için girişilen mücadeleden gerçek bir vatan ve bir millet kurtarılıp çıkarılırken çekip çıkartılamayan bir vatan parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁹⁵

Özellikle “Musul kaybettiğimiz bir vatan parçası değil, belki kurtaramadığımız bir vatan parçasıdır!”²⁹⁶ tespiti dikkate değerdir. Zira, Musul'un tamamen kaybedilmediği, sağladığı barış ve huzur ortamında güçlenecek bir Türkiye'nin ileriki bir zaman diliminde Musul'u kurtarabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Bunun için şimdilik belki de zaman kazanılmıştır.

Yine, “Bu muâhede hakk ve adâlet prensiplerinden ziyâde umûmî ve siyâsî vaziyetin icâbına muvâfakat ediyor. Senelerden beri resmî ricâlimizin, matbûâtımızın lisânlarıyla teyîd edilen hukûkumuzun mâhiyeti değişmiş değildir”²⁹⁷ demeci de aynı içerikte değerlendirilebilir. Türkiye'nin, savunduğu ve haklı olduğuna inandığı meseledeki haklarını saklı tuttuğu ve

²⁹⁰ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1; Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁹¹ Yunus Nadi, “İmza Muvâcehesinde”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

²⁹² Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

²⁹³ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

²⁹⁴ *A.g.m.*, s.2.

²⁹⁵ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

²⁹⁶ Yunus Nadi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

²⁹⁷ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Haziran 1926, s.1.

Musul üzerindeki hükümlerlik hakkından vazgeçmediği, şimdiki halde verdiği kararı ise mevcut şartlar dolayısıyla almak zorunda kaldığı ifade edilmiştir.

Türk Hükümeti'nin böyle bir antlaşmayı kabul etmekle “*Mantığın hâl ve vaziyetinin icâbâtına göre hareket*” ettiği şeklinde yapılan bir başka tespit ise meselesinin sürekli sürüncemede kalması nedeniyle dış dünyada Türkiye aleyhine oluşan savaş yanlısı, uzlaşmaz, kararsız ve zayıf bir devlet olduğu yönündeki kanaatleri yok edeceği şeklinde gerekçelendirilmiştir. Böylelikle Türkiye'nin imajında önemli bir düzelme olacağı, bilhassa Avrupa kamuoyundaki bu ve benzeri düşüncelerin, Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye akışını sekteye uğrattığından sorunun halli ile beraber artık Türkiye'nin kalkınması önünde hiçbir engelin kalmayacağı yorumları yapılmıştır.²⁹⁸

Meselenin barış ve antlaşma yoluyla çözümlenmesinin sadece Avrupa ile değil Irak ile olan siyasi ve ticari ilişkileri de düzeltereği kanaati, Türk basınında hasıl olan bir diğer düşüncedir. Özellikle Türkiye'nin Irak sınırında bulunan halkının önemli bir geçim kaynağı olarak Bağdat ve Basra yoluyla kurulmuş olan ticari münasebetler, bu sayede zarara uğramaktan kurtulacaktır.²⁹⁹

Öte yandan, Lozan Barış Antlaşması'ndan geriye kalan sınır sorununun çözümlenerek Türkiye'nin güney ve doğu sınırlarının çizilmesi, “*Cenûb hudûdumuzun tahdîdi, Osmânî İmparatorluğu'nun son ve katî tasfiyesi ve millî Türkiye hudûdlarının tayîni demektir.*”³⁰⁰ biçiminde yorumlanmıştır.

Türkiye'nin sınırları böylelikle çizilirken, Mustafa Kemal Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın aynı kanaatte olmadığı görülmektedir. Zira, Mustafa Kemal Paşa, Musul Meselesi'nin ortaya çıkışından itibaren, Musul Vilayeti'nin Misâk-ı Millî sınırları içerisinde olduğunu TBMM kürsüsünden yaptığı konuşmalarda ve verdiği diğer demeçlerde sık sık dile getirmiştir. Ankara Antlaşması'ndan yaklaşık bir yıl önce, yaşanan gelişmelerden ve ülkenin içinde bulunduğu durumdan ötürü, Musul Vilayeti'nin verilen her türlü mücadeleye karşın Irak sınırlarına dahil edilmesi suretiyle kaybedilmesi halinde dahi aynı kararlılığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin Türk vatanının bir parçası olduğunu ve yakın bir gelecekte kurtarılarak anayurda katılacağı ümidini taşıyan Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1925 tarihli Sâdât Seyyid Muhammed ve akrabalarına yazmış olduğu mektubunda;

“*Mücâhid-i muhterem Sâdâtdan Seyyid Muhammed ve akrabaâlarına,*

²⁹⁸ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Haziran 1926, s.1.

²⁹⁹ Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1.

³⁰⁰ “*Musul ve Suriye İtilâfnâmelerinin Akdiyle Millî Hudûdlarımız Katî Sûrette Tayîn Etti*”, **Milliyet**, 10 Haziran 1926, s.1.

Memleketin bir cüz'i lâyenfekki olan Musul'un ahâlîsinin karîben halâs bulacağına îtikad ve îtimâd olunarak ötedenberi devâm eden mücâhedâtınızda ber-karâr olmanızı selâmet ve saâdet-i âtiyeniz nâmına hamiyet-i mâlûmenize terk eylerim.

Türkiye Hükûmeti'nin şefekatını ve Musul'un hükûmetimize âidiyyeti hasebiyle âtî-i karîbden aslâ kat'-ı ümmîd etmiyerek zulümlere karşı yüksek bir cidâl ile münevver bir istikbâl te'mîn olunması din kardeşlerimizin huzûr ve saâdeti için kıymetdârdır. Halâs günleri karîbdir. Şems-i istihlâsın tulûuna (kurtuluş güneşinin doğmasına) sabûrâne müterakkib bulunmasını hatırlatır, Cenâb-ı Vâcib-ül-vücûd'dan cümleye muvaffakiyetler temennî eylerim.” demektedir.³⁰¹

Mustafa Kemal Paşa, konuyla ilgili benzer düşüncelerini hayatı boyunca muhafaza etmekten vazgeçmediği gibi savunduğu fikirleri ve geleceğe dönük planlarını söylemekten de hiçbir zaman çekinmemiştir. 1933 yılında, Amerikalı General Mc.Arthur'la Ankara'da yaptığı görüşmede, Mc.Arthur'un, Türkiye'nin geleceği hakkındaki düşüncelerini sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa; “Allah nasip eder, ömrüm vefâ ederse Musul, Kerkük ve Adalar'ı geri alacağım. Selânik de dahil Batı Trakya'yı Türkiye hudutları içine katacağım.”³⁰² demiş ve böylelikle, ömrünün sonuna kadar Misâk-ı Millî sınırlarını tamamlamak için uğraş vereceğini göstermiştir.

Sonuç itibariyle, Ankara Antlaşması'na ilişkin Türk basınındaki yaygın kanaat; Türkiye'nin istediği sonucu vermeyen ve menfaatlerini tam anlamıyla karşılamayan bir antlaşma olmasına karşın, “Şark'da sulh ve selâmeti kuvvetlendiren bir vesîka”³⁰³ olduğu ve Musul Meselesi'nin bu şekilde sonuçlandırılmasından başka bir çarenin kalmadığı, bu yüzden de mevcut şartlar göz önüne alınarak temin edilebilecek en iyi netice ile meselenin nihayetlendirildiği yönünde olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'nin, her zaman Musul-Kerkük bölgesi için bir umudunun varolacağı da genel olarak vurgulanmıştır.

1.2.2. Irak'taki Yankıları

Antlaşma öncesi, Türkiye'nin güvenlik meselelerine dair konuşan Irak Murahhası Nuri Sait Paşa, aynı zamanda, Ankara Antlaşması ve ileride kurulması düşünülen ikili ilişkiler hakkında da bazı önemli bilgiler vermiştir. Nuri Sait Paşa, Türkiye'nin Irak hakkında yeterince bilgi sahibi olmamasının, Irak'ta gerçekleştirilen inkılaplar ve yapılan yenilikler konusunda Türkiye'nin layıkıyla aydınlatılmamasının bu tarz değerlendirmelere kaynaklık

³⁰¹ Fethî Tevetoğlu, “Atatürk'ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük'le İlgili Bir Mektubu”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:8, c.2, Sa.10, Kasım 1972, s.7.

³⁰² Ahmet Kabaklı, **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.52-53.

³⁰³ “*Millî Meclisi Türkiye-Irak...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

ettiğini söylerken, bunun sebebini henüz ikili ilişkilerin tesis edilmemiş olmasına bağlamıştır. Keza ülkesinde son iki sene zarfında; yeni bir anayasa hazırlandığını, Irak Meclisi'nin iki dönem boyunca çalışmalarını sürdürdüğünü, Bakanlar Kurulu'nun Meclis'e karşı sorumlu olduğunu, Milli Savunma Bakanlığı'nın kurulduğunu, yönetimin bütünüyle Iraklıların eline geçtiğini ve yabancı danışmaların bayındırlık konularındaki teknik işler dışında hiçbir yerde görev yapmadıklarını ifade etmiştir.³⁰⁴

Irak Murahhası yaptığı bir başka açıklamada ise Irak'ın müstakil bir devlet olduğunu, manda yönetiminin kademeli bir şekilde nüfuzunu azalttığını belirtmiştir. Böylelikle, basında çıkan Irak'a dair güvensizlik haberlerine duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Nuri Sait Paşa, Türk inkılabını da dikkatle takip ettiklerini ve yapılan yeniliklerin kendilerini fazlasıyla etkilediğini söylemiş, Türkiye'nin doğu ülkelerine rehber olduğunu belirtmiştir.³⁰⁵ Dolayısıyla Irak Murahhası'na göre, Türkiye'nin güvenliğine ilişkin öne sürülen endişeler gerçeği yansıtmamaktadır. Irak tüm kurum ve kuruluşları ile egemen bir devlet olduğundan, Türkiye'nin yersiz bir endişe içinde olmasına gerek yoktur.

Antlaşmanın imzalanmasından birkaç gün önce süregelen müzakereler ve hazırlanan antlaşma taslağı hakkında gazetecilerin sorularını yanıtlayan Sait Paşa; *“vaziyetin çok iyi olduğunu anladım. Tarafeynin gösterdiği hüsn-i niyet sâyesinde mesele bitmiştir, diyebilirim.”*³⁰⁶, *“Sevinmemek için bir sebep yoktur.”*³⁰⁷ değerlendirmelerinde bulunmuştur. Büyük oranda İngiliz taleplerini karşılama adına rağmen, Musul Vilayeti'ni Irak'a bırakması, yani toprak kazanımı ve bu sayede elde edilecek petrol gelirlerinin artacak olması hasebiyle, İngiltere nezdinde sürdürülen müzakerelerin ve yapılacak olan antlaşmanın Irak Murahhası tarafından olumlu karşılandığı söylenebilir. Zira müzakerelerin, Türkiye'nin talepleri doğrultusunda neticelenmesi ve yapılacak antlaşma ile Musul Vilayeti'nin Türkiye'ye bırakılmasının söz konusu olması halinde, Irak hem önemli bir toprak parçasından yoksun kalmış hem de büyük oranda petrol rezervini kaybetmiş olacaktı. Ayrıca daha önce batılı devletlerin buradaki petrolere ilişkin yaptığı antlaşmalar geçersiz addedileceğinden, Irak Hükümeti'ne düşen pay tamamıyla hükmünü yitirecekti. Irak'ın, daha önce yapılan antlaşmalarla petrolerden çok az bir pay almasına, hatta bu hissenin belli bir miktarını bir süreliğine Türkiye'ye vermesine gösterilen bu tarz bir yaklaşımın başka türlü bir izahı olamazdı. Elbette ki bunda, Musul Vilayeti dahilindeki petrol rezervlerinin hariç tutulması halinde alacağı petrol payının, buradaki petrol rezervleri dahil edilmek suretiyle yükseleceği

³⁰⁴ A.g.m., **Milliyet**, 5 Haziran 1926, s.4.

³⁰⁵ A.g.m., **Milliyet**, 3 Haziran 1926, s.1.

³⁰⁶ *“Hâriciye Vekâleti'nde Dünkü Uzun Mülâkat; Mukavele Yarın İmzalanacak”*, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

³⁰⁷ *“Irak Murahhasları ve Sir Lindsay ile Dünkü Müzâkerât”*, **Vakit**, 4 Haziran 1926, s.1.

gerçeği etkili olmuştur. Şu halde, Irak Murahhası'nın, yapılacak antlaşma ile gerek Musul Vilayeti gibi geniş bir toprak parçasının ülke sınırlarına katılması gerekse buradan elde edilecek petrol gelirlerinden alınacak hissenin yükselmesi çerçevesinde bu antlaşmayı memnuniyetle karşıladığı belirtilebilir.

Son beyanatında, karşılıklı iyi ilişkilerin Ankara Antlaşması'nın vücut bulmasını sağladığını belirten Nuri Sait Paşa, buna karşın imza törenine saatler kala, “*Türkiye bu defa büyük bir hüsn-i niyet ibrâz etti*” ve “*bu sûretle uzun müddetten beri devâm eden bir ihtilâfi hâl etmek müyesser oldu*” demiştir.³⁰⁸ Bu tespit, Nuri Sait Paşa'nın da, Türkiye'nin müzakerelerde uzlaşmacı bir tutum sergilediği ve antlaşma uğuruna büyük bir “*fedakarlık*” yaptığı yolundaki değerlendirmelere katıldığını göstermiştir.

İmzaların atılmasından sonra ise Nuri Sait Paşa, Ankara Antlaşması'nın Irak Meclisi'nden hemen ve muhalefete uğramadan geçip geçmeyeceği konusunda sorulan bir soruya; bazı milliyetçilerin “*arâzîmizin beyne'l-milel takarrür eden hudûdu nasıl verdiniz?*” demek suretiyle bir takım eleştirilerde bulunabileceklerini, ancak büyük bir çoğunlukla kabul edileceğini söylemiştir.³⁰⁹ Burada muhalefetin muhtemel tepkisi oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki, kazanılmamış, hatta hiçbir etki ve girişimin dahi söz konusu edilemeyeceği, buna karşın bütünüyle İngiliz politikalarının bir eseri olarak ortaya çıkan ve Milletler Cemiyeti'ne havale edilen Musul Meselesi'ndeki mezkur arazinin Iraklılar tarafından bütünüyle benimsenmiş olduğu görülmektedir. Yapılan ufak tashihatın dahi bu derece eleştiriye uğrayacağı tahmininde bulunulması başka şekilde açıklanamaz.

Irak Hükümeti, Ankara'daki müzakerelerden ve Ankara Antlaşması'na ilişkin haberlerden İngiliz Büyükelçisi Sir Lindsay ve Londra Hükümeti vasıtasıyla an be an haberdar olmuştur.³¹⁰ Aldığı haberlerden, antlaşmanın taraflarca onaylandığını öğrenen Irak Kralı Faysal, derhal İngiliz Kralı V.George'a bir telgraf çekerek tebriklerini iletmiştir. Faysal, telgrafında; tehlikeli bir dönemde Irak'ın davasına karşı gösterilen teveccühten dolayı kendi ve milleti adına en samimi teşekkürlerini gönderdiğini, eğer bu teveccüh olmasaydı kendilerinin asla bu şekilde bir saadet devri göremeyeceklerini ve bu yaşanan süreçteki dostluğun iki memleket arasında sürüp gideceğini belirtmiştir.³¹¹ Irak Kralı, İngiliz Kralı'na gönderdiği telgrafta şükranlarını sunarken, İngiltere'nin desteği olmaması halinde elde edilen sonuca kendilerinin ulaşamayacağını itiraf etmesi oldukça mühim bir tespittir.

³⁰⁸ A.g.m., **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

³⁰⁹ A.g.m., **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.3.

³¹⁰ A.g.m., **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.2; A.g.m., **Vakit**, 3 Haziran 1926, s.1.

³¹¹ Kodal, **a.g.e.**, s.408-409.

1.2.3. İngiltere'deki Yankıları

Ankara Antlaşması'nın temel esaslarını daha önce öğrenen İstanbul'daki ticaret şirketleri, antlaşmanın imzalanmasından birkaç gün önce, Musul Meselesi'ne halledilmiş gözüyle bakarak memnuniyetlerini bildirmiştir.³¹² Bu memnuniyet, İngilizlerin Musul Meselesi'nin halledilmesine ilişkin ilk beyanatı idi.

Yine antlaşma öncesi, Avam Kamarası'nda Musul Meselesi hakkında bilgi veren İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlain, Türkiye ile yapılmakta olan müzakerelerin dostluk havası içinde devam ettiğini ve bu barış ortamının, müzakerelerin müspet bir netice ile sonlanacağı konusundaki ümitlerini artırdığını bildirmiştir.³¹³

İngiliz Büyükelçisi Sir Ronald Lindsay'in ilk açıklaması ise imza merasiminin hemen ardından gelmiştir. “*Neticeden memnûnum*” değerlendirmesi yapan İngiliz elçisi, antlaşma esaslarının kamuoyu tarafından bilinmesi nedeniyle daha fazla bilgi vermemiştir.³¹⁴ Birkaç gün sonra gazetecilerle görüşen İngiliz Büyükelçisi, Musul Meselesi'nin halledilmesine ilişkin olarak bu kez, “*netice iyidir ve hakikaten şâyân-ı memnûniyettir*” değerlendirmesinde bulunmuştur. Kendisine yöneltilen, antlaşmanın İngiliz Parlamentosu'ndan geçip geçmeyeceğine dair bir soruya ise, “*Belki*” diyerek cevap vermiş ve “*Her hâlde en yakın zamanda tasdik edilecektir*” demiştir.³¹⁵ Lindsay'in bu tür demeçleri, yapılan antlaşmanın büyük oranda İngiliz taleplerini karşıladığını, dolayısıyla İngiliz Parlamentosu'nda da çok fazla muhalefetle karşılaşmadan onaylanacağını göstermektedir.

Musul Meselesi'nin altı yıl, Ankara görüşmelerinin ise altı hafta sürdüğünü belirten Sir Lindsay, çetin geçen müzakerelerde her iki tarafın da yorgun ve bitkin düştüğünü, bunun sebebinin gerek Tefvik Rüştü Bey'in gerekse de kendisinin istek ve taleplerinde ısrarcı davranmaları olduğu beyan etmiştir.³¹⁶ Anlaşılacağı üzere Türk tarafı, Musul Vilayeti için mevcut tüm şartları zorlamış, İngilizlerin meseleyi oldu-bittiye getirmelerine müsaade etmemiş ve antlaşma metni her detayına dikkat edilerek büyük bir titizlikle hazırlanmıştır.

Diğer taraftan Sir Lindsay'in, Ankara Antlaşması'nın sadece Irak için değil Türkiye için de en makul ve mantıklı sonuç olduğunu ileri sürdüğü ve gerekçelerini farklı bir açıdan ortaya koyduğu görülmektedir. Sir Lindsay'e göre Irak, kuzeyinde kesin bir sınıra ihtiyaç duymaktaydı, Musul Vilayeti'ni alarak daha güneye inecek bir Türkiye'nin gününde birinde Bağdat'a, hatta Basra'ya inmeyeceğini kimse garanti edemezdi. Bu ise Türkleri tekrar

³¹² A.g.m., **Milliyet**, 2 Haziran 1926, s.4.

³¹³ “*Musul İtilâfnâmesi'nin İmzası Arefesinde*”, **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1926, s.1; A.g.m., **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.2.

³¹⁴ A.g.m., **Milliyet**, 6 Haziran 1926, s.1.

³¹⁵ “*İmzadan Sonra İngiliz Sefiri...*”, **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2.

³¹⁶ A.g.m., s.2; “*İngiliz Sefiri Muâhedeyi...*”, **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.1.

Araplarla karışmaya sevk edeceğinden Türkiye belki de yeniden İslam siyaseti izleyecek bir devlet halini alacaktı. Dolayısıyla bölgede ve dünyada yeni çatışmaların ve türlü sorunların çıkması engellenemezdi. Bu yüzden elde edilen sonuç, her iki taraf için mümkün olabilecek en iyi netice idi.³¹⁷ Bu çerçevede, Sir Lindsay'ın en büyük endişelerinden birinin, Türkiye'nin yayılmacı bir politika izleyerek imparatorluk kurmaya çalışacağı varsayımı olduğu söylenebilir.

Ankara Antlaşması'nın imzalanması vesilesiyle İngiltere de resmi bir tebliğ yayınlamıştır. Söz konusu tebliğde; antlaşmanın başlıca önemi olarak, Musul sınırı konusunda uzun bir zamandan beri devam eden anlaşmazlığa son vermesi ve Türkiye'nin³¹⁸ I. Dünya Savaşı'na girmesiyle iki ülke arasında başlayan düşmanlığı ve gergin ilişkileri sona erdirmesi gösterilmiştir. Bu yüzden yapılan antlaşmanın, iki millet arasında dostane münasebetleri yeniden tesis ederek iktisadi ve siyasi alanlarda sıkı işbirliğini başlatmakta ve Türkiye'nin uluslar arası mevkiini güçlendirmekte olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kapitülasyonların tekrar uygulanmayacağına teminat altına alındığı ifade edilmiştir.³¹⁹

Genel itibariyle Ankara Antlaşması'nın, Türkiye-İngiltere ilişkilerinde yeni bir dönemi başlattığı düşüncesinin işlendiği İngiliz Resmi Tebliği'nde, kapitülasyonlara değinilmiş olması dikkat çekicidir. Lozan Barış Antlaşması ile kaldırılan kapitülasyonların üç yıl sonra tekrar dile getirilmesi, sanırız ki İngiltere'nin kapitülasyonların uygulanabileceğine dair hala umudunun olduğunu göstermektedir. Ancak bu antlaşma ile bu umutların da büsbütün ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.

İngiliz Resmi Tebliği'nde belirtilen hususlara, daha sonra İngiliz Büyükelçisi Sir Lindsay de temas ederek, bu antlaşmanın doğuda yeni bir devir açacağını, Türkiye-İngiltere ilişkilerinin artık resmi bir mahiyet alacağını ve tabi ki iktisadi ve ticari münasebatın bundan sonra faydalı bir şekilde gelişeceği değerlendirmesinde bulunmuştur.³²⁰

İngiliz Kralı V.George ise antlaşma dolayısıyla Irak Kralı Faysal'a yazdığı cevabi telgrafında; Ankara müzakerelerinin muvaffakiyetle sonuçlanmasından dolayı kendileriyle aynı sevinci paylaştığını, her iki milleti birbirine bağlayan dostluğun takviye edilerek uluslar arası barış ve huzurun sağlanmasına yardım etmesi hakkındaki temennilerine katıldığını belirtmiştir.³²¹

³¹⁷ Yunus Nadi, "Yol Arkadaşlığı!", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.1.

³¹⁸ Kastedilen, Osmanlı Devleti'dir.

³¹⁹ "İmzadan Sonra İngiliz Sefiri...", **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1926, s.2; "İngiliz Tebliği", **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.1; "İngiliz Gazeteleri Musul İtilâfi'nin Neticelenmesini Nasıl Telâkki Ettiler?", **Vakit**, 8 Haziran 1926, s.1.

³²⁰ "İngiliz Sefiri Muâhedeyi...", **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.4; A.g.m., **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.3.

³²¹ Kodal, **a.g.e.**, s.409.

Antlaşma, İngiliz Avam Kamarası'nda da sevinçle karşılanmıştır. 7 Haziran günü, Türkiye ile yapılan müzakerelerin başarıyla neticelendiğini ve antlaşmanın 5 Haziran'da imzalandığını beyan etmekten mutluluk duyduğunu söyleyen İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Parlamento Müsteşarı Mr. Locarlo Mepson, yaptığı açıklamada; son dakikada yapılan bazı değişikliklerden dolayı nihai antlaşma metnini Meclis'e sunamayacağını belirtmiştir. Ancak en kısa sürede Meclis'in onayına arz edileceğini, bununla birlikte elde edilen başarıda her iki temsilcinin de müzakereler boyunca gösterdiği uzlaşmacı tavrın etkili olduğunu, bu uzlaşmacı tavır ile iyi niyetin antlaşmanın imzalanmasına büyük katkı sağladığını ifade etmiştir.³²²

Ankara Antlaşması, Milletler Cemiyeti gündemine Avam Kamarası ile aynı gün gelmiştir. Sir Austen Chamberlain, Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, Türkiye-Irak sınırında yapılan ufak tashihatın kabulünü istemiş ve bu vesileyle Ankara Antlaşması ile ilgili bilgi vermiştir. Sınırdaki yapılan değişiklikleri açıkladıktan sonra sınırın nihai şekline kavuşması için bir komisyon oluşturulmasına karar verildiğini belirten İngiliz Dışişleri Bakanı, antlaşma metninin çok yakında tasdik edilmesi için Meclis'e havale edileceğini söylemiştir. Chamberlain, uzun ve çetin bir mücadelenin ardından bu şekilde bir sonuca ulaşıldığı için de memnuniyet duyduğunu belirterek konuşmasını noktalamıştır.³²³

Resmi makamların dışında İngiliz basının da Ankara Antlaşması'na, dolayısıyla Musul Meselesi'nin haline olumlu baktığı gözlemlenmektedir. İngiliz Observer Gazetesi'nin siyasi muhabiri, Türk-İngiliz muahedesinin imzasını tahmin ederek yaptığı değerlendirmelerinde; bu antlaşmanın sadece Türkiye-Irak arasında sınır anlaşmazlığını sonlandırmadığını, aynı zamanda emniyet sorununu da çözdüğünü, Türkiye ile İngiltere ve Irak arasında siyasi ve iktisadi sahada işbirliğine yol açtığını, yalnız Mısır ve Hint işlerinde değil Batı Avrupa'nın da birçok mühim meselelerine etki eden karışıklıkları bertaraf ettiğini yazmıştır.³²⁴ Bu tespitler, Musul Meselesi'nin gerçekten de bir Türkiye-Irak-İngiltere anlaşmazlığı olmadığını, bilakis bir dünya meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. Sorunun kendisi bu kadar önemli iken, çözüme fedakarlık yapmak suretiyle büyük bir katkı sağlayan Türkiye'nin, aynı zamanda dünya barışına da o derece büyük bir katkı yaptığını söylemek yanlış olmaz.

The Times gazetesi ise; tıpkı Türk basınında olduğu gibi meseleyi emniyet sorunu ile ilişkilendirerek, "*Türkiye'nin cenûbdan bir taarruz vukûundan ve Şark Vilâyetlerinde ecnebî*

³²² "Avâm Kamarası'nda", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.1; "Irak Muâhedesi İngiliz Meclisi'nde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1926, s.1; "Muâhede Avâm Kamarası'nda ve Cemiyet-i Akvâm'da", **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.1.

³²³ "Cemiyet-i Akvâm Beyân-ı Memnûniyet Etti", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.1; "Muâhede Avâm Kamara'sında...", **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.1,4; "Musul İtilâfi Cemiyet-ı Akvâm Huzûrunda", **Vakit**, 9 Haziran 1926, s.1,3.

³²⁴ A.g.m., **Vakit**, 8 Haziran 1926, s.1.

*unsurlar tarafından tahrikât yapılmasından artık endişesi olmayacaktır.*³²⁵ demekte ve bu tür çekincelerin giderilmesi ile artık Türkiye'nin mali avantajlar elde edebileceğini yazmıştır. Öte yandan The Times gazetesi, Ankara Antlaşması'nı, İngiltere ile Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin tesisine doğru atılmış bir adım olmasından dolayı memnuniyet verici bulmuştur. Çünkü bu antlaşma olmasaydı ikili ilişkiler vahim surette tehlikeye girecekti. Bu yüzden Türk devlet erkanının siyasi alandaki gerçekçi yaklaşımının ve özellikle Ankara görüşmelerinde sergilediği sağduyunun, İngiliz-Türk siyasi ve iktisadi münasebetlerinin uygun bir şekilde yükselmesine işaret ettiğini belirtilmiştir. Ayrıca daha önce Türkiye sınırlarının önemli bir bölümünü belirlemesine karşın yarım kalan Lozan Barış Antlaşması'nın tamamlandığı kast edilerek, bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslar arası konumunu sağlamlaştıracağı değerlendirilmiştir.³²⁶

The Manchester Guardian de; Ankara Antlaşması'nın, İngiltere'nin Irak'taki idari vekaletinin yirmi beş süreyle sınırlandırılmış olduğunu kabul etmekle, Türkiye ile ilişkilerini bozmasından ve İngiltere'nin Irak'ı himaye etmek maksadıyla Asya'nın bu kısmında gereğinden fazla sorumluluk almasından korkanların endişelerini büyük oranda gidereceğini belirtmiştir.³²⁷

Ankara Antlaşması'nı değerlendiren bir başka İngiliz gazetesi Daily Telegraph idi. Türk Hükümeti'nin mantıklı ve menfaatlerinin gerektirdiği şekilde hareket ettiğini yazan Daily Telegraph gazetesi, Türkiye'nin bu sayede kendisi için barışı tesis ettiğini ve sağlanan barış ortamında Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tüm güçlerini ülkenin imarı ve inşası faaliyetlerine harcayabileceklerini ifade etmiştir. Aynı amaçları Irak'ta gerçekleştirmeyi düşünen İngiltere'nin ise bundan sonra daha çok çalışacağını, böylelikle Irak'ın muntazam ve müreffeh bir devlet haline geleceğini ve bunun da İngiltere'nin Irak'taki mandaterlik süresinin bitmesinden önce gerçekleşeceğini yazmıştır.³²⁸

1.3. Ankara Antlaşması ve Türkmenler

Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları dışına çıkarılan Musul Vilayeti, Irak'a bırakılmıştır. Büyük bir kısmının bu vilayette yaşamasından dolayı Irak Türkmenleri de diğer bölgelerdekilerle beraber sınırın diğer tarafında, yani Irak topraklarında kalmış ve yaşamlarını burada sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede, 1926 yılına kadar Türk vatandaşı olan Irak

³²⁵ A.g.m., s.1.

³²⁶ "İngiliz Sefiri Muâhedeyi...", **Milliyet**, 8 Haziran 1926, s.4; A.g.m., **Vakit**, 8 Haziran 1926, s.1; A.g.m., **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Haziran 1926, s.1.

³²⁷ A.g.m., **Vakit**, 8 Haziran 1926, s.1.

³²⁸ "Cemiyet-ı Akvâm Beyân-ı...", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.1; "Muâhede Avâm Kamara'sında...", **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.4.

Türkmenleri, Türkiye-Irak sınırının kesin olarak çizilmesi neticesinde artık Irak vatandaşı sayılmışlar ve anavatan Türkiye’den kopan en son soydaşlar olmuşlardır.

Türk basını, antlaşmanın imzalanma sürecinde, tıpkı Ankara Antlaşması’nda olduğu gibi Türkmenlere hemen hemen hiç yer vermemiştir. Yazılan haber ve makalelerde, dolaylı olarak yapılan bir iki temastan ziyade Türkmenlerin mevzubahis edilmedikleri görülmüştür.

Konuyla ilgili olarak; “*Acaba Türkiye bu esâsları kabûl etmekle o havâlî halkının hissiyâtını tatmîn etmiş midir? Akidler, imza edecekleri bu muâhede ile hakkın, adâletin ve bi’l-hâssa milletlerce o kadâr şedîd bir ârzû ile beklenen sulhun îcâbâtına cevâb verecekler midir? Bu suâllere evet, şeklinde cevâb verebilmek için baştan başa bedâheti, ilmi ve târihi inkâr etmek lâzımdır.*³²⁹ beyanâtı, Türkmenleri de ilgilendirebilecek şekilde yapılan değerlendirmelerin başında gelmektedir. Burada, varılan uzlaşmanın, Türkiye ile birlikte Türkmenlerin ve bölge halkının arzu, istek ve ihtiyaçlarını karşılamayacağı belirtilirken aynı zamanda, adaleti, özellikle de barışı tesise gücünün yetmeyeceği vurgusu yapılmıştır.

Musul Meselesi’nin Ankara Antlaşması ile kapanmasının, Türkmenler için, en kötü sonuçlar düşünüldüğünde, olumlu bir gelişme sayılabileceği tespiti de burada nakledilmeye değerdir. Zira, ihtimal dahilinde olmak üzere, Musul Meselesi’nin barış yoluyla çözümlenmemesinin, Musul ve Irak’taki Türkmenlerin devamlı baskı altında tutulmalarına sebep olabileceği endişesi üzerinde durulmuştur. İngilizler, kalbinde Türkiye sevgisi olduğuna hükmettikleri birçok kişiyi taciz etmekten, sürgün etmekten ve hatta öldürmekten çekinmeyebilirdi. Barış yoluyla çözülemeyen veya savaş çıktığı takdirde dahi alınamayan bir Musul, hala İngiltere mandası altındaki Irak’ta bulunacağından, söz konusu üzücü olayların yaşanması muhtemeldi. Dolayısıyla Türkiye, bu tür hadiselerden ötürü sürekli büyük bir ızdırıp içinde olacaktı.³³⁰ Bu yüzden belki de en doğru seçim yapılarak, şu an için kaybedilmiş olan Musul Vilayeti’nin barış yoluyla Irak’a bırakılmasına karar verilmiştir.

Ankara Antlaşması, daha önce belirtildiği üzere, Türkmenlere özgü herhangi bir madde içermemektedir. Türkiye, Irak’ta kalan Türkmenlerin geleceklerini güven altına alabilecek bir azınlık statüsünü dahi gündeme getirilmemiştir. Bu çerçevede, Irak’taki Türkmenlerin, antlaşmada “*azınlık*” statüsü ile yer alıp almaması farklı şekillerde değerlendirilebilir. Şöyle ki, antlaşmada, Türkmenlere yönelik azınlık statüsüne dair herhangi bir maddenin bulunmaması, artık onların, Irak’ın yerli vatandaşları, devletin asli ve kurucu unsuru olarak değerlendirilecekleri sonucunu doğurmaktadır. Bu ise, Irak vatandaşlarının sahip oldukları tüm haklardan yararlanabilecekleri anlamına gelmektedir. Ancak bunun –incelenen dönem

³²⁹ Siird Mebûsu Mahmud, *a.g.m.*, **Milliyet**, 4 Haziran 1926, s.1.

³³⁰ Mehmed Asım, *a.g.m.*, **Vakit**, 7 Haziran 1926, s.1.

içinde- pek gerçekleştirebildiği söylenemez. Öte yandan azınlık statüsünün verilmesi, vatan olarak kabul ettikleri topraklarda Irak vatandaşları ile eşit haklara sahip olamamalarına, siyasi ve askeri pek çok görev ve sorumluluktan uzak tutulmalarına sebep olurdu. Azınlık statüsünün kabul edilebilir tek yanı, haklarının uluslar arası bir antlaşma ile garantiye alınmış olacağıdır. Ancak bu haklara riayet edilip edilmeyeceği konusunu da zaman göstereceğinden, tartışılırdı. Hatta, riayet edilmediği takdirde, Irak'ın iç işlerine karışılarak, azınlık haklarının uygulanmasının istenilmesi uluslararası yeni krizler doğurabilirdi. Bu tür değerlendirmeler çoğaltılabilirse de, Türkmenlere azınlık statüsünün tanınmaması ve Irak'ın yerli halklarından biri olarak değerlendirilmeleri, daha demokratik bir gelecek için en doğru karar olmuştur, değerlendirmesi yapılabilir.

Bununla birlikte, Ankara Antlaşması neticesinde ortaya çıkan durum, Irak Türkmenlerinde büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Antlaşmada Irak'ta kalan Türkmenlerin kültürel veya siyasi yönden yararlanacakları hiçbir maddenin bulunmaması ve Türkmen halkın menfaatlerinin söz konusu edilmemiş olmaması, Irak Türkmenlerini, her türlü uluslar arası güvenceden mahrum, kendi kaderleri ile baş başa “öksüz ve mahzun” bırakmıştır.³³¹

Türkiye'nin antlaşma müzakerelerinde azınlık statüsünü gündeme getirmemesinin çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan ilki, Lozan Barış Antlaşması'nda azınlık statüsünün din temeline dayalı olarak belirlenmiş olmasıdır. Bu yüzden, Müslüman bir toplum içerisinde kalan Türkmenler için böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duymamıştır. Çok daha önemli olan gerekçe, Türkiye'nin Irak sınırları dahilinde kalacak Türkmenler için azınlık statüsünde ısrar etmesinin, İngiltere'nin, Lozan'da gündeme getirmiş olduğu Türkiye Kürtlerine azınlık statüsü verilmesi meselesini yeniden tartışmaya açacağı endişesidir.³³²

Ankara Antlaşması'nda Türkmenler için herhangi bir azınlık statüsü gündeme gelmemesine karşın Irak Murahhası Nuri Sait Paşa, Irak'taki “*ekalliyetler*” hakkında gazetecilere bazı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler, ileriki dönemlerde Irak'ta yaşanacak gelişmelerin aydınlatılması açısından büyük öneme sahiptir. Keza, azınlıklar meselesinin, Irak Meclisi'nde uzun tartışmalara yol açtığını söyleyen Nuri Sait Paşa, azınlıklara, devletin varlığına ve ülke menfaatlerine zarar verecek haklar tanınmadığını ifade etmiştir. Buna karşın “*Ekalliyetten bir ferd, mensûb olduğu kitlenin lisânıyla muhâkeme olunabilir*” demiştir. Sait Paşa ayrıca, kendi bünyesindeki azınlıkları en fazla kollayıp gözetken devletin Irak olduğunu iddia etmiştir.³³³ Aynı şekilde, antlaşmanın imzalandığı günlerde Irak Dışişleri Bakanı olan

³³¹ Enver Esenkova, “*İnsan Hakları Yönünden Irak Türkleri*”, **Devlet**, 25 Ocak 1071, s.6; Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s.194.

³³² Kodal, **a.g.e.**, s.402; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.320.

³³³ **A.g.m.**, **Milliyet**, 5 Haziran 1926, s.1.

Abdülmuhsin el-Sadun de şöyle demektedir; “*Bu millet Irak’taki bütün unsurlara haklarını vermeden yaşayamaz. Bu konuda Türkiye bize örnek olmalıdır. Osmanlı Hükümeti’nin geçmişteki izlediği politikayı izlemeyiz. Bu unsurların yöneticileri onların arasından seçilmelidir. Dilleri kendi resmî dilleri olmalıdır. Bu resmi dillerini çocukları okulda öğrenmeli. Müslüman olsun veya olmasın tüm elemanları adaletli yönetmeli, onlara haklarını vermeliyiz.*”³³⁴ Her iki beyanattan da anlaşılacağı üzere, Irak’ta azınlık olsun veya olmasın herkese kendi ana dilini kullanabilme, ana dille eğitim alabilme, yargılanabilme gibi temel insanî hakların verilmesi gerektiği, hatta verildiği üzerinde durulmaktadır. Nitekim diğer sebeplerle birlikte, Türk devlet adamlarının, Iraklı yetkililerin güven telkin eden bu tür beyanatlarına dayanarak, Türkmenlere özgü bir maddenin antlaşmaya konulmasına gerek duymamış olabileceği gözlerden irak tutulmamalıdır.

Öte yandan Ankara Antlaşması’nda, Irak’ta kalan Türk-Kürt bütün vatandaşların durumu, antlaşmanın 4. Maddesi ile çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu madde; “*Irak’ta yaşayan ahaliden isteyenler, Ankara Antlaşması’nın yürürlüğe girişinden itibaren on iki ay içinde Türkiye’ye geçebileceklerdir*” hükmünü içeriyordu. Ancak bu süre zarfında yapılan başvuruları, Türkiye kabul edip etmemekte serbestti. Bununla birlikte, 4 Ekim 1926 tarihinde de, Ankara Antlaşması ile Irak’a bırakılmış olan Musul, Kerkük ve Süleymaniye halkından evvelce Türkiye’ye gelmiş olanların mülteci sayılarak iskan edilmelerine karar verilmiştir.³³⁵ Nitekim 1922 yılında Irak Şeyhü’l-meşayihi Acemiyü’l-Mansur Paşa ile maiyetine 18.000 dönüm arazi verilerek işçilerinin karşılanması suretiyle Türkiye’de iskan edilmesine karar verilmesi buna örnek gösterilebilir.³³⁶

Böylelikle Türkiye, Ankara Antlaşması’ndan önce Türkiye’ye gelerek yerleşenleri, aldığı kararla Türkiye’ye yerleşmiş sayıyor, antlaşmadan sonra gelmek isteyenlere de 4. Madde gereğince bir yıllık süre veriliyordu. Bu zaman diliminde Türkiye’ye giriş yaparlarsa, Türk Hükümeti de bu kişilerin kendi topraklarına yerleşmesinde bir mahzur görmeyerek izin verirse, bu takdirde Türk tabiiyetine geçebileceklerdi.

Antlaşmanın 16. Maddesi ise, Irak Hükümeti’nin, Irak topraklarında yaşayan kişileri, antlaşmanın imzalanmasından önce Türkiye lehine gösterdikleri siyasi fikir ve hareketlerinden dolayı baskı altına almayacağını ve bu kişilere karşı genel af çıkaracağını beyan ediyordu. Şimdiye kadar çıkarılmış tüm hükümlerin iptal edileceği, uygulanan ve uygulanmakta olan takibatların ise durdurulacağı ifade edilmişti. Şüphesiz ki bu madde, Türkiye yanlısı bir tutum

³³⁴ Hasan Köni, “*Uluslararası İnsan Hakları ve Irak Türkleri*”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, (Haz. Mâhir Nakip, Ziyad Köprülü), Ankara, 1987, s.91.

³³⁵ **BCA.**, 272..0.0.12/ 49.101..14.-1-2 (4 Ekim 1926).

³³⁶ **BCA.**, 30..18.1.1/ 5.18..10. (21 Haziran 1922).

sergileyip, belirtilen süre zarfında Musul Vilayeti'nin Türkiye sınırlarına dahil edilmesi için çalışan Türkmenleri ve Kürtleri kastediyordu.

Irak'taki Türkmenlerin bir çoğu kendilerini ilgilendiren bu iki maddeden, sonuncusunun tam anlamıyla uygulanmaması nedeniyle ve tabii başka sebeplerden de ötürü, birincisine dayanarak Türkiye'ye geçmeye karar vermiştir. Fakat o günün şartları ve eldeki imkanların yetersizliği, bu fırsattan yararlanmak isteyen çoğu Türkmen'in belirtilen bir yıllık zaman diliminde Türkiye'ye geçmesine müsaade etmemiş, bu haktan tam anlamıyla yararlanmalarına engel olmuştur. Bu yüzden gerek Irak'ta kalmış olanlar gerekse de Türkiye'ye geldiği halde yerleşme talepleri kabul edilmeyenler, sürenin bitiminde Irak vatandaşı sayılmışlardır. Türkiye'ye yerleşenlerin sayısı oldukça sınırlıdır. 23 Ekim 1929 tarihli bir belgede; Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Rusya, Suriye ve Irak'tan Müslüman olup da göç ve iltica yoluyla Türkiye'ye gelenler ve Türk vatandaşlığına alınanlar sadece 432 kişi olarak gösteriliyordu.³³⁷

Türkmenlerin, 16. maddede belirtilen genel affa ve yapılan tahkikatların durdurulacağına dair verilen sözlere de güvenmediği görülmektedir. Nitekim bazı Türkmenler, Musul Vilayeti'nin Türkiye'ye verilmesi doğrultusunda çalıştıkları için çeşitli muamelelere maruz kalmışlar ve baskıların imzalanacak antlaşmaya rağmen sona ermeyeceğini düşünerek Türkiye'den bazı isteklerde bulunmuşlardır.

Söz konusu başvurulardan biri, Musul Milletvekili Fettah Bey tarafından yapılmıştır. Fettah Bey, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yaptığı başvurusuna; Hindistan'dan Süleymaniye'ye getirilen Şeyh Mahmut'un İngilizlerle işbirliği yapmasına engel olmak ve Türkiye ile görüşmesini sağlamak amacıyla 1922 yılı sonlarında alınan bir kararla Süleymaniye'ye gönderildiğini, söyleyerek başlamaktadır. Bu emir ve talimata uygun olarak şimdiye kadar çalıştığını ve hala çalışmakta olduğunu belirten Fettah Bey, İngilizlere karşı gösterdiği mücadelenin Türkiye tarafından dikkate alınmasını istemiştir. Ardından, Milletler Cemiyeti Heyeti ile birlikte Musul'a giderken orada hayatı pahasına da olsa halk ve aşiretlerle görüştüğünü, Türkiye lehine fikir beyan etmeleri için çalıştığını, iki yıldır Nasturi ve Hakkari bölgelerinde faaliyette bulunarak çeşitli hizmetler icra ettiğini ve bugün bile İngiliz propagandalarına karşı gereken her türlü fedakarlığı yaptığını hatırlatarak sonuna kadar aynı amaç için çalışmaya hazır olduğunu ifade etmiştir. Ancak Türkiye için yaptığı bu hizmetlerinden dolayı İngiliz ve Iraklı yetkililer tarafından vatana ihanetle suçlandığını ve köylerinin zapt ve haciz edildiğini belirten Fettah Bey, Türkiye'den, el konulan iki çiftliğine karşılık uygun görülecek bir yerden aynı miktarda arazi verilmesini istemiştir. Fakat

³³⁷ BCA., 30..18.1.2./ 6.52..11. (23 Ekim 1929).

başvurunun Türkiye tarafından kabulü mümkün görülmemiş ve reddedilmiştir.³³⁸ Fettah Bey'in talebi bir yana, İngilizler ile Irak Hükümeti'nin, Ankara Antlaşması'nın gündemde olduğu bir dönemde, Türkmenlere karşı nasıl bir tutum ve davranış içerisinde olduklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca böylesi bir tavır, antlaşmanın gerçekten uygulanıp uygulanmayacağı konusunda da o dönem için soru işaretleri uyandırmıştır.

7 Aralık 1926 tarihli, Musul-Kerkük'te telgraf memuru olarak görev yapan Tahir oğlu Ömer Lütfi'in dilekçesi ise Türkiye'den ayrılan topraklarda kurulan devletlerde görev almış Türk memurlarının yeniden göreve alınmayacakları belirtilerek reddedilmiştir.³³⁹

Türk basını, Ankara Antlaşması'nın hemen akabinde, eski Musul Milletvekillerinden bazılarının Türk Hükümeti'nden kendilerine arazi verilmesi yönünde talepte bulduklarını yazmıştır.³⁴⁰ Gerçekten de bu tarz bir talep, Menteşe Milletvekili Şükrü Kaya Bey'in 10 Haziran 1926 tarihinde Meclis'e sunduğu eski Musul Milletvekili Nuri Bey ile arkadaşlarının hayatlarını daha iyi şartlarda idame ettirmesi hakkındaki tavrı ile Meclis gündemine gelmiş ve Meclis Başkanı tarafından derhal Başbakanlığa tevdi edilmiştir.³⁴¹ Ardından Türk Hükümeti, bu isteği olumlu karşılayarak Nuri Paşa'nın refikası ile birlikte mülteciler gibi Türkiye'de iskan edilmesine karar vermiştir.³⁴² Ayrıca Musul'un Türkiye'ye geçmesi için çalışan Musullu Nakipzade Mehmet Cemal'in, Musul Milletvekilleri gibi Türkiye'ye yerleşmesine müsaade edilerek, arzu ettiği yerde oturabileceği bildirilmiştir.³⁴³

23 Mart 1931 tarihinde Meclis gündemine gelen, eski Musul ve Kerkük milletvekilleri Naimzade Nuri ile Nazım Beylere ve merhum Mehmet Nuri Bey'in varislerine gayrimenkul mal verilmesi hakkındaki 1/894 numaralı kanun layihası ise Meclis tarafından Bütçe Encümeni'ne havale edilmiştir. Üç gün sonra Encümen'den gelen mazbata üzerine görüşmelere tekrar başlanmış ve hazinece, vatana hizmetlerinden dolayı eski Musul ve Kerkük milletvekilleri Naimzade Nuri ve Nazım Beylerin her biri ile merhum Mehmet Nuri Bey'in 1683 numaralı Askerî ve Mülkî Tekaüt Kanunu'nu gereğince maaş alma hakkı bulunan aile üyelerine toptan olmak üzere, Türkiye'de ikamet etmek ve Türk vatandaşlığı sıfatını üzerinde bulundurmamak şartıyla, vergiye esas tutulan hali hazırdaki senelik geliri azamî 1200 lirayı geçmeyecek şekilde bedelsiz olarak gayrimenkul verilmesine ilişkin kanun kabul edilmiştir.³⁴⁴

³³⁸ **BCA.**, 30..10.0.0/ 226.522..7.-1,4 (3 Haziran 1926).

³³⁹ **BCA.**, 30..10.0.0/ 15.87..1.-1-2 (2 Şubat 1927).

³⁴⁰ "*Musul Mebûsları*", **Vakit**, 11 Haziran 1926, s.1.

³⁴¹ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.26, i.s.III, i.115 (7 Haziran 1926), s.311,313.

³⁴² **BCA.**, 30..18.1.1/ 20.47..2. (25 Temmuz 1926); *A.g.m.*, **Vakit**, 11 Haziran 1926, s.1.

³⁴³ **BCA.**, 30..18.1.1/ 20.58..6. (12 Eylül 1926).

³⁴⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.3, c.26, i.s.4, i.38 (23 Mart 1931), Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, s.82,117.

Kerkük'te bir Türk Cemiyeti teşkil etmek suretiyle Türkiye adına çalışan, bu yüzden İngilizlerin baskısına maruz kalan ve çareyi Türkiye'ye gelmekte bulan Rasih ve Esat Emin Beyler ise, kendilerine İstanbul'da birer ev ve hisseli dükkan tahsis edilmesi üzerine Türkiye'de yaşamaya başlamışlardır. Bu kişiler, daha sonra dükkanlarının satılması nedeniyle geçim zorluğuna düşmüş ve Meclis'e başvurarak İstanbul'dan kendilerine emlak verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine TBMM, 28 Haziran 1932 tarihli oturumunda ilgili talepleri değerlendirmiş ve nihayetinde, tıpkı eski Musul Milletvekilleri gibi aynı şartlara haiz olmak kaydıyla Kerküklü Rasih ve Esat Emin Beylerin her birine 9000 lira kıymetinde karşılıksız gayrimülk verilmesi karara bağlanmıştır.³⁴⁵

Sonraki Meclis görüşmelerinde, yine Ankara Antlaşması'nı takiben Türkiye'ye yerleşmesine izin verilen Musullu Nakipzade Mehmet Cemal'e de tıpkı öncekiler gibi mülk verildiği tespit edilmiştir. Hizmetleri görülen kişilere verilecek gayrimenkuller hakkında 1/740 numaralı kanun layihası çerçevesinde durumu değerlendirilen Nakipzade Mehmet Cemal'e, kabul edilen kanun gereğince Türkiye'de ikamet etmek ve Türk vatandaşı olmak şartıyla Hükümet tarafından uygun görülecek yerlerde kıymeti 6000 lirayı geçmemek kaydıyla bedelsiz gayrimenkul mal verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁶

Üstelik TBMM, 1924 Nisan'ında, Osmanlı döneminde devlete hizmet eden ve TBMM'nin açılmasından sonra da bu görevini sürdüren bazı kişilerin maaşlarının eskisi gibi ödenmesi konusunda çeşitli müzakereler yapmış ve Hidemat-ı Vataniye tertibinden maaşlarının verilmeye devam edilmesi yönünde bir kanun çıkarmıştı. Bu kişilerden biri olan Irak Şeyhü'l-meşayih Uceymi Paşa'ya da 13 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen kanunla 5000 kuruş maaş bağlanmıştı.³⁴⁷ Daha sonra maaşı aylık 50 lira olarak düzenlenen³⁴⁸ Uceymi Paşa'nın, 1930 yılı bütçe görüşmelerinden tespit edilebildiği kadarıyla, aynı miktarda maaş almaya devam ettiği anlaşılmıştır.³⁴⁹

Söz konusu kanunlardan anlaşılacağı üzere, Türkiye'ye yerleşenlere sadece kalacak yer tahsis edilmekle kalınmayıp aynı zamanda şimdiye kadar yaptıkları hizmetten ötürü kendilerine maaş bağlanması, devlete gösterilen vefalı bağlılığı Türk Hükümeti'nin hiçbir surette karşılıksız bırakmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Öte yandan Irak'ta yaşamak isteyenlerin de olduğunu burada belirtmek gerekir. Bu yöndeki bir istek, Türkiye'de değil Musul'da yaşamak arzusunda olduğunu belirtmek

³⁴⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.4, c.9, i.s.1, i.73 (28 Haziran 1932), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932, s.404.

³⁴⁶ **T.B.M.M. ZC.**, d.IV, c.19, i.s.3, i.15 (18 Aralık 1933), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934, s.78.

³⁴⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.8/1, i.s.II, i.35 (12 Nisan 1340), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1975, s.568-588, 602-603; **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.8/1, i.s.II, i.36 (13 Nisan 1340), s.641-642.

³⁴⁸ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.8/1, i.s.II, i.41 (19 Nisan 1340), s.863, 876, 863/6.

³⁴⁹ **T.B.M.M. ZC.**, d.3, c.19, i.s.3, i.59 (17 Mayıs 1930), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, s.98/60.

suretiyle Van Hudut Kumandanlığı'na başvuran eski Musul Milletvekillerinden Mithat Bey tarafından dile getirilmiştir. Ankara'ya bildirilen bu istek İçişleri Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve Mithat Bey'in Irak'a gidebileceği yönünde cevap verilmiştir.³⁵⁰

1.4. Türkiye-İrak İlişkilerinin Başlaması ve Türkmenlerin Durumu

1.4.1. Ankara Antlaşması Sürecinde Irak ve Türkmenler

İngiltere, Irak'ı bütünüyle işgal etmesinin ardından Musul, Kerkük, Erbil ve Süleymaniye şehirlerine birer siyasi hakim atamış, 1920 yılına kadar da Irak'ın tamamını 15 bölgeye ayırmıştır. Ancak işgalden rahatsız olan Irak halkının 1920 yılında çıkardığı büyük isyan, İngilizleri daha ihtiyatlı davranmaya sevkettiğinden, derhal Irak'taki askeri işgal idaresinin sivil yönetime dönüştürülmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bu doğrultuda Sir Percy Cox, Bağdat'a çağrılarak “İngiliz Yüksek Komiseri” olarak atanmış, ardından, 25 Ekim 1920'de Irak'ın ilk geçici hükümeti olan “Devlet Meclisi”, Bağdat Nakibi Seyyid Abdurrahman el-Geylani başkanlığında oluşturulmuştur. Yeni kurulan hükümet; Başbakan, İçişleri, Maliye, Adalet, Savunma, Eğitim ve Sağlık, İşçi Hakları, Vakıflar ve Ticaret bakanlıklarından teşkil edilmişti. Ayrıca hükümete, İngiliz Yüksek Komiseri'nin denetimi altında görev yapmak üzere 9 müşavir atanmıştır. 23 Ağustos 1921'de de Emir Faysal'ın kral seçilmesiyle Irak Krallığı resmen kurulmuştur.³⁵¹

Irak'taki Türkmenlerin, siyasi alandaki faaliyetleri ise 1920 yılında kurulan Irak Seçim Komitesi'nin oluşturulmasıyla başlamıştır. İlk toplantısını 6 Ağustos 1920 tarihinde yapan ve Kurucu Meclis'in seçilmesi için gereken düzenlemeleri görüşmeye başlayan bu komitede, Türkmen kökenli Kerküklü İzzet Paşa ve Hasanefendizade Hayrullah Efendi görev almıştır.³⁵² 25 Ekim 1920'de kurulan Irak'ın ilk Geçici Hükümeti'nde ise İşçi Hakları Bakanı olarak yer alan Kerküklü İzzet Paşa, Irak'taki Türkmenlerin idari yönetimdeki en üst temsilcisi olmuştur. Dolayısıyla Irak'taki Türkmenlere, ilk kez 1920 yılında siyasi haklar tanınmaya başlanmıştır.³⁵³

İlk siyasi temsil haklarını bu şekilde kazanan Türkmenler, belirtilen Geçici Hükümet'in kısa süreli olması ve Faysal'ın kral seçilmesinin ardından Geylani Hükümeti'nin istifa etmesi sonucunda bir daha böylesi bir hakkı kolay kolay elde edemeyeceklerdir. Öyle ki, istifa eden

³⁵⁰ BCA., 30..10.0.0/ 4.24..22. (16 Ağustos 1926).

³⁵¹ Grobba, a.g.e., s.23; Muzaffer Nuri, **Irak'da Merkezi İdare ve Özerk Bölge**, GÜ S.B.E. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989, s.36-37; Duman, a.g.e., 204-205,213.

³⁵² Erşat Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s.21

³⁵³ Duman, a.g.e., s.213; “*Irak Türkleri*”, T.A., c.XIX, MEB., Ankara, 1971, s.460; Bir başka kaynakta ise Irak'ın ilk Geçici Hükümeti'nde görev alan Kerküklü İzzet Paşa'nın Milli Eğitim ve Sağlık Bakanı olduğu yazılmaktadır; Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.43.

Geylani Hükümeti'nin yerine, 10 Eylül 1921'de yeni bir hükümet kurulmuş, bu ise Mart 1922'ye kadar görev yapmıştır.³⁵⁴

Kuruluşunu tamamlayan ve İngiltere'nin mandası altında yaşamaya devam eden Irak Krallığı, bir yandan Türkiye ile sorunlar yaşarken, diğer yandan da kendi iç meselelerini çözümlenmeye, bir düzen oluşturmaya çalışıyordu. Kral Faysal da zaten halkına yaptığı ilk konuşmasında bu konuya değinerek, önceliklerinin Irak'ın demokratik bir rejim ile yönetilmesi olduğunu, bunun için de geçici hükümetin yerine seçimle iş başına gelecek ve anayasayı hazırlayacak bir kurucu meclisin teşkil edileceğini açıklamıştır. İngiltere ise hala Irak yönetiminde söz sahibi olup, özellikle Kral Faysal'ın konuşmasından sonra, sahip olduğu bu konumu yitmemek için Irak ile bir antlaşma yapmaya karar vermiştir. Manda idaresinin pek çok hükmünü içinde barındıran bu antlaşma, 10 Ekim 1922 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmanın geçerlilik süresi 20 yıl idi, ancak Irak'taki muhalefet nedeniyle imzalanmasından altı ay sonra bu süre 4 yıla indirildi.³⁵⁵

Antlaşma, Irak Kralı Faysal'a içişlerinde özerk hareket etme yetkisi veriyordu. Bu durum, Irak'ın bundan sonra yarı otonom hale geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak dış politika ve ülke savunması hala İngiltere'nin kontrolünde idi.³⁵⁶

Öte yandan antlaşmanın üçüncü maddesi, çıkarılması tasarlanan anayasanın vatandaşlar arasında siyasi farklar gözetmemesini, okullarda ana dille eğitim yapılması hakkının verilmesini öngörüyordu.³⁵⁷

Belirtilen şartların hayata geçirilmesi, bunun için de ilk önce anayasayı hazırlayacak kurucu meclisin oluşturulması için seçimlere gidilmiştir. 1924 yılında yapılan seçimler sonucunda Irak'ın "*Kurucu Meclis*" teşkil edilmiştir. Kurucu Meclis, Irak ile İngiliz manda yönetimi arasındaki ilişkileri belirleyen 10 Ekim 1922 Antlaşması'nı, şiddetli muhalefete rağmen 10 Haziran 1924'te onaylanmıştır. Akabinde, yeni hazırlanan anayasa 21 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe sokulmuştur.³⁵⁸

Irak'ın bundan sonra iki temel hedefi vardı. İlki, kuzey sınırlarının çizilerek netliğe kavuşturulması, diğeri, İngiltere'ye karşı bağımsızlığını kazanmak. Bu hedeflerden birincisini 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması ile gerçekleştiren Irak, artık İngiltere'ye karşı bağımsız olmanın yollarını aramaya başlamıştır. Irak'ın bu tavrında, ülke topraklarındaki petrol kaynaklarının işletilmeye başlanması oldukça etkili olmuştur. Zira,

³⁵⁴ Duman, **a.g.e.**, s.217.

³⁵⁵ Özdemir, "*Irak'ın Doğuşu ve Lozan'da...*", s.117; Nuri, **a.g.t.**, s.41-42; Evans, *a.g.m.*, s.1025-1026.

³⁵⁶ Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yay., İstanbul, 2007, s.387

³⁵⁷ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.196; "*Irak Türkleri*", **T.A.**, s.460.

³⁵⁸ Duman, **a.g.e.**, s.229; s.56; Nuri, **a.g.t.**, s.42-43; Celâl Tevfik Karasapan, "*Komşumuz Irak*", **Orta Doğu**, Yıl:1, Sa.1, 15 Nisan 1961, s.9.

1925 yılından itibaren İngiliz, Fransız, Hollanda ve Amerikan petrol şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından işletilen petrol kaynakları³⁵⁹ ülkenin zenginleşmesini sağlamıştı. Zenginleşen ve güç kazanan Irak, İngilizlere karşı bağımsızlığını elde etmeye çalışırken, bunun farkında olan İngiltere de Irak'taki çıkarlarını güvence altına almanın çarelerini aramaya başlamıştır. Sonuçta, 1922'de tanınan kısmi özgürlüğün genişletilmesi adına, 30 Haziran 1930'da Irak ile İngiltere arasında yeni bir ittifak antlaşması yapılmıştır. 25 yıl geçerli olacak bu antlaşma ile İngiltere, Irak'a bağımsızlık vermeyi kabul ediyor, ancak karşılığında Irak'ın Şuayyibe ve Habhaniye bölgelerinde hava üsleri bulundurmak, birliklerinin Irak toprakları üzerinde serbestçe hareket edebilmesi ve Irak ordusunu yetiştirmek gibi haklar elde ediyordu. 1930 Antlaşması ile İngiltere, askeri konularda kazandığı bu tür avantajların yanı sıra dış politika ve haberleşme alanlarında da önemli imtiyazlar kazanmıştır.³⁶⁰

Buna karşın Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa'nın oldukça iyimser olduğu anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar telaffuz etmedikleri “*manda*” yönetiminden kurtulduklarını ve Irak'ın

³⁵⁹ Cahid Kayra, **Yakın Doğu ve Irak Petrolleri**, Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu Neşriyatı, Ankara, 1953; s.20; A.Öner Pehlivanoglu, **Orta Doğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s.58-59; Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu**, İstanbul, 2002, s.134.

³⁶⁰ Ahmet Reşit, “*Şark'ta Büyük-Britanya*”, **Ayın Tarihi**, c.24, Sa.82-83, İkincikânun-Şubat 1931, s.6911-6912; Arı, **a.g.e.**, s.387; Pehlivanoglu, **a.g.e.**, s.58-59; Turan, **Tarihin Başladığı Nokta...**, s.134; Şüphesiz ki bu antlaşma, 1922 Antlaşması'na nazaran Irak'a daha fazla özgürlük vermektedir. Ancak yine de tam bağımsızlık değildir. Çünkü İngiltere, elde ettiği ayrıcalıklarla hem Irak topraklarını tekrar istediği gibi kullanabilecek hem de Irak'ta çıkarılan petrolün gelirlerinden Irak'a yeterli pay verilmeyecekti. Bu yüzden, Irak Hükümeti, gerek paylarına düşen petrol gelirini artırma gerekse 1930 Antlaşması ile İngiltere'ye verilen imtiyazları kaldırma yoluna giderek, tam bağımsız olmaya çalışacaktır. Dolayısıyla bu durum, İngiltere ile Irak arasında yeni gerginliklere yol açacaktır. Irak Başbakanı Nuri Sait'in 12 Ekim 1951 tarihinde açıkladığı beyanname, bu açıdan oldukça önemlidir. Başbakan, yayınladığı beyanname; İngiltere ile yaşanan ve çözülmek istenen sorunlardan ilkinin, yani petrol gelirleri meselesini başarıyla sonuçlandırıldığını belirtmektedir. Burada bilinmesi gereken, Irak'ta 1925 yılında 75 yıl süreyle Kerkük bölgesindeki petrolü işletme hakkını elde eden ve İngiliz, Hollanda, Amerikan ve Fransız idaresinde kurulmuş olan Irak Petroleum Company isimli bir şirketin faaliyet gösterdiğidir. Bu şirket, bir süre sonra, görünüşte müstakil, ancak gerçekte kendisine bağlı olan iki yeni şirket kurmuştur. Bunlar; Musul bölgesi petroleri ile ilgilenmek üzere 1932'de kurulan Mossoul Petroleum Company ve 1938'de Basra Körfezi kıyılarındaki petrol kuyularını işletebilmek amacıyla oluşturulan Basra Petroleum Company'dir. Irak'ta II. Dünya Savaşı sonrasında iktidarı ele geçirenler, bu petrol şirketlerinin Irak Hükümeti'ne daha fazla pay vermeleri gerektiği konusunda İngiltere nezdinde baskı yapmışlar ve 1950 yılı Temmuz'unda olumlu netice almışlardır. Fakat aynı dönemde Suudi Arabistan'daki Amerikan Şirketi (ARAMCO)'nin Kral İbni's-suud ile petrol gelirlerinin yarı yarıya paylaşılması hususunda yaptığı kar antlaşması, Irak'ta elde edilen olumlu neticenin tekrar gözden geçirilmesine yol açmıştır. Sonuç itibarıyla Başbakan Nuri Said, gerçekleştirdiği temaslardan sonucunda, Irak petrollerinden elde edilen karın yarı yarıya paylaşılması hususunda İngiltere ile uzlaşmaya varmıştır (1951). Irak ve İngiltere arasındaki çeyrek yüzyıllık petrol anlaşmazlığı da -o dönem için, şimdilik- çözüme kavuşturulmuştur. Beyannameye göre, aynı tarihlerdeki, ikinci önemli anlaşmazlık ise, 25 süreyle geçerli olan -ve 1952'de sona ermesi gereken- 1930 Antlaşması'nın yürürlükten kalkması idi. Böylece İngiltere'ye verilen imtiyazlar da sona erecekti. Ancak beyanname bu sorunun istenilen biçimde halledilemediği belirtilmektedir. Şöyle ki, II.Dünya Savaşı'ndan sonra, 1947'de, dönemin Başbakanı Salih Cebr, Londra'da konuyla ilgili temaslarda bulunmuş ve İngiltere ile 18 Ocak 1948'de yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Lakin, yapılan antlaşmanın 1930 Antlaşması'ndan hemen hemen hiç bir farkı olmadığı görülünce Irak Meclisi tarafından onaylanmamış, Başbakan Cebr de istifa etmek zorunda kalmıştır. Beyanname'yi açıklayan dönemin Başbakanı Nuri Sait'in, geçmiş siyasi liderlerin bu yöndeki başarısızlığını anlatması ise, kendisinin petrol sorununu hallettiği gibi bu konuyu da arzu edilen biçimde çözüme kavuşturabileceğini göstermek istemesiydi. Ömer Sami Coşar, “*Bağdad Beyannamesi*”, **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1951, s.1.

bağımsızlığını kazandığını söyleyen Nuri Sait Paşa, böylelikle bütün eski antlaşmaların lağvedildiğini, iç ve dış meselelerde mesuliyetin doğrudan doğruya Irak Hükümeti'ne geçtiğini belirtmiştir. Muhalefetin tepkisine yol açan İngilizlerin Şuayyibe ve Habbaniye bölgelerinde hava üsleri bulundurma hakkına ilişkin de bilgi veren Paşa, bu üslerin İngilizlere kiralandığını, ancak üslerin muhafızlarının Iraklılardan olacağını, masraflarını ise İngiliz Hükümeti'nin karşılayacağını ifade etmiştir. Üslerin İngilizlere kiralanmasındaki amacın ise üslere ulaşabilmek için kullanılacak hava yolunun tüm dünyaca tanınmasını ve bu hattın uluslararası seyahatlerde ve hava nakliyatında önem kazanmasını sağlamak olarak açıklamıştır.³⁶¹ Lakin, Nuri Sait Paşa'ya göre Irak'ın elde ettiği bu tür kazanımlar, muhalefeti pek memnun etmemiştir. Nitekim antlaşmanın onaylanabilmesi için, Irak'ta aynı yıl seçimlere gidilmiş ve Irak Meclisi tekrar toplanmıştır. Yapılan antlaşmayı, yeni meclis onaylayacağı için de Başbakan Nuri Sait Paşa ve Hükümeti, oldukça kuvvetli bir muhalefetle mücadele etmek zorunda kalmıştır.³⁶²

1.4.2. 1925 Irak Anayasası ve Türkmenler

Irak'ta ilk anayasa hazırlıkları, 1920 yılında, Irak'ta bulunan İngiliz temsilcisi Arnold Wilson ve müşavirleri tarafından bir taslağın hazırlanmasıyla başlamıştır. Taslak, dil, din, ırk, mezhep ayrımı yapmaksızın Irak'taki tüm insanlara anayasal haklar verdiği için, Irak'taki İngiliz subayları ile bağımsızlık isteyen Arap milliyetçilerini memnun etmemiştir.³⁶³ Ancak Türkmenler için önemli bir gelişme sayılabilir. Zira, anayasa taslağında, Irak halkının “*Arap, Türk ve Kürt unsurlardan*” meydana geldiğini belirtiliyordu. Taslağın 14. maddesi ise Türkmenlerin kendi dilleri ile öğretim yapmasına izin vermektedir.³⁶⁴

Fakat, İngiliz danışmanların hazırladığı anayasa taslağı, ilk haliyle kabul edilmemiş, Irak Kurucu Meclisi'nin 14 Haziran-10 Temmuz 1924 tarihleri arasındaki çalışmalarında yeniden gözden geçirilmiştir. Yapılan düzeltmelerin ardından da Irak Anayasası adıyla 21 Mart 1925

³⁶¹ “*Irak Başvekili Nuri Pş.nın Mühim Beyanati*”, **Milliyet**, 29 Ağustos 1930, s.2. Nuri Sait Paşa, Ankara Antlaşması dolayısıyla Türkiye'ye geldiğinde, Irak'ın İngiliz Mandası altında olmadığını kesin bir dille ifade etmişti. Hatta İngiliz Büyükelçisi Sir Lindsay'in “*Irak manda altındadır*” beyanatına karşılık, Nuri Sait Paşa, “*Irak müstakildir, Irak hiçbir devletin mandası altında değildir.*” demecini vererek, Irak'ta İngiliz manda ve himayesini tanımadıklarını belirtmiştir. Bkz. “*Sefir Lindsay Müzâkerâtın Safhasını Anlatıyor.*”, **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.4; “*İngiliz ve Irak Murahhaslarının...*”, **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.1. Hatta Nuri Sait Paşa'nın bu beyanati, daha sonra İngilizlerin sert tepkisine neden olmuş ve Paşa derhal Bağdat'a çağırılmıştır. “*Irak Baş Murahhası Londra'yı Kızdırdı*”, **Milliyet**, 13 Haziran 1926, s.1-2; “*İngiliz Sefârethânesi'nde Yaptığımız Tahkikat*”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1926, s.1; “*Irak Meclisi'nin Feshinden Bahsediliyor*”, **Milliyet**, 16 Haziran 1926, s.2.

³⁶² **BCA.**, 30..10.0.0/ 258.739..17.-2 (11 Kasım 1930).

³⁶³ Ömer Turan, “*Irak'ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1, İlkbahar 1996, s.25;

³⁶⁴ Şevket Koçsoy, **Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri (1932-1963)**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991, s.128; Necmettin Esin, “*Irak Türkleri Maarifine ve Genel Kültürüne Toplu Bir Bakış*”, **Türk Kültürü**, Yıl:II, Sa.18, Nisan 1964, s.112.

tarihinde Irak Kralı I.Faysal tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.³⁶⁵

Irak'ın 123 maddeden oluşan bu ilk anayasası, yürürlükte kaldığı 1958 yılına kadar iki kez tadil edilmiştir. İlki 29 Temmuz 1925 yılında olup, Irak Kralı'nın yurt dışına çıkması ve parlamento üyelerinin özlük hakları ile ilgilidir. 27 Ekim 1943 yılında yapılan bir diğer tadil ise anayasanın 50 maddesi ile ilgili olup, bazı hükümlerin değiştirilmesi ve bir takım gramer hatalarının düzeltilmesine ilişkindir. Değişikliklerin ardından Anayasa 125 maddeye çıkarılmış ve sıkı yönetimle ilgili olan 120. maddeye ikinci bir fıkra eklenmiştir.³⁶⁶

Böylelikle son şeklini alan 1925 Anayasası'na göre; Irak, bağımsız ve hür bir devlettir. Başkenti Bağdat, Resmi dili Arapça olan devlet, hükümeti seçimle iş başına gelen, çift meclisli bir parlamento tarafından meşruti krallık sistemi ile idare edilecektir.³⁶⁷

Anayasanın “*Haklar ve Hürriyetler*” bölümünde; din, dil, ırk fark etmeksizin tüm Iraklılar kanun karşısında eşittir (Madde:6); Herkes özgürce mahkemelere başvurabilir, hiç kimse uzman olmayan mahkemeye³⁶⁸ müracaat etmeye zorlanamaz (Madde:9); Irak'taki bütün topluluklar kanunlarla belirlenmiş, programlarla uyum içinde kendi dillerinde eğitim yapmak için okul açma ve bunları koruma hakkına sahiptirler (Madde:16), Kanunlarla istisna edilmiş durumların dışında Irak'ta resmi dil Arapça'dır (Madde:17); Iraklılar medeni ve siyasi haklarını kullanmakta ve üzerlerine düşen görev ve sorumluluklarda eşittirler. Aralarında etnik köken, dil, din gerekçesiyle ayırım yapılamaz; Kamu görevlerinde sadece Iraklılar çalışır, özel kanunlarla getirilen istisnalar hariç, yabancılara bu hak yasaktır (Madde:18) denilmekteydi.³⁶⁹

Belirtilen hükümlerin dışında Anayasa'da ayrıca; vatandaşların fikir serbestliğine, toplanma ve dernek kurma haklarına, eğitim ve inanç özgürlüğüne sahip olduğu; aynı zamanda insanların özel hayatlarına karışılmayacağı ve saygı gösterileceği; yargı kararı olmaksızın hiçbir vatandaşın tutuklanamayacağı; yine yargı kararı olmaksızın evlere ve konutlara girilemeyeceği; telefon, faks ve mesajların dinlenemeyeceği ilkeleri hükme bağlanmıştır.³⁷⁰

Görüldüğü üzere, yapılan anayasa ile Türkmenler, azınlık değil, Irak'ın asli vatandaşları kabul edilmiş ve Araplarla eşit haklara sahip olmuşlardır. Yine, halkın eğitiminin sağlanması

³⁶⁵ Turan, *a.g.m.*, s.26.

³⁶⁶ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.20; Turan, *a.g.m.*, s.26-27.

³⁶⁷ Grobba, **a.g.e.**, s.19; Arı, **a.g.e.**, s.386-387; Pınar Hakkı, **Yeni Irak Anayasasının Getirdiği Sistem**, GÜ S.B.E. Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.4.

³⁶⁸ 1925 Anayasası'na göre Irak'ta genel olarak üç tür mahkeme bulunmaktadır. Bunlar; Medeni Mahkemeler, Dini Mahkemeler ve Özel Mahkemeler. Bunlardan hukuki, ticari ve ceza davalarına Medeni Mahkemeler bakar. Dini mahkemeler ise ikiye ayrılmaktadır; Şer'i Mahkemeler (Müslümanların davalarına bakmakla yükümlü) ve Ruhani Topuluklar Meclisi (Gayr-i Müslimlerle ilgilenmektedir). Bkz. Hakkı, **a.g.t.**, s.9; Grobba, **a.g.e.**, s.20-21.

³⁶⁹ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.20-21; Hakkı, **a.g.t.**, s.5; Turan, *a.g.m.*, s.26-27.

³⁷⁰ Hakkı, **a.g.t.**, s.6.

için kanunların tespit ettiği programlara uygun olmak şartıyla kendi ana dillerinde okul açma ve idare etme haklarını kazanmalarının da önemli bir gelişme olduğu söylenebilir. Ayrıca, kanun önünde eşit olduklarının ve hiçbir sebeple ayırım yapılmayacağını belirtmesi ile ülkedeki tüm kamu kurum ve kuruluşlarında çalışabilecekleri Anayasa ile güvence altına alınmıştır. Türkmenlerle birlikte Irak'taki tüm unsurlara cemiyet ve dernek kurma hakları tanınmış, özellikle kişi ve topluluklara yönelik usulsüz uygulamaların önüne geçilebilmesi için mahkeme kararı olmadan tutuklama yapılamayacağı, evlere girilemeyeceği gibi konularda teminatlar verilmiştir.

1925 Anayasası'nın, önceki taslaktan en büyük farkı ise ne Araplardan ne Türkmenlerden ne de Kürtlerden bahsetmiş olmasıdır. Anayasanın 6. maddesinde; "*Iraklılar arasında, dilleri, ırkları veya inançları ne olursa kanun karşısında haiz oldukları haklar bakımından fark gözetilmez*" denilerek, ülkede farklı dil, ırk ve inançta olan insanların tamamı bir bütün olarak kabul edilmiş ve eşit sayılmıştır.³⁷¹

Anayasanın bir diğer özelliği, 1922 Antlaşması'nın üçüncü maddesine uygun olarak Arapça, Türkçe ve Kürtçe basılmış olmasıdır. Böylece vatandaşlar arasında siyasi haklar bakımından hiçbir ayırım yapılmadığı gösterilmek istenilirken, anayasanın içeriğinde de buna dikkat edilmiş ve toplumun katmanlarını ayırt edici herhangi bir madde anayasaya konulmamıştır.³⁷²

Anayasanın bu şekilde hazırlanması, Türkmenler için olumlu gelişme olarak değerlendirilebilirse de Türk veya Türkmen kavramının anayasadan çıkartılmasının, gelecek için bazı sorunlar doğurabileceği unutulmamalıdır.

1.4.3. Irak ile Türkiye Arasında İkili İlişkilerin Başlaması

1.4.3.1. Resmi Kayıt ve Evrakların Teslimi

Lozan Barış Konferansı'nda sonuca bağlanamayan Türk-İrak Sınır Meselesi, 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile kesin olarak çözüme kavuşturulmuş ve bugünkü sınırlar tespit edilmiştir.

İki taraf arasındaki sınırların belirlenmesi üzerine Türkiye ile Irak arasında, Lozan Barış Antlaşması'nın 139. maddesi uyarınca, Irak'a bırakılan arazilere ait evrak ve kayıtların Irak Hükümeti'ne teslim edilmesi işlemleri başlamıştır. Bu doğrultuda Irak Hükümeti, ilk olarak ülkesinin kuzey ve kuzey doğu bölgeleri ile Türkiye sınırları içinde kalan bir kısım araziye ait kayıtların kendisine verilmesini istemiştir. Irak'ın bu talebine karşılık Türkiye, belirtilen tapu

³⁷¹ Turan, a.g.m., s.26-27.

³⁷² "*Irak Türkleri*", T.A., s.460; Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.196.

kayıtlarının asıllarının gönderilemeyeceğini, 16.950 Lira masraf karşılığında suretlerinin çıkarılarak, en kısa süre içerisinde Irak Hükümeti'ne teslim edilmek üzere Bağdat Evkaf Müdürü el-Azmi Hamdi Efendi'ye teslim edilebileceğini bildirmiştir.³⁷³ Yaklaşık bir yıl sonra ise Türkiye, mevcut kayıtların tespiti ve bu kayıtların nüshalarının çıkarılması oldukça uzun bir zaman aldığından, 30 Kasım 1927 tarihinde, söz konusu bedel karşılığında hazırlanan nüshaların Iraklı yetkililere gönderildiğini bildirilmiştir.³⁷⁴

Benzer şekilde Irak'taki vakıflara ait kayıtlar da Irak Hükümeti tarafından talep edilmiştir. Özellikle I.Dünya Savaşı ve ardından yaşanan gelişmeler nedeniyle Irak'ta bulunan vakıflarla ilgili kayıtların yanmasından dolayı Irak Hükümeti'nin elinde bu vakıflar ile emlakların idaresine ilişkin kayıt kalmamıştır. Bu sebepten Irak Hükümeti, iki kişilik bir heyeti Ankara'ya göndererek Irak'taki vakıflara ait kayıtların kendilerine verilmesini istemiştir.³⁷⁵ Türkiye, öncekilerde olduğu gibi, bu kayıtların da belirtilen esaslar dairesinde verilebileceğini ancak miktarlarının bilinmemesi nedeniyle yetkili makamların bilgilendirildiğini, alınacak cevaba göre gereğinin yapılacağını bildirmiştir.³⁷⁶

Tapu kayıtlarının nüshalarının Irak'a gönderilmesi konusu, Irak'a bırakılan Musul Vilayeti'nde ve ülkenin diğer kısımlarında bulunan arazi veya petrol alanlarının Osmanlı Devleti zamanında çeşitli vakıf veya kişilere tahsis edildiği düşünüldüğünde oldukça büyük önem taşımaktadır. Bu konuda, özellikle II.Abdülhamit'in Hazine-i Hassa'ya devrettiği Musul ve Bağdat'ta petrol arama ve işletme imtiyazı meselesi³⁷⁷ İngiltere ve Irak'ı uzun bir süre meşgul edecektir. II.Abdülhamit'in varisleri, imtiyazlar konusunda Irak ve İngiltere aleyhine birçok dava açmışlar ancak uzun yıllar sürmesine karşın herhangi bir sonuç alamamışlardır.³⁷⁸

Kerkük'teki Baba Gürgür petroleri ise Osmanlı Padişahı IV. Murat tarafından Kerküklü

³⁷³ **BCA., HR.İM.-203/ 64** (8 Kasım 1926).

³⁷⁴ **BCA., 30.10.0.0./ 258.737.14.-1-2** (30 Kasım 1927).

³⁷⁵ “*Irak'taki Evkaf*”, **Akşam** 11 Ağustos 1926, s.1.

³⁷⁶ **BCA., 30.10.0.0./ 258.737.14. -1** (30 Kasım 1927).

³⁷⁷ Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit zamanında, dış güçlerin bu bölgelere dönük amaç ve hedeflerine engel olunması amacıyla çeşitli zamanlarda çıkarılan üç irade bulunmaktadır. Bunlardan 6 Şubat 1889 tarihli olanı Musul Vilayeti'ndeki, 18 Eylül 1898'de yayımlananı ise Musul Vilayeti ile birlikte Bağdat Vilayeti'ndeki petrolerin araştırılması ve işletilmesi imtiyazını, -padişah hazinesi anlamına gelen- Hazine-i Hassa-i Şahane'ye devretmektedir. 18 Kasım 1902'de çıkarılan yeni bir irade ile de ilk iki iradede bahsedilen hususlar tekrarlanarak, adeta imtiyazların kime ait olduğu hatırlatılmak istenmiştir. Bkz. **BOA., İ.DH.-1121/ 87615** (H. 5 Cemâziye'l-âhir 1306/ M. 6 Şubat 1889); **BOA., İ.HUS.-68/ 1316/Ca007** (H. 2 Cemâziye'l-evvel 1316/ 18 Eylül 1898); **BOA., İ.HUS.-100/ 1320/Ş-65** (H. 17 Şaban 1320/ M. 18 Kasım 1902). Öte yandan 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Irak'taki padişaha ait petrol alanları 8/9 Eylül 1908'de Hazine-i Hassa'dan alınıp Maliye Nezareti'ne devredilmiş, II.Abdülhamit 27 Nisan 1909'da tahttan indirilince de Bağdat ve Musul Vilayetlerinde kalan padişah mülkleri ile Bağdat ve Musul petroleri imtiyazları ve dahası diğer bölgelerde sahip olduğu bütün imtiyazlar devletleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uluğbay, **a.g.e.**, s.33- vd.; Arzu Terzi, **Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi**, Timaş Yay., İstanbul, 2009; s.37- vd.

³⁷⁸ II.Abdülhamit'in varisleri tarafından İngiltere ve Irak Hükümetlerine açılan davalar ve bu davaların gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. E.Mahmud Sami, **Abdülhamid'in Petrolleri –Varislerinin Hukuk Mücadelesi-**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.

Türkmen ailesi Neftçizadelere verilmiş, I.Abdülhamit tarafından da bu imtiyaz teyit edilmiştir.³⁷⁹ Bu yüzden Kerkük'te bulunan ve Neftçizadelere ait olan Baba Gürgür bölgesindeki petrol kuyularının hak ve tasarrufuyla ilgili belgeler de Irak'a gönderilmiştir.³⁸⁰

Mart 1929'da, şahsi olarak Türk Hükümeti'ne konuya ilişkin iki başvuru daha yapılmıştır. İlk olarak Mehmet Fahri Bey'in Avukatı Sadi Rıza Bey, II. Abdülhamit'in Musul bölgesindeki petrol madenlerinin işletilmesi imtiyazını Hazine-i Hassa'ya verdiğini gösteren fermanların nüshalarını istemiştir. Neftçizade Nazım Bey ise Musul'da bulunan petroler üzerindeki hakkını alabilmek için mahkemeye başvuracağını, bu sebepten hukuki hakkına ait olan ilgili belgeleri talep etmişlerdir. Yapılan incelemelerin ve söz konusu belgelerin nüshalarının çıkarılmasının ardından her iki tarafın isteği de Nisan ayı içerisinde karşılanmış ve belgelerin kopyaları kendilerine teslim edilmiştir.³⁸¹

Türk Hükümeti'nin, tapu kayıtlarının asıllarını Irak'a göndermemekle çok yerinde bir davranış sergilediği söylenebilir. Çünkü bu belgelerin ülke dışına kaçırılması, tahrip edilmesi veya yok edilmesi söz konusu olabilirdi. Bilhassa, Irak'ın I. Dünya Savaşı sonrası İngiliz mandaterliği altında bulunduğu, XX. yüzyıl sonlarında ise uzun sürecek ve ülkeyi tahrip edecek savaşlar içinde yer aldığı düşünülürse, verilen kararın haklılığı bir kat daha ortaya çıkacaktır.

1.4.3.2. Üst Düzey İlişkilerin Kurulması ve Elçiliklerin Açılması

İngiltere, Irak ile yaptığı 10 Ekim 1922 tarihli antlaşma sayesinde Irak'ın dış politikasında önemli oranda söz sahibi olurken, Irak, aynı antlaşma ile Londra'da ve İngiltere'nin uygun görmesi şartıyla farklı ülkelerde birer temsilci bulundurma hakkı kazanmıştır. Elde ettiği bu kazanımın hemen akabinde Eylül 1924'te, Dışişleri Bakanlığı'nı teşkil eden Irak, 1925'te de ilk elçisini Londra'ya göndermiştir.³⁸²

Bu açıdan Ankara Antlaşması ile resmi kayıtların teslimi işlemlerinin, Türk-İrak ilişkilerini başlatan ilk adım olduğu düşünülürse, ikinci adımı, karşılıklı elçilerin gönderilmesi oluşturur. Zaten Musul Meselesi'nin çözümü dolayısıyla Ankara'ya gelen Irak Murahhası Nuri Sait Paşa da, Ankara Antlaşması'na müteakip Türkiye-İrak ilişkilerinin bir an evvel tesis edilmesi için Türkiye'ye bir "mümessil" gönderileceğini beyan etmişti.³⁸³ Antlaşmanın

³⁷⁹ Sevgen, *a.g.m.*, s.10.

³⁸⁰ **BCA.**, 30..10.0.0/ 226.522..10.-6 (22 Temmuz 1928).

³⁸¹ **BCA.**, 30..10.0.0/ 18.102..6.-1-3,5-6. (17 Nisan 1929).

³⁸² Grobba, **a.g.e.**, s.24. Irak Dışişleri Bakanlığı'na ait görev ve sorumluluklar, 1930 yılına kadar Başbakan'ın uhdesinde yer almıştır. Bu tarihte Dışişleri Bakanlığı görevi Başbakanlık'tan ayrılmış ve müstakil hale getirilmiştir. Irak'ın ilk müstakil Dışişleri Bakanı ise Musullu Abdullah Demluci Bey olmuştur; **BCA.**, 30..10.0.0/ 258.739..17.-3 (11 Kasım 1930).

³⁸³ *A.g.m.*, **Vakit**, 4 Haziran 1926, s.1; "İngiliz ve Irak Murahhaslarının...", **Milliyet**, 9 Haziran 1926, s.4.

imzalanmasından sonra da aynı düşünceyi paylaşan Sait Paşa, bu kez, “*Musul İtilâfnâmesi Meclis-i Mebûsân’dan geçtikten sonra münâsebât-ı siyâsiye iki devlet arasında resmen tesîs edecektir. Bu sûretle ilk defa Türkiye ile münâsebât-ı hâriciye tesîs etmiş olacaktır.*”³⁸⁴ açıklamasında bulunmuştur.

Öte yandan Türkiye’nin doğu komşularına karşı izlediği politika ve kendisinin beklediği hareket tarzı, her türlü gizli amaç ve niyetten arınmış olmak şartıyla karşılıklı ilişkilerin barış, huzur ve emniyet içinde gelişmesini sağlamaktır.³⁸⁵ Musul Meselesi’nin hallinden yaklaşık altı ay sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından bu şekilde açıklanan Türkiye’nin dış politika prensibi, gelecekte Irak ile yakın ilişkiler kurulabileceğinin ilk işaretlerini veriyordu.

Bu çerçevede Irak ile Türkiye arasındaki üst düzey ikili ilişkiler, Ankara Antlaşması’ndan yaklaşık bir yıl sonra başlamıştır. Irak Kralı Faysal, 3 Kasım 1927 tarihinde Londra’da iken, Türkiye Büyükelçisi Ahmet Ferit (Tek) Bey ile görüşmüş ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak istediğini belirterek, Türkiye’ye dostluk mesajları göndermiştir. Kral Faysal’ın mesajına Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’nın cevap vermesi fazla uzun sürmemiştir. 1 Kasım 1927’de ikinci defa Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla tüm yabancı devlet başkanlarına gönderilen name, Irak Kralı I.Faysal’a da gönderilmiştir. Mustafa Kemal (Atatürk) bildiride, ikinci defa Cumhurbaşkanı seçildiğini belirttikten sonra, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi için üzerine düşen tüm görevleri yerine getireceğini ve bundan da mutluluk duyacağını ifade etmiştir.³⁸⁶

Türk-Irak ilişkilerinin geleceğine dair ipuçları veren bir diğer yetkili, Nisan 1928’de Bakanlıklar Bütçesi’nin görüşülmesi dolayısıyla TBMM kürsüsüne gelerek bakanlığının durumu hakkında bilgi veren Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey idi. Suriye hariç Türkiye’nin hiçbir komşusu ile sınır sorununun kalmadığını belirten, ardından Irak Hükümeti ile olan ilişkilerin dostluk havası içinde ve normal seviyede yürütüldüğünü açıklayan Tefik Rüştü Bey, ayrıca Ankara Antlaşması’nın bir neticesi olarak her iki devletin birbirleri nezdinde karşılıklı temsil edilmesi hususunun ele alındığını bildirmiştir.³⁸⁷ Aradan geçen yaklaşık iki yıllık bir süreden sonra iki egemen devletin artık resmen ve fiilen siyasi münasebetlere başlayacağını haber veren bu açıklama, oldukça değerliydi.

Karşılıklı dostluk mesajlarının ardından Kral Faysal, Sabih Neşet (Nashat) Bey’i ilk önce Ankara’ya Maslahatgüzar olarak atamış, İkinci Katip olarak da Fuad Hayyat Bey

³⁸⁴ “*İngiliz Sefiri ve Irak...*”, **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1926, s.3.

³⁸⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.II, c.27, i.s.IV, i.1 (1 Kasım 1926), TBMM Matbaası, s.4.

³⁸⁶ Bilâl N.Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.79-80.

³⁸⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.III, c.3, i.s.I, i.64 (22 Nisan 1928), TBMM Matbaası, s.197.

görevlendirilmiştir.³⁸⁸ Kısa bir süre sonra ise Sabih Neşet Bey, Türkiye'ye elçi olarak tayin edilmiştir. Böylece Türkiye ile Irak arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkileri başlatan ilk Irak elçisi, 25 Ekim 1928'de güven mektubunu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'e sunan, Sabih Neşet olmuştur.³⁸⁹ İlk Irak Elçisi Sabih Neşet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya itimatnamesini verirken yaptığı konuşmada;

“Büyük Gazi Reis Paşa Hazretleri;

Celâlet-meâb hükümdârımın samîmiyet ve dostlukla meşbû hissiyâtını hâvî ve iki memleketin münâsebât-ı hâliye ve müstakilesine âid en metîn râbitayı tevsik eden işbu mektûblarını takdîm etmekle büyük bir his-ı iftihâr duyuyorum.

...

*Hükümdârımla hükümetimin ve umûm Irak halkının müttehiden istedikleri şey, büyük komşuları Türkiye Cumhuriyeti ile –ve kelimenin bütün manâsıyla- dostluk tesîs idâmesidir. Bunu istihsâl vazîfem olmakla beraber şahsî mukaddes gaye ve emelimdir. Buna bütün mevcûdiyetimle çalışacağımı arz eder ve bu yoldaki mesâîmin muâvenet-i riyâset-penâhîlerine ve Hükümet-i Cumhuriye'nin müzâheretine mazhar olacağımı kuvvetle ümîd etmekteyim. Samîmî ve tazîmkâr ihtirâmâtımı takdîm ederim efendim.”*³⁹⁰ demiştir.

Mustafa Kemal Paşa ise Irak Elçisi Sabih Neşet Bey'in konuşmasına karşılık verdiği beyanatta şunları söylemiştir;

“Elçi Hazretleri,

Haşmetli Irak Kralı Hazretleri zât-ı âlînizi nezdime fevkalâde murahhas ve orta elçi tayîn ettiğini bildiren mektûblarını büyük bir memnûniyetle alıyorum.

*Burada mümessil olarak bulunduğunuz müddetçe vazîfenizi en dostâne hislerle yaptığınızı, ve Türkiye'ye karşı samîmî bir alâka beslediğinizi bilirim. Bunun için zât-ı âlînizin, komşu devletin ilk elçisi olmak üzere intihâb ve tayîn buyrulmuş olmanız, bilhâssa memnûniyeti müceb olmuştur. Bu intihâb, iki dost millet arasındaki râbitaları kuvvetlendirmek husûsundaki mesâînin muvaffakiyetle inkişâfına bir zamân addediyorum. Türk Milleti Irak Milleti'ne karşı dostluk emel ve ârzûları taşımaktadır. Karşılıklı dostluğun takarrûr ve idâmesi için masrûf olacak gayretlerinizi, gerek benim gerek Cumhuriyet Hükümeti'nin müzâheretine mazhar olacağına şüphe yoktur. Yeni ve yüksek vazîfenizde muvaffakiyetler temennî ederim, Elçi Hazretleri”*³⁹¹.

Ankara'da yaklaşık bir yıl görev yapan Sabih Neşet Bey'in yerine 28 Aralık 1929

³⁸⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)**, Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, s.121.

³⁸⁹ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ (1928-1929)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929, s.96.

³⁹⁰ **Ayın Tarihi**, c.17, Sa.55, Teşrinievvel 1928, s.3956.

³⁹¹ **A.g.e.**, s.3957.

tarihinde Rauf Çadırdı Beyefendi atanmıştır.³⁹² 25 Ekim 1930 tarihinde ise Irak'ın yeni Ankara elçisi olarak Naci Şevket Bey tayin edilmiştir. Söz konusu tarihte Naci Şevket Bey, “[...] *Kral Birinci Faysal Hazretlerinin beni nezd-i devletlerine fevkalâde murahhas ve Orta Elçi sıfatıyla tayin buyurduklarını iş’ar eden itimatnameyi Zat-ı Riyasetpenahilerine takdim ile şeref kesbeylerim.*” demek suretiyle, itimatnamesini Çankaya’da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal’e takdim etmiş ve görevine başlamıştır.³⁹³

Zaman içinde gelişen Türk-İrak ilişkilerinin bir tezahürü olarak Irak Kralı I. Faysal, 1932’de kardeşi Emir Zeyd’i Ankara’ya elçi olarak göndermiştir. Emir Zeyd, 12 Mart 1932’de güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa’ya vererek görevine başlamıştır.³⁹⁴ 13 Nisan 1936’da çıkarılan bir kararname ile de Ankara’nın Çankaya semtinde Irak Elçiliği’ne bir arsa tahsis edilmiş ve Irak elçilik binasının burada inşa edilmesine karar verilmiştir.³⁹⁵ Yapımı bir yıldan fazla süren elçilik binasının tamamlanmasının ardından Irak Elçiliği, 20 Kasım 1937 tarihinde Çankaya’daki yeni binasına taşınmıştır.³⁹⁶

1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi’nden anlaşıldığına göre Türkiye, başlangıç olarak Irak’ta hemen bir elçilik açmamış, Bağdat Şehbenderliği oluşturmakla yetinmiştir. Türkiye’nin ilk Bağdat Şehbenderi de Talat Kaya Alp Bey olmuştur. Kançı olarak da Necati Bey gösterilmektedir.³⁹⁷ Ardından Bağdat Şehbenderliği, Bağdat Başkonsolosluğu ismini almış ve Talat Kaya Alp Bey Başkonsolos olarak buradaki görevine devam etmiştir.³⁹⁸ Irak elçisinin Ankara’da göreve başlamasından ancak bir yıl sonra Türkiye, 23 Ekim 1929’da, Tiran Elçisi Tahir Lütfi (Tokay) Bey’i Irak’a elçi olarak tayin etmiştir.³⁹⁹ Tahir Lütfi Bey, İkinci Sınıf Elçi sıfatıyla atandığı görevine, 21 Aralık’ta Bağdat’ta Irak Kralı I.Faysal’a güven mektubunu vererek başlamış ve 1939 yılına kadar tam on yıl bu görevde kalmıştır. Diğer yandan Talat Kaya Alp Bey buradaki Bağdat Başkonsolosluğu görevini sürdürürken yanına Konsolos Muavini unvanına haiz Kançı olarak Fuat Ethem Bey atanmıştır.⁴⁰⁰

Türkiye’nin, 1926-2001 yılları arasında görev yapmış olan Bağdat Büyükelçileri, tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik sıraya uygun olarak aşağıda verilmiştir;

³⁹² **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1929-1930)**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, s.98; **Ayn Tarihi**, c.21, Sa.70, İkinci Kânun 1930, s.5397.

³⁹³ **Ayn Tarihi**, c.23-24, Sa.79-81, Birinciteşrin-Birincikânun 1930, s.6787.

³⁹⁴ “*Irak Sefirinin İtimatnamesi*”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1932, s.3.

³⁹⁵ **BCA.**, 30..18.1.2/ 63.28..12. (13 Nisan 1936).

³⁹⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..1. (17 Kasım 1937).

³⁹⁷ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928)**, s.111.

³⁹⁸ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929)**, s.91.

³⁹⁹ **BCA.**, 30..18.1.2/ 6.52..10. (23 Ekim 1929).

⁴⁰⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1929-1930)**, s.94-95.

Tablo 1.1: Türkiye'nin Bağdat Büyükelçileri

Görevi	Adı Soyadı	Görev Süresi
Baş Şehbender	Talat (Kayaalp) Bey	1927-1928
Başkonsolos	Talat (Kayaalp) Bey	1928-1929
İkinci Sınıf Elçi	Tahir Lütüfi (Tokay) Bey	21 Aralık 1929-1939
Elçi	Ahmed Cevad Üstün	1939-1945
Elçi	Nebil Batı	1945-1948
Geçici Maslahatgüzer	Ahmed Umar	1948-1949
Elçi	Rahmi Apak	1949-1952
Geçici Maslahatgüzar	Ahmed Umar	1952-1953
Büyükelçi	Nedim Veysel İlkin	1953-1953
Büyükelçi	Mehmet Naci Perkel	27 Kasım 1953-13 Temmuz 1954
Geçici Maslahatgüzar	Fikret Şefik Özdoğanlı	1954-1954
Büyükelçi	Muzaffer Göksenin	30 Ekim 1954-19 Nisan 1957
Büyükelçi	Behçet Türkmen	29 Mart 1957-22 Mayıs 1959
Büyükelçi	Fuat Bayramoğlu	8 Mayıs 1959-28 Eylül 1960
Büyükelçi	Seyfettin Turagay	28 Eylül 1960-9 Ekim 1964
Büyükelçi	Baha Vefa Karatay	19 Kasım 1964-19 Ocak 1967
Büyükelçi	Emin Ali Binkaya	26 Ocak 1967-22 Mayıs 1968
Büyükelçi	Pertev Subaşı	29 Mayıs 1968-18 Temmuz 1972
Büyükelçi	Nazif Çuhruk	1 Aralık 1972-3 Ekim 1976
Büyükelçi	Sencer Asena	9 Ağustos 1978-28 Mayıs 1982
Büyükelçi	Nüzhet Kandemir	6 Haziran 1982-1 Ekim 1986
Büyükelçi	Sönmez Köksal	25 Eylül 1986-25 Aralık 1990
Büyükelçi	Necati Utkan	25 Aralık 1990-31 Aralık 1991
Büyükelçi	Sadi Çalışlar	5 Mart 1993-3 Ocak 1997
Büyükelçi	Selim Karaosmanoğlu	31 Aralık 1996-15 Ocak 2001
Büyükelçi	Melih Mehmet Akat	13 Ocak 2001-5 Ocak 2003

Kaynak: <http://www.bagdat.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (e.t.18.10.2008); Sevsen Aslantepo, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Başlıca Devletlere Yolladığı Temsilciler", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, 15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (Yay.Haz. İsmail Soysal), TTK Yay., Ankara, 1999, s.765-766.

12 Haziran 1929'da ise Türkiye, Musul'da bir fahri konsolosluk açmıştır ve bu göreve Musul Ticaret Odası Başkanı Necip (Çadır) Efendi getirilmiştir.⁴⁰¹ 17 Eylül 1930 tarihinde de İzzettin Tuğrul Bey Musul Konsolos Yardımcılığı'na atanmıştır.⁴⁰² Tespit edilebilen Musul Konsolosları şöyle verilebilir;

⁴⁰¹ BCA., 30..18.1.2/ 4.35..12. (12 Haziran 1929).

⁴⁰² BCA., 30..11.1.0/ 58.26..20. (17 Eylül 1930).

Tablo 1.2: Türkiye'nin Musul Konsolos ve Konsolos Yardımcıları

Görevi	Adı Soyadı	Göreve Atanma Tarihi
Konsolos	Necip (Çadır) Bey	12 Haziran 1929
Konsolos Yardımcılığı	İzzettin (Tuğrul) Bey	17 Eylül 1930
Konsolos	Asaf Güvenir	9 Aralık 1940
Konsolos Yardımcılığı	Refet Altıntaş ⁴⁰³	9 Aralık 1940
Konsolos	Baha Ergin	23 Mayıs 1942
Konsolos	Suphi Meriç	8 Aralık 1956

Kaynak: BCA., 30..11.1.0/ 143.39..1. (9 Aralık 1940); BCA., 30..11.1.0/ 154.16..11.-3 (23 Mayıs 1942); BCA., 30..11.1.0/ 159.5..5.-5 (3 Mart 1943); BCA., 30..11.1.0/ 262.49..17.-2 (8 Aralık 1956).

1.4.3.3. Iraklı Yetkililerin Türkiye'ye İlk Resmi Ziyaretleri

5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'ndan sonra Irak, Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek için yoğun bir mesai harcamaya başlamıştır. Bu münasebetle, 1930 yılının Şubat ayında, Türkiye'nin yeni Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey şerefine sarayda bir yemek veren Irak Kralı I.Faysal, aynı fikir ve hislerin paylaşılmasından dolayı Irak halkı ile Türk halkının bir aile olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in ve Hükümeti'nin Irak hakkındaki dostane siyasetinin gerek kendisinin gerekse halkının kalplerindeki samimi dostluk ve güven duygularını pekiştirdiğini, onun için de kuzey sınırlarını yok bildiklerini, Türkiye'nin de böyle bilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁰⁴

Aynı yılın Nisan ayında Türkiye'yi ziyaret eden Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa ise bayındırlık ve diğer alanlardaki faaliyetler karşısında hayrete düşmüş ve Türkiye'nin göstermiş olduğu muazzam ilerlemeyi takdir etmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine gösterilen ilgi, Irak'ın geleceğine ilişkin yapılan değerlendirmeler, Cafer Paşa'da derin hayranlık uyandırmıştır. Cafer Paşa'ya Türkiye'de gösterilen ilgi ve alaka Irak'ta da olumlu etkiler yapmıştır.⁴⁰⁵

Ekim 1930'da ise Irak'ın Başbakanlık ile Dışişleri Bakanlığı'nı uhdesinde barındıran Nuri Sait Paşa, Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey ile görüşükten sonra Bağdat'a gitmiş ve burada tıpkı Cafer Paşa gibi kendisine gösterilen samimiyetten ilgi ve alakadan çok mutlu olduğunu ayrıca Türkiye'de

⁴⁰³ Söz konusu belgede Konsolos Yardımcılığı'na Asaf Altıntaş'ın atandığı belirtilmektedir. BCA., 30..11.1.0/ 143.39..1. (9 Aralık 1940). Ancak bir başka belgede Musul Konsolos Yardımcısı Refet Altıntaş'ın merkeze nakledildiği bildirilmektedir. Bu yüzden ilk belgedeki ismin Musul Konsolosu Asaf Güvenir'in ismi ile karışmış olduğu düşünüldüğünde Refet Altıntaş ismi burada esas alınmıştır; BCA., 30..11.1.0/ 159.5..5.-3 (3 Mart 1943).

⁴⁰⁴ BCA., 30..10.0.0/ 258.738..18.-1 (17 Şubat 1930).

⁴⁰⁵ BCA., 30..10.0.0/ 258.739..1. (8 Mayıs 1930).

gördüğü değişim ve ilerlemeye hayran kaldığını, Türk elçisi Tahir Lütfi Bey'e iletmiştir.⁴⁰⁶

Iraklı yetkililerin Türkiye'ye yaptığı bu ilk ziyaretlerin ardından Irak Kralı Faysal, aynı yılın sonlarında Bağdat'taki Türkiye Elçisi Tahir Lütfi Bey'e Türkiye'yi ziyaret etmek istediğini bildirmiştir. Elçi, 15 Aralık 1930 günü Ankara'ya gönderdiği yazıda bu durumu şöyle açıklamaktadır; *“Kral Faysal ve maiyeti erkânile vaki olan mukalemelerimde Kral Faysal'ın Ankara'ya giderek Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine arz-ı tazimat etmek arzusunun izhar etmekte olduğu, refikamın Kraliçe ve Prenseslerle olan musahabelerinde dahi Türkiye'nin kendi vatanları olduğu cihetle orasını her memlekete tercih ettikleri ve yaz mevsimlerini orada geçirmeyi arzu ettiklerini, fakat bunu babalarının gitmesine talik etmekte buldukları sarahaten söylenmektedir... Bu babta emr-i devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim.”*⁴⁰⁷

Türk Dışişleri Bakanlığı, Tahir Lütfi Bey'e gönderdiği cevabi talimatta, Kral Faysal'ın bu isteğine temkinli yaklaşması gerektiği bildirilmiş ve Türkiye'ye yönelik yapılmak istenilen ziyaretin özendirilmemesi istenmiştir. Kral Faysal'ın bu talebini ancak doğrudan bildirmesi neticesinde Ankara'da ağırlanabileceği belirtilerek, Türkiye tarafından herhangi bir davetin söz konusu olmayacağı vurgulanmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı direktif doğrultusunda Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'e gönderdiği 4 Ocak 1931 tarihli yazısında bu hususları; *“Kral Faysal Ankara'ya gelmek arzusunun sırf kendi tarafından izhar ederse Hükümet-i Cumhuriyet'in bu ziyaretten memnun kalacağı yolunda lisan kullanmanız tabiidir. Ancak bu hususta tarafınızdan herhangi bir şekilde teşvikatta bulunulması muvafık değildir. Eğer Kral Reisicumhur Hazretlerini ziyaret etmek ve kabul olunmak arzusunda bulunursa kendi tarafından vaki bir teklif olmak üzere keyfiyetin bildirilmesi mercudur.”* şeklinde dile getirmiştir.⁴⁰⁸

25 Mayıs 1931'de bir kez daha Türkiye elçisi ile görüşen Kral Faysal, Irak'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Barzani Aşireti ile İngilizlerden duyduğu sıkıntıları dile getirmiş ve Ankara'ya giderek bunları görüşmek arzusunda olduğunu açıklamıştır. Türkiye ile görüşülmek istenilen sorunlardan Barzani aşireti ile ilgili olanlar ve kralın verdiği bilgiler, Tahir Lütfi Bey tarafından Kral Faysal'ın ağzından Ankara'ya şöyle aktarılmıştır;

“1- Barzan Şeyhi üzerine hemen bir hareket-ı askeriye icrasını Nuri Sait Paşa geçen sene Türkiye Hükümeti'ne verdiği söze istinaden iltizam ediyor. İngilizler de bunu terviç ediyor. Ben ise bu işe hemen şimdiden teşebbüs-ü muvafık bulmuyorum, zira Hoybun Cemiyeti orada Asurilere karşı bir kuvvettir, ve İngiliz tesirine tâbi değildir. İhtimal ki İngilizler bu sebepten

⁴⁰⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 258.739..15.-1,2 (2 Ekim 1930).

⁴⁰⁷ Şimşir, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁰⁸ **A.g.e.**, s.83.

dolayı o kuvveti mahvetmek üzere bu hareketi muvafık buluyorlar. Ben Cumartesi günü Musul'a gideceğim, belki Barzan şeyhi ile de görüşeceğim ve onu Hükûmete müzahir olmağa ve Türkiye Hükûmetince hoş görünmeyen bir takım kimselere ilticagâh olmamağa ve Türkiye'ye daima dost ve hayrihah olmağa ikna için çalışacağım. Bu suretle hem Asurilere karşı Barzan şeyhi kuvvetinin idamesine hem de o kuvvetin daima Türkiye'nin emn-ü itimadına lâıyk bir hale gelmesine gayret edeceğim; muvaffak olamadığım takdirde harekât-ı askeriye için Nuri Sait Paşa'nın fikrini terviç edeceğim.

2- İngiliz entrikalarından çok muzdaribiz. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu husustaki siyaset ve muvaffakiyetinin hayranıyız. O büyük adam benim için ve bütün şark için bir mukaddes vücuttur. Zaten siyasetimiz Türkiye siyasetinden mülhemdir. Biz bir evin ayrı ayrı odalarında sâkin iki kardaşız. Menafimiz müşterek ve siyasetimiz birdir. Türkiye bizim rehberimizdir. Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin elini öpmek ve ona karşı bipayan hürmetlerimi ve takdirlerimi takdim eylemek üzere bu sene Türkiye'ye gitmek istiyorum. Hükûmetiniz muvafakat ettiği takdirde bu yaz tedavi için gideceğim İsviçre'den avdetimde, Teşrinievvel'de orada bulunacağım. Kralın bu beyanatı üzerine talimat-ı devletlerine muntazır olduğum maruzdur efendim.⁴⁰⁹

Anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin istediği olmuş, Kral Faysal, ziyaret talebini doğrudan Bağdat Elçisi'ne bildirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Irak Kralı'na karşı takındığı mesafeli duruşu bırakarak, Kral Faysal'ın Türkiye'yi ziyaretlerinden çok memnun olacaklarını ve Ankara'da samimi bir şekilde ağırLANacaklarını bildirmiştir. Sonuçta Irak Kralı I.Faysal, her ne kadar Avrupa seyahatinden dönüşte, Ekim 1931'de Türkiye'ye gelmeyi planlamışsa da sonradan fikir değiştirmiş ve Avrupa'ya giderken, 6-14 Temmuz 1931 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁴¹⁰ 6-8 Temmuz tarihlerinde Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın konuğu olan Kral I. Faysal, 9-14 Temmuz tarihleri arasında da İstanbul-Yalova seyahatlerinde bulunmuştur. Böylece Türkiye-Irak komşuluk ilişkileri için devlet başkanları nezdinde ilk ciddi adım atılmıştır.

Ankara Palas Oteli'nde konuk edilen Kral I.Faysal adına 7 Temmuz 1931'de resmî bir akşam yemeği verilmiştir. İki lider, yemek sırasında samimi sohbetlerde bulunmuşlardır. Hatta Mustafa Kemal Paşa, konuyu Musul Meselesi'ne getirerek, terk edilen toprakların Iraklılara verildiğini hatırlatmış, Kral Faysal da; "*Fakat buna mukabil Irak'ı kazandınız. Bugün Bağdat caddelerini hep Gazi'nin hayranları ve prestişkarları dolduruyorlar*" şeklinde

⁴⁰⁹ Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Belge No:22, s.196-197.

⁴¹⁰ "Ankara'da Asil Bir Misafir: Kral Faysal Hz.", **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1931, s.1,3; "Faysal Hz. Hareketinden Evvel Beyanatta Bulundu", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1931, s.1-2.

cevap vermiştir.⁴¹¹

Ziyafetin sonundaki konuşmasında, Irak Kralı'nı Ankara'da selamlamaktan mutluluk duyduğunu ve bu ziyaretin mevcut dostluk hisleri ile bağlarını kuvvetlendireceğinden şüphesinin olmadığını ifade eden Mustafa Kemal Paşa; *“Bütün gayretlerini sulh içinde inkişafa hasreden ve komşuları ile ve dünyanın bütün milletleri ile karşılıklı samimiyet ve müsavat esasları dahilinde iyi geçinmeği şiar edinen Cumhuriyet Hükûmeti, Irak'ın gittikçe artan bir terakki ile huzur içinde mesut ve müreffeh olmasını alâka ile takip ve temenni etmektedir.*

Milletler arasındaki bağların ve alakaların inkişafında pek mühim olan ve tarihin seyrinde daima tesirini gösteren coğrafi, iktisadî amillerden başka, bu günkü karşılıklı menfaatları ve dahilî, haricî sulh ve sukûn siyasetleri ve münasebetleri de Irak ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır. Bu görüş ve anlayışta müşterek olduğumuz kanaatini ifade etmeme müsaadelerini rica ederim.” demiştir.⁴¹²

Karşılığında Kral Faysal, önce teşekkürlerini sunmuş, ardından; *“Biz Irak'ta iken Türkiye'nin sulh ve terakki sahasında her gün atmakta olduğu mühim ve şayan-ı takdir hatveleri hakiki bir alâka ve memnuniyetle takip ediyor ve muvaffakiyetle neticelenmekte olduğunu görmekte derin bir sevinç hissediyoruz. Zat-ı Riyasetpenahilerinin şimdi dinlediğimiz beliğ sözlerinde buyurdıkları gibi birçok sebepler ve amiller dolayısıyla her iki milletin gittikçe daha dost ve daha samimi olmalarının pek tabii ve hatta zarurî olduğu kanaatinde Zat-ı Devletleriyle tamamiyle müşterekim. Bu hakikatı beyan etmekle bütün milletimin hissiyatına tercüman olduğuma eminim.”*⁴¹³ diyerek, Türkiye'nin Irak başta olmak üzere tüm Orta Doğu ülkelerine örnek olduğunu söylemiştir.

Kral Faysal'ın Türkiye ziyareti dolayısıyla, 8 Temmuz'da, her iki ülke için de oldukça önemli olan bir de resmi tebliğ yayınlanmıştır. Tebliğde önce, Irak Kralı I.Faysal'ın yanı sıra Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile Maliye Bakanı Rüstem Haydar Efendi'nin de Ankara'yı ziyaret ettiği belirtilmiş, daha sonra bu bakanların Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı İsmet (İnönü) Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve İktisat Bakanı Mustafa Şeref Beylerle birçok konuda görüşmeler yaptıkları ifade edilmiştir. Görüşmelerde, iki ülke arasındaki iktisadi ilişkiler ve her iki ülke halkının diğerinin ülkesinde ikamet etme şartları ele alınmış, Türkiye ile Irak arasında İkamet ve Ticaret Mukavelenamesi imzalanması için müzakerelere girişilmesi hususunda karara varılmıştır. Ayrıca sınırların

⁴¹¹ Ömer Erden, **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, AAM Yay., Ankara, 2006, s.183.

⁴¹² **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**, Belge No: 23, s.197.

⁴¹³ **A.g.e.**, Belge No: 23, s.198.

emniyet ve asayişinin sağlanması konusunda alınan tedbirlerin dikkatlice uygulandığı ve olumlu neticeler alındığı belirtilmiştir. Sınırlarda birbirleri aleyhine gerçekleşecek her türlü tecavüz teşebbüsüne izin verilemeyeceği hususu da üzerinde uzlaşma sağlanan diğer bir noktadır.⁴¹⁴

Irak Kralı'nın Ankara ve İstanbul ziyaretleri TBMM'de olumlu yankı bulurken⁴¹⁵, I. Faysal da çıktığı Avrupa seyahatinin Paris durağında, Türkiye'de edindiği güzel intibaları Türk Büyükelçisi Münür Bey'e aktarmıştır. 1 Eylül 1931 tarihinde gerçekleşen mülakatta Kral Faysal, Ankara ziyaretlerinden bahsederek Türk Hükümeti'nden gördükleri misafirperverlikten ziyadesiyle etkilendiklerini, Türkiye'deki gelişme ve ilerlemeleri takdir ettiklerini, birbirine birçok açıdan bağlı olan iki memleket arasındaki dostane münasebetleri kuvvetlendirmek gibi çok büyük amaçlarının olduğunu samimi bir surette dile getirmiştir.⁴¹⁶

Irak Kralı'nın Ankara ziyareti, Arap basınında da oldukça iyimser karşılanmış ve memnuniyet verici bulunmuştur. Ziyaretin, Türkiye ile Irak arasında gerçekleşecek ilk ziyaret olduğunu belirten El-Alemü'l-Arabi Gazetesi, Irak'ın, kardeş Türkiye'nin dostluğuna ve cömertliğine karşı şükranlarını sunduğunu ve bu münasebetle XX. yüzyılda bağımsızlığın timsali olan cesaret ve yüksek kabiliyet mucizelerini gösteren kahramanı, yani Mustafa Kemal (Atatürk)'ü Dicle sahillerinde (Irak'ta) görmek istediklerini ifade etmiştir. Sedel-Aht Gazetesi de, Kral I.Faysal'ın Türkiye'ye yapacağı resmi ziyareti, Doğu'nun uyanışı ve gözünü açması şeklinde değerlendirmiştir. Doğulu milletlerin birbirlerine dost ve yakın yaşamaları gerekirken uzak kaldıklarını, bu yüzden batılı devletlerin devamlı surette bu durumdan istifade ettiklerini yazan gazete, neyse ki, I.Dünya Savaşı'ndan sonra doğu milletlerinin kendilerini tehdit eden tehlikeleri anladığını ve ilerlemek için atılan adımlarda doğulu milletlerin birbirlerine yardım etmesi gerektiği kanaatinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu bağlamda, zaten Türklerle Iraklıları birbirine bağlayan tarihi ve kültürel bağların bulunduğunu ifade ederek Irak Kralı Faysal'ın Ankara'ya yapacağı ziyaretin bu bağları kuvvetlendireceğini, ortak menfaatler ile iyi komşuluk ilişkilerini de takviye edeceğini yazmıştır. Tarihe atıflar yaparak cümlelerine başlayan El-Irak Gazetesi ise, Türkiye ve Irak'ın, mevcut liderleri vasıtasıyla büyük buhranlardan çıktıklarını ve kendilerini kurtardıklarını yazmıştır. Devamında, savaş sonrasındaki süreçte her iki devlet yöneticilerinin ülkelerinin refah ve zenginliği için uğraş verdiğini, gerçekleşecek ziyaret ile doğulu milletler arasındaki mesafeli duruş ile soğukluğun biterek sıcak ilişkilerin başlayacağını ve özellikle iki ülke liderinin

⁴¹⁴ **A.g.e.**, Belge No: 24, s.199; “*Resmî Tebliğ*”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1931, s.1.

⁴¹⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.4, c.3, i.s. F., i.28 (15 Temmuz 1931), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931, s.132.

⁴¹⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 258.740..14.-1 (10 Eylül 1931).

yapacakları anlaşmalarla iyi komşuluk ilişkilerini tesis edeceklerini yazmıştır.⁴¹⁷

Arap ve Türk liderlerinin ilk defa biraya geleceği noktasına vurgu yapan Irak'taki muhalif partinin yayın organı El-Ahbar Gazetesi de, iki ülke liderinin, I.Dünya Savaşı ve sonrasında yaptıkları çalışmalara değinmiştir. Ardından Irak Kralı'nın ziyareti sırasında her iki milletin birbirine duyduğu sevginin dile getirileceğini ve Türkiye ile Irak arasındaki dostluğun iktisadi alanlarda olduğu gibi Orta Doğu'nun barış ve huzur bayrağının dalgalanması konusunda da yardımlaşmayı sağlayacağını bildirilmiştir. Ziyaret esnasında yapılması beklenen ticaret, gümrük antlaşması ve diğer sözleşmelerle Irak'ın önemli kazanımlar elde edeceğini ifade eden gazete, ticari ilişkiler vasıtasıyla da artık Anadolu ile Irak arasındaki münasebetlerin Osmanlı zamanındaki gibi gelişeceğini yazmıştır.⁴¹⁸

İki millet arasında yüzyıllardan beri mevcut olan kardeşlikten başka ortak ve karşılıklı birçok menfaat ve münasebetten ötürü gitgide artan dostluğun, Irak Kralı I.Faysal'ın Ankara'ya gitmesi dolayısıyla Türk Hükümeti tarafından hazırlanan gösterişli törenle bir kez daha pekiştiğini söyleyen Beyrut merkezli El-Belâğ Gazetesi ise; *“Türkler yeni Irak Hükümeti'ne karşı büyük kalplerinde besledikleri hüsn-ü niyeti Araplara göstermiş oluyorlar.*

*Vefa ve müvalât ile maruf ola Arap memleketleri alenen ve sarahaten hemşiresi olan Türkiye'ye takdimi şükrân eder. Ve birçok zamandan beri arzu ettiği Gazi Paşa Hazretlerinin pek kıymettar ve mübarek ziyaretlerini bekler ve umumî ebna-yi Arap yirminci asırda fedakârlık, şecaat ve kudretin timsali ve Türklüğün kalbini teshir etmiş bir harika olan Gazi Hazretlerini görmekle pek müşerref, memnun ve mesrur olurlar”*⁴¹⁹ diyerek, Mustafa Kemal Paşa'yı Irak nezdinde Arap dünyasını ziyarete davet etmiştir.

Irak Kralı Faysal'ın Ankara'yı ziyareti şüphesiz Türk-İrak ilişkilerinde bir dönüm noktası mahiyetindedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin başkenti Ankara'ya gelen ilk devlet başkanı Afganistan Kralı Amanullah Han olmuştu. Afganistan Kralı'ndan sonra Ankara'yı ziyaret eden ikinci devlet başkanı ise Irak Kralı I.Faysal idi. Bu açıdan oldukça önemli olan ziyaret, aynı zamanda Ankara'nın başkent olarak uluslararası alanda da kabul edilmeye başlanması açısından ayrıca önemliydi. Çünkü özellikle Avrupalı devletler halen ısrarla Ankara'yı değil İstanbul'u başkent görme eğiliminde idiler.

Ayrıca ziyaret vesilesiyle Irak ve Türkiye devlet başkanlarının bir araya gelmeleri, I.Dünya Savaşı'ndan, bilhassa Musul Meselesi'nin Irak lehine sonuçlanmasını sağlayan 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'ndan bu yana süregelen iki devlet arasındaki mesafeli duruşun ortadan kalkmasını sağlamıştır.

⁴¹⁷ BCA., 30..10.0.0/ 258.740..7.-2-8 (5 Temmuz 1931).

⁴¹⁸ BCA., 30..10.0.0/ 258.740..11. -2-3 (25 Temmuz 1931).

⁴¹⁹ BCA., 30..10.0.0/ 258.740..12.-2 (25 Temmuz 1931).

Ziyaretin bir diğer dikkat çekici yönü, yaklaşık altı ay sonra Irak ile yapılacak olan üç antlaşmaya zemin hazırlamış olmasıdır. Bu antlaşmaların, Türkmenler için bazı önemli kazanımlar doğuracak olması ise Ankara Antlaşması'nın Türkmenlerle ilgili eksikliklerinin tamamlanmasına büyük katkı sağlayacaktır.

1.4.3.4. Irak'ta Mahalli Diller Kanunu ve Türkmenler

Iraklı yetkililerin 1931 Temmuz'unda Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında, Türkmenlerin lehine olacak şekilde Irak'ta yeni bir kanun çıkarılmıştır. Türkiye ile olan dostluk münasebetlerinin daha fazla gelişmesini sağlayan bu kanun, 74 numaralı “*Mahallî Lisanlar Kanunu*” adıyla yürürlüğe girmiştir. Kanuna göre; Duhok-Şeyhan (Musul Bölgesi), Erbil-Mahmur (Erbil Bölgesi) ve Kerkük-Kifri (Kerkük Bölgesi)'nde bulunan okulların her birinde eğitim-öğretim dilinin Arapça, Türkçe veya Kürtçe olarak, çoğunluğun diliyle olacağı hükme bağlanmıştır. Böylece Iraklıların “*Türkmence*” dedikleri Türk dili bir yerel dil sayılmış, Kerkük ve Erbil başta olmak üzere bazı Türkmen bölgelerinde yargılamanın Türkmence yapılması, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu ilkokullarda öğretim dilinin de Türkmence olması, resmi dil mahiyetinde karara bağlanmış oluyordu. Ayrıca bu kanun, Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır.⁴²⁰

Mahallî Diller Kanunu'nun çıkarılmasından sonra 1943'te gerçekleşen değişikliklerle son halini alan Irak Anayasası'nın 17. maddesinde, “*kanunla istisna edilmiş hususlardan başka, Irak'ta resmî dilin Arapça olacağı*” belirtilmiştir. Bahsi geçen istisna edilmiş husus, 1931'de çıkarılan bu Mahallî Diller Kanunu'dur. Burada anlatılmak istenilen ve çıkarılacak olan sonuç; söz konusu kanunla Türkmenlere verilen kendi dillerini kullanma haklarının, Anayasa'nın 17. maddesi ile de bir nevi garantiye alınmış olmasıdır.⁴²¹

Öte yandan Irak'ın, bu kanunu, kendi içindeki farklı toplumların eşit haklara sahip olmasını sağlamak için değil, tam bağımsızlığını elde etmek amacıyla Milletler Cemiyeti'nin öne sürdüğü ve daha çok Irak'taki azınlıklara yönelik bazı temel insani hakların verilmesini öngören şartları yerine getirmek için çıkardığı söylenebilir. Çünkü Milletler Cemiyeti, 1931 yılı başlarında İngiltere'nin Irak'ın bağımsızlığına kavuşması ve Milletler Cemiyeti'ne üye olması hasebiyle yaptığı başvurunun değerlendirilmesi ve karara bağlanması için iki yıllık bir süre vermiş ve öne sürdüğü şartların yerine getirilmesini istemiştir. Söz konusu kanunun da, İngiltere'nin yaptığı başvuru ve Milletler Cemiyeti'nin de öne sürdüğü şartların ardından,

⁴²⁰ **BCA.**, 30.10.0.0/ 259.742..10.-2-3, (Gün Yok/ Ay Yok/ 1933); Zubdai Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.8, Nisan 1992, s.14; Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak...**, s.199; “*Irak Türkleri*”, **T.A.**, s.460.

⁴²¹ “*Irak Türkleri*”, **T.A.**, s.460.

1931 yılı ortalarında çıkarılmış olması, kanunun aslında Milletler Cemiyeti'nin baskısıyla çıkarıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte her ne sebeple çıkarılmış olursa olsun kanun, Türkmenler başta olmak üzere Irak'taki farklı dillere sahip toplumlar için büyük bir kazanım olmuştur.

1.4.3.5. Türkiye ile Irak Arasında İkili Antlaşmalar

Irak Kralı'nın 1931 yılı ortalarında gerçekleştirdiği Ankara ziyareti, her iki taraf için oldukça memnun edici geçmişti. Öyle ki Kral Faysal, Irak'a dönüşünden sonra, 1 Kasım 1931'deki Irak Millet Meclisi'ni açış konuşmasında; Türkiye ziyaretine değinmiş ve gördüğü ilgi ve alaka karşısında komşu iki ülkenin sevgi ve dostlukla birbirine bağlı olduğunu açık bir şekilde anlattığını söylemiştir. Ardından, Türkiye ile ticari ve iyi komşuluk ilişkilerine dair antlaşmalar yapılmasına çalışıldığını, söz konusu antlaşmaların bu içtima devresinde Iraklı vekillere takdim edileceğini bildirmiştir.⁴²²

Irak Kralı I.Faysal'ın Meclis konuşmasında bahsettiği antlaşmalar, ilk olarak Kral'ın Ankara ziyareti sırasında yayınlanan ortak tebliğde gündeme gelmiştir. Tebliğ'de, üzerinde uzlaşmaya varılan konuların uluslararası antlaşmalarla hayata geçirilmesine karar verildiği belirtiliyordu. Bunun için de taraflar arasında hemen müzakerelere başlanmıştı. Sonuçta; 9-10 Ocak 1932 tarihlerinde Ankara'da 1- *Türkiye Cumhuriyeti İle Irak Krallığı Arasında Yapılan İade-i Mücrimin Muahedenamesi* (9 Ocak 1932) (Suçluların Geri Verilmesi Antlaşması), 2- *Türkiye Cumhuriyeti İle Irak Krallığı Arasında Yapılan İkamet Mukavelesi* (9 Ocak 1932) (İkamet (Oturma) Sözleşmesi) ve 3- *Türkiye Cumhuriyeti İle Irak Krallığı Arasında Aktedilen Ticaret Muahedenamesi* (10 Ocak 1932) (Ticaret Antlaşması) olmak üzere toplam üç antlaşma imzalanmıştır.⁴²³ İmzalanan antlaşmaların, ülke Meclislerinde onaylanmasından sonra Türkiye, musaddak nüshaların teatisi için Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'i görevlendirmiştir.⁴²⁴ Böylece, Ticaret antlaşması hariç İkamet ve Suçluların İadesi antlaşmalarına ait tasdik vesikaları 21 Haziran 1933 tarihinde Bağdat'ta teati edilmiş⁴²⁵ ve söz konusu antlaşmalar 6 Temmuz 1933 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁴²⁶

Bunlar içerisinde özellikle Ticaret Antlaşması ile İkamet Sözleşmesi'nin Irak vatandaşı

⁴²² **BCA.**, 30..10.0.0/ 258.740..20.-2-3 (24 Kasım 1931).

⁴²³ Bunlardan İkamet Sözleşmesi 4 Haziran 1932'de kabul edilmiş, 9 Haziran 1932 tarihinde de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır; **Düstur**, Tertip:III, c.13, Kanun No:2003, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932, s.524-529. Suçluların İadesi Muahedenamesi 27 Haziran 1932'de kabul edilmiş, 5 Temmuz 1932 tarihli Resmi Gazete'de de yayınlanmıştır; **Düstur**, Tertip:III, c.13, Kanun No:2039, s.1027-1042; **T.C. Resmî Gazete**, Sa.2142, Kanun No:2039, 5 Temmuz 1932, s.1671-1677; Ticaret Muahedenamesi ise 20 Mayıs 1933'de kabul edilmiş, aynı tarihte de Resmi Gazete yayınlanmıştır; **Düstur**, Tertip:III, c.14, Kanun No:2194, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933, s.638-640.

⁴²⁴ **BCA.**, 30..18.1.2/ 35.27..12. (19 Nisan 1933); **BCA.**, 30..18.1.2/ 36.31..20. (2 Mayıs 1933).

⁴²⁵ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.742..10.-31 (Gün Yok/ Ay Yok/ 1933).

⁴²⁶ **BCA.**, 30.10.0.0/ 259.741..42.-1-2 (30 Temmuz 1933).

Türkmenler açısından olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Zira, Musul Sorunu'nu çözüme bağlayan 5 Haziran 1926 Antlaşması'nda; Türkiye'ye gelerek, Türk vatandaşı olmak isteyenlere bu hak sadece bir yıllık bir süre için tanınmış olduğundan antlaşmanın bu hükmünden yararlananlar çok sınırlı kalmıştı. Buna karşın altı yıl geç kalmış bir hak olarak bu sözleşmeler, iki devletin, birbirlerinin halklarına her türlü ikamet, mülk edinme, adlî, pasaport ve vize hususlarında ayrıcalıklı muamele yapmasını öngörmekteydi. Böylelikle Türk vatandaşlarının Irak'ta, Irak vatandaşlarının da Türkiye'de oturmalarına, çalışmalarına, eğitim görmelerine, iş kurmalarına, taşınır veya taşınmaz mal mülk edinmelerine olanak sağlamış oluyordu.

İkamet Sözleşmesi'nin tasdiki hakkındaki kanun layihasının TBMM'de görüşülmesi sırasında ise Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, en güzel şekliyle bu antlaşmanın içeriğini ortaya koymuştur. Meclis'te tetkik edilen lâyihanın, Türk vatandaşlarının Irak'ta ve Irak vatandaşlarının da Türkiye'de ikametlerine, tasarruf ve mülk edinmelerine dair kayıt ve şartları ihtiva ettiğini belirten Sırrı Bey, böylece bir Iraklı'nın Türkiye'de bulunduğu zaman kendisini hiçbir surette yabancı bir ülkede hissetmeyeceğini ve keza bir Türk'ün de Irak'ta bulunduğu vakit hiçbir yabancılık çekmeyeceğini söylemiştir. Devamında, *“Bir Türk nasıl Bağdat'ta da kendisini ay yıldızın gölgesinde müsterih ve mesut addedecekse, bir Iraklı da Türkiye'de siyah ve yeşil sancaklarının gölgesinde oturuyormuş gibi refah ve hürriyet duyacaktır.”* derken, samimî kanaatlerle sözleşmeyi tasdik ettiğini sözlerine eklemiş ve Türk-İrak dostluğunun ebediyete kadar devam etmesi temennisinde bulunmuştur.⁴²⁷

Suçluların iadesini öngören *“Türkiye Cumhuriyeti İle Irak Krallığı Arasında Yapılan İade-i Mücrimin Muahedenamesi* (9 Ocak 1932) ise sürekli sınır tecavüzlerine maruz kalan Türkiye için oldukça önemli bir gelişme idi. Aslında bu antlaşma, Türkiye'nin Irak ile yapmak istediği ve bu doğrultuda daha önce aldığı bir kararın tezahürü mahiyetinde ortaya çıkmıştır. Keza, Irak sınırı başta olmak üzere Türkiye'nin doğu sınırlarında zaman zaman bazı silahlı kişi veya çeteler ülkeye giriş yapıyor, dolayısıyla çatışmalar kaçınılmaz oluyordu. Hatta suçlular olay sonrası derhal sınırın diğer tarafına kaçıyorlardı. Bu tarzda yaşanan bir olay, 1 Ağustos 1929 tarihinde meydana gelmişti. Avaşar Bölüğü'nden çıkarılan 34 kişilik bir devriye, Kölesin civarında 300 kadar silahlı kişinin saldırısına maruz kalmış ve üç saatlik bir mücadelenin ardından 34 kişilik devriye esir düşmüştü.⁴²⁸ 1930 yılında da Barzan Aşireti'ne mensup bazı çeteler sınırdan geçerek güvenlik güçleri ile çatışmıştı.⁴²⁹ 1931 yılı sonlarında ise bu kez Irak'ta yaşayan Barzan Şeyhi, Türkiye sınırına yakın bir mevkide iken Hakkari

⁴²⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.4, c.8, i.s.1, i.54 (29 Mayıs 1932), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932, s.360.

⁴²⁸ **BCA.**, 30..10.0.0/ 128.915..43.-1 (20 Ağustos 1929).

⁴²⁹ **T.B.M.M. ZC.**, d.3, c.21, i.s.3, i.81 (22 Eylül 1930), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1930, s.3-4.

Vilayeti idari yetkililerine bir mektup göndermiş ve Ankara Hükümeti için hizmete hazır olduğunu ve bunun için bir mukavele dahi yapabileceğini bildirmişti. Ancak Birinci Umumî Müfettişliği, Hakkari Vilayeti'ne gönderdiği emirde Barzanlı Ahmet ile hiçbir surette anlaşma veya mukavele yapılmamasını istemiştir. Öte yandan Barzanlı Ahmet ile adamlarının Türkiye sınırları dahiline geçerek barınmak isteyebileceği, bu yüzden söz konusu kişilerin alacağı vaziyetin ve hareketlerinin dikkatle takip edildiği üzerinde durulmuştur. Türk topraklarına girmesi halinde ise uygun zamanda ani bir baskınla yakalanmasına karar verilmişti.⁴³⁰

Benzer olayların sürekli yaşanması üzerine 11 Şubat 1931 tarihinde, 22 Temmuz 1928 tarihli kararnameye ek olarak yeni bir kararname çıkarılmıştır. Buna göre, devlete ait malları zimmetlerine geçirerek veya bir suç işleyerek Fransa, Yugoslavya ve Irak gibi ülkelere kaçan suçluların iadelerini temin edecek bir antlaşmanın henüz bu devletlerle yapılmadığı belirtilmekte, bu yüzden suçluların iltica ettikleri ülkelerde cezasız kalmamaları, kaçtıkları ülkenin asayişi için bir tehlike oluşturmamaları ve sınır bölgelerinde suçluların azalması için suçluların iadesine dair antlaşma teklif edilmeyen söz konusu devletlerle görüşülmesi karara bağlanmıştır.⁴³¹ Bu açıdan Türkiye, Irak Kralı I. Faysal'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret sırasında üzerinde uzlaşılan ve 9 Ocak 1932 tarihinde yapılan suçluların iadesine ilişkin bu antlaşma ile artık amacına ulaşmıştır.

Yapılan antlaşmaları Irak basını olumlu karşılamıştır. Sadel Aht Gazetesi, yapılan antlaşmayı, basit bir antlaşma değil, her iki ülkeyi birbirine bağlayan, olumlu neticelere sebep olacak olan bir antlaşma olarak değerlendirmiştir. Bu antlaşmalarla birlikte özellikle Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde ticaretin gelişeceğine vurgu yapmıştır. Türkiye'nin yerli mallarının kullanımı ve korunması amacıyla uyguladığı gümrük tarifelerinin, yabancı mallara uygulanan ağır gümrük vergilerinin Irak ticaretini önemli oranda sekteye uğrattığını belirten gazete, Irak ithalatına darbe vuran bu engellerin Türkiye tarafından kaldırmasını sağlamakla Nuri Paşa Hükümeti'nin çok önemli bir başarı elde ettiğini yazmıştır.⁴³²

Nuri Sait Paşa ise Ankara'da yapılan Ticaret, İkamet ve İade-i Mücrimin Antlaşmalarının Irak Millet Meclisi tarafından onaylanması üzerine Meclis'te yaptığı konuşmada, Türk yetkililerle yapılan görüşmelerde amacın sadece Türkiye ile üç antlaşma imzalamak olmadığını, Irak için başka hedeflerin de söz konusu olduğunu açıklamıştır. Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, bu hedefleri; 1- Türkiye-Irak ticaret yolunun açılması, 2- Irak hurmalarının Türkiye pazarlarında yer edinmesi, 3- kuzey sınırlarının emniyetine ilişkin bazı hususların

⁴³⁰ **BCA.**, 30..10.0.0/ 113.768..6.-2 (26 Aralık 1931).

⁴³¹ **BCA.**, 30..18.1.2/ 17.10..4.-1-2 (11 Şubat 1931).

⁴³² **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.741..2.-2 (15 Şubat 1932).

açıklığa kavuşturulması şeklinde ortaya koymuştur. Belirtilen konularda ciddi çalışmaların yapılması ve tedbirlerin alınması hususunda çeşitli kararlar aldıklarını söyleyen Nuri Paşa, özellikle çetelerin önüne geçebilmek amacıyla kararlaştırılan tedbirleri bu yıl içinde uygulamaya başlayacaklarını bildirmiştir.⁴³³

Böylelikle, şimdiye kadar ki dönemin en üst seviyesine çıkan Türkiye-İrak dostluk havası, her iki tarafı da fazlasıyla memnun etmiştir. Üstelik Irak Kralı I. Faysal, bu havanın bozulmaması ve Türkiye ile iyi ilişkilerin aynı samimiyette devam etmesi için kardeşi Emir Zeyd'i Ankara'ya elçi olarak göndermiştir. 12 Mart 1932'de güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya vererek görevine başlayan Emir Zeyd, yaptığı açıklamada; fevkalade murahhas ve orta elçi sıfatıyla abisi Kral Faysal tarafından görevlendirildiğini, bu bağlamda, iki komşu dost millet ve hükümet arasındaki samimiyet ve muhabbetin ve iyi komşuluk bağlarının takviye edilmesi için bütün gücüyle çalışacağını belirtmiştir. Elçinin beyanatından sonra Mustafa Kemal Paşa itimatnameyi memnuniyetle kabul ettiğini bildirmiş ve “*İki komşu ve kardeş milletin arzularına olduğu kadar hakiki menfaatlerine de muvafık bulunduğu kanaatini beslediği bu dostluk ve karşılıklı itimat siyasetinin daha ziyade inkişafı esaslı arzularımızdandır*” diyerek⁴³⁴, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin her iki taraf için de olumlu sonuçlar doğuracağını ifade etmek istemiştir.

1.5. Irak'ın Bağımsızlığına Kavuşması ve Milletler Cemiyeti'ne Girişi

30 Haziran 1930 tarihli antlaşmanın bir gereği olarak İngiltere, 1931 yılı başlarında Milletler Cemiyeti tarafından İngiltere'nin Irak üzerine koymuş olduğu manda rejiminin kaldırılması ve Irak Devleti'nin Milletler Cemiyeti'ne üye kabul edilmesi için resmen başvurmuştur. Milletler Cemiyeti ise bu talebi inceleyip karar bağlamak üzere ve bazı siyasi ve hukuki şartların yerine getirilmesi amacıyla taraflara iki yıllık bir süre vermiştir. Ayrıca, İngiltere'nin Irak hakkındaki talebinin incelenmesi için Cemiyet bünyesinde kurulmuş olan Mandalar Meselesi Komisyonu, Uluslararası Hukuk Komisyonu ve Azınlıklar Komisyonu adlarındaki üç daimi komisyonun koordinatörünü ve İngiltere'nin bir temsilcisini içeren yeni bir komisyon oluşturmuştur.⁴³⁵

Yapılan incelemeler neticesinde, İngiltere'nin sunmuş olduğu raporların Irak'ın bağımsızlığı için yeterli olmadığına hükmedilmiştir. Ancak Irak yönetimi, manda rejiminin kalkması halinde yürürlükteki yasalarını halkına adil bir şekilde uygulayacağına dair garanti

⁴³³ BCA., 30..10.0.0/ 259.741..4.-2 (9 Nisan 1932).

⁴³⁴ A.g.m., Cumhuriyet, 14 Mart 1932, s.1,3.

⁴³⁵ Habib Hürmüzlü, “*Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri*”, **Irak Dosyası II**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.128-129.

verirse, o takdirde bağımsızlığın verilmesi düşünülebilirdi. Bu yüzden Cemiyet komisyonu, Irak Hükümeti'nin bu yönde bir taahhütname vermesi gerektiğini vurgulamış ve garanti belgesinin içeriğini belirlemiştir.⁴³⁶ Uzun müzakerelerden sonra Milletler Cemiyeti, 28 Ocak 1932 tarihinde Irak Hükümeti'nin çıkarması gereken taahhüt bildirisinin metnini onaylamıştır. Bildiri Irak Meclisi'nce de incelenmiş ve anayasa ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Irak Meclisi'nin 5 Mayıs 1932 tarihli oturumda da hükümete bildirinin çıkarılması yönünde yetki verilmiştir. Son hali Milletler Cemiyeti'ne sunulan bildiri, 19 Mayıs tarihinde Cemiyet tarafından onaylanmış ve 30 Mayıs 1932 tarihinde Başbakan Nuri Sait Paşa tarafından Bağdat'ta resmi bir şekilde açıklanmıştır.⁴³⁷

Irak, söz konusu bildiriye açıklandığı gün, yani 30 Mayıs 1932'de, İngiltere ile yeni bir antlaşma imzalamışlardır. 3 Ekim 1932'de ilan edilen bu antlaşma ile Irak, İngiliz manda yönetiminden kurtulmuş ve Cenevre'de Milletler Cemiyeti Genel Toplantısı'nda alınan bir kararla Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuştur. Antlaşmayı İngiltere adına Yüksek Komiser Sir Francis Humphys, Irak adına da Irak Başbakanı Nuri Sait imzalamıştır. Böylece, Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiliz elçiliği olmuş, manda yönetimi ortadan kalkmış ve Irak bağımsız bir devlet hüviyeti kazanmıştır. Ancak, yapılan antlaşmaya göre Irak; finans, iş, eğitim ve mali konularda diğer milletlerin danışmanlarının yanı sıra ağırlıklı olarak İngiliz danışmanlarından yararlanılması şartını kabul etmiştir.⁴³⁸ Bu yüzden Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi ve üyeliği, Cemiyet'e üye olan diğer devletlerin üyeliklerinden farklı bir mahiyet arz etmektedir. İlk defa bir devletin mandası altında bulunan başka bir devlet, manda yönetiminin kalkmasının hemen ardından diğer devletlerle eşit şartlar altında Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.⁴³⁹ Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi, Milletler Cemiyeti'ne üye olan ilk Arap Devleti olması açısından da büyük önem taşımaktadır.⁴⁴⁰

30 Mayıs 1932 tarihli Irak Krallığı'nın Deklarasyonu'nun tam metni ise şöyledir;

“Irak'ta Manda Rejimi'nin Bitimi Münasebetiyle Kanun

I.Bölüm

1. Madde:

Bu bölümde ifade edilen taahhütler Irak'ın temel kanunları olarak kabul edilmiştir ve hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket bu maddelerle çelişemez veya

⁴³⁶ A.g.m., s.129.

⁴³⁷ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.22.

⁴³⁸ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.742..10.-1-2 (Gün Yok/ Ay Yok/ 1933); Kadir Kasalak, “*Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sa.9 (Şubat 2007), s.196.

⁴³⁹ Ahmet Şükrü, “*Irak, Milletler Cemiyeti'nde*”, **Milliyet**, 5 Teşrinievvel 1932, s.1.

⁴⁴⁰ Hürmüzlü, a.g.m., s.129.

bunlara karşı olamaz, hiçbir kanun, tüzük ve resmi hareket şimdi veya ilerde bunların üstüne geçemez.

2. Madde

1. Doğum, milliyet, dil, ırk ve din ayrımı olmaksızın Irak'ta yaşayan bütün insanların hayat ve hürriyetlerinin korunması taahhüt edilecektir.

2. Irak'ta yaşayan bütün insanlar, kamu düzeni ve genel ahlaka aykırı düşmemeleri şartıyla, yalnız veya grup halinde, benimsedikleri herhangi bir inanç, din veya felsefeye, ibadet etme hakkına sahiptir.

3. Madde:

Irak'ta 6 Ağustos 1924'te yaşamlarını sürdürmekte olan Osmanlı tebası, bu tarihte, Lozan Barış Antlaşması'nın 30. Maddesi ve 9 Ekim 1924 tarihli Irak Vatandaşlık Kanunu'nun koyduğu şartlara bağlı olarak Osmanlı vatandaşlığından çıkararak Irak vatandaşlığını kazanmış sayılacaklardır.

4. Madde:

1. Bütün Irak vatandaşları kanun önünde eşit olacaktır. Irk, dil ve din ayrımı olmadan aynı medeni ve siyasi haklardan faydalanabileceklerdir.

2. Seçim sistemi Irak'taki bütün ırk, dil ve din azınlıklarının eşit olarak temsil edilebilmelerini garanti edecektir.

3. Irk, dil ve din farklılıkları, hiçbir Irak vatandaşının medeni ve siyasi haklarını (kamu görevleri alma, fonksiyonlar ve ödüllendirme, mesleki ve endüstriyel faaliyetler) engelleyemez.

4. Herhangi bir Iraklının herhangi bir dille serbestçe özel görüşmelerde bulunmasına, ticari, dini ve her türlü basın yayın faaliyetlerine ve genel toplantılar yapmasına sınırlama getirilemez.

5. Arapça'nın Irak Hükümeti'nin resmi dili olması ve Irak Hükümeti'nin yaptığı özel düzenlemelere aykırı olmamak suretiyle, bu deklarasyonun 9. maddesinde ifade edilen Kürtçe ve Türkçe'nin kullanımı ile ilgili olarak ana dili resmi dilin dışında olan bütün Irak vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini yazılı ve sözlü olarak kullanabilmelerine gerekli imkanlar sağlanır.

5. Madde:

Irk, din ve dil azınlıklarına mensup Irak'taki milliyetler kanun önünde ve pratikte diğer Irak milliyetleri ile aynı emniyet ve davranışa layıktırlar. Özellikle kendi kazançlarını idame, idare ve kontrol etme veya gelecekte kendi dillerini kullanıp, kendi dinlerinin gereğini icra edebilecekleri hayır, dini ve sosyal

enstitüler, okullar veya diğer eğitim kurumları kurma hakları vardır.

6. Madde:

Irak Hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların şahıs hakları ve aile hukuku konularındaki problemlerinin, bu azınlıkların bağlı buldukları toplulukların gelenekleri uyarınca çözümlenebilmesine uygun tedbirleri almayı taahhüt eder.

Irak Hükümeti bu tedbirlerin ne suretle uygulandığı hususunda Milletler Cemiyeti Konseyi'ni bilgilendirecektir.

7. Madde:

1. Irak Hükümeti Irak'ta mevcut dini azınlık cemaatlerine ait kiliselerin, sinagogların, mezarlıkların ve diğer dini kuruluşların, hayır ve vakıf müesseselerinin tesislerini ve yetkilerini garanti eder.

2. Bu toplulukların her biri önemli yönetim merkezlerinde hayır kurumlarını ve vakıf müesseselerini idare etmek üzere kurullar oluşturma hakkına sahiptir. Bu kurumlar buralar için gelir temin etmeye ve vakfın isteği ve cemaatin gelenekleri doğrultusunda harcamalarda bulunmaya yetkilidirler. Bu topluluklar ayrıca kanunlara uygun olarak yetimlerin mallarına nezaret etmeye yetkilidirler. Yukarıda belirtilen bu kurumlar hükümetin kontrolü altında olacaklardır.

3. Irak Hükümeti bu çerçevede yeni dini ve hayır müesseselerinin kurulmasını ve mevcut olanlara gerekli ek tesislerin yapılmasını reddetmeyecektir.

8. Madde:

1. Ana dili resmi lisan olmayan Irak vatandaşı insanların belli bir nispette olduğu şehir ve ilçelerdeki eğitim düzeni içerisinde, Irak Hükümeti, bu toplulukların çocuklarına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görebilmelerine imkan sağlar; bu imkan sağlama Irak Hükümeti'nin adı geçen okullarda Arapça'yı mecburi dil tutmasına engel teşkil etmez.

2. Irk, din ve dil azınlıklarına mensup Irak vatandaşlarının belirli bir yoğunlukta bulunduğu şehir ve ilçelerde, bu azınlıkların, devletin, belediyenin veya diğer bütçelerin eğitim, dini veya hayır maksatlı fonlarında toplanan gelirlere eşit bir şekilde faydalanabilmeleri garanti edilecektir.

9. Madde:

1. Irak, Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye livalarındaki nüfusun büyük çoğunluğunu Kürt ırkının teşkil ettiği kazalarda resmi dilin Arapça ile birlikte Kürtçe olmasını garanti eder.

Bununla birlikte, nüfusun çoğunluğunun Türkmen ırkından olduğu Kerkük

Livası'na bağlı Kifri ve Kerkük kazalarında, resmi dil Arapça ile birlikte Kürtçe veya Türkçe olacaktır.

2. Irak mezkur kazalarda makul bir miktar istisnalar hariç olmak üzere devlet memurlarının her ihtimale karşılık yeterince Kürtçe ve Türkçe bileceklerini garanti eder.

3. Her ne kadar işbu kazalarda memurların seçiminde ölçü Irak'ın diğer taraflarında olduğu gibi ırktan ziyade yeterlilik ve dil bilgisi olacak ise de, Irak, memurlarının şimdiye kadar olduğu gibi mümkün olduğu kadar adı geçen kazalardaki Iraklılardan seçileceğini de taahhüt eder.

10. Madde:

İrk, din veya dil azınlıklarına ait bu deklarasyonda yer alan maddelerdeki taahhütler uluslararası yükümlülüklerdir ve Milletler Cemiyeti'nin garantisinde olacaktır. Bunlar, Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunun muvafakati olmaksızın değiştirilemeyecektir.

Konsey'de temsil edilen Milletler Cemiyeti temsilcilerinden herhangi bir üye Konsey'in dikkatini herhangi bir kural ihlali veya bu taahhütlerin herhangi birinin ihlali tehlikesine çekebilir; bunun üzerine Konsey tedbirler alır ve bu durumlara müessir ve uygun direktifler verir.

Irak ile Konsey'de temsil edilen herhangi bir Milletler Cemiyeti üyesi arasında, bu maddelerin dışında veya bir hukuk meselesi olarak ortaya çıkan herhangi bir görüş farklılığı, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 14. Maddesi gereğince uluslararası karakterde bir anlaşmazlık olarak değerlendirilebilecektir. Taraflardan birinin talebi durumunda bu şekilde herhangi bir anlaşmazlık Daimi Uluslararası Mahkeme'ye havale edilecektir. Buranın kararı nihaidir ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin 13. maddesi gereğince aynı derecede kuvvetli ve yaptırım gücüne sahiptir.

II. Bölüm

11. Madde:

1. Karşılıklı olarak, Irak'ın Milletler Cemiyeti üyeliğine giriş tarihini takip eden on yıl müddetince, Irak Milletler Cemiyeti üyelerine, en fazla itibara şayan ülke muamelesi yapmayı taahhüt eder.

Bununla beraber, Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir üyesinin aldığı kararlar veya yukarıda bahsedilen tarihte yürürlükte olan ya da takip eden paragrafta tasarlanan zaman sürecinde alınan kararlar, Irak ile Milletler Cemiyeti üyesi

arasındaki ticari dengeyi Irak'a zarar verecek şekilde bozucu olursa ve Irak'ın başlıca ihracat mallarını ciddi şekilde etkilerse, özel durumu sebebi ile dengenin düzeltilmesi için Irak, Milletler Cemiyeti'ne hemen müzakere açmak için talepte bulunma hakkına sahiptir.

Müracaatı takip eden üç ay içerisinde görüşmelerde herhangi bir anlaşmaya ulaşılamazsa, Irak ve aynı şekilde ihtilaflı olduğu Milletler Cemiyeti üyesi ülke, yukarıda alt paragrafta ifade edilen mesuliyetlerden kendisini muaf kabul ettiğini beyan eder.

2. Yukarıda birinci paragrafta ifade edilen taahhütler, Irak tarafından sınır komşusu bir ülkeye karşı sınır trafiğini kolaylaştırmak maksadıyla uyum sağlama durumunda veya gümrük birliği için Irak'ın anlaşması halinde doğabilecek avantajlara tatbik edilemez. Bu taahhütler, Türkiye'nin veya 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarında var olan herhangi bir ülkenin ürünü olan mallar için Irak'ın sağladığı özel gümrük avantajlarını da kapsamaz.

12. Madde:

Iraklılara ve yabancılara değişmez bir hukuk sistemi sunulacaktır. Bu sistem, Irak vatandaşlarının ve yabancının haklarını tam olarak kullanabilmeleri ve korunmalarını sağlayabilecek yaptırım gücüne sahip olacaktır.

Halen yürürlükte olan ve Mandater Güçler ile Irak arasında 4 Mart 1931 tarihinde imzalanan antlaşmanın 2., 3. ve 4. maddelerine dayanan hukuk sistemi, Irak'ın Milletler Cemiyeti üyeliğine girişinden itibaren 10 yıllık bir süre içinde değiştirilmeden kalacaktır.

Mezkur antlaşmanın 2. maddesinde yer alan yabancı hukukçuların görevlendirilmeleri için ayrılmış yerlere tayinleri, Irak Hükümeti tarafından yapılacaktır. Bu görevlere tayin edilecek hukukçular olacaktır; bunlar hiçbir milliyet ayrımı güdülmeden seçilmiş ve yeterli vasıflara haiz olmalıdır.

13. Madde:

Irak kendisini, kendi inisiyatifi ile veya Irak adına Mandater Güçlerin imzaladıkları kendisinin taraf olduğu bütün genel veya özel uluslararası antlaşmalar ve mukaveleler ile bağlı kabul etmektedir. Tenkit etme haklı saklı kalmak üzere bu tip antlaşmalar ve hükümler Irak tarafından yürürlükte oldukları müddet zarfında uygulanacaklardır.

14. Madde:

Irak, 15 Eylül 1925 tarihli Milletler Cemiyeti Konseyi'nin kararlarını dikkate

alacaktır:

1. *Irak, şahısların, grupların veya tüzel kişiliklerin bütün haklarını, manda rejiminin bitiminden evvel her ne surette ortaya çıkmış olursa olsun, koruyacağını ilan eder.*

2. *Irak, manda döneminde Mandater Güçlerin kendisi adına kabul ettikleri bütün mali yükümlülükleri her halükarda yerine getireceği ve kabul edeceğini taahhüt eder.*

15. *Madde:*

Irak kamu düzeni ve genel ahlakın korunmasındaki temel ölçüler çerçevesinde, sınırları dahilinde vicdan, dini ibadet ve bütün inançların eğitim ve tıbbi faaliyetlerini ifa etme hürriyetini, bu misyonlar veya üyeleri hangi milliyetten olursa olsun garanti etmeyi taahhüt eder.

16. *Madde:*

Bu bölümdeki şartlar uluslararası yükümlülüklerle aittir. Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir üyesi, bu şartlara uymayan bir hususu Konsey'in dikkatine sunabilir. Irak ile Milletler Cemiyeti Konseyi arasında yapılacak bir anlaşma çoğunluk oyuyla kabul edilmedikçe bu hususlarda bir değişiklik yapılamaz.

Bu şartların tatbiki konusunda Irak ile Konsey'de temsil edilen herhangi bir Milletler Cemiyeti üyesi arasında ortaya çıkacak herhangi bir görüş farklılığı bir üyenin müracaatı ile Daimi Uluslararası Hukuk Mahkemesi'nin kararına sunulur.

Bağdat'ta 1932 Mayıs'ının otuzuncu günü yapılmıştır.

Bir örneği Milletler Cemiyeti Sekreterliği arşivinde muhafaza edilecektir.

Irak Başbakanı

Nuri Sait

(İmza)⁴⁴¹

Deklarasyon, şüphesiz dil, din ve ırk ayırt etmeksizin Irak'taki tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu ortaya koymakta, bunu garanti etmektedir. Ancak diğer maddeler incelendiğinde görülmektedir ki, deklarasyon, daha çok Irak'taki azınlıkların haklarını korumaya dönük bir belge hüviyetindedir. Tüm vatandaşların temel insan haklarına sahip olduğunu ve yine tüm vatandaşların kanun önünde eşit olduklarını garanti eden deklarasyon, kişilerin özellikle de azınlıkların, kendi dillerini özgürce kullanabilmelerini, herhangi bir

⁴⁴¹ Turan, a.g.m., s.31-36.

inanç, din veya felsefeyi benimseme hakkına sahip olduklarını ve kabul ettikleri dininin gereğini serbestçe yapabileceklerini taahhüt etmiştir. Ayrıca ırk, din, ve dil azınlıklarına mensup Irak'taki milletlerin, diğer Irak milliyetleri ile aynı derecede emniyet ve güvenliğinin sağlanacağına garanti edildiği belirtilmektedir. İsteyenlerin hayır, dini ve sosyal enstitüler, okullar ve diğer eğitim kurumları kurma haklarına da sahip olduğunu bildiren deklarasyon, hiç kimsenin medeni ve siyasi haklarının kısıtlanamayacağını, kişilerin serbestçe kendi dilleri ile özel görüşmeler yapabileceğini, ticari, dini ve basın-yayın faaliyetlerinde bulunabileceğini hükme bağlamıştır. Yine Irak yönetimi bu deklarasyonla, azınlıkların kişi hakları ve aile hukuku konularındaki sorunlarını bağlı buldukları toplulukların gelenekleri uyarınca çözümlenmesine izin vereceğini, azınlık cemaatlerinin hayır ve vakıf kurumları oluşturmak ve idare etmek haklarına sahip olduklarını, bu cemaatlere ait kilise, sinagog, mezarlık veya diğer dini kuruluşlara ait tesisleri ve yetkilerini güvence altına alacağını garanti etmiştir. Bu kısıtların hayata geçirilebilmesi için de kanun önünde eşitlik ilkesinin uygulanacağını, buna uygun olarak değişmez bir hukuk sistemi sunulacağını, seçim sisteminin de azınlıkların eşit olarak temsil edilebilmelerini garanti edeceğini taahhüt etmiştir.

Sonuç olarak bu deklarasyonun, bütün Iraklıların özellikle de Irak'taki azınlıkların haklarının korunmasına dair Milletler Cemiyeti'nin Irak'tan aldığı bir teminat olduğunu söylemek mümkündür. Deklarasyonun Milletler Cemiyeti'ne, hatta Cemiyet'e üye devletlere, Irak'ın içişlerine karışma ve Irak'taki toplumlar arasında ayrıcalıklı muamelelerde bulunabilme hakkı verdiği dahi söylenebilir. Deklarasyondaki taahhütlerin uluslararası yükümlülükler olduğunun vurgulanması ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunun rızası olmadan bu hükümlerin değiştirilemeyeceğinin belirtilmesi bunun açık göstergesidir. Üstelik Milletler Cemiyeti'ne üye temsilcilerden biri, söz konusu taahhütlerden herhangi birinin ihlal edildiğini tespit ederse, Cemiyet'in derhal tedbirler alabileceği ve böylesi durumlara karşı uygun direktifler verebileceği hükme bağlanmıştır.

Öte yandan Mandater Güçlerin Irak adına kabul ettikleri bütün mali yükümlülükleri kabul ederek yerine getireceğine dair olan hüküm, Irak'ın egemen bir devlet olarak hareket edemeyeceğine, maliyesinin Avrupalı devletlerin kontrolü altında olacağına işaret eder. Irak'ın Milletler Cemiyeti üyelerine en fazla itibara şayan ülke muamelesi yapmayı taahhüt ettiğinin belirtilmesi ise üye devletlerin Irak nezdinde ayrıcalıklı bir konum elde ettiklerini göstermektedir.

Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Milletler Cemiyeti Meclisi'nde yapılan görüşmelerde, Irak'taki azınlıklara verilecek haklarla ilgili konular müzakere edilirken Fransız üye M.Paul-Boncour söz almış ve Kürtlere özerklik

verilmesini istemiştir. Daha sonra Türkiye'nin Bağdat elçisiyle görüşen Irak Yüksek Komiseri Sir Francis Humphrys ise Fransız delegenin öne sürmüş olduğu bu talebin ciddiye alınmaması gerektiğini, zira Irak Kürtlerinin şimdiye kadar yapmış olduğu bu tarz taleplerin tamamının Milletler Cemiyeti tarafından reddedildiğini, Fransız delegenin sözlerinin “*Provocation*” (provakasyon)’dan başka bir şey olmadığını belirtmiştir.⁴⁴² Gerçekten de bu konu ile ilgili herhangi bir hüküm, yapılan antlaşmaya konulmazken, vazgeçmek niyetinde olmayan İngiltere de artık Irak’ı yönetme gayretlerine, Milletler Cemiyeti kılıfı altında “*müttefik*” sıfatıyla ve “*hâmi*” mahiyetinde sürdürmeye devam edecektir.⁴⁴³

İngiltere ve Fransa'nın azınlıklar konusunda benzer taleplerde bulunarak Irak'a sürekli baskı yaptıkları, yaşanan diğer gelişmelerle de sabit hale gelmiştir. Keza, 1931 yılı Mayıs ayı başlarında Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile Irak'taki Hıristiyan ekalliyetler hakkında görüşen Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey, izlenimlerini aktardığı raporunda bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Şöyle ki Nuri Sait Paşa, Irak'ta son dönemlerde ortaya çıkan azınlıklara ilişkin olaylardan İngilizleri ve Fransızları sorumlu tutmaktadır. Nuri Sait Paşa, Kup namındaki bir İngiliz'in Avrupa'daki bir Hıristiyan Cemiyeti adına hareket ettiğini, Musul'da Papa'nın temsilcisi olan bir Fransız'ın da yine bu olaylarda büyük rol oynadığını açıklamıştır. Şimdiye kadar yapılan tahkikatlarda Bağdat'taki Fransız Konsolos Katibi'nin de ilgisi olduğu tespit edilmiştir. Bu olaylara sebep olan ve Hıristiyan halk arasında yapılan propagadalarında ise Türkiye'ye İskenderun bölgesinin verileceği, karşılığında da Türkiye'nin Urfa-Mardin-Diyarbakır bölgesini bırakacağı ve Irak'ın kuzeyi ile beraber bu bölgelerde bir Hıristiyan devleti kurulacağı konusu işlenmiştir. Bu suretle, İngilizlerin özellikle de Fransızların, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında çatışma çıkarmak istediklerini belirten Nuri Sait Paşa, bu devletlerin böylelikle Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişine engel olmak veya hiç olmazsa Hıristiyan halk üzerinde Avrupa mandasını ve himayesini kabul ettirmek arzusunda olduklarını söylemiştir.⁴⁴⁴

Gerek Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi öncesi Hıristiyan azınlıklar konusunda yaşanan bu tarz gelişmeler ve İngiliz ve Fransızların Irak'taki faaliyetleri, gerek yayınlanan deklarasyon gerekse Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi sırasında Fransız üyenin Kürtler konusundaki talepleri, Avrupalı devletlerin petrol ülkesi Irak'ı kendi bağımsızlığı ile yaşatmayacak kadar önemli gördüklerini göstermektedir. Bunun bir diğer göstergesi, tam bağımsızlığını kazanarak Milletler Cemiyeti'ne giren Irak üzerinde, 1958 yılına kadar

⁴⁴² BCA., 30..10.0.0/ 259.741..12. (18 Temmuz 1932).

⁴⁴³ BCA., 30..10.0.0/ 259.742..10.-1-2 (Gün Yok/Ay Yok/ 1933); Abdülkadir Gerçeksever, **Kayıp Kimlik Basra Körfezi**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.187; William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, (Çev. Nurettin Elhüseyni), NTV Yay., İstanbul, 2007, s 83.

⁴⁴⁴ BCA., 30..10.0.0/ 258.740..8.-2 (8 Temmuz 1931).

İngiltere ve Avrupa'nın nüfuzunun bariz şekilde hissettirilmiş olmasıdır.

Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin daha rahat bir gelişme göstermesi için elverişli bir ortam oluşturduğundan, Türkiye'de memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁴⁵ Bu münasebetle bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey; “Genç Irak devletinin teşekkül etmesini en hâr sevgile takip etmiş olan Türkiye bu memleketin bize birçok rabitalarla yakınlığı ve mazisinin bizzat Türk tarihiyle memzuç bulunması dolayısıyla fevkalâde bahtiyardır.

Filhakika, iki memleket arasındaki asırların bıraktığı rabitalar, müteakbil muhabbet havası içinde inkişaf etmiştir. Bu münasebetle Irak Hükümeti'nin takip ettiği ve bittabi İngiltere Türkiye siyasetine tetabuk eden dikkatli politikası komşu memleketlere tamamen emniyet vermiş bu suretle Türkiye-Irak Türkiye-İngiltere münasebatını tarsin ederek sulh davasına büyük hizmet etmiştir.

Malûm olduğu üzere Lausanne Muahedesi'nde halledilemeyen yegâne mesele, Irak hududu meselesidir. Bu mesele bilâhere İngiltere ile Türkiye arasında dostane müzakerat neticesinde halledilmiştir. Böyle bir suret-i halle imkân veren şey, Türkiye'nin Musul üzerindeki hukuk ve unvanlarından müstakil Irak Hükümeti lehine feragat etmesi olmuştur. Bu bapta aktedilen, diğer iki akideyn ile beraber tamamen müsavat esası dahilinde Irak tarafından imzalanan muahede, Türk-İngiliz, Türk-Irak dostluğunun esasını kurmuş ve aynı zamanda Irak'ın müstakil bir devlet olarak mevcudiyetinin ilk resmî tezahürü olmuştur.

O zamandan itibaren, Türkiye nazarında Irak hukuk-ı hükümranisine sahip bir devlettir. Nitekim, Türkiye Irak ile aktettiği mukavelelerle münasebatını tanzim etmiştir. Bu itibarla dostum Nuri Paşa'yı aramızda görmekten mütevellit mahzuziyetim derindir. Genç devleti, bütün kalbimle tebrik eder, kendisine refah temenni ederim.” demek suretiyle Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁴⁴⁶

Anlaşılabacağı üzere, Ankara Antlaşması ile Irak'ı bağımsız bir devlet olarak kabul eden ve bunu şimdiye kadar yapılan ikili antlaşmalarla ortaya koyan Türkiye, Irak'ın gerçekten tam bağımsızlığına kavuşmasından ve bu suretle Milletler Cemiyeti'ne girmesini sevindirici bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

1.5.1. Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne Girişte Yayınladığı Deklarasyonun Türkmenler Açısından Önemi

Irak'ın bağımsızlığını kazanarak Milletler Cemiyeti'ne girişi sırasında 30 Mayıs 1932'de yayınladığı bildiri veya siyasi literatüre girdiği şekliyle “*Deklarasyon*”, her ne kadar

⁴⁴⁵ Ahmet Şükrü, *a.g.m.*, **Milliyet**, 5 Teşrinievvel 1932, s.1.

⁴⁴⁶ “*Irak'ı Selâmladık*”, **Milliyet**, 5 Teşrinievvel 1932, s.1,6.

azınlıklara yönelik çıkarılmış olsa da Türkmenler açısından da büyük öneme sahiptir.

Deklarasyonda, genel hükümlerin dışında Türkmenleri ilgilendiren en önemli hususlar 4, 5, 8, 9 ve 10. maddelerde ortaya konulmuştur.

1925 Anayasası'nda olduğu gibi deklarasyonun 4. maddesinde de bütün Irak vatandaşlarının kanun önünde eşit olduğu; dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca seçim sisteminin, tüm azınlıkların eşit olarak yönetimde temsil edilebilmelerini sağlayacak şekilde uygulanacağı; hiçbir vatandaşın kamu görevleri, fonksiyonlar, ödüllendirme, mesleki ve endüstriyel faaliyetlerde bulunma gibi siyasi ve insani haklarının kısıtlanmayacağı garanti edilmiştir. Kişilerin kendilerini ana dilleri ile serbestçe ifade edebilecekleri belirtilirken, ticari, dini veya basın-yayın faaliyetlerine sınırlama getirilemeyeceği üzerinde durulmuştur. 4. maddenin belki de en önemli bölümü, Türkçe'nin kullanımı ile ilgili olarak, ana dili resmi dilin (Arapça) dışında olan bütün Irak vatandaşlarına mahkemelerde kendi dillerini yazılı ve sözlü olarak kullanmalarına izin verileceğinin belirtildiği kısımdır.

Anlaşılabileceği üzere Türkmenlerin Irak yönetimi ile olan sorunlarının, en geniş haliyle bu maddede yer aldığı söylenebilir. Zira Müslüman olan Türkmenler, gayr-i Müslim olmadıklarından Irak yönetimi tarafından azınlık sayılmamışlardır. Bu yüzden azınlık haklarından yararlanamamışlardır. Buna karşın siyasi ve medeni hakların kullanımı konusunda Araplarla eşit statüde değerlendirildikleri de söylenemezdi. Bu yüzden deklarasyonda dil, din, ırk ayrımı yapılmaksızın herkesin eşit sayıldığına belirtilmesi oldukça önemlidir. Türkmenlerin bakanlık düzeyindeki ilk ve son siyasi temsil haklarını 1920'li yılların başlarında elde etmeleri ve sonrasında bir daha bu hakka sahip olamamaları da, seçim sisteminin eşit temsil hakkının sağlanmasına dönük uygulayacağına garanti edilmesi ile çözümlenmiştir.

Anadili kullanma hakkı ise elde edilen en önemli başarıdır. Zira 4. maddede ana hatları ile değerlendirilen bu husus, 9. maddede; nüfusun çoğunluğunun Türkmen ırkından olduğu Kerkük Livası'na bağlı Kifri ve Kerkük kazalarında resmi dil, Arapça ile birlikte Kürtçe ve Türkçe olacaktır, şeklinde detaylandırılmıştır. 8. maddede de, ana dili Arapça olmayan insanların belli bir miktarda olduğu şehir ve ilçelerdeki eğitim düzeni içerisinde, Irak Hükümeti, bu toplulukların çocuklarına ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görebilmelerine imkan sağlar, denilmektedir. Böylelikle Türkmenler, kendi ana dillerini özgürce kullanabilecekleri gibi kendi dillerinde okul açma hakkına da sahip olabileceklerdir.

Ancak deklarasyonun 8. maddesinin devamında, bu imkanın, Irak Hükümeti'nin adı geçen okullarda Arapça'yı mecburi dil tutmasına engel teşkil etmeyeceğinin belirtilmesi, verilen bu

hakka gölge düşürmüş ve Türkmenleri hayal kırıklığına uğratarken Irak yönetiminin elini güçlendirmiştir.

Sadece okul değil, Irak'taki milliyetlerin kendi dillerini kullanıp, kendi dillerinin gereğini icra edebilecekleri hayır, dini ve sosyal enstitüler veya diğer eğitim kurumları kurma haklarına sahip olduklarının belirtilmesi (5. madde) ve Türkmenlerin yaşadığı bölgelere, yeterince Türkçe bilen devlet memurlarının atanacağına garanti edilmesi, yine Türkmenler açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Sonuç itibariyle deklarasyonda, milli mahiyetteki anayasaların ötesinde, Türkmenlerin hakları, varlıklarının tanınması, kendi dilleri ile eğitim yapabilme özgürlükleri, Türkçe basını-yayın faaliyetlerinde bulunabilmeleri, Türkmen bölgelerinde Türkçe (Türkmence)'nin de resmi dil olması, yine bu bölgelerde görev yapacak memurların mümkün olduğunca aynı bölgeden seçilmesi ve yargılamaların Türkçe yapılması gibi başka hiçbir resmi belgede rastlanmayan hakların garanti edildiği görülmektedir.

Üstelik bu garantilerin Irak'ın temel kanunları olarak kabul edileceği ve hiçbir kanun ve tüzüğün bunların önüne geçemeyeceği deklarasyonun birinci maddesinde belirtilmiştir. Milletler Cemiyeti, bu hakların garantörü olarak kabul edilmiş ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunun onayı olmadan bu deklarasyondaki maddelerin değiştirilemeyeceği (10. madde) hükme bağlanmıştır.

1.6. Irak'ın Bağımsızlığı Sürecinde Türkmenlerin Durumu

Irak Devleti, kurulmasına müteakip, sınırları içinde kalan pek çok etnik ve mezhepsel grupları tek bir çatı altında birleştirerek, bir ulus yaratma çabası içine girmiştir.

Bu doğrultuda, Kral I.Faysal ilk iş olarak eğitim yapılanmasına el atmış ve Arap milliyetçiliğine dayalı bir politika izlemiştir. Eğitim ile ilgili konuların düzenlemesi için görevlendiren Satı el-Husri, Arap milletinin tanımını yaparak kendisine 1930'ların Alman tarih görüşünü rehber almıştır. Fransız ekolünün de etkisinde kalan Husri'nin felsefesinde, yaygın dil ve genel ortak geçmiş, milliyetçilik ve milletin şekillenmesinde temel unsurlardı. Bu çerçevede rejim de bir eğitim kurumu olarak çalışmıştır. Hem askeri hem de sivil okullarda Arap dili ile Arap birliği ön plana çıkarılmış, Arap milliyetçiliği eğitim kurumlarının her kademesinde büyük bir özenle işlenmiştir. Suriye ve Filistin'den özel olarak Arap öğretmenler getirilmiştir. Kitaplar ise yalnızca Irak için değil Arap dünyasına da hitaben pan-Arap ideolojisine uygun olarak hazırlanmıştır. Böylelikle, ideolojik merkezlerin odağı haline gelen okullar vasıtasıyla çeşitli grupların Araplık düşüncesi içinde erimesine gayret edilmiştir. Kültürel farklılıklar kötülenerek, baskıcı yasalarla bir milli Sünni-Arap üstünlüğü

kurulmaya çalışılmıştır. Husri, 1936 yılında Eğitim Bakanlığı'ndan ayrılana kadar bu felsefesini uygulamaya çalışmış, ondan sonra gelenler de Husri'nin ekolünü devam ettirmişlerdir. Keza, devlete ait olmayan okullarda edebiyat, tarih, Arapça dili ve coğrafya derslerinde milliyetçi konuların öğretilmesi için uygun bir müfredat takip edilmesi sağlanmıştır. Tüm bu kabul edilen esaslar çerçevesinde ise Arapların Türklere ayrı olması gerektiği düşüncesi kabul edilmiş ve bu durum, daha sonra anti-Türklüğe dönüşen bir Arap milliyetçiliği çizgisinin benimsenmesine yol açmıştır.⁴⁴⁷

1940 yılında, Irak'a ilişkin yaptığı tespitleri rapor halinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunan Haşim Nahit Erbil'in de aynı kanaatte olduğu anlaşılmaktadır. I.Dünya Savaşı sonuna kadar Arap milliyetçiliği fikrinin Irak'ta fazla etkili olmadığını söyleyen Haşim Nahit, Faysal'ın kral ilan edilmesinden sonra Arap aydınlarını etrafında toplamak için bu fikri benimsediğini bildirmektedir. Özellikle Eğitim Bakanı Satı el-Husri başkanlığında hazırlanan Arapça ders müfredatları ile Arap milliyetçiliğinin Irak'ta yaygınlaşması sağlanmış ve Irak halkına Türk düşmanlığı aşılanmıştır. Bunda ise özellikle İngiliz siyasetinin etkili olduğu ifade edilmektedir. Zira, Türklerin Araplara vermediği bağımsızlığı İngilizlerin onlara verdiği, dolayısıyla Arapların Türkleri değil İngilizleri dost görmesi gerektiği temalarının işlenmesini sağlamışlardır.⁴⁴⁸ Türklere bu çerçeveden bakan bir yönetimin ve bu tarz bir müfredatla eğitim gören Iraklı gençlerin ülke içindeki Türkmenlere karşı sempati ile bakması elbette beklenemez. Türkmenlerin bu durumdan diğer toplumlara nazaran olumsuz yönde etkileri olacağı aşıkardır. Kısacası, Irak Hükümeti'nin, ülke içindeki farklı unsurlara eşit mesafede olduğu veya ülke içindeki toplumların eşit haklara sahip oldukları yönünde yaptıkları beyanatların, aldıkları kararların gerçeği yansıttığını söyleyebilmek, zaman içindeki uygulamalara da bakıldığında, oldukça güçtür. Türkmenlere haklarının verilmesi ve diğer halklarla eşit statüde muamele görmesi kolay kolay mümkün olmamıştır.

Anlaşılabacağı üzere, Irak Devleti'nin kuruluşuyla birlikte benimsenen bu tür bir eğitim sistemi, Irak içindeki diğer etnik, dini ve mezhepsel toplumlar için olduğu gibi Türkmenler için de oldukça zorlu bir sürecin başladığını gösteriyordu. Zaten siyasi hakların dışında Türkmenlerin Irak yönetiminden istedikleri en önemli hak, kendi dillerini kullanabilme ve okullarda kendi ana dilleriyle eğitim görme imkanını kazanmaktı. Ancak Irak yönetiminin kabul ettiği eğitim sisteminin buna olanak verdiği söylenemezdi.

Bu şartlar altında kabul edilmiş olan 1925 Anayasası ise Irak'taki halkları ortak bir çatı

⁴⁴⁷ Sabit Duman, "*Irak: Bir Ulus Yaratma Çabaları*", **Irak Dosyası II**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.49-60.

⁴⁴⁸ **BCA.**, 490..1.0.0/ 586.23..3.-7 (14 Nisan 1941).

altında toplamak gayesiyle hazırlamıştır. Amacı bakımından, Türkmenlere bir nebze umut vermişti. Çünkü Anayasa ile dil, din, ırk ayırt etmeksizin Irak'taki tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğu ilan edilmiştir. Aynı zamanda, Irak'taki bütün toplulukların kanunlarla belirlenmiş, programlarla uyum içinde kendi dillerinde eğitim yapmak için okul açma ve bunları koruma hakkına sahip (Madde:16) olduklarını vurgulamıştır.

Buna karşın Irak yönetimi 1930-1931 eğitim-öğretim yılında Kerkük şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretim yapılmasını yasaklamış, böylece Türkmenlerin yaşadığı diğer alanlarda böylesi bir haktan söz edilemez olmuştur.⁴⁴⁹ İlerleyen yıllarda bu hakkın da Türkmenlerin elinden alınacağı düşünülürse, Irak'taki Türkmenlerin hak arama mücadelesinin daha Irak Devleti'nin kurulduğu yıllarda başladığını, 1930'lu yıllardan itibaren de arttığını söylemek yanlış olmaz.

Türkmenler ile Irak yönetimini karşı karşıya getiren bir diğer husus, siyasi temsil hakkı meselesidir. Daha önce bahsedildiği üzere, Türkmenler bakanlık düzeyindeki ilk temsil haklarını 1920'de kurulan Irak Hükümeti'nde bir temsilci bulundurmak suretiyle kazanmışlardır. Kısa ömürlü olan bu hükümetin dışında, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişine dek ve sonrasında görev yapmış olan hükümetlerde, Türkmen temsilciler yer almamıştır.

Benzer yaptırımlar nedeniyle Irak yönetiminin, ülke içinde eşitlikçi bir birliktelik hedefinin gerçekleştirilmesi için hazırladığı 1925 Anayasası'nı tam anlamıyla uygulamadığı, Anayasa'nın yapısına ters uygulamalarda bulunduğu görülmektedir. Anayasa'nın, gerçekleştirilmek istenilen nihai hedefe uygun şekilde değil, devlet yöneticilerinin kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlanması, bunun temel sebebi olarak düşünülebilir. Oysa, Anayasa'nın siyasi alandaki eşitlik ilkesi ve yönetimin birliktelik hedefi ancak ülke içindeki toplumların Irak Meclisi'nde ve Hükümeti'nde temsil edilmeleriyle mümkün olabilirdi.

Anayasal ve temel hakların kısıtlanması anlamına gelebilecek bu tür uygulamaların yanı sıra Irak'taki Türkmenlere yönelik fiili baskılar da 1920'li yıllarda başlamıştır. Irak Kralı I.Faysal'ın, 1926 Ankara Antlaşması ile Musul Meselesi'nin halledilmesinden sonra Kerkük'e gerçekleştirdiği yurt gezisinin ardından yaşananlar bu bilgiyi destekler niteliktedir. 1928 yılında yaptığı gezi sırasında Kerkük'te sevgi gösterileri ile karşılaşacağını düşünen Kral I.Faysal, beklediği ilgiyi bulamadığından hayal kırıklığına uğramıştır. Hatta, şehirde dolaşmaya çıktığında halkın protestolarıyla karşılaştığı için gezisini yarıda kesmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine yetkililerden, bu protestolara sebep olan kişilerin Kerkük'teki Sanayi Mektebi öğrencileri olduklarını öğrenen Kral I.Faysal, bu okulu kapattırıştır. 1909 yılında açılan ve büyük oranda Türkmen öğrencilerin eğitim gördüğü Sanayi Mektebi kapanmış, bu

⁴⁴⁹ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.204.

suretle Türkmenler cezalandırılmıştır.⁴⁵⁰

Hatırlanacağı üzere Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi münasebetiyle yayınladığı deklarasyon, tıpkı 1925 Anayasası gibi Türkmenleri sevindirmişti. Anayasa'da belirtilen hükümler, bu deklarasyonda sadece teyit edilmekle kalmamış özellikle Türkmenleri ilgilendiren hususlar tüm ayrıntıları ile ortaya konulmuş ve deklarasyon Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında alınmıştı. Ancak anayasa ile verilen hakların artık uluslararası yaptırım gücü olan bu deklarasyonla hayata geçirileceğini düşünen Türkmenler, yine tam anlamıyla yanılmışlardır. 1932 yılında, yani Irak'ın bağımsızlığını ilan ederek Milletler Cemiyeti'ne girdiği ve söz konusu deklarasyonun yayımlandığı yıl, 70 kadar Türkmen öğretmen Arap bölgelerine sürülmüştür.⁴⁵¹ Aynı yıl, gerek Mahalli Diller Kanunu'na gerekse de deklarasyona aykırı olarak bütün Türkmen bölgelerinde ve her dereceli okullarda Arapça eğitim yapılması kararı alınmıştır.⁴⁵² Ayrıca Türkmen memurların Türkmen bölgeleri dışında çalıştırılmaları, Kerkük ve çevresinde Arap ve Kürt kökenli memur, asker, polis ve jandarmaların kullanılması deklarasyona aykırı şekilde ısrarla uygulanmış, Türkmenlerin yardımlaşma ve sosyal dernekler kurmalarına izin verilmemiştir.⁴⁵³

Tüm bu gelişmeler ise 1925 Anayasası, Mahalli Diller Kanunu veya deklarasyon gibi resmi nitelikte yürürlüğe konulmuş olan kararların aslında Irak Hükümetlerince uygulanmadığını göstermektedir. Bunun sebebi olarak da, yukarıda bahsedilen Arap milliyetçiliği politikası çerçevesinde Türkmenlere Iraklılık-Araplık şuurunun verilmek istendiği söylenebilir.

Diğer yandan aynı yıllarda Türkmenlere karşı siyasi propaganda mahiyetinde baskılar yapılmaya başlanmış ve Türkmenler farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmak istenmişlerdir. Nitekim 15 Ağustos 1930 tarihli İngiliz gazetelerinde, Kerkük halkının Kürtlerin bağımsızlığı için çalıştıkları yönünde haberler yazıldığı belirtilmektedir. Kerküklü bir Türkmen, Vakit Gazetesi'ne gönderdiği bir mektupta, Türkmenlerin çıkan bu tür haberleri şiddetle kınadığını belirterek; *“Irak'taki Kürtler, her suretle mukadderatlarının tayinini isteyebilirler; bu, bizi alâkadar etmez. Yalnız biz Kerküklülerin Türklüğüne ve milliyetine hürmetkâr olmak vecibesini unutmamalıdır.*

Evet, Irak'ta bir takım derbeder, hayalperest, menfaatperverler, Kerküklüleri de âmal ve ihtiraslarına alet etmek gayesini takip etmişlerdir ve pek muhik olarak şu cevapla karşılaşmışlardır:

⁴⁵⁰ A.g.e., s.195.

⁴⁵¹ “*Irak'ta Türkler -3-*”, Orta Doğu, 25 Temmuz 1978, s.8; Çay, a.g.m., s.27.

⁴⁵² Koçsoy, a.g.e., s.128.

⁴⁵³ Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde..., s.204-205.

“Biz, Kerküklüleri, asırlardan beri hür ve müstakil yaşadık, Irak'ta efendi olarak doğduk, istiklâl ve muhtariyet-i idarenin ne demek olduğunu ve bunun da ancak bir milletin göstereceği irfan ve tekâmül bünyesiyle istihdaf edebileceğini bilir ve bi'r-rıza hiçbir milletin ve kavmin matbuu olmayacağı gibi menfai-i şahsiye ve ihtirasat-ı ferdîyeye de alet olmayız...” demektedir. Devamında ise; “... Biz Kerküklüleri, bir Kürt muhtariyet-i idaresi temennisine iştirak etmek değil, her ferdimize son zamanlarda bol bol ihdas edilen müstakil şark hükümetlerinin krallığını verseler bile, Türklüğümüzü ve milliyetimizi bir an için ihmal edemeyiz. Çünkü: Taçlı esirler, zincirbent masumlardan daha zavallı ve daha bedbahtlardır.” denilerek⁴⁵⁴, Türkmenlerin hiçbir şekilde Kürtlerin amaçlarına hizmet etmediklerini, kendi benliklerine ters düşecek hareketlerden itina ile kaçındıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Kürtlerin muhtariyet veya bağımsızlık elde etmeleri durumunda bile Irak Krallığı gibi tam bağımsız olamayacaklarını, buna izin verilmeyeceğini vurgulamıştır.

Aynı yazar sözlerini; “Bütün cihana karşı en gür sesimizle bir kere daha haykırıyor ve diyoruz ki, Kerkük, Türk ülkesi, Türk yurdudur. Kerküklüleri de tarihin ve bütün bir dünyanın tanıdığı ve kaydettiği vechile harikalar yaratan öz Türk oğlu Türktür”⁴⁵⁵ şeklinde bitirmekte ve Kerkük’ün şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Türk yurdu olarak kalacağını söylemektedir.

1930’lu yılların başlarında Türkmenlerin karşılaştığı bir başka sorun, Irak’taki Asuriler meselesidir. Irak’taki Asurilerin iskanlarına ilişkin olan mesele, Irak’ı İngiltere ve Fransa ile karşı karşıya getirmiştir. Çünkü Asuriler, Irak’ın kuzeyi ile ülkedeki Kürtlerin yaşadığı bölgeler ve Türkiye sınırındaki dağlık arazilerde yaşamak istiyorlardı. Zaten daha önce yaptırılan tahkikatlarda da, Türkiye’nin Urfa-Mardin-Diyarbakır bölgesini bırakacağı ve Irak’ın kuzeyi ile birlikte bu bölgelerde Asuri ve diğer Hıristiyan azınlıklar için bir Hıristiyan devleti kurulacağı propagandasının yapıldığı anlaşılmıştı.

Bu durum, Türkiye için ciddi bir tehdit oluştururken Irak’ın kuzeyinde yaşamlarını sürdüren Türkmenler için de önemli bir sorun demektir. Zira kurulması düşünülen bu devletin sınırları açıkça belirtilmese de Irak’ın kuzeyindeki Musul havalisinde Zaho, Duhok, Akra, İmadiye bölgelerini kapsamaması isteniliyordu.⁴⁵⁶ Dolayısıyla Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere sınırdaş alanlardı ve ana hatlarıyla çizilen sınırlar içinde de Türkmenlerin az sayıda olmakla birlikte yaşadıkları biliniyordu.

Buna karşın Irak ile Türkiye arasında, Türkiye’ye düşman ve İngiltere’ye sadık bir unsurun iskanı, İngiliz siyasetine uygun düşmekteydi. Bunun için İngilizler, Asurilerin

⁴⁵⁴ K.Çetin, “Kerkük Türktür!”, **Vakit**, 22 Ağustos 1930, s.3.

⁴⁵⁵ *A.g.m.*, s.3.

⁴⁵⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.741..24. (4 Ocak 1933).

kuzeyde yerleştirilmelerine destek veriyor, fırsat buldukça kısım kısım Asurileri kendilerince uygun gördükleri yerlere yerleştiriyorlardı. Yerleştirilen bölgeler içinde Musul ve Kerkük'ün bulunması, gelişmelerin Türkmenleri de ilgilendirdiğini gösteren bir başka noktadır. İngiltere, Asurileri fiilen desteklemeye, silahlı bir saldırıya karşı kendilerini korumaları için onları silahlandırmaya başlamıştır. Bunu, Irak'taki hava üslerini korumak amacıyla teşkil ettiği ve Asurilerin de görev yaptığı Levy/Levi ismindeki iki taburla yapmaktaydı.⁴⁵⁷ Bu askerler ise 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük'te Türkmenlere karşı saldırı düzenleyen ve onlarca Türkmen'in ölümüne sebep olan askerlerdi. Olay sonrasında Asurî/Süryani askerler Kerkük ile Süleymaniye arasındaki Çemçemal'a nakledilmişlerdi.⁴⁵⁸ Dolayısıyla hala Türkmenlerle meskun topraklarda yaşadıkları için amaçları doğrultusunda benzer bir girişimde bulunmaları muhtemeldi.

Neyse ki, 1932 yılında Irak'ın bağımsızlığını kazanmasıyla İngiltere'nin Asurileri desteklemekten vazgeçmesi, onun yerini alan Fransızların da herhangi bir başarıya ulaşamaması sonucunda bu sorun ortadan kalktı. Dolayısıyla, Irak'ı uzun bir süreden beri meşgul eden, Türkmenlerin ise hem güvenliklerine hem de yaşadıkları toprakların geleceğine ilişkin önemli bir tehdit unsuru olan bu mesele böylelikle sona ermiştir.

Türkmenlerin yaşadığı sıkıntılar bağlamında son olarak Irak Hükümeti'nin izlediği iskan siyasetinden bahsedilebilir. Bir petrol şehri olan Kerkük ve çevresi, 1925 yılından itibaren petrol arama-işletme faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Böylece oluşmaya başlayan Kerkük'teki petrol endüstrisi, şehrin toplumsal ve etnik yapısında da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Kurulan petrol şirketlerinde çalışmak amacıyla Kerkük ve çevresine yönelik diğer bölgelerden yoğun bir nüfus göçü başlamıştır. Kısa süre içerisinde eski mahalleler arasında yeni semtler oluşmaya başlamış, petrol tesisleri yakınlarında kurulan bu semtlere Asuri, Ermeni ve Araplar yerleştirilmiştir.⁴⁵⁹

1930'lu yıllarda Irak'taki Türkmenlerin durumu bu şekilde iken, Türkiye'de şimdiye kadar yapılan büyük atılımlar sayesinde adeta Türkiye'nin çehresi değişmiştir. Türkiye-Irak ilişkilerini de etkileyen en önemli değişimlerinden biri hiç şüphesiz eğitim-öğretim alanında yaşanmıştır. 1 Kasım 1928'de Harf İnkılabı gerçekleşmiş, okuma yazma seferberliği başlatılmış, laik ve modern tarzda pek çok yeni okul açılmış, hatta 1932'de gerçekleştirilen Üniversite Reformu ile yüksek öğrenim konusunda da önemli gelişmeler yaşanmıştır.

⁴⁵⁷ BCA., 30..10.0.0/ 259.742..10.-22 (Gün Yok/ Ay Yok/ 1933).

⁴⁵⁸ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.192-193; Nakip, **a.g.e.**, s.121-123; Selçuk Yılmaz, **Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)**, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.19-22; Şemsettin Küzeci, **Kerkük Soykırımları (Irak Türklerinin Uğradığı Katliamlar) 1920-2003**, Teknoed Yay., Ankara, 2004, s.37-39.

⁴⁵⁹ Nurî Talabanî, **Kerkük Bölgesi'nin Araplaştırılması**, (Çev.Zafer Avşar), Avesta Yay., İstanbul, 2005, s.32.

Türkiye'deki bu değişim ve ilerleyişi yakından izleyen Irak halkı, özellikle de Türkmenler, kısa bir süre sonra Türkçe öğrenmek için büyük bir çaba içerisine girmiştir. Irak halkındaki bu gayret, sadece daha önce Türkçe bilen aydınlarda ve ana dili Türkçe olan Türkmenlerde değil Türkçe'yi hiç bilmeyen Arap, Kürt ve sair unsurlara mensup gençlerde de tezahür etmiş, Iraklı gençlerin genelinde Türkçe öğrenmek için kuvvetli bir heves uyanmıştır. Öğrenim görenlerin fikir ve kültür ihtiyaçlarını tatmin edecek yeter derecede Arapça eserin bulunmaması bunda en önemli etken olarak gösterilmektedir. Bu eksikliğin Batı kaynaklarıyla giderilebilmesi mümkünse de daha çok Türkçe eserler tercih edilmekteydi. Ayrıca Türkçe öğrenmek için özel dershanelerin açılması için bazı teşebbüslerin yapılmış olduğu belirtilmektedir. Tüm bu nedenlerden ötürü Türk dili ile kültürünü, gerçekleştirilen inkılapları tanıttak eserlerin temin edilmesi gerektiği Ankara'nın dikkatine sunulmuştur.⁴⁶⁰

1.7. Sâdâbad Paktı ve Türkmenler

1.7.1. Sâdâbad Paktı

Irak Kralı I.Faysal, 1933 yılında İsviçre'nin Bern şehrinde hayata gözlerini yumdu. Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Bey'in Ankara'ya gönderdiği yıllık değerlendirme raporunda, I.Faysal'ın ölüm haberininin Arap dünyasını büyük bir üzüntüye sevk ettiğini yazmıştır. Yine aynı raporda geçen Kral I.Faysal hakkındaki değerlendirmelerde; milli konularda başarılı olmak için, bu alanda yapılan işlerin Türkiye tarafından tasvip edilmesi gerektiğine inanan Kral I.Faysal'ın, bu amaçla Türkiye'nin teveccühünü, güvenini ve dostluğunu kazanmaya büyük önem verdiği açıklanmıştır.⁴⁶¹ Kral Faysal'ın ölümü, Türk-Irak dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini başlatan liderlerden birinin kaybı anlamına geldiğinden, Türkiye'de de büyük bir üzüntü yaratmıştır.

Irak Kralı I.Faysal'ın vefatından sonra oğlu Emir Gazi, I.Gazi (1933-1939) unvanıyla Irak tahtına çıkmıştır. Bu suretle gerçekleşen Irak'taki taht değişiminin, yeni başlamış olan Türk-Irak siyasi ilişkilerini etkilemediği görülmektedir. Hatta Kral Faysal'ın açtığı iyi ilişkiler yolunda, önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların en başlıcası, Türkiye-İran ve Irak üçlüsünün, uzun vadede olumlu sonuçlar doğuracak şekilde, 2 Ekim 1935'te Cenevre'de bir dayanışma paktı imzalamak için bir araya gelmeleridir. Her ne kadar İran ve Irak arasındaki Şattü'l-Arap Su yolu anlaşmazlığı nedeniyle paktın oluşumu gerçekleşmemişse de, bölgesel işbirliği adına ilk temeller böylelikle atılmıştır.⁴⁶²

⁴⁶⁰ BCA., 30..10.0.0/ 259.742..14.-2-3 (10 Mart 1934).

⁴⁶¹ BCA., 30..10.0.0/ 259.742..10.-27-29 (Gün Yok/Ay Yok/ 1933).

⁴⁶² Kasalak, a.g.m., s.200.

Türkiye, Avrupalı devletler arasında başlayan yeni kutuplaşmaları göz önünde bulundurarak, gerek bölgesel güvenliğin sağlanması gerekse komşuları ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Balkanlarda oluşturduğu birliğe benzer bir örgütlemeyi Orta Doğu ülkeleri ile de gerçekleştirmek istiyordu. Bu niyetle, 1 Mart 1921’de yapılan Dostluk Antlaşması neticesinde iyi ilişkilere başlanan Afganistan ile 25 Mayıs 1928’de yeni bir “*Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*” imzalanmış, aradaki dostluk ve işbirliği pekiştirilmiş ve bundan sonra da sürdürülmesi öngörülmüştür.⁴⁶³

Türkiye-İran ilişkilerinin kurulması ise 1926 yılında yapılan “*Güvenlik ve Dostluk Antlaşması*” ile başlamıştı. Bu antlaşmayla her iki devlet tarafsızlık, saldırmazlık ve iyi komşuluk ilişkileri yürütmeyi amaç edinmişti. Ancak İran’ın isyancı Kürt çetelerine destek vermesi ve aradaki sınır meselelerinin tam anlamıyla halledilememesi nedeniyle aradaki ilişkiler zaman zaman gerginleşmiştir. Uzun bir süre devam eden gergin ilişkiler, 1932 yılında Türkiye ile İran arasında iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi adına imzalanan iki yeni antlaşma ile son bulmuştur. Zaten iki yıl sonra da antlaşmanın bir neticesi olarak İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’ye gelmiş ve Atatürk ile görüşmeler yapmıştır (16-26 Haziran 1934).⁴⁶⁴ İran Şahı’nın bu ziyareti ise Irak’taki bazı çevrelerce şüphe ile karşılanarak endişe yaratmıştır.⁴⁶⁵ Ancak Irak Dışişleri Bakanı Tevfik Suveydi Bey’in Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey’e ilettiği kadarıyla, alınan neticeler, bu şüphenin yersiz olduğunu göstermiş ve mevcut gelişmeler Irak tarafından da olumlu karşılanmıştır.⁴⁶⁶

Afganistan ve İran’dan sonra Irak’la olan ilişkiler de 1926’dan bu yana oldukça iyi bir seyir gösteriyordu. Özellikle paktın kurulma çabaları sürerken, Irak’ta kurulan yeni hükümetin dış politikada izlemeyi esas aldığı dostluk bağlarının kuvvetlendirilmesi ve Irak, Türkiye, İran ve Afganistan arasındaki saldırmazlık sözleşmesinin tam anlamıyla hayata geçilmesi ilkeleri, sorunların ortadan kalkmasına ve iyi ilişkilerin kurulmasına yardımcı olmuştur.⁴⁶⁷

Türkiye ile bu devletler arasındaki ilişkiler Atatürk’ün dış politikada benimsediği barışçıl yollarla gün geçtikçe ilerlemiş ve bunun sonucu olarak 1937’de bölgesel bir paktın kurulması sağlanmıştır.

⁴⁶³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997., s.89. Antlaşmanın metni için bkz. *Atatürk’ün Millî Dış Politikası*, Belge No:80, s.437-439.

⁴⁶⁴ *Atatürk’ün Millî Dış Politikası*, Belge No: 43, s.262-263; İsmail Soysal, “1937 *Sâdâbat Paktı*”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara. 15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, (Yay.Haz. İsmail Soysal), TTK Yay., Ankara, 1999, s.328; Gönlübol, Sar, *a.g.e.*, s.90.

⁴⁶⁵ *BCA.*, 30..10.0.0/ 261.759..9.-2 (8 Temmuz 1934); *BCA.*, 30..10.0.0/ 259.742..19. (5 Ağustos 1934).

⁴⁶⁶ *BCA.*, 30..10.0.0/ 259.742..19. (5 Ağustos 1934).

⁴⁶⁷ *BCA.*, 30..10.0.0/ 259.745..17.-1 (12 Ocak 1937).

1930 yılından itibaren İtalya'nın yayılmacı emeller besleyerek 1935'te Habeşistan'a saldırması, özellikle Orta Doğu devletlerini bu çeşit bir ittifak yapmaya sevk etmiş, aynı zamanda birbirlerine daha fazla yaklaşmasını sağlamıştır. Zaten ortak tehlike olarak görülen İtalya'ya karşı Orta Doğu devletlerinden Türkiye, İran ve Irak, İran Dışişleri tarafından hazırlanan misak projesi⁴⁶⁸ de 2 Ekim 1935'te Cenevre'de parafe edilmiştir. Üç devletin ardından Afganistan da bu projeye katılmıştır. Ancak projenin kesin olarak imzalanıp gerçek bir pakt antlaşması haline gelmesi, İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları (Şattü'l-Arap Su yolu), Hac ve Kerbela ziyaretlerinde çıkarılan zorluklar gibi çeşitli meselelerden ötürü bir süre gecikme göstermiştir. Türkiye bu dönem içerisinde çalışmalarına devam etmiş ve tıpkı Balkan Antantı'nda olduğu gibi komşularıyla daha sağlam temellere dayanan iyi ilişkiler kurmak amacıyla çeşitli dostluk antlaşmaları imzalamıştır.⁴⁶⁹

Bunlardan bir tanesi Irak ile, Türkiye-İrak ve İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da imzalanan antlaşmanın ikinci faslının hükmü, 18 Temmuz 1936'da, 10 yıllık süresini doldurmasından dolayı geçersiz hale geldiği için yapılmıştır. Aslında buna yeni bir antlaşma da denilmezdi. Çünkü, 1926 Antlaşması'nın belirtilen faslının, bu kez İngiltere olmaksızın sadece Irak ile Türkiye arasında yürürlükte kalması için nota teatisi suretiyle; iyi komşuluk ilişkilerini düzenleyecek yeni bir antlaşmanın yapılmasına değin uzatılmasına karar verilmişti. Böylece 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması, 29 Nisan 1937'de taraflardan her birinin iki yıl sonra bu itilafnameyi feshedebilme hakkına sahip olması kaydıyla uzatılmış oldu.⁴⁷⁰

21-25 Haziran 1937 tarihleri arasında ise Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İktisat Bakanı Celal Bayar, Irak'ı ziyaret ederek kurulan dostluk bağlarının kuvvetlenmesini sağlamış ve yapılacak pakt konusunda görüşmelerde bulunmuştur. Gittikleri her şehirde büyük bir coşkuyla karşılanan Türk heyeti, Bağdat'ta buldukları temaslar sayesinde Türk-İrak ilişkilerinde yeni bir safha açılmıştır. Nitekim Irak Matbuat Bürosu; "*Türk heyetine gösterilen samimî tezahürat, Türkiye ile Irak arasındaki sağlam dostluğu bir kere daha tebarüz ettirmiştir. Bu ziyaret Türkiye – Irak münasebetlerinde yeni bir devre açmıştır. Bu dostluk ebediyen kalacaktır. Bugün bütün Irak gazeteleri, Irak milletinin Türkiye'ye karşı*

⁴⁶⁸ Bkz. **BCA.**, 30..10.0.0/ 261.760..10.-5-6 (28 Eylül 1935).

⁴⁶⁹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s.426-427; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.586. **Aynı Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.80-82.

⁴⁷⁰ **T.B.M.M. ZC.**, d.V, c.17, i.s.2, i.52 (28 Nisan 1937), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s.145,155; **T.C. Resmî Gazete**, Sa.3592, Kanun No:3162, 29 Nisan 1937, s.7997-7998. Konuya ilişkin takibatın yapılması ve gerekli işlemlerin yürütülmesi amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na verilen yetki için bkz. **BCA.**, 30..18.1.2/ 68.77..15. (21 Eylül 1936).

beslediği samimî bağları tebarüz ettirmekte ve Büyük Şef Atatürk'ün sayesinde yeni Türkiye'de başarılan kalkınma uzun makaleler neşreylemektedirler.” haberini vermektedir.⁴⁷¹

Ziyaret sonunda yayınlanan resmi tebliğ ise Irak Matbuatı Bürosu'nun açıklamasını haklı çıkarır niteliktedir. Tebliğ'de; Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile beraberindeki heyetin Bağdat'ı ziyaretlerinin Irak'ta büyük bir memnuniyetle karşılandığı, derin tesirler uyandırdığı belirtiliyordu. Devamında, Iraklı yetkililerle çeşitli mülakatlar yapıldığından bahisle, iki tarafın dünya barış ve refahı için aynı amaçları taşıdıkları belirtilmiş ve başta komşu devletler olmak üzere tüm devletler arasında karşılıklı anlaşma ruhunun tesisi ve daimî dostluk bağlarının oluşması için kendi aralarında karşılıklı yardımın gelişmesine dönük siyasetler izleyecekleri konusunda mutabık kaldıklarını bildirilmişlerdir.⁴⁷²

4 Temmuz 1937'de ise İran ve Irak arasında bir antlaşma imzalanarak sınır sorunu başta olmak üzere iki devlet arasındaki başlıca meseleler çözülmüştür.⁴⁷³

Pakta taraf olacak devletler arasında bu şekilde dostluk kurulup, aradaki sorunlar giderilince sıra parafe edilmiş antlaşmanın gerçekten imzalanmasına gelmiştir. Ancak burada belirtmesi gereken önemli bir konu, yapılacak antlaşmaya ve böylelikle oluşturulacak pakta İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin de katılmasının istenilmiş olmasıdır. Fakat çeşitli nedenlerden ötürü bu devletlerin iştiraki mümkün olmamıştır.

Sonuç itibariyle Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde İran Şahı'nın Tahran'daki “*Sâd-Âbâd Sarayı*”nda imzalandığı için bu isimle anılan “*Türkiye, Afganistan, Irak ve İran Arasında Adem-i Tecavüz Muahedesi*” (Saldırmazlık Antlaşması) imzalanmıştır.⁴⁷⁴ Antlaşma, 14 Ocak 1938'de TBMM tarafından kabul edilmiş, 25 Haziran 1938 tarihinde de yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁵

Sâdâbad Paktı'nın maddeleri özet olarak şöyledir;

Madde 1- Taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklardır.

Madde 2- Ortak sınırların dokunulmazlığına kesinlikle saygı gösterilecektir.

Madde 3- Ortak çıkarların söz konusu olduğu uluslararası uyuşmazlıklarda taraflar birbirlerine danışacaktır.

Madde 4- Taraflar birbirlerine karşı ne tek başlarına ne de başka devletlerle birlikte saldırıya geçmeyeceklerdir.

⁴⁷¹ **Ayın Tarihi**, Sa.43, (1-31 Haziran 1937), s.94.

⁴⁷² **A.g.e.**, s.94.

⁴⁷³ Uçarol, **a.g.e.**, s.586.

⁴⁷⁴ **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.66; **Düstur**, Tertip:III, c.19, Kanun No:3324, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1956, s.151.

⁴⁷⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.V, c.22, i.s.3, i.28 (14 Ocak 1938), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1938, s.102-103,134; **T.C. Resmî Gazete**, Sa.3819, Kanun No:3324, 14 Ocak 1938, s.9300-9301. **Düstur**, Tertip:III, c.19, Kanun No:3324, s.151.

Madde 5- Herhangi bir saldırıya uğrayan devlet kendini müdafaa edebileceği gibi sorun Milletler Cemiyeti'ne de götürülecektir.

Madde 6- Taraflardan biri paktın dışından olan bir devlete karşı savaş açarsa, diğer taraf devletler, saldırgan taraf devleti pakttan çıkarabilirler.

Madde 7- Taraflar, kendi sınırları içinde diğer taraf devletlerin kurumlarına zarar vermek, düzen ve güvenliğini bozmak veya hükümet rejimini değiştirmek amacıyla grup veya örgüt kurulmasını engellemeyi garanti ederler.

Madde 8- Pakta üye devletler aralarında çıkan sorunları savaşmadan barışçıl yollarla çözeceklerini belirtirler.

Madde 9- Bu paktın hiçbir maddesi Milletler Cemiyeti'nden doğan yükümlülükleri kısıtlamayacaktır.

Madde 10- Antlaşmanın süresi 5 yıl olacaktır. Ancak sürenin bitiminden 6 ay önce üye devletlerden birisi paktın sona erdiğini bildirmedikçe, süre 5 yıl daha uzayacaktır. Bu koşul, daha sonraki dönemler için de geçerli olacaktır.⁴⁷⁶

Sâdâbad Paketi'nin imzalanmasından sonra ortak bir tebliğ yayınlamışlardır. Taraf devletlerin delegeleri yayınladıkları resmi tebliğde; *“İran imparatorluğu, Irak ve Afgan Krallıkları ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Bakanları, müzakere edilip Cenevre’de Irak, İran ve Türkiye arasında 2 Teşrinievvel 1935’te parafe edilen ve sonradan Afganistan tarafından da tamamile kabul ve tasvip olunan paktı bugün, 8 Temmuz 1937 tarihinde, Tahran şehrinde, Sadabad Sarayı’nda imzalamışlardır.*

Bu paktı imzalayan dört memleket arasında mevcut samimî ve kalbî münasebatta olduğu kadar onlara rehberlik eden ve gerek menfaat iştiraklerini ve gerek sulha hadim kılmağa azmetmiş bulduklarını kardeşçe tesanüdü teyit eyleyen dostluk zihniyetinden mülhem olmaktadır. Afganistan, Irak ve Türkiye Hariciye Bakanları Tahran’daki ikametleri esnasında Başvekil Mahmud Cam ve Hariciye Bakanı Samyi ile müteaddit mülâkatlarda bulunmuşlardır. Bu dörtler mülâkatları tam bir görüş birliğinin müşahedesine imkân vermiştir.

Bu tebliğ, Afganistan, İran, Irak ve Türkiye Hariciye Bakanları tarafından imzalanmıştır.” demektedirler.⁴⁷⁷

Paktın imzalanması vesilesiyle, duyduğu mutluluğu dile getiren Irak Kralı I. Gazi ise Atatürk’e gönderdiği kutlama telgrafında; *“Bundan sonra çözülmaz bir bağla birleşmiş olan memleketlerimiz, bu hadise yolu ile samimi ve verimli işbirliklerini sulhun hizmetine*

⁴⁷⁶ Antlaşmanın tam metni için bkz. **Atatürk’ün Millî Dış Politikası**, Belge No:100, s.732-735; **Düstur**, Tertip:III, c.19, Kanun No:3324, s.151-153; **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.64-66.

⁴⁷⁷ **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.71.

*koyabileceklerdir. Siz Ekselansın saadeti ve Türk milletinin refahı hakkında en samimî temennilerimizi ifade için bu fırsattan istifade ediyoruz.” demiştir.*⁴⁷⁸

Irak Kralı I. Gazi'nin gönderdiği telgrafa cevaben Mustafa Kemal Paşa; “*Sadabad Misakı'nın imzası münasebetiyle göndermek lûfundu buldukları dostane telgrafi büyük bir memnuniyetle aldım. Birbirine kardeşlik ve dostluk rabıtalariyle bağlı dört devletin dünya sulhu yolunda verimli bir teşrik-i mesaisini temin edecek olan bu misakı memleketlerimiz için çok hayırlı bir telâkki eder, hepimize müteyemmen olmasını dilerim. Bu mesut vesile ile zat-ı mülükanelerinin şahsî saadetleri ve kardeş Irak'ın refah ve ikbali için en samimî temenniyatımı izhar etmekle bahtiyarım.*” diyerek⁴⁷⁹, sadece Irak ile değil diğer katılımcı devletlerle de kurulan dostluk ilişkilerinin kendisinde uyandırdığı memnuniyetini dile getirmiştir.

1 Kasım 1937'deki TBMM'yi açış konuşmasında, aynı konuya değinen Cumhurbaşkanı Atatürk; Cumhuriyet Hükümeti'nin Sâdâbad Paktı'nı imzalamakla, şimdiye kadar Orta Doğu'da takip ettiği dostluk ve yakınlık siyaseti için yeni bir kuvvetli adım attığını söylemiş, aynı zamanda Afganistan, Irak ve İran ile birlikte kurulan bu paktın, kayda değer barış eserlerinden biri olduğunu vurgulayarak pakt içerisinde yer alan devletler arasındaki işbirliğinin gelecekte de olumlu neticeler vereceğinden hiçbir şüphesi bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁸⁰

Sâdâbad Paktı, Orta Doğu devletleri arasında yapılan çok taraflı bölgesel ilk paktır. Buna karşın pakt, başka devletlere karşı bir savunma paktı değil, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın birbirine karşı saldırı ve kışkırtmalardan kaçınmak için bölgede barışı korumak üzere yapılan ve aralarında dayanışma sağlayan siyasi nitelikli bölgesel bir işbirliği sistemidir. Zira dört devlet, bu antlaşma ile birbirlerine saldırmamayı, ortak sınırların dokunulmazlığına riayet etmeyi, uluslararası alanda bir sorun çıktığı zaman birbirlerine danışmayı, kendi topraklarında diğeri aleyhine çalışan çete, teşkilat ve cemiyetler kurulmasına izin vermemeyi taahhüt etmişlerdir.⁴⁸¹ Lakin pakt, birkaç yıl sonra II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine geçerliliğini ve etkinliğini kaybedecektir. Buna rağmen Orta Doğu için bir örnek teşkil eden pakt, 1945'te Arap Birliği'nin, 1955'te de Bağdat Paktı'nın kurulması için fikri zemin hazırlamıştır.⁴⁸²

Diğer yandan Türkiye için Sâdâbad Paktı, Atatürk'ün barışçı dış politikasını ve ülke güvenliği için etrafında dostluk çemberi kurmak istediğini göstermektedir. Balkan Antantı ile

⁴⁷⁸ **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.69.

⁴⁷⁹ **A.g.e.**, s.69-70.

⁴⁸⁰ **T.B.M.M. ZC.**, d.V, c.20, i.s.3, i.1 (1 Kasım 1937), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937, s.8.

⁴⁸¹ Soysal, *a.g.m.*, s.327; **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.78.

⁴⁸² Soysal, *a.g.m.*, s.327, 338.

birlikte değerlendirildiğinde Türkiye'nin Batı ile Doğu arasında bir barış köprüsü görevi üstlendiğini söylemek de pek yanlış olmaz.

Ayrıca yabancı basının, Türk devlet erkanının, böylesi bir paktın hayat bulması için taraf devletlerin başkentlerine yaptığı ziyaretleri ve pakt antlaşmasının imzalanmasıyla bu amacına ulaşmasını, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerine önderlik yaptığını gösteren bir delil olarak değerlendirdiği bildirilmiştir.⁴⁸³

Irak'taki Türkmenler, Sâdâbad Paktı Antlaşması'nda zikredilmemekle birlikte onları doğrudan ilgilendiren bir madde de antlaşmada yer alamamıştır. Sadece birkaç madde, Türkiye-İrak ilişkilerinde Türkmenleri dolaylı yoldan ilgilendirmektedir, ancak bu hususlar da olumsuz şekilde değerlendirilebilir. Şöyle ki, antlaşmanın birinci maddesinde belirtilen, tarafların birbirlerinin iç işlerine karışmayacakları hususu, Türkiye'nin Irak'taki Türkmenleri hiçbir surette Irak ile olan siyasi ilişkilerinde gündeme getirmeyeceği taahhüdünde bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu çerçevede, Türkmenlere yönelik gerçekleşen herhangi bir şiddet eyleminde veya haklarının kısıtlanması durumunda, Türkiye'nin yapacağı girişimler, gerekli tedbirlerin alınması ve iyi ilişkilerin bozulmaması adına Türkiye'nin hassasiyetlerine dikkat edilmesi temennilerinden ileriye geçemeyecektir. Sınırların güvenliği ile ilgili olan ikinci madde ise özellikle Ankara Antlaşması ile çizilen Türkiye-İrak arasındaki sınırın, değiştirilmesine dönük hiçbir girişimde bulunulmayacağını garanti altına almakta ve mevcut sınırın taraflar arasında geçerliği olduğunu teyit etmektedir.

1.7.2. Sâdâbad Paktı Sürecinde Türkiye-İrak İlişkileri

Türkiye'nin öncülük ettiği ve Irak, İran ve Afganistan ile oluşturduğu Sâdâbad Paktı'nın görüşmeleri sırasında Türkiye ile Irak arasında çok önemli bazı gelişmeler yaşanmıştır. Sâdâbad Paktı'nın kendisi başlı başına önemli bir gelişme olarak kabul edilse dahi Türk ve Iraklı yöneticilerin aslında Sâdâbad Paktı'ndan çok daha önemli bir amaç için çalıştıkları söylenebilir.

Gelişmeler, 29 Ekim 1936 tarihinde, Bekir Sıtkı Paşa'nın Irak'ta askeri bir darbe neticesinde yönetime el koymasıyla başlamıştır. Yeni kurulan hükümette Başbakanlığa Kölemen Türklerinden Hikmet Süleyman Bey⁴⁸⁴ getirilmiş, Bekir Sıtkı Paşa ise Genelkurmay Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Kurulan yeni hükümet Türkiye'ye ilgi duyuyordu. Ülkede Atatürk'ün yaptığı gibi reformları hayata geçirmek istiyordu.⁴⁸⁵ Zira, askeri darbeden yaklaşık

⁴⁸³ **Ayın Tarihi**, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937), s.78.

⁴⁸⁴ Hikmet Süleyman Bey, 1909'daki 31 Mart İsyanı'nı bastıran, ardından Osmanlı Devleti'nde Sadrazam olan ve 11 Haziran 1913'de bir suikast ile öldürülen Mahmut Şevket Paşa'nın küçük kardeşidir.

⁴⁸⁵ Koçsoy, **a.g.e.**, s.21; Kasalak, *a.g.m.*, s.200.

bir yıl önce, 1935 yazında, Türkiye'yi ziyaret ederek burada birkaç ay kalan Hikmet Süleyman Bey, Türkiye'nin göstermiş olduğu ilerlemeden etkilendiğini saklamamıştı. Irak'a dönüşünde gazetecilere verdiği beyanatta, Irak'ın Türkiye'yi örnek alması gerektiğini söyleyen Hikmet Süleyman Bey, Irak'ın da Türkiye gibi ilerleyip gelişmesi için istikrarlı bir hükümete sahip olması gerektiğini bildirmiştir.⁴⁸⁶ Nitekim bu beyanat, kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan darbenin de habercisi idi.

Başbakan Hikmet Süleyman Bey ile Bekir Sıtkı Paşa'nın iktidara geldikten sonraki nihai hedeflerinin ise Irak ile Türkiye'nin federasyonu andıran bir biçimde birleşmesini sağlamak olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda her ikisi de birçok defa Ankara'ya gitmiş ve Mustafa Atatürk ile görüşmüş ve ne şekilde bir federasyona gidileceğinin hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Ancak petrol zengini Irak'ın geleceğini elinde tutmak isteyen İngiltere'nin böylesi bir gelişmeye izin vermeyeceği aşıkardı. Bu yüzden gelişmeler büyük bir titizlikle gizli tutuluyor, Bekir Sıtkı Paşa'nın ve Hikmet Süleyman'ın Ankara ziyaretleri birer diplomatik gezi şeklinde yansıtılıyordu. Buna karşın İngilizlerin çalışmalardan haberdar olması bu planların başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur. Irak Genelkurmay Başkanı Bekir Sıtkı Paşa, söz konusu görüşmeleri nihayetlendirmek maksadıyla bir kez daha Ankara'ya gitmek için 11 Ağustos 1938'de, Musul'daki askeri havaalanında beklerken suikasta uğramış ve hayatını kaybetmiştir.⁴⁸⁷

Paşa'nın katillerinin bulunamaması bir yana bu olaydan sonra Irak'ta büyük karışıklıklar ortaya çıkmış, Bağdat'ta önü alınamayan tutuklamalar başlamıştır. Bunun üzerine Bekir Sıtkı Paşa ile birlikte hareket eden ve Başbakanlık koltuğunda oturan Hikmet Süleyman Bey istifa ettirilmiş, bir süre sonra da tutuklanarak idama mahkum olmuştur.⁴⁸⁸

Sonuç itibarıyla, Irak ile Türkiye arasında kurulması planlanan ve federasyonu andıran bir birleşme çabaları 1936 yılında başlamış ancak başarıya ulaşmamıştır. Bununla birlikte Sâdâbad Paktı 1937 ortalarında hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla tarihi süreç incelendiğinde, Türkiye ile Irak arasında öncelikli amacın Sâdâbad Paktı değil, Türkiye ile Irak'ın federasyon biçiminde birleşmesi olduğu akla gelmektedir. Lakin bu amaç gerçekleşmeyince, İran ve Afganistan'ın da dahil olduğu bir pakt ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin de bu paktı kendi çıkarına uygun bularak desteklemesi bu kanaati güçlendirmektedir.

⁴⁸⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.744..13.-2 (13 Aralık 1935).

⁴⁸⁷ Verilen bu bilgiler, eski politika, maliyeci, yazar Cahid Kayra tarafından dile getirilmiştir. Cahid Kayra, federasyon çalışmalarının ayrıntılarını yıllar sonra Türkiye'nin Musul petrolerindeki hakkı konusunda görüşmeler yapmak üzere Bağdat'a gittiğinde Hikmet Süleyman'dan bizzat dinlemiştir. Murat Bardakçı, "Kayınpederini Zindana Atmışlar İktidar Ortağını da Vurmuşlardı", **Haber Türk**, 28 Şubat 2010, s.25.

⁴⁸⁸ *A.g.m.*, s.25; Koçsoy, **a.g.e.**, s.38.

Gelişmelerin seyri bu şekilde iken, 1936'da iktidarı ele geçiren Bekir Sıtkı Paşa ile Hikmet Süleyman Bey'in, her ne kadar asıl amaçları bu olmasa da, yaptıkları çalışmalarla en azından Sâdâbad Paketi'nin kurulmasına önemli katkılar sağladıkları söylenebilir.

1.7.3. Bakanlık Düzeyinde Kerkük'e Yapılan İlk Ziyaret

Sâdâbad Paketi'nin müzakereleri dolayısıyla Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İktisat Bakanı Celal Bayar, 1937 yılı Haziran ayında Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk-İrak ilişkilerine ve kurulması düşünülen Sâdâbad Paketi'ne olumlu katkılar sağlayan ziyaretin Musul-Kerkük üzerinden yapılmış olması da ayrı bir önem taşımaktadır. Zira Musul Vilayeti'nin Türkiye'den ayrıldığı 1926 yılından bu yana ilk defa iki Türk bakan, Musul ve Kerkük'ü ziyaret etmiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İktisat Bakanı Celal Bayar'ın maiyetleri ile birlikte 21-25 Haziran 1937 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri bu ziyarete, Ankara'daki Irak elçisi de iştirak etmiştir. 18 Haziran 1937'de Toros ekspresiyle Ankara'dan yola çıkan Türk heyeti, önce Telköçek'e varmış, oradan da 21 Haziran günü Musul'a ulaşmıştır. Türkiye ve Irak milli marşlarının okunmasıyla başlayan resmi törenden sonra Türk heyeti, Musul ve Kerkük'te Türkmen halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁴⁸⁹ Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey, Ankara'ya gönderdiği bilgilendirme yazısında Türk heyetine gösterilen ilgiyi; *“Hariciye Vekilimiz Dr. Rüştü Aras ile İktisat Vekilimiz Celal Bayar, Irak'ta pek derin dostluk hissiyatı ile kabul edilmiş ve haklarında pek parlak istikbal merasimi yapılmış ve âzamî misafir severlik asarı gösterilmiştir. Tel-Köçek'ten Irak topraklarına dahil oldukları dakikadan itibaren Irak resmî makamlarının ve halkın tezahüratı, o kadar samimî ve o kadar muhabbetkârane olmuştur ki, buna, uzun müddetten beri birbirinden ayrı düşmüş iki hasretzede kardeşin, birbirine kavuşması manası verilebilir.”* sözleriyle açıklamıştır.⁴⁹⁰

Musul'da bütün şehrin Türk ve Irak bayrakları ile donatıldığını gören Türk heyeti, şehir halkının sokaklara aktığına şahit olmuştur. Gerçekten de Musul halkı, misafirlerini sıcak ve coşkun tezahüratla alkışlayarak selamlamışlardı. Tevfik Rüştü Aras ve Celal Bayar, bu samimi karşılanmadan oldukça etkilenmiş ve kardeş milletin bu hislerinin, Türk hislerinin bir yansıması olduğunun halka bildirilmesini istemişlerdir. Öğle yemeğinin akabinde yapılan şehir gezisi de, tıpkı karşılama töreninde olduğu gibi halkın coşkun tezahüratlarına vesile olmuştu.⁴⁹¹ Türk heyetine gösterilen bu sevgi Irak makamlarının da dikkatinden kaçmamıştı. Keza, Türk heyetinin Musul'a gelişleri konusunda Irak Matbuat Bürosu; *“[...] Heyet, yolda*

⁴⁸⁹ *“Vekiller Musul'da Büyük Tezahüratla Karşılandılar”*, **Akşam**, 22 Haziran 1937, s.1.

⁴⁹⁰ **BCA.**, 30..10.0.0/ 200.363..9.-1 (8 Temmuz 1937).

⁴⁹¹ **Ayın Tarihi**, Sa.43, (1-31 Haziran 1937), s.93; *A.g.m.*, **Akşam**, 22 Haziran 1937, s.1.

uğradığı bütün yerlerde hükümet ricali, muhtelif halk tabakaları tarafından hürmet ve samimiyetle karşılanmıştır. Türk delegasyonu bugün biri çeyrek geçe Musul'a vâsıl olmuştur. Burada yapılan çok samimi istikbal merasiminde Türkiye ile Irak arasındaki dostluk ve sadakat bağları tecelli etmiştir. Türk-Irak dostluğunun esas hedeflerinden biri yakın şarktaki sulhun teminidir. Musul şehri donatılmıştır ve halk Türk heyetinin muvasalatından dolayı bayram yapmaktadır. Türk ve Irak bayrakları muhtelif caddelerin binalarında dalgalanmaktadır. Tevfik Rüştü Aras gösterilen bu sadakat ve dostluk tezahürlerinden mütevellit memnuniyeti bildirmiştir. Bütün halk, Sa. Majeste Kralı, Atatürk Hazretlerini ve Türkiye-Irak ittifadını şiddetle alkışlamıştır. Bu tezahürler, halkın samimi hissiyatına tercüman olmaktadır.[...]” bilgisini vermiştir.⁴⁹²

Türk heyeti, Musul'dan dinlendikten sonra yoluna devam etmiş ve Erbil sınırında vali, kumandan ve şehrin ileri gelenleri tarafından karşılanmıştır. Erbil şehrinin de baştan başa Türk ve Irak bayrakları ile donatılmış olduğunu gören heyet, Erbil Memurin Kulübü'nde ağırlanmış ve yine bütün halkın sokaklarda kendileri için yaptıkları coşkulu gösteriler arasında Kerkük' doğru yola çıkmıştır.⁴⁹³

Erbil'den sonra Kerkük'e hareket eden Türk heyeti, şehrin sınırında, Kerkük'te görev yapan devlet ricali başta olmak üzere mümtaz şahsiyetler tarafından karşılanmıştır. Kerkük halkı ise dostlarını büyük bir merak ve özlemle beklediğinden en heyecanlı karşılamının Kerkük'te yaşanacağı adeta hissedilebiliyordu. Öyle ki Türk heyeti, Kerkük'ün girişinde “*tasavvurun fevkinde*” olağanüstü bir coşkuyla karşılanmışlardır. Yaklaşık yüze yakın araçla Türk bakanları karşılamaya gelen Kerküklü Türkmen halk, Türk dostluğuna ve Atatürk'e karşı benzersiz sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Araçlar bayraklarla donatılmış halde beklerken, şehir büyük bir donanma manzarası arz ediyordu. Türk heyeti ile birlikte Kerkük halkındaki bu coşku doruğa çıkarken şehrin her geçidinde kesilen kurbanların adedi sayılamayacak kadar çoktu.⁴⁹⁴ İki Türk bakan ve maiyeti, Kerkük'te, İstasyon Oteli'nde misafir edilmişlerdir. Halk ise Türk heyetini görebilmek, onlarla görüşebilmek için geceyi istasyon çevresinde geçirmiştir.⁴⁹⁵

Türk bakanların gerçekleştirdikleri bu ziyaret, Sâdâbad Paketi'nin oluşmasına önemli katkılar sağlarken, ziyaretin Musul ve Kerkük üzerinden yapılmış olması Türkiye'nin buradaki Türkmenlere özel bir önem verdiğini gösteriyordu. Aynı şekilde ziyaret, Musul ve Kerkük'teki halkın Türkiye'ye olan ilgisini ve özlemini yansıtmaya açısından da oldukça

⁴⁹² **Ayın Tarihi**, Sa.43, (1-31 Haziran 1937), s.93-94.

⁴⁹³ **A.g.e.**, s.94.

⁴⁹⁴ *A.g.m.*, **Akşam**, 22 Haziran 1937, s.1; **Ayın Tarihi**, Sa.43, (1-31 Haziran 1937), s.94; Nermin Neftçi, “*Kerkük'ten Geliyorum: Bayar'ın Ziyareti ve Baskı*”, **Yeni Sabah**, 13 Aralık 1958, s.4.

⁴⁹⁵ Koçsoy, **a.g.e.**, s.129.

dikkate değerdı. Ancak Irak'tan gelen Türkmenlere ilişkin haberler, Irak'ın Türkiye'nin bu en önemli hassasiyetine pek dikkat etmediğini göstermektedir. Bu durum, Türk bakanlarının Musul ve Kerkük'e gerçekleştirdikleri bu ilk seyahat sonrası daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Bakanların ziyaretinden kısa bir süre sonra ise aynı yıl içinde yapılacak olan İran Velihtı'nın düğününe katılmak üzere Türkiye'yi temsilen bir müfreze Türk askeri gönderilmesine karar verilmiştir. Askerler, Musul-Kerkük-Bağdat yoluyla İran'a geçeceklerdi. Bunu haber alan Kerküklükler, tıpkı Türk bakanlara yaptıkları gibi bir karşılama töreni hazırlamak amacıyla büyük hazırlıklara girişmişlerdi. Ancak Irak Hükümeti tarafından karşılama yapılması yasaklanmıştı. Bu nedenle Musul'dan Kerkük'e gelen yol kordon altına alınmış, ana caddeler tutulmuştu. Bunu gören Türkmenler, ara sokaklardan ve ekili-dikili arazilerden geçerek emniyet güçlerinin ağır baskıları altında ancak tren istasyonunun çevresine ulaşabilmişlerdir. Bağdat trenine binen Türk askerlerini görebilenler bu yüzden oldukça sınırlı kalmıştır. Tabi yasağı çiğnedikleri gerekçesi ile yapılan tutuklamalar da trenin kalkmasından hemen sonra başlamıştır.⁴⁹⁶

1.7.4. Sâdâbad Paktı Sürecinde ve Sonrasında Türkmenler

Türk heyetinin, Türkmen halk tarafından sevinç gösterileri ile karşılanması, Irak yönetiminde büyük bir endişeye yaratmıştır. Öyle ki, bu ziyaretten sonra bakanlık düzeyindeki Türk delegelerinin bu bölgeleri ziyaret etmesi yasaklanmıştır. Türkiye'den gelen üst düzey görevli, diplomat, milletvekili veya bakanlardan oluşan heyetlerin Kerkük'ü ziyaret etmelerine uzun yıllar izin verilmemiştir.⁴⁹⁷ Ancak ileriki dönemlerde Türkiye'den Kerkük'e yapılmak istenilen seyahat veya gezilerin hemen hemen tamamının çeşitli nedenlerden ötürü en azından belli bir süre engellenecek olması, bu yasağın sadece bakanlık düzeyinde değil Türkiye'den gelecek her türlü üst düzey heyet için söz konusu olduğunu göstermiştir.

Diğer taraftan bu ziyaret, Irak makamlarının Türkmenlere uyguladığı baskılarda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bakanların Kerkük'teki İstasyon Oteli'nde konakladığı gün, geceyi istasyon çevresinde geçiren Türkmenlerden birçoğu tutuklanmıştır. Üstelik Türk bakanların Türkmenler tarafından nasıl karşılandığını gören Nuri Sait Paşa'nın, Bağdat'a dönüşte; geçmişte Abbasilerin Türklerin nüfuzu altına girdiği gibi, Türklerin de Irak'ı ele geçirebileceklerini, dolayısıyla Türkmenlerin daima baskı altında tutulmaları gerektiğini

⁴⁹⁶ Nermin Neftçi, "Kerkük'ten Geliyorum: Türk Askerleri", *Yeni Sabah*, 14 Aralık 1958, s.4.

⁴⁹⁷ A.g.m., *Orta Doğu*, 25 Temmuz 1978, s.8; Çay, a.g.m., s.27; Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.207; Enver Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1976, s.20.

belirten bir rapor sunduğu iddia edilmektedir.⁴⁹⁸ Belki de bu yüzdendir ki, ziyaretin hemen ardından da bölgedeki yüzlerce Türkmen aydın, öğretmen Irak makamları tarafından tutuklanmış ve güney bölgelerine sürülmüştür.⁴⁹⁹ Bölgedeki Türk izlerinin silinmesi amacıyla Tarihi Türk eserleri yıktırılmış, Kerkük'teki gecekonduılara Türkmen olmayan unsurlar yerleştirilmiştir.⁵⁰⁰

Yaptığı tespitleri 11 Aralık 1940'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, 12 Nisan 1941'de de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği'ne rapor eden Haşim Nahit Erbil, raporunun "*Irak Türklerinin Vaziyeti*" alt başlıklı bölümünde, Sâdâbad Paktı için Bağdat'a gelen Türk heyetinin Musul ve Kerkük'teki karşılaşmalarından sonra Türkmenlere uygulanan baskılar hakkında çeşitli izahatlarda bulunmuştur. Erbil raporunda; "*Türk İngiliz ittifakından sonra olsun Irak Türkleri aleyhindeki siyasetin değişikliği ümit ediliyordu. Lâkin bu ümit tersine çıktı: 1937'de İran'a giden ilk Türk heyetine karşı bu Türklerin gösterdikleri sevincin intikamını Türk İngiliz ittifakından sonra almışlardır. Milliyetçiliğinden şüphe ettikleri bütün Türk muallimleri Irak'ın cenubundaki sıtmalî mintikalara sürdüler. Türk ordusundan zabıt olan oğluna yazdığı hususî mektupta İran'a giden ikinci Türk heyetini göremediklerinden şikâyet eden ihtiyar bir adamı hapisaneye attılar. Türkçe gazete satanların da kimisi hudut haricine atılmış kimisi de senelerce hapse mahkûm edilmiştir. Yahudiler Septiler Ermeni Muhacirleri çocuklarını kendi mekteplerinde söz dilleri ile okuttukları halde yalnız Türkler mektep açmak hakkından mahrum edilmişlerdir. Türk çocuklarına dayak zoruyla Arapça okutuyorlar. Kendi parası ile mektep yaptırmış Türklere mektep açmak hakkı verilmiyor. Görülüyor ki İngiliz ittifakından Irak Türkleri lehine bizim istifa edeceğimiz yerde Irak Hükûmet adamları daha maharetli ve atik davranmışlar ve bu ittifakı Türkler aleyhinde kullanmışlardır.*" demektedir.⁵⁰¹

Gerçekten de Türk heyetlerinin Musul ve Kerkük'e yönelik ziyaretlerinin kısıtlanması bir yana, Sâdâbad Paktı'nın imzalanma sürecinde ve akabinde, bölgedeki Türkmen halka bahsedildiği şekliyle çeşitli baskılar yapılmaya devam edilmiştir.

Mahalli Diller Kanunu ile elde edilen ilkokullarda çocukların ana dilde eğitim görme hakları, tam anlamıyla uygulanamadığı gibi kısa bir süre sonra bu kısmi uygulama tamamen kaldırılmıştır. Zaten 1930-1931 eğitim-öğretim yılında Kerkük şehir merkezi dışındaki ilkokullarda Türkçe öğretimi yasaklanmıştı. Sadece Kerkük şehir merkezindeki bazı ilkokullarda bir süre daha Türkçe dersleri sürdürülüyordu. Daha sonra, bu okullarda da

⁴⁹⁸ Koçsoy, a.g.e., 129.

⁴⁹⁹ Neftçi, a.g.m., **Yeni Sabah**, 13 Aralık 1958, s.4; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.207; Yakuboğlu, a.g.e., s.20.

⁵⁰⁰ Çay, a.g.m., s.27.

⁵⁰¹ **BCA.**, 490.1.0.0/ 586.23.3.-9 (14 Nisan 1941).

Türkçe dersine yabancı ders niteliği verilmiş ve haftada sadece bir saat okutulması öngörülmüştür. 1937’de bu da kaldırılmıştır.⁵⁰²

Buna ilaveten 1936-1937 yıllarında derslerin Arapça anlatılması mecburiyeti getirilmiştir. Türkmen bölgelerine Türk memurların atanması kararı da tam anlamıyla uygulanmamış, sınırlı olan bu uygulamaya daha sonra büsbütün son verilmiştir. Türkmen bölgelerindeki Türk öğretmenler ise güneydeki vilayetler başta olmak üzere ülkenin diğer vilayetlerine gönderilmiş, yerlerine Türkçe bilmeyen Arap veya Kürt öğretmenler atanmıştır. Öğretmenlerin yanı sıra diğer devlet dairelerinde çalışan Türkmen memurlar da Arap ve Kürt bölgelerine kaydırılmış, bunların da yerine Arap ve Kürt memur, asker, polis ve jandarma gönderilmiştir. Ayrıca Türkmenlerin yardımlaşma derneği kurmaları birçok şarta bağlanarak, kurulmaları imkansız hale getirilmiştir. Yargılamaların Türkçe yapılacağı sözü ise hiç tutulmamıştır. Aynı şekilde basın yayın alanında verilen haklar da sadece kağıt üzerinde kalmıştır.⁵⁰³ Hatta Türkçe gazetelerin bu bölgelere girmesine ve okunmasına dahi engel olunmuştur.⁵⁰⁴

Irak Hükümeti, bu tür baskılarına 1936 yılında yaşanan olaylardan ve Raşit Ali Geylani’nin 1941 yılındaki ayaklanması hadiselerinden sonra da devam etmiş, özel olarak öğretmenler uzak vilayetlere tayin edilmiştir. Elbette tayin edilenlerin başında, Mahalli Diller Kanunu’nun doğru bir şekilde uygulanmasını isteyen öğretmenler geliyordu.⁵⁰⁵

Öte yandan Türkmenlere değil bakanlık, genel müdürlük dahi tahsis edilmemekteydi. Ayrıca bölgede önemli bir iş alanı olan petrol şirketlerinde Ermeniler, Asuriler ve Kürtler çalıştırılırken, Türkmenlere bu şirketlerde iş verilmemekteydi.⁵⁰⁶

Dolayısıyla, 1925 Anayasası’nın verdiği hakların, 1931’de çıkarılan Mahallî Diller Kanunu’nun, Milletler Cemiyeti’ne sunulan ve Cemiyet’in de garantörlüğünü yaptığı 1932 Deklarasyonu’nun hiçbir zaman tam anlamıyla uygulanmadığı bu dönemde de açık bir şekilde görülmüştür.

Irak Hükümeti tarafından yapılan baskılara ve uygulanan sindirme politikalarına karşın Irak’taki Türkmenlerin Türkiye’deki gelişmelere yabancı kalmadıkları, her fırsatta mevcut gelişmeleri takip etmeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca Türk dili ile kültürünün gelişmesi amacıyla kendi içlerinde büyük uğraş vermekteydiler. Irak’ta bulunan Türk elçileri ile Türkiye’den Irak’a giderek temaslarda bulunan yetkililer ise zaman zaman burada edindikleri

⁵⁰² Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.204; Şimşir, **a.g.e.**, s.109.

⁵⁰³ *A.g.m.*, **Orta Doğu**, 25 Temmuz 1978, s.8; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.204-207; Şimşir, **a.g.e.**, s.109-110; “*Kerkük*”, **T.A.**, s.499.

⁵⁰⁴ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.20.

⁵⁰⁵ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.44.

⁵⁰⁶ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.19.

izlenimleri, özellikle Türkmenlerin durumunu ve hatta buradaki Türkmenlere söz konusu gayretlerinde yardımcı olması ve onlara destek vermesi için Türkiye'nin neler yapabileceğini ortaya koyan çeşitli raporlar sunmuşlardır. Bunlardan bir diğeri, CHP mensubu Behçet Kemal Çağlar'ın CHP Genel Sekreterliği'ne arz ettiği rapordur. 1938 yılı ortalarında Tiyatro Heyeti ile birlikte Bağdat'a giden ve orada on beş gün kalan Behçet Kemal Bey, dönüşünde sunduğu raporunda oldukça önemli bilgiler vermiştir. Kemal Bey, Bağdat'ta Türk kültürünün izlerine rastlayamadığını, ancak her Iraklı aydının hala Osmanlı olduğunu söylemektedir. Bağdat'ın aydın kimseleriyle baş başa görüşme imkanı bulan ve kendisi de şair olan Kemal Bey, onlarla yaptığı sohbetlerde, Türk dili ile edebiyatının inceliklerinden örnekler vererek, yeni Türk edebiyatının hem içten hem yeni hem de mükemmel olduğunu göstermiştir. Lakin Türk edebiyatına büyük merakı olanların dahi Latin harflerini henüz yeterince öğrenmemiş olduklarını, bu yüzden eğer Türkiye'nin menfaatleri gerektirirse sistemli bir şekilde Arapça neşriyat yapılabileceği ve Türk kültürünün böylelikle yaygınlaştırılabileceği tavsiyesinde bulunmuştur. Kemal Bey ayrıca, bu günlerde Türk düşmanlığının yeniden canlanmaya başladığını, buna karşın özellikle aydınlar arasında kuvvetle ortaya çıkan İngiliz aleyhtarlığının Türklerin sevilmesini ve Atatürk inkılaplarının örnek alınmasını sağladığını belirtmiştir. Tiyatro Heyeti'nin Bağdat'ta verdiği temsillerin en açık faydasını ise Irak'taki Türkmenlere Türk dilini dinletmek, Türk kültüründen haber vermek olarak özetlemiştir.⁵⁰⁷

1.7.4.1. Atatürk'ün Vefatının Irak ve Türkmenler Üzerindeki Etkisi

Irak'taki Türkmen bölgelerine yönelik yasakların başladığı, Türkmenlere yapılan baskıların arttığı sıralarda, Türk halkının önderi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de hayatını kaybetmiştir.

Atatürk'ün ölüm haberi, Irak'ta çok derin bir üzüntü yaratmış, tüm Irak halkını mateme sürüklemişti. Irak devlet erkanı, yaşadıkları üzüntüyü Ankara'ya çektikleri taziye telgrafları ile dile getirmiş, Irak gazeteleri Atatürk'e mersiyeler yazmış, sütunlarında, onun ülkesi ve Doğu milletleri için ifa ettiği büyük hizmetlere geniş yer vermiştir. Yine Bağdat'taki Türk Elçiliği'ne taziye telgrafları yağmış, Irak Kralı temsilcisi, başbakan, devlet adamları, milletvekilleri, ayan ve eşrafa mensup kişiler başta olmak üzere bir heyet, elçiliği ziyaret etmiştir.⁵⁰⁸

Irak'taki havayı 11 Kasım'da Ankara'ya aktaran Türk elçisi Tahir Lütfi Tokay şöyle demektedir;

⁵⁰⁷ BCA., 30..10.0.0/ 146.44..3.-2-4 (17 Mayıs 1938).

⁵⁰⁸ **Ayın Tarihi**, Sa.60 Mükerrer, (1-30 2.Teşrin 1938), s.12.

*“Atatürk’ün vefatı faciası burada (Irak’ta) her sınıf halk arasında çok elim bir tesir hâsıl etmiştir stop resmi ve gayri resmi dairelerin bayrakları yarıya indirilmiş ve bütün matbuat şarkın gaibi olarak telakki etmiş ve o yolda makaleler yazmışlardır stop Saray Teşrifat Reisi Elçiliğe gelip Kral Hazretleri namına ve Hariciye Veziri dahi nezdime gelerek Hükümet namına beyan-ı taziye eylemişlerdir stop bütün ecnebi sefirlerle memleket ricalinden birçokları ve Gildani (Keldani) Patriği Elçiliğe gelip hüznün ve tessürlerini izhar etmişlerdir stop derin saygılarımla arzederim.”*⁵⁰⁹

Aynı gün gönderdiği ikinci telgrafında Tahir Lütfi Bey, Irak Mebusan Meclisi Reisi’nin elçiliğe gelerek taziyelerini sunduğunu, Atatürk’ün vefatı dolayısıyla Meclis’in celsesini beş dakika tatil ettiğini ve TBMM’ne taziye telgrafi çektiğini bildirmiştir. Meclis Başkanı ayrıca, Irak Dışişleri Bakanı’nın, Atatürk’ün vefatı faciasının Irak’ta yarattığı etki ve üzüntünün Türk milletinin yaşadığı üzüntüden az olmadığını, Atatürk’ün vefatı nedeniyle yaşanan kaybın bütün Doğu milletlerine ait olduğunu vurgulayan taziye konuşmasını Türk elçisine aktarmıştır.⁵¹⁰ 11 Kasım 1938 tarihli El-Âlem el-Arabi Gazetesi’nden aktarıldığına göre; bu nesil içinde bir mucize yaratarak Doğu’yu parlatan büyük kahramanın ölümü, Iraklılarda derin bir esef ve sarsıntıya yol açmıştır. Aynı gazete; bundan sonraki nesillerin, onun akıllara hayret veren başarılarını birbirine anlatarak, bir tek adamın zekası kuvvetiyle nasıl bu büyük işleri başardığını hayretle anacağını söylemekte ve onun, böyle birkaç yıl içinde sevdiği vatanında yepyeni bir millet yaratması, onu yükseltmesi, kuvvet, iktisat ve ümran sahalarda bu derece ilerletmesi, eserinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir, değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵¹¹

Türkiye’nin Bağdat Elçisi Tokay, bir başka yazısında da Atatürk’ün ölümünün Irak’ta ve özellikle Irak Türkleri arasında nasıl karşılandığını rapor etmekte idi;

“Atatürk’ün vefatı burada her tabakadan halk muhitinde çok derin hüznün ve teessüre sebep olmuştur. Elçiliğe bizzat gelip taziyelerini beyan edenler meyanında bütün vezirler, mebusan ve âyan meclisleri reisleri ve birçok azaları bulunduğu gibi memleketin ileri gelenleri ve Nakibüleşraf ile Gildani (Keldani) Patriği ve Hahambaşı da mevcud idi.

Irak’ın vilayetlerinde yaşayanlardan birçokları da mektup ve telgraflarla Elçiliğe taziyetlerini beyan ve Atatürk’ü kaybetmekten duydukları acıyı ifade eylemişlerdir.

En büyük ıstırapı duyanlar Kerkük ve civarındaki Türk muhitidir. Kerkük Türkleri gönderdikleri üç kişilik bir heyetle bütün Kerkük Türk halkının taziyetlerini ve matemde olduklarını bildirmişler ve kendi duygularını tasvir eden bir yazıyı elçiliğe tevdi eylemişlerdir.

⁵⁰⁹ Bilâl N.Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.410-411.

⁵¹⁰ **A.g.e.**, s.411.

⁵¹¹ **Ayın Tarihi**, Sa.60 Mükerrer, (1-30 2.Teşrin 1938), s.194-195.

Büyük Millet Meclisi'ne hitaben yazılmış bu yazı ile Kerkük şairi Hicri Dede'nin manzumesi ilişik olarak takdim edilmiştir.

Kerkük mülhakatından Kifri Kasabası Türklerinden bir grubun elçiliğe çekmiş oldukları telgrafname dahi gönderilmiştir.

Taziye mektupları arasında Türk olmayan, fakat Türklüğe ve Atatürk'e karşı pek büyük sempati ve takdir gösterenler tarafından yazılmış mektuplar dahi vardır...".⁵¹²

Türk-İrak ilişkilerinde, Irak Türkmenleri açısından belki de en olumlu gelişmelerin yaşandığı süreç, Atatürk dönemi idi. Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler geliştikçe, Türkmenler de bazı kazanımlara sahip oluyorlardı. Türkmen okullarında Türkçe eğitim-öğretimin yapılması, Türkmen bölgelerinde yargılamanın yine Türkçe yapılması ve bu bölgelere gönderilecek görevlilerin Türkmenlerden seçilmesi, basın-yayın faaliyetlerinde bulunma izni, sosyal dernek kurma hakları ve Ocak 1932'de yapılan antlaşmalar sayesinde Türkiye'de oturma, çalışma, eğitim görme gibi haklar elde etmeleri, Atatürk'ün son yılları hariç tutulursa ve çoğu uygulanmayan bu kazanımların bir başlangıç olabileceği düşünülürse oldukça büyük önem taşıyordu. Bunun farkında olan Kerkük'teki Türkmenler, Ata'nın ölümünden duydukları ızdırabı, Ankara'ya iletmek suretiyle Bağdat Elçiliği'ne verdikleri 15 Kasım 1938 tarihli ve Tahir Lütü Bey'in de yukarıda bahsettiği telgraflar şöyledir;

“KERKÜK TÜRKLERİNDEN

TBM KAMUTAYI GENEL SEKRETERLİĞİNE

Bir cihan harap oldu... Genel tarih en yüksek simasını; aslan Türk ulusu Ulu Atasını; mukaddes Türk vatanı en asil ve aziz evladını kaybetmek felaketine uğradı...

Dehanın, kahramanlığın; şeref ve feragatin dünya üzerinde en müstesna numunesi olduğuna yine bütün dünyanın inandığı Ulu Atamız fanilikten ayrılmış, ebediyete mal olmuştur.

Yalnız asil Türk milleti, mukaddes Türk vatanı değil, bütün bir dünya baştan başa bu derin boşluktan hissettiği elemelerin matemiyile karalara bürünmüş, kanlı gözyaşları akıtmaktadır...

Bütün dünyayı yerinden oynatan bu muazzam musibeti telafi edecek kuvvet mevcut değildir.

Öz Atasını kaybeden ve onun matemiyile harap olan biz, biliyoruz ki tabiat yeni bir cihan yapsa bile, ikinci bir Atatürk yaratmayacak...

⁵¹² Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, s.412-413.

Kan ağlıyoruz...

Cihan yanıyor ve ağlıyor... Bizim ve kara bahtlı Kerkük'ümüzün daha çok yanmaya, daha çok ağlamaya hakkı var... Bizim bakes ruhumuz her Türkten ziyade Ulu Atasının yetimidir...

Biz, uzun yıllardan beri anavatandan ve şimdi artık hatırasını ebediyetlere kadar taşıyacağımız Mustafa Kemal'den, Büyük Kurtarıcıdan, Atatürk'ümüzden uzaklarda yaşadık ve ondan yana kaldık...

Yana kaldık;

Tutuştuk yana kaldık

Gerdi ölüm perdesini,

Ata'dan yana kaldık...

Yirmi yıldan beri çevresini düşman ağları ören bedbaht yurdumuz sefil ihtirasların baziçe-i şenaatidir... Bu uzun hasret yıllarının ıstıraptan ıstıraba, felaketten felakete, ölümden ölüme sürüklediği ve bu acıların, ıstırapların elemelerinden, ölümlerinden artakalan kansız ve cılız Kerküklüler; şimdi sefil talihin en makûs ve en kâhir darbesiyle karşılaştılar... Atatürk öldü ve heyhat, artık son emelleri de mahvolacak mı?

Bu suale cevap verecek, bedbaht Kerküklülerin yaralarını saracak, emellerini iade edecek yalnız bir adam var: İnönü kahramanı... Orada "yalnız düşmanı değil, Türk milletinin makûs talihini" de yenen, kahraman Kerkük'ün istikbaline yeni ufuklar açabilir...

Her şeysiz yaşadık; yokluğun, madumiyetin ve sefaletin en harap edici ve yıkıcı ıstıraplarına göğüs gerdik; emelden başka her şeyimizi kaybetmiştik... Yalnız ve yalnız bir emelimiz vardı: ATATÜRK...

Büyük halaskâr, sefalet ve mahrumiyetin derinliklerinde inleyen bedbaht Kerkük'ü bir gün mutlaka kurtaracaktı... Mes'ut Hatay'a çevirdiği nurlu yüzünü bir gün bize de döndürecek ve bizim artık fersiz kalan gözlerimizi kamaştıracak ve uzun yılların hasretini bir anda unutturacak ve kurtaracaktı...

Şimdi artık serap olan o büyük emel için de ağlıyoruz.

Ağlıyoruz... Üvey annesinin hırçın ve ıstırap verici iğtisafi altında ağlayan bir yetim gibi, gözyaşlarımızı kalbimize akıtıyor ve sessizce ağlıyoruz.

İkinci teşrinin onunda Ankara radyosunun verdiği kara haber bu bedbaht ve mehcür Türk diyarını da yıkıcı ıstıraplarla harap etti. Her Kerküklünün kalbinde ebediyetlere kadar silinmeyen acı izler bıraktı. Kerkük Büyük Atasının yasını

kalbinde mukaddes bir vedia gibi daima ve daima yaşatacaktır.

Büyük Ata'nın mehcür ve bedbaht yetimini yalnız ve yalnız bir şey teselli edebilir: İnönü kahramanının yakın müstakbelde ona karşı alacağı koruyucu vaziyet... Ve bizim gözyaşlarımızı dindirecek olan bu koruma vaziyeti de büyük ve mukaddes ölünün ruhunu şad edecek...

Şad olsun...

Büyük ve azimkar Türklük payidar olsun...

15 İkinci Teşrin 1938

Bütün Kerkük..."⁵¹³

Irak'ın Kerkük bölgesinde yaşayan Türkmenler, hissiyatlarını bu şekilde ortaya koymaya çalışırken, artık gözlerini İsmet İnönü'ye çevirdiklerini söylemektedirler. Kerküklüler, Atatürk'ün tıpkı Hatay gibi, Musul ve Kerkük'ü de anavatana dahil ederek kurtaracağını ancak buna ömrünün yetmediğini, bu nedenle Atatürk'ün bıraktığı mirası İsmet İnönü'nün yerine getirmesi gerektiğini ifade etmişler ve bunu umutla beklediklerini bildirmişlerdir.

Kifri ve civarında yaşayan Türkmenler ise acılarını şöyle paylaşıyorlardı;

“KİFRİ TÜRKLERİNDEN

T. C. BAĞDAT ELÇİSİ TAHİR LÜTFİ TOKAY'A

Tel.

11.11.1938

Ufkumuzun parlak bir güneşi olan aziz Atamızın gurub-ı daimisi haberi bir saika gibi beynimizde paralandı. Derin bir saha-i yeis ve zulmette kalan öksüz evlatlarını nurları ile ziyalandıran sevgili Atamızın râb şuainâ nispeten ziya-ı şemsimiz sönüktür.

Asil Türk milletinin şu umulmaz ve unutulmaz felaketine kanlı gözyaşlarımızla iştirak eyleriz.

Kifri

Mustafa Remzi, Mehmet Rıza, Mehmet İbrahim, Mustafa Rıza, Mithat Hacı, Reşit Sadullah, Mehmet Hüseyin.”⁵¹⁴

Atatürk'ün ölümünden sonra Irak Hükümeti'nin Türkmenlere yönelik politikalarında büsbütün bir değişimin olduğu gözlemlenmektedir. Şimdiye kadar olumlu yönde gelişen

⁵¹³ A.g.e., s.413-415.

⁵¹⁴ A.g.e., s.415-416.

Türkiye-İrak dostluk ilişkileri, Atatürk'ün son yıllarında ve vefatından sonra aynı düzeyde seyretmişken, bunun etkileri Türkmenlere yansımamıştır. Bilakis, Türk-İrak ilişkileri gelişme gösterirken, Irak Hükümeti'nin Türkmenlere karşı takındığı tavır farklılaşmaya başlamış, adeta tersine bir ilerleyiş söz konusu olmuştur.

1.7.4.2. Türkmenlere Yapılan Baskılar ve Muhtemel Sebepleri

Görüldüğü üzere Irak Hükümeti, Türkmenlere karşı istikrarlı bir şekilde ve zaman zaman değişen mahiyetlerde baskıcı politikalar üretmiş ve uygulamıştır. Özellikle 1936 ve 1941 yıllarında devlet eliyle yapılan baskılar, şiddetli bir asimilasyon politikası olarak değerlendirilmiştir.⁵¹⁵

İrak'ta Türkmenlere yönelik gerçekleştirilen bu baskılar, Haşim Nahit Erbil'in ifadesiyle aslında çok daha önceden icra edilmeye başlanmıştı. 1940 yılı sonlarında İsmet İnönü'ye takdim ettiği raporda Erbil; “[...] her şeye rağmen hiç değişmeyen yalnız İngiliz siyasetidir ki bunun bilhassa Türklere dokunan ciheti hayrete değer. Irak Türklerinin Ana vatana bağlılığını ortadan kaldırmak için 1929'da⁵¹⁶ Asurilerin eli ile bu Türkleri katliam ettirmeği denediler. Lâkin yerli halkın cesareti kurbanların sayısını azalttı. Bu katliam sırasında Türklerin ve Kürtlerin birleştiklerini gördükten sonra bu sefer Türkleri Kürtleştirmeğe çalışmışlardır: Kürtlerin tarihini, lisanını, edebiyatını canlandırmağa çalışan İngilizler bunu bir ilim haline getirirken Türkleri Kürtçe konuşmağa mecbur ediyorlar. Erbil halkının başına diktikleri vali, senelerce yalnız Kürtçe konuşanları kabul etmiş ve yalnız Kürtçe yazılmış şikâyetleri dinlemiştir. Bir zamanlar Rumeli'deki Hıristiyan köylüler mezheplerini ve

⁵¹⁵ Demirci, a.g.e., s.17.

⁵¹⁶ Bu tarih yanlışlıkla yazılmış olup 1924 yılı kastediliyor olmalıdır. Çünkü Irak Türkmeleri, Irak Krallığı'nın kurulmasından sonra katliam tarzı bir olayla ilk defa 4 Mayıs 1924'te karşılaşmışlardır. Halk arasında yanlışlıkla “Ermeni Davası (Kavgası)” olarak bilinen ve Türkmenlere karşı düzenlenmiş bir “Soykırım” niteliğinde olan bu olayın başlangıcı 1923 yılına dayanmaktadır. Teyyariler (Asurî/Süryani), 15 Ağustos 1923'te Musul çarşısında işledikleri cinayetlerden ötürü, hükümet tarafından cezalandırılmadan, Türkmenlerle meskûn Kerkük'e yerleştirilmişlerdir. Levy adı verilen bu Teyyarî askerlerinden bir grup, Bayram arefesi olan 4 Mayıs 1924 tarihinde Kerkük'ün Eskiyakası'ndaki Büyükbazar denilen çarşıda alışveriş yaparken, esnaftan biriyle kavga etmiştir. Kavga, askerlerden birinin yaralanması ile sonuçlanmış, diğerleri de kaçarak kışlalarına dönmüşlerdir. Ancak diğer Teyyarî askerleri ile birlikte silahlarını da alıp geri dönen askerler, sivil halk üzerine saldırarak rastgele ateş etmişlerdir. Kerkük Emniyet Müdürü ise, bir İngiliz subayının verdiği emre dayanarak polislerin kışlalarından çıkmalarını yasaklamıştır. Bayram hazırlıkları içerisinde olan halk, kendilerini korumak adına silahlara sarılmış ve Kerkük Kalesi'ndeki Hıristiyan evlere sığınarak buradan aşağıya ateş açan Teyyarîlere karşılık vermeye çalışmışlardır. Bayramın birinci gününü Kerkük Türkleri için yasa boğan bu olay, Kerkük civarındaki pek çok aşiretin de Teyyarîlere karşı harekete geçmesini sağlamıştır. Şehirdeki İngiliz hakimi, halkı ve bu aşiretleri güçlülükle yatıştırırken, suçluların derhal cezalandırılacağını bildirmiştir. Aynı zamanda İngiliz Siyasi Hakimi H. Dobs'un imzasını taşıyan ve Kerkük halkına hitaben Türkçe olarak hazırlanmış bir bildiri 5 Mayıs 1924'te yayınlanmıştır. Bildiride, Levy ordusundaki Asurî/Süryani askerlerin Kerkük ile Süleymaniye arasındaki Çemçemal'a nakledikleri, kurulan mahkeme ile zarar görenlere tazminat ödeneceği ve mağduriyetlerinin giderileceği konularında hükümetin karar aldığı ifade edilmiştir. Böylece bu olay kapatılmak istenmiştir. Olaylarda tahminen 40-50 Müslüman ile 8-9 Hıristiyan'ın öldüğü, 102 esnaf ile Kale'de oturan 13 Türkmen ailesinin zarar gördüğü belirtilmektedir; Yılmaz, a.g.t., s.19-20; Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde..., s.192-193; Nakip, a.g.e., s.121-123; Küzeci, a.g.e., s.37-39.

milliyetlerini çetelerin tehdidi altında değiştirirlerdi. Şimdi Irak Hükûmeti Türkler aleyhinde böyle bir çetecilik yapıyor. Irak Türklerinin değil; Kürtlerin Araplar için korkulu bir unsur olabileceğini bildikleri halde bunu yapıyorlar. İngiliz siyasetinin hayret edilir dediğim de işte bu maharetidir. Bundan başka Yahudilerin Septilerin ve Ermenilerin mektepleri var da yalnız Türklerin mektebi yoktur.” diyerek, uygulanan baskılarda İngilizlerin de etkisi olduğunu belirtmekte ve birkaç örnekle Türkmenlere karşı izlenen siyaseti ortaya koymaktadır.⁵¹⁷

Bu tür bilgileri vermekle, Türk Dışişleri Bakanlığı'nı suçlamak gibi bir niyetinin olmadığını belirten Erbil, raporunun sonuç bölümünde ilginç bir tespit yaparak, “mesele objektif bir tarzda tetkik edildiği zaman görülür ki Türk-İrak siyasetinde bir aldatma ve bir aldanma hadisesi var” demektedir ve Irak Hükümeti'nin çift taraflı bir siyaset izlediğini söylemektedir.⁵¹⁸ Ayrıca Nuri Sait Paşa'nın, sürekli Türk dostu olduğunu belirten beyanatlara vermesine karşın, onun hükümetinde görev yapan İçişleri Bakanı Ömer Nazmi Bey'in Türklerin katliam edilmesi hadisesini⁵¹⁹ örtbas ederek üstünü kapattığını söylemektedir.⁵²⁰ Naşim Nihad Erbil, raporunu şu suretle bitirmektedir;

“Irak Türklerini benimsediğimizi yalnız Milletler Cemiyeti değil, bütün dünya bildiği halde onların zorla milliyetlerinin değiştirilmesi karşısında susmak elimizden gelmez. Ve hükümetimize şikayet edildiği zaman –başka bir memleketin dahili işlerine karışmayız- cevabını vermek manasızdır. Eğer Irak Türklerinin hiç olmazsa insanî haklarını müdafaaaya gücümüz yetmiyor ise neden onları benimsemiş olmakla onların başına hem İngiliz hem de Arap belâlarını getirdik? Bana öyle geliyorki bu işteki bütün fenalıklar bizim sade milletler arası hukukundan değil, Irak'taki Akalliyetlerin Akalliyet hukukundan fiilen istifade ettiğinden de habersiz bulunmamızdan ileri geliyor. Irak'taki Yahudi ve Ermeni Akalliyetleri çocuklarını öz dilleri ile okuttuklarından da mı haberimiz yok? Bir akalliyet olduğuna hükmedilen Türklerin akalliyet hakkından mahrum edildiklerini bizim siyasiler görmüyorlar mı?[...] (İngilizler) –Siz Irak'ta Yahudilerin, Septilerin, Ermenilerin kendi mekteplerinde öz dilleri ile çocuklarını okutmalarına müsaade ediyorsunuz da neden oradaki Türkleri böyle bir haktan mahrum ediyorsunuz? Bu akalliyetler hukukunu Irak Hükümeti'ne kabul ettiren siz değil misiniz? Musul'u terk ettiğimiz zaman Irak Türklerini zorla milliyetlerini değiştirilmesine razı olduğumuza da söz verdik mi? [...] Irak Türkleri zalim bir idare altında ahlâk ve seciyelerile beraber dillerini de kaybetmek üzeredirler. Bundan başka cenup hududumuzda bir değil, iki Bulgaristan teşekkül ediyor. Dosluk sözlerine inanmamalıdır.

⁵¹⁷ BCA., 490..1.0.0/ 586.23..3.-8 (14 Nisan 1941).

⁵¹⁸ BCA., 490..1.0.0/ 586.23..3.-9-10 (14 Nisan 1941).

⁵¹⁹ 1924 Katliamı'ndan bahsedilmektedir.

⁵²⁰ BCA., 490..1.0.0/ 586.23..3.-10 (14 Nisan 1941).

Ortada bu sözleri yalanlıyan canlı deliller vardır. Saygılarımla sunarım. Haşim Nahit Erbil".⁵²¹

Irak'ın bu çeşit bir tutum sergilemesinin nedeni olarak, iki gerekçe öne sürülmektedir. Birincisi, 1936'da Kölemen Türkmenlerinden Hikmet Süleyman'ın Irak'ta askeri bir darbe neticesinde hükümet başkanlığına getirilmesi, ancak iki yıl sonra istifa ederek görevden ayrılmasıdır. Buna göre, eskiden Türkmenlere verilen ancak uygulanmayan haklar, Hikmet Süleyman'ın istifasından sonra bütünüyle geri alınmıştır.⁵²² Gerçekten de, Türkmenlere haklarının verilmesi ve bu hakların gerçek anlamda uygulanması halinde, Türkmenler içinden çıkacak yöneticilerin Türkiye ile yakın ilişkiler kurabileceği, bunun da Irak'ın veya Musul-Kerkük bölgesinin Türkiye'ye bağlanması gibi bir sonuç doğurabileceği kaygısının Iraklı yöneticilerde yer ettiği ve bu düşünceden hareketle Türkmenlerin haklarını kısıtlama yoluna gittikleri düşünülebilir.

Nitekim Türkmenlere yapılan baskılar konusunda öne sürülen ikinci neden, söz konusu düşüncenin somut bir örneği olarak gösterilmiştir; ki o da; "*Türkiye'nin Hatay Davası*"nda kazandığı başarıdır. Zira, Türkiye'nin Hatay konusunda gelişme sağladığı ve Hatay'ın anavatana dahil edildiği dönemlerde, Irak'taki Türkmenlere verilen kısmi hakların eş zamanlı olarak ard arda alındığı görülmektedir.

Hatay Davası'na ilişkin Türkiye'de çıkan haber ve neşriyatın özetleri hergün Irak gazetelerinde yer alıyordu. Ancak, Suriye basınının Türkiye'yi incitecek haber ve yorumlarının Irak basınına aksetmesi Irak Hükümeti tarafından engellenmişti. Ayrıca Irak ve Suriye'deki Arap milliyetçileri, Irak Hükümeti'ni Hatay Davası'na kayıtsız kalmakla suçluyorlar ve tepki gösteriliyordu.⁵²³ Irak yönetimi ise Hatay Meselesi'ne Irak'ın isminin karıştırılmasından şikayetçi idi.⁵²⁴ Böylesi gergin bir ortam, Irak Hükümeti'nin tedirginliğine sebep olmuştu. Bu tedirginlik de Türkmenlere baskı olarak yansımıştır. Keza, Hatay Türkleri Türkiye'ye katılmaya doğru ilerlerken, Türkmenler üzerindeki baskılar da günden güne artmıştır. Irak yönetimi, Musul Vilayeti'nin de tıpkı Hatay gibi zamanla siyasi oluşumlar geçirerek, nihayetinde Türkiye'ye katılmasından endişe etmiştir. Bu sebeple Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonraki zaman diliminde de Türkmenlere uygulanan baskılar artarak devam etmiştir.

Zaten Erbil'in raporunda da; Irak'ta aydın zümreyi oluşturan bakan, ordu mensupları, devlet memurları, avukat, yazar ve doktorların Türk düşmanlığı içinde oldukları, Türkiye'nin

⁵²¹ **BCA.**, 490..1.0.0/ 586.23..3.-10 (14 Nisan 1941).

⁵²² "*Irak Türkleri*", **T.A.**, s.460.

⁵²³ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.745..20.-2-3 (29 Ocak 1937).

⁵²⁴ "*Son Posta'nın Irak Mektupları Suriyedeki Gürültülerden Irak Hiç te Memnun Değil*", **Son Posta**, 14 Mart 1937, s.8.

ilk fırsatta Hatay gibi Irak'ı da elde edebileceği endişesinin bu düşmanlığın temel nedeni olduğu belirtilmişti. Arap milliyetçiliği çerçevesinde yetişen aydınların, ilaveten böylesi bir endişeye kapılması, onların büsbütün Türkiye aleyhinde bir duruş sergilemelerine sebep olmuştu.⁵²⁵

Irak'ta önemli görevlerde bulunmuş Kerküklü bir Türk'ün Şubat 1963'te Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Seyfi Turagay'a yaptığı; "*Irak Makamları, Kerküklülere mevcudiyetlerini muhafaza etmek imkânı verildiği takdirde, Buranın bir gün Hatay haline inkılap etmesinden endişe etmektedirler*" şeklindeki açıklama da yine bu kanaati güçlendirmektedir.⁵²⁶ Hatay'ın 1939'da Türkiye'ye katıldığı, yapılan bu açıklamalardan ilkinin 1940'da diğerinin ise 1963'te gerçekleştiği göz önünde tutulursa, aradan geçen yıllara rağmen Irak yöneticilerinin hala aynı endişeyi duydukları anlaşılmaktadır.

Türkiye ve Irak arasında yapılan sınır ve iyi komşuluk ilişkileri antlaşmalarına rağmen Irak'ın düşüncesinde bir değişiklik olmamıştır. İki devlet arasındaki olumlu gelişmelere karşın Iraklı yöneticiler, zihinlerinde bu düşüncüyü sürekli saklı tutup, Türkmenler üzerinde baskıyı sürdürürlerken, aynı zamanda Türkiye ile olan ilişkilerini de yürütüyorlardı. İki ülke arasındaki ilişkiler, sadece II. Dünya Savaşı sırasında, kısa süreliğine kesintiye uğramıştır.

1.8. II.Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Irak İlişkileri ve Türkmenler

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından yaklaşık beş ay sonra, 4 Nisan 1939'da, Irak Kralı I.Gazi şüpheli bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Kral Gazi'nin ölümü, sanki Irak'ta yaşanacak zor günlerin habercisiydi. Gazi'nin yerine geçecek olan üç yaşındaki Veliht II. Faysal'ın ülkeyi yönetemeyecek yaşta olmasından dolayı ülkenin denetimi, Veliht'a vasi tayin edilen ve Haşimi Hanedanı'ndan olan Abdullah (Abdulilah)⁵²⁷,a geçmiş, Başbakan olarak da Nuri Sait atanmıştır.⁵²⁸

Naib Abdullah (Abdulilah) ile Başbakan Nuri Sait'in İngiltere yanlısı tutumları, ülkede bir türlü önü alınamayan, farklı unsurlar arasındaki çatışmaları alevlendirmişti. Irak Başbakanı Nuri Sait ile Kral Naibi Abdullah'ın yanlı politikaları, Başbakan Sait'in 25 Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı'nın başlaması dolayısıyla Bağdat Radyosu'nda yaptığı konuşmadan da açık bir şekilde anlaşılıyordu. Nuri Sait Paşa konuşmasında; "*Irak Hükümeti 5 Eylül 1939 tarihinde, kendisi ile Britanya arasında münakit ittifak muahedesinin tenfizi hususuna dair olan merbutiyetini (bağlılığını) ilan etmiş ve Almanya ile münesebatını kesmiştir. 6 Eylül 939*

⁵²⁵ BCA., 490.1.0.0/ 586.23..3.-9 (14 Nisan 1941).

⁵²⁶ Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde...**, s.113.

⁵²⁷ Veliht II.Faysal'a vasi tayin edilen Abdullah (Abdulilah) hakkında bilgi için bkz. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, "*Bağdat Darbesi*", **Hürriyet**, 15 Temmuz 1958, s.2.

⁵²⁸ Turan, **Tarihin Başladığı Nokta...**, s.136.

tarihinde, Irak tahtı üzerinde Vasi olan Prens hazretleri Celaletmeab İngiltere Kralı'na göndermiş oldukları bir tel yazısında Irak Hükümeti'nin ve milletin ittifak muahedesine olan bağlılığını ifade etmiş ve Prens hazretleri 8 Eylül 1939 tarihinde İngiltere Kralı'nın mühim cevablarını almışlardır” demek suretiyle hangi tarafta olduklarını kamuoyuna duyurmuştur. Ayrıca Irak'ın halen Sâdâbad Paktı'na bağlı olduğunu vurgulamaktan da geri kalmamıştır.⁵²⁹

Bununla birlikte Sait Paşa'nın, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi hasebiyle Sâdâbad Paktı üyesi devletlerden Türkiye konusunda bazı endişelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın başladığı Avrupa'ya en yakın devlet olan Türkiye'nin; 9 Şubat 1934 tarihinde Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla oluşturduğu Balkan Antantı bu kaygının başlıca sebebidir. Çünkü Antant ile birlikte gizli bir protokol de imzalanmıştır. Buna göre; taraflardan biri Balkan olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrarsa, diğer taraf devletler saldırgan devlete karşı Balkan devleti ile birlikte hareket edecek ve savaşa girecekti. Sait Paşa, her ne kadar beyanatında kendilerinin sevinçle karşıladıklarını belirtse de, aslında Irak'ı endişeye sevk eden bir başka gelişme; savaşın taraflarından olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin 19 Ekim 1939 tarihinde yaptıkları üçlü ittifaktır.⁵³⁰ Anlaşılacağı üzere her iki antlaşma da Sâdâbad Paktı üyesi Türkiye'yi savaş sokabilirdi. Buna karşın Sâdâbad Paktı, bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı olması nedeniyle Irak'ın tedirginlik duymasına gerek yoktu.

Öte yandan, Irak Hükümeti'nden yapılan bu tarz açıklamalar ve Irak Dışişleri Bakanlığı'nın izlediği dış politika, Ayan Meclisi'ndeki üyeler arasında tartışmalara ve eleştirilere sebep olmuştur. Bunlardan Ayan Meclisi üyesi Naci Suveydi Paşa, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak antlaşmasının Meclis tarafından memnuniyet verici karşılanması gerektiğini söylemiştir. Türkiye'nin bu konuda kendilerine örnek olabileceğini ve tıpkı Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak gibi Irak'ın da diğer Arap devletleriyle bir antlaşma imzalayarak kendi mevcudiyetleri ile haklarını korumak için ortak hareket edebileceklerini belirtmiştir.⁵³¹ Dr. Davud Çelebi ise Türkiye'nin yaptığı ittifak antlaşmasında Irak'ı ilgilendiren gizli bir maddenin olup olmadığını veya Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile gizli başka bir antlaşma imzalayıp imzalamadığını sormuştur.⁵³²

Özellikle Sait Paşa'nın, 1939 yılında yaptığı açıklamalarda Irak'ın İngiltere yanında yer aldığını belirtmesi ve buna dönük bir politika izlemesi, Irak'taki bazı kesimleri memnun etmemiştir. Bunlardan biri olan ve tarafsız bir politika izlenmesi gerektiğini düşünen Raşid

⁵²⁹ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..29.-2-3 (7 Ekim 1939).

⁵³⁰ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..29.-3-4 (7 Ekim 1939); Armaoğlu, **a.g.e.**, s.418,439.

⁵³¹ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..30.-2 (28 Aralık 1939).

⁵³² **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..30.-4 (28 Aralık 1939).

Ali, Altın Kare teşkilatı üyeleri ve bazı üst düzey ordu mensuplarıyla birlikte 3 Nisan 1941’de gerçekleştirdikleri bir darbe ile Irak yönetimine el koymuşlardır. Kral Naibi Abdullah ve Nuri Sait ülkeden kaçarak, Ürdün’e sığınmıştır. Gerçi, Irak’ın tarafsızlığını sağlamak için darbe girişiminde bulunduğunu ileri süren Raşid Ali, söylediğinin aksine tarafsız değildi. O, İngiltere karşıtı, Almanya ve Mihver Devletleri’ne yakın bir politikanın savunucusuydu.⁵³³

İşbaşına gelen Raşid Ali Kabinesi, oldukça sarsıntılı bir yönetim devresi geçirmiştir. Ancak hedefi çok açıktı; Arap milliyetçiliğini körüklemek, Irak’ı İngiliz baskısından kurtarmak ve petrol kaynaklarını millileştirmek. Bu amaçlara ulaşabilmek için dış desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Bunun için de Mihver Devletleri ile yakın ilişkilere girmiştir. Orta Doğu’daki İngiliz çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören Başbakan Winston Churchill ise Mayıs 1941’de “*Irak’ta rejim değişikliğini*” gerçekleştirmek üzere, Kraliyet Orta Doğu Kuvvetleri Başkomutanı, General Sir Archibald Walve’e Bağdat’ı işgal etme emri vermiştir. Irak Hükümeti’nin, Basra Körfezi’ne yönelik muhtemel bir İngiliz çıkarmasına izin vermemesi, İngiltere’nin Irak topraklarını kullanma ve karşılığında askeri destek sağlama teklifini de reddetmesi, işgal girişiminin temel gerekçeleri olarak gösterilmiştir. İngiltere, bu gerekçelerin yanında 1930 Antlaşması’ndaki bazı maddelerin de ihlal edildiğini ileri sürerek Irak’ı ağır bombardıman ateşi altında 1 Haziran 1941 tarihinde işgal etmiştir.⁵³⁴ İşgal sırasında Türkiye’nin, İngiltere ve Irak arasındaki ihtilafın kan dökülmeksizin halledilmesi amacıyla yapmış olduğu arabuluculuk teklifi ise ne yazık ki İngiltere tarafından reddedilmiş ve Türkiye’nin bu teşebbüsü sonuçsuz kalmıştı.⁵³⁵ İşgal girişiminin savaş ortamı yaşatacak derecede şiddetli gerçekleşmesi, Irak Kızılayı’nın Uluslararası Kızılhaç Cemiyetleri Komitesi vasıtasıyla Türk Kızılay’ından sıhhi malzeme ve nakit para yardımı istemesine yol açmıştır.⁵³⁶ Üstelik birçok asker de Suriye üzerinden Türkiye’ye sığınmıştır.⁵³⁷

Sonuçta, Irak izlediği politikanın maliyetini ağır bir şekilde ödemiştir. Müdahale neticesinde Raşid Ali ve yandaşları ülkeyi terk ederken Ürdün’de bulunan Kral Naibi ve Nuri Sait Paşa, 3 Haziran’da Irak’a geri dönmüşlerdir.⁵³⁸

Raşit Ali Kabinesi’nin devrilmesinin ardından Almanya’nın da Irak üzerindeki hedefleri geçerliliğini yitirmiştir. Bu yüzden Almanya artık önceliğini Rusya’ya vermiş, İngiltere de

⁵³³ Pehlivanoglu, **a.g.e.**, s.60-61; Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yay., İstanbul, 2004, s.177.

⁵³⁴ Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.177-178, Pehlivanoglu, **a.g.e.**, s.60-61; Karasapan, *a.g.m.*, s.11.

⁵³⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.VI, c.20, i.s.2, i.73 (4 Temmuz 1941), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1941, s.47; “*Hükümetimiz İngiltere ile Irak Arasında Bir Tavassutta Bulundu*”, **Son Telgraf**, 6 Mayıs 1941, s.5; “*Türkiye Hükümeti İngiltere ile Irak Arasında Tavassutta Bulundu*”, **Vakit**, 7 Mayıs 1941, s.1.

⁵³⁶ **BCA.**, 30..10.0.0/ 178.234..29. (26 Mayıs 1941).

⁵³⁷ **BCA.**, 490..1.0.0/ 611.120..7. (15 Aralık 1941).

⁵³⁸ Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.178, Pehlivanoglu, **a.g.e.**, s.61; Karasapan, *a.g.m.*, s.11.

Irak üzerindeki hakimiyetini tekrar tesis etmiştir. Irak ise İngiliz yanlısı bir politika izlemesine ve bu devlet tarafından bir kez daha işgal edilmesine rağmen II. Dünya Savaşı'nın başından beri Türkiye'yi örnek alarak savaşta tarafsızlık politikası izlemek istiyordu ve savaşa girmek niyetinde değildi. Nitekim aynı amaç etrafında birleşen Türkiye ile Irak arasında bu dönemde siyasi ilişkiler nispeten durgunlaşsa da dostluk bağları herhangi bir sarsıntıya uğramadan devam etmiştir. Öyle ki 3 Şubat 1941 tarihinde, beş kişilik milletvekili arkadaşıyla Irak'a bir seyahat gerçekleştiren CHP İstanbul Milletvekili Ziya Karamürsel, Bağdat'a vardıkları 6 Şubat tarihinde, Iraklı yetkililer tarafından büyük bir samimiyetle karşılanmıştır. Konaklayacakları otele geçtiklerinde Türkiye'de eğitim görüp yetişmiş, Türkçe konuşan kişiler tarafından ziyaret edilen heyet, kendilerini adeta Türkiye'de gibi hissetmişlerdir.⁵³⁹

Bağdat'ta kaldıkları günlerde kendileri ile sürekli ilgilendiğini belirten Karamürsel, beraberindeki heyetle birlikte 17 Şubat'ta Basra'ya hareket etmiştir. Burada, Basra Mutasarrıfı (Valisi) Salih Cebrin tarafından ağırlanan Türk heyeti şerefine 18 Şubat'ta bir yemek verilmiştir. Mutasarrıf Cebrin, yemekte yaptığı Türkçe konuşmada; asırlardan beri birlikte yaşayan Türkler ile Arapların birbirleriyle sıkı dostluklar geliştirdiğini ve bu dostluk bağlarının hiçbir zaman zedelenmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁴⁰

Türk heyeti, Basra'dan 19 Şubat'ta Şuayıp'a geçerek burayı, Abadan ve Fav'ı, 20 Şubat'ta da o gün için bağımsızlığını kazanamadığından Hindistan'a bağlı olan, yani İngiliz hakimiyeti altında bulunan Kuveyt'i gezmişlerdir. Gittikleri yerlerde sevinçle karşılanan Türk heyeti, Bağdat'a döndükten sonra 24 Şubat'ta İstanbul'a hareket etmek üzere Bağdat ayrılmışlardır.⁵⁴¹

Karamürsel, seyahat notlarının bundan sonraki kısımlarında, Irak'ta edindiği izlenimleri anlatmaktadır. Buna göre; Irak siyasetinin kalbi durumunda olan Bağdat'ta, aydınlar ve siyasiler iktidarı ele geçirebilmek için birbirleriyle yarışmaktadırlar. Sık sık hükümet değişiklikleri yaşandığından ülkede siyasi istikrar kalmamıştır. Ayrıca Raşit Ali Kabinesi'nin devrilmesinden sonra üniversiteli gençlerin protesto gösterileri yaptığına değinerek halkın mevcut hükümetten memnun olmadığını ifade etmiştir. Karamürsel, Irak askerlerinin dışarıdan düzenli görünmesine rağmen böylesi gelişmelerden olumsuz yönde etkilendiğini, bu yüzden Irak'ın harbe girecek durumda olmadığını, herhangi bir kuvvetin Irak'a saldırması halinde hemen teslim olabileceklerini söylemiştir.⁵⁴² Nitekim İngiliz işgalinin de Ziya Karamürsel'in bu tespitini haklı çıkardığı görülmektedir.

⁵³⁹ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-1 (5 Mart 1941).

⁵⁴⁰ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-2,10 (5 Mart 1941).

⁵⁴¹ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-2-4 (5 Mart 1941).

⁵⁴² BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-5-6 (5 Mart 1941).

Öte yandan Irak halkının Türklere karşı ziyadesiyle dostane duygular beslediğini belirten Karamürsel, bunun sebebini ilginç bir şekilde İngiltere'ye bağlamaktadır. Şöyle ki, II. Dünya Savaşı, İngiltere'nin galibiyeti ile neticelenirse, İngiltere bir Arap konfederasyonu oluşturacaktır ve bu konfederasyonu kendi nüfuzu altında Türkiye'ye bağlayacaktır. Karamürsel'e göre, Iraklı yetkililer, şeyhler ve Irak halkı, bu tahminlerinden ötürü her ihtimale karşı Türkiye'ye karşı samimi ve dostane davranışlar sergilemişlerdir.⁵⁴³

Bağdat'tan İstanbul'a doğru hareket eden Türk heyeti, yolda Musul'a uğramıştır. Mutasarrıf (Vali), Belediye Başkanı ve eşraftan bazı kimseler ile Türkiye'nin Musul Konsolosu tarafından karşılanan heyet, şehirde otomobille bir de gezinti yapmıştır. Musul'un hayret verecek derece gelişmiş ve imar edilmiş olduğunu gören Karamürsel ve arkadaşları, yaklaşık iki saat kaldıkları Musul'da çok kişi ile görüşmemişlerdir. Özellikle Musul halkı ile bir araya gelememeleri ve halkın da Türk heyetinin Musul'a geldiklerinden haberdar edememesi, Türk heyeti tarafından şüphe ile karşılanmıştır.⁵⁴⁴

Kerkük'teki halkın ise hemen hemen tamamının Türklere karşı büyük bir sevgi ve dostluk beslediğini, bu yüzden de ağır baskılara maruz kaldıklarını belirten Karamürsel, bu baskılara ilişkin olarak, Haşim Nahit Erbil'in 1940 yılı sonlarında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunduğu raporunda verdiği örnekleri, edindiği yeni bilgilerle birlikte ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Buna göre; daha önce buradan İran'a geçen Türk heyeti ile askerlerini Kerkük sınırında karşılamak isteyen Türkmenlerden, bazıları tutuklanarak hapse atılmıştır. İstanbul'da okuyan oğluna bu karşılama merasimi hakkında mektup yazan Hızır Lütfi isimdeki Türkmen, Divan-ı Harp kararı ile yine hapse gönderilmiştir. Mehmet Habip isimdeki fakir bir kitapçı ise Türk gazete ve dergilerini sattığı için hapsedilmişti. Karamürsel, Türkmenlere bu baskıları yapan sorumlu kişinin Irak Genelkurmay Başkanı Emin Zeki Paşa olduğunu söylemektedir. Emin Zeki Paşa ise 1936'da iktidara gelip bir yıl sonra istifa etmek zorunda bırakılan Hikmet Süleyman Bey'i Divan-ı Harb-i Örfi kararı ile mahkum eden Kürt Mustafa'nın oğlu idi.⁵⁴⁵

Gerek siyasi ve dostane ilişkilerden gerekse Ziya Karamürsel'in notlarından anlaşıldığı üzere –Türkmenlere yapılan baskılar dolayısıyla Türkiye'nin Irak'a bakışı ve yine Türkmenlerin duyduğu sevgi ve ilgi nedeniyle Irak'ın Türkiye'ye bakışı hariç tutulursa– Türk ve Iraklı yetkililer arasındaki dostluk bağları, savaşın başladığı yıllarda kopmadan varlığını sürdürmüştür.

Öte yandan Türk ve Irak hükümetleri arasında savaş sürecinde benzerlik gösteren

⁵⁴³ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-6 (5 Mart 1941).

⁵⁴⁴ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-8 (5 Mart 1941).

⁵⁴⁵ BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-8 (5 Mart 1941).

tarafsızlık politikası ve ikili ilişkileri artırma en azından korumaya dönük çabalar, iki ülkenin birbirine yaklaşmasına sebep olduysa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. Çünkü Irak, İngiliz baskısı sonucu 16 Ocak 1943 tarihinde Almanya'ya, yani Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmiştir. Böylelikle II. Dünya Savaşı'nın taraflarından biri haline gelen Irak, aynı zamanda bu savaşa katılan ilk Arap devleti olmuştur.⁵⁴⁶ Türkiye ise tarafsızlık politikasını sürdürüyordu. Türkiye'nin tarafsızlığına ve Irak'ın savaşa girmesine rağmen, yine de her iki tarafın birbirlerine karşı izlediği dış politika, toprak bütünlüklerine saygı gösterme ve ortak sınırların güvenliğini sağlama ilkelerine dayanmıştır.

1.9. Savaş Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri ve Türkmenler

II. Dünya Savaşı sonrasında mevcut durum her iki devlet için de daha tehlikeli bir hale gelmişti. 17 Eylül 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nı fesheden Sovyetler Birliği, Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istiyordu. Ayrıca Boğazlarda da üs bulundurmamayı talep etmişti. Savaştan çıkmış İngiltere ve Fransa ise ne Türkiye'ye ne de Irak'a yardım edecek durumdaydı.⁵⁴⁷

Türkiye ile Irak'ın ve genel olarak Orta Doğu'nun Sovyet Birliği tehdidi ile karşı karşıya kalması, aslında Batı Avrupa Devletleri ile ABD'nin önemli çıkarlarının bulunduğu Orta Doğu bölgesinin de tehdit edildiği anlamına geliyordu. O yıllarda dünya petrol rezervlerinin %59.6'sının Orta Doğu'da bulunduğu ve Batı Avrupa devletlerinin petrol gereksinimlerinin %63'ünü buradan karşıladıkları düşünülürse endişeler daha iyi anlaşılır. Diğer yandan, bölgede Arap milliyetçiliğinin yükselmeye başlaması ve gerçek bağımsızlık taleplerinin gündeme gelmesi İngiltere'yi, bölgedeki askeri varlığını, üs ve personelini koruma konusunda bir arayış içine sokmuştur. Bu tür kaygılardan ve Orta Doğu Bölgesi'nin komünizmin yayılma alanı haline getirilmek istenmesinden ötürü, ortaya askeri bir paktın kurulması fikri atıldı. Eğer ki, bir askeri pakt kurulur ve buna Arap ülkelerinin katılımı sağlanırsa öncelikle Sovyet Rusya'nın aşağı inmesi önlenir, ardından Batı'nın hem ticari hem de askeri varlığı bölgede korunmuş olurdu. Bu bağlamda ABD, "*Containment=Komünizme set çekme*" kuramına uygun olarak Orta Doğu'da etkin olmaya karar verdi. Bu kuram General Eisenhower'ın ABD Başkanı olmasından sonra bir kat daha geliştirilmiştir. Önce, ABD ile İngiltere, Türkiye öncülüğünde bir Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulması için çalışmalara başlamıştır. Fakat girişimlerin, Mısır'ın isteksizliği nedeniyle başarısızlığa uğraması, bölgede çıkarı olan

⁵⁴⁶ Şükrü Alaçam, "*Irakın Askerî Kudreti ve Kuvvet Kaynakları*", **Son Telgraf**, 21 Son Kânun 1943, s.2; Karasapan, a.g.m., s.11.

⁵⁴⁷ Barış Ertem, "*Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)*", **The Journal Of International Social Research**, Volume:3, Issue:11, Spring 2010, s.266; Selim Deringil, **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s.251-258.

devletleri yeni seçenekler aramaya sevk etmiştir.⁵⁴⁸ Arayışların neticesi ise Bağdat Paktı'nı ortaya çıkaracaktır.

1.9.1. 1946 Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları ve Ekli Protokoller

Türkiye ile Irak'ın Sovyet tehdidine karşı birbirlerine yaklaşması, daha önce yapılan Sâdâbad Paktı'na benzer yeni bir paktın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Keza, iki ülke arasındaki ilişkilerin ilerletilmesi amacıyla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Irak Kral Naibi Abdullah ile eski Başbakan Nuri Sait'i Türkiye'ye davet etmiştir. Daveti kabul eden Kral Naibi Abdullah, eski Başbakan Nuri Sait Paşa ile birlikte, Irak Devlet Başkanlarının Türkiye'ye yaptıkları ikinci ziyareti gerçekleştirmek üzere 15 Eylül 1945 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. 20 Eylül'e kadar Türkiye'de kalacak olan Irak heyeti, İstanbul'da 21 pare top atışıyla karşılanmıştır.⁵⁴⁹

İstanbul'da iken gazetecilerle görüşen Nuri Sait Paşa, Harp Okulu'nda geçirdiği yıllardan bahsederek, hayatının en güzel günlerini Türkiye'de geçirdiğini söylemiştir. Ardından Türk-İrak ilişkilerine değinerek; bu iki devleti yeni imkanlarla, yapılacak yeni atılımlarla birbirine daha sıkı bir surette yaklaştırmanın en büyük emeli olduğunu belirtmiş ve dünyanın gidişatı göz önünde tutulursa Orta Doğu devletlerinin birlikte yürümleri gerektiğinin önemini daha iyi anlaşılacağını vurgulamıştır.⁵⁵⁰ Sait Paşa'nın sözlerinden, Türkiye ile Irak arasında oluşturulacak yeni bir paktın ilk izlerini görmek mümkün olduğu gibi böylesi bir teşebbüse Irak'ın tüm gayretiyle katılacağı sonucunu da çıkarmak mümkündür.

İstanbul'dan 16 Eylül akşamı yola çıkan Irak Heyeti, 17 Eylül'de Ankara Garı'nda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından karşılanmış ve Ankara Palas Oteli'nde misafir edilmişlerdir. Karşılama töreninde hemen hemen tüm devlet erkanının hazır bulunması, Türkiye'nin bu ziyarete verdiği büyük önemi göstermekteydi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Irak heyetinin Ankara'ya geldiği gün, Çankaya Köşkü'nde Kral Naibi Abdullah ve maiyeti şerefine bir yemek vermiştir. İnönü, yemekte yaptığı konuşmada iki ülke arasındaki iyi ilişkilerden bahsederek; *“Uzun bir müşterek muaşeretin kardeş kıldırdığı Türk ve Irak milletleri birbirine tam ve mutlak itimat havası içinde bugünkü mesut, sağlam ve pürüzsüz dostluğu idrak etmişlerdir. [...] Bütün varlığını ve kudretini memleketinin ve milletinin saadetine ve yükselmesine hasr ve insanlık davasına elinden geldiği kadar hizmet etmekten başka hiçbir*

⁵⁴⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, *“Orta Doğu'yla İlişkiler”*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.I:1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.618-620; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.475; Haluk Gerger, **ABD-Orta Doğu-Türkiye**, Ceylan Yay., İstanbul, 2006, s.61.

⁵⁴⁹ **Ayın Tarihi**, Sa.142, (1-30 Eylül 1945), s.64-65; *“Irak Kral Naibi Dün Şehrimize Geldiler”*, **Son Posta**, 16 Eylül 1945, s.1,7.

⁵⁵⁰ *“Irakın Eski Başbakanı Ne Diyor?”*, **Son Posta**, 17 Eylül 1945, s.7.

gayesi olmayan Türkiye Cumhuriyeti aynı yüksek şiarı asil komşusu Irak'da da müşahede etmekte ve bundan dolayıdır ki, ötedenberi hissene yakın bulduğu memleketinizle kendisini milletlerarası işbirliği alanında bir kat daha yakın görmektedir” demiştir.⁵⁵¹

Irak Kral Naibi Abdullah ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye verdiği cevapta; önce İstanbul ve Ankara'da gördüğü misafirperverliğe teşekkür etmiş, sonra; “*Harp sonu dünyasında rahat ve sükûn, refah ve saadet ve milletlerin hürriyet ve istiklâli içinde daimi sulhün daimi teessüsü ile adaletin istikrarına ve beşeriyete o meşhur dört hürriyetin teminine matuf sarfedilmiş ve edilmekte olan her gayrete büyük bir sevinç ile iştirâk edeceğimiz muhakkaktır*” diyerek, iki milletin el ele verip insanlığın yükselmesine ve medeniyetin ilerlemesine çalışacağına emin olduğunu belirtmiştir.⁵⁵²

Anlaşılacağı üzere, oluşturulmak istenilen yeni paktın temelleri bu beyanatlarla atılmış oluyordu. Zira bundan sonra Ankara ve Bağdat arasında hızlı bir diplomasi trafiği gelişmiş ve ikili antlaşmaların yapılması için hazırlıklara başlanmıştır.

Irak Kral Naibi Abdullah, resmi görüşmelerini yaptıktan sonra Atatürk'ün geçici kabrini ziyaret etmiş, Ankara ve çevresinde gezintiler yapmış, şehirdeki enstitü, baraj, stadyum gibi birçok tesisi görme fırsatı bulmuş, Türkiye'deki ilim ve imar faaliyetleri ile bu alanlarda Türkiye'nin gösterdiği ilerlemeyi takdirle karşılamıştır. Irak heyeti, gerçekleştirdikleri temaslarının ardından 20 Eylül'de Irak'a gitmek üzere Ankara'dan ayrılmıştır.⁵⁵³ Uçakla Adana'ya gelen ve burada Anadolu Ajansı temsilcileriyle görüşen Kral Naibi Abdullah, Türkiye'den ayrılmadan önce verdiği son beyanatında; “*Bu ziyaretimin Türkiye'yi Irak ve diğer Arap memleketleriyle daha sıkı dostluk yapmaya sevk edeceğinden eminim. Türkiye'deki terakkileri tahmin ettiğimden daha ileri gördüm. Türkiye'yi ve asli Türk milletini medeniyet ve insanlık yolunda daima ileri hamlelerle mesafeler katettiğini gördükçe duyduğumuz zevk artacaktır*”, demiştir.⁵⁵⁴

Aynı günün akşamı, yine Adana üzerinden Irak'a giden eski Irak Başbakanı Sait Paşa ise, “*İnşallah pek yakın bir gelecekte ziyaretimizin büyük semerelerini vereceğine eminim. Bilhassa gerek siyasi, gerek iktisadi gerekse kültürel işbirliği yapılacaktır.*” beyanatında bulunmuş ve sözlerinin devamında; şimdiye kadar izledikleri politikanın amacının, Orta Doğu devletlerini birbirlerine yaklaştırmak ve işbirliğini tesis etmek olduğunu belirtmiştir. Nuri Sait Paşa, bundan sonra da mesailerinin büyük bir kısmını, Orta Doğu ülkeleriyle ve bilhassa başta

⁵⁵¹ **Ayn Tarihi**, Sa.142, (1-30 Eylül 1945), s.65-67,73; “Çankaya Köşkündeki Ziyafette Millî Şefimiz ve Irak Kral Naibi Birer Nutuk Söylediler”, **Son Posta**, 18 Eylül 1945, s.1,3.

⁵⁵² **Ayn Tarihi**, Sa.142, (1-30 Eylül 1945), s.74-75; A.g.m., **Son Posta**, 18 Eylül 1945, s.3.

⁵⁵³ **Ayn Tarihi**, Sa.142, (1-30 Eylül 1945), s.67-71; “Asil Misafirimiz Bugün Gidiyorlar”, **Son Posta**, 19 Eylül 1945, s.1,6; “Irak Naibi Uçakla Türkiyeden Ayrıldı”, **Son Posta**, 21 Eylül 1945, s.1,4.

⁵⁵⁴ **Ayn Tarihi**, Sa.142, (1-30 Eylül 1945), s.67-71; A.g.m., **Son Posta**, 21 Eylül 1945, s.1,4.

Türkiye olmak üzere Irak, Suriye, Mısır, Filistin, Afganistan ve İran'dan oluşacak bir birliğin kurulmasına harcayacaklarını bildirmiştir.⁵⁵⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Irak heyetinin Bağdat'a dönüşünden sonra, 1 Kasım 1945'de TBMM'de yaptığı konuşmasında; Türkiye'nin, bütün komşularının bağımsız milletler olarak yaşamalarını ve kendileriyle iyi ilişkilerde bulunmayı arzu ettiğini açıkladıktan sonra Irak ile dostluk münasebetlerinin gelişmesi ve derinleşmesi ihtimallerini memnurlukla karşıladığını ifade etmiştir.⁵⁵⁶

Irak Kral Naibi'nin verdiği mesajlar, özellikle Nuri Sait Paşa'nın yaptığı açıklamalar ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün memnuniyeti, Türk-İrak ilişkilerinin önemli oranda gelişme kaydettiğine delalet ederken, iki devlet arasındaki işbirliğinin daha kapsamlı hale geleceğinin de habercisi olmuştur. Ayrıca bu beyanatların Bağdat Paketi'nin temeli sayılabileceği de söylenebilir.

Nitekim Irak eski Başbakanı Nuri Sait Paşa, bu ziyaretinden yaklaşık altı ay sonra 28 Şubat 1946'da yedi kişilik heyetiyle tekrar Ankara'ya gelmiştir.⁵⁵⁷

Ziyaret, Bağdat Paketi'ne giden yolda kaydedilen en önemli aşama idi. 2 Mart 1946'da yapılan ilk genel toplantıda, Türk tarafın temsilcisi Başbakan Şükrü Saraçoğlu; antlaşma yolunda hızla ilerleyen iki ülkenin, parlak ve başarılı neticeler alması dileğinde olduğunu belirtmiş; karşılığında Irak heyeti Başkanı Nuri Sait; Türkiye ile Irak'ın aynı yurt ve milletin iki vilayeti olduğunu, karşılıklı menfaatlerin, kardeşlik havası içinde mütaala olunarak süratle bir anlaşmaya varılacağı konusundaki kanaatlerini dile getirmiştir. Akabinde, ele alınacak konuların tanzimi ve müzakeresi için tali komisyonlar oluşturulmuştur.⁵⁵⁸

Irak heyeti Başkanı Nuri Sait Paşa, komisyonların çalışmaya başlamasının ardından, 7 Mart'ta, yerli ve yabancı basının temsilcileriyle görüşmüştür. Toplantıda, Ankara'ya geliş amaçlarının; 1931'de Kral I.Faysal ve Atatürk tarafından ortaya konulan ve Türkiye ile Irak arasında her sahada işbirliğine dayanan dostluk planını hayata geçirmek olduğunu söylemiştir. II. Dünya Savaşı bu planı sekteye uğrattığından, şimdi buna engel olacak herhangi bir durumun kalmadığını söyleyen Nuri Paşa, altı ay önce Türkiye'ye gelen Irak Kral Naibi Abdullah'ın da bu dostluğun geliştirilmesini arzu ettiğini bildirmiştir.⁵⁵⁹

Alt komisyonlar, oluşturuldukları günden itibaren yoğun bir çalışma temposu sergilemiş ve Türk-İrak ilişkilerinin gelişmesine büyük katkı sağlayacak olan görüşmeleri iki hafta içinde nihayetlendirmeye çalışmışlardır. Sabah ve öğleden sonra olmak üzere iki oturum halinde

⁵⁵⁵ "Eski Irak Başbakanının Adanadaki Mühim Demeci", **Son Posta**, 22 Eylül 1945, s.1,7.

⁵⁵⁶ **T.B.M.M. TD.**, d.VII, c.20, t.3, b.1 (1 Kasım 1945), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1946, s.6.

⁵⁵⁷ **Ayin Tarihi**, Sa.147, (1-28 Şubat 1946), s.39.

⁵⁵⁸ **Ayin Tarihi**, Sa.148, (1-31 Mart 1946), s.52.

⁵⁵⁹ **A.g.e.**, s.55-56.

devam eden görüşmelerin 17 Mart tarihine kadar neticelenmesi, bunu takip eden hafta ise antlaşma metninin hazırlanarak imzalanması planlanıyordu. Görüşmelerin uzun sürmesi nedeniyle Nuri Sait Paşa, eski Irak Dışişleri Bakanı Abdullah Hafuz Bey ile birlikte İstanbul'a gitmiştir.⁵⁶⁰

21 Mart'ta İstanbul'da basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Paşa, görüşmeler sonucunda Ankara'da imzalanacak antlaşmanın mahiyetinin Sâdâbad Paketi'nden daha kapsamlı olacağını açıklamış,⁵⁶¹ buna karşın Irak Başbakanı Tefik Süheydi, Türkiye ile Irak arasında devam eden görüşmelerin iktisadi ve ticari konularla ilgili olduğunu, hiçbir siyasi yönünün bulunmadığını belirtmiştir.⁵⁶²

İlk toplantıda oluşturulan tali komisyonların çalışmaları neticesinde 29 Mart 1946'da Nuri Sait Paşa ile Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka arasında, "*Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*" imzalanmıştır.⁵⁶³ Antlaşma ve bağlı protokoller, uzun ve bilgilendirici görüşmelerin ardından, "*Türkiye ile Irak arasında imza edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bu Antlaşmaya ek Protokol ve Sözleşmelerin onanması hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/225)*"nun TBMM'de kabul edilmesi suretiyle 5 Eylül 1947'de tasdik edilmiştir.⁵⁶⁴

Antlaşmanın giriş bölümünde, iki devlet arasında yüzyıllardır süregelen kardeşliğin kuvvetlendirilmesi, Orta Doğu devletlerinin barış ve güven içinde yaşamalarının sağlanması ve Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin uygulanması adına ilk adımı atmak gayesi ile bu antlaşmanın hazırlandığı belirtilmiştir.

7 maddeden oluşan "*Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması*"nın maddeleri özetle şöyle verilebilir;

Madde 1- Antlaşmaya taraf devletler birbirinin ülke bütünlüğüne ve 1926 Ankara Antlaşması ile çizilmiş olan sınıra riayet etmeyi taahhüt etmektedirler.

Madde 2- Taraf devletler birbirinin içişlerine karışmamayı ve bu yönde politika izlemeyi kesin olarak taahhüt ederler.

Madde 3- Taraflar, uluslararası alanda genel ve özellikle bölgesel mahiyetteki meselelerde birbirleriyle görüş halinde olmayı ve bu konularda izleyecekleri politikalarda birbirlerine

⁵⁶⁰ "Irak Hey'eti Dün Şehrimize Geldi", **Yeni Sabah**, 19 Mart 1946, s.1,3.

⁵⁶¹ "Nuri Sait Paşanın Basına Beyanatu Türk-Irak İttifakına Suriye de Katılacak", **Yeni Sabah**, 22 Mart 1946, s.1.

⁵⁶² "Türk-Irak Müzakereleri", **Yeni Sabah**, 25 Mart 1946, s.1.

⁵⁶³ **Ayn Tarihi**, Sayı:148, (1-31 Mart 1946), s.58; "Türk-Irak Dostluk Muahedesi İmzalandı", **Yeni Sabah**, 30 Mart 1946, s.1,3.

⁵⁶⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.VIII, c.6, t.1, b.82 (5 Eylül 1947), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1947, s.653-657,659. Türkiye ile Irak Arasında imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bu antlaşmaya ek protokol ve sözleşmeler, TBMM'de onayladıktan sonra 12 Eylül 1947'de Resmi Gazete'de yayınlanmıştır; **Düstur**, Tertip:III, c.28, Kanun No: 5130, Devlet Matbaası, Ankara, 1947, s.1501.

Birleşmiş Milletler Antlaşması çerçevesinde yardım ve işbirliği sağlamayı taahhüt ederler.

Madde 4- Antlaşmayı imzalayan devletlerden birinin ülke bütünlüğüne veya sınır dokunulmazlığına karşı herhangi bir saldırı olursa, diğer taraf devlet Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın yetkili organına hemen haber vermeyi kabul etmektedir.

Madde 5- Taraflar arasında çıkacak bütün anlaşmazlıkları Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 33. maddesi hükümlerine göre barış yoluyla çözmeyi, çözemedikleri herhangi bir ihtilafı ise yine aynı antlaşmanın 37. Maddesine uygun olarak Güvenlik Meclisi'ne götürmeyi taahhüt etmektedirler. Bu hüküm, antlaşmaya taraf devletlerin üçüncü bir devletle yaşayacağı sorunlarda da geçerli olacaktır.

Madde 6- Taraf devletler, aralarındaki işbirliğinin her alanda geliştirilmesi amacıyla bu antlaşmanın ayrılmaz parçaları olmak üzere aşağıdaki protokolleri kabul etmişleridir.

1 Numaralı Ek Protokol: Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konulması Protokolü

2 Numaralı Ek Protokol: Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü

3 Numaralı Ek Protokol: Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü

4 Numaralı Ek Protokol: Posta, Telgraf ve Telefon Protokolü

5 Numaralı Ek Protokol: Ekonomi İşleri Protokolü

6 Numaralı Ek Protokol: Hudut Protokolü

Taraflar aynı zamanda aşağıdaki Sözleşmeleri de imzalamışlardır;

Suçluların Geri Verilmesi Sözleşmesi

Hukuk, Ceza ve Ticaret İşlerine İlişkili Adli Yardım Sözleşmesi

Madde 7- Bu antlaşma sınırsız bir süre için yapılmış olup, taraflardan birinin isteği ile her beş yıl sonunda gözden geçirilebilecektir.⁵⁶⁵

Görüldüğü üzere Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşma, sadece tek bir antlaşmadan ibaret olmayıp, bahsedildiği gibi işbirliğinin her alanda tesis edilmesi amacıyla kendi içinde çeşitli konularda düzenlemiş iki sözleşme ve altı protokolden oluşmaktadır.

Bu antlaşma ve protokoller konusunda belirtilmesi gereken en önemli husus; antlaşmanın, teknik konular dışında dış ilişkilerde de karşılıklı dayanışmayı öngörmesi ve bölgesel konularda işbirliği gibi maddelere yer vermesi açısından bölgesel bir güvenlik antlaşması niteliğinde olmasıdır.⁵⁶⁶

Öte yandan Irak heyetinin Ankara'daki temasları ve söz konusu antlaşmalar, Sovyet basınının tepkisine yol açmıştır. Türk basının aktardığına göre, Sovyet basını, Türkiye'ye gelen Irak heyetini, Sovyet aleyhtarı bir siyaset güdecek olan “Doğu Bloku”nun

⁵⁶⁵ **Düstur**, Tertip:III, c.28, Kanun No: 5130, s.1501-1504.

⁵⁶⁶ Canatan, **a.g.e.**, s.101-104.

oluşturulmasını amaç edinen bir heyet olarak nitelendirmiştir.⁵⁶⁷ Üstelik, Türkiye, Irak ve Ürdün'ün Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu ülkelerinden ayıran bir set olduğu, dolayısıyla bu devletlerin oluşturacağı bir paktın da ne anlama geleceğinin anlaşıldığı belirtiliyordu. Ayrıca bu paktın İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmek amacıyla oluşturulduğunu iddia eden Sovyet basını, İngiltere'nin Türk-Irak görüşmelerine gösterdiği yakın ilgiyi buna kanıt olarak göstermektedir.⁵⁶⁸ Yine bu antlaşmalar, Arap dünyasında, Türkiye'nin himayesi altında kuvvetli bir federasyonun kurulmasına doğru atılmış ilk adım olarak değerlendirilmiştir.⁵⁶⁹

Yapılan antlaşmaya tepki gösteren bir başka unsur, Kürtler idi. Kerkük'teki bir Kürt sözcüsü, kültür ve iktisadi işbirliğine yönelik olduğu belirtilen antlaşmanın, aslında bir Kürt isyanı halinde işbirliği yapmayı öngördüğünü söylemiştir.⁵⁷⁰

1.9.1.1. İmzalanan Antlaşmaların Türkmenler Açısından Önemi

“Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması”nın ve bu antlaşmanın 6. maddesinde belirtilen altı adet protokol ile iki sözleşmenin, Türk-Irak ilişkilerine ve diğer Orta Doğu devletlerine yönelik pek çok önemli yanları vardır. Ancak burada sadece Türk-Irak ilişkilerini ve bu bağlamda Türkmenleri ilgilendiren hususlar üzerinde durulacak olursa; en başta antlaşmanın 1.maddesinin dikkat çektiği görülür.

Söz konusu maddede, karşılıklı toprak bütünlüğüne riayet edileceğinin ve 1926 Ankara Antlaşması'nın çizmiş olduğu sınırların yürürlükte kalacağını belirtilmesi, mevcut statünün aynen korunacağını göstermektedir. 2. maddenin ise tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını belirtmesi, mevcut sınırlar içindeki Türkmenlere yapılan ve bundan sonra da yapılması muhtemel olan baskılara karşı Türkiye'nin hiçbir müdahalede bulunamayacağını göstermektedir. Burada tek açık kapı, antlaşmanın 5. maddesinde bırakılmıştır. Şayet Türkmenlere yönelik bir baskı durumu hasıl olursa ve Türkiye buna müdahale etmek isterse, antlaşmanın 2. maddesine aykırı davrandığından Irak ile arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkacaktır. Bu anlaşmazlığın çözülememesi halinde de 5. maddeye dayanarak sorunu, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürülebilecektir. Ancak antlaşmanın yürürlükte kaldığı süreçte, Türkmenlere katliam boyutlarına varacak baskılar uygulanması ve Türkiye'nin uyarılarına karşın Irak'ın bu politikalarından vazgeçmemesi nedeniyle ortaya çıkan bu sorunu Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere taşıdığı söylenemezdi. Türkiye, daha çok antlaşmanın 2. maddesini dikkate alarak, bu tür durumlarda sadece Iraklı yetkilileri uyarmakla

⁵⁶⁷ “Sovyetlere Göre Türk-Irak Antlaşması”, **Yeni Sabah**, 18 Mart 1946, s.1; **Aynı Tarihi**, Sayı:148, (1-31 Mart 1946), s.53.

⁵⁶⁸ “Ankara Görüşmeleri ve Sovyet Rusya”, **Yeni Sabah**, 26 Mart 1946, s.1.

⁵⁶⁹ “Doğu Arap Dünyası ve Türkiye”, **Yeni Sabah**, 2 Nisan 1946, s.1.

⁵⁷⁰ “Kerkük'te Bir Kürt Sözcüsü Saçmalıyor”, **Yeni Sabah**, 10 Nisan 1946, s.5.

yetinmiştir.

Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın ayrılmaz bir parçası olduğundan bahsedilen protokollerde ise Türkiye ile Irak'ın protokollerin ilgili olduğu konulara dair işbirliğinin yapılması bu amaçla karşılıklı mühendis, jeolog, teknisyen, doktorlar gönderilmesini, yapılan araştırma ve çalışmalar neticesinde elde edilecek sonuçların diğer tarafla paylaşılması konu ediliyordu.

Güvenlik İşlerinde Karşılıklı Yardımlaşma'yı ve Sınır Güvenliği'ni öngören 2 ve 6 Numaralı Ek Protokollerin, ülke güvenliğini konu edinmesi açısından farklı bir önemi bulunmaktadır. Zira Güvenlik Protokolü'nde; Sınırlardan geçiş işlemi, usulsüz ve pasaportsuz geçişlerin tespit edildiği takdirde yapılması gerekenler (madde:1-4) karara bağlanıyor; Silah, uyuşturucu madde, mal ve insan kaçakçılığının önlenmesi için işbirliği yapılacağı (madde:5); Taraf devletlerin, diğer tarafın güvenliğini bozan ve isyan niteliği taşıyan ve iki ülkenin kanunlarına aykırı olan zararlı ve yıkıcı propagandalar ve faaliyetler hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunmayı taahhüt ettiği (madde:10); Tarafların, iki devletin memur, zabıta veya emniyet güçlerinin çalışmalarına yardım etmek ve bu görevlilerin yetişmesini sağlamak amacıyla karşılıklı görevlendirmeler yapılabileceği, karşı tarafın eğitim kurumlarında okumak üzere öğrenci veya memur gönderilebileceği (madde:15) belirtiliyordu.⁵⁷¹

6 Numaralı Hudut Protokolü'nde ise; İki ülke arasındaki sınırın her iki tarafında bulunan 75'er km.lik alanda çıkacak ve sınır ilişkilerinin düzenini bozacak her türlü olay ve anlaşmazlığın, tarafların tayin ettiği makamlarca incelenip çözümleneceği (madde:5); Sınır bölgesinde diğer tarafın rejimine veya güvenliğine karşı yöneltilen eylemlerde bulunmak amacıyla bir veya birkaç kişinin hazırlık yaptığını öğrendikleri anda hemen birbirlerine haber verecekleri, ilgili makamların her ne mahiyette olursa olsun ülkelerinde işlenen ve faillerinin diğer tarafa kaçması imkanı bulunan tüm haydutluk eylemlerini karşılıklı olarak birbirlerine bildirecekleri (madde:12); Tarafların, tek veya topluca hareket eden silahlı şahısların taarruzlarına karşı sınırı korumak amacıyla türü ne olursa olsun savaş mühimmatı taşıyan her kişinin sınırdan içeri girmesini önlemek için gerekli tedbirleri alacakları (madde:14); Sınır bölgesinde işlenecek suçların veya haydutluk faaliyetlerinin faillerinin veya bu tür suçlar işleyip de sınır bölgesine kaçanların ilgili makamlarca hemen tutuklanacağı (madde 16) taahhüt edilmiştir.⁵⁷²

Güvenlik ve Hudut Protokollerinin, Osmanlı Devleti zamanından bu yana Irak'ın kuzeyinde yaşayan silahlı aşiretlerin her iki taraf için de sorun teşkil ettiği ve etmeye de

⁵⁷¹ **Düstur**, Tertip:III, c.28, s.1506-1508.

⁵⁷² **A.g.e.**, s.1515-1521.

devam ettiği düşünülürse önemi daha net anlaşılır. Zaten bu antlaşmaların yapıldığı sıralarda Irak'ın kuzey bölgelerinde yaşamlarını sürdüren Barzan Aşireti'nin Irak Hükümeti'ne karşı isyan ettiği haberleri geliyordu.⁵⁷³ Üstelik İran Parlamentosu'nun eski üyelerinden bir Kürt politikacı, Mahabad'da toplanmış olan İran, Türkiye, Irak ve Suriye Kürtlerinin Musul şehrini başkent kabul etmek suretiyle yeni ve büyük bir Kürt devleti ilan etmiş olduklarını söylemiştir.⁵⁷⁴ Gerek Irak'ta çıkan isyanlar, gerek İran'da böyle bir devletin kurulması, gerekse bu devlette Irak'a isyan eden Barzani Aşireti'nin reisi Molla Mustafa Barzani'nin de görev alması, söz konusu protokollerin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak egemen bir devletin, tek bir nedenden ötürü başka bir egemen devletle bu kadar geniş kapsamlı bir antlaşma yapmayacağı gibi yapılan antlaşmaların da bu tarz sınır güvenliğini tehdit edici durumların bertaraf edilmesi konusunda işbirliğini öngöreceği unutulmamalıdır.

Öte yandan, Türkmenleri ilgilendiren en önemli protokolün, “3 Numaralı Ek Protokol: Eğitim, Öğretim ve Kültür İşbirliği Protokolü” olduğuna hiç şüphe yoktur. Türkmenler açısından oldukça önemli olan ve Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı (UNESCO) Anayasası'ndaki ilkeleri gerçekleştirmek için Türkiye ile Irak'ın kendi aralarında anlaşığı belirtilen beş maddelik protokolün başlıca maddeleri özet olarak şöyledir:

Madde 1- Taraflar, yukarıda sözü edilen Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı Anayasası'nın prensiplerine uyarak aralarında kültür yakınlığını sağlayacak bütün işlerde karşılıklı yardım yapılması, devamlı veya geçici olarak birbirlerine öğrenci, öğretmen ve uzmanlar göndermeleri, her iki memleketin kültür ve tarihiyle ilgili bütün konuların araştırma ve incelemeleri için kolaylıklar gösterilmesi ve her iki tarafın kendi kanunlarına uyulmak şartıyla, öğretim ve bilim kurumlarının teorik ve uygulamalı öğretimlerinden karşılıklı faydalanması hususlarını sağlamayı kabul etmektedirler.

Madde 3- Bu protokol gereğince iki memleket arasında eğitim, öğretim ve kültür alanlarında gerçekleştirilecek işbirliğinin başlıca konuları şunlardır;

1- İki memleket okullarınca verilen doktora da dahil bütün diplomaların karşılıklı öğretim basamaklarına kabulü konusunda denkliğini tanımak.

2- Ticaret okullarında, yabancı dil öğretiminde karşılıklı olarak ve öğrenilmesi isteğe bağlı olmak şartıyla Türkçe ve Arapça'ya yer vermek.

3- Yatılı Devlet Okullarında parasız okutulmak üzere belli sayıda öğrenci değiştirmek.

5- Gençler arasında komşu memleketin dilini tam yetenekle öğrenme isteğini uyandırıcı

⁵⁷³ **BCA.**, 30..10.0.0/ 259.747..48. (3 Nisan 1946); Ercümen Ekrem Tall, “İsyan Eden Şeyh”, **Son Posta**, 11 Eylül 1945, s.1; “Irak'ta Asi Kürtlerle Hükümet Kuvvetleri Çarpışıyorlar”, **Son Posta**, 21 Eylül 1945, s.3; A.g.m., **Yeni Sabah**, 10 Nisan 1946, s.5; “Iraktaki Kürt Harekâtı”, **Yeni Sabah**, 18 Nisan 1946, s.1.

⁵⁷⁴ “Bir Kürt Devleti mi?”, **Yeni Sabah**, 4 Nisan 1946, s.1.

ödülleri koymak.

7- Kültür ve izcilik gezi ve toplantıları yapmak yoluyla yüksek ve orta öğrenim gençlerinin tanışma ve beraber çalışmalarını sağlamak.

8- Ticaret okullarında okutulacak Türkçe ve Arapça dersleri için öğretmen değiştirmek.

9- Üniversite ve yüksek okulların türlü öğretim dallarında profesör değiştirmek.

10- İki memleket üniversite ve yüksek okulları tarafından Türkiye ve Irak'ın büyük merkezlerinde kültür haftaları tertiplenmesi yoluyla iki memleket yüksek öğretim üyeleri arasında tanışma ve işbirliğini sağlamak.

11- Sanat öğretmeni yetiştiren kul ve enstitülerle kurslardan karşılıklı faydalanmak.

13- Ankara ve İstanbul Üniversitelerindeki “*Arap Dili ve Edebiyatı Enstitüleri*” gibi Bağdat'ta da bir “*Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü*” açmak.

15- İki memleketin bilim hayatı ve eğitim işleri üzerinde incelemelerde bulunmak için karşılıklı uzmanlar ve öğretmenler göndermek.

16- Kültür-sanat işleri, spor ve izcilik faaliyetleri veya tatil ve inceleme gezisi yapmak üzere diğer memleketlere gidecek olan öğretmen, uzman, sanatçı ve öğrenci gruplarına devlet taşıtlarında indirimli tarife uygulamak ve kendilerini devlet tesislerinde parasız konaklamalarını sağlamak.

17- İki memleket radyolarında Türkiye ve Irak saatleri ayırarak iki tarafın birbirlerini daha yakından tanımalarını sağlayacak yayınlarda bulunmak, gazete, dergi, sinema ve benzer araçlarla iki memleketi birbirine tanıtıcı faydalı bilgiler yayınlamak.

18- Karşılıklı resmi ve özel sanat, müzik, tiyatro ve resim grupları için ziyaretler tertip etmek.

27- İslam kültürünün ve iki memleket tarihinin diğer ortak taraflarının birlikte ve aynı anlayışla incelenmesini sağlayacak bilim toplantıları yapmak. İki memleketin bilim adamları arasında fikir işbirliğini sağlayarak birlikte yayınlarda bulunmak.

28- İki memlekette tertiplenen milli tören ve gösterilere, yapılan bilim ve eğitim kongrelerine öteki memleketin temsilcilerini çağırarak.

Madde 4- Bu protokolün hükümlerini yerine getirmek için her iki memleketin Milli Eğitim Bakanlarının başkanlığında, üçü Türk üçü Iraklı olmak üzere altı kişiden müteşekkil bir “*Türkiye-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu*” oluşturulacaktır.

Madde 5- Türk-İrak İşbirliği Komisyonu, nöbetleşe Türkiye ve Irak'ta olmak üzere yılda bir defa ve toplantının yapıldığı memleket Milli Eğitim Bakanı'nın başkanlığında toplanacaktır. Her toplantının görüşme tutanağı ve alınan kararlar bir rapor halinde yazılarak örnekleri iki devletin Hükümet Başkanları ile Milli Eğitim Bakanlarına ve Birleşmiş Milletler

Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı Genel Sekreteri'ne verilecektir.⁵⁷⁵

Eğitim Protokolü'nün maddelerinden de anlaşılacağı üzere tüm Irak vatandaşları için olduğu gibi özellikle Irak'ta eğitim-öğretim konusunda büyük zorluk çeken Türkmenleri de ilgilendiren birçok husus çözüme kavuşturulmuştur. Artık her iki ülke okullarının verdiği diplomaların denkliği tanınacak; Türkiye'de Arapça, Irak'ta Türkçe, Ticaret okullarında seçmeli ders olacak; karşılıklı öğrenci kabul edilecek; hatta öğretmen, teknisyen, akademisyen, sanatçıların değişimleri dahi söz konusu olabilecektir. Ayrıca her iki ülke vatandaşlarının birbirlerini tanıması ve anlaması için gazete, dergi, sinema, radyo gibi görsel, işitsel ve yazılı araçlarla bilgiler verilebilecektir. Dolayısıyla alınan tüm bu kararların bilhassa Türkmenler için büyük faydalar sağlayacağı söylenebilir. Çünkü Türkiye'de eğitim görmek, Türkçe öğrenmek isteyen Türkmenler, bu tarihten sonra isteklerine ulaşabileceklerdir.

Eğitim Protokolü'nün bir diğer önemi, 4. ve 5. maddelerde belirtilen şartlar altında bir "Türkiye-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu"nun kurulmasını öngörmüş olmasıdır. Antlaşmadan hemen sonra kuruluş çalışmaları başlatılan Komisyon, ilk toplantısını 15 Eylül 1950 tarihinde Ankara'da yapmıştır. Görüşmelerde, 3 Numaralı Eğitim Protokolü'nün 3. maddesinde yer alan hükümler ele alınmış, hepsi tek tek incelenerek detaylandırılmış ve kabul edilmiştir.⁵⁷⁶ Alınan kararlar içerisinde; karşılıklı olarak Irak'ta ve Türkiye'de birer Kültür Ateşesi bulundurması hususunda komisyonların kendi hükümetlerine tavsiyede bulunacaklarını belirten bölüm kayda değerdir (madde:4). Ayrıca her iki memlekette de karşı tarafının dilinin öğrenilmesinin sağlanması amacıyla üniversite ve yüksek okullarda İngilizce, Almanca, Fransızca gibi Türkçe ve Arapça'nın da yabancı dil statüsüne getirilmesine karar verilmiştir (madde:5/a).⁵⁷⁷ Hatırlanacak olursa Eğitim Protokolü'nde bu husus sadece Ticaret okulları ile sınırlı kalmıştı. Ancak komisyonun aldığı kararla bu imkanın kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca Kültür Ateşesi bulundurma kararı, Türkiye ile Irak arasındaki kültür münasebetlerini geliştireceğinden, özellikle de eğitim amacıyla Türkiye'ye gelen, Irak'a giden öğrenci veya görevli personelin işlemlerinin daha düzenli yürütülmesini sağlayacağından önemli bir konudur.

Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile ekli protokollerinin imzalanması ve ardından Türkiye-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun oluşturularak çalışmaya başlaması, Türkiye'nin Irak ile olan kültür temaslarına resmi bir hüviyet kazandırmıştır. Nitekim bu antlaşmaya dayanılarak ve Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun da tavsiyesiyle kısa bir süre sonra karşılıklı Kültür Ataşelikleri ihdas edilmiştir. Ankara'da bir "İrak Kültür Merkezi" açılmış, mukabilinde önce

⁵⁷⁵ **Düster**, Tertip:III, c.28, s.1508-1511.

⁵⁷⁶ **BCA.**, 30..18.1.2/ 125.22..1.-3-12 (21 Mart 1951). Türk-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu tarafından alınan kararların 21 Mart 1951 tarihinde kabulüne ilişkin Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. **Düster**, Tertip:III, c.32, Kanun No:12709, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1951, s.1287-1293.

⁵⁷⁷ **BCA.**, 30..18.1.2/ 125.22..1.-4-5 (21 Mart 1951).

Bağdat'ta ardından da Kerkük'te birer “*Türk Kültür Merkezi*” açılarak faaliyete geçmiştir.⁵⁷⁸

Aslında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bağlı protokollerin yapılmasından önce, Irak'tan Türkiye'ye öğrenci gönderildiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey'in Ankara'ya gönderdiği 1933 yılına ait değerlendirme raporuna göre, Iraklı üç öğrenci eğitim görmek için Türkiye'de bulunmaktadır.⁵⁷⁹ Ayrıca Irak Hükümeti'nin Türkiye'ye göndermek istediği askeri öğrenciler hakkında Milli Savunma ve Hariciye Bakanlıklarından yazılan tezkerelerin 17 Haziran 1937'de Bakanlar Kurulu'nda görüşüldüğü ve bunlardan bazılarının eğitim için Harita Genel Müdürlüğü'ne, bazılarının ise Askeri Tıbbiye ve Baytar Okullarına alınmasına karar verildiği görülmüştür.⁵⁸⁰

Aşağıda, Türkiye ile Irak arasında yapılan değişimler neticesinde; eğitim almak ve görev yapmak amacıyla Türkiye gelmiş ve Irak'a gitmiş kişiler tespit edilebildiği kadarıyla verilmiştir.

Irak'tan Türkiye'ye gelerek burada eğitim alan öğrencilerden, Türkmen olanları belirtmek suretiyle⁵⁸¹, tespit edilenler şunlardır;

Tablo 1.3: Irak'tan Türkiye'ye Eğitim Almak İçin Gelen Öğrenciler⁵⁸²

	Adı Soyadı veya Toplam Sayısı	Geldiği Yer	Türkiye'de Tespit Edildiği Tarih	Eğitim Göreceği Alan veya Okul	Açıklama
1	1 Öğrenci	Irak	1933 yılı veya öncesi	Tütün	
2	2 Öğrenci	Irak	1933 yılı veya öncesi	Ev İdaresi ve Dikiş	Kız öğrenci
3	Vahdettin	Irak	1946-1947	İÜ Tıp Fakültesi 2. sınıf	Türkmen / CHP yurt ücretini veriyor
4	Fatih	Irak	1946-1947	İÜ Tıp Fakültesi 1. sınıf	Türkmen/ CHP yurt ücretini veriyor
5	Hakkı	Irak	1946-1947	İÜ Tıp Fakültesi 1. sınıf	Türkmen/ CHP yurt ücretini veriyor
6	Abdülkadir	Irak	1946-1947	İÜ Tıp Fakültesi 1. sınıf	Türkmen/ CHP yurt ücretini veriyor
7	Abdülkerim	Irak	1947	İÜ Tıp Fakültesi 1. sınıf	Türkmen/ CHP yurt ücretini veriyor
8	Adnan Naci	Irak	1947	İÜ Tıp Fakültesi 1. sınıf	Türkmen/ CHP yurt ücretini veriyor
9	Rıza Tahir Osmanoğlu	Kerkük	1946	İÜ Tıp Fakültesi 4. sôemestir	
10	Cemil A. Sami	Bağdat	1946	İÜ Tıp Fakültesi	
11	Hasan M.Kasimi	Bağdat	1946	İÜ Tıp Fakültesi	

⁵⁷⁸ Celâl Başar, “*Türk Irak Kültür Antlaşması ve Bugünkü Durum*”, **Orta Doğu**, Yıl:3, Sa.31, Kasım 1964, s.20.

⁵⁷⁹ **BCA.**, 30..10.0.0/259.742..10.-56 (Gün Yok/Ay Yok/1933).

⁵⁸⁰ **BCA.**, 30..18.1.2/ 76.56..8. (17 Haziran 1937).

⁵⁸¹ Türkmen olup olmadıkları konusunda bilgi edinilemeyen kişilerin geldikleri yerler bir fikir verebilir.

⁵⁸² Kullanılan kaynaklarda, Irak'tan Türkiye'ye eğitim almak için gelen öğrencilerin isimlerinin bulunmadığı durumlarda sayıları belirtilmiş, Irak'ın hangi bölgesinden geldiklerinin belirtilmediği hallerde genel olarak “*Irak*” yazılmış, eğitim göreceği okulunun isminin belirtilmediğinde ise eğitim alanı verilmiştir.

12	Abdurrahman Altın	Kerkük	1959	AÜ Tıp Fakültesi Son sınıf	Türkmen/ Devlet bursu veriliyor
13	10 Öğrenci	Irak	1960	AÜ Ziraat Fakültesi	Kerkük Türkmenlerinden/ Devlet bursu veriliyor
14	10 Öğrenci	Irak	1968	Ankara Yüksek Öğretmen Okulu	Türkmen / Devlet bursu veriliyor
15	10 Öğrenci	Irak	1968	Veteriner ve Ziraat Fakülteleri	Türkmen/ Devlet bursu veriliyor

Kaynak: BCA., 30..10.0.0/259.742..10.-56 (Gün Yok/Ay Yok/1933); BCA., 490.01.0.0/1197.197.1 - 1,9,11,14,19,23,27 (12 Mart 1947); BCA., 30..18.1.2./ 151.73..15. (7 Şubat 1959); BCA., 30..18.1.2/ 154.75..7. (22 Ocak 1960); BCA., 30.18.1.2/ 227.85..12. (4 Aralık 1968); BCA., 30..18.1.2/ 228.89..5. (9 Aralık 1968).

Türkiye’deki Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde yapılan araştırmalar neticesinde bu konuya ilişkin elde edilebilen belgelerin sayısı, görüldüğü gibi sadece 6’dır. Elde edilebilen belgelerde, Irak’tan Türkiye’ye eğitim almak için gelen öğrencilerin sayısı ise 43 olarak tespit edilmiştir. Ancak incelenen dönem içerisinde, söz konusu amaç için Türkiye’ye gelen öğrencilerin sayısının bu kadar sınırlı olmayacağı kesindir. Kesin sonuçlara ulaşılamamasının, yapılan müracaatlara karşın Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nin henüz açılmamış olmadığının belirtilmesi, dolayısıyla buradaki belgelere ulaşılamaması⁵⁸³ ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde 1978 yılı sonrasına ait belgelerin kullanıcılara açık olmaması⁵⁸⁴ gibi çeşitli sebepleri vardır.

Burada belirtmek gerekir ki, 6 belgede tespit edilen toplam 43 öğrenciden ilk üçü, 1933 yılında veya öncesinde Türkiye’ye gelmiştir. Geriye kalanlar ise 1947-1968 yılları arasında Türkiye’ye gelen Iraklı öğrencilerdir. Bunlar içerisinden 37 tanesi Türkmen’dir. Türkmen öğrencilerden de 31 tanesine doğrudan devlet tarafından, 6 tanesine de yurt paralarının karşılanması suretiyle CHP tarafından burs verilmiştir. Bu tespitler, Türkiye’nin Türkmenlere gösterdiği hassasiyetin derecesini ortaya koymak adına bir fikir verebilir.

Öte yandan 15 Eylül 1950 tarihinde Ankara’da toplanan Türkiye-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu, aldığı 3 numaralı kararda; “1951-1952 ders yılında, Irak’tan Türkiye’ye, Türkiye’den Irak’a beşer öğrenci gönderilecek”tir⁵⁸⁵ denilmesine karşın, bu kararın uygulanıp uygulanmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

1946 Antlaşması ve protokollerinin yapılmasından sonra öğrenciler dışında öğretmen,

⁵⁸³ Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde çalışma yapmak ve buradaki belgelerden yararlanmak amacıyla tarafımızdan yapılan 12 Ağustos 2008 tarihli ilk başvuru, “Arşivimizin tasnifine yönelik çalışmalar henüz tamamlanmadığından araştırmacıların istifadesine sunulmamaktadır. Bu nedenle arşivimizde araştırma yapma talebiniz bu aşamada karşılanamamaktadır.” denilmek suretiyle, 15 Ağustos 2008’de Dışişleri Bakanlığı GİDB/Arşiv Şubesi tarafından kabul edilmemiştir.

14 Ağustos 2008 tarihli ikinci başvuruda ise bazı belgelerin künyeleri verilerek tarafımıza ulaştırılması istenilmiş ancak Türk Dışişleri Bakanlığı Bilgi Edinme Birimi tarafından 5 Eylül 2008 tarihinde bilgiedinme@mfa.gov.tr yoluyla verilen cevapta; “belgelerin tasniflerinin henüz tamamlanmadığı ve araştırmacıların hizmetine açılmadığı” gerekçe gösterilerek talebimiz geri çevrilmiş ve karşılanmamıştır.

⁵⁸⁴ Arşiv kaynaklarına ulaşma konusunda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nden 27 Mayıs 2008’de istenilen destek üzerine bilgiedinme@basbakanlik.gov.tr adresinden 30 Mayıs 2008 tarihinde gönderilen bilgi.

⁵⁸⁵ BCA., 30..18.1.2/ 125.22..1.-4 (21 Mart 1951).

teknisyen, Akademisyen gibi meslek gruplarına mensup kişilerin de Türkiye ile Irak arasında karşılıklı değişimlerinin yapıldığı görülmüştür. Irak'tan Türkiye'ye görevli olarak gelenlerden, Türkmen olduğu anlaşılanlar belirtilmek suretiyle, tespit edilenler şöyledir;

Tablo 1.4: Irak'tan Türkiye'ye Görevli Olarak Gelenler

	Adı Soyadı veya Toplam Sayısı	Geldiği Yer	Türkiye'de Tespit Edildiği Tarihi	Türkiye'de Çalışacağı Kurum ve/veya Mesleği	Açıklama
1	Cemal Muhtar	Irak	24 Ekim 1957	AÜ İlahiyat Fakültesi Arapça Okutmanlığı	
2	Vahdettin Türkmen	Irak	13 Mayıs 1959	AÜ Tıp Fakültesi Uzmanlığı	Türkmen(?)
3	Yaşar Kölemen	Irak	30 Eylül 1963	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü	Kerkük Türkmenlerinden
4	Duroid Sıdkı	Irak	9 Eylül 1964	İÜ Edebiyat Fakültesi Yabancı Diller Okulu İngilizce Okutmanlığı	
5	Necdet Koçak	Irak	30 Ocak 1965	Tarım Bakanlığı'na bağlı Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Atölyesi	Ziraat Yüksek Mühendisi/ Türkmen
6	Nazmi Şükrü	Irak	18 Haziran 1965	Karayolları Genel Müdürlüğü	İnşaat Yüksek Mühendisi/ Türkmen
7	Muhammet Gazi	Irak	12 Temmuz 1968	PTT. Genel Müdürlüğü İzmir Bölgesinde Yapı Kısım Amiri	Kerkük Türkmenlerinden
8	Nasih Fahri	Irak	5 Kasım 1968	Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü Merkez Atölyesi	Ziraat Yüksek Mühendisi/ Kerkük Türkmenlerinden
9	Fuat Sait Abdülgani	Irak	20 Şubat 1969	Ziraat İşleri Genel Müdürlüğü Taşra Teşkilatı	Ziraat Yüksek Mühendisi/ Türkmen

Kaynak: BCA., 30..18.1.2/ 147.55..12. (24 Ekim 1957); BCA., 30..18.1.2/ 152.23..16. (13 Mayıs 1959); BCA., 30..18.1.2/ 173.52..6. (30 Eylül 1963); BCA., 30..18.1.2/ 180.54..18. (9 Eylül 1964); BCA., 30..18.1.2/ 183.8..11. (30 Ocak 1965); BCA., 30..18.1.2/ 186.35..5. (18 Haziran 1965); BCA., 30..18.1.2/ 222.53..19. (12 Temmuz 1968); BCA., 30..18.1.2/ 226.79..2. (5 Kasım 1968); BCA., 30..18.1.2/ 230.12..9. (20 Şubat 1969).

1957-1969 yılları arasını kapsayan tespitlerde, toplam 9 Iraklı'nın Türkiye'ye gelerek görev yaptığı anlaşılmıştır. Bunlardan 6 tanesinin kesin olarak Türkmen olduğunun belirlenmesi, yine Türkiye'nin Iraklı Türkmenlere sadece eğitim alanında değil iş imkanları açısından da olanaklar sağladığını göstermekte ve Türkmenlere tanıdığı önceliği ortaya koymaktadır.

Yapılan tespitlerin de dahil olması muhtemel gözükken bir bilgiye göre ise Irak Hükümeti, çeşitli alanlarda eğitimlerini gerçekleştirmek üzere 1960 yılına kadar Türkiye'ye 75 öğrenci göndermiştir. 32 profesör ile 24 Türk Kültür Merkezi öğrencisi (ki bunların çoğunluğu Irak Eğitim Teşkilatı'nda öğretmendir) de Türkiye'ye gelmiş ve burada eğitim kurumlarını, sanayi tesislerini gezmişlerdir.⁵⁸⁶

Türkiye'den Irak'a görevlendirme ile giden emekli ve kamu çalışanları ise şöyle tespit

⁵⁸⁶ Başar, a.g.m., s.20.

edilebilmiştir;

Tablo 1.5: Türkiye’den Irak’a Görevli Olarak Gidenler⁵⁸⁷

	Adı Soyadı veya Toplam Sayısı	Türkiye’de Çalıştığı Kurum ve/veya Mesleği	Gönderilme Karar Tarihi	Irak’ta Çalışacağı Kurum
1	Yusuf Hüsni Başarır	Emekli Dış Tabibi, Yarbay	22 Eylül 1949	Sıhhiye Bakanlığı
2	Nezahat Aydemir	Ankara Kız Teknik Öğretmen Okulu Biçki-Dikiş Öğretmeni	21 Mart 1951	Bağdat Melike-i Aliye Kız Muallim Okulu
3	Hasan Rıza Ayman	Emekli Doktor	4 Aralık 1951	Irak Hükümeti nezdinde
4	Hüseyin Yahya Şaylıman	Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu Elektrik Atölyesi Öğretmeni	21 Mayıs 1955	Irak’ta Öğretmen
5	Hayrettin Cumalı	Ankara İkinci Sanat Enstitüsü Motor Atölyesi Öğretmeni	21 Mayıs 1955	Irak’ta Öğretmen
6	Mesut Cemil	Ankara Radyosu Müdürlüğü Müzik Yayınları Şefi	1 Kasım 1955	Irak Hükümeti nezdinde
7	Mükerrem Berk	Cumhurbaşkanlığı Filarmoni Orkestrası Üyesi	29 Kasım 1955	Irak Hükümeti nezdinde
8	Nuriye Şehitoğlu	Ankara Yıldırım Beyazıt Ortaokulu Ev İşleri Öğretmeni	10 Mart 1956	Irak Kız Enstitülerinden birinde
9	Cevdet Çağla	Ankara Radyosu Müdürlüğü Program Müdürü	14 Eylül 1956	Irak Hükümeti nezdinde
10	Hüseyin Bakan	İnhisarlar Umum Müdürlüğü Tütün Mütahassısı	2 Ekim 1956	Irak Hükümeti nezdinde
11	Suat Çetin	İnhisarlar Umum Müdürlüğü Tütün Mütahassısı	2 Ekim 1956	Irak Hükümeti nezdinde
12	Tiraje Arı	Ankara Atatürk Kız Enstitüsü Resim Öğretmeni	20 Eylül 1957	Melike Aliye Kız Koleji
13	Nafi Türkay	Askeri Veteriner Biyoloji Enstitüsü Muayene ve Tahlil Laboratuvar Şefi Veteriner Albay Doktor	4 Nisan 1958	Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti
14	Hasip Kurtpınar	Ankara-Etlik Bakteriyoloji Enstitüsü Şefi Doçent Doktor	24 Ağustos 1960	Irak Hükümeti nezdinde
15	Nezihe Altınakar	Diyarbakır Kız Enstitüsü Moda-Çiçek Öğretmeni	19 Eylül 1961	Bağdat Tahrir Okulu
16	Hüseyin Aytaş	MEB Eğitim Birimi Uzmanı ve Türkçe Öğretmeni	9 Aralık 1968	Irak Türk Kültür Merkezi
17	M.Agah Önen	İzmir Kestelli Ortaokulu Türkçe Öğretmeni	9 Aralık 1968	Irak Türk Kültür Merkezi
18	M.Aydın Kuran	MEB Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Uzmanı	9 Aralık 1968	Irak Türk Kültür Merkezi
19	Şevket Kurtkan	MEB Talim ve Terbiye Dairesi Üyesi	9 Aralık 1969	Irak-Kerkük Türk Kültür Merkezi
20	Arif Hikmet Par	İstanbul Rüştü Uzel Kız Enstitüsü Edebiyat Öğretmeni	9 Aralık 1969	Irak-Kerkük Türk Kültür Merkezi
21	Kadriye Alper	Ankara Ulus Ortaokulu Öğretmeni	9 Aralık 1970	Irak-Kerkük Türk Kültür Merkezi

Kaynak: BCA., 30..18.1.2/ 120.70..11. (22 Eylül 1949); BCA., 30..18.1.2/ 125.23..12. (21 Mart 1951); BCA., 30..18.1.2/ 127.86.15. (4 Aralık 1951); BCA., 30..18.1.2/ 139.46..19. (21 Mayıs 1955); BCA., 30..18.1.2/141.102..20. (29 Kasım 1955); BCA., 30..18.1.2/ 141.92..18. (1 Kasım 1955); BCA., 30..18.1.2/ 142.21..20. (10 Mart 1956); BCA., 30..18.1.2/ 144.77..4. (14 Eylül 1956); BCA., 30..18.1.2/ 144.82..6. (2 Ekim

⁵⁸⁷ Tabloda sadece, en az bir yıllık bir süre için Irak Hükümeti nezdinde çalışmak üzere Türk Hükümeti tarafından verilen izin ve görevlendirme neticesinde Irak’a giden kişiler yer almaktadır. Tabi bunların çoğunun çalışma süreleri daha sonra bir veya birkaç defa uzatılmıştır. Bunların dışında, Irak’ta tetkiklerde bulunmak veya özel amaçlı bir konunun görüşülmesi amacıyla birkaç haftalığına Irak’a gönderilen kişilere yer verilmemiştir.

1956); **BCA.**, 30..18.1.2/ 147.48..17. (20 Eylül 1957); **BCA.**, 30..18.1.2/ 148.18..4. (4 Nisan 1958); **BCA.**, 30..18.1.2/ 156.13..20. (24 Ağustos 1960); **BCA.**, 30..18.1.2/ 162.49..3. (19 Eylül 1961); **BCA.**, 30..18.1.2/ 228.88..16. (9 Aralık 1968); **BCA.**, 30..18.1.2/ 242.81..14. (9 Aralık 1969); **BCA.**, 30..18.1.2/ 260.87..13. (9 Aralık 1970).

1949-1970 yılları arasında çeşitli alanlarda görev yapmak üzere Irak'a gidenlerin sayısı 21 olarak belirlenmiştir. Giden görevliler içinde; 10 tane öğretmen, 1 tane Dış Hekimi, 1 tane Doktor, 1 tane Müzik Yayınları Şefi, 1 tane Orkestra Üyesi, 1 tane Radyo Program Müdürü, 2 tane Tütün Uzmanı, 1 Veteriner, 1 Akademisyen, 1 tane Kütüphane Uzmanı ve 1 Eğitimci bulunmaktadır. Çoğunluğu oluşturan öğretmenlerden 4 tanesi ile Eğitimci ve Kütüphaneler Uzmanı, Bağdat ve Kerkük'teki Türk Kültür Merkezlerinde görev yapmak üzere Irak'a gitmişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin Irak'ta Türk kültürünün yaygınlaşması için sergilediği çabayı ve Türkmenlere verdiği önemi göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yine, Irak'a giden diğer görevlilerde olduğu gibi Irak'taki Kültür Merkezlerine gönderilen öğretmen, eğitimci ve uzmanların da görev sürelerinin yenilenerek birkaç kez uzatılmış olması, Türkiye'nin bu çabasında istikrarlı ve kalıcı olmaya çalıştığını göstermektedir.

Sonuç itibariyle bu protokoller neticesinde, Türkiye dışındaki Türkler arasında Irak Türkmenlerinin özel bir ayrıcalık elde ettikleri söylenebilir. Kıbrıs Türkleri bir tarafa bırakılırsa, o yıllarda Türkiye'de okumak yalnız Irak Türklerine sağlanmış bir imtiyazdır. Yapılan anlaşmalar sayesinde Türkmenler başta olmak üzere Iraklıların Türkiye'de özellikle çeşitli imtiyazlarla eğitim görmesi karara bağlanarak büyük bir aşama kaydedilmiştir.⁵⁸⁸

1.9.2. Gavurbağı Katliamı

Türk-İrak dostluğunun geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde, Irak'ta Türkmenlere karşı uygulanan baskının, giderek sertleştiğini görülmektedir. 12 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşen ve Irak tarihine "*Gavurbağı Katliamı*" olarak geçen kıyım bunlar içerisinde en unutulmaz olanıdır.

Türkmenlerin 1924 yılında gerçekleşen katliamdan 22 yıl sonra maruz kaldıkları bu olay, Gavurbağı yani "*Hıristiyan Bahçesi*" adı verilen zeytin bahçesinde gerçekleştiğinden dolayı bu isimle anılmıştır.⁵⁸⁹

Katliamın gelişim süreci, II. Dünya Savaşı yıllarında iktidara gelen Raşid Ali Geylani Hükümeti dönemine dayanmaktadır. Bu dönemde Irak'taki milliyetçiler, Geylani'nin İngiliz karşıtı politikalarına destek vermekteydi. Almanya'ya yakın bir politika izleyen Raşid Ali Hükümeti'nin ise İngilizlerin kendisine karşı düzenleyebileceği bir askeri hareket karşısında

⁵⁸⁸ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.120.

⁵⁸⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.38.

Almanya'dan destek alması muhtemeldi. Bu yardım, ancak Almanların birliklerini Türkiye toprakları üzerinden Irak'a geçirmesiyle mümkün olacağından, Türkiye de Raşid Ali Hükümeti'nin iktidarda kalmasına pek sıcak bakmıyordu. Zaten bir süre sonra da, 1 Haziran 1941'de, İngilizler Irak'ı işgal etmiş, böylece Raşid Ali Hükümeti devrilmiş, ardından 3 Haziran 1941'de ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. 2 Mart 1946'ya kadar uygulanacak olan sıkıyönetim döneminde, Irak'ta en fazla ön plana çıkan kişi "*Fahd*" olarak bilinen solcu ve emperyalizm karşıtı Yusuf Salman Yusuf olmuştur. Bu kişi, 1941-1947 arası liderliğini yaptığı Irak Komünist Partisi (IKP)'nin çalışmalarıyla Irak halkı üzerinde oldukça etkili olmaya başlamıştır. Fahd'ın liderliği altındaki IKP, özellikle "*Sendika Hakları*" adına yapılan mücadelede etkin rol oynamış, resmiyet kazanan 16 sendikadan 12'sine öncülük etmiştir. Demiryolu İşçi Sendikası, Basra Limanı Sendikası ve Irak Petrol Sendikası bunlar içerisinde en önemli olanlarıydı. Bu iş kollarını oluşturan şirketlerin yönetimi ise İngiltere'nin elindeydi.⁵⁹⁰

IKP yanlısı olan bu sendikalardan Demiryolu İşçi Sendikası, 1945 yılı Nisan ayı ile Şubat 1946'da iki kez greve gitmiştir. Diğer bir grev, 5 Mart 1946 tarihinde Bağdat'ta matbaa işçileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Grevlerin temel amacı, ücretlerin arttırılması, işverenler tarafından sergilenen keyfi cezalandırılmalara ve işten çıkarmalara son verilmesi ve daha rahat çalışma imkanlarının sağlanması idi. Ayrıca IKP etkisinde olan Siyonizmle Mücadele Grubu ile Ulusal Bağımsızlık Partisi'nin organize ettiği 3000 kişilik öğrenci ve işçi grubu, 28 Haziran 1946'da Bağdat'ta İngiliz Büyükelçiliğine doğru bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Yürüyüşün amacı, İngilizlerin ülkeden çıkarılması ve Filistinliler için adaletin sağlanması idi. Polis, yürüyüşü ve gösterileri bastırıp engelleyemeyince ateş açmış, bir kişiyi öldürüp dört kişiyi yaralamıştır. Irak Krallığı döneminde polis güçleri, ilk kez bir gösteri grubuna ateş açtığından, bu olay, Irak tarihinde çok önemli bir yer tutmuştur.⁵⁹¹ Zaten benzer ikinci olay da, 3 Temmuz 1946'da Kerkük'te Irak Petrol Şirketi'nde çalışan ve büyük bir kısmını Türkmenlerin oluşturduğu işçilerin greve gitmesiyle yaşanacaktır.

Irak Petrol Şirketi'nde çalışan işçiler, çalışma imkanlarının iyileştirilmesini ve ücretlerinin arttırılmasını sağlamak amacıyla, kendilerini temsil etmek üzere oluşturdukları bir heyeti, 13 Haziran'da, şirket müdürüne göndermişler, şirket müdürü, isteklerinin karşılanacağı garantisini vermesine karşın tatmin olmayan işçiler, başka bir heyeti Kerkük Valisi Emin Halis'e göndermişlerdir. Vali, 19 Haziran'da yaptığı açıklamada; haklarını istemeleri için devlet dairelerinin işçilere açık olduğunu, şirket müdürünün kendisine sunulan talepleri

⁵⁹⁰ Koçsoy, **a.g.e.**, s.55-64; Yılmaz, **a.g.t.**, s.35-36.

⁵⁹¹ Yılmaz, **a.g.t.**, 36-37.

karşılama için çalışmalarına başladığını ve işçilerin işlerine devam etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. İşçiler, valinin açıklamasından sonra, yapılan vaatlerin yerine getirilmesi için şirkete iki haftalık bir süre vermiş, ancak 3 Temmuz'da bu süre dolmasına karşın herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun üzerine, 3 Temmuz sabahı grev ilan edilmiştir.⁵⁹²

Öte yandan 1946 Temmuz ayı başında, Siyonizmle Mücadele Grubu ve Hizbu't-Tahrir'e bağlı kişiler, Kerkük'e gelerek burada bir kitabevi açan komünist eğilimli Abdülcebbar Ez-Zuheyri liderliğinde, şehirde faaliyet göstermeye başlamıştır. Aynı zamanda şehirde, hoparlörlerle işçi grevini desteklemek üzere halkı caddelere çıkarmaya ve toplamaya yönelik yayınlar yapılmıştır. Fakat grevi düzenleyenlerin yaptıkları Arapça propagandaları caddelere çıkan göstericilerin anlamadığının ortaya çıkması üzerine Arapça bilenler, çoğunluğu Türkmenlerden oluşan göstericilere tercümanlık yapmaya başlamıştır. Önceden planlanan organizasyon gereğince halka yapılan hitaplarda, tüm halkın Gavurbağı'nda halka açık "*Hitabet Festivali*"ni izlemek üzere toplanmaları isteniliyordu. Halktan bunun bir grev gösterisi olacağını saklanması, arkasında farklı amaçların olduğunu göstermesi açısından önemliydi.⁵⁹³

Böylelikle başlayan işçi grevleri, 3-16 Temmuz 1946 tarihleri arasında cereyan etmiştir. Kerkük'teki bu grevde, Filistin'deki Petrol Şirketi çalışanlarının yaptıkları grev sonucunda, şirkete taleplerini kabul ettirmeyi başardıklarına dair, 1 Haziran 1946 tarihinde, basında çıkan haberlerin etkili olduğu ve yine grev organizasyonun arkasında Siyonizmle Mücadele Grubu ile Hizbu't-Tahrir'in bulunduğu söylenebilir. Şirkete gönderilen ve işçilerin taleplerini içerdiği belirtilen mektupların İngiltere aleyhtarı, Sovyetler Birliği yanlısı söylemler içermesi de, bu mektupların IKP üyesi olan işçilerin, mevcut hükümeti zor durumda bırakarak Sovyet rejimini getirmek için yaptıkları bir eylem olduğunu ortaya koymaktaydı. Ancak Türkmenlerin tüm bunlardan ve grevin arkasındaki gizli faaliyetlerden hiçbir şekilde haberi yoktu. Zaten Türkmenlerin, ülkedeki komünist faaliyetlere karşı olması ve gerek şirket müdürüne gerekse Kerkük Valisi'ne gönderilen heyetler içinde tek bir Türkmen'in bulunmaması bunu gösteriyordu.⁵⁹⁴ Dolayısıyla şimdiye kadar siyasi bir güçten yoksun olan Türkmenler, temsil hakkı da oluşturamadıklarından, kendilerini temsil hakkı komünistlerin eline geçmiş ve bu fırsat çok iyi değerlendirilirken, bu durumdan zarar gören Türkmenler olmuştur.

İşçilerin caddelerde toplanmaya başlaması üzerine Kerkük Vali Yardımcısı, 4 Temmuz'da, şehrin emniyetini bozdukları ve halkı endişeye sevkettikleri gerekçesi ile

⁵⁹² A.g.t., s.40-42

⁵⁹³ A.g.t., s.38-39.

⁵⁹⁴ A.g.t., s.40-41

göstericilerin dağılması emrini vermiştir. Polis güçleri de, şirket tesislerine giden yola devriyeler göndererek, Türkmen işçileri işyerlerine girmekten alıkoyan on kişiyi tutuklamıştır.⁵⁹⁵

5 Temmuz'da işçiler, Gavurbağı isimli bahçede toplanıp buradan gösteriler yaparak Hükümet Konağı'na gitmiş ve 4 Temmuz'da tutuklananların serbest bırakılmasını istemiştir. Bunun üzerine Kerkük Polis Yardımcısı, tutuklanan işçileri ve şirkete tehdit mektupları gönderme suçlamasıyla tutuklanan, Kerkük'te kitabevi açan ve asıl amacı işçileri greve teşvik etmek olan Siyonizmle Mücadele Grubu üyesi Abdülcaebbar Ez-Zuheyrî'yi serbest bırakmıştır. Bu arada Kerkük'e yeni vali olarak atanan Hasan Fehmi el-Midfai, 8 Temmuz'da Kerkük'e ulaşınca hemen şirket yetkilileri ve işçilerle görüşmüştür. Yapılan görüşmeler neticesinde, 10 Temmuz'da bir açıklama yapan Midfai, şirketin kabul ettiği talepleri şöyle sıralamıştır;

1- Hayat pahalılığı ödeneğinin işçi başına 50-100 Irak Fils oranında değişen miktarlarda, Temmuz 1946'dan itibaren arttırılacak,

2- İşçilere fazla mesai ücreti ödenecek,

3- İşçilere petrolün, galonu 10 Fils olmak üzere imtiyazlı bir fiyatla satılacak,

4- Bir yıllık hizmeti bitiren şoförlere, sürücü belgesini uzatma harcı ödenecek,

5- Kirli işlerde çalışanlara dış elbisesi verilecek,

6- Ard arda gelen altı günün ücreti işçinin kendisine ödenmişse, hasta işçiye istirahat günü ücretinin de ödenmesi sağlanacak,

7- İşçi yıllık izne çıktığında kendilerine Bağdat'a gidiş-dönüş yol ücreti ödenecek ve mevcut hastanenin imkanları genişletilecek.⁵⁹⁶

Oysa işçilerin istekleri şu şekilde idi;

1- İşçiler için sağlıklı konut yapılması veya konut ödemesinde bulunulması

2- İşsizlik, yaşlılık ve malullüğe karşı sosyal sigorta yapılması

3- Günlük asgari ücretin 250 Irak Fils olarak tespit edilmesi ve 170 Fils pahalılık yan ödemesi yapılması

4- İş yerine gidiş-geliş için ulaşım servisi temini

5- Şirket işçilerine Hayfa'daki işçiler gibi yılda 72 gün bazında savaş riski yan ödemesi yapılması

6- Şirketin, gerekçesiz işten çıkarma ve sendika çalışmalarına karşı olan eylemlerine son

⁵⁹⁵ Küzeci, **a.g.e.**, s.48; Yılmaz, **a.g.t.**, s.42

⁵⁹⁶ Yılmaz, **a.g.t.**, s.42-43.

vermesi.⁵⁹⁷

Şirketin kabul ettiği hususlar, işçilerin isteklerini karşılamadığından, işbaşı yapılması kabul edilmemiş ve grev sürdürülmüştür. Kerkük Valisinin; kanunsuz gösteri ve toplantı yapılmasına izin verilmeyeceğini, şayet bunu yapmak istiyorlarsa yazılı dilekçe ile izin almaları gerektiğini, aksi takdirde güç kullanılacağını belirten son açıklamasının da dikkate alınmaması üzerine, polis müdürüne, göstericilerin dağıtılması emri verilmiştir.⁵⁹⁸ Bu arada greve katılan işçilerin sayısı da 5000'e ulaşmıştı.⁵⁹⁹ Verilen emir üzerine 12 Temmuz günü, 2 müdür yardımcısı ile 47'si piyade, 36'sı atlı olmak üzere toplam 83 polis, bütün Gavurbağı Meydanı'nı kuşatmıştır. Müdür Yardımcısı Said Abdülgani'nin işçilerin dağılmalarına yönelik yaptığı üç uyarının ardından işçilerin dağılmaması üzerine kahvelerde oturanlar tutuklanmaya başlamıştır. Olayların büyümesi üzerine polisler işçilerin üzerine ateş açmış, içlerinde bir kadın bir de çocuğun bulunduğu ona yakın kişi ölmüş, onlarca da yaralanmıştır.⁶⁰⁰

Bağdat'taki İngiliz Büyükelçisi Sir Stoehewer Bird, 16 Temmuz 1946 tarihinde İngiliz Hükümeti'ne gönderdiği 6350 numaralı telgrafında, 12 Temmuz'da yaşanan olaylar sırasında 5 işçinin hayatını kaybettiğini, 14 kişinin değişik derecelerde yaralandığını, bu arada 6 yerli polisin de yaralandığını belirtmiştir.⁶⁰¹

Benzer şekilde Türk basınında çıkan bir haberde ise Kerkük'te yaşanan olaylar neticesinde Irak Petrol Şirketi'nde çalışan 5 kişinin öldüğü, 15 kişinin de yaralandığı açıklanmıştır.⁶⁰²

Ölen iki Türkmen Habib Seyid Salih ve Şekir Merdan'ın dışında Türkmenlerden ölen ve yaralananların isimleri ve sayıları tam olarak tespit edilememiştir.⁶⁰³ Bunda, özellikle Irak Hükümeti'nin olaylarla ilgili haberlerin yer aldığı gazete ve mecmuaları toplatması etkili olmuştur.⁶⁰⁴

12 Temmuz Katliamı'ndan bir gün sonra, olayda hayatını kaybedenlerin cenaze törenlerinde halk, hükümete ve şirket yöneticilerine tepkiler gösterirken, Bağdat'tan gelen resmi heyet, işçilerle görüşmüş ve işçilerin; 1- 12 Temmuz günü tutuklananların serbest bırakılması, 2- Özel bir heyet tarafından yaşanan olayın araştırılması ve kusuru bulunanların cezalandırılması, 3- İşçi taleplerinin şirket tarafından kabul edilmesi, yönündeki isteklerini dinlemiştir. Heyet ise taleplerin değerlendirilmesi için işçilerin işbaşı yapmasını şart

⁵⁹⁷ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.92-93.

⁵⁹⁸ Yılmaz, **a.g.t.**, s.44

⁵⁹⁹ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.93.

⁶⁰⁰ Nakip, **a.g.e.**, s.124-125; Küzeci, **a.g.e.**, s.48; Yılmaz, **a.g.t.**, s.42-45.

⁶⁰¹ Nakip, **a.g.e.**, s.124; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.93.

⁶⁰² "Kerkük'te Çarpışma", **Akşam**, 15 Temmuz 1946, s.1.

⁶⁰³ Yılmaz, **a.g.t.**, s.45-46;

⁶⁰⁴ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.92.

koşmuştur. Bunun üzerine işçiler dağılmışlar ve 16 Temmuz 1946'da greve son vererek işlerine geri dönmüşlerdir. Resmi heyet de şirket müdürü ile Kerkük Valisi'nin hazır bulunduğu beş saatlik toplantı neticesinde, Londra'nın da onayı alınmak suretiyle, işçilerin taleplerini kabul etmiştir.⁶⁰⁵

Bununla birlikte Irak Hükümeti, olayları incelemek üzere yüksek yargı organlarından İstinaf Başkan Yardımcısı Ahmet el-Taha'yı Kerkük göndermiştir. Taha'nın hazırladığı raporda şu hususlara yer verilmiştir;

- 1- Greve katılanlar saldırgan değil, uysalca hareket etmişlerdi,
- 2- İşçilerin toplantıları, güvenliği etkileyecek bir tehlike arz etmiyordu,
- 3- Polis bu toplantıların yeri ve zamanını biliyordu ve kontrol altıdaydı. Olayın yaşandığı gün herhangi bir taşkınlık yaşanmamıştı,
- 4- İşçilerin tamamı silahsızdı,
- 5- İşçilerin tek yaptığı, aralarından bir kısmının polis tarafından ateş açılıp dağıtılmalarından sonra sadece taş atması idi,
- 6- Ölen ve yaralananların çoğu kaçtıktan sonra vurulmuştu,
- 7- Polis, işçileri dağıtmak için icap eden eylemlerin dışına, mantığa aykırı olarak çıkmıştı,
- 8- İdare tarafından olay günü tutuklanan kişilerin, kışkırtmak eyleminde hiçbir rolleri yoktu.⁶⁰⁶

Türkmenlerin maruz kaldığı bu katliamdan bir süre sonra Kerkük Valisi Hasan Fehmi 18 Ekim 1946 günü hayatını kaybetmiş, bir müddet sonra da Kerkük Polis Müdürü Abdurrezzak Fettah görevden alınmıştır. Sebepsiz yere işçilere ateş açılmasının sorumlularının cezalandırılmasını isteyen İşçileri Bakanı Abdullah el-Kasap ise, talebi kabul görmeyince istifa etmiştir. Çok geçmeden, 16 Kasım 1946'da da, Erşet el-Ömeri Hükümeti istifa etmiştir.⁶⁰⁷

Ancak bu aşamaya gelinceye kadar Türkmen işçiler başta olmak üzere birçok masum insan ölmüş ve yaralanmıştır. Dolayısıyla bu olay, Türkmenler üzerinde derin izler bırakırken, Irak tarihinde de kara bir leke olarak kalmıştır. Öte yandan bu olayın Türk basınında çok fazla yer almaması, daha önce belirtildiği gibi, Irak Hükümeti'nin yaşanan olaylara ilişkin bilgiler veren gazeteleri toplatmasına bağlanabilir.

1946 Temmuz'unda yaşanan bu katliamın ardından Kerkük'teki olayların arkası kesilmiş değildir. Yaklaşık bir yıl sonra, 1947 sonbaharında yaşanan milletvekili seçimlerinde de Kerkük'te bir takım üzücü gelişmeler olmuştur. Milletvekili adayı olan Türkmenler için

⁶⁰⁵ Yılmaz, **a.g.t.**, s.46-47.

⁶⁰⁶ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.102; Yılmaz, **a.g.t.**, s.48.

⁶⁰⁷ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.102-103.

propaganda faaliyetlerinin yürütüldüğü Kerkük'teki Musalla Mahallesi'nde, yapılan toplantılardan biri öğrencilerin ve halkın desteği ile büyük bir mitinge dönüşmüştür. Coşkuyla yürüyüşe geçen halk, Musalla Mahallesi'nden Büyükbazar denilen çarşıya, oradan da Taşköprü'ye gelerek Buğday Meydanı'na ulaşmıştır. Ancak tam bu sırada polisle karşılaşmışlar ve polislerin yola barikat kurduğunu görmüşlerdir. Halk böylesi bir durdurma eylemi karşısında milletvekilliğine aday olan Türkmenler lehine sloganlar atmaya başlamış, polis ise dağılım uyarısında bulunmuştur. Polisin uyarılarına karşın dağılmayan halk, bu kez polis güçleri tarafından kuvvet kullanılarak dağıtmaya çalışılmıştır. Yürüyüşçüler arasında ağır biçimde yaralananlar olduğundan ve halk ağır şiddete maruz kaldığından yürüyüş sona ermiş ve halk dağılmak zorunda kalmıştır.⁶⁰⁸

1949 yılında ise Türkmen halk, gerek 1925 Anayasası'na gerekse Milletler Cemiyeti Deklarasyonu'na dayanarak, yönetiminden memnun olmadıkları Kerkük Valisi ile Belediye Başkanı'nın görevden alınarak yerlerine Türkmen kişilerin getirilmesini istemişlerdir. Hatta bu taleplerinde ısrarcı olan Türkmen öğrenciler ve esnaf çalışanları miting ve yürüyüş düzenlemişlerdir. Yürüyüş yine polis tarafından engellenmek istense de Irak Hükümeti'ne gerekli mesajlar iletilmiştir. Zira hükümet, yürüyüşten iki ay sonra Türkmen kökenli Şamil Yakubî'yi Kerkük Belediye Başkanlığı'na getirmiştir.⁶⁰⁹

1.9.3. Bağdat Paktı ve Türkmenler

1.9.3.1. Türkiye-İrak İlişkileri ve Bağdat Paktı'nın Oluşumu

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta başlayan iç karışıklıklar, ülkede siyasi partilerin kurulmasına izin verilmeye başlanması ile artış göstermiş ve bu durum Naib Abdullah ile Nuri Sait'in konumlarının sarsılmasına yol açmıştır. Mart 1947'de yeni bir hükümet kurmak suretiyle ülkenin ilk Şii Başbakanı olan Salih Cebr'in, iş başına geçer geçmez İngiltere ile 20 yıllık bir üsler antlaşması imzalaması da varolan tepkileri büsbütün artırmış ve hükümet istifa etmek zorunda kalmıştır.⁶¹⁰ 1950'li yılların başlarına kadar kesintisiz süren tepkiler, ülkede milliyetçilik akımlarının yükselmeye başlaması, Musul-Kerkük petrolünün millileştirilmesi gündeme gelmesi, Sovyet Rusyası'nın petroler konusundaki gelişmelere dikkat kesilmesi ve bu yolla bir Kürt meselesi çıkarma ihtimali ortaya çıkması sonucunda daha da alevlenmiştir. Tüm bu sebepler, ülkede yoğun halk gösterilerine neden olduğundan 1952'de ülkede

⁶⁰⁸ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.207-208.

⁶⁰⁹ *A.g.e.*, s.208

⁶¹⁰ Gerçeksever, *a.g.e.*, s.189; Coşar, *a.g.m.*, *Cumhuriyet*, 13 Ekim 1951, s.1.

sıkıyönetim ilan edilmiştir.⁶¹¹

Irak yönetimi, iç karışıklıklarla uğraşırken aynı zamanda Türkiye ile birlikte oluşturmaya çalıştığı paktın hazırlıklarını sürdürüyordu. Tabii, her iki devlet de ABD ve İngiltere rehberliğinde hareket etmekteydi. Dünyada, savaş sonrası yeni bir kutuplaşma hareketinin baş göstermesi; kutuplardan birini ABD öncülüğündeki NATO'nun, diğerini Sovyetler Birliği'nin başı çektiği Varşova Paktı'nın oluşturması, Türkiye ile Irak'ın güdümlü hareket etmesinin temel sebebi idi. Türkiye ve Irak, Varşova Paktı'nın oluşumunu sağlayan Sovyetler Birliği'ni bir tehdit olarak algıladıklarından ve Sovyetler Birliği'nin tehditlerini güncel anlamda sürdürmesinden dolayı kendilerini güvende hissetmek için bölgesel bir pakt kurma eğilimine girmişlerdi.⁶¹²

Zaten 1953'te Eisenhower'ın iktidara gelişiyle dış politika stratejilerini yeniden belirleyen ABD yönetimi, daha önce Orta Doğu'da inisiyatifi ele alma konusunda aldığı kararı bir kez daha yinelemişti. Bu amaçla ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Mısır, İsrail, Suriye, Irak, S.Arabistan, İran, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Türkiye ve Libya'yı ziyaret etmiştir. 25 Mayıs'ta Türkiye'ye gelen ve 26-27 Mayıs'ta Türk yetkilileri ile görüşen Dulles'a; Sovyetler Birliği'nden gelen tehditten habersiz olan Araplarla Orta Doğu savunmasını gerçekleştirmenin mümkün olmadığı; yeni bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmakla birlikte, Orta Doğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşı olarak Türkiye'nin kabul edilmesi ve Pakistan'ın da bu sistemin içinde yer alması gerektiği bildirilmiştir. Sonuçta, Türkiye'nin görüşlerine katıldığını belirten Dulles, Orta Doğu gezisinden sonra 1 Temmuz 1953'te Ulusal Güvenlik Konseyi'nde bir konuşma yaparak, Kuzey Kuşağı kavramını ortaya atmıştır.⁶¹³

Sovyetler Birliği tehdidinin farkında olan ve olası Sovyet saldırısının rotasında bulunan devletleri kapsayan Kuzey Kuşağı'nda Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye yer alıyordu. Dulles'a göre Orta Doğu'nun savunulması özellikle belirtilen bu devletlere dayandırılmalıydı, çünkü bölgedeki diğer devletler için Sovyet tehlikesi öncelikli değil ikinci dereceden bir tehdit unsuruydu. Onlar için birincil tehdit unsuru İsrail idi. Ayrıca kurulacak yeni savunma sistemi Batı tarafından zorla kabul ettirilmemeli, bölge içinde başlayacak bir girişimin sonucunda doğmalıydı.⁶¹⁴ Bu ise Türkiye'nin Orta Doğu devletleriyle yaptığı görüşmeler neticesinde şekillenecekti.

⁶¹¹ Asım Us, "Irak Hâdiseleri", **Vakit**, 29 Kasım 1952, s.1,2; Gerçeksever, **a.g.e.**, s.189.

⁶¹² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.596-597; Faruk Sönmezoğlu, **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2006, s.98; Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür-Sanat Yay., İstanbul, 2005, s.77.

⁶¹³ Fırat, Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.620.

⁶¹⁴ **A.g.m.**, s.620-621; Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.98-99.

Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye ile Irak arasındaki diplomatik ilişkiler 1953'te büyükelçilik düzeyine çıkarılarak, sıcak tutulmaya çalışılmıştır.⁶¹⁵ Ardından Mısır'la yakın ilişkiler kurulmak istenmiş, lakin başarısızlığa uğramıştır. Buna karşın gerek Bağdat Paketi'nin gerekse ABD'nin Kuzey Kuşakı projesinin ilk adımı, Türkiye ile Pakistan arasında 2 Nisan 1954'te imzalanan Karaçi Antlaşması olmuştur.⁶¹⁶

Mayıs 1954'te, tekrar Irakla olan sıcak temaslara ağırlık verilmiştir. 1946 tarihli Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması gereğince yapılması öngörülen görüşmelerin bu yıl Ankara ve İstanbul'da yapılacağı duyurulmuştur. Türkiye'yi ziyaret edecek olan Iraklı yetkililer, geldikten sonra Ankara ve İstanbul'da çeşitli temaslarda bulunacaklardı.⁶¹⁷

Türkiye ile Irak arasında böylesi bir görüşmenin yapılması gündemde iken Irak'ın içişlerinde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. 18 yaşına girdiği için reşit sayılan ve Irak tahtına oturmaya hak kazanan II.Faysal, 2 Mayıs 1953 tarihinde gösterişli bir törenle Irak Kralı ilan edilmiştir. Şimdiye kadar Kral Naibi olarak görev yapan II.Faysal'ın dayısı Abdullah (Abdulilah) ise bu görevinden ayrılarak veliaht/emir sıfatıyla Irak tahtına geçeceği günü beklemeye başlamıştır.⁶¹⁸ 1954 yılında ise, aynı yıl yapılan genel seçimler sonuçlanmış ve Nuri Sait'in başkanlığını yaptığı Anayasa Partisi, 135 yerden 53'ünü elde ederek meclisin en kuvvetli partisi olmuştur.⁶¹⁹ Bu, yeni hükümetin Nuri Sait başkanlığında kurulacağı, dolayısıyla bundan sonra Irak'ın Batı ile olan yakınlaşma sürecinin hız kazanacağı anlamına geliyordu. Öyle de olmuş, Nuri Sait Eylül 1954'te hükümetini kurarak, Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

Seçimlerin ardından, 2-10 Eylül 1954 tarihleri arasında Irak Veliahdı Abdullah Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁶²⁰ Veliaht Abdullah'tan yaklaşık bir ay sonra da 9 Ekim'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa İstanbul'a gelmiştir.⁶²¹ Kalabalık bir heyet tarafından karşılanan Nuri Sait Paşa, 18 Ekim'de yaptığı basın toplantısında; ülkesinin dış politika prensiplerini açıklayarak, barışsever devletlerle işbirliği yapmanın en büyük amaçları olduğunu, özellikle Irak'ın

⁶¹⁵ T.B.M.M. ZC., d.IX, c.20, t.3, b.51 (23 Şubat 1953), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1953, s.827; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.121.

⁶¹⁶ Bkz. "Türk-Pakistan Dostluk Paketi Dün İmzalandı", **Milliyet**, 3 Nisan 1954, s.1,7; **Ayn Tarihi**, Sa.245, (1-30 Nisan 1954), s.35-37.

⁶¹⁷ "Irak'ta Seçime Hazırlık", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1954, s.3.

⁶¹⁸ "Bağdat ve Ammanda Cülûs Şenlikleri Yapıldı Irak ve Ürdün Kralları Dün Törenle Taç Giydi", **Milliyet**, 3 Mayıs 1953, s.1,7.

⁶¹⁹ **Ayn Tarihi**, Sa.247, (1-30 Haziran 1954), s.230; Başka bir kaynak Anayasa Partisi'nin 56 milletvekili çıkardığını bildirmektedir, bkz. "Irakta Seçimi Mutediler Kazandılar", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1954, s.1.

⁶²⁰ "Başvekilin Davetlisi Olarak Emir Abdulilah Dün İstanbul'a Geldi", **Zafer**, 3 Eylül 1954, s.1; "Irak Emiri Abdülillâh Dün Ayrıldı", **Zafer**, 11 Eylül 1954, s.1.

⁶²¹ "Irak Başvekili Dün Gece Geldi", **Milliyet**, 10 Ekim 1954, s.7; "Irak Başvekili Dün İstanbul'a Geldi", **Zafer**, 10 Ekim 1954, s.1.

selametinin komşu devletler olan Türkiye ve İran'ın selameti ile mümkün olacağını, bunun için de Irak yönetimi olarak gerekli tüm tedbirleri alacaklarını belirtmiştir. Paşa ayrıca, Türkiye ile Pakistan arasında yapılan antlaşmayı olumlu karşıladığını ifade ederek; *“Hedefimiz seçilmiştir. Eğer bu hedef Türkiye-Pakistan Paktı'na girmeyi gerektiriyorsa, o da olur. Ona da girilir. Esasen hür milletleri birbirlerine bağlayan paktlar zinciri her gün yeni bir halka kazanmaktadır. Bu zincir, uzak şarka kadar uzanmalıdır ki, sulh ve selâmet tam mânasıyla tahakkuk edebildin”* beyanatında bulunmuştur.⁶²² Anlaşılacağı üzere, Nuri Sait Paşa nezdinde Irak yönetimi, Sovyet tehdidine karşı bölgesel bir paktın kurulması fikrine sıcak bakmaktadır ve bu doğrultuda gerekli çabayı göstereceklerini bildirmiştir. Hatta paktın şerit halinde Uzak Doğu'ya kadar gitmesi gerektiğini düşünen Nuri Sait Paşa, adeta ABD'nin Kuzey Kuşağı projesini destekler nitelikte bir açıklamada bulunmuştur.

19 Ekim'de Türkiye'den ayrılan Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, bir gün önce Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile birlikte resmi bir tebliğ yayınlamıştır. Türkiye ile Irak arasındaki dostluğun her alanda etkin bir şekilde sürdürülmesinin sadece iki ülke için değil tüm Orta Doğu için çok faydalı sonuçlar doğuracağı gerçeğinden hareketle her iki tarafın da bunu gerçekleştirmek için çalışacağını belirtildiği tebliğde; *“Bugünkü şartlar muvacehesinde tecezzi kabul etmez bir bütün teşkil eden cihan sulhu ve istikrarının teessüs edebilmesinin ancak, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ideallerine ve prensiplerine samimiyetle bağlı milletlerin, onları topyekün tahakkümü altına almak ve mevcudiyetlerini yok etmek gayesini güdenlere karşı aralarında tam tesanüd halinde ve gediksiz bir müşterek emniyet cephesi kurmalarıyla mümkün olabileceği hususunda mutabık kalınmış ve böyle bir müşterek emniyet cephesinin tam müsavat şartları içinde Orta Şark'ta da kurulabilmesi için daha fazla gecikilmeden elbirliği ile çalışmak gerektiği neticesine varılmıştır.”* denilmekteydi.⁶²³ Tebliğde, yine Sovyet tehdidine dikkat çekildiği gözlemlenirken, böylesi bir tehlikeye karşı zaman kaybetmeden ortak bir savunma paktı oluşturulması yönünde çalışmaların başlatılması kararının da taraflar arasında alındığı anlaşılmaktadır.

Iraklı yetkililerin ziyaretlerine Türk tarafının ilk iade-i ziyareti, Tevfik İleri başkanlığındaki 11 kişilik Türk heyeti tarafından 15-28 Kasım 1954 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Aralarında dört profesörün de bulunduğu Türk Parlamento ve Kültür Heyeti, Irak'ta birçok temaslarda bulunurken heyetteki profesörler Bağdat'ta dört konferans vermiştir. Ülkenin çeşitli bölgelerini ziyaret eden Türk heyeti, Kerkük'ü ziyaret etmeyi de

⁶²² “Orta Doğu Paktı Hazırlanıyor”, **Milliyet**, 19 Ekim 1954, s.1,7; “Türkiye-Irak Dostluğu Değişmez ve Daimidir”, **Zafer**, 19 Ekim 1954, s.1,7.

⁶²³ “Türkiye – Irak Görüşmelerine Dair Resmî Tebliğ”, **Zafer**, 19 Ekim 1954, s.1,7; A.g.m., **Milliyet**, 19 Ekim 1954, s.7.

ihmal etmemiştir.⁶²⁴

6 Ocak 1955 tarihinde ise Başbakan Menderes, Irak Hükümeti'nin resmi davetlisi olarak, içlerinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de bulunduğu 21 kişilik heyetle Irak'a gitmiştir.⁶²⁵ Ziyaret neticesinde, kapıları bölgedeki bütün devletlere açık tutulacak bir Orta Doğu Savunma Paketi'nin imzalanması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Resmi görüşmelerin sona erdiği 12 Ocak günü yayınlanan resmi tebliğde; iki ülke arasında tam bir uzlaşma ile temel ilkeleri belirlenen Savunma Paketi konusunda önemli açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre tebliğde; Orta Doğu bölgesinin istikrarı ve emniyeti için tesis edilmesi düşünülen işbirliğinin bir an önce gerçekleştirilmesi amacıyla Türkiye ile Irak arasında bir antlaşma yapılmasına, bu antlaşmanın en kısa süre içinde nihai şeklinde kavuşturularak imzalanmasına; Orta Doğu'da Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın prensiplerine uygun hareket eden, bölgenin emniyeti ve istikrarının korunması için çalışan ve barışçıl politikalar izlemek isteyen devletlerin bu antlaşmaya katılabileceğine; bunun gerçekleşmesi için de antlaşmaya katılma arzusunda olan devletlerle temasa geçileceğine ve mümkün olursa antlaşmanın onlarla birlikte imzalanmasına karar verildiği belirtilmiştir.⁶²⁶

Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, Irak Parlamentosu tarihinde bir ilk olarak yabancı bir devlet adamı sıfatıyla, Irak Milli Meclisi'nde yaptığı konuşmada kurulması öngörülen pakta değinmiş ve gerek bölgede gerekse iki ülke arasında sıkı bağların oluşmasına katkı sağlayacağını belirtmiştir. Menderes, konuşmasını; *“Bu kadar müspet, müsait ve vicdanlarda yer eden bir temel üzerinde her tehlikeye karşı kuvvetinden hiçbir şey kaybetmeyecek hakikî dostluk ve işbirliğinin kurulabilmesi, elbette nihayet kısa bir zaman meselesi olarak telâkki edilmek icab ediyor. Yine dirayetle temas buyurduğunuz üzere yakın istikbalde aramızda teessüs etmesi böylece mukadder görünen bağların Irak milleti ve memleketimiz için hayırlı olması hususundaki asil temennilerinize bütün kalbimizle iştirak ediyor ve memleketlerimiz arasında mevcut münasebetlerin en güzel bir istikbal vaat etmekte olduğuna inanıyoruz.*

Teşebbüslerimizin, memleketlerimiz için çok hayırlı neticeler vereceği muhakkaktır. Bu suretle muhtelif şekillerde kendini gösteren tehlikelere karşı memleketlerimizin masuniyetini

⁶²⁴ “Parlamento Heyetimiz Dün Irak'a Gitti”, **Milliyet**, 16 Kasım 1954, s.1,7; “Türk Parlamentosu Heyeti Bağdat'ta”, **Zafer**, 18 Kasım 1954, s.1; “Irak'a Giden Heyet İstanbul'a Döndü”, **Zafer**, 27 Kasım 1954, s.1,7; “Türk Heyetinin Irak'taki Ziyaretleri”, **Milliyet**, 24 Kasım 1954, s.3.

⁶²⁵ “Irak ve Lübnan Seyahatine Çıkan Menderes Bağdat'ta”, **Son Telgraf**, 7 Ocak 1955, s.1,3; “Irak, Menderes'i Büyük Tezahüratla Karşıladi”, **Milliyet**, 7 Ocak 1955, s.1,7.

⁶²⁶ **Ayn Tarihi**, Sa.254, (1-31 Ocak 1955), s.114-115; “Türkiye-İrak Resmî Tebliği Dün Yayınlandı”, **Yeni Sabah**, 13 Ocak 1955, s.3; “Dün Bağdatta Neşredilen Resmî Tebliğ, Türk Hükümetinin Dış Siyasette Yeni Bir Başarısını İlan Etti: Türk-İrak Müşterek Müdafaa Paketi Hazırlandı”, **Milliyet**, 13 Ocak 1955, s.1,7; “Türk-İrak Müşterek Tebliği”, **Zafer**, 13 Ocak 1955, s.1,5.

teyid ve takviye etmek ve vicdanlarımızda yaşayan endişeleri bertaraf edebilmek elbette mümkün olacaktır.

*Bu hayırlı yolda ve teşebbüslerimizde muin olmasını Allah'tan niyaz ederim.” şeklinde bitirmiştir.*⁶²⁷

Bundan sonraki yaklaşık bir buçuk aylık zaman diliminde, Türk devlet erkanının Irak'a geliş nedeni olan bölgesel bir savunma paktının kurulması düşüncesi, taraflar arasında yoğun bir gündemle görüşülmüştür. Tam bu sırada Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği'ne bombalı bir saldırı düzenlenmiştir. 29 Ocak gecesi gerçekleşen ve elçiliğin bahçesinde patlayan bomba, herhangi bir can kaybına yol açmamıştır. Irak Propaganda ve Neşriyat Müdürlüğü tarafından yapılan resmi açıklamada, bu olayın kanun ve nizamı ihlal etmek isteyen komünistler veya Siyonistlerin eseri olduğu bildirilmiş ve soruşturmanın devam ettiği üzerinde durulmuştur.⁶²⁸ 30 Ocak sabahı elçiliğe gelen Irak Veliahdı Abdullah ile hükümete mensup birçok kişi ve ileri gelen şahsiyetler, olaydan duydukları üzüntüyü dile getirirken aynı zamanda bütün Irak halkının bu çirkin teşebbüsü nefretle kınadığını bildirmişlerdir.⁶²⁹ Saldırı, Türk-İrak görüşmelerini sekteye uğratmamıştı. Başbakan Adnan Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Sait, üzerinde görüş birliğine vardıkları savunma paktının imzalanmasına karar vermişler ve daha önce Irak'ta yayınlanan tebliğde belirtildiği gibi bölgedeki diğer ülkeleri bu birliğe katılmaya davet etmişlerdir.

Böylece ABD'nin gerçekleştirmeyi planladığı proje, bölge ülkelerinin karşılıklı görüşmelere başlaması neticesinde hayat bulmuştur. Türkiye ile Irak, Sovyet tehdidi karşısında aralarında yardımlaşmayı öngören “*Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması*”nı 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalamışlardır. Antlaşmayı Türkiye adına Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak adına da Başbakan Nuri Sait ve Devlet Başkanı Burhaneddin imzalamıştır.⁶³⁰

Bağdat Paktı olarak bilinen “*Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması*”nın giriş bölümünde; antlaşmanın, Türkiye ile Irak arasındaki mevcut dostluk ve kardeşlik münasabetslerinin geliştirilmesi ve 1946'da imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın tamamlanması için yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, Orta Doğu Bölgesi'nin

⁶²⁷ **Aydın Tarihi**, Sa.254, (1-31 Ocak 1955), s.112-114; A.g.m., **Milliyet**, 13 Ocak 1955, s.7; “*Adnan Menderes Irak Meclisinde Konuştu*”, **Son Telgraf**, 13 Ocak 1955, s.5.

⁶²⁸ “*İrak Elçiliğimizde Dün Bir Bomba Patladı*”, **Yeni Sabah**, 31 Ocak 1955, s.7.

⁶²⁹ **Aydın Tarihi**, Sa.254, (1-31 Ocak 1955), s.77; “*Bağdat Elçiliğimizde Bir Dinamit Patladı*”, **Zafer**, 31 Ocak 1955, s.1,4.

⁶³⁰ **BCA.**, 30..1.0.0/ 35.215..3.-1-5 (24 Şubat 1955); **BCA.**, 30..1.0.0/ 35.215..5.-3 (25 Şubat 1955); “*Türk-İrak Paktı Dün Gece İmzalandı*”, **Son Telgraf**, 25 Şubat 1955, s.1; “*Türk-İrak Antlaşması Bağdad'da İmzalandı*”, **Yeni Sabah**, 25 Şubat 1955, s.7; “*Orta-Şark Savunma Sisteminin En Önemli Zincirini Teşkil Eden Türk-İrak Paktı Dün İmzalandı*”, **Milliyet**, 25 Şubat 1955, s.1.

barış ve emniyetinin korunması ve bu doğrultuda Birleşmiş Milletler üyesi olarak yükledikleri sorumlulukların yerine getirilmesi amacıyla böylesi bir antlaşmanın yapıldığı üzerinde durulmuştur.

8 maddeden oluşan antlaşma özetle şöyledir;

Madde 1- Taraflar, emniyet ve müdafaaları için Birleşmiş Milletler Anayasası'nın 51. Maddesine uygun bir biçimde işbirliği yapacaklardır.

Madde 2- Antlaşma yürürlüğe girer girmez, taraf devletlerin ilgili makamları 1. maddede belirtilen işbirliğinin tahakkuku ile tatbikini sağlamak amacıyla alınması gereken tedbirleri belirleyeceklerdir. Bu tedbirler, tarafların hükümetlerince onaylanmasının ardından hemen uygulamaya girmiş sayılacaklardır.

Madde 3- Antlaşmayı imzalayan devletler birbirlerinin içişlerine müdahale etmemeyi taahhüt ederler. Aralarında ortaya çıkacak tüm sorunları Birleşmiş Milletler Anayasası çerçevesinde barış yoluyla halledeceklerdir.

Madde 4- Taraf devletler, bu antlaşma hükümlerinin, içlerinden biri tarafından üçüncü bir devlet veya devletlerle giriştikleri uluslar arası taahhütlerden hiçbirisi ile çakışmadığını/çelişmediğini beyan ederler.

Madde 5- Antlaşma, Arap Birliği'ne üye devletlerden herhangi birisinin veya bu bölgenin güvenliği ve barışı ile ilgilenen ve taraf devletlerce tanınan herhangi diğer bir devletin katılımına açık bulunacaktır.

Madde 6- Taraf devletlerin sayısı en az dördü bulunca, antlaşmaya ilişkin amaçlar çerçevesinde çalışmak üzere, bakanlar düzeyinde bir daimi konsey kurulacaktır.

Madde 7- Antlaşma 5 yıl geçerli olup, beşer yıllık sürelerle yenilenecektir. Taraflardan herhangi biri, bu antlaşmayı sona erdirmek isterse, yazılı olarak, belirtilen beşer yıllık dönemlerden altı ay önce bildirdiği takdirde antlaşmadan çekilebilirler. Ancak antlaşma diğer taraflar arasında yine yürürlükte kalacaktır.

Madde 8- Antlaşma, taraflarca tasdik edilecek ve en kısa sürede karşılıklı verilecektir. Karşılıklı teatinin sağlanmasının ardından antlaşma yürürlüğe girecektir.⁶³¹

Görüldüğü üzere antlaşmanın 3. maddesinde, tarafların birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeyeceği ilkesini bir kez daha tekrarlanmıştır. 5. madde ile de antlaşmaya/pakta, tüm Arap devletlerinin yanı sıra Pakistan, İran, İngiltere ve ABD'nin de katılabileceği ancak Irak'ın

⁶³¹ **BCA.**, 30..1.0.0/ 35.215..3.-1-5 (24 Şubat 1955); **Ayn Tarihi**, Sa.255, (1-28 Şubat 1955), s.185-187; "Antlaşmanın Tam Metni", **Yeni Sabah**, 27 Şubat 1955, s.1,3; "Türkiye-Irak Paktının Metni", **Milliyet**, 27 Şubat 1955, s.1.

tanımadığı İsrail'in kesinlikle katılamayacağı belirtilmiştir.⁶³² Bu açıdan dikkat çekici olan pakt; Arap dünyasına, Sovyetler Birliği'nden sonra İsrail'in de kendilerince tehdit olarak algılandığı izlenimini vermekte ve diğer Arap devletleriyle aynı görüşte olduğu anlatılmaktadır. Dolayısıyla Arap devletlerinin pakta katılımlarını sağlayarak daha fazla güçlenmek istenilmiştir.

Aynı kanı, imzacı devletlerin mümessilleri olan Adnan Menderes ile Nuri Sait Paşa'nın, yapılan antlaşmaya bağlı kalacaklarına dair birbirlerine göndermiş oldukları mesajlarda da göze çarpmaktadır. Antlaşmanın TBMM'deki müzakereleri sırasında da okunan bu mesajlarda; taraflardan herhangi birisine yöneltilen herhangi bir tecavüz hareketine karşı koymak için iki devletin işbirliği yapmasını öngören bu antlaşmaya bağlı oldukları ve yine Orta Doğu'da barış ve emniyetin idamesini temin amacıyla Filistin hakkındaki Birleşmiş Milletler kararlarının tatbikinin sağlanması için sıkı işbirliği halinde çalışacakları hususunda mutabık kaldıklarını bildirmişlerdir.⁶³³

Karşılıklı İşbirliği Antlaşması, imzalanmasından iki gün sonra, 26 Şubat 1955'te, Irak Parlamentosu ile Ayan Meclisi'nde onaylanmıştır.⁶³⁴ Türkiye'de ise, 25 Şubat'ta Dışişleri Encümeni'nde ele alınarak ittifakla kabul edilen antlaşmanın tasdikine ait kanun layihası (1/205), 26 Şubat'ta önemine ve aciliyetine binaen Ziraat Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri yarıda bırakılarak TBMM gündemine alınmıştır. Müzakereler sırasında ilk sözü alan Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, milletvekillerine önce antlaşmanın somut bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayan safhaları açıklamış, ardından antlaşmanın içeriği hakkında bilgiler vermiştir. İktidarın dışında, muhalefet adına kürsüye gelen CMP ve CHP milletvekilleri ise mevcut iktidarın dış politika alanında kaydettiği bu başarıyı takdir ettiklerini belirtmek suretiyle partilerinin antlaşmayı olumlu karşıladığını ve müspet oy vereceklerini bildirmişlerdir. Böylece, muhalefetin de desteğiyle Karşılıklı İşbirliği Antlaşması, 26 Şubat günü TBMM'de oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁶³⁵

Türkiye ile Irak arasında imzalanan bu antlaşma, bir süre sonra “*Bağdat Pakti*” adını

⁶³² **T.B.M.M. ZC.**, d.X, c.5, i.s.1, i.50 (26 Şubat 1955), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1955, s.809; Fırat, Kürkçüoğlu, *a.g.m.*, s.623.

⁶³³ **BCA.**, 30..1.0.0/ 35.215..4. -1-2 (24 Şubat 1955); **T.B.M.M. ZC.**, d.X, c.5, i.s.1, i.50 (26 Şubat 1955), s.809-810.

⁶³⁴ **Ayın Tarihi**, Sa.255, (1-28 Şubat 1955), s.173; “*Bağdad Andlaşması B.M. Meclisinde Irak Parlâmentosunda Tasdik Edildi*”, **Vakit**, 27 Şubat 1955, s.1; “*Irak Ayan Meclisi de Paktı Dün Tasdik Etti*”, **Yeni Sabah**, 27 Şubat 1955, s.1.

⁶³⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.X, c.5, i.s.1, i.50 (26 Şubat 1955), s.807-822,894; “*Meclis, Türk-Irak Paktını Dün İttifakla Tadik Etti*”, **Milliyet**, 27 Şubat 1955; s.1,7; “*Türk-Irak Meclislerinin Tarihî Kararı*”, **Son Telgraf**, 27 Şubat 1955, s.1,5.

almıştır. Pakta 4 Nisan 1955'te İngiltere⁶³⁶, 23 Eylül 1955'te Pakistan⁶³⁷, 3 Kasım 1955'te de İran⁶³⁸ katılmıştır.

Bağdat Paktı, oluşumunun hemen akabinde bölgesel olmaktan çıkıp dünya çapında bir organizasyon olmaya doğru hızla ilerlemiştir. Paktın kurulmasından önce İngiltere'nin, 1950'li yılların başından itibaren de artık devreye ABD'nin girmesi bu kanaatin oluşmasındaki temel etkidir. İngiltere, daha önce belirtildiği üzere bölgedeki askeri varlığını, üs ve personelini korumak için çeşitli arayışlar içindeydi. Hatta bu amaçla ABD ile birlikte bölgede bir Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulmasına çalışmıştı, ancak projenin hayat bulmaması neticesinde İngiltere'nin durumu kritikleşmişti. Çünkü, Irak ile 1930'da imzaladığı antlaşma 1956'da sona erecekti ve Süveyş Kanalı'ndaki konumu da, Mısır'ın izlediği ulusal politikalar yüzünden zayıflamıştı. Bu nedenlerle İngiltere, bölgeyi denetleyebilmek için kendisinin de içinde bulunduğu bir paktın kurulmasını istiyordu. Öte yandan Sovyet tehlikesinin Akdeniz'e inmesine engel olmak, bölge petrolünün Batıya güvenle akmasını sağlamak ve İsrail Devleti'nin varlığını sürdürmesini garantiye almak isteyen ABD, artık bölgede yavaş yavaş etkinliğini kaybeden İngiltere'nin yerini almaya başlamıştı. ABD, İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun hızla azaldığını görünce, 1 Temmuz 1953'te Kuzey Kuşağı kavramını ortaya atmış ve bu kuşak sayesinde Sovyetler Birliği'nin güneyindeki devletleri ön plana çıkararak, onların gerisindeki petrol kaynaklarını ve stratejik yerleri içeren, Süveyş Kanalı'ndan Umman Denizi'ne oradan da Pakistan'a doğru geniş bir bölgenin, bir savunma kuşağı içine alınmasını öngörmüştür. 5 Ocak 1957'de ise onaylanması için ABD Başkanı D. Eisenhower tarafından Kongre'ye yollanan ve bundan dolayı da Eisenhower Doktrini olarak bilinen bu kuşak projesi ile ABD, Bağdat Paktı devletlerine, Sovyetler Birliği'ne karşı destek ve güvence vermiş, dolayısıyla bölge üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır.⁶³⁹

Öte yandan Bağdat Paktı, Orta Doğu'da ve özellikle Arap dünyasında birleştirici bir rol oynamak isterken, aksine parçalara ayrılmasına neden olmuştur. Bu parçalanmadan ve parçalar arasındaki rekabetten de Sovyetler Birliği faydalanmıştır. Zira Mısır, Bağdat Paktı'na karşı başka bir blok kurmakla yetinmeyip İsrail'in muhtemel bir saldırısına karşı kendisini kuvvetlendirmek istediğini gerekçe göstererek 1955 sonbaharından itibaren Sovyetler Birliği ile silah ticareti yapmaya başlamıştır. Suriye, bu konuda Mısır'dan daha ileriye gittiğinden

⁶³⁶ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.69; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.637.

⁶³⁷ **Aydın Tarihi**, Sa.262, (1-30 Eylül 1955), s.81-82; "Pakistan Bağdat Paktına Katıldı", **Milliyet**, 24 Eylül 1955, s.1.

⁶³⁸ **Aydın Tarihi**, Sa.264, (1-30 Kasım 1955), s.150; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.637.

⁶³⁹ Sönmezoglu, **a.g.e.**, s.98-99; Albayrak, **a.g.e.**, s.476.

adeta bu iki devlet Sovyetler Birliği'ni Orta Doğu'ya çekmeye başlamıştır. Dolayısıyla Sovyet tehdidine karşı bir savunma bloku şeklinde kurulan Bağdat Paktı, aslında tam tersi istikamette sonuçlar doğurmuş ve Sovyetlerin Orta Doğu'ya girmesine yol açmıştır.⁶⁴⁰

Ayrıca Bağdat Paktı'nın, kuruluş gayesine uygun bir şekilde uzun süre faaliyet gösterdiği söylenemez. Paktın kuruluşundan kısa bir süre sonra Irak'ta gerçekleşen ihtilal, monarşi düzeninin yıkılmasına ve cumhuriyet rejiminin kurulmasına yol açmıştır (14 Temmuz 1958). Yeni iktidar sahipleri, gerçekleştirdikleri ihtilalden sonra bağlantısızlık politikası izlemeye karar vermişlerdir. Bağlantısızlık politikası, Doğu Bloğu'na kayma şeklinde tezahür etmiş ve Irak, yavaş yavaş Sovyetler Birliği'nin güdümüne girmeye başlamıştır. Sonuçta ise Irak, 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını açıklamıştır.⁶⁴¹ Öte yandan Iraksız Bağdat Paktı, varlığını sürdürmekle birlikte ismini 19 Ağustos 1959'da "*Merkezi Antlaşma Teşkilatı*" (Central Treaty Organization - CENTO) şeklinde değiştirmiştir. Merkezini de Ankara'ya taşıyan Teşkilat, faaliyetlerini daha çok üyeler arasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği şeklinde sürdürmüştür.⁶⁴²

1.9.3.2. Bakanlık Düzeyinde Kerkük'e Yapılan İkinci Ziyaret

Türkmenlerin Kerkük'te ziyaret edilmesi, Eylül 1954'te Irak Kral Naibi Abdullah'ın ve bir ay sonra da Başbakan Nuri Sait'in Türkiye'yi ziyaret etmesinden sonra gerçekleşmiştir.

15 Kasım 1954'te Irak'a giden Tefik İleri başkanlığındaki 11 kişilik Türk heyeti, Irak'ta yaptıkları temaslar sırasında Kerkük'ü de ziyaret etme fırsatı bulmuşlardır. 24 Kasım günü Kerkük'e giden Türk heyeti, Kerkük İstasyonu'nda Vali, Belediye Başkanı, Bölge Komutanı ve kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılanmıştır. Kerkük'te bir gün kalan heyet, buradaki devlet hastanesini ve petrol tesislerini ziyaret ettikten sonra 25 Kasım'da tekrar Bağdat'a dönerek temaslarına devam etmiştir.⁶⁴³ Tefik İleri ve beraberindekilerin Kerkük ziyaretleri sırasında, Kerküklü bir Türkmen'in Türk heyeti şerefine ziyafet vermesine izin verilmişti. Bu yüzden o akşam binlerce Türkmen, Türkiye'den gelen dostlarına sevgi gösterilerinde bulunmuş, fakat tezahüratlarda bulunan halkın heyete yaklaşmasına izin verilmemişti. Öyle ki hiç kimse, polis kordonunu aşarak heyete ulaşamamıştı.⁶⁴⁴

⁶⁴⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.637-638; "*Mısır, Sovyetlerin Silâh Yardımını Kabul Etti*", **Milliyet**, 28 Eylül 1955, s.1,3; "*Suriye de Rusyadan Silah Satın Alacak*", **Milliyet**, 30 Eylül 1955, s.1,3; **Ayın Tarihi**, Sa.263, (1-31 Ekim 1955), s.271-273; **BCA.**, 30..1.0.0/ 127.824..8. -8,13,17 (21 Kasım 1956).

⁶⁴¹ "*Irak Bağdat Paktından Çekildiğini Dün Açıkladı*", **Yeni Sabah**, 25 Mart 1959, s.1; "*Irak, Dün Bağdat Paktı ile İlgisini Resmen Kesti*", **Vatan**, 25 Mart 1959, s.1.

⁶⁴² "*Bağdat Paktına Yeni İsim Bulundu*", **Yeni Sabah**, 20 Ağustos 1959, s.1; "*“Bağdat Paktı”nın Adı Değişti*", **Ulus**, 20 Ağustos 1959, s.3.

⁶⁴³ **A.g.m.**, **Zafer**, 18 Kasım 1954, s.1; **A.g.m.**, **Zafer**, 27 Kasım 1954, s.1,7.

⁶⁴⁴ Nermin Neftçi, "*Kerkük'ten Geliyorum: Tefik İleri Irak'ta ve Bağdat Paktı*", **Yeni Sabah**, 16 Aralık 1958, s.4.

Benzer bir tutum, 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Irak'ı ziyaret eden Başbakan Adnan Menderes'in Türk heyeti ile birlikte Kerkük'e geldiğinde de sergilenmişti. Türkmenler şimdiye kadar hiçbir Türk Başbakanı'nı görmemişlerdi. Bu yüzden Menderes'in geleceği öğrenilince, ona göre hazırlıklar yapılmaya başlanmış, şehir bayraklarla donatılmış, kesilecek kurbanlar hazırlanmıştı. Fakat her türlü karşılama töreni ani bir kararla yasaklanmıştır. Menderes'i getirecek olan uçağın ineceği meydana giden bütün yollar polisler tarafından tutulmuştur. Kerkük'te ikamet eden Türk vatandaşlarına dahi havaalanına gitmek için müsaade edilmemiştir.⁶⁴⁵ Bu şartlarda gerçekleşen Irak İktisat Bakanı ile Irak'ın Ankara elçisinin refakat ettiği 9 Ocak'taki yarım günlük gezide Türk heyeti, Kerkük Valisi Reşid Necib ile askeri ve mülki erkan tarafından karşılanmıştır. Menderes, ilk olarak havaalanında Irak petrollerini işletmekte olan şirketin Genel Müdürü Mr. Boinland ile diğer ilgili teknisyenlerin harita üzerinde verdikleri izahatı dinlemiştir. Ardından bölgedeki petrol alanları ile elektrik tesislerini gezen heyet, şirket tarafından petrolün Irak'ta ilk bulunduğu yer olan bir numaralı kuyuya gitmiş, burada rafineriler ve boru hatları hakkında ayrıntılı bilgiler almıştır.⁶⁴⁶ Petrol şirketinin verdiği öğle yemeğine de katılan Türk heyeti, yemeğin akabinde, baştanbaşa Türk bayraklarıyla donatılan Kerkük şehrini gezmiş ve karşılama törenine katılmayan Türkmen halkın sevgi gösterileri arasında gezisi tamamlamıştır. Yasaklar içerisinde cereyan eden bu tezahürat bile adeta 1937 yılında o gün için İktisat Bakanı olan Celal Bayar'ın Kerkük'e yaptığı ziyaret sırasında gösterilen büyük coşkuyu hatırlatmıştı.⁶⁴⁷

Üç ay içinde ard arda gerçekleşen bu ziyaretler, Türkmenler arasında büyük bir coşku yaratmasına karşın, maalesef Türkmenlere yarardan çok zarar getirmiş, Irak yönetiminin Türkmenler üzerindeki baskılarını arttırmalarına yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ise bu tür baskılara karşı sessiz kaldığı görülmüştür.

Hatırlanacağı üzere, Türk tarafının 1937'de gerçekleştirdiği ilk ziyaretten sonra Kerkük bölgesi, bakanlık düzeyindeki Türk yetkililerine yasaklanmıştı. Ancak aradan geçen 17 yıllık süre içerisinde -ve hatta kısmen de olsa sonrasında- Türkiye'den gelen üst düzey hiçbir yetkilinin Türkmenlerin yaşadıkları bölgelere sokulmaması, bu yasağın sadece bakanlarla sınırlı olmadığını diğer yetkilileri de kapsadığını ortaya koymuştu. Bunun tek istisnası, 1943 yılında Irak'a gayr-i resmi bir ziyaret gerçekleştiren CHP Milletvekili Ziya Karamürsel'in, arkadaşları ile birlikte Irak'tan Türkiye'ye dönerken Musul'a uğramasıdır. Ancak unutmamak gerekir ki, Karamürsel ve arkadaşları Musul'da sadece iki saat kalabilmişlerdi. Ayrıca

⁶⁴⁵ A.g.m., s.4.

⁶⁴⁶ **Ayın Tarihi**, Sa.254, (1-31 Ocak 1955), s.98; "*Başvekil Kerkük'e Giderek Petrol Tesislerini Ziyaret Etti*", **Zafer**, 10 Ocak 1955, s.1,7; "*Başvekil Irak Petrol Tesislerini Gezi*", **Milliyet**, 10 Ocak 1955, s.1,7.

⁶⁴⁷ "*Başvekil Menderes Dün Petrol Sahasını Tetkik Etti*", **Son Telgraf**, 10 Ocak 1955, s.1,5; "*Türk-Irak Resmî Müzakereleri Bugün Bağdadda Başladı*", **Vakit**, 10 Ocak 1955, s.1.

Musul'a gelişleri büyük bir titizlikle gizli tutulmuş, halka bu konuda haber verilmemiş, kendilerinin halka bir araya gelmelerine müsaade edilmemişti. Böylesi şartlarda gerçekleşen bu ziyaret hariç tutulursa gerçekten de bu yasağın büyük bir dikkatle uygulandığı görülmektedir.

Zira, 1951 yılında, Prof. Dr. Zeki Zeren başkanlığındaki kalabalık bir üniversite öğrenci grubu, Irak'a misafir olarak gitmiş ve Bağdat'tan başka Kербela, Hille, Selmanpak ile İran sınırındaki Hanekin'i ziyaret etmiştir. Gruptaki öğrenciler, ziyaret ettikleri bölgelerin yanı sıra ısrarla Kerkük'ü de görmek istediklerini belirtmişler, ancak programlarına dahil olmadığı cevabını almışlardır. Zeki Zeren, bu gezinden beş yıl sonra kaleme aldığı bir yazısında, kendilerine verilen cevap karşısında, Kerkük gezisi üzerindeki “*takyit ve ihtiyatın*” sebebini hala anlayamadığını belirtmiştir.⁶⁴⁸

Üstelik 1952 yılı başlarında, Hindistan'a davet edilen Türkiye'den 5 gazeteci, hava yoluyla Irak üzerinden transit geçiş yapmak suretiyle Hindistan'a gideceklerinden, Irak'tan transit geçiş vizesi almak istemişler, ancak Iraklı yetkililer buna izin vermemişlerdir. Dolayısıyla Irak Hükümeti'nin Türk gazetecilerini ülkelerine kabul etmek bir yana, onların hava yoluyla Irak'tan geçmelerine dahi müsaade etmedikleri görülmüştür.⁶⁴⁹

Prof. Dr. Hıfzı Timur ise 1956 yılı Şubat ayında Irak'a yaptıkları bir seyahatte, bu devletin Türkiye ile yalnız anlaşmalar yoluyla değil, kültür bağları ile de birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğuna şahit olmuştur. Bir ay devam eden ve dört Arap ülkesini kapsayan bu gezileri sırasında, Türkiye'ye karşı en fazla ilgiyi Irak'ta gördüklerini belirten Timur, buna karşın Irak'ın kuzey bölgelerini ziyaret edemediklerini belirtmektedir.⁶⁵⁰

Avukat Hikmet Bil, bu tür gelişmelere dikkat çekerek; “*Dostumuz ve hattâ kardeşimiz bildiğimiz Iraklılar ne zaman bizden bir heyeti memleketlerine çağırırsalar hazırladıkları programa Necef, Kerbelâ, Bağdat ve daha sayısız yer girer de bir türlü Kerkük veya Erbil dahil edilmez!*”

Gazeteciler grubu gitti. Yollarının üstüne Kerkük çıkmadı. Son olarak Türkkuşu heyeti Irak'ı ziyaret etti. Programa yine Kerkük sokulmamıştı.” demektedir.⁶⁵¹

Ziyaretlerdeki kısıtlamanın en önemli sebebi hiç şüphesiz, daha önce açıklandığı üzere, Musul-Kerkük bölgesinin Türk topraklarına dahil edilmek istendiği korkusudur. Oysa

⁶⁴⁸ Zeki Zeren, “*Türk-Irak Dostluğunu Sağlamaştıran Kerküklüler ve Türk An'anelerinin Devamı*”, **Hadiselere Tercüman**, 9 Mart 1956, s.2,4.

⁶⁴⁹ “*Irak'la Dost muyuz Düşman mıyız*”, **Son Telgraf**, 1 Şubat 1952, s.1,5.

⁶⁵⁰ Hıfzı Timur, “*Türk-Irak Dostluğu*”, **Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.9.

⁶⁵¹ Hikmet Bil, “*Bağdat Paketi Işığında*”, **Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.28.

Türkmenlerin Irak Devleti'nden ayrılarak Türkiye ile birleşmek yolunda hiçbir siyasi maksat ve düşünceleri yoktur. Tek istekleri, Irak Devleti'ni, Orta Doğu'nun istikrarlı, ileri ve demokratik prensipleri eksiksiz kabul etmiş bir devleti olarak görmektir. Türkmenler arasında günlerce kalarak, edindiği izlenimleri aktaran Avukat Nevzat Karagil, bu konuya ilişkin Türkmenlere sorduğu sorulara; *“Biz Irak Türkleri, diyorlar, Irak Krallığını teşkil eden üç unsurdan biri olmamız hasebiyle ve aynı zamanda Türk soyundan bulunmamız sebebiyle Irak Devleti ile Türkiye Devleti'ni birbirine yaklaştırmakta, birleştirmekte ve hattâ perçinleştirmekteyiz.”* cevabını aldığını belirtmektedir.⁶⁵² Aynı şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de Musul-Kerkük bölgesine yönelik ilhak gibi bir düşüncesi bulunmamaktadır. Türkiye, uluslararası sözleşmelerin ortaya koyduğu esaslar temelinde karşılıklı saygı ve işbirliğine dayalı olarak Irak ile ilişkilerini sürdürmekte, bu ana ilkeler çerçevesinde, temel önceliklerini, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, bu topraklardaki farklı etnik ve mezhepsel grupların barış içinde bir arada yaşaması ve bu grupların birbirlerinin haklarına saygı göstermesi şeklinde açıklamaktadır. Irak'ta varolan önemli sayıdaki Türkmen'in ise, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde özel katkılar sağlayan bir köprü olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir.⁶⁵³

Sonuç itibarıyla 17 yıllık bir aradan sonra Tefvik İleri başkanlığındaki heyet ile Başbakan Adnan Menderes'in Kerkük ziyaretleri, bu yasağın aşılabilir olduğunu göstermesi ve ikili ilişkiler ile Türkmenler açısından yeni bir sayfanın açılması anlamına gelebileceğinden oldukça önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

1.9.3.3. Bağdat Paktı Sürecinde Türkmenler

Siyasi hakların dışında en azından kültürel haklara sahip olabilmek adına her fırsatı değerlendirmeye çalışan Iraklı Türkmenler, Bağdat Paktı'nın oluşum sürecinde de bu tarz girişimlerine aralıksız devam etmişlerdir. Iraklı yetkililerin kendilerini dikkate almayıp, taleplerini yerine getirmemelerinden dolayı Türkmenlerin sıklıkla Türk mercilerine müracaat ettikleri görülmekteydi. Bu tür bir teşebbüse 1953 yılında da rastlanmaktadır.

Nitekim Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'in, Irak başta olmak üzere Orta Doğu ülkelerinin katılımıyla gerçekleşecek bir savunma paktının oluşturulması için Irak ile ilişkileri sıcak tutmaya çalışıldığından, Nisan 1953'te Bağdat'a bir ziyaret gerçekleştirmesi planlanmıştı. Başbakan, Irak Kralı Faysal'ın reşit olması hasebiyle tahta çıkış törenine

⁶⁵² Nevzat Karagil, *“Irak Türkleri ve Eğitim Davaları”*, Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.33.

⁶⁵³ Türkiye'nin Irak politikası hakkında verilen bu bilgi, Bilgi Edinme Yasası çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı'na yapılan başvuru neticesinde yine Dışişleri Bakanlığı'nın Bilgi Edinme Birimi tarafından ve bilgiedinme@mfa.gov.tr adresi yoluyla 11 Mayıs 2007 tarihinde tarafımıza gönderilmiştir.

katılmak üzere Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile birlikte 29 Nisan 1953'te Bağdat'a gidecekti.⁶⁵⁴ Gerçekleşecek ziyareti haber alan Kerkük ve Erbil'deki Türkmenler ise hemen bir heyet oluşturmuşlar ve Türk Başbakanı Menderes ile görüşmek üzere Bağdat'a göndermişlerdir. 24 Nisan'da Bağdat'a gelen Türkmen heyeti, Türkiye Başbakanı'ndan Kerkük ve Erbil vilayetlerinde bir Türk okulu açılmasını talep etmeyi düşünüyorlardı.⁶⁵⁵ Ancak Başbakan Adnan Menderes'in son anda katılamayacağını belirtmesi üzerine Bağdat'a yapılan ziyaret sadece Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü başkanlığındaki heyet tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁵⁶ Türkiye adına törene katılan Köprülü, merasimin ardından Irak'taki Türk şehitliğini ziyaret ederek, 1937 yılında başbakanlıktan istifa etmek zorunda bırakılan Hikmet Süleyman'ın şerefine verdiği özel yemeğe katılmış ve Bağdat'ta birçok temasta bulunmuştur.⁶⁵⁷ Buna karşın taleplerini Türk Başbakanı Adnan Menderes'e iletmek üzere Bağdat'a gelen Türkmenlerle görüşüp görüşmediğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Siyasi alanda yaşanan gelişmeler sırasında yaptıkları bu tarz teşebbüslerle seslerini Türk ve Iraklı yetkililere duyurmaya çalışan Irak'taki Türkmenlerin çabalarında başarılı olabildiklerini söylemek oldukça güçtür. Buna karşın gelişen Türk-İrak siyasi ilişkileri, kültürel alanlarda bazı kazanımlar doğurmaya başlamıştır. Özellikle Türk-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun 1950 yılında yaptığı toplantıdan çıkan kararların uygulanması için bazı teşebbüslerde bulunulması bunun temel göstergesidir. Nitekim 1953 yılı Nisan ayında Bağdat'a giden Milli Eğitim Bakanı Muhittin Akdik, Türkiye'ye dönüşünde verdiği beyanatta; iki ülkenin öğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin diplomalarının karşılıklı olarak tanınacağını, 1954 yılında Bağdat Üniversitesi'nde bir Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü kurulacağını haber vermiştir. Ayrıca her iki ülkenin karşılıklı beşer üniversite öğrencisine burs vereceğini ve Bağdat'ta Türk güzel sanatlar sergisinin açılacağını, sporcular arasında temaslar kurulacağını, öğretmen değişimlerinin de yapılarak, sanatçılar arasında karşılıklı ziyaretlerin tertip edileceğini belirtmiştir. Akdik, karşılıklı kültür ataşeliklerinin açılması için de çalışmaların sürdürüldüğünü bildirmiştir.⁶⁵⁸

Ancak burada belirtmek gerekir ki, Irak, Türkiye ile bu tür kültürel münasebetlerin dışında Türkmenlere bambaşka bir eğitim politikası uygulamaktaydı. 1950 yılında Irak Hükümeti, Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerindeki eğitim müdürlüklerine gönderdiği bir genelge ile Türkçe tedrisatın durdurulmasını ve Türkçe ders kitaplarının azaltılmasını istemiştir.

⁶⁵⁴ "Vekiller Heyeti Dün Sabah İkinci Toplantısını Yaptı", **Milliyet**, 12 Nisan 1953, s.7; "Menderes'in Orta-Doğu Seyahati", **Milliyet**, 14 Nisan 1953, s.7.

⁶⁵⁵ "Irakta Yaşayan Türkler Okul İstiyor", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1953, s.3.

⁶⁵⁶ "Köprülü Bağdat'a Gitti", **Milliyet**, 1 Mayıs 1953, s.1.

⁶⁵⁷ A.g.m., **Milliyet**, 3 Mayıs 1953, s.7.

⁶⁵⁸ "Türk-İrak Kültür Münasebetleri Artıyor", **Milliyet**, 14 Nisan 1953, s.2.

Bölgedeki kültürel tesislerin sindirilmesi amacıyla da 1954'te Tuzhurmatu'da Türkçe kitap ve dergilerin dağıtımını sağlayan kitabevi yakılmıştır.⁶⁵⁹

Akdik'in beyanatından tam bir yıl sonra Bağdat'tan yapılan resmi açıklamaya göre, 1946 tarihli Türkiye ile Irak Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması gereğince yapılması öngörülen görüşmelerin 1954 yılı Haziran ayında Ankara ve İstanbul'da yapılacağı duyurulmuştur. Iraklı yetkililerle yapılacak toplantıların Türkmenler açısından önemli bir özelliği ise mevcut dostluk ve kültür antlaşmasında, Kerkük'te yaşayan Türkler lehine bazı tadilatların yapılacağı belirtilmiş olmasıydı. Hatta Irak'ta bir Türk lisesinin kurulmasının dahi gündeme gelebileceği belirtiliyordu.⁶⁶⁰

Yaşanan gelişmeler üzerine dönemin Türkiye gazeteleri, belli bir süre Iraklı Türkmenler hakkında birçok haber yaparak bunları Türk kamuoyuna aktardıklarından, Türkiye'deki Türkmenler arasında büyük bir sevinç hasıl olmuştur. Hemen harekete geçen ve dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Milli Eğitim Bakanı'na birer telgraf çeken Türkiye'deki Türkmenler, yapılacak tadilatlar veya yeni bir Kültür Antlaşması ile Kerkük'te Türk okullarının açılmasını talep etmişlerdir. Türkmen öğrencilerin Cumhurbaşkanı ile Milli Eğitim Bakanı'na çektikleri telgrafta; "*Önümüzdeki Haziran'da Türkiye ile Irak arasında yapılacak kültür görüşmelerinde 30 seneden beri Türk kültürüne susamış bulunan yarım milyon Iraklı Türk'ün kültür dâvasının da ele alınmasını ve Yunanistan'da olduğu gibi Kerkük'te de Türk mektepleri açılmasını Türklük namına rica ediyoruz*" denilmekteydi.⁶⁶¹

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a telgraf çekmek suretiyle isteklerini bildiren bir başka grup, İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Iraklı Türkmen öğrencilerdi. Ankara'da yapılacak görüşmelerde, Irak Türkmenlerinin kültür ve dil davalarının da ele alınarak müspet bir neticeye bağlanmasını isteyen bu öğrencilerin talepleri, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından dikkate alınmış ve incelenmek üzere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir.⁶⁶²

Yapılan bu tarz haberler ve Türkiye'deki Iraklı Türkmenlerin talepleri, ilk etapta Türkiye ile Irak arasında Haziran'da yapılması planlanan görüşmelerin Temmuz ayına ardından Irak Hükümeti'nin müracaatı üzerine Ağustos 1954'e ertelenmesine yol açmıştır. Tehirin nedeni olarak, son zamanlarda Türk gazetelerinde çıkan Iraklı Türkmenler hakkındaki haberler gösterilmekteydi.⁶⁶³

Çıkan haberlerde, Irak'ta ilkokula başlayan bir Türkmen'in Türkçe'yi unutmaya mahkum

⁶⁵⁹ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.45.

⁶⁶⁰ "*Yarım Milyon Türkü Sevindiren Haber*", **Vakit**, 29 Nisan 1954, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1954, s.3; "*Türkiye-İrak Kültür Anlaşması*", **Milliyet**, 29 Nisan 1954, s.7.

⁶⁶¹ "*Kerküklü Türklerin Teşekkürü*", **Son Telgraf**, 1 Mayıs 1954, s.1,5.

⁶⁶² "*Iraklı Türklerin Cumhurreisine Müracaatları*", **Hürriyet**, 1 Temmuz 1954, s.1.

⁶⁶³ *A.g.m.*, s.1.

edildiğinden, hatta üniversiteye girmek isteyen öğrenciler arasında Türk-İraklı şeklinde ayırım yapıldığından, Türklerin üniversiteye alınmasında çeşitli zorlukların çıkarıldığından bahsedilmekteydi. Yine aynı dönemde kurumsal olarak Türkçe dersinin okutulduğu hiçbir Irak okulunun bulunmadığı, Türklere özgü bir kütüphanenin ise kapatıldığı, Türkçe gazete çıkarılmasına da izin verilmediği, sadece son zamanlarda Âfak isimindeki gazetenin sadece bir sayfasının eski Türkçe olmasına müsaade edildiği belirtilmektedir. Burada ise siyasi konulara ilişkin yazıların yer alması yasaktı. Ayrıca Türkiye’den Türkçe kitapların Irak’a girmesine de izin verilmemekte idi.⁶⁶⁴ Bu bilgilerin kamuoyuna aktarılmasının ardından İstanbul’daki Irak Konsolosluğu’ndan yapılan açıklamaya göre, Irak’ta Türk ekalliyeti bulunmamakta, bu yüzden de verilen bilgilerin asılsız olduğu iddia edilmekteydi. Konsolosluğa göre;

“[...] Irak’ta sâkin bütün unsurların din ve dilleri ne olursa olsun aralarında hiçbir ayırt olmadığı gibi hükümet tarafından da ayırt edici bir muamele göremezler, aynı hukuk ve muameleye tabidirler.

Herhangi dille yazılmış kitap, neşriyat ve yazıların Irak’a girmesi serbest olduğuna göre kardeş Türklerinki haydi haydi serbesttir[...].⁶⁶⁵

Konsolosluğun, yaptığı açıklamada kısmen haklı olduğu söylenebilirdi. Irak’taki Türkmenlere, ne Lozan Barış Antlaşması’nda ne de 1926 tarihli Ankara Antlaşması’nda azınlık statüsü verilmiştir. Devletin ana unsurları olarak kabul edilmişlerdir. Buna karşın Türkmenler azınlık olarak muamele görmedikleri gibi tam vatandaş olarak da kabul edilmedikleri anlaşılıyordu. Ana unsur olarak devletin tüm okullarında eğitim görme, her türlü kademlerinde çalışabilme gibi imkanlardan yararlanmaları gerekirken, bunlardan mahrum edildikleri; aynı şekilde özel isteklerinin de azınlık statüsünde yer almadıklarından yerine getirilmediği görülmektedir. Yani Iraklı Türkmenler Irak’ta, iki statü arasında sıkışmış, tam arada kalmış durumdadırlar.

Aynı konuyla ilgili olarak Kerküklü Yüksek Tahsil Öğrencileri’nin gönderdiği, *“Kerküklülerin Türklük dâvasını ele aldığınızdan dolayı teşekkür ederiz”* telgrafı⁶⁶⁶ ise Irak Konsolosu’nun yaptığı *“hiçbir ayırt olmadığı”* iddiasına ters düşmektedir. Üstelik Irak Konsolosluğu’nun verdiği beyanati protesto eden Türkmenler, Hürriyet Gazetesi yetkililerine yaptıkları açıklamalarda; Irak’ta Türkmen azınlığının olmadığını ancak devleti oluşturan unsurlardan biri olarak Türkmenlerin var olduğunu ve Türkmenlerin haklarının anayasa ile garanti edildiğini belirtmişlerdir. Araplar ile Kürtlerin hatta azınlıkların dahi kendi dilleri ile ilk öğrenimlerini gerçekleştirebildikleri halde Türkmenlerin bu haktan yoksun bırakıldıklarını

⁶⁶⁴ “Kıbrıs ve B.Trakya’dakiler Gibi Irak Türkleri de Hazin Vaziyette”, **Hürriyet**, 31 Mayıs 1954, s.7.

⁶⁶⁵ “İrak Konsolosluğuna Göre Irak’ta Türk Yok!”, **Hürriyet**, 5 Haziran 1954, s.1.

⁶⁶⁶ A.g.m., s.1.

da karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koyan Kerküklü gençler, Iraklı yetkililerin böyle yapmakla anayasayı açıkça ihlal ettiklerini beyan etmişlerdir. Öte yandan gazeteyi ziyaret eden Kerküklü Türkmenlerin dışında Ankara Üniversitesi'nde okuyan Iraklı Türkler de, aynı gazeteye; *“Irak’ın İstanbul Konsolosluğu’nun “Irak’ta Türk yoktur” yolundaki beyanatını şiddetle protesto ederiz”* şeklinde bir telgraf göndererek tepkilerini dile getirmişlerdir.⁶⁶⁷

Bu durum konsolosun belirtmeye çalıştığı şekliyle resmiyette bir ayrımın olmadığı, ancak uygulamada/fiiliyatta oldukça belirgin bir ayrımın bulunduğunu göstermektedir. Eğer ki gerçekten resmiyette veya uygulamada böylesi bir ayrım olmasaydı, Türkmenlerin gerek Iraklı mercilere gerekse de Türkiye’deki yetkililere seslerini duyurmak gibi bir gayretlerinin olmayacağı aşıkardır.

Türkmenlerin yaşadığı bölgelerdeki ilkokullarda 1935-1936 yıllarından itibaren Türk dil ve yazısına göre eğitim yapılmadığına ve Türkmen çocuklarına derslerin Arapça anlatıldığına ilişkin daha önce çeşitli bilgiler verilmişti. Aralık 1949’da Irak Milli Eğitim Bakanı Necib Râvi’ye, bu hususta sorulan bir soru üzerine Bakan; *“Efendim, bildiğiniz gibi Irak’ın Musul-Mendeli arasındaki saha içinde birkaç yüz bin Türk vardı. Bunlar Irak Krallığı’nın üç unsurundan birini teşkil ediyordu. Irak’ta asırlardan beri yaşamalarına rağmen bir türlü Arapça’yı öğrenememişlerdir. Bu sebepten üç unsur arasında tam dil birliği teessüs edememiştir. Irak Parlâmentosu’nda bulunan Iraklı Türk milletvekilleri buna bir hal çaresi düşündüler ve zamanın hükümetiyle mutabık kalarak 1935-1936 ders yılından beri kendi ilkokullarında Türkçe yerine Arapça eğitim yapmaktadırlar. Mesele bundan ibarettir”*⁶⁶⁸ cevabını vermiştir. Bakanın açıklamasında birkaç nokta dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, Irak’ın kuzey ucunda yer alan Musul’dan güneyde Mendeli’ye kadar olan şerit şeklindeki bölgenin Türkmenlerle meskun olduğunun resmi makamlarca da kabul edilmiş olmasıdır. Diğeri yine aynı makamlarca, Türkmenlerin Irak’ın üç ana unsurundan biri olduğunun teyit edilmiş olmasıdır. Bir diğeri 1935-1936 eğitim-öğretim yılından itibaren Türkmen ilkokullarında Türkçe eğitim yapılmadığının bizzat Irak Milli Eğitim Bakanı’nın ağzından doğrulanmış olmasıdır. Öte yandan bunun sebebi, ülke içinde dil birliğinin sağlanması olarak açıklanmaktadır. Bu takdirde tüm ülke içindeki vatandaşların aynı uygulamaya tâbi olması gerekir. Ancak Kürtlerin, Ermenilerin, Süryanilerin kendi dilleri ile eğitim ve okul açabilme haklarının bulunması, buradaki uygulamanın sadece Türkmenleri kapsadığı sonucunun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Çünkü geriye sadece Araplar kalmış, bu zümrelerin ise ister Sunni

⁶⁶⁷ *“Irak’ta Türk Olmadığını İddia Eden Irak Konsolosluğunun Mektubunun Yarattığı İnfial Devam Ediyor”*, **Hürriyet**, 6 Haziran 1954, s.1; Kadri Kayabal, *“Arap Âleminde Bir Dolaşma Irak Türkleri, Irak Hükümetinden Biraz Yardım ve Alâka Bekliyor”*, **Hürriyet**, 23 Aralık 1956, s.3.

⁶⁶⁸ Karagil, a.g.m., s.33-34.

ister Şii olsun dilleri Arapça'dır.

Diğer taraftan, tıpkı 1947 seçimlerinde olduğu gibi, Irak'ta yapılan 1954 genel seçimleri, devlet yöneticilerinin Türkmenler karşı değişen politikalar izlemesine yol açmıştır. Seçim öncesi oy kaygısı ile Türkmenlere uygulanan baskılar nispeten azalmış ve normal vatandaşlar düzeyinde muameleler görmeye başlamışlardır.⁶⁶⁹ Ancak seçim sonuçları ile birlikte tekrar eskiye dönüş hareketi başlamış, bunun ilk izlerini de sonuçların sayımı sırasında gözlemlemek mümkün olmuştur. 1954 Haziran'ında açıklanan sonuçlar neticesinde Nuri Sait Paşa seçimlerden galip ayrılmıştır. Bu sonuçların Kerkük'teki sayımı sırasında ise adayların taraftarları arasında çıkan çatışmalarda bir Türkmen öldürülmüş, Türkmen ve azınlıklara mensup pek çok kişi de yaralanmıştır.⁶⁷⁰ Başlangıç mahiyetinde olan bu olaydan sonra da özellikle Kerkük bölgesindeki Türkmenler, seçim sırasında hafifletilen baskının, seçimlerin neticelenmesinin ardından eski haline getirildiğini bildirmişlerdir.⁶⁷¹

Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'nda ise Türkmenlerle ilgili hiçbir madde bulunmamaktadır. Aslında bölgesel savunma amaçlı hazırlanan bu pakta özel olarak Türkmenlere ilişkin bir maddenin konulması da beklenemezdi. Ancak antlaşmanın 1. ve 2. maddelerinde belirtilen işbirliği esasları ayrıntılı bir şekilde ortaya konularak, Türkmenlerin güvenliğinin sağlanması ve temel haklara sahip olmaları gerektiği konusunda ortak çalışabileceği belirtilebilirdi. Üstelik söz konusu maddelerde belirtilen ve ileride belirlenmesine karar verilen işbirliği esasları da Türkmenlere yönelik bir mahiyet içermemekteydi. Tüm bunların aksine, antlaşmanın 3. maddesi tarafların birbirlerinin içişlerine karışmayacaklarını belirtmesi ile adeta Türkmenler yine yalnız bırakılmıştır.

1.9.4. Bağdat Paktı Sonrasında Türkmenlerin Durumu

Bağdat Paktı sonrasında iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliği ilişkilerinin Irak'taki Türkmenlere tesir etmediği görülmektedir.

Irak'taki Türkmenlere ise 1936-1958 yılları arasında kültürel ve sosyal faaliyet gösteren dernek kurmak, Türkçe yayın yapmak yasaklanmıştı. Krallık dönemi Irak'ında, Türkçe eğitime hiçbir surette müsaade edilmediğinden Türkmenler karanlık bir dönem yaşamışlardır.⁶⁷²

Türk-İrak kültür işbirliği neticesinde Bağdat Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü açılma kararı, Türkçe'nin Irak'ta yaygınlaştırılması için bazı çalışmaların

⁶⁶⁹ "İraktaki Türkler Durumlarından Şikâyetçi", *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1954, s.6; "Suriye ve Irak'ta Bulunan Türkler", *Son Telgraf*, 19 Haziran 1954, s.5.

⁶⁷⁰ A.g.m., *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1954, s.3.

⁶⁷¹ A.g.m., *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1954, s.6.

⁶⁷² Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, 206.

yürütülmesi gibi gelişmeler her ne kadar olumlu sayılabilirse de Türkmenlerin isteklerine cevap verici mahiyette değildi. Zaten Bağdat Üniversitesi'ne de 1954-1955 eğitim öğretim yılına kadar Türkmen öğrenci alınmadığı belirtiliyordu.⁶⁷³

Şimdiye kadar Türkmenlerden esirgenen temel insanî haklar, Bağdat Paktı sonrasında da mahrum bırakılmaya devam ettiği için süregelen şikayetler artarak devam etmiştir. Zira, kanun karşısında tüm vatandaşların eşit haklara sahip olduğunu belirten Irak Anayasası'na aykırı fiillerde bulunulmaktaydı. Arapça ile birlikte Ermenice'nin de öğretildiği Ermeni okulları, Arapça'dan başka Kürtçe'nin de öğretildiği Kürt okulları bulunmasına karşın Türkmen okulu bulunmuyordu.⁶⁷⁴ Bu nedenle Erbil gibi bazı şehirlerde binlerce Türkmen çocuk, Kürtçe eğitim veren okullara gitmek zorunda kalıyordu.⁶⁷⁵

Türkmenlere uygulanan baskılar geçmişte olduğu gibi bu dönemde de sadece kültürel ve eğitim alanları ile sınırlı kalmamakta, siyasi ve yönetsel alanlarda da istenmeyen tutumlar sergilenmekteydi. Bu dönemde Kerkük'e tayin edilen Tahsin Askeri, Mustafa Karadağı ve Reşid Necib adlı Kürt valileri, Türkmenler için yaşamı oldukça zorlaştırmıştı.⁶⁷⁶ Özellikle son Vali Reşid Necib döneminde Türkmenlerin durumu daha vahim bir hal almıştı. Çünkü Vali göreve gelir gelmez Türkmen Belediye Başkanı Şamil Yakubî'yi görevden almış ve yerine Kürt asıllı Fazıl Feyzullah (Talabani)'yi getirmişti. İki yönetici ise hemen Kerkük'teki Türk eserlerini tahrip etmeye başlamış, daha önce defalarca yapıldığı gibi Türkmen memur ve öğretmenleri başka bölgelere göndererek yerlerine Kürtleri getirmişti.⁶⁷⁷

Tahammül sınırlarının zorlandığını gören Kerkük Türkmenleri, en sonunda kötü yönetimi ve haksız uygulamaları nedeniyle, Ağustos 1957'de, Kerkük Belediye Başkanı Fazıl Feyzullah'ın değiştirilmesini istemişler, bu taleplerini de on binden fazla Iraklı Türk'ün imzaladığı iki metrelik bir dilekçe ile hükümete sunmuşlardır.⁶⁷⁸ Kerkük Türkmenleri daha sonra aralarından seçtikleri bir heyeti, Irak Başbakanı Ali Cevdet el-Eyyubi ile görüşmek üzere Bağdat'a göndermişlerdir. Görüşmede, Belediye Başkanı'nın değiştirilmesini isteyen Türkmenler, ayrıca belediye kanunlarına uyularak Kerkük Belediye Başkanlığı'na şehirde çoğunluğu oluşturan Türkmenler arasından birinin getirilmesini Başbakan'dan talep

⁶⁷³ Çay, a.g.m., s.27.

⁶⁷⁴ "Irak Türklerini de Hatırlayalım", **Hadiselere Tercüman**, 11 Ocak 1957, s.2; Yılmaz Altuğ, "Irak Türklerinin Durumu", **Vatan**, 6 Nisan 1958, s.2.

⁶⁷⁵ "Iraktaki Türklerin Durumu", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1957, s.3; "Irak'taki Türklerin Şikâyeti", **Son Posta**, 5 Eylül 1957, s.3.

⁶⁷⁶ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.208.

⁶⁷⁷ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.20-21; Nakip, **a.g.e.**, s.264.

⁶⁷⁸ "Irak'taki Türklerin Talepleri", **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1957, s.1; "Iraklı Türklerin 2 Metrelik Dilekçesi", **Ulus**, 17 Ağustos 1957, s.3.

etmişlerdir.⁶⁷⁹

Sadece bu örnekte yer alan toplumsal ve de hukuki hak arama mücadelesi bile maruz kalınan baskıların doruk noktasına ulaştığını gösterir nitelikteydi. Nitekim, haklı bir isteğin, hukuki bir yol olan dilekçe vermek ve hükümete başvurmak suretiyle talep edilmesinden sonra, Türkmenlere karşı Irak basını tarafından büyük bir karalama kampanyası başlatılmıştır.⁶⁸⁰ Hemen akabinde Türkmen temsilciler, kimin tarafından gönderildiği bilinmeyen ve “*bu işten vazgeçmeleri, aksi takdirde öldürülecekleri*”ni belirten tehdit mektupları almışlardır.⁶⁸¹

Irak Hükümeti tarafından görevden alınmayan ve hiçbir şekilde uyarılmayan Kerkük Belediye Başkanı Fazıl Feyzullah, 11 Eylül’de verdiği bir emirle, Kerkük’teki mağaza ve dükkanlarda asılı bulunan Atatürk ve Türk büyüklerinin resimlerini toplatmıştır. Üstelik Kerkük Valisi Beşir Halidi, Türkmen temsilcilerini çağırarak bu taleplerinden vazgeçmelerini ve hükümete yaptıkları müracaatı geri almalarını tavsiye etmiştir.⁶⁸²

12 Ekim 1957 tarihindeki nüfus sayımı sırasında ise Türkmenlerle meskun olan bölgelerdeki sayım memurlarının, Iraklı vatandaşların evlerinde konuştukları dilleri tespit ederken, binlerce Türkmen’in ana dilini sayım zabıtlarına “*Türkçe*” olarak yazmadıkları bildirilmiştir. Türkmenler arasında derin üzüntüye ve tepkiye neden olan bu hareket, bazı istenmeyen olayların yaşanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Kerkük’ün Çay Mahallesi’nde sayım zaptına ana dili olarak Türkçe yazılmamasına itiraz eden Remzi Hünkaroğlu isimindeki bir Türkmen, tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir.⁶⁸³ İtirazı, asayiş bozmak şeklinde gerekçelendirilerek mahkemeye sevk edilen bu genç, Şubat 1958’de beraat etmiştir. Oysa dönemin Kerkük Valisi Halidi, Hünkaroğlu’nun beş yıla mahkum edilmesi konusunda hakimleri etkilemeye çalışmış, gencin avukatları ise redd-i hakim talebinde bulunmuşlardır. Kerkük Valisi bununla da yetinmeyerek, suçsuz olduğu mahkemece sabir olan Türkmen gencini işten çıkarmıştır. Halidi’nin bu kanunsuz uygulamalarından rahatsız olan Kerkük Türkmenleri, çareyi hükümete başvurmakta bulmuşlardır. Bu amaçla, yine yüzlerce kişinin imzaladığı ve mevcut gelişmeler ile rahatsızlıkların aktarıldığı bir dilekçe hazırlanmışlardır.⁶⁸⁴

Türkmenler, Ağustos 1957 olduğu gibi 1958 yılı Şubat ayı başlarında da, haklarını aramak

⁶⁷⁹ “*Irak’taki Türkler Şikâyetinde Bulundu*”, **Son Posta**, 6 Eylül 1957, s.3.

⁶⁸⁰ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1957, s.3; *A.g.m.*, **Son Posta**, 5 Eylül 1957, s.3.

⁶⁸¹ “*Iraktaki Türklerin Durumu*”, **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1957, s.3; “*Irak Türkleri Kerkük Belediye Reisini İstemiyorlar*”, **Son Posta**, 10 Eylül 1957, s.1,3.

⁶⁸² “*Kerkük’te Müessif Bir Hâdise*”, **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1957, s.3; “*Kerkük’te Atatürk’ün Fotoğrafları Toplatıldı*”, **Son Posta**, 12 Eylül 1957, s.3.

⁶⁸³ “*Irak Türklerine Baskı!*”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1957, s.3.

⁶⁸⁴ “*Dost Irak’ın Düşman Valisi*”, **Son Posta**, 13 Şubat 1958, s.3.

ve taleplerini hükümete bildirmek için dilekçe vermek suretiyle hukuki yollardan müracaatta bulunmuşlardır. Yaklaşık 5000 Kerküklü Türkmen tarafından imzalanan dilekçe İçişleri Bakanlığı'na gönderilmek üzere Kerkük Valiliği'ne teslim edilmiştir. Dilekçede, Kerkük'ün kalkındırılması için bazı taleplerde bulunulmuş ve Bağdat Radyosu'nda Türkçe yayın yapılması istenilmiştir. Ancak Kerkük Valisi Beşir Halidi'nin talimatı ile bu dilekçe İçişleri Bakanlığı'na gönderilmemiştir. Bu durum ise Türkmenler arasında yine büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.⁶⁸⁵

Nisan 1958'de daha fazla dayanamayan Türkmenler, Türk Hükümeti'ne bir muhtıra vererek Irak'ta Türkmenlere karşı yapılan baskıları dile getirmişler ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nden yardım istemişlerdir. Türkiye'de eğitim gören Kerküklü Türkmenler tarafından hazırlanan bu muhtırada, kültür alanında uygulanan baskılardan, Türk eserlerinin yok edildiğinden, Araplaştırma politikasının tüm şiddetiyle uygulandığından, bunun yanı sıra bazı ekonomik yaptırımlara maruz kaldıklarından ve Kürt tehlikesinin hiçbir zaman azalmadığından yakınılıyordu. Artık Türk okullarının açılmasına izin verilmediği gibi Türkçe dersi dahi yapılmıyordu. Ayrıca Bağdat Üniversitesi'ne yapılan başvurularda uzun süredir Kerküklü Türkmenlerin devamlı haksızlığa uğradığı, Hava Harp Okulu gibi bazı okullara Türkmenlerin hiç alınmadığı, yurt dışına gönderilen öğrenciler arasında ise Türkmenlerin oldukça cüz'i bir sayıyı oluşturdukları belirtiliyordu. Hatta Türkiye ile yapılan Kültür Antlaşması'ndan yararlanabilen öğrenciler arasında da Türkmenler azınlıkta kalmıştı. Muhtırada, bunun başlıca sorumlusunun Türkiye'deki Kürt asıllı Irak Kültür Ataşesi Muavini Seyfi El Senevi olduğu ifade edilmekteydi. Bu zat, öğrenciler hakkında yazdığı raporlarla o öğrencilerin burs almalarında veya burslarının kesilmesinde oldukça etkili olduğu için önemli bir konuma sahip idi. Tercihini çok fazla Türkmenlerden yana kullanmadığı da çeşitli örneklerle sabitti. Diğer yandan yarısı eski Türkçe yarısı Arapça olmak üzere Irak'ta basılan sadece iki gazetenin bulunması, Ata Terzibaşı'yı harekete geçirmiş ve "*Milli Kültür*" adıyla yeni bir gazete çıkarmak istemiş ancak buna Irak Hükümeti izin vermemiştir. Türk tarihi eserleri kendi kaderlerine terk edildiğinden çoğu yıkılmakla beraber, yaşamakta olan Türk köy ve kasaba isimleri de Irak Hükümeti tarafından değiştirilmişti. Karağan, Kızlaribat, Kördere, Tavuk ve Şahrabani isimleri sırayla Veleyna, Mikdadiye, Mansuriyyetülcebel, Dakuk ve Saddiyel haline getirilmişti. Kerküklü öğrenciler, verdikleri muhtırada, Iraklı Türkmenlerin yaşadıkları bu tür sorunları dile getirdikten sonra Kerkük'te bir Türk Konsoloslugu açılması, Türk okulları ile kültür merkezleri kurulması, yeni Türk alfabesi ile gazeteler yayınlanması, Kerkük'te İş Bankası'nın bir şubesinin açılması, İstanbul'daki Irak

⁶⁸⁵ "*Kerkük Türklerinin 5000 İmzalı Dilekçesi*", *Son Posta*, 4 Şubat 1958, s.3.

Kültür Ateşe Yardımcısının değiştirilmesi ve Türk radyolarında dış Türklere dönük yayınların artırılması gibi isteklerde de bulunmuşlardır.⁶⁸⁶

Türkmenlerin dile getirdikleri son talepler, uzun süredir üzerinde ısrarla durdukları hususlardı. Kerkük'ün o gün için 150.000 mevcutlu bir Türkmen şehri olduğu ve de Kerkük'te İngiltere ile ABD konsolosluklarının bulunup İran'ın da çok yakında burada bir konsolosluk açma niyetinde olduğu düşünülürse, aradaki çelişki ve arzulanın isteğin haklılığı daha iyi anlaşılır. Zaten Kerküklü Türkmenler de bunun farkında olarak sürekli Türk Hükümeti'nden Kerkük'te bir konsolosluk açmasını istemekteydi.⁶⁸⁷

Elbette Türkmenlerin maruz kaldıkları bu zor şartların tek müsebbibi olarak sadece Irak Hükümeti'nin sorumlu tutulmaması gerektiği de üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Mesuliyetin büyük bir kısmı Irak Hükümeti'nde ise ondan az olmamak kaydıyla Türk Hükümeti'nin de Türkmenlere yeterli ilgi ve alaka göstermemesinden dolayı bu durumların oluşmasında katkısı olduğu belirtilmektedir. Türkiye'nin, özellikle bu dönemde Kıbrıslı Türklere, Batı Trakya Türklerine gösterdiği ilgi kadar Irak'taki Türkmenlere de alaka göstermeli, onların yanında olduğunu hissettirmesi gerekmektedir. Batı Trakya'daki Celal Bayar Lisesi gibi Kıbrıs'ta da bir Türk Lisesi bulunmasına karşın Kerkük ve Erbil gibi iki büyük Irak şehrinde ne bir Türk lisesi ne bir Türk orta okulu ne de bir ilkokulu vardı.⁶⁸⁸ Halbuki bu şehirlerde Türkmenler çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu çerçevede, daha önce Türkmenler tarafından Türk Hükümeti'ne yapılan başvurulardaki okul isteminin basın tarafından da olumlu karşılandığı, haklı bir talep olarak değerlendirildiği, hatta buna gerekli özeni göstermeyen Türk devlet erkanının dikkatinin bu yöne çekilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Türkmenlerin talepleri ile basında çıkan değerlendirmelerin Türk Hükümeti tarafından çok fazla dikkate alınmadığını söylemek de haksızlık olur. Bağdat'taki Türk Basın Ataşeliği, Irak'ta en azından kültürel alanlarda önemli hizmetler vermeye çalışıyordu. Ataşelik tarafından Arapça çıkarılmaya başlanan haber ve yorum bülteni bunlardan en önemlisidir ve çıkarıldığı ilk günden itibaren Iraklıların yoğun ilgisi ile karşılaşmıştır. Öyle ki Iraklılar, ataşeliğe gönderdikleri mektuplarda, Türkiye'ye dair gazete, dergi, bülten, kitap veya çeşitli dokümanlar istemişlerdir. Böylesi bir talepte bulunan Abdülhüseyn el-Necef, Bağdat'tan yazdığı mektubunda; “[...] Arapça haftalık bir bülten çıkardığınızı memnuniyetle haber aldım. Hükümetinizin birçok meseleler hakkında görüşlerini ve memleketinizde ümran ve terakki hamlelerini bildiren bu gibi bültenler pek mühimdir. Aynı zamanda birçok hakikatları

⁶⁸⁶ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.121-126.

⁶⁸⁷ “Kerkük'te Türk Konsoloslugu İsteniyor”, **Son Posta**, 13 Aralık 1957, s.3.

⁶⁸⁸ A.g.m., **Hadiseler Tercüman**, 11 Ocak 1957, s.2.

Irak efkâr-ı umumiyesine bildirmek, devletler arasında istikrar ve iyi münasebetlerden hoşlanmayan garezkârların ve yıkıcıların iddalarını red etmek bakımından da çok tesirlidir. Bu hususta mesainizi takdir eder şahsıma bülten ve sair neşriyat gönderilmesini rica ederim.” demektedir. Mahmud Ubaid Huvaydi'nin Aden'den gönderdiği mektupta ise; “*Türkiye'nin kalkınmasına, kültür ve san'at hareketlerine karşı yakından alâka duymaktayız. Ankara Radyosu'nun Arapça yayınlarının devamlı bir dinleyicisim. Türkiye'ye dair bilgimi arttırmak üzere çıkarmakta olduğunuz bültenlerden vesair neşriyattan adresime gönderilmesini rica ederim.”* denilmektedir.⁶⁸⁹

Basın Ataşeliği'nin Irak'taki faaliyetleri sadece bu kadarla sınırlı değildi. Bağdat'ta Mahadil-Vatani Enstitüsü ile yapılan temaslar neticesinde bu enstitüde Türkçe kurslar açılması sağlanmıştı. Buradaki derslerin de Türk Milli Eğitim Bakanlığı'nın Genel Kütüphane Müdür Selahattin Çetintürk ve Yüksek Tedrisat Muamelat Müdürü Celal Bayar tarafından verilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca Bağdat'ta kurulacak olan Türk Kültür Merkezi için uygun binanın kiralandığı ve Kültür Ataşeliği tarafından gerekli hazırlıkların başlatıldığı bildiriliyordu.⁶⁹⁰ Öte yandan TBMM'ne sunulan ve 31 Sıra Sayılı zaptın sonuna iliştirilen 1958 yılı Bakanlıklar Bütçesi Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası (1/17)'ndeki 1958 yılına ait Milli Eğitim Bakanlığı Bütçesi'ne ait raporda; Yayın Müdürlüğü'nün, Irak da dahil olmak üzere yurt dışında bulunan soydaşların özellikle Türkçe öğrenmek için yaptıkları müracaatlara imkan nispetinde cevap vermeye çalıştığı bildiriliyordu.⁶⁹¹

Rapordan ziyade, TBMM'de Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşülürken ele alınan, “*Dış memleketlerde Türk kültür varlığının korunma masrafları*” başlıklı 459. Fasil, Türkmenleri de ilgilendirmesi bakımından kayda değerdir. Fasil'a göre, Dışişleri Bakanlığı Bütçesi'nden dış Türkler için 1.500.000 lira ayrılmıştı. Maraş Milletvekili Halil Gürün, bu fasılın diğer ülkelerdeki Türklere uzatılmış bir el olduğunu ve özellikle Irak'ta yaşayan Türk(men)lerin anavatanla samimi bağlarını ancak bu fasılla temin etmenin mümkün olabileceğini söylemiştir. Buna karşın Türklerin sadece Kıbrıs'ta, Batı Trakya'da, Irak'ta değil Yugoslavya, İran, Afganistan hatta Pakistan, Hindistan gibi dünyanın pek çok ülkesinde dağınık halde yaşadıklarına değinen Gürün, ayrılan bütçenin yetersiz olduğunu ve gelecek yıllarda bütçenin bu faslı arttırılmasını istemiştir.⁶⁹²

Türk Hükümeti'nin göstermiş olduğu bu tür çabalar elbette ki takdir edilmekteydi, ancak yeterli değildi. Bu sebepten gerek Türkiye'deki yetkililer gerekse Irak'taki Türk

⁶⁸⁹ **BCA.**, 30..1.0.0/ 127.825..4.-6 (8 Nisan 1957).

⁶⁹⁰ **BCA.**, 30..1.0.0/ 127.825..4.-6 (8 Nisan 1957).

⁶⁹¹ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.2, i.s.1, i.40 (19 Kasım 1958), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1958, s.151/290.

⁶⁹² **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.2, i.s.1, i.46 (25 Şubat 1958), s.650-651.

Büyükelçiliği, genel anlamda Türk-İrak ilişkilerinin geliştirilmesi için, tabii Türkmenlerin durumları da göz önünde bulundurularak, çeşitli girişimlerde bulunmak adına sürekli çalışmaktaydı. Türkmenlerin durumlarının iyileştirilmesi ve Türk-İrak ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla Türkiye'nin neler yapabileceği hususunda Bağdat Büyükelçiliği'nin Ankara'ya gönderdiği 22 Eylül 1957 tarihli raporda, şu tavsiyelere yer verilmektedir; ticaretin geliştirilebilmesi için Irak'a zeytin, zeytinyağı, taze sebze ve meyve, balık, et gibi ürünler ihraç edilebilir. Bu durum, uzun bir süredir durma noktasında seyreden Irak'ın kuzeyi ile Türkiye arasındaki ticaretin tekrar canlanmasını sağlayacağından, sefaletle sürüklenen Musul ve Kerkük'teki Türkmenler başta olmak üzere ülkenin kuzeyindeki halkın bu sefaletten kurtulmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca Beyrut'a uğrayacak Türk ticaret gemileri ile Irak'ın ithal ve ihraç malları nakledilebilir, hurma nakliyatı mevsiminde Basra'da gemi bulma zorluğu çeken Irak'a bu konuda yardımcı olunabilir. Türk bankalarının Bağdat'ta birer şube açması dahi düşünülebilir. Kültürel ilişkiler bazında ise, öğrenci değişimlerinin arttırılması ön planda tutulmak üzere, çeşitli branşlardan uzman ve profesörlerin Irak'ta konferans vermesi sağlanabilir, Türkiye'de yayınlanmış önemli eserler Irak bilim camiasına gönderilebilir ve hazırlıkları tamamlanmış olan Türk Kültür Merkezi'nin hem personel sayısının arttırılarak hem de kurulacak bir kütüphane ile tam donanımlı hale getirilip açılması sağlanabilir. Opera, tiyatro ve müzik sanatçılarının Irak'ta temsiller ile konserler vermesi, yerli filmlerin Irak'ta gösterime girmesi mümkün olabileceği gibi Türk Kültür Merkezi'nde Türk ailelerin çocukları için de bir ilkökul açılabilir. Diğer taraftan Bağdat ve Musul'a uçak seferleri konulabilir, o gün için mevcut olan Türkiye-İrak demiryoluna bir kol uzatılarak Suriye'den geçme mecburiyeti ortadan kaldırılabilir ve Diyarbakır-Mardin-Cizre-Musul kara yolu ıslah edilebilirdi. Basın-yayın ve ülke tanıtımı içinse Bağdat'taki Türk Basın Ataşeliği'nin Basın Yayın Genel Müdürlüğü'ne yaptığı kadro ve ödenek teklifi acil yerine getirilmeli, Türkiye'nin kalkınma faaliyetleriyle ilgili eser, broşür, film, resim, harita ve gazetelerin nüshaları mutlaka Bağdat'taki elçiliğe gönderilmeliydi.⁶⁹³ Anlaşıldığı üzere Ankara'ya iletilen raporlarda, sürekli bu ve benzeri teşebbüslerin Irak ile Türkiye arasındaki münasebetleri olumlu yönde geliştireceği ve acilen yerine getirilmesi gerektiği salık veriliyordu.

Bunlar içerisinde Irak'ta Türk Kültür Merkezi açılması hususu kısa bir süre içerisinde hayata geçirilmiştir. Bağdat'ta açılan Kültür Merkezi'nde 1957-1958 yıllarında 200 civarında kayıtlı öğrenci bulunuyordu. Bağdat'ın Azamiye semtindeki bu merkez; üç dersliği, 3500 kitaplı kütüphanesi ve sahip olduğu televizyon, radyo gibi çeşitli olanaklarla Iraklı

⁶⁹³ **BCA.**, 30..1.0.0/ 62.384..7.-1-3 (22 Eylül 1957).

Türkmenlere ve Türk kültürüne ilgi duyan diğer Iraklılara hizmet vermekteydi.⁶⁹⁴ Ancak 1958’de gerçekleşecek ihtilalden sonra bu kurumun da atıl hale geldiği görülecektir.

Türk basını da aynı şekilde Türkmenler için Irak ve Türk makamlarının yapması gerekenleri sıralanmaktadır. Buna göre öncelikle, Iraklı yöneticiler, en başta bilinçaltılarında yer eden Türkiye’nin bu bölgeyi kendi topraklarına katmak istediği şeklindeki düşünceleri yok etmeli, bu nedenle Türkmenlere karşı uyguladıkları baskılara bir son vermelidirler. Türk-İrak dostluğunun kuvvetlenmesinin Irak’taki Türkmenlerin milli kültürlerinin gelişmesi nispetinde olacağına farkına varmalıdırlar. Türkiye’nin, Irak’taki Türkmenlerin temel insani haklara sahip olmasını istemesi, onların en azından kültür ihtiyaçlarını düşünmesi kesinlikle bir emperyalizm şeklinde algılanmamalıdır. Bilakis Türk kültürünün hürriyet içinde yaşatılması, Türkmenlerin Irak yönetimine sempati ile bakmasını sağlayacak ve güven verecektir. Ana dil hürriyeti ise kültür hürriyetinin başında gelmektedir. Bu hakkın tanınması konusunu, Irak da dahil bütün devletler uluslar arası antlaşmalarla kabul etmişlerdir. Haklarının verilmesi halinde Türkmenlerin de şikayet etmeksizin bütünüyle devletine bağlı, daha vefalı vatandaşlar olacağı muhakkaktır. Türkmenlere en azından kendi dilleriyle okul açma hakkı başta olmak üzere kültürel haklarının verilmesi durumunda ise Türkiye’nin yapacağı önemli vazifeler bulunmaktadır. Herşeyden önce okullar açılması için tüm gayretiyle maddi destekte bulunmalı, bu okullarda eğitim verecek öğretmenler göndermelidir. Dış Türklere yardım için ayrılan ödeneğin bir kısmı da Türkmenler için ayrılmalıdır. Ayrıca tüm bu girişimleri, Lozan Barış Antlaşması’ndan hemen sonra yapması gerekirken bugünlere kadar gelen Türkiye’nin, aradan geçen otuz yıllık bir süreye karşın bu hatasını telafi etmesi ve daha fazla geç kalmadan Irak’taki Türkmenler üzerine de eğilmesi gerektiği, yine basında çıkan önemli değerlendirmelerdir.⁶⁹⁵

Tüm bunların dışında, Türkiye’yi her zaman dost, müttefik hatta kardeş olarak addeden ve bunu siyasi antlaşmalarla sürekli taze tutmaya çalışan Irak yönetiminin, Türkiye’ye karşı izlediği politikalarda çelişkili davrandığını söylemek gerekir. Verilen beyanatlarda ve yapılan dostluk antlaşmalarında Türkiye ile sarsılmaz bir bağı bulunduğuna vurgu yapan Irak yönetimi, Türkmenlere karşı izlediği baskıcı politikalara bu çelişkiyi apaçık ortaya koymaktan şimdiye kadar hiç vazgeçmemiştir. Elbette bunun tek kıstası sadece Türkmenlere uygulanan baskı değildir. Musul petrollerinden Türkiye’ye düşen hissenin verilmesi hususunda çıkarılan güçlükler, Irak petrolünün Türk topraklarından geçirilmesi ve İskenderun’a aktarılması teklifinin resmen reddedilmesi, 1957 yılı sonlarında Birleşmiş

⁶⁹⁴ Başar, *a.g.m.*, s.21.

⁶⁹⁵ Sadi İrmak, “*Bir Kültür Ödevimiz*”, **Yeni Sabah**, 13 Mart 1954, s.2; *A.g.m.*, **Hadiselere Tercüman**, 11 Ocak 1957, s.2.

Milletler Komisyonu'nun Kıbrıs meselesini görüşürken Irak delegesinin Yunanistan lehine oy kullanması, bu çelişkiyi sabit kılan diğer etkenler olmuştur.⁶⁹⁶ Bu yüzden krallık dönemi boyunca Irak'ın Türkiye için dost ve müttefik bir devlet olduğu konusu tartışılır halde seyretmiştir.

Türk devlet erkanının bu tür çelişkileri görmesine karşın, üstelik Irak'ın bu tutarsız dostluğu uğruna, Türkmenlere çok fazla ilgi göstermekten kaçınarak, ısrarla komşu devletlerin içişlerine karışmama politikası izlemesi de yine oldukça düşündürücüdür.

---

⁶⁹⁶ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.2, i.s.1, i.46 (25 Şubat 1958), s.632; Ömer Sami Coşar, “*“Dost, Müttefik ve Kardeş Irak!”*”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1957, s.3; Feridun Ergin, “*Musul Petrollerinden Alacağımız*”, **Akşam**, 22 Ocak 1958, s.1; İzzet S.Sedes, “*“Men Bir Türk Arslanıyam”*”, **Akşam**, 27 Mart 1958, s.2.

İKİNCİ BÖLÜM

KRALLIK SONRASI TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER (1958-1979)

2.1. 1958 Irak İhtilali ve Türkiye-Irak İlişkilerinde Türkmenler

2.1.1. 1958 Irak İhtilali

Nuri Sait Paşa başta olmak üzere 1952'den itibaren iktidara gelen hükümetlerin ülkede istenilen istikrarı sağlayamaması ve sürekli güç kaybederek zayıflamaya başlaması, 14 Temmuz 1958 Irak İhtilali'nin çıkmasına sebep olduğu gibi Irak'ın siyasi tarihinde de önemli bir değişimin yaşanmasına yol açmıştır.

İhtilalin ideolojik temeli, tüm dünya üzerinde etkisini sürdüren sosyalist ve milliyetçi akımlara dayanıyordu. Bu akımlardan etkilenen Zırhlı Birlikler Kumandanı General Abdülkerim Kasım önderliğindeki “*Hür Subaylar Hareketi*”ne üye birlikler, 14 Temmuz 1958 tarihindeki ihtilal hareketiyle, İngilizlerle işbirliği yaptığı belirtilen 25 yaşındaki Kral II. Faysal'ı önce tevkif etmişler, sonra Velihaht Abdullah (Abdulilah) ve Başbakan Nuri Sait ile birlikte ortadan kaldırmışlardır. Ardından krallığı lağvederek Cumhuriyet'i ilan eden İhtilalciler, İngiltere Büyükelçiliği'ni de yağma ederek ateşe vermişlerdir. İhtilalcilerin ele geçirdiği Bağdat Radyosu ise bu tarihten itibaren Irak (Cumhuriyeti) Radyosu⁶⁹⁷ ismini almış ve yeni iktidar sahiplerinin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır. Bu tür bir kaos ortamında, büyük gösterilerin yapılamaya başlaması ve bazı gruplar arasında çeşitli çatışmaların çıkması, 14 Temmuz sabahından itibaren tüm ülkede örfi idarenin, öğleden sonra da sokağa çıkma yasağının ilan edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca İhtilal makamlarının bir sonraki emrine kadar bütün sınırlar ve havaalanları trafiğe kapatılmıştır.⁶⁹⁸

Ülkede çıkan olayların basında geniş yer alması üzerine, içlerinde Türkmenlerin de bulunduğu Türkiye'deki Iraklılar, tüm imkansızlıklara rağmen, bir an önce ülkelerine gidebilmek için harekete geçmişlerdir.⁶⁹⁹

Aynı gün Bağdat Radyosu'ndan yayınlanan bir bildiride; “*Ulu tanrı'nın yardımı, halkın ve*

⁶⁹⁷ Bağdat Radyosu'nun yeni ismi Türk basını tarafından çok fazla kabul görmemiş olup sadece ihtilal gelişmelerinin aktarıldığı birkaç günlük zaman diliminde kullanmıştır. Irak'taki gelişmeler konusunda en temel kaynak niteliği taşıyan bu radyo, ihtilalden sonraki süreçte Türk basını tarafından yine eski ismi olan “*Bağdat Radyosu*” şeklinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu yüzden anlatım birliğinin bozulmaması için çalışmanın tamamında “*Bağdat Radyosu*” ismi verilmiştir.

⁶⁹⁸ “*Irakta Dün Sabaha Karşı İhtilal Çıktı*”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.1,5; “*Irak'ta İhtilâl Oldu*”, **Hürriyet**, 15 Temmuz 1958, s.1,5; “*Dün Irakta Hükümet Darbesi Yapıldı N.Sait Paşa ve Abdulilah Öldürüldü*”, **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1958, s.1; “*Irakta İhtilâlin İkinci Günü*”, **Son Posta**, 16 Temmuz 1958, s.1,7.

⁶⁹⁹ “*30 Kişilik Iraklı Bir Grup Toros Ekspresi ile Dün Gitti*”, **Hadiselere Tercüman**, 22 Temmuz 1958, s.1,5.

silahlı kuvvetlerin desteğiyle”, Irak’ın, “emperyalistler tarafından başa getirilmiş, doğru yoldan ayrılmış idareciler grubunun tahakkümünden kurtarıldığı”⁷⁰⁰ duyuruluyordu.

General Abdülkerim Kasım tarafından idare edilen ihtilalciler, iktidarı ele geçirdikten sonra bir “İhtilal Hakimiyet Konseyi (Irak Cumhuriyet Hükümeti Konseyi)”, bir de tutuklanan kralın yerine devlet başkanlığı vazifesini ifa etmek üzere üç kişiden müteşekkil “Geçici Devlet Başkanlığı Konseyi” kurmuşlardır.⁷⁰¹ İçlerinde pek çok asker ve sivilin yer aldığı 13 kişilik İhtilal Hakimiyet Konseyi’nin üyeleri şöyle belirlenmişti;

Başbakan ve Milli Savunma Bakanı	: General Abdülkerim Kasım,
Başbakan Yard. ve İçişleri Bakanı	: Albay Abdüsselam M. Arif,
Dışişleri Bakanı	: Albay Dr. Abdülcebbar Cömert,
Adalet Bakanı	: Mustafa Ali,
Maliye Bakanı	: Muhammed Hadid,
İktisat Bakanı	: Dr. İbrahim Kubbe,
Eğitim Bakanı	: Dr. Cabir Ömer,
Sosyal İşler Bakanı	: Naci Talib,
Ulaştırma Bakanı	: Vehbi Baba Ali,
İmar Bakanı	: Albay Fuad el-Rihabi,
Sağlık Bakanı	: Muhammed Salih Mahmud,
Ziraat Bakanı	: Reşid Hac Mahmud,
İnşaat Bakanı	: Sıdık Şenel. ⁷⁰²

İhtilal günü olan 14 Temmuz’u milli bayram ilan eden yeni iktidar sahiplerinin ilk siyasi icraatı, Kahire’ye bir telgraf göndererek Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni tanıdıklarını açıklamak olmuştur. Buna mukabil Nasır da gönderdiği bir mesajla Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin İhtilal Hakimiyet Konseyi’ni tanıdığı bildirilmiştir.⁷⁰³

Yönetim kademelerinin oluşturulmasından kısa bir süre sonra idari ve anayasal anlamda bazı düzenlemelere giderek, 26 Temmuz 1958’de Geçici Irak Anayasası’nı ilan edilmiştir.⁷⁰⁴ 30 maddeden oluşan Anayasanın 2. maddesinde; Irak’ın Arap milletinin bir parçası olduğu, 3.

⁷⁰⁰ Aslı Arslan, “1958 Irak İhtilali ve Türkiye”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.81.

⁷⁰¹ A.g.m., **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1958, s.1; A.g.m., **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.5; “Irak’ta Kanlı İhtilâl”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1958, s.7.

⁷⁰² A.g.m., **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.5; A.g.m., **Son Posta**, 15 Temmuz 1958, s.7.

⁷⁰³ A.g.m., **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.5; A.g.m., **Hürriyet**, 15 Temmuz 1958, s.5; “Irak Hâdiselerinin Memleketimizdeki Akisleri”, **Son Posta**, 15 Temmuz, 1958, s.7.

⁷⁰⁴ “Irak’ta Geçici Bir Anayasa İlan Edildi”, **Vatan**, 28 Temmuz 1958, s.1,5; “Irak Başvekilinin Basın Toplantısı”, **Vakit**, 28 Temmuz 1958, s.1; “Yeni Irak Başvekili Konuştu”, **Hadiselere Tercüman**, 28 Temmuz 1958, s.5.

maddesinde ise Araplar ile Kürtlerin bu vatanın evlatları olduğu ve Irak'ın bütünlüğü içerisinde milli haklarının garanti edildiği belirtiliyordu. Yine aynı anayasada; Irak'taki bütün vatandaşların kanun önünde, resmi görev ve sorumluluklarda eşit olduğu ifade edilerek, ırk, menşe, dil, din ve inanç bakımından ayırım yapılmayacağı bildirilmekteydi (madde:9).⁷⁰⁵ Anayasa'daki esaslardan da anlaşılacağı üzere Kasım ve yönetimi, ihtilal sırasında destek aldıkları Kürtler ile komünistler başta olmak üzere ülkedeki birçok muhalefet kanadını birleştirerek Irak'ın bağımsız kimliğinde bir bütünlük oluşturmaya çalışmıştır.

Artık yönetime büyük oranda hakim olan ve genel olarak komünistler ile Kürtlere dayanan General Kasım, son olarak 30 Eylül'de azlettiği ihtilalin iki numaralı ismi, Arap milliyetçisi ve Nasır taraftarı arkadaşı Abdüsselam Arif'i⁷⁰⁶, 4 Kasım 1958'de, devletin emniyetini tehlikeye soktuğu gerekçesiyle tutuklatmış ve bütünüyle saf dışı bırakmıştır. Arap milliyetçisi olan diğer Nasırcılar da yavaş yavaş devlet kadrolarından tasfiye edilmeye başlanmıştır. Bu durum, Abdülkerim Kasım'ın tek başına iktidar olmasını sağlarken, aynı zamanda ülkede milliyetçi Nasırcılar ile komünistler arasında çatışmalar çıkmasına yol açmıştır.⁷⁰⁷

İhtilalin bir diğer özelliği, Irak'ın İngiltere ile olan 37 yıllık bağına da koparmış olmasıdır. Bu tarihten sonra Irak, tıpkı Suriye ve Mısır gibi bağımsız bir politika izlemeye başlamıştır. General Kasım'ın 27 Temmuz'da verdiği demeçte, "*Irak ne batılıların ne de Sovyetlerin peyki olmak arzusundadır. Bütün milletlerle dostane münasebetler kurmak ve müstakil bir siyaset takip etmek emelindeyiz*"⁷⁰⁸ demesi, Irak'ın 14 Şubat 1958'de kurulan Irak-Ürdün Arap Federasyonu'ndan ayrıldığını açıklaması⁷⁰⁹, buna mukabil Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanıdığını bildirmesi ve yine ihtilalin gerçekleştiği günlerde Şam Radyosu'nun, yaptığı bir yayında, Irak Hükümeti'nin bundan sonra "*müspet tarafsızlık*" siyaseti izleyeceğini iddia etmesi söz konusu politikanın takip edileceğine dair ilk emarelerdi.⁷¹⁰ Daha önemlisi, hem verilen beyanatların hem de ihtilalin ilk günü Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin tanınmasının, Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çok kısa bir süre içinde çekilebileceği izlenimini vermesidir.

Irak yönetimi, her ne kadar bağımsız bir politika izleyeceğini belirtse de bunun tam anlamıyla gerçekleştiği söylenemez. Çünkü General Kasım, iktidarda, Irak Komünist Partisi'ne yer vermiş, hatta 18 Temmuz'da Sovyetler Birliği ile siyasi ilişkiler kurma kararı

⁷⁰⁵ Turan, *a.g.m.*, s.28; Hakkı, *a.g.t.*, s.11-12.

⁷⁰⁶ "*Irak İhtilâl Liderleri Arasında İhtilâf*", *Son Posta*, 1 Ekim 1958, s.1,7.

⁷⁰⁷ "*Başvekil Kasım Irakta Duruma Hâkim Oldu*", *Hürriyet*, 6 Kasım 1958, s.3; Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.210.

⁷⁰⁸ "*Irak Tarafsız Bir Siyaset Güdecekmiş*" *Son Telgraf*, 28 Temmuz 1958, s.1; *A.g.m.*, *Vakit*, 28 Temmuz 1958, s.1; *A.g.m.*, *Hadiselere Tercüman*, 28 Temmuz 1958, s.5.

⁷⁰⁹ "*Bağdat Paktı Ne Olacak?*", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1958, s.1; "*Genç Kral Faysal'ın da Öldürüldüğü Anlaşıldı*", *Hadiselere Tercüman*, 17 Temmuz 1958, s.5.

⁷¹⁰ "*İhtilalciler Bağdat Paktına Muhalif*", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1958, s.1; "*Nasır İhtilal Hükümetini Tanıdı*", *Son Posta*, 15 Temmuz 1958, s.1,7.

arak ikili ilişkileri büyükelçi düzeyine çıkarmış⁷¹¹ ve hemen akabinde imzaladığı antlaşmayla bu ülkeden ekonomik ve askeri yardım almaya başlamıştır.⁷¹² Bu gibi gelişmeler, gün geçtikçe onun Sovyet denetimine girdiğini gösteriyordu.

2.1.2. Irak İhtilali Karşısında Türkiye'nin Tutumu

Irak'ta çıkan ihtilal, hiç beklenmedik bir anda ve 15 Temmuz'da İstanbul'da yapılması planlanan Bağdat Paktı toplantısının arifesinde gerçekleştiği için Türkiye'de tam bir şaşkınlık yaratmıştır. Ancak ihtilalle birlikte Irak'ta, özellikle de Bağdat'ta, Türkiye aleyhine bazı istenmeyen olayların yaşanması, Türkiye'nin bu şaşkınlığını atlatmasına ve derhal harekete geçmesine sebep olmuştur.

Türkiye'nin tepkisini çeken ve ihtilalin ilk günü cereyan eden başlıca hadiseler; üyesi olduğu Bağdat Paktı'na ait Genel Sekreterlik Binası'na saldırılar düzenlenerek tahrip edilmesi, Bağdat Büyükelçiliği'nin Türkiye ile irtibatını sağlayan telsiz bağlantısının çalışmasına engel olmak için elçiliğin elektriklerinin kesilmesi, Bağdat'taki Türk Basın Ataşesi'nin evinin duvarlarına tecavüzkâr yazılar yazılması ve Irak'taki Türk mezarlığının tahrip edilmeye çalışılması, şeklinde sıralanabilir. Ayrıca İhtilal Konseyi'nin yaptığı ilk icraatlar ile basına verdiği demeçler, Türkiye'de pek hoş karşılanmamıştı. Tüm bu gelişmeler ise yeni iktidar sahiplerine karşı en azından başlangıçta mesafeli bir duruş sergilenmesine yol açmıştır. Hatta Türk basınında, Irak'ta yeni teşekkül etmiş olan İhtilal Konseyi'nin (Cumhuriyet Hükümeti) meşru bir hükümet olarak Türkiye tarafından tanınmayacağı haberleri çıkmıştır.⁷¹³

Irak Kralı'nın tutuklandığı ve Irak Velihtı ile Başbakanı'nın öldürüldüğü sıralarda, Türkiye'nin bu kişileri Bağdat Paktı'nın liderler toplantısı için bekliyor olması, onun bu ihtilale dikkat kesilmesindeki bir başka etkidir.⁷¹⁴ İhtilal, Bağdat Paktı ve Batı aleyhinde bir girişim, buna karşın Nasır yanlısı bir hareket olarak değerlendirildiği için Türkiye açısından farklı bir önem arz etmekteydi.⁷¹⁵ Çünkü Irak'ın, Sovyetler Birliği ile işbirliği halinde olan Mısır'a yaklaşması, Sovyetler Birliği ile de siyasi ilişkiler kurabileceği anlamına gelmekteydi, ki bu, Bağdat Paktı'nın misyonuna ters düşüyordu.

⁷¹¹ "Irak İhtilâl Hükümeti Rusya İle Anlaşıyor" **Son Telgraf**, 19 Temmuz 1958, s.1; "İhtilâl Hükümeti Anlaşma Zeminini Arıyor", **Son Posta**, 20 Temmuz 1958, s.3.

⁷¹² Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.287-288.

⁷¹³ "Bağdatta Türk Elçilik Erkânı Sağ ve Salim", **Son Posta**, 16 Temmuz 1958, s.1; "Türkiye, Irak İhtilâl Hükümetini Tanıyamıyor", **Son Posta**, 19 Temmuz 1958, s.1,3.

⁷¹⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.86 (26 Temmuz 1958), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1958, s.820; "Bağdat Paktı Müslüman Devlet Reisleri Şehrimizde Toplanıyor", **Son Telgraf**, 14 Temmuz 1958, s.1; "Bağdat Paktı Ne Olacak?", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.1.

⁷¹⁵ Ahmet Emin Yalman, "Bağdat Hükümet Darbesi", **Vatan**, 15 Temmuz 1958, s.1,5; Ömer Sami Coşar, "Irak'ta Çıkan İsyan", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.2.

Türkiye, Irak'taki hadiseleri haber alır almaz, Bağdat Paktı toplantısını Ankara'ya nakletmiş ve İran, Pakistan ve Türkiye arasında devlet başkanları nezdinde yapılan görüşmelerde Orta-Doğu'yu ilgilendiren her türlü konu dikkatle müzakere edilmiştir.⁷¹⁶ Aynı zamanda, ihtilalin ikinci günü, telsiz bağlantısı kurulan Bağdat Büyükelçisi'nden, ihtilali gerçekleştirenlerin tahribata uğrattığı Türk şehitliğinin durumu ile haber alınamayan Musul'daki vaziyetin araştırılarak, Hükümet'e acil bilgi vermesi istenilmiştir. Büyükelçi, Ankara'dan aldığı talimat üzerine hemen İhtilal Hakimiyet Konseyi ile temasa geçmiş ve Türkiye'nin yeni rejimi tanımadığını ancak iktidarı elinde bulunduran otorite olarak, kendilerinden bu hususlarda tedbirler almalarını, Türkiye namına talep etmiştir. Irak'taki Türkmenlerin can ve mal emniyetinin sağlanması için de ikazda bulunulmuştur.⁷¹⁷ Yeni iktidar tarafından verilen cevapta ise önce özür dilenmekte, ardından şehitliğin derhal tamire başlandığı ve Musul'daki Konsolosluğun çalışanları ile birlikte güvende olduğu, kendilerinin herhangi bir zarara uğramadıkları belirtiliyordu.⁷¹⁸

Bu sırada, üç devlet arasında yapılan Bağdat Paktı toplantısı sona ermişti. 17 Temmuz'da yayınlanan ortak tebliğde; “[...] *müttefik bir devlette, hariçten mülhem olan yıkıcı faaliyetlerin ve müttefikler arasındaki müzakeratta kıymetli irşatları daima şükran ile hatırlanacak mümtaz şahsiyetlerin hunharca katline müncer olan en son tecellisini büyük bir endişe ile müşahede etmişlerdir.*

Devlet reisleri vefakâr ve muhterem dostlarının kaybı dolayısıyla duydukları derin teessürü izhar ederken, [...] Bu bölgede beynelmilel şekaveti durdurmak için alınması gereken icap ed en tedbirleri mümkün olan her şekilde desteklemek azminde olan devlet reisleri, ilhamını hariçten alan vu vahşet tezahürünü takbih ederler.[...]”⁷¹⁹ denilmek suretiyle, Irak'taki olayların sorumluları kınanmış ve Orta Doğu'daki son gelişmeler nedeniyle üç devlet arasındaki ortak emniyet tedbirlerinin takviye edilmesine karar verilmiştir. Bağdat toplantısı hakkında basın mensuplarına bilgi veren Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, kendilerine göre yeni bir Irak Hükümeti'nin söz konusu olmadığını, Irak-Ürdün Federasyonu'nun başkanının Kral Hüseyin, tek meşru hükümetin de

⁷¹⁶ “İran Şahı ve Pakistan Cumhurreisi Dün Uçakla Ankara'ya Geldiler”, **Hürriyet**, 15 Temmuz 1958, s.1,5; “İstanbul Konferansı da Âni Bir Kararla Ankaraya Nakledildi”, **Hadiselere Tercüman**, 15 Temmuz 1958., s.1.

⁷¹⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.87 (21 Ağustos 1958), s.849; “Zorlu'ya Sorulan Sualler”, **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1958, s.5; “Türkiye, Pakistan ve İran, Irakta Çıkan Son Hadiseleri Takbih Etti”, **Hadiselere Tercüman**, 18 Temmuz 1958, s.5.

⁷¹⁸ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.87 (21 Ağustos 1958), s.849; “Meclisin Fevkalâde Toplantısı Tartışmalı Oldu”, **Vatan**, 22 Ağustos 1958, s.5.

⁷¹⁹ “Tebliğ'in Metni”, **Son Posta**, 18 Temmuz 1958, s.1,7; Hilmi Yavuz, “Üçlü Toplantılar Hakkında Dün Resmî Bir Tebliğ Yayınlandı”, **Vatan**, 18 Temmuz 1958, s.5.

Kral Hüseyin'in yönetimi altındaki hükümet olduğunu bildirmiştir (17 Temmuz 1958).⁷²⁰ Hatta Demokrat Parti yönetiminin, dolayısıyla iktidarın, daha sert bir tedbir olarak Türkiye'nin Irak'a askeri bir müdahalede bulunabileceği tarzında beyanatlar verdiği, kararlar aldığı iddia edilmiştir. Aynı şekilde özellikle dış basında da Türkiye'nin Irak'a müdahale etmemesi gerektiği şeklinde yoğun haberler çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'deki siyasi muhalefet başta olmak üzere tüm dünyada geniş bir akis yaratmıştır. Nihayetinde ise Türkiye'nin bu fikrinden özellikle İngiltere ve ABD'nin ikna çabaları sonucunda vazgeçtiği ileri sürülmüştür.⁷²¹

Türk Hükümeti'nin, yeni Irak yönetimine karşı takındığı bu tutumu eleştiren CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, ihtilalden sonra hiç vakit kaybetmeksizin yeni Irak Hükümeti'ne karşı düşmanca bir tavır sergilenmesi yanlışdır diyerek, ileride normal ve dost bir komşu haline gelmesi muhtemel bir idareyi reddetmeye Türkiye'nin hakkı olmadığını söylemiş, hele ki askeri ve zorlayıcı bir harekete kalkışmanın bütünüyle zararlı sonuçlar doğuracağını ifade etmiştir.⁷²²

Başlangıçta Türkiye'nin Irak'a müdahale ihtimali dahi söz konusu olmuşken, Batı'nın Irak'taki yeni iktidara karşı tavrını yumuşatması ve hükümetin siyasi muhalefet çevrelerinden yoğun tepkiler alması, Türkiye'nin bu sert tutumunu değiştirmesine yol açmıştır.⁷²³ Nitekim TBMM'nin 26 Temmuz'da gerçekleştirdiği olağanüstü toplantıda konuşan Dışişleri Bakanı Vekili Namık Gedik, Irak'taki iç meselelerin kanlı olaylara yol açmasından dolayı insanlık vicdanının ızdırap duyduğunu belirtmiş, ihtilal sırasında Ankara'da yapılan Bağdat Paktı toplantısının bu nedenle sadece Türkiye, İran ve Pakistan arasında yapıldığını ve toplantıda mevcut gelişmelerin tüm detaylarıyla ele alındığını ifade etmiştir. Ayrıca, kurulduğu günden bu yana “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesini kendine rehber edinmiş olan Türkiye'nin, bundan sonra da dış politikasını aynı barışsever tutumuyla sürdüreceğini, bu çerçevede Türk Hükümeti'nin olayları daima titizlikle takip ettiğini, gelişmeleri kendi emniyeti ile müttefiklerinin güvenliğini tehlikeye düşürüp düşürmediği ölçüsüyle değerlendirdiğini ve bağlı olduğu paktların meşru müdafaa prensiplerine dayanarak siyasetine yön verdiğini açıklamıştır. Bu doğrultuda gerek iç emniyetin gerekse sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla gerekli tedbirlerin alındığını belirtirken, Türkiye'ye yönelik herhangi bir tehdidin de

⁷²⁰ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 18 Temmuz 1958, s.5.

⁷²¹ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.87 (21 Ağustos 1958), s.843-844; “*Menderes, Irak'a Askerî Müdahale Kararı Almış*”, **Milliyet**, 16 Mayıs 1961, s.1; Albayrak, **a.g.e.**, s.478-479; Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1972, s.131-132.

⁷²² “*İnönü Dün İlk Defa Olarak Dış Siyaseti Şiddetle Tenkid Etti*”, **Hadiselere Tercüman**, 28 Temmuz 1958, s.5.

⁷²³ Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na...**, s.132-133.

bulunmadığını bildirmiştir.⁷²⁴

Orta Doğu olaylarına ilişkin Meclis'in bu oturumundan sonra Türkiye, 31 Temmuz 1958'de General Kasım Hükümeti'ni ve Cumhuriyet rejimini resmen tanımıştır. Tanıma kararı, Dışişleri Bakanlığı Katib-i Umumi Muavini Zeki Kunalalp tarafından Irak'ın Ankara Büyükelçisi Necib er-Ravi'ye verilen şifahi bir nota ile tebliğ edilmiştir.⁷²⁵ Bununla birlikte, söz konusu kararın her iki memleketin menfaatine olduğu kadar, bölgenin ve dünyanın huzur ve selametine de yardım edeceği bildirilerek, Irak'ın Bağdat Paketi'ndeki üyeliği meselesinin kendi takdirine bırakıldığı belirtilmiştir.⁷²⁶

Türkiye'nin Irak Cumhuriyeti'ni resmen tanımmasının üstünden yaklaşık üç hafta geçtikten sonra TBMM, 21 Ağustos'ta bir başka olağanüstü oturum yapmıştır. Meclis kürsüsüne ilk çıkan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Irak ile olan ilişkilere de değinmek suretiyle Türkiye'nin Orta Doğu politikası hakkında önemli bilgiler vermiştir. Zorlu, Arap ülkelerindeki milliyetçilik cereyanlarının Türkiye gibi Arap olmayan devletlerin huzur ve emniyetini tehlikeye sokmadığı müddetçe sempati ile karşılandığını, ancak bu fikrin tahakkuku sırasında bundan istifade etmeye çalışacak olan komünist hareketlerin bu memleketlere sirayet etmesinin arzu edilmediğini açıklamıştır. Zira Türk dış politikasının başlıca amacını, komünist hareketin Orta Doğu'ya sızmasını engellemek şeklinde açıklayan Zorlu, Türkiye'nin, söz konusu Orta Doğu ülkelerine yönelik gerçekleştirilen bu tür girişimleri dikkatle takip ettiğini bildirmiştir. Sınır komşusu Irak da dahil olmak üzere diğer Orta Doğu devletlerinde cereyan eden ve Türkiye'nin emniyeti bakımından büyük önem taşıyan yıkıcı ve düzeni bozucu hareketlere karşı Türkiye'nin tepkisiz kalmadığını da sözlerine eklemiştir.⁷²⁷ Görüldüğü üzere Türkiye, her ne kadar Irak'a karşı tavrını yumuşatmış olsa da hala Irak ve diğer Orta Doğu ülkelerindeki olaylardan komünist hareketi, yani Sovyetler Birliği ile müttefiki Mısır'ı sorumlu tutmaktadır. Yine Zorlu'nun beyanatından anlaşıldığına göre, Irak'taki ihtilal bir iç mesele olarak değil komünist tahriki neticesinde çıkmış bir hadise olarak değerlendirilmiştir.

Nitekim CHP Meclis Grubu adına söz alan İsmet İnönü, bu konuya temas ederek, daha önce belirtilen iddialara istinaden, iktidarı, Türkiye'yi savaşa sürüklemekle suçlamış ve ağır

⁷²⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.86 (26 Temmuz 1958), s.820-823; "*Millet Meclisinin Fevkalade Toplantısı Dün Gürültülü Geçti Gedik'in Konuşması*", **Hadiselere Tercüman**, 27 Temmuz 1958, s.1,5; "*Meclisin Dünkü Fevkalade Toplantısı*", **Son Posta**, 27 Temmuz 1958, s.1,6.

⁷²⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.5, i.s.2, i.1 (1 Kasım 1958), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s.11; "*Yeni Irak Hükümetini Dün Resmen Tanıdık*", **Milliyet**, 1 Ağustos 1958, s.1; "*Irak Cumhuriyetini Dün Resmen Tanıdık*", **Vakit**, 1 Ağustos 1958, s.1.

⁷²⁶ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.5, i.s.2, i.1 (1 Kasım 1958), s.11.

⁷²⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.87 (21 Ağustos 1958), s.832-834; "*Zorlu Meclisin Dünkü Fevkalade İçtimanda Dış Meselelere Dair Geniş İzahlarda Bulundu*", **Hadiselere Tercüman**, 22 Ağustos 1958, s.1,5; A.g.m., **Vatan**, 22 Ağustos 1958, s.5.

eleştiriler yöneltmiştir. Irak'a bir askeri müdahalenin mutlaka daha büyük askeri hareketleri davet edeceği ve bunun özellikle Türkiye'nin üyesi bulunduğu NATO'da büyük endişelere yol açtığını kaydeden İnönü, neyse ki ABD ve İngiltere'nin çabaları sonucu Türkiye'nin bu fikrinden vazgeçtiğini belirtmiştir. Ancak İnönü, böylesi bir ihtimalin gündeme gelmesinin dahi Türkiye'ye büyük zararlar verdiğini vurgulamaktan da geri kalmamıştır. Buna mukabil Dışişleri Bakanı Zorlu, bu ithamların gerçeği yansıtmadığını, Türkiye'nin Irak'a askeri müdahalede bulunmak istediğine dair haberlerin sadece basında çıktığını, basında çıkan her habere de inanılmaması gerektiğini belirterek, suçlamaları reddetmiştir.⁷²⁸

Melis'te zuhur eden bu tartışmalara rağmen Türk-İrak ilişkilerinin yeniden eski istikrarına kavuşmaya başladığı gözlemlenmiştir. Tanımanın ardından iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler büyükelçilik düzeyinde sürdürülmeye devam etmiş ve Ankara'ya yeni gönderilen Irak Cumhuriyeti Büyükelçisi Talip Muchtak (Müştak) 24 Ekim 1958'de itimatnamesini (güven mektubunu) Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a teslim ederek görevine başlamıştır. Bağdat'ta görev yapmakta olan Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Behçet Türkmen ise yeni Irak Cumhuriyeti Hükümet Konseyi'ne 22 Eylül'de itimatnamesini sunmuştur.⁷²⁹ Üstelik General Kasım, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'nda, hükümet üyeleri ile birlikte Bağdat Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek iki ülke arasındaki dostluğa ve sıkı bağlara vurgu yapmak suretiyle tebriklerini bildirmiştir.⁷³⁰

Irak İhtilal Hükümeti tarafından Birleşmiş Milletler'e tayin edilen yeni temsilci Haşim Cevat, yaptığı bir açıklamada, Irak hükümetinin kendisini Bağdat Paktı'nın üyesi saymaya devam ettiğini belirtmesine⁷³¹ karşın Irak Hükümeti, 24 Mart 1959'da resmen Bağdat Paktı'ndan ayrıldığını deklare etmiştir. Bu, Türkiye için oldukça kritik bir gelişme idi. Irak'la siyasi ilişkilerin tamamen kesilmesi anlamına gelebilirdi. Gerçi, İraksız Bağdat Paktı, varlığını sürdürmeye devam etmiştir, ismini 19 Ağustos 1959'da CENTO şeklinde değiştirerek, merkezini Ankara'ya taşımıştı. Irak ise, Sovyetler Birliği ile yaptığı ekonomik ve askeri antlaşmalarla ilişkilerinin yönünü tüm dünyaya göstermişti. Dolayısıyla Irak, Türkiye için artık dost, müttefik ve komşu bir devlet değil, tehlike ve tehdit arz eden bir ülke haline

⁷²⁸ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, i.87 (21 Ağustos 1958), s.843-849; *A.g.m.*, **Vatan**, 22 Ağustos 1958, s.5.

⁷²⁹ "Yeni Irak Sefiri İtimatnamesini Verdi", **Milliyet**, 25 Ekim 1958, s.3; "Bağdat Elçimiz Yeni İdarecilere İtimatname Verdi", **Milliyet**, 23 Eylül 1958, s.3.

⁷³⁰ "Irak Başvekili B.Elçiliğimizde Konuşma Yaptı", **Yeni İstanbul**, 3 Kasım 1958, s.1; "Irak Başvekili Bağdat Büyük Elçiliğimizde", **Son Posta**, 4 Kasım 1958, s.1,7; Ömer Sami Coşar, "Irak Dahilî Harbe mi Giriyor?", **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1958, s.3.

⁷³¹ "Irak İhtilal Hükümeti Batıya Teminat Verdi: Rusya'yı İşlerimize Karıştırmayacağız Bağdat Paktına Sadıkız", **Son Telgraf**, 22 Temmuz 1958, s.1; "Irak Bağdat Paktını Tanıyor", **Vakit**, 20 Temmuz 1958, s.1. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılmayacağına dair bir beyanat da Irak'ın Londra Büyükelçiliği Ateşemiliteri Albay Kadir Faik tarafından 21 Temmuz 1958 tarihinde yapılan basın toplantısında verilmiştir, bkz. "Irak, Bağdat Paktından Çekilmeyecek" **Vakit**, 22 Temmuz 1958, s.1.

gelmişti.

2.1.3. İhtilal ve Türkmenler

14 Temmuz İhtilali ile birlikte Irak Askeri Genel Valisi, petrol alanlarını korumak amacıyla derhal Kerkük ve civarını “*yasak bölge*” ilan etmiştir.⁷³² İhtilalin ilk günü ise ellerinde Nasır’ın posterlerini taşıyan koyu Arap milliyetçisi kalabalık bir grup, Kerkük’ün merkezinde yaptıkları sevinç gösterileri sırasında Atatürk’ün resimlerine saldırmış ve parçalanmıştı.⁷³³

Neyse ki Kerkük ve civarında Nasırcıların gerçekleştirdiği bu eylemin dışında, ihtilalin ilk günlerinde Türkmenleri ilgilendiren başka bir hadise yaşanmamıştır. Zaten Türkmenler için Irak’ta gerçekleştirilen ihtilal bir sürpriz olduğundan, tam bir şaşkınlık halindeydiler. Siyasi eylemleri bıraktıkları ve politik yalnızlığı tercih ettikleri için ihtilale ve sonrasındaki gelişmelere hazırlıksız yakalanmışlardır. Bununla birlikte hemen toparlanarak, Krallık döneminde uğradıkları baskılara cumhuriyet döneminde son verileceği umuduyla, ihtilali gerçekleştiren Abdülkerim Kasım’a kutlama mesajları göndermişler, bu suretle yeni rejimi desteklediklerini bildirerek ve görüşmelere başlamışlardır.⁷³⁴ Kasım ile ilk görüşme, ihtilalden iki hafta sonra gerçekleşmiş ve bir Türkmen heyeti, yeni yönetimi kutlamak üzere Bağdat’a gitmiştir. Bu heyete Kerkük, Erbil, Musul, Telafer, Tuzhurmatu, Kifri ve öteki Türkmen ilçe ve kasabalarından gelen birçok Türkmen vatandaş katılmıştır. Sokağa çıkma yasağına karşı özel bir izinle, büyük bir kabile halinde, sabahın erken saatlerinde Bağdat’a varan Türkmenler, döviz ve pankartlar açarak yeni hükümetin karargahı olan Savunma Bakanlığı Binası’na yönelmişlerdir. Kasım, heyeti karşılayarak bakanlığın büyük salonunda bir konuşma yapmış ve Irak’ta bütün milletlerin kardeşçe yaşamalarından bahisle, Türkmenlerin de artık temel hak ve hürriyetlerine kavuşacaklarının müjdesini vermiştir.⁷³⁵ Ancak çok geçmeden söylemlerin ve beklentilerin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkacaktı.

Türkmenlere ilk darbe, General Kasım’ın hazırlattığı Geçici Irak Anayasası ile vurulmuştur (26 Temmuz 1958). Anayasanın 3. maddesinde; Irak’ın temel unsurları olarak Araplar ile Kürtler gösterilirken ve Irak’ın bütünlüğü içerisinde milli haklarının korunacağı garanti edilirken Irak’ın bir diğer yerli unsuru olan Türkmenlerden Anayasa’nın hiçbir

⁷³² “*Irakta İhtilalin İkinci...*”, **Son Posta**, 16 Temmuz 1958, s.7.

⁷³³ Nermin Neftçi, “*Kerkük’ten Geliyorum: Kerkükteki Son Olaylar ve Türklerin Kaderi*”, **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1958, s.4.

⁷³⁴ Hasan Yılmaz, “*Irak’ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler*”, **Stratejik Analiz Dergisi**, c.4, Sa.37, Mayıs 2003, s.24; Nermin Neftçi, “*Kerkük’ten Geliyorum: Irak Anayasası Türkleri Tanııyor*”, **Yeni Sabah**, 10 Aralık 1958, s.4.

⁷³⁵ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.45-46; Neftçi, *a.g.m.*, **Yeni Sabah**, 10 Aralık 1958, s.4.

noktasında bahsedilmiyordu.⁷³⁶ Sadece, Irak'taki bütün vatandaşların kanun önünde, resmi görev ve sorumluluklarda eşit olduğu ifade edilerek, ırk, menşe, dil, din ve inanç bakımından ayırım yapılmayacağı bildirilmişti.⁷³⁷ Dolayısıyla Türkmenler, Anayasa'da belirtilmemek suretiyle, haklarını elde etmek konusunda iktidarın inisiyatifine terk edilmişlerdir. Bu durum, krallık dönemi ile kesinlikle karıştırılmamalıdır. İkisi arasındaki en önemli fark, krallık döneminde Türkmenlere; 1943'teki değişikliklerle birlikte -yine isimleri zikredilmemesine karşın Türkmenlerin kastedildiği anlaşılır biçimde- 1925 Anayasası'nda ve 1931 Mahalli Diller Kanunu ile Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'nda bizzat Türkmenlere vurgu yapılarak temel haklarının tanınmış olmasıdır. Her ne kadar bu haklar, uygulanan baskılar, yasaklar veya kısıtlamalar nedeniyle hayata geçirilememişse de Türkmenler, bu yasal zemine dayanarak hak arama mücadelesine girebilmekteydiler. Ancak şimdiki şartlarda, böyle bir hak arama mücadelesinin yasal dayanağı ortadan kalkmıştır.

Türk basınına göre, yeni Irak Anayasası'nda Türkmenlerden hiç bahsedilmemiş olmasının nedeni, petrol bölgelerinde Türkiye'nin söz hakkının asgariye indirilmek istenmesidir. Zira, Irak'ın en önemli petrol alanları Musul ve Kerkük'te bulunmaktadır. Özellikle Kerkük başta olmak üzere bu bölgelerde hatırı sayılır oranda Türkmen nüfus yaşamaktadır. Diğer taraftan Irak Hükümeti'nin bu tutumunun, bir İngiliz taktiği olduğu ve gücünü Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan bu yana izlediği tavizkar ve ihmalkar politikalarından aldığı değerlendirmeleri yapılmıştır. Türkmenlerin yeni Anayasa dışında itilmesi karşısında Türkiye'nin bu durumu protesto etmemesi ise yapılan değerlendirmelere delil gösterilmiştir.⁷³⁸

Anayasa'nın ilan edildiği günlerde İstanbul'daki Irak Konsoloslugu'nda da Iraklı Üniversite öğrencileri bir toplantı yapmışlardı. Toplantıda bir gencin Iraklı Türkmenler hakkında Türkçe birkaç cümle söz söylemek istemesi üzerine ortam bir anda gerilmiş ve genç susturulmaya çalışılmıştır.⁷³⁹ Gerçekten de sadece bu iki örnek, ileride Türkmenleri nelerin beklediğine dair ipuçları vermesi açısından oldukça önemlidir.

Gerçi, İhtilalin onuncu gününde, 24 Temmuz'da, Bağdat Radyosu, Türkiye saati ile her

⁷³⁶ "Arap Milliyetçiliği", **Vatan**, 29 Temmuz 1958, s.5; Bilgin Peremeci, "Irak Ne Yaptığını Bilmiyor", **Aksam**, 13 Kasım 1958, s.2; Vedii Evsal, "Irakta Türklerin Acıklı Durumu", **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1958, s.1.

⁷³⁷ Ergünöz Akçora, "Cumhuriyetten Günümüze Türk-Irak İlişkileri ve Türkmenler", **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.42.

⁷³⁸ "Kerkük Katliamı", **Devlet**, 14 Temmuz 1969, s.10.

⁷³⁹ Nizamettin N. Tepedelenlioğlu, "Kerkük Türkleri", **Hürriyet**, 14 Eylül 1958, s.2.

gün 14.30-15.00 arası yarım saat Türkmençe (Türkçe) yayın yapmaya başlamıştı.⁷⁴⁰ Irak Krallığı'nın son yıllarında kaldırdığı yasak neticesinde 1954 yılında yayın hayatına başlayan Türkçe-Arapça “*Afak*” gazetesinin de varlığını sürdürmesine Cumhuriyet rejimi izin vermişti. İhtilalden kısa bir süre sonra ise 23 Eylül 1958’de, Kerkük’teki Türkmenler, yine Türkçe ve Arapça olmak üzere “*Beşir*” adında haftalık bir gazete çıkarmaya başlayacaklardır.⁷⁴¹ Diğer yandan Eylül 1958’de Ankara’da bir basın toplantısı yapan Irak Elçiliği Ataşemiliteri Yarbay Sabih Galib, Musul ve Kerkük’teki Türkmenlerin durumu ile ilgili sorulan bir soru üzerine; Türkmenlerin ihtilalde kendilerini desteklediklerini belirtecek ve hemen akabinde, “*yeni rejimin Kerkük Türklerine Türkçe tedrisat hususunda müsaade vereceğini*” açıklayacaktır.⁷⁴²

Anayasa’da Türkmenlere yer vermeyen General Kasım iktidarının, onlara bahsedilen imkanları sunması veya var olanlara kısıtlama getirmemesi, Türkmenlerin haklarına kavuşmaya başladığı anlamına gelebilir. Ancak bu durum, aldatıcıdır. Zira, Irak Ataşemiliteri’nin sözleri, kendilerini desteklediklerinden dolayı Türkmenlere bu hakların verildiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu ise iki sonuca delalet etmekte; birincisi, eğer destek vermezlerse Türkmenlere bu haklar tanınmayacaktır veya var olanlar derhal geri alınacaktır; ikincisi, bu imkanlar anayasal hak olduğu için değil mevcut iktidar istediği için adeta bir “*lütuf*” olarak verilmiştir.

Türk basınına göre, yeni yönetimin böylesi bir siyaset izlemesi, Türkmenleri Türkiye’den uzak tutma gayretlerinden başka bir şey değildir. Çünkü ihtilalin ilk günlerinde, Türk-İrak ilişkileri gerginleşmişti ve Türkiye, bu gergin ortamda dahi Musul ve Kerkük’teki Türkmenlerin durumlarını takip etmekten geri kalmamıştı. Dolayısıyla Irak’taki yeni iktidar, Türk-İrak ilişkilerinin daha sonraki zaman dilimlerinde de gerginleşebileceği ihtimalini göz önünde tutarak, Türkiye’nin Irak’taki Türkmenlere olan ilgi ve alakasının artmasından endişe ediyordu. Bu yüzden yeni Irak yöntemi, Krallık dönemindeki hükümetlerin Türkmenleri unutturmak ve Irak’taki Türkmenler hakkında dış dünyaya herhangi bir bilgi sızdırmamak gayesiyle izledikleri politikanın bir benzerini bu yolla sergilemeye çalışmıştır.⁷⁴³

Türkmenler, sadece geçici Irak Anayasası ile değil Kasım döneminde ilan edilerek uygulanmaya başlanacak olan Toprak Reformu Kanunu ile de büyük bir darbe almışlardır. Irak’ın kuzeyinde bulunan %10 nispetindeki verimli arazinin büyük kısmı Türkmenlerin

⁷⁴⁰ “*Ortadoğu Müdafaa Plânları İhtilâlcilerin Eline Geçti*”, **Son Posta**, 25 Temmuz 1958, s.3; “*Irak’ta Anayasa İlan Edilecek*”, **Vatan**, 25 Temmuz 1958, s.5; Ömer Sami Coşar, “*Irakla Münasebetlerimiz!*”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1958, s.3.

⁷⁴¹ “*Iraktaki Türkler Gazete Çıkaracak*”, **Vatan**, 14 Temmuz 1958, s.2; Habib Hürmüzlü, “*“Beşir”den Anılar*”, **Türk Yurdu**, d.7, c.13, Sa.65 (411), Ocak 1993, s.30; Yılmaz Tunçkol, “*Kerküklü Türklerin Durumu Endişe Uyandırdı*”, **Akşam**, 8 Kasım 1958, s.2; Nakip, **a.g.e.**, s.337-338.

⁷⁴² “*Irak Ataşesi Ankara’da Basın Toplantısı Yaptı*”, **Milliyet**, 23 Eylül 1958, s.5.

⁷⁴³ Coşar, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1958, s.3.

mülkiyetinde bulunduğundan, bu yasa Türkmenler için büyük önem taşıyordu. Zira Molla Mustafa Barzani'nin talebiyle çıkarılan Toprak Reformu Kanunu neticesinde, Türkmenlere ait topraklar ellerinden alınarak Kürt aşiretlere dağıtılacaktır. Türkmenlere ise sadece 1000 dönümlük arazi bırakılacaktır.⁷⁴⁴ Musul'da çıkan Şevvaf İsyanı sırasında olaylar hakkında bir açıklama yapan Ankara'daki Irak Atışemiliteri Sabih Ali Galip ise Türkmenlerin elindeki toprakların fakirlere ve arazisi olmayanlara dağıtıldığını iddia etmiştir.⁷⁴⁵

2.2. İhtilal Sonrası Irak'ta Yaşanan Gelişmeler

2.2.1. Liderler Arasındaki Anlaşmazlık

İhtilalin ardından Irak'ta tam manasıyla sükunetin sağlandığı söylenmez, aksine ihtilalin başındaki iki lider arasında çıkan anlaşmazlıklar havanın giderek gerginleşmesine yol açmıştır.

İhtilalin bir numaralı ismi olup Başbakanlık ile Milli Savunma Bakanlığı'nı uhdesinde barındıran Abdülkerim Kasım, bağımsız bir politika izleyerek Irak'ın Arap dünyasında lider olmasını istiyordu. Buna karşın Başbakan Yardımcı ve İçişleri Bakanı olan ihtilalin iki numaralı ismi Abdüsselam Arif, Arap milliyetçisi ve Mısır'da 1954'te iktidara gelen Nasır'ın koyu bir taraftarıydı. Arif, Irak'ın Mısır öncülüğündeki Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmesini istemekteydi.⁷⁴⁶ Bu durum, ülkenin de Kasım yanlıları (komünistler) ve Arif taraftarları (milliyetçiler) olmak üzere iki kesime ayrılmasına neden olmuştu.⁷⁴⁷

Aynı bölünme orduda da söz konusu olmuştur. Subayların bir kısmı Arap milliyetçisi olup Irak ile Mısır'ın birleşmesini savunuyor, diğer kısmı komünist ideolojiye sahip subaylar olup Kasım gibi Irak ile Mısır'ın birleşmesine karşı çıkıyordu. Bu yüzden IKP, Kasım'ın liderliği bırakmaması için milliyetçilere karşı yoğun gösteriler düzenleyerek ona destek olmuştu. Kasım da Arap milliyetçilerine karşı denge kurmak amacıyla komünistlere ve Kürtlere aynı desteği sağlamıştı.⁷⁴⁸

Güçlü konumda bulunan Kasım, mevcut görüş ayrılığının ülkede istikrarı bozmaya başladığını görünce, hemen arkadaşı Abdüsselam Arif'e karşı harekete geçmiştir. 30 Eylül'de görevden aldığı Arif'i Bonn'a elçi olarak atamış ve akabinde Nasırcılar ile milliyetçileri

⁷⁴⁴ Abdullah Manaz, "Geçmişten Bugüne Kuzey Irak", **Stradigma.Com Aylık Strateji ve Analiz e-Dergi**, Sa:12, Ocak 2004, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=106>, (e.t.29.08.2007).

⁷⁴⁵ "Irak Askeri Atışesinin Beyanati", **Son Posta**, 10 Mart 1959, s.7.

⁷⁴⁶ "Iraklı Liderler Arasında İhtilâf Baş Gösterdi", **Milliyet**, 13 Eylül 1958, s.5; "Irakta Yeni Karışıklıklar", **Son Posta**, 6 Kasım 1958, s.7.

⁷⁴⁷ M.Feridun Bellisar, "Iraktaki Huzursuzluk", **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2.

⁷⁴⁸ Vecdi Kızıldemir, "Türklere Karşı (13)", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1964, s.4; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.210; M.Sıraç Bilgin, **Barzani**, Fırat Yay., İstanbul, 1992, s.113.

tasfiye etmeye başlamıştır.⁷⁴⁹

Mısır Milli Eğitim Bakanı Kemalettin Hüseyin'in Ekim ayı sonlarında Irak'ı ziyaret etmesi ise Arif'in görevden alınması nedeniyle Kasım'a tepkili olan Nasır taraftarları ile milliyetçi Arif yanlılarının Kasım yanlısı olan komünistlerle çatışmasına neden olmuştur. Hatta, Arif'in gizlice ülkeye geri dönmesi üzerine hükümet darbesi gerçekleştireceği gerekçesiyle 4 Kasım'da tutuklatarak hapse atılması, gösterilerin artmasına, komünistlerle Arap milliyetçileri arasındaki çarpışmaların şiddetlenmesine yol açmıştı. Olaylar sırasında Bağdat'ta yaklaşık 1000 kişinin tutuklandığı belirtiliyordu.⁷⁵⁰

Bu arada komünistlerin desteğini alan Kasım, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştı. Rusya'dan gelen silahlarla donatılan Irak ordusunun yanı sıra, yine Rusya'dan gelen 742 doktor, 1053 ziraat mühendisi, 143 petrol uzmanı, 705 öğretmen Irak'ta istihdam edilmişti. Ayrıca her bakanlığın veya dairenin işleri, Rusya'dan gönderilmiş bir uzmanın nezareti altında yürütülmekteydi. Rusya tarafından Irak'a askeri yardımlar yapıldığı ise saklanmıyordu. Resmî açıklamalara göre, Irak'a Rus ordusunun kullandığı modern savaş araçlarından T-34, T-54 tipi tanklar, roket silahları, S.U. 100 tipi havanlar verilmişti. Savaş malzemeleriyle birlikte Irak'a gelen Rus uzman subaylar ise Bağdat, Basra ve Süleymaniye bölgelerinde bu silahların kullanılması konusunda Irak ordusuna yardımcı oluyorlardı.⁷⁵¹

2.2.2. Kürtlerle Komünistlerin İttifakı

Kasım, iktidarda iken milliyetçilere karşı sürekli komünistleri ve Kürtleri desteklemek suretiyle bir denge unsuru oluşturmaya çalışmıştır.

Bu çerçevede komünistlerle Kürtler arasındaki ilişkinin kısaca incelenmesi yerinde olacaktır. İki grup arasındaki ilişki, 1930'lara kadar götürülebilir. 1934 yılında komünistler tarafından kurulan "*Hakka*" örgütü, daha çok ülkenin güney bölgelerinde gelişmesine karşın kuzey bölgelerine de sıçrama göstermişti. Örgüt, Kürtlerle irtibata geçmiş ve komünizmin Kürtler arasında yayılmasını sağlamıştı. Ayrıca Bağdat Paktı sırasında da komünizme dönük hareketler devam etmiş, Sovyet Rusyası'na birçok Kürt gönderilmişti.⁷⁵²

İhtilal öncesinde Kürtler arasında etkin olmaya çalışan bir başka komünist teşekkül, IKP idi. Eylül 1956'daki ikinci konferansında IKP, Kürtlere olan yaklaşımını belirleyen ve onlara önemli tavizler veren kapsamlı bir belge hazırlamıştır. Belgede; "*Bugünün koşullarında*

⁷⁴⁹ "Kasım İhtilâl Arkadaşını Irak'tan Attı", **Milliyet**, 1 Ekim 1958, s.5; *A.g.m.*, **Son Posta**, 1 Ekim 1958, s.1,7.

⁷⁵⁰ "Abdüsselâm Arif Dün Tevkif Edildi", **Hürriyet**, 5 Kasım 1958, s.1; "Abdüsselâm Arif Irak'ta Neler Yapmak İstemiş", **Son Posta**, 15 Kasım 1958, s.7; "Irak'ta Vaziyet Karışıyor", **Milliyet**, 6 Kasım 1958, s.1; "Irak'ta Durum Gergin", **Akşam**, 7 Kasım 1958, s.1,5; "Irak'ta Durum Gergin", **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1958, s.1,5.

⁷⁵¹ Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2; Turhan Aytul, "İhtilâlden Sonra (2)", **Milliyet**, 10 Ağustos 1959, s.3; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.210-211.

⁷⁵² Yaşar AYTEK, "Irak Türkleri ve Barzani (2)", **İstanbul**, 31 Mart 1974, s.5.

izlenmesi gereken bir tek yol vardır: Emperyalizme ve onun oluşturduğu paktlara karşı ortak mücadele, Iraklı Arap ve Kürt kitlelerini özgürlüğe götürecektir ve hızla yükselen Arap Kurtuluş Hareketi'nin yanında yer almak.” denilmekte ve arkasından; “Irak Komünist Partimiz Kürt halkının tüm haklarını istemeye ve elde etme yolunda mücadeleye devam edecektir. Aynı zamanda, dar milliyetçi, ayrılıkçı nitelikteki yaklaşımları mahkum etmeyi ve ona karşı mücadeleyi de sürdürecektir.” ifadelerine yer verilmekteydi. Yaklaşık bir yıl sonra da, Haziran 1957’de, IKP’nin “Kürdistan Seksiyonu”, Birleşik Kürt Demokrat Partisi (BKDP) katılma kararı almıştır.⁷⁵³

Böylelikle başlayan etkileşim ve birliktelik, 14 Temmuz’da Cumhuriyetin ilan edilmesiyle giderek artmaya başlamıştır. Özellikle Irak’ın Birleşik Arap Cumhuriyeti ile birleşmesine karşı muhalefet eden Kürtlerin en önemli destekçileri, müttefikleri olan IKP idi. Sovyetlerin desteklediği IKP de, bu birleşmenin gerçekleşmesi halinde kendisinin siyasi hayattan silineceğini düşündüğü için Kürtlerle ortak hareket ediyordu.⁷⁵⁴ Artık Kürtler, büyük bir serbestlik içinde IKP etrafında teşkilatlanmaya başlamışlardı.⁷⁵⁵

Molla Mustafa Barzani’nin 6 Ekim 1958’de Bağdat’a gelmesinin bu ittifakın güçlenmesine katkı sağladığı söylenebilir. Barzani, baştan beri Kasım’dan yana Arif’e karşı bir tutum içindeydi. Ayrıca Sovyetlerle sıkı bir ilişki içinde olduğundan komünistlere de çok yakındı. Bunun bir sonucu olarak 10 Kasım 1958’de BKDP ve IKP arasında bir “İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır. Ardından Ocak 1959’da, parti içinde radikal değişiklikler yaparak bundan böyle hemen hemen hepsi komünizmi benimsemiş bir kadro ile partiyi yönetmeye başlamıştır. Dolayısıyla Molla Mustafa Barzani liderliğindeki BKDP’li Kürtler, tümüyle IKP’nin güdümüne girmişti.⁷⁵⁶

Bu yüzden, ihtilalden sonra komünistlerin iktidardan destek alarak güçlenmesi, aynı zamanda komünist Kürtlerin de güç kazanması anlamına gelmekteydi. Zaten Irak’ta kurulup, Demokratik Örgütler adıyla bilinen ve Ulusal Cephe altında toplanan Barış Severler, İleri Gençlik, Demokrat Gençlik, Devrimci Gençlik, Devrimci Öğretmenler ve “Mukaveme eş-Şaabiyye” denilen silahlı Halk Mukavemet Teşkilatı (HMT) gibi birçok komünist teşkilatının bağlı olduğu “Vatan Meclisi” adındaki kurulun üyelerini komünist Araplarla Kürtler teşkil ediyordu. Yüksek Komünist Şurası şeklinde adlandırılabilir olan bu Cephe’nin en önemli Kürt üyeleri arasında Kerkük’te 14 Temmuz 1959’da Türkmenlere yönelik gerçekleşecek olan katliamda büyük etkisi bulunan Maruf Berzenci (o günün Kerkük Belediye Başkanı) ve

⁷⁵³ Chris Kutschera, **Kürt Ulusal Hareketi**, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yay., İstanbul, 2001, s.236-238.

⁷⁵⁴ **A.g.e.**, s.242.

⁷⁵⁵ Yılmaz, **a.g.t.**, s.55.

⁷⁵⁶ Bilgin, **a.g.e.**, s.114-115; Kutschera, **a.g.e.**, s.244-245; Hayri Melik, “Barzani ve Kürtler (6)”, **Yeni İstanbul**, 7 Haziran 1958, s.5.

Abdülcebbar Piruzhan (İleri Gençlik üyesi) vardı.⁷⁵⁷ Ayrıca diğer üst düzey görevdeki komünist Kürtler şöyle sıralanabilirdi; Şevket Baban (Avukat), Celil Hoşyar (Yüksek Dereceli Hakim), Şeyh Sadık Barzanî, İbrahim Ahmed (Habad adlı Kürtçe gazetenin sahibi), Refik Hilmi (Türkiye'deki Kültür Ataşesi), Mükerrerem Talabani (Toprak Reformu Teşkilatı müfettişlerinden), Nahide Selâm (Kürt Şairi), Abdullah Güran (Dünya Barış Severler Örgütü Üyesi), Lütfü Bekir Sıdkı (Bağdat Hür Ses Gazetesi Sahibi), Halûk Emin Zeki (Bağdat Barosu Yönetim Kurulu Üyesi), Yarbay Taha el-Bamerni (HMT Komutanı).⁷⁵⁸

Belirtilen gruplar içerisinde özellikle HMT'nin bambaşka bir önemi bulunmaktadır. Bu örgüt, IKP'nin kendi kuruluşlarını korumak için oluşturduğu silahlı direniş ünitelerine karşı onu etkisiz hale getirmek için Kasım tarafından 1 Ağustos 1958'de kurulmuştu. Ancak HMT, kuruluş misyonunun tersine, Kasım'dan ziyade IKP'nin denetimine girmiş ve silahlı komünist grupların diğer adını ifade eder hale gelmiştir. HMT'nin başına ise ilk olarak Moskova'da eğitim görmüş olan ve aynı zamanda Barış Severler Örgütü'nün Başkanı olan Suriyeli komünist Kamil Kazancı getirilmiştir.⁷⁵⁹ Bu örgüt, Kürtlerin desteği ile Kerkük ve havalisinde oldukça etkin bir hale gelecektir.⁷⁶⁰

2.2.3. Türkmenler ve Kürt-Komünist İttifakı

Türkmenler, genel olarak komünizm düşünce ve ideolojisinden sürekli uzak durmuşlardır. Sebebi, bu düşüncelerin ailelerini parçalayacağına inanmaları ve kendi dini-ahlaki değerleriyle çatışan bir durum yaratacak olmasıdır. Bu fikirlerin Sovyetler Birliği tarafından uygulanması ve Orta Asya'daki milyonlarca Türkü kendi ülkesine katması da yine bu düşünceye uzak kalmalarının diğer bir nedenidir.⁷⁶¹

Bununla birlikte Kürtlerle ittifak halinde bulunan IKP, ihtilalden önce Türkmenler arasına girmeye ve komünizm düşüncesini Türkmen toplumuna kabul ettirmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Bu yolda, bazı Türkmen ileri gelenleriyle görüşmeler yapan IKP, partinin Türkmenlere destek sağlayacağını, karşılığında ise ittifak istediklerini bildirmiştir. Söz konusu teklife red cevabı alan IKP, bu kez Bağdat Üniversitesi'ndeki Türkmen öğrencilerden “*Demokrat Türkmenler*” adında bir cephe kurmaya çalışmıştır. Bu cephe, Kerkük'te birkaç gazete yayınlamaya başlamış fakat Türkmenlerin baskısı ile kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Türkmenleri komünizm ideolojisine katma girişimleri böylece boşa çıkan IKP, bu gelişmeler

⁷⁵⁷ Yılmaz, **a.g.t.**, s.61-62; Aytek, *a.g.m.*, **İstanbul**, 31 Mart 1974, s.5; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.210.

⁷⁵⁸ Yakuboğlu, **a.g.e.**, 23-24.

⁷⁵⁹ Aytul, *a.g.m.*, **Milliyet**, 10 Ağustos 1959, s.3; Bilgin, **a.g.e.**, s.113; Yılmaz, **a.g.t.**, s.62.

⁷⁶⁰ Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2.

⁷⁶¹ Yılmaz, **a.g.t.**, s.62-63.

karşısında Türkmenlere karşı cephe almaya başlamıştır.⁷⁶²

Üstelik 1959 yılının ilk aylarında Irak'ın diğer şehirlerinde olduğu gibi Kerkük'te de kurulan çeşitli birlik, sendika ve derneklerin seçimlerinde komünist adayların seçilememesi, partinin Türkmenlere olan tavrını nefrete dönüştürmüş ve 14 Temmuz 1959 katliamına giden yolda önemli bir mihenk taşı olmuştur. Şöyle ki, Kerkük ilkokul, ortaokul ve liselerinde yapılan okulların Talebe Birliği seçimlerinde bütün sandalyeleri Türkmenler kazanmış, haliyle Talebe Birliği başkanlarının yanında Genel Başkan da Türkmenler arasından seçilmiştir. Arkasından Öğretmenler Birliği Sendikası seçimleri gelmiş ve komünistlere karşı Kerkük listesini yine Türkmenler kazanmıştır. Ayrıca komünist eğilimli Irak Kadınları Genel Birliği listeleri bütün vilayetlerde kazanırken Kerkük'te hayal kırıklığına uğramış, yerine Cumhuriyet Kadınları Örgütü büyük ilgi görmüştür. Hatta Belediyeler Bakanı Nezihe Düleyim, Kerküklü kadınlarla bir toplantı yaptığı sırada duyduklarından rahatsız olmuş ve tepki göstererek toplantıyı terk etmiştir.⁷⁶³

Görüldüğü üzere Türkmenler, oylarını komünistlere vermeyerek özel listeler çıkarınca, Kerkük'ten hiçbir komünist aday seçilememiş, bu ise komünistlerin müttefikleri Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. Dolayısıyla şimdiye kadar ülkede süregelen komünizm-milliyetçilik çatışması, Kerkük'te Kürt-Türkmen çatışmasına dönüşmeye başlamıştır.

Öte yandan Türkmenlerin Kürtlerle ilişkileri, Irak'ın kurulduğu ilk yıllardan itibaren samimi, dost ve yakın ilişkiler çerçevesinde yürütülmüştü. Iraklı Türkmenler ve Kürtler, birbirlerine “*kardeş*” nazarıyla bakarak, yıllarca iç içe ve barış içinde yaşamışlardır. Komşuluk ve ticaret ilişkilerinin yanı sıra, daha ileri düzeyde, evlilikler yaparak akraba olmuşlardır. Bu nedenle Irak siyasi tarihinde, Türkmenlerle Kürtler arasındaki ilk siyasi çatışmaların ne zaman başladığına dair kesin bir tarih vermek oldukça zordur. Ancak iki unsur arasında çıkan çatışmaların ilk belirtilerinin 14 Temmuz 1958 İhtilali ile bağlantılı olduğu ve bu tarihten itibaren aradaki dostluk bağlarının koparak, yerini çeşitli çatışmalara ve düşmanlıklara bıraktığı, sonuçta da kronik bir çatışma ortamının doğduğu söylenebilir.⁷⁶⁴

Aradaki dostluğun zedelenmesi ve sürtüşmelere yol açmasının nedenleri ise bölgede İngiliz hakimiyetinin söz konusu olduğu dönemlere dayanmaktadır. İngilizler, bölgede tam anlamıyla hakimiyet kurduktan sonra bunu sürdürmek ve mevcut durumlarını korumak amacıyla Kürt unsurları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak yoluna gitmişlerdi. Amaçları; Kürtleri örgütleyip, Irak Araplarına karşı denge unsuru olabilecek şekilde

⁷⁶² A.g.t., s.63.

⁷⁶³ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.47-48.

⁷⁶⁴ Ekrem Pamukçu, “*Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları*”, **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.5; Yaşar Aytok, “*Irak Türkleri ve Barzani (1)*”, **İstanbul**, 30 Mart 1974, s.5.

kullanmak; petrol alanlarında Kürtleri etkin hale getirerek Türkmenleri eritmek ve böylelikle hem Türkiye'nin bölge üzerindeki Türkmen hassasiyetini ortadan kaldırmak hem de Türkiye'nin güvenliğine karşı bir tehdit oluşturmak şeklinde sıralanabilirdi. İngilizler bu amaçlarını, Nuri Sait Paşa başta olmak üzere Irak yönetimleri vasıtasıyla uygulamaya koymuşlardır. Osmanlı ordusunda yetişmiş birçok Kürt asıllı subay Irak ordusunun çeşitli kademelerine yerleştirilmiş, Irak Harb Okulu'na alınan Kürt öğrenciler de mezun olunca hemen orduya yerleştirilmiştir. Kürtlere kendi dillerinde okul açma, eğitim yapma hakkı verildiği gibi Irak Hükümeti'nde de birçok Kürt bakan görev almıştır. Tüm bunların devamı niteliğinde, Türkmenlerin yaşadığı bölgelere çoğu zaman Kürt valiler, Kürt kaymakamlar, Kürt belediye başkanları atanmıştır. Ayrıca İngilizler yayınladıkları kitap ve broşürlerle Orta Doğu'da bir Kürt sorunu olduğunu dünyaya yaymaya çalışırken, aynı zamanda Irak'ın kuzey bölgesi ile Kürtleri özdeşleştirmeye gayret etmişlerdir. Bu politikanın bir neticesi olarak Türkmen çocuklar, kendi dilleri eğitim yapma hakkı verilmediğinden Kürt okullarına gitmek zorunda kalmış, karşı çıkanlara karşı baskılar arttırılmış ve Köysancak ile Şaklava ilçeleri gibi merkezler zamanla asimile edilerek Kürt kimliğini kazanmışlardır.⁷⁶⁵

Özellikle Bağdat Paktı sırasında Irak yönetimleri tarafından Kürtlere tanınan hakların arttırılması, Türkmenlere uygulanan baskıların şiddetlenmesi şeklinde tezahür etmişti. Keza Irak'ta, 1958 yılı başlarında kurulan Irak-Ürdün Federasyonu'nun başkanı olarak Nuri Sait Paşa'nın, Irak Başbakanı olarak da Kürt asıllı Ahmet Muhtar Baban bulunduğu dönemde, İçişleri Bakanlığı'na yine Kürt asıllı Sait Kazzaz getirilmiştir. Bu sırada Kerkük'e vali olarak tayin edilen Reşid Necib ve onun atadığı Kerkük Belediye Başkanı Fazıl (Feyzullah) Talabani de yine Kürt asıllı yöneticilerdi. Daha önce bahsedildiği üzere bu idareciler, tarihi Türk eserlerinin tahrip edilmesi, bölgeye Kürt memur ve öğretmenlerin atanması, Türkmenlerin memur ve öğretmenlerin ise başka yerlere tayin edilmesi, Kerkük'ün etrafına gecekondular yaptırarak şehrin Kürt nüfusunun arttırılması gibi birçok baskı politikaları uygulamışlardı. Öyle ki, Bağdat Paktı sırasında Kerkük'te Kürtlerin sayısı 2-3 bini geçmezken, Bağdat Paktı'ndan hemen sonra Sait Kazzaz ve diğer yöneticiler nedeniyle şehirdeki Kürt nüfusu 15 bini bulmuştur.⁷⁶⁶

Diğer taraftan 14 Temmuz 1958 İhtilali ile ülkede cumhuriyet rejimini kuran Abdülkerim Kasım ve beraberindekiler, kurulan yeni İhtilal Hakimiyet Konseyi (Cumhuriyet Hükümeti)'nde Ulaştırma Bakanlığı'nı Kürtlerden Baba Ali'ye vermişlerdir. Sunni Arapları, Şii Arapları ve Kürtleri temsil etmek üzere oluşturan üç kişiden müteşekkil Devlet Başkanlığı

⁷⁶⁵ Aytek, *a.g.m.*, İstanbul, 30 Mart 1974, s.5.

⁷⁶⁶ Aytek, *a.g.m.*, İstanbul, 31 Mart 1974, s.5.

Konseyi'nin Kürt üyesi ise Halid Nakşibendi idi.⁷⁶⁷ Üstelik 26 Temmuz 1958'de ilan edilen Geçici Irak Anayasası'nda, Araplar ile Kürtlerin bu vatanın evlatları olduğu ve Irak'ın bütünlüğü içerisinde milli haklarının garanti edileceği belirtilmişti.

7 Eylül'de ilan edilen afa da 1 Eylül 1939'dan itibaren krallık döneminde siyasi suçlardan dolayı mahkum edilenler, Kürtler de dahil olmak üzere serbest bırakılmıştır.⁷⁶⁸ Böylece cumhuriyetin gelişi Kürtler arasında tam bir bayram havası yaratmış ve tutuklu olanlar ile sürgünde bulunanlar evlerine dönmüştür. Bunlar içerisinde şüphesiz en fazla öneme sahip olan kişi Molla Mustafa Barzani idi.

Sürgünde bulunan Kürt aşiret lideri Molla Mustafa Barzani, General Abdülkerim Kasım'ın daveti üzerine, 11 yıl önce gittiği Sovyetler Birliği'nden 6 Ekim 1958'de Irak'a dönmüştür.⁷⁶⁹ Barzani, Lütfü Akdoğan'a anlattığı anılarında, Kasım tarafından çağrılmasının sebebini; “[...] *Irak'ın içinde yeraltında çalışan partimizin kuvvetli bir kolu vardı. İşte General Kasım İhtilâli yapar yapmaz beni Rusya'dan Irak'a davet etmesinin sebebi bu idi. O ihtilâli esaslı temellere oturtmak için, yani kendi koltuğunu korumak için, Irak'taki Kürtlerin dayanağına muhtaçtı. Bunu idrak etmek içindir ki, beni çağırmak ve benimle barışmak suretiyle Irak'taki Kürtleri elde edebileceğini hesaplamıştır.*”⁷⁷⁰ şeklinde açıklamaktadır.

Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a dönüşü Kürt-Türkmen çatışmalarında başlı başına bir milat olarak değerlendirilebilir. Çünkü Barzani'nin Bağdat'a gelmesi, iktidar tarafından çok da fazla dizginlenmeyen Kürtlerin, Irak'ta bir Kürt devleti kurmak konusunda cesaretlendirmiş, bunun için çalışmalarına yol açmıştı. Bunlar arasında, Irak ordusunda görevli subaylar ile emniyet mensuplarının bulunması ise durumun ciddiyetini göstermekteydi.⁷⁷¹ Zaten Barzani'nin gelişinden sonra faaliyetlerini açık bir şekilde sürdüren Kürtler, ilk iş olarak üzerinde Barzani'nin resmi olan ve kurulması düşünülen Kürt Devleti'nin haritalarını bastırmışlar ve sokaklarda dağıtmışlardır. Haritada, kurulması düşünülen devletin sınırları oldukça geniş tutulmuştu. İran, Suriye ve Türkiye'nin topraklarının bir kısmı bu devletin sınırları içinde gösterilirken, merkez olarak da Kerkük seçilmişti.⁷⁷²

Barzani, Ocak 1959'da BKDP'nin yönetimini ele geçirmiş ve müttefikleri komünist

⁷⁶⁷ A.g.m., **Son Telgraf**, 15 Temmuz 1958, s.1; “*Irakta Dün Sabaha...*”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1958, s.5; “*Irak'ta Kanlı İhtilâl*”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1958, s.7; Bilgin, a.g.e., s.110.

⁷⁶⁸ “*Irak'ta Umumî Af*”, **Son Posta**, 8 Eylül 1958, s.1.

⁷⁶⁹ Bilgin, a.g.e., s.111-112.

⁷⁷⁰ Lütfü Akdoğan, **Molla Mustafa Barzani Anlatıyor... & Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?**, Arkaplan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.134.

⁷⁷¹ “*Irak'ta Türk Düşmanı Unsurlar Faaliyette*”, **Milliyet**, 13 Kasım 1958, s.1,5; Nizamettin Neftçi, “*Iraktan Geliyorum: Irak Türklerini Bekliyen Katliâm Tehlikesini Gözden Uzak Tutmamalıyız! (4)*”, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4; Asım Us, “*Kürt Tahrikçiliği*”, **Vakit**, 11 Kasım 1958, s.1.

⁷⁷² İlhan Turalı, “*Gönüllü Rus Peyki Irak (5)*”, **Akşam**, 28 Haziran 1959, s.4.

unsurlarla ortak hareket ederek hemen siyasi çalışmalarına başlamıştır. Bu çerçevede komünizmi benimsemek istemeyen kesimler şiddete maruz kalmışlardır. İleride görüleceği üzere, bunlardan biri olan Seyit Raşid Aşireti, Barzani'nin baskılarına dayanamayarak Türkiye'ye iltica edecektir.⁷⁷³

Böylece, Türkmenlere karşı düşmanlık hisleri besleyen ve doğrudan doğruya talimatlarını dışarıdan, Moskova'dan aldıkları belirtilen komünistler ile Kerkük'ü kurulmak istenilen Kürt Devleti sınırlarına dahil etmek amacını taşıyan, aynı zamanda komünistlerle işbirliği yapan Kürtlerin, şiddet ve gösterilerinin merkezi Kerkük olmuştur.⁷⁷⁴ Zira, Arap milliyetçiliğine karşı alternatif oldukları için BKDP ve IKP daha özgür hareket etme olanağına sahiptiler.⁷⁷⁵ Ayrıca komünist teşkilatların içinde Kürtlerin apayrı bir yeri vardı. Artık Kürtler, komünist teşkilatların hemen hemen hepsinin üst kademelerinde kendilerine yer bulmuşlar, özellikle Kerkük'te Türkmenler arasında tutunamayan komünizmin ve buna bağlı kuruluşların tek hakimi, temsilcileri olmuşlardır. Bununla birlikte komünist Kürtler, Kerkük'te gerek ağır tahrik içeren sloganlarla gerekse pankartlarla Türkmenlere karşı baskılara başlamışlardır.⁷⁷⁶ Yabancı unsurlar şehre gelip yerleşiyor ve o bölgenin gerçek sahipleri gibi davranıyorlardı.⁷⁷⁷ Bu durumun büyük çatışmalar çıkarabileceğini düşünen 2.Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı, şehirdeki farklı unsurları bir araya getirerek uzlaşma sağlamak istemiş ve bu amaçla “*Vatani Dayanışma Komitesi*”ni kurmuştur. Komitede Kürtlerden, komünistlerden ve milliyetçilerden karışık beş kişi, Türkmenlerden de dört kişi bulunmaktaydı.⁷⁷⁸

2.3. Kerkük'te Düzenin Bozulması

General Kasım ve ekibi, iktidarı ele geçirdikten sonra vakit kaybetmeden ülkede askeri bir cumhuriyet rejimi kurmuş, düzenin sağlanması için ülkenin her noktasına kendilerine bağlı komutanlar göndermiştir. Bunlardan biri olan General Nazım Tabakçalı, merkez karargahı Kerkük olan 2.Tümen Komutanlığı'na atanmıştır.

Tabakçalı, Kerkük'te görevine başladıktan sonra, Irak Cumhuriyet Hükümeti'nden şehrin Kürt Belediye Başkanı Fazıl Feyzullah (Talabani)'ın görevden alınmasını istemiştir. İsteğin kabul edilmesi ile Kerkük'ün yeni Belediye Başkanlığı'na 20 Ağustos 1958'de, Türkmen

⁷⁷³ Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2.

⁷⁷⁴ Coşar, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1958, s.3; Neftçi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4.

⁷⁷⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s.115.

⁷⁷⁶ Neftçi, *a.g.m.*, **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1958, s.4.

⁷⁷⁷ Neftçi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4.

⁷⁷⁸ Yılmaz, **a.g.t.**, s.65.

asıllı Nurettin Vaiz getirilmiştir.⁷⁷⁹

Bu sırada Bağdat merkezli yaşanan olaylar ve gerginleşen hava, ülkenin diğer kesimlerini de etkisi altına almaya başlamıştı. Musul ve Kerkük'teki atmosfer, kısa zamanda Bağdat'takinden farksız bir hale gelmişti. Ülkedeki milliyetçiler ile komünistler arasında yaşanan şiddetli çatışmalar, özellikle Musul ve Kerkük'te en sert yüzünü göstermişti.

Diğer taraftan bu bölgelerde yaşanan olayların Bağdat'taki gösterilerden ve çatışmalardan tek farkı, Molla Mustafa Barzani etkisi idi.⁷⁸⁰ Sürgünde bulunan Kürt aşiret lideri Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a gelmesi, Kerkük başta olmak üzere Kürtlerin tüm ülkede gövde gösterileri yapmalarına neden olmuştu. Böylece, Barzani'nin Bağdat'tan Süleymaniye'ye gitmek üzere 22 Ekim'de Kerkük Askeri Havaalanı'na iniş yapması, kanlı olayların başlamasındaki ilk kıvılcım olmuştur. Barzani'yi karşılamak üzere civar vilayetlerden Kerkük'e gelen Kürtler, Barzani'yi tezahüratlarla karşıladıktan sonra aynı tezahüratlarla Süleymaniye'ye gitmişlerdir. İki günlük ziyaretin ve temasların ardından Barzani, Bağdat'a gitmek üzere 24 Ekim'de tekrar Kerkük'e gelmiştir. O gün, Kerkük'teki ordu evinde misafir edilen Barzani, 25 Ekim'de Kerkük'ten uçakla Bağdat'a dönmüştür.⁷⁸¹ Kerkük'teki karışıklıklar ve çatışmalar ise Barzani'nin özellikle ikinci kez Kerkük'e gelişi sırasında başlamış ve Bağdat'a döndüğü günün ertesine kadar devam etmiştir.

2.3.1. 24-26 Ekim Olayları

Barzani'nin Süleymaniye'den döndüğü 24 Ekim 1958 günü, Kerkük'teki 2. Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı Musul'da bulunuyordu.⁷⁸² Bu durum, Barzani ile birlikte gelen ve sonrasında kamyonlarla Kerkük'e getirilmek suretiyle takviye edilen silahlı Kürtlerin daha rahat hareket etmelerini sağlamıştı.

Barzani ve beraberinde gelen komünist eğilimli Kürtlerin Kerkük'e bu şekilde gelmesi şehirde bir anda tansiyonu yükseltmişti. Türk basının verdiği bilgilere göre; krallık döneminde hükümete karşı isyan etmeleri için kendilerine gizlice Nasır tarafından gönderilen silahlarla donatılmış 5000 kadar Kürt, Kerkük caddelerinde önce Türkmen aleyhtarı sloganlar atmış, ardından taşkınlık yaparak Türkmenlere saldırmaya başlamıştır. Üç Türkmen ağır surette

⁷⁷⁹ Nakip, **a.g.e.**, s.264; “Kerkük'te Komünistler ATA'mızın Fotoğrafını Parçaladılar”, **Hadiselere Tercüman**, 9 Kasım 1958, s.5. Nuri Talabanî, başlangıçta “Türkmen avukat” dediği Nuri Vaiz için daha sonra “Kürt soyundan” gelmektedir, ifadesini kullanmaktadır, bkz. Talabanî, **a.g.e.**, s.36.

⁷⁸⁰ **A.g.m.**, **Akşam**, 7 Kasım 1958, s.5; “Kerkük Kürtleri Türklere Saldırdı”, **Hadiselere Tercüman**, 5 Kasım 1958, s.1,5.

⁷⁸¹ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.212; Pamukçu, “Kerkük Katliamı ve Kürt...”, s.5.

⁷⁸² Neftçi, **a.g.m.**, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4.

yaralanmış, şehirdeki Türkmenlere ait mağazalar tahrip edilip yağmalanmıştır.⁷⁸³ Özellikle Türkmen kahvelerin bulunduğu Avkaf Caddesi'nde toplanarak gösteriler yapan Kürtler, o günün akşamında da Yıldız Kahvesi'ne saldırıda bulunmuşlar ve bazı sürtüşmeler yaşanmasına sebep olmuşlardır.⁷⁸⁴

25 Ekim sabahı ise yüzlerce Kürt, Barzani'yi uğurlamak için kamyonlarla Süleymaniye'den Kerkük'e gelmiştir. Kasım ve Barzani'nin posterlerini taşıyan ve sürekli Türkmenleri kışkırtacak sloganlar atan Kürtlerin ellerindeki Kürtçe pankartlarda “*Türkmenlere Ölüm*”, “*Kerkük Kürt Şehridir, Yabancılar Dışarı*”, “*Kerkük Kürt Şehridir, Yaşasın Barzani*”, “*Kahrolsun Turancılar*”, “*Türkmenler Şehri Terk Edin*” gibi ağır hakaret ve tahrik içeren ifadeler yer alıyordu. Şehre böylesi bir gürültü ile giriş yapan silahlı Kürtler, Barzani'nin yanında gelen Kürtlerle birleşmişler ve Kerkük'teki Türkmen halka karşı tam bir gövde gösterisinde bulunmuşlardır.⁷⁸⁵ Gerek Barzani'nin Kerkük Havaalanı'ndan uğurlanması gerekse Kürtlerin havaalanından dönüşü sırasında Kerkük sokaklarında toplanan ve hemen hemen hepsi civar vilayetlerden gelen komünist eğilimli Kürtler, bir kez daha Kerkük'teki Türkmen kahve ve dükkanlarına hücum edip Atatürk'ün resimlerini parçalamaya kalkışmışlardır. Bunun üzerine Türkmenlerle-Kürtler arasında başlayan çatışmalarda, Türkmenlere ait dükkan ve mağazalar hasar görmüş, bazıları yağmalanmış ve Atatürk'ün resimleri parçalanmış ve çatışmalarda her iki taraftan da pek çok kişi yaralanmıştır.⁷⁸⁶ Uğurlama sırasında olayların büyümesini önlemeye çalışan Kerkük Garnizon Komutanı Türkmen asıllı Hidayet Aslan'ın kalp krizi geçirerek ölmesi ise Türkmenler arasında infiale yol açmıştır.⁷⁸⁷

Saldırılarda komünist subayların da yer alması, çıkan çatışmaların sertleşmesindeki bir başka etkendi. Zira, 25 Ekim'deki bu çatışmaların kısmen sona erdiğinin düşünüldüğü bir anda komünist subaylar kışlanın kapılarını açarak ordu birliklerini Türkmenler aleyhine harekete geçirmişlerdi. Askerlerin kendilerine destek verdiğini anlayan saldırganlar ise cesaret bularak tekrar Türkmenler üzerine yürümüşlerdir. Aynı şekilde dükkan ve mağazaları tahrip edip, tabelaları, kepenkleri kırmaya başladıklarından şiddetli çarpışmaların tekrarlanması

⁷⁸³ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 5 Kasım 1958, s.1,5; “*Kerküklü Türklere 5 Bin Kürt Saldırdı...*”, **Hürriyet**, 5 Kasım 1958, s.1,5; “*Kürtler Türkler İle Çarpıştı*”, **Milliyet**, 5 Kasım 1958, s.1; “*Kerkük Türkleri Kızıl Kürtlerle Çarpıştı. Bir Türk Binbaşısı Öldü*”, **Son Posta**, 5 Kasım 1958, s.1,7.

⁷⁸⁴ Pamukçu, “*Kerkük Katliamı ve Kürt...*”, s.5; Neftçi, a.g.m., **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1958, s.4; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.212.

⁷⁸⁵ Pamukçu, “*Kerkük Katliamı ve Kürt...*”, s.5.

⁷⁸⁶ “*Kerkük Tekrar Karıştı*”, **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1958, s.1; A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 9 Kasım 1958, s.1,5; “*Kerkük Türkleri Yine Tecavüze Uğradılar*”, **Hürriyet**, 9 Kasım 1958, s.5; “*Kerkük'te Kürtler Yine Türklere Saldırdılar*”, **Milliyet**, 9 Kasım 1958, s.1.

⁷⁸⁷ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 5 Kasım 1958, s.5; “*Kerküklü Türklere 5 Bin...*”, **Hürriyet**, 5 Kasım 1958, s.5; A.g.m., **Son Posta**, 5 Kasım 1958, s.7.

kaçınılmaz olmuştur. Yetmiş kişinin o gün hastaneye kaldırılmış olması, olayların boyutunu gözler önüne sermesi açısından dikkat çekicidir.⁷⁸⁸ Diğer taraftan saldırılar sırasında Türkiye’den giden gazete, mecmua ve kitapları Türkmen halkın istifadesine sunan “*Habib*” isimli Milli Kütüphane de yağma edilmiş, birçok eser parçalanarak yok edilmiştir.⁷⁸⁹

Durumun vahim bir alması üzerine Kerkük’e gelen 2.Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı, verdiği emirle askeri birlikler harekete geçirmiş, sokağa çıkma yasağı uygulamış, okulları tatil etmiştir.⁷⁹⁰ Ordu birliklerinin güçlkle hakim olduğu olaylarda komünist Kürtlerin elebaşları tutuklanmış, iş hayatı tamamen durmuş, Süleymaniye’den Kerkük’e gizlice kaçırılmakta olan silahlar da emniyet mensuplarınca yakalanmıştır.⁷⁹¹ Gerginliğin tekrar tırmanmaması içinse sokaklarda zırhlı araçlar ve tanklar devriye gezmeye başlamıştır.⁷⁹²

Bir gün sonra, 26 Ekim’de dağıtılan ve komünist Kürtler tarafından yazıldığı belirtilen beyannamelerde ise Türkmenlerin Kerkük ve civarını terk etmeleri aksi halde sonlarının feci olacağı bildiriliyordu. Endişe yaratan bu beyannameler üzerine Türkmenler, kendi aralarında birleşerek, gelecekte çıkabilecek benzeri olaylara ve yapılacak bu tarz baskılara karşı gerekli tedbirleri almaya başlamışlardır.⁷⁹³ Aynı gün, Hidayet Aslan’ın cenazesi çok hazin bir törenle kaldırılmış ve törene katılan geniş halk kütlesi, cenaze dönüşünde 2.Tümen Komutanlığı’nın önüne kadar yürüyerek “*sessiz protesto*”da bulunup tepkilerini göstermişlerdir. Olaylar nedeniyle her iki tarafın temsilcilerinden oluşan Vatani Dayanışma Komitesi’ni toplayan 2.Tümen Komutanı General Tabakçalı, görüşmeler sonunda bir bildiri yayınlayarak, halkın tahriklere kapılmamasını ve sükunetini korumasını istemiş ve şehrin emniyeti için gerekli önlemleri alacağını bildirmiştir. Türkmen halk da herhangi bir olay çıkmadan dağılmıştır.⁷⁹⁴

Anlaşılaçağı üzere yaşanan kanlı çarpışmalarda, 1 Türkmen ölmüş, 3 tanesi de ağır surette yaralanmıştır. Ayrıca her iki taraftan 70 kadar kişinin yaralandığı bildiriliyordu. Türkmenlere ait pek çok dükkan da tahrip edilip yağmalanmıştı. Hatta, Türkmenlerin yoğun şekilde yaşadığı Çay Mahallesi’ne konulan saatli bombalar, neyse ki patlamadan önce Emniyet

⁷⁸⁸ Neftçi, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4; Neftçi, *a.g.m.*, **Yeni Sabah**, 18 Aralık 1958, s.4.

⁷⁸⁹ Selim Cavid Yazman, “*Irak’ta Üvey Evlât Muamelesi Gören: Kerkük’teki Türkler*”, **Hürriyet**, 9 Aralık 1958, s.2.

⁷⁹⁰ “*Kerkükte Askeri Tedbir Alındı*”, **Akşam**, 8 Kasım 1958, s.1; “*Orta Doğu Karışıyor*”, **Vakit**, 5 Kasım 1958, s.1; “*Kerküklü Türklere 5 Bin...*”, **Hürriyet**, 5 Kasım 1958, s.5; “*Kerkük’te Durum Hâlâ Karışık*”, **Hadiselere Tercüman**, 8 Kasım 1958, s.5.

⁷⁹¹ *A.g.m.*, **Hadiselere Tercüman**, 9 Kasım 1958, s.5; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1958, s.1; *A.g.m.*, **Hürriyet**, 9 Kasım 1958, s.5; “*Kürtler, Kerkük Türklerine Dün Yine Saldırdılar*”, **Vakit**, 9 Kasım 1958, s.1; *A.g.m.*, **Milliyet**, 9 Kasım 1958, s.5.

⁷⁹² “*Kerküklü Türklerin Müracaatı*”, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1958, s.5; “*Irak Hükümeti Kerkükteki Türklere Baskı Yapıyor*”, **Hadiselere Tercüman**, 6 Kasım 1958, s.5; *A.g.m.*, **Hürriyet**, 6 Kasım 1958, s.5.

⁷⁹³ “*Kerküklü Türkler Hicrete Zorlanıyor*”, **Son Posta**, 10 Kasım 1958, s.1,2.

⁷⁹⁴ *A.g.m.*, **Hadiselere Tercüman**, 6 Kasım 1958, s.5; Nejdet Koçak, “*Kerkük Katliamı*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.24-25; Yılmaz, **a.g.t.**, s.68; *A.g.m.*, **Devlet**, 14 Temmuz 1969, s.10.

mensupları tarafından imha edilmiştir.⁷⁹⁵

Kerküklü Türkmenler, olayların yatışmasının ardından son çatışmalar sırasında tahrip edilen Türkmenlere ait dükkan ve mağazaları, kendi aralarında topladıkları yardımlarla yeniden onarmaya başlamışlardır.⁷⁹⁶

Irak'taki Türkmenlere yapılan bu tür baskıların komünistlerle Nasır taraftarlarının tahrikleri ile gerçekleştiği, böylelikle ayaklandırılan kabilelerin Kerkük Türkmenlerini bölgeden uzaklaştırma-kaçırma amacını güttüğü yönünde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Uygulanan baskıcı yöntemle, Türkmenlerin mallarına sahip olunmak, petrol bölgelerinde tam anlamıyla hakimiyet kurulmak istenmiştir. Dahası, Türkiye'nin bu gelişmelere seyirci kalması halinde, Kerkük Türkmenlerinin de Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Suriye Türkleri gibi tasfiyeye uğrayacakları, göç etmek için yollara dökülecekleri bildiriliyor, bundan kimsenin şüphe etmemesi gerektiği ifade ediliyordu.⁷⁹⁷ Ayrıca Kerkük'teki olayların planlı bir şekilde ortaya konulduğu, destek vermek suretiyle bu planın tezahür etmesini sağlayan Sovyet Rusya ile Mısır'ın bölgede bir "*Kürt Meselesi*" çıkarmak istediği şeklindeki bazı yorumların da burada belirtilmesi gerekir. Buna göre; Kerkük'teki olayların bir diğer amacı bölgede "*Kürt Meselesi*" çıkartmak ve bunun sonucunda bir Kürt devletinin kurulmasını sağlamaktır. Böylelikle, özellikle Sovyetler Birliği kendisi için bir köprübaşı kurmuş olacaktır. Bu ise yalnız Irak'ın değil Türkiye'nin de güvenliğini tehdit edici bir husus olduğundan oldukça önemli görülmeliydi. Irak Hükümeti, bu planlı ve belli bir amaç doğrultusunda gerçekleşen eylemlere karşı, bölgeye güvenlik güçlerini sevk etmekle üzerine düşen görevi yapmıştır, ancak aynı hadiselerin tekrarlanması durumunda Türk-İrak dostluğunun zarar göreceği de kesindi. Bu yüzden Kürt sorunu çıkartmak için dışarıdan yapılan tahriklere karşı ortak hareket edilmesi ve lüzumlu görülen tedbirlerin alınmasının doğru olacağı ifade ediliyordu.⁷⁹⁸

Kerkük'teki gelişmeler sırasında Erivan Radyosu'ndan yapılan Sovyet yanlısı Kürtçe yayınların da bu olaylara zemin hazırlamış olabileceği, üzerinde durulan başka bir husustur. Türkiye'de bulunan eski Suriye Başbakanı Hüsnü el-Barazi'nin verdiği bilgiye göre, söz konusu yayınlarda Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlere hitap edilmekte ve onları isyana teşvik edici konuşmalar yapılmaktaydı. El-Barazi, uzun bir süredir devam eden bu tarz yayınların

⁷⁹⁵ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 5 Kasım 1958, s.5; "*Kerküklü Türklere 5 Bin...*", **Hürriyet**, 5 Kasım 1958, s.5; A.g.m., **Milliyet**, 5 Kasım 1958, s.1; A.g.m., **Son Posta**, 5 Kasım 1958, s.7.

⁷⁹⁶ A.g.m., **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1958, s.5; "*Kerküklü Türkler Can ve Mallarının Emniyet Altına Alınmasını İstiyorlar*", **Vakit**, 6 Kasım 1958, s.1,2; "*Irak Hükümeti Kerkükteki Türklere Baskı Yapıyor*", **Hadiselere Tercüman**, 6 Kasım 1958, s.5.

⁷⁹⁷ Ömer Sami Coşar, "*Türkiye Dışı Türkler*", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1958, s.3; Asım Us, "*Kerkük Hadisesi*", **Vakit**, 8 Kasım 1958, s.1; Aytek, a.g.m., **İstanbul**, 30 Mart 1974, s.5.

⁷⁹⁸ Us, a.g.m., **Vakit**, 8 Kasım 1958, s.1; Bellisar, a.g.m., **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2; Aytek, a.g.m., **İstanbul**, 30 Mart 1974, s.5.

özellikle 14 Temmuz İhtilali'nden sonra arttırıldığını söylemiştir.⁷⁹⁹ Aynı şekilde Kahire merkezli olduğu tahmin edilen bir diğer radyonun da Kürtçe yayınlar yaparak Irak Kürtlerini kışkırtmaya devam ettiği belirtilmekteydi.⁸⁰⁰

Kürt unsurlar ile Türkmenler arasındaki çatışmalar Kasım ayının ilk günlerinde durulmaya başlamış, Kerkük'te nispeten sukunet sağlanmıştır. Ancak bu kez de Irak Hükümeti, aldığı bir kararla, Kerkük'teki olaylardan ötürü şehrin tanınmış ailelerinden olan ve Türk vatandaşı olarak uzun bir süredir Kerkük'te ikamet eden Nizamettin Neftçi'yi 11 Kasım'da sınır dışı etmiştir.⁸⁰¹ Görülüyor ki baskı ve sindirme yoluyla göç ettirilemeyen Türkmenler, resmi kanallarla da bölgeden ve Irak'tan uzaklaştırılıyordu. Oysa Türkiye ile Irak arasında 1946'da imzalanan İkamet Sözleşmesi'ne göre her iki ülke vatandaşları birbirlerinin ülkesinde oturabileceklerdi ve ihtilal sonrası kurulan Cumhuriyet Hükümeti bu tür uluslararası antlaşmalara bağlı kaldığını ilan etmişti.

26 Aralık 1958 tarihinde ise birkaç subaydan oluşan bir heyet Kerkük'e gelmiştir. Aynı tarihli Genel Askeri Hakim'in 393 numaralı telgrafına göre, gizli tutulan bazı evlere baskın düzenleneceği bildiriliyor ancak bu evlerin hangileri olduğu belirtilmiyordu. Lakin bundan haberdar olan 40 kişilik bir grup, bu evlere daha kurul gelmeden önce baskınlar düzenlemişti. Kurul ile birlikte gelen polis komiseri daha sonra verdiği raporda 42 kişinin ismini vererek, bunların yaptıkları tahribatı anlatmıştır. Aranılan evlerden üçü; İbrahim Neftçi, Emekli Albay Atâ Hayrullah ve Emekli Doktor Albay İhsan Hayrullah olmak üzere Türkmenlere aitti. Sonuncusu ise komünist karşıtı Asuri bir general olan Şlimon Hoşaba'nın evi idi. Aramalarda on civarında mutfak bıçağı, Ata Hayrullah ve İhsan Hayrullah'ın evlerinden kayıtlı ve ruhsatlı üç silah ve bir tüfek alınmıştı.⁸⁰²

Nizamettin Neftçi'nin, 24-26 Ekim Olayları'nın son yirmi yıl içinde, Irak'ın kuzeyinde takip edilmiş olan politikanın bir sonucu olduğu değerlendirmesinde bulunması ve aynı olayların bundan sonraki süreç için de yeni bir başlangıç olarak kabul edilebileceğini belirtmesi⁸⁰³, gerçekten de ileride yaşanacak gelişmeler göz önüne alındığında, haklı bir öngörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁹⁹ Türkân Akbaş, "Kürtler İsyana Kışkırtılıyor", **Hadiselere Tercüman**, 13 Kasım 1958; s.5; A.g.m., **Milliyet**, 13 Kasım 1958, s.5.

⁸⁰⁰ "Bağdat'da Nümayişler İki Gündür Devam Ediyor", **Hadiselere Tercüman**, 7 Kasım 1958, s.5; "Kerkük Türkleri Hakkında Irak'tan Malumat İstedik", **Son Posta**, 7 Kasım 1958, s.6.

⁸⁰¹ "Irak Bir Türkü Hudud Dışı Etti", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1958, s.1.

⁸⁰² Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.48.

⁸⁰³ Neftçi, a.g.m., **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1958, s.4.

2.3.2. General Nazım Tabakçalı ve Hükümete Sunduğu Raporlar

General Nazım Tabakçalı, merkez karargahı Kerkük olan 2.Tümen Komutanlığı'nı idare etmek üzere 16 Temmuz 1958'de Irak Cumhuriyet Hükümeti tarafından görevlendirilmiştir. Karısı Telaferli bir Türkmen olan Tabakçalı, milliyetçi eğilimleriyle meşhur Bağdatlı Arap bir aileden gelmekteydi. Dolayısıyla o da tıpkı Başbakan Yardımcı Albay Abdüsselam Arif gibi İslami-milliyetçi görüşlere sahipti. Kerkük'te yaşayan Türkmenler de çoğunlukla sağ görüşte olduklarından, Irak'ın kuzeyinde Musul'dan Süleymaniye'ye kadar olan tüm birimleri sorumluluğu altında tutan 2.Tümen Komutanı General Tabakçalı ile Kerküklü Türkmenler arasında hemen bir yakınlık kurulmuştur.⁸⁰⁴

Kerkük'teki 2.Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı, yazdığı resmi raporlarla Kerkük'teki gelişmeler hakkında General Kasım'ı sürekli bilgilendirmesine ve defalarca uyarmasına karşın dikkate alınmamıştı. 9 Eylül 1958 tarihli olan raporunda; Kerkük halkının Kürt olmadığı halde Kürt bölgesine dahil edilmek istendiğini, amaçlarının petrole sahip olmak olduğunu, Kerkük'te Rus askeri kıyafeti giymiş Barzani'nin, Kürt bölgesinin lideri olduğunu gösteren tebrik kartlarının Kerkük'te dağıtıldığını söyleyen Tabakçalı, yine aynı kartlarda Irak'ın kuzeyinde Kürt bayrağının geçerli olduğu, Kerkük'ün Kürtlerin yaşadığı bölgelere dahil olduğu, Kerkük petrollerinin Kürtlere ait olduğu temalarının işlendiğini ifade ediyordu.⁸⁰⁵ Ayrıca raporda; *“Kürdistan Eğitim Müdürlüğü'nün merkezini Kerkük'te kurmak ve başına bir Kürdü getirmek, kesinlikle doğru değildir. Kerkük'te görev yapacak eğitim müdürünün Arap olması yanında, tarafsız ve adil bir kişi olması şarttır.”*⁸⁰⁶ denildiği belirtilmekteydi.

31 Ekim 1958 ve 9 Aralık 1958 tarihlerinde ise Kasım'a iletmek üzere Irak Askeri İstihbaratı'na Kerkük'te Kürtler tarafından dağıtılan iki tebrik kartını göndermişti. Bu kartlarda; önceki raporda bahsettiği gibi Rus askeri elbiselerinde Mustafa Barzani'nin Kürt bölgelerinin lideri olduğu, Irak'ın kuzeyinde geçerli olan bayrağın Kürt bayrağı olduğu, Kerkük'ün Kürt bölgelerine dahil olduğu, Kerkük petrollerinin Kürtlere ait olduğu imajları verilmek istenmişti. Nazım Tabakçalı, bu kartlara iliştiirdiği beyanında, Kürtlerin amacının, Kerkük'ü Kürtleştirmek olduğunu, amaçlarına ulaşmak için de her türlü yolu deneyeceklerini, bu eylemlerin önlenememesi durumunda çok daha vahim sonuçların doğacağını açıklamıştı.⁸⁰⁷

1/5/142 numaralı ve 1 Ocak 1959 tarihli Genel Kurmay Başkanı'na gönderilen istihbarat

⁸⁰⁴ Talabani, a.g.e., s.35.

⁸⁰⁵ Yılmaz, a.g.t., s.69-70.

⁸⁰⁶ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.213.

⁸⁰⁷ Yılmaz, a.g.t., s.70; Nakip, a.g.e., s.131-132.

raporunda ise; Irak'ın Kürtlerle meskun bölgelerindeki siyasi parti ve oluşumlarının eylemsellik içinde çalıştığını, Kürt bölgesini canlandırmak için oraya temsilciler, taraftarlar gönderdiklerini, amaçlarına 1958 Anayasası'nın Arapları ve Kürtleri Irak'ın temel unsurları sayan maddesinin avantajını kullanarak ulaşmaya çalıştıklarını söyleyerek, bu grupların hedeflerini şöyle sıralamaktadır; 1- Ayrıntılarıyla haritasını çizdikleri Kürt bölgesi içindeki taleplerinin kabul edilmesi için tüm güçleriyle hükümeti ikna etmeye çalışmak, 2- Dicle'nin doğusundan Basra Körfezi'ne kadar olan bölgelerin çoğunu içerdiği söylenen Kürt bölgesinin Anayasa'da bu şekilde ilan edilmesini sağlayarak, çizdikleri harita içinde Türkiyeli ve İranlı Kürtleri kapsayacak bir alt yapı oluşturmak. Bu çerçevede ılımlılar ve aşırı uçlar, planlarının şu şekilde gerçekleşeceğine inanıyorlardı;

1.Adım: Sözü edilen bölgenin Irak Cumhuriyeti tarafından tanınması,

2.Adım: Bu bölgedeki eğitimin tamamen Kürtçe olması ve Kürt kültürünü geliştirecek bir üniversitenin açılması şartıyla Kerkük'te Kürdistan Eğitim Müdürlüğü'nün kurulması,

3.Adım: Irak Cumhuriyeti Genel Öğrenci Birliği ile işbirliği içinde çalışan Kürt Bölgesi Öğrenciler Birliği'nin tanınması,

4.Adım: Kürt Öğrenciler Birliği'nin tanınması, Öğretmenler Birliği, Avukatlar Birliği ve Doktorlar Birliği gibi yeni teşkilatların kurulması,

5.Adım: Irak Cumhuriyeti sendikalarıyla işbirliği yapmak ve her sektörde Kürt sendikalarının kurulmasını sağlamak.

Tabakçalı, bu şekilde sıraladığı temel ilkeler ile planların her yerde propagandasının yapıldığını ve Kürt subayların da bunu destekleyerek yardımcı olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Kürt siyasi teşekkülleri ile subayların Molla Mustafa Barzani'yi desteklerini, siyasi planlarının yürürlüğe girmesi için gereken çalışmaların da gizli ve açık bir şekilde yapıldığını söylemektedir.⁸⁰⁸

19 Ocak 1959 tarihli Askeri İstihbarat Müdürlüğü'ne gönderdiği bir başka raporunda ise; 26 Aralık 1958 tarihinde Teğmen Nurettin Şiride'nin evinin basılıp araştırılması sonucunda evinde silah ve mühimmat bulunduğunu belirtiyor ve bu konudaki önerilerinin General Kasım'a iletilmesini istiyordu. Buna göre;

1- Kürt Subaylar örgütlenmişlerdir, bu gizli örgütlere bazı Arap subaylar da katılmıştır. Örgütlenmeyi yaygınlaştırmak için de sivil Kürtlerle ilişki kurmuşlardır.

2- Bu subaylar, Türklerin evlerini basıp aramaktadırlar. İsyan çıkartmak için bütün yolları denemektedirler.

3- Önceden de sizlerden defalarca rica ettiğim gibi 2.Tümen'e mensup Kürt subaylarının

⁸⁰⁸ Talabani, a.g.e., s.93-95; Nakip, a.g.e., s.132-133.

sayısını mutlaka azaltmak ve yerlerine denge unsuru olabilecek tarafsız Arap subayları atamak gerekmektedir.⁸⁰⁹

Tabakçalı'nın, hatıralarında yukarıdaki aramalarla ilgili olarak; *“Yapılan bu aramalarda İbrahim Neftçi'nin evinde 13 mutfak bıçağı, bir ruhsatlı tabanca ve bir de av tüfeği, Emekli Yarbay Ata Hayrullah'ın evinde ise iki ruhsatlı tabanca bulunmuştur. Böylece karanlık niyetli olan ve Bağdat Hükûmetinden destek bulan bu zümrenin emelleri suya düşmüştür.”*⁸¹⁰ denildiği belirtilmektedir.

Tabakçalı, 15 Şubat 1959'da Askeri İstihbarat'a yazdığı son raporunda ise; *“Önceden göndermiş olduğumuz raporlarımızı lütfen dikkate alarak tekliflerimizi uygulamaya koymanızı ısrarla talep ediyorum. Yoksa Kürtlerin, çoğunluğunu Türklerin teşkil ettiği bu şehri ileride Kürdistan bölgesine katacaklardır. Bu da genç Irak Cumhuriyeti'nin milli çıkarlarına ters düşer. Bu konuda gerekli siyasi kararın alınıp, tarafımıza acilen bildirilmesini arz ederim”*⁸¹¹ demiştir.

2.3.3. Gelişmelerin Türkiye'deki Yankıları

Kerkük'te yaşanan 24-26 Ekim Olayları, Türkiye'de geniş yankı uyandırmıştır. 5 Kasım 1958'de Türkiye'deki Iraklı Türkmenler, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a, Başbakan Adnan Menderes'e, TBMM Başkanı Refik Koraltan'a ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'ya telgraflar çekerek, Irak'taki havayı Ankara'ya yansıtmışlardır. Telgraflarda; *“Irak Türklerinin merkezi Kerkük'teki ırkdaşlarımızın, Komünistlerin vahşiyane tecavüzlerine maruz kaldıklarını esefle öğrenmiş bulunuyoruz. Irak devletinin mutî tebaaları olan ve komünizme daima karşı koyan bu ırkdaşlarımızın can ve mal emniyetleri konusunda gereken ilgi ve şefkatin gösterilmesini saygılarımızla istirham ederiz.”* denilmekteydi.⁸¹²

Ayrıca İstanbul Üniversitesi'nde okuyan Kerküklü öğrenciler, 6 Kasım'da büyük bir grup halinde toplanarak Milli Türk Talebe Birliği'ni (MTTB) ziyaret etmişler ve Irak Türklüğüne karşı işlenen cinayetlerden ötürü büyük üzüntü duyduklarını bildirerek Türk gençliğinin Irak Türkmenlerinin hayat ve geleceği ile yakından ilgilenmesini istemişlerdir. Ardından Milli Türk Talebe Birliği Genel Sekreteri Ali Sait Oğuz, Türk gençliği adına; komünistlerin Kerkük'teki Türkmenlere yaptıkları utanç verici saldırıları nefretle kınadıklarını belirten ve *“[...] hâdiseyi hür ve medeni âlem önünde şiddet ve nefretle takbih eden Iraklı Türk kardeşlerimizin acılarını paylaşıyoruz”* denilen, bir protesto yayınlamıştır. Aynı gün Türk

⁸⁰⁹ Kerküklü, **a.g.e.**, s.155-156; Nakip, **a.g.e.**, s.137.

⁸¹⁰ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.214; Nakip, **a.g.e.**, s.138.

⁸¹¹ Nakip, **a.g.e.**, s.138.

⁸¹² **A.g.m.**, **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1958, s.5; **A.g.m.**, **Hadiselere Tercüman**, 6 Kasım 1958, s.5; **A.g.m.**, **Vakit**, 6 Kasım 1958, s.1.

Dışişleri Bakanlığı da Bağdat Büyükelçisi Behçet Türkmen vasıtasıyla Irak Hükümeti'nden bu hususta resmi bilgi istemiştir.⁸¹³ Türk Dışişleri sözcüsü ise yaptığı açıklamada, olayların “komünist tahriki” neticesinde gerçekleştiğini belirtmiştir.⁸¹⁴

Yine 6 Kasım günü, 25 Ekim'deki olaylar sırasında hayatını kaybeden Hidayet Aslan'ın İstanbul'da okuyan oğlu Satı Aslan'ı, Tıp Fakültesi'ndeki arkadaşları ziyaret ederek taziyelerde bulunmuşlardır. Satı Aslan yaptığı açıklamada; “*Babamın ölüm haberi dolayısıyla duyduğum teessür sonsuzdur. Ölüm haberi hakkındaki bilgim ancak gazete havadislerine istinat etmektedir. Eğer babam Irak Devleti'nin mutî bir unsuru olan Kerkük Türklerini koruma uğrunda şehit düşmüşse bu benim ve 8 kardeşim için paha biçilmez bir şereftir*” diyerek, gerek Türk basınının gerekse Türk gençliğinin göstermiş olduğu bu ilgi ve alakanın kendisini teskin eden yegane teselli olduğunu bildirmiştir.⁸¹⁵

7 Kasım'da konuyla ilgili bir basın toplantısı yapan İstanbul İl Genel Meclisi Üyesi Enver Yakuboğlu; Kerkük'te bulunan Türkmenlerin, Kürtlerin saldırılarından korkmadıklarını söyleyerek, tecavüzleri gerçekleştiren Kürtleri Irak Hükümeti'nin değil komünistlerin tahrik ettiğini belirtmiştir.⁸¹⁶

8 Kasım'da, Ankara ve Eskişehir'deki Iraklı Türkmenler, yine Başbakan Adnan Menderes'e bir telgraf çekerek, Türk Hükümeti'nden ilgi, alaka ve yardım beklediklerini ifade etmişlerdir.⁸¹⁷ Aynı tarihte, Irak Dışişleri Bakanı Abdülcebbar Cömert, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Behçet Türkmen'i makamında kabul ederek, kendisine Kerkük'teki olaylar hakkında bilgi vermiştir.⁸¹⁸

Irak Hükümeti tarafından 11 Kasım 1958'de Irak'tan sınır dışı edilen Nizamettin Neftçi'nin⁸¹⁹ yaptığı açıklamaların yayınlanması da Kerkük'teki gelişmelerin boyutunu gözler önüne sermekteydi. Komünistlerin 400-420 kadar seçkin Türk aydınını ortadan kaldırmak için hazırladıkları bir listeyi General Kasım'a verdikleri, darbenin ilk gününden itibaren Türkmenlerin yok edilmesi amacıyla gizli planların yapıldığı tarzındaki bilgiler, bunlar içerisinde dikkate şayan olanlarıydı. Liste haberi Kerkük'te önce panik havası yaratmış ancak

⁸¹³ “*Kerkük Olayları Ankarada Alâka ile Takip Ediliyor*”, **Hürriyet**, 7 Kasım 1958, s.1,5; “*Yarım Milyon Türkün Mukadderatı İle Yakından Alakadar Oluyoruz*”, **Vakit**, 7 Kasım 1958, s.1,2; A.g.m., **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1958, s.5.

⁸¹⁴ “*Irak Bize İzahat Verdi*”, **Milliyet**, 7 Kasım 1958, s.1.

⁸¹⁵ A.g.m., **Hürriyet**, 7 Kasım 1958, s.1,5.

⁸¹⁶ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 8 Kasım 1958, s.5; “*İstanbuldaki Kerkük Türkleri Kürt Tecavüzünü Tel'in Ettiler*”, **Hürriyet**, 8 Kasım 1958, s.1,5.

⁸¹⁷ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 9 Kasım 1958, s.5; A.g.m., **Hürriyet**, 9 Kasım 1958, s.1,5; “*Ankaradaki Iraklı Türkler A.Menderes'e Telgraf Çekti*”, **Son Telgraf**, 9 Kasım 1958, s.1.

⁸¹⁸ A.g.m., **Hadiselere Tercüman**, 9 Kasım 1958, s.5; A.g.m., **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1958, s.1; A.g.m., **Vakit**, 9 Kasım 1958, s.2.

⁸¹⁹ A.g.m., **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1958, s.1; “*Bir Türk Kerkük'ü Dokuz Saat İçinde Terke Mecbur Edildi*”, **Vakit**, 12 Kasım 1958, s.1.

sonra 2.Tümen Komutanı Tabakçalı Abdülkerim Kasım ile bizzat görüşerek listedekileri savunmuş ve hazırlanan listenin lüzumsuz olduğunu ileri sürerek bunu kabul ettirmiştir.⁸²⁰ Ayrıca Neftçi'nin ifadesine göre; Eylül 1958'den itibaren Cumhuriyet Gazetesi'nin Irak dahilinde satışı yasaklanmış, abone gazetelerine el konulmuş, Akis dergisinin ise iki sayısı toplattırılmıştır.⁸²¹

Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı, 13 Kasım'da, Irak Hükümeti'nden Nizamettin Neftçi'nin niçin sınır dışı edildiği hususunda, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğinden de Neftçi'nin basına verdiği bilgilerin doğruluğu ve Kerkük Türkmenlerinin durumu hakkında bilgi istemiştir.⁸²²

Kerkük'teki olaylarla ilgili Türk basınında çıkan haberler, Iraklı yetkilileri oldukça rahatsız etmişti. Diplomatik kanallardan Türkiye'deki yetkililerle sürekli bilgi alış-verişinde bulunulmasına karşın bunu yetersiz bulan Irak'ın Ankara Büyükelçiliği, basında çıkan haberlerin abartılı olduğunu ve çok fazla gerçeği yansıtmadığını kamuoyuna açıklama gereği hissederek 14 Kasım'da bir tebliğ yayınlamıştır. Tebliğde aynen şöyle denilmekteydi; “*Son zamanlarda bazı Türk gazetelerinde Kerkük hâdiseleri hakkında çıkan haberler çok mübalâğalı ve hakikatten uzaktır. Bu hâdiseler haddizatında, mahallî mahiyette olmakla beraber gayet basit ve ehemmiyetsizdir. Buna ilâveten, Irak Sefareti kat'î ve hakikî bir surette ilân eder ki, adı geçen hâdisede hiçbir can kaybı olmadığı gibi ağır yaralılar da bulunmamaktadır. Irak Hükümeti hemen ânında gerekli bütün tedbirleri alarak hâdiselerin büyümesine mâni olmuş ve bu suretle emniyet ve asayiş bütün o havalide temin edilmiş bulunmaktadır.*”⁸²³

Kerkük'te yaşanan olaylardan sonra Türkmenler, Aralık 1958'den itibaren Türkiye'ye doğru göç etme eğilimine girmişlerdir. Birçok Türkmen, Irak'taki elçilik ile Türkiye'deki ilgililere mektup ve telgraflar göndererek göç taleplerinin kabul edilmesini istemiş, verilmediği takdirde toplu olarak Türkiye'ye kaçacaklarını bildirmişlerdir.⁸²⁴ Bu ise Irak Elçiliği'nin verdiği beyanatların, Türkmenlerin Türkiye'ye yaptıkları müracaatlarla çeliştiğini ortaya koymaktadır.

Kerkük'teki olaylar sırasında ve kısmen sonrasında Türkmenler adına sevindirici bazı gelişmelerin yaşandığını da burada belirtmek gerekir. Bunlardan belki de en önemlisi, Türkiye'deki Iraklı Türkmenlerin, 1958 yılı sonlarına doğru “*Irak Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti*” isminde bir dernek kurmak için çalışmalarına başlamış olmalarıdır. Çeşitli

⁸²⁰ A.g.m., **Milliyet**, 13 Kasım 1958, s.1,5; Peremeci, a.g.m., **Akşam**, 13 Kasım 1958, s.2.

⁸²¹ Evsal, a.g.m., **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1958, s.5.

⁸²² “*Irak'a Dün Bir Muhtıra Verdik*”, **Milliyet**, 14 Kasım 1958, s.1.

⁸²³ “*Kerkük Olayları Etrafında Irak Sefaretinin Tavzihi*”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1958, s.5.

⁸²⁴ “*Irak ve B.Trakya'dan Yurda İlticalar Artıyor*”, **Akşam**, 17 Aralık 1958, s.1.

yetersizlikler nedeniyle Kıbrıs Türk Kültür Dernekleri İstanbul Şubesi'nde faaliyetlerine başlayan derneğin ilk başkanı Avukat Enver Yakuboğlu olmuştur.⁸²⁵

En az Yardımlaşma Cemiyeti'nin kurulması kadar önemli olan bir diğer gelişme, Bağdat Radyosu'nun 1 Şubat 1959 tarihinden itibaren Türkmençe (Türkçe) yayınlara başlamış olmasıdır.⁸²⁶ Hatırlanacağı üzere, 14 Temmuz İhtilali ile birlikte Irak Radyosu ismini alan Bağdat Radyosu, aslında ihtilalin hemen ardından, 24 Temmuz'da, günde yarım saat olmak üzere her gün Türkmençe (Türkçe) yayınlara başlamıştı. Bu noktada, 1 Şubat'ta tekrar aynı yayınlara başladığının bildirilmesi, aradan geçen altı aylık zaman zarfında Türkçe yayınların kaldırılmış olduğunu göstermektedir. Sonuçta tekrar Türkmençe (Türkçe) yayınlara başlanması, Türkmenlerin kültürel anlamda şimdiye kadar elde edebildikleri en önemli kazanımlardan biri olması hasebiyle oldukça önemlidir.

Önceki yayınlarda olduğu gibi, yine günde yarım saat yapılacak olan Türkmençe (Türkçe) yayınlarda, haberlere ve kültür etkinliklerine yer verilecektir. Bu münasebetle radyoda bir konuşma yapan Irak Basın-Yayın Müdürü, yeni rejimde Irak'ta yaşayan Türkmenlerin kültürel haklardan istifade edeceklerini bildirmiştir.⁸²⁷ Diğer taraftan aynı radyo, 11 Şubat'ta yaptığı Arapça yayınında, ilk defa olarak Irak'ta yaşayan Türkmenlerin mevcudiyetinden bahsederek Irak'ın Türk, Arap ve Kürtlerden oluştuğunu bildirmiştir.⁸²⁸

2.3.4. Türkiye'nin Musul Konsolosluğu'nun Kapatılması

Ankara'daki Irak Büyükelçiliği'nin, 14 Kasım 1958'de yayınladığı tebliğinden kısa bir süre sonra Irak Hükümeti'nin aldığı belirtilen bir başka karar yine Türk basınında geniş yer bulmuştur.

Çıkan haberlerde, Irak Hükümeti'nin Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Türkiye'ye birer nota vererek, Bağdat ve Basra dışındaki konsolosluklarını kapatmalarını istediği belirtiliyordu.⁸²⁹ Irak'ın kuzeyinde, bilhassa Kerkük ve çevresinde yoğun bir Türkmen nüfus olduğu halde Kerkük'te ne bir konsolosluk ne de kültür veya basın ataşeliği bulunuyordu. Yani Kerkük'teki gelişmeler ve Türkmenlerin durumu, başta Musul Konsolosluğu olmak üzere Bağdat'taki Büyükelçilik yoluyla Türkiye'ye aktarılmaktaydı. Eğer ki kapatılırsa, Kerkük'teki Türkmenler hakkında bilgi edinmek, karşılaştıkları güçlükler hakkında malumat

⁸²⁵ "Irak Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti", **Vakit**, 30 Kasım 1958, s.1; "Türkiye'de 300 Bin Iraklı Türk Var", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1959, s.1.

⁸²⁶ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.47; Aydil Erol, "Mum Kimin Yanar Kerkük", **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.12.

⁸²⁷ "Irak'lı Türkler'e, Nihayet Kültürel Haklar Tanındı", **Ulus**, 13 Şubat 1959, s.3.

⁸²⁸ "Irak'ta Şiddetli Çarpışmalar Oldu", **Milliyet**, 14 Şubat 1959, s.3; A.g.m., **Ulus**, 13 Şubat 1959, s.3.

⁸²⁹ "Irak Dün Bize Bir Nota Verdi", **Milliyet**, 19 Kasım 1958, s.1; "Irak, Kerkük ve Musul Konsolosluklarımızı Kapatmamızı İstedi", **Son Posta**, 19 Kasım 1958, s.1,6; "Irak Konsolosluklarını Kapatılmasını İstiyor", **Vakit**, 19 Kasım 1958, s.1.

almak zorlaşacaktı. Bu açıdan Musul Konsolosluğu'nun Türkiye için önemi büyüktü.

Öte yandan Bağdat Radyosu, Irak Hükümeti'nin bu talebini yayınlarken herhangi bir sebep ileri sürmemiş sadece “*Kerkük ve Musul civarında Kürtlerin fazlalığını*” gerekçe göstermiştir. Aynı zamanda kararın makul olduğunu kabul ettirmek kaygısı ile; “*Son zamanlarda Rusya'nın kuzey Irak ve oradaki bazı Kürt kabileleri ile alâkaları artmıştır. Moskova'nın yakında Musul ve Kerkük'te konsolosluklar açması talebini ileri sürmesi muhtemeldir. Bu talep ise büyük bir tehlike yaratacaktır. İşte Irak Hükümeti bunu peşinen önlemek içindir ki bu kararı almıştır.*” izahatını vermiştir.⁸³⁰

Bu dönemde Kerkük'te İngiltere ve ABD konsoloslukları, Musul'da ise Türk konsolosluğu ile bir İngiliz viskonsolosluğu bulunmaktaydı. Alınan karara göre de Bağdat ve Basra dışında yabancı devletlerin temsilciliklerinin bulunmayacağı ilan ediliyordu. Bu çerçevede Türkiye'nin durumu, o bölgedeki yoğun Türkmen nüfustan ötürü, ABD ve İngiltere ile elbette ki karşılaştırılmaz. Ancak İran ile bir karşılaştırma yapılabilir. Çünkü Irak yönetimi, aldığı kararda tek bir istisna yapmış, dini etkenler ve Şii nüfus nedeniyle Kerbela'da İran konsolosluğunun kalmasına izin vermiştir.⁸³¹ Yani, Kerbela'da İran konsolosluğunun mevcudiyeti söz konusu sebepler dolayısıyla gerekli görülürken, Türkiye'nin büyük bir Türkmen nüfusa sahip Kerkük veya şimdiye kadar olduğu gibi Musul'da bir konsolosluk buldurmasına izin verilmiyordu. Türkiye, Irak yönetiminin uyguladığı bir çifte standartla karşı karşıya kalmıştı.

Türk Hükümeti, 19 ve 20 Kasım 1958 tarihlerinde özellikle yabancı basın kaynaklı çıkan bu tür haberler üzerine Musul'daki, yani Irak'ın kuzeyindeki tek konsolosluğunun kapatılmaması için derhal harekete geçmiştir.⁸³² Bağdat Büyükelçiliği vasıtasıyla Irak Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunan Türk Hükümeti, bu karardan Musul'daki Türk konsolosluğunun istisna edilmesini istemiştir.⁸³³

Ancak tüm girişimlere rağmen 1958 yılının son günlerinde Musul Konsolosluğu'nun kapatılmasına engel olamamıştır.⁸³⁴ Musul'daki Türk Konsolosluğu'nun kapatıldığını teyit eden Ankara'daki Irak Ataşemiliteri Albah Salih A.Calip ise buna o bölgenin askeri ve yasak bölge ilan edilmesinin sebep olduğunu söylemiştir.⁸³⁵ Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, Iraklı yetkililerin, Türkmenlere yönelik baskıları farklı boyutlarda sürdürmek istediği ve meseleyi

⁸³⁰ Ömer Sami Coşar, “*Irak'ın Bize Notası!*”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1958, s.3; *A.g.m.*, **Milliyet**, 19 Kasım 1958, s.1.

⁸³¹ Coşar, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1958, s.3; *A.g.m.*, **Milliyet**, 19 Kasım 1958, s.1; *A.g.m.*, **Son Posta**, 19 Kasım 1958, s.6.

⁸³² “*Irak Nezdinde Teşebbüse Geçtik*”, **Milliyet**, 20 Kasım 1958, s.1.

⁸³³ “*Irak'taki Türk Konsoloslukları*”, **Hürriyet**, 20 Kasım 1958, s.1,5.

⁸³⁴ “*Irak'ta Kızıl Nüfuzu Artıyor*”, **Milliyet**, 5 Ocak 1959, s.1.

⁸³⁵ “*Irak Ataşesi İdam Haberlerini Yalanlıyor*”, **Milliyet**, 6 Ocak 1959, s.3.

uluslararası platformda kendi lehine kullanmaya çalıştığı yönünde bir izlenim vermiştir, ki bunda da başarılı olmuştur. Diğer taraftan bu kararın alınmasında, Sovyet Rusya ile Mısır'ın burada konsolosluklar açmak istemesinin yanı sıra bu bölgede son zamanlarda ortaya çıkan olayların, bilhassa Musul'daki milliyetçi-komünist geriliminin büyük etkisi olduğu söylenebilir.

2.4. İhtilal Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler

2.4.1. Musul'da Şevvaf İsyanı

Ekim 1958'de, Mısır Milli Eğitim Bakanı Kemalettin Hüseyin'in Bağdat'ı ziyaret etmesi ve Musul'a uğramasıyla birlikte bu bölgelerde başlayan milliyetçi-komünist çatışması dinmek bilmemiştir. Özellikle Musul'daki hava zaman zaman durgunlaşsa da sürekli bir gerginlik arz ediyordu.

1958 yılı sonlarında, Irak'ta yeni bir hükümet darbesi yapılmak istenmesi⁸³⁶, bunun üzerine General Kasım'ın, ordunun elindeki silahlara, silah başına 5'ten fazla mermi verilmemesi şeklinde cephane kısıtlaması getirmesi⁸³⁷; toplantı yasağına rağmen özellikle Musul'da Kasım aleyhine gösteriler düzenlenmesi, hatta göstericilerin dağıtılması için sevk edilen ordu birliklerinin verilen emirlere itaat etmemesi⁸³⁸ mevcut gerginliğin boyutlarını ortaya koymaktaydı. Üstelik 1959 yılı Ocak ayı başlarında Kerkük'te Türkmenlerle komünist Kürtler arasında iki kanlı çatışma daha yaşanmıştı. Bunlardan ilki, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Tuzhurmatu kasabasında, komünist Kürtlerin Türkmenlere saldırması neticesinde gerçekleşmiş ve olayda üç kişi hayatını kaybetmişti. İkinci çarpışma yine bir Türk beldesi olan Tavuk'ta cereyan etmişti. Burada komünizm propagandası yapan bir kütüphaneye Türkmenlerin saldırması suretiyle çıkan çatışmalarda yine üç kişi ölmüştü.⁸³⁹ Aynı şekilde Musul'da çıkan çatışmalarda da onlarca kişinin öldüğü, ordu birliklerinin duruma güçlkle hakim olabildiği bildiriliyordu.⁸⁴⁰

General Kasım, aslında demokrat bir kişi olarak tanınmasına rağmen, söz konusu gelişmelerden dolayı bu vasfını bir kenara bırakarak, iktidarına karşı tehdit olarak gördüğü Arap milliyetçiliği akımını ortadan kaldırmaya karar vermişti. Bunu yapabilecek ülkedeki en önemli güç odakları olarak ise komünistleri ve Kürtleri görmekteydi. Bu yüzden şimdiye kadar çoğu taşkınlıklarına katlandığı komünistler ile Kürtlerin Arap milliyetçiliğini ortadan

⁸³⁶ "Irak'da Yeni Bir Komplo", **Yeni Sabah**, 9 Aralık 1958, s.1,5.

⁸³⁷ "Gl.Kasım Ordudan Endişe Ediyor", **Milliyet**, 14 Aralık 1958, s.1,5.

⁸³⁸ "Musul ve Basrada Nümayişler Oldu", **Milliyet**, 20 Aralık 1958, s.3.

⁸³⁹ "Irak'ta Türklerle Kızıllar Arasında Çarpışma", **Son Posta**, 13 Ocak 1959, s.1,7; "Kerkükteki Yeni Çarpışmalarda Altı Kişi Öldü", **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1959, s.3.

⁸⁴⁰ "Musul'da Çarpışma", **Ulus**, 13 Şubat 1959, s.3.

kaldırma faaliyetlerine engel olmak istememiş, onların yanında yer almayı tercih etmiştir. Kasım'a göre, böylelikle ülkede milliyetçilik akımlarının sebep olduğu kaos ortamı dincek ve ardından etkisi giderek kaybolacaktı. Bu amaçla, Kasım destekli komünistler ile Kürtlerin Arap milliyetçilerini yok etme uygulamaları, Arap milliyetçiliğinin yoğun olarak yaşandığı merkezlerden biri olan Musul'da meydana gelmiştir. Musul'da milliyetçiler geniş bir manevra alanına sahipti ve burada yaşayan halk, Nasır taraftarı, tutucu ve anti-komünist idi. Buradaki pek çok subay da milliyetçi bir bakış açısına sahipti. General Kasım, sürekli Arap davasına ihanetle suçlanıyordu.⁸⁴¹

Böylesi gergin bir ortamda, isyanı tetikleyecek kıvılcım için düğmeye basılmıştır. Şöyle ki; Celal el-Avkati (Hava Kuvvetleri Komutanı), Fazıl Abbas el-Mehdavi (Irak İhtilal Mahkemesi Başkanı), İbrahim Kubbe (Bakan), Ahmet Cemalettin (Temyiz Mahkemesi Üyesi), Tevfik Münir (Dünya Barış Severler Örgütü Üyesi), Halil el-Çadır (Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi Dekanı), Zunnun Eyüb (Radyo ve Televizyon Müdürü), Safire Cemil (Irak Kadınlar Kolu Başkanı), Abdülrezzak Zübeyr (Toprak Reformu Teşkilatı Üyesi), Şerif el-Şeyh (Gazeteciler Sendikası Başkanı), Safa el-Hafız (Öğretmenler Derneği Başkanı), Abdülkadir Ayyaş (İşçi Sendikaları Genel Sekreteri), Albay Abdülmecit Hasan (Bağdat Belediye Başkanı), Abdülvahab el-Bayatî (Irak'ın Moskova Kültür Ataşesi), Abdülvahab Mahmut (Irak'ın Moskova Elçisi), Faysal el-Samir (Propaganda Bakanı), Nezihe el-Dileymi (Devlet Bakanı), Yarbay Vasfi Tahir (Kasım'ın Baş Yaveri) gibi üst makamlarda görev yapan ve komünist düşünceye sahip olan kişileri bünyesinde barındıran Yüksek Komünist Şurası, Musul'daki milliyetçi Arapların dirençlerini kırmak için, kendilerine bağlı İleri Gençlik, Barış Severler ve HMT adlarındaki komünist örgütleri harekete geçirerek Musul'da bir gösteri yapmak istemiştir.⁸⁴²

Bu amaçla, Şubat 1959'da, Suriyeli komünist Kamil Kazancı başkanlığındaki solcu Barış Severler Grubu'nun, yıllık toplantısını Musul'da yapmasına karar verilmişti.⁸⁴³ Bunu öğrenen Musul'daki 5.Tümen Komutanı Albay Abdülvehap Şevvaf, Musul halkının komünistlere karşı çıkacağını belirterek Abdülkerim Kasım'dan bu organizasyonu iptal etmesini istemiş ancak talebi kabul edilmemiştir.⁸⁴⁴ Gelişmeler, Musul'daki gerginliği artırırken, General Kasım'ın aynı ay içinde Birleşik Arap Cumhuriyeti yanlılarını hükümetten tasfiye etmesi, mevcut Nasır yanlıları ile Kasım taraftarları arasındaki husumetin büsbütün artmasına yol

⁸⁴¹ Bilgin, **a.g.e.**, s.115; Yılmaz, **a.g.t.**, s.71.

⁸⁴² Yaşar AYTEK, "Irak Türkleri ve Barzani (3)", **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5; Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.29.

⁸⁴³ Dünder Arcayürek, "İhtilalcilerin Avukatı İfşa Ediyor: "Musul Ayaklanmasından Sonra Kerkükte Türkler de Öldürüldü"", **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5; Enver Yakuboğlu, "General Kasım, Bir Türk Ailesini Bütün Fertleri ile Ortadan Kaldırıyordu", **Yeni İstanbul**, 18 Şubat 1963, s.4; Bilgin, **a.g.e.**, s.115.

⁸⁴⁴ Arcayürek, **a.g.m.**, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5; AYTEK, **a.g.m.**, **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5.

açmıştır.⁸⁴⁵ Tabii, milliyetçi Albay Abdüsselam Arif'in 4 Kasım'da tutuklanması da hala hafızalardaki yerini korumaktaydı.

Sonuçta, içlerinde diğer komünistlerin de bulunduğu 250 bin kişilik Barış Severler Grubu, 5 Mart 1959'da "*Barış Treni*" adını verdikleri trenle Musul'a gelmişlerdir. Musul İstasyonu'nda Garnizon Komutanı Albay Şevvaf, şehre girişi sırasında grubu durdurarak şehre girişlerini yasakladığını bildirmiştir. Aralarında Barzani'nin silahlı adamlarının da bulunduğu komünistlerin bu emre karşı çıkmaları üzerine Albay Şevvaf kontrolündeki milliyetçi subaylar, Nasırcıların ve Şammar Arap Aşireti'nin desteği ile Musul'da ayaklanmışlar ve komünist grubun lideri olan Suriyeli Kamil Kazancı'yı öldürmüşlerdir.⁸⁴⁶

Musul'daki 5.Tümen Komutanı Albay Abdulvehab Şevvaf, 8 Mart 1959'da, Musul radyosunda "*Irak'ı Kasım kliğinden temizleme*" onurunun kendisine ait olduğunu belirten sert bir konuşma yapmıştır. Bu, Irak'ın kuzeyinde, Irak ordusuna bağlı bazı birlikler tarafından Albay Abdulvehab Şevvaf liderliğinde, Irak Hükümeti'ne karşı geniş kapsamlı bir isyanın başlatıldığı gösteriyordu.⁸⁴⁷ İsyancılar, Irak'ın kuzey bölgelerini kontrol altına alarak, Musul'da müstakil ve ikinci bir İhtilal Hükümeti kurduklarını ilan etmişlerdir. Ardından Musul Hükümeti adına yayın yaptığını belirten gizli bir radyo⁸⁴⁸, Albay Şevvaf'ın İhtilal Beyannamesi'ni yayınlamıştır. Buna göre;

- 1- Zulüm ve baskıya karşı gelinecek,
- 2- Putlaştırılan bir adam yıkılacak,
- 3- İhtilale karşı gelenler cezalandırılacak,
- 4- Irak'ın komünizme kayması engellenecek,
- 5- İhtilale iştirak eden subaylar hapisten çıkarılacak,
- 6- Kasım'ın dağıttığı Milli Hükümlerlik Konseyi yeniden kurulacaktır.⁸⁴⁹

Albay Şevvaf'ın darbe girişimine beklenen katılım gerçekleşmemiştir. Hatta, bu girişime destek vereceği düşünülen Kerkük'teki 2. Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı'nın Bağdat'taki hükümeti desteklediğini açıklayan bir bağlılık telgrafı Bağdat Radyosu'nda

⁸⁴⁵ Kutschera, a.g.e., s.245.

⁸⁴⁶ Yakuboğlu, a.g.m., **Yeni İstanbul**, 18 Şubat 1963, s.4; Bilgin, a.g.m., s.115; Yılmaz, a.g.t., s.72; Aytekin, a.g.m., **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5.

⁸⁴⁷ "*Irak'ta Bir İsyana Çıktı*", **Milliyet**, 9 Mart 1959, s.1,5; "*Kuzey Irak'ta Dün Ayaklanma Oldu*", **Cumhuriyet**, 9 Mart 1959, s.1,5; Kutschera, a.g.e., s.245-246.

⁸⁴⁸ Bağdat Radyosu, Musul'da olduğu iddia edilen ve Albay Şevvaf'ın beyannamelerini yayımlayan radyonun aslında Halep'ten yayın yaptığını açıklamıştır; "*Irak'ta Durum Karışık. Bağdat İle Kahire'nin Arası Açılıyor*", **Hürriyet**, 11 Mart 1959, s.1.

⁸⁴⁹ A.g.m., **Cumhuriyet**, 9 Mart 1959, s.1; "*Irakta Yeni Bir Askerî Ayaklanma Oldu*", **Son Posta**, 9 Mart 1959, s.7.

okunmuştur.⁸⁵⁰ Gerçekten de Tabakçalı, isyana katılması durumunda olayların Kerkük'e sıçrayacağını ve birçok cana ve mala telafi edilemeyecek zararlar verileceğini düşünerek Şevvaf'ı desteklememiş, dolayısıyla binlerce canı kurtarmıştır.⁸⁵¹

Molla Mustafa Barzani ise 9 Mart sabahı, General Abdülkerim Kasım'a destek vermek adına Kürt güçlerle birlikte Musul'a girmiştir.⁸⁵² Aynı zamanda Irak merkezi yönetimi Musul'u bombalamaya başlamıştır. Aslında Albay Şevvaf da, Kürtleri kendi yanına çekebilmek amacıyla Kürt aşiretlerinden eli silah tutan herkesin Bağdat'a yürümek üzere kendisine katılmasını istemişti.⁸⁵³ Ancak bunda başarılı olabildiği söylenemez. Çünkü Kürtler, Kasım safında yer alarak Musul'a girmişti. Ayrıca şehrin merkezi idarece bombalanması üzerine yaralanan Albay Şevvaf, hastaneye götürülürken kendisi için konulan 10.000 Sterlin ödülü almak isteyen bir sıhhiye memuru tarafından 11 Mart'ta öldürülmüştür.⁸⁵⁴ Böylece isyan kısmen sona ermiş, Bağdat Hükümeti de duruma hakim olmuştur.

İsyan sırasında, Kürt grupları, 48 saat içinde Musul'u işgal etmiş ve gördükleri her şüpheliyi öldürmekten çekinmemiştir. Kaçabilen 400 kadar Şevvaf taraftarı ise sığındıkları camide sıkıştırılarak öldürülmüştür.⁸⁵⁵ “*Musul Katliamı*” olarak bilinen bu olaydan sonra Nazım Tabakçalı, Şevvaf'a karşı Irak Hükümeti'nden yana tavır koymasına karşın, hükümet tarafından Şevvaf'ın darbe girişimine katkıda bulunduğu gerekçesi ile görevden alınıp, kurşuna dizilmiştir.⁸⁵⁶ İsyan sırasında ölenlerin sayısı 1500 olarak gösterilirken, birçok sivilin de yollarda elektrik direklerine baş aşağı şekilde asıldığı ifade edilmiştir.⁸⁵⁷

Musul İsyanı'nın, Türk-Irak ilişkilerini ve Türkmenleri ilgilendiren çok önemli sonuçlar doğurduğu görülmektedir. En başta geleni hiç şüphesiz, Irak'ın resmen Bağdat Pakti'nden ayrıldığını açıklamasıdır. Şöyle ki, isyan sırasında Bağdat'ta Kasım yanlısı gösteri yapan unsurlar, Musul'daki isyandan Bağdat Pakti'ni da sorumlu tutmuşlar ve pakt aleyhine şiddetli bir kampanya başlatmışlardır. Bir an önce Irak'ın pakttan ayrıldığının açıklanmasını

⁸⁵⁰ A.g.m., **Cumhuriyet**, 9 Mart 1959, s.5; Kutschera, **a.g.e.**, s.246. Öte yandan Bağdat Radyosu'nun yalandığı ve Musul Radyosu'nun bildirdiği bir habere göre; Nazım Tabakçalı'nın idaresindeki ordu da isyancılara destek vermiş ve Bağdat üzerine yürümüştür. Bkz. “*Musul Şehri Bombalandı*”, **Yeni Sabah**, 10 Mart 1959, s.5.

⁸⁵¹ Yılmaz, **a.g.t.**, s.73.

⁸⁵² Kutschera, **a.g.e.**, s.246.

⁸⁵³ “*Irak'ta İhtilâl Gittikçe Genişliyor*”, **Hürriyet**, 10 Mart 1959, s.1; A.g.m., **Yeni Sabah**, 10 Mart 1959, s.1,5.

⁸⁵⁴ A.g.m., **Hürriyet**, 11 Mart 1959, s.1; “*İsyan Bastırıldı Şavvaf Öldürüldü*”, **Milliyet**, 12 Mart 1959, s.1; Arcayürek, **a.g.m.**, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5.

⁸⁵⁵ Kutschera, **a.g.e.**, s.246.

⁸⁵⁶ “*Irak Komünist Bloka Kayıyor*”, **Milliyet**, 19 Mart 1959, s.5. Irak Askeri Mahkemesi, 16 Eylül 1959 tarihinde, Türk sempatisini olarak bilinen Nazım Tabakçalı'nın Musul İsyanı ile bağlantısı olduğuna hükmederek kurşuna dizilmek suretiyle idamına karar vermiştir. Tabakçalı'ya verilen idam cezası, 20 Eylül 1959'da infaz edilmiştir, bkz. “*General Tabakçalı Kurşuna Dizilecek*”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1959, s.1; “*Irak'ta Dün 17 Kişi İdam Edildi*”, **Hürriyet**, 21 Eylül 1959, s.1.

⁸⁵⁷ Arcayürek, **a.g.m.**, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5.

istiyorlardı.⁸⁵⁸ İsyandan onbeş gün sonra 24 Mart'ta Irak'ın Bağdat Paketi'ndan çekildiğini ilan etmesi ise elbette ki bu isyanla bağlantısının olduğunu gösteriyordu. Kasım'ın, ayrılma kararını, taraftarlarının baskısına dayanamayarak aldığı söylenebileceği gibi zaten kopan ilişkilerin Şevvaf İsyanı'nı gerekçe göstermek suretiyle tamamen sonlandırıldığı şeklinde de düşünülebilir. Ancak hangi ihtimalle olursa olsun 14 Temmuz 1958 tarihinden itibaren Bağdat Paketi'na mesafeli bir duruş sergileyen Irak, 24 Mart 1959 tarihi itibarıyla artık tamamiyle pakttan ayrılmıştır.

Türkiye, Musul'da çıkan Şevvaf İsyanı'nı Irak'ın içişleri olarak değerlendirmiş, doğrudan bu konuyla ilgili açıklamalar yapmaktan kaçınmış, ancak Irak'taki isyanı dikkatle izlemekten de geri kalmamıştır. Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün verdiği beyanatta; olayların komşu ve dost memlekette büyük yaralar açmadan kardeş Irak'ın iç istikrar ve huzura kavuşması en içten temennimizdir, denilmekteydi.⁸⁵⁹ Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise 10 Mart'ta Irak Maslahatgüzarı Hannuna'yı makamına davet ederek, son yaşanan Musul hadiselerinden ötürü Türk Hükümeti'nin duyduğu teessürleri iletmişti.⁸⁶⁰ Aynı gün, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı Enver Yakuboğlu, Başbakan Menderes'e bir telgraf göndererek, Irak Türkmenlerine karşı şimdiye kadar gösterilen ilgi ve alakanın bundan sonra da esirgenmemesi arzusunda olduğunu bildirmiştir.⁸⁶¹

Türkiye'nin bu isyana dikkat kesilmesinin en önemli nedeni elbette ki, Türkmenlerdi. Zira, Irak Anayasası'nda bahsedilmeyen Türkmenlerin Kasım'a tepkili oldukları aşıkardı. Bunu bilen Musul'daki isyancı subaylar, sadece Arapların ve Kürtlerin değil Türkmenlerin de isyanı desteklemelerini istemişti.⁸⁶² Ancak bunda muvaffak olamamışlar, Musul başta olmak üzere Irak'taki Türkmenler genel olarak isyana iştirak etmemişlerdir.⁸⁶³ Sadece 2. Tümen'deki birkaç Türkmen subayın Şevvaf'a destek verdiği ileri sürülmüştür. Bu ise iki şekilde değerlendirilmiştir. İlki, Kasım Hükümeti'nin, Şevvaf'ın Türkmenlere yaptığı çağrıya ve isyana katıldıkları söylenen birkaç Türkmen subaya dayanarak Türkmenlerden “*intikam*” alma sevdasına düşebileceği ihtimalidir. Bu nedenle bilhassa Türkiye'nin Irak'taki gelişmeleri dikkatle takip etmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁶⁴ Diğeri, Kasım yönetiminin Türkmenlere karşı bu tarz bir teşebbüse girişmekten ziyade, Anayasada Türkmenlere yer vermesi gerektiği şeklindeki telkinleri içermektedir. Buna göre, isyan hareketi, General Kasım'ın bazı rejim

⁸⁵⁸ Ömer Sami Coşar, “*Bastırılan İhtilal*”, **Cumhuriyet**, 11 Mart 1959, s.3; “*Araplar Arasında Nümayiş Düellosu*”, **Son Posta**, 13 Mart 1959, s.7.

⁸⁵⁹ “*Bazı Iraklılar Türk Sınırında Çadır Kuruyor*”, **Hürriyet**, 10 Mart 1959, s.1.

⁸⁶⁰ A.g.m., **Hürriyet**, 11 Mart 1959, s.1; “*Irak'ta Çarpışma Devam Ediyor*”, **Milliyet**, 11 Mart 1959, s.5.

⁸⁶¹ **BCA.**, 30..1.0.0/ 123.790..3. (10 Mart 1959).

⁸⁶² “*Irak'ta Bir İsyana Çıktı*”, **Milliyet**, 9 Mart 1959, s.1; A.g.m., **Son Posta**, 9 Mart 1959, s.7.

⁸⁶³ Asım Us, “*Musul İsyanının Bastırılması...*”, **Vakit**, 14 Mart 1959, s.1.

⁸⁶⁴ Coşar, a.g.m., **Cumhuriyet**, 11 Mart 1959, s.3.

hatalarından kaynaklanmıştır ve Mısır ile Suriye bu hataları kullanmaktan çekinmemiştir. Nasır'dan destek alan Şevvaf da zaten, Türkmenlere Anayasa'da yer verilmemesinden faydalanarak onları isyana teşvik etmiştir. Dolayısıyla Kasım yönetimi, Musul İsyanı'ndan ders çıkararak bir an önce bu hatasını düzeltmeli ve Türkmenlerin haklarını anayasal güvence altına alarak eşit vatandaş statüsüne koymalıdır.⁸⁶⁵

Musul İsyanı sırasında Kerkük'te bulunan Türkmenlerin durumlarına bakıldığında, durumun pek iç açıcı olmadığı görülmektedir. Çünkü daha isyandan önce Kerkük'te Türkmenler aleyhinde bazı kanlı eylemlere girişilmişti. Nitekim 9 Şubat 1959 günü terzilik yapan Selahattin isimdeki Kerküklü bir Türkmen ve iki arkadaşı öldürülmüştü. Olay, Selahattin'in İbrahim Hamza ve Kemal adlarındaki iki arkadaşı ile birlikte dükkanında iftar yemeğini yediği sırada, içeriye giren kişiler tarafından vurulmaları suretiyle gerçekleşmiştir. Ertesi gün, bu üç arkadaş hastanede hayatlarını kaybettiler. Öldürülen üç Türkmen'in cenazelerinin kaldırılması için yapılan tören ise polis müdahalesine maruz kalmış ve Türkmenler dağıtılmıştır. Polis ve komünist askerlerin takındıkları şiddet dolu tavır üzerine Türkmenler 10 Şubat günü akşamından itibaren evlerine çekilerek, dışarı çıkmamaya başlamışlardır. Aynı günün gecesinde 120 Türkmen'in tutuklanması ve 11 Şubat'ta polis ile askerlerin sokağa çıkan bütün Türkmenlere aynı şekilde muamele etmesi şehirdeki tansiyonu hat safhasına çıkarmıştı. Bunun üzerine olayların büyümesinden ve daha kötü sonuçların ortaya çıkmasından endişe eden Türkmenler, Bağdat'a bir heyet göndererek General Kasım'a şehirdeki atmosferi aktarmışlar ve kısa zamanda mutlaka tedbirler alınmasını istemişlerdir.⁸⁶⁶

Türk Hükümeti ise Irak'taki gelişmeleri kesintisiz ve ilgiyle takip ediyordu. TBMM'nin 28 Şubat 1959 tarihli oturumunda, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken, CHP Meclis Grubu adına Adana Milletvekili Kasım Gülek'in, yaptığı konuşmada Irak Türkmenlerine değinmesi bunu teyit eden bir bilgi olarak kaydedilebilir. Gülek; Irak'ta önemli oranda Türkmen'in yaşadığını, bunların eski Irak rejiminde olduğu gibi yeni Irak rejiminde de layık oldukları derecede himaye görmediklerini açıklamış ve Dışişleri Bakanlığı'nın Irak'taki Türkmenlerle yakından ilgilenilmesini istemiştir.⁸⁶⁷ Kasım Gülek'in konuşması, Kerkük'te yaşanan söz konusu gelişmelere Türkiye'nin bir tepkisi olarak değerlendirilebileceği gibi konuşmanın daha Musul İsyanı ve ileride yaşanacak olan Kerkük Katliamı öncesi yapılması, Türkiye'nin Irak'taki Türkmenlere yabancı kalmayıp onların sıkıntılarının farkında olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Türkmenlerin yaşadıkları sıkıntılar bunlarla sınırlı kalmamıştı. Kısa bir süre önce Bağdat

⁸⁶⁵ Us, a.g.m., **Vakit**, 14 Mart 1959, s.1.

⁸⁶⁶ Vecdi Kızıldemir, "*Türklere Karşı (14)*", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1964, s.4.

⁸⁶⁷ **T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.7, i.s.2, i.48 (28 Şubat 1959), T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959, s.1363.

Radyosu'nda başlamış olan Türkmençe (Türkçe) yayınlarda ve Irak makamları ile Kerkük'teki yetkililerin uygulamalarında Türkmenlerin sürekli Türk olmadığı, bu yüzden Türkiye ile bütün alakalarını kesmeleri gerektiği şeklinde propagandalar yapıyordu. Şehirdeki komünistler ise Kerküklü Türkmenlerin vatan haini olduklarını iddia eden beyannameler yayınlamaktaydı. Bu yüzden Türkmenlerle özellikle komünistler arasında çeşitli hadiseler meydana gelmiş ve Kerkük'te 50 civarında Türkmen tutuklanmıştır. Bu olaylardan bir tanesi, komünist olan Kerkük Kız Lisesi Müdiresi Lebibe el-Reis'in gizli beyannameler dağıttığı iddiasıyla üç Türkmen kız öğrenciyi okuldan atmasıyla başlamıştır. Bu kararı protesto eden ve okul önünde toplanan Türkmen gençleri, önce Okul Müdiresi tarafından hakarete uğramış, ardından da komünistlerin saldırısına maruz kalmışlardır.⁸⁶⁸

Bundan başka, komünistlerin Musul İsyanı'na sebep olan Barış Severler Toplantısı'nı bu kez Kerkük'te yapmak istedikleri ve bunun için hazırlıklara giriştikleri yolunda haberler duyulmaya başlanmıştır. Toplantıya karşı çıkan Türkmenler üzerinde, eğer komünistlerin bu baskı ve tahrikleri devam ederse Kerkük'te daha şiddetli olayların çıkması muhtemel görülmekteydi.⁸⁶⁹

General Kasım iktidarını devirerek 1963 yılında iktidara gelen Albay Abdüsselam Arif'in avukatlığını yapmış olan Galip el-Davudî, yıllar sonra yaptığı bir açıklamada, Musul İsyanı hakkında bilgiler verirken; olaylarda birçok Türkmen'in öldürülmesine karşın 26 Mart 1959 tarihinde bir basın toplantısı yapan Irak Büyükelçisi'nin bunu inkar ettiğini ve "*Sizi temin ederim ki 14 Temmuz'dan beri Irak'ta tek bir Türk'ün burnu kanamamıştır*" dediğini söylemiştir.⁸⁷⁰ Üstelik bu beyanatın verildiği gün, Irak Askeri Mahkemesi Musul İsyanı'na katıldığı belirtilen 4 Türkmen subayın kurşuna dizilerek idamına karar vermişti. Davudî'nin açıklamasından da anlaşılacağı üzere, Türkmenler sadece Musul İsyanı'ndan sonra değil, isyan sırasında da oldukça zor günler geçirmişlerdi.

İsyanın Türkiye'yi ilgilendiren en önemli sonuçlarından bir diğeri, hiç şüphesiz sivil halkı etkilemiş olmasıdır. İsyana katılan bazı grupların yanı sıra özellikle kadın ve çocuklar, canlarını kurtarıp, hayatlarını sürdürebilmek amacıyla Irak'tan kaçıp, Türkiye'ye göç etmek istemişler, bu maksatla sınır boyunca kurdukları çadırlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Bunların sayıları yaklaşık 2000-3000 olarak belirtilmekle beraber hepsinin de iltica talebinde bulunduğu ifade ediliyordu.⁸⁷¹ Türkiye'ye 3000 kadar iltica talebi olduğu yönünde yerli ve

⁸⁶⁸ "Kerkük'lü Türklere Baskı!", **Ulus**, 15 Mart 1959, s.1,4; "Kerkükte Türklere Komünistler Çarpıştı", **Son Posta**, 15 Mart 1959, s.1,3.

⁸⁶⁹ "Irak'ta, Türklere Baskı Yapılıyor", **Ulus**, 19 Mart 1959, s.1,4.

⁸⁷⁰ Arcayürek, a.g.m., **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5.

⁸⁷¹ "Bazı Iraklılar Türk...", **Hürriyet**, 10 Mart 1959, s.1; "3 Bin Iraklı İhtilâlcî Türkiyeye İltica Etti", **Son Posta**, 11 Mart 1959, s.1,7; "Suriye'ye Sekiz Bin Irak'lı Âsi İltica Etti", **Yeni Sabah**, 13 Mart 1959, s.5.

yabancı basında çıkan bu tür haberlere karşı Türk Dışişleri Bakanlığı 11 Mart'ta bir tebliğ yayınlamaya bunun gerçeği yansıtmadığını belirtmiş ve söz konusu haberlerin Türkiye ile Irak arasındaki münasebetleri asla bozmayacağını deklare etmiştir.⁸⁷²

Her ne kadar yalanlansa da Musul İsyanı'nın bastırılmasından sonra mülteci akınlarının devam ettiği anlaşılmaktadır. Irak'tan sınır dışı edilen Macit Türkcan, 25 Nisan'da yaptığı basın toplantısında; idare makamlarını eline geçiren komünistlerin, Türkmenler üzerinde insanlığa sığmayacak baskılar uyguladığından bahsettikten sonra Iraklı Türkmenlerin huzur içinde yaşayabilmek için anavatana göç etmek istediklerini söylemiştir.⁸⁷³ Verilen bu ifadenin, çok kısa bir süre içerisinde hayat bulduğu görülmektedir. Şevvaf İsyanı'nın hemen ardından Irak'ın kuzey bölgelerinde, komünistler ile anti-komünist unsurlar arasında yeni çatışmalar çıkmıştır. Özellikle Barzani Aşireti tarafından ağır zayıyata uğratılan anti-komünist aşiretler, çareyi kaçmakta bulmuşlar ve bu aşiretlerden bir kısmı Türkiye'ye bir kısmı da İran'a sığınmıştır. Bunlardan, Türk değil ama Kürtlerden Seyit Raşit Aşireti'ne (Şemdinli Aşireti'nin Irak kolu) mensup 700 kişilik bir grup, 28 Nisan'da Hakkari'ye gelerek, Türkiye'ye iltica etmiştir.⁸⁷⁴ Çoğunluğunu yine Kürtlerin oluşturduğu ve yaklaşık 300 kişi oldukları belirtilen başka bir Iraklı grup da aynı gün Türkiye'ye göç etmiştir. Özellikle son gelen bu grup içinde Kerküklü Türkmenlerin de olduğu belirtiliyordu. O günün akşamında ise 3 Türkmen ailesi sınırı geçerek Türkiye'ye iltica etmişti.⁸⁷⁵

28 Nisan'da konuyla ilgili bilgi isteyen Irak Maslahatgüzarı'na gerekli izahat verildikten sonra Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından iltica hadisesinin Türk-İrak dostluğunu bozmayacağını bildiren yeni bir açıklama yapılmıştır.⁸⁷⁶ Irak'tan Türkiye'ye gerçekleşen ilticalar hakkında görüşme yapmak üzere 29 Nisan'da General Kasım'ı ziyaret eden Türkiye Büyükelçisi Behçet Türkmen de, Türk Dışişleri Sözcüsü'nün beyanatına paralel bir açıklama yaptıktan sonra ilticaların normal karşılanması gerektiğini bildirmiştir.⁸⁷⁷

⁸⁷² "Hariciye Vekâletinin Bir Tebliği", **Son Telgraf**, 12 Mart 1959, s.1; "Dışişleri Bakanlığının Bildirisi", **Ulus**, 12 Mart 1959, s.1,4; "Irak'ta Bozguna Uğrayan Âsiler Suriye'ye Kaçıyor", **Hürriyet**, 12 Mart 1959, s.1,3.

⁸⁷³ "Iraktaki Türkler İçin Bir Tek Çare Kalıyor: Göç", **Akşam**, 26 Nisan 1959, s.1,5; "Irak'ta Türkçe Konuşmak Yasak Edildi", **Milliyet**, 25 Nisan 1959, s.5.

⁸⁷⁴ "Iraklı 700 Mülteci Doğu Anadolu'ya Yerleştirilecek", **Akşam**, 29 Nisan 1959, s.1,7; Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2.

⁸⁷⁵ "Irak'tan Kitle Halinde İlticalar Devam Ediyor", **Son Posta**, 29 Nisan 1959, s.1,7; "Kuzey Irak'ta Yaşayan Türkler Sınırı Geçip Bize İltica Ediyorlar", **Vatan**, 29 Nisan 1959, s.1; "Irak'tan İltica Edenler Bin'i Buldu", **Milliyet**, 30 Nisan 1959, s.1,5.

⁸⁷⁶ *A.g.m.*, **Akşam**, 29 Nisan 1959, s.1,7.

⁸⁷⁷ "Bağdat Elçimiz Irak'tan İlticalar Hakkında General Kasımla Konuştu", **Hürriyet**, 30 Nisan 1959, s.1,5.

2.4.2. Kerkük'teki Gelişmeler ve Katliam

2.4.2.1. 14 Temmuz Öncesi Kerkük'te Yaşanan Gelişmeler

Irak'ta 14 Temmuz İhtilali ile yönetimi ele geçiren Abdülkerim Kasım, ilk günlerinde, Türklerle iyi geçinmek yolunu tutarken, daha sonra politikasını tamamen değiştirmiş ve komünist idareciler elinde Türkmenleri yok etmeye yönelik bir siyaset izlemeye başlamıştır.⁸⁷⁸

Kasım Hükümeti'nin böylesi bir yol tutmasında çeşitli nedenlerin etkili olduğu söylenebilir. İlki, Türkmenlerin, Kasım'ın desteklediği Kürtlerle ihtilalin hemen arkasından gerginlik yaşaması; ikincisi, daha önce de belirtildiği üzere, bölgedeki Türkmenlerin siyasi açıdan komünizmi benimsememeleri ve sağ eğilimli olmalarıdır. Kerkük'te yapılan birlik, sendika ve dernek seçimlerinde komünist adaylara geçit verilmemiş ve hemen hemen hepsini Türkmen listeleri kazanmıştı. Dolayısıyla seçimler, komünistlerle Türkmenlerin arasını iyice açmıştır. Kasım Hükümeti'nin Türkmenler üzerine baskılar uygulamasının veya uygulanmasına izin vermesinin bir diğer nedeni, bölgedeki milliyetçi ve Nasır yanlısı kadroların tasfiye edilmek istenmesidir. Kısa bir süre önce cereyan eden Musul'daki Şevvaf İsyanı'nın Kerkük'te yol açtığı etkiler de bu bağlamda Türkmenlerin aleyhine işlemiştir.

Kerkük merkezli olmak üzere, Türkmenlerin yaşadığı yerleşim birimlerinin idari organlarında önemli değişiklikler yapılması ve yönetim organlarının kilit kademelerine komünistlerin getirilmesi, Musul İsyanı ile birlikte Türkmenler aleyhine gelişen sürecin ilk emareleri olmuştur. Şevvaf'a destek verdiği gerekçesiyle görevden alınarak tutuklanan Kerkük'teki 2.Tümen Komutanı Nazım Tabakçalı'nın yerine, komünist subaylardan Davut el-Cebani tayin edilmiştir.⁸⁷⁹ Hemen ardından özel bir Soruşturma Komisyonu teşkil edilerek incelemelere başlanmıştır.⁸⁸⁰ Ayrıca Cenabi'nin atamasıyla birlikte Kerkük'te yoğun bir kadrolaşma hareketi baş göstermiştir. Kerkük Belediye Başkanlığı'na ilk olarak komünistlerden Mükerrrem Talabani⁸⁸¹, kısa bir süre sonra da uzun yıllar Moskova'da eğitim görmüş olan Süleymaniyeli Maruf Berzenci atanmıştır.⁸⁸² Kerkük'teki HMT'nin başına ise Ojin adlı Ermeni kökenli bir komünist getirilmiştir. Ayrıca 2. Tümen'deki astsubay da dahil subay kadroları komünist Kürtlere verilmiş, şehirdeki İleri Gençlik, HMT teşkilatları

⁸⁷⁸ Bilgin Peremeci, “Şavvaf İhtilâlinden Sonra: Irak (1)”, **Akşam**, 27 Nisan 1959, s.5.

⁸⁷⁹ A.g.m., **Milliyet**, 19 Mart 1959, s.5; “Irak'ta Kızulların Tahriki İle Yeni Hâdiseler Bekleniyor”, **Son Posta**, 19 Mart 1959, s.7; Aytek, a.g.m., **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5; Umar, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)”, s.1,4.

⁸⁸⁰ Talabani, a.g.e., s.37.

⁸⁸¹ “Kuzey Irakta Tevkif Edilen Türkler”, **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1959, s.5; “Kerkük'te İki Bin Türk Tevkif Edildi”, **Son Posta**, 25 Nisan 1959, s.7.

⁸⁸² “Kerkük'de Türklere Yapılan Baskı Arttı”, **Yeni Sabah**, 2 Haziran 1959, s.5; Umar, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)”, s.14; Aytek, a.g.m., **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5; Nakip, a.g.e., s.139,264.

silahlandırılmıştır.⁸⁸³ Aynı zamanda BKDP'nin kadroları birçok kurumda görev alarak legal bir duruma gelmiştir.⁸⁸⁴ Kerkük'ün artık tamamen komünistlerle Kürtlerin eline geçtiği düşünülebilirdi.

Tüm vilayetin sorumluluğunu eline alan Cenabi, şehrin siyasi ve sivil işlerini de IKP'den arkadaşı Kürt asıllı Fatih Davut el-Cabbari'ye teslim etmiş, Emniyet Müdürlüğü'ne yine Kürt Şeyh Ali getirilmiş ve IKP'nin Kerkük teşkilatı da bütünüyle Kürtlerden oluşturulmuştu. Diğer taraftan Kürtler, kafileler halinde Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelere yerleştirilmeye başlanmıştı.⁸⁸⁵

Üstelik, 11 yıl önce Molla Mustafa Barzani ile birlikte Sovyetler Birliği'ne kaçan yüzlerce Kürt, Nisan ayı ortalarında bir Sovyet Gemisi tarafından Irak'a getirilmiştir. Orta-Şark Ajansı'nın verdiği bilgiye göre, 855 kişi oldukları belirtilen mülteci Kürtler, modern silahlarla donatılmıştı. Ayrıca askeri malzemelerle dolu Nikolai Bigarof adlı 9000 tonluk ve Elga Tekinof isimli 10.000 tonluk iki Sovyet gemisinin de tonlarca askeri malzemeyi aynı ay içerisinde Irak'a götürdüğü bildiriliyordu.⁸⁸⁶ Zaten Irak'ın kuzeyindeki komünistlerle Kürtlerin teşkilatlanması, hemen akabinde Sovyet Rusya'dan dönen Kürt mültecilerin bu bölgeye sevk edilmesi, Irak'ın kuzeyinde bazı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuştu ve aynı ayın sonunda Türkiye'ye yönelik iltica hareketleri başlamıştı. Bu yüzden çatışmalarla ilticaların sorumluları olarak Barzani Aşireti ve komünistler görülmekteydi.⁸⁸⁷

Tüm bu gelişmelerin birbirini tamamlar bir mahiyet arzemesi, çatışmaların ileriki zaman dilimlerinde daha fazla şiddetleneceğine işaret ediyordu. Dahası, Kürtlerle komünistlerin Kerkük'e hakim olma çabaları ve Türkmenlere karşı takındıkları tavır gözönüne alındığında, bu kez hedef olarak Türkmenlerin seçilmiş olabileceği ihtimali ortaya çıkarmaktaydı.

Zira, Musul hadiselerinin üzerinden daha bir ay bile geçmemişken, Kerkük idari organlarında yapılan bu değişiklikler neticesinde, Musul'daki isyanla bağlantısı görüldüğü belirtilenler tutuklanmaya başlanmıştır. Bunda, özellikle Cenabi'nin 2.Tümen Komutanlığı'na atandıktan sonra Kerkük'e varır varmaz Albay Kemal Mecit başkanlığında ikinci bir Soruşturma Komisyonu kurdurmasının etkili olduğu görülmektedir. Soruşturma Komisyonu, Tabakçalı ile irtibatı bulunan ve Musul İsyanı'na karışan kişileri bulmak ve sorgulamakla

⁸⁸³ Pamukçu, “Kerkük Katliamı ve Kürt...”, s.5; Aytek, *a.g.m.*, **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5; Nakip, **a.g.e.**, s.139; Nefi Demirei, “Kerkük Katliâmı”, **Tanıtım**, Yıl:8, Sa.90, Ocak 1987, s.33.

⁸⁸⁴ Ali Kerküklü, **Oyun İçinde Oyun Kerkük**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2006, s.156.

⁸⁸⁵ Turalı, *a.g.m.*, **Akşam**, 28 Haziran 1959, s.4; Yılmaz, **a.g.t.**, s.74-75.

⁸⁸⁶ Avni Doğan, “Tehlike Çanları Yine Çalıyor”, **Vatan**, 16 Nisan 1959, s.1; Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2; “Irak, Kerkük Türklerine Ağır Baskılar Yapmağa Başladı”, **Ulus**, 8 Nisan 1959, s.4; “Rusyadaki Kızıl Kürtler Irak'a Sevk ediliyorlar”, **Son Posta**, 8 Nisan 1959, s.1,3.

⁸⁸⁷ *a.g.m.*, **Son Posta**, 29 Nisan 1959, s.7; “Kuzey Irakta Yaşayan Türkler Sınırı Geçip Bize İltica Ediyorlar”, **Vatan**, 29 Nisan 1959, s.1; Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 5 Mayıs 1959, s.2.

görevliydi. Ancak sınırlarını fazlasıyla aşan ve Kerkük'te birçok kimsenin tutuklanmasına karar veren Komisyon, bundan sonra soruşturmanın kapsamını genişleterek yeni rejime bağlılıklarından şüphelendikleri herkesi tutuklamaya başlayacaktır. Tam ve adil bir yargılama yapılmaksızın suçlu-suçsuz birçok insan önce tutuklanmış, ardından bazılarının tutukluluk hallerinin devamına, bazılarının Bağdat'ta götürülerek orada mahkum edilmesine, bazılarının ise Irak'ın güneyine sürülmesine karar verilmiştir. Böylece 1959 yılı Mart ile Temmuz ayı arasındaki o kısa devre, Türkmenler açısından oldukça zor, bir o kadar da geçmez bir dönem haline gelmiştir.⁸⁸⁸

İlk sırada, Kerkük'teki 2.Tümen vardı. Tümen'in yeni komuta kademesi, hemen Arap milliyetçileri ile Türkmenlerden oluşan 102 subayın ismini bir liste halinde yayınlamış ve bu kişileri Bağdat İl Müdürlüğü emrine vererek adeta sürgüne göndermiştir.⁸⁸⁹ Akabinde Türkmenler, Turancılıkla itham edilerek, Türkiye ile birleşmek için çalıştıkları öne sürülmüş ve 1208 Türkmen hapse atılmıştır.⁸⁹⁰

Bunların dışında Kerkük'te tutuklanıp sürgüne gönderilen Türkmenlerin sayısının 1000 civarında olduğu belirtiliyordu. Eski Kerkük Valisi Abdülcélil Hadim, eski Kerkük Belediye Başkanı Nurettin Vaiz, Kerkük'ün tanınmış zenginlerinden İbrahim Neftçi, Kasım Neftçi, Hüseyin Avcı, Hadi Avcı, doktorlardan Dr.Rıza Osmanoğlu, Dr.Cemal, Dr.Fatih Abdülgani, Dr.Fazıl, Öğretmenlerden Rifat Yolcu, Aziz Demirci, Reşit Kazım ve Kerkük'teki hemen hemen bütün Türkmen avukatlar tutuklular arasındaydı.⁸⁹¹ Türkmenler tarafından 23 Eylül 1958'den itibaren Türkçe ve Arapça olarak çıkarılmaya başlanan ve son sayısı (26.sayısı) 16 Mart 1959'da çıkan Beşir Gazetesi'nin yazar ve yönetim kadrosu da sürgün edilenler içerisinde yer alıyordu. Bunlardan Mehmet İzzet ve Habib Hürmüzlü, 17 Mart 1959'da tutuklanmış, yazı işleri müdürü olan İzzet İmara'ya, yöneticisi olan Hürmüzlü de Nasırıyye'ye sürgün edilmiştir. Gazetenin başyazarı Atâ Terzibaşı ise 18 Mart'ta tutuklanarak Bağdat'taki askeri garnizona hapsedilmiştir. 1954'ten bu yana yayınlanan Afak Gazetesi'nin de benzer şekilde tüm kadrosu sürgüne gönderildiğinden, her iki gazetenin yayınına 18 Mart 1959 tarihinde askeri yönetimin emri ile son verilmiştir.⁸⁹²

Böylece tutuklanan Türkmenlerin sayısı 2000'i bulmuş hatta geçmişken, bunlara çeşitli fiziki ve psikolojik işkencelerin yapıldığı belirtiliyordu. Komünizm aleyhine fetva verdiği için tutuklanan 8 Türkmen din adamının, bu vasıftaki insanlar için onur kırıcı bir hareket olarak,

⁸⁸⁸ Talabanî, **a.g.e.**, s.37-38.

⁸⁸⁹ Yılmaz, **a.g.t.**, s.74.

⁸⁹⁰ A.g.m., **Ulus**, 8 Nisan 1959, s.1; Yılmaz, **a.g.t.**, s.74.

⁸⁹¹ "Kerkük'te 1000 Kadar Türk Tevkif Edilmiş", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1959, s.5; A.g.m., **Ulus**, 8 Nisan 1959, s.1; A.g.m., **Son Posta**, 25 Nisan 1959, s.7.

⁸⁹² Hürmüzlü, "Beşir'den Anılar", s.30-31; A.g.m., **Ulus**, 8 Nisan 1959, s.1.

sakallarının kesilmesi buna sadece bir örnektir.⁸⁹³

Ayrıca şehirde Türkçe konuşmak yasaklanmış, dükkan ve mağazaların Türkçe tabelaları sökülmüş, Atatürk'ün fotoğrafları parçalanmış, şehrin her köşesine Kruşçev'in, Stalin'in ve Kasım'ın resimleri asılmış, Türkiye'den giden gazetelerin Irak'a sokulmasına izin verilmemeye başlanmıştır.⁸⁹⁴ Türkçe yayınlar satan Hidayet, Fuzuli, Tisin kitabevleri komünistler tarafından kapatılmış, Türkçe eserler imha edilmiştir. Türkmenlerin toplandığı Yıldız, Kerkük, Bayat Gazinoları da yine aynı akıbete uğramıştı. 1946 Antlaşması'nın bir sonucu olarak değişim programları yoluyla Türkiye'den Irak'a gitmiş olan öğretmen, akademisyen ve sanatçıların ise ülkeyi terk etmeleri istenmiştir.⁸⁹⁵

Yaşanan tüm bu gelişmeler, Türk basınında ve kamuoyunda infiale yol açtığı gibi acaba Irak'taki komünistler Türkmenler aleyhine bir katliam hazırlığına mı başladılar sorusunu gündeme getirmişti.⁸⁹⁶ Böylesi bir düşüncenin oluşması hasebiyle Türkiye'den Irak'a çok sert tepkiler yöneltilmiş, Iraklı idarecilere arkası kesilmeyen protestolar gönderilmiştir. Yeni kurulan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti; *“Irak devletinin yapıcı bir unsuru olan Türk kardeşlerimize reva görülen bu gibi manevi imha metodlarının en basit mânâda dahi insan haklarına uygun düşmeyeceği”*ni belirtmek suretiyle tepkisini ortaya koymuştur.⁸⁹⁷ CHP Niğde Milletvekili Eren de 8 Nisan'da konuya ilişkin TBMM'ye sözlü bir soru önergesi vermiştir. Irak'taki Türkmenlere yapılan baskı karşısında hükümetin ne gibi tedbirler almayı düşündüğünü soran Eren, gerektiği takdirde misilleme hakkının kullanılıp kullanılmayacağını Dışişleri Bakanı tarafından açıklanmasını istemiştir.⁸⁹⁸ Buna karşın ABD'de bulunan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, burada yaptığı bir açıklamada, Irak'taki siyasi yapı hakkındaki görüşlerini ifade ederken, Irak Türkmenlerine değinmemiştir.⁸⁹⁹

MTTB'nin 13 Nisan'da yapılan basın toplantısında ise; Sovyet Rusyası'ndaki Türklere yıllardır yapılan eritme ve sindirme hareketlerinin tipik bir şeklinin bugün Kerkük'te sergilendiğine dikkat çekilerek, adeta Türkmenlere yapılan zulmün sorumlularının sadece Irak'taki yönetim olmadığı en az onun kadar Sovyet idaresinin de mesuliyeti bulunduğu belirtilmiştir. Birlik ayrıca, konuyu BM'ye götürmeye karar verdiklerini, yayınladıkları bir

⁸⁹³ *“Irak'ta Tevkif Edilen 2 Bin Türk'e İşkence Yapılıyor”*, **Akşam**, 25 Nisan 1959, s.1,5; A.g.m., **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1959, s.1,5.

⁸⁹⁴ A.g.m., **Milliyet**, 25 Nisan 1959, s.1,5; A.g.m., **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1959, s.1,5; *“Irak'ta Türklere Baskı Altında”*, **Vatan**, 26 Nisan 1959, s.1,5; *““Irak'da Türklere Hayat Hakkı Yok”*”, **Yeni Sabah**, 26 Nisan 1959, s.5.

⁸⁹⁵ Bilgin Permece, *“Şevvaf İhtilalinden Sonra: Irak (2)”*, **Akşam**, 28 Nisan 1959, s.7.

⁸⁹⁶ A.g.m., **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1959, s.5; Etem İzzet Benice, *“Irak Türkleri Hakkında Heyecan ve Endişe Yayan Haberler Karşısında...”*, **Son Telgraf**, 4 Nisan 1959, s.1,3.

⁸⁹⁷ *“Kerkük Hadiseleri İyi Karşılanmadı”*, **Vakit**, 4 Nisan 1959, s.2.

⁸⁹⁸ *“Asım Eren'in İki Soru Önergesi”*, **Ulus**, 9 Nisan 1959, s.1,4; *“Irak'taki Türklerin Durumu”*, **Hürriyet**, 9 Nisan 1959, s.1; *“Asım Eren, Sözlü Sorusu Hakkında Açıklama Yaptı”*, **Milliyet**, 13 Nisan 1959, s.5.

⁸⁹⁹ A.g.m., **Hürriyet**, 9 Nisan 1959, s.1.

deklarasyonla kamuoyuna açıklamıştır.⁹⁰⁰ Bu toplantıdan iki hafta sonra da Irak'taki Türkmenlerin seslerini dünyaya duyurmak amacıyla “*Irak Türklerini Tanıma ve Tanıtma Komitesi*” adında MTTB'ye bağlı bir alt birim oluşturmuştur. Başkanlığını Muzaffer Yüce'nin yaptığı Komite, yayınladığı bültende; “[...] *Biz Türk gençliği Ulu Atatürk'ün “Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için” prensibini sonuna kadar [...] müdafaa etmek azim ve kararındayız*” diyerek, Türkmenlerin haklarını savunmak adına çalışacaklarını ifade etmiştir.⁹⁰¹

MTTB'nin 13 Nisan'da yaptığı basın toplantısı Ankara'daki Irak Büyükelçiliği'nin dikkatini celbetmişti. Toplantı ile deklarasyondan rahatsız olan Elçilik, bunun üzerine 24 Nisan'da bir tebliğ yayınlamıştır. Kerkük Türklerine baskı yapıldığı yolundaki haberlerin yalanlandığı tebliğde, “*Kerkük Türklerine Irak vatandaşı muamelesi yapılmakta ve Irak'ta Arap, Kürt ve Türk arasında kanun dışı hiçbir ayrılık yapılmamaktadır*” denilmekteydi.⁹⁰² Irak Büyükelçiliği'nin bu tebliğine gecikmeden cevap veren Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ise Irak resmi makamlarının her türlü yalanlamalarına rağmen Irak'taki Türkmenlerin tahammül sınırlarını aşan baskılara maruz kaldıklarını belirterek, Irak Hükümeti'nin Türkmenler üzerinde uyguladığı baskıları protesto etmiştir. Türkmenlerin sahipsiz olmadığına da vurgu yapan Cemiyet, ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne bir telgraf göndererek Irak Türkmenlerine yapılan baskı ve zulmü aynı şekilde protesto etmiştir.⁹⁰³

Irak'taki tutuklamaların her geçen gün artması nedeniyle Türkiye, 26 Nisan'da, Irak Hükümeti nezdinde teşebbüse geçmiş, Türkmenler hakkında da Bağdat Büyükelçiliği'nden resmi bilgi istemiştir.⁹⁰⁴ Öte yandan Türk basınında çıkan haberlerin, 21 Nisan'da Irak'tan sınır dışı edilen Mecit Türkcan'ın⁹⁰⁵ ifadelerine dayanılarak verildiğini, oysa bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını ve basın tarafından istismar edilerek kamuoyuna aktarıldığını belirten Irak'ın Ankara Büyükelçisi, yaptığı açıklamada; Mecit Türkcan'ın beyanlarında “[...] *iddia ettiği bütün hususlar kardeş iki millet arasında ayrılık yaratmaktan ve düşmanlık hissi uyandırmaktan başka bir gaye taşımamaktadır. [...] Irak Cumhuriyeti kendi vatandaşları arasında hiçbir tefrik gözetmemektedir ve bunu halihazırdaki anayasasında tekid etmiştir.*”

⁹⁰⁰ “*Iraklı Türkler Kötü Durumda*”, **Vatan**, 14 Nisan 1959, s.1; “*M.T.T.B. Irak Türkleri İçin B.M'e Başvuruyor*”, **Milliyet**, 14 Nisan 1959, s.1.

⁹⁰¹ “*M.T.T.B., Irak Türkleri İçin Komite Kurdu*”, **Yeni Sabah**, 30 Nisan 1959, s.1,5; “*Bağdat Elçimiz Dün Kasım İle Görüştü*”, **Vatan**, 30 Nisan 1959, s.5.

⁹⁰² “*Irak B.Elçiliği Tebliğ Neşretti*”, **Yeni Sabah**, 25 Nisan 1959, s.1,5.

⁹⁰³ “*Irak Türklerine Tecavüz Tel'in Edildi*”, **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1959, s.3; “*Irak'da Türklere Yapılan Zulüm Protesto Edildi*”, **Yeni Sabah**, 27 Nisan 1959, s.1,6; “*Irak Hâdiselerini Ankara Ciddiyetle Takip Ediyor...*” **Hürriyet**, 27 Nisan 1959, s.1.

⁹⁰⁴ A.g.m., **Hürriyet**, 27 Nisan 1959, s.1.

⁹⁰⁵ Bilgin Peremeci, “*Şevvaf İhtilâlından Sonra: Irak (5)*”, **Akşam**, 1 Mayıs 1959, s.7.

beyanatında bulunmuştur.⁹⁰⁶ Elçiliğin bu açıklamasında bazı çelişkili ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Öncelikle, Türkmenlere yapılan baskıların ve bunun Türkiye’de yarattığı infialin Türk basını tarafından 21 Nisan’dan önce kamuoyuna aktarılmaya başlandığını söylemek gerekir. Türkcan’ın verdiği bilgiler bu haberleri sadece teyit etmiş ve detaylandırmıştır. Eğer ki Irak Elçiliği’nin açıklamasının doğru olduğu kabul edilirse, o zaman basında çıkan Türkmenlere ilişkin tüm haberlerin yanlış olması gerekir, ki buna ihtimal vermek zordur. Irak (Geçici) Anayasası’nda tüm vatandaşların eşit olduğundan bahsedilerek, aralarında ayırım yapılmadığının belirtilmesi de dikkat çekici olan diğer bir husustur. Irak’ın üçüncü çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerin ismi anayasada zikredilmezken, Irak’ın Araplar ve Kürtlerden oluştuğuna yer verilmesi, iddia edildiği gibi bu anayasanın eşitlikçi yapısına ters düşmektedir. Bununla birlikte eşit haklara sahip olduğu ileri sürülen Türkmenlerin şimdiye kadar temel insani haklardan dahi mahrum kaldıkları, hatta ezilen bir toplum haline geldikleri bilinen bir gerçektir. Bu yüzden elçiliğin beyanatındaki anayasa ile ilgili bölümün tamamen gerçek dışı olduğu söylenebilir. Son olarak, yanlış bilgiler verdiği iddia edilen Türkcan’ın neden sınır dışı edildiği meselesi ele alınabilir. Eğer ki Irak Hükümeti, bünyesindeki tüm unsurlara eşit vatandaş muamelesi yapıyorsa, Türkcan’ın mahkemece soruşturması yapıldıktan sonra suçlu bulunması halinde tutuklanması, aksi durumda ise serbest bırakılması gerekirdi. Bu takdirde sınır dışı edilmesinin sebebi nedir? Irak Elçiliği, doğrudan ithamlarda bulunmak yerine Türkcan’ın suçunu veya sınır dışı edilmesinin gerekçelerini açıklaması ve bundan sonra, belirtilen nedenlerden ötürü Türkcan’ın verdiği bilgilerin asılsız olduğunu iddia etmesi gerekirdi. Kamuoyu, mesnetsiz suçlamalarla değil ancak bu şekilde elçiliğin beyanatına güven duyarak, Türkmen’in ifadelerinin gerçeği yansıtmadığını düşünebilirdi.

Ayrıca Irak Elçiliği’nin görüşlerine ters düşen başka bir gelişme, Mayıs ayının son günlerinde yaşanmıştır. MTTB Başkanı Vehbi Ünal, Kerkük’te Türkmenlere yapılan baskının yalnız Türkiye’yi değil, Dünya milletlerini de ilgilendirecek derece artmış olduğunu söylemiş ve bu kaniya, Irak’taki Türkmenlerin Türkiye’deki yakınlarına gönderdikleri mektuplardan ulaştıklarını ifade etmiştir. Mektuplarda; Türkmenlerin ev ve dükkanlarındaki Atatürk’ün büst ve resimlerinin parçalandığından, bu yerlerin sahiplerinin hapsedilerek işkenceye tabi tutulduklarından bahsedilmekteydi.⁹⁰⁷ Yani, Türkmenlere yapılan mezalim sadece sınır dışı edilen bir Türkmen’in (Mecit Türkcan’ın) ifadelerine dayanmıyordu. Onun Türkiye’ye gelmesinden önce ve sonra Türk basını, bu tür bilgileri çeşitli kaynaklardan edinerek

⁹⁰⁶ “Bağdat Radyosu, Halkın Kasımın Arabasına Yaklaşmamasını İstedi”, **Vatan**, 6 Mayıs 1959, s.3.

⁹⁰⁷ “Kerkük Türklerine İşkence Yapılıyor”, **Milliyet**, 1 Haziran 1959, s.5.

vermekteydi.

Türkiye ile dostane münasebetlerde bulunmayı samimiyetle arzuladığını söyleyen Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat da 7 Haziran'da yaptığı açıklamada; Irak'ta Türk ekalliyeti diye bir meselenin bulunmadığını, din ve ırkları ne olursa olsun herkesin eşit muamele gördüğünü belirterek, adeta eşit vatandaşlık haklarına sahip olduklarını iddia etmiştir.⁹⁰⁸ Irak Elçiliği'nin ardından Dışişleri Bakanlığı'nın da benzer bir açıklama yapması, söz konusu tespitlerle birlikte düşünüldüğünde, sadece Türk kamuoyunu yatıştırmak adına yapılmış bir diplomatik girişim olarak değerlendirilebilir.

Iraklı yetkililerin verdiği beyanatların gerçeği yansıtmadığı artık somut hadiselerle sabit hale gelmiştir. Türkmenlere, tutukluluk hali başta olmak üzere çeşitli şekillerde maddi ve manevi ağır sindirme hareketlerine girişilmiştir. Özellikle tutuklananlar arasında fikir üretmek Irak'ın kültür seviyesinin gelişmesine yardımcı olabilecek 85 yaşındaki Hızır Lütfi, 105 yaşındaki Molla Rıza gibi önemli Türkmen aydınlarının yanı sıra Habib Hürmüzlü, Ata Terzibaşı gibi Türkmen yazar ve avukatların da bulunması, apayrı bir ehemmiyet arz etmektedir. Şöyle ki, aydınların mahkum edilerek imhası, Irak'tan ziyade Sovyet Rusya'sının uyguladığı bir taktik olarak değerlendirilmektedir. Sovyetler Birliği, komünizm aleyhine gelişebilecek her türlü düşüncenin önünü kesmek amacıyla bu stratejiyi sadece kendi ülkesinde değil, etkin olabildiği her coğrafyada uygulamaya çalışıyordu. Bu çerçevede Sovyetlerin güdümüne giren Irak'ta da, etkisi giderek artan komünistlerin benzer eylemlere kalkışması, her ne kadar insanlık dışıysa da, normal karşılanmalıydı. Bunu bilen Türkiye'nin, gerek hükümet kanalıyla gerekse kurulacak milli cemiyet(ler) vasıtasıyla dünya kamuoyunun dikkatini Türkmenlere karşı girişilen sindirme eylemlerine çekerek, onları gelecekte karşılaşılabilecekleri tehlikelere karşı uyarması gerekirdi, ki bu kamuoyu tarafından beklenmiştir. Hatta en başta BM'yi harekete geçirebilirdi. Ayrıca sınırları dışında bulunan Türklerin can emniyetleri başta olmak üzere İnsan Hakları Antlaşması çerçevesinde tüm haklarını korumak, bunlardan bir tanesine zarar geldiği takdirde hemen teşebbüse geçmek Türkiye'nin bir diğer ödevi idi.⁹⁰⁹ Ancak yapılan incelemelerde görüldüğü üzere Türkiye, diplomatik uyarıların ve iyi ilişkilerin devam etmesi yolunda sarfettiği beyanatların ötesine geçememiştir.

Oysa karşılıklı verilen mesajların Irak'taki Türkmenlere hiçbir olumlu tesirde bulunmadığı, daha önceki hadiselerle, defalarca tecrübe edilmişti. Bu yüzden Türk Hükümeti'nin farklı arayışlar içerisine girerek, gerekirse uluslararası yaptırım gücüne sahip

⁹⁰⁸ "Irak Hariciye Vekili Türkler'e Dair Konuştu", **Milliyet**, 7 Haziran 1959, s.1.

⁹⁰⁹ Ahmed Emin Yalman, "Irak Türkleri", **Vatan**, 26 Nisan 1959, s.1.

mekanizmaları devreye sokarak, aynı hadiselerin tekerrür etmesine engel olması ve bilhassa Türkmenler konusunda Bağdat Hükümeti'nin her türlü iyi niyetinden ümidini keserek daima uyanık ve tetikte bulunması gerekiyordu.

Kerkük'teki söz konusu gelişmelerin yanı sıra 1 Mayıs 1959'dan itibaren Kasım iktidarı ile komünistlerin arasının açılmaya başladığını söylemek gerekir.⁹¹⁰ Özellikle komünistlerin uzun bir süredir ülke çapında sürdürdükleri teşkilatlanma hareketleri ve siyaseten olmasa da sokakta iktidarı ellerinde bulundurmaları artık Kasım yönetimi tarafından tedirginlikle karşılanmaya başlanmıştır.

Nitekim şimdiye kadar Kasım iktidarından destek alan ve ona destek olan komünistler, bundan sonra, pervasız tutumlarının yanı sıra iktidara gelmek istediklerini doğrudan dile getirmeye başlayacaklardır.⁹¹¹ Bunun üzerine Kasım, komünistlerle arasına mesafe koymaya karar vermiş, buna dönük çalışmalar yürütmüştür. Bazı komünist subayların tutuklandığı ve taşradaki komünistlerin (HMT) önde gelenlerinin yakalanmasına dair talimat gönderildiği hakkındaki haberler ve Kasım'ın komünistlere karşı takip ettiği politikadan memnun olunmadığını gösteren en önemli delil olarak, Bağdat'ta hala yayınlarına devam eden komünist basının Kasım'a hücum etmeye başlaması bu konudaki en temel göstergelerdir.⁹¹² Komünistlerin kabineye girmek hususundaki taleplerini kabul etmeyen Kasım, komünist taraftarı Emniyet Müdürü Abdülbaki Kadim'i de görevden almış, hükümeti ise yeniden düzenleyerek komünistlerin etkinliğini azaltmıştır.⁹¹³

Böylelikle başlayan Kasım'ın komünistlerle mücadelesi, ilk olarak 18 Haziran'da üst düzey subaylarla yaptığı toplantıda belirginleşmeye başlamış, Kasım, toplantıda komünistlerden son derece rahatsız olduğu ifade etmiştir.⁹¹⁴ Toplantıdan iki gün sonra, 20 Haziran'da⁹¹⁵ ise tutuklanan ve sürgüne gönderilen Türkmenlerden 2600 kişinin affedildiğini açıklamıştır. Çoğu son olaylarda tutuklanan ve aralarında Ata Terzibaşı, Habib Hürmüzlü, Ata Hayrullah'ın bulunduğu altı Türkmen lideri ile 2600 Türkmen'in serbest bırakılması büyük sevinç yaratırken, Kasım'ın bu sayede komünistlere ağır bir darbe vurduğu yorumları

⁹¹⁰ Turhan Aytul, "İhtilâlden Sonra (5)", **Milliyet**, 13 Ağustos 1959, s.3.

⁹¹¹ Coşkun Kırca, "Irakta Son Durum", **Vatan**, 16 Mayıs 1959, s.3.

⁹¹² Coşkun Kırca, "Irak'ta Durum", **Vatan**, 29 Haziran 1959, s.3.

⁹¹³ Sami Kohen, "Irak: Bir Yıl Sonra...", **Milliyet**, 16 Temmuz 1959, s.2; "Irakta 14 Temmuz Günü Sakin Geçti", **Son Posta**, 15 Temmuz 1959, s.7.

⁹¹⁴ Yılmaz, **a.g.t.**, s.76.

⁹¹⁵ Talabanî, bu tarihi 11 Haziran 1959 olarak vermektedir, bkz. Talabanî, **a.g.e.**, s.38. Türk basını ise konuya ilişkin herhangi bir tarih vermemekle birlikte, Türkmenlerin serbest bırakıldığına ilişkin haberleri 1 Temmuz'dan itibaren kamuoyuna aktarmaya başlamıştır, bkz. "2800 Kerküklü Türk Serbest Bırakıldı", **Milliyet**, 1 Temmuz 1959, s.1; "Irakta Mevkuf Türkler Serbest Bırakıldılar", **Son Posta**, 8 Temmuz 1959, s.3.

yapılmıştır.⁹¹⁶ Eş zamanlı olarak, daha önce komünistlerle mücadele ettiği için Türkiye'ye ve İran'a kaçan Kürt aşiretlerinin de affedilmesi ve ülkeye dönmelerinin istenmesi yine aynı düşüncenin oluşmasındaki bir başka etkendi.⁹¹⁷ Kasım'ın bu tarzda bir politika değişikliğine gitmesi, onun komünizmle mücadele etmeye başladığının göstergesi olarak değerlendirilebilirse de affin Temmuz ayında yaşanacak katliamın hemen öncesinde çıkarılması ve katliamda öldürülenlerinin çoğunun serbest bırakılan kişiler olması akıllarda soru işareti uyandırmaktaydı.

Kerkük'te, Haziran ayı ortasından itibaren durum tersine dönmeye başlamıştı. Tutuklular ve sürgünler Kerkük'e dönerken, Türkmenlerin önde gelen liderleri serbest bırakılmalarının ardından General Kasım ile görüşmüşlerdir. Türkmenlere yardım sözü veren Kasım, yerlerinden edilmiş memur ve öğretmenlerin de Kerkük'teki görevlerinin başına dönmelerine izin vermiştir. Yine Haziran ayında, Kerkük'teki 2.Tümen Komutanı Cenabi'nin görevden alınması ve ona bağlı olan subayların 2.Tümen dışındaki birimlere tayin edilmesi bir başka önemli gelişme idi. Bunun üzerine, aynı tümende görevli Albay Mahmut Abdurrezzak, 2.Tümen'in başına geçirilmişti.⁹¹⁸ Tüm bunlar ise Kerkük'teki komünistleri ve Kürtleri rahatsız etmiş, Kasım'a cephe almak suretiyle havanın giderek gerginleşmesine yol açmıştı.

2.4.2.2. Kerkük Katliamı (14-17 Temmuz 1959)

14 Temmuz İhtilali'nin birinci yıldönümü dolayısıyla yapılacak olan kutlamalar büyük bir merakla beklenirken, Kasım Hükümeti, komünistlerle Kasım muhaliflerinin şenlikleri fırsat bilerek bundan faydalanmaya çalışacaklarından endişe etmekteydi. Bu yönde bazı hazırlıkların yapıldığına dair gelen istihbaratlar, mevcut tedirginliği büsbütün arttırmıştı.⁹¹⁹

Kasım Hükümeti'nin kaygısı haklı çıkmış, Irak'taki cumhuriyet rejiminin birinci yıldönümü şenliklerinde, Kerkük'te Türkmenlere karşı büyük bir katliama girişilmişti. 14-17 Temmuz 1959 tarihleri arasında üç gün üç gece süren kanlı olaylar, aslında uzun soluklu bir planın sonucu olarak Türkmenler açısından acı bir şekilde nihayetlenmişti.

Bir yıl önce başlayan bu süreç, Kasım'ın, şimdiye kadar birçok olanaklar sunduğu ve Kerkük'te olduğu gibi ülkenin hemen her bölgesinde teşkilatlanmalarına izin verdiği komünistler ile Kürtlere, daha sonra, özellikle de son aylarda cephe alması nedeniyle zuhur

⁹¹⁶ A.g.m., **Milliyet**, 1 Temmuz 1959, s.1; "Irak'ta 6 Türk Lideri Hapisten Çıktı", **Milliyet**, 11 Temmuz 1959, s.1,5; Kohen, a.g.m., **Milliyet**, 16 Temmuz 1959, s.2; Ömer Sami Coşar, "Irakta Bayram Hazırlığı", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1959, s.3.

⁹¹⁷ Yılmaz, a.g.t., s.76-77.

⁹¹⁸ Talabanî, a.g.e., s.38,39; Hümmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.106-107; Yılmaz, a.g.t., s.80; A.g.m., **Son Posta**, 8 Temmuz 1959, s.3.

⁹¹⁹ "Irak'ta Bugün İhtilâlin İlk Yıldönümü Kutlanacak", **Vatan**, 14 Temmuz 1959, s.1; "Irak İhtilâlinin Birinci Yıldönümü", **Son Posta**, 14 Temmuz 1959, s.7; Coşar, a.g.m., **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1959, s.3.

etmişti. Bir yıldır, petrol bölgesi olan Kerkük'te hakimiyet kurmaya çalışan komünistlerle Kürtler, buradaki Türkmenleri etkisiz hale getirmek suretiyle hem hükümete duydukları tepkiyi göstermek hem de Kasım rejimine gözdağı vermek istemişlerdi. Bunun için en güzel fırsat 14 Temmuz kutlamaları olmuştu.

Kraliyet rejiminin devrilmesinin birinci yıldönümüne yaklaşıırken, Türkmenler Kerkük'teki kutlamalara katılmak için büyük hazırlıklar yapıyorlardı. Şehirde 130'un üstünde zafer takı kurarak, bunları ülkenin liderlerinin resimleri ve Irak bayrakları ile donatmışlardı.⁹²⁰ Türkmenlerin bu kutlamalara katılmalarındaki en büyük amaç elbette ki cumhuriyet rejimine bağlılıklarını göstermek ve rejime olan desteklerini ortaya koymaktı. Diğer amaçları, cumhuriyet rejiminin sadece IKP örgütlerine ve Kürtlerin egemen olduğu örgütlerle kuruluşlara ait olmadığını ispat etmek, geçmiş siyasi yalnızlıklarına son vermek ve artık Irak'taki gelişmelerle kayıtsız kalmayıp Türkmenlerin de her türlü gelişmenin içinde yer almak istediklerini göstermek, şeklinde sıralanabilirdi. Söz konusu gayelerle harekete geçen Türkmenler, özel bir kutlama komitesi başkanlığında işçi sendikaları, barolar ve diğer kuruluşlarla birlikte hazırlıklara başlamışlardır. Ancak bu durumdan hoşnut olmayan Kürtlerle komünistler, kendi örgütlerinin hakimiyetlerinde bir komisyon kurulması için ısrar ediyorlardı. Şayet böyle bir komisyon kurulursa, hem kendi ideolojik yönelimlerini ifade edecek pankartlar taşıyabilecekler hem de Türkmenlerin kendilerini ifade etme ve görüş bildirme faaliyetlerini engellemiş olacaklardı.⁹²¹

Böylelikle daha törenlerden önce Kerkük'te iki hizip ortaya çıkmış oluyordu. Bunlardan komünist grupları temsil eden Ulusal Cephe, kutlamalarda tek bir yürüyüş yapılması hususunda ısrar ederken Türkmenler, kendilerinin bağımsız ayrı bir kutlama yapmak istediklerini belirtmişler ve kutlama yeri olarak da Atlas Caddesi'ni seçmişlerdir. Ancak resmî Kerkük Kutlama Komitesi, her iki taraftan da etkilenmeyerek kendilerinin belirleyeceği bir resmî tören yapılmasına karar vermiş, "*Devrim Yıldönümü Kutlamaları*" için çeşitli organizasyonlardan ve örgütlerden oluşan tören alayının, 14 Temmuz 1959 akşamı saat 18.00'da şehrin ana caddelerinde yürüyüşe başlamalarını kararlaştırmıştır.⁹²² Bunun üzerine 14 Temmuz kutlamalarını boykot eden Ulusal Cephe mensupları⁹²³, resmen kutlamalara katılmama kararı almışlarsa da şehirde Rus bayrakları, ipler, zincirler taşıyarak ve ağır sloganlar atarak Türkmenleri taciz etmeye başlamışlardır. Bilhassa yürüyüş sırasında, bu tür

⁹²⁰ Şakir Sabir Zabit, Tahsin Rıfat, "*14 Temmuz Katliâmı Üzerine Irak Hükümetine Verilen Muhtıra*", **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.28; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.112.

⁹²¹ Yılmaz, **a.g.t.**, s.80-81.

⁹²² **A.g.t.**, s.81.

⁹²³ Ulusal Cephe içerisinde; HMT, İleri Gençlik, Barış Severler, Devrimci Öğretmenler gibi gruplar, teşkilatlar bulunmaktaydı.

sözlü tecavüzler artacak, yürüyüşe dışarıdan müdahil olan bu gruplar, özellikle de BKDP güçleri ve HMT mensupları, kutlamalara katılmak için Kerkük sokaklarına dökülen Türkmenleri gerıcılık, turancılık ve faşistlikle suçlayacaklardır.⁹²⁴

Netice itibariyle Kerkük'te törenler, 18.00'da başlamıştır. Resmî geçidin ön sıralarında Belediye Başkanı Maruf Berzenci ile komünist olan diğer resmî yöneticiler vardı.⁹²⁵ Şehrin aslı unsurlarını oluşturan Türkmenlerin temsilcileri ise arkadan onları takip etmekteydi.

Resmî geçidin dışında, Türkmen vatandaşlardan meydana gelen esnaflar, gençler ve öğrenciler de kutlamaları zenginleştirmek amacıyla toplanıp tören alanına doğru yürüyüşe geçmişlerdi.⁹²⁶

İlk olarak resmî yürüyüşe katılanlar, Büyük Çarşı'nın giriş noktasındaki Eski Köprü'ye varıp, Korya semtindeki Atlas Caddesi istikametine doğru köprüden geçmeye başlamışlardır. Halk yürüyüşüne katılanlar da Mecidiye Caddesi'nin sonlarına varmış, Polis Müdürlüğü'nün önündeki meydandan kıvrılıp Atlas Caddesi'ne geçerek, resmî geçide katılmaya hazırlanıyordu.⁹²⁷ Tam bu esnada, Gâvur Nuri adındaki bir şahsın kahvesi önünde ilk hadise cereyan etmiştir. Saat 18.50 civarında Gâvur Nuri'nin kahvesinin önünde toplananlar, “Yaşasın Vatan Cephesi, Kahrolsun Turancılar” şeklinde sloganlar atmaya başlamış ve silah sesleri duyulmuştur. Zaten aynı gün yüzlerce Kürt'ün erken saatlerde ellerinde kement şeklinde ipler taşıyarak sokaklarda dolaştıkları görülmüş, ancak bu hareketin o gün yapılan şenliklerle alakalı olduğu düşünülmüştür. Olay üzerine Türkmenler hadiseyi derhal Kerkük Emniyet Müdürlüğü'ne aksettirmişler, acele yardım istemişlerdir. Emniyet Müdürü ise her türlü tedbirin alındığını, endişeye mahal bulunmadığını bildirmiştir.⁹²⁸

Bu olaydan kısa bir süre sonra ise resmî geçidin öncüleri, Garbiye Ortaokulu hizasını geçip 14 Temmuz Kahvesi'nin önüne gelmişlerdi. Türkmenlerin yoğunlukta olduğu halk grubu da resmî törendekilere katılmıştı, ki tam bu sırada bir el silah sesi duyulmuştur.⁹²⁹ 14 Temmuz Kahvesi'nin tam önünde duyulan bu ses, kalabalık içerisindeki silahlı unsurların harekete geçmesine yetmiş, önce taş ve sopalarla halka saldırmaya, akabinde ise halkın üzerine ateş etmeye başlamışlardır. Çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu göstericiler üzerine ateş açan komünistler ve diğer silahlı unsurlar ile askerler, ilk beş dakika içinde 14

⁹²⁴ Zabit, Rıfat, *a.g.m.*, s.28; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.217; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.112,114.

⁹²⁵ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.217.

⁹²⁶ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.107.

⁹²⁷ **A.g.e.**, s.107.

⁹²⁸ “*Turhan Aytul Irak'tan Bildiriyor Kerkük'te Türkler Hunharca Öldürüldü*”, **Milliyet**, 25 Temmuz 1959, s.5; Yılmaz, **a.g.t.**, s.81-82.

⁹²⁹ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.107.

Temmuz Kahvesi basmış, sahibi Türkmen olan Osman Hıdır hunharca öldürülmüşlerdir.⁹³⁰ Bunun üzerine, saat 19.10 ile 19.30 arasında, kalabalık içerisinde çok kanlı çatışmalar cereyan etmiş, şehir bir anda kaosa sürüklenmiştir.

Komünist yanlısı Kerkük Polis Müdürü Casim Mahmut es-Suudi, 15 Temmuz'da Kerkük Valisi'ne gönderdiği 497 sayılı yazısında, olayların başlangıcı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kutlama öncesinde ve tören sırasında Kürtler ile Türkmenler arasındaki düşmanlıktan dolayı, muhtemel kışkırtıcı olayların yaşanmaması için gerekli önlemlerin alındığını bildiren Es-Suudi, saat 19.00 civarında Tören Alayı'nın, Kale tarafındaki yol üzerinden Eski Köprü'ye geldiğini ve burada askeri araçlarda bulunan Türkmenlerin⁹³¹ gösterileriyle karşılaştığını bildirmektedir. Bunun üzerine Polis Müdürü, iki tarafı da ayrı tutarak ve birleşmelerini engelleyerek Tören Alayı'nın devam etmesini sağlamıştır. Akabinde, Bağımsızlık Caddesi'ne⁹³² girerken yaklaşık 60 askerden oluşan ve ellerinde ipler taşıyan ve ters yöne doğru giden bir bölük görmüş ve polisin onları Eğitim Müdürlüğü Caddesi'ne yönlendirmesini sağlamıştır.⁹³³ Ancak Tören Alayı, Bağımsızlık Caddesi'nde yürüyüşüne devam ederken 14 Temmuz Kahvesi'nin önünde silahlar patlamıştır. Ateşi kimin açtığı saptanamamış fakat yürüyüşe katılanlar panik içerisinde iken gruplar birbirlerine saldırmaya başlamış, çatışmalarda taşlar sopalar kullanılmıştır. Askerler ile HMT mensuplarının hemen göstericiler üzerine ateş açmaları sonucunda da olaylar büyümüştür.⁹³⁴

Gerçekten de 19.10 civarında, Osman Hıdır öldürüldükten sonra, Tören Alayı'nın Atlas Caddesi girişinde karşılaştığı ellerinde ipler olan 60 kişilik grup, Osman Hıdır'ın ayaklarına ipler takarak caddelerde sürüklemeye başlamışlardır.⁹³⁵ Ayrıca 14 Temmuz Kahvesi gibi "Bayat Kahvesi" de saldırılara maruz kalmış, Halk Birliği'nin yaptığı "İttihad-ı Şaab" takı hariç Irak bayrakları ile süslenmiş ne kadar tak veya benzeri süs varsa hepsi yakılıp

⁹³⁰ Küzeci, **a.g.e.**, s.56; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.107.

⁹³¹ Askeri araçlarda bulunanların Türkmenler olduğuna ilişkin verilen bu bilginin gerçekten doğru olup olmadığı konusu soru işaretidir. O dönemde 2.Tümen'de görevli olan ve daha sonra Kerkük'te yaşananları kitaplaştıran Yüzbaşı Aziz Kadir Samancı'nın, bu iddianın gerçeği yansıtmadığını eserinde yazdığı ifade edilmiştir. Samancı'ya göre, Polis Müdürü Es-Suudi'nin öne sürdüğü iddia doğru olmadığı gibi bilakis bu araçtakiler Hizmet Bölüğü'nden Kürt ve komünist askerlerdi, bkz. Yılmaz, **a.g.t.**, s.92.

⁹³² Konuyla ilgili kaynakların tamamında olayın geçtiği cadde, Atlas Caddesi olarak gösterilmektedir. Bu yüzden Polis Müdürü'nün Bağımsızlık Caddesi dediği yerin aslında Atlas Caddesi olması gerekmektedir. İsim farklılığının ise olayın öncesinde veya sonrasında caddenin isminin değiştirilmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

⁹³³ Görüldüğü üzere, 60 askerden oluşan ve ellerinde ipler sallayan grup, Polis Müdürü Suudi'nin emriyle Emniyet Müdürlüğü Caddesi'ne sevk edilmiştir. Ancak burada dikkat çeken husus, Samancı'nın verdiği bilgilerden aktarıldığına göre; bu caddenin doğrudan doğruya Atlas Caddesi'ndeki 14 Temmuz Kahvesi'ne çıkıyor olmasıdır. 14 Temmuz Kahvesi ise olayların ilk çıktığı yerdir, bkz. Yılmaz, **a.g.t.**, s.92-93.

⁹³⁴ Yılmaz, **a.g.t.**, s.81-82.

⁹³⁵ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.217; Yılmaz, **a.g.t.**, s.82; "Irak'ta 1000 Kadar Türk Katledildi", **Akşam**, 25 Temmuz 1959, s.1,5; A.g.m., **Milliyet**, 25 Temmuz 1959, s.5.

yıkılmıştır.⁹³⁶

Milliyetçi eğilimli olan Kerkük Emniyet Müdürü Nuri el-Hayat da konu ile ilgili verdiği resmî raporunda; 14 Temmuz Kahvesi'ne varıldığında ellerinde makineli tüfekler ve ipler olan 60 kadar askerin, yürüyüş düzeninde halka doğru ilerlediğini, o anda aniden silah seslerinin duyulmaya başlandığını ve bunun katliamın ilk işareti olduğunu bildirmiştir.⁹³⁷ Bu bilgi de, söz konusu gelişmelerin başlangıcını teyit etmekteydi.

Silah sesleri üzerine korkudan etrafa dağılan halk, kısa bir süre içerisinde evlerine çekilirken, 3 gün 3 gece sürecek olan ve tarihe Kerkük Katliamı olarak geçen hadiseler de başlamış oluyordu.

Pek çok Türkmen hayatını kaybettiği olaylardan yaklaşık iki buçuk saat sonra, 2.Tümen Komutanlığı tarafından saat 21.00'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Ancak bu yasağın sadece Türkmenler için geçerli olduğu sonradan anlaşılmıştır.⁹³⁸

Yasak üzerine Türkmenler evlerine kapanmış, böylece sokaklar katliam için elverişli hale gelmiştir. Hemen emekli polis komiseri Nuri Vali, beraberindekilerle birlikte İmam Kasım Polis Karakolu'nu basarak on sekiz tüfeğe el koymuş ve silahları dışarıda bekleyen komünist Kürtlere dağıtmışlardır. Ardından Eski Köprü'ye doğru koşan Nuri Vali liderliğindeki grup, havaya ateş açarak “*Türkmenler Kürt kardeşlerimizi kesti!*” diye bağıarak Kürtleri Türkmenlere karşı kışkırtmaya çalışmıştır.⁹³⁹ Ayrıca Yedek Subay Nuri Cemil Talabani'nin emriyle Askeri İnzibat elemanları, silahları olmayan Ulusal Cephe üyelerine silah dağıtmıştır.⁹⁴⁰ Zaten Beyrut, Şam ve Kahire gazetelerinden aktarılarak yapılan haberlerde, komünistlerin teşviki ile 2.Tümen Komutanlığı'na bağlı askerlerin de isyana katıldığı, bu sayede komünistlerin şehrin kontrolünü eline geçirdiği bildirilmekteydi.⁹⁴¹

Caddeleri dolduran polis, asker, silahlı komünistler ve Kürtler, bundan sonra, geceyi Türkmenlerin evlerine baskınlar yaparak geçirmişlerdi. Birçok Türkmen ileri geleni bu baskınlarda Tümen Komutanlığınca istendikleri gerekçesiyle evlerinden çıkarılarak tutuklanmış ve kurşuna dizilmek, ayaklarına ip bağlanmak, taşıtların arkasında sürüklenmek, bazıları da asılmak suretiyle öldürülmüştür.⁹⁴²

⁹³⁶ Zabit, Rifat, *a.g.m.*, s.28; Küzeci, *a.g.e.*, s.56,59; Hüzmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.112-113.

⁹³⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s.82.

⁹³⁸ Zabit, Rifat, *a.g.m.*, s.28; Küzeci, *a.g.e.*, s.56; Hüzmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.113.

⁹³⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s.83.

⁹⁴⁰ Hüzmülü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.113.

⁹⁴¹ “*Irak'ta İkinci Tugay İkinci Defa İsyana Etti*”, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1959, s.5; “*Kerkük'te Yeniden Karışıklıklar Çıktı 100den Fazla Ölü Var*”, **Vatan**, 20 Temmuz 1959, s.1; “*Kerkükte Komünistler Türkleri Asıyor*”, **Son Posta**, 20 Temmuz 1959, s.7.

⁹⁴² İzzettin) K(erkük), “*Kerkük Katliamının 4. Yıldönümü*”, **Türk Kültürü**, Sa.9, Temmuz 1963, s.61; “*Kerkükteki Katliamın Tüpler Ürperten Taşılâtı*”, **Son Posta**, 25 Temmuz 1959, s.7; *A.g.m.*, **Akşam**, 25 Temmuz 1959, s.5.

Önde gelen Türkmen liderlerinden emekli Albay Ata Hayrullah bunlardan biriydi. Evine birkaç silahlı asker tarafından baskın yapılan Hayrullah, 2.Tümen Komutanı'nın kendisi ile görüşmek istediği belirtilerek evinden çıkarılmış ve işkenceler yapıldıktan sonra vurularak öldürülmüştür. Cesedi, elektrik direğine asılmıştır. Belirtildiğine göre, saldırganlar Ata Hayrullah'ı öldürüp astıktan sonra etrafa “*Alın Türkmen etinden kilosu...*” şeklinde bağırıyorlardı.⁹⁴³

Görüldüğü üzere, Türkmenlere akıl almaz işkenceler yapılıyor, ölmüş insanlara dahi vicdanlara sığmayacak eziyetlerde bulunuluyordu. Öyle ki tutuklanan Türkmenlerin bazıları ayaklarına ip bağlanarak sürüklendikleri gibi ölen insanların üzerinden araçlarla geçilmekteydi. Hatta bazıları yine tutuklandıktan sonra ayaklarına ipler takılarak, ters yönde hareket eden iki ayrı araca bağlanmak suretiyle iki parçaya ayrılmışlardı. Cahit Fahrettin ve Zübeyr Çaycı isimindeki Türkmenler bu şekilde öldürülenlerdendi. Çeşitli şekillerde yaralananlar ise hastaneleri doldurmuştu. Gece evlerinden alınarak götürülen veya tutuklananların akıbetleri de o gün için belli değildi ve bunların sayısının yüzlerle ifade edildiği belirtiliyordu.⁹⁴⁴

Katliamın ikinci ve üçüncü günlerinde (15-16 Temmuz 1959), komünistlerle Kürtler, daha sistemli ancak daha ağır bir biçimde eylemlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. 4.Tugaya bağlı Kürt askerler, Türkmenlere ait olan Atlas ve Alemeyn Sinemaları ile Kale'deki bazı Türkmen evlerini havan toplarıyla yerle bir etmiş⁹⁴⁵, gerekçe olarak da buralardan kendilerine ateş edildiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Kerkük Emniyet Müdürü'nün, 27 Temmuz günü Bağdat'a gönderdiği 6857 sayılı mektubunda, bu iddianın yalan olduğunu ve kendisinin bu konuda suçlu olarak Gençlik Birliği ile HMT'yi gördüğünü ifade ettiği belirtilmektedir. Üstelik bombalama olayından sonra Alemeyn Sineması'nın sahipleri olan Mehmet ve Selahattin Avcı, evlerinden alınarak öldürülmüşlerdi.⁹⁴⁶ Emniyet güçleri ise bu olaylara karşı hiçbir müdahalede bulunmamışlardı.⁹⁴⁷

Türkmenler, katliamın ikinci ve üçüncü gününde, birinci günden çok daha fazla kayıp vermişlerdir. Kasım Neftçi, Cahit Fahrettin, Emel ve Nihat kardeşler başta olmak üzere daha birçok Türkmen bu günlerde kurban edilenler arasındaydı.⁹⁴⁸

Katliam süresince Türkmenlere ait ev, mağaza ve dükkanlar da yağma edilmekten

⁹⁴³ Küzeci, **a.g.e.**, s.57-58.

⁹⁴⁴ K(erkük), “*Kerkük Katliâmının 4. Yıldönümü*”, s.61; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.218; *A.g.m.*, **Akşam**, 25 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁴⁵ Zabit, Rıfat, *a.g.m.*, s.29; *A.g.m.*, **Son Posta**, 20 Temmuz 1959, s.7; “*Kerkük'te Komünistlerin Türklere Yaptığı Zulüm*”, **Ulus**, 25 Temmuz 1959, s.3; Küzeci, **a.g.e.**, s.60.

⁹⁴⁶ Yılmaz, **a.g.t.**, s.84; Küzeci, **a.g.e.**, s.60.

⁹⁴⁷ *A.g.m.*, **Son Posta**, 25 Temmuz 1959, s.7.

⁹⁴⁸ Küzeci, **a.g.e.**, s.61.

kurtulamamıştı.⁹⁴⁹ Dahası, toplanan eşya ve malların kamyonlarla kuzey bölgelerine taşındığının görüldüğü bildirilmekteydi.⁹⁵⁰

Kerkük şehir merkezindeki katliamı öğrenen çevre köy ve kasabadaki Türkmenler ise silahlarına sarılarak Kerkük'e gitmeye karar vermişler ancak şehrin etrafındaki komünist ve Kürt askerler tarafından etkisiz hale getirilerek Kerkük'e girmelerine izin verilmemiştir. Hatta Tuzhurmatu kuşatılmış, tüm çevre yollar tutulmuştu.⁹⁵¹ Şehrin tüm giriş-çıkış yollarını kapatan Kürt ve komünist askerler, Türkmenlerin şehre girişine izin vermezken kendilerinden olanların desteğini kabul ederek şehre sokmuşlardı.⁹⁵²

General Kasım'ın Kerkük'teki gelişmeleri öğrendikten sonra olayların bastırılması amacıyla bölgeye sevkettiği askeri kuvvet, Kerkük'e ulaşmadan önce, saldırganlar pek çok Türkmen'i ve liderlerini öldürmüşler, işyerlerini, dükkanlarını ve evlerini ateşe vermişlerdi. Binalarda çıkan yangınların söndürülmesi için Irak Petrol Şirketi'nden gönderilen itfaiye ise yine saldırganlar tarafından yakılmıştı. 2.Tümen Komutanlığı'nın hastaneyi arayarak Tümen Komutanlığı binası yakınında, direklere asılmış olan cesetlerin indirilmesini ve defnedilmesini istemesi üzerine gönderilen ambulanslar da kundaklanmış, dolayısıyla cesetler kaldırılamamış ve üç gün boyunca Kerkük sokaklarında kalmıştır.⁹⁵³

Bağdat ve Karahan'dan yola çıkmakla birlikte Kerkük'e ancak 17 Temmuz'da ulaşan Kasım'ın gönderdiği askeri birlikler, 18 Temmuz günü duruma hakim olabilmişlerdir.⁹⁵⁴ Askeri kuvvet, çoğu Kürtlerden oluşan 4.Tugay askerlerinin silahlarını toplamış ve şehirde asayişi sağlayarak, Türkmenlere yapılan bu toplumsal kıyımı durdurmuşlardır. Bağdat'tan gelen birliklerin Kerkük'e girer girmez doğrudan 4. Tugay'a yönelerek buradaki askerlerin silahlarını ellerinden alması ve bu askerlerin daha çok Kürtlerden oluşması, katliamdan Kasım'ın haberi olduğu ihtimalini güçlendirirken aynı zamanda olayın başlıca sorumlularının da Kürtler olduğunu ortaya koymaktaydı.⁹⁵⁵

Sonuçta, üç gün boyunca devam eden bu katliam, Kerküklü Türkmenlerin hafızalarına hiçbir zaman silinmeyecek şekilde kazınmıştır.

⁹⁴⁹ "Irak'ın Kerkük Şehrinde Kızıllar İdareyi Ele Aldı", **Hürriyet**, 20 Temmuz 1959, s.5; *A.g.m.*, **Son Posta**, 20 Temmuz 1959, s.7; *A.g.m.*, **Akşam**, 25 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁵⁰ K(erkük), "Kerkük Katliamının 4. Yıldönümü", s.61; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.218-219.

⁹⁵¹ Küzeci, **a.g.e.**, s.61.

⁹⁵² Zabit, Rıfat, *a.g.m.*, s.29.

⁹⁵³ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.108-109.

⁹⁵⁴ *A.g.m.*, **Son Posta**, 25 Temmuz 1959, s.7.

⁹⁵⁵ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.108,109; Yılmaz, **a.g.t.**, s.87.

2.4.2.3. Kerkük Katliamı ve General Abdülkerim Kasım

Irak Başbakanı General Abdülkerim Kasım'ın Kerkük Katliamı'nı ne zaman öğrendiği konusunda kesin bir tarih verilememektedir. Elde edilen bilgilere göre, katliam sırasında Türkmen ileri gelenlerinden Abdullah Abdurrahman, Kerkük'ten kaçmayı başararak Bağdat'a ulaşmış ve Abdülkerim Kasım'a şehirde yaşanan korkunç olayları anlatmıştır. Odasına hapsedilmek suretiyle gözetim altında tutulan Kerkük'teki 2.Tümen Komutanı Mahmut Abdürrezzak da önüne çıkan ilk fırsatta Kasım'ı arayarak yardım istemiştir. İlk haberi veren bu iki kaynak dışında, olaylardan önce veya katliamın ilk günü, Kasım'ı bilgilendirecek herhangi bir istihbarati bilginin kendisine ulaştırılmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Kasım'ın katliamdan 15 veya 16 Temmuz günü haberdar olmuş olması gerekir. Kerkük'ün etnik kimliğinin değiştirilmesi yönünde uygulanan katliamdan böylelikle haberdar olan Kasım ise ancak bundan sonra harekete geçmiş, gönderdiği askeri birlikler de 17 Temmuz günü akşam üzeri Kerkük'te ulaşmışlardır.⁹⁵⁶

Oysa gerek Kerkük'teki idari mercilere gerekse Bağdat'taki Kasım Hükümeti'ne, zamanında ve acil bir şekilde, yaşanmaya başlanan gelişmeler hakkında bilgi verilmemesi imkansızdır. Şehrin önde gelen yöneticilerinin bazıları bizzat Tören Alayı'nın içinde yer almışlardı. Yöneticilerin olaydan haberdar olmamaları, bu sebepten ötürü Kasım'a haber verememeleri mümkün değildir. Kerkük valisi, belediye başkanı, emniyet müdürü, polis müdürü gibi idari yöneticilerin en kısa süre içerisinde mevcut gelişmeleri Kasım'a aktarmaları gerekiyordu. Eğer ki aktarılmamışsa bu durum Kerkük'teki yöneticilerin, aktarıldığı halde Kasım Hükümeti herhangi bir girişimde bulunmamışsa o zaman da Kasım'ın bu katliamla bağlantısı olduğu, en azından katliama göz yumdukları sonucu çıkmaktadır.

O dönemin şartlarına göre iletişimin zayıf olması ve hadiselerin büyük bir gizlilikle planlanmasının Kasım'ın haberdar edilmesini geciktirmiş olabileceği ihtimalleri üzerinde durulmaktadır. Hatta, Kasım'ın istihbarat teşkilatının dahi Kerkük'teki hadiselerden habersiz olduğu ileri sürülmüştür.⁹⁵⁷ Ancak Kasım'ın, 14 Temmuz kutlamalarından birkaç gün önce, 6 Temmuz'da, "*İhtilâle teşebbüs etmiş bir şahıs, tertip ve tecavüzlere karşı daima uyanıktır. Resmi makamlar duruma hâkimdir ve Cumhuriyet aleyhine içeriden veya dışarıdan gelecek bir suikaste karşı koymağa hazırdır*"⁹⁵⁸ açıklamasında bulunması, 8 Temmuz'da yaptığı bir diğer konuşmada, "*Irak memleket dahilinde herhangi bir komployu derhal boşa çıkaracak*

⁹⁵⁶ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.108; Yılmaz, **a.g.t.**, s.86.

⁹⁵⁷ "*Kerkük Katliâmının 6. Yılı, Katliam Kahpece ve Hunharca Yapılmıştı*", **Yeni İstanbul**, 17 Temmuz 1965, s.5; Yılmaz, **a.g.t.**, 86.

⁹⁵⁸ "*Irakta İkinci Bir Umumi Af Çıkarıldı*", **Son Posta**, 7 Temmuz 1959, s.3.

kuvvete sahiptir” demesi⁹⁵⁹, ayrıca komünistlerle Kasım aleyhtarlarının bu gösterilerden istifade edebileceğine dair bazı istihbaratlar alan hükümetin tüm ülkede geniş çaplı önlemler aldığı ifade edilmesi⁹⁶⁰ Kasım’ın kendine güvendiğini ve yeterli istihbarat kaynaklarına sahip olduğunu göstermektedir, ki bunlar da söz konusu iddiaları çürütmektedir.

Ayrıca Kasım tarafından sevk edilen birliklerin Kerkük’e gelmesi, anlaşılacağı üzere, bir gün veya daha fazla sürmüştür. Yani katliamın başladığı 14 Temmuz gününden tam üç gün sonra ve onlarca kişinin ölümünün ardından Kerkük’e ulaşmışlardır. Oysa Kerkük’e yakın mesafede bulunan birliklerin buraya sevk edilerek, aynı gün olay yerine ulaşması sağlanabilirdi. Böylelikle ölü sayısının daha az olması sağlanabilirdi.

Dolayısıyla Kerkük Katliamı’nın Kasım tarafından zamanında önlememesinin farklı bir gerekçesi olmalıdır. Zamanında haber alınmadığı bu yüzden de olayların önüne geçilemediği bilgileri, yeterli delil ve kanıtlardan yoksun olduğu için inandırıcılıktan uzaktır.

Buna karşın, Kasım’ın özellikle son dönemlerde arasının açıldığı ve kendilerini tasfiye etmenin yollarını aradığı komünistlere karşı bir temizlik hareketinde gerekçe olarak kullanılmak üzere bu katliama hemen müdahale etmediği ve böyle yaparak bir nevi izin verdiği ihtimali üzerinde durulabilir. İstenmeyen fakat akla daha yakın gelen bu ihtimal neticesinde Kasım, komünistleri ve müttefiklerini suçlayacak birçok önemli gerekçe elde etmiş olacak, bu sayede şimdiye kadar aşırılıklarına ses çıkaramadığı komünistlerle müttefiklerini etkisiz hale getirebilecektir.

2.4.2.4. Katliamın Sonuçları ve Yapılan Soruşturmalar

Üç gün boyunca süren katliamın sonuçları gerçekten ürkütücüdür. Katliamın ilk günü 14 Temmuz Kahvesi önünde olayın meydana geldiği saatlerde 12 Türkmen öldürülmüş, birçok kişi yaralanmıştır.⁹⁶¹ Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından 25 Temmuz’da açıklanan tebliğde, otuza yakın Türkmen’in hayatını kaybettiği belirtiliyordu.⁹⁶² Irak’ın Ankara Büyükelçisi ise Kerkük’te öldürülen Türkmenlerin sayısını 28 olarak vermişti.⁹⁶³

Bununla birlikte Kerkük Polis Müdürü Es-Suudi’nin 15 Temmuz’da Kerkük Valisi’ne gönderdiği 497 sayılı resmî raporda, Türkmenlerden 20 kişinin öldüğü, 130 kişinin yaralandığı, ayrıca Türkmenlere ait olan 70 dükkan ve gazinonun da yağmalandığı⁹⁶⁴, tüm

⁹⁵⁹ “*Irak Başvekili General Kasım İdama Taraftar Olmadığını Söyledi*”, **Son Posta**, 9 Temmuz 1959, s.3; “*General Kasımın Beyanati*”, **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1959, s.3.

⁹⁶⁰ “*Irak İhtilâlin İlk Yıldönümünü Bugün Kutluyor*”, **Milliyet**, 14 Temmuz 1959, s.5; A.g.m., **Vatan**, 14 Temmuz 1959, s.1; A.g.m., **Son Posta**, 14 Temmuz 1959, s.7.

⁹⁶¹ Yılmaz, **a.g.t.**, s.87.

⁹⁶² “*Kerkük Hâdiseleri Hakkında Dışişleri Bir Tebliğ Yayınladı*”, **Vatan**, 26 Temmuz 1959, s.1.

⁹⁶³ “*Irak’da Yeniden Kargaşalık Çıktı*”, **Yeni Sabah**, 27 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁶⁴ Talabani, **a.g.e.**, s.97.

bunları ise HMT'nin yaptığı bildiriyordu. Kerkük Emniyet Müdürü ise 30 Temmuz'da, tespit edilen ölü sayısının 32 olduğunu ancak halen çalışmaların devam ettiği yerlerde defnedilmiş olan 20 ölünün daha bulunduğunu belirtmişti.⁹⁶⁵ Başbakan Kasım da 2 Ağustos'ta yaptığı açıklamada, ölü sayısının 79'a ulaştığını açıklamış fakat, daha sonra bu sayıyı 31'e indirmiştir. Değişikliğin nedeni olarak, her bir cesedin farklı açılardan çekilmiş fotoğraflarının kendilerini yanıltmış olması gösterilmiştir. Yani bir cesedin birden fazla fotoğrafının bulunması, farklı kişiler olduğu yönde düşünülmesine sebep olmuştu. Yaralılarla ilgili en son açıklanan resmi rakam ise 130 idi.⁹⁶⁶ Ayrıca Prof. Dr. Nuri Abdülhamit el-Ani'nin kitabında, katliamdaki ölü sayısının 31, yaralı sayısının 251, talan edilen ev sayısının 60, yakılan ev sayısının 70, kamu kurum ve kuruluşların sayısının da 17 olarak verildiği belirtiliyordu. Avrasya Türk Dernekleri Federasyon Başkanlığı tarafından hazırlanan şehitler albümünde ise katliamda öldürülen 32 Türkmen'in isimleri yazılıydı.⁹⁶⁷

Türk basınının önde gelen gazetelerinden biri olan Milliyet Gazetesi, 22 Temmuz'da, gelişmelerin yerinden takip edilmesi amacıyla, 14 Temmuz İhtilali sırasında Irak'a giderek General Kasım ile ilk mülakatı yapan muhabiri Turhan Aytul'u Irak'a göndermiştir.⁹⁶⁸ Aytul'un verdiği bilgilere göre, Kerkük'teki katliam sırasında sadece Türkmenler öldürülmemiş, Kürtlerden de hayatını kaybedenler olmuştur. Ancak bu kişiler katliamın hedefi olarak değil, katliamdan sonra yaptıkları yağmalar sırasında mal paylaşımından ötürü çıkan sürtüşmelerden dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir.⁹⁶⁹

Bu çerçevede, daha sonra yapılan araştırmalarla birlikte, katliamda öldürülen Türkmenlerden isimleri ve meslekleri tespit edilebilenler şöyledir;

Tablo 2.1: 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'nda Öldürülen Türkmenlerin Listesi

	Adı Soyadı	Mesleği	Kullanılan Kaynaklardan Kaçında İsmi Geçiyor
1	Abbas Kadir	Öğrenci	3
2	Abdulgani Seyit Mehmet		1
3	Abdulhalik İsmail	Öğrenci	4
4	Abdullah Ahmet	İşçi	1
5	Abdullah Ali Beyatlı	Teknisyen	4
6	Adil Abdülhamit	Öğretmen	3
7	Adil Abdülmecit	İşçi	1
8	Ali Neftçi	Serbest Meslek	3

⁹⁶⁵ Yılmaz, a.g.t., s.87-88.

⁹⁶⁶ "Kerkük'te 41 Türk Dirî Dirî Gömülmüştü", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1959, s.1.

⁹⁶⁷ Yılmaz, a.g.t., s.88.

⁹⁶⁸ "Milliyet Irak'ta", **Milliyet**, 22 Temmuz 1959, s.1.

⁹⁶⁹ A.g.m., **Milliyet**, 25 Temmuz 1959, s.5.

9	Ata Hayrullah	Emekli Albay	4
10	Cahit Fahrettin	Öğrenci ve memur	4
11	Cihat Fuat Muhtar	Öğrenci	4
12	Cuma Kamber	Teknisyen	4
13	Emel Fuat Muhtar	Öğrenci	4
14	Enver Abbas	Öğrenci	4
15	Fatih Yunus Ali	Petrol Teknisyen	4
16	Seyit Gani Nakip	Memur	4
17	Habib Ali	İşçi	1
18	Hacı Necmettin Abdullah	Serbest Meslek	1
19	Hacı Necim Mehmet	Serbest Meslek	3
20	Halil Şakir (Türkmen)	Serbest Meslek	3
21	Hasib Ali	İşçi	4
22	İbrahim Hamza	Kasap	3
23	İbrahim Ramazan	Tamirci	4
24	İhsan Hayrullah	Emekli Tabib Albay Dr.	4
25	Kemal'in annesi olarak bilinen yaşlı bir kadın	Ev Hanımı	3
26	Kasım Neftçi	Arazi Sahibi	4
27	Kazım Abbas Bektaş	Öğrenci	4
28	Kemal Abdüssamet	Mühendis	4
29	Mehmet Avcı	Memur	4
30	Nihat Fuat Muhtar	Öğretmen	4
31	Nurettin Aziz	İşçi	4
32	Osman Hıdır	Kahve Sahibi (14 Temmuz Kahvesi)	4
33	Sadık Kaleli		1
34	Selah Terzi	Terzi	2
35	Selahattin Avcı	Atlas Sineması'nın Sahibi	4
36	Selahattin Kayacı	İşçi	2
37	Selah(attin) Köprülü	Polis	3
38	Sıddık Rıza	İşçi	1
39	Şakir Zeynel	Kahve Sahibi	4
40	Zubeyr İzzet Çaycı	Kahve Sahibi	4

Kaynak: "14 Temmuz Şehidlerimizin Bazılarının İsim ve Meslekleri", **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.8; Yılmaz, **a.g.t.**, s.88-89; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.109-110; Küzeci, **a.g.e.**, s.64-65.

Görüldüğü üzere, Kerkük Katliamı'nda öldürülenlerden 40 kişinin ismi tespit edilebilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu sayı ve isimlerin eksik veya fazla olması ihtimal dahilindedir. Bazılarının isimlerinin birbirine çok benzer olması hatalı tespitlerin yapılmasına sebep olabileceği gibi Arapça'da aynı şekilde yazılan isimlerin farklı okunmasından

kaynaklanan yanlışlıklar nedeniyle de Türkçe'ye ayrı kişilerin isimleri biçiminde aktarılmış olma ihtimali bulunmaktadır. Öldürülenler arasında yer aldığı belirtilen Fethullah Yunus veya Fatih Yunus buna örnek gösterilebilir. Verilen listede ismi bulunan Fatih Yunus Ali⁹⁷⁰ ile bu kişilerin aynı şahıslar olduğu düşünülerek Fethullah Yunus listeye alınmamıştır. Eğer ki bu kişiler farklı şahıslar ise o zaman listeye bir kişi daha eklenmiş olur, ki o zaman da sayı 41'e yükselir.

Ayrıca, katliamdan aylar sonra Türk basınında çıkan haber ve değerlendirmelerde, Kerkük Katliamı'na ilişkin bilgiler verilirken, öldürülen Türkmenlerin sayısı, sürekli ve istikrarlı bir biçimde “150 civarında” gösterilmiştir.⁹⁷¹

Bilançosu bu kadar ağır olan bir hadise hakkında akıllarda bazı soru işaretleri uyanmaktadır. Sorulardan en önemlisi, uzun bir zamandır kendilerine sürekli baskı yapılan ve bunu her fırsatta dile getirmeye çalışan Türkmenlerin, neden silahlı gruplar ile kendilerine karşı tepki besleyen unsurların 14 Temmuz kutlamalarından yararlanarak çeşitli eylemlere girişebileceklerini düşünmedikleridir. Bu ihtimal üzerinde durarak neden buna dönük tedbirler almamışlar ve niçin hazırlıksız yakalanmışlardır?

Türkmenlere göre, uzun yıllardır ciddi bir teşkilatlarının olmaması bu soruların temel cevabıdır. Ayrıca tedbirsizliğin, Türkmen toplumunun yapısı ve yaşadıkları coğrafi bölge ile de alakalı olduğu söylenmektedir. Genellikle şehirlerde yaşayan eğitim ve kültür seviyesi yüksek bir toplum olan Türkmenler, kendilerine ters düşecek şekilde herhangi bir silahlı organizasyon teşebbüsünden kaçınmışlardır. Kaldı ki, 14 Temmuz İhtilali'nden bu güne kadar komünist güçler ile emniyet ve askeri kuvvetler, Türkmenlerin ev ve işyerlerine önemli oranda baskınlar düzenleyip silah aramalarında bulunmuşlar, hatta ruhsatlı silahlarına dahi el koymuşlardı. Üç ay önce iki binden fazla Türkmen'in tutuklanıp sürgüne gönderildiği ve bunların katliamdan çok kısa bir süre önce serbest bırakıldığı da unutulmamalıdır. Tüm bu şartlar altında Türkmenler, böylesi bir ihtimali düşünecek durumda olmadıkları gibi bunun olacağını tahmin etseler bile gerekli tedbirleri alacak konumda değillerdi. Oysa saldırganların yıllarca teşkilatlandıkları, devletten ve dış güçlerden maddi ve lojistik destek aldıkları belirtilerek, ülkedeki komünizm ideolojisi altında her türlü eylemi yapabilecek olanağa sahip

⁹⁷⁰ “Fatih Yunus Ali” ismi, Yılmaz'ın bu konu ile ilgili yaptığı tez çalışmasında geçmektedir, bkz. Yılmaz, **a.g.t.**, s.88; Bununla birlikte diğer bir kaynaktan, soyadı şeklindeki “Ali” adı geçmeden sadece “Fatih Yunus” ismi verilmiştir, bkz. “14 Temmuz Şehitlerimizin...”, s.8. Bununla birlikte Hürmüzlü, Fatih Yunus değil “Fethullah Yunus” adını vermektedir, bkz. Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.110. Bu kişilerin mesleklerinin de birbiriyle örtüşmesi neticesinde Fatih Yunus ile Fethullah Yunus'un aynı kişiler olabileceği ihtimali akla gelmektedir.

⁹⁷¹ “Iraklı Türkler Anayasa Teminatı Talep Ediyorlar”, **Ulus**, 4 Ocak 1960, s.3; “Bağdatta 14 Temmuz Günü”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1960, s.1,7; M.Feridun Bellisar, “Irak Hâdiseleri”, **Hürriyet**, 21 Mart 1961, s.2.

oldukları ifade edilmektedir.⁹⁷²

Kerkük'teki katliamın seyri ve daha sonra elde edilen bilgiler, katliamın planlı ve düzenli bir şekilde, bilerek ve isteyerek gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur. Emniyet Müdürü'nün Bağdat'a gönderdiği bir başka raporda, Ulusal Cephe'den emekli Davut el-Cebbari, Gençlik Birliği üyesi Abdülcebbar Piruzhan ve içlerinde Askeri İnzibat Birliği'nden birçok kişinin de bulunduğu bir grup ile 2.Tümen girişinde ve Memurlar Kulübü'nde kendilerine düşman gördükleri Türkmenleri öldürmeyi planladıklarının açığa çıkmış olduğunu bildirmiştir.⁹⁷³

Ulusal Cephe'ye mensup bazı kişilerin, ailelerinden, 14 Temmuz gününden önce mutlaka Kerkük'ü terk etmelerini istedikleri yolundaki bilgiler de yine başka bir delil olarak gösterilmektedir. Kerkük Belediye Başkanı Maruf Berzenci'nin Namık Ağa Davudi'ye bu tarz beyanlarda bulunduğu belirtilmesi ise bunun temel dayanağıdır. Ayrıca Belediye Başkanı Berzenci, belediye araçlarını kullanarak, Kürt köylerinden insanları Kerkük'e taşıtmaya başlamıştı. Hatta Karahasan Bucağı Polis Komiseri bu araçlardan birinin şoförünü tutuklayarak araca el koymuştu.⁹⁷⁴ Ulusal Cephe'nin yayınladığı bütün bildirimler Belediye Başkanlığı matbaalarında basılıp, başkanın talimatıyla dağıtılıyordu ve belediyenin çıkardığı Gavurbağı Gazetesi bu cephenin idaresine tahsis edilerek propaganda aracı olarak kullanılmasına müsaade edilmişti. Cephe'ye ait duyuruların askeri araçların taşıdığı hoparlörlerle anons edilmesi, katliam sırasında öldürülenlerin cesetlerinin askeri araçlara bağlanarak sokaklarda sürüklenmesi, yağma edilen malların taşınma işlemlerinde sivil kamyonların yanı sıra yine askeri araçların kullanılması da Cephe ile Belediye Başkanlığı'nın ve ordu birliklerinin ortak hareket ettiğini gösteren temel kanıtlardır.⁹⁷⁵

19 Temmuz 1959 tarihinde, Türkmenler adına Şakir Sabir Zabit ile Tahsin Rıfat tarafından Abdülkerim Kasım'a verilen muhtırada ise şu bilgilere yer verilmekteydi;

“Bizim, Cumhuriyet dönemindeki bir tek suçumuz, bazı cihetlerin oyununa gelmemek, onların fikrine katılmamak olmuştur. Bu sebepten ve başka sebeplerden dolayı son Kerkük trajedisi yaşanmıştır.

Bizim emin olduğumuz bir husus vardır. O da bazı grupların, bölücü emellerine engel olan Türkmenleri yok etme planları ve gayretidir. Kerkük'ün ikinci ordu eski komutanı, vatan haini ve oportünist Davut el-Cenabi zamanında Kerkük'te cereyan eden olaylar, yıkıcı ve düzen düşmanlarının kötü emellerine bir delil teşkil ediyordu.

⁹⁷² Habib Hüzmüzlü, “1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.20.

⁹⁷³ Yılmaz, **a.g.t.**, s.85.

⁹⁷⁴ Şakir Sabir Zabit, Tahsin Rıfat, “14 Temmuz Katliamı Üzerine Irak Hükümetine Verilen Muhtıra”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.29; Hüzmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.113-115.

⁹⁷⁵ Zabit, Rıfat, “14 Temmuz Katliamı Üzerine...” , s.29.

Kerkük'ün yaşadığı işkence ve sıkıntıları Irak'ın diğer bölgeleri eski dönemin en karanlık günlerinde dahi yaşamamıştır. Bu zulüm dalgası sadece Türkmenleri hedef almıştır. Adı geçen komutan Türkmenlerden bin kişiyi aşan bir grubu keyfi şekilde hapse tıkamış, ikinci ordu kışlalarının karanlık köşelerinde subay ve erleri marifetiyle korkunç işkencelere tabi tutmuştur. Komutanın gözü önünde gerçekleşen bu işkence ve gadre Savcı Putrus Marogi, Mahkeme Başkanı Avni Yusuf, Emniyet eski Müdür Vekili Şeyh Rıza Gulani de nezaret etmişlerdir.” Muhtıradan ayrıca, sorumluların silah ve cephane arama maksadıyla Türkmenler üzerine geniş çaplı operasyonlar düzenledikleri, Türkmenleri ihanetle suçlamaya kalkıştıkları belirtilmekte, ancak aramalarda ruhsatlı birkaç silah ve av tüfeğinin dışında hiçbir silah bulunamadığı ifade edilmektedir. Gasbedilen ruhsatlı silahlar da dahil birçok silah ve mühimmat ise komünistlerle Kürtlere dağıtılmış, HMT ve yıkıcı örgütler silahlandırılmıştı.⁹⁷⁶

Türkmenler ayrıca, bir daha böylesi olayların tekrarlanmaması için Kasım Hükümeti'nden bazı isteklerde bulunmuşlardır. Buna göre; 1- 2.Tümen Komutanlığı'na sadakatli bir komutanın tayin edilmesini, 2- Kerkük Valiliği'ne otoriter bir idarecinin getirilmesini, 3- Katliamı yapan ve komünistlerin kontrolü altında bulunan HMT'nin dağıtılmasını, 4- Bir tahkik komisyonunun kurulmasını, 5- Kerkük'teki hükümet dairelerinde bulunan şimdiki rejim aleyhtarı komünist unsurların tasfiye edilmesini, 6- Komünist temayüllü eski 2.Tümen Komutanı Davut el-Cenabi'nin Kerkük'ten uzaklaştırdığı Türkmen memur ve öğretmenlerin tekrar vazifelerine iade edilmelerini, 7- Türkmenlerin de geçici Irak Anayasası'nda yer almasını istemişlerdir.⁹⁷⁷

Kerkük Katliamından sonra benzer olayların tekrarlanabileceğine ilişkin bazı bilgilerin de verildiğini belirtmek gerekir. Kerkük Emniyet Müdürü, 27 Temmuz 1959'daki 6858 sayılı mektubunda; Gençler Birliği'ni eylemlerden suçlu bulduğunu belirtirken aynı zamanda katliam sırasında değil de daha sonra şehirdeki bazı evlere işaret konulduğunu, bu durumun tıpkı katliam günlerinde yaşandığı gibi Türkmenlerde evlerinden alınarak öldürülecekleri veya tutuklanacakları korkusunu yarattığını bildirmiştir. Üstelik, bu korkudan 400 kadar Türkmen ailenin Bağdat'a kaçtığını ifade etmiştir. Birkaç gün sonra ise IKP'ye bağlı bir gazete konuyla ilgili olarak, bu işaretleri elektrik idaresinin kendine has maksatlarla koyduğunu yazmıştır.⁹⁷⁸

Bu durum, korkutulan ve sindirilen Türkmenlerin Kerkük'ten ayrılmaya başladıklarını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Her ailenin en az üç kişiden müteşekkil olduğu düşünülürse, bir anda 1200 Türkmen'in şehri terk ettiği görülür. Bu ise komünistler ile

⁹⁷⁶ Zabit, Rıfat, *a.g.m.*, s.28.

⁹⁷⁷ “Kerkük Türklerinin Kasımdan İstedikleri”, **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1959, s.3; “Irak Türkleri Kasımdan Bazı Dileklerde Bulundu”, **Ulus**, 8 Ağustos 1959, s.3; “Kerküklü Türkler Kasımdan Ne Taleplerde Bulunuyor”, **Son Posta**, 8 Ağustos 1959, s.3.

⁹⁷⁸ Yılmaz, **a.g.t.**, s.85.

Kürtlerin amaçlarına ve bu amaca ulaşmak için benimsedikleri yöntemlere uygun düşmektedir. Yani, Türkmenlerin başka bölgelere göç etmeleri sağlanarak şehrin Türkmenlerden arındırılması.

Zaten katliam öncesindeki baskılardan ötürü azımsanmayacak kadar Türkmen ailesi, Kerkük'ü terk ederek Bağdat başta olmak üzere diğer bölgelere göç etmişti.⁹⁷⁹ Ardından, yaşanan kanlı hadiseler, tam anlamıyla emniyetten yoksun hale gelen Kerkük'ten kaçışları başlatmıştı. Bahsedilen belgede de aynı derecede göçlerin devam ettiği belirtiliyordu. Gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda, söz konusu göçlerin devam edeceği ifade edilmekteydi.⁹⁸⁰ Dahası, göçler sadece yurt içi ile sınırlı kalmamakta, çevre ülkelere de ilticalar yaşanmaktaydı. Özellikle Temmuz ayı sonlarında, komünistlerin baskılarına maruz kalan birçok Türkmen ailesinin kabileler halinde Türkiye sınırına doğru kaçtıkları ve Irak'taki Zaho bölgesine ulaşarak Türkiye'ye kabul edilmeleri için Cizre'deki resmi makamlara müracaat ettikleri yolunda verilen bunu doğrulamaktaydı.⁹⁸¹

Sonuç olarak, devam eden baskıların ve bu baskılara dayanamayan Türkmenlerin, göç etmek suretiyle artık Kerkük'ü boşaltmaya başladıkları açık bir hal almıştır. Bu ise, 14 Temmuz İhtilali'nin birinci yıldönümünde yaşanan olayların, birçok insanın hayatına mal olmasının dışında, Türkmenleri etkileyen en önemli sonuç olarak değerlendirilebilir.

19 Temmuz'da Bağdat Radyosu'nda bir konuşma yapan Irak Askeri Valisi Ahmet Salih el-Abdi; Kerkük'teki çatışmaları doğrularak, ihtilalin yıldönümünün kutlandığı sıralarda yapılan ülkedeki barış ve huzuru bozmaya yönelik bu tür eylemleri kınadığı belirtmiştir. Kerkük'teki olayları araştırmak üzere özel bir komisyonun kurulacağını da söyleyen Abdi, suçluların kısa süre içerisinde tespit edileceğini açıklamıştır.⁹⁸²

Irak Askeri Valisi El-Abdi'nin bahsettiği özel komisyon, Kasım Hükümeti'nin emri ile olayların hemen akabinde Askeri Harekat Müdürü Tuğgeneral Abdurrahman Abdusettar başkanlığında oluşturulmuştur. Derhal incelemelere başlayan Tahkikat Komisyonu, birçok görgü tanığı ile görüşerek ve ilgili kanıtları toplayarak katliamı tüm ayrıntılarıyla ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁹⁸³ Ağustos ayı başlarında soruşturmalarını tamamlayan Komisyon, hazırladığı raporu Başbakan Kasım'a sunmuştur. Raporu inceleyen Kasım, 3 Ağustos'ta İşçi Sendikaları temsilcileri ile yaptığı görüşme sırasında, Kerkük hadiselerinin iç yüzünü

⁹⁷⁹ Habib Hürmüzlü, "1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu", **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.20.

⁹⁸⁰ Zabit, Rıfat, *a.g.m.*, s.29.

⁹⁸¹ "Irak Türkleri Göç Yolunda mı?", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1959, s.1; "Irak'taki Türkler Anavatana Göç Etmeğe Başladı", **Vatan**, 1 Ağustos 1959, s.1.

⁹⁸² *A.g.m.*, **Vatan**, 20 Temmuz 1959, s.5; "Irakta Kızıllar Kasım'a İsyân Etti", **Milliyet**, 20 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁸³ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.110-111; Yılmaz, **a.g.t.**, s.89.

komisyon raporuna dayanarak anlatmış ve tüm vatandaşların ülke menfaatlerine uygun hareket etmesini istemiştir.⁹⁸⁴

Tarihe “14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı” olarak geçen kanlı olaydan ötürü dünya basınından ağır eleştiriler alan General Kasım, 19 Temmuz’da yaptığı ilk açıklamada, “halk düşmanları” olarak nitelendirdiği saldırganların ezileceğini kaydetmişti.⁹⁸⁵ Mar Yusuf Kilisesi’nin açılış töreninde konuşan Kasım⁹⁸⁶, katliamın maksatlı olarak tasarlanmış olduğunu ve sorumluların mahkemeye verilerek, suçluların en ağır şekilde cezalandırılacağını açıklamış, ardından Irak’taki Arap, Türk, Kürt ve diğer cemaatlerin kardeşçe yaşamaları gerektiğini bildirmiştir.⁹⁸⁷

22 Temmuz’da yeni bir tebliğ yayınlayan Askeri Vali El-Abdi; Kerkük’teki durumun sakinleşmesi ve normale dönmesi üzerine komünistlerin tecavüzü sonucu yerlerini terk ederek Bağdat’a kaçan Türkmenlerin emniyet içinde yerlerine geri dönmesi, Kerkük’te kurulan Özel Tahkikat Komisyonu’na ifade vermeleri ve halkın idari makamlara yardımcı olmaları hususlarındaki temennilerini iletmiştir. Bağdat Radyosu’ndan okunan bu tebliğin dışında ayrıca Kerkük’teki 2. Tümen Komutanlığı’na atanan Binbaşı Mustafa Süleyman’ın da General Kasım’a bağlılık yemini ederek görevine başladığını bildirilmiştir.⁹⁸⁸

Türkmenlere yapılan evlerine dönmeleri çağrısını, bir kez de Başbakan General Abdülkerim Kasım tekrarlamıştır. Milliyet Gazetesi muhabiri Aytul’un ifadelerine göre, olayların hemen ardından 50 kişilik bir Türkmen grubunun General Kasım’ı ziyareti sırasında Irak Başbakanı, tıpkı Irak Askeri Valisi gibi huzur ve asayişin temin edildiğini söylemiş ve Türkmen heyetinden evlerine dönmelerini istemiştir. Uğradıkları zararların da misliyle tanzim edileceğini bildirmiştir.⁹⁸⁹

Türkmenler, Irak Hükümeti’nin verdiği teminatlara rağmen, evlerine döndükleri takdirde her an yeni bir katliama maruz kalabileceklerini belirterek Kerkük’e dönmeyi reddediyorlardı.⁹⁹⁰ Bunun üzerine Kasım Hükümeti, söz konusu olaylardan ötürü başka ülkelere iltica edenlere veya etmek isteyenlere engel olmak amacıyla 27 Temmuz 1959’da yeni bir yasa çıkarmıştır ve bu kanunla Iraklıların yurt dışına göçmelerine ve yerleşmelerine yasak getirilmiştir. Yasa gereğince, ülke dışındaki Irak vatandaşlarının derhal geri dönmeleri istenmekte, aksi halde 3 aydan fazla yurt dışında kalan kişilerin mallarına el konulacağı

⁹⁸⁴ “Kerkük Hâdiseleri Tahkikatı Bitti”, **Milliyet**, 4 Ağustos 1959, s.3; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1959, s.5.

⁹⁸⁵ *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1959, s.1; *A.g.m.*, **Milliyet**, 20 Temmuz 1959, s.1,5.

⁹⁸⁶ *A.g.m.*, **Son Posta**, 20 Temmuz 1959, s.7.

⁹⁸⁷ “Kerkük Katliamına Dair Hariciyenin Açıklaması”, **Son Posta**, 26 Temmuz 1959, s.1,7.

⁹⁸⁸ “Irak Hükümeti, Kerkük’deki Ayaklanmanın Sona Erdiğini Bildirdi”, **Vatan**, 23 Temmuz 1959, s.3.

⁹⁸⁹ *A.g.m.*, **Milliyet**, 25 Temmuz 1959, s.1.

⁹⁹⁰ “Irak’a Dönmiyenlerin Mallarına Elkonulacak”, **Vatan**, 28 Temmuz 1959, s.1,5; “Kerküklü Türkler Evlerine Dönüyor”, **Son Posta**, 28 Temmuz 1959, s.3.

belirtilmektedir.⁹⁹¹ Yasanın, özellikle Türkmenler aleyhine olduğu söylenebilir. Çünkü Irak ile Türkiye arasında yapılan 1932 İkamet Sözleşmesi ve 1946 Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları sayesinde birçok Iraklı Türkmen, Türkiye'ye gelerek yerleşmiş ve kendilerine iş kurmuşlardı. Şimdi ise bu kişilerin Türkiye'deki işlerini ve evlerini bırakarak ülkeye geri dönmeleri isteniyordu.

Kerkük Katliamı hakkında önemli bilgiler vermek üzere, 29 Temmuz'da Bağdat'ta bir basın toplantısı yapan Kasım; anarşistlerin, Kerkük'te öldürmek istedikleri kişileri daha önce tespit ettiklerini, bunları teker teker krokiler üzerinde işaretlemiş olan evlerinden alarak öldürdüklerini ve bu harekete bazı askerinin de katıldığını bildirmiştir. Kerkük hadiselerini basın önünde ayıplayarak, komünistlerin Türkmenlere yaptıkları mezalimi, dünyanın en alçak cinayetleri olarak vasıflandıran Kasım, bu çirkin olayları çıkaranların aynı kötülüğü Bağdat, Simava, Nasırıyye ve Irak'ın diğer birçok şehrinde de yapmaya hazırlandıklarını, fakat hükümet tarafından engellendiklerini belirtmiştir. Ardından katliam sırasında çekilen fotoğrafları gazetecilere göstererek, saldırganları alçak ve vicdansız kişiler olarak nitelendirmiş, bu tarz hadiseleri yaratmak isteyenleri ezecek güçlerinin olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹² Anlaşılacağı üzere, Kasım'ın bu beyanatları, Türkmenlere yönelik katliamın belli bir plan dahilinde gerçekleştirildiğini teyit etmektedir. Dolayısıyla, daha önce verilen bilgilerle birlikte düşünüldüğünde, artık ölüm ve yaralama eylemlerinin, o günlerdeki gelişmelerin ve olayların doğal bir sonucu olarak, karşılıklı çıkan çatışmaların neticesinde yaşandığı şeklinde öne sürülebilecek hiçbir iddiaya yer kalmamıştır.

Kasım'ın açıklamaları üzerine akıllarda bazı soru işaretlerinin oluştuğu söylenebilir. Öncelikle, Irak'ın bu tarz eylemleri önleyebilecek kuvveti olduğu belirtilmesine karşın Kasım neden Kerkük'teki katliama zamanında müdahale ederek önlememiştir? Yine Irak'ın birçok şehrinde benzer eylemlerin gerçekleştirilmek istediğinin ancak bunların engellendiğinin ifade edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Diğer şehirlerdeki girişimler önceden haber alınıp önlenirken Kerkük'teki hadiseler hakkında niçin bir girişimde bulunulmamıştır? Ankara'daki siyasi çevrelerce bu sorulara verilen cevaplar, daha önce yapılan değerlendirmeleri haklı çıkarır mahiyettedir. Bu çevrelere göre Kasım, Irak'taki komünistlerden kurtulmak ve temizlik hareketine girerek, kuvvetini göstermek için Kerkük'teki hadiseleri birkaç gün olurluna bırakmıştır.⁹⁹³

⁹⁹¹ A.g.m., **Vatan**, 28 Temmuz 1959, s.1; "*Hariçteki Iraklılara 3 Ay Mühlet*", **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁹² "*Kasım "Kerkük Katliamı Alçakça Cinayettir" Dedi*", **Ulus**, 30 Temmuz 1959, s.3; "*Kasım Kerkük Katliamını Açıkladı*", **Milliyet**, 30 Temmuz 1959, s.1,5; "*Kasım, Kerkük'teki Katliamı Takbih Etti*", **Vatan**, 30 Temmuz 1959, s.5; "*Kasım Komünistleri Şiddetle Takbih Etti*", **Son Posta**, 30 Temmuz 1959, s.1,3.

⁹⁹³ A.g.m., **Vatan**, 30 Temmuz 1959, s.5.

Kerkük olaylarına ilişkin Irak Başbakanı'nın 29 Temmuz'da yaptığı açıklamayı yetersiz bulan Türk Hükümeti, baskılarına devam ettiğinden, General Kasım, 3 Ağustos 1959'da yeni bir açıklama daha yapmak zorunda kalmıştır. Kasım, verdiği demeçte; 120 Türk'ün öldürüldüğünü, bunlardan 41'inin diri diri gömüldüğünü, gömülenlerin sadece 3'ünün kurtarılabildiğini ve elinde Kerkük hadiseleri sırasında çekilmiş 750 civarında fotoğraf bulunduğunu bildirmiştir.⁹⁹⁴ Kasım'ın açıklamaları, bu kez de Bağdat'taki siyasi çevrelerde, Kasım'ın olaylardan gerçekten haberdar olup olmadığına dair tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bilhassa, Kerkük hadiseleri esnasında General Kasım'ın 750 civarında fotoğraf çektiği, yani tüm gelişmelerden an be an haberdar olduğu ifade edilerek, Kasım'ın nasıl olup da bu gelişmelere seyirci kaldığı üzerinde durulmuştur. Yapılan yorumlarda, ağırlıklı olarak Kasım'ın kendisine muhalefet edenlerin tasfiye etmek için bilinçli bir şekilde belli bir süre sessiz kaldığı ifadelerine yer veriliyordu.⁹⁹⁵ Yani Ankara ve Bağdat'taki siyasi çevreler, benzer sorulardan yola çıkarak, aynı sonuçlara ulaşan değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Ancak her iki tarafın yaptığı yorumlarda geçen “*muhalifler*” Türkmenler ise onların Kasım yönetimine muhalif olmadığı, bilakis her ne kadar anayasal haklardan mahrum edilseler de onu destekledikleri bilinmekteydi. Üstelik, muhalif olsalar dahi Kasım'ın otoritesini zedeleyecek veya onu iktidardan düşürecek boyutta ne teşkilatları vardı ne de bu derece önemli bir güce sahiplerdi. Dolayısıyla kastedilenlerin Türkmenler olmaması gerekir. O halde yorumcuların asıl kastettiği kişilerin komünistler olması daha muhtemeldir. Zira, Kasım'ın, kendisi için esas tehdit unsuru haline gelen komünistlerin güçlerinin kırılmasına gerekçe oluşturmak amacıyla, katliama bir süre sessiz kalmış olabileceği ihtimali akla daha yakın görünmektedir.

Kerkük Katliamı'na ilişkin yeterli incelemelerin yapılmasından sonra artık sıra sorumluların cezalandırılmasına, yaraların sarılmasına ve bir daha bu tür hadiselerin yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasına gelmişti. İlk olarak, Irak Askeri Valisi Salih el-Abdi'nin yayınladığı bir tebliğ ile, ihtilalin ilk gününden itibaren faaliyete geçen komünist eğilimli “*Cumhuriyeti Koruma Komiteleri*”nin faaliyetlerine son verildiği duyurulmuştur.⁹⁹⁶ Ayrıca 29 Temmuz'da, sivil halkın elindeki silahları üç içinde hükümet makamlarına teslim

⁹⁹⁴ “*Gln. Kasım Kerkükte 41 Türkün Diri Diri Gömüldüğünü Söyledi*”, **Son Posta**, 4 Ağustos 1959, s.1,7; “*Kerkükte 41 Türk Diri Diri Gömüldü*”, **Akşam**, 4 Ağustos 1959, s.1; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1959, s.1,5.

⁹⁹⁵ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1959, s.1,5; “*Kerkük'te 41 Türk Diri Diri Gömülmüş*”, **Hürriyet**, 4 Ağustos 1959, s.5; *A.g.m.*, **Son Posta**, 4 Ağustos 1959, s.1,7.

⁹⁹⁶ “*Irakta Komünistlere Karşı Harekete Geçildi*”, **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1959, s.1; “*Kızıklar Türkiye İle Irakın Arasını Açmağa Çalışıyor*”, **Yeni Sabah**, 29 Temmuz 1959, s.5.

etmesi istenmiştir. Daha sonra, kararda belirtilen süre Ağustos ayı sonuna kadar uzatılmıştır. Bundan başka ateşli silahlar için alınan bütün izinlerin iptal edildiği ve HMT mensuplarının ordu üniforması giymelerinin yasaklandığı, emre uymayanların çeşitli şekillerde cezalandırılacağı bildirilmiştir.⁹⁹⁷ Başbakan Kasım ise gerçek amaçlarına uygun hareket etmeyen tüm sendika ve birlikleri lağvedeceğini açıklamış, bazı gazete sahiplerinin takip etmekte oldukları siyasete devam ettikleri takdirde bunların da adalet önünde hesap vereceklerini açıklamıştır.⁹⁹⁸ Kasım'ın açıklamasından birkaç gün sonra, 4 Ağustos'ta, Bağdat'taki bütün sendikaların kapatılmasına dair olan bir kararname Bağdat Radyosu'nda okunmuştur.⁹⁹⁹

Ardından katliamın önde gelen isimlerinden Kerkük Belediye Başkanı Maruf Berzenci tutuklanmış, katliama katılan 2. Tümen'e bağlı birlikler de Kerkük'ten başka yerlere sevk edilmişlerdir.¹⁰⁰⁰

Yaraların sarılması içinse Devlet Bakanı Fuat Arif, başkanlığında bir komite, Kerkük'te zarar görenlere yardım toplamak için İçişleri Bakanlığı'ndan izin alarak faaliyete başlamıştır. Bu konuyla ilgili Fuat Arif imzasını taşıyan beyanname; *“Geçen ayın ortasında sevgili Kerkük şehri bir faciaya sahne oldu. Öyle bir facia ki, yürekleri parçaladı. Facia duyulduğu vakit herkes onlara yardım etmek arzusunu hissettiğinden komitemiz bu gaye ile hayır sahiplerinden para toplayıp zarar görenlere dağıtmak için kurulmuştur. Bütün Irak halkının bu hayırlı işte birbiri ile yarış etmesini bekleriz. Bütün dünyaya ispat edelim ki, Irak halkı bir vücuttur. Bu vücudun bir âzası acırsa diğer âzaları da o acıyı hisseder”*¹⁰⁰¹ denilmekteydi. Irak Hükümeti, başlatılan kampanyaya ilk yardım olarak 5000 dinar tahsisat ayırmıştı.¹⁰⁰² Ancak kurulan yardım komitesinin başında bulunan Fuat Arif'in ve komite başkanlığında görev alan Refik Hilmi'nin sol eğilimli olarak bilinmeleri Türkmenlerin tepkisine yol açmıştır. Bu yüzden, komite başkanlarının derhal değiştirilmesi için teşebbüslere geçmişlerdi.¹⁰⁰³ Girişimlerin olumlu sonuç vermesiyle komite dağıtılmış, yerine Kerkük Türkmenlerinden müteşekkil yeni bir yardım komitesi kurulmuştur. Yeni Komite başkanı,

⁹⁹⁷ **BCA.**, 30..1.0.0/ 69.438..9. (30 Ağustos 1959); *A.g.m.*, **Son Posta**, 30 Temmuz 1959, s.3; *“Kerkük Faciası: Kasım Hâdiseleri Ayıpladı”*, **Milliyet**, 30 Temmuz 1959, s.5.

⁹⁹⁸ *“Kasım Teminat Veriyor”*, **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1959, s.3.

⁹⁹⁹ *“Iraklı Komünistler Şaşkına Döndüler”*, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1959, s.3.

¹⁰⁰⁰ *“Kerkük'te Tevkif Edilen Komünist Sayısı, Üç Yüz”*, **Ulus**, 12 Ağustos 1959, s.3; *“Kerkük Katliamının İki Kızıl Lideri Kaçtı”*, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1959, s.1; *“Maruf Barzani Tevkif Edildi”*, **Milliyet**, 12 Ağustos 1959, s.1.

¹⁰⁰¹ *“Iraktaki Kerkük Türklerine Yardım Kampanyası Açıldı”*, **Son Posta**, 5 Ağustos 1959, s.3.

¹⁰⁰² *“Iraklı Komünistler Yine İşi Azıttılar”*, **Akşam**, 9 Ağustos 1959, s.5.

¹⁰⁰³ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1959, s.5; *A.g.m.*, **Milliyet**, 12 Ağustos 1959, s.1.

Musul İsyanı'ndan sonra azledilen eski Kerkük Belediye Başkanı Nurettin Vaiz olmuştu.¹⁰⁰⁴

Katliamla ilgisi olduğu belirlenen kişilerin büyük bir bölümü de askeri mahkemeye sevk edilmiştir. 260 kişi tutuklanmış, bunlardan bazılarının aleyhinde kesin kanıtlar bulunmuş ve suçu sabit görülen 28 kişi yaklaşık iki yıl süren duruşmalar sonucunda idama mahkum edilmiştir. Ancak idam cezaları üç yıl infaz edilmemiş, mahkumlar bu süre zarfında Bağdat Cezaevi'nde tutuklu kalmışlardır. Katliama yardım ve yataklık eden edenler de çeşitli sürelerde hapis cezasına çarptırılmışlardır.¹⁰⁰⁵ Temmuz 1962'de, Kerkük Katliamı'nın üçüncü yıldönümü vesilesiyle basında çıkan haberlerde ise katliamda başlıca rol oynayan ve uzun zamandan beri yargılanmakta olan sanıklar hakkında Sıkı Yönetim Mahkemesi'nin verdiği karara göre, 6 sanık idama, 7 sanık çeşitli hapis cezalarına mahkum edilmiş, 2 kişi de beraat etmiştir. Üstelik, sanıklar hakkında bu cezaların infaz edilmeyeceği ve Irak İhtilali'nin dördüncü yıldönümü dolayısıyla 14 Temmuz'da çıkarılması muhtemel ve aşamalı olarak uygulanacak olan genel aftan yararlanacakları ifade edilmekteydi.¹⁰⁰⁶

Suçun sabit görülmesine ve faillerinin tespit edilmesine karşın 1959 yılı Ekim ayının başlarından itibaren durum tersine dönmüş ve Türkmenler yine hedefe konulmaya başlanmıştır. Şöyle ki, daha Soruşturma Komisyonu'nun yaptığı tahkikat sırasında Türkmenler lehine görüş bildiren kişilerin akıbetleri yine baskıya maruz kalmak şeklinde tecelli etmişti. Bunlardan biri olan Yarbay İsmail Hammudi el-Cenabi, Türkmenlerin suçsuz olduğunu, herhangi bir provokasyonda bulunmadıklarını ve tüm sorumluluğun hükümete ait olduğunu belirtmişti. Ancak bu ifadesinden ötürü, ileride hak kazandığı Tümgenerallik rütbesi kendisine verilmeyerek terfi ettirilmemiş, haksızlığa uğrayan Cenabi de ordudan istifa etmiştir.¹⁰⁰⁷ Üstelik Kasım Hükümeti, olayların yatışmasından sonra tekrar gerilimlerin yaşanmasına sebep olabilecek tarzda fiili uygulamalarda bulunmaya başlamıştı. Kerkük'teki okullara Irak Eğitim Bakanlığı tarafından Barzani Aşireti'ne mensup öğretmenlerin tayin edildiğinin belirtilmesi bunun somut bir örneği idi. Türkmenlerin hayretle karşıladıkları bu atamalara göre, Barzani Aşireti'ne mensup 6 öğretmen Kerkük, Süleymaniye ve Musul okullarında görev yapacaktı.¹⁰⁰⁸

Alınan karar, bu noktada iki önemli hususu açığa çıkarmaktaydı. Birincisi, Kasım Hükümeti, geçmişteki tüm Irak Hükümetleri gibi Türkmenlere karşı yapılan baskı ve sindirme

¹⁰⁰⁴ “Kerkük'te Dün Askerî Bir Mahkeme Faaliyete Geçti”, **Hürriyet**, 13 Ağustos 1959, s.5; “Kerkükte Askeri Mahkeme Kuruldu”, **Son Posta**, 13 Ağustos 1959, s.3.

¹⁰⁰⁵ Yılmaz, **a.g.t.**, s.90; Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.118; Umar, “Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)”, s.14.

¹⁰⁰⁶ “Kerkük Katliamının Yıldönümü”, **Yeni İstanbul**, 13 Temmuz 1962, s.1,5; “Kerkük Katliamını İdare Edenler İdama Mahkûm Oldu”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 13 Temmuz 1962, s.1.

¹⁰⁰⁷ Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s.110-111; Yılmaz, **a.g.t.**, s.89.

¹⁰⁰⁸ “Irak Türklerinin Eğitim Meselesi”, **Son Posta**, 19 Ağustos 1959, s.3.

çabalarından asla vazgeçmemektedir. Türkmenlerin yaşadığı “*katliam*” gibi faciaların hemen akabinde, bu tür olaylardan ötürü dünya kamuoyu karşısındaki itibarını zedelememek ve uluslararası alanda özellikle Türkiye’den kendisine yönelik yapılan baskıları bertaraf etmek için kısmen yumuşama eğilimleri göstermekte, ancak konunun dünya gündeminden düşmeye başlamasıyla birlikte aynı baskıcı politikalarına hemen geri dönmektedir. Diğeri, Molla Mustafa Barzani ile aşiretinin Kasım Hükümeti üzerindeki etkisidir. Katliamın zanlıları olarak gösterilen bir aşiretin mensuplarının, katliamdan hemen sonra, hele ki Kerkük ve Musul gibi bölgelere atanması, bu aşiretin devlet nezdindeki gücünün hala devam ettiğini göstermektedir.

Zaten General Kasım, her ne kadar ülkede asayiş ve huzurun sağlandığını açıklasa da şiddet olaylarının arkası kesilmek bilmiyordu. Son olarak, Kerkük’e bağlı Türkmenlerle meskun Tuzhurmatu ve Kifri kasabalarında hemen hemen her gün çatışmaların yaşandığı haberleri gelmeye başlamıştı. Olayların sebebi, Kerkük Katliamı sanıklarının duruşmalarının Kerkük’te kurulan mahkemede yapılması ve tutuklu sanıkların bu bölgelerde nezaret altında tutulmasıydı. komünistler, tutuklananların serbest bırakılması için sanıkların bulunduğu binalara hücum etmesi üzerine halk ile komünistler arasında çatışmalar çıkmıştı. Silahların kullanıldığı olaylarda 4 kişi ölmüş, 8 kişi de yaralanmıştı.¹⁰⁰⁹

Diğer taraftan Kerküklü Türkmenler de katliamın asıl sorumlularının yargılanmadığı ve duruşmaların münferit davalar halinde cereyan ettiğini ileri sürerek katliam sanıklarının yargılama şeklini General Kasım’a şikayet etmişlerdir. Türkmenler, Kahire Radyosu’ndan aktarıldığına göre, bu şekil duruşmalara son verilerek yeniden adli yargılamalar yapılmasını ve katliamın gerçek sorumlularının adalet karşısına çıkarılmasını istemişlerdi.¹⁰¹⁰

21 Eylül 1959’da İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan bir tebliğde ise, Irak’ın bazı bölgelerine seyahat sınırlaması getirildiği belirtiliyordu. Bu bölgeler, Erbil, Süleymaniye, Kerkük ve Basra idi. Tebliğe göre, yabancılar, artık İçişleri Bakanlığı’nın izni olmaksızın Irak’ın bu bölgelerinde ikamet ve seyahat edemeyeceklerdir.¹⁰¹¹ Görüldüğü üzere, her taraftan kuşatma altına alınan ve şiddet eylemlerinin sürekli yaşandığı bir ortamda, Türkmenlerin durumlarının gelecekte düzeleceğine dair bir umut olduğunu söylemek zordu.

Ardından 7 Ekim’de Kasım’a bir suikast düzenlenmiştir. General Kasım’ın yaralanmasına sebep olan bu suikast, aynı zamanda onun Kerkük Katliamı’na bakış açısını değiştirmesine yol açacaktır. Katliamın sorumluları olarak başkalarını görmeye başlayan Kasım, bu nedenle, idama mahkum edilenlerin cezalarını infaz ettirmemiştir.

¹⁰⁰⁹ “*Kerkükte Çarpışmalar Oluyor*”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1959, s.1,5; “*Kerkükte Çarpışmalar*”, **Ulus**, 8 Eylül 1959, s.1,6.

¹⁰¹⁰ “*Kerkük’te Yeniden Hâdiseler Oldu*”, **Milliyet**, 8 Eylül 1959, s.1; “*Kerkük Hâdiselerine Neşir Yasağı Kondu*”, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1959, s.1.

¹⁰¹¹ “*Irak’ın Bazı Bölgelerinde Seyahat Tahdidi*”, **Son Posta**, 22 Eylül 1959, s.1,7.

Nitekim katliamdan altı ay sonra, 6 Ocak 1960'ta Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu tarafından hazırlanan bir raporda, katliam ve katliamdan sonra yaşanan gelişmeler şöyle anlatılmaktaydı; *“Olayları solcu Kürtler çıkardı. 70 Türk evi yağma edildi, dükkânlar yağma yakıldı, soydaşlarımız feci şekilde öldürüldü. Olaylar komünistler tarafından tahrik edildi. Irak Hükümeti olaylara sert tepki gösterdi. Üzüntülerini açıkladı. 260 kişi tutuklandı. Yaklaşık 10 kişi idam, ömür boyu hapis gibi cezalara Türk Hükümeti büyük üzüntü duydu ve girişimde bulundu. Soydaşlarımızın can ve mal güvenliği için Irak Hükümeti'nin ne gibi tedbirler aldığını sordu. Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat, bu girişimimizi anlayışla karşıladı, üzüntü bildirdi, suçluların cezalandırılacağını söyledi ve Kerkük olaylarının Türkiye ile Irak'ın arasını açmamasını istedi. Komünistler olayları çarpıtma yoluna saptılar. Olayları Türklerin kıskırttığını ileri sürdüler. Oysa olayların komünistlerce tahrik edildiği sabit olmuştur. Ancak General Kasım, kendisine yapılan suikast girişiminden sonra ağız değiştirdi. Kerkük olaylarından komünistleri değil Baasçuları sorumluları tuttu. Bu sözler endişelerimizi artırdı. Tutuklanmış olanların birçoğu serbest bırakıldı. Soydaşlarımız büyük bir üzüntüye kapıldı. Suçlular adeta yüreklendiriliyor. Yeni olaylar çıkabilir.”*¹⁰¹²

Son olarak, 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'nın Türkmenler için bazı olumlu sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Söz konusu sonuçların elbette ki katliam gibi kanlı eylemlerden sonra değil, birlik ve beraberlik duyguları içerisinde elde edilmesi istenilirdi. Ancak Irak Devleti'nin kurulmasından bu yana devamlı Türkmenler aleyhine işleyen süreç, ancak 14 Temmuz Katliamı neticesinde, o da kısmen tersine dönecek ve böylelikle Türkmenler nispeten rahatlamaya başlayacaklardır. Şimdiye kadar devlet içerisinde ayrı bir etnik toplum olarak Türkmenlerin varlığından, sadece devletin resmi kademelerindeki birkaç istisna hariç, hiç bahsedilmemişti. Irak'ta dernek, cemiyet veya diğer sivil toplum kuruluşların kurulmasına izin verilmemesi ve Türkmenlerin ülke çapında gazete, dergi gibi yayınlar çıkarmamaları da Irak'ta çoğunluğu teşkil eden Arapların, o gün için nüfusları 500 bin-750 bin civarında olan Türkmenlerden habersiz yaşamalarına sebep olmuştur. Üstelik Araplar, Türkmenleri “*Kırad*” yani “*Kürtler*” olarak tanıyordu. Tabi bunda Irak Hükümetlerinin çeşitli kısıtlamalarının ve içişlerinde izledikleri siyasetin büyük etkisi vardı. Lakin katliam sonrasında basında çıkan haberler, Irak'ta önemli oranda Türkmen unsurunun yaşadığını kamuoyuna duyurmuştur. Bu ise Arapların, aynı ülkede, Kürtlerden farklı bir toplum olarak Türkmenleri tanımalarına yol açmıştır. Katliam haberlerinin gazete manşetlerini doldurmasından sonra “*Türkmen*” sözcüğü Irak'ta üçüncü bir toplumu ifade eder hale gelmiştir. Ayrıca Türkmenlerin komünizme olan

¹⁰¹² Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde...**, s.132-133.

karşı duruşlarının böylesi bir felakete sebep olduğunu öğrenen milliyetçi Araplar Türkmenlere sempati ile bakmaya başlamıştır. Bu, Türkmenleri psikolojik olarak rahatlattığı için oldukça büyük önem taşımaktadır.¹⁰¹³

Türkmenler lehine olan bir diğer gelişme, Bağdat Radyosu'nun "*Türkmence Bölümü*"nün yani Türkmence yayınların süresinin uzatılmış olmasıdır.¹⁰¹⁴ Dahası, Başbakan Kasım'ın, Bağdat Radyosu'na yeni tesisler ilave edilmesi münasebetiyle yaptığı konuşmanın sonunda, Kerküklü Türkmenleri anmak için radyonun ilk programının Türkmenlerin öz dilleri ile başlanması hususunda emir verdiğini belirtmesi, Türkmenlere buruk bir sevinç yaşatmıştır.¹⁰¹⁵

Ayrıca Bağdat'ta oturan veya daha sonra bir şekilde göç ederek oraya yerleşen Türkmenlerden bir kısmının zaman zaman bir araya gelerek toplantılar yapmaya başlaması yine bu çerçevede değerlendirilebilir. Türkmenlerin siyasi ve kültürel haklarını dile getirip talep etmek amacıyla çeşitli görüşmeler yapan bu Türkmen grubu, bir süre sonra, 1960 yılında, "*Türkmen Kardeşlik Ocağı*" adıyla bir "*ocak*" kuracaklardır. 1977 yılına kadar Türkmenlerin idaresinde kalan ve bu tarihten sonra dönemin iktidarı tarafından Baas Partisi yanlılarına verilen Ocak, özellikle kültürel alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bunun en önemli göstergesi, kuruluşundan bir yıl sonra çıkarmaya başladığı "*Kardeşlik*" dergisidir.¹⁰¹⁶

2.4.2.5. Katliamın Türkiye'de Duyulması ve Tepkiler

Kerkük'te gerçekleşen katliamın hemen öncesinde, Türk-İrak ilişkilerinin gelişmeye başladığına dair Türk basınında bazı haberler çıkmıştır. Irak Hükümeti'nin, siyasi ve iktisadi bağları kuvvetlendirmek ve iki devlet arasında bir dostluk ve iyi komşuluk anlaşması yapmak üzere Ankara ile yakında temasa geçeceğinden bahsediliyordu. Hatta Irak Dışişleri Bakanı ile Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi arasında geçen görüşmede, bu konunun incelendiği ve prensipte anlaşmaya varıldığı belirtilmekteydi. Ayrıca Irak Cumhuriyeti'nin birinci yıldönümü şenliklerine katılmak üzere Türkiye'yi de davet eden Kasım Hükümeti'nin bu teklifi kabul edilmişti.¹⁰¹⁷

Verilen bu bilgilerden bir gün sonra, 4 Temmuz'da, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Washington'da yaptığı bir açıklamada, "*Türkiye, Irak devlet adamına tam bir itimat beslemektedir. Bu itimadın yerinde olduğuna kaniim.*"¹⁰¹⁸ beyanatını vererek, Türkiye ile Irak

¹⁰¹³ Hürmüzlü, "1959 Kerkük Katliamı...", s.21.

¹⁰¹⁴ A.g.m., s.21.

¹⁰¹⁵ "Kerküklü Türkleri Anma Programı", *Zafer*, 8 Ağustos 1959, s.1.

¹⁰¹⁶ Hürmüzlü, "1959 Kerkük Katliamı...", s.21.

¹⁰¹⁷ "Türkiye-İrak Arasında Anlaşma İmzalanacak", *Vatan*, 4 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰¹⁸ "Zorlu 'Kasım'a İnaniyoruz' Dedi", *Vatan*, 5 Temmuz 1959, s.5.

arasındaki dostane münasebetlerin devam ettiğini vurgulamıştır.¹⁰¹⁹

Resmi makamların açıklamaları ve yapılan temaslar, 1958 İhtilali ile başlayan 24-26 Ekim Olayları ile tırmanan ve nihayet Musul Konsolosluğu'nun kapatılması ve Şevvaf İsyanı ile en yüksek seviyesine ulaşan iki devlet arasındaki gergin ilişkilerin yavaş yavaş yumuşama evresine girdiğini göstermekteydi. Bununla birlikte 14 Temmuz kutlamaları için Bağdat'a davet edilen Türk heyetinin kimlerden oluşacağı belli olmuştu. Kutlamalara, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu başkanlığında, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Daniş Tunalıgil, Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı Raportörlerinden Şekip Engineri ve Havadis Gazetesi Başyazarı Mümtaz Faik Fenik'ten müteşekkil bir heyet katılacaktı.¹⁰²⁰ Bu amaçla 12 Temmuz'da Irak'a giden Türk heyetinin üyeleri burada Bağdat Büyükelçisi Bayramoğlu tarafından karşılanmış¹⁰²¹ ve 14 Temmuz'da Bağdat'ta yapılan resmi törenlerde hazır bulunmuşlardır.¹⁰²²

15 Temmuz'da, yani Kerkük'teki katliamın ikinci gününde çıkan Türk gazetelerinde ise 14 Temmuz İhtilali'nin birinci yıldönümünün Irak'ın her tarafında büyük bir coşkuyla kutlandığı belirtiliyor, buna karşın Kerkük'teki olaylara ilişkin herhangi bir bilgi yer almıyordu.¹⁰²³

Türkiye, 14 Temmuz kutlamalarının yapıldığı sırada Kerkük'te çıkan olaylardan ancak 17 Temmuz'da¹⁰²⁴, bu olaylar sırasında Türkmenlere yönelik bir katliam gerçekleştirildiğinden ise 19 Temmuz'da haberdar olmuştur.¹⁰²⁵ 18 Temmuz 1959 tarihli Türk gazetelerinde yer alan ilk haberler ise daha çok Suriye basınından aktarılmıştır. Buna göre, Suriye basını, 15 Temmuz Çarşamba günü Kerkük ve Zübeyr bölgesinde cereyan eden çatışmalarda 27 kişinin öldüğünü, 250 kişinin de yaralandığını haber yapmıştır. Ayrıca Şam gazeteleri, bu çatışmaların komünistlerin tahrikleri neticesinde çıktığını iddia etmiştir.¹⁰²⁶

Türk basınından ziyade Ankara'daki resmi makamların Kerkük'teki gelişmeleri öğrenip, hemen teşebbüse geçtiğine dair ilk bilgiler ise 20 Temmuz gününe dayanmaktadır.¹⁰²⁷ Buna göre, Türk Hükümeti'nin de olayları 18 veya 19 Temmuz günlerinde öğrenmiş olması gerekir.

¹⁰¹⁹ “Zorlu “Irak ile Dostuz” Dedi”, **Milliyet**, 5 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰²⁰ **BCA**, 30..18.1.2/ 153.37..7. (10 Temmuz 1959); “Nâsır, Kasım Aleyhindeki Bir Teşebbüse Mâni Oldu”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1959, s.5; “Irak İhtilâlinin Yıldönümü Törenine Gidecek Türk Heyeti”, **Vatan**, 10 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰²¹ “Türk Heyeti Bağdad'da”, **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1959, s.3; “Türk Heyeti Bağdat'ta”, **Vatan**, 13 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰²² “Irakta İhtilâlin İlk Yıldönümü Dün Kutlandı”, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1959, s.3; “Irak İhtilâlinin İnci Yıldönümü Kutlandı”, **Vatan**, 15 Temmuz 1959, s.1,5.

¹⁰²³ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1959, s.3; “Irakta 14 Temmuz Günü Sakin Geçti”, **Son Posta**, 15 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰²⁴ “Irak'da Komünistler Hâdisesini Çıkartıyor”, **Yeni Sabah**, 18 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰²⁵ *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1959, s.1,5.

¹⁰²⁶ *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 18 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰²⁷ “Ankara Irak Hâdiselerini Takip Ediyor”, **Yeni Sabah**, 21 Temmuz 1959, s.1.

Türkiye’de haberin bu kadar geç öğrenilmesinin çeşitli sebepleri olduğu muhakkaktır. En başta, Kerkük’e daha yakın olan ve buradan seri bir şekilde bilgi aktarımı yapılan Türkiye’nin Musul Konsoloslugu’nun yakın bir geçmişte kapatılmış olmasının etkili olduğu söylenebilir. Diğer bir neden, olaylar sırasında Kerkük’ün kuşatma altında tutulması ve dışarı ile bağlantısının kesilmesidir. Ayrıca Kasım Hükümeti’nin dahi olaylardan, her ne kadar pek inandırıcı olmasa da, 15-16 Temmuz tarihlerinde haberdar olması, Türkiye’nin de gelişmeleri geç öğrenmesine yol açmıştır. Çünkü hükümet kuvvetlerinin olaylara müdahalesi 17 Temmuz’da gerçekleşmiş, resmi soruşturmalar ile açıklamalar da daha sonra yapılmıştır. Dolayısıyla Türkiye Şam ve Beyrut merkezli haberlerle paralel zamanlarda yapılan resmi açıklamalar neticesinde katliam haberlerini öğrenmiştir. Bu ise Türkiye’nin dünya kamuoyu ile hemen hemen aynı zamanda gelişmelerden haberdar olduğunu, hatta bazı ülkelerin dahi gerisinde kaldığını göstermektedir. Lübnan, Suriye ve Mısır gazeteleri bu haberleri dünya kamuoyuna duyurduğuna ve Türk basını gelişmeleri bu gazetelerden takip ettiğine göre, bu devletler çok daha önce gelişmelerden haberdar olmuşlardır.

Katliam sırasında İsviçre’de bulunan Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 19 Temmuz akşamı Ankara’ya dönmüş ve derhal makamına geçerek Irak’tan gelen resmi haberleri değerlendirmeye başlamıştır.¹⁰²⁸ Ardından Türkiye’nin Bağdat Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu Ankara’dan aldığı talimat gereğince hemen Irak Dışişleri Bakanlığı nezdinde teşebbüslere geçmiştir. Türkiye’nin girişimleri neticesinde Irak Dışişleri Bakanı Haşim Cevat, General Kasım’ın 19 Temmuz’da yaptığı açıklamalara paralel beyanlarda bulunarak, suçluların gerekli cezalara çarptırılacağını ve hadiselerden duyulan üzüntüyü dile getirmiştir.¹⁰²⁹ 24 Temmuz’da ise Irak’ın Ankara Büyükelçisi Türk Dışişleri Bakanlığı’na çağrılmış ve kendisinden güvence istenilmiştir. Büyükelçi, tıpkı önceki Iraklı yetkililer gibi olayları kınadığını belirtirken aynı zamanda sorumluların en kısa süre içerisinde tespit edilerek cezalandırılacağını bildirmiştir.¹⁰³⁰

Bunlardan özellikle General Kasım’ın 19 Temmuz’da yaptığı konuşmasında Kerkük olaylarıyla yakından ilgilendiğini göstermesi ve suçluların kısa sürede yakalanarak gereken cezaya çarptırılacaklarını belirtmesi, Türk kamuoyunu bir nebze rahatlatmıştı. Bu münasebetle Irak Başbakanı Kasım’a bir telgraf çeken MTTB, Kerkük olaylarındaki hassasiyetinden dolayı kendisine teşekkür etmiştir. Telgrafta; “*Müessif hâdiselerde, Türklere karşı göstermiş olduğunuz yakın alâkaya Türk gençliği adına teşekkür eder, bundan sonra*

¹⁰²⁸ A.g.m., **Hürriyet**, 20 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰²⁹ “Kerkük Türkleri Hakkında Irak’tan Teminat İstenildi”, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1959, s.5; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.132.

¹⁰³⁰ A.g.m., **Vatan**, 26 Temmuz 1959, s.5; “Irakta Türklere Karşı Girişilen Tecavüze Dair Hükümetin Açıklaması”, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1959, s.1.

kardeş memlekette bu gibi vahşiyâne hareketlerin tekerrür etmemesi için gerekli hassasiyetin gösterilmesini arzu etmeyiz"¹⁰³¹ denilmekteydi.

Buna karşın 24 Temmuz'da basın toplantısı düzenlemek isteyen bir Kerküklü Türkmen'e engel olunması çelişkili bir durum yaratmıştır. Şöyle ki, Kerkük'teki katliamdan kurtulmayı başaran ve kaçarak İstanbul'a gelen Abdülhalik Beyatlı isimli bir Türkmen, saat 14.30'da Eminönü Öğrenci Lokali'nde Kerkük'teki gelişmeler hakkında bir basın toplantısı yapmak istemiştir. Ancak emniyet güçleri izin almadığı gerekçesiyle bu toplantıyı yapamayacağını bildirmiştir. Salondaki katılımcılar dağıtılırken, Emniyet Müdürlüğü'ne müracaat eden Beyatlı'ya da yine red cevabı verilmiştir. Bunun üzerine Beyatlı ve diğer Kerküklü Türkmenler, Kerkük olaylarını daha sonra bir basın bülteni ile basına ve kamuoyuna aksettireceklerini bildirmişlerdir.¹⁰³²

Türk makamlarından kaynaklanan iki farklı gelişmenin daha Türkmenleri üzdüğü görülmektedir. Kerkük'teki Türkmenlerin, yaşadıkları katliamı bütün çıplaklığıyla anlatan Şam, Kahire ve Tahran radyolarına rağmen Türk radyolarının susmasını teessürle karşılamaları, bunlardan ilkinin teşkil ediyordu. Diğer, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği'nin Türkmenlere hitaben verdiği beyanattır. İddiaya göre; Türk elçisi, elçiliğe gelen Türkmenlerin tehlikeye girebileceğini gerekçe göstererek onların elçiliğe gelmemelerini istemiştir.¹⁰³³

Türk Dışişleri Bakanlığı ise 25 Temmuz'da Kerkük'teki gelişmeler hakkında önemli bir tebliğ yayınlamıştır. Dışişlerinin tebliğinde, alınan resmi bilgilere göre, olayların 14 Temmuz kutlamalarında cereyan ettiği, komünist temayüllü Iraklıların komünist aleyhtarlarına ve Türkmenlere tecavüz etmesi neticesinde yaşandığı ve Irak Hükümeti'nin ordu birliklerini sevk etmek mecburiyetinde kaldığı bildirilmiştir. Kerkük'e giden bu kuvvetlerin saldırganları silahtan arındırdığı, suçluları tutukladığı ve bu sayede asayişin sağlandığı da verilen bilgiler arasındaydı.¹⁰³⁴ Ayrıca Türk Hükümeti'nin elçilik ve bakanlıklar nezdinde gerekli girişimlerde bulunduğu, alınan teminatlar neticesinde Irak'ta bir daha bu tarz üzücü olayların yaşanmayacağını Irak Hükümeti tarafından bildirildiği, kamuoyuna duyurulmuştur.¹⁰³⁵ Türk Hükümeti'nin yapmış olduğu teşebbüsler gerçekten Irak Hükümeti'ni zora sokmuştu. Zira General Kasım, söz konusu tebliğden iki gün sonra, 29 Temmuz'da, Türk Hükümeti'nin bu

¹⁰³¹ "Irak Nükleer Silâhlar Alıyor", **Milliyet**, 27 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰³² "Bir Kerkük'liye Basın Toplantısı Yaptırılmadı", **Yeni Sabah**, 25 Temmuz 1959, s.3; *A.g.m.*, **Ulus**, 25 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰³³ "Turhan Aytul Irak'tan Bildiriyor Hastalanan Kasım'ın Çekilmesi Muhtemel", **Milliyet**, 26 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰³⁴ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1959, s.1; *A.g.m.*, **Vatan**, 26 Temmuz 1959, s.1; *A.g.m.*, **Son Posta**, 26 Temmuz 1959, s.1,7.

¹⁰³⁵ *A.g.m.*, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1959, s.5; "Kerkük'te 30 Türkün Katli Dün Teyit Edildi", **Yeni Sabah**, 26 Temmuz 1959, s.5; Ziyat Köprülü, "Irak'ta Sonu Gelmeyen Katliamlar ve Türk Devleti'nin Tutumu", **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.16.

baskılara dayanamayarak, Kerkük olayları ile ilgili -daha önce bahsedildiği üzere- bir açıklama yapmak zorunda kalmıştır.

Diğer taraftan basın toplantısı yaptırılmayan Beyatlı ve İstanbul'daki diğer Kerküklü Türkmenler, Dışişleri Bakanlığı'nın tebliğ yayınladığı gün, komünist tertibi olarak gerçekleşen olayların, Kerkük'teki Türkmenleri imha etme gayesiyle hazırlanıp, tatbik edildiğini belirten uzun bir deklarasyon yayınlamışlardır.¹⁰³⁶ Aynı deklarasyonda, Irak'ta tutuklananların daha sonra General Kasım'ın emri ile serbest bırakıldığının ifade edilmesi oldukça dikkat çekiciydi.¹⁰³⁷

Basınında çıkan haberlerde, Kerkük'te ölen ve yaralanan Türkmenlerin sayısı oldukça abartılı verilmiştir. Öyle ki, olayların Türkiye'ye yansımaya başladığı günlerde ölen ve yaralananların sayısı yüzlerle ifade edilmekteydi. Resmi makamların verdiği bilgiler hariç tutulmak üzere, Kerkük ve civarındaki olaylarda ölen ve yaralananların sayıları bazı Türk gazetelerinde şöyle verilmiştir;

Tablo 2.2: Türk Basımına Göre Kerkük Katliamı'ndaki Ölü ve Yaralı Sayıları

	18.07.1959	20.07.1959	22.07.1959	23.07.1959	25.07.1959	26.07.1959
Akşam					En az 1000 ölü ¹⁰³⁸	
Hürriyet		100'den fazla ölü ¹⁰³⁹				
Milliyet	27 ölü, 250 yaralı ¹⁰⁴⁰	100'den fazla ölü ¹⁰⁴¹	850 ölü ¹⁰⁴²	850 ölü ¹⁰⁴³	En az 100 ölü ¹⁰⁴⁴	83 ölü ¹⁰⁴⁵
Son Posta		100'e yakın ölü ¹⁰⁴⁶			500-1000 ölü ve yaralı ¹⁰⁴⁷	
Vakit		100'e yakın ölü ¹⁰⁴⁸				
Yeni Sabah	27 ölü, 250 yaralı ¹⁰⁴⁹	En az 100 ölü ¹⁰⁵⁰				
Zafer				850-900 ölü ¹⁰⁵¹		

¹⁰³⁶ A.g.m., **Son Posta**, 26 Temmuz 1959, s.7.

¹⁰³⁷ A.g.m., **Yeni Sabah**, 26 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰³⁸ "Irak'ta 1000 Kadar Türk Katledildi", **Akşam**, 25 Temmuz 1959, s.5

¹⁰³⁹ A.g.m., **Hürriyet**, 20 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰⁴⁰ "Irak'ta Silâhli Çatışma Oldu", **Milliyet**, 18 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁴¹ A.g.m., **Milliyet**, 20 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁴² "Irak'ta Yine Kanlı...", **Milliyet**, 22 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁴³ "Kerkük'te Durum Aydınlanmadı", **Milliyet**, 23 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁴⁴ A.g.m., **Milliyet**, 25 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰⁴⁵ A.g.m., **Milliyet**, 26 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰⁴⁶ A.g.m., **Son Posta**, 20 Temmuz 1959, s.7.

¹⁰⁴⁷ A.g.e., **Son Posta**, 25 Temmuz 1959, s.7.

¹⁰⁴⁸ "Irakta Kızıl Kürtler Kasım'a Karşı İsyân Etti", **Vakit**, 20 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁴⁹ A.g.m., **Yeni Sabah**, 18 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰⁵⁰ A.g.m., **Yeni Sabah**, 20 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰⁵¹ "Kerkük Hadiseleri Kızılların Eseridir", **Zafer**, 23 Temmuz 1959, s.4.

Irak'ın Ankara Büyükelçisi, sayılardaki bu abartıdan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, Kerkük'te öldürülen Türklerin 800-1000 civarında olmadığını ve gazetelerde çıkan haberlerin fazla mübalağalı olduğunu söylemiştir. Akabinde, bu tarz haberlerin iki memleketin dostluğu yönünden hiç de iyi netice vermeyeceğini, basın bu meseledeki rolünün çok önemli ve nazik olduğunu bildirmek suretiyle üstü kapalı bir şekilde basın muhabirlerini eleştirmiştir.¹⁰⁵²

Beyrut kaynaklı Türk gazetelerinde çıkan haberlerde ve yapılan değerlendirmelerde; olayların sorumluları olarak komünist Kürtler görülmekteydi. Nitekim, “*Kerkük'te, bazı Kürt unsurlarının elebaşılık ettikleri bir Türk aleyhtarı hareketin tekrar patlak vermiş olduğu*” belirtilmekte ve bu Kürt unsurların Kürt bağımsızlığını sağlamak için Sovyetler Birliği'nin desteğine güvenen Barzani Aşireti mensuplarının oldukları söylenmektedir.¹⁰⁵³ Kerkük Katliamı'nın sebepleri konusunda üst düzey bir Türk diplomatının verdiği bilgiler ise şöyledi; Komünistler, Irak'a hakim olmak için hadise çıkartmak, halkı ürkütme yoluyla iktidara geçmeyi arzu etmektedirler. Kerkük'te de komünist Kürtler, burada çoğunluk olan Türkmenleri ürkütüp, pasif hale getirip bölgeye hakim olmak istemişlerdir. Katliamın Kürtler tarafından gerçekleştirildiğine ve planlı bir eylem olduğuna ilişkin de çeşitli kanıtların olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre; Kürtlerin lideri Molla Mustafa Barzani, Kerkük'e gelmiş ve buradaki komünist Kürt liderleriyle bir toplantı yapmıştır. Öldürülen Türkmenlere de dikkat edilirse, Türkmen toplumunun ileri gelenlerinden sayılı kişilerdir. Dolayısıyla bu kişiler önceden tespit edilmişlerdir. Ayrıca Molla Mustafa Barzani, 14 Temmuz Katliamı'ndan sonra bir kez daha Kerkük'e gelerek durumun müzakeresini yapmıştır. Bütün bunlar, hadiselerin planlı bir eylem olduğunu göstermektedir.¹⁰⁵⁴ Katliam öncesi, Şevvaf İsyani'na iştirak ettiği gerekçesiyle görevden alınan ve tutuklanan eski 2.Tümen Komutanı General Nazım Tabakçalı ise mahkemede; “*Katliam hareketi, Komünist Kürt Lideri Barzanî'nin gelmesiyle başladı. Derhal ilgili yüksek makamlara durumu bildirdim. Bir cevap verilmedi. İstifa ettim. İstifam kabul edilmedi. Bir Komünist vekil, benim de Komünist olmamı istedi, reddettim. Daha sonra Komünistlerin benim öldürülmem hakkında karar aldıklarını öğrendim. Bu karar bana tebliğ edildi. Hattâ oğlum da uzun müddet takip ettiler.*”¹⁰⁵⁵ ifadesini vermişti.

Irak'taki milliyetçiler tarafından yakalanan bazı Moskova ve uluslararası Komünizm ajanlarının da olayların çok yüksekte gelen gizli emirler neticesinde gerçekleştirildiğini ve

¹⁰⁵² A.g.m., **Yeni Sabah**, 27 Temmuz 1959, s.5.

¹⁰⁵³ Coşkun Kırca, “*Kerkük Olayları*”, **Vatan**, 23 Temmuz 1959, s.3; Ömer Sami Coşar, “*Kerkük İsyanı*”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1959, s.3.

¹⁰⁵⁴ Turhan Aytul, “*İhtilâlden Sonra (6)*”, **Milliyet**, 14 Ağustos 1959, s.3.

¹⁰⁵⁵ “*Kerkük Türkleri Devamlı Olarak Şehri Terkediyor*”, **Yeni Sabah**, 25 Ağustos 1959, s.5.

Türkiye ile Irak'ın arasının açılmasının hedeflendiğini itiraf ettikleri belirtiliyordu.¹⁰⁵⁶ Oysa Moskova Radyosu, Kerkük'teki olayları, Musul petrol bölgesini ilhak etmek isteyen Türkiye'nin tertiplelediğini iddia etmekteydi. Hatta aynı radyo, Kerküklü Türkmenlerin söz konusu amaç için "*Turan*" isminde bir cemiyet kurduklarını ileri sürmüştür.¹⁰⁵⁷ Böylesi bir iddia üzerine harekete geçen Türk Hükümeti 28 Temmuz 1959'da yayınladığı resmi bir açıklama ile Kerkük'teki kanlı hadiselerin tek sorumlusunun uluslararası Komünizm olduğunu, Moskova Radyosu'nun bu konudaki iddialarının hezeyandan başka bir şey olmadığını sert bir dille yalanlamıştır.¹⁰⁵⁸

Irak Başbakanı Kasım'ın 3 Ağustos'taki açıklamalarından iki gün sonra, CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, 8 Nisan'da olduğu gibi, Kerkük hadiselerini verdiği bir sözlü önerge ile TBMM'ye taşımıştır. Önergede, 14-17 Temmuz günlerinde komünistlerin Kerkük Türklerine karşı işledikleri cinayetler hakkında Dışişleri Bakanı'nın açıklama yapması istenilmiştir. Ölü sayısı ile mal kaybının miktarı ve bu konuda Irak Hükümeti ile yapılmakta olan görüşmeler merak edilen hususlar olup, hükümetin bu mevzuda Irak Hükümeti ve Birleşmiş Milletlerle işbirliği yapmayı düşünüp düşünmediği sorulmuştur.¹⁰⁵⁹ Diğer taraftan, Kerkük'teki olaylar hakkında izahat vermek üzere merkeze çağrılan Bağdat Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu, Dışişleri Bakanı Zorlu ile üç görüşme yapmıştı. Gerekli talimatları alan büyükelçinin birkaç gün içinde Bağdat'a dönerek Türk Hükümeti'nin taleplerini Irak Başbakanı Kasım'a bildirmesi bekleniyordu.¹⁰⁶⁰

Kerkük hadiseleri ile ilgili basında çıkan haber ve yorumlarda dikkati çeken en önemli hususlardan biri, verilen haberlerin ve dış mihrakların yaptığı tahriklerin Türk-İrak ilişkilerini zedeleyeceği endişesiydi ve duyulan kaygı, özellikle resmi kanallardan sürekli dile getirilmekteydi. Kesin olmamakla birlikte Türk-İrak ilişkilerinin zarar görmesine engel olmak amacıyla alındığı ihtimal dahilinde olan kararlar da zaten bu açıklamalardan sonra gündeme gelmiştir. Önce Irak Hükümeti, Kerkük katliamı sanıklarının mahkemelerine ilişkin haber yapılmasına Eylül'de yasak getirmiş¹⁰⁶¹; 2 Ekim'de de Türk Bakanlar Kurulu, 14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Irak'ın Kerkük bölgesindeki Türkmenlerin katliamıyla sona eren

¹⁰⁵⁶ "*Irak'ta Hükümeti Devirmek İsteyen 13 Subay Tevkif Edildi*", **Milliyet**, 29 Temmuz 1959, s.5; *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 29 Temmuz 1959, s.1; "*Irak Komünistleri Tasfiye Ediyor*", **Akşam**, 29 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁵⁷ "*Irak'ta Yine Kanlı...*", **Milliyet**, 22 Temmuz 1959, s.1; Ömer Sami Coşar, "*Bu Ne Biçim Mantık!*", **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1959, s.3; *A.g.m.*, **Akşam**, 29 Temmuz 1959, s.1; *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 29 Temmuz 1959, s.1.

¹⁰⁵⁸ Küzeci, **a.g.e.**, s.78-79.

¹⁰⁵⁹ "*Kerkük Kâtliâmı Meclise Aksetti*", **Milliyet**, 6 Ağustos 1959, 1; "*Kerkük Olayları Hakkında Soru*", **Ulus**, 7 Ağustos 1959, s.1,5.

¹⁰⁶⁰ "*Kerkük'lü Türkler Tazminat İstiyor*", **Hürriyet**, 6 Ağustos 1959, s.1.

¹⁰⁶¹ "*Irak'ta Yeni Yasaklar*", **Son Posta**, 3 Eylül 1959, s.3; Kerkük Katliamı sanıklarının yargılanmalarına ilişkin haber yapılmasına yasak getirildiğini belirten bir başka haber, Kahire Radyosu'ndan aktarılmak suretiyle 7 Ekim'de verilmiştir, bkz. *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1959, s.1.

olaylarla ilgili resim, film ve sair dokümanların Türkiye'ye sokulmasını yasaklanmıştır.¹⁰⁶²

Kerkük olaylarının Türkiye açısından önemli bir diğer sonucu yaşanan iltica hareketleridir. Buna göre; olayların başladığı günden 23 Eylül 1959 tarihine kadar Irak'tan Türkiye'ye iltica edenlerin sayısı 1632 olarak belirtilmektedir. Bunların büyük çoğunluğu, vahşetin sona ermesinden sonra yurtlarına geri dönmüşse de, 143'ü dönmeyerek Türkiye'de mülteci olarak kalmıştır.¹⁰⁶³

Irak yönetiminin, suçluların cezalandırılacağına ilişkin açıklamalarına Türkmenlerin inanmaktan başka çaresi yoktu. Fakat yetkililerin söylemlerinde samimi olmadıkları, şimdiye kadar Türkmenlerin yaşadıkları tecrübelerle sabit hale gelmişti. Bu yüzden, Irak'taki Türkmenlerin benzer saldırılara tekrar maruz kalmaması ve Türkmen halkın daha çağdaş bir yaşam sürdürebilmesi için Türkiye'deki Iraklı Türkmenler, gerek Irak'taki gerekse Türkiye'deki yetkililere gönderdikleri telgraflarla sürekli uyarılarda bulunuyorlar, dilek ve temennilerini dile getiriyorlardı. Eğitim için Türkiye'de bulunan Türkmen öğrencilerin Irak Başbakanı Kasım'a gönderdiği böylesi bir telgraf, 4 Ağustos'ta Bağdat Radyosu'nda okunmuştur. Telgrafta, Kerkük Katliamı'nın sorumluları olan komünistlerin şiddetle kınanması ve suçluların en ağır şekilde cezalandırılması istenmekteydi.¹⁰⁶⁴ Başbakan Adnan Menderes'e de bir mektup gönderen Türkiye'deki Türkmenler; 1959 yazında Kerkük'te yaşananları ve Türkmenlerin içler acısı durumunu anlatarak Türk Başbakanı'ndan bazı isteklerde bulunmuşlardır. Talepler arasında; Irak Türklerinin hak ve hürriyetlerinin, can ve mal emniyetlerinin güven altına alınması için Irak Hükümeti'nin dikkatinin çekilmesi, Irak'taki Türkmenlerin meşru müdafaalarını sağlamak amacıyla gereken önlemlerin alınması, Türkmenlere yönelik her yıl belirli burs kontenjanlarının ayrılması, halen Türkiye'de eğitim yapan ve her bakımdan itimada şayan olan kişilere burs verilmesi, Türkiye'de öğrenim görmek isteyen Türkmenlerin hem üniversite ve okullarda kayıt hem de elçilik ve konsolosluklarda pasaport işlemlerinin kolaylaştırılması, Türkmen öğrencilerin yurtlara alınmasında kolaylık gösterilmesi ve Türkiye'de çalışmak isteyen Iraklı Türkmenlere çalışma izni verilmesi yer almaktaydı.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶² **BCA.**, 30..18.1.2/ 153.53..17. (2 Ekim 1959); “*Yasak Edilen Resimler*”, **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1959, s.1.

¹⁰⁶³ **BCA.**, 30..1.0.0/ 69.438..14. (26 Eylül 1959); “*İltica Eden 1200 Aile Irak'a Döndü*”, **Milliyet**, 10 Eylül 1959, s.1.

¹⁰⁶⁴ *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1959, s.3; “*A.K.Kasım Kruşçevin Davetini Kabul Etti*”, **Son Posta**, 6 Ağustos 1959, s.3.

¹⁰⁶⁵ **BCA.**, 30..1.0.0/ 63.386..22.-2-3. (23 Kasım 1959).

2.5. Kerkük Katliamı Sonrası Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler

2.5.1. Türkiye-İrak İlişkileri

Hatırlanacağı üzere Türkiye, Irak'ın Krallık rejimi ile 1946 yılında Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nı ve ekli protokollerini imzalamıştı. Bu protokoller içerisinde Eğitim İşbirliği Protokolü oldukça büyük bir öneme sahipti. Protokol gereğince kurulan Türk-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu da her yıl düzenli olarak toplanmakta ve mevcut gelişmelerle ileride atılacak adımları görüşmekteydi.

Komisyon, toplantılarını ve çalışmalarını düzenli bir şekilde sürdürürken, Bağdat Paketi sürecinde Irak ile Türkiye arasında yeni bir kültür antlaşmasının imzalanması gündeme gelmiş ancak bir neticeye kavuşturamamıştı. Bununla birlikte 14 Temmuz 1958 İhtilali ile Krallık rejiminin yıkılması ve Irak'ta cumhuriyetin ilan edilmesi, Türk-İrak ilişkilerinde uzun soluklu gergin bir hava yarattığından kültür antlaşması iki taraf arasında bir daha ele alınmamıştı.

Kerkük Katliamı sırasında hat safhaya çıkan gerginliğin, katliamdan kısa bir süre sonra yerini yumuşama evresine bırakması ve ikili ilişkilerin normalleşmeye başlaması, Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun 1959 yılı toplantısını Ankara'da yapmasına olanak sağlamıştır. Nitekim, Krallık rejimi ile yapılmasına karar verildiği halde bir türlü neticelendirilemeyen yeni kültür antlaşması da Irak Cumhuriyeti temsilcileri ile başlayan bu komisyon çalışmaları neticesinde hayat bulmuş ve Türkiye'nin Irak Cumhuriyeti ile imzaladığı ilk antlaşma olarak tarihe geçmiştir.

Antlaşma, Türk-İrak Eğitim İşbirliği Komisyonu'nun 2-4 Eylül 1959 tarihleri arasında çeşitli konulara ilişkin Ankara'da yaptığı toplantılar neticesinde ortaya çıkmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı binasında gerçekleşen müzakereler sırasında; okul programları ve okul kitapları, diplomaların karşılıklı muadilliği, Türk dili ve edebiyatının Irak'ta öğretimi, burslu öğrenci ve stajyer değişimi, Türkçe ve Arapça'nın karşılıklı ilim dili olarak tanınması, eğitim, film, ve kültür konularında yine karşılıklı araştırma-inceleme gezileri, sanat sergileri ve spor temasları, Ankara ve Bağdat'taki kültür merkezlerinin faaliyeti, Irak'a gönderilecek öğretmen, uzman ve akademisyenler gibi iki ülkeyi ilgilendiren başlıca konular ele alınmıştır.¹⁰⁶⁶

Irak ve Türk Milli Eğitim Bakanlıklarının temsilcileri arasında dört gün boyunca süren uzun görüşmelerin ardından ise 5 Eylül 1959'da, Ankara'da "*Türk-İrak Kültür Antlaşması*" imzalanmıştır. Antlaşmayı Irak adına Milli Eğitim Bakanlığı Genel Müdürü Haşim Alûsi,

¹⁰⁶⁶ "*Türk Irak İşbirliği Komisyonu Toplandı*", **Son Posta**, 3 Eylül 1959, s.3; "*Türkiye İle Irak Eğitim İşbirliği Yapılıyor*", **Son Posta**, 5 Eylül 1959, s.3.

Türkiye adına da Talim ve Terbiye Heyeti Başkanı Kadri Yörükoğlu imzalamıştır.¹⁰⁶⁷

Irak Milli Eğitim Bakanlığı temsilcileri, imza merasimi sonrasında yaptıkları konuşmada, Irakla Türkiye arasındaki tarihi bağlara ve ortak geleneklere vurgu yaparak, kültür antlaşmasının, iki devlet arasındaki dostluğu takviye edeceğini belirtmiştir. Irak Heyeti ayrıca, Türkiye'deki çeşitli eğitim kurumlarında 650 Iraklı öğrencinin bulunduğu bu dostluğun ufak bir örneğini teşkil ettiğini, halen Ankara'daki Irak Kültür Merkezi'nde 80 kişinin Arapça öğrenimi için ders görmekte olduğunu memnunlukla karşıladıklarını ve antlaşmanın müzakereleri sırasında her hususta karşılıklı mutabakata vardıklarını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁸

Iraklı yetkililerin, Ankara'daki Irak Kültür Merkezi'nden bahsederken, Bağdat'taki Türk Kültür Merkezi'ne değinmemesi oldukça dikkat çekiciydi. Zira, Bağdat'taki Türk Kültür Merkezi, 14 Temmuz 1958 İhtilali'ne kadar en mükemmel şekliyle hizmet vermesine karşın, ihtilal sırasında ve sonrasında artık atıl bir hale gelmiştir. 1958 İhtilali nedeniyle faaliyetleri durdurulan Türk Kültür Merkezi binasının kirası, (o günün parası ile ayda 50 dinar (1250 TL.) ihtilal sonrası da aksatılmadan ödenmesine rağmen faaliyete geçirilmemiştir. Merkez içindeki kitaplar, radyo ve televizyon gibi demirbaşlar terk edilmiş bir halde bırakıldığından adeta yağmalanmış, Kültür Merkezi'nin içi boşaltılmıştır.¹⁰⁶⁹

Şimdiye kadar, Türkmenlerin Irak Hükümeti tarafından kültür alanında bir yardım gördükleri ve kendilerine en azından bu konuda kolaylık gösterildiği doğrusu söylenemezdi. Bu yüzden iyimser bir yaklaşımla yeni Kültür Antlaşması'nın Türkmenler için önemli olanaklar sağlanması bekleniyordu. Öyle ki, Türk basınının önde gelen kalemleri, bu yeni Kültür Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra Irak'taki Türkmenlerin durumunda esaslı değişiklikler olabileceğine işaret etmekte, en azından buna inanmak istediklerini belirtmektedirler.¹⁰⁷⁰

Türk-İrak ilişkilerinde Türkmenleri ilgilendiren başlıca gelişmeler bu şekilde seyrederken, Türkiye'deki siyasi hava giderek gerginleşmekteydi. 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile ülkedeki Demokrat Parti iktidarı devrilmiş, yönetim, kısa bir süre için Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eline geçmiştir.

¹⁰⁶⁷ “Kasım Hükümeti İle İlk Anlaşmayı İmzaladık”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1959, s.1; “Türkiye-İrak Kültür Antlaşması Dün İmzalandı”, **Son Posta**, 6 Eylül 1959, s.7; “Türk-İrak Kültür Antlaşması İmzalandı”, **Milliyet**, 6 Eylül 1959, s.1.

¹⁰⁶⁸ “Kasım Hükümeti İle İlk Anlaşmayı İmzaladık”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1959, s.1,5.

¹⁰⁶⁹ Başar, *a.g.m.*, s.21.

¹⁰⁷⁰ Ömer Sami Coşar, “Irakla Anlaşma!”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1959, s.3.

2.5.2. Türkmenler ve Türkiye

2.5.2.1. Katliam Sonrası Devam Eden Baskılar ve Irak'ta Kürt İsyanı

Musul ve Kerkük'te yaşanan gelişmelerin ardından General Kasım'a, genç Saddam Hüseyin'in de dahil olduğu altı kişilik vurucu bir tim tarafından 7 Ekim 1959'da suikast düzenlenmiştir. General Kasım, omzundan ve elinden, eyleme katılan Saddam Hüseyin de ayağından yaralanmıştır. Saddam bu halde iken ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁷¹

Suikast teşebbüsü, Kasım'ın Kerkük Katliamı'na bakış açısını değiştirmesine sebep olmuştu, ki General Kasım, bu olaydan sonra Kerkük Katliamı'nın tertipleycilerinin komünistler değil Arap milliyetçileri ve Baasçılar olduğunu öne sürmeye başlamıştır.¹⁰⁷² 2 Aralık'ta Kasım'ın Bağdat Radyosu'nda okunan beyanatında; “*Musul olaylarına sebep olanların Kerkük hâdiselerinin müsebbibi olduklarını ve Kerkük'te Suriye Baas Partisi tarafından nifak çıkarmak için gönderilen gizli ajanların ele geçirildiğini*” bildirmesi bunun bariz göstergesiydi.¹⁰⁷³ Bu doğrultuda, daha önce katliam nedeniyle tutuklanan faillerden idama mahkum edilenlerin cezası infaz edilmemiş, çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırılanların ise bir kısmının tutukluluk süreleri azaltılmış bir kısmı da serbest bırakılmıştır.¹⁰⁷⁴

İdam cezalarının uygulanarak komünistlerin tasfiye edilmeye başlanması, ülkedeki iki hizipten birinin etkisiz hale gelmesine yol açacağından Kasım'ın istediği bir sonuç elde edilmeyecekti. Gerçekten de böylesi bir durum, geriye tek kuvvet olarak kalan Nasır yanlısı Arap milliyetçilerinin ordu ve siyasetteki etkinliklerini arttıracaktı. Bu ise Irak'ın Mısır'ın güdümüne girmesi ihtimalini doğuracaktı. Dolayısıyla Kasım'ın, siyasi dengeleri gözeterek komünistleri milliyetçilere karşı muvazene unsuru olarak kullanmaya devam etme kararı aldığı ve bu amaçla idamları infaz ettirmediği değerlendirmelerinde bulunulmuştur.¹⁰⁷⁵

Buna karşı Türkmenler, Kerkük Katliamı'nın sanıklarının cezalandırılacağına ilişkin Irak Hükümeti'nin vermiş olduğu sözlerin yerine getirilmemesi üzerine kendileri intikam alma yoluna gitmişlerdir. Öyle ki, serbest bırakılan ve suçlu olduklarına inanılan sanıklar, bir süre sonra düzenlenen suikastlar neticesinde öldürülmeye başlanmıştır. Bu şekilde öldürülenlerin sayısının 40 olduğu belirtiliyordu.¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷¹ “*Irak Başbakanı General Kasım'a Suikast Yapıldı*”, **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1959, s.1,5; “*Kasım'a Suikast Yapıldı*”, **Milliyet**, 8 Ekim 1959, s.1,5; Veysel Ayhan, Ferhat Pirinççi, **Saddam Hüseyin, Tarih Yeniden Yazılırken**, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2008, s.36-37.

¹⁰⁷² Bellisar, *a.g.m.*, **Hürriyet**, 21 Mart 1961, s.2; Yılmaz, **a.g.t.**, s.90; Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)*”, s.14.

¹⁰⁷³ “*General Kasım “Irak Türkiyeye Tarihi Bağlarla Bağlıdır” Dedi*”, **Son Posta**, 3 Aralık 1959, s.3.

¹⁰⁷⁴ K(erkük), “*Kerkük Katliamının 4. ...*”, s.61; Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)*”, s.14.

¹⁰⁷⁵ Kırca, *a.g.m.*, **Vatan**, 23 Temmuz 1959, s.3; Yılmaz, **a.g.t.**, s.91.

¹⁰⁷⁶ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.221.

General Kasım, her ne kadar kendisini bir kez daha komünistlere muhtaç hissetse de ihtiyatlı olmayı da elden bırakmıyordu. Hükümetin kilit noktalarına yerleşmiş komünistleri görevden uzaklaştırıp Irak Komünist Partisi'ni kanun dışı ilan ederken, nispeten ılımlı olan komünistlerin siyasete girmesine izin vermiştir.¹⁰⁷⁷ 6 Ocak 1960'da, 1954 yılında çıkarılmış olan ve siyasi partileri yasaklayan kanun kaldırılmış, yerine siyasi partilerin kurulabileceğini öngören yeni bir yasa kabul edilmiştir. Böylece Irak'ta; Genel Sekreterliği'ni Abdülkadir el-Bustani'nin yaptığı "*Komünist Partisi*", Barzani Aşireti'nin reisi Molla Mustafa Barzani başkanlığında "*Birleşik Kürt Demokrat Partisi*" ve Irak'ın eski Tahran Büyükelçisi Hüseyin Cemil başkanlığında "*Milli Demokrat Partisi*" isimlerinde üç parti kurulmuştur.¹⁰⁷⁸ Fakat bu yarım tedbirler ve bu arada Kasım'ın ABD'ye yaklaşma çabaları, özellikle Birleşik Kürt Demokrat Partisi ile arasını açmıştır. Bu parti Kasım'ın düşmanı olduğunu ilan etmekten çekinmediği gibi Irak'taki Kürtlerin tamamını hemen hemen etkisi altında bulundurduğundan Kürtler de 14 Temmuz İhtilali'nin ikinci yıldönümü (1960) kutlamalarına katılmamıştır.¹⁰⁷⁹

Kasım, tam anlamıyla ülkedeki milliyetçi-komünist gruplar arasında kalarak, aralarında bir denge kurmaya çalışıyorsa da bunda başarılı olabildiği söylenemez. Yine aradaki dengesizlikten ve ülkenin her tarafına hakim olan karışıklıklardan olumsuz yönde etkilenen bir diğer unsur, Türkmen toplumu idi. Zira, 1960 yılı Ocak ayında, Muhammet Emin Şerbetçi isminde bir komünistin öldürülmesiyle başlayan olaylar, söz konusu etkileri açıkça ortaya koymaktaydı. Buna göre; 14 Temmuz Katliamı'nda büyük rol oynadığı gerekçesiyle mahkemeye verilen Şerbetçi, suçsuz bulunup, beraat etmesine müteakip Kerkük'e dönmüş ve kısa bir süre sonra burada öldürülmüştür. Şerbetçi'nin ölümü üzerine Irak'taki komünist basın, Türkmenleri itham etmeye başlamış, sonuçta da Kerkük Türkmenleri arasında geniş tevkifler yapılmıştır.¹⁰⁸⁰ Basının, daha suçluların yakalanıp yargılanmasından ve mahkeme kararından önce aceleci davranarak Türkmenlerin tamamını sorumlu tutması, onları suçlayıp haksız bir şekilde mahkum etmesi, hem devlet hem de komünistler nezdinde Türkmen aleyhtarlığının oluşmasına yol açmıştı.

Diğer taraftan olayın yaşandığı günlerde Türkmenler, ilan edilmesi planlanan yeni Irak Anayasası'nda kendilerine yer verilmesi için General Kasım'a çeşitli başvurularda

¹⁰⁷⁷ Bellisar, a.g.m., **Hürriyet**, 21 Mart 1961, s.2.

¹⁰⁷⁸ "*Irak'ta Komünist Parti Resmen Teşekkül Etti*", **Ulus**, 7 Ocak 1960, s.3; "*Irak'ta Dün Resmen Komünist Partisi Kuruldu*", **Milliyet**, 7 Ocak 1960, s.3.

¹⁰⁷⁹ Bellisar, a.g.m., **Hürriyet**, 21 Mart 1961, s.2.

¹⁰⁸⁰ "*Kerkük Katliamına İştirakten Sanık Bir Irak'lı Öldürüldü*", **Son Posta**, 15 Ocak 1960, s.3; "*Kerkük Türk'leri Arasında Tevkifler*", **Son Posta**, 24 Ocak 1960, s.3; "*Kerkük'te Tevkif Edilen Türkler*", **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1960, s.3.

bulunmuşlardı.¹⁰⁸¹ Ancak anlaşılacağı üzere, Türkmenlerin beklediği yeni Irak Anayasası yürürlüğe girmemiştir. Yerine, ülkede siyasi partilerin kurulabileceği kararı alındığı gibi toplumda da Türkmenlere karşı bir husumet oluşmaya başlamıştır. Nitekim, 1960 yılı Mart ayında komünistler tarafından düzenlenen Barış Severler Festivali'nde General Kasım aleyhine yapılan gösteriler, Musul ve Kerkük'te 15 kişinin hayatına malolan çatışmalarla sonuçlanmıştı.¹⁰⁸²

Türkmenler, tam bir yıl sonra, yine aynı türden baskılara maruz kalırken, yaşanan olaylar Türk basınında ilk olarak, Beyrut mahreçli verilen haberlerle kamuoyuna duyurulmuştur. Irak'tan Beyrut'a gidenlerin ifadelerine göre, Kerkük'teki olaylar, 10 Mart 1961'de, Türkmenlerin Bağdat'taki Türk-Irak ordu takımları arasında yapılan futbol maçını kahvelerde radyodan dinlerken aniden komünist Kürtlerin saldırması neticesinde meydana gelmiştir. Yaşanan silahlı çatışmalarda 7 kişi ölmüş, 18 kişi de yaralanmıştır. Olayların büyümesi üzerine ordu birlikleri müdahale etmek zorunda kalmış ve şehirde sıkı yönetim ilan edilerek sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.¹⁰⁸³ Ancak daha sonra Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hasan İstinyeli tarafından yapılan açıklamada, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği'nden alınan bilgiye göre; Kerkük'te cereyan eden hadiselerin 6 Mart 1961'de Türk asıllı Kerküklü bir fabrikatörün, şehrin Kürtlerle meskun bir kısmından geçerken açılan ateş sonucu öldürülmesiyle başladığı açıklanmıştır. Ertesi günkü Türkmenlerin büyük bir katılımı ile iştirak ettiği cenaze töreni sırasında da Türkmenlerle komünist Kürtler arasında çatışmalar çıkmış, olaylarda 3 Türkmen daha hayatını kaybetmişti. İstinyeli, yaptığı açıklamanın ardından, Türk Hükümeti'nin gelişmeleri ciddiyle takip ettiğini de sözlerine eklemiştir.¹⁰⁸⁴ Dolayısıyla 10 Mart'ta yaşandığı iddia edilen hadiseler, yalanlanmıştır.

Kerkük hadiselerine Türkiye'deki kamuoyu ve devlet erkani, haberin ilk önce Kahire ve Beyrut'tan verilmesi sebebiyle başlangıçta temkinli yaklaşmış, fakat olayların netlik kazanmasından sonra tepkiyle karşılaşmıştır. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Kerkük hadiselerine ilişkin sorulan bir soru üzerine, Bağdat Büyükelçisi'nden bilgi istendiğini ve

¹⁰⁸¹ "Iraklı Türkler Anayasa Teminatı Talep Ediyorlar", **Ulus**, 4 Ocak 1960, s.3; "Irak Türkleri Anayasa Teminatı İstiyorlar", **Son Posta**, 4 Ocak 1960, s.3; "Irak Anayasası Türkleri Unsur Olarak Tanımıyor", **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1960, s.1.

¹⁰⁸² "Irak'ta Komünistler Karışıklık Çıkardılar", **Son Posta**, 23 Mart 1960, s.3; "Irak'da Durum Yine Karışık", **Milliyet**, 24 Mart 1960, s.1.

¹⁰⁸³ "Kerkükte Çarpışma 7 Ölü Var", **Vatan**, 15 Mart 1961, s.1,5; "Gürsel, "Kerkük Haberi Maksatlı Olabilir" Dedi", **Milliyet**, 15 Mart 1961, s.1; "Kerkük'teki Çarpışmalar", **Hürriyet**, 14 Mart 1961, s.1.

¹⁰⁸⁴ "Kerkük'teki Olayda Üç Türk Öldürülmüş", **Hürriyet**, 16 Mart 1961, s.1,5; "Kerkükteki Olaylar Bakanlık Tarafından da Teyit Edildi", **Cumhuriyet**, 16 Mart 1961, s.5; "Kerkük" Olayları Açıklandı", **Akşam**, 16 Mart 1961, s.1.

meselenin tetkik ettirildiğini bildirmişti.¹⁰⁸⁵

Ayrıca Ankara'daki Irak Büyükelçiliği, Kerkük olaylarıyla ilgili olarak yayınladığı bildiriye; yabancı bir kaynaktan alınarak Türk basınında abartılı bir şekilde yer alan ve Irak'ın Kerkük bölgesinde bazı üzücü hadiselerin olduğunu gösteren haberlerin, Bağdat'tan gelen resmî bilgiye istinaden, “*asılsız ve tertipli bir ara bozuculuk hedefine matuf olduğu*” ifade edilerek, “*Gayemiz dahilde eşitlik, komşu ve kardeş memleketlerle dostluğumuzu idame ve takviye etmektedir*” denilmiştir. Elçilik ayrıca, Irak Hükümeti'nin Arap, Türk ve Kürtler arasında herhangi bir ayırım gözetmediğini belirtmiştir.¹⁰⁸⁶

17 Mart 1961'de ise Türkiye'deki üniversite gençliği, Kerkük'teki olayları protesto etmek için biri Beyazıt'ta diğeri Taksim'de başlayan iki yürüyüş düzenlemişlerdir. Yürüyüş sırasında halktan büyük destek alan ve işlenen cinayetlere karşı ilgili makamların harekete geçmesi çağrısında bulunan gençler, ellerindeki pankartları da Ayazpaşa'daki Irak Konsoloslugu önüne bırakmışlardır.¹⁰⁸⁷ Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı Mehmet Erbil de, Kerkük'teki son olaylar dolayısıyla Türkiye Cumhurbaşkanı Gürsel'e bir telgraf göndererek, Türkmenlerin can ve mal emniyetinin sağlanması için tedbirler alınmasını istemiştir.¹⁰⁸⁸ Bir beyanname yayınlamak suretiyle olayları kınayan Türk Milli Talebeler Federasyonu ise, komünistlerin tahrik ve kışkırtması neticesinde böyle bir kanlı olayın yaşandığını belirtmiş, bu gibi hadiseler son verilmesi için başta Cemal Gürsel ve Milli Birlik Komitesi olmak üzere tüm yetkililerin bu mesele ile yakından ilgilenecek derhal harekete geçilmesini istemiştir.¹⁰⁸⁹ Ancak tüm bu dilek ve temennilerin General Kasım yönetimi tarafından dikkate alınmadığı, yapılan girişimlerin ise etkisiz kılındığı bir gerçektir.

Diğer taraftan 6-7 Mart Kerkük olaylarında dikkati geçen önemli bir husus, haberin öğrenilme şeklidir. Daha önce bahsedildiği üzere, haber, tam anlamıyla gerçeği yansıtmamakla birlikte ilk kez 14 Mart tarihli Kahire kaynaklarından aktarılan ve 15 Mart tarihinde Türk basınında verilen bilgilerle öğrenilmiştir. 16 ve 17 Mart tarihlerinden itibaren de olayın ayrıntıları açıklığa kavuşmuş ve kesin bilgilere ulaşılmıştır. Yani olaylardan bir hafta sonra. Dolayısıyla Kahire'nin verdiği haberler sırasında, Bağdat Büyükelçiliği'nin, yanı başında cereyan eden olaylardan habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bağdat Büyükelçiliği'nin,

¹⁰⁸⁵ “Gürsel Kerkük Olayları İçin Beyanat Verdi”, **Cumhuriyet**, 15 Mart 1961, s.5; *A.g.m.*, **Milliyet**, 15 Mart 1961, s.1.

¹⁰⁸⁶ “Kerkük Olayında 3 Türk Öldürüldü”, **Vatan**, 16 Mart 1961, s.5; *A.g.m.*, **Hürriyet**, 16 Mart 1961, s.5; “Kerkük'te 4 Türk'ün Öldürülmüş Olduğu Resmen Açıklandı”, **Milliyet**, 16 Mart 1961, s.5.

¹⁰⁸⁷ “Kerkük Olayları Protesto Edildi”, **Hürriyet**, 18 Mart 1961, s.1,7; “Kerkük'teki Hâdiseler Dün Tel'in Edildi” **Milliyet**, 18 Mart 1961, s.1,7.

¹⁰⁸⁸ “Gürsel, “Kerkük Haberi Maksatlı Olabilir” Dedi”, **Milliyet**, 15 Mart 1961, s.5.

¹⁰⁸⁹ “TMT Federasyonu Kerkük ve Cezayir Olayları İçin Bir Bildiri Yayınladı”, **Vatan**, 21 Mart 1961, s.1,5; “Kerkük Katliamlarına Son Verilmesi İsteniyor”, **Milliyet**, 21 Mart 1961, s.1.

ancak basında çıkan haberler üzerine Türk Hükümeti'nin talimatı ile harekete geçerek olayları araştırmaya başlaması ve elde ettiği bilgileri Ankara'ya göndermesi bunu göstermekteydi. Bir ülkenin dış politikasında temel aktör olan elçiliklerin, mevcut gelişmelere bu derece yabancı kalması, Türkiye'nin dış politikasını zafiyete uğratacak bir durum yaratabileceğinden oldukça önemlidir.

Türkiye-Irak ilişkilerini dolaylı yollardan etkileyen ve Irak'taki Türkmenler aleyhine şiddetin artmasına yol açan bir diğer gelişme, ülkenin kuzeyindeki Kürtlerden Molla Mustafa Barzani önderliğindeki Kürt güçlerinin 1961 yılı ortalarında özerklik elde etmek gayesiyle ayaklanması ve kısa sürede Irak'ın kuzeyine egemen olmasıdır. İsyan sırasında özellikle Kerkük Türkmenlerine uygulanan baskı da artmıştı. Kürtçe okullarda ders olarak okutulurken, Türkçe okutulmamakta, Türkmenler Kürtler tarafından öldürülmekte hatta Süleymaniye'den Kerkük'e yürümek isteyen silahlı Kürtler ancak askerler tarafından durdurulabilmekteydi.¹⁰⁹⁰

26 Haziran 1961'de Bağdat Büyükelçiliği'nden alınan bir raporda; "*Güvenilir bir Iraklı kaynak şu bilgileri verdi: General Kasım, tamamiyle Irak'taki Türk unsurunun aleyhindedir ve Kerkük katliamı bizzat Kasım tarafından düzenlenmiştir. Katliamın bir kısmı ordu mensupları tarafından yapılmıştır. Kerkük Türklerinin hayatları hep tehlikededir. Bağdat'ta halen 10 bin kadar Iraklı Türk vardır, ama bunlar baskı ve kontrol altında tutulduklarından Türkiye Büyükelçiliği'yle temastan çekinmektedirler. Türkmen Kulübü General Kasım'a yaranmak isteyenler tarafından kurulmuştur, kulübün başkanı Dr. Merdan Ali, General Kasım'ın emriyle hareket etmekte ve Irak'ta bir Türk azınlığı bulunmadığını propagandasını yaymaktadır. Bağdat Radyosu'nun Türkçe yayını Türk kültüründen mahrum ehliyesiz kişilerin eline bırakılmıştır. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği de Irak'ta Türk kültürünü yaymak için hiçbir şey yapmamaktadır*"¹⁰⁹¹ denilmekteydi. Bağdat Büyükelçiliği'nin bu raporu birkaç yönden dikkat çekicidir. En başta, Kerkük Katliamı ve Türkmenlere şimdiye kadar yapılan baskılar hakkında Türkiye'nin yeni esaslı bilgilere ulaştığı anlaşılmaktadır. İkinci önemli husus, katliam sonrası Türkmenler lehine sayılabilecek olan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın kuruluşu ve Bağdat Radyosu'ndaki Türkmençe yayınlar konusundadır. Eğer ki, Bağdat Büyükelçiliği'nin ileri sürdüğü görüşler doğru ise o zaman Türkmenler hiçbir lehte kazanım elde edememiştir. Kasım yönetimi, Türkmenlere bazı haklar verir gibi görünse dahi aslında tüm kontrolü elinde tutmaktadır.

Kerkük ve civarında yaşayan pek çok Türkmen, uygulanan bu baskılardan ve bitmek bilmeyen çatışmalardan kaçabilmek için Türkiye'ye sığınma talebinde bulunmaya

¹⁰⁹⁰ Kutschera, **a.g.e.**, s.255-257; Gerçeksever, **a.g.e.**, s.190; Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde...**, s.139-140.

¹⁰⁹¹ Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde...**, s.137-139.

başlamışlardı. Barzani Aşireti'nin, Rusya'dan aldığı destekle Kerkük'te mutlak hakimiyet kurup, bu bölgedeki bütün aşiretleri kendisine bağlama arzusunda olması, buna karşı duran Türkmenlerin ise Bradoks Aşireti çatısı altında toplanarak mücadeleye başlaması ve çıkan çatışmalar bu tarz mülteci olaylarının temel nedeni idi. Zaten 6 Mart'ta öldürülen Kerküklü fabrikatör de Bradoks Aşireti'ne bağlıydı ve olaylar o günden itibaren giderek artmaya başlamıştı. Sonuçta, sadece bahsedilen gelişmelerden dolayı değil daha pek çok girift nedenden ötürü Irak'ı, yer yer azalma eğilimi gösterse de uzun bir süre meşgul edecek olan Kürt İsyanı çıkmıştır. Başlangıçta isyanın bastırıldığını iddia eden ve sürekli Kasım'a bağlılık telgraflarını okuyan Bağdat Radyosu, isyanın başlamasının üzerinden beş ay geçtikten sonra ancak isyanı kabullenmiştir. Üstelik gayr-i resmi kaynaklara göre, Irak ordusundaki Kürtler de birliklerinden firar ederek Barzani Aşireti ile birlikte çatışmalara başlamışlardı.¹⁰⁹²

Zaten Irak Başbakanı Kasım, aynı günlerde, ordu ile polisi, ayrılma ve parçalanma isteklerine karşı uyanık olmaya davet ederek, “*Biz Irak halkı, yani Araplar, Kürtler, Türkler ve diğer azınlıklar, Irak'ın savunması için samimiyet ve vatanseverlik duyguları ile meşbuyuz. Irak'ta birlik, istiklâl ve hâkimiyetimiz için ölçüdür*” açıklamasında bulunmuştu.¹⁰⁹³

Barzaniler tarafından Bradoks Aşireti başta olmak üzere bölgedeki diğer aşiretlere yönelik takınılan baskıcı tutum, bu aşiretlere mensup olup Türkmen oldukları belirtilen 750-800 kişilik kafilenin, 22 Temmuz 1961'de Türkiye'ye iltica etmesine sebep olmuştur. Hakkari'ye bağlı Çukurca ile Şemdinli arasındaki Benekli Yaylası'na yerleştirilen kafileye, Türk hükümeti her türlü yardımın yapılması kararını almıştır.¹⁰⁹⁴ Başbakanlık tarafından 24 Temmuz'da yapılan açıklamada, iltica edenlerin sayısı her ne kadar 808 olarak verilse de¹⁰⁹⁵, aslında 23 Temmuz'da gelen yeni mültecilerle birlikte Türkiye'ye sığınanların sayısı 960'a ulaşmıştı. Ayrıca Türk yetkilileri iltica edenlerin iade edilmeyeceğini bildiriyordu.¹⁰⁹⁶ Irak'ta devam eden çatışmalar nedeniyle 26 Temmuz'da 36¹⁰⁹⁷, 28 Temmuz'da 50 civarında¹⁰⁹⁸, 3 Ağustos'ta 12¹⁰⁹⁹, 20 Ağustos'ta 70 kadar¹¹⁰⁰, 27 Ağustos'ta da 27 kişi¹¹⁰¹ yine Türkiye'ye sığınmıştır. Böylelikle Türkiye'deki mülteci sayısı 1000'i geçmiş oluyordu. Gelenlerin

¹⁰⁹² “*Irak'ta “Kürt” isyanı Büyüdü*”, **Milliyet**, 18 Eylül 1961, s.5.

¹⁰⁹³ “*Kasım Irak Ordusunu Uyanıklığa Davet Etti*”, **Milliyet**, 21 Mart 1961, s.3.

¹⁰⁹⁴ “*Bir Türk Aşireti Irak'tan Topraklarımıza Sığındı*”, **Hadiselere Tercüman**, 23 Temmuz 1961, s.1,5; “*Iraktan 713 Türk İltica Etti*”, **Hürriyet**, 23 Temmuz 1961, s.1,5; “*Barzanî Aşiretinin Baskılarına Dayanamayan Kerkük'lü 800 Türk İltica Etti*”, **Milliyet**, 23 Temmuz 1961, s.1.

¹⁰⁹⁵ “*Irak'tan Kaçarak Türkiye'ye İltica Eden 808 Mülteci Irak'a İade Edilmiyor*”, **Son Posta**, 25 Temmuz 1961, s.1.

¹⁰⁹⁶ “*Irak'tan Yeni İlticalar Oldu*”, **Milliyet**, 24 Temmuz 1961, s.1; Necmi Onur, “*Komünist Barzanî Aşiretinin Zulmünden Kaçan Mülteci Türkler Yerleştirildi*”, **Milliyet**, 25 Temmuz 1961, s.1,5.

¹⁰⁹⁷ “*Irak'tan Dünkü İltica:36 Kişi*”, **Milliyet**, 27 Temmuz 1961, s.1,5.

¹⁰⁹⁸ “*Iraktan 50 Kişi Daha İltica Etti*”, **Ulus**, 29 Temmuz 1961, s.1.

¹⁰⁹⁹ “*Irak'tan 12 Kişi İltica Etti*”, **Hadiselere Tercüman**, 4 Ağustos 1961, s.1.

¹¹⁰⁰ “*Irak'tan 70 Türk Daha İltica Etti*”, **Ulus**, 20 Ağustos 1961, s.1.

¹¹⁰¹ “*Irak'tan Dün 27 Kişi İltica Etti*”, **Milliyet**, 28 Ağustos 1961, s.5.

çoğunun ise Türkmen olduğu belirtilmekteydi. Mülteciler arasında bulunan aşiret reisi Kelhan Ağa, verdiği ifadeye, yaşanan kanlı olayların tek sorumlusunun Irak Hükümeti olduğunu söyleyerek; “*Bizim bulunduğumuz yerde Barzaniler her şeye hakimdir. Molla Mustafa istediğini yapmaktadır. Üzerimize 3 bin kişilik bir kuvvetle saldırdılar. Dört ayrı cephede vuruştuk. 60 kişi öldü, 200 kişi de esir olduk. Çareyi kaçmakta bulduk*” açıklamasını yapmıştır.¹¹⁰²

İlticaların bu derece artması, Türk devlet erkanını harekete geçirdi. Başbakan Yardımcısı ve Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek, Devlet Bakanı Sıtkı Ulay, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, İçişleri Bakanı Nasır Zeytinoğlu, Genelkurmay Başkanı, Jandarma Genel Komutanı ve Milli Emniyet Başkanı’nın katıldığı ve yaklaşık iki saat süren toplantıda, ilticaların geçici veya devamlı olup olmadığı hususu ve mültecilerin durumları görüşülmüştür.¹¹⁰³

Irak’taki gelişmeler nedeniyle ortaya çıkan bu durum, Cumhuriyet Senatosu’nun da gündemine gelmişti. Adalet Partisi Senato Grubu adına Fethi Tevetoğlu, Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada Irak ile olan ilişkilere değinmek suretiyle Irak’taki Türkmenlerin durumunu Senato üyelerine açıklamıştı. Tevetoğlu, “*Iraklılarla olan münasebetlerimiz tarihidir, ananevidir. Orada bizim soyumuzdan olan kardeşlerimiz de mevcuttur. Onlarla alâkamız üzüntülerine iştirak çerçevesi içindedir. Dış tahriklerle Irak halkının Türk kardeşlerimize sık sık reva gördükleri insafsızca muameleler bize elem vermektedir. Menşei ne olursa olsun bu hâdiselerin tekerrürüne hariciyemizin kayıtsız kalmamasını dileriz. Bütün samimî isteğimiz Irak’ın istikrar, sükûn ve huzur içinde iyi bir istikbale mazhar olmasıdır. Irak’taki Türk kardeşlerimizin Irak’la bizim aramızda ihtilâf konusu değil, bilâkis iyi anlaşmalar vesilesi olmalarını dilemekteyiz*” diyerek, ortak menfaat ve emniyetin sağlanması için yegane yol olan Irak ile iyi ilişkilerin kurulması prensibinin hayata geçirilmesi için Dışişleri Bakanlığı’nın derhal hareket geçmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁰⁴

19 Temmuz 1962’de, Dışişleri Bakanlığı Beşinci Daire Genel Müdürü’nün Bakanlık Makamı’na ilettiği raporda ise yine Irak’taki Türkmenlerin bu dönemde yaşadığı sıkıntılar aktarılmaktaydı. Buna göre; “*Iraklı bir soydaşımızdan şu bilgiler alındı: Irak’ta Türkleri eritmek için büyük çaba harcıyor; Türkler haksız yere tutuklanıyor, Kerkük mutasarrıfı Türkler aleyhinde çalışıyor, polis müdürü açıkça Kürtleri koruyor, eğitimde durum Türkler aleyhine dönüyor; Irak Komünist Partisi Türkler aleyhinde bildiri yayınladı; Kerküklü*

¹¹⁰² Necmi Onur, “Mültecilerden 60’ını Barzaniler Öldürmüş”, **Milliyet**, 26 Temmuz 1961, s.1; Yurdakul Fincancı, “Aşiret Reisi İle Konuştum!”, **Ulus**, 26 Temmuz 1961, s.5.

¹¹⁰³ “Dört Bakan ve Genel Kurmay Başkanı, İlticaları Görüştü”, **Milliyet**, 5 Ağustos 1961, s.5.

¹¹⁰⁴ **CS. TD.**, d.1, c.2, t.1, b.31 (5 Şubat 1962), 1962, s.154-155.

Türklerin Türkiye'yi ziyaretleri kısıtlanıyor, Barzani isyanı bastırılmıyor, ABD ve Almanya Kürt davasını benimsiyor."¹¹⁰⁵

Netice itibarıyla 1961'de başlayan ve 1962 yılı boyunca süren Kürt ayaklanması sırasında, çatışmaların kendi topraklarına sıçramasından endişe eden Türkiye, isyan süresince sınırlarını kapalı tutmuş, herhangi bir tehdit ihtimaline karşı orduyu alarmda bekletmiştir. Barzani Aşireti ile Irak Hükümet kuvvetleri arasında çıkan çatışmaların yer yer Türkiye-Irak sınırı üzerinde cereyan etmesi, hatta bazı aşiret mensuplarının sınırı geçmesi ve Irak hava kuvvetlerinin zaman zaman sınırı ihlal etmesi üzerine Irak sınırındaki kuvvetler takviye edilmiştir.¹¹⁰⁶ Ayrıca çıkan Kürt isyanının, 1962 yılından sonra da inişli-çıkışlı bir seyir izleyerek 1975 yılına kadar devam ettiğini söylemek mümkündür.

General Kasım döneminin son günlerinde, sadece Türkmenleri değil aynı zamanda Türkiye'yi de ilgilendiren başka bir gelişme daha yaşanmıştır. Hatırlanacağı üzere, Irak Hükümeti, 27 Temmuz 1959'da, Iraklıların yurt dışına göçmelerine ve yerleşmelerine yasak getirerek, ülke dışındaki Irak vatandaşlarının derhal geri dönmelerini, aksi takdirde 3 aydan fazla yurt dışında kalan kişilerin mallarına el konulacağı belirten bir yasa çıkarmıştı.

Irak Hükümeti, 15 Haziran 1961'de 38 sayılı, 1962 yılı içerisinde de 46 sayılı olmak üzere bu kanuna benzer iki yasa daha çıkarmıştır. Türkiye'yi de yakından ilgilendirdiğinden konu ile ilgili açıklama Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından basın yoluyla yapılmıştır. Buna göre, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bildiriye aynen şöyle denilmekteydi; "*Irak Hükümeti'nin çıkardığı 38 ve 46 sayılı kanunlara göre Irak'ta gayrimenkul sahibi bulunan yabancıların bir ev ve bizzat icra etmekte oldukları bir sanat varsa bununla ilgili bir işyeri dışında kalan mallarını 15 Ağustos 1963 tarihine kadar Irak tebaalı bir şahsa intikal ettirmeleri gerekmektedir.*

İlgili vatandaşlarımızın bahse konu miktardan fazla gayrimenkullerini anılan tarihe kadar satmalarının menfaatleri icabı olduğu bildirilir."¹¹⁰⁷ Anlaşılacağı üzere Irak Hükümeti, yabancıların Irak'ta bir ev veya bizzat icra ettikleri sanat varsa bununla ilgili bir işyeri dışındaki tüm mallarını 15 Ağustos'a kadar Irak tebaalı bir şahsa devretmeleri (satmaları) mecburiyetini getiriyordu.

Söz konusu kanunlar, Irak vatandaşı Türkmenler için ehemmiyetsiz gibi görülmesine

¹¹⁰⁵ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.139.

¹¹⁰⁶ **MM. TD.**, d.1, c.6, t.1, b.111 (3 Eylül 1962), 1962, s.299-302; "*Barzani Irak'tan Kaçıyor*", **Milliyet**, 22 Eylül 1961, s.1; "*Iraklılar Bir Türk Köyünü Bombaladı*", **Yeni İstanbul**, 10 Temmuz 1962, s.1,5; "*Irak Mig Uçakları Dün Hudut Karakolumuzu Bombaladılar*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 10 Temmuz 1962, s.1,5; Necmi Onur, "*Kuzey Irak'ta Neler Oluyor*", **Milliyet**, 15 Ağustos 1962, s.5; Erol Kurubaş, **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, c.2, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s.64.

¹¹⁰⁷ "*Bildiri: Dışişleri Bakanlığından Bildirilmiştir*", **Milliyet**, 19 Ocak 1963, s.5; Mümtaz Faik Fenik, "*Irakta Türklere Yeni Bir Zulüm!*", **Son Havadis**, 21 Ocak 1963, s.1.

karşın aslen Türkmen olup 1932 ve 1946 antlaşmalarıyla Türkiye'ye gelip yerleşen ve daha sonra Türk vatandaşlığına geçen Türkmenleri yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Türkiye'ye yerleşen bu kişilerden bazılarının Irak'ta yüklü miktarda gayrimenkulü bulunuyordu. Oysa bunlardan bir ev ve bizzat çalıştığı işyeri haricindeki tüm taşınmaz mallarını diğer Irak vatandaşlarına satmaları istenmekteydi. Ayrıca kanunlarda, işyerinden bahsederken “*bizzat icra etmekte oldukları*” ibaresinin konulması, bu kişilerin Türkiye'de yaşadıkları için böylesi bir durum söz konusu olamayacağından tüm işyerlerini satmak zorunda kalacakları anlamına gelmekteydi. Böylece, sadece Türkiye değil, başka bir yabancı devlet vatandaşlığına geçmiş tüm Türkmenlerden, geçmişten kendilerine miras kalmış mülkleri, arazileri satmaya mecbur bırakılıyorlardı. Diğer yandan aynı antlaşmalara dayanarak Irak'ta iş kuran, işyeri açan, ev, dükkan gibi taşınmaz mülkler edinen Türk vatandaşları da zor duruma düşeceklerdir. Sadece bir ev ve içinde çalıştıkları bir işyeri ile sınırlandırılan mülk edinme hakkı, Irak'ta yaşayan veya yaşamayıp da iş sahibi olan Türkler gibi İngilizlerin, Amerikalıların veya diğer yabancı devlet vatandaşlarının tasfiye edilmesinden başka bir anlam taşımamaktaydı. Dolayısıyla Türkmenler dışında birçok Iraklı Türkiye'de, İngiltere'de, ABD'de mülk edinirken Irak'ın böylesi bir yasaklama getirmesinin mantığını anlamak mümkün değildir.

Hatta buna bir tepki olarak İstanbul Milletvekili Reşit Ülker, 4 Nisan 1962 tarihinde Millet Meclisi'ne sunduğu yazılı soru önergesi ile Irak Hükümeti'nin, yabancıların Irak'ta bulunan arazilerini tasfiye etmeleri hususunda çıkardığı kanunun Türk mallarını kapsayıp kapsamadığını sormuştur.¹¹⁰⁸ Dışişleri Bakanlığı'ndan bu önergeye 21 Haziran 1963 tarihinde verilen yazılı cevapta, özellikle 1961 yılında çıkarılan 38 sayılı kanunun Arap devletleri vatandaşlarını kapsamadığı, buna karşın söz konusu kanunun Irak'ta oldukça büyük bir oranda mal sahibi olan Türkiye ve İran vatandaşlarının hedef tutularak çıkarılmış olduğu bildirilmiştir. Bu çerçevede çıkarılan kanunun 1932 İkamet Sözleşmesi'ne aykırı olduğu, kanunun Türk vatandaşlarını tıpkı Arap devletleri vatandaşları gibi istisna tutup, onları bu uygulamanın dışında bırakması gerektiği hususunun Bağdat Büyükelçiliği vasıtasıyla Iraklı yetkililere bildirildiği açıklanmıştır. Ancak Iraklı yetkililerden tatminkar bir cevap alınamadığından, Bağdat Büyükelçiliği Irak makamları nezdindeki takibatını sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca Türk Hükümeti, söz konusu kanunun Türk vatandaşlarına zarar vermesi ihtimaline karşı kendi vatandaşlarının hak ve menfaatlerini korumak amacıyla Iraklılara ait Türkiye'deki gayr-i mülklerin tesbiti yoluna gitmiştir.¹¹⁰⁹

Yıllar sonra verilen bir bilgi ise bu sorunun akıbetini ortaya koymaktadır. 16 Haziran 1976

¹¹⁰⁸ MM. TD., d.1, c.4, t.1, b.69 (4 Nisan 1962), 1962, s.235-236.

¹¹⁰⁹ MM. TD., d.1, c.18, t.2, b.100 (21 Haziran 1963), 1963, s.396-397.

tarifli bir habere g6re; T6rk ve Irak heyetleri arasinda bir s6redir Ankara'da yapilmakta olan ikinci d6nem emlak g6r6şmelerinin sona erdiği ve buna ilişkin tutanağın taraflarca imzalandığı bildirilmektedir. Bu tutanağa g6re; Irak'taki taşınmaz malları tasfiye edilmiş bulunan T6rk vatandaşlarının, mallarının karşılığı olan paraları Irak Merkez Bankası'ndan alabilecekleri ifade ediliyordu.¹¹¹⁰ Anlaşılacağı 6zere, 1961 ve 1962 yıllarında Irak H6k6meti tarafından 6ıkarılan kanunlar uygulanmış ve dahası mallarını satmayan veya satamayan T6rk vatandaşlarının gayrim6lklerine h6k6met tarafından el konulmuştur. Bunların bedeli de ancak 1976'ta varılan anlaşma ile sahiplerine verilmeye başlanmıştır.

Diğer taraftan aynı sorunun 1984 yılında tekrar g6ndeme geldiği ve Irak H6k6meti'nin yabancı gayrim6lklerine getirdiği kısıtlamadan dolayı T6rk vatandaşlarının uğradığı zararın en asgariye indirilmesi i6in T6rk tarafının harekete ge6tiği g6r6lecektir. Bu itibarla T6rkiye ile Irak arasında 3 Mayıs 1984 tarihinde “*Emlak ve Emlak Haklarına Dair S6zleşme*” imzalanmış ve 18 Ekim 1984 tarihinde TBMM'de onaylanarak kabul edilmiştir. S6zleşmenin onaylanmasıyla ilişkin TBMM'ye verilen Dışişleri Komisyonu'nun gerek6e raporunda ř6yle denilmektedir; “*Irak H6k6meti, 1961 yılından itibaren Irak'ta yaşayan yabancuların gayrimenkul haklarına kısıtlama getirmiştir. Buna g6re, bir yabancının Irak'ta sadece bir ikametg6h ve bir işyeri bulundurmaya hakkı vardır. Bunu dışında gayrimenkuller mecbur6 satışa tabi olmaktadır. Irak Toprak Tarım Reformu 6er6evesinde, yabancuların tarım arazilerinin bir kısmı millileştirilmiş, millileştirilmeyen bir b6l6m6 ise, mecbur6 satışa tabi tutulmuştur. Irak tarafından 1961 yılından itibaren alınmış bulunan diplomatik teşebb6sler ile, bir taraftan vatandaşlarımız aleyhinde işleyecek olan yukarıdaki tedbirlerin T6rk vatandaşları i6in ertelenmesi yoluna gidilmiş; diğer taraftan da, bir anlaşma imzalanarak, vatandaşlarımızın haklarının korunması koşullarının temini i6in gayret sarfedilmiştir. Yapılan temaslar neticesinde 3 Mayıs 1984 tarihinde Bağdat'ta T6rkiye ile Irak arasında “Emlak ve Emlak Haklarına İlişkin S6zleşme” imzalanmıştır.*

Buna g6re, bahis konusu S6zleşme ile, Irak tarafınca gayrimenkulde kısıtlama tedbirlerinin alındığı 1961 yılında T6rk tabiyetinde olan vatandaşlarımızın millileştirilen tarım arazilerinin ve bu araziler 6zerindeki haklarının Irak tarafınca tazmini ve bedelinin dolar 6zerinden T6rkiye'ye transferi m6mk6n olabilecektir. Bunun yanısıra, vatandaşlarımızın mecbur6 satışa tabi gayrimenkullerinin satışı da, T6rk ve Irak Devletlerinin g6zetimi altında 5 yıl i6inde yapılabilecek ve bu satışlardan elde edilen meblağların da, dolar

¹¹¹⁰ “*Irak'ta Malları Olan T6rkler Paralarını Alabilecekler*”, **Zaman**, 16 Haziran 1976, s.1,6.

esasıyla Türkiye'ye transferi mümkün olabilecektir.”¹¹¹¹ Görüldüğü üzere, Sözleşme gerçekten de Irak'ta mülk veya toprak sahibi olan Türk vatandaşları ile Türk vatandaşlığına geçmiş olan Türkmenlerin mal varlıklarının korunması hususunda atılmış önemli bir adımdı. Ancak bu tarihe kadar benzeri bir antlaşmanın yapılmamış olması ve bundan doğan zararlar ise Türkiye'nin vatandaşlarının haklarını korumak adına biraz geç kaldığını göstermekteydi.

2.5.2.2. Öğretmenler Kongresi

Irak'ta Kürt isyanının yaşandığı günlerde, Türkmenlerin devlet tarafından resmen kabul ve tescili anlamına gelen çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bu, Türkmenlerin, 28-30 Ağustos 1960 tarihleri arasında Kerkük'teki Atlas Sineması'nda “*Türkmen Öğretmenler Kongresi*”ni toplamış olmalarıdır. Kongrenin resmi adının, Propaganda ve Yayın Komitesi'nin tanıtım broşüründe Türkçe olarak aynen “*İlk Yerli Türkmen Öğretmenleri Kongresi*” olduğu, altında da “*Kerkük 28 Ağustos 1960*” ibaresi bulunduğu belirtilmektedir.¹¹¹²

Kongre, bir anda karar verilmiş ve uygulanmış bir organizasyon değildi. Kerkük Öğretmenler Sendikası, kongre hazırlıklarına bir yıl önce başlamış, öğretmen teşekkülleriyle, Türkmen temsilcileri ve aydın zümreleriyle görüşülmüş, fikirleri alınmış, Türkmen toplumunun kültürel ihtiyaçları gözden geçirilmişti. Kongre açıldığında, öğretmenlerin ele alacakları konular tespit edilmiş durumdaydı.¹¹¹³

Kongrenin öneminin anlaşılması için Kerkük ve diğer Türk bölgelerindeki okul, öğretmen durumlarının genel hatlarıyla belirtilmesi faydalı olacaktır. Buna göre; 1960 yılında, Kerkük'te 15 ortaokul ve lise, 2 Öğretmen Okulu, 332 ilkokul vardı. Aynı yılda Kerkük'te ilkokul öğretmenlerinin sayısı 2087, lise öğretmenlerinin sayısı ise 207 idi. Erbil'de 236 ilkokulda 105, 17 lisede 120 öğretmen bulunuyordu. Diğer vilayetlere bağlı Türkmen ilçelerindeki öğretmenlerin de çoğunluğunu Türkmenler oluşturmaktaydı. Musul'a bağlı Telafer'de 55 ilkokul birer ortaokul ve lise, Diyala'ya bağlı Hanekin'de 29 ilkokul, 2 lise ve yine Diyala'ya bağlı Kızlarabat'ta 27 ilkokul, 3 lise ve Mendeli'de de 12 ilkokul, 2 lise bulunmaktaydı. Dolayısıyla kongreye katılan öğretmenler delegeleri yaklaşık 2500-2800 öğretmeni temsil ediyordu.¹¹¹⁴

Türkmen Öğretmenler Kongresi'ne başta Kerkük olmak üzere, Telafer, Erbil, Altınköprü, Tuzhurmatu, Kifri, Hanekin, Kızlarabat, Deltava ve Bedre'den birçok delege katılmıştır. Bu

¹¹¹¹ **T.B.M.M. TD.**, d.17, c.7, Yas.Yılı:2, b.14 (18 Ekim 1984), TBMM Basımevi, Ankara, 1984, s.438-439,443,446/1.

¹¹¹² İzzettin Kerkük, “*İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.6; Hüzmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.55.

¹¹¹³ “*Irak Türklerinin Kültür Buhranı*”, **Devlet**, 3 Mayıs 1971, s.2.

¹¹¹⁴ *A.g.m.*, s.2.

açıdan kongre, tarihi Kerkük şehrinin, Musul'un batısında bulunan Telafer şehrinden başlayıp, Bağdat'ın güney doğusunda yer alan Bedre Kasabası'na kadar geniş bir şerit halinde uzanan ve nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu bölgenin coğrafi ve kültürel merkezi olduğunu resmen kanıtlamakta ve belgelemektedir.¹¹¹⁵

Kongrenin açılış konuşmasını Irak Maarif Bakanı İsmail el-Arif yapmıştır. Onu takiben Irak Öğretmenler Sendikası Genel Sekreteri Dr. Sefa el-Hafız ve Kerkük Öğretmenler Sendikası Başkanı Hakkı Hürmüzlü söz alarak Irak tarihinde ilk defa yapılan bu kongrenin önemini açıklamışlardır. Hürmüzlü, yaptığı konuşmada, kültürel mahiyette olan bu kongrenin üç gün süreceğini ve çalışmaların tali komisyonlar halinde devam edeceğini söyleyerek, sözlerine; *“Kongre, Türkmen bölgelerindeki öğretim problemlerini ve bu arada ilk okullarda Türkmençe eğitimi konularını etraflıca etüd ederek sevgili Irakımızda aydınlık ve hürriyet devrinde Türkmen çocuklarına dillerinin öğretilmesinde esaslı ve sabit temellerin atılması için planların hazırlanmasında yardımcı olacaktır. [...] Türkmen halkının kültürel hakları konusunda alınacak olan bu kararlar, Irak Cumhuriyeti Muvakkat Anayasasına uygun olacak ve üzerine titrediğimiz hakiki Irak ittihadını tarsin edecektir.[...]”*¹¹¹⁶ şeklinde devam etmiştir.

Kongrenin ilk gününde ayrıca ünlü Türkmen şairlerinden Reşit Arif Hürmüzlü, İzzettin Abdi Beyatlı ve Mehmet Sadık okudukları Türkçe şiirlerle, kongrenin Türkmenler için taşıdığı tarihi değeri dile getirmişlerdir. Çalışmalarını; 1- Program ve Ders Kitapları, 2- Resmi ve Hususi Okullar, 3- İleri yaşlardaki insanların okutulması, 4- Yüksek Öğrenim ve Dış Burslar, 5- Telif, Tercüme ve Yayın adlarında beş alt komisyon halinde sürdüren Kongre, aşağıdaki tavsiye kararlarını almıştı. Ayrıca alınan tavsiye kararlarının merkezi hükümetin ilgili birimlerine sunulması kabul edilmiştir. Her bir komisyon kendi alanıyla ilgili pek çok karar aldığı gibi tüm kararlar genel olarak şöyle özetlenebilir;

- 1- Türkmen bölgelerindeki ilkokullarda Türkmençe (Türkçe)'nin okutulması ve öğretmenler için kurslar açılması,
- 2- Türkmençe okutulması için alfabe ve okuma kitaplarının hazırlanması,
- 3- İleri yaşlarda olanlar için ayrı kitapların hazırlanması ve köylerde eğitim merkezlerinin kurulması,
- 4- Üniversitelere Türkmen bölgelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda öğrencilerin alınması, yabancı ülkelerde öğrenim görmek üzere Türkmen öğrencilerine belirli bir kontenjan ayrılması, ortaokul ve liselerdeki öğretmen ihtiyaçlarının giderilmesi,
- 5- Türkmençe harflerle bir basımevi kurulması, öğretmenler sendikası tarafından Arapça

¹¹¹⁵ Kerkük, *“İlk Türkmen Öğretmenler...”*, s.6.

¹¹¹⁶ *“İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi'nde Alınan Kararlar (28-30 Ağustos 1960)”*, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.8.

ve Türkmençe bir derginin çıkarılması, edebiyatçılara yardım edilmesi, Irak Türkmenlerinin tarihleri ve yaşadıkları bölgelerin coğrafyasının okutulması.¹¹¹⁷

Ancak kongrede alınan kararlar, daha sonraki yıllarda, Irak yönetiminin Türkmenlere karşı tutumunun olumsuz yönde değişmesi sonucu uygulanamamıştır. Buna karşın alınan kararlar, daha sonra Türkmenlere tanınan Kültürel Haklar Kanunu'na temel teşkil edeceğinden oldukça önemli sayılabilir.¹¹¹⁸

Türkiye'den Başbakan Yardımcısı Alparslan Türkeş'in 2 Eylül 1960 günü Irak Türklerinin durumu ve Irak'ta Türkçe eğitim yapılması için Irak Hükümeti katında girişimlerde bulunulması hakkında resmen Dışişleri Bakanlığı'ndan fikir sorması ise, Türkiye'nin Türkmen Öğretmenler Kongresi'ne duyduğu ilgiyi ve Türkmenler konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemliydi. Buna karşın Dışişleri Bakanlığı'nın, Irak'ta Türkçe eğitim için yapılacak bir teşebbüsün daha elverişli bir zamana bırakılması gerektiği yönündeki cevabı ümitleri boşa çıkarmıştı. Sonuçta o yıl, Türkçe eğitim konusunda herhangi bir girişim yapılamamıştı.¹¹¹⁹

Ancak sonraki yıl Dışişleri Bakanlığı, Irak'taki gelişmeleri izleyerek kendiliğinden harekete geçmiştir. Dış Türklerden sorumlu Beşinci Daire Genel Müdürlüğü tarafından, 3 Şubat 1961'de, Irak'ta Kürtçe eğitime izin verildiği takdirde Türkmenlerin de kendi dillerinde eğitim görme haklarının olduğu ancak bunun Irak Hükümeti tarafından dikkate alınmadığı, böyle bir ayırımın yapılması halinde Irak Hükümeti katında gerekli girişimlerde bulunmak istendiği, bunun için de şimdiden bir prensip kararı alınması gerektiği bir müzekkere ile Bakanlığa sunulmuştur. Ardından Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği'nden de aynı yönde görüş sorulmuştur.¹¹²⁰

2.6. Irak'ta İktidar Değişimleri ve Türkmenler

2.6.1. Abdüsselam Arif Dönemi Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler

Irak'ta, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin Irak koluyla işbirliği yapan ordu içindeki bir grup subay, 8 Şubat 1963'te yaptığı ihtilal (14 Ramazan İhtilal) ile Irak Hükümeti'ni devirerek yönetime el koymuş ve dört buçuk yıllık General Abdülkerim Kasım iktidarına son vermiştir.

İhtilal Komitesi tarafından yayınlanan tebliğlerde, kötü yönetime sebep olanların ortadan kaldırılması, milli birliğin sağlanması, kanunun üstün kılınması ve milletin gasbedilen malları

¹¹¹⁷ Kerkük, "İlk Türkmen Öğretmenler...", s.6; "İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi'nde...", s.8-9; Ayhan Bayraktar, "Türkmenler'in Geleceği ve Eğitim Sorunları", **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.62.

¹¹¹⁸ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.55.

¹¹¹⁹ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.137.

¹¹²⁰ A.g.e., s.137-139.

ile hürriyetlerinin iade edilmesi amacıyla ihtilalin gerçekleştirildiği belirtiliyordu. Ayrıca söz konusu bildirimde Birleşmiş Milletler yasasına bağlı kalınacağı, sömürgeciliğin ortadan kaldırılması için girişilen mücadelenin devam edeceği ve petrol haklarına riayet edileceği üzerinde durulmuştu.¹¹²¹ Diğer yandan Mısır'ın El-Ahram Gazetesi'nin, Irak'taki iktidar değişiminin nedenlerini; 1- Kasım'ın şahsi diktatörlüğüne son vererek grup liderliğini oluşturmak, 2- Kasım'ın Arap aleyhtarı tutum ve davranışlarına son vermek, 3- Irak'taki Arap ve Kürt unsurları arasında barış ve kardeşliği tesis etmek, şeklinde açıkladığı ifade edilmişti.¹¹²²

İhtilalin sebeplerine ilişkin öne sürülen bu tür gerekçelerin yanı sıra Irak'taki yeni iktidar sahipleri, vakit kaybetmeksizin çalışmalara başlamışlardı. İlk olarak bir Milli Komite teşkil edilmiştir. Silahlı kuvvetler başkumandanını, milletvekillerini ve cumhurbaşkanını seçme yetkisine sahip olan Komite, Kasım döneminde bu makamları işgal edilen kişilerin azledilmesinden sonra Abdüsselam Arif'i Cumhurbaşkanı seçmiştir. Akabinde, 6 subay ve 15 sivil den oluşan bir hükümet kurulmuştur. Yeni hükümet, milliyetçi sosyalist bir yapı arzlemektedir ve ülkedeki azınlıklara gerekli ilgiyi göstererek onları tatmin edeceğini belirtmişti.¹¹²³ Dolayısıyla artık Irak'ta yeni bir devrin başladığı söylenebileceği gibi ülkedeki komünizm hareketinin de hiç beklenmedik bir anda sert bir darbe aldığı, yaşama ve gelişme imkanlarını kaybettiği belirtilebilir.¹¹²⁴

Irak'ta yaşanan iktidar değişimi, aynı gün Türkiye'de öğrenilmişti. Ankara'daki Irak Büyükelçiliği, gelişmeleri doğrularken, Bağdat'a da yeni iktidarı tanıdıklarını bildirmişlerdi. Büyükelçi Talip Müştak, 8 Şubat'ta konuyla ilgili yaptığı açıklamada, “*Bu hareket milli bir harekettir ve ihtilâlin başında olanlar milliyetçi kimselerdir.*” bilgisini vermiştir.¹¹²⁵ Açıklama, yeni yönetimin Arap milliyetçiliği düşüncesine hakim olduklarını teyit eden bir bilgi olması açısından önemlidir. Zira, komünizm-milliyetçilik zıtlaşmasında bu kez milliyetçiler idareyi ele geçirmişlerdi. 14 Temmuz 1958 İhtilali'ni gerçekleştiren Hür Subaylar Hareketi'nin General Abdülkerim Kasım'dan sonra gelen iki numaralı ismi olup daha sonra Kasım tarafından görevden alınarak mahkum edilen Abdüsselam Arif'i cumhurbaşkanı sıfatıyla yeni yönetimin başına geçirmesi de bunu göstermekteydi. Arif, Arap milliyetçisi, aynı zamanda da Nasır yanlısıydı.

Irak Büyükelçiliği ile aynı gün bir açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü ise,

¹¹²¹ “*Irak'da İhtilal: Kasım Öldürüldü*”, **Milliyet**, 9 Şubat 1963, s.7; “*Irak'daki Türklerin Kaybı Yok*”, **Yeni Sabah**, 10 Şubat 1963, s.7.

¹¹²² Gökşin Sipahioğlu, “*General Kasım 11 Saat Müddetle Mukavemet Etti*”, **Yeni Sabah**, 11 Şubat 1963, s.5.

¹¹²³ A.g.m., **Yeni Sabah**, 10 Şubat 1963, s.7.

¹¹²⁴ Galip Erdem, “*Irak ve Ötesi...*”, **Yeni İstanbul**, 22 Şubat 1963, s.2.

¹¹²⁵ “*Elçi “Harekât Millîdir” Dedi*”, **Milliyet**, 9 Şubat 1963, s.1,7.

Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği mensuplarının emniyette ve hayatta olduklarını açıkladıktan sonra henüz ihtilalcilerle irtibata geçilmediğini bildirmiştir.¹¹²⁶ Ankara'daki resmi çevrelerden gelen üçüncü resmi açıklama, 9 Şubat'ta Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından yapılmıştır. Millet Meclisi'nde gündem dışı söz alarak, konuyla ilgili milletvekillerine izahat veren Erkin, 8 Şubat günü erken saatlerden itibaren ilk olarak Bağdat Büyükelçiliği'nden, daha sonra diğer kaynaklardan Irak'ta iktidarın değiştiğine dair haberler aldıklarını belirtmiş ve bu dakikadan itibaren Türk Hükümeti'nin gelişmeleri çok yakından takip ettiğini bildirmiştir. Irak'taki Türk vatandaşlarının durumunun dikkatle izlendiğini ve şu ana kadar bunlar arasında can kaybı olduğuna ilişkin bir haber alınmadığını ifade eden Dışişleri Bakanı, Irak'taki Türkmenlerin durumlarına da değinmesine karşın, onlar hakkında henüz sağlıklı bilgiler elde edilmediğini açıklamıştır. Sözlerinin sonunda ise Türk Hükümeti'nin, Türkmenlerin can ve mal kaybına uğramalarına büyük önem atfedildiğinin bilinmesini özellikle istemiştir.¹¹²⁷

Türkiye, Irak'taki yeni yönetimi 11 Şubat'ta tanıması ve tanıma kararı Dışişleri Bakanı Cemal Erkin'in gönderdiği bir telgrafla Irak Dışişleri Bakanı'na bildirilmiştir.¹¹²⁸ Aynı gün, Bağdat Büyükelçisi Seyfettin Turagay'a da bir telgraf gönderen Erkin, Türkmenlerle ilgili olarak elçiye şu talimatları vermişti; *"Irak'ın Türk soyundan vatandaşları, Irak Cumhuriyeti'ne karşı en samimi sadakat duygularıyla bağlı buldukları halde, her nedense, sakit rejim arafından mesela Kürtlere nazaran dün (aşağı düzeyde) bir muameleye tâbi tutulmuş, hatta çeşitli şekillerde ezilmelerine göz yumulmuştur. Yeni rejimin Türkiye'de Irak bakımından ayrımcı değil birleştirici ve müsted bir unsur teşkil etmesi gereken Türk soyundan vatandaşlarına karşı şimdiye kadar ki farklı muameleye son vermesini, kendilerine şevkatle muamele etmesini temenni ediyoruz.*

*Zâtu alinizin de Hariciye Vezirinden derhal randevu rica ederek, imkânın müsaadesi nispetinde, yukarıdaki esaslar dairesinde konuşmanızı ve neticenin işa'arını (sonucunun bildirilmesini) rica ederim."*¹¹²⁹

Türkiye'nin yeni Irak Hükümeti'ni tanıması, Iraklı yöneticilerde memnuniyet yaratmıştı. 13 Şubat'ta bir basın toplantısı yapan Irak Dışişleri Bakanı Seyid Talib Hüseyin el-Sabib, Türk-İrak ilişkileri konusunda sorulan bir soruya, komşu Türkiye ile yakın ilişkiler içinde olduğunu açıkladıktan sonra Türkiye'nin kararını sevinçle karşıladıklarını ve iki devlet

¹¹²⁶ "Irak İhtilâli Ankarada Her An Takip Edildi", **Milliyet**, 9 Şubat 1963, s.1,7.

¹¹²⁷ **MM. TD.**, d.1, c.12, t.2, b.44 (9 Şubat 1963), 1963, s.54-55; *A.g.m.*, **Yeni Sabah**, 10 Şubat 1963, s.1,7; "Erkin Meclise Bilgi Verdi", **Milliyet**, 10 Şubat 1963, s.1.

¹¹²⁸ **MM. TD.**, d.1, c.12, t.2, b.46 (11 Şubat 1963), s.248; "Yeni Irak Rejimini Tanıdık", **Yeni Sabah**, 12 Şubat 1963, s.1; "Yeni Irak Hükümetini Tanıdık", **Milliyet**, 12 Şubat 1963, s.1.

¹¹²⁹ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.140-141.

arasındaki münasebetlerin daima dostane olacağını söylemiştir. Bakan ayrıca, Türk-İrak sınırında artık çatışma yaşanmayacağı, Kürtlere karşı artık savaşılmayacağını belirtmiştir.¹¹³⁰

Dışişleri Bakanlığı bütçesinin Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında, 17 Şubat'ta, CKMP Grubu adına söz alan Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, Irak'ta yapılan hükümet değişikliğinin milletçe çok yakından ve büyük bir dikkatle izlendiğini belirterek, temennilerinin yeni Irak Hükümeti ile Türkiye arasındaki tarihi dostluk münasebetlerinin tekrar başlaması olduğunu söylemiştir. Türkmenlerin durumuna da değinen Odyakmaz, Irak'taki Türklerin; can, mal vesaire hak ve hukukunun teminat altında bulunduğuna ilişkin gerekli tedbirlerin alındığı hususunda daha önce verilen beyanatın teyit edildiğini ve Türkmenlerin her türlü tecavüzdten uzak bulduklarını duymaktan memnun olacaklarını belirtmiştir. Ayrıca milli sınırlar dışında kalmış olan milletdaşların maddi ve manevi varlıklarını koruma hususunda daha önce belirttikleri temennileri hatırlatmıştır.¹¹³¹

Odyakmaz'ın endişelerine cevap vermek amacıyla kürsüye çıkan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise iki ülke arasındaki geleneksel bağların, sadece Türk tarafının değil, 1958 İhtilali prensiplerine sadık kalmak suretiyle iktidara gelen yeni Irak Hükümeti'nin de sarfedeceği samimi gayretlerle artacağını ifade etmiştir. Bağdat Büyükelçisi'nin Irak Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Irak'ta yaşayan ve Irak Hükümeti'ne hiçbir zaman zorluk çıkarmamış olan Türkmenlere yeni hükümetin adalet ve şefkatle muamele etmesi dileğinde bulunduğunu söylemiştir. Erkin ayrıca, Türkmenlerin daha önce maruz kaldıkları haksız ve kanunsuz muameleler konusunda soruşturma açılacağını Irak Dışişleri Bakanı tarafından cevaben Bağdat Büyükelçisi'ne bildirildiğini, Türkmenlerle diğer Irak vatandaşları arasında ayırım yapılmayacağını da bu arada söylendiğini kaydetmiştir.¹¹³²

Diğer taraftan Arif'in iktidara geldiği sırada Irak'taki Kürt isyanı devam ediyordu. Bu yüzden yeni yönetim, uzun bir süredir Irak'ı meşgul eden bu meseleyi çözmek ve aynı sorunlarla ileride karşılaşmamak için hemen Kürt unsurlarla temasa geçmiştir.¹¹³³ Zaten kurulan yeni hükümette 7 Baasçı üyenin yanında iki Kürt üyenin de yer alması, bu çabanın bir sonucu olarak değerlendirilmekteydi.¹¹³⁴ Bu çerçevede Irak'taki Barzani Aşireti lideri Molla Mustafa Barzani'nin kardeşi Ahmet Barzani, yeni hükümet kurulur kurulmaz derhal hükümete bağlılığını bildiren bir telgraf göndermiş¹¹³⁵, hükümetle savaş halinde olan Barzani Aşireti mensupları da ateşkes ilan etmiştir. Ayrıca, yeni hükümet ile pazarlık yapmak ve

¹¹³⁰ Göksin Sipahioğlu, "Irak'da Bir Garnizon İsyan Etti, Ölü Sayısı: 3000", **Yeni Sabah**, 14 Şubat 1963, s.5.

¹¹³¹ **MM. TD.**, d.1, c.13, t.2, b.52 (17 Şubat 1963), 1963, s.208.

¹¹³² **A.g.e.**, s.221; "Irak'taki Türklerin Hakları Korunacak", **Yeni Sabah**, 18 Şubat 1963, s.1.

¹¹³³ "Irak ve Kürtler", **Milliyet**, 3 Mart 1963, s.1.

¹¹³⁴ "Kasım Dün Sabah Kurşuna Dizildi", **Yeni Sabah**, 10 Şubat 1963, s.7.

¹¹³⁵ Sipahioğlu, *a.g.m.*, **Yeni Sabah**, 11 Şubat 1963, s.5.

imtiyaz almak isteyen Molla Mustafa Barzani, önce kardeşi Ahmet Barzani'yi on kişilik bir heyetle Bağdat'a göndermiş, daha sonra da Kürtler adına Irak Hükümeti ile yapılan resmi görüşmeleri Celal Talabani yürütmüştür.¹¹³⁶ Hatta bu görüşmeler neticesinde Arif iktidarının, ilk hamlede Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kalkındırılması için Irak petrol gelirlerinden pay ayrılmasına karar verdiği iddia edilmekteydi. Böylelikle Kürtlerle iyi geçinmek istenildiği gösterilmeye çalışırken yapılan görüşmelerde de ilerlemeler kaydedildiği belirtiliyordu.¹¹³⁷

Molla Mustafa Barzani, ihtilalden itibaren hüküm süren müzakereleri tam bir barışa çevirmek için Irak Hükümeti'nden bir nevi muhtariyet istemekteydi. Bu muhtariyetin teklif edilen şartları şöyle sıralanabilirdi;

1- Muhtar Kürt bölgesinde emniyet, sadece Kürtlerden kurulu emniyet kuvvetleri tarafından sağlanacak, Araplar herhangi bir müdahalede bulunmayacaktır,

2- Bölgedeki askeri kuvvet de Kürtlerden kurulacak, bu birlikler merkezi orduya bağlı olmakla beraber kendi bünyesinde Iraklı er ve subayları bulundurmayacaktır,

3- İç işlerinde, özellikle sosyal ve kültürel alanlarda tam bir muhtariyet olacaktır. Kürtlerin kendi üniversiteleri, kendi radyoları, kendi okulları olacaktır,

4- Bu hizmetlerin gerektirdiği masrafları karşılamak üzere Musul petrolerinden elde edilen gelirden Kürtlere bir hisse verilecektir.

5- Bu şartların yerine getirilmesi halinde Barzani Aşireti, muhtar Kürt bölgesinin Bağdat Hükümeti'ne, dış politikasına ve savunmasına bağlı kalacağını taahhüt etmektedir.¹¹³⁸

Irak Hükümeti'ne iletilen bu şartların tamamının kabul edilebileceğine ihtimal verilmiyordu, ancak Bağdat Radyosu'ndan yapılan bir açıklamada hükümetin “*adem-i merkeziyet esasına göre*” Kürtlere haklar tanıyacağı belirtilmişti ve Barzani de bu teklifi kabul etmişti. Yani taraflar, kendi aralarında prensipte anlaşıp uzlaşmışlardı, fakat bu uzlaşmanın gerçek hayata yansımalarının ne şekilde olacağı henüz belirsizliğini koruyordu.¹¹³⁹

Türkmenler ise ihtilali ve iktidar değişimini önce sevinçle karşılamışlar, fakat çok geçmeden yeni Irak Hükümeti ile Kürtler arasında başlayan müzakerelerden dolayı bazı endişelere kapılmışlardır. Şöyle ki, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti eski başkanı ve kurucusu Avukat Enver Yakuboğlu, Irak'taki hükümet darbesinin Iraklı Türkmenlerin lehine olduğunu söyleyerek, yeni hükümetin Türkmenler tarafından

¹¹³⁶ “*Irak'da Dün Yeni İdamlar Oldu, Silâh Sesleri Kesilmedi*”, **Yeni Sabah**, 12 Kasım 1963, s.5; Kayhan Sağlamer, “*Kızıllar Dayanakları Basrada da Dağıtıldılar*”, **Cumhuriyet**, 14 Şubat 1963, s.5; “*Barzani Ateş Kesti*”, **Milliyet**, 17 Şubat 1963, s.1.

¹¹³⁷ Sipahioğlu, *a.g.m.*, **Yeni Sabah**, 14 Şubat 1963, s.5; Turhan Aytul, “*Arif'in Pek Yakında Elenmesi Muhtemel*”, **Milliyet**, 14 Şubat 1963, s.7.

¹¹³⁸ *A.g.m.*, **Milliyet**, 3 Mart 1963, s.1.

¹¹³⁹ “*Irak Hükümeti Kürtlerin Haklarını Dün Kabul Etti*”, **Milliyet**, 10 Mart 1963, s.1; “*Kürtler Irak Hükümetinin Teklifini Kabul Etiler*”, **Yeni İstanbul**, 12 Mart 1963, s.1.

desteklendiğini ifade etmiştir. Kerkük'te, Kasım döneminde yaşanan 24-26 Ekim Olayları ile 14 Temmuz 1959 Katliamı gibi hadiselerde Türkmenlerin fazlasıyla eziyet görmesi, hatta birçok Türkmen'in hayatını kaybetmesi, Kasım yönetimine duyulan tepkinin en önemli sebeplerini oluştururken, aynı zamanda yeni yönetimin tasvip edilmesindeki başlıca etkenleri teşkil ediyordu. Ayrıca milliyetçilere tavır alarak onları tasfiye etmeye çalışan Kasım'a karşı Türkmenlerle Arap milliyetçileri kader birliği yaptığından, yeni iktidarın Türkmenlere bir kötülüğünün olmayacağı düşünülüyordu.¹¹⁴⁰

Yakuboğlu, her ne kadar verdiği beyanatlarla Türkmenlerin fikirlerini ortaya koyuyorsa da sonuçta kendisi Türkiye'de idi. Bu yüzden Irak'taki Türkmenlerin tavırlarının tam anlamıyla açıklığa kavuşması için kendilerinin düşünceleri alınması gerekiyordu. Bu doğrultuda, Irak'a giden Türk basın mensupları, görüştükları Türkmenlerin Yakuboğlu'nun açıklamalarını doğrular tarzda beyanatlar verdiklerini bildirmişlerdir. Türkmenleri en başta, cumhuriyetin ilanından bu yana kendilerine zulmeden komünistlerin ülkedeki etkinliklerinin kırılması ve ele başlarının idam edilmesi hadiseleri memnun etmişti. Bu tür bir baskı unsurunu ortadan kaldıran yeni yönetim de haliyle Türkmenlerden büyük destek almıştır.¹¹⁴¹ Ayrıca Bağdat'taki hükümet dairelerinde yapılan geniş tasfiyelere rağmen Türkmen memurları yerlerini muhafaza etmişlerdir. Sonuçta ise yeni rejimi destekleyen Türkmenler, topluluklar halinde yeni kurulan Milli Muhafız Teşkilatı'na kaydolmaya başlamışlardır.¹¹⁴²

Yeni yönetimin ilk icraatlarından biri ise Bağdat Radyosu'nda Türkmençe yayınları başlatmış olmasıdır. Kasım döneminde başlatılan bu yayınlar, darbenin üstünden 4 gün geçtikten sonra ilk defa 12 Şubat günü kısa dalga üzerinden yapılmaya başlanmıştır.¹¹⁴³ Türkmenler için radyoda ayrılan zaman dilimi başlangıçta 1,5 saat iken daha sonra 3 saate çıkarılmıştır.¹¹⁴⁴

Türkmenler, her şeyden önce Kasım döneminde uygulanmayan Kerkük Katliamı sorumlularının cezalarının infaz edilmesini istiyordu. Bu amaçla kendi içlerinden seçtikleri bir grup temsilci Türkmen'i, yeni Devlet Başkanı Arif'e göndermişlerdir. Arif'i makamında ziyaret eden 12 kişilik Türkmen heyeti, Kasım döneminde idam cezalarının infaz edilmediğinden bahsederek bu cezaların yerine getirilmesini istemiştir. Irak Cumhurbaşkanı Arif ise bu isteğe, Kerkük Katliamı'na iştirak eden suçluların cezalarının en kısa zamanda

¹¹⁴⁰ "Iraklı Türkler Memnun", **Yeni Sabah**, 11 Şubat 1963, s.1.

¹¹⁴¹ "Irak'da Çarpışmalarda 250 Kişi Öldü", **Yeni Sabah**, 13 Şubat 1963, s.5.

¹¹⁴² "Kerkük Türkleri İhtilâli Destekliyor", **Milliyet**, 16 Şubat 1963, s.1.

¹¹⁴³ "Irak'da Dün Yeni İdamlar Oldu, Silâh Sesleri Kesilmedi", **Yeni Sabah**, 12 Şubat 1963, s.5.

¹¹⁴⁴ "Irak'ta Üç Komünist Elebaşısı İdam Edildi", **Yeni İstanbul**, 10 Mart 1963, s.5.

infaz edileceğini bildirerek cevap vermiştir.¹¹⁴⁵

14 Ramazan İhtilali her ne kadar Türkmenler arasında olumlu karşılanırsa da aslında onlar için bazı çekinceleri de beraberinde getirmişti. Nitekim, yeni hükümetin iktidara gelir gelmez Kürtlerle anlaşmak yolunda görüşmelere başlaması, Irak'taki Türkmenleri endişeye sevk etmişti. Sebebi, Kürt-Arap müzakerelerinin cereyan ettiği günlerde kendilerinin bu konuya ilişkin olarak hiçbir surette dikkate alınmaması idi. Oysa Mustafa Barzani'nin talep ettiği özerk bölgenin sınırları içerisinde Türkmenlerin yaşadığı şehirler, kasabalar ve köyler yer alıyordu. Dolayısıyla, Bağdat Radyosu'ndaki Türkmençe yayın ve Kerkük Katliamı suçlularının cezalandırılacağı sözü dışında Arif yönetiminin Türkmenlere karşı nasıl bir politika izleyeceğinin henüz bilinmemesi, buna mukabil Kürtlerle yapılan müzakerelerde onlara özerklik verileceğinin gündeme gelmesi, hali hazırdaki bir takım haklarını da kaybedebilecekleri korkusunu yaratmıştı. Irak Cumhurbaşkanı Arif'in 19 Şubat'ta Anadolu Ajansı muhabirine verdiği özel beyanatta; "*Türklerle aramızda derin bir gönül birliği vardır. Samimi ve dostane münasebetlerimizi devam ettirmek için kendi payımıza düşeni yapacağız*" derken Türkmenlerin durumuna hiç değinmemesi, yine bu korkuyu arttıran gelişmelerden biri olmuştu.¹¹⁴⁶

Gelişmelerin aleyhlerinde seyrettiğini gören Türkmenler, ihtilalin yarattığı sevinci bir kenara bırakarak tıpkı Kürtler gibi harekete geçmişler ve Irak Hükümeti'nden özerklik talebinde bulunmuşlardır. Bu maksatla Bağdat'ta hükümet yetkilileri ile görüşmeler yapmaya başlamışlardır.¹¹⁴⁷ Mart ayı ortalarına doğru Türkmenlerden Avukat Ata Terzibaşı başkanlığındaki bir başka Türkmen heyeti ise Irak Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif'i ziyaret ederek bazı taleplerde bulunmuşlardır. Buna göre; 1- Türkmen bölgelerinde Türkçe öğretim yapılması, 2- Türkmen bölgelerine Türkmen idareciler atanması ve yüksek öğretim görmüş Türkmen gençlerinin kendi bölgelerinde görev yapmaları, 3- Yeni Irak Anayasası'nda Türkmenlere de yer verilmesi, 4- 1959 Katliamı'ndan ders alınarak Türkmen bölgelerine hiçbir komünist ve Kürt asker gönderilmemesi, 5- Kerkük petrol gelirlerinin bir bölümünün Türkmen bölgelerinin kalkınmasına harcanması ve petrol şirketlerine memur ve işçi alınırken Türkmenlere öncülük verilmesi, 6- Bağdat Üniversitesi'ne ve yurtlara öğrenci alınırken Türkmenlere de kontenjan ayrılması, 7- Kerkük Katliamı suçlularına verilen cezaların infaz edilmesi, 8- Kerkük ve Erbil taraflarındaki Kürt aşiretlerin silahsızlandırılması, 9- Biri Bağdat'ta, diğeri Kerkük'te olmak üzere iki Türkçe gazete çıkarılmasına izin verilmesi,

¹¹⁴⁵ "Arif, Türk'lere Vaadde Bulundu", **Milliyet**, 2 Mart 1963, s.1; "Arif, Kerkük Katliamını Yapanları Cezalandırmayı Türklere Vadedti", **Yeni Sabah**, 2 Mart 1963, s.2; A.g.m., **Yeni İstanbul**, 10 Mart 1963, s.5.

¹¹⁴⁶ "Irak'ta İki Komünist Lideri Daha Yakalandı", **Yeni İstanbul**, 20 Şubat 1963, s.5; "Irak, Türkiye ile Dost Olmak İstiyor", **Milliyet**, 20 Şubat 1963, s.7.

¹¹⁴⁷ "Irak Türkleri de Muhtariyet İstiyor", **Milliyet**, 28 Şubat 1963, s.1.

istenmekteydi.¹¹⁴⁸

Bağdat Büyükelçisi Turagay ise 12 Mart'ta Ankara'ya gönderdiği bilgilendirme notunda, Türkmenlerin bu teşebbüsleri hakkında şunları aktarmaktaydı; “*Kerküklü saygıdeğer bir soydaşımızla görüştüm. Anlattıkları şudur: Kürtlere özerklik verilirse Irak Türklerinin durumu kaygı verici bir aşamaya girecek. Şimdiye kadar Irak Türklerine karşı hep ayrımcılık yapıldı, farklı muamele edildi. Eski Iraklılar, Türklerin yaşadığı yerleri Araplarla Kürtler arasında bir tampon bölge olarak görüyordu. Şimdiki genç Araplar ise onu takdir etmiyor ve Türkleri eritmeyi amaçlıyor. Irak Türkleri, Kürtlerle mi yoksa Araplarla mı işbirliği yapmalı? Nüfus bakımından Araplar ve Kürtlerden sonra üçüncü sırada olan Irak Türkleri de hak aramalı, girişimlerde bulunmalıdırlar. Soydaşımız, Türk basınının Kerkük Türkleri ile ilgilenmesini rica ediyor.*”¹¹⁴⁹

Bağdat'taki Türkmen Kardeşlik Ocağı ise 2 Mart'ta yayınladığı bir bildiri ile Irak Hükümeti'ne çeşitli ithamlarda bulunan Sovyet ve Demirperde gerisi propaganda organlarını ağır bir surette kınayarak, yeni hükümete olan bağlılığı göstermeye çalışmıştı. Ocak Başkanı Dr. Merdan Ali imzasıyla yayınlanan bildiride, komünistlerin Kasım devrinde Kerkük'te tertipledikleri katliam ayrıntılarıyla anlatılmakta ve şimdi Irak'taki komünist suçlular için gözyaşı döken bu organların o zaman neden sustukları sorulmaktaydı.¹¹⁵⁰

Kürtlerin taleplerine olumlu cevap veren Bağdat Hükümeti'nin Türkmenlerin isteklerini nasıl karşılayacağı merak konusuydu. Zira Kürtlere özerklik veya benzeri yönetimlere gidebilecek haklar tanınırken, Türkmenlerin bundan mahrum bırakılması en başta insan haklarına, eşitlik ilkesine ters düşecekti. Ayrıca bu durum, her fırsatta isyan eden Kürtlerin mükafatlandırılması, türlü haksızlıkları sineye çeken, katliam gibi olaylarda dahi vatandaşı oldukları devletin kanunlarına bağlı kalan Türkmenlerin cezalandırılması anlamına gelecekti. Bu yüzden Türkmenlerin başka çareler arayabileceği, Barzani'yi başarıya ulaştıran yöntemleri deneyebilecekleri, kısacası kanun yolundan ayrılıp kuvvete sarılmaya kalkışabilecekleri ihtimali Irak Hükümeti tarafından gözden irak tutulmamalıydı ve eşitlikçi bir yönetim sergilemeye çalışmalıydı.¹¹⁵¹

Yeni Irak Hükümeti tarafından Kürtlere özerklik verileceğinin belirtilmesi, buna karşın Türkmenler konusunda herhangi bir girişimde bulunmaması Türk kamuoyunun da tepkisine yol açmıştı. MTTB'ye bağlı Siyasal Bilgiler Derneği, Hukuk Fakültesi Talebeler Derneği ve İktisadi İlimler Akademisi Derneği Başkanlarının bu konuyla ilgili yayınladıkları ortak

¹¹⁴⁸ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.143.

¹¹⁴⁹ **A.g.e.**, s.142.

¹¹⁵⁰ “*Irak Türkleri Komünist Neşriyatı Şiddetle Takbih Etti*”, **Yeni İstanbul**, 3 Mart 1963, s.1,5.

¹¹⁵¹ Galip Erdem, “*Ya Türklerin Hakkı Ne Olacak?*”, **Yeni İstanbul**, 12 Mart 1963, s.2.

tebliğde; Irak İhtilal Hükümeti'nin, Irak'ın kuzeyinde Barzani kuvvetlerine “*muhtariyet*” tanımını hedefleyen son kararının, bir yandan Türkiye'nin yakın geleceğine ait güvenliği, diğer yandan bu bölgede yaşayan yüzbinlerce Türkmen'in durumu açısından önem taşıdığı ifade ediliyordu. Devamında, prensip olarak bir ülkenin içişlerinde serbest hareket etme özgürlüğüne sahip olduğu, ancak bu serbestliğin diğer ülkelerin meşru menfaatleriyle çatışmaması gerektiğine inanıldığı belirtilerek Türk gençliğinin söz konusu mesele üzerinde hassasiyetle durduğu ve gelişmeleri dikkatle takip ettiği bildirilmiştir.¹¹⁵²

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ise Irak'taki Kürt toplumuna özerklik verilmesi halinde Irak Türkmenlerinin gelecekte büyük zararlara uğrayacağını açıklayarak, eğer ki böyle bir hak tanınacaksa o zaman Kerkük, Erbil, Musul, Tuzhurmatu, Telafer, Altınköprü, Hanekin, Kifri ve Mendeli gibi 15'e yakın büyük şehir, kasaba ve onlara bağlı köylerde yaşamakta olan yüzbinlerce Türkmen'e de aynı hakkın tanınması gerektiğini deklare etmiştir. Cemiyet'in bildirisini, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'nın, Türkmenlerle meskun bölgeleri doğrudan doğruya Irak Hükümeti'ne devretmekle birlikte bu bölgelerin sonradan başka bir unsurun idaresine bırakılmasına kesinlikle müsaade etmediğini de hatırlatmaktaydı.¹¹⁵³

Türkmenlerin de Kürtlerle aynı haklara sahip olmak için çeşitli vesilelerle Irak Hükümeti'nin dikkatini çekmeye çalıştığı sıralarda, hükümet ile Kürtler arasındaki görüşmeler kesintiye uğramış ve iki taraf arasındaki ilişkiler gerginleşmeye başlamıştır. Kürt unsurların taleplerini devletin bekası için zararlı gören Irak yönetimi, söz konusu istekleri rafa kaldırırken, Kürtlerin tekrar isyana kalkışabilecekleri ihtimaline karşı da Irak'ın kuzey bölgelerinde 9 Haziran 1963'te sıkıyönetim ilan etmiştir. Sıkıyönetime tabi tutulan bölge içinde Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil şehirleri yer alıyordu.¹¹⁵⁴ Zaten bundan birkaç gün sonra da Barzani Aşireti ile merkezi kuvvetler arasında çatışmalar baş göstermiştir.¹¹⁵⁵

12 Haziran 1963'te Ankara'da konuyla ilgili bir basın toplantısı yapan Irak'ın Ankara Büyükelçisi Talip Müştak, Barzani'nin Irak'taki Kürtleri hiçbir surette temsil etmediğini, şahsi menfaatler peşinde koştuğunu, komünistlerle işbirliği yapmak suretiyle Irak'ın toprak bütünlüğünü parçalamaya çalıştığını açıklamıştır. Ayrıca Büyükelçi'nin, Irak Hükümeti'nin Kürtlere özerklik verilmesine ilişkin bir tasarı hazırlandığını, Irak'ın kuzeyindeki isyancıların temizlenerek, bu bölgede asayiş ve istikrarın sağlanmasından sonra bu idare sisteminin hayata geçirileceğini ifade ettiği belirtilmektedir. Bunun üzerine aynı özerkliğin Türkmenlere de

¹¹⁵² “*Irakdaki İrkdaşlarımızı İhmal Etmemeliyiz*”, **Yeni İstanbul**, 15 Mart 1963, s.1,5; “*Irak Türkleri İle İlgili Bildiriler*”, **Türk Kültürü**, Sa.6, Nisan 1963, s.57-58.

¹¹⁵³ A.g.m., **Türk Kültürü**, Sa.6, Nisan 1963, s.58-59.

¹¹⁵⁴ “*Kuzey Irak'ta Sıkı Yönetim*”, **Akşam**, 10 Haziran 1963, s.1.

¹¹⁵⁵ “*Irak Birlikleri Kürt Köylerini Dümdüz Etti*”, **Son Havadis**, 15 Haziran 1963, s.1.

tanınıp tanınmayacağına dair sorulan bir soruya Müştak, bu hususun halen Irak Hükümetince incelenmekte olduğunu söylemiştir. Ancak hemen ardından Irak'taki Türkmenlerin toplam sayısının 120.000 kadar olduğunu belirtmesi hayretle karşılanmıştır. Çünkü bu bilginin gerçeği yansıtmadığı daha Irak Başbakanı Kasım döneminde Hükümet tarafından yayınlanan “*The Iraq Revolution, 14 July Celebration*” başlıklı resmî broşürle ortaya konulmuştu. Burada, Türkmen nüfusunun takriben 500.000 civarında olduğu gösterilmekteydi.¹¹⁵⁶

Büyükelçi'nin verdiği bu beyanatın siyasi bir manevra olduğu düşünülebilir. Şayet, Irak Hükümeti'nin gündeminde Türkmenlere ilişkin herhangi bir özerklik düşüncesi bulunmuyorsa veya olsa dahi bu hakkın tanınması düşünülmüyorsa, o zaman, önceden verilen bu tür beyanatlar, kendilerine yöneltilebilecek tepkilere karşı şimdiden alınan bir önlem olarak değerlendirilebilir. Zira, Kürtlere özerklik verilmesi halinde, Türkmenlerin de aynı hakkı talep etmelerine karşı, belirtilen nüfus oranına göre Türkmenlere özerklik verilemeyeceği, çünkü Türkmen nüfusun yetersiz kaldığı gerekçe gösterilmek suretiyle önceden tedbir alınmak istendiği, bu açıdan sayının düşük gösterildiği ihtimal dahilinde tutulmalıdır.

Irak Büyükelçiliği'nin açıklamasının hemen ardından, 13 Haziran'da harekete geçen Türk Dışişleri Bakanlığı, Bağdat Büyükelçiliği'ne gönderdiği talimatta; Irak Büyükelçisi'nin Kürtlere özerklik verileceğini ve aynı haklardan Türkmenlerin de yararlanacağını belirten açıklaması hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şöyle demektedir; “*Irak Hükümeti'nin, bütün azınlıklara eşit haklardan yararlanacakları sözü gerçekleşmemiştir. Irak Hükümeti'nin adem-i merkezi sistemi çerçevesinde soydaşlarımıza da ayrı bir muhafızlık (bölge) verileceği yolundaki sözünün Irak Dışişlerine acele hatırlatılması ve Türk azınlığının her türlü hak ve hukukunun güvence altına alınmasına büyük önem verdiğimiz belirtilmesini rica ederim.*” Bağdat Büyükelçisi Turagay, Ankara'dan aldığı bu talimatın yerine getirilmesi için müsteşarını görevlendirmiş ve alınan cevabı derhal Türk Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştır. Buna göre, “*Irak Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Reis Vekili, müsteşarımıza, adem-i merkeziyet projesinin uygulanacağını, Irak'ın altı muhafızlığa ayrılacağını, Süleymaniye muhafızlığında Arapça ve Kürtçe'nin resmi dil olacağını, Türk-İrak dostluğunun ise şarta bağlanmaması gerektiğini söylemiştir. Müsteşarımız, Ankara'daki Irak Büyükelçisi'nin Irak Türkleri hakkında söylediği sözleri ve Türklere de ayrı bir muhafızlık verileceği yolunda evvelce verilmiş olan sözlerini sormuştur. Daire Reis Vekili, bu konuda bir cevap veremeyeceklerini söylemiştir.*”¹¹⁵⁷

¹¹⁵⁶ S. Ateş, “*Irak Büyükelçiliğinin Beyanati Etrafında*”, **Türk Kültürü**, Sa.9, Temmuz 1963, s.59-60; Vecdi Kızıldemir, “*Türklere Karşı (12)*”, **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1964, s.4; Mehmet Rasim, “*Irak Türkleri 2*”, **Türkiye**, 2 Ocak 1973; s.2.

¹¹⁵⁷ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.144-145.

Büyükelçinin, Bakanlık talimatına aykırı hareket ederek Iraklı yetkililerle görüşmeye müsteşarını göndermesi, Ankara'nın tepsine yol açmıştı. Bu yüzden Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan 21 Haziran'da gönderilen ikinci yazıda; Irak'taki Türkmenlere diğer azınlıklarla eşit haklar verilmesi konusunda gösterilen hassasiyet dolayısıyla, bundan sonra Irak makamları ile yapılacak olan görüşmelere Bağdat Büyükelçisi'nin bizzat kendisinin katılması gerektiği belirtilmiştir. Bu itibarla Büyükelçinin Irak Dışişleri Bakanı ile bir kez daha görüşme talep etmesi ve görüşmede kendisine Türkiye'nin hassas olduğu bu konuda bazı uyarılarda bulunulması istenmiştir. Buna göre; idari sistemde yapılacak değişiklikler Irak'ın içişlerine ait bir konudur. Bununla birlikte Türkiye, Irak ile olan iyi ilişkilerini sürdürmeyi herhangi bir şarta bağlamayı düşünmemiş ve buna dönük bir şart ileri sürmemiştir. Ancak beş yüz bin civarında Türkmen'in yaşadığı bir memlekette yapılacak idari değişikliklerden ve adem-i merkeziyet sistemi içinde aynı mıntikalarda yaşayan diğer azınlıklara tanınacak haklardan Türkmenlerin de benzer derecede istifade ettirilmesini talep etmenin, gelişmekte olan iyi komşuluk münasebetleri ile işbirliği siyasetinin gözle görülebilecek bir tezahürü olacağını belirtmek de gerekli görülmüştür. Türkiye'nin isteği, dil, eğitim, sosyal yenilikler, idari değişiklikler ve bunlara benzeyip de Kürtlere tanınacak olan birçok hakların Türkmenlere de aynen tanınmasıdır. Bağdat Büyükelçisi'ne gönderilen bu talimatın sonunda ise, Irak'taki Türkmenlere Kürtlerle eşit hakların tanınması hususunda belirtilen açıklamaların Irak Dışişleri Bakanı ile diğer Iraklı muhataplara, onları infiale sevk etmeyecek bir üslupla açıklanması ve bu konuda gerekli teminatın şimdiden sağlanması konusundaki gayretlerin ısrarla sürdürülmesi istenmiştir. Tabi elde edilen neticelerin de derhal Ankara'ya bildirilmesi rica edilmiştir.¹¹⁵⁸

Büyükelçi, bu kez aldığı emirleri harfiyen yerine getirmişti. 27 Haziran'da Irak Dışişleri Bakanı ile görüşen Bağdat Büyükelçisi Turagay, Ankara'ya gönderdiği cevapta, bakanın sözlerini şöyle özetlemişti; *“Irak Hükümeti'nin prensibi hiçbir azınlığa özel haklar tanımamaktır. Kürtler konusunda bazı özel tedbirler almak zorunlu olmuştur. Ancak adem-i merkeziyet uygulanacak değildir. Kürtlerin, diğer unsurları kaçırıp kendi bölgelerini genişletme planına karşı bir plan uyguluyoruz. Türklere ayrı haklar tanımak onları diğer unsurlardan tecrit eder, onların lehine olmaz. Onları felaketlerden korumak için önlemler alıyoruz. Bakan, bir taahhüde girmiyor.”*¹¹⁵⁹ Anlaşılacağı üzere, Irak Dışişleri Bakanı, herhangi bir özerlik kararının alınması halinde bile bu kararın uygulanmayacağını belirtmekte ve söz konusu tedbirlerin Kürtlerin yayılcı politikalarına engel olmak amacıyla alındığını

¹¹⁵⁸ A.g.e., s.146-147.

¹¹⁵⁹ A.g.e., s.147.

ileri sürmektedir.

Öte yandan Kerkük Katliamı sorumlularının cezalandırılması konusundaki Türkmenlerin talepleri, idama mahkum edilen 28 mahkumun 23 Haziran 1963 tarihinde cezalarının infaz edilmesi suretiyle yerine getirilmiştir. İdam edilenlerin isimleri şöyle verilmekteydi; Kerkük Belediye Başkanı Maruf Berzenci, kardeşi Hüseyin Berzenci, Abdulcabbar Piruzhan, Fatih Molla Davud, M.Hasan Aziz, Necmettin Nadir, Abdurrahman Muhammed, Fettah Salih, İhsan Hüseyin, Mahmut Ali Beste, Halil İbrahim, Talip Ömer, Muhtar Belhaş, Adil Hüseyin, Hurşit Mahmud, Abdülmecit Hasan, Nuri Molla Abdullah, Abdülhafız Şerif, Naim Anber, Tefik Mustafa, Kerim Halef, Kerim Ramazan, Mahmut Mecid, Rahim Said, Mehdi Merdan, Nuri Said Vali, Ahmet Muhammed Emin ve Hüseyin Hurşit.¹¹⁶⁰ Katliam öncesi Kerkük'te Türkmenler aleyhine çeşitli eylemlerin yaşanmasına sebep olup, binlerce Türkmen'i tutuklayan ve Kerkük'teki katliamın tertipleycilerinden olan dönemin 2.Tümen Komutanı Davut el-Cenabi ise 12 Şubat'ta idam edilmişti.¹¹⁶¹

İdam cezalarının uygulanmasında, Türkmenlerin taleplerinin etkili olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü infaz kararında daha çok, o dönemde Irak iktidarında giderek kuvvetlenmeye başlanan Baas Partisi'nin etkili olduğu söylenmektedir. Kasım döneminde komünistlerin birçok Baasçı'yı öldürmesi nedeniyle iktidarı etkisi altına alan Baasçıların intikam alma hisleriyle Arif'e baskı yaptıkları ve idamların da bunun sonucunda gerçekleştirildiği belirtilmektedir.¹¹⁶²

Türkmenlerle ilgili olarak Türk Hükümeti'nin Irak nezdinde gerçekleştirdiği teşebbüslerde, Irak Türkmenlerinin Ankara'daki ilgili makamlara yaptıkları başvuruların da etkili olduğu söylenebilirdi. Zira, tam tarihi belli olmayan ama 1963 yılına ait bulunan bir muhtıradan Irak Türkmenleri, Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'na şöyle bilgi vermekteydi; *“Irak Türklerinin yaşadığı bölgeler, Araplar ve Kürtlerin arasında tam bir set oluşturur. Lozan'dan sonra önce İngilizler Türk azınlığını yok etme ve eritme politikası izlediler. Irak Türkleri, 14 Temmuz 1958 darbesiyle başa geçen hükümetten, Baasçılardan ve komünistlerden de çok zarar gördüler. Şimdiki Bağdat Hükümeti de eskisinden daha iyi değildir. Kürtler, güçlenmişlerdir ve Türk bölgelerini de ele geçirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu, Irak Türkleri için büyük tehlikedir. Kürt idaresine düşecek Türklerin durumu, Kıbrıs'ta Rum idaresi altındaki Türklerin durumundan daha iyi olmayacaktır. [...] Kıbrıs'ta 120 bin Türk'e karşılık Irak'ta 750 bin Türk vardır ve Türklüğe karşı katliamlar Kıbrıs'tan önce*

¹¹⁶⁰ Mehmet Rasim “*Irak Türkleri 5*”, **Türkiye**, 5 Ocak 1973, s.2; Yılmaz, **a.g.t.**, s.96; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.225; Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.39.

¹¹⁶¹ Turhan Aytul, “*Kerkük'te Türkleri Katleden Cenabi Asıldı*”, **Milliyet**, 13 Şubat 1963, s.7; “*Irak'da Çarpışmalarda 250 Kişi Öldü*”, **Yeni Sabah**, 13 Şubat 1963, s.5.

¹¹⁶² Yılmaz, **a.g.t.**, s.91.

Irak'ta başlamıştır. Irak Türkleri fikri bakımdan kendilerini savunabiliyorlarsa da silahlı saldırılara karşı kendisini savunabilecek durumda değildirler. Türkiye'den ilgi beklemektedirler."¹¹⁶³

18 Eylül 1963 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Beşinci Daire Genel Müdürlüğü'nü ziyaret eden Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Ankara Şubesi Başkanı Necmettin Esin ise Irak Türkmenleri için Türk Hükümeti'nden bazı isteklerde bulunmuştur. Bunlar; 1- Ankara Radyosu'nun Arapça ve Türkçe yayınlarının Irak'ta dinlenebilecek biçimde güçlendirilip arttırılması, 2- Bağdat Büyükelçiliğimizde Türkiye hakkında daha fazla sayıda ve güncelleştirilmiş broşürler bulundurulması, 3- Anadolu Ajansı'nın Irak hakkındaki haberlerinde oradaki Türkmenlere daha geniş yer verilmesi. 4- Okul çağındaki çocuklara Irak'taki Türkmenler ve genellikle dış Türkler hakkında daha fazla bilgiler verilmesi, 5- Türk üniversitelerinde okuyan Iraklı Türkmen öğrencilerin sayısının arttırılması, 6- Bağdat Büyükelçiliği'ndeki küçük memurların Iraklı Türkmenlere daha anlayışlı davranmalarının sağlanması, 7- Batı Trakya'da olduğu gibi Kerkük'te de bir Türk lisesi açılması. Cemiyet Başkanı Esin, Türkiye'nin özellikle son zamanlarda Türkmenlere gösterdiği yakın ilgiye teşekkür ederek bu taleplerini sonlandırmıştı. Dışişleri Bakanlığı ise, söz konusu taleplerin imkan dahilinde olanlarının hayata geçirilmesi için hemen harekete geçmiştir. Buna en güzel örnek, 9 Ağustos'ta Milli Eğitim Bakanlığı'na gönderilen, "*Irak'taki soydaşlarımız, Türk okullarında okutulan tarih, coğrafya ve edebiyat kitaplarına Iraklı Türkler hakkında bilgiler eklenmesi dileğinde bulunmuşlardır. İlk, orta ve lise kitaplarımıza dış Türkler hakkında eklenecek bilgilerin bakanlıklar arası bir komisyon tarafından kararlaştırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Görüşlerinin bildirilmesini rica ederim*" şeklindeki yazıdır.¹¹⁶⁴

1 Şubat 1965 tarihinde, Dışişleri Bakanı Erkin'in Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada, "*Dış ülkelerde yaşayan soydaşlarımızın, maddi ve manevi varlıklarını idame ettirme gayretlerinde kendilerine destek olma gayesiyle, Bakanlık olarak, devamlı ve planlı şekilde faaliyette bulunmaktayız. Bu soydaşlarımıza, Bakanlığım bütçesinin dış ülkelerde Türk kültürünü koruma ve tanıtma bölümünden yardım yapılmaktadır*" demesi¹¹⁶⁵, Türkiye'nin ilerleyen yıllarda da Türkmenlerle birlikte diğer ülkelerdeki soydaşlara özellikle kültürel anlamda çeşitli yardımlar yapmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Ancak buradaki önemli sorun, ayrılan bütçenin ne kadar olduğu ve bunun ne kadarının Türkmenlere ayrıldığıdır.

Türkiye'nin Irak'taki Kürtlere verilmesi muhtemel hakların Türkmenlere de tanınması doğrultusundaki teşebbüsleri Dışişleri Bakanlığı nezdinde Bağdat Büyükelçiliği aracılığıyla

¹¹⁶³ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.149.

¹¹⁶⁴ **A.g.e.**, s.149.

¹¹⁶⁵ **CS. TD.**, d.1, c.24, t.4, b.36 (1 Şubat 1965), 1965, s.1018.

aksatılmadan sürdürülmüştür. Bu konudaki en yoğun çalışmalar, özellikle 1964 yılının ilk yarısında cereyan etmiştir.¹¹⁶⁶ Millet Meclisi'ne akseden bu konu, Burdur Milletvekili Mehmet Özbey tarafından, Türkiye ile komşu Arap devletleri arasındaki münasebetlerin iyileştirilmesi için ne gibi çalışmalar yapıldığının sorulması üzerine 17 Mart 1964'te gündeme gelmiştir. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in verdiği yazılı cevapta bu husus açıklanırken, Irak'ın Kerkük ve Musul bölgesinde 650.000 civarında Türkmen'in yaşadığı ifade edilmiş ve bunların en basit azınlık hukukundan dahi yararlanamadıkları ve aynı bölgedeki Kürt azınlıklarına nazaran farklı muameleye tabi tutuldukları ifade edilmiştir. 1959 Kerkük Katliamı'ndan da bahsedilen açıklamada, Türkiye'nin yaptığı birçok rica ve teşebbüslere rağmen Türkmenlerin durumlarının iyileştirilmesine yönelik olumlu bir netice alınmadığı belirtilmiştir.¹¹⁶⁷ Görüldüğü üzere Türkiye'nin tüm teşebbüsleri Irak yönetimi tarafından etkisiz hale getiriliyor, dikkate alınmıyordu. Türkiye, her ne kadar Türkmenler konusunda yaptığı girişimlerin bir sonuç getirmediğini görse de ilerleyen dönemlerdeki yazışmalara bakıldığında bu hususta ısrarcı olduğu, tüm gayretiyle Türkmenlerin daha rahat bir kavuşması için çalışmalarını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Iraklı Türkmenler de Türkiye'nin girişimlerine paralel hareket ediyordu. Keza, 8 Nisan 1964'te Irak Cumhurbaşkanı Arif'e bilgilendirici olup Türkmenlerin bazı taleplerinin yer aldığı bir muhtıra sunmuşlardır. Muhtırada; *“Irak'ta, Arap ve Kürt bölgeleri arasında kalan bölgede yarım milyon Türk yaşamaktadır. Irak Türkleri geçmişte çok acı çekmişlerdir. 1924'te İngilizler Kerkük Türklerine karşı ilk katliamı tertiplemiş ve Nasturileri kullanmışlardır. Gâvurbağı Katliamı da yine Kerkük'te düzenlenmiştir. Irak Türklerine karşı en çirkin katliam ise Abdülkerim Kasım döneminde (14, 15, 16 Kasım 1959'da) yapıldı. Amaç, Türkleri ezmek, yok etmektir. Irak Türkleri, varlıkları, dil ve kültürlerini korumak, öteki kavimler gibi yasaların güvencesi altında yaşamak istiyorlar. Irak Türklerinin dilekleri şunlardır:*

- 1- Memleketin başlıca üç unsurundan biri olarak Türklerin varlıklarının (anayasada) resmen tanınması, Türklerin dillerini ve kültürlerini koruma özgürlüğüne kavuşması,
- 2- Adem-i merkeziyetin Türk bölgelerinde de uygulanması,
- 3- Kurulacağı düşünülen İstişari Meclis'te Irak Türklerine gerçek temsil hakkı tanınması,
- 4- Kabinede Türklere de bir yer verilmesi. Türkler, duacınızdır.” ifadelerine yer verilmişti.¹¹⁶⁸

Yine 1964 yılında, Iraklı Türkmenlerin kendi durumlarını bir kenara bırakarak bu dönemde zor günler geçiren Kıbrıs Türklerinin haklarının savunulması için çaba sarfettikleri,

¹¹⁶⁶ Konuyla ilgili yazışmalar için bkz. Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.150-153.

¹¹⁶⁷ **MM. TD.**, d.1, c.28, t.3, b.70 (17 Mart 1964), 1964, s.650-651,654.

¹¹⁶⁸ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.153-154.

en azından Kıbrıslı Türklerin yanlarında olduklarını hissettirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu bağlamda Bağdat Üniversitesi'nde okuyan Iraklı Türkmenler, Başbakanlığa ulaştırılmak üzere Bağdat Büyükelçiliği'ne bir dilekçe teslim etmişlerdir. Türkmen öğrenciler, Kıbrıs'taki Türklerin uğradıkları faciaları ve katliamları kendilerine karşı yapılmış gibi hissettiklerini ve oradaki Türklerin bir başarı sağlamalarını candan temenni ettiklerini bildirmişlerdi. Türkmenler, dilekçelerinin sonunda; *“Biz Bağdat Üniversitesi'ndeki Irak Türkleri Öğrencileri, Irak Türklüğünün gençliği adına Türkiye Hükümeti'nden daha ciddi bir şekilde Kıbrıs'taki ırkdaşlarımızın haklarını korumaya çalışmasını ve Kıbrıs'ı istenilen Kıbrıs etmesini istiyoruz.*

Bütün Türklere karşı olan tecavüzü önlemek tabii bir şekilde Türkiye Hükümeti'nin inkar edilemez haklarından olduğu için bu hususta ciddi bir durumda bulunmasını ve Türk kanlarının beyhude yere dökülmeyeceğini ispat etmesi, bu feci mesele hakkında gereken işleri yapması, Kıbrıs'ta Türk kardeşlerimizin geçirdikleri buhranlı duruma bir çare bulması lazım geldiğinden icabederse her şekilde tasarruf etmesi meselesinin ortaya bırakılması istenir.

Kıbrıs'ta Türk kardeşlerimizin bu olaylarda yurt ve millet uğrunda verdikleri şehitleri hürmetle anarken, Türkiye Hükümetimizden hepimizin fikirlerini işgal eden bu mesele hususunda razı edici icralarda bulunulmasını beklediğimizi bildiririz.” ¹¹⁶⁹ demekteydiler.

6 Ağustos 1964 tarihinde gönderdiği telgrafla Irak Türkleri hakkında Ankara'nın dikkatini çeken Bağdat Büyükelçiliği, zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte sürekli devam eden Kürt isyanının Türkmenlerin aleyhine bir seyir izlediğini vurgulamaktaydı. Telgrafta; Türkmenlerin bir yandan Arapların diğer yandan Kürtlerin baskılarına maruz kaldığı, bu baskıların bazen katliam boyutuna ulaştığı belirtiliyordu. Kürt isyanının tekrar zuhur edebileceğini, Bağdat Hükümeti'nin ise Mısır'a yaklaştıkça Türkiye'den uzaklaştığını belirten Büyükelçi, Türkmenlerin yok edilmek veya zamanla eritilmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını ifade etmiştir. Son olarak, Türkmenlere fiili yardımda bulunmanın faydalı olacağını tavsiye eden Büyükelçi, 2 Eylül'de gönderdiği bir başka yazıda, Türkmenlere yapılan baskılar konusundaki son gelişmeleri aktarmaktaydı. Buna göre; Barzani'nin silahlı adamları 2 Ağustos günü Erbil'de 8 Türkmen'i dükkanlarından alıp götürmüştür. Bunların öldürülmüş olmasından endişe ediliyordu. Ayrıca tutuklanmak istenen 5 Türkmen, Barzani'nin adamlarından güçle canlarını kurtarabilmişlerdir. Tutuklanan Türkmenlerin aileleri Irak makamlarına dilekçe ile başvurmuşlardır. Tutuklamaların yeni bir katliamın başlangıcı olmasından korkulmaktaydı. Kürtler, Türkmenleri sindirip kuzey bölgelerine hakim olma peşinde, Irak makamları ise sinsice Türkmenleri Kürtlere kırdırtmak niyetinde olduğu

¹¹⁶⁹ BCA., 30..1.0.0/ 64.394..2.-2-3 (20 Şubat 1964).

zannedilmektedir. Tüm bu gelişmelerle birlikte Türkmenler, kendilerini savunabilecek durumda değillerdir.¹¹⁷⁰

Bağdat Büyükelçiliği'nin bu raporlarına karşılık Ankara'dan gönderilen talimatta ise Kürt baskısından bahsedilerek derhal Irak makamları nezdinde girişimlerde bulunması istenmekte ve bu girişimlerin sırf Türkmenlerin haklarını korumayı amaçlayan dostane bir temenni olduğunun belirtilmesi tavsiye edilmekteydi. Türkmenler de yaşadıkları zorlukları Türk makamlarına iletmek için gayret göstermekteydiler. Türkmenler tarafından Bağdat Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya gönderilen ve 22 Eylül 1964'te Başbakanlığa arz edilen bir muhtıradı; yaşadıkları bölgelerin devamlı Kürt ve Arap baskısı altında bulunduğunu ve iktidara gelen tüm Irak Hükümetlerinin kendilerini yok etme siyaseti güttüklerini belirtmişlerdir. Son zamanlarda Irak'ın kuzeyinde durumlarını kuvvetlendirerek idareyi yavaş yavaş ele geçiren Kürtler, Türkmenlerin oturduğu şehir ve kasabalara sızarak buralarda çoğunluğu sağlamaya çalışıyorlardı. Bunu sağlamak için kuvvete başvurmaktan da çekinmemekteydiler. Desteksiz ve silahsız olan Türkmenlerin ise bu kuvvete karşı koymaları imkansızdı. Kıbrıs'taki 120 bin Türk'e karşılık Irak'ta mevcut olan 750 bin Türkmen'in yok olmasını herhalde hiçbir Türk kabul edemezdi. Bu bakımdan Türkiye'nin Iraklı Türkmenlerin davasını en yakın bir gelecekte ele alması temenni edilmekteydi.¹¹⁷¹

Kürt isyanı ve dolayısıyla Irak Hükümeti ile Kürtler arasındaki çatışmalar 1964 yılı sonlarına doğru tekrar başlamıştı. Dolayısıyla Türkiye, Türkmenleri daha yakından takip eder olmuş ve Bağdat Büyükelçiliği'nden Ankara'ya gönderilen raporlar birbirini izlemiştir. 9 Ekim'de, Kürtlerin Kerkük, Erbil ve Süleymaniye'de gizli silah depoları kurduğu, Türkmenlerin endişe içinde buldukları ve kuzeydeki Irak birliklerinin isyancılar üzerine sevk edildiği bildirilmişti. 17 Kasım'da, Barzani Aşireti'nin gıda stoku yaptığı, bunların İran'dan gıda ve mühimmat yardımı aldığı, Irak'ın kuzeyindeki bazı yerlerin Kürtlerin kontrolüne geçtiği, Irak Hükümeti'ndeki Kürt Bakan Mesud Muhammed'in istifa edip Barzani tarafına geçtiği rapor edilmişti. 17 Aralık ve Nisan 1965'te gönderilen raporlarda ise Kürtlerle Irak birlikleri arasında cereyan çatışmalarda Türkmenlerin tarafsız kaldıkları ifade edilmekteydi.¹¹⁷²

Diğer taraftan isyan ve bu sebepten çıkan çatışmalar sırasında, Bağdat yönetiminin yavaş yavaş Mısır'a meyiletmesi Barzani Aşireti'nde büyük endişe yaratmıştı. Mısır ile Irak'ın fiilen birleşme yolunda ilerlemeleri, Kürtlerin Irak merkezi kuvvetlerine karşı vermiş olduğu mücadeleye Mısır birliklerinin de müdahil olması sonucunu doğuracaktı. Bu ise Kürtlerin

¹¹⁷⁰ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.156.

¹¹⁷¹ **A.g.e.**, s.156-157.

¹¹⁷² **A.g.e.**, s.158.

müttefik bulma arayışları içine girmesine neden olmuştur. Öyle ki, Kürt unsurlar, şimdiye çeşitli baskılar yaptıkları Türkmenler üzerinde geniş propaganda faaliyetlerine başlamışlardır. Irak Hükümeti'ne karşı Türkmen unsurun desteğini kazanmak amacıyla haklarının korunacağı, Türkçe gazete çıkarma, okul açma ve idareye katılma gibi bir takım haklara kavuşacaklarını ilan etmişlerdir. Buna karşın Irak Hükümeti'nin de Kürtlerin bu çeşit propagandalarını etkisiz kılmak için Türkmenlere okul açma, gazete çıkarma müsaadelerini verebileceği ve onlara sosyal alanlarda yardımda bulunmak için harekete geçtiği belirtiliyordu.¹¹⁷³ Dolayısıyla şimdiye kadar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan Irak Hükümeti ile Kürtler arasındaki ilişkilerde Türkmenlerin sürekli arada kalması durumu artık belirginleşmeye başlamıştır. Bundan sonra Türkmenler, Merkezi Hükümet ile Kürtler arasındaki mücadelelerde sürekli arada kalan taraf olacak, çoğu zaman da zarara uğrayan unsurlar haline geleceklerdir.

Irak'taki bu tür gelişmelerin dışında, Türkiye'deki Türkmenler çeşitli alanlarda çalışmalar yürütmekteydiler ve kurulduğu günden itibaren Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti bu faaliyetlerde öncü olma vasfını korumaktaydı. Amacı doğrultusunda hareket etmek için kendini sürekli yenileyen Cemiyet, artık Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde şubeler açmıştı. Bunlardan biri olan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Ankara Şubesi, 7 Eylül 1963 Cumartesi gecesi Ankara Türkocağı binası Tiyatro Salonu'nda, Irak Türkmenlerini temsil eden ve Türkmenlerin merkezi sayılan tarihi Kerkük şehri için bir gece tertip etmiştir. Senatörlerin, milletvekillerinin, akademisyenlerin, gazetecilerin, sanatçıların ve Ankara ile İstanbul'da ikamet eden Türkmenlerin yoğun ilgisi ile karşılanan gecede, Kerkük'e dair şiirler okunmuş, türküler söylenmiş ve ney dinletisi verilmiştir. Şair Yavuz Bülent Bakiler'in idare ettiği program, gece geç saatlere kadar sürdükten sonra davetlilerde uyandırdığı büyük hayranlık ve takdirle son bulmuştur.¹¹⁷⁴

MTTB ise Kerkük Katliamı'nın 6. yıldönümü münasebetiyle 14 Temmuz 1965'te Taksim Anıtı'na bir çelenk koyarak bir bildiri yayınlamıştır. Bildirinin baş tarafında, Kerkük Katliamı'nın yaşandığı 14 Temmuz gününün Fransız İhtilali ile aynı güne denk geldiği üzerinde durularak; *“Dünya; zulmün timsali olan Bastille Hapishanesi'nin Paris halkı tarafından yıkılışının 176. yıldönümünü ve bu büyük ihtilalin insanlığa getirdiği “Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik” prensiplerinin zaferini güven içinde kutlarken bizler Iraklı komünistler tarafından Kerkük Türk'üne karşı tertip edilen ve üç gün devam eden katliamın acı hatırasını*

¹¹⁷³ “Barzanî Irak Türklerini Kazanmaya Çalışıyor”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1965, s.3; “Kürtler, Irak Türklerinin Hakkını Taniyacak”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1965, s.3.

¹¹⁷⁴ “Kerkük Gecesi”, **Yeni İstanbul**, 9 Eylül 1963, s.2; T.K., “Kerkük Gecesi”, **Türk Kültürü**, Sa.12, Ekim 1963, s.57.

anıyoruz.” denilmekteydi. Irak ordusu, polis ve bütün gayr-i Türk unsurların desteği ile yürütülen bu katliamda binlerce Türkmen’in can ve mal kaybına uğradığı hatırlatıldıktan sonra ise dönemin bağımsız devletlerine seslenilerek, İnsan haklarını benimseyen dünya milletlerinin neden Türkmenlere yapılan bu tür zulümlere sessiz kaldıkları sorulmaktaydı.¹¹⁷⁵

2.6.2. Abdurrahman Arif Dönemi Türkiye-İrak İlişkilerinde Türkmenler

Irak’ta, 8 Şubat 1963’te başlayan Abdüsselam Arif dönemi, 13 Nisan 1966 tarihinde geçirdiği bir helikopter kazası ile son buldu. Kum fırtınasına yakalanan helikopterin düşmesi sonucunda, Abdüsselam Arif ve beraberindeki İçişleri Bakanı ile Sanayi ve Kültür Bakanı da hayatını kaybetti.¹¹⁷⁶

Abdurrahman Arif döneminde, uzun bir süredir ihmal edilen Türkmenler açısından önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yıllardır siyasi hayattan uzak tutulmalarına karşın ilk defa bu dönemde Türkmenler hükümet içinde yer almışlardır. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi mezunu Nizamettin Arif isimdeki bir Türkmen, vekaleten de olsa hükümette görev alarak Ekonomi ve Ticaret Bakanı olmuştur. Yine aynı dönemde, 1961’den bu yana yayın hayatını sürdüren ve her geçen gün tirajını arttıran Kardeşlik dergisi, yeni Türk alfabesiyle yayınlanmaya başlamıştır. Türkmen Kardeşlik Ocağı’nın Musul’da bir kolunun açılmasına izin verilmiş, Kerkük’te müzik ve sanat grupları oluşturulmuş ve Bağdat’ın Sesi Radyosu’nda faaliyet göstermeye başlamıştır. Böylece Türkmenlerin kendi aralarındaki kültür etkinlikleri ve Türkiye ile olan kültür bağları hızlı bir gelişme göstermiştir.¹¹⁷⁷

Türkiye de Türkmenler üzerindeki hassasiyetini gündeminden düşürmüyordu. 9 Mayıs 1966 tarihinde Dışişleri Bakanlığı’na bağlı Beşinci Daire tarafından hazırlanan bilgilendirici notta, Türkmenlerin krallık döneminden bu yana yaşadıkları zorluklar kısaca özetlendikten sonra; *“Bağdat’ta 1965 yılında yeniden faaliyete geçen Kültür Ataşeliğimizin daha aktif hale gelmesi lazımdır. Kerkük’te ve Erbil’de soydaşlarımız için okullar açılması, Kültür Ataşeliğimizdeki Türkçe kursları için Türkiye’den öğretmen gönderilmesi yararlı olacaktır. Kardeşlik dergisi abone yoluyla desteklenmektedir.”* denilmekteydi.¹¹⁷⁸

Diğer taraftan 7-12 Şubat 1966 tarihleri arasında Türkiye’ye gelen Irak Dışişleri Bakanı Adnan Paçacı, yaptığı temaslarda Türk yetkililerini Bağdat’a davet etmesine karşın bir türlü

¹¹⁷⁵ “Kerkük Katliamının 6. Yılı, Bugün MTTB’de Tören Yapılacak”, **Yeni İstanbul**, 15 Temmuz 1965, s.1,7.

¹¹⁷⁶ Cahit Güçbilmez, “Abdüsselâm Arif ve 2 Iraklı Bakan Öldü”, **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1966, s.1,7; “Irak Başkanı Kazada Öldü”, **Milliyet**, 15 Nisan 1966, s.1,7.

¹¹⁷⁷ Demirci, **a.g.e.**, s.26; Silleli, **a.g.e.**,s.131; Mazin Hasan, **Dünden Bu Güne Irak Türkleri**, GÜ S.B.E. Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2007, s.36.

¹¹⁷⁸ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.161.

bu ziyaret gerçekleşmemiştir.¹¹⁷⁹ Sonuçta, Irak Cumhurbaşkanı Arif'in zamansız ölümü nedeniyle, yapılacak ziyaretin 15 Nisan'da gerçekleştirilmesine karar verilmiş ve Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun başkanlığındaki 6 kişilik heyet, yapılacak cenaze törenine katılmak üzere belirtilen tarihte Bağdat'a gitmiştir. Heyette, Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Genelkurmay İkinci Başkanı Refik Tulga da bulunuyordu.¹¹⁸⁰

16 Nisan'da yapılan Irak Devlet Başkanlığı seçimi neticesinde Abdüsselam Arif'in yerine, nispeten daha barışçıl bir siyaset izlemekten yana olan kardeşi Tümgeneral Abdurrahman Arif geçmiştir.¹¹⁸¹ Bunun üzerine aynı gün Irak Başbakanı Abdurrahman el-Bazzaz, yeni hükümetin kurulması için istifa etti.¹¹⁸² Ancak bir gün sonra Devlet Başkanı Abdurrahman Arif, Abdurrahman el-Bazzaz'ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirdi.¹¹⁸³

Yeni Bezzaz Hükümeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, 23-26 Mayıs 1966 tarihleri arasında, Irak'ı ziyaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve beraberindekiler, Iraklı yetkililerle Kıbrıs, Filistin, ortak sular konularını ele almışlar ve Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Irak Başbakanı Abdurrahman el-Bazzaz'ı Türkiye'ye davet ettiğini bildirmişlerdi. Çağlayangil ayrıca Kerkük'e gitmeyi de ihmal etmemiştir.¹¹⁸⁴

Türk heyetinin Irak'ı ziyaretleriyle hemen hemen aynı tarihlerde, Türkmenler, Kardeşlik dergisi hariç tutulmak suretiyle uzun bir süredir mahrum kaldıkları basın-yayın faaliyetlerinde önemli bir kazanım daha elde etmişlerdir. Şakir Sabir Zabit ve Hakkı İsmail el-Bayati'nin teşebbüsleri sonucunda bu kişiler tarafından Arapça ve Türkçe olmak üzere 21 Mayıs 1966 tarihinden itibaren "*Irak*" isminde bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır.¹¹⁸⁵ Bir ara Türkmen Kardeşlik Ocağı üyelerinden bazı gençlerin yardımıyla çıkarılan bu gazete 1967 sonbaharında yayınına ara vermiştir.¹¹⁸⁶

Türk Başbakanı'nın davetini memnuniyetle kabul eden Irak Başbakanı Abdurrahman el-Bazzaz, 3 Temmuz 1966 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. Bazzaz, önce Türk Başbakanı Süleyman Demirel ile genel dünya meseleleri, Orta Doğu'nun siyasi durumu ve iki ülkeyi

¹¹⁷⁹ "*Irak Dışişleri Bakanı Geldi*", **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1966, s.1,7; "*Başbakan ve Dışişleri Bakanı Irak'a Davet Edildi*", **Zafer**, 9 Şubat 1966, s.5; "*Paçacı Memnun*", **Cumhuriyet**, 13 Şubat 1966, s.3.

¹¹⁸⁰ **BCA.**, 30..18.1.2/ 194.26..8. (15 Nisan 1966); "*Ankara'da Üzüntü*", **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1966, s.1,7; "*Türk Heyeti Bağdat'a Vardı, Arif'in Ölümü Şüphe İle Karşılıyor*", **Cumhuriyet**, 16 Nisan 1966, s.7; "*Arif'in Sabotaja Uğradığı Söyleniyor*", **Milliyet**, 16 Nisan 1966, s.3.

¹¹⁸¹ "*Arif'in Kardeşi Cumhurbaşkanı Seçildi*", **Milliyet**, 17 Nisan 1966, s.1; "*Yeni Irak Başkanına Bağlılık Mesajları*", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1966, s.1; "*Abdüsselâm Arif'in Kardeşi, Irak Cumhurbaşkanlığına Getirildi*", **Zafer**, 18 Nisan 1966, s.1,5.

¹¹⁸² *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1966, s.1.

¹¹⁸³ "*Bazzaz Tekrar Irak Başbakanlığı ile Görevlendirildi*", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1966, s.3.

¹¹⁸⁴ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.364, Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.165.

¹¹⁸⁵ Fethi Tevetoğlu, "*Türk-İrak Dostluğu'nun Aydın Geleceği*", **Yeni İstanbul**, 8 Haziran 1966, s.3.

¹¹⁸⁶ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.59.

ilgilendiren konular üzerinde fikir alış-verişinde bulundu. Başbakanların görüşmeleri dışında Bazzaz ile birlikte gelen heyet, Türk meslektaşlarıyla çeşitli komisyonlar oluşturup, Dicle ve Fırat konularını, Keban Barajı'nın Irak üzerinde su açısından yapacağı etkileri tartışmışlardı. Turizm komisyonu ise Türkiye ile Irak arasındaki turistik ilişkileri kapsayacak bir turizm antlaşmasının metnini hazırlamaya başlamıştı.¹¹⁸⁷ Sonuç itibariyle, 6 Temmuz'da, sınır formalitelerinin yumuşatılması, ulaştırma ve nakliye araçlarının ıslahı ve ortak turizm tanıtımları gibi hususları içeren *Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında Turizm Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma* ve *Ek'i* imzalanmıştır.¹¹⁸⁸ 7 Temmuz'da yayınlanan ortak bildiride ise Irak'ın milli birliğinin korunması yolundaki başarılı gayretlerine Türk Hükümeti'nin gösterdiği anlayışlı tutum için Irak Hükümeti'nin teşekkürleri ifade edilmekteydi. Kıbrıs konusunda Irak'ın Türkiye'yi desteklediği belirtilen bildiride, Filistin meselesine de değinilmiştir. Son olarak, geçen birkaç ay zarfında Türk-İrak ilişkilerinin ulaştığı düzeyden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir.¹¹⁸⁹

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin gelişme gösterdiği bu dönemde, Irak'taki Türkmen bölgelerinde de sosyal ve kültürel etkinlikler filizlenmeye başladı. Kerkük'te Kızılay Derneği bir sosyal dayanışma atılımı başlatırken, Yoksul Öğrencilere Yardım Derneği de Irak içinde ve dışında birçok öğrenciyi yetiştirmek için ciddi bir uygulama başlattı. El-Sevre (Devrim) adındaki kulüp ise spor ve bedensel gelişim alanlarında Türkmen gençlerine önemli hizmetlerde bulunmuştur.¹¹⁹⁰

İki ülke devlet adamları tarafından gerçekleştirilen karşılıklı ziyaretler büyük bir hızla devam ediyordu. Öyle ki, 20-26 Şubat 1967 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif, öncelikle Ankara'da Türk Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Kıbrıs konusunu görüşmüş ve yine Türkiye'nin yanında olduklarını bildirmiştir.¹¹⁹¹ Resmi görüşmelerin başlamasıyla birlikte iki ülke arasındaki ticaretin geliştirilmesi, Irak'ı Türkiye'ye bağlayacak karayolu, transit ticaret konusu, ortak suların tanzimi ve kültürel ilişkilerin arttırılması gibi meseleler ele alınmıştır. Üzerinde en fazla durulan konulardan biri de Barzani'nin durumu idi. Irak Kürtlerinin istekleri gözden geçirilerek her iki devlet için

¹¹⁸⁷ "Irak Başbakanı Ankara'da, Bazzaz'a Göre CENTO Dostluğa Engel Değil", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1966, s.1,7; "Başbakan Demirel Ziyafette Konuştu: "Türk-İrak İlişkileri Arzulanan Gelişmeleri Göstermedi"", **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1966, s.1,7.

¹¹⁸⁸ "Türk-İrak Görüşmeleri Sona Erdi", **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1966, s.1; "Irak'la Turizm Anlaşması Dün İmza Edildi", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 7 Temmuz 1966, s.1; Antlaşmanın metni için bkz. **Düster**, Tertip:V, c.5/2, Kanun No: 6/6977, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1966, s.2735-2738.

¹¹⁸⁹ "Irak'la Daha Sıkı Münasebet Kurulacak", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Temmuz 1966, s.1,7; Kayhan Sağlamer, "Türk-İrak Ortak Bildirisi", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1966, s.3.

¹¹⁹⁰ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.59.

¹¹⁹¹ "Irak Devlet Başkanı Geldi", **Milliyet**, 21 Şubat 1967, s.1,7.

doğurabileceği sonuçlar hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.¹¹⁹² Ayrıca ticaret antlaşmasının daha verimli uygulanması amacıyla karma bir komisyonun kurulması kararı alınmıştır. Son olarak da, Kerkük'teki zengin doğal gaz yataklarının işletilmesi ve yakıt olarak kullanılan bu gazın petrol boru hattı ile Türkiye'ye taşınması hususunda Türk heyetinin yapmış olduğu teklif ele alınmış ve Iraklı yetkililer teklifi olumlu karşılamışlardır.¹¹⁹³

Öte yandan Irak Cumhurbaşkanı Arif, Ankara'daki temaslarının akabinde İstanbul'a giderek orada bir basın toplantısı yapmıştır. Gazetecilerin sorularını yanıtlayan Arif, Irak'taki Türkmenler hakkında sorulan soruyu cevapsız bırakmıştı. Daha sonra açıklama yapan Irak Dışişleri Bakanı Adnan Paçacı ise, "*Onlar Irak vatandaşıdır. İyi bir şekilde de yaşamaktadırlar*" demiştir.¹¹⁹⁴ Cumhuriyet Senatosu üyesi Mehmet Özgüneş ise Senato'da gündem dışı söz alarak, Irak Cumhurbaşkanı Arif'in Türkiye'yi ziyareti münasebetiyle Türk-Irak dostluğuna, bunun ebedileşmesi gerektiğine, Irak'taki Türkmenlerin kendi dilleri ile öğrenim yapmalarına dair bir demeç vermiştir. Irak milleti ile Türk milleti arasında büyük bir kardeşlik bağı bulunduğunu söyleyen Özgüneş, bu bağları şimdiye kadar hiçbir kuvvetin zayıflatmadığını ve Irak milletinin, Türk milletinin dostluk ve kardeşlik duygularına daima güvenebileceğini bildirmiştir. Samimi kardeşlik duyguları içinde karşılanan Irak Cumhurbaşkanı'na bu vesile ile bazı temenniler iletmek isteyen Özgüneş; Irak'ta yaşamakta olan 1 milyona yakın Türkmen'in her daim Irak'a sadık kalarak, onun mutluluğu ile sevinip üzüntüsü ile kederlendiklerini ifade etmiş ve devamında, Türkmenlere kendi dilleriyle öğrenim yapma imkanının sağlanmasını isteyerek bunun Türk milletini memnun edeceğini söylemiştir.¹¹⁹⁵

Irak Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif'in yapmış olduğu Türkiye ziyaretine ilk önce Başbakan Demirel yanıt vermiştir. Yeni Irak Başbakanı General Tahir Yahya'nın daveti üzerine gerçekleşen bu ziyaret, 20-24 Ekim 1967 tarihleri arasında gerçekleşti. Başbakan Demirel'in yanında Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin ve Cumhuriyet Senato Üyeleri, Milletvekili ve diplomatlardan oluşan kalabalık bir heyet bulunuyordu.¹¹⁹⁶

Başbakan Demirel ve beraberindeki heyet, Bağdat'tan sonra Kerbela, Musul, Kerkük ve

¹¹⁹² "*Türk-Irak Görüşmesi Çankayada Başladı*", **Milliyet**, 22 Şubat 1967, s.1,7.

¹¹⁹³ "*Iraktan Tabii Gaz İstedik*", **Milliyet**, 23 Şubat 1967, s.1; Ankara'daki temasların adından, Irak'tan Türkiye'ye doğal gaz nakledilmesi için teknik düzeyde heyetler arası çalışmalar başlatılmıştır. 1-7 Nisan 1967 tarihleri arasında Irak'a giden Türk heyetinin Iraklı yetkililerle yaptığı bu müzakereler ve elde edilen sonuçlar konusunda bilgi için bkz. **BCA.**, 30..18.1.2/ 205.30..10.-1-6 (6 Mayıs 1967).

¹¹⁹⁴ "*Türk-Irak Ticaret Dengesi "Hurma" İle Temin Edilecek*", **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1967, s.1,7; "*Irak'la Tabii Gaz İçin Görüşülecek*", **Milliyet**, 25 Şubat 1967, s.7.

¹¹⁹⁵ **CS. TD.**, d.1, c.39, t.6, b.36 (21 Şubat 1967), 1967, s.31-32.

¹¹⁹⁶ **BCA.**, 30..18.1.2/ 212.74..11. (19 Ekim 1967); "*Demirel Bugün Irak'a Gidiyor*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 20 Ekim 1967, s.1.

Basra'ya ziyaretlerde bulunmuştur. Gittikleri yerlerde Türkmenler tarafından büyük bir coşku ile karşılanan heyet, en büyük sevgi selini Kerkük'te yaşamışlardır. 23 Ekim'de Kerkük'e ulaştıklarında, önce Kerkük Valisi ile Tümen Komutanı tarafından askeri törenle karşılanmışlar, daha sonra şehrin ileri gelenleri, çeşitli kurum ve kuruluşların temsilcileri, ellerinde Türk bayrağı ile Kerküklü Türkmenler ve alanda toplanan bütün temsilciler Türk Başbakanı'na takdim edilmişlerdir. Karşılama töreninin ardından şehre girmeden önce Kerkük Petrol Şirketi merkezine giden heyet, civardaki petrol tesisleri ile doğal gaz kuyularını gezmiştir. Akşam vakti Kerkük şehir merkezine vardıklarında ise dağılmamış olan Türkmen halk tarafından yine büyük bir tezahüratla karşılanmışlardır. Türkmen halk, Türk Heyeti'nin dinleneceği Kerkük Oteli'ne kadar olan tüm caddeleri doldurmuş ve baştan başa Türk bayrakları ile süslenen şehrin caddelerinden Türk Başbakanı geçerken kurbanlar keserek sevgilerini göstermeye çalışmıştı. Ancak asıl yoğunluk, otelin önündeki meydan ile otel çevresini kuşatmıştı. Buradaki ve yol güzergahındaki Türkmenler, “*Kerkük şehri sizi muhabbetle selamlar*”, “*Demirel'e kalbimiz dolusu sevgiler*”, “*Kerkük şehri gülşen oldu, siz geldiniz pek şen oldu*”, “*Kerkük'e gelişinizle uğur getirdiniz*”, “*Dostlarımızı unutmayız*” yazılı dövizler taşımaktaydılar. Böylece Kerkük'e yapılan ziyaret, Türk-Irak dostluğunun son derece manalı ve heyecanlı bir mahiyet arzettiğini ortaya koymuş oluyordu. Zaten Başbakan Demirel de, üç günden beri Bağdat'ta, Kerbela'da, Musul ve Kerkük'te kendisine ve Türk Heyeti'ne gösterilen büyük muhabbet ve sevginin iki dost ve komşu memleketin dostluk ve kardeşlik içinde yaşamasının Irak milleti tarafından ne derece hararetle arzu edildiğini gösteren bir işaret olarak addedilmesi gerektiğini söylemiştir.¹¹⁹⁷

Türk Başbakanı Demirel, Bağdat'a dönüşünde bir açıklama yaparak; aramızdaki her türlü ulaşım ve taşımacılık imkânlarını tamamlamak, kültürel, iktisadi ve ticari ilişkilerimizi artırmak gayretindeyiz; Irak'taki ziyaretimiz sizlerin de bu fikir ve arzuları paylaştığınız kanaatini bizde uyandırmıştır, açıklamasında bulunarak memnuniyetini dile getirmiştir.¹¹⁹⁸ Yayınlanan ortak bildiri de; Türkiye'nin Arap ülkelerini desteklediği, İsrail'in savaş öncesi sınırlarına çekilmesi ve Kudüs ile ilgili Birleşmiş Milletler kararına uyması gerektiği açıklanmıştır. Irak'ın Kıbrıs konusunda Türk tezini desteklediği ifade edilen tebliğde, ayrıca Türk ve Irak Petrol şirketlerinin işbirliği yapması, iki ülkeyi birleştiren yol inşaatının zamanında bitirilmesi, Demiryolları İdareleri arasında işbirliği yapılması, Irak'tan Türkiye'ye tabii gaz verilmesi ve iki ülke arasında yük ve yolcu nakliyatı trafiğinin kolaylaştırılması

¹¹⁹⁷ “*Kerkük'te Hadiseler*”, **Yeni İstanbul**, 24 Ekim 1967, s.1,7; “*Kerkük Türkleri Demirel'e Büyük Tezahürat Yaptı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 24 Ekim 1967, s.1,7; Ekrem Pamukçu, “*Sayın Süleyman Demirel'e Açık Mektup: “Ağam Süleyman Paşam Süleyman”*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.3, Mart, 1991, s.4.

¹¹⁹⁸ “*Kerkük Türkleri Demirel'e Büyük Tezahürat Yaptı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 24 Ekim 1967, s.7.

konularında tam anlaşmaya varıldığı ve bunların teknisyenler seviyesindeki heyetlere incelenmek üzere verildiği belirtilmiştir.¹¹⁹⁹

Türk-İrak ilişkileri genel olarak iyiye doğru bir seyir izlerken, Irak'taki Türkmenler de diğer dönemlere nazaran kısmen rahat bir süreç yaşıyorlardı. Zira 6 Kasım 1967'de Dışişleri Bakanlığı'nın raporunda şu bilgilere yer verildiği verilmekteydi; *“Soydaşlarımızın durumlarının düzeltilmesi konjonktüre bağlı kalıyor. Bakanlığımız Irak Türklerinin durumunu sürekli izliyor. Bu sayede ve Irak'la kurulan dostluk sonucu, Mareşal Arif zamanında soydaşlarımızın durumu nispeten düzelmiştir. Fakat, Irak'ta soydaşlarımız Arapça öğrenim görmektedirler. Bağdat'ta Türk Kültür Merkezi açılmış, Kardeşlik dergisi desteklenmiş, dergiye Latin harfleri gönderilmiş ve soydaşlara Türkçe alfabe ve ders kitapları dağıtılmaya çalışılmaktadır. Türk-İrak dostluğunun gelişmesi soydaşlarımızı da rahatlatacaktır.”*¹²⁰⁰ Gerçekten de Türk-İrak dostluğunun gelişmesi, belki de ilk kez Türkmenler üzerinde bu derece olumlu etkiler yaratmıştı. Şimdiye kadar Türk-İrak ilişkilerinin en mükemmel seviyeye ulaştığı zamanlarda dahi Türkmenlerle Türkiye'nin ilişkisi bu kadar artmamıştı. Karşılıklı münasebetlerin aynı iyimserlikle sürmesi ise gelecekte Türkmenleri daha fazla rahatlatabilir, durumlarını iyileştirebilirdi. Ancak kısa bir süre daha devam edecek olan bu süreç, sonraki yıllarda tersine dönecek ve yine eski halini alacaktır.

Özellikle kültürel çalışmalara hız veren Irak'taki Türkmenler, Arif döneminin sonlarında önemli bir teşebbüste daha bulunmuşlardır. Kerkük'teki bazı Türkmen hukukçular, doktorlar, eczacılar, öğretmenler, mühendisler ve edebiyatçılardan oluşan bir aydınlar grubu, 1968 yılı başlarında İçişleri Bakanlığı'na müracaat ederek Türkmen Kardeşlik Ocağı doğrultusunda *“Kerkük Kültür Kulübü”* adıyla bir dernek kurmak istemişlerdir. Kurucuların, Bakanlığa verdikleri iç tüzükte; kültürel etkinliklere katılarak gazete ve dergiler çıkarılacağı, köylere ve köylülere tarım ve veteriner hizmetlerinin verileceği, sağlık taramalarının yapılacağı, Kerkük müzik ekipleri, tiyatro çalışmaları ve benzeri etkinliklerle ailelere hizmet verileceği belirtiliyordu. Buna karşın Bakanlık, kurucu üyelerden derneğin hayata geçirilmesi için tüzükte bazı değişiklikler yapılmasını istemiştir. Fakat, Türkmenlerin değişiklikleri yaparak kulübün kurulması için büyük gayret sarfettikleri bir sırada Bağdat'ta yine iktidar değişimi yaşanmıştır. Yönetimi ele geçirenler Baasçılardı ve yeni İçişleri Bakanı Salih Mehdi Ammaş, Türkmenlerin dernek kurma başvurularına gecikmeden red cevabı vermiştir. Kararı haksız bulan Türkmenler, hukuk mücadelesine başladılarsa da herhangi bir başarı sağlayamamışlar ve dolayısıyla derneğin kurulması mümkün olmamıştır.

¹¹⁹⁹ *“Demirel Döndü, Türk-İrak Ortak Bildirisi Yayınlandı”*, **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1967, s.7; *“Türk-İrak Bildirisi Yayınlandı, Demirel “Araplarla İlişki Artıyor”*”, **Milliyet**, 25 Ekim 1967, s.1,9.

¹²⁰⁰ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.161-162.

Başbakan Demirel'in ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, beraberinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve Dışişlerinden bazı yetkililerle birlikte 27 Nisan 1968 tarihinde Irak'a gitmiştir.¹²⁰¹ Irak basınının geniş yer verdiği bu ziyaret hakkında El-Cumhuriyet Gazetesi'nin yaptığı değerlendirmede; önce iki ülkenin ortak tarihi ve Türkiye ile Irak halkları arasında öteden beri mevcut olan sıkı münasebetler hatırlatılmış, akabinde de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Bağdat'a gelişi, Irak ile Türkiye arasındaki ilişkileri ve iki ülkenin her alandaki işbirliğini esaslı surette takviye edecektir, yorumunda bulunulmuştur.¹²⁰² Sunay, Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında, I.Dünya Savaşı'nın Irak Cephesi'nde şehit düşen Türk askerlerinin mezarlarının bulunduğu Türk şehitliğini ziyaret etmiştir. Bütün Türk şehitlerini temsilen aynı mezarlıkta bulunan ve Bağdat'ın IV.Murat zamanındaki fethi sırasında şehit düşen Genç Osman'ın kabrine çelenk koyarak, *"Bu şehitlikte yatan Türk kahramanlarının ruhlarının şimdi kardeş ve bağımsız bir memlekette müsterih olduklarını"* söylemiştir.¹²⁰³

Sunay, Bağdat'taki temaslarının akabinde, 30 Nisan'da, beraberindeki heyetle Musul'a geçmiştir. Musul Valisi ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından, tıpkı Başbakan Demirel'in ziyaretinde olduğu gibi törenle ve sevgi gösterileriyle karşılanan Sunay'a, şehrin en büyük sanat eserlerinden biri olan Habda Camisi'nin altından bir maketi hediye edilmiştir.¹²⁰⁴ Hediye, yapılan bu ziyareti sürekli hatırlatacak aziz bir hatıra olmuştu. Aynı gün Kerkük'e de giden Sunay, caddeleri ve sokakları, alanları ve araçları Türk bayrakları ile donatılmış şehirde Kerküklüler tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Coşku o kadar olağanüstü boyutlara ulaşmıştır ki, Kerküklü Türkmenler bir ara *"Bir yıldızla bir ay – Yaşasın Cevdet Sunay"* tezahüratları arasında Sunay'ın içinde bulunduğu otomobili havaya kaldırmak istemişlerdir.¹²⁰⁵

1 Mayıs'ta sona eren Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyareti, yayınlanan Türkiye-İrak ortak bildirisi ile noktalanmıştır. Bildiride, Irak Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana bu ülkeyi resmen ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı Sunay'a karşı gösterilen yakın ilgiye Türkiye tarafından teşekkür edilmekteydi. İki ülke ilişkilerinin gözden geçirildiği belirtilen bildiride, Cumhurbaşkanı Sunay'ın sadece Bağdat'ı değil Küfe, Kerbela, Necef, Musul ve Kerkük şehirlerine de gittiği duyuruluyordu. Ayrıca bildiride, sağlanan yakınlaşmanın

¹²⁰¹ **BCA.**, 30..18.1.2/ 219.32..17.-1-2. (30 Nisan 1968); *"Sunay, Bugün Irak'a Gidiyor"*, **Zafer**, 27 Nisan 1968, s.1; *"Türk-İrak Resmi Görüşmeleri Başladı"*, **Milliyet**, 29 Nisan 1968, s.1,7.

¹²⁰² *"Başkan C.Sunay Irak'a 1,5 Saat Geç Gitti"*, **Zafer**, 28 Nisan 1968, s.7.

¹²⁰³ *"Sunay, Genç Osman'ın Kabrini Ziyaret Etti"*, **Milliyet**, 30 Nisan 1968, s.1,7; Celâl Tevfik Karasapan, *"Sunay'ın Irak ve Afganistan Ziyaretleri"*, **Zafer**, 30 Nisan 1968, s.3.

¹²⁰⁴ *"Sunay Bağdat'tan Kabil'e Geçti, Türk-İrak Ortak Bildirisi Yayınlandı"*, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1968, s.1.

¹²⁰⁵ *"Sunay, "İslâm Ortak Pazarı" Konusu ile İlgilendi"*, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1968, s.7; *"İslâm Ortak Pazarı Kurulacak"*, **Milliyet**, 1 Mayıs 1968, s.9; *"Türk-İrak Görüşmeleri Bitti"*, **Zafer**, 1 Mayıs 1968, s.1.

takviyesi ve geliştirilmesi hususunda her iki tarafın da arzulu oldukları ifade edilmekteydi.¹²⁰⁶

Cevdet Sunay'ın Türkiye'ye dönüşünden sonra 27 Haziran 1968'de *Türkiye ile Irak Arasında Turizm Alanında İşbirliğine Dair Anlaşma ile İlgili Çalışma Programının Birinci Kısmı*, Ankara'da Türkiye ve Irak Turizm Genel Müdürleri tarafından imzalanmıştır. Akabinde 10 Temmuz 1968'de oluşturulan *Türkiye-İrak Karma Kültür Komisyonu*, Ankara'da çalışmalarına başlamıştır. Komisyonda ele alınan konulardan bazıları, Türkiye ve Irak'ta ikinci kültür merkezleri açılması, Türkiye'de Arap dili ve Irak'ta Türk dili kürsülerinin çalışmaları, verilen burslar, öğrenci ve öğretmen mübadelesi, misafir öğretim üyesi değişimi idi.¹²⁰⁷

1966-1968 yılları arasında Irak Cumhurbaşkanlığı yapan Abdurrahman Arif döneminde, Türkiye'deki Türkmenler de çalışmalarını ve çeşitli alandaki faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Ankara Şubesi, 8 Mayıs 1966 tarihinde Halkevleri Genel Merkezi Salonu'nda Genel Kongresi'ni yapmıştır. Kongrede, ilk önce divan seçimi yapılmış, ardından Cemiyet Başkanı Necmettin Esin tarafından eski Yönetim Kurulu adına hazırlanmış olan üç yıllık çalışma raporu okunmuştur. Rapor, yapılmış işlerin müspet, ciddi ve samimi bir belgesi olarak bütün kongre üyeleri tarafından takdirle karşılanmış ve onaylanmıştır. Raporun özellikle Irak Türkmenlerinin tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel yönlerini ciddi bir araştırma ve bilimsel bir yeterlilikle ortaya koyan "*Takdim*" kısmı dikkatle dinlenmişti. Daha sonra yeni Yönetim Kurulu'nu belirleyen Kongre, cemiyet başkanlığına yine Necmettin Esin'i seçmiştir. Ardından üyeler, Cemiyet'in daha verimli ve yeni sorunlarına cevap verici bir program dahilinde çalışması hususunda dilek ve temennilerde bulunmuş ve böylece kongre sona ermiştir. Ayrıca Kongre salonunda Musul, Kerkük, Erbil şehirlerinden görüntülerin yer aldığı bir fotoğraf sergisi düzenlenmiş, Irak Türkmenleri hakkında bilgi veren dergi, broşür ve kitaplar dağıtılmıştır.¹²⁰⁸

Ayrıca Türkmenlerin geçmişten ders alıp geleceğe daha sıkı sarılmalarının, Türkiye'nin dış Türklere olan kısmî ilgisinin arttırılmasının ve Irak Hükümeti'nin bir daha böylesi kıyımlara kalkışmamasının hatırlatılması adına 27 Ocak 1967 tarihinde, Siyasal Bilgiler Fakültesi Ülkü Grubu Fakülte Salonu'nda "*Kerkük Katliamı Sergisi*" düzenlenmiştir. Sergide, 14 Temmuz 1959'da Kerkük'te katliama maruz kalan Türkmenlerin resimleri gösterildiği gibi Kerkük Türkmenleri hakkında da geniş bilgiler verilmiş, siyasi, iktisadi ve sosyal durumları

¹²⁰⁶ "*Ortak Bildiri Dün Yayınlandı, Türkiye-İrak Arasındaki Münasebetler Arttırılacak*", **Zafer**, 2 Mayıs 1968, s.1,7; "*Sunay Bağdat'tan Kâbil'e Gitti*", **Milliyet**, 2 Mayıs 1968, s.1,7; A.g.m., **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1968, s.1,7.

¹²⁰⁷ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.169.

¹²⁰⁸ "*İrak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Genel Kongresi*", **Türk Kültürü**, Yıl:IV, Sa.44, Haziran 1966, s.725-726 (69-70).

anlatılmıştır. Serginin baş tarafına konulan “Başlayış” ve sonunda yer alan “Bitiş” yazılarında ise Türk Hükümeti ile kamuoyunun dış Türklere karşı olan ilgisizliğinden yakınılmaktaydı ve Türk gençliğinin dış Türklere daha fazla hassasiyet göstermesi istenilmişti. Sergide en fazla dikkati çeken ise dış Türklere tarafından söylenen “*bizi düşmanın kahbe kurşunları değil, Anavatan’ın sukûtu öldürüyor*” ibaresi olmuştur.¹²⁰⁹

Daha önceki iktidar sahipleri gibi Abdurrahman Arif’in de iktidarı uzun süreli olamamıştır. Buna karşın Türkiye ile sağlanan yakınlaşmanın dışında, bu dönemin en önemli gelişmelerinden bir diğeri, Kürtlere özerklik verilmesi konusunda bazı görüşmelerde bulunmuş olmasıdır. Fakat görüşmeler sonuçsuz kalmış, özellikle Abdurrahman Arif’in iktidardan düşmesiyle birlikte Kürt sorunu gündem dışına itilmiştir.

2.6.3. Irak’ta Baas İktidarı

17 Temmuz 1968’de uygulamaya koyduğu darbe ile Abdurrahman Arif iktidarına son veren Baas üyesi General Hasan el-Bekir, Irak’ın yeni devlet başkanı seçilmiştir. Aslında 8 Şubat 1963 İhtilali’ni gerçekleştiren kadro içinde yer alan Hasan el-Bekir, iktidara geldikten sonra Başbakan olmuştu. Ancak Abdüsselam Arif’in Kasım 1963’te hükümetteki Baasçıları temizlemesi neticesinde görevden alınmıştır. Dolayısıyla bu kez hükümeti ele geçirmek suretiyle yeniden sahneye çıkan ve Devlet Başkanlığı koltuğuna oturarak eski Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif’in İngiltere’ye gitmesine müsaade eden kişi Hasan el-Bekir olmuştu.¹²¹⁰ İktidar değişimi, ülke içerisindeki tüm muhalefetin koalisyonundan oluşmuş bir harekettir, ancak genel ağırlığın Baasçılarda olduğunu söylemek mümkündür. 1943 yılında Mişel Eflak ve Salah Bitar tarafından Şam’da kurulan Baas Partisi’nin tam adı ise Sosyalist Baas Partisi ya da Arap Sosyalist Yeniden Doğuş Partisi idi. 1947’de tüzüğü kabul edilen bu partinin amacı, özet olarak, tek bir sosyalist Arap toplumu yaratmaktı.

Hasan el-Bekir’in Irak Cumhurbaşkanı olmasından sonra, Abdürrezzak el-Naif (Nayef), 18 Temmuz 1968’de 24 bakanlıktan oluşan yeni Irak Hükümeti’ni kurmuş, kendisi de Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.¹²¹¹ Ardından, iktidarı tekrar kaybetmemek için General El-Bekir başkanlığında 3 Baasçı (Hasan el-Bekir - Salih Abbas – Hardan el-Tikriti), 2 Bağımsız (oy hakkı olmaksızın Fuad Şihap ve Sadun Gaydan) ile Abdürrezzak el-Naif (Nayef) ve İbrahim Abdurrahman Davut ikilisinin de içinde yer aldığı 7 üyeli Devrim Komuta

¹²⁰⁹ “Kerkük Katliâmı Sergisi”, **Türk Kültürü**, Yıl:V, Sa.52, Şubat 1967, s.292 (60).

¹²¹⁰ “Irak’ta Son 10 Yıl İçinde Vukua Gelen Değişiklikler”, **Zafer**, 18 Temmuz 1968, s.7; “Irak’ta Yine İhtilâl Oldu, Arif Sürüldü”, **Milliyet**, 18 Temmuz 1968, s.1,7; Arı, **Irak, İran, ABD...**, s.393; Ayhan, Prinççi, **a.g.e.**, s.52.

¹²¹¹ “Irak’ta Darbe Nasıl Yapıldı?”, **Zafer**, 20 Temmuz 1968, s.1,7; “Irak’ta Yeni Hükümet Kuruldu”, **Milliyet**, 20 Temmuz 1968, s.3.

Konseyi kurulmuştur.¹²¹²

Baasçıların en büyük sorunu ise Naif ve Davut ikilisinin yönetimdeki ağırlıklarıydı. Hükümet ve Devrim Komuta Konseyi'ndeki ağırlıklarının yanında askeri birimler üzerindeki etkileri, Baas yönetim kadrosunu korkutmaktaydı. Bu yüzden Bekr liderliğindeki Baasçı grup, vakit kaybetmeden, 30 Temmuz'da, yeni hükümette ve Devrim Komuta Konseyi'nde bulunan diğer tüm grupları tasfiye etmiştir. Böylece Irak'ta tek otorite olmaya çalışmıştır. Önce, korkulan ikilinin tasfiye edilmesi çalışmalarına başlandı ve Savunma Bakanı Albay Davut, Ürdün'e Askeri Ataşe olarak atandı. Bir gün sonra da Başbakan Albay Naif, Irak Büyükelçisi olarak Fas'a tayin edildi.¹²¹³ En önemli rakiplerini böylece tasfiye eden Baasçı lider, hızını kesmeden kendisine karşı muhalefet edenleri temizlemeye devam etti. Birçok üst düzey bürokrat ile üst rütbeli askerin işine son verildi. Bunları 17 Temmuz darbesi içinde yer alan, fakat Baasçı olmayan kişilerin tasfiyesi izledi ve 1969 yılı sonlarına kadar da sürdü. Tüm bu temizlik hareketlerinden sonra Saddam Hüseyin, önce Yeni Devrim Komuta Konseyi'nin Güvenlikten Sorumlu Başkanı, ardından da Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı ve Devlet Başkanlığı Yardımcısı oldu.¹²¹⁴ Artık, Irak'ta Baasçılar Dönemi başlamıştı.

2.6.3.1. Baas Dönemi Başlarında Türkmenler ve Türkiye

Irak'ta iktidar değişiminin yaşandığı yıl, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği'nde de bir değişiklik gerçekleşti ve Türkiye'nin yeni Bağdat Büyükelçisi olarak Pertev Subaşı atandı. Göreve başlar başlamaz hummalı bir çalışma içine giren Subaşı, kısa bir süre sonra Irak Türkleri hakkında hazırladığı bir raporu Ankara'ya sundu (29 Ağustos 1968). Oldukça ayrıntılı hazırlanan bu rapor;

A) *Soydaşlarımızın Miktarı*; İngilizler, Irak Türkmenlerini Araplar ve Kürtler arasında eritme siyaseti güderken soydaşlarımızın sayısını çok az göstermiştir. Bu iddialar okul kitaplarına dahi sokulmuştur. Soydaşlarımızın gerçek sayısı yarım milyonun üzerinde tahmin ediliyor.

B) *Soydaşlarımızın Yerleşme Bölgeleri*;

C) *Ekonomik Durumları*; Genellikle olumlu yöndedir.

D) *Sosyal Durumları*; İyi düzeyde olduğu söylenebilir. Türkmenler devletin çeşitli kademelerinde görev almaktadırlar. Türk gelenek ve örflerini koruyorlar, ancak çevrenin etkisinden de kurtulamıyorlar. Üç dernekleri vardır;

1- Türkmen Kardeşlik Ocağı,

¹²¹² Ayhan, Prinççi, **a.g.e.**, s.53.

¹²¹³ "Irak Başbakanı Azledildi ve Sürgüne Gitti", **Milliyet**, 30 Temmuz 1968, s.2; Ayhan, Prinççi, **a.g.e.**, s.54-55.

¹²¹⁴ Turan, **Tarihin Başladığı Nokta...**, s.292-293; Ayhan, Prinççi, **a.g.e.**, s.55-57.

2- Kerkük Yoksul Öğrencilere Yardım Derneği,

3- Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti

E) *Eğitim Durumları*; Türkmen çocukları Arap okullarında öğrenim görüyor. Türkmenlerin eğitim düzeyleri ülkenin genel düzeyinin üzerinde değil. Varlıklı aileler eğitime gereken önemi vermiyor, özel okul da açmıyorlar. Ayrı dini kurumları, vakıfları yoktur.

F) *Hukuki Durumları*;

G) *Irak Hükümeti'nin Soydaşlarımızla İlgili Siyasetleri*; İngilizler ve Irak Hükümetleri Araplaştırma ve Kürtleştirme politikası gütmüşlerdir. Türkleri sindirme hareketlerinden de geri durmamışlardır. Kürtler, son yıllarda Türkmenlerle iyi geçinmeye çalışmaktadırlar.

H) *Tarafımızdan Bu Konuda Uygulanması Gereken Siyaset*; Anavatan Türkiye'den yardım alamadıklarını düşünen, lidersiz, kendine güvensiz ve dayanışmadan yoksun bir ruh hali içinde olan Irak'taki Türkmenlere dönük Türkiye'nin izleyebileceği siyaset şöyle açıklanabilir;

1- Herhangi bir tehlike karşısında Irak Türkmenlerinin, kaderleriyle baş başa bırakılmayacakları konusunda kendilerine güven verilmelidir.

2- Türkmen unsurunu ön plana çıkaracak çalışmalarda kendilerine yardımcı olunmalıdır.

3- Türkmen kültürünün canlı tutulması ve Türkmenler arasında mümkün olduğu kadar yayılması sağlanmalıdır.

4- Irak'taki Türkmenlerin eğitim düzeyinin yükseltilmesine yardımcı olunmalıdır.

Raporun sonunda Büyükelçi Subaşı, belirtilen koşulların sağlanmasına dönük izlenecek bir siyasetin, Irak Türkmenleri arasında “*milli şuurun*” kapsamlı bir şekilde yerleşmesini sağlayacağını, aksi takdirde Türk olmalarına karşın kendi benliklerini unutacaklarını ifade ediyordu.¹²¹⁵

Türkiye, hem bu raporu dikkate alarak hem de Irakla süregelen iyi ilişkilerin aynı doğrultuda ilerlemesi yolunda gayretler göstererek Irak siyasetini sürdürüyordu. Aslında Irak'taki yeni iktidar sahipleri de başlangıçta böyle bir izlenim yaratmışlardı. Hatta 25 Eylül 1968'de Ankara'da imzalanan Transit Antlaşması¹²¹⁶ da ikili ilişkilerde herhangi bir değişikliğin olmadığını, Türkiye ile Irak arasındaki dostluk münasebetlerinin aynı hızda ilerlediğini gösterir mahiyette idi.

Iraklı Türkmenler de, yeni iktidar sahiplerine hemen müracaatta bulunmaktan çekinmemişlerdir. 11 Eylül 1968 tarihinde Devlet Başkanı Hasan el-Bekr'i makamında

¹²¹⁵ Şimşir, **Türk-İrak ilişkilerinde...**, s.162-163.

¹²¹⁶ Antlaşmanın metni için bakınız; **Düstur**, Tertip:V, c.8/2, Kanun No: 6/11429, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1969, s.2237-2245.

ziyaret eden Türkmen temsilcileri ile Türkmen Kardeşlik Ocağı Yönetim Kurulu, hem tebriklerini hem de hazırlamış oldukları muhtırayı sunmuşlardır. Muhtıranın ana konusu, ülkede üçüncü büyük çoğunluğa sahip olan Türkmenlerin de hükümette temsil edilmesini istemektir, ki muhtıranın sonunda aynen şöyle deniliyordu; *“Biz Irak’ta üçüncü bir ırk olmakla beraber bu memleketin mesuliyetinde Kürtlere nispetle hükümette temsile hakkımız olduğu kanaatindeyiz. Biz bu hukukumuzu geçen iktidarlardan da talep ettik ise de bir neticeye varılamamış olmakla bu hakkı önce sizden talep eder ve sizin elinizle gerçekleşmesini, sizin zamanınızda olmasını diler ve bu konuyu sizin 14 Ramazan ihtilalinden sonra muttali olduğunuzu ve bir Türkmen heyetinin ziyaretinde buna söz verdiğinizi hatırlatırız.”*¹²¹⁷

Türkmenlerin Hasan el-Bekr ile yaptıkları görüşmenin ve talep ettikleri hakların hiçbir surette dikkate alınmadığı, bu görüşmeden on gün sonra ilan edilen yeni Irak Anayasası ile ortaya çıkmıştı. 21 Eylül 1968 tarihinde ilan edilen 95 maddelik Anayasa’ya göre, Irak Cumhuriyeti, demokratik bir halk idaresi olarak tarif edilmekteydi. Ayrıca Anayasa’da; vatandaşların din ve vicdan hürriyeti ile ifade özgürlüklerinin devlet garantisi altında olduğu, Irak birliği çerçevesinde Kürtlerin milli haklarının garanti altına alındığı, Iraklılar arasında ırk, din ve dil dolayısıyla hiçbir ayırım yapılmayacağı belirtiliyordu.¹²¹⁸ Anlaşılacağı üzere, Anayasa’da yine Türkmenlere yer verilmemişti.

Devlet Başkanı Hasan el-Bekr’e sunulan muhtıradan ve yeni Irak Anayasası’nın ilan edilmesinden sonra Bağdat Büyükelçiliği, Ankara’ya bir rapor göndermiştir. Bu kayıt adeta geleceği okur nitelikteydi. 25 Eylül 1968’te gönderilen yazı, Türkmenlerin isteklerinin Cumhurbaşkanı El-Bekr tarafından iyi niyetle karşılandığını ancak herhangi bir taahhütte bulunmadığını ifade ederek şeklinde başlamaktadır. İlerleyen bölümlerde, bu talebin Irak Bakanlar Kurulu’nda görüşüldüğü, burada da herhangi olumlu bir karar alınmadığı, tam aksine Kürt sorununun hallinden sonra Türkmenlere karşı sert tepki gösterilmesinin karara bağlandığı belirtiliyordu.¹²¹⁹

Iraklı yetkililerin bu kararı, Türkiye’de oldukça büyük yankı uyandırmasına rağmen herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Bununla beraber Türkiye özellikle kültürel anlamda Iraklı Türkmenlerle ilgilenmeyi sürdürdü. Türkiye’nin Bağdat Büyükelçiliği Kültür Ataşesi, 29 Eylül-2 Ekim 1968 tarihleri arasında Kerkük ve civarını ziyaret etti. Ataşe bu ziyarette, Kerküklü Türkmenlerin yine Türkiye’nin ilgisizliğinden şikayet ettiğini, burada bir Türk Kültür Merkezi’nin kurulmasının arzu edildiğini, Türkçe gazete, dergi ve kitap gönderilip,

¹²¹⁷ Şimşir, **Türk-İrak ilişkilerinde...**, s.171-172.

¹²¹⁸ Turan, *a.g.m.*, s.27; Şükrü Baban, *“Yunanistan ve Irak’ta Yeni Anayasalar”*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 2 Ekim 1968, s.2.

¹²¹⁹ Şimşir, **Türk-İrak ilişkilerinde...**, s.173.

Türk radyo vericilerinin kuvvetlendirilerek bu bölgelerde de dinlenebilir kılınmasının istendiğini gördü. Türkiye'nin desteğini hiçbir şekilde hissetmediklerini ifade eden Türkmenler, geleceklerinden endişe duyduklarını da ayrıca Ataşe'ye bildirmişlerdi.¹²²⁰

Türkmenlerin bu şikayetleri elbette yeni değildi, sürekli benzer taleplerde bulunmaktaydılar. Bu bağlamda, özellikle radyo ve televizyon yayınları konusundaki şikayetler, Irak'taki Türkmenleri de kapsayacak biçimde, 27 Şubat 1966'da, Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Türkiye dışındaki soydaşların kültürel gelişimine yardımcı olacağı gerekçesiyle televizyon yayınlarının güçlendirilmesi hususuna değinen CKMP Ankara Milletvekili Alparslan Türkeş; TRT'nin daha kuvvetli ve yeni tesislere kavuşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Türkeş konuşmasının devamında şöyle demektedir; *“Bugünkü durumu ile yurdumuzun birçok bölgelerinde, TRT yayınları güçlülükle dinlenilmekte ve bizim yayınlarımızın yerini, yabancı ve kötü maksatlı yayınlar almaktadır. Yayın programlarımızın da daha etraflı düzenlenmesi gereklidir. Sınırlarımız dışında bulunan Türk kültürüne bağlı topluluklar için özel ve devamlı yayınlar yapılmasına önem verilmelidir. Çağımızda, milletlerarası münasebetler, kültür yayılması ve dostlukla sokulma hareketleri geniş uygulama görmektedir. Her Devlet kendi kültürünü, kabil olduğu kadar geniş sahalara yaymak için gayret harcamaktadır. [...] Biz de imkanlarımız ölçüsünde bu konu üzerinde durmalıyız. Bunun ilk safhası, Türk kültürüne bağlı toplulukları desteklemek, kuvvetlendirmek ve onlarla sıkı münasebetler içinde bulunmaktır.”*¹²²¹ Türkeş'in konuşması, Türkmenlerin sitemlerine Türk makamlarının kayıtsız kalmadığını göstermesi açısından önemli ve sevindiriciydi. Ancak Meclis'teki bu konuşmanın üzerinden iki yıl geçmesine karşın hala Türkmenlerin aynı taleplerde bulunması, aradan geçen zamanda hiçbir somut adım atılmadığını ortaya koymaktadır. Yani gerek televizyon gerekse radyo yayınlarının kuvvetlendirilerek Irak'ta rahat bir şekilde dinlenebilir hale getirilmesi sağlanamamıştır. Bu ise düşündürücüdür.

13-27 Şubat 1969 tarihleri arasında Irak'a bir gezi düzenleyen Türkiye Öğretmenleri Turizm Cemiyeti, 85 öğretmen ve öğrencilerden oluşan 85 kişilik bir grupla Bağdat, Kerbela, Necef, Kufe, Hille ve Kerkük gibi Irak'ın en önemli şehirlerini ziyaret etmişlerdir. Grup içerisinde yer alan bir öğretmen ise gezi sırasında edindiği izlenimleri bir rapor halinde Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Raporda Türkmenlerle ilgili olarak şöyle deniliyordu; *“Basra'da Türk gençliğinin folklor gösterileri takdir topladı. Bütün halkı Türk olan Tuzhurmatı'da sohbet edildi. Kerkük'te gençler Türk öğretmenleri paylaştı, saatlerce*

¹²²⁰ A.g.e., s.174.

¹²²¹ MM. TD., d.2, c.4, t.1, b.58 (27 Şubat 1966), T.B.M.M. Matbaası, 1966, s.779.

dertleşildi. Gençler, Kerkük'te bir Türk okulun açılmasını, Türk Üniversitelerinde ve yurtlarında Iraklı Türkler için kontenjan ayrılmasını, karşılıklı ziyaretlerin kolaylaştırılmasını istediler. Kerkük'te Türkiye'de yayımlanan Türkçe kitap ve gazeteler görüldü. Öğretmenler Türkçe sözlük istediler. Altınköprü'de Atatürk'ün rozetini getirip dağıtmamış oldukları için Türk öğretmenlere sitem edildi. Erbil ve Musul öğretmenleri de kafilemize yakın ilgi gösterdi. Bağdat'ta Türkmen Kardeşlik Kulübü bir çay ziyafeti verdi. Türkçe yayınlar istendi. Irak Eğitim Bakanının Türk öğretmenlerine verdiği akşam yemeğinde bazı Türk öğretmenlerle tanışıldı. Irak Türkleri Türkiye'den yakın ilgi bekliyor.”¹²²²

2.6.3.2. Türkmenlere Kültürel Hakların Tanınması (24 Ocak 1970)

Bunlardan olumlu olanı, 24 Ocak 1970 tarihinde İhtilal Komuta Konseyi tarafından kabul edilen 89 sayılı kararname ile Türkmenlere bazı kültürel haklar tanınmış olmasıdır.¹²²³ Bu haklar, Türkmenlerin Baas yönetimine karşı yakınmalarını, ilk zamanlarında bir nebze olsun yatıştırmıştır.

Söz konusu kararnamenin baş tarafında; vatandaşların vatana hizmet etmelerini, milli birliği korumalarını ve mücadele azmini arttırmalarını sağlamak için onlara meşru haklarını vermek gerektiğine inanıldığı belirtilmiş ve bu çerçevede Türkmenlerin de yaşadıkları bölgelerde kültürel haklarını kullanmaları hususunda haklı oldukları ifade edilerek İhtilâl Konseyi'nin aldığı kararlar açıklanmıştır. Buna göre;

- 1- İlkokullarda “*Türkmen dili*”nin okutturulmasına,
- 2- Bu dille öğretim yapan bütün okullarda açıklamaların Türkmen diliyle yapılmasına,
- 3- Türkmence öğretimi konusunda Terbiye ve Talim Başkanlığı (Milli Eğitim Bakanlığı)'na bağlı bir müdürlüğün kurulmasına,
- 4- Türkmen edebiyatçı, şair ve yazarların bir birlik/dernek kurmasına izin verilmesine, eserlerinin basımı için yardım edilmesine, dil bakımından kendilerini geliştirmelerine fırsat verilmesine, birliklerinin Irak Edebiyatçılar Birliği'ne bağlanmasına,
- 5- Türkmen kültürüne mahsus Kültür ve Tanıtma Bakanlığı'na bağlı bir müdürlüğün kurulmasına,
- 6- Türkmen diliyle haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılmasına,
- 7- Kerkük televizyonundaki Türkmence yayınların artırılmasına, 24 Ocak 1970 tarihinde karar verilmiştir, denilmekteydi.¹²²⁴

¹²²² Şimşir, **Türk-İrak ilişkilerinde...**, s.175.

¹²²³ Ata Terzibaşı, “*Kültürel Haklarımıza Dair Irak İhtilal Konseyi'nin Kararı ve Açıklaması*”, **Türk Kültürü**, Yıl:VIII, Sa.90, Nisan 1970, s.417 (57); Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.228; Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.41.

¹²²⁴ Terzibaşı, *a.g.m.*, s.417 (57); “*Irak Türklerine Kültürel Bazı Haklar Tanındı*”, **Milliyet**, 26 Ocak 1970, s.3; “*Irak Türkmenlere Azınlık Hakkı Tanındı*”, **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1970, s.3.

Türkmençe veya Türkmen Dili'nden kasıt, Arap harfleri ile Türkçe eğitim-öğretim yapılmasıydı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Türkmenlere Türk harfleri ile Türkçe eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunma izninin verilmemiş olmasıdır.¹²²⁵

Diğer taraftan Irak Hükümeti'nin Türkmenlere bu çeşit kültürel haklar vermesinin nedeni olarak, BM Genel Kurulu'nun Aralık 1965'te her türlü Irk Ayrımcılığının Tasfiye Edilmesi Kararını almış olması gösterilmektedir. Örgüte üye ülkelerin imzalaması için hazırlanan belge, Ocak 1969'da yürürlüğe girmiştir. Irak Hükümeti'nin 18 Şubat 1969'da imzaladığı belge, 14 Ocak 1970'te de Irak Devrim Komuta Konseyi tarafından onaylanmıştır.¹²²⁶ Gerçekten de bundan on gün sonra bu belgeye uygun olarak, Türkmenlere haklar verilmesi oldukça manidar görünmektedir. Dolayısıyla Irak yönetiminin amacının, aslında 89 nolu kararın baş tarafına koyduğu açıklama ile bir ilgisinin olmadığı, bütünüyle imzalamış olduğu BM Kararı'na uygun hareket etmek için Türkmenlere bu hakları tanıdığı anlaşılmaktadır.

Yine de söz konusu haklar, Irak Devleti'nin kurulmasından bu yana Türkmenlerin elde ettikleri en önemli kazanımlar olarak değerlendirilebilir. İlk iki maddeden anlaşıldığına göre, birinci sınıftan altıncı sınıfına kadar bütün ilkokullarda¹²²⁷ derslerin tamamının Türkmençe okutulacağı, Türkmen dilinin öğrenilmesi için de ayrıca okuma-yazma, imla ve dilbilgisi gibi dersler verileceği hükme bağlanmıştı. Böylece Türkmen çocuklarına her yönüyle Türkmen dili öğretilecek ve diğer dersler de bu dille işlenecekti. Ayrıca 3. ve 5. maddelerle kurulması öngörülen müdürlüklere Türkmenlerin görevlendirilmesi bekleniyordu. Yine Türkmen şair ve yazarlarının kitaplarının hükümet tarafından maddi ve manevi yönden destekleneceğinin belirtilmesi Türkmen edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sağlayacaktı. Tanınan ilk iki karar, aslında Türkmenlerin yıllardır Irak Hükümetlerinden talep ettikleri haklardı. Türkmenler, 1960 yılında Kerkük'te topladıkları Öğretmenler Kongresi'nde bu hususlara dikkat çekmiş, 1963'te Başbakan, 1968'de Cumhurbaşkanı ve nihayet 1969'da İhtilal Konseyi üyeleriyle yaptıkları görüşmelerde ve sunulan dilekçelerde sürekli bu talepleri dile getirmişlerdi.¹²²⁸

Türkmenlere verilen kültürel hakların ardından uygulamaya geçildi. Başlangıçta çeşitli Türkmen bölgelerinde Türkmen dilinde eğitim veren 48 ilkokul açıldı. Gelişmelerden memnun kalan Türkiye, Irak'ın Türkiye'de bir kültür merkezi açması üzerine, kendisi de Kerkük'te bir kültür merkezi açtı. Böylece binlerce Kerküklü, Türkiye Türkçesini ve Latin

¹²²⁵ Demirci, **a.g.e.**, s.29-30; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.229-230.

¹²²⁶ Mazin Hasan, "*Irak'ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler*", **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.46-47; Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.62.

¹²²⁷ Bu dönemlerde Irak'ta ilkokullarda 6, ortaokullarda 3, liselerde 2 yıl eğitim verilmekteydi, bkz. Esin, "*Irak Türkleri Maarifine...*", s.113.

¹²²⁸ Terzibaşı, **a.g.m.**, s.417-418 (57-58).

alfabesini öğrenme imkanı buldu.¹²²⁹ Daha sonra, Türkmençe öğretim yapmak isteyen okullar anket sistemi ile belirlenmiştir. Ancak belirlenen okulların sayısı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler rakamlar verilmektedir. Buna göre söz konusu tespit çalışmaları neticesinde;

1- Türkmen bölgelerinde toplam 199 ilkokulda Türkmençe eğitim yapılması kararlaştırılmıştır. Sadece Kerkük şehir merkezinde 63'ü erkek, 52'si kız olmak üzere 115 ilkokulda öğretim dili olarak Türkmençe seçilmiştir. Ezici bir çoğunluk anlamına gelen bu sonuç, Kerkük ve civarının gerçek bir Türkmen bölgesi olduğunu gösteriyordu.¹²³⁰ Ancak bu 199 okuldan 120'sinin açılarak çalışmasına izin verilmiştir.¹²³¹

2- İkinci bir görüşe göre; Kerkük'te 130, Musul'da 40, Erbil'de 10, Diyala'da (Bakuba) 10 ilkokul olmak üzere toplam 190 ilkokulda Türkmençe eğitime geçilmesi uygun görülmüştür. Bunlardan 137'sinde birinci yıl Türkmençe eğitime geçilmiştir.¹²³²

3- Türk Haberler Ajansı'na bağlı bir muhabirin verdiği bilgiye göre ise açılacak okulların sayısı 173'tür. 123'ü Kerkük'te, 50 tanesi de Telafer'de olan bu okulların 1970-1971 eğitim öğretim yılında hizmete gireceği belirtiliyordu.¹²³³

Kesin sayıları tespit etmek zor olsa da buradan çıkarılacak sonuç, Türkmen bölgelerinin gerçekten de yoğun bir şekilde Türkmençe eğitim yapma taraftarı olduğudur. Çünkü en üst sayı ile en alt sayı arasındaki fark fazla değildir.

2.6.3.3. Kürtlerle Özerklik Görüşmeleri ve Türkmenler

Türkmenlerin tanınan hakları daha çok dış etkenler dolayısıyla ilan edildiği için, aynı durum ülkedeki diğer unsurlar için de geçerli olmuştur. Bu açıdan 24 Ocak Kararları'nın hemen akabinde Süryanilerin hakları ve Kürtlerle ilgili olan 11 Mart Kararları açıklanmıştır.¹²³⁴

Ancak özellikle 11 Mart Kararları ile Kürtlere verilen hakların, Türkmenlere tanınan haklarla kıyas götürmeyecek düzeyde olduğu aşıkardı. Zira, Baas rejimi, Türkmenlere kültürel haklar tanıırken Kürtlere özerlik derecesine varan haklar vermişti. Şöyle ki, iktidar değişiminin hemen akabinde Abdürrezzak el-Naif başkanlığında kurulan yeni Irak Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı Nasıl el-Hani, göreve başlar başlamaz yaptığı ilk açıklamada; “*Kürtlerin meşru*

¹²²⁹ Mahir Nakip, “*Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakılmalı?*”, *Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)*, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.38.

¹²³⁰ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.230.

¹²³¹ Hasan, *a.g.t.*, s.39.

¹²³² Fazıl Demirci, “*21. Yüzyılda Türkmen Kültürel Hakları (24 Ocak 1970)*”, *Kerkük*, Yıl:1, Sa.2, Ocak 1991, s.19-11.

¹²³³ “*Irak'ta Üçyüze Yakın Türk Okulu Açılıyor*”, *Milliyet*, 26 Temmuz 1970, s.3.

¹²³⁴ Hümmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s.63.

isteklerinin hesaba katılarak Kürt sorununun halledileceğini” söylemişti.¹²³⁵

Bu açıdan Baas yönetimi, tam anlamıyla iktidara hakim olunca hemen Kürt sorununu ele almış ve öncelikle askeri müdahalelerle çözüm arayışına gitmiştir.¹²³⁶ 1968’den bu yana faaliyetlerini yoğunlaştırarak devam ettiren Kürtlerin bu şekilde yatıştırılmayacağı anlaşılınca da Mustafa Barzani önderliğindeki Irak Kürdistan Demokratik Partisi (IKDP) ile 11 Mart 1970’te bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşmaya göre; Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Arapça’nın yanında Kürtçe’nin resmi dil olarak kabul edilmesi, yine bu bölgelerde valilik de dahil olmak üzere tüm idari birimlerdeki memurlukların Kürtlerden oluşması, Kürtlerin Irak Meclisi’nde ve Irak Hükümeti’nde temsil edilmesi, Cumhurbaşkanı yardımcılarında birinin Kürt olması, milli gelirin adil bir biçimde paylaşılması, çıkarılacak genel bir afa sivil ve askeri suçlardan tutuklu bulunan tüm Kürtlerin serbest bırakılması, kesin sınırları daha sonra belirlenmek üzere özerk bir Kürt bölgesinin oluşturulması karara bağlanmıştı. Şimdilik Kürtlere bırakılan bölge ise Irak’ın kuzeyindeki iki Zap arası ile Süleymaniye bölgesi idi, yani Erbil, Duhok ve Süleymaniye vilayetleri.¹²³⁷ Böylece, daha önce topraklarının büyük bir bölümü ellerinden alınan Irak’ın kuzeyindeki Türkmenlerin sahip olduğu son 1000 dönümlük verimli arazinin de 700 dönümü yine Kürtlere dağıtılmış oluyordu.¹²³⁸

Anlaşılacağı üzere, 24 Ocak 1970’de Türkmenlerin sadece bazı kültürel hakları tanınırken Kürtlere özerlik boyutuna varan haklar verilmiş, hatta Türkmenlerin yaşadığı önemli merkezlerden olan tarihi Erbil şehri, Kürtlere bırakılan bölgenin merkezi haline getirilmiştir.

Diğer taraftan, 11 Mart Kararlarının uygulanmasına hemen başlanmıştır. Uygulamadaki en önemli sorun ise plebisit mahiyetinde bir nüfus sayımı yapılması suretiyle hangi bölgelerde Kürtlerin çoğunluk teşkil ettiğinin ve bu arada Türkmenlerle meskun olan Kerkük’ün de ne kadar Kürt nüfusa sahip olduğunun tespit edilmesi meselesiydi.¹²³⁹

Irak’taki son gelişmeler, Türk Dışişleri Bakanlığı’nı hemen harekete geçirmişti. Kürtlere verilen haklar karşısında Türkmenlerin durumunu ele alarak bu konuda Irak Hükümeti ile görüşmeler yapmak amacıyla Dışişleri Genel Sekreteri Orhan Eralp, 10 Nisan’da Bağdat’a

¹²³⁵ “*Irak, Türkiye ile Özel İlişkilerini Koruyacak*”, **Milliyet**, 23 Temmuz 1968, s.1.

¹²³⁶ “*Kürtlerle Iraklılar Çarpışmağa Başladı*”, **Milliyet**, 20 Aralık 1968, s.3; “*Kürtlere Karşı Taarruz Başlıyor*”, **Milliyet**, 20 Haziran 1969, s.3.

¹²³⁷ “*Kürtlere Muhtariyet Verildi*”, **Milliyet**, 12 Mart 1970,s.1,11; Antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. McDowall, **a.g.e.**, s.437-438; Hıdır Göktaş, **Kürtler II Mehabad’dan 12 Eylül’e**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.145-150; Bilgin, **a.g.e.**, s.231-232; Şükrü Baban, “*Barzani-Irak Anlaşmasının Tatbikine Başlandı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 31 Mart 1970, s.2.

¹²³⁸ Manaz, *a.g.m.*, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=106>, (e.t.10.09.2007).

¹²³⁹ Şükrü Baban, “*Türk Azınlığının Haklarını da Düşünmek...*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 12 Nisan 1970, s.2.

gitmiştir.¹²⁴⁰ Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de 10 Temmuz 1970'te Irak'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk Hükümeti adına Çağlayangil, Kürtlere sağlanan “*muhtariyet hakkının*” ve verilen diğer haklar ile devlet yönetimine katılma imkanının Irak'taki Türkmenlere de tanınmasını, onların da “*muhtariyet yönetimine*” kavuşarak, ortak yönetimde söz sahibi olmalarını talep etmiştir. Çağlayangil ayrıca, bu hakların 24 Ocak'ta alınan kararlarla birlikte yeni Anayasa'ya konulmasını istemiştir.¹²⁴¹

Muhtariyet konusu, ilan edilecek yeni anayasa gereğince genel nüfus sayımı yapılarak netlik kazanacaktı ve sayım sonunda Araplar ve Kürtler sayıları oranında yönetime katılacaklardı. Buna göre, sayım neticesinde Irak'ın beş muhtar bölgeye ayrılması ve bölgelerin nüfus oranlarına göre Arap ve Kürt yönetimi arasında paylaşılması planlanmıştı. Ancak Arapların beş muhtar bölgeden üçünü kendi yönetimine geçiremeyecekleri endişeleri karşısında beşinci muhtar bölgeyi veya altıncı bir muhtar bölge kurarak bu bölgenin yönetimini de Türkmenlere vermek istedikleri belirtiliyordu. Zaten Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in de bu konudaki Türk görüşünü Iraklı yetkililere aktarmak ve ortak görüş birliğine varmak için Irak'a gittiği sanılmaktaydı. Üstelik Çağlayangil'in, beşinci veya altıncı muhtar bölge olarak; Kerkük, Musul, Erbil, Altınköprü, Karatepe, Kızlarabat gibi şehir mekezleri ile Musul'un batısında Telafer Nahiyesi ve yöresindeki köylerin, Dicle'nin sol sahilindeki Ninova harabelerinin üstünde bulunan köyler ve Büyük Zap Suyu ile Dicle'nin birleştiği noktalardaki Karayatak, Yarımca, Reşadiye, Kadıköy, Karakoyunlu gibi köylerin, Erbil yöresi köyleri ile Kerkük yöresindeki Kızılyar, Tisin, İmam Zeynelabidin, Tazehurmatu, Ramazancık, Topuzada, Karlu, Kümbetler, Çöplüce, Tokmaklı, Ömer Merdan gibi köylerin ve Basra Körfezi'nden Mendeli'ye kadar uzanan hattın Türkmen yönetimine verilmesini istediği ifade edilmekteydi. Üstelik yapılan görüşmelerde Iraklı yetkililerin bu teklifi kabul ettiği ve Türkmenlere de muhtariyet vereceği belirtiliyordu.¹²⁴²

Öte yandan, Çağlayangil'in Irak'ta bulunduğu sırada verdiği beyanatlardan hareketle kamuoyuna aktarılan bilgilerde, ihtilalin ikinci yıldönümünde ilan edilecek Irak Anayasası'nın, Kürtlere verilen hakları tanıyacağı gibi Türkmenlere verilecek yeni haklarla birlikte 24 Ocak'ta kabul edilen hakları da tanıyacağı belirtilmiştir.¹²⁴³

Lakin, Çağlayangil'in Türkiye'ye dönüşünün ardından ilan edilen yeni Irak Anayasası'nda

¹²⁴⁰ “*Irak Türklerinin Durumu Ele Alınıyor*”, **Milliyet**, 11 Nisan 1970, s.1,11.

¹²⁴¹ “*Irak'ta Türklere Muhtariyet Veriliyor*”, **Akşam**, 13 Temmuz 1970, s.1,7; “*Çağlayangil, Irak'taki Türklere Yeni Hak Arıyor*”, **Milliyet**, 12 Temmuz 1970, s.3.

¹²⁴² “*Çağlayangil'in Irak'taki Temasları*”, **Devlet**, 20 Temmuz 1970, s.4; Ahmet Kabaklı, “*Kerkük'ten Musul'dan*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 29 Temmuz 1970, s.2; “*Iraklı Türklerin Hakları Genişliyor*”, **Yeni İstanbul**, 1 Ağustos 1970, s.1,7.

¹²⁴³ “*Çağlayangil Bağdat'ta “Arapların Meşru Menfaatleri İçin Uğraşıyoruz”*”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1970, s.3.

bu haklara yer verilmemiştir (16 Temmuz 1970). Anayasada, Irak halkının Araplardan ve Kürtlerden oluştuğu (madde:5), Irak'ın resmi dilinin Arapça olduğu, Kürt bölgesinde Kürtçe'nin de Arapça'nın yanında resmi dil sayıldığı belirtiliyordu (madde:7). Anayasa'da "Irak birliği içinde 'bütün azınlıkların' kanuni haklarının onaylandığı" (madde:19) ibaresi yer almasına karşın Türkmenlerden hiçbir şekilde bahsedilmemekteydi.¹²⁴⁴

Görüldüğü üzere, imtiyazlı Kürtler ayrı bir milli toplum olarak resmen tanınırken, Türkmenlerin anayasada adı bile geçmemektedir. Ülkenin üçüncü yoğun nüfusunu oluşturan Türkmenler, sayıları cüz'i miktarlarda kalan Asuri, Ermeni hatta Yahudilerle aynı kefedede değerlendirilmiştir. Anayasa'da geçmemekle birlikte Türkmenlere tanınan sadece sınırlı kültürel haklar olmuştur. Dolayısıyla Çağlayangil'in üç gün boyunca devam eden müzakerelerinden herhangi olumlu bir netice alınamamıştır. Ayrıca ileride görüleceği üzere, altıncı muhtar bölge biçiminde de Türkmenlere herhangi bir muhtariyet tanınmayacaktır. Bunun nedeni sorulduğunda, Iraklı yetkililerden cevap alınmamıştır. Buna karşın, genel kanaatler başlıca üç neden altında toplanabilirdi;

1- Ankara'nın ilgisizliği. Türk Hükümeti'nin, Iraklı Türkmenlerin haklarını korumak amacıyla Irak makamlarına zamanında müdahale etmemesi, sürekli geç kalmış teşebbüslerde bulunması;

2- Irak Hükümetinin, verilecek bir muhtariyet neticesinde Türkmenlerin, ayrılıkçı hareketlere girişerek Türkiye'ye bağlanmak isteyeceği korkusunu yaşamaması;

3- Kürtler birlik halinde iken Türkmenlerin parçalanmış olması.¹²⁴⁵

Zaten Kürtlere verilen hakların Iraklı Türkmenlere verilmeyeceği, Devlet Başkanı Hasan el-Bekr tarafından, Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Bağdat ziyaretinin ardından açıklanmıştı.¹²⁴⁶

Bu sebepten Türkmenler, bir kez daha ilgili yetkililere başvurma gereği duymuşlardır. İçlerinde avukat, doktor ve çeşitli esnaf teşkilatlarının temsilcileri bulunan 50 kişilik bir Türkmen heyeti, 5 Ekim 1970 tarihinde, karşı karşıya kaldıkları her türlü soruna çözüm bulunması ve bazı isteklerinin yerine getirilmesi amacıyla hükümet yetkililerine müracaat etmişlerdir. Türkmenlerin sunduğu muhtıradaki;

"Sayın Kerkük Valisi ve Sayın Baas Partisi sorumluları

Devrimci Hükümetimize saygılarla,

1- Türkmen adının anayasaya girmesi,

¹²⁴⁴ Turan, *a.g.m.*, s.28-29; Hasan, *a.g.t.*, s.37; Kayhan Sağlamer, "Türkleri Eritmek", *Yeni İstanbul*, 21 Ekim 1970, s.3.

¹²⁴⁵ Kayhan Sağlamer, "Türkler ve Kürtler", *Yeni İstanbul*, 28 Temmuz 1970, s.3.

¹²⁴⁶ Kayhan Sağlamer, "Kürtlere Verilen Haklar Irak Türklerine Tanınmayacak", *Yeni İstanbul*, 28 Temmuz 1970, s.1,7.

2- Türkmenlerden bir temsilci seçilip, hükümet işlerine katılması

3- İhtilâl Konseyi tarafından Türkmenlere verilen kültürel hakların uygulanması.

A. Tedrisata Dair:

a) Türkmençe alfabenin en yakın zamanda basılması,

b) Türkmençe tedrisat yapacak öğretmen kurslarının bir an önce açılması,

c) Kürtçe tedrisat Latin harfleri ile olduğu takdirde, Türkmençe'nin de Latin harfleri ile uygulanması.

B. Türkmen Edebiyatçılar Birliği.

Türkmen Edebiyatçıları temsil eden kişilerin değiştirilmesi. Bunların yerine samimi kişilerin seçilmesi ve İçişleri Bakanlığı'na verilen nizamnamede bazı bentlerin değiştirilmesi,

C. Türkmençe çıkan "Yurt" gazetesinin yazı ve idari işlerini görenlerin değiştirilmesi ve yerlerine bizlerce tanınan kişilerin seçilmesi.

Ç. İhtilâl Konseyi'nin kararında bulunan Türkmençe aylık derginin çıkarılması, yazı ve idare işlerinin yüksek kültürlü kimseler tarafından ele alınması.

4. Radyo ve Televizyon:

a) Türkmençe programları genişletmek ve öğle yerine ikindi vakitleri yayın yapmak, idari işleri kabiliyetli kimselere vermek.

b) Kerkük Televizyonu'nda programın genişletilmesi ve başkalarına imkân verilmesi.

5. Türkmen Kardeşlik Kulübü:

a) Kulübün milli menfaat cemiyetlerinden sayılması ve kulübe yıllık uygun bir para yardımının yapılması.

b) Mümkün olursa Kulübe kanuna uygun olarak siyasi veya yarı siyasi faaliyetlerde bulunmak izninin verilmesi.

c) Kulüp, adı geçen "Yurt" ve hükümet tarafından çıkarılması istenen dergiyi idare etmek kabiliyetindedir.

d) Sansür baskısının "Kardaşlık" dergisi üzerinden kaldırılması.

6. İdari İşler:

A. Çemçemal kazasının Kerkük'ten ayrılması ve Süleymaniye'ye bağlanmasına sebep olarak:

a) Süleymaniye'ye yakın olması,

- b) Halkın Süleymaniye ile milli tarihi ve iktisadi ilişkilerinin olması,
- c) Bu kazaya bağlı olan nahiyelerin Süleymaniye'ye yakın olması,
- d) Osmanlılar zamanında bu kaza Süleymaniye'ye bağlı idi, ihtilal zamanında Kerkük'e bağlandı.

B. Kerküklü Türklerin idari vazife ve memuriyetlere tayin olunmaları, vali yardımcısı, kaymakam ve nahiye müdürü gibi.

C. Telafer kazasının vilâyet haline getirilmesi ki, Telafer kazasının bugün vilâyet haline getirilen Dahuk vilâyetinden daha çok elverişli şartları vardır.

7. Sayım:

a) Sayım için yapılan talimatnamelerin Türkmenceye çevrilmesi ve Türkmen vatandaşlara dağıtılması. 1957 ve 1965 sayımlarında yapıldığı gibi radyo ve televizyon kanalı ile herkese duyurulması gerekir.

b) Sayım heyetlerinde "Baas ve Demokratik Kürdistan" temsilcileri bulunduğu gibi Türkmenlerden de temsilciler bulunması gerekir.

c) Sayım esaslarını 1957 ve 1965 sayımlarına bağlamak gerekir. Çünkü son zamanlarda Kerkük'e anormal göç akınları olmaktadır.

d) 20 Ekim'den itibaren Kerkük ve ona bağlı olan yerlerde silâh taşınmasının yasaklanması için özel bir beyannamenin çıkarılması ve buna herkesin tabi tutulması, ister partili olsun ister olmasın, yalnız silâhli kuvvetlerin bundan müstesna tutulmaları.

8. Fakülte ve Enstitüler:

a) Kerkük'te üniversite veya bazı fakültelerin açılması.

b) Kerkük'te kapatılan Erkek ve Kız Öğretmen Okullarının tekrar açılması,

c) Türkmen öğrencilerinden yeteri derecede Irak fakülte ve enstitülerine alınması, ehemmiyetle rica olunur." denilmekteydi.¹²⁴⁷

Türkmenlerin bu muhtırayı verdikleri günlerde 11 Mart Kararlarının önemli bir kısmı hayata geçirilmişti. En önemli mesele olarak geriye sadece Kürtlerin hangi bölgelerde çoğunluk olduklarının tespit edilmesi kalmıştı. Gerçekten de Kerkük, Baasçılar ve Kürtler arasında gerçek bir çekişme konusu olurken, Türkmenlerin durumu ve onların istekleri kimse tarafından dikkate alınmıyordu.

Kürtler, Kerkük'ü özerk Kürt bölgesi içinde görmek istemekte hatta şehrin kendi

¹²⁴⁷ Ahmet Kabaklı, "Türkmen'in Çilesi", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 11 Mart 1971, s.2; "Irak Türklerinin Muhtırası", **Devlet**, 18 Ocak 1971, s.10-11. (Verilen muhtıra ve muhtıranın içeriğinde bahsedilen hususlar, 1970 yılı içindeki gelişmelerle ilgilidir. Buna karşın muhtıranın yayımlandığı kaynağın tarihi, 18 Ocak 1970 olarak verilmiştir. Bu tarih doğru olmayacağından, muhtemelen basım hatası yapılmış olup gerçek tarih 18 Ocak 1971 olmalıdır. Bu nedenle verilen künyede 1971 yılı yazılmıştır).

başkentleri olacağını ileri sürmekteydiler. Üstelik, Barzani'nin bu görüşü Moskova tarafından da desteklenmekteydi. Irak Hükümeti ise Kerkük'ün Araplara ait olduğunda ısrar ediyordu.¹²⁴⁸ Özellikle Kerkük üzerinde yoğunlaşan bu sorunun çözümlenmesi için 26 Ekim 1970 tarihinde etnik kökene ve konuşulan dile dayalı olarak plebisit şeklinde bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir. Böylece, yeni anayasada belirtilen “*Kürt bölgesi*”nin coğrafi sınırlarının belirlenmesi sağlanacak ve Kerkük'ün de statüsü belirlenmiş olacaktı. Anlaşılabileceği üzere sayımda esas çekişme, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük ve diğer bölgelerin kaderi üzerinde olmuştu. Çünkü Türkmenler sayımda, Arap-Baas veya Kürt-Barzani taraflarından birini seçmek mecburiyetinde bırakılıyorlardı. Yani sayım formunda “*Türkmen*” seçeneği bulunmamaktaydı. Bu yüzden sonucu kendi lehlerine garantiye almak için çalışan Baas yönetimi ile Kürt peşmergeler yoğun bir faaliyet yürütmeye başlamışlardır.¹²⁴⁹

Öncelikle Baas yönetimi tarafından nüfus daireleri tasfiye edilmiştir. Bunun, kayıtlar üzerinde oynamak için yapıldığı belirtiliyordu ve bilhassa Nüfus Müdürlüğü'ndeki Türkmen memurların Irak'ın diğer bölgelerine tayin edilmeleriyle uygulanmıştı. Hemen ardından Kerkük'e çok kısa bir sürede 25.000 Arap ailesi yerleştirilmiştir. Kerkük'ün hemen dışında, “*Yeni Kerkük*” adında büyük bir mahalle kurulmuştur. Buraya sığınmayan Araplar, Huriye, Kerama, Baas, 17 Temmuz, Filistin ve Kudüs mahallelerinde iskan edilmiştir. Yerleştirilen Arapların nüfus kayıtları da Kerkük'e nakledilmiştir. Getirilen Araplara, 180.000 dönüm arazi tahsis edilmişti. Yine, buraya yerleşen Araplara 10.000 Irak dinarı hibe edilmesi, Türk kızları ile evlenen Araplara, işyeri açmak isteyenlere kredi verilmesi, göç eden Arapların Cola, Kibrit Fabrikaları ile Mukavilin el-Arap, Dibs Elektrik ve Kerkük Petrol şirketlerinde istihdam edilmesi, bu sayımın Araplar lehine sonuçlanması için yapılan çalışmaların biriydi. Ayrıca Türkmenlere yönelik gayr-i menkul ve ticari araç alımı işlemleri zorlaştırılarak taşınmaz mal edinme imkanları kısıtlanmış, Arap ortağı olmadan işyeri açılması söz konusu dahi edilmemiştir.¹²⁵⁰

Bağdat Hükümeti, Kerkük sayımını kendi lehlerine sonuçlandırabilmek için böylesi çalışmalar yürütürken ve Türkmenlere bu tarz baskılar uygulanırken, aynı zamanda onlara

¹²⁴⁸ Ali Sirmen, “*Barzani ve Kerkük*”, **Akşam**, 21 Temmuz 1970, s.2; “*Barzani Kerkük'ü İstiyor*”, **Milliyet**, 18 Temmuz 1970, s.3; “*Kerkük'te Durumu Türkler Tayin Edecek*”, **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1970, s.3.

¹²⁴⁹ “*Iraktaki Türkler Sayımda “Türküm” Diyemeyecek*”, **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1970, s.1,7; Tarık Buğra, “*Irak'taki Plebisit*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Ekim 1970, s.3; Mehmet Barlas, “*Irak'lı Türkler*”, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1970, s.3; Kayhan Sağlamer, “*Türkler, Kürtler ve Araplar 7*”, **Yeni İstanbul**, 1 Mart 1971, s.5; Suat Türker, “*Kerkük Türkleri 3*”, **Milliyet**, 18 Aralık 1971, s.5.

¹²⁵⁰ Türker, *a.g.m.*, **Milliyet**, 18 Aralık 1971, s.5; Cezmi Kırımlıoğlu, “*Bu Duruma Türkiye Ne Der?*”, **Devlet**, 12 Ekim 1970, s.4; “*TMTF'nin Irak Türkleri Hakkındaki Görüşü*”, **Devlet**, 12 Ekim 1970, s.8; Buğra, *a.g.m.*, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Ekim 1970, s.3; Acar Okan, “*Kerkük Meselesi ve Geleceği*”, **Devlet**, 8 Şubat 1971, s.7.

bazı taahhütlerde bulunarak gönüllerini almaya çalışıyordu. Özellikle seçim öncesinde Bağdat Büyükelçiliği yetkililerinin, Kürtlere tanınan hakların Türkmenlere de verileceğini belirtmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Irak Hükümeti'nin petrol kaynağı bu bölgenin Kürtlerin hakimiyeti altına girmesini önlemek gayesiyle -yukarıda da kısmen bahsedildiği üzere- Türkmenlere idari muhtariyete kadar varacak yeni haklar vermeyi kararlaştırdığı belirtiliyordu.¹²⁵¹ Hatta Iraklı yetkililer, yapılacak sayımda Türkmenlerin, Araplar yanında yer almalarının sağlanması için Türkiye'nin ağırlığını koymasını dahi istemişlerdir. Türkiye'nin ise bu isteği olumlu karşıladığı, gelecekte kendi güvenliği için Musul ve Kerkük'te bulunan bazı kuruluşlarla ilişki kurarak, Türkmenlerin Arapların yanında oy kullanması amacıyla harekete geçtiği Ankara'daki diplomatik çevrelerde dile getirilmiştir.¹²⁵² Türkiye'nin bu tutumunda, Türkmenlerin Arapların yanında yer alması durumunda onlara da muhtariyet verileceğinin belirtilmiş olmasının etkili olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Baasçılar gibi Kürtler de gereken tüm çabayı göstermekteydiler. Bu doğrultuda Barzani kontrolündeki Kürtler, ilk hedef olarak Musul ve Kerkük'ü seçmişlerdi. Yalnız Kürtler, geceleri kısım kısım Kerkük şehrine yerleşme yolunu takip ediyorlardı. Abdullah Tepesi, Rahimava, İskan, Şorca gibi yerler ilk yerleşilen bölgelerdi. Aynı zamanda Türkmenler üzerinde büyük bir tehdit unsuru oluşturarak sayımda Kürt tarafını seçmelerini istiyorlardı. Kifri, Hanekin, Kartepe, Kümbetler, Kızılyar ve Yayçı kasabalarında Türkçe eğitim engellenmiş, Kerkük şehri 3000 Kürt tarafından kuşatma altına alınmıştı.¹²⁵³ Kürtlerin de tıpkı Irak Hükümeti gibi Türkmenlere ağır baskılar uygularken aynı zamanda diğer yandan onlara çeşitli vaadlerde bulunmaları oldukça dikkat çekiciydi. Zira, Molla Mustafa Barzani, Kürt bölgesinde kalacak Türkmenlerin tam bir eşitlikten ve Kürtlere tanınan bütün haklardan yararlanacaklarını bildirmesi bu açıdan önemlidir.¹²⁵⁴

Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), 6 Ekim'de, adeta Irak'ta Türkmenlerin meskun olduğu bölgelerde uygulanan bu tür baskıların özeti mahiyetinde bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; resmi dairelerde çalışan Türk memurlar Bağdat, Basra, Divaniye, Mille ve Nasiriye gibi Arap bölgelerine nakledilerek yerlerine Kerküklü gibi gösterilen Araplar atanmaktadır, Baas yönetiminin Türkmenlere verdiği kültürel haklar sadece kağıt üzerinde kalmıştır, halen Türk okulları Arapça harflerle eğitime mecbur edilmektedir, Irak

¹²⁵¹ A.g.m., **Yeni İstanbul**, 1 Ağustos 1970, s.1,7.

¹²⁵² Ümit Gürtuna, "Türkler Arapların Yanında Yer Alacak", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1970, s.1,7; Cezmi Kırımlioğlu, "Kerkük Türkleri "Türküm" Diyemiyor", **Devlet**, 5 Ekim 1970, s.4; Türker, a.g.m., **Milliyet**, 18 Aralık 1971, s.5.

¹²⁵³ Kırımlioğlu, a.g.m., **Devlet**, 12 Ekim 1970, s.4; A.g.m., **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1970, s.7; Türker, a.g.m., **Milliyet**, 18 Aralık 1971, s.5; A.g.m., **Devlet**, 12 Ekim 1970, s.8; Okan, a.g.m., **Devlet**, 8 Şubat 1971, s.7.

¹²⁵⁴ Kayhan Sağlamer, "Barzani Iraklı Türkler İçin de Muhtariyet İstiyor", **Yeni İstanbul**, 27 Temmuz 1970, s.7.

Türkmenlerinin kaderi üzerinde Baas yönetimi ve Barzani taraftarları korkunç oyunlar sahneye koyarken Türk Dışişleri tamamen gaflet ve ilgisizlik içindedir, denilmekteydi.¹²⁵⁵ Benzer bir bildiri de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti'nden 12 Ekim'de gelmiştir. Cemiyet Başkanı Necmettin Esin, yapılacak plebisitin Irak Türkmenlerinin kaderini tayin edeceğini belirterek, *“Irak'ta cereyan eden olaylar dolayısıyla bir milyonu aşan Türkün milli, medeni ve insani haklarının tehlikede bulunduğunu açıklamayı milli bir vazife telâkki ediyoruz”* demektedir. Ayrıca Esin, Türkmen halkının Arapların veya Barzani'nin yanında yer almasının bahis konusu olmadığını, Irak'ta *“Üç ana unsurdan biri olarak müstakil bir benliği olması gerektiğini”* söylemiştir.¹²⁵⁶ Diğer taraftan Ülkü Ocakları Birliği, Genç Ülkücüler Teşkilatı ve çeşitli milliyetçi teşekküller 19-25 Ekim tarihleri arasında kalan haftayı *“Kerkük Haftası”* ilan etmişlerdir. Ayrıca Türkmenlerin durumlarına dikkat çekilmesi amacıyla TMTF, Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne, Meclis, Senato, Anayasa Mahkemesi Başkanlıklarına ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği ile parti başkanlarına birer muhtıra vermişlerdir.¹²⁵⁷

Türkmenler, iki ateş arasında kalmışlardı. Bu durum diplomatik çevreler dışında Türkiye'ye basın yoluyla yansımıştır. Gelişmeler, pek çok kuruluş ve basın yayın organı vasıtasıyla Türk kamuoyunun dikkatine sunulmuştu. Türk halkı ise önce anayasada Türkmenlerin unutulmuş olmasını daha sonra nüfus sayımı yöntemiyle Türkmen bölgesinin haritadan silinmeye kalkışılmasını tepkiyle karşılamıştır. Bunun üzerine Türkiye, Bağdat hükümeti nezdinde yeniden girişimlere başlamıştır. Tam bu sırada, Kerkük'te çoğunluğu elde edemeyeceğini anlayan Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı, Kürtlerin de şehre sızmalarına engel olamayınca, 12 Ekim 1970 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile sayımı ileri bir tarihe ertelediğini açıklamıştır.¹²⁵⁸

Irak'ın Ankara Büyükelçisi, yaptığı açıklama sırasında, plebisitin ertelenmesi kararını, *“Türklerle karşı bir iyi niyet gösterisi”* olarak nitelendirmişti. Öte yandan Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Oktay İşcen'in yaptığı bir açıklama dikkatleri üzerine çekmiştir. İşcen, sayım niteliğinde yapılacak olacak plebisitte Türkmenlerin sayılmayacağı haberlerinin doğru olmadığını belirterek, *“Sayımda kullanılacak çizelgelerin örneği elimizde var. Burada üç unsur, Türkler, Kürtler ve Araplar, ayrı ayrı üç sütun halinde gösterilmiştir. Sayımda*

¹²⁵⁵ “TMTF'ye Göre “Kerkük Türklerine Baskı Yapılıyor””, **Milliyet**, 7 Ekim 1970, s.1,9; A.g.m., **Devlet**, 12 Ekim 1970, s.8.

¹²⁵⁶ “Iraktaki Türklerle Baskı Yapıldığı İleri Sürülüyor”, **Milliyet**, 13 Ekim 1970, s.9; “Irak Türklerinin İnsani Hakları Tehlikede”, **Devlet**, 19 Ekim 1970, s.5,8.

¹²⁵⁷ “Irak'ta Plebisit ve Türk Gençliği”, **Devlet**, 19 Ekim 1970, s.5. Muhtıra için bkz. “Türkiye Milli Talebe Federasyonu Irak Türkleri ile İlgili Olarak Cumhurbaşkanı'na Bir Muhtıra Verdi”, **Devlet**, 19 Ekim 1970, s.8.

¹²⁵⁸ “Irak'taki Sayım Ertelendi”, **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1970, s.7; Sağlamer, a.g.m., **Yeni İstanbul**, 21 Ekim 1970, s.3; “Kerkük'teki Plebisit Ertelendi”, **Milliyet**, 14 Ekim 1970, s.1.

Türklerin de sayılacağı kesindir” diyordu.¹²⁵⁹

Kısa bir süre sonra beyanat veren Irak Devlet Başkan Yardımcısı Salih Mehdi Ammaş; sayımın, arada bir anlaşmazlık veya herhangi bir olay çıkmaması için ertelendiğini açıklamış, ardından; hiç kimsenin endişelenmemesi gerektiğini, yeni sayımın temelini 1957 kütükleri olacağını, o tarihte nerede oturuyorlarsa orasının sayılacağını, sonradan yerleşmelerin dikkate alınmayacağını ifade etmiştir. Irak'taki Türkmenlerin sayısının 150.000 olduğunu söyleyen Ammaş, sayımın yetersizliğinden dolayı Türkmenlere muhtariyet verilemeyeceğini de sözlerine eklemiştir.¹²⁶⁰ Ammaş'ın açıklamasına bir bildiri yayınlayarak cevap veren Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti; önce Irak'ta yaşayan Türkmenlerin sayısının 150 bin değil 1 milyon civarında olduğunu, akabinde ise yeni sayımın temeli sayılacak olan 1957 kütüklerinin gerçeği yansıtmadığını bildirmiştir. Zira, 1957 sayımı yapılırken Başbakan Nuri Sait Hükümeti'nde İçişleri Bakanı olan Kürt asıllı Sait Kazzaz'ın Kerkük'teki idare amirliğine gönderdiği talimatlarla Türkmen ailelerin kayıtlara Kürt olarak yazılmalarını sağladığı ileri sürülmekteydi. Sayım sırasında Türkmen sayım memurları ile idari memurlar arasında çatışmaların çıkması ve pek çok Türkmen sayım memurunun tutuklanması ise buna kanıt olarak göstermiştir. Tüm tahrifata rağmen Türkmenlerin sayısının yine de 350 bin çıktığını söyleyen Yardımlaşma Cemiyeti, aslında tahrifatlar yapılmamış olsaydı bu sayımın çok daha yüksek çıkacağını ifade etmiştir. Ayrıca General Kasım döneminde (1958-1963) yayınlanan bir broşürde Türkmenlerin 500.000 civarında gösterildiği, bu yönü ile Baasçılardan daha insafli davranıldığı hatırlatılmıştır.¹²⁶¹

Kerkük ve çevresinde kendi istekleri doğrultusunda sonuç alabilmek için büyük çaba harcayan Baasçılar ile Kürtlerin tutum ve davranışları Türkmenlerin yeni bir katliama maruz kalabilecekleri izlenimini yaratmıştır. Bu nedenle Türk basını, Kerkük haberlerine yoğun bir şekilde yer vermişti. Bunun yanlışlığını ortaya koymak isteyen Irak'ın Ankara Büyükelçiliği ise 13 Aralık 1970 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile basında çıkan tüm iddiaları yalanlamıştır. Elçilik, iddiaların doğrulukla hiçbir ilişkileri olmadığını belirtirken, Türkmenlerin diğer bütün Irak vatandaşları gibi güven ve barış içinde yaşadıklarını ve Irak Hükümeti'nin bütün vatandaşlarının refah ve mutluluğu için çalıştığını ifade etmiştir. Yaklaşık bir ay önce Irak Devlet Başkan Yardımcısı Ammaş'ın yapmış olduğu açıklamaların da değerlendirildiği bildiride; Ammaş'ın, Irak'taki Türkmenlerin gerçek durumunu aydınlatmak ve Irak Hükümeti'nin, komşusu Türkiye ile arasındaki iyi ilişkileri muhafaza

¹²⁵⁹ “Kerkük'teki Plebisit Ertelendi”, *Milliyet*, 14 Ekim 1970, s.1,9.

¹²⁶⁰ Yılmaz Çetiner, “Irak Devlet Başkan Yardımcısı Konuştu: “Kerkük Türkleri İçin Fazla Hak İstemeyin””, *Hürriyet*, 16 Kasım 1970, s.9.

¹²⁶¹ “Kerkük'te Yeni Oyunlar”, *Devlet*, 21 Aralık 1970, s.9.

etmek istediğini teyit etmek amacıyla açıklama yaptığı belirtilmekteydi.¹²⁶²

Irak Büyükelçiliği Basın Ateşesi İbrahim Dakuki ise, aynı konuya ilişkin olarak, “*Erteleme, Türk bölgelerine diğer unsurların geniş ölçüde sevkedildikleri ve Türklere baskı yapıldığı haberleri ile ilgilidir. Hükümet, bu haberleri tahkik etmek ve haklarında tedbir almak için bu ertelemeyi yapmıştır. Sayımda Türklerin sayılmayacağı iddiaları doğru değildir*” demecini vermişti.¹²⁶³ Sonuç itibarıyla Irak yönetiminin yapılacak plebisitte kendi lehine bir sonuç alınabilmesi elini güçlendirmek adına zaman kazanma çabasında olduğu, aynı zamanda şimdiye kadar çok fazla engel olamadığı Kürtlerin faaliyetlerine set çekebilmek amacıyla plebisiti ertelediği söylenebilir.

2.6.3.4. Türkmenlere Tanınan Hakların Geri Alınması ve Uygulanan Baskılar

Irak Hükümeti'nin Türkmenler üzerinde uyguladığı politika, görünüşte tam bir çelişkiler yumağını andırıyordu. Keza, Baas rejimi iktidara tam anlamıyla hakim olduktan sonra, Bağdat Büyükelçisi'nin 25 Eylül 1968'de gönderdiği yazıda açıkladığı üzere Türkmenlere karşı sert yaptırımlar uygulamaya başlamıştı. Diğer yandan da Türkmenlere bazı kültürel haklar tanımıştı. Ancak kültürel hakların daha çok dış etkenler dolayısıyla ilan edildiği göz önünde tutulursa, aslında Baas rejiminin Türkmenlere karşı izleyeceği politikanın iyimser olabileceğini gösteren herhangi bir somut kanıt veya gelişmenin bulunmadığı, aksine önceki yönetimlerin uyguladığı baskıcı politikaların devam ettirilmek istendiği anlaşılır.

Şöyle ki, 6 Ocak 1969 tarihinde Kerkük şehri, yeni tutuklamalara sahne olmuştur. Tevkif edilenler şehrin büyük ticaret ve işadamlarıydı. Tam bir yıl sonra ise Irak Hükümeti, rejim aleyhine gerçekleştirilmek istenen bir darbe girişimini etkisiz hale getirdiğini açıklamıştır ve hiçbir yargılama yapılmadan, kimsenin savunması alınmadan birçok asker, aydın ve siyasetçi idam edilmiştir. Bağdat'ta halkın gözü önünde idam edilenlerin sayısı 51 olarak ifade ediliyordu. Bu kişiler arasında Türkmen olan ve Abdurrahman Arif döneminde vekaleten Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yapan Nizamettin Arif ve Kerkük Ticaret Odası Başkanı Muhammed Salihi de bulunmaktaydı. Arif, Türk casusu olduğu gerekçesiyle idam edilmişti. Bir diğeri Türkmen kökenli subay Necdet Asker Mahmut idi. Bu idamın ilginç yanı, olaydan birkaç gün sonra Irak Hükümeti'nin, genç subayın aslında istenilen kişi olmayıp, isim benzerliği sebebiyle yanlışlıkla idam edildiğini ve bütün özlük haklarının iade edileceğini açıklamış olmasıdır.¹²⁶⁴

¹²⁶² “*Iraktaki Türkmenler Güvenlik İçindedir*”, **Akşam**, 14 Aralık 1970, s.3.

¹²⁶³ A.g.m., **Milliyet**, 14 Ekim 1970, s.9.

¹²⁶⁴ “*Irakta Hükümeti Devirmek İstediler*”, **Milliyet**, 21 Ocak 1970, s.2; “*Irakta Hükümet Darbesi Teşebbüsü Önlendi*”, **Zafer**, 22 Ocak 1970, s.1,7; M.Necatî Özfatura, “*Iraklı Türkmenlerin Bitmeyen Çilesi*”, **Türkiye**, 13

Kerkük Katliamı'nın onbirinci yıl dönümüne yaklaşıldığı günlerde de yine Kerkük'te bir Türkmen öldürülmüştü. Saat tamirciliği yapan Mehmet Remzi Fatih ismindeki Türkmen, babasının dükkanında çalışırken, düşük bir ücret karşılığında saatlerinin yapılmasını isteyen Arapların talebini geri çevirmiş, bunun üzerine 18 yaşındaki genç, ertesi gün, 7 Temmuz 1970'de Araplar tarafından silahla öldürülmüştür. Kerkük'teki Türkmenler, olay üzerine hemen altı Arap'ı yakalayıp adaletle teslim etmiş ve Kerkük halkı tepki olarak iki günlük genel greve gitmiştir. Cenaze törenine katılan ve 40-50 bin civarında olduğu belirtilen Türkmen halk ise Fatih'in tabutunu omuzlarda taşıırken, “*Kerkük Türktür, Türk kalacaktır*”, “*Katiller idam*”, “*Türkmenlere muhtariyet*” sloganları atmışlardır.¹²⁶⁵

Bu arada “*Türkmen Cemiyeti*” adıyla bir siyasi teşekkül kurmak isteyen Irak ordusundan emekli Türkmen generali Ömer Ali ve Abdullah Abdurrahman gibi bazı Türkmenler, önce Kürtler tarafından ölümle tehdit edilmişler, akabinde, yaptıkları cemiyet kurma talebi, Bağdat'taki ilgililer tarafından “*şimdilik*” kaydıyla geri çevrilmiştir. Hükümetin red cevabı vermesinde, Kürt Demokrat Partisi'nin büyük etkisi olduğu belirtiliyordu.¹²⁶⁶

Irak'ta Türkmenler aleyhine bu tarz gelişmeler yaşanırken, sayım bilmecesinin sona erdiği günlerde Irak Devlet Başkanı Yardımcısı General Salih Mehdi Ammaş, Dışişleri Bakanı ile birlikte 15 Ocak 1971 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. 30 kişilik bir heyetle Ankara'ya gelen Ammaş, Başbakan Demirel, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ve Cumhurbaşkanı Sunay ile bir dizi temasta bulunmuştur.¹²⁶⁷ Görüşmelerde ele alınan konulardan biri hiç şüphesiz Türkmenlerdi. Kürt meselesi ile Irak'taki Türkmenlerin genel hatlarıyla ele alındığı görüşmelerde, Ammaş'ın, Kerkük Türkmenlerinin hak ve güvenliklerinin korunması konusunda Türkiye'nin endişe etmesine gerek olmadığı yönünde teminat verdiği bildiriliyordu.¹²⁶⁸

Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ammaş'ın Türkiye'de bulunduğu günlerde, 18 Ocak 1971 tarihinde, TRT radyoları, saat 19.00'daki haber bülteninin “*Günün Yorumu*” bölümünde Türk-İrak ilişkilerini ele almıştı. Yapılan konuşmada, Türkmen toplumundan; “[...] *iki ülke arasındaki sorunların en önemlisi, Irak'taki Türk topluluğunun durumudur. Irak'ın kuzeyinin etnik bakımdan çok parçalı olması ve bu etnik gruplar arasında çarpışmaların hiç eksik olmaması yüzünden, Kerkük ve dolaylarında yoğun biçimde yerleşik Türk topluluğunun*

Mayıs 1991, s.6; Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.60-61; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.227; M.Sait Ketene, “*Şehitlerimizi Anarken*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.2, Ocak 1991, s.4.

¹²⁶⁵ “*Kerkük'te Bir Şehit Daha*”, **Devlet**, 20 Temmuz 1970, s.4; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.231.

¹²⁶⁶ Yılmaz Çetiner, “*Kerkük Türkleri'nin Lideri Ömer Ali Paşa Konuştu: “Irakta Kürtlere Verilen Haklar Türkler İçin de Uygulanmalı”*”, **Hürriyet**, 17 Kasım 1970, s.9.

¹²⁶⁷ “*Irak Başkan Yardımcısı Ankara'da*”, **Milliyet**, 16 Ocak 1971, s.9.

¹²⁶⁸ “*Ammaş: Irak Türkleri İçin Endişe Duymak Yersiz*”, **Milliyet**, 19 Ocak 1971, s.3.

huzuru ve güvenliği zaman zaman tehlikeye düşmektedir. Bu durum, Türkiye için devamlı bir kaygı konusudur. Öyle anlaşılıyor ki, General Ammaş'ın İstanbul'da yapacağı görüşmelerde Irak Türklerinin durumu da ele alınacak ve Bağdat Hükümeti'nin ilgi ve anlayışı istenecektir.

*Türkiye ile çıkarları her noktada birleşen dost Irak'ın bu konuda da Türkiye'ye yardımcı olmaması için hiçbir neden yoktur.*¹²⁶⁹ Yapılan değerlendirme, Türkiye'nin resmi yayın organı TRT'de yayınlanmış olmasından dolayı kayda değerdir. Zira, devletin resmi görüşünü ortaya koyar bir niteliğe sahiptir. Dolayısıyla Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na açık bir şekilde, Türk-İrak dostluğunun ve ikili ilişkilerin en mükemmel haliyle sürdürülmesinde tek sorunun Türkmenlere yapılan haksızlar ve baskılar olduğu, bu durumun ortadan kaldırılması suretiyle aradaki dostluğun ve münasebetlerin daha fazla gelişeceği mesajı verilmiştir.

Ammaş'ın Ankara'ya geldiği gün ise bir grup öğrenci Irak'taki Türkmenlere yeterli haklar verilmemesini protesto etmek amacıyla Irak Büyükelçiliği önüne siyah bir çelenk koymuşlardı. Akabinde de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı Nefi Demirci, *“Bir milyon Iraklı soydaşımıza yapılmakta olan baskı hareketleri bütün şiddetiyle devam etmektedir.”* açıklamasında bulunmuştu.¹²⁷⁰

Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) yöneticilerinden bir başka grup ise, 20 Ocak 1971 tarihinde, Irak Konsoloslugu'nun kapısına siyah bir çelenk bırakarak, Kürt katliamı tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Türkmenlerin güvenliklerinin Anayasa garantisi altına alınmasını istemiştir. TMTF yöneticileri, Irak yetkilileri ile çözüme bağlanmasını istedikleri hususları da şöyle sıralamıştı;

- 1- Türkmenlerin can ve mal güvenliği Anayasa garantisi altına alınmalıdır;
- 2- Irak Devlet Başkan Yardımcısı Ammaş'ın, Türkmenlerin nüfusuna ilişkin vermiş olduğu sayı yanlış olup, gerçek Türkmen sayısı 1 milyon 28 bindir. Bu husus resmen kabul edilmelidir;
- 3- Irak Türklerine, Kürtlere tanınan azınlık hakları verilmeli ve asırlardır bir Türk şehri olan Kerkük'ün, Kürtler tarafından işgaline engel olunmalıdır.¹²⁷¹

Türkiye Milli Talebe Federasyonu yöneticilerince gösterilen tepkiden bir gün sonra, Türk siyasetinin ana muhalefet partisi olan CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile görüşüp Türkmenlerin durumu hakkında ayrıntılı bilgi almış ve sonra basına bir açıklama yapmıştır. Kerkük Türkmenlerinin Irakla yakın ilişkilerimizi belirleyen en önemli unsur olduğunu belirten İnönü, Irak'ta yapılmak istenen sayıma değinerek

¹²⁶⁹ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, 235-236.

¹²⁷⁰ “Gençler Irak Elçiliğine Siyah Çelenk Koydular”, **Milliyet**, 17 Ocak 1971, s.3.

¹²⁷¹ “Irak Türklerinin Güvenlik Altına Alınması İstendi”, **Yeni İstanbul**, 21 Ocak 1971, s.2.

Türkmenlerin kendilerini Arap veya Kürt göstermek zorunda kalacakları bir durumun asla kabul edilemez olduğunu, Türkmenlerin Irak'ta diğer etnik grupların elde ettikleri vatandaşlık haklarına sahip olmaları gerektiğini, Türkiye'nin tek isteğinin bu olduğunu, seçimle varlıklarını inkara götüreceği bir uygulamaya kesinlikle karşı çıkılacağını ve Irak'ın da zaten buna müsaade etmediğini söylemiştir.¹²⁷²

4 Temmuz 1971 tarihinde ise 8 Türkmen genci, yapılan adaletsiz uygulamaları içeren ve Türkiye'de Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti tarafından yayınlanan bir bülteni dağıttıkları gerekçesiyle tutuklanarak, uzun süre soruşturmaya tabi tutulmuşlardır.¹²⁷³ Üstelik Baas yönetimi, daha önceki Irak iktidarlarının uyguladıkları yöntemlere başvurarak, Türkmenlerin evlerine ani baskınlar yapmak suretiyle Türkçe yazılmış kitapları, Türk büyüklerinin fotoğraflarını toplamaya, bunları bulunduranları tutuklamaya başlamıştı.¹²⁷⁴

1971 yılı Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Millet Meclisi'nde konuşan CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim ise Türk-İrak dostluğunun geliştirilmesi için Irak'taki Türkmenlerinin durumlarının iyileştirilmesinin şart olduğunu belirtmiştir. Erim, Meclis'teki konuşmasında; *“Güneyde Irak'ın şimdiki yöneticilerinin Türkiye ile dostça bir komşuluk siyaseti gütmek istediklerini öğrenmekten memnunluk duyduk. Irak ile dostluğun bizce vazgeçilmez anakoşulu orada yaşayan 1 milyona yakın soydaşımızın insan haklarından tam yararlandırılmasıdır.”* diyerek, Türkmenlerin çekeceği acının Türkiye'nin üzüntüsü, duyacakları mutluluğun ise Türkiye'nin sevinci olacağını söylemiştir.¹²⁷⁵

Buna rağmen Türkmenlere 24 Ocak 1970'de tanınan kültürel haklar, önce uygulanmamaya başlanmış, kısa bir süre sonra da Irak rejimi tarafından bütünüyle kaldırılmıştır.¹²⁷⁶ Bu ise, tetrici bir yöntemle gerçekleştirilmiştir. Türkmence eğitim vermek isteyen okulların tespitinden sonra bu okullarda Latin Alfabesi ile mi yoksa Arap Alfabesi ile mi Türkmence eğitim verileceği tartışılmaya başlanmıştır. Genel olarak Türkmenlerin Latin Alfabesi'ni seçmeleri üzerine bu hak kendilerine tanınmayarak Arap harfleriyle eğitim verilmesi şart koşulmuştur. Akabinde, özellikle köy muhtarlarından köylerinin Arap köyü olduğuna dair belgeler alınarak oradaki okullarda Türkmence eğitimden vazgeçilip Arapça'ya geçmeleri sağlanmıştır. Şehirlerde ise aynı yöntem, öğrenci velilerinden tehdit yoluyla Arapça öğretimin yapılmasını isteyen dilekçeler alınarak uygulanmaktaydı. Böylelikle Türkmence

¹²⁷² “İnönü, Çağlayangil ile Kerkük Türkleri İçin Konuştu”, **Milliyet**, 22 Ocak 1971, s.1,9.

¹²⁷³ Mehmet Nedim Budak, “Türkiye İrkdaşlarını Korumak Zorundayız”, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2.

¹²⁷⁴ “İrakta Türklere işkence Ediliyor”, **Devlet**, 30 Ağustos 1971, s.8.

¹²⁷⁵ **MM. TD.**, d.3, c.11, t.2, b.54 (20 Şubat 1971), T.B.M.M. Matbaası, 1971, s.720.

¹²⁷⁶ Barlas, *a.g.m.*, **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1970, s.3.

eğitim veren okullar kapatılmaya başlanmıştır.¹²⁷⁷ Üstelik bazı Türkçe okul isimleri kaldırılmış, yerine Arapça isimler konulmuştur. Andık İlkokulu'nun ismi “*Et-Tahire*”, Yıldız İlkokulu'nunki “*El-Fazliye*”, Çiçekler İlkokulu'nunki “*Akale bin Nafih*”, Kale İlkokulu'nunki “*Sait İbni Abu Vakkas*” haline dönüştürülmüştür ve bunlar verilebilecek başlıca örneklerdi.¹²⁷⁸ 24 Ocak Kararları'ndaki, Türkmen Kültür Müdürlüğü açılması yönündeki esas, yerine getirilmiş ancak Baas yönetimi ile ortak hareket eden ve kendilerine “*İlerici*” adı verilen Türkmenlerin eline bırakılmıştı. Bu grubun, esas itibarıyla Türkmen toplumunu %5 oranında temsil ettiği, geriye kalan %95'lik dilimin ise aslında Türkmen Kardeşlik Ocağı çevresinde toplandığı belirtilmekteydi, ki ilerici gruba göre Türkmenlerin bu kesimi de “*gerici*” idi. İşte Ocak etrafında toplanan gerçek Türkmen edebiyatçılarının uzaklaştırılması suretiyle Türkmen Edebiyatçıları Birliği de ilerici gruba teslim edilmişti. Türkmen Kardeşlik Ocağı, bu gibi saptırmalar nedeniyle 24 Ocak 1971 tarihinde Kerkük'te Kültürel Hakların 1. Yıldönümü'nü kutlamaya karar vermiş ve bu münasebetle Selahattin Sineması'nda düzenlenen gecede, kültürel hakların meşru sahiplerine iadesi konusunu işlenmiştir.¹²⁷⁹ Bağdat siyasi çevreleri ise, Türkmenlere verilen hakların geri alınmasını, yine hükümet içindeki 6 Kürt Bakan ile Irak Kürdistan Demokratik Partisi (IKDP)'nin hoş karşılamamasına ve uygulanışını engellemesine bağlamaktaydı.¹²⁸⁰

Böylece 1970 yılı başlarından bu yana, Türkmenlere yönelik baskıların artması ile Türkiye, tüm dikkatini Irak'a yöneltmiştir. Çünkü, baskıcı politikaların dışında son olarak 2 Ekim 1971 tarihli ve 28505 sayılı Irak Tanıtma Bakanlığı'nın kararıyla, Türkmenlerin tek yayın organı olan “*Kardeşlik*” dergisinin Türkçe kısmının Latin Alfabesi ile yayınlanmasına yasak getirilmiştir. Böylece yıllardır sahip olunan bir hak daha ellerinden alınmıştır. Üç gün sonra ise 25344 sayılı, Kürt asıllı Baas Partisine mensup Kerkük Eğitim Müdürü'nün emriyle, Türkçe eğitim yapan 20 ilkokulda Türkçe eğitim-öğretim kaldırılıp Arapça olarak değiştirilmiş, öğretmenleri de başka yerlere tayin edilmiştir.¹²⁸¹ 11 Kasım'da öğretmenler, öğrenciler ve veliler alınan hakların iadesi için toplu halde başvuruda bulunmuşlarsa da olumlu bir sonuç elde edemediklerinden pasif direnişe geçmişlerdir. Önce, Öğretmenler Sendikası'nın 17 üyesi Milli Eğitim Müdürü'nü protesto için bir muhtıra vermiş, ancak

¹²⁷⁷ “*Irak Hükümeti Türkleri Ablukaya Aldı*”, **Türkiye**, 26 Haziran 1972, s.7; “*Irak Türklerine Baskı Arttı*”, **Devlet**, 10 Temmuz 1972, s.9; “*Kerkük Türklerini Yok Etmek İstiyorlar*”, **Milliyet**, 27 Kasım 1971, s.5; Silleli, **a.g.e.**, s.135.

¹²⁷⁸ Mehmet Rasim “*Irak Türkleri 4*”, **Türkiye**, 4 Ocak 1973, s.2.

¹²⁷⁹ Hürmüzlü, **Türkmenler ve Irak**, s.63-64.

¹²⁸⁰ Yılmaz Çetiner, “*1 Milyon Irak Türk'ü Ölüm Korkusu İçinde*”, **Hürriyet**, 10 Kasım 1970, s.9.

¹²⁸¹ “*Kerkük Türklerini Yoketmek İstiyorlar*”, **Milliyet**, 27 Kasım 1971, s.5; Budak, *a.g.m.*, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2; Neft Demirci, “*Irak Türkleri Güvenlik İstiyor*”, **Milliyet**, 11 Aralık 1971, s.4; Rasim, *a.g.m.*, **Türkiye**, 4 Ocak 1973, s.2.

bunlardan 14'ü hemen tutuklanmıştır. Ardından Öğretmenler ile öğrenciler 8 gün boykot kararı alarak okula gitmemişleridir. Bu nedenle başlangıçta çeşitli mesleklerden 26 kişi, ardından 16 öğrenci tutuklanarak hapse atılmıştır. Daha sonra da tutuklamalar devam etmiştir. Yaklaşık 600 Türkmen'in tutuklanıp çeşitli işkencelere maruz kaldığı belirtiliyordu. Ayrıca Milli Eğitim Müdürlüğü yetkilileri, boykota katılan öğrencilere hiçbir ceza verilmediğini açıklamıştı. Oysa Kerkük İl Milli Eğitim Müdürü İzzettin Serdar, 14 Kasım 1971 tarihinde yayınladığı 396 sayılı genelge ile ay sonunda yapılacak olan ara sınavlara boykota katılan öğrencilerin alınmamasını ve bu öğrencilerin başarısız not aldıklarının ilan edilmesini, “*Boykota katılan öğrencilerin ara imtihanlara girmemiş sayılmaları ve sıfır verilmesi*”ni emretmek suretiyle sağlamıştır.¹²⁸² Dahası, aynı cezalandırmanın boykota destek veren Bağdat ve Musul Üniversitesi’ndeki öğrencilere de uygulandığı belirtiliyordu.¹²⁸³

Irak’ta Türkmenlere tanınan hakların tam anlamıyla uygulanmadığı, hayata geçirilenlerin ise tek tek engellenmeye çalışıldığı bu dönemde, Türkiye’deki Türkmenler kültürel alandaki çalışmalarını çeşitli etkinliklerle ortaya koymaktaydılar. Bunlardan birisi, 22 Haziran-3 Temmuz 1971 tarihleri arasında Ankara’da açtıkları resim sergisi idi. Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Güzel Sanatlar Galerisi’nde açılan sergide; Sevda, Umut, Korkunç Bir Gece, Büyük Sevda, Acı Bir Gün, Ankara Meydan Savaşı, Topkapı, Şehit, Baba Gürgür, Türkmen Kızı, Bir Bayrak Uğruna, Aile, Vuslat, Hatay, Sevda, Kıza Gecesi gibi isimler verilen ve Kerkük Türkmenlerinin hislerini aksettiren tablolara yer verilmişti.¹²⁸⁴

Irak’taki gelişmeler üzerine, bazı Türkmen bölgelerini ziyaret ettikten sonra hazırladığı raporu Ankara’ya gönderen Bağdat Büyükelçisi Pertev Subaşı, Türklere karşı girişilen baskının azaldığını öne sürerek, hiçbir Türkmen’in Iraklı askerler tarafından öldürülmediğini ifade etmiştir. Buna karşın, 70 kadar okuldaki Türkmençe öğrenimin kısmen kısıtlandığını, 20 kadar okulda ise Türkmençe öğrenimin tamamen kaldırıldığını kaydeden Subaşı, raporunun sonunda da Irak’taki durumu dikkatle izlenmeye devam ettiğini belirtiyordu.¹²⁸⁵

Konuya ilişkin, Irak Türklere Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti’nin yayınladığı basın bildirisinde ise Arap iktidarının sınırlı kültürel hakları bile fazla gördüğü açıklandıktan sonra Irak yönetiminin Kardeşlik dergisi ile ilkokullardaki Türkçe eğitim konusundaki yaptırımları

¹²⁸² “*Kerkük Türklerini Yoketmek İstiyorlar*”, **Milliyet**, 27 Kasım 1971, s.5; Budak, *a.g.m.*, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2; Demirci, *a.g.m.*, **Milliyet**, 11 Aralık 1971, s.4; Suat Türker, “*Kerkük Türkleri 4*”, **Milliyet**, 19 Aralık 1971, s.5; Rasim, *a.g.m.*, **Türkiye**, 4 Ocak 1973, s.2; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.238-239.

¹²⁸³ Zubdai Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (III)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.9, Temmuz 1992, s.12.

¹²⁸⁴ “*Irak Türklerinin Resim Sergisi*”, **Devlet**, 5 Temmuz 1971, s.11; “*“Sanat Millet İçindir” Kerküklü Ressamların Resim Sergisi*”, **Devlet**, 19 Temmuz 1971, s.6-7.

¹²⁸⁵ “*Irak Türklerine Yapılan Baskıya Dışişleri Bakanlığı Karışmıyor*”, **Hürriyet**, 17 Kasım 1971, s.5; Budak, *a.g.m.*, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2.

sıralanıyordu. Bildiride farklı olarak bahsedilen, Türk büyüklerinin resimleri ile Türkçe kitap bulunduranların tutuklandığının belirtilmesiydi.¹²⁸⁶ 23 Kasım'da Ankara'da Kerkük Türkleri adına yapılan basın toplantısı yapan Devlet Tiyatrosu sanatçılarından İsmet Hürmüzlü de Irak'ta son günlerde Türkmenlere karşı girilen baskı hareketlerini şiddetle protesto etmiş, bu baskıların derhal durdurulması için Türkiye'nin teşebbüse geçmesi isteğinde bulunmuştur. Hürmüzlü ayrıca, bu baskı hareketleri sonunda Kerkük Türkmen tiyatrosu aktörü Hüseyin Ali Tuzlu'nun işkenceyle öldürüldüğünü, daha sonra Irak makamlarınca bu olaya kaza süsü verilmek istendiğini öne sürerek Türkiye'deki bütün sanatçıların, aydınların ve tiyatro severlerin bu olayı şiddetle protesto etmelerini istemiştir. Hüseyin Ali Tuzlu, Iraklı Türkmenler tarafından oldukça sevilen "*Temel Abbas*" piyesi ile şöhretinin zirvesine ulaşmış bir tiyatro sanatçısı idi.¹²⁸⁷

Basında çıkan bu tarz haberler üzerine Irak'ın İstanbul Başkonsolosu, Milliyet Gazetesi'ne bir açıklama göndererek, Kerkük Türklerinin haklarının alındığını ve Türk dilinde kültürün yasak edildiğini bildiren haberlerin doğru olmadığını ifade etmiştir. Konsolos Safa Al-Falakî, mektubunun devamında; Irak'taki tüm azınlıklara, Irak birliğine ve Anayasası'na dahil olan bütün vatandaşlık haklarının ve bilhassa kültürel ve demokratik haklarının tanınmış olduğunu söyleyerek bu hususun Türk kamuoyuna bildirilmesini rica etmiştir.¹²⁸⁸

Diğer taraftan Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Oktay İçten'in, Irak Hükümeti'nin geçen yıl Türkmenlere bazı kültürel haklar verdiğini hatırlatıp, "*Bu hakların yürürlüğe konulmasının tamamıyla Irak Hükümetine ait bir yetki ve sorumluluk olduğu şüphesizdir. Türkiye herhangi bir şekilde Irak'ın içişlerine karışmak arzusunda değildir*"¹²⁸⁹ beyanatında bulunması, Türkiye'nin Irak'taki Türkmenlerin durumu konusunda ne kadar pasif kaldığını göstermekteydi.

Buna karşın sessiz kalmayıp, Türkiye'nin harekete geçmesi gerektiğini düşünen bazı milletvekilleri vardı ve bunların başında Hilmi İşgüzar geliyordu. Zira, Sinop MP Milletvekili Hilmi İşgüzar tarafından verilen sözlü soru önergesi ile 13 Aralık 1971 tarihinde Türkmenlere uygulanan baskılar Millet Meclisi gündemine taşınmıştır.¹²⁹⁰ İşgüzar, Irak'taki bir milyon Türkmen'e insanlık dışı tecavüzleri ve baskıları yapan Irak Hükümeti'nin bu tutumunun ıslahı için Irak ile temasa geçilip geçilmediğini Dışişleri Bakanı'nın açıklamasını istemişti.

¹²⁸⁶ Kayhan Sağlamer, "*Türkler, Araplar ve Kürtler*", **Yeni İstanbul**, 18 Kasım 1971, s.3; Budak, *a.g.m.*, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2.

¹²⁸⁷ "*Irak'ta Bulunan Türkler Hunharca Öldürülüyor*", **Son Havadis**, 24 Kasım 1971, s.1; "*Irak'ta Bir Türk Tiyatro Oyuncusu Öldürülmüş*", **Milliyet**, 24 Kasım 1971, s.1,9; Budak, *a.g.m.*, **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.2.

¹²⁸⁸ Abdi İpekçi, "*Irak Başkonsolosunun Açıklaması*", **Milliyet**, 28 Kasım 1971, s.1,9.

¹²⁸⁹ "*Irak Türklerine Yapılan Baskıya Dışişleri Bakanlığı Karışmıyor*", **Hürriyet**, 17 Kasım 1971, s.5; "*Irak'taki Vahşet*", **Devlet**, 29 Kasım 1971, s.5.

¹²⁹⁰ **MM. TD.**, d.3, c.19, t.3, b.14 (13 Aralık 1971), T.B.M.M. Matbaası, 1971, s.355.

Önergede ayrıca; konunun Birleşmiş Milletler'e götürülmesi ve durumun dünya kamuoyuna duyurulması düşünülmekte midir? sorusu yer alıyordu.¹²⁹¹

Ancak yapılan bireysel teşebbüslerin pek sonuç getirdiği görülmemiştir. Tam tersine Irak'taki baskılar her geçen gün artmaktaydı. Gerçekten de 1972 yılı ortalarına gelindiğinde, yapılan baskılarda önemli oranda bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Öyle ki, şimdiye kadar kapatılan Türkmen okullarının sayısı 75'e yükselmiştir. Kerkük'teki kız ve erkek öğretmen okulları da bunlar arasındaydı. Bu okulların Türkmen öğretmenleri ise herhangi bir iş olanağı sunulmadığı için açıkta kalmışlardı. Üstelik Türkmenlerin sorunları sadece eğitimle sınırlı değildi. Baas idaresinin aynı yıl Türkmen iş adamlarına banka kredilerini kestiği, ithal mallarının yalnız Arap ve Kürt asıllı dükkan sahiplerine verildiği, bütün müteahhitlik işlerinin Araplara ihale edildiği ifade edilmekteydi. Ayrıca yürürlükteki sözleşmelere göre, petrol işlerinde çalışacak memur ve işçilerin petrol bölgesindeki nüfus nispetine göre seçilmesi gerekirken, bu esasa uyulmuyordu. 10 bin kadar işçi ve memurun büyük çoğunluğunu Asuri, Ermeni, Kürt ve Araplar teşkil ederken Türkmenlerin sayısı sadece 500 idi.¹²⁹²

Irak'ta yaşanan bu benzeri gelişmeler sırasında, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilip sorunların çözümlenmesi amacıyla Türkiye Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, 2-7 Eylül 1972 tarihleri arasında Irak'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bağdat'ta Irak Devrim Komuta Konseyi Başkanı Ahmet Hasan el-Bekr ve yardımcısı Saddam Hüseyin ile bir araya gelmiştir.¹²⁹³ Bayülken'in Iraklı yetkililerle petrol ağırlıklı ekonomik ilişkileri ve ikili kültürel münasebetleri görüştüğü, bu arada Irak'ta Türkmence öğrenim konularının da ele alındığı belirtiliyordu. Ziyaret sırasında Musul ve Kerkük'e de gitme fırsatı bulan Bayülken, buralarda çok sıcak bir ilgiyle karşılanmış, Türkmen halkın içten sevgi gösterilerine mazhar olmuştur.¹²⁹⁴ İade-i ziyaret, Irak Cumhurbaşkanı El-Bekr tarafından 19-20 Eylül 1972 günleri gerçekleştirildi. Her iki görüşmenin de sonunda yayınlanan ortak bildirimlerde; Irak petrolünün millileştirilmesinin önemi, iki ülke arasındaki geniş işbirliği imkanlarının azami ölçüde kullanılması, ortak sular, Basra Körfezi'nin güvenliği ve Kıbrıs konularının ele alındığı belirtilmiştir.¹²⁹⁵

İkili görüşmelerde her ne kadar Türkmenlerin durumlarına temas edildiği belirtiliyorsa da

¹²⁹¹ "Irak Türklerine Yapılan Baskı Meclise Getirildi", **Milliyet**, 28 Kasım 1971, s.1,9.

¹²⁹² Rasim, a.g.m., **Türkiye**, 4 Ocak 1973, s.2; "Irak Türklerine Baskı Arttı", **Devlet**, 10 Temmuz 1972, s.9; Umar, "Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (III)", s.12.

¹²⁹³ **BCA.**, 30..18.1.2/ 287.68..11. (16 Eylül 1972); "Bayülken Bugün Irak'a Gidiyor", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1972, s.7; "Ankara, Irak'tan Yüksek Fiyatla Petrol Almayacak", **Milliyet**, 14 Eylül 1972, s.7.

¹²⁹⁴ "Irak'a Giden Bayülken: "İkili İlişkilerimiz Kuvvetleniyor" Dedi", **Akşam**, 3 Eylül 1972, s.7; "Türk-İrak İlişkileri", **Zafer**, 20 Eylül 1972, s.7.

¹²⁹⁵ "Ankara'ya Gelen Irak Devlet Başkanı İle Petrol Boru Hattı Projesi Görüşülüyor", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1972, s.1,7; "Irak Petrollerinin Millileştirilmesini Benimsedik", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1972, s.1,7; "Irak Devlet Başkanı Türkiyeden Ayrıldı", **Zafer**, 21 Eylül 1972, s.7.

tam anlamıyla içeriği ve somut getirisi hakkında pek fazla bilgi sahibi olunamamaktaydı. Ancak bu görüşmelerden yaklaşık iki ay önce Irak'ta Hilmi Bahaddin adında bir Kerküklü Türkmen daha öldürülmüştü. Kerkük Hava Komutanlığı'nda Çavuş rütbesiyle görev yapan 22 yaşındaki Bahaddin, 10 Temmuz 1972 tarihinde evine dönerken yolda tutuklanmış, Baas yetkilileri tarafından sorguya çekilip işkence gördükten sonra hayatını kaybetmişti. Ailesinin ise askerler tarafından olayın duyulmaması için tehdit edildiği belirtiliyordu. Diğer yandan Türkiye'de öğrenim görmekte olan Türkmen öğrenciler, yaz tatillerini geçirmek üzere Irak'a döndüklerinde sınır kapılarında sıkı bir kontrole tabi tutulmakta ve yanlarında bulduklarını Latin harfli kitaplardan dolayı sorguya çekilmekteydiler.¹²⁹⁶ Bu da gösteriyor ki, devlet adamlarının yaptıkları ziyaretlerde ve ele alınan konularda Türkmenlere yönelik olumlu bir gelişme sağlanamamıştır.

Türkiye, sadece Irak'taki değil Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve diğer ülkelerdeki Türklere de benzer şekillerde baskılar uygulanması üzerine harekete geçme gerekliliği hissetmiştir. Özellikle komşu ülkelerdeki Türklere yapılan baskılar karşısında “*Dış Türkler*” politikasını gözden geçirmeye karar veren hükümet yetkilileri, yeni bir strateji benimsemek amacıyla 6 Mayıs 1973 tarihinde önemli bir toplantı yapmışlardır. Başbakan Naim Talu başkanlığındaki toplantıda, Başbakan Yardımcısı Nizamettin Erkmenek ve Kemal Satır, enformasyonla görevli Devlet Bakanı İsmail Hakkı Tekinel, Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, Atina Büyükelçisi Kamuran Gürün, Genelkurmay ve Milli İstihbarat Teşkilatı yetkilileri ve Dışişleri diplomatları hazır bulunmuşlardır. Toplantıda Türkiye'nin dış Türkler politikasına yeni bir yön verileceği, bu arada Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Irak'taki Türklerin kendi benliklerini unutmamaları için ne tür tedbirler alınması gerektiği görüşülecekti.¹²⁹⁷

Yapılan toplantılar neticesinde alınan kararlardan en önemlisi, yurt dışındaki Türklerin Türkiye'ye göç etmesine müsaade edileceği hususudur. Buna göre; “*Göç Antlaşması*” bulunan Bulgaristan dışında Yunanistan, Yugoslavya ve Irak'taki Türklere, bu ülkelerle yapılacak karşılıklı göç anlaşmaları içinde tespit edilecek bir programa göre, Türkiye'ye gelebilme imkanları sağlanacaktır.¹²⁹⁸

Öte yandan 1973 yılında Türkiye ile Irak arasında yapıla gelen resmi ziyaretlere devam edilmiştir. Irak Devrim Komuta Konseyi Üyesi ve Dışişleri Bakanı Murtaza Sait Abdülbaki, 25-28 Ağustos tarihleri arasında Ankara'ya gelmiştir. Irak Dışişleri Bakanı ile Ankara'da

¹²⁹⁶ “*Bir Türk Irak'ta İşkence İle Öldürüldü*”, **Yeni İstanbul**, 8 Ağustos 1972, s.1,7; “*Kerkük'te Bir Türk İşkence İle Öldürüldü*”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1972, s.3; A.g.m., **Devlet**, 21 Ağustos 1972, s.9.

¹²⁹⁷ “*Batı Trakya Bulgaristan ve Kerkük Türklerinin Durumu Ele Alındı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 6 Mayıs 1973, s.1,7; “*Türk-Yunan İlişkileri ve Batı Trakya Sorunu Gözden Geçirildi*”, **Milliyet**, 7 Mayıs 1973, s.1,11.

¹²⁹⁸ “*Dıştaki Soydaşlarımıza Kapılarımızı Açıyoruz*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 31 Temmuz 1973, s.1,7.

yapılan görüşmelerde, Kerkük'ten Türkiye'de Dört Yol'a kadar uzanacak 1125 km. uzunluğundaki petrol boru hattı projesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Bu hattın 625 km.'lik kısmı Türkiye sınırları içinde kalacaktır. Kıbrıs Sorunu, Körfez bölgesindeki güvenlik ve barış, Fırat nehri üzerine kurulan barajlardaki su düzeyi, dolayısıyla sınır aşan sular konusu, görüşmelerin gündemini oluşturan diğer hususlardı.¹²⁹⁹

Sonuç olarak, Türk-İrak İlişkileri bir yana Türkmenlere yapılan tüm bu baskılardan ötürü Türk Hükümeti'nin Türkmenlere karşı bazı ödev ve sorumluklarının olduğu belirtilmelidir. Bu noktada Türkiye'den beklenen ve acilen yerine getirilmesi istenilen hususlar şöyle sıralanmaktadır;

1- Kerkük'te derhal bir konsolosluk açılmalıdır.

2- Kerkük'teki Türk Kültür Merkezi'nin personel sayısı arttırılmalı ve diğer imkanları güçlendirilmelidir.

3- Türkçe yayınların Türkmenler tarafından okunması sağlanmalıdır.

4- Kerkük'te ve diğer şehirlerde Türk filmlerinin, tiyatro temsillerinin sahnelenmesi, konserlerin verilmesi sağlanmalıdır.

5- Irak'taki tarihi Türk eserlerinin korunması sağlanmalıdır.¹³⁰⁰

Anlaşılacağı üzere Türkiye'nin aciliyet arzeden görevleri, belirtilen hususlarda gereken çabayı göstermek ve Türkmenlerin şimdiye kadar yaşadıkları sıkıntıların önüne geçmesini sağlamak olarak sıralanmıştır.

2.6.3.5. Türkmenlere Yönelik Baskıların Artması ve Kürtlere Özerklik Verilmesi

Türkiye ile yaşandığı belirtilen iyi ilişkilerden ziyade Irak'taki Türkmenlere karşı hem Baas yönetimi hem de Kürtler tarafından uzun bir süredir uygulanan çift taraflı baskının temel sebebi, Irak Anayasası'nda bahsi geçen Kürt bölgesinin sınırlarının kesin olarak belirlenmesi sorunu idi. Bu mücadele sürecinde, zengin petrol rezervlerine sahip Kerkük'ün özerk bölge içine sokulmaması için geçiş dönemi olarak tabir edilen 1970-1974 yılları arasında bölgede - yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi- zoraki nüfus oynamalarına gidilmiştir.

Neticede, yaptığı hazırlıkları yeterli gören Irak yönetimi, 11 Mart 1974'te Kürtlerin itiraz etmelerine karşın 33 nolu "*Özerklik Yasası*"nı yürürlüğe koymuştur. Yasaya göre; 1957 Nüfus Sayımı uyarınca Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgeler, 11 Mart Antlaşması doğrultusunda Irak'ın ayrılmaz bir parçası olarak özerklikten yararlanacak ve başkenti Erbil olacaktır (madde:1). Özerk bölge içinde Kürtçe, Arapça'nın yanında resmi dil sayılacaktır (madde:2).

¹²⁹⁹ "*Türk-İrak Petrol Boru Hattı İçin Anlaşma İmzalanıyor*", **Milliyet**, 27 Ağustos 1973, s.1; "*Türk-İrak Petrol Boru Hattı Anlaşması İmzalandı. Türkiye'ye 625 km. Petrol Hattı Döşeniyor*", **Milliyet**, 28 Ağustos 1973, s.1,9.

¹³⁰⁰ Mehmet Rasim "*Irak Türkleri 6*", **Türkiye**, 6 Ocak 1973, s.2.

Bölgedeki polis, güvenlik ve ulusal kuruluşlar Irak İçişleri Bakanlığı'ndaki genel müdürlüklere bağlı olacak ve personeli Irak Cumhuriyeti'nde uygulanan yasa ve yönetmeliklere tabi tutulacaktır (madde:17). Özerk organların kararlarının yasalara uygunluğu Irak Yüksek Mahkemesi tarafından denetlenecektir (madde:19).¹³⁰¹ Ayrıca yasaya göre; özerk Kürt bölgesinin sınırları Süleymaniye, Erbil ve Dohuk olarak belirlenmiştir.¹³⁰²

Kürt toplumunun beklentilerini karşılamayan yasa, Kürtlerin tekrar isyana kalkışmalarına sebep olmuştu. Kürtler, İran Şahı'nın desteğini arkalarına alarak isyan etmiş, dolayısıyla verilen özerklik de tam anlamıyla uygulanamamıştır.¹³⁰³

Kürtlerin, bağımsızlık, olmazsa özerklik konusundaki ısrarlarının çok uzun sürmesi, bu uğurda her iki tarafın da birçok kayıp vermesi, iktidarı yavaş yavaş ele geçiren Saddam'ı Şah ile görüşmeye zorlamıştır. Saddam, İran'ın desteğini kesmediği sürece isyancı Kürtlerle daha uzun yıllar mücadele edileceğini düşünüyordu. Görüşmelerde Şah, Şattü'l-Arap Su Yolu sorununun İran lehine çözülmesi karşılığında Barzani'ye verdiği tüm desteği geri çekeceğini bildirdi. Bunun üzerine 6 Mart 1975'te, Şattü'l-Arap'ın yarısı ile Zeyni'l-Kavis, Seyif Saad ve Pencuvin bölgelerinin İran'a bırakılması karşılığında "*Cezayir Antlaşması*" imzalanmıştır. Ardından İran Şahı da sözünde durmuş, böylece arkasındaki en büyük desteği kaybeden IKDP, çözülme sürecine girerek, Irak ordusu karşısında varlık gösterememiş ve bölge üzerindeki hakimiyetini kaybetmiştir. Saddam Hüseyin'in Kürtlere yönelik başlattığı kara ve hava saldırıları, birçok kişinin ölümüne neden olurken pek çok Kürt de İran'a sığınmak zorunda kalmıştır. Dohuk civarında çaresiz kalanlar, Türkiye'nin araya girmesiyle büyük bir katliamdan kurtulmuş ve İran'a geçmelerine izin verilmiştir. Son bir çırpınıyla Kissenger ile görüşen IKDP Başkanı Mustafa Barzani ise, sonuç alamayacağını anlayınca bölgeyi terk ederek önce İran'a, oradan da ABD'ye kaçmıştır. Barzani, 1979'da orada hayatını kaybedecek ve IKDP'nin başına oğlu Mesut Barzani geçecektir. Irak yönetimi, kendisine pahalıya patlayan bu gelişmelerden sonra Kürtlerin bir kısmını ülkenin güneyine, güneydeki Arap nüfusun belli bir kesimini de kuzey bölgelere yerleştirmiştir. Ancak bu, kalıcı ve kesin bir

¹³⁰¹ "*Irak'taki Kavga'nın Temelinde Petrol Sorunu Yatıyor*", **Milliyet**, 15 Mart 1974, s.6; Ali Gevgilili, "*Kuzey Irak, Petrol ve Kürt Sorunu*", **Milliyet**, 15 Mart 1974, s.9; Turan, **Tarihin Başladığı Nokta....**, s.294; McDowall, **a.g.e.**, s.448-449; **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, (Haz.Celile Celil, vd.), (Çev. M.Aras), Peri Yay., İstanbul, 1998, s.264.

¹³⁰² Bilgin, **a.g.e.**, s.256; McDowall, **a.g.e.**, s.449-451.

¹³⁰³ "*Barzani Yine Sahnede*", **Milliyet**, 18 Mart 1974, s.6; "*Barzani Çete Savaşına Başladı, Bir Irak Tugayı Pusuya Düşürüldü, 20 Asker Öldü*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Mart 1974, s.1,7; "*Irak Hükümet Kuvvetleri Kürtlere Saldırıya Hazırlanıyor*", **Türkiye**, 18 Mart 1974, s.3; Zafer Atay, "*Barzani'nin Son Kumarı*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 21 Mart 1974, s.5. O dönemde ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İran, Irak'ın 1972'de SSCB ile Dostluk Antlaşması yaparak bu ülkeden silah alamaya başlaması ve gittikçe Moskova'nın güdümü altına girmesi üzerine Kürtlere destek vermeye başlamıştır. İran, Kürtlere askeri teçhizat ve lojistik desteğin yanı sıra Irak Hükümeti'nin saldırılarından kaçan Kürtlere ülkesinde barınma imkanı da sağlamaktaydı. Bkz. Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu....**, s.488.

çözüm değildi.¹³⁰⁴

Irak'taki çatışmaların başladığı ilk günlerde, yani Mart 1974'te, hemen Irak sınırını kapatan Türkiye, doğu ve güneydoğu sınırları boyunca önemli güvenlik tedbirleri almış, hava ve kara kuvvetleriyle jandarma birliklerini her türlü harekate karşı hazır duruma getirmiştir. Irak ve Suriye sınırlarındaki merkezlerde askeri tatbikatlar düzenlenmiştir.¹³⁰⁵ Daha sonra Türk Hükümeti, Irak kuvvetleriyle savaşmakta olan ve ağır kayıplar veren Barzani Aşireti'nin silahlarıyla birlikte Türkiye'ye iltica etmek istediği, buna izin verilmediği takdirde zorla sınırdan geçebileceği ihtimaline karşı Hakkari, Mardin, Siirt ve Diyarbakır illerinde 27 Mart 1975 tarihinden itibaren bir ay süreyle sıkıyönetim ilan etme kararı almıştır.¹³⁰⁶ Bununla birlikte, sıkıyönetim hakkındaki Bakanlar Kurulu kararının onaylanmasına dair Başbakanlık tezkeresinin görüşülmesi amacıyla TBMM'de gizli oturum yapılmıştır. Sadi Irmak başkanlığındaki hükümetin bu talebi, 27 Mart 1975 tarihinde yapılan gizli oturumda, Meclis'teki parti gruplarının temsilcilerinin tek tek söz alarak fikirlerini açıklaması suretiyle görüşülmüş ve Barzani kuvvetlerinin belirtildiği gibi 100-150 bin civarında olmadığı, eğer ki Türkiye'ye geçmek isterlerse o bölgelerdeki askeri kuvvetlerin buna engel olabileceği belirtilmiştir.¹³⁰⁷ Gizli oturumdan sonra yapılan açık oturumda da sıkıyönetim talebi reddedilmiş ve söz konusu illerdeki silahlı kuvvetlerin teyakkuzda bulunmasının yeterli olduğu görüşüne varılmıştır.¹³⁰⁸

Türkiye kendi güvenliğini bu şekilde garanti altına alırken, birbirleriyle mücadele içerisinde bulunan Kürtlerle Irak kuvvetlerinin, taviz vermeksizin Türkmenlere yönelik sürdürdükleri asimilasyon ve baskı uygulamalarını da hoş karşılamadığı anlaşılmaktadır. Zira, 1974 yılı Mart ayında, Irak'taki gelişmelerle ilgili olarak Türkmenlerin durumu iki defa Türk makamlarınca ele alınmış ve önemli bilgiler aktarılmıştır. Bunlardan birincisi, MHP Milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu'nun Millet Meclisi'nde gündem dışı söz alarak yaptığı konuşmadır. Eyüboğlu, Türk-İrak dostluğunun en önemli halkasını Türkmenlerin oluşturduğunu ifade ettikten sonra Türkmenlerin her zaman Irak Hükümeti'ne bağlı ve saygılı birer vatandaş olduklarını söylemiş, ardından Türkiye'nin de onların Irak kanunlarına saygılı olmalarını istediğini, ancak insan haklarını kullanmalarını da istemeyi ve bunu titizlikle takip

¹³⁰⁴ Şehnaz Kaplan, "Barzani de Kerkük'ü İstiyor", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 6 Kasım 1986, s.1,12; Göktaş, **a.g.e.**, s.152-158; Manaz, **a.g.m.**, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=106>, (e.t.14.09.2007); McDowall, **a.g.e.**, s.452-453; Turan, **Tarihin Başladığı Nokta...**, s.294.

¹³⁰⁵ Aclan Sayılğan, "Ortadoğu Dramının İki Perdesi 4", **Son Havadis**, 11 Nisan 1974, s.6.

¹³⁰⁶ **BCA.**, 30..18.1.2/ 329.23..17. (26 Mart 1975).

¹³⁰⁷ **T.B.M.M. TD.**, d.14, c.14, t.14, b.7 (27 Mart 1975), T.B.M.M. Matbaası, 1975, s.129-131; **T.B.M.M. TD.**, d.14, b.7 (27 Mart 1975), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.2-30; "TBMM Gizli Oturum Tutanakları Açıklandı", **Milliyet**, 3 Şubat 1976, s.6.

¹³⁰⁸ **T.B.M.M. TD.**, d.4, c.14, t.14, b.8, (28 Mart 1975), s.152,159; A.g.m., **Milliyet**, 3 Şubat 1976, s.6.

etmeyi hükümet ve millet olarak görev addettiğini belirtmiştir. Kültürel hakların tanınmasına ve bugün bu kanun yürürlükte olmasına rağmen, valiler ve ilgililerce Türkmenlere baskı yapılarak Türkmençe öğretimin yasaklandığını, Arapça öğretim yapılması konusunda zorlandıklarını ise sitemkar bir dille ifade etmiştir. Türkmenlerin örf ve adetlerini yaşatmak istemelerine karşılık Irak Hükümeti tarafından Türkmenlerin eritilip Arap unsuru içerisinde yok edilmek istendiğini söyleyen Eyüboğlu, Arapların yoğun bir şekilde Kerkük bölgesine göç ettirilip bunlar için 7 mahalle kurulduğunu, böylelikle Türkmenlerin burada azınlık haline getirilmek istendiğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla Türk Hükümeti'nin, Iraklı yetkililerin karşılıklı dostluğu tek taraflı suiistimale uğratma çabalarına karşı tedbirler alması gerektiği üzerinde durmuştur. Bugün için ortaya çıkan Kürtlerle Bağdat yönetimi arasındaki çatışmaların da 1959 Katliamı gibi bir facianın tekrarlanmasına sebep olabileceğini, bu yüzden Irak Hükümeti'nin Türkmenlerin can ve mal emniyetini garanti etmesi veya Türkmenlerin silahlanıp kendilerini korumasına izin vermesi gerektiğini ifade eden Eyüboğlu, son olarak, Barzani'nin ele geçirmeyi düşündüğü Kerkük'teki Türkmenlerin yok edilmesi ihtimaline karşı Türk Dışişleri'nin dikkati olması gerektiği uyarısında bulunmuştur.¹³⁰⁹

DP Genel Sekreteri Faruk Sükan da aynı şekilde Irak'taki gelişmeleri Meclis'te gündeme getirerek, son günlerde Irak'ın kuzeyinde meydana gelen ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren olaylar konusunda hükümetin Meclis'e konunun önemine uygun ölçüde bilgi vermesini istemiştir. Barzani Aşireti ile Irak kuvvetleri arasında cereyan gelen çatışmaların Irak'ın kendi iç meselesi olduğu gibi Türkiye'nin iç ve dış güvenliğini de yakından ilgilendirdiğini belirten Genel Sekreter, konunun bir de Türkmen boyutu olduğunu, çıkan çatışmalarda Türkmenlere karşı üzücü saldırılar gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Sükan, şimdiye kadar Irak'ta bulunan Türkmen varlığının ve Türk kültürünün yok edilmek üzere hedef seçildiğini, zaman zaman kitlesel ölümlere yol açan hareketlere girişildiğini belirterek olayın ciddiyetini ortaya koymaya çalışmıştır.¹³¹⁰

Millet Meclisi'nde Türkmenlerin ele alındığı bir başka oturum 22 Mayıs 1974 tarihinde yapılmıştır. Dışişleri Bütçesi'nin görüşüldüğü oturumda, Gaziantep Milletvekili Mustafa Güneş, Lozan Barış Antlaşması neticesinde Suriye ve Irak'ta yüz binlerce Türk'ün kalmış olduğundan bahsederek, her ne kadar bu ülkelerde kalan Türkler o ülkenin vatandaşı olsalar da onlarla kültür birliğinin devam etmesi için neler yapıldığını sormuştur. Dışişleri Bakanı Turan Güneş, bu soruya verdiği yanıtta; Türkiye sınırları dışında kalan Türklerin, buldukları ülkede kültürlerini muhafaza edebilmeleri, diğer bir deyimle azınlık olarak,

¹³⁰⁹ “MHP Milletvekili Ali Fuat Eyüboğlu'nun Millet Meclisi'nde Irak ve Bulgaristan Türkleri'nin Durumu İle İlgili Konuşması”, **Devlet**, 18 Mart 1974, s.11.

¹³¹⁰ “Barzani Soydaşlarımızı Katlediyor”, **Akşam**, 20 Mart 1974, s.1,7.

azınlıklara tanınan haklardan yararlanabilmeleri hususunun Hükümet programında yer aldığını belirtmiş, Türk Hükümeti'nin bunu, karşılıklı antlaşmalar çerçevesinde veya devletler hukukunun temel kuralları içinde yürütmeye çalıştığını vurgulamıştır. Bu açıdan Türk Hükümeti'nin de tüm gayretiyle gerekli girişimleri yapmaya ve adı geçen ülkelerdeki Türklerin haklarını temin etmeye çalıştığını söylemiştir.¹³¹¹

3 Temmuz 1974 tarihinde ise dış politika hakkında gündem dışı konuşmalar yapılırken, AP Grubu adına söz alan Süleyman Demirel, konuşmasında değindiği Irak'taki Türkmenler ve oradaki Türkmenlerin Türk-İrak ilişkilerine etkisi hususunda Millet Meclisi'ne bazı açıklamalar yapmıştır. Demirel aynen şöyle demektedir; *“1959 Katliamı şayet tekrarlanırsa Türkiye'nin buna seyirci kalması mümkün değildir. Ve Türk varlığını yok etme hamlesi; böyle dostluk olmaz, [...] Kerkük'te, Musul'da, Telafer'de 1 milyon Türkmen var. Okulları var kapatıyorsunuz. Böyle nasıl dostluk olur yani? Yazı öğretirmiyorsunuz, buradan giden kitabı okutturmuyorsunuz. [...] bir Türk Kültür Merkezi'ni Irak'ta açıncaya kadar çok sıkıntılar çekilmiştir. Önemli olan her topluluğun kendi kültürünü yaşatması davalıdır, hakkıdır Türk toplumunun Irak'ta kültürünü muhafaza etmesi.*

*Onun içindir ki, Irakla olan dostluğumuzu çok değerli bir dostluk sayarız, hep başından beri öyle yapmışızdır. Yalnız bu dostlukta sadece veren olmamız gerek. Nuri Sait Paşa ve onun zamanındaki idare varken de iyi münasebetlerimiz vardı, daha sonra da hep iyi münasebetlerimiz olmuştur; ama bu iyi münasebetlerde Iraklı kardeşlerimizin bizi biraz anlayışla karşılamaları ve hakikaten oradaki toplumun, Türkiye-İrak münasebetlerinde köprü olmasında fevkalâde itinayla durmaları lâzımdır.”*¹³¹²

Demirel, gerçekten de Irak'taki Türkmenlerin durumlarını ve sürekli dostluk seviyesinde sürdürüldüğü belirtilen Türk-İrak ilişkilerini Türkmenler boyutuyla en güzel şekilde özetlemiştir. Irak yönetimlerinin Türkmenlere karşı katliamlara giriştiğini, eğitim imkanlarını kısıtladığını, Türkiye'nin Türkmenlere yönelik her türlü girişiminde çeşitli zorluklar çıkardığını ifade eden Demirel, tüm bunların ardından Irak yönetiminin Türkiye ile dost olduğunu belirtmesinin anlamsız olduğunu vurgulamıştır. Bu noktada, Türk Hükümetlerine de bir eleştiri yönelterek, şimdiye kadar izlenen tavizci politikaya artık Türkiye'nin bir son vermesi gerektiğini söylemiştir. Irak'ın, Türkmenlerin Türkiye ile kültürel bağlar kurmak istemesini, ikili ilişkileri zedeleyici veya Irak'ın ülke güvenliğine zarar verici bir eylem olarak değerlendirmesinin yanlışlığına dikkat çeken Demirel, aksine Irak'ın, Türkmenleri her iki devleti birbirine bağlayan bir köprü olarak telakki etmesini istemiştir. Katliam gibi kabul

¹³¹¹ MM. TD., d.4, c.4, t.1, b.82 (22 Mayıs 1974), T.B.M.M. Matbaası, 1974, s.637,638.

¹³¹² MM TD., d.4, c.6, t.1, b.105 (3 Temmuz 1974), T.B.M.M. Matbaası, 1974, s.421.

edilemez baskıların tekerrür etmesi halinde, Türkiye'nin buna sessiz kalmayacağını belirtmesi ise mevcut Irak Hükümeti'ne bir uyarı niteliği taşımaktaydı.

Diğer taraftan Özerklik Yasası'nın yürürlüğe girdiği andan itibaren zaten baskı altında tutulan Türkmen bölgeleri artık büsbütün iki ateş arasında kalmıştı. Barzani ile Irak kuvvetleri arasındaki mücadelede Barzani İran, ABD ve İsrail'in desteğine güvenmekte, Irak da devlet olmanın gücüne dayanmaktaydı. Yaşadıkları bölgelerin Barzani Aşireti ile Irak kuvvetleri arasında bir kez daha mücadele konusu olduğunu müşahede eden Türkmenler ise sahipsiz görünüyordu.¹³¹³ Bu da yukarıda açıklanan beyanatların fiiliyata geçirilemediğini, Türkiye'nin, komşusu Irak ile ilişkilerinin bozulmaması için Türkmenler konusunda somut adım atmaktan çekindiğini ortaya koymaktaydı.

Gerek bölgeye en yakın hava üssünün Kerkük'te oluşu, gerekse Kerkük başta olmak üzere çevre bazı Türkmen bölgelerini içine alan yerlerdeki karakol ve kışlaların çatışma alanları haline gelmesi, bu bölgelerdeki Türkmenlerin mal ve can güvenliği tehdit eder hale gelmişti. Bu yüzden Türk kamuoyunda, Türkmenlere karşı her an yeni bir katliam yapılabileceği endişesi uyandı ve acilen Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Türkmenlerin can ve mal güvenliğini teminat altına alacak teşebbüslerde bulunması istendi. Üstelik 1959 Kerkük Katliamı'nda oldukça etkili olan ve cezalandırılmayan komünistlerden Mükerrrem Talabani ile Amir Abdullah'ın yeni hükümete dahil edilerek Sulama Bakanı ve Devlet Bakanı olarak görevlendirilmeleri bu endişeleri daha da artmıştı.¹³¹⁴

Tüm bu baskılardan ötürü Kerkük ve civarındaki Türkmenler, 1975 yılı Aralık ayının ilk haftasında, Irak Hükümeti'nin haksız baskı ve şiddeti yüzünden direnişe geçerek, düzenledikleri bir yürüyüşle Baas rejimini protesto etmişlerdir. Yürüyüş, şimdiye kadar uygulanan baskıların son dönemde artması ve Kerkük'ün 20 km. yakınında bulunan bir Türkmen nahiyesinde ellerinden evlerinin alınıp, tarlalarına el konulması üzerine buradaki Türkmenler tarafından gerçekleştirilmişti. Türkmenler, Irak Hükümeti'nin bu kanunsuz işlemlere bir son vermesini isterken, protesto yürüyüşüne katılanların tamamını Türkmen kadınlarının oluşturması ve eşlerinin çıkabilecek herhangi bir olaya karşı yürüyüş boyunca

¹³¹³ Abdi İpekçi, "Irak'taki Kritik Durum ve Türkiye", **Milliyet**, 16 Mart 1974, s.1; Ahmet Kabaklı, "Kerkük-Barzani-Biz", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Mart 1974, s.2; Kemâl Anlaroğlu, "Millî Misakta Kerkük Yok mu İdi?", **Akşam**, 28 Mart 1974, s.2; Aclan Sayılğan, "Ortadoğu Dramının İki Perdesi 5", **Son Havadis**, 12 Nisan 1974, s.6.

¹³¹⁴ "Irak Kuvvetleriyle Barzanicilerin Çarpışmaları Devam Ediyor. Irak'taki Türklerin Hakları Çiğnetilmektedir!", **Devlet**, 18 Mart 1974, s.3; Aytek, a.g.m., **İstanbul**, 1 Nisan 1974, s.5; "Kerkük ve Çevresinde Irak ve Kürt Kuvvetleri Çarpıştı", **Milliyet**, 16 Nisan 1974, s.3; "Bir Beyrut Gazetesine Göre: Irak'ta İlk Kürt Hükümeti Kuruldu", **Milliyet**, 19 Nisan 1974, s.1,10.

evlerin çatılarında kadınları korumaları dikkat çekmişti.¹³¹⁵

Tam bu sırada, Irak'taki Türkmenler başta olmak üzere Türkiye dışında kalan diğer tüm Türklerin maruz kaldıkları haksızlıklara karşı haklarının layığıyla savunulması ve korunması amacıyla MHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Alparslan Türkeş, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde acilen bir “*Dış Türkler Masası*” kurulması gerektiğini söylemiştir. Aslında 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra böyle bir birim kurulmuş, ancak çeşitli sebeplerden dolayı aktif hale getirilmemişti. Dolayısıyla bu birimin en kısa sürede işler hale getirilmesi isteniyordu. Türkeş ayrıca, Dış Türkler Masası'nın yanında bir de dış Türkleri kültür alanında incelemek üzere “*Dış Türkleri Araştırma Enstitüsü*”nün kurulmasının zorunlu olduğunu bildirmiştir.¹³¹⁶ Ancak yine sözlü beyanatların ötesine geçilememiştir.

Baas yönetimi, Irak'ın kuzeyindeki Kürt hareketinin bastırılmasından sonra, Türkmenlere karşı gerçek niyet ve amaçlarını açığa vuran, uzun vadede Türkmen bölgelerinin Araplaştırılmasını öngören ve XXI. yüzyıla kadar sürececek olan uygulamalarını, planlı bir şekilde ortaya koymaya başlamışlardır.

Türkmen bölgelerindeki okul ve köy isimlerinin Arapça isimler ile değiştirilmesiyle başlayan bu süreç, il bazında çoğunluğun Arapların elinde olması için Türkmenlerin çoğunlukta olduğu ilçe ve kasabaların idari bağlantılarının başka illere bağlanması ile devam etmiştir. Buna göre; 29 Ocak 1976 tarih ve 41 sayılı karar ile Türkmen şehri Kerkük'ün ismi “*millileştirme*” anlamına gelen “*Et-Temim*” olarak değiştirilmiştir. Akabinde Tikrit, Selahittin adıyla il haline getirilmiş ve en büyük Türk ilçelerinden olup Kerkük'e bağlı bulunan Tavuk ve Tuzhurmatu 7 Şubat 1976'da bu ile bağlanmıştır. Tikrit'e yakın olan Arap kenti Havice de Kerkük'e bağlanmıştır. Çemçemal Süleymaniye'ye, Altinköprü Erbil'e; 1 Ocak 1976'da da Kifri ilçesi Diyala il sınırlarına dahil edilmiştir. Böylece Kerkük ilinin yüzölçümü 19.543 km²'den 9.246 km² ye düşürülmüştür.¹³¹⁷

Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerinde yapılan bu idari değişiklikler sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de Irak'ta bulunması oldukça anlamlıdır. 4-8 Şubat 1976 tarihleri arasında resmen Irak'ı ziyaret eden Çağlayangil¹³¹⁸, Iraklı yetkililerle çok

¹³¹⁵ “*Kerkük'te Yaşayan Türkler Irak Hükümeti Aleyhinde Gösteri Yaptı, Irak'taki Türklere Baskı Yapılıyor*”, **Son Havadis**, 7 Aralık 1975, s.3.

¹³¹⁶ “*Türkeş: Esir Türklerle Milli ve Kültürel Münasebetlerini Sağlamlaştırmak Türkiye'nin En Önemli Görevlerindendir*”, **Devlet**, 14 Temmuz 1975, s.11.

¹³¹⁷ “*Irak Türklerinin Son Durumu*”, **Orta Doğu**, 22 Nisan 1976, s.1; “*Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları*”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.26.08.2009); Ümit Akkoyunlu, “*Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri 3*”, **Orta Doğu**, 11 Mart 1976, s.4; Umar, “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (III)*”, s.12-13; Silleli, **a.g.e.**, s.138. Diğer taraftan, Kerkük isminin “*Et-Temim*” şeklinde değiştirilmesinin tarihi, basında çıkan haberlerin çoğunda 7 Şubat 1976 olarak verilmiştir. Ancak burada, burada ITC'nin verdiği bilgiler dikkate alınmıştır.

¹³¹⁸ **BCA.**, 30..18.1.2/ 346.106.15. (30 Ocak 1976).

önemli görüşmeler yapmasına karşın Türkmenleri hiçbir surette mevzubahis etmemiştir. Zira yayınlanan ortak bildiriye; iki ülke arasında iktisadi ve ticari ilişkilerin genişletilmesi konusunda mutabakata varıldığı ve bu arada “*Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması*” (7 Şubat 1976) imzalandığı açıklanmıştır.¹³¹⁹ Böylelikle Türkiye’nin Türkmenler üzerindeki hassasiyetini çok fazla siyasi platformlarda gündeme getirmede, bunun farkında olan Irak Hükümeti’nin ise Türk yetkililerin ziyaretlerine aldırış etmeksizin Türkmenler üzerindeki baskı politikalarına devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bağdat’ta, Şubat 1976’da Baas Partili 5 bin öğretmenin katıldığı bir toplantı yapılarak, Türkmenlerin nasıl Araplar arasında eritilip, asimile edilebileceği tartışılmıştır. Aynı toplantıda, öğretmenlere ve diğer katılımcılara Türkmen kızlarıyla evlenilmesi tavsiye edilirken, maaşlarına da zam yapıldığı açıklanmıştı. Diğer taraftan Baas yönetiminin hazırladığı ve bir Yunan şirketine ihale ettiği Kerkük’ü Güzelleştirme Planı gereğince, Türkmenlere ait pek çok gayrimenkul karşılıksız veya çok az bir bedel karşılığında istimlak edilmiştir. Osmanlı-Türk birçok yapı, kütüphane, askeri kışla yıktırılmıştır. Tarihi Kerkük Kalesi’nin dahi büyük bir kısmı aynı plan çerçevesinde yıkılmıştır. Evleri yıkılan Türkmenlere ise yeni ev yapılması için ruhsat verilmemekteydi. Böylelikle şehirde ve Kale içinde bulunan 30 bin civarındaki Türkmen, ülkenin güneyine sevkedilmek isteniyordu. 1970-1971’de Kerkük’e yerleştirilmek amacıyla getirilen Araplar için kurulan mahalleler ile köyler dışında, Kerkük çevresinde yeni yaptırılan 40 kadar Arap köyünün inşası da 1976’da bitiş aşamasına getirilmişti. Buralara 60 bin kadar Arap yerleştirilmiş, yeni gelecek göçmen Arapların yerleştirilmesi için de gerekli bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Arapların göçünü temin etmek için göç eden tüm Araplara her türlü araç-gereç imkanı sağlanıyor ve aynı göçmen ailelere 10.000 Irak Dinarı hibe ediliyordu. Ayrıca taşınma masrafı olarak 5000, kredi olarak 7000, inşaat yapımı veya arsa almak için de 10.000 Dinar yardım yapılmaktaydı. Türkmenlere ise arsa almak veya yeni inşaata girişmek yasaklanmıştı. Kerkük’te gayrimenkul alım-satım işlerinde Türkmenlerin arazi, ev, dükkan ve benzeri taşınmaz mülklerini bir Türkmen’e değil ancak bir Arap’a satabilmesi şart koşulmuştu. Dahası, şimdiye kadar olduğu gibi Türkmen memurların, öğretmenlerin güneye sürülmesi işlemleri de devam etmekteydi. Türkmen asıllı öğrenciler ise yüksek puanlara sahip olmalarına rağmen kazanmış oldukları fakülte ve yüksek okullara girememekteydiler. Hatta Türkçe konuşmak bile Türkmen bölgelerinde yasaklanmıştı. 1975 yılı sonlarında kapatılan Kardeşlik dergisinden sonra

¹³¹⁹ “Çağlayangil, Bağdat’ta Temaslarına Başladı”, **Milliyet**, 6 Şubat 1976, s.6; “Ortak Bildiri Yayınlandı, Çağlayangil: “Irak’la 6 Milyon Ton Petrol İçin Anlaşma Yaptık””, **Milliyet**, 9 Şubat 1976, s.1,10. Ayrıca anlaşma için bkz. **BCA.**, 30..18.1.2/ 348.112.14.-1-7. (26 Ağustos 1976).

Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın Bağdat'taki merkezi ile Musul'daki şubesinin kapatılması da bir diğer yöntemdi.¹³²⁰

Tuzhurmatu'da ise görevli devlet memurları için lojmanlar yapılacağı gerekçesiyle, Türkmenlerin sahip olduğu topraklar yine istimlak edilmişti. Normal istimlak kanunu yerine, takdir komisyonunu aradan çıkarmakta olan özel istimlak kanunundan yararlanılarak yapılan bu el koyma hareketlerinde Türkmenlere, arazinin bir dönümüne 2,5 Irak Dinarı bedel ödenmekteydi. Oysa aynı bölgede daha önce yapılan bir satışta 520 m² bir araziye 1350 Irak Dinarı ödenmişti.¹³²¹ Bu takdirde 1 m² arazinin parası yaklaşık 2,6 Irak Dinarı yapıyordu. Ancak Tuzhurmatu'daki arazi istimlaklarında, anlaşılacağı üzere, 1 m² toprak parasına 1 dönüm (=1000 m²) arazi alınmıştı. Yani, belirtilen kesimlerde arazinin metrekaresinin rayiç değeri kıyas edilmeyecek kadar yüksek bulunuyordu. Bu ise Türkmenlerin ellerindeki topraklara yok pahasına el konulduğunu gösteriyordu.

Bilindiği üzere, Ankara, Irak'ın seçeceği yönetim ve düzenlemenin ve bundan doğabilecek sorunların salt kendisine ait bir mesele olduğu tezini desteklemektedir. Türkiye'nin bu duruşu, Bağdat açısından önemli bir güvencedir.¹³²² Belki de bu yüzden Irak yönetimi Türkmenlere karşı ağır sindirme uygulamalarını bu kadar ileriye götürmüştür. Dolayısıyla, Irak'ın toplumsal dokusu arasında önemli bir yer tutan Türkmenlere, demokratik haklarını geliştirilmeleri için yardımcı olması gerektiğinin, Ankara'nın ise temel insan hakları çerçevesinde, Türkmenlerin haklarının korunarak, huzur içinde mevcudiyetlerini devam ettirmelerini sağlanmanın, benimsemiş olduğu teze ters düşmeyeceğinin hatırlatılması gerekmektedir. Lakin izlenen politikalara bakıldığında, Irak'ın bunun farkına vararak böylesi bir yöntem izlemeye karar verdiğini, Türkiye'nin de Türkmenlerin haklarına kavuşması doğrultusunda çalışmalar yürüttüğünü söylemek zordur.

Türkmenlere uygulanan baskılara karşı Türkiye'den ancak bireysel ve toplumsal anlamda tepkiler yükseliyordu. Bunlardan biri olan ve 7 Mart 1976 tarihinde Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyen Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Başkanı Ümit Akkoyunlu, Irak'taki son uygulamalar hakkında kamuoyuna geniş bilgiler vermiştir. Barzani İsyanı'nın ortadan kaldırıldıktan sonra Irak Hükümeti'nin Türkmenler üzerinde sindirme politikaları uygulamaya başladığını belirten Akkoyunlu, Türkiye-İrak münasebetlerinin her

¹³²⁰ Ümit Akkoyunlu, "Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri 3", **Ortadoğu**, 11 Mart 1976, s.4; "Kerkük'ün Adı Değiştirildi ve Iraktaki Türklere Karşı Amansız Başladı", **Zaman**, 16 Mart 1976, s.7; A.g.m., **Orta Doğu**, 22 Nisan 1976, s.1,8; Tekin Erer, "Irak Türkleri", **Son Havadis**, 6 Mayıs 1976, s.3; Burhanettin Özbilici, "Kerkük Katliamı (2)", **Orta Doğu**, 26 Temmuz 1978, s.2; "Kerkük'te Türk Eserleri Yok Ediliyor", **Kerkük**, Yıl:2, Sa.8, Nisan 1992, s.29; Umar, "Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (III)", s.12.

¹³²¹ "Irak Türklerine İktisadi Baskı Yapılıyor", **Son Havadis**, 31 Ocak 1976, s.5.

¹³²² Ali Gevgilili, "Yeni Bağdat ve Ankara", **Milliyet**, 29 Nisan 1976, s.9.

geçen gün geliştiğine dikkat çekerek, Irak'ın, Türkiye'nin iyi niyetine rağmen sinsi bir politika takip etmekte olduğunu söylemiştir. Akkoyunlu bu konuyla ilgili olarak; *“Irak'ın Kerkük Türklerine uyguladığı baskıları, Türk ve dünya kamuoyu önünde tel'in ediyor ve soydaşlarımıza karşı girişilen insanlık dışı baskı ve zulümlerin bir an önce durdurulmasını istiyoruz. Bu yapılmadığı takdirde Türkiye'nin Irakla olan münasebetlerini tekrar gözden geçirmesi devletimiz için bir şeref meselesi olacaktır. Zira Irak'taki Müslüman Türkler boğazlanmak üzeredir. Soydaşlarımızın ve dindaşlarımızın hakları iade edilmedikçe mücadelemiz devam edecektir. Anavatan Türkiye'nin Kerkük Türklüğünün karşılaştığı bu korkunç baskılar üzerine Irakla ilişkilerini kesmesi ve dünya kamuoyunda da Irak aleyhinde bir kampanyanın oluşturulması kaçınılmaz hale gelecektir”* beyanatında bulunmuştur.¹³²³ Irak Türkmenlerinden olan Nefi Demirci ise 21 Mart'ta yaptığı basın açıklamasında; Kerkük'te görev yapan 500 Türkmen öğretmenin Arap bölgelerine tayin edildiğini, Türkmenler arasında büyük çapta bir huzursuzluk yaşandığını, yapılan baskıların açıklanması üzerine Ankara'daki Irak Büyükelçiliği'nin Irak Türkleri Kültür ve yardımlaşma Cemiyeti'ni Türk-Irak dostluğunu bozmakla suçladığını, üstelik Türk Dışişleri Bakanlığı'nın tüm baskılara karşı pasif kaldığını ifade etmiştir.¹³²⁴

Kerkük merkezinde ve diğer bazı Türkmen bölgelerinde kurulan yeni Arap semt ve köylerinin bazılarının isimleri ve bazı evlerin sayıları ise şöyle sıralanmaktaydı; Kerkük merkezinde kurulan yeni Arap mahalleleri; 1- Hayü'l-Vâsiti, 2- Hayü'l-Kuteybe, 3- Hayü'l-Haccâc, 4- Hayü'l-Gırnata, 5- Hayü'l-Mansur, 6- Hay el-Kuvvatiü'l-Muselleha (En büyük semtlerden biridir, bloklar şeklinde 4000 ev olarak Kerkük-Erbil yolu üzerinde kurulmuştur). Kerkük ile Tazehurmatu arasındaki yeni Arap semtleri; 1- Hayü'l-Âmil, 2- Hayü'l-İştirakiyye, 3- Karyet el-Kerâme (500 evden oluşuyor), 4- Karyet el-Hurriye (600 ev). Tazehurmatu ile Tavuk arasındaki yeni Arap semtleri; 1- Said Bin Ebî Vakkas (500 ev), 2- El-Vahde (500 ev), 3- Halid bin Velid (500 ev), 4- 17 Temmuz el-Asriyye (1000 ev), 5- 30 Temmuz el-Asriyye (1000 ev), 6- 1 Haziran (1000 ev), 7- El-Muntasır (500 Ev), 8- Dicle (500 ev), 9- El-Baas (500 ev), 10- El-Fırat (500 ev). Tavuk ve Tuzhurmatu arasında inşa edilen yeni Arap semtleri; 1- Hayfa el-Asriyye (500 ev), 2- Yafa el-Asriyye (500 ev).¹³²⁵

¹³²³ “Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başk. Dr. Ümit Akkoyunlu: “Irak Türkleri Yok Edilmekle Karşı Karşıya””, **Devlet**, 15 Mart 1976, s.5,11.

¹³²⁴ “Irak Türkleri Yakınıyor, Kerkük'teki Türk Öğretmenler Bölgelere Atanıyor”, **Hürriyet**, 22 Mart 1976, s.7.

¹³²⁵ A.g.m., **Orta Doğu**, 22 Nisan 1976, s.8.

2.6.3.6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün Musul ve Kerkük'ü Ziyareti (26-29 Nisan 1976)

Irak'taki Türkmenlerin maruz kaldıkları çeşitli zorlama ve baskıların yaşandığı günlerde Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Irak Devlet Başkanı Hasan el-Bekr'in davetlisi olarak, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de içinde bulunduğu kalabalık bir heyetle 26-29 Nisan 1976 tarihleri arasında Irak'ı ziyaret etmiştir.¹³²⁶ İkili görüşmelerde; uluslararası son gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin Irak'tan ithal edeceği petrolün fiyatı, su sorunu, karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkilerin artırılması ve bölgesel sorunlar ele alınmıştır.¹³²⁷

Korutürk, Irak gezisinin ikinci gününde, 27 Nisan'da, Musul ve Kerkük'e gitmiştir. Ancak Türkmen bölgelerini kapsayan gezi, coşku dolu sevgi gösterileriyle başlamasına karşın daha sonra Türkmenler için yeni sorunlar doğuracaktır. Şöyle ki, önce Musul'a hareket eden Korutürk, burada Musul Valisi ve şehrin ileri gelenleri tarafından törenle karşılandıktan sonra şerefine İdaretü'l-Mahalli Oteli'nde verilen öğle yemeğine katılmıştır. Ardından Musul'da bir otomobil gezintisine çıkmış, sonra da özel bir uçakla Kerkük'e geçmiştir. Türk Cumhurbaşkanı, Kerkük havaalanında çok kalabalık bir Türkmen kitlesinin Türkçe “*Yaşavarol, hoşgeldin*” sesleriyle karşılanmıştır. Kerkük'te de bir şehir gezintisi yapan ve şehre girerken caddelere yığılan büyük kalabalıkların alkışlarına ve sıcak ilgisine şahit olan Korutürk, petrol bölgelerini gezdikten sonra Kerkük Kültür Merkezi'ne uğramıştır.¹³²⁸ Korutürk, yüzlerce kızılı-erkekli Türkmen'in, “*Kerkük Türk'ü, Türk kalacaktır*”, “*Yaşasın Korutürk*”, “*Yaşasın Türkiye*”, “*Şanlıyız, kahramanız*”, “*Milliyetçi Türkiye*” tezahüratları arasında Kerkük Türk Kültür Merkezi'ne girmişti. Tezahüratların bir türlü kesilmemesi üzerine Türk Kültür Merkezi Okutmanı Gülçin Atamer Türkmen gençlere sessiz olmaları çağrısında bulunmuştur.¹³²⁹ Korutürk ise Merkez binasında Türkmenlerin şikayetlerini dinlemiştir. Kerküklü Türkmenlerden oluşan bir heyet Cumhurbaşkanı Korutürk'e, Türkmençe (Türkçe) eğitimin engellenmesinden ötürü Türkmenler arasında okur-yazar oranının yüzde giderek düştüğünü ve Kerkük'teki Türkmen oranının bir takım tedbirlerle

¹³²⁶ **BCA.**, 30..18.1.2./ 351.128.16.-1-6. (30 Nisan 1976); “*Korutürk'ün Irak Gezisi Bugün Başlıyor*”, **Son Havadis**, 26 Nisan 1976, s.7; “*Korutürk Dün Iraka Gitti*”, **Zafer**, 27 Nisan 1976, s.1,7.

¹³²⁷ Güngör, Gönültaş, “*Korutürk Bağdat'da el-Bekr'le Petrol Fiyatını Görüştü*”, **Milliyet**, 27 Nisan 1976, s.1,10; “*Korutürk'ün Irak'ı Ziyareti İlgili Karşılandı*”, **Zafer**, 29 Nisan 1976, s.7.

¹³²⁸ “*Korutürk Kerkük'te Sevgi Gösteri ile Karşılandı*”, **Son Havadis**, 28 Nisan 1976, s.1,7; “*Korutürk Kerkükte Tezhüratla Karşılandı*”, **Zafer**, 28 Nisan 1976, s.1,7; “*Korutürk Kerkük'te Sevgi Gösterileriyle Karşılandı*”, **Milliyet**, 28 Nisan 1976, s.1,10.

¹³²⁹ Güngör Gönültaş, “*Kerkük Türkleri, Cumhurbaşkanı Korutürk'ten Dileklerde Bulundu*”, **Milliyet**, 29 Nisan 1976, s.1,10; “*Kerkük'te Milliyetçi Türkiye Diye Tempo Tutuldu*”, **Hürriyet**, 29 Nisan 1976, s.1; Yavuz Özkan, “*Ağlayan Kerkük, Türkleri Yoketme Politikası Bütün Şiddetiyle Sürüyor*”, **Son Havadis**, 1 Mayıs 1976, s.7.

yüzde 80'den yüzde 15'e indirildiğini anlatarak, yakınmalarda bulunmuştur.¹³³⁰

Korutürk'ün ardından Türk basın mensuplarına dilek ve şikayetlerini anlatan Türkmenler; Irak'ta bir milyon Türkmen'in yaşadığını ve Türk Hükümeti'nin bu nedenle kendi sorunlarıyla daha yakından ilgilenmesi gerektiğini söylemişlerdir. İki dost ülke arasında gelişmekte olan karşılıklı ilişkilerin kendi yaşantılarına da olumlu biçimde yansımaları isteyen Kerkük ve civarındaki Türkmenlerin, sosyal ve ekonomik baskı olarak nitelendirdikleri şikayetlerin başında, güneye veya başka bölgelere göç etmek zorunda bırakılmaları geliyordu. Burada asırlardır yaşadıklarını ve yine kendi topraklarında oturmak istediklerini belirten Türkmenler, Irak Hükümeti'nin tarımla uğraşan bazı Türkmenlere ait toprakları devletleştirmesinden yakınmışlardır. Türkmenler devamlı, kendilerinden alınan topraklara Arapların yerleştirildiğini ve bölgenin adının bile değiştirildiğini söylemişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Türkmenler; “*Türk sınırına yakın olan bu bölgedeki (Telafer'den bahsediliyor) Türklerin toprakları Toprak Reformu adı altında devletleştirildi. Türklerden alınan bu topraklar Şammar, Beydi ve Ubeydi Aşiretlerine verildi. Bütün Türk isimlerini değiştirdiler. Örneğin, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın Kerkük'ü ziyareti sırasında Kerkük'ün adı et-Temim, Altinköprü ise Okkase oldu.*” diyordu. Şikayetlerine devam eden Türkmenler, Türkmen bölgelerinin idari yapısının değiştirildiğinden bahsederek pek çok Türkmen köy ve kasabalarının Arap veya Kürt illerine bağlandığını, Türkçe yayınların Irak'a sokulmadığını, Türkçe kitap, dergi ve gazete okuma olanaklarının tamamen ortadan kaldırıldığını, hatta 17 yaşındaki Habib isimli bir Türkmen'in Türkiye'deki bir yakını ile mektuplaşmasından ötürü bir ay dokuz günden beri tutuklu olduğunu ve ailesinin çocuğun nerede bulunduğunu dahi bilmediklerini söylemişlerdir.¹³³¹

Verilen bilgiler arasında, Korutürk'ün Kerkük'ü ziyareti öncesinde şehirdeki bazı genç ve aydınların tutuklandığı, Türkmenlerle meskun Yunus Peygamber mahallesinin abluka altına alındığı da vardı. Amaç, Irak Hükümeti'nin Türk Cumhurbaşkanı ile Türkmenleri bir araya getirmemek istemesi olarak açıklanmaktaydı. Korutürk'ün Türk Kültür Merkezi'ni ziyareti sırasında ise çok geniş güvenlik tedbirleri alınmıştı. Korutürk'e yapılan tezahüratlar nedeniyle Türkmenlerin fotoğraflarının çekildiği, kameraya alındıkları ve bazılarının güvenlik mensuplarınca tartaklandıkları görülmüştü.¹³³² Korutürk'ün Türk Kültür Merkezi'ne geldiği esnada orada bulunan bir Türk gazetecisine yaklaşan Türkmen bir genç, Iraklı TV kameramanını göstererek aynen şöyle demişti; “*Bak abi, [...], bizi filme alıyorlar. Şimdi siz*

¹³³⁰ A.g.m., **Hürriyet**, 29 Nisan 1976, s.1,15; Engin Karadeniz, “*Korutürk'un Kerkük'ü Ziyareti Sırasında, Bazı Gruplar Gösteri Yaptılar*”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1976, s.1,9; Gönültaş, a.g.m., **Milliyet**, 29 Nisan 1976, s.10.

¹³³¹ Güngör Gönültaş, “*Kerkük Türkleri: “Bizim Toprakları Araplara Veriyorlar”*”, **Milliyet**, 1 Mayıs 1976, s.6.

¹³³² Karadeniz, a.g.m., **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1976, s.1; Gönültaş, a.g.m., **Milliyet**, 29 Nisan 1976, s.1,10; Burhanettin Özbilici, “*Kerkük'ten İntibalar*”, **Devlet**, 24 Mayıs 1976, s.11.

gideceksiniz, bizi tek tek tespit edip karakola alarak sorgu-sual, işkence yapacaklar. Ama biz korkmuyoruz, yılmıyoruz.” Bir başka genç ise; *“Bak abi, şu resim çeken sivil polis... Şu da subay!”* demişti.¹³³³ Genç bir Türkmen kadını da yine bir Türk gazetecinin yanına sokularak; *“Her tarafta polis var. Bir mektup yazdım, biz Türk kadınlarının dileklerini duyurmak istiyorum”*, *“Siz gittikten sonra gene bize baskı yapacaklar diye korkuyorum”* diyerek, mektubunu gazeteciye vermişti. Mektupta özetle;

“Her Türk devlet adamının Kerkük’e gelişinden sonra, gençlerimiz ve erkeklerimiz yakalanmakta ve Emniyet Dairesi’ne götürülmektedir. Bunlara suçsuz yere ve sadece Turani diyerek, Türk casusu diyerek eziyet edilmektedir. Türkler Araplaştırılmak istenmektedir.

Görevli kocalarımız ve çocuklarımız ve öğretmenlerimiz başka vilâyetlere atanmakta. Kerkük’ten uzaklaştırılmaktadırlar. Köydeki ziraatçilerimizin tarlalarına el konulmaktadır.

Türkmence okullarımız Arapça’ya dönüştürülmüştür. Birçok görevlere Türkleri almamakta, çocuklarımızı üniversiteye sokmamaktadırlar.

Dükkânlarda ve gazinolarda Türkçe radyo dinlememizi yasakladılar.

Bazı erkeklerimiz, yerleri bilinmeyen hapisanelere götürüldü. Ethem Şükür, Mehmet Ethem, Burhan Şükür, Ömer Seyid Mehmet, Mustafa Tevfik, Salih Said, Muhammet Zahit Habib hapisaneye götürülen ve kendilerinden haber alamadığımız erkeklerimizdir. Sesimizi Türk milletine bildiriniz.” deniliyordu¹³³⁴. Sadece bu mektup dahi Türkmenlerin karşı karşıya kaldıkları zorlukları ve çektikleri sıkıntıları bütüncül olarak ele almasından dolayı oldukça önemli sayılabilir.

Türk heyetinin Kerkük’te sadece birkaç saat kalmasına izin verilmesi de oldukça ilginçtir. Bununla birlikte tüm baskılara rağmen Türk heyetini büyük bir coşkuyla karşılayan Türkmenler, Korutürk’ün Türk Kültür Merkezi’nden ayrılmasından sonra coşkulu gösterilerine devam etmişler, bunun üzerine tıpkı belirtildiği gibi şehirde hemen tutuklamalar ve sürgünler başlamıştır.¹³³⁵ Bir hafta içinde Kerkük’te 15 Türkmen’in tutuklandığı ve bunların siyasi suçlu olarak mahkemeye çıkarılacağı ifade ediliyordu.¹³³⁶ Üstelik şimdiye kadar uygulanan bütün politikaların yetersiz kaldığı, Türkmenlerin hala Türkiye özlemi çektiği Iraklı yetkililerce çok iyi anlaşıldığından, daha sert tedbirler alınması gerektiğine hükmedilmiştir. Bu çerçevede, Kerkük’teki Türk Kültür Merkezi (Evi) de kısa bir süre sonra, 1978 yılı başlarında kapatılacaktır.¹³³⁷

¹³³³ Özkan, a.g.m., **Son Havadis**, 1 Mayıs 1976, s.7.

¹³³⁴ Gönültaş, a.g.m., **Milliyet**, 1 Mayıs 1976, s.6.

¹³³⁵ A.g.m., **Hürriyet**, 29 Nisan 1976, s.1,15; Karadeniz, a.g.m., **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1976, s.1; Özbilici, a.g.m., **Devlet**, 24 Mayıs 1976, s.11.

¹³³⁶ “Kerkük Türklerine Baskı”, **Zaman**, 5 Mayıs 1976, s.1.

¹³³⁷ “Irak Kerkük’teki Türk Kültür Evini Kapattı”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 23 Şubat 1978, s.1,10.

Oysa artık yavaş yavaş iktidara hakim olmaya başlayan Devlet Başkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin, Korutürk'ün ziyareti sırasında, “*Dost ve kardeş Türkiye ile aramızda hiçbir ihtilaf yoktur. Tarihi bağlarımızın yanısıra yıllar yılı ihmal edilmiş, ekonomik bağları da kuvvetlendirmemiz gerekmektedir. Türkiye ile ortak olarak giriştiğimiz boru hattı inşallah bir başlangıç olur. Hem de hayırlı bir başlangıç. Bütün temennim, Irak ile Türkiye arasındaki bağların daha da kuvvetlenmesi yolundadır.*”¹³³⁸ açıklamasında bulunmuştu. Devlet Başkanı Hasan el-Bekr ise; “*Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilerin daha da gelişeceğine inanıyorum. İki ülke arasında esasen tarihi bağlar mevcuttur. Cumhurbaşkanı Sayın Korutürk'ün bu ziyaretiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynayacaktır. Ele aldığımız konularda Türkiye Cumhurbaşkanı ile tam bir mutabakat halinde bulunduğumuzu memnuniyetle gördüm.*” demişti. Aynı şekilde, yayınlanan ortak tebliğde de, aradaki ikili ilişkiler başta olmak üzere Ortadoğu meselelerinin, Kıbrıs ve petrol konularının, Türk-Yunan ilişkilerinin değerlendirildiği ve görüşülen konularda uzlaşmaya varıldığı belirtilmişti.¹³³⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Korutürk ve beraberindeki heyet, Iraklı yetkililere Türkmenlerle ilgili sıkıntıları dile getirmemişlerdi. Sadece Türkmenlere, onlarla ilgilenildiğini gösteren beyanatlar verilerek moral bulmaları sağlanmış, ancak resmi makamlar nezdinde Türkmenlerin durumlarının iyileştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmamıştır.

Korutürk'ün Irak ziyareti öncesinde ve sonrasında, basında çıkan Türkmenlere ilişkin haberler, Türk kamuoyunu Irak'taki Türkmenlerin maruz kaldığı baskılardan yeterince haberdar etmişti. Bu tür haberlerin yavaş yavaş gündemden düştüğü bir sırada, 23 Kasım 1976 tarihinde, Irak ile Türkiye arasında 25 Nisan 1974 tarihinde yapılmış olan “*Kültürel ve Bilimsel Yardımlaşma Antlaşması*”, onaylanmak üzere Millet Meclisi'ne sevk edilmiştir. Meclis'teki görüşmeler esnasında söz alan DP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan, Türk-İrak ilişkilerine değinerek, Irak'ta Türkmenlere yapılan baskılardan bahsetmiştir. Öncelikle siyasilerin verdiği beyanlarla gerçekler arasında büyük farklar olduğunu belirten Sükan, Meclis tutanaklarında yaklaşık beş sayfayı bulan bir açıklama ile Türkmenlerin maruz kaldıkları sıkıntıları dile getirmiştir. Bu çerçevede, Irak'ta çok eski bir maziye sahip olan ve “*Kerkük Türkleri*” adıyla bilinen Türkmenlerin, Musul Meselesi'nin halli ile Irak sınırları dahilinde kaldığı, bu tarihten itibaren Türkiye'nin Türkmenleri Irakla ilişkileri dolayısıyla hiçbir zaman uluslararası platformlarda bir ihtilaf konusu haline getirmediği ancak bu durumun Irak tarafından büyük oranda istismar edildiği açıklanmıştır. 1959'da tam bir katliamla karşı karşıya kalan Türkmenler, bilhassa Baas rejiminin iktidara hakim olmasından

¹³³⁸ Kenan Akın, “*Irak 1976 (2)*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 27 Nisan 1976, s.5.

¹³³⁹ “*El-Bekr: “Türkiye ile Tam Bir Anlaşma İçindeyiz”*”, **Milliyet**, 30 Nisan 1976, s.1,10; Yavuz Özkan, “*Korutürk Irak'tan Döndü*”, **Son Havadis**, 30 Nisan 1976, s.7.

sonra aynı seviyede olmamakla birlikte yine de yok edilmek istenircesine ağır baskılara uğramıştır. Bunlardan bazıları; kamuya açık alanlarda, hatta telefon konuşmalarında dahi Türkçe konuşmak yasaklanmıştır, 24 Ocak 1970 tarihinde Devrim Komuta Konseyi tarafından Türkmenlere tanınan kültürel hakların hepsi bugün yürürlükten kaldırılmıştır, Türk bölgelerindeki bütün ilkokulların müdürleri Arap bölgelerinde öğretmenliğe tayin edilmiş olup bunların sayısı 240 civarındadır. Sadece Kerkük'ten devlet memurları, özellikle doktorlar gibi aydınlardan iki bin kişi bir yıl içinde güney bölgelerine tayin edilmiştir. Devrim Komuta Konseyi, Türk köylerindeki muhtarlara baskı ile kağıt imzalatmakta ve çocukları Türkçe öğrenmek istemediklerini beyan etmek zorunda bırakmaktadırlar. Liseyi bitiren Türkmenlere, isimlerini değiştirmedikçe üniversiteye girme hakkı verilmemektedir. Bunlardan, isimlerini derhal Komuta Konseyi'nde veya partide değiştirdiklerine dair kağıt getirmeleri ve ayrıca partiye kayıtlarını yaptırmaları istenilmektedir. Kardeşlik Dergisi'nin çıkarılmasına iki yıldır müsaade edilmemektedir, 1975 yılında Kerkük'te Türkçe gazetelerin satışı serbest bırakılmış olmasına rağmen, posta ile gönderilen Türkçe gazeteler polis tarafından sansüre uğramakta ve yerlerine teslim edilmemektedir. Gazetelerin gönderildiği kişiler ise gözaltına alınmaktadır. Çağlayangil'in Irak'ta bulunduğu sıralarda Kerkük'ün adı "*Et-Temim*" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca Kerkük ve Bağdat'taki Türk Kültür Merkezleri, üç mahalleyi içine alan polis kordonu altındadır. Bu nedenle geçen yıl, yani 1975 yılında Türk Kültür Merkezi'nde 400 öğrenci ve kursiyer Türkçe ve diğer kurslara katılırken, bu yıl sayı 58'e düşmüştür. Kerkük'te polis, Türk Kültür Merkezi'ni casusluk merkezi olarak damgalamış, buraya gidenleri çeşitli şekillerde cezalandırmaktan kaçınmamıştır. Irak'ı ve Kerkük'ü ziyaret eden Tarım Bakanı Korkut Özal'ın yanında eşleri de bulunmaktaydı, bakanın eşine Kerkük Türk Kültür Merkezi'nde mihmandarlık yapan Kerküklü Semra öğretmen, ziyaretçilerin Kerkük'ten ayrılmasından dakikalar sonra tutuklanarak sorguya çekilmiştir. Kültür Merkezlerinin kapısında şimdiye kadar asılı duran bayraklar kaldırılmış ve artık resmi tatillerde bile asılmasına izin verilmemeye başlanmıştır. Kerkük kenti yeni kurulan Arap mahalleleriyle tam bir kuşatma altına alınmış, Türkmenlerin tarım arazilerine el konulmuştur. Sükan, verdiği tüm bu bilgilerin ardından, Cumhurbaşkanı Korutürk'ün gezisi sırasında gösteri yapan yüzlerce Türkmen'in hapsedildiğini, Irak'taki Türk eserlerinin bir bir yok edildiğini söyleyerek, Dışişleri Bakanlığı'nı bu konulara ilgi göstermemekle suçlamıştır.¹³⁴⁰

Tartışmaya katılan CHP'li Burdur Milletvekili Ali Sanlı ise "*Dışardaki Türkler melesini iç*

¹³⁴⁰ **MM. TD.**, d.4, c.21, t.4, b.11 (23 Kasım 1976), T.B.M.M. Matbaası, 1977, s.301-306; "*Meclis'te AP-DP Arasında Çatışma Çıkması Önlendi*", **Milliyet**, 24 Kasım 1976, s.7.

politikada böylesine hayalperest amaçlar için kullandığımız gün, o ülkedeki ırkdaşlarımız böylesine baskılarla karşılaşır. [...] Hükümetin bugünkü yapısından doğmaktadır Irak'taki baskılar; şiddetle karşı çıkmak gerekir bütün bunlara karşı. Ama Hükümet, evvela Irak'taki Türkler politikasını, kesin tavır almak suretiyle açık resmî bir duruma girmelidir” diyerek, Türk devlet adamlarının bazı sorumsuzca sözlerinin bu baskıları doğurduğunu ileri sürmüş ve bu arada Sükan'ın sözlerine katılmadığını ifade etmiştir.¹³⁴¹

DP Genel Başkan Yardımcısı Faruk Sükan, Meclis'teki tartışmalardan iki gün sonra, 25 Kasım 1976'da bir de basın toplantısı düzenlemiştir. Türk Hükümeti'nin Kerkük Türkmenleri ve diğer Türklerle ilgilenmediğini, onların sorunlarına eğilmediğini söyleyen Sükan, “*Türkiye, kendi soydaşlarına yapılan kötülükler ve imha hareketleri karşısında kayıtsız kalamaz ve kalmamalıdır*” demiştir. Ayrıca, “*Dışişleri Bakanlığı'nın bu konuda ciddi ve sağlam bilgisi bulunmamaktadır*” demek suretiyle, Irak'ta Türkmenlere karşı uygulanan planlı baskılara karşı Türk makamlarının dikkatli olması gerektiği çağrısında bulunmuştur.¹³⁴²

Kürt sorununun kısmen halledilmesinden sonra Irak yönetiminin uğraşmak zorunda kaldığı bir diğer sorun, Şiiilerin yönetime karşı gösterdikleri tepkilerdir. Şiiilerin protesto hareketleri genellikle, gizli bir örgüt olan ve mevcut rejimi yıkarak yerine İslami bir rejimin kurulmasını sağlamak isteyen “*Dava*” tarafından örgütleniyordu. En büyük Şii ayaklanması ise 1977'de çıkmıştı. Bunu takip eden 1979'daki ayaklanma rejim için daha ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmişti. Özellikle ikincisinin İran'daki İslam Devrimi'nden etkilendiği ve Ayetullah Humeyni tarafından desteklendiği söyleniyordu. Zaten Şiiiler konusundaki tüm bu gelişmeler de 1980'deki İran-İrak Savaşının da önemli sebeplerinden biri olacaktır.¹³⁴³ Diğer yandan Türkmen toplumu içerisinde önemli oranda Şii Türkmen nüfus bulunmasından dolayı bu tür gelişmeler Türkmenleri yakından ilgilendirmekteydi.

Açıklanmaya çalışılan dönem içerisinde, siyasi açıdan Türk-İrak ilişkileri büyük bir ilerleme seyrederken, özellikle 1975 yılından itibaren yapımı devam eden Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın aşama aşama faaliyete geçmesi ile ekonomi alandaki münasebetler de gelişmeye başlamıştır. Petrol Boru Hattı'nın açılmasındaki en önemli sebepler; Irak'ın Basra Körfezi'ne giden petrol boru hatlarının, kısa bir süre sonra savaşacağı İran ve Kuveyt'in düşmanca tecavüzlerine açık olması, bunun aksine Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın çok kısa mesafeli ve güvenli olması. Ayrıca Türkiye ile Irak arasında varolan tarihi iyi

¹³⁴¹ **MM. TD.**, d.4, c.21, t.4, b.11 (23 Kasım 1976), s.304; *A.g.m.*, **Milliyet**, 24 Kasım 1976, s.7.

¹³⁴² “*Sükan: “Kerkük Türklerine Irak Baskı Yapıyor”*”, **Milliyet**, 26 Kasım 1976, s.10; **Ayın Tarihi**, 25 Kasım 1976, s.47.

¹³⁴³ Pehlivanoğlu, **a.g.e.**, s.179-180; Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.488-489.

ilişkilerin de bunda katkısı olduğu söylenebilirdi.¹³⁴⁴

Neticede, 25 Temmuz 1975 tarihinde temelleri atılan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı, iki yıl süren çalışmaların ardından 3 Ocak 1977'de, Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Irak Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Saddam Hüseyin'in katıldığı bir törenle Kerkük'te açılmıştır. Toplam 981 km. uzunluğunda olan petrol boru hattının, 641 km'si Türkiye, 340 km.'si ise Irak topraklarında yer alıyordu.¹³⁴⁵

Petrol Boru Hattı'nı açmak üzere Demirel başkanlığındaki Türk heyeti Irak'a gittiği zaman, Türk Başbakanı'nı karşılayanlar arasında Türkmenler bulunmuyordu. Her Türk devlet adamının Kerkük'ü ziyareti sırasında coşkun gösteriler yapan Türkmenlerin bu kez Türk heyetini görmeye gelmemeleri oldukça ilginç bir durum yaratmıştı. Bunu fark eden gazeteciler, edindikleri intibalar sonucunda, Irak yönetiminin Türkmenlerin törenlerde bulunmaması için azami gayret gösterdiklerini, Türk heyetinin Türkmen halk ile irtibat kurmaması amacıyla Musul ve Kerkük'ün içine sokulmayıp, doğruca Musul askeri havaalanından Kerkük'teki boru hattının başlangıç noktasına askeri helikopterlerle taşındıkları ifade etmişlerdir. Dolayısıyla Türk yetkilileri ve gazeteciler Türkmen halkla görüşme imkanı bulamamıştır. Dahası, Demirel'in Kerkük'e geleceği gün, buradaki Türk Kültür Merkezi'ne de uğrayabileceği ihtimaline karşı Merkez'de bazı hazırlıklar yapılmış, Türkmen kızları bu düşünceyle Kültür Merkezi'ne gitmişlerdir. Ancak Irak siyasi polisi, Kültür Merkezi'ne gelerek orada bulunan kızların isimlerini almak istemiş, lakin Kültür Merkezi'nin müdürü buna izin vermemiştir.¹³⁴⁶ Görüldüğü üzere, Korutürk'ün Musul ve Kerkük ziyaretleri Irak yönetiminde bazı endişeler yaratmış, buna karşın Irak Türkmenlerine de ağır baskılar uygulanmasına sebep olmuştur. Bunun etkileri, yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleşen Demirel ziyaretinde apaçık ortaya çıkmıştır.

Boru hattının açılmasından dokuz ay sonra ise, Eylül 1977'de, gece yarısı ansızın yapılan baskılarla Kerkük'ün farklı mahallelerinden 50 Türkmen genci evlerinden alınarak götürülmüştür. İçlerinde ortaokula giden çocukların da bulunduğu 50 kişiden, 25'i daha sonra serbest bırakılmış, 25'i ise tutuklanmıştır.¹³⁴⁷ Bu durum da yine Türkmenlere yapılan baskıların durmayacağını, daha uzun yıllar devam edeceğini göstermekteydi.

Tekrar Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'na dönülecek olursa, bu hatta ait beş pompalama

¹³⁴⁴ Mustafa Sıtkı Bilgi, "*Türk-İrak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu (1534-2002)*", **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.223.

¹³⁴⁵ "*Demirel Yarın Irak'a Gidiyor*", **Son Havadis**, 2 Ocak 1977, s.7; Güngör Gönültaş, "*Boru Hattına Petrol Dolmaya Başladı*", **Milliyet**, 4 Ocak 1977, s.1,10; "*Demirel: Meydana Getirilen Eser Her Bakımdan Büyüktür, 'Kara Altın' Türkiye Yolunda*", **Son Havadis**, 4 Ocak 1977, s.1,7.

¹³⁴⁶ Güngör Gönültaş, "*Irak Başbakanı Kerkük'teki Törene Gelmedi*", **Milliyet**, 4 Ocak 1977, s.10; Yalçın Uraz, "*Bu da Irak Gerçeği*", **Son Havadis**, 7 Ocak 1977, s.2.

¹³⁴⁷ "*Kerkük Türklerine Uygulanan Yeni Terör*", **Devlet**, 26 Eylül 1977, s.3.

istasyonundan üçünün Türkiye’de, ikisinin de Irak’ta bulunduğu söylenebilir. Günde 1 milyon varil (yıllık 35 milyon ton) petrol pompalama kapasitesine sahip olan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı projesi başarıyla gerçekleştirilip, her iki tarafa da ekonomik kazançlar sağladığı için önemli bir gelişme olarak kabul edilmiş ve benzer projelerin hayata geçirilmesi için bundan sonra da çalışılmıştır. Nitekim, ilave hatlar 1984 ve 1987 yıllarında tamamlanmış olup petrol boru hatlarının yıllık taşıma kapasitesi 70.9 milyon tona ulaşmıştır.¹³⁴⁸

---

¹³⁴⁸ Bilgi, *a.g.m.*, s.223; A.Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, Ankara, 1996, s.188.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SADDAM DÖNEMİ TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE TÜRKMENLER (1979-2001)

3.1. Saddam Dönemi Başlarında Türkmenler

1968'den bu yana Irak'ta en üst düzeyde, ikinci adam konumunda olan Saddam Hüseyin, 1976'dan itibaren artık perde arkasından ülkeyi yöneten hatta Hasan el-Bekr'in birçok yetkisini kullanmaktan çekinmeyen tek isim olmuştur. 22 kişilik Devrim Komuta Konseyi'nin 12 Temmuz 1979 tarihli toplantısında ise Hasan el-Bekr, sağlık nedenlerinden dolayı görevinden Saddam Hüseyin lehine çekildiğini, tüm yetkilerini ona bıraktığını açıklamıştır. Böylece Irak'ın lideri haline gelen Saddam Hüseyin, Devlet Başkanlığı koltuğuna oturmuştur.¹³⁴⁹

Saddam Hüseyin, başa geçer geçmez Devlet Başkanlığı görevine ilaveten Başbakanlık, Devrim Komuta Konseyi Başkanlığı, Baas Partisi Genel Sekreterliği ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı görevlerini de üstüne almıştır. Artık tek kişilik Saddam iktidarı dönemi başlamış oluyordu. Ardından Birinci Başkan Yardımcılığı'na Taha Yasin Ramazan'ı, İkinci Başkan Yardımcılığı görevine Tarık Aziz'i getirmiş, Dışişleri Bakanlığı'na da Sadun Hammadi'yi atamıştır.¹³⁵⁰ Tüm bu değişimler, artık Irak'ta yeni bir dönemin başladığını gösterdiği gibi Türkmenler için pek de iyimser karşılanmayacak gelişmelerin yaşanmasına yol açacaktır.

3.1.1. Türkmen Liderlerin İdamı (16 Ocak 1980)

Saddam, Irak'ta iktidarı ele geçirdikten sonra, Türkmenlerin ve Türkmen bölgelerinin Araplaştırılması politikalarını çok açık ve hızlı bir şekilde uygulamaya devam etmiştir. Saddam'ın kişisel iktidarı döneminde, bu politikadan ilk olarak 1979 yılı içerisinde Türkiye'ye casusluk yaptıkları gerekçesi ile tutuklanan Türkmen liderler nasibini almıştır. Türkmen Kardaşlık Ocağı'nın eski Genel Başkanı Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi'nden Doç.Dr. Necdet Koçak, ve İşadamı Adil Şerif 16 Ocak 1980'de idam edilmiş, Dr. Rıza Demirci de işkenceler sonucunda hayatını kaybetmiştir.¹³⁵¹

¹³⁴⁹ "Devrimin Kilometre Taşları", **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, Temmuz 1984, s.15; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.71.

¹³⁵⁰ Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.289,486.

¹³⁵¹ İlhan Bardakçı, "Irak Türkleri", **Zaman**, 6 Şubat 1980, s.1; Küzeci, **a.g.e.**, s.119-120; Nakip, *a.g.m.*, s.38; Demirci, **Irak Türklerinin Dünü...**, s.40; Millet Meclisi'nin 28 Ağustos 1980 tarihli oturumunda; Türkmen

Türkmen liderlerini idama götüren süreç, 19 Mart 1979 tarihinde tutuklanmalarıyla başlamıştır.

Albay Abdullah Abdurrahman, 1913'te Kerkük'te doğmuş, Bağdat Harb Okulu'nu bitirdikten sonra Irak ordusunun çeşitli kademelerde görev yapmış, 1948'de Filistin'deki mücadelelere katılmıştı. 1958 İhtilali'nin ardından Kerkük 2.Tümen Komutanlığı Yardımcılığı yapan Abdurrahman, 14 Temmuz 1959 Katliamı'ndan kurtularak, General Abdülkerim Kasım'a katliam haberini vermişti. Emekli olduktan sonra ise 1964-1973 ve 1973-1976 yılları arasında Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın başkanlığını yapmıştır. 1976 yılında, Baas rejiminin takip ettiği politika gereği Ocak başkanlığı görevinden alınmış ve Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın idaresi hükümet yanlısı "*ilerici*" Türkmenlere teslim edilmiştir. Abdullah Abdurrahman ise 19 Mart 1979'da tutuklanarak hapse atılmıştır.¹³⁵²

1928 yılında Kerkük'te doğan, Kerkük Lisesi'nden mezun olduktan sonra 1951 yılında İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nden mezun olan, Orman Yüksek Mühendisi, Dr. Rıza Demirci, Erbil ve Kerkük Orman Bölge Müdürlükleri'nin kurucusu idi. Yine İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nde doktorasını yapan Demirci, Bağdat'ta çeşitli kadrolarda görev almıştı. Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın da kurucu üyesi olup, Ocak tarafından yayınlanan Kardeşlik dergisinin çıkarılmasında önemli hizmetleri olmuştu. Ancak en önemli başarısı, 1965 yılında yine Ocak bünyesinde bir öğrenci yurdunun açılmasını sağlaması ve uzun yıllar yöneticiliğini yapmasıydı. 19 Mart 1979'da tutuklananlar arasında yer alıyordu.¹³⁵³

İşadamı Adil Şerif, 1928 Kerkük doğumlu idi. İlkokul tahsilinden sonra serbest iş hayatına atılmış, kazandığı maddi serveti Türkmenlerin daha rahat bir yaşama kavuşması için sarfetmiştir. Aynı zamanda 1959 Kerkük Katliamı sorumlularının cezalandırılması için kurulan teşkilatın başkanlığını yapmıştı. Bir süre sonra Bağdat'a yerleşen Şerif, Albay Abdullah'ın yanında yer almış ve Abdullah ile aynı kaderi paylaşarak 19 Mart 1979'da tutuklanmıştır.¹³⁵⁴

En genç liderlerden olan Necdet Koçak ise 7 Nisan 1939'da Kerkük'te doğmuştu. Aynı şehirde lise öğrenimini tamamlayan, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Makine Bölümü'nden 1962 yılında Yüksek Ziraat Mühendisi olarak mezun olan Koçak, 1962-1964 arası Kerkük'te Tarım Bakanlığı'na bağlı olarak çalışmıştır. 1966-1969 arası dönemde ise Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Makine Bölümü'nde doktorasını yapmıştır. 1970 yılından itibaren Bağdat Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi olarak işe başlamıştır. 1976'da

---

liderlerin idam gerekçeleri sorulduğunda, Irak Hükümeti'nin "*Onlar Türk Milliyetçisidir*" cevabını verdiği belirtilmiştir, bkz. **MM. TD.**, d.5, c.16, t.3, b.126 (28 Ağustos 1980), TBMM Matbaası, 1980, s.781.

¹³⁵² Ketene, *a.g.m.*, s.5-6.

¹³⁵³ *A.g.m.*, s.6.

¹³⁵⁴ *A.g.m.*, s.6.

doçent olan Necdet Koçak, gençlik teşkilatlarında çalışıp başkanlık yaptıktan sonra 22 Mart 1979'da tutuklananlar furyasına katılmıştır.¹³⁵⁵

Ayten Koçak, eşi Necdet Koçak'ın 15 Ocak 1980 tarihinde bazı hükümet yetkililerinin gece geç saatlerde eve gelerek, yarın gelip eşini hapishanede görebileceğini haber vermişlerdir. Ertesi günü Ebu Gureyb Hapishanesi'ne giden Ayten Koçak, yan yana üç demir hücre içerisinde Necdet Koçak'ı, Abdullah Abdurrahman'ı ve Adil Şerif'i son derece bitkin ve yorgun bir halde görmüştür. İçlerinden Albay Abdullah Abdurrahman şeker hastası olduğundan ve ilaçları verilmediğinden gözlerini kaybetmişti. Her üçünün de oldukça yıpranmış olduğunu gören Ayten Koçak, Necdet Koçak'ın son dakikalarında; “*Şunu bilin ki bütün korkunç ve dayanılmaz işkencelere rağmen kimsenin adını vermedik. Bize karanlık odalarda bizzat kendilerinin düzenlediği listeyi imzalatmak istediler imzalamadık.*” dediğini belirtmektedir.¹³⁵⁶

İşte bu üç Türkmen lideri, söz konusu görüşmeden birkaç saat sonra, 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilmiştir.¹³⁵⁷ Rıza Demirci'nin durumu hakkında ise uzun yıllar haber alınamamış ve ağır işkenceler sonucunda hayatını kaybettiği veya idam edildiği kanaatine varılmıştır. Zira, 1989 yılında ailesine gönderilen bir yazıda; “*Rıza Demirci idam edilmiş. O'nu bir daha aramayın Mezarı bulunamadı.*” denilmişti.¹³⁵⁸

Aslında Irak'ın devlet yönetiminde en üst organı temsil eden Devrim Komuta Konseyi, Irak'ta beş Türkmen liderin idamına karar vermişti ve bunlardan üçünün cezası 16 Ocak günü infaz edilmiştir. Başlangıçta, Rıza Demirci ile beşincisinin durumuna ilişkinse hiçbir bilgi verilmemekteydi. Bu yüzden Türk basını, idam kararlarını öğrenir öğrenmez idama mahkum edilen Türkmenlerin sayısını devamlı surette beş olarak vermiştir.

Türkiye'de ise Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti İkinci Başkanı Yavuz Tamtürk, 4 Ocak günü İstanbul Beşiktaş'taki evinde kimliği belirsiz 2 kişi tarafından silahlı saldırı sonucunda öldürülmüştür.¹³⁵⁹

Türkiye, Devrim Komuta Konseyi'nin idam kararlarını 3 Ocak günü öğrenmiştir. Ancak bunun sebebi konusunda net bir bilgiye ulaşamamıştır. Hükümetin, gelen ilk haberleri değerlendirdiğini, ayrıntılı bilgi alınması için de hemen gerekli girişimlere başladığını ifade eden Ankara'daki diplomatik çevreler, şimdilik sadece, beş Türkmen liderlerin idama

¹³⁵⁵ “*Irak Türklerinin Büyük Şehidi Nejdet Koçak 7 Nisan 1939-16 Ocak 1980*”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.11, Ocak 1993, s.2-3; Ketene, *a.g.m.*, s.6-7.

¹³⁵⁶ *A.g.m.*, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.11, Ocak 1993, s.2-3.

¹³⁵⁷ “*Değerli Şehitlerimizi Rahmetle Anıyoruz*”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.11, Ocak 1993, s.4.

¹³⁵⁸ Küzeci, *a.g.e.*, s.121,139.

¹³⁵⁹ “*Irak Türkleri Dayanışma Derneği 2. Başkanı Öldürüldü*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 5 Ocak 1980, s.10; “*Irak Türk'ü Evinde Öldürüldü*”, **Milliyet**, 5 Ocak 1980, s.1.

mahkum edildiği ve kararları protesto eden Türkmen öğrencilerinden yüzlercesinin tutuklandığı bilgilerinin doğrulandığını bildirmişlerdir.¹³⁶⁰ Bununla birlikte idamların, İran'daki Türklerin ayaklanmasıyla ilgili olduğu ve bu ayaklanmaların, Irak Hükümeti'ni Türkmenlere karşı sert tedbirler almaya sevkettiği yolunda bazı tahminlere yer verilmekteydi.¹³⁶¹

Verilen ilk bilgiler üzerine Türk basınında derhal Türk-Irak ilişkileri ve Türkmen liderlerinin akıbeti hakkında değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Buna göre; Türkmen liderlerin idam edilmesinin, hiçbir siyasi emel peşinde koşmayıp, haklarına ve işlerine sahip birer Irak vatanperveri olmaktan başka düsturları bulunmayan Irak'taki Türkmen toplumu içinde derin yaralar açacağı belirtilmiştir. Ayrıca liderlerin idamı suretiyle dökülecek kanın, Türkiye ile Irak arasında ve bu devletlere mensup iki millet arasında telafisi mümkün olmayan kırgınlıklara, ızdıraplara yolaçağı bildirilmiştir. Bu açıdan, başlangıçta idam haberlerine inanılmak istenmemiş ve sadece asılsız bilgi olması temennisinde bulunulmuştur. Bu tarz haberlerin yapıldığı sırada İstanbul'da Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti İkinci Başkanı'nın öldürülmüş olmasına da dikkat çekilerek, birbirine paralel zamanlarda ortaya çıkan her iki olayın da iki dost milletin arasını açmak ve Orta Doğu'da yeni bir bunalım yaratmak isteyenlerin tertibi olabileceği üzerinde durulmuştur. Buna ise ne Bağdat'ın ne de Ankara'nın izin vermeyeceği belirtilmiştir.¹³⁶²

Basındaki değerlendirmeler bu şekilde iken, Irak'tan gelen bilgilerden, aslında bu olayın, “iki millet veya devletin arasının açılmasını hedef tutan” bir “*tertıp*” hareketi olmadığı, Türkmen liderleri hakkında verilen idam kararlarının gerçek olduğu ve cezaların bir süre sonra infaz edileceği öğrenilmişti.

Bunun üzerine Türkiye, Türkmenlerin infazını durdurmak için Irak'ın Ankara Büyükelçiliği, Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği ve Irak Devlet Başkanlığı nezdinde 5-6 Ocak 1980'de girişimlerde bulunulmuş, 6 Ocak'ta Bağdat'a gitmesi planlanan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Esat Kıratlıoğlu'nun gezisi iptal edilerek Türk tarafının tepkisi gösterilmek istenmiştir. Siyasi çevreler, 6 Ocak tarihini “*Türk-Irak ilişkilerinde kritik 24 saat*” olarak nitelendiriyordu.¹³⁶³ Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Irak'ın Ankara Büyükelçisi'ne; “*Türkiye'nin bu tutumu, Irak'ın içişlerine karışmak şeklinde mütalaa edilmemelidir. Ancak,*

¹³⁶⁰ “*Irak'taki Türk Cemaatının Önde Gelenlerinden 5 Kişi İdama Mahkum Edildi...*”, **Son Havadis**, 4 Ocak 1980, s.1,10; “*Ankara, Irak'ta 5 Türk'ün İdam Kararını Doğruladı*”, **Milliyet**, 5 Ocak 1980, s.8; **Ayın Tarihi**, 4 Ocak 1980, s.10.

¹³⁶¹ “*Türkiye-Irak İlişkileri Gerginleşiyor*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 7 Ocak 1980, s.10.

¹³⁶² Ahmet Kabaklı “*Türk-Irak Dostluğuna Suikast mı?*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1980, s.2.

¹³⁶³ “*Ankara, Irak'ta 5 Türk'ün...*”, **Milliyet**, 5 Ocak 1980, s.8; “*Irak'ta İdama Mahkum Edilen 5 Türk'ün Cezasının İnfaz Edilmemesini İstedik*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 6 Ocak 1980, s.4; **Ayın Tarihi**, 6 Ocak 1980, s.13.

unutulmamalıdır ki, Ortadoğu'nun bugünkü sıcak durumu, İran olayları, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha iyi bir mecraya sokulmasını gerekli kılmaktadır. Böyle bir durumda beş Türk'ün idam edilmesi Türk kamuoyunu da etkileyecektir” mesajı verilmişti.¹³⁶⁴

Irak Büyükelçiliği'nden üst düzey bir yetkili ise basında çıkan haberler üzerine; “Irak, daima Türkiye'ye dostluk beslemiştir. Ancak ülkelerimiz arasında son yıllarda her alanda daha da gelişen münasebetleri çekemeyenler Türk kamuoyunu Irak aleyhine kışkırtmaktadırlar” beyanatında bulunmuş, ardından da idam kararı ile ilgili bilgileri bulunmadığını bildirmiştir.¹³⁶⁵ Irak Basın Ateşesi Muhammed Halidi ise 8 Ocak günü verdiği beyanatta; “Irak'ta Türk soyundan beş kişinin idama mahkûm edildiği” haberlerini yalanlamış ve “Bu konuyu Bağdat'a sordum ve az önce Bağdat'tan haber aldım. İdam cezaları yoktur. Yalandır” diyerek, birinci kaynaktan haberlerin asılsız olduğuna dair bilgi aldığını bildirmiştir. Aynı zamanda Irak Büyükelçiliği'nin resmi açıklaması mahiyetindeki bu bildirimde; anlaşılacağı üzere beş Türk'ün idam kararı kesinlikle reddedilmiş ve bu tarz haberlerin “Türk-Irak dostluğuna gölge düşürmek isteyen odaklar tarafından” çıkarıldığı ileri sürülmüştür.¹³⁶⁶ Irak Büyükelçiliği, devamlı basında çıkan haberlerin doğru olmadığını, idam kararlarının uygulanmasının mevzubahis edilmediğini açıklamaktaydı. Bu tarzda en son açıklama, 5 Şubat günü yapılmıştı. Üstelik bu açıklamada sadece idam kararı değil, idamların infaz edildiği bilgileri de yalanlanmıştır.¹³⁶⁷ Dolayısıyla, idamların gerçekleşmesinden yaklaşık yirmi gün sonra dahi elçiliğin, Türk kamuoyunu sakin tutabilmek amacıyla aynı demeçleri vermeye devam ettiği görülmektedir.

Diğer taraftan Irak ordusunun kuruluş yıldönümü münasebetiyle Irak Askeri Ataşesi'nin 8 Ocak'ta verdiği resepsiyonda basın mensuplarının görev yapmasının engellenerek şiddet uygulanması nedeniyle ve Irak yönetiminin Türkmen toplumuna karşı takındığı tavır üzerine Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yönetim Kurulu, Irak'a davetli olarak gidecek olan 20 basın mensubunun gezisini iptal ettiğini açıklamıştır. Konuya ilişkin 9 Ocak'ta bilgi veren Cemiyet Başkanı Beyhan Cenkeçi, Iraklı yöneticilerin tutumunun iki ülke arasındaki ilişkileri zedeler hale geldiğini belirterek, Irak'a gidecek gazeteciler heyetinin gezisini protesto amacıyla

¹³⁶⁴ A.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 7 Ocak 1980, s.10.

¹³⁶⁵ **Ayın Tarihi**, 7 Ocak 1980, s.16; ““Irak, Daima Türkiye'ye Dostluk Beslemiştir””, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Ocak 1980, s.1.

¹³⁶⁶ ““Irak'ta 5 Türk İdam Edilmedi””, **Milliyet**, 9 Ocak 1980, s.9; “Irak Makamları Bağdat'ta 5 Türk Hakkında İdam Kararı Alındığını Reddetti”, **Son Havadis**, 9 Ocak 1980, s.1; “Irak Büyükelçiliği, 5 Türk Hakkında İdam Kararı Alındığını Kesinlikle Reddetti”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 9 Ocak 1980, s.1.

¹³⁶⁷ “Irak Elçiliği: “Irak'ta Hiçbir Türk'e İdam Cezası Verilmedi””, **Milliyet**, 5 Şubat 1980, s.10; “Irak Büyükelçiliği, 3 Türk'ün İdam Edilmediğini İleri Sürdü””, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 5 Şubat 1980, s.1,10; Bardakçı, a.g.m., **Zaman**, 6 Şubat 1980, s.1.

durdurduklarını ifade etmiştir.¹³⁶⁸

İdam kararlarına tepkine gösteren bir diğer unsur, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Cemiyeti idi. Bir bildiri yayınlayarak tepkilerini dile getiren Cemiyet üyeleri, Türk Hükümeti’ni, alınan karar ve yapılan tutuklamalar karşısında aktif tavır almaya davet etmiştir. Bildiride; “*Irak’ta iktidarı elinde bulunduran Baas Partisi yöneticileri, Türk-İrak dostluğunu hançerleyen azim bir hata işlemek üzere bulunuyorlar, Türkmen Kardeşlik Cemiyeti Başkanı Abdullah Abdurrahman’ın da aralarında bulunduğu Irak-Türk Cemaati ileri gelenlerinden kişiyi idam etmek üzere buldukları haber alınmıştır. Bundan başka Bağdat başta olmak üzere Erbil, Süleymaniye, Kerkük ve Musul’da yüzlerce Türk’ün tevkif edildiği öğrenilmiştir... Tevkif edilenler arasında kadın, çocuk ve lise öğrencisi kızların da bulunduğu bildirilmektedir. Bütün bilgi ve belirtiler Irak devletinin sadık tebaası olan Türk cemaatine karşı, Baas iktidarının şiddetli bir baskı ve teröre giriştiği yönündedir.*”¹³⁶⁹ denilmektedir.

Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu Genel Başkanı Ahmet Aydınli ise 9 Ocak’ta yaptığı basın toplantısında, Irak’taki Türkmenlerin asimilasyon metotlarıyla ortadan kaldırılmaya çalışıldığını söyledikten sonra “*Gerekçesiz olarak tutuklanan ve hukuk dışı prosedürlerle idama mahkum edilen 5 soydaşımızın idam kararı kasıtlı olarak infaz edilirse Türk-İrak dostluğu ebediyen ölüür*” demecinde bulunmuştur. Üstelik Aydınli, diğer açıklamaların ötesinde ilk defa somut bilgiler aktararak, idama mahkum edilen dört Türkmen liderin yanında beşincisinin Bahaddin Kocabay olduğunu açıklamış, Kerkük, Erbil, Süleymaniye, Musul ve çevresinde yapılan protesto gösterilerinde tutuklananların sayısını ise 200 olarak vermiştir.¹³⁷⁰ Konu ile ilgili bir başka basın toplantısını 13 Ocak’ta yapan Aydınli, burada da “*İraklı 5 Türk mizansen kurbanlarıdır*” diyerek, idama mahkum edilen 5 Türkmen ile tutuklanan 200 gencin serbest bırakılıp Türkiye’ye gönderilmelerini istemiştir.¹³⁷¹

Türkiye’den yükselen tepkilere rağmen Irak yönetimi, idama mahkum ettiği beş Türkmen liderinden üçünün cezasını 16 Ocak günü infaz etmişti. Rıza Demirci’nin durumu gizemini korumakta, beşincisinin yani Bahaddin Kocabay’ın akıbeti ise bilinmemekteydi.

26 Ocak’ta, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, gerçekleşen idamları, “*Bu gerçek ise üzücüdür. Kardeş saydığımız Irak yönetiminin hiçbir ciddi suçları tespit edilmemiş olan soydaşlarımıza bu şekilde bir davranış göstermeleri her iki tarafa da en azından hiç yararı olmayan bir tutum*” şeklinde nitelendirirken, AP Genel Başkan Yardımcısı Kemal Doğan

¹³⁶⁸ A.g.m., **Son Havadis**, 9 Ocak 1980, s.10.

¹³⁶⁹ “*Türk-İrak Dostluğunun Hançerlendiği İddia Edildi*”, **Son Havadis**, 5 Ocak 1980, s.1,10; A.g.m., **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 8 Ocak 1980, s.1.

¹³⁷⁰ “*Aydınli “5 Türk İdam Edilirse Türk-İrak Dostluğu Ebediyen Ölüür”*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 8 Ocak 1980, s.1,9.

¹³⁷¹ “*Aydınli: Iraklı 5 Türk Mizansen Kurbanlarıdır*”, **Zaman**, 14 Ocak 1980, s.5.

“üzücü ve ibret verici” olarak değerlendirmiştir.¹³⁷²

Şüphesiz, tepkiler haklı gerçeklere dayanıyordu. Ancak burada mühim bir gerçeğin altını çizmek gerekir. Türkiye’deki önemli bir siyasi parti başkanı, cezaların infaz edilmesinden 10 gün sonra dahi gelişmelerden habersiz olduğunu, “*bu gerçek ise*” beyanatıyla adeta itiraf etmekteydi. Bu durum, Türkiye’deki muhalefet ile iktidarın ne kadar birbirinden kopuk olduğunu ve muhalefetin dış politika gelişmelerini titizlikle takip edemediğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Öte yandan daha önemlisi, Türkiye’nin, şimdiye kadar pek çok örnekte görüldüğü üzere bu vakada da gerek Iraklı yetkililerin kamuoyunu yanlış bilgilendirmesi gerekse Irak’taki idamları durduramaması konusunda Irak’a karşı ağırlığını ortaya koymaması veya koyamamasıdır.

Türkmen liderin idamı konusu, ilk defa 29 Ocak 1980 tarihinde gündem dışı söz alarak konuşan Erzurum Milletvekili Nevzat Köseoğlu tarafından Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Irak’ta 3 Türkmen’in idam edildiğini milletvekillerine açıklayan Köseoğlu, haberin Türk kamuoyunda duyulmasından sonra ortaya çıkan tepkiler üzerine Irak Büyükelçiliği’nin, bir açıklama yaparak, haberlerin Türk-Irak dostluğunu istemeyen çevrelerce kasten çıkarıldığını ve aslı olmadığını söylediği bilgisini vermiştir. Ancak bu açıklamadan birkaç gün sonra Türkmen liderlerin idam edildiğini belirten Köseoğlu, Türkmenlerin şimdiye kadar maruz kaldığı baskılardan bahsederek, bundan sonra karşı karşıya kalacakları tehlikeleri ortaya koymaya çalışmıştır. Irak’ta Türkmen olmanın başlı başına bir tehlike haline geldiğini belirttikten sonra ise hükümetin mutlaka bu konuyla ve oradaki Türkmenlerin durumu ile yakından ilgilenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Köseoğlu şöyle demektedir; “*Irak’ta şehit olan bu 3 Türk insanının geleceğe müspet bir intiba bırakması, Irak’ta yaşayan 1 milyonu aşkın Türk varlığının geleceğinin biraz daha teminata kavuşturulması bakımından, hiç olmazsa böylesine tarihi bir fayda getirmesinin şartı, Türk Hükümeti’nin, Irak’taki Türk varlığıyla yakından ilgilenmesi ve milletlerarası anlaşmalar çerçevesinde, iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde, buradaki Türk varlığına reva görülen insan haklarına aykırı, devlet olma haysiyetiyle bağdaşmayan muameleler karşısında kendi gücünü ve varlığını hissettirmesi gerekir.*”¹³⁷³

Yaklaşık bir ay sonra, 22 Şubat 1980 tarihindeki Millet Meclisi oturumunda Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde MHP Grubu adına söz alan Niğde Milletvekili Sadi Somuncuoğlu ise Irak’ın Türkmenlere yönelik takındığı sert tutum karşısında Türk Hükümeti’nin sessiz kalmasını ağır bir biçimde eleştirmiştir. Dışişleri Bakanı başta olmak

¹³⁷² “*Irak’ta 3 Türk’ün İdamı Tepki Yarattı*”, **Son Havadis**, 27 Ocak 1980, s.1,6.

¹³⁷³ **MM. TD.**, d.5, c.13, t.3, b.35 (29 Ocak 1980), TBMM Matbaası, 1980, s.887-888.

üzere hiçbir hükümet yetkilisinin ne parlamentoya, ne kamuoyuna herhangi bir açıklamada bulunmadığından veya gelişmelere tepki gösterildiğini belirtecek hiçbir girişim yapılmadığından yakınmış ve bu suskunluğun olayların unutturulması gayesine dayandığını ifade etmiştir. Üstelik Milletvekili Somuncuoğlu olayı farklı bir açıdan milletvekillerine arz ederek; eğer ki asılanlar Irak'taki Türkmenlerden değil de, Türkiye'deki Rumlardan, Ermenilerden veya başka bir millettense olsaydı o zaman kıyametin kopacağını, tüm dünyanın Türkiye'ye tepki göstereceğini belirtmiştir. Bir devletin itibarını koruyabilmesi için bunu yapması gerektiğini söyleyen Somuncuoğlu, devletlerin kendi vatandaşlarını, dışarıda dahi olsa soydaşlarını ve dünyanın her noktasında hukukunu koruyabildiği sürece itibar sahibi olabileceğini bildirerek mevcut hükümete ağır tenkitlerde bulunmuştur.¹³⁷⁴

Aynı oturumda, yöneltilen eleştirileri cevaplandıran Dışişleri Bakanı Hayrettin, Irak'ta beş Türkmen liderinin öldürüldüğünü doğruladıktan sonra Irak vatandaşı oldukları için ancak diplomatik temaslar yapılabildiğini, müdahale edilemediğini bildirmiştir. Defalarca diplomatik ve rica suretiyle teşebbüslerde bulduklarını hatta bizzat telefonla görüşmeler yaptığını belirten Dışişleri Bakanı, bunun ötesinde, bir devletin başka bir devletin ceza hukukuna veya onun tatbikatına müdahale etmesinin devletler hukukuna sığmayacağını açıklamıştır. Bakan Hayrettin, Türkmenlerin idam edilmesinin Türk Devleti'nin itibarı ile bir ilgisinin olacağını söylerken, aynı zamanda Türkmenlerin neden idam edildiğine ilişkin de bir bilgilerinin bulunmadığını, sadece ihanetle suçlandıklarını ifade etmiştir. Diğer taraftan dünyanın her ülkesinde böylesi olayların olduğunu, Türkiye'nin bunları tartışmaya hakkının olmadığını ve bilhassa Meclis'te bunu tartışmanın başka ülkelerin içişlerine karışmak anlamına geleceğini söylemiştir.¹³⁷⁵ Bakan Hayrettin'in demecinde dikkat çekici bir husus vardır. Hayrettin'in belirttiğine göre, beş Türkmen'in de idam cezası infaz edilmiştir, yani beşinci Türkmen olan Bahaddin Kocabay'ın da idam edildiği buradan anlaşılmaktadır.

Buna karşın, daha sonra Türk basınında çıkan haber ve değerlendirmelerde, idama mahkum edilen beş Türkmen'den üçünün cezasının infaz edildiği bildirilmiştir.¹³⁷⁶ İdam edilenlerden Necdet Koçak, Abdullah Abdurrahman ve Adil Şerif'in cenazeleri ailelerine teslim edilmişse de cenaze töreni yapmaları yasaklanmıştır. Rıza Demirci ise daha önce belirtildiği üzere, keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde öldürüldüğünden cenazesi ailesine teslim edilmemiştir.¹³⁷⁷

¹³⁷⁴ **MM. TD.**, d.5, c.14, t.3, b.50 (22 Şubat 1980), TBMM Matbaası, 1980, s.633.

¹³⁷⁵ **A.g.e.**, s.652,658; **Ayın Tarihi**, 23 Şubat 1980, s.55; "Erkmen: "Irak'ta 5 Türk'ün İdam Edildiği Doğrudur"", **Milliyet**, 24 Şubat 1980, s.7.

¹³⁷⁶ "Irak'ın Türklere Uyguladığı Terör Politikası Yönetime Karşı Güveni Sarsar", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 3 Şubat 1980, s.4.

¹³⁷⁷ Ketene, *a.g.m.*, s.5.

25 Şubat'ta, Ankara'da üniversite üyesi 84 kişi, Irak'taki Türkmenlerin idamını protesto etmiştir. 32 profesör 26 doçent ve 26 asistanın imzaladığı protesto bildirisinde, “*Irak'ta facialar cereyan ederken, Türkiye'deki Irak diplomatik temsilcileri gerçek dışı beyanlarla Efkar-ı Umumiye'yi aldatmaya çalışmaktadırlar. Abdullah Abdurrahman, Adil Şerif, Doçent Dr. Necdet Koçak ve Dr. Rıza Demirci Bağdat'ta idam edilmiş oldukları halde, Irak Büyükelçiliği namına basın sözcüsü, Irak Türklüğü ile ilgili Türk basınında çıkan haberlerin asılsız olduğunu söyleyebilmiştir. Bu hareket tarzının tahlili, bizi ifade etmek istemediğimiz ağır kanaat ve hükümlere götürmektedir. Baas idaresinin İslama, ilme, tarihe saygısız hukuka İnsan Haklarına, Birleşmiş Milletler ideallerine ve komşuluk münasebetlerine aykırı bu tutumunu şiddet ve nefretle protesto eder [...]*” denilmekteydi.¹³⁷⁸

Siyasi parti mensupları bir yana, halk tarafından gösterilen bu tarz tepkiler ise, Türkiye kamuoyunun sürekli hem kendi devleti hem de tepkili olduğu devlete karşı geç kalmış teşebbüslerde bulunarak, füzuli bir kamuoyu baskısı oluşturma çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Devlet ve millet hemfikir bir tutum içerisinde değildir. Önemli olan milletin, kamuoyu baskısını mensubu olduğu devlete zamanında hissettirmesi, devletin de üst düzeyde gerekli girişimlerde bulunarak, insanlık aleyhinde gerçekleşen benzeri eylemleri engellemesidir. Türkiye'deki yönetim kadrosu ile yönetilen kesimlerin birbirlerini tetikleyerek birbirlerine karşı sorumlu oldukları ödevleri yerine getirememesi ise dış politikada ciddiyete alınmasını engellemektedir, ki bu olay da örnek olarak verilebilir. Keza Irak, Türk Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in “*Irak'daki soydaşlarımız Irak vatandaşı oldukları için ceza görebilecekleri(ni), Irak'ın iç işlerine karışmanın mümkün olmadığı(nı)*”¹³⁷⁹ sözlerinden de apaçık anlaşılacağı üzere Türkiye'nin usulen göstermiş olduğu tepkileri ve Türk kamuoyunun artık bir önemi kalmayan protestosunu ciddiye almayarak, bilakis Türkiye'nin tepkisizliğinden cesaret alarak Türkmenlere karşı baskılarını sürdürmüştür.

Dışişleri Bakanı'nın bir TV programında sarfettiği bu sözlere Türkiye'deki Türkmenler tepki göstererek; “*Irak Hükümeti'nin Iraklı Türklere karşı giriştiği acımasız hareketi Türk Hükümeti'ne insancıl müdahalede bulunması için ilettik. Sonuç böyle oldu. Dışişleri Bakanı'nın TV'deki açıklamasından sonra artık Irak Türklerini, Bağdat rejiminin zulmünden hiçbir şey kurtaramaz. Kerkük ve Musul'dan gelen haberler Irak Türklerinin terk edildikleri yalnızlık içinde son derece büyük moral çöküntüsüne uğradıklarını göstermektedir*” açıklamasında bulunmuşlardır.¹³⁸⁰ Bu durumun, Türkmenleri olumsuz yönde etkilediği ve

¹³⁷⁸ “Ankara'da 84 Üniversite Üyesi Irak'ta Türklerin İdamını Protesto Etti”, **Son Havadis**, 25 Şubat 1980, s.1,10.

¹³⁷⁹ “Hükümet, Irak Türklerini Kaderlerine Terketti”, **Zaman**, 3 Mart 1980, s.1.

¹³⁸⁰ A.g.m., **Zaman**, 3 Şubat 1980, s.5.

geleceğe ilişkin kaygılarının artmasına yol açtığı söylenebilir.

3.1.2. Baskıların Artması

Türkmen liderlerin idamından sonra Irak'taki Türkmenlere yönelik baskılar durmamıştır. Aksine büyük bir artış gözlemlendiği söylenebilir. Nitekim, idamların peşi sıra Kerkük'te 25 Türkmen tutuklanmıştır. Türkmen toplumundaki hareketlenme ve yapılan protestolar bu tutuklamalara gerekçe gösteriliyordu. Dahası, Kerkük'teki pek çok Türkmen'in evi polis kontrolü altında tutulmaktaydı.¹³⁸¹ Yine Ocak 1980'de, Saddam, Irak Türkmenlerini topluca güneye, Araplar arasındaki Kut, al-Amara ve Samava bölgelerine yerleştirme kararı almıştı. Ancak Eylül 1980 tarihinde patlak veren Irak-İran Savaşı nedeniyle bu girişimden vazgeçilecektir.¹³⁸²

Tüm bunların haricinde uzun bir süreden beri devam eden farklı boyutlardaki baskıların 1980 yılına kadar da aynen sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle 1970'li yıllarda başlanan ve halen devam eden ağır baskı ve sindirme hareketleri dışında kalan başlıca uygulamalar şöyle sıralanabilirdi; Kerkük'e yerleşmeleri amacıyla binlerce dinar yardım yapılan Araplara yerleştikten sonra da kişi başına belli bir miktar aylık bağlanmıştı ve şimdiye kadar Kerkük'e yerleştirilen Arapların sayısı 200.000'e ulaşırken, Arap köylerinin sayısı ise 150'e ulaşmıştı. Dahası, belki de en tehlikesi, Kerkük'teki Arapların devlet tarafından silahlandırıldığı ve silah taşımaları konusunda kendilerine serbestiyet tanındığı bilgisinin verilmesidir. Kerkük'ün isminden sonra Kerkük'teki bütün Türkçe cadde ve sokak adları da Arapça isimlerle değiştirilmişti. Daha önce Türkmen bölgelerinde Türkçe konuşmak yasaklandığından artık, diğer bütün dillerde müzik, şarkı, plak dinlemek serbest iken Türkçe dinlemek mümkün değildi. Aynı husus, Türkçe kitap, gazete veya dergilerin ülkeye sokulması ve okunması konusunda da geçerliliğini koruyordu. Hatta, Türkmenlerin çocuklarına Türkçe isim koymaları da engellenmekte, ısrar edenlere nüfus dairelerinde çeşitli zorluklar çıkarılmakta, hakarete maruz kalmaktaydılar. Türkmen öğrencilerin Irak üniversitelerine alınmalarında uzun bir süredir zorluk çıkarıldığından çoğu Türkmen genci öğrenimlerini Türkiye'de sürdürmekteydi. Ancak son iki yıldan beri buna da yasak getirildiği ifade ediliyordu. Türkmenlerin fakir öğrencilere yardım etmek amacıyla kurdukları Kızılay Derneği ve Kerkük Spor Kulübü kapatılmış, Sevre Spor Kulübü, öğretmen, memur, mühendis, doktor kulüp veya teşkilatlarının da idaresi Türkmenlerden alınarak Araplara verilmiştir. Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın idarecilerinden bazılarının tutuklanıp bazılarının da idam edilmesinden sonra

¹³⁸¹ "3 Türk'ün İdamından Sonra, Irak'da 25 Türk Tutuklandı", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 2 Şubat 1980, s.1.

¹³⁸² Marufoğlu, "Irak Türkleri", s.608.

Ocağın yönetimine seçim yapılmadan Baas yanlısı kişiler geçirilmiş, böylece Ocak, Türkmen toplumunu temsil eder vasfını kaybetmiştir. Kerkük Kültür Merkezi 1978 yılında kapatılmasına rağmen hala zamanında Kültür Merkezi'ne giden Türkmen gençler sorguya alınmakta, tutuklanmaktaydı.¹³⁸³

Diğer taraftan uluslararası gerginliğin yoğun olduğu bu dönemde Irak, sadece kendi halkına karşı değil, komşu ülke halklarına karşı da benzer bir tutum sergiliyordu. 1 Haziran 1980 tarihinde hayvanlarına ot biçmek için Türkiye'nin Hakkari Çukurca bölgesinden sınırı geçip Irak'a giren 18 Türk köylüsünden 10'unun Irak askerleri tarafından öldürülmesi, 3'ünün de yaralanması buna bir örnektir.¹³⁸⁴ Türkiye, olay üzerine 5 Haziran'da cinayeti işleyenlerin bir an önce cezalandırılmasını isteyen ve Türk Hükümeti'nin her türlü hak ve isteklerini saklı tuttuğunu belirtilen bir notayı, Irak'ın Ankara Büyükelçisi Tarık Aziz Hassan'a vermiştir. Başbakan Demirel ise, 10 Türk'ün öldürülmesinin, Türkiye ile Irak arasında 1946'da imzalanan dostluk ve iyi komşuluk anlaşmasının ihlali anlamına geldiğini söyleyerek, Irak'ı kınamıştır.¹³⁸⁵

Irak'ta 16 Ocak 1980 idamlarının son olmayacağı da anlaşılıyordu. Zira, aynı yılın Temmuz ve Ağustos aylarında Irak'ta 9 Türkmen daha idam edilmiş ve bu bilgi Türk Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü yetkililerince de doğrulanmıştır. Üstelik bu idamların ardından 6 Türkmen'in daha idam edildiği belirtilmektedir.¹³⁸⁶ Böylece Rıza Demirci ile birlikte 16 Ocak 1980 tarihindeki Türkmen liderlerin idamları da sayılacak olursa 1980 yılında idam edilen Türkmenlerin sayısı 19'a ulaşmıştır.

Tablo 3.1: 1980 Yılında İdam Edilen Türkmenler

No	İsimleri	Mesleği	İdam Tarihi ve Yeri
1	Abdullah Abdurrahman	Emekli Albay	16.01.1980, Bağdat
2	Necdet Koçak	Bağdat Üniversitesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.	16.01.1980, Bağdat
3	Adil Şerif	İş adamı, Müteahhit	16.01.1980, Bağdat
4	Rıza Demirci	Orman Yüksek Mühendisi, Dr.	16.01.1980(?), Bağdat
5	Mehmet İ.Korkmaz	Öğretmen	09.07.1980
6	Rüştü R.Muhtaroglu	Öğretmen	09.07.1980
7	İzzettin Celil A.Terzi	Türkoloji Bölümü Öğrencisi	09.07.1980
8	Selahattin A.Tenekeci	Asker	09.07.1980

¹³⁸³ Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, "Irak Türkleri ve Kerkük (1)", **Son Havadis**, 19 Ağustos 1980, s.5.

¹³⁸⁴ **Ayın Tarihi**, 1 Haziran 1980, s.233; Kerim Sönmez, "Irak Helikopterlerinden İnen Askerler 10 Türk'ü Öldürdü, 3'ünü Yaraladı", **Milliyet**, 2 Haziran 1980, s.1,6.

¹³⁸⁵ **Ayın Tarihi**, 5 Haziran 1980, s.244; "Türkiye, Irak'a Protesto Notası Verdi", **Milliyet**, 6 Haziran 1980, s.1,7.

¹³⁸⁶ "Irak'ta 10 Türk'ün İdam Edildiği Haberleri Doğrulandı", **Milliyet**, 17 Temmuz 1980, s.1.

9	Selahattin N.Haffaf	Öğrenci (17 yaşında)	09.07.1980
10	Muhsin Ali	Öğretmen	09.07.1980
11	Mustafa M.Abbas	Üni. mezunu Asker	09.07.1980
12	Hamit Rahman	Enstitü Mezunu	09.07.1980
13	Halit Sait Akkoyunlu	Yarbay Mühendis	11.07.1980
14	Cemal Cebbar Abbas	Ziraat Mühendisi	1980
15	Salah Hasan	Öğretmen	1980
16	Ali Ekber Rauf	Avukat	1980
17	Ahmet Reşit Beyatlı	Öğrenci	Musul, 1980
18	Ali Murat Hüseyin	Öğretmen	Beşir, 1980
19	Hüseyin Körofa	Şoför	1980

Kaynak: Küzeci, a.g.e., s.150; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.196.

Dikkat edildiğinde idam edilenlerin çoğunun eğitimli insanlar olduğu görülür. Bu ise gerek Irak Devleti gerekse Türkmen toplumu açısından büyük kayıp anlamına geliyordu. Irak adeta kendi eli ile hem kendisinin hem de Türkmenlerin geleceğini bilinçli bir şekilde yok ediyordu.

Bu noktada, Irak'ta iktidarı elinde bulunduran Baas Partisi'nin Şibli el-İsemi tarafından Bağdat Radyosu'nda açıklanan program ve tüzüğüne göre, Türkmen azınlığın eritileceğinin ve "*Müslüman olmayan bir Arap'ın Müslüman bir Türkmen ve Arap olmayandan daha üstün olduğunu*" belirtmesi durumun vahametini ortaya koymaktaydı.¹³⁸⁷

Türkmenler üzerindeki baskıların arttığı 1980 yılında, devlet başkanlığına getirilişinin 1. yıldönümü münasebetiyle bir basın toplantısı düzenleyen Saddam Hüseyin, konuşmasında Türk-İrak ilişkilerine değinerek; "*Türkiye Irak'la komşudur, bizler iki ülke arasındaki bağlara saygılıyız*" şeklinde cümlelerine başlamış ve "*Fakat siyonist ve mason çevrelerin etkisiyle Türkmenler kullanılmak istenmektedir. Onlara şunları söylemek isteriz ki, onlar Irak vatandaşıdır. Kimsenin onlar üzerinde söz sahibi olmasına da izin vermeyiz*" şeklinde devam etmiştir.¹³⁸⁸ İçişlerine müdahale olacak her türlü teşebbüs için bu söyleminde haklı olan Saddam, yapılan katliamlar için de aynı durumun söz konusu olduğunu varsaymaktadır. Bu açıdan, yapılan katliamlara, hukuksuz idamlara bile kimsenin karışmaya hakkı olmadığı gibi bir izlenim veren bu sözler oldukça dikkat çekicidir.

Gerek Türkmenlere yapılan baskılar gerekse Haziran ayında yaşanan Türk vatandaşlarının öldürülmesi olayı üzerine Türkiye, 14 Temmuz 1980'de Ankara'daki Irak Büyükelçiliği'nde

¹³⁸⁷ Mustafa Necati, "*Irak'taki Türklere Yapılan Zulümler*", *Türkiye*, 3 Eylül 1980, s.2; Bülent Demirtaş, "*Musul Kerkük Olayı (11)*", *Milliyet*, 2 Mart 1991, s.13.

¹³⁸⁸ **Aynı Tarihi**, 22 Temmuz 1980, s.351; Kenan Akın, "*Saddam Hüseyin 'Türkiye İle Irak Arasındaki Bağlara Saygılıyız'*", *Halk'a ve Olaylara Tercüman*, 23 Temmuz 1980, s.4.

verilen Irak'ın milli gününü kutlama törenlerine katılmadığı gibi 31 Temmuz'da da Bağdat Büyükelçisi'ni merkeze çağırarak tepkisini göstermiştir. 1 Ağustos'ta ise Başbakan Demirel yine Irak yönetimini kınayan bir açıklama yapmıştır.¹³⁸⁹ Bunun üzerine Irak da Ankara Büyükelçisi'ni geri çekmiştir.¹³⁹⁰

Öte yandan Türk siyasi partilerinden Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan Ağustos ayı başlarında yaptığı Irak gezisinin dönüşünde bir basın toplantısı yaparak izlenimlerini aktarmıştır. 9 Ağustos'taki basın toplantısında Erbakan, sınır olayları ve Kerkük'te Türkmenlere uygulanan baskılar hakkında; yaşanan olayların ırk farkı gözetmekten dolayı olmayıp, terörizme karşı her ülkede tatbik edilen genel mahiyetteki muameleler olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla Türk oldukları için Türkmenlere yapılan bir zulmün söz konusu olmadığını belirtmiştir.¹³⁹¹ Erbakan'ın açıklamasına gecikmeden cevap veren Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ile Göçmen Dernekleri Federasyonu yetkilileri ise MSP liderinin bu konudaki demecini sert bir dille eleştirmişlerdir. Irak rejiminin Kerküklü Türkmenleri tasfiye etmek için her türlü baskı metotlarına başvurduğunu, gece yarısı götürülen kişilerden hiçbir haber alınmadığını, bazılarının işkence ile öldürüldüklerini ve şimdiye kadar uygulanan çeşitli bazı baskı yöntemlerini açıklayan dernek yetkilileri; Erbakan'ın son günlerdeki olaylarla ilgili olarak Kerküklü Türkmenleri sorumlu göstermesini de “*siyonizme hizmet*” olarak nitelendirmişler ve Kerkük'e gönderilecek tarafsız bir heyetin orada bir inceleme yapmasını istemişlerdir.¹³⁹² Ayrıca Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti, Erbakan'ın, idam edilen ve öldürülen Türkmenleri terörist, Türkmen ileri gelenleri ile teşkilatlarını da siyonist propagandası yapmakla suçlamasının haksızlığına değindikten sonra kamuoyu önünde cevaplandırılması için Erbakan'a 32 soru yöneltmiştir.¹³⁹³ Kerküklü Türkmen kadınlar ise Necmettin Erbakan'a gönderdikleri telgrafta; Irak Türkmenleri hakkındaki demeçlerinden dolayı Iraklı Türkmen kadınların yürekten yaralandığını bildirmişlerdir. Gerçeklerin öğrenilmesi için olayların yerinde incelenmesi gerektiğini ifade eden Türkmen kadınlar, Erbakan'a en kısa zamanda bu incelemeyi yapması tavsiyesinde

¹³⁸⁹ **Ayın Tarihi**, 1 Ağustos 1980, s.381; Memduha Demirel, **Irak Yönetiminde Türkmenler**, T.C. Gazi Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000, s.90; Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, “*Arap Devletleriyle İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.130.

¹³⁹⁰ **Ayın Tarihi**, 2 Ağustos 1980, s.385; “*Irak'ın Ankara Büyükelçisi Ülkesine Çağrıldı*”, **Milliyet**, 3 Ağustos 1980, s.10.

¹³⁹¹ “*Erbakan: “Bu Hükümetle Erken Seçime Gidilmez”*”, **Milliyet**, 10 Ağustos 1980, s.9.

¹³⁹² Necati, *a.g.m.*, **Türkiye**, 3 Eylül 1980, s.2; “*Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Erbakan'ı Kınadı*”, **Milliyet**, 11 Eylül 1980, s.6.

¹³⁹³ Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, “*Irak Türkleri ve Kerkük (3)*”, **Son Havadis**, 21 Ağustos 1980, s.5; Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, “*Irak Türkleri ve Kerkük (4)*”, **Son Havadis**, 22 Ağustos 1980, s.5.

bulunmuşlar ve elde edeceği gerçekleri vakit kaybetmeksizin açıklamasını istemişlerdir.¹³⁹⁴

Türkiye’de bu tarz tartışmaların yaşandığı günlerde, 15 Ağustos’ta, Kerkük’teki Selahaddin Sineması’nda Türk filmi gösterimi yapılırken, sinemaya bomba atılmış, olayda 7 kişi ölmüş, 37 kişi de ağır surette yaralanmıştır.¹³⁹⁵

Irak’taki Türkmen liderlerin idamı, ardından Haziran ayında Türk vatandaşlarına karşı düzenlenen saldırı ve can kayıpları, Türk-İrak ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştu. Bu ve diğer meselelerden ötürü Milli Selamet Partisi Grubu Başkanı Konya Milletvekili Necmettin Erbakan ile iki arkadaşı hakkında, aynı zamanda tutum ve davranışlarıyla dış politika konusunda milli menfaatlere aykırı hareket ettiği iddiasıyla Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında Millet Meclisi’ne bir gensoru önergesi verilmiştir. Önerge görüşmeleri sırasında kürsüye gelen MHP Grubu adına Kayseri Milletvekili Mehmet Doğan, Türkiye’nin komşularına yönelik izlediği dış politika konusunda özellikle Irakla son dönemde yaşanan münasebetlere ve oradaki Türkmenlerin durumuna dikkat çekmiştir. Suriye ve Irak gibi devletlerin bağımsızlıklarını kazandıkları günden bu yana Türkiye’den sürekli dostluk ve kardeşlik gördüğünü, Türkiye’nin ikili ilişkileri zedeleyecek her türlü davranıştan itina ile kaçındığını dile getirmiştir. Ancak Irak’ın 1959 Kerkük Katliamı ve hala Türkmenlere uygulanan baskılar gibi bu dostluğa hiç de yakışmayacak hareketlerde bulunduğunu belirtmiştir. Türkiye ise o gün olduğu gibi bugün de gerek Türkmenlere yapılan zulümlere gerekse sınırda 10 Türk’ün öldürülmesine seyirci kalmıştır. İki ülke arasındaki gerginliğin tüm sorumluluğunun Irak’taki Baas rejimine ait olduğunu belirten Doğan, Bağdat’ta yayınlanan Sevre Gazetesi’nin 23 Temmuz 1980 tarihli nüshasından okuduğu bir pasajı da buna delil olarak göstermiştir. Pasajda; “Sınırlarımızdan birkaç Türk vatandaşı geçti, yasak bölgeye girdiler. Sınırda Irak uçakları devriye gezmektedir. Silahlarla donatılmış helikopterlerimiz sınırı geçenleri gördü, üzerlerine ateş açtı, onları öldürdü. Bu da tabii bir olaydır. Bu tabii olaya bu kadar gürültü neden yapıldı? Yani Türk’ün ağırlığı Iraklıdan daha mı fazla? Yok. Bundan sonra Iraklının ağırlığı yeryüzündeki herkese eşittir” denilmekteydi. Ardından Saddam Hüseyin’in Türkmenlerle ilgili olarak; “Iraklı Türkmenleri kimse bizden soramaz. Hiç kimsenin Irak vatandaşları için aracı olmasını kabullenemeyiz. Türkler ve İranlılar bunu iyice bilmelidir, her kimin burada kimsesi varsa gelsin, toprağı eşelesin, çikarsın ve götürsün; yürüsün gitsinler” sözlerini sarfettiğini söyleyen Doğan, Baas yönetiminin bu beyanatları vermeye hakkı olmadığını ve haddini fazlasıyla aştığını belirtmiştir. Nitekim, Irak’ın tavrını, Yunanistan ile de benzer şekilde sınır ihlalleri

¹³⁹⁴ Necati, a.g.m., **Türkiye**, 3 Eylül 1980, s.2.

¹³⁹⁵ “Kerkük’te Türk Film Gösteren Sinemaya Bomba Atıldı”, **Milliyet**, 18 Ağustos 1980, s.3.

yaşandığını ancak Yunanistan'ın böyle bir tavır içerisine girmediği söyleyerek, sert bir dille eleştirmiştir. Hiçbir soruya tabi olmaksızın öldürülen Türk vatandaşlarının dışında kendi halkına da aynı kötülüğü yaptığı belirtilerek, sözü idam edilen Türkmenlere getiren Doğan, mahkemeye çıkarılmadan, savunma haklarını kullanmalarına izin verilmeden aylarca tecrit edildikten sonra öldürülen Türkmen liderleri konusunda uluslararası kuruluşların harekete geçmesi gerektiğini fakat onları harekete geçirecek öncü kuvvetin Türk Dışişleri Bakanlığı olduğunu ifade ettikten sonra ise Dışişleri Bakanlığı'nın böylesi olaylarda tetikleyici olmadıktan sonra uluslararası kuruluşların ilgilerini beklemenin saflık olacağını beyan etmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın duyarsızlığını ise şöyle bir örnekle açıklamıştır; *“Türkmen Kardeşlik Kulübü Başkanı Abdullah Abdurrahman, tutuklanmadan birkaç gün önce Bağdat Sefarethanemize gelmiştir; oradaki görevlilere, yakın günlerde Türkmen cemaatinin başına bir felaket gelebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Türk Hariciyesinden Irak makamlarına bilgi ve haberler sızdırıldığı konusunda ciddi endişeleri olduğunu, bu hususları Sefirle konuşmak istediğini söylemiştir. Sefir, bu zatın görüşme istediğini reddetmiştir. Birkaç gün sonra Türkmenler arasında geniş tutuklamalar başlamış, birkaç ay sonra da idama geçilmiştir.”*. MSP lideri Erbakan'ın son dönemdeki icraat ve beyanatlarına da değinen Doğan, Irak'a yaptığı gezi sırasında sınırı geçen 10 Türk'ten Iraklı makamlara hiç bahsetmemesi nedeniyle ve ayrıca idam edilen, bugüne kadar Irak Devleti'ne sadık kalıp hizmet etmiş olan Abdullah Abdurrahman, Necdet Koçak, Rıza Demirci ve arkadaşları için sarfettiği sözlerden dolayı Erbakan'ı kınamıştır. Doğan, Irak ile olan bahse son verirken, Türkiye'nin en önemli vazifelerinden birisinin dünyanın hangi noktasında olursa olsun soydaşlarının hak ve hukukunu korumak ve Dışişleri Bakanlığı'nın biraz daha hassas davranarak Irak'taki Türkmenleri ezilen bir toplum değil aksine Türk-Irak dostluğunun en kıymetli unsurları haline getirmek olduğunu söylemiştir.¹³⁹⁶

Mevcut gerginliğin günden güne artması, iki ülke ilişkilerine büyük zarar vermekteydi. Bu sebepten aradaki ilişkilerin tekrar yoluna sokulması için Irak Enformasyon Bakanı Latif Casım 9 Eylül'de Ankara'ya gelmiş ve Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in özel mesajını Başbakan Demirel'e sunmuştur.¹³⁹⁷ Enformasyon Bakanı Casım ile Türk Dışişleri Bakanı Ceyhun'un yaptığı görüşmede ise Irak sınırını geçtikleri için öldürülen 10 kişinin yakınlarına Irak hükümetinin tazminat vermesi kararlaştırılmıştır.¹³⁹⁸

¹³⁹⁶ **MM. TD.**, d.5, c.16, t.3, b.128 (3 Eylül 1980), s.807,818-820.

¹³⁹⁷ **Ayın Tarihi**, 9 Eylül 1980, s.24; *“Irak, Türkiye İle Arasındaki Gerginliğe Son Vermek İstiyor”*, **Milliyet**, 10 Eylül 1980, s.7; *“Türkiye-Irak Görüşmeleri Ankara'da Başladı”*, **Türkiye**, 11 Eylül 1980, s.1,7.

¹³⁹⁸ Nilüfer Yalçın, *“Irak, Öldürülen 10 Türk'ün Yakınlarına Tazminat Ödeyecek”*, **Milliyet**, 11 Eylül 1980, s.1,8; **Ayın Tarihi**, 10 Eylül 1980, s.26.

3.2. Irak-İran Savaşı'nda Türkmenler ve Türkiye

3.2.1. Irak-İran Savaşı (1980-1988)

Saddam'ın yönetim kadrosunu oluşturmasından sonra karşılaştığı en büyük sorun, komşusu İran'da gerçekleşen İran İslam Devrimi idi (12 Ocak 1979). İslam devriminin uzun vadede kendisi için büyük bir tehlike olacağını düşünen Saddam Hüseyin, dönemin önde gelen iki gücü olan ABD¹³⁹⁹ ve Sovyet Rusya ile bölge ülkelerinin desteğine güvenerek, 17 Eylül 1980'de Irak Meclisi'nde, 1975 tarihli Cezayir Antlaşması ile ilgili bir konuşma yapmış ve bu antlaşmayı tek taraflı olarak feshettiğini açıklamıştır.¹⁴⁰⁰ Hemen ardından 22 Eylül'de sınırın güneyinden girerek İran topraklarını işgal etmeye başlamıştır.¹⁴⁰¹ Devrim Komuta Konseyi yayınladığı bildirimde; İran'a karşı düzenlenen saldırının bir "*Yayılma politikası izlemek olmadığını*" ve "*İran toprak bütünlüğümüze ve hayati çıkarlarımıza saygı gösterdiği takdirde savunma amacı ile başlattığımız harekate son vererek İran topraklarından bütünüyle çekileceğiz*" denilmiştir.¹⁴⁰²

Böylece başlayan ve sekiz yıl sürecek olan Irak-İran Savaşı'nın sebepleri arasında; Kürt isyanının desteklememesi karşılığında, Şattü'l-Arap kıyısı sınır bölgesindeki önemli bir kısım toprağın İran'a verilmesini öngören Cezayir Antlaşması, dolayısıyla Şattü'l-Arap su yolu sorunu önemli bir yer tutuyordu. Saddam, iktidara geldiğinde, İran ile bu sorunun çözümlenmesi ve verilen toprakların geri alınması için çeşitli girişimlerde bulunmuştu, ancak Irak'ın bu teşebbüslerine İran, güney Irak'taki Şii toplumu ve Irak'ın kuzeyindeki Kürtleri destekleyerek onları Irak merkezi otoritesine karşı ayaklandırmak suretiyle karşılık vermişti. Sonuç olarak Saddam, isteklerini zorla kabul ettirebilmek için askeri güç kullanma kararı almıştır.¹⁴⁰³

Savaşta, özellikle ABD'nin gayri resmi olarak Irak'a destek verildiği görülmektedir. ABD, bölgedeki ekonomik kaynakların kontrolünün yeni İran yönetimine geçmesi, Sovyetler Birliği'nin savaştan istifade ederek Hürmüz Boğazı'na yerleşme ihtimali gibi nedenlerden ötürü Irak'ın savaştan galip ayrılması veya en azından tamamen mağlup edilmemesini istemekteydi. Bu yüzden, Irak'ı, terörü destekleyen ülkeler listesinden silerek, kolay kredi ve silah almasını sağlamıştır. Böylelikle, kimyasal malzemeler dahil her türlü silah malzemesi ve

¹³⁹⁹ ABD'nin şimdiye kadar bölgedeki en büyük müttefiki İran idi. Ancak İslam Devrimi ile birlikte bu ittifak bozulmuş, ABD Irak'a destek vermeye başlamıştır. Gerçeksever, **a.g.e.**, s.191.

¹⁴⁰⁰ Saddam Hüseyin, "*Hak Savunması Irak'ın Bağımsızlık ve Egemenlik Haklarını Korumaya Yöneliktir*", **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, 1984, s.26; **Aynı Tarihi**, 18 Eylül 1980, s.46.

¹⁴⁰¹ **Aynı Tarihi**, 22 Eylül 1980, s.59; "*Irak, İran'a Savaş Açtı*", **Milliyet**, 23 Eylül 1980, s.1,3; "*Irak Ordusu Dün İran'ı İşgal Etmeye Başladı*", **Son Havadis**, 24 Eylül 1980, s.1,6.

¹⁴⁰² *A.g.m.*, **Milliyet**, 23 Eylül 1980, s.3.

¹⁴⁰³ Gerger, **a.g.e.**, s.428; Arı, **Irak, İran, ABD...**, s.400-405.

teknoloji transferi elde etmeye başlayan Irak, ileride silah programları geliştirebilecek kabiliyete ulaşacaktır.¹⁴⁰⁴

Irak, ilk iki yılda savaşın kontrolünü kendi eline alamadığı gibi, 1982 yılından itibaren de inisiyatif İran'ın eline geçmeye başlamıştır.¹⁴⁰⁵ Öyle ki Irak, 1983 yılında artık koşulsuz ateşkes imzalanmasına razı gibi görünüyordu¹⁴⁰⁶, ancak savaş devam etti.

Saddam, savaşın gidişatının kendi açısından olumsuz olduğunu anladıkça, daha sert bir tutum sergilemeye başlamıştır. İran şehirlerini bombalamış, hatta İran'a destek veren ve kendi vatandaşları olan Kürtler¹⁴⁰⁷ üzerine saldırılar düzenlemiştir. 1988 Şubat'ında başlattığı Enfal Operasyonu ile Saddam, İran'a destek veren Irak'ın kuzeyindeki Kürtler üzerine saldırıya geçmiş, tüm Kürt köylerini yerle bir etmiştir. 17 Mart 1988 tarihinde ise Halepçe kentine hava saldırısı düzenleyen Irak yönetiminin buradaki Kürt halkına karşı kimyasal silah kullandığı belirtiliyordu. Saldırılarda yaklaşık 5000 kişi hayatını kaybetmişti.¹⁴⁰⁸

Öte yandan hiçbir Batılı devlet, Halepçe ve civarına düzenlenen bu kimsayal saldırıya gereken tepkiyi göstermemiş, sadece Irak'ı kınamakla yetinmiştir. Oysa Irak, İran-Irak Savaşı'nın başında ABD'nin yaptığı maddi destek ve silah yardımları sayesinde, kullandığı belirtilen kimyasal silah geliştirebilecek düzeye erişmişti. ABD-Irak ticaretinin 1982-1989 yılları arasında sıfırdan 3.6 milyar dolara ulaşması bu desteğin boyutunu gösteriyordu. Aynı süre içinde sadece nükleer, kimyasal ve uzun menzilli füze programlarını geliştirmesi için Irak'a yaklaşık 750 milyon dolarlık imkan sağlamıştı. Benzeri şekilde, gelişmiş Avrupa devletleri de önemli oranda destek verdi. İngiltere, 1989 yılına kadar Irak'a 450 milyon sterlinlik mal satmıştır. Almanya, biyolojik ve kimyasal silah üretiminde kullanılan malzemeleri tedarik ederken, Fransa nükleer teknoloji desteği sunmuştu. Sovyetler Birliği ise Irak'a yedi milyar dolarlık silah yardımı yapmıştı. Tabii bu durum, Irak'ı ABD ve Avrupa Devletleri'ne karşı bağımlı hale getirdiği gibi, onu dünyanın en borçlu ülkeleri listesine de

¹⁴⁰⁴ Zekeriya Kurşun, “Osmanlı’dan Amerika’ya Tanımlanamayan Ülke: Irak”, **Irak Dosyası I**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.24; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.110-111.

¹⁴⁰⁵ Turan, **Tarihin Başladığı Nokta...**, s.295.

¹⁴⁰⁶ İran-Irak Savaşı'nın üçüncü yılı her iki taraf için de oldukça önemlidir (1983). Çünkü Irak, savaşı başlatan taraf olmasına karşın bu yıl, şartsız ateşkesine razı olduğunu gösteren emareler sergilemeye başladı. Ancak İran; savaşa son vermek için; 1) İşgal edilen tüm İran topraklarından Irak'ın çekilmesini, 2) Saddam Hüseyin'in görevden alınarak “savaş suçlusu” olarak yargılanmasını, 3) Irak'ın “savaşı başlatan taraf” ve “saldırgan” ilan edilmesini, 4) Irak'ın kendisine 25 milyar Dolar tutarında savaş tazminatı ödemesini, şart koşuyordu; “Savaşa Son Vermek İçin Ne İstiyorlar”, **Milliyet**, 14 Ağustos 1983, s.4.

¹⁴⁰⁷ Faysal Dağlı, **Birakuji (Kürtlerin İç Savaşı)**, Belge Yay., İstanbul, 1994, s.21-23.

¹⁴⁰⁸ **Ayın Tarihi**, 20 Mart 1988, s.243; Erol Kurubaş, “Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.36.

sokmuştu.¹⁴⁰⁹

Sonuç itibariyle de Birleşmiş Milletler'in 598 sayılı kararını Irak'ın 17 Temmuz 1988'de, İran'ın ise 18 Temmuz'da kabul edip, ateşkes imzalamalarıyla, sekiz yıl süren savaş son ermiştir.¹⁴¹⁰ Savaş bitmişti ancak Saddam'ın hareketleri sona ermemiştir. Savaşın hemen ardından tekrar Irak'ın kuzeyine yönelen Saddam, pek çok köyü ortadan kaldırarak buradaki Kürtlerin bir kısmını ülkenin orta ve güney kesimlerine sürmüştür. Tabii saldırılar üzerine Irak'ın kuzeyindeki halkın önemli bir bölümü de Türkiye ve İran'a sığınmıştır.

3.2.2. Türkiye'nin Savaş Karşısındaki Tutumu

22 Eylül 1980 tarihinde başlayan Irak-İran Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez Türkiye'nin kapısına bir savaş getirmişti ve Türkiye'yi etkilemesi kaçınılmazdı. Buna karşın Türkiye, savaşın başından itibaren olağan dış politika modeline uygun olarak “*tarafsız*” kalmıştır. Savaşın çıkmasından on gün önce 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de iktidarı ele geçiren askeri yönetim, ne Irak'ın ne de İran'ın galibiyetinin Türkiye'ye yarar getirmeyeceğini düşünüyordu.¹⁴¹¹

Askeri darbeden sonra Emekli Orgeneral Bülend Ulusu tarafından 20 Eylül'de kurulan ilk hükümetin programında, temelleri Atatürk tarafından atılan geleneksel barışçıl tutumun sürdürüleceği, bu amaçla tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, içişlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin devam ettirilip geliştirilmesine çaba harcanacağı belirtilmekteydi. Bölgede ve dünyada imkanların elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politikanın takip edileceği açıklanan programda, İslam ülkeleri ile ilişkilerimizin her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirilmek istendiği de ifade edilmişti. Bölgedeki anlaşmazlıklar karşısında ise Türkiye'nin yaklaşımının, adalet ve hakkaniyet, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelerine dayanacağını altı özellikle çizilmişti.¹⁴¹²

Savaşın başlamasından bir gün sonra basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Aktuğ'un, Türkiye'nin bu durumu “*samimi bir üzüntü ile takip ettiğini*” söylemesi ve Türkiye'nin bölgemizdeki barış ve istikrarı bozacak gerginlik ve

¹⁴⁰⁹ Kurşun, *a.g.m.*, s.25; Hasan Köni, “*Körfez Savaşı Sonrası Türkiye ve Orta Doğu*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.130-131; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.110-111, 113-114; “*Bu Silâhları Kimler Verdi?*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 12 Ağustos 1990, s.1,6.

¹⁴¹⁰ İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s.99; **Aydın Tarihi**, 17 Temmuz 1988, s.38; Arı, **Irak, İran, ABD..**, s.409.

¹⁴¹¹ Mustafa Necati Ahmedoğlu, “*Türkiye Güvenliğini Tehlikeye Atamaz!*”, **Türkiye**, 17 Kasım 1986, s.5; Demirel, **a.g.t.**, s.79-80.

¹⁴¹² “*Ulus Programını MGK'ne Sundu*”, **Son Havadis**, 28 Eylül 1980, s.1,6; Kemal Girgin, **T.C Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 yılın Panoraması) 1923-1993**, Ankara, 1993, s.95.

çatışmalardan kaygı duyduğunu açıklaması da yine Türkiye'deki askeri yönetimin Irak-İran Savaşı'nda izleyeceği tarafsızlık politikası hakkında işaretler veriyordu.¹⁴¹³

24 Aralık 1983'te TBMM'den aldığı güvenoyuyla göreve başlayan ANAP Genel Başkanı Turgut Özal başkanlığındaki 45. Cumhuriyet Hükümeti'nin programında ise konuya ilişkin; *“Dost ve kardeş İran ve Irak arasındaki, büyük can kaybı ve ızdıraplara sebep olan savaşın biran önce sona erdirilmesi en içten dileğimizdir. İki ülke arasında karşılıklı hak ve menfaat dengesine dayanan şerefli bir çözümün bulunabileceğine ve barışın yeniden kurulabileceğine inanıyoruz”*¹⁴¹⁴ deniliyordu. Yani askeri yönetimden sonra Türkiye'de iktidara gelen ilk sivil yönetim de tıpkı askerler gibi tarafsızlık ilkesini benimsemişti.

Ancak belirtmek gerekir ki, hem askeri yönetim hem de Özal Hükümetleri savaş boyunca *“tarafsız”* kalmaya *“değişmez”* gözüyle bakmamışlardır. Tarafsızlık politikası, Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olmaya başladığı an, bırakılabilecek bir politika olarak görülüyordu. Bu nedenle aslında Türkiye'nin, savaşın başından itibaren *“tarafsızlık”*tan ziyade *“aktif tarafsızlık”* politikası takip ettiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, tarafsızlığını ileri sürerek, her iki komşudan da uzak kalmayarak, aksine, her ikisi ile de yakın ilişkiler içine girerek savaş boyunca ilişkilerini geliştirmiştir.¹⁴¹⁵

Kuveyt gazetelerinin yazı işleri müdürleriyle görüşen Saddam Hüseyin, gazetecilere yaptığı açıklamada Türkiye ile ilgili; *“Şu ana kadar Türkiye, Arap stratejisine karşı hiçbir olumsuz davranışta bulunmadığı gibi uzun zamandan beri Arap'lara karşı düşmanca davranmadı. Öyleyse bizim bu duruma saygı duyarak teşvik etmemiz gerekir. ... Türkiye'nin ne Irak hesabına ne de komşusu Arap ülkeleri hesabına genişleme niyetinde olduğuna dair hiçbir delil görmedik... Türkiye'nin savaş karşısındaki tutumu ise, Türkiye savaş konusunda tarafsız olduğunu açıklamaktadır. Bazı Arap ülkeleri vardır ki Irak da bunlardandır, Türkiye'nin ateşkesi sağlamak için, dinamik bir yol oynayacağı inancındadır. Türkiye, Irak ile İran sınırındadır. Irak'la da geniş ilişkileri vardır, İran'la da geniş ilişkileri vardır. Arap'larla da geniş ilişkileri vardır. Öyle ise bu konuda dinamik bir rol oynayabilir”*¹⁴¹⁶ beyanında bulunmuştur. Beyanat, esasında Irak devlet başkanının, Türkiye'nin izlediği aktif tarafsızlık politikasından memnun olduğunu, ancak daha aktif olmasının hatta ateşkesin Türkiye tarafından sağlanmasının çok daha sevindirici karşılanabileceğini ortaya koymaktaydı.

¹⁴¹³ A.g.m., **Milliyet**, 23 Eylül 1980, s.1,3.

¹⁴¹⁴ **T.B.M.M. ZC.**, d.17, c.1, Yas.Yılı:1, b.10 (19 Aralık 1983), TBMM Basımevi, Ankara, 1984, s.84.

¹⁴¹⁵ **T.B.M.M. ZC.**, d.17, c.4, Yas.Yılı:1, b.77 (12 Haziran 1984), TBMM Basımevi, Ankara, 1984; Demirel, **a.g.t.**, s.80.

¹⁴¹⁶ Güner Samlı, *“Türkiye-İrak İlişkileri ve Tarihsel Fırsat”*, **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, Temmuz 1984, s.17.

Türkiye'nin Irak Büyükelçisi Taha Mahmut el-Kaysi ise 1985 yılında; “*Bizim Türkiye ile hiçbir anlaşmazlığımız yok. Sorunumuz yok. İlişkilerimizle gurur duymaktayız. Karşılıklı çıkarlarımız vardır. Türkiye eğer yeniden bir çaba harcarsa, seviniriz*”¹⁴¹⁷ şeklinde, Saddam Hüseyin'in demecine paralel bir açıklama yapmıştı.

Diğer taraftan, 1926'da “*kapandı*” gözüyle bakılan Musul Sorunu, bu savaş esnasında özellikle de 1986 yılından itibaren tekrar gündeme gelmiştir. Bu tarihte İran, Irak karşısında büyük başarılar elde ediyor ve Irak'ın yenilmesinin an meselesi olduğu düşünülüyordu. Batı'nın da bu konudaki sessizliğinden kaynaklanan belirsizlik, özellikle yabancı basın kaynaklı olmakla birlikte Türk basını ve bazı Türk politikacıları tarafından değişik şekillerde yorumlanmaya başlamıştı. Musul'un geleceği konusunda bir takım teoriler ortaya atılarak, Türkiye'nin Irak ve diğer ilgili devletlerle anlaşıp, Musul'a müdahale etmesini öngören yazılar yazıldı. Yani, uzun süredir ilk kez Musul konusunda Türkiye'nin eski iddialarına atıf yapılıyordu. Basın, Türkiye'nin Irak'a girmesi gerektiğini ve hatta Irak Hükümeti'nin daha fazla korumayacağı gerekçesiyle, Kürt isyancılarından petrol boru hattını korumak için, petrol bölgelerini de ele geçirebileceğini yazmaya başladı. Tabi, aksini iddia ederek Türkiye'nin içinden çıkılmaz bir maceraya sürükleneceğini ifade eden yazılar da yazılıyordu.¹⁴¹⁸

Konu, 31 Ocak 1987'de, önce Çankaya Zirvesi'nde bir araya gelen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal ve Genel Kurmay Başkanı Necdet Üruğ arasında en üst düzeyde ele alındı, ardından Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı'na taşındı. Çankaya Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Evren'in Kuveyt'teki İslam Konferansı'nda yaptığı temaslardan sonucu Arap dünyasının görüşünü ve Irak-İran Savaşı'na ilişkin izlenimlerini Başbakan ile Genelkurmay Başkanı'na aktardı. Milli Güvenlik Kurulu Toplantısı'nda ise Güneydoğu sınırındaki son olaylar ile İçişleri Bakanı'nın bölgeyi ziyaretinde edindiği intibalar değerlendirildi.¹⁴¹⁹

Ancak Türkiye'nin, Musul-Kerkük konusunda herhangi bir girişiminin veya planın bulunmadığı Başbakan Turgut Özal tarafından birçok kez açıklanmıştır.¹⁴²⁰ Hatta, savaşın son

¹⁴¹⁷ Güner Samlı, “*Büyükelçi Taha Mahmut el-Kaysi ile Söyleşi*”, **Bugünkü Irak**, Irak Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara, Şubat 1985, s.6.

¹⁴¹⁸ Konuya ilişkin haber ve makalelerin bazıları için bkz. Hayri Birler, “*ABD, Kerkük'ü Almamızı İstiyor*”, **Milliyet**, 13 Ekim 1986, s.12; “*Kerkük Tartışması, Bir Senaryo Konuşuluyor*”, **Milliyet**, 15 Ekim 1986, s.1,11; Fahir Armaoğlu, “*Kerkük Hikâyesi*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1986, s.4; Ergun Göze, “*Kerkük Türk Cumhuriyeti*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ekim 1986, s.5; “*Türkiye, Kerkük'e Saldıracak*”, **Hürriyet**, 4 Kasım 1986, s.1,19; “*Frankfurter Rundschau: “Türkiye Kerkük'e Askeri Müdahale Yapabilir”*”, **Cumhuriyet**, 21 Kasım 1986, s.3; M.Ali Birand, “*Türk Askeri Kerkük'e Müdahaleden Yana Değil*”, **Milliyet**, 3 Şubat 1987, s.9; Öztürk Akkök, “*“Türkler Kerkük'e Girecek”*”, **Hürriyet**, 2 Mart 1987, s.12.

¹⁴¹⁹ “*Kerkük ve Musul Gündemde Savaşa mı İtiliyoruz?*”, **Milliyet**, 2 Şubat 1987, s.8.

¹⁴²⁰ “*Özal, Türkiye'nin Komşuları İle İyi Geçinmek Kararında Olduğunu Söyledi “Maceraya Atılmayız”*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 12 Kasım 1986, s.8; Turan Yavuz, “*ABD'li Dört Bakanla Görüşen Özal'dan Açıklama: “Kerkük İçin Planımız Yok”*”, **Milliyet**, 7 Şubat 1987, s.8.

yılındaki Türkiye’yi tedirgin edici gelişmelerde dahi bu kararını metanetle sürdürmüştür. Öyle ki, bu yılda, Halepçe kentinin İran’ın eline geçmesi ve Bağdat’ın elektriğini sağlayan Derbendihan Barajı ile Kerkük’e doğru İran askerlerinin hızla yaklaşması, oldukça kritik bir dönemece girildiğini gösteriyordu. Çünkü bu baraj ele geçirildiği takdirde Saddam rejiminin devrileceği, dolayısıyla Irak’ın kuzeyinin de Kürtlerin denetimine geçeceği tahmin edilmekteydi. Bu yüzden Türk kamuoyu, İran’ın Kerkük’ü ele geçirirken, Irak Kürtlerine burada özerk bir bölge kurdurtabilme ihtimalini tartışıyordu. Türk basını ise, İran’ın Kerkük’ü ele geçirmesi durumunda, Türkiye’nin savaşta takındığı tarafsızlık politikasını bırakmak zorunda kalacağını yazarken, Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Süleyman Demirel de, İran’ın ilerlemesi karşısında Türkiye’nin Musul ve Kerkük’ün statüsündeki bir değişikliğe tahammül edemeyeceğini söylemişti.¹⁴²¹

1987 seçimleri sonucunda bir kez daha işbaşına gelerek 46. Cumhuriyet Hükümeti’ni kurmakla görevlendirilen Turgut Özal ise Meclis’e sunduğu yeni hükümetinin programında; *“Türkiye, geleneksel dış politikasına uygun olarak, Doğu-Batı ilişkilerinin bugün ulaştığı önemli aşamada dünya barışının güçlendirilmesine ve silahların kontrolüne yönelik çabaları desteklemektedir. [...] Orta Doğu’daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki İslam ülkeleriyle esasen teşkil etmiş bulunduğumuz yakın dostluk ilişkilerini ve işbirliği imkanlarını daha da geliştirmek kararındayız. Türkiye, her ikisi de dostu ve komşusu olan İran ile Irak arasındaki savaşa bir an önce son verilerek ihtilafın barışçı yoldan çözümü için titizlikle sürdürdüğü aktif tarafsızlık politikası çerçevesinde çaba göstermeye devam edecektir”* ifadesinin yer aldığı programda, Türkiye’nin gelecek dönemde de savaşta aktif tarafsızlık politikasını izleyeceği belirtiliyordu.¹⁴²² Anlaşılabacağı üzere, programda Musul-Kerkük’e müdahale gibi bir durumdan bahsedilmemekteydi.

Zaten Irak’ın kuzeyindeki IKYB’ye bağlı Kürtler, 1983 yılı sonrası Saddam yönetimin yanında İran’a karşı savaşmasına karşın, savaşın sonlarına doğru saf değiştirip özerk bir bölge elde etmek için İran ile işbirliği yaparak Irak rejimine karşı savaşmıştı. IKDP ise başından beri İran’ın tarafında savaşa iştirak ediyordu.¹⁴²³ Tebriz’den yayın yapan İran İslam Cumhuriyeti’nin Sesi Radyosu, İran İslam Meclisi Başkanı Haşim Rafsancani’nin İran Radyosu’nda Kerkük’ün Kürtlere ait olduğunu belirtmesinden kısa bir süre sonra, Humeyni

¹⁴²¹ Demirel, **a.g.t.**, s.95; Yalçın Özer, *“Kerkük Tehdit Altında”*, **Türkiye**, 1 Nisan 1988, s.1.

¹⁴²² Girgin, **a.g.e.**, s.98; İlker Yazır, **1982 Anayasası Sonrası Türk Hükümetlerinin Irak Politikalarında Kuzey Irak’ın Yeri**, GÜ S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s.81.

¹⁴²³ Dağlı, **a.g.e.**, s.21-23; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.157; *“Kerkük’te Zarar 340 Milyar”*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 29 Ekim 1986, s.12; Şehnaz Kaplan, *“Üçlü İttifak, Hedef Kerkük”*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 26 Kasım 1986, s.4.

rejimi ile IKDP arasındaki işbirliğiyle ilgili olarak; Kürtlerle giriştiğimiz ortak saldırılardan elde ettiğimiz başarılar sayesinde Saddam'ı biraz daha yıprattık, böylece Irak-İran Savaşı sona erecek, Irak Kürtleri gerçek bağımsızlıklarına kavuşacaklar, bu gibi saldırılardan amacımız, Irak'ta Kürtlere ait bölgeyi Saddam'ın askerlerinden temizlemektir, yorumunda bulunmuştu. Aynı şekilde Irak'ın kuzeyinden yayın yapan IKDP'nin Sesi Radyosu da parti adına, Irak Kürtleri olarak amacımız ayrı bir devlet kurmak değil, demokratik bir federasyon kurmaktır beyanını vermişti.¹⁴²⁴

Bu tarz haberler ve olası benzer gelişmeler üzerine Türk Hükümeti ile Genelkurmayı'na yakın çevreler, *“Kuzey Irak'ın, Kürtlerin denetimine geçmesi, Türkiye için hazmı zor bir gelişmedir. [...] Bu bölgenin Türk sınırına yakın yerlerinde PKK kanlı eylemler düzenliyor. Talabani ve PKK, geçtiğimiz günlerde tekrar işbirliğine başladı. Bunlar Türkiye'nin ulusal güvenliğini yakından ilgilendiren konular. Seyirci kalıp güvenliğimizi tehlikeye atamayız. Türkiye her ihtimali göz önünde tutarak, gereken önlemleri almaktadır”* yorumunu yapmaktaydılar.¹⁴²⁵ 1988 yılı Nisan ayında Irak'a giden Başbakan Turgut Özal da bir soru üzerine Türkiye'nin Kerkük'e müdahalesinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Sözlerinin devamında, *“Türkiye'nin topraklarını kendine kâfidir. Hiçbir macera peşinde değildir. Bunu da herkesin çok iyi bilmesini rica ediyorum”* diyerek dünya kamuoyuna genel bir mesaj vermiştir.¹⁴²⁶

Özellikle İran'ın, Türkiye açısından büyük önem taşıyan Kerkük kentinin 100 km yakınına gelmesiyle bölgedeki Kürtler de İran lehine harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine Türkiye, her türlü hakkını saklı tutmak kaydıyla ve sınır ötesi bir müdahale ile ilgisi olmadığını belirterek, sadece sınır güvenliğinin sağlanması amacıyla sınırlarına komandolar sevk etmiştir. Malatya Erhaç ve Diyarbakır askeri hava üstlerindeki F-4 ve F-104 filolarını da arttırarak, teyakkuz durumuna geçirmiştir.¹⁴²⁷ Böylelikle Türkiye, İran ve Irak'a, sürekli savaşa müdahil olmak istenmediğini beyan ederken, çıkarlarına aykırı bir durum değişikliği söz konusu olduğunda tarafsızlık politikasını bırakarak gerekeni yapabileceğini göstermek istemiştir. Bu durum bir çeşit gözdağı verme gayesiyle yapılmış bir gövde gösterisi olmakla birlikte Türkiye'nin tetikte olduğu izlenimini vermesi açısından da önemlidir. Fakat bu son çareydi. Nitekim Devlet Bakanı Nihat Kahveci, aynı günlerde verdiği bir demeçte; *“aktif*

¹⁴²⁴ Cengiz Mumay, *“Irak Kürtleri Kerkük'te Federe Devlet Kurmak İstiyor”*, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1986, s.3; Mustafa Necati Ahmedoğlu, *“Petrol Boru Hattı...”*, **Türkiye**, 30 Kasım 1986, s.5.

¹⁴²⁵ Aydın Özdalga, Ahmet Akpak, *“Kerkük, Musul Yine Gündemde”*, **Milliyet**, 29 Mart 1988, s.13.

¹⁴²⁶ *“Müdahale Etmeyeceğiz”*, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1988, s.1,13; Hakan Tartan, *“Özal: “Bölgeye Müdahale Bahis Olamaz” “Topraklarımız Bize Yeter”*, **Milliyet**, 2 Nisan 1988, s.8.

¹⁴²⁷ *“Kerkük Gerginliği”*, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1988, s.13; *“Kerkük'e Füze Saldırısı”*, **Milliyet**, 2 Nisan 1988, s.8; Seyfettin Özgezer, Sıraç Çalık, *“Sınırdaki Sızmaya Önlem”*, **Milliyet**, 3 Nisan 1988, s.13; Cengiz Mumay, *“5 Bin Komando Sınırdaki”*, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1988, s.13.

tarafsızlık politikası” izlendiğini ve Kerkük’e müdahale edilmeyeceğini açıklamıştır. Ardından da bölgedeki ekonomik çıkarlarımız nedeniyle “*Petrol boru hattı konusunda duyarlıyız*” demek suretiyle, İran’ı basın yoluyla, bu güzergaha saldırmaması hususunda uyarmıştır.¹⁴²⁸

3.2.3. Savaşın Türkiye’ye Etkileri

3.2.3.1. Türkiye’nin Güvenliğine Etkisi

Irak-İran Savaşı, Türkiye’nin bölgesel politikalarını derinden etkilemiş ve gelecekte politikalarını değiştirmesine neden olacak bazı gelişmeleri ortaya koymuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin savaştan büyük oranda etkilendiği söylenebilir.

Savaşın Türkiye’ye ilk etkisinin, bu savaşta Irak veya İran’ın yenilmesi üzerine yenilen tarafta doğabilecek otorite boşluğu temeline dayanacağı öngörülüyordu. Çünkü otorite boşluğu, o devletin bölünmesine sebep olabilirdi, ki bunun da Türkiye için tehlikeli gelişmelere zemin hazırlayacağı kesindi. Hangisi olduğu fark etmeksizin Irak veya İran’daki sarsıntılardan Türkiye büyük ölçüde etkilenecekti.¹⁴²⁹

Korkulduğu gibi savaşta kaybeden veya kazanan olmamıştı, ancak yine de özellikle Irak’ın güney sınırlarında cereyan eden çatışmalar, Irak askerlerinin genellikle bu bölgelerde toplanmasına yol açtığından ülkenin kuzeyinde önemli bir otorite boşluğu yaratmıştı. Kuzeydeki otorite boşluğu, başta Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) ve Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği (IKYB) olmak üzere Kürt örgütleri tarafından doldurulmaya çalışılmış ve birçok bölgeyi denetimleri altına alarak bunda başarılı olmuşlardır. İran’ın dışında, Irak’ın komşularından olan Suriye’nin de buna önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Suriye, savaş boyunca Irak’a muhalif İran’a ise yakın bir politika izleyerek, Irak’ın kuzeyinde oluşan otorite boşluğunu Kürt grupların doldurması ve böylelikle Irak’ın istikrarsızlaştırılması için büyük çaba göstermiştir. Kürt örgütlerine maddi ve lojistik destek vermiştir. Suriye’nin bunu yapmasındaki bir diğer neden de Türkiye’ye su konusunda alternatif bir baskı unsuru oluşturmaktı. Fırat ve Asi nehirlerinin sularından daha fazla pay isteyen Suriye, bunu elde edebilmek için, desteklediği Kürtleri, Türkiye’ye karşı da bir tehdit olarak kullanmayı düşünüyordu. Özellikle yeni oluşmaya başlayan PKK’nın, Suriye’nin bu tutumundan yararlanarak IKDP ve IKYB vasıtasıyla doğrudan yardım almaya başlaması ve bölgedeki istikrarsızlığı kullanarak Türkiye’de yapacağı eylemlerin hazırlıklarını sürdürmesi Türkiye’yi etkileyen en önemli boyuttu. Bunun üzerine Türkiye; Suriye-İran-Kürt örgütleri üçlüsüne

¹⁴²⁸ “*Türkiye Kumar Oynamaz*”, **Milliyet**, 2 Nisan 1988, s.8.

¹⁴²⁹ Ahmedoğlu, *a.g.m.*, **Türkiye**, 17 Kasım 1986, s.5.

karşı Bağdat'la işbirliği yapmaya başlamıştır. 19 Aralık 1980'de iki ülke arasında petrol, sulama ve ulaşım sektörlerinde işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmıştır. 10-12 Ağustos 1981 tarihleri arasında da Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Ramazan Ankara'ya gelmiştir.¹⁴³⁰

Suriye'nin desteklediği PKK, 15-26 Temmuz 1981 tarihleri arasında Lübnan-Suriye sınırındaki kampında ilk konferansını düzenlemiştir. Orta Doğu, Türkiye ve Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki durumun tartışıldığı konferansta, siyasi-askeri hazırlıkların tamamlaması kararları alınmıştır. Bu durum, 1984'te Türkiye'de başlayacak olan PKK eylemlerinin alt yapısının hazırlanması anlamına geliyordu.¹⁴³¹

6 Haziran 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgal etmeye başlaması¹⁴³² ise işgal sonrasında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile Filistinlilerin boşalttığı alanlara PKK yerleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Irak'ın kuzeyinde güçlenen Kürt hareketleriyle ve Avrupa'yla bağlantılar sağlamlaştırılmıştır. Artık, Türkiye'deki eylemlerine başlayabilecek durumdaydı. PKK'nın yanı sıra ASALA'nın da Suriye'den destek alarak Lübnan'da faaliyetlerini sürdürmesinden rahatsız olan Türkiye, Mart 1983'te Türk Dışişleri Bakanı Türkmen'in Şam'a yaptığı resmi bir ziyaretle tepkisini dile getirmiştir. Terör eylemleriyle bir ilgisinin bulunmadığını açıklayan Suriye'ye karşı Türkiye, tepkisini giderek sertleştirmiş, bunun üzerine Suriye geri atarak, 1983 sonunda ASALA ve PKK güçlerini kendi topraklarından çıkarmış ve İran'a, Irak'ın kuzeyine ve Bekaa Vadisi'ne göndermiştir.¹⁴³³

PKK'nın Suriye'den ayrılarak Bekaa'ya ve Irak'ın kuzeyine yerleşmesi, Türkiye açısından güvenlik sorununu çözmemiştir. Türkiye bu kez, Irak'la konuya ilişkin görüşmeler yapmış ve iki ülke arasında Şubat 1983'te "*Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması*" yapılmıştır. Birbirlerine önceden haber vermek koşuluyla, birbirlerinin topraklarında "*sıcak takip*" yapma hakkı tanıyan bu antlaşma ile Türkiye, PKK eylemlerine karşı yapacağı operasyonların hukuksal alt yapısını hazırlamış oldu.¹⁴³⁴ Benzer bir antlaşma da 14 Ekim 1984'te yapıldı. Bundan sonra Türkiye, sınır güvenliğinin sağlanması ve ülke bütünlüğünün korunması amacıyla PKK'yı yok edebilmek için 1984, 1986, 1987 yıllarında olduğu gibi PKK'ya yönelik operasyonlar yapacak, aynı zamanda bu örgütle bağlantısı olan devletlerle veya Irak'ın kuzeyindeki oluşumlarla da irtibat halinde olacaktır.¹⁴³⁵

¹⁴³⁰ **T.B.M.M. TD.**, d.17, c.7, Yas.Yılı:2, b.13 (17 Ekim 1984), s.395,396; Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.444; Fırat, Kürkçüoğlu, "*Arap Devletleriyle İlişkiler*", s.131.

¹⁴³¹ Fırat, Kürkçüoğlu, "*Arap Devletleriyle İlişkiler*", s.132.

¹⁴³² Gerger, **a.g.e.**, s.433.

¹⁴³³ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.449; Fırat, Kürkçüoğlu, "*Arap Devletleriyle İlişkiler*", s.132-133.

¹⁴³⁴ Fırat, Kürkçüoğlu, "*Arap Devletleriyle İlişkiler*", s.133.

¹⁴³⁵ Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.444; Kurubaş, **a.g.e.**, s.54-55.

3.2.3.2. Ekonomik Açıdan Etkisi

Savaşın Türkiye'ye ekonomik alanda da önemli etkileri olmuştur. Özellikle Irak'ın zayıflatılması amacıyla İran, Suriye ve Kürt örgütlerinin birbirlerini destekler nitelikli paralel politikalar izlemesi, Türkiye'nin savaştaki ekonomik sürecini etkileyen temel sebepti. Daha önce bahsettiğimiz üzere, Suriye-İran-Kürt örgütleri üçlüsüne karşı Türkiye, Bağdat'la işbirliği yapma kararı almıştı. Bunun sonucu olarak da, Irak ile iki antlaşma imzalanmıştır. İlki, 19 Aralık 1980'de yapılmıştı. Diğeri ise 10-12 Ağustos 1981 tarihleri arasında Ankara'ya gelen Irak Başbakan Birinci Yardımcısı Taha Ramazan ile yapılmış olup, Irak petrolü ile Türk ihrac ürünlerinin takas edilmesini öngören bir ticaret antlaşması idi. Yine bu ziyaret sırasında, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın kapasitesinin arttırılması konusunda uzlaşma sağlandı. Bunda özellikle, İran saldırıları nedeniyle Irak'ın Körfez'deki dolun tesislerinin kullanılamaz hale gelmesi, dolayısıyla Irak'ın, Suriye ve Türkiye ile olan petrol boru hatlarına bağımlı kalması özellikle etkili olmuştu.¹⁴³⁶ Üstelik kısa bir süre sonra, Irak'ı zayıf düşürmek isteyen Suriye de Irak'a karşı yaptırım uygulayacaktı. 13 ve 16 Mart 1982 tarihlerinde İran'la yaptığı iki anlaşmanın gereği olarak harekete geçen Suriye, 8 Nisan 1982'de Irak'la olan sınırlarını, 10 Nisan'da da Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı dışında Irak'ın petrol ihrac ettiği Suriye'den geçen Kerkük-Banyas petrol boru hattını kapattı. 18 Nisan'da ise Irak'la diplomatik ilişkilerini kestiğini açıkladı. Aynı gün, Suriye Başbakan Yardımcısı Velid Hamdun, Bağdat rejimini yıkılması için Irak halkına yardım sözü verdi.¹⁴³⁷

Tüm bu gelişmeler, Irak'ın 1985 yılında kadar, üç yıl boyunca petrol ihracı konusunda Kerkük-Yumurtalık Petrol Hattı'na yani Türkiye'ye bağımlı olacağını gösterdiğini gibi aynı zamanda Suriye'nin Irak Kürtlerine verdiği desteği de sürdüreceği anlamına geliyordu.¹⁴³⁸

İran'ın, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı aracılığıyla Türkiye'nin çıkarı olan Irak'a girmesi, tarafsız kalacağını ilan eden Türkiye'yi harekete geçirirdi. Nitekim, yapılan ilk açıklamalarda Tahran, petrol boru hattının zarar görmemesi konusunda uyarılmıştı. Bununla yetinilmeyerek Ağustos 1982'de Türk Başbakanı Ulusu, İran'a gitmiş ve yetkililerle görüşmüştür.¹⁴³⁹ Sık sık İran'a karşı yapılan bu uyarılardan bir tanesi de, İran'ın 11 Ekim 1986'da Kerkük'e saldırması neticesinde tekrarlanmıştır. İran resmi haber ajansı IRNA'nın aktardığına göre; 'Fetih-1' kod adlı vur-kaç operasyonu ile İran, Kerkük'teki bir petrol rafinerisini, petrol pompalama istasyonunu, depolama tesislerini, bir petrol boru hattını, bir hava üssünü ve bir TV aktarıcısını yok etmişti. Ancak gerek Irak Enformasyon Bakanı gerekse de Türkiye'deki

¹⁴³⁶ Fırat, Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", s.131.

¹⁴³⁷ Oytun Orhan, "Orta Doğu'nun Düşman Kardeşleri: Suriye ve Irak", **Irak Krizi [2002-2003]**, (Der.Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.175-176.

¹⁴³⁸ A.g.m., s.176; Arı, **Irak, İran, ABD..**, s.410; Fırat, Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", s.132.

¹⁴³⁹ **Ayn Tarihi**, 6-7 Ağustos 1982, s.20,23; Fırat, Kürkçüoğlu, "Arap Devletleriyle İlişkiler", s.132.

BOTAŞ yetkilileri, petrol akışının normal olarak sürdüğünü bildirmişler ve İran'ın gelişmeleri abarttığını belirterek çıkan haberlerin doğru olmadığını açıklamışlardır.¹⁴⁴⁰ Yine de temkinli olmak gerektiğini düşünen dönemin Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, olay üzerine, hükümet olarak bir değerlendirme yapıldıktan sonra Türkiye'nin tutumunu belirleyeceğini söylemiş ve ardından, “*Bu durumu İranlı dostlarımız bilmektedirler. Bu boru hattının Türkiye'nin yararlarını da ilgilendirdiğini şimdiye kadar daima göz önünde tutmuşlardır*” diyerek, Petrol Boru Hattı'nın bombalanmaması konusunda Tahran'ı üstü kapalı şekilde bir kez daha uyarmıştır.¹⁴⁴¹

Sonuç itibariyle, savaş boyunca izlediği aktif tarafsızlık politikası ile Türkiye'nin her şeyden önce, büyük ekonomik kazançlar sağladığını söylenebilir. Zira, bu dönemde Orta Doğu ile ticaretini yaklaşık beş kat artırmıştır.¹⁴⁴² Bunda özellikle, 1977 yılında faaliyete geçen Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nın önemli payı olduğu belirtilmelidir. Hattın yıllık ham petrol taşıma kapasitesi 35 milyon ton iken, bu 1984 sonunda 46.5 milyon tona, Temmuz 1987'de açılan ikinci bir boru ile de 70.9 milyon tona çıkarılmıştır. Boru hattının 1988 yılı kapasitesiyle, Türkiye ekonomisine yıllık 250 milyon dolar tutarında net döviz katkısı sağladığı ifade ediliyordu. Buna ek olarak Türkiye, ihtiyacı olan ham petrolün yaklaşık üçte birini de daha güvenli ve daha masrafsız biçimde bu hattan sağlamaktaydı.¹⁴⁴³ Ayrıca önemli miktarda petrol, turlarla Türkiye üzerinden ihraç edilmiştir. Bu dönemde, petrol ürünleri dışında Türk işgücü, mühendis ve müteahhitlerinin Irak'taki çalışmalarının arttığı, ulaşım, transit ve sınır ticareti, turizm gibi sektörlerde ilişkilerin geliştiğini de söylenebilir. Savaş boyunca Türkiye'nin Irak ile ticareti yedi yılda toplam ihracatı 4.88, ithalatı ise 7.93 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yıllara baktığımızda; ihracat 1981'de 559, 1985'te 961, savaşın bittiği yıl ise 445 milyon dolar olurken ithalat aynı yıllarda 1.564, 1.137 ve 1.650 düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁴⁴

Ancak bu kadar geniş ölçekli ticaret, beraberinde sorunları da getirmiştir. Irak, Türk ihraç mallarını kredi vasıtasıyla aldığı için Türkiye'ye borçlanmak durumunda kalmıştır. Nisan 1988'de, Irak'ın Türkiye'ye olan mevcut ticari borcunun; 1 milyar 375 milyon doları anapara 300 milyon doları da faiz olmak üzere toplam 1 milyar 675 milyon dolar olduğu belirtiliyordu.¹⁴⁴⁵ Bu borç 1990'a gelindiğinde 2 milyar dolara ulaşmıştı. Irak'ın yanı sıra İran

¹⁴⁴⁰ “İran, Kerkük'ü Vurdu”, **Milliyet**, 12 Ekim 1986, s.5; “Petrol Boru Hattı Sağlam”, **Milliyet**, 13 Ekim 1986, s.12; “Tahran İddiasını Sürdürüyor: Kerkük'ü Mahvettik”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 13 Ekim 1986, s.12.

¹⁴⁴¹ “Halefoğlu: “İran'ın Kerkük'e Saldırısını Değerlendireceğiz””, **Milliyet**, 12 Ekim 1986, s.9.

¹⁴⁴² Demirel, **a.g.t.**, s.80.

¹⁴⁴³ “Türk-Irak Petrol Boru Hattı”, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1988, s.13.

¹⁴⁴⁴ Mustafa Çufalı, “21.Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit. İdris Bal), AGAM Yay., Ankara, 2006, s.882.

¹⁴⁴⁵ “Özal Buruk Döndü”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1988, s.8.

ile de birlikte düşünülürken, Türkiye'nin bu iki ülkeye olan ihracatı 1980'de toplam ihracatının %4'ünü oluştururken, 1981'de %16'ya ve 1982'de %25'e çıkmıştı.¹⁴⁴⁶

3.2.3.3. Sığınmacılar Sorunu ve Türkiye'ye Etkisi

Savaşın Türkiye için bir diğer sonucu ise maruz kaldığı göçlerdir. Irak, savaşta İran'a yardımcı oldukları gerekçesiyle Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplarını cezalandırmak üzere Şubat 1988'de başlayıp Eylül 1988'e kadar süren ve Türkçe "Ganimet" anlamına gelen "Enfal Operasyonu"nu düzenlemiştir. Genel kabul gören görüşe göre, Saddam, bu operasyonlarda kimyasal silah kullanmıştı. Özellikle 17 Mart 1988 tarihinde Halepçe'ye yapılan hava saldırısı bu açıdan oldukça önemlidir. Çünkü saldırılarda yaklaşık 5000 kişinin öldüğü belirtilmektedir. Kürtlerin yaşadığı diğer bölgelerle birlikte ölü sayısı 12.000'e çıkıyordu. Ölümlerin, Irak'ın saldırı esnasında kendi halkına karşı kimyasal silah (zehirli gaz) kullanması neticesinde gerçekleştiği ve üstelik gerçekleştirilen saldırılardan en az 40 tanesinde doğrudan kimyasal silah kullanıldığının tespit edilmiş olduğunun belirtilmesi dikkat çekiciydi. Çünkü bu bir savaş suçuuydu.¹⁴⁴⁷

Halepçe Katliamı'nın ardından Saddam iktidarı, kendi halklarına karşı savaşın sonlarında izlediği bu politikayı savaşın bitişinden sonra da devam ettirmiştir. Irak yönetimi, ateşkesin hemen ardından bütün gücüyle Irak'ın kuzeyindeki Kürtlerin üzerine yürümüştür. Bağdat ordusunun 30.000 askerle bölgenin karadan ve havadan denetim altına alınmasını hedefleyen saldırıları Eylül 1988'e kadar devam etmiştir. Buna karşılık Halepçe'deki katliamı yaşayan bölge halkı, Irak kuvvetlerinin harekete geçtiğini öğrenince hemen kaçarak Türkiye ve İran'a sığınmaya başlamışlardır.¹⁴⁴⁸

Türkiye, özellikle savaşın sonlarına doğru yaşanan bu üzücü olaylar nedeniyle, 28 Ağustos 1988 tarihinden itibaren büyük bir sığınmacı akınına maruz kalmıştır. İlk gelenlerin sayısı 16.000 olarak ifade ediliyordu. Göçün geldiği kaynak Irak'ın kuzeydoğusundaki Halepçe çevresiyle Türkiye'nin Irak sınırı yakınları arasındaki bölge idi. Göç edilen alan ise Hakkari ve civarındaki köylerdi.¹⁴⁴⁹

Türkiye'ye yönelik başlayan göç akını, Türkiye'deki yetkili makamları derhal teyakkuza geçirmiştir. 1 Eylül 1988 tarihinde toplanan Bakanlar Toplantısı'nda sığınmacılara ilişkin bilgi veren Başbakan Turgut Özal, çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu

¹⁴⁴⁶ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit. İdris Bal), AGAM Yay., Ankara, 2006, s.709.

¹⁴⁴⁷ Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.157-159.

¹⁴⁴⁸ **A.g.e.**, s.160.

¹⁴⁴⁹ **Aynı Tarihi**, 28 Ağustos 1988, s.106; Muhteşem Kaynak vd., **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)**, Tanmak Yay., Ankara, 1992, s.40.

sığınmacıları barındırmanın insanlık görevi olduğunu bildirmiştir. Özal, “*Türkiye’nin bu insani hareketi, bize sığınanların bir kısmının içeriye kabulü ve onlara kolaylık gösterilmesi, her halde yurt içinde ve özellikle yurt dışında PKK gibi bir terör örgütünü destekleyenlere, bu hususta Türkiye’yi itham edenlere en güzel bir cevaptır*” diyerek, Avrupalı Devletlere gerek sığınmacı yardımlarında biraz daha fedakar olmaları gerekse de PKK’ya verdikleri desteği kesmeleri konusunda üstü kapalı uyarıda bulunmuştur. Aynı şekilde Türkiye’deki muhalif parti mensupları da verdikleri beyanatlarla hükümetin tutumunu desteklediklerini belirtmişlerdir.¹⁴⁵⁰ Buna karşın Irak Büyükelçisi Tarık Abdüljabbar Cevad, “*Türkiye’nin topraklarına kabul ettiği ve koruduğu insanlar suçludur, Teröristtir. Bugün silahlarını teslim ederler, yarın yine dışarıdan silah bulurlar. Ama bu Türkiye’nin kararı*” diyerek Irak’ın tepkisini dile getirmiş ve sığınmacıları geri istemiştir. Beyanatlar, Irak’tan kaçan sığınmacıların Türkiye’ye geçmesine izin verilmesinin Türk-İrak ilişkilerinde diplomatik bir kriz çıktığının işaretleriydi.¹⁴⁵¹

Irak Hükümeti’nin kendi insanlarına karşı takındığı tutum Türk halkı tarafından, İstanbul’daki Irak Konsoloslugu ile Ankara’daki Irak Büyükelçiliği önünde yapılan çeşitli protesto gösterileri ile de kınanmıştır.¹⁴⁵²

Sığınmacılarla ilgili fiili uygulama olarak ilk etapta, bölgede ve geçiş noktalarında geniş güvenlik önlemlerinin alınmıştır. PKK militanlarının sığınmacılar arasına karışarak Türkiye’ye sızabilecekleri ihtimali, güvenliğin artırılmasındaki temel sebepti. Nitekim, göçmenlerden bilhassa 15-45 yaş arası olanlar, silahları alınıp sorguya çekildikten sonra ülkeye kabul ediliyorlardı. Hatta ilk uygulamalarda 11 kişi PKK mensubu olduğu şüphesiyle gözaltına alınmıştı.¹⁴⁵³

Sığınmacılar Ağustos 1988’de Türkiye’ye akın etmeye başladıklarında, sığınma hareketine sahne olan illerin valilikleri tarafından ilk olarak “*Geçici Barınma Merkezleri*” kurulmuş, akabinde Diyarbakır ve Hakkari’de “*Yardım Malzemelerini Teslim Alma ve Sevk Komisyonu*” oluşturulmuştur. Sığınmacıların barınma, yiyecek, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için de Olağanüstü Hal Bölge Vali Yardımcısı Başkanlığı’nda; Diyarbakır İl Defterdarlığı, İl Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü, Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü, İl Özel İdaresi Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskan İl Müdürlüğü ve TEK-Dicle Elektrik Dağıtım

¹⁴⁵⁰ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.16, Yas.Yılı:2, b.18 (27 Ekim 1988), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1989, s.91-92; **Ayn Tarihi**, 1 Eylül 1988, s.115; “*Sığınanlara Geçici İskân*”, **Milliyet**, 2 Eylül 1988, s.1; “*Barzani “Sığınma” İstedî*”, **Hürriyet**, 2 Eylül 1988, s.15.

¹⁴⁵¹ **Ayn Tarihi**, 4 Eylül 1988, s.120; “*“Kürtleri Irak’a Verin”*”, **Milliyet**, 3 Eylül 1988, s.11.

¹⁴⁵² **Ayn Tarihi**, 3 Eylül 1988, s.118; “*Irak Büyükelçiliği Önünde Olay*”, **Hürriyet**, 3 Eylül 1988, s.15; “*“Kürtleri Irak’a Verin”*”, **Milliyet**, 3 Eylül 1988, s.11.

¹⁴⁵³ Fadullah Buluttekin vd., “*Kürtlere Karantina*”, **Milliyet**, 2 Eylül 1988, s.11.

Müessesesi Müdürlüğü'nden ve Bölge Valiliği Personel ve İdari İşler Kısım Amirliği'nden teşekkül eden bir komisyon kurulmuştur. Aynı komisyon Hakkari, Mardin ve Şırnak illerinde de teşkil edilmiştir. Olağanüstü Hal Bölge Valiliği¹⁴⁵⁴ kapsamına giren her bir ilde bu komisyonların altında sorumlu oldukları alanlara özgü yeni alt birimler oluşturmuştur.¹⁴⁵⁵

Sığınmacıların artmaya başladığı dönemde ise, bölgenin çeşitli noktalarında 26 seyyar mutfak kurulmuştur. İlk etapta 100 çadır ile 1500 battaniye gönderilirken, Kızılay da 4 bin çadırı bölgeye sevk etmiştir. Bunların dışında ihtiyaç duyulan çadır ve battaniyelerin de temini için büyük çaba harcanmıştır. Ayrıca Türkiye, sığınmacılar için Fak-Fuk-Fon'dan 3 milyar lira ödenek ayırmış, yerleşmeleri için de 10 ayrı yerde kamp yapılması çalışmalarına başlamıştır.¹⁴⁵⁶ Ardından sığınmacılar, önce 10 ayrı yerde oluşturulan merkezlerde toplanmış, kısa bir süre sonra Diyarbakır merkezde 1, Mardin merkezde 1, Mardin-Silopi'de 1 ve Hakkari-Yüksekova'da 2 olmak üzere toplam 5 Geçici Barınma Merkezi'ne aktarılmışlardır.¹⁴⁵⁷

Bu arada göç akınının dünya kamuoyunda yarattığı olumsuz tepkileri de dikkate alan Irak, Türk Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nüzhet Kandemir'in önerisiyle¹⁴⁵⁸ 6 Eylül 1988'de, 30 gün süreli af ilan ederek ülkesinden kaçanları yurtlarına, yerlerine dönmeye davet etmiştir.¹⁴⁵⁹ Af, aynı zamanda Enfal Operasyonu'nun da sona erdiğini gösteriyordu.¹⁴⁶⁰ Fakat sığınmacılardan bu davete uyan olmamıştır. Irak'ın ilan ettiği af süresi, yine Türkiye'nin isteği üzerine kısa bir süre daha uzatılmış, bu sırada bir kısım Iraklı yurtlarına geri dönmüş, bir kısmı da İran'a geçmiştir.¹⁴⁶¹

Göç akını, 16 giriş noktasından gerçekleşmiş olup, Türkiye'ye 15 Eylül 1988 tarihi

¹⁴⁵⁴ Türkiye'de Olağanüstü Hal Bölge Valiliği; 10.07.1987 tarihli ve 285 sayılı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsamak üzere ihdas edilmiştir (Madde 1). Olağanüstü Hal Bölge Valiliği oluşturulan illerde Olağanüstü Hal Bölge Valisi ihtiyaca göre gerekli teşkilatı kurmaya ve hizmetin gerektirdiği bina, tesis, araç, gereç, personel ve diğer her türlü hizmeti, kamu kurum ve kuruluşlarından sağlamaya yetkilidir. Bu konudaki talepleri ilgili kuruluşlar derhal yerine getirmekle yükümlüdür (Madde 3). Ayrıca 18.05.1990 tarih ve 426 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Olağanüstü Hal Bölge Valiliği sınırlarına Batman ve Şırnak illeri dahil edilmiştir. Bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/10025.html>, (e.t.26.06.2009).

¹⁴⁵⁵ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.34-35.

¹⁴⁵⁶ Atilla Korkmaz, "Sınırdaki Açlık Tehlikesi", **Hürriyet**, 2 Eylül 1988, s.15; Fadullah Buluttekkin vd., "Kürtlere Karantina", **Milliyet**, 2 Eylül 1988, s.11.

¹⁴⁵⁷ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.47; "Kalemler: "Mülteci Sayısı 56 Bin Civarında""", **Milliyet**, 8 Eylül 1988, s.11; Türkiye'nin sığınmacılar için yaptığı çalışmalar konusunda genel bir değerlendirme için bkz. **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.16, Yas.Yılı:2, b.19 (1 Kasım 1988), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1989, s.167-169.

¹⁴⁵⁸ M.Ali Birand, "Irak'a Af Önerisini Büyükelçi Kandemir Göktürdü, Ankara Geri Dönüşten Umutsuz", **Milliyet**, 8 Eylül 1988, s.11.

¹⁴⁵⁹ "Irak'ta Kürtlere Genel Af", **Milliyet**, 7 Eylül 1988, s.12; İhsan Dörtkardeş vd., "Bağdat'tan "Af" Yemi" **Hürriyet**, 7 Eylül 1988, s.16; "Irak'ın "Affi" Sevinç Yarattı", **Milliyet**, 8 Eylül 1988, s.11.

¹⁴⁶⁰ Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.160.

¹⁴⁶¹ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.25.

itibariyle toplam 51.542 kişi sığınmıştı.¹⁴⁶² Bunlardan 31.494'ü daha sonra yurtlarına geri dönerken 20.048'i 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle hala Türkiye'de kalmaktaydı.¹⁴⁶³

Türk ve Dünya basını, birkaç münferit haber dışında, genel olarak Irak'tan göç eden sığınmacıları bütünüyle “Kürtler” olarak dünya kamuoyuna yansıtmışlardır. Ancak bunlar içerisinde sayıları kesin olarak belli olmamakla birlikte Türkmenlerin de bulunduğuna şüphe yoktur. Zira Kürt sığınmacıların verdiği bilgilere göre, Irak kuvvetleri Türkmenlere, Ermenilere ve Yezidilere de aynı soykırımı uygulanmaktaydı.¹⁴⁶⁴ Verilen bir haberde, 1987 yılı Ekim ayı itibariyle Hakkari'nin Biçer mevkiinde varlığı gizli tutulan bir mülteci kampında yaklaşık 1000 Türkmen'in kaldığı belirtiliyordu. Irak'ın Kerkük bölgesinden yola çıkarak, Kürt bölgesini büyük zorluklarla geçen Türkmenler bu kampa yerleştirilmişti. Kamptaki sığınmacıların sözcüleri, Irak'ta Baas iktidarının son zamanlarda Türkler üzerinde kurduğu yoğun baskının kendilerini ülkeden kaçmaya zorladığını söylüyor ve baskıların, Türkmenlerin Arap nüfusuna geçmeye zorlanması, direnenlerin sürgün edilmesi, hapis ve hatta ölümle cezalandırılması şeklinde tecelli ettiğini ifade ediyorlardı.¹⁴⁶⁵ Aylar sonra yapılan bir haberde ise Irak'ta evlerinden ve işlerinden edilerek adeta güneye çöllere sürgün edilen 150 bin Türkmen'in Türkiye'ye gelmek istedikleri bildirilmekteydi.¹⁴⁶⁶

İnsani yardım bağlamında, dünyada başka hiçbir ülkenin yapmayacağı bir fedakarlığı bütün özverisiyle gösteren Türkiye, Temmuz 1991 sonu itibariyle, 1988 sığınmacıları için 83.041.728.372 TL'lik bir harcama yapmıştı. Bu rakamın 7.224.630.368 TL'si 1988 yılına, 28.317.229.375 TL'si 1989 yılına, 28.732.438.017 TL'si 1990 yılına ve 18.767.430.612 TL'si de 1991 yılının ilk 7 ayına aitti. 1988,1989,1990 ve 1991 yıllarının ilgili zaman dilimleri için bir ABD dolarının, sırasıyla 1723.2, 2130.3, 2600.6, ve 4178.2 TL'ye eşit olduğu düşünülürse 1988 yılı sığınmacıları için yapılan toplam harcamanın 32.999.874 dolara eşit olduğu anlaşılır.¹⁴⁶⁷ Bu ise o günün Türkiye için önemli bir meblağ olup, ekonomik alanda büyük

¹⁴⁶² A.g.e., s.40.

¹⁴⁶³ A.g.e., s.25, 87.

¹⁴⁶⁴ Korkmaz, a.g.m., **Hürriyet**, 2 Eylül 1988, s.15.

¹⁴⁶⁵ Yalçın Kitapçı, Yaşar Soycan, “Doğu'da Gizli Kamp”, **Milliyet**, 22 Ekim 1987, s.1,13. Benzer bir haber, tam bir yıl sonra aynı gazete tarafından yapılmıştır. Buna göre Ekim 1988'de 100 kadar Kerküklü Türk aile, Iraklı Kürtlerle birlikte Türkiye'ye sığınmış ve Türkmen aileler, Hakkari'nin Biçer bölgesi yakınlarındaki özel bir kampa yerleştirilmiştir; Yalçın Kitapçı, Yaşar Soycan, “Kerküklü Türkler de Sığınmacı”, **Milliyet**, 5 Ekim 1988, s.1,12. Verilen bilgiler birbirleri ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Haberi yapan gazetecilerin de aynı kişiler olması, iki göç olayın aslında tek göç olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Ancak bu noktada, verilen haberler arasında iki farklılığın bulunması dikkat çekmektedir. İlki, iki haber arasında bir yıllık bir zaman dilimi vardır. Diğeri, Gazetecilerin görüştüğü ve Kamp Sözcüsü olarak belirttikleri ve kendileri ile konuşup bilgi aldıkları Iraklı Türkmenlerin isimleri farklıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde, her iki olay da farklıdır ve birbirinden bağımsızdır. Dolayısıyla daha önce gelen 1000 Türkmen'e bir yıl sonra 100 Türkmen ailenin daha eklendiği düşünülebilir.

¹⁴⁶⁶ “Irak'tan da 150 Bin Türk Gelmek İstiyor”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Temmuz 1989, s.3,10.

¹⁴⁶⁷ Kaynak vd., a.g.e., s.113.

bir kaynak sıkıntısı çekmesine neden olmuştur.

Görüldüğü üzere organize bir şekilde sığınmacılara yardım ve şefkat ellerini uzatan Türkiye, aynı zamanda dünya kamuoyuna ve ilgili kuruluşlara seslenerek bu kişilere gerekli maddi yardımın yapılması ve bir kısmının kendi ülkelerine kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur. Özellikle Batı basınında yer alan, sığınmacıların kötü yaşam koşulları içinde hayatlarını sürdürdükleri yolunda çıkan haberler üzerine Türk Dışişleri Sözcüsü İnal Batu, “[...] Türkiye’nin bu gruplara salt insani mülahazalarla ülkesini geçici olarak açarken kendilerine imkanlarının ötesinde herhangi bir yardımda bulunmayı, hizmet sunmayı, öngörmüş olamayacağı gerçeğini gözden kaçırmaktadırlar. Türkiye’nin mütevazî imkanlarını zorlayarak, elli binden fazla insana sağladığı hizmetlerin çok daha iyisinin aynı insanlara diğer Batı ülkelerince sağlanabilmesi mümkündür. Bu itibarla, bu insanlara tarafımızdan sağlanabilenlerin yetersizliği üstünde duranların, yazılarını, yayınlarını bu noktada kesmeyerek, aynı insanların binlercesine kendi ülkelerinde daha iyi olanaklar sağlayabilecek devletlere, örneğin kendi hükümetlerine gerekli çağrıda bulunmaları [...]”¹⁴⁶⁸ çok daha makbul olacaktır beyanatında bulunarak, Türkiye’yi eleştiren kalemlere cevap vermiştir. Başbakan Turgut Özal da, “Ben şimdi Batı’nın demokratik ülkelerine sesleniyorum. Acaba insan haklarına çok saygılı olan ülkeler bu insanların yarısını kendi ülkelerine belirli kotalar içinde alırlar mı? Eğer onlar yarısını alırlarsa, biz de diğer yarısını en iyi şekilde yerleştiririz”¹⁴⁶⁹ diyerek, Batı dünyasını insan haklarına saygılı ve yardımcı olmaya ve göreve çağırmıştır. Ancak Batılı ülkeler, Iraklı sığınmacılardan sadece 1.018 kadarını ülkelerine kabul etmişlerdi. Türkiye’nin istediği maddi katkı yerine de sembolik yardımlar yapmışlardı.¹⁴⁷⁰

Görüldüğü üzere Avrupalı devletler, Türkiye’nin sığınmacılar karşısındaki seferberliğini ve imkanlarının üzerindeki yardımlarını görmezden gelmekle kalmamışlar, aynı zamanda Türkiye’ye sert eleştiriler yöneltmişlerdir. Ancak her fırsatta insan haklarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan çekinmeyen Avrupalı devletlerin sığınmacılara karşı bu hususu göz ardı ettikleri görülmüş, yaptıkları yardımlar ise Türkiye’ninki ile ölçülemeyecek derecede sembolik kalmıştır.

3.2.4. Savaş Sırasında Türkmenlerin Durumu ve Türkiye

Sekiz yıl sürecek olan savaşın ilk günlerinden itibaren Türkmenlerin en ön saflarda savaşa iştirak ettikleri görülmektedir. Askere alınan on binlerce Türkmen, Irak ordusu içinde büyük

¹⁴⁶⁸ “Avrupa’ya Sert Yanıt”, *Milliyet*, 16 Eylül 1988, s.8.

¹⁴⁶⁹ “Özal-Barzani Çok Yaşa”, *Milliyet*, 17 Eylül 1988, s.1,7.

¹⁴⁷⁰ Kaynak vd., *a.g.e.*, s.25.

fedakarlıklarla vatan topraklarının korunması amacıyla mücadele vermiştir. Öyle ki cepheye giden Türk gazetecileri, hareketin başlangıcında sınırı aşmış, İran topraklarında ilerleyen kuvvetlerin çoğunluğunu Kerküklü Türkmenlerin oluşturduğuna şahit olmuşlardır. Irak ordusunun ele geçirdiği İran topraklarındaki 25 nüfuslu Mehran şehrine giderek, buradaki Türkmen askerlerle röportaj yapan gazetecilere Türkmen bir onbaşı verdiği beyanatta; “*Ekmeğini yediğimiz devletin silahlı kuvvetlerinde ön saflarında çarpışıyoruz. Biz hiçbir zaman hain ve nankör olmadık. Ne var ki, mevcudiyetimizin de inkar edilmemesi lazımdır. Biz varız. O kadar varız ki, şimdi Irak topraklarına kattığımız Mehran’dayız*” diyordu.¹⁴⁷¹ Bir başka gazeteci, bu kez savaşın altıncı yılında, 1986’da, Basra’nın Fao bölgesine gittiğinde yine karşısına savaşan Kerküklü Türkmen askerler çıkmıştır.¹⁴⁷²

Türkmenlerin savaş başlar başlamaz ve hatta ortalarında dahi en ön saflarda yer alarak Irak için savaşması bazı çelişkiler doğurduğundan akıllarda farklı soru işaretleri uyandırmıştır. Irak yönetimi, ülke güvenliğini bu kadar derinden etkileyen bir savaşa Türkmenleri en öne saflarda göndermekle, onlara güvendiğini mi gösteriyordu? Eğer ki öyleyse, o zaman neden Türkmenler devlete bağlılıklarından şüphe edildikleri veya ülke güvenliğini tehlikeye soktukları gerekçesiyle sürekli idamlara baskılara maruz kalmışlardır? Diğer yönden bakılacak olursa o zaman da şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır. Irak yönetimi Türkmenlere güven beslememekteyse, ülke güvenliğini derinden ilgilendiren böylesi bir savaşta neden Türkmenleri en ön saflara yerleştirmiştir? Arap milliyetçiliğini benimsemiş bir Baas yönetiminin Arap unsurlara güvenerek önce Arapları sevketmesi gerekmez miydi?

Bu noktada, akla Saddam iktidarının Türkmenlere uyguladığı baskılara Türkmenleri savaşa göndermek suretiyle devam ettiği düşüncesi gelmektedir. Zira, savaşta, Türk’ün Türk’e karşı savaştığı, İran ve Irak’ın esir kamplarında toplanan esirlerin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bildiriliyordu.¹⁴⁷³ 13 Mart 1991 tarihli bir haberde, yani Irak-İran Savaşı’nın üstünden üç yıl geçtikten sonra dahi, savaşta esir edilerek İran’a götürülmüş olan 2200 civarındaki Türkmen askerinin hala teslim edilmediği bildiriliyordu.¹⁴⁷⁴ Bu durum, Saddam’ın, İran ile yaptığı sekiz yıllık savaşın sürdüğü zamanlarda dahi Türkmenlere karşı uyguladığı politikadan vazgeçmek niyetinde olmadığını göstermekteydi. Türkmenler bir yandan savaşa gönderilirken, diğer yandan da şimdiye kadar uygulanan baskılara tüm hızıyla devam edilecek ve aşağıda da görüleceği üzere, Türkmen yerleşim bölgelerinde bazı

¹⁴⁷¹ Kenan Akın, “*Irak Kuvvetlerinin Vurucu Gücü Kerküklü Türkler*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 2 Ekim 1989, s.1,12.

¹⁴⁷² Zeynep Kakinç, “*Kadın Gözüyle Savaşan Irak (3)*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1986, s.7.

¹⁴⁷³ Salih Güney, “*İran-İrak Savaşının Bir Başka Yüzü! ‘Türk Türk’e Karşı Savaşırılıyor’*”, **Türkiye**, 7 Kasım 1986, s.3.

¹⁴⁷⁴ Nilüfer Yalçın, “*Türkmenler de Ankara’dan Destek Arıyor*”, **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15.

oynamalara gidilecektir.

Verilen bilgilerin ve söz konusu haberin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, Kasım 1986'da, Irak Basın Müsteşarı Vefik Yunus Muhammed, konuya ilişkin yeni bir açıklama yaparak; Irak'ta din, dil, mezhep ve ırk ayrımı yapılmadığını, Arap, Kürt, Türkmen veya başka bir millettense tüm Irak yurttaşlarının devlet katında bütün haklarda eşit ve kardeş olduklarını bildirmiştir. Yazılan haberin üzüntü ile karşılandığını bildiren Muhammed, Irak'ta Türkmen Kültür Müdürlüğü'nün bulunduğundan, Türkmençe gazete, dergi ve kitapların yayımlandığından, Türkmençe radyo-televizyon yayını yapıldığından bahsederek, Türkmenlerin sahip olduğu hakları ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁴⁷⁵

Basın Müsteşarı'nın yaptığı açıklamalar haklı gibi görünmektedir ve Irak Hükümeti'ne bu konuda haksızlık yapıldığı izlenimi doğurmaktadır. Oysa müsteşarın ayrıntıya girmediği hususlarda bazı bilgilerin verilmesi, söz konusu açıklamaların gerçek boyutunu ortaya çıkaracaktır. Şöyle ki, Türkmen Kültür Müdürlüğü'nde Irak'taki Türkmen toplumunun ancak %5'ini temsil eden ve "ilerici" grup adı verilen Baas yanlısı kişiler görev yapmaktadır. Bu noktada müdürlüğün Türkmen toplumunun tamamını temsil ettiği söylenemez. Diğer yandan Türkmençe gazeteden kasıt, 18 Haziran 1970 tarihinde yayınlamaya başlanan "Yurt" adlı haftalık gazetedir. Arap harfleriyle Türkmençe yayınlanan gazetede çıkacak yazı ve haberler, Saddam yönetiminin denetiminde hazırlanıyordu ve yine bu grup tarafından çıkarılmaktaydı. Gazetenin her sayısında manşette mutlaka bir Saddam portresi bulunmak zorundaydı. "Gerici" kesim olarak belirtilen ve Türkmenlerin %95'ini temsil ettiği belirtilen Türkmen Kardeşlik Ocağı ise, yönetim kadrosunun tasfiye edilip Baas yanlıların idaresine geçmeden önce 1961 yılından itibaren Kardeşlik Dergisi'ni çıkarmaktaydı. Türkmenlerin takip ettiği ve Türkmen edebiyatı ve kültürü ile ilgili yayın yapan dergi aslında bu idi. Ancak 1970'li yıllarda önce Latin harfleri ile basılmasına yasak getirilmiş ardından da tamamen yayından kaldırılmıştır. Saddam yönetiminin denetimi altında bulunan Türkmençe radyo ve televizyon yayınlarında ise sürekli Baas rejimi propagandası yapılmakta, Türkmen kültürüne ilişkin yayınlara yer verilmemekteydi.¹⁴⁷⁶ Dikkat çekilmesi gereken bir başka husus ise Basın Müsteşarı'nın Türkmençe (Türkçe) eğitimden hiç bahsetmemiş olmasıdır. Türkmençe eğitim hakkı 1970 yılında tanınmasına karşın zamanla tekrar yasaklanma yoluna gidilmiş ve 1980'li yıllara gelene kadar büsbütün ortadan kalkmıştır.

Diğer taraftan savaşta görev almak istemeyen Türkmenlerin İran'a casusluk ve yataklık yapmakla suçlandıkları ve çeşitli şekillerde cezalandırıldıkları görülecektir. Zira, savaş

¹⁴⁷⁵ Ahmet Sağırılı, "Irak Basın Müsteşarının Açıklaması ve Irak Türkleri", **Türkiye**, 23 Kasım 1986, s.9.

¹⁴⁷⁶ Sağırılı, a.g.m., **Türkiye**, 23 Kasım 1986, s.9; Ali Haydar Yurtsever, "Irak'ın Yeni Yüzü (4)", **Milliyet**, 1 Mart 1992, s.14.

zamanında idam için sadece iki şahidin casusluk suçlamasında bulunması yeterliydi.¹⁴⁷⁷ Bu tür sebeplerden ötürü 1981’de on bir, 1982’de iki Türkmen ileri geleni, Saddam iktidarı tarafından idam edilmiştir.¹⁴⁷⁸

Buna karşın Irak-İran Savaşı’nın başladığı günlerde, Irak ve İran’daki Türk Büyükelçilik görevlileri, Türk vatandaşlarının savaştan etkilenmediği ve durumlarının iyi olduğunu kamuoyuna açıklanmışlardı.¹⁴⁷⁹ Petrol bölgesi olan Kerkük ve Musul sürekli İran tarafından bombalanmasına karşın ilk aylarda Türkmenlerden hayatını kaybeden olmamıştı. Bilakis, resmi kayıtlara göre Irak’ta çalışan 2.300 dolayındaki Türk işçinin dahi büyük bir kısmı henüz Türkiye’ye dönmemiş, çoğu Irak’ta kalarak çalışmaya devam etmiştir.¹⁴⁸⁰

Diğer taraftan, 1981’den itibaren Irak’ın genelinde planlı bir şekilde nüfus oynamalarına ve il, ilçe, köy idari sınırlarında değişimlere gidilmeye başlanmıştır. 28073/m 13 çıkış nolu Gizli Telgraf 8/1981’de Süleymaniye Vilayeti Emniyet Müdürü Nakibu’l-Emin konuya ilişkin olarak; çeşitli etnik unsurların (Araplar-Kürtler-Türkmenler) yaşadıkları şehir ve kasabalarda yükümlülüklerin gerektirdiği eksiksiz idari düzenlemeleri yapmak zorunludur, bu bölgelerdeki Arap varlığını güçlendirmek için diğer etnik varlıkları belirsizleştirmeniz ve Arap varlığını güçlendirmeye ilişkin önerilerinizi bildirmeniz gerekir, Arap unsurlarının güçlendirilmesi ve yerleşik hale gelmesi için ne gibi ayrıcalıkların tanınması gerektiğine ilişkin önerileriniz de beklenmektedir, diyordu.¹⁴⁸¹ Saddam’ın göç ve nüfus hareketleri politikalarının başlangıç uygulamaları hakkında bilgi veren bu belgeyi, Devrim Komuta Meclisi Genel Sekreteri Tarık Hamad Abdullah’ın 1718/1/110 sayı ve 14 Mart 1981 tarihli belgesi de teyit etmektedir. Arsa dağıtımı ile ilgili olan yazıda; özerk yönetim bölgesinde çalışan genel güvenlik müdürlüğü mensuplarına doğum yerlerinde olduğu gibi özerk yönetim bölgesinde de ev yapmak için arsa tahsis edilmesinin uygun görüldüğü belirtilmekteydi. Ancak ilginç olan, aynı hususun Temim vilayetinde yani Kerkük’te çalışan güvenlik görevlileri için de geçerli olduğunun bildirilmesinden sonra bu hakkın sadece Araplara tanınan bir ayrıcalık olduğunu belirtecek şekilde “*adı geçen vilayete yerleştirilen Araplara tanınan imtiyazlar dâhilinde geçerlidir*” denilmesiydi.¹⁴⁸² Araplara arsa tahsisini öngören benzer bir uygulamanın, Devrim Komuta Meclisi Genel Sekreter Vekili Halid Abdulmunim Reşid’in 3937/8/42 sayı ve 26 Temmuz 1982 tarihli yazısı ile hayat buldurulmaya çalışıldığı

¹⁴⁷⁷ Yılmaz Çetiner, “*Türklere Zulüm*”, **Milliyet**, 23 Şubat 1987, s.9.

¹⁴⁷⁸ Demirel, **a.g.t.**, s.88; Şimşir, **Türk-İrak ilişkilerinde...**, s.196-197.

¹⁴⁷⁹ “*Irak Ordusu Dün İran’ı İşgal Etmeye Başladı*”, **Son Havadis**, 24 Eylül 1980, s.6; Özer Yelçe, “*Şavaş Şimdilik Türkleri Etkilemedi*”, **Milliyet**, 2 Ekim 1980, s.3.

¹⁴⁸⁰ Yelçe, **a.g.m.**, **Milliyet**, 2 Ekim 1980, s.3.

¹⁴⁸¹ Şoriş Hacı, **Kerkük’ün Araplaştırılması, 80 Belgede Araplaştırma Politikası**, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayıncılık, İstanbul, 2006, Belge No:5, s.202-203.

¹⁴⁸² **A.g.e.**, Belge No:25, s.226.

görülmektedir. Buna göre; İç güvenlik kuvvetlerine mensup olup Hanekin, Kavi, Mendeli, Tuzhumatu ilçelerinde ve Kerkük'te ve Karaköprü nahiyesinde iskan edilmek istenen “*Arap kökenli kişilerin*” 10/14/3519-13 Mayıs 1978 tarihli yazınızda açıklanan doğrum yeri şartlarından sayılması hususunda muvafakat sağlanmıştır, bu hususta gerekenin yapılması rica olunur, denilmekteydi.¹⁴⁸³

Kuzey Tanzim Bürosu Sekreteri Sadi Mehdi Salih'in 27 Mayıs 1985'te Kuzey İşleri Komisyonu Sekreterliği'ne gönderdiği 3848 sayılı yazıda ise Kerkük'e yerleşmek isteyen Araplara 10 bin dinar para yardımıyla birlikte arsa tahsisinin sürdürülmesiyle ilgili aynı yılın Nisan ayında gönderilen yazısına istinaden Kerkük Valiliği ile Kerkük şubesi liderliği tarafından bir komisyonun oluşturulduğu bildirilmekteydi.¹⁴⁸⁴ Bu yazıya atıfta bulunan ve “*Kerkük'te İskan*” konusuyla gönderilen bir başka belgede ise, oluşturulan komisyonun yaptığı araştırmalar ile tavsiyeler yer almaktadır. Oldukça ayrıntılı hazırlanan 1985 yılına ait belgedeki başlıca hususlar şöyle sıralanmıştır; 1- Kerkük'te iskan kararının uygulanması konusunda karşılaşılan ve sıralanan olumsuzluklardan bazıları şöyledir; c) Bazı aileler arsa edinmelerine ve tahsisat da almalarına karşın hala evlerini yapmadıkları için vilayeti terk etmek durumunda kalmışlardır¹⁴⁸⁵, d) Bazı aileler arsa temin etmiş olmalarına rağmen tahsisat alamadıkları için vilayetten ayrılmışlardır, e) Kerkük'e kaydırılan vatandaşlara büyük arsaların dağıtılmış olması bölge halkında hoşnutsuzluk yarattığı için kararın uygulanmasını sekteye uğratmaktadır; 3- Eksiksiz bir çalışma için geniş çaplı bir araştırma yapılmalıdır. Özellikle özel çalışma grupları oluşturularak bu vatandaşların (Kerkük'ün) vilayetin merkezine veya çevresine dağıtılmalarının keyfiyeti tespit edilmelidir. Bundan sonra emniyet kuvvetlerine ait birimler ve sosyalist birlikler devreye girmelidir; 4- Kerkük Valisi'nin çabasıyla devrim komuta meclisinden karar çıkarılması önerilmelidir, ki bazı vatandaşlar Temim vilayetinin (Kerkük) merkezine yerleştirilebilsinler. Komisyon tarafından kabulünden sonra da bu kararın uygulanması zorunlu kanun haline getirilmesi şarttır; 5- Vatandaşların Temim Vilayetine (Kerkük) nakli için tahsis edilecek özel bir fonun düzenlenmesi.¹⁴⁸⁶ Daha pek çok farklı niteliklerde hükmün yer aldığı belgede, bahsi geçen ve yerleştirilmek istenen vatandaşların Araplar olduğu da unutulmamalıdır.

1986 yılında ise, Türkmenlere karşı uygulanan baskıları protesto eden ve bu baskılara karşı yasal yollardan mücadele veren 4 Türkmen hukukçu idam edilmiştir. Türkmenler, 1986

¹⁴⁸³ A.g.e., Belge No:27, s.232.

¹⁴⁸⁴ A.g.e., Belge No:23, s.223-224.

¹⁴⁸⁵ Alınan kararlara göre, Araplar, kendilerine arazi ve tahsisat verilmesinden sonraki 10 gün içinde yerleştirilecekleri bölgelerde evlerini yapmaya başlamalıdır. Aksi takdirde yerleştirilecekleri bölgeden çıkarılmaları gerekmektedir.

¹⁴⁸⁶ Hacı, a.g.e., Belge No:26, s.227-230.

yılıının ilk aylarında Irak güvenlik güçlerinin Kerkük'teki Türkmen evlerine ani baskınlar yapıp, kanuna uygunsuz aramalarda bulunmalarına itiraz ettikleri için bu cezaya maruz kalmışlardı ve isimleri; Hasan Necda (Necla), Neşat Muhammed, Ali Bisar ve Ali Ekber olarak verilmekteydi. İdam cezalarının infaz edilmesinden hemen sonra ise aralarında 5 doktorun da bulunduğu 20 kişi, “*Türk casusu*” oldukları gerekçesiyle 20’şer yıl hapis cezasına mahkum edilmişlerdir.¹⁴⁸⁷ Irak’ta yaşanan bu tarz olaylar nedeniyle harekete geçen Ankara’daki Türkmenler, “*Irakla ilişkilere hep ticaret ve ekonomi açısından bakıldığını görüyoruz*” demek suretiyle, Türkiye’nin adeta Türkmenlerle hiç ilgilenmediğini belirtmek istemişlerdir. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise kendilerinin bu konuda hiçbir bilgilerinin bulunmadığını söyleyerek, Türkmenleri haklı çıkarmışlardır.¹⁴⁸⁸ Buna karşın TBMM’de konuya dikkat çeken Hatay Milletvekili Murat Sökmenoğlu, 25 Nisan 1986’da Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu’na yönelttiği sözlü soru önergesinde, Türkmenlere reva görülen muameleler konusunda, bu arada idam edilen dört Türkmen hukukçunun hangi suçtan idam edildiği ve Türk Hükümeti’nin Irak Hükümeti nezdinde ne gibi girişimlerde bulunduğu hususlarında bilgi verilmesini istemiştir. Sökmenoğlu, soru önergesinde ayrıca Irak’ta devlet dairelerinde, okullarda, kamuya açık alanlarda Türkçe konuşmanın yasak olduğu, il, ilçe, ve köylerin Türkçe adlarının değiştirildiği, Türkçe kitap bulundurmanın yasak olduğu haberlerinin doğru olup olmadığını sormuştur.¹⁴⁸⁹

Türkiye’den yükselen sesler, bilhassa basında çıkan haberler üzerine Ankara’daki Irak Basın Müsteşarı Vefik Yunus Muhammed, dört maddelik bir tekzip yazısı yayınlamıştır. Buna göre;

1- Haber gerçektir.

2- Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler sağlam ve pekişmiştir. Bazı ırkçı unsurların Irak’ın içişlerine karışma girişimleri eskidir, fakat başarısızdır. İddialar, Irak halkının bütün azınlıklarıyla birlik içerisinde olması gerçeği ile bağdaşmaz.

3- Bu yapay olay üzerine demeç verenler, İran rejiminden kaynaklanan iddialardan etkilenmişlerdir. Gerçekleri araştırmalarını diliyoruz.

4- Bununla birlikte Irak’ta Türkler yoktur. Fakat Irak’ta Iraklı Türkmen vatandaşlar vardır. Irak’ta Araplar, Kürtler ve Türkmenlerin bir farkı yoktur. Hepsi yasalar önünde eşittirler.¹⁴⁹⁰

¹⁴⁸⁷ Doğan Sümer, “*Irak, 4 Türk’ü İdam Etti*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 19 Nisan 1986, s.1,8; Doğan Sümer, “*Baas Rejimi Bulgarlaştı, Kerkük’te Zulüm Artıyor*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 25 Nisan 1986, s.1,9.

¹⁴⁸⁸ “*Kerkük’teki Zulüm Tepki Yarattı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 20 Nisan 1986, s.8.

¹⁴⁸⁹ **T.B.M.M. TD.**, d.17, c.28, Yas.Yılı:3, b.98 (29 Nisan 1986), TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s.167-168; “*Kerkük Dramı Meclis’e Geldi*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 27 Nisan 1986, s.1,9.

¹⁴⁹⁰ “*Irak Basın Müsteşarı Yalanlıyor*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 25 Nisan 1986, s.1.

Balıkesir Milletvekili İsmail Dayı ise Irak'taki Türkmenlere karşı işlenen cinayetler ve kötü muameleler konusunda TBMM'nin 6 Mayıs 1986 tarihli oturumunda gündem dışı söz alarak milletvekillerine bilgi, Irak Basın Müsteşarı'nın açıklamasına da Meclis kürsüsünden cevap vermiştir. Sözlerine, basından edinilen bilgilere göre, sayıları bir buçuk milyon civarında olan ve Irak Devleti'ne sadık birer vatandaş olarak vergi vermek, askerlik yapmak gibi her türlü vazifelerini yerine getiren Türkmenlerin Iraklı yetkililer tarafından bitmez tükenmez baskılara maruz kaldığını söyleyerek başlayan Dayı, konuşmasının devamında şöyle demiştir; *“Günümüzün konusu şudur: Irak'ta, ne hikmetse komşuluğunu, tarihi yakınlığımızı, kendisinin bugün var olmasını geçmişte 600 yıllık Osmanlı-Türk Devleti'ne borçlu olduğunu unutmuş BAAS'çıların iktidara gelmesiyle, Türklere inanılmaz baskılar uygulanmaya başlanmıştır. İleri gelen Türkler, yetmiş kadro; albay, yarbay, avukat, doktor ve diğer entellektüel Türkler maalesef, 1980'li yıllarda olduğu gibi, geçen nisan ayında idam edilen dört değerli kardeşimizi kaybetmişlerdir. 1980 yılında Albay Abdullah Abdurrahman, Yarbay Halit Sait, Doktor Nejat Koçak, Adil Şerif, Öğretmen Mehmet Korkmaz ve sayısını bilemediğimiz Türk kardeşlerimizi neyle suçladıklarına, nasıl yargıladıklarına, neden idam ettiklerine dair elimizde yeterli bilgi yoktur. Şu anda Türkiye'deki Kerküklüler Derneği Başkanı Sayın Doktor Nef'i Demirci'nin yakını olan Doktor Rıza Demirci de yıllardır kayıplar arasındadır. En sonunda da 25 Nisan 1986 tarihli basınımızdan öğreniyoruz ki, Hasan Necla, Nejat Muhammed, Ali Bisar ve Ali Ekber isimli Türk soydaşlarımız da maalesef idam edilmişlerdir. Bir yanda Yunan'ın zulmü, bir yanda Bulgar'ın zulmü; fakat komşumuz Müslüman Irak'tan gelen bu sesler ve olaylar bizi son derece yaralamaktadır.”* Ardından, Irak Basın Müsteşarı'nın basında yer alan tezkibine yer vererek, *“Irak'ta Türkler yoktur; fakat Iraklı Türkmen vatandaşlar vardır. Irak'ta Araplar, Kürtler ve Türkmenlerin bir farkı yoktur; hepsi yasalar önünde eşittirler”* beyanatının trajikomikliğine dikkat çekmiş ve buna *“Türkmen, Türk'ün özüdür, kendisidir”* demek suretiyle cevap vermiştir. Aynı zamanda *“Türkmen vardır, Türk yoktur”* sözlerinin, Irak'taki bir buçuk milyon soydaşın inkarından başka bir şey olmadığını belirten Dayı, Irak'tan bir daha bu tarz hataların tekrarlanmamasını ve Türkmenlere uygulanan baskılara son verilmesini istemiştir.¹⁴⁹¹

Hatay Milletvekili Murat Sökmenoğlu'nun 25 Nisan'da vermiş olduğu sözlü soru önergesine Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu değil ama Devlet Bakanı Abdullah Tenekeci'nin 2 Eylül 1986 tarihinde cevap verdiği görülmektedir. Tekenece, Irak'taki Türkmenlere baskı yapıldığına dair basında çıkan haberlerin doğruluk derecesinin tespiti amacıyla zamanında gerekli araştırmaların yapıldığını, ancak söz konusu haberleri doğrular nitelikte herhangi bir

¹⁴⁹¹ **T.B.M.M. TD.**, d.17, c.28, Yas.Yılı:3, b.101 (6 Mayıs 1986), TBMM Basımevi, Ankara, 1986, s.329-330.

bilgi ve bulguya rastlanmadığını ifade etmiştir. Devamında, alınan bilgilerden ve Irak'taki Türk temsilciliklerinin yaptığı gözlemlerden, Kerkük'te kamuya açık alanlarda Türkçe konuşmanın yasaklandığı; Türkmen çocuklarına zorla Arap isimleri verildiği; il, ilçe ve köylerin Türkçe isimlerinin değiştirildiği; Türkçe kitap ve diğer yayınları buldurmanın yasaklandığı gibi iddiaları doğrulayıcı bir bilginin kendilerine ulaşmadığını belirtilmiştir. Aksine Bakan Tenekeci, 1970 yılında tanınan haklar çerçevesinde Türkmenlerin meskun olduğu bölgelerdeki ilkokullarda Türkçe (Türkmence) okutulduğunu, bu okullarda Türkçe hazırlanmış eğitim malzemelerinin mevcut olduğunu, Irak Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk Dili üzerine incelemeler yapan bir dairenin bulunduğunu, biri haftalık diğeri aylık olmak üzere iki Türkçe derginin düzenli olarak çıkarıldığını ve Kerkük Radyo ve Televizyonu'nda Türkçe (Türkmence) yayın yapıldığını ileri sürmüştür. Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki Türklerle yakından ilgilendiğini söyleyen Tenekeci, ilaveten, Irak Hükümeti'nin Türkmenlerin varlığını kabul ettiğini ve onların kültür ve geleneklerini muhafaza etmelerine engel olmadığını bildirmiştir.¹⁴⁹² Tenekeci'nin beyanatı, 1970 yılından bu yana Türkmenlere yapılan baskıların tamamını yalanlar niteliktedir. Aynı zamanda, daha önce bahsedilen ve yine Türkmenlere ilişkin basında çıkacak haberler üzerine Kasım 1986'de bir başka tekzip yazısı yayınlamak olan Irak Basın Müsteşarı'nın sözlerine büyük oranda benzerlik göstermektedir. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki, Türkmen yerleşim bölgelerinin çoğunun isimi Arapça adlarla değiştirilmiştir. Bu husus, gerek ortaya konan belgelerle gerekse bu konuya ilişkin kaleme alınmış tüm eser ve basında çıkan haberlerle sabittir. Türkmence eğitim bahsi de benzer biçimde ve şüphe götürmez derecede 1971 yılından itibaren uygulanan kısıtlamalar ve baskılar nedeniyle kaldırılmıştı. Bu arada Türkmence gazete ve derginin Baas yanlısı olup, Türkmen toplumunun çoğunluğundan ziyade çok cüzi bir kısmını temsil eden ilerici grup tarafından çıkarıldığını ve radyo-televizyondaki Türkmence yayınların yeterli olmayıp, devamlı surette Baas propagandası yapılan bir araç şeklinde kullanıldığı ifade edilmelidir. Ayrıca, daha önceki anayasalarda olduğu gibi yürürlükte bulunan 16 Temmuz 1970 Anayasası'nda da Türkmenlerin isimleri zikredilmemiştir. Yani sözlü tanıma beyanatlarının dışında Türkmenlerin anayasada yer almak suretiyle resmen tanınması söz konusu değildir.

Sökmenoğlu, vermiş olduğu soru önergesinin bir benzerini İran ve Barzani kuvvetlerinin Kerkük'e saldırmasının ardından ve Kerkük ile ilgili İran'ın verdiği beyanatlar üzerine, Meclis'e sunmuştur. “*Türkiye'nin dış politikasındaki suskunluk değişmeyecek midir?*” sorusunu yönelten Sökmenoğlu, ayrıca Türkmenlerin bulunduğu Kerkük üzerindeki spekülasyonların daha ne kadar süreceğini ve Türkiye'nin suskunluğundan cesaret alan bazı

¹⁴⁹² **T.B.M.M. TD.**, d.17, c.31, Yas.Yılı:4, b.2 (2 Eylül 1986), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1987, s.116-117.

kesimlerin yapmış oldukları açıklamalar karşısında hükümetin ne gibi tedbirler aldığını sormaktaydı.¹⁴⁹³

Türkmen hukukçuların idamı ve onlarca insanın tutuklanmasından sonra göç ettirme eylemlerine hız kesmeden devam edilmişti. Türkmenlerin Anadolu ile tarihi ve coğrafi bağlarını koparmak isteyen Irak Hükümeti, Kerkük ve çevresinin Araplaştırılmasına yönelik faaliyetlerini 1 Kasım 1986'da Saddam Hüseyin'in imzası ile yürürlüğe giren kararname uyarınca hızlandırılmıştı. Kararnameye göre, 1987 yılının ilk ayından itibaren çok sayıda Türkmen'in yine güney bölgelerine nakledilmesi, ayrıca Kerkük'ün 35-40 km.lik çevresindeki bütün köy ve kasabaların boşaltılması öngörülmüştü. Aynı kararname uyarınca, Kerkük'e bağlı ilçe ve bucaklarda Araplara arsa tahsis işlemleri hızla devam ederken, diğer yandan da güney illeri ile Musul'dan gelecek Arapların yerleştirilmesi için gerekli hazırlıkların tamamlandığı öğrenilmişti. Ayrıca sadece 1986 yılı içinde Kerkük ve civarına yerleştirilen Arap nüfusunun 70 bin civarında olduğu belirtiliyordu.¹⁴⁹⁴

17 Kasım 1986 tarihinde ise 840 sayılı karar alınmıştır. Karar ile Irak Anayasası'nın 42. maddesinin "A" bendine göre, 225. maddede şu değişiklikler yapılmıştır; 1- Her kimse, Cumhurbaşkanı, Devrim Komuta Konseyi üyeleri, Baas Partisi üyeleri ve hükümet erkanını açıkça tenkit ederse ve hakaret özelliği taşıyan sözler sarfederse, müebbet hapis cezası ile cezalandırılacak, bütün menkul ve gayrimenkul malları alıkonacaktır. 2- Irak Silahlı Kuvvetleri veya resmi dairelerde çalışanlara karşı hakaret edilirse, 7 yıl hapis cezasına çarptırılacaktır.¹⁴⁹⁵ Alınan bu karar, şüphesiz Irak'taki toplumları derinden etkileyecektir. Şöyle ki, kanunun çıkış tarihinden itibaren hükümete ve devlet idaresine ilişkin her türlü eleştiriler en sert şekliyle cezalandırılacaktır. Bunun sürekli baskı altında tutulan Türkmenleri de fazlasıyla etkileyeceği açıktır. Yapılan baskılar karşısında duygu ve düşüncelerine hakim olamayıp, sinirlerine yenik düşen Iraklılar, yetkililere yöneltecekleri en ufak bir eleştiri karşısında çeşitli suçlamalarla veya yaptırımlarla karşılaşabileceklerdir. Ayrıca yönetim birimleri ile Irak güvenlik görevlilerinin, kendilerine söylenen her türlü düşünceyi veya fikirleri nasıl yorumlayacakları da bu noktada önem taşımaktadır. Çünkü en basit haliyle söylenen bir düşünce, farklı yönler çekilip, farklı şekillerde değerlendirilerek, bu sözleri sarfedenlerin ağır cezalara maruz kalmalarına neden olabilirdi.

Irak-İran Savaşı'nın bitmeye yüz tuttuğu zamanlarda dahi Saddam yönetiminin Kerkük üzerindeki iskan politikası, dolayısıyla Türkmenleri bölgede azınlığa düşürüp eritme

¹⁴⁹³ "İran'la Irak Arasında Kerkük Tartışması", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 7 Kasım 1986, s.12.

¹⁴⁹⁴ Doğan Sümer, "Soydaşlarımız Zor Durumda, Kerkük Araplaştırılıyor", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 8 Aralık 1986, s.8.

¹⁴⁹⁵ M.Necati Özfatura, "Iraklı Türklerin Dramı", **Türkiye**, 9 Haziran 1991, s.6.

mücadelesi sona ermemiştir. 650 sayılı ve 19 Haziran 1987 tarihli yazıda; Parti bölgesel lideri üyesi/kuzey düzenlemesi bürosu sekreterinin 11 Nisan 1987 tarihli direktifleri doğrultusunda Arap vatandaşların vilayetlerde iskana tabi tutulmalarının kararlaştırıldığı, ancak bunun, nüfus kayıtlarının Temim Vilayeti'ne (Kerkük'e) nakledilmesi suretiyle gerçekleştirileceği ve bunlara kararlaştırılmış imtiyazların (bedelsiz arsa, mali yardım) sağlanması için gerekenin yapılması isteniliyordu.¹⁴⁹⁶ Revanduz Parti Liderliği Sekreterliği'nin gönderdiği 637/59 sayılı ve 11 Mayıs 1988 tarihli yazının; Erbil vilayeti sınırları içindeki Arap aileleri, Temim Vilayeti (Kerkük) sınırları içine ikamet etme kapsamına alındıklarını tebliğ etmeniz uygun görülmüştür¹⁴⁹⁷, demesi de tespitimizin haklılığını ortaya koymaktadır. Belgelerden de anlaşılacağı üzere, Araplar, her türlü kolaylık sağlanarak Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerine yerleştirilmeye çalışılmaktaydı. Dolayısıyla, Kerkük'teki ezici Türkmen nüfus oranı, göç ettirilen Araplar yoluyla düşürülmek hatta en asgari seviyelere çekilmek isteniyordu.

Araplar Kerkük bölgesine nakledilmeye çalışılırken, aynı doğrultuda Türkmenlerin de yaşadıkları bölgelerden çeşitli şekillerde ülkenin orta veya güney kesimlerine göç ettirilmesi için uğraş verildiği anlaşılmaktadır. Türkmenlerin, Irak'ın orta ve güney bölgelerine gönderilmesine ilişkin, Irak Devrim Komuta Konseyi'nin Kuzey İşleri Komisyonu Sekreteri Velid Mahmud'un 2536/2 sayılı ve 6 Eylül 1981 tarihli yazısında; Ağustos 1979 ve Nisan 1981 tarihli gizli yazılara atıfta bulunularak, Bağdat, Diyala ve Selahaddin dışında orta ve güney bölgelerine tayin edilenlere yapılan mali yardımın bazı hususlar doğrultusunda 3 bin dinara çıkarıldığı ve buna ek olarak ev için de arsa verileceği belirtiliyordu. Belgenin son maddesinde ise aynı hakların sözü edilen vilayetlere tayin edilmek isteyen Türkmen vatandaşlar için de geçerli olduğu yazıyordu.¹⁴⁹⁸ Yani Saddam, ilk olarak, teşvik yoluyla Türkmenlerin orta ve güney bölgelerine göçlerini sağlamaya çalışmıştı. Kendi istekleri ile göçlerini sağladığı takdirde, zorlanmadan Türkmen nüfusu Araplar arasında eritebilecekti. Şimdiye kadar pek çok kez görüldüğü, bu yöntemle gerçekleşmeyen amaçlar, Irak merkezi yönetimi tarafından zorunlu göçlerle sağlanmaya çalışılacaktır. Diğer yandan belgenin, 1979 yılına ait konuya ilişkin bir gizli yazıya gönderme yapması, uygulanan bu stratejinin çok daha önceden planlandığını göstermektedir.

Irak Devrim Konseyi'nin, 20 Ekim 1981 tarihinde aldığı 1391 nolu göç kararı ise Türkmenleri planlı ve zorunlu göç ettirme uygulamalarının başlangıcı olmuştur. 2003 yılına kadar uygulanan bu planla, zorunlu olarak güneye sevk edilen Türkmenlere gittikleri

¹⁴⁹⁶ Hacı, **a.g.e.**, Belge No:48, s.253-254.

¹⁴⁹⁷ **A.g.e.**, Belge No:30, s.235.

¹⁴⁹⁸ **A.g.e.**, Belge No: 24, s.225.

bölgelerde ikamet edecek ev ve çalışacak iş imkanı sağlanmamıştı. Baskılar sadece göçlerle de sınırlı kalmıyordu. Keza, 8 Nisan 1984 tarihinde alınan 418 nolu taşınmaz malların alım-satımıyla ilgili karar ile 11 Eylül 1984 tarihli 41 sayılı karar, Kerkük'te Türkmenlerin gayri menkul almalarını yasaklamaktaydı. 24 Eylül 1984'te alınan 1081 sayılı karar ile de Türkmenlerin arazileri istimlak edilerek güneydeki Araplara dağıtılmıştı.¹⁴⁹⁹ Ayrıca Kerkük'teki Osmanlı döneminden kalma tarihi eserler de ortadan kaldırılmaktaydı. Bunlardan Belediye Sarayı ve Emniyet Müdürlüğü binası olarak kullanılan iki tarihi yapı, en son yıkılanlar arasındaydı ve 1986 yılı içinde yok edilmişlerdi.¹⁵⁰⁰ Diğer yandan Irak merkezi hükümeti, pek çok yerleşim yeri ile çeşitli kuruluşların isimlerini değiştirmiş, birçok ilçe köy ve kasaba idari yönden başka illere bağlanmıştır. Kerkük'teki Yeni Tisin Mahallesi “*Hay el-Baas*”a, Avcı Bölgesi “*Hay el-Zehra*”a, Pamukçular Mahallesi “*Hay el-Mansur*”a, Çukur Mahallesi “*Hay el-Arap*”a çevrilmiştir. Ayrıca Gök Bulut Futbol Takımı'nın ismi “*El-Yermük*”, Kardeşlik ise “*Et-Temim*” olarak değiştirilmiştir. Türkmen köylerine ise Arapça yeni isimler verilmiştir. Zinde “*Mısır*”a, Yarımca “*Cidde*”ye, Karalı “*El-Rehtad*”a, Büyük Sarı Tepe ve Küçük Sarı Tepe, “*El-Raw*” ve “*El-Velit*”e, Yukarı ve Aşağı Rucıbatı “*El-Munteda*” ve “*El-Kenedi*”ye, Tokmaklı “*El-Hensa*”ya, Tercil ise “*El-Kadisiye*”ye dönüştürülmüştür.¹⁵⁰¹ Kerkük'ün Yeni Tisin bölgesinde oturan Türkmen ailelere, evlerin istimlakı ile ilgili çalışmalar nedeniyle altı ay içinde evlerini boşaltmaları talimatı verilmiş¹⁵⁰² ve 1986 yılı Ekim ayı sonuna kadar da şehre 50 km uzaklıktaki Leylan bölgesine göç etmeleri istenmiştir.¹⁵⁰³ Aynı şekilde Türkmenlerin yaşadığı Bulova (Bilova), Yayçı ve Karaincir köylerindeki evlerin de tamamen yıkıldığı bildiriliyordu.¹⁵⁰⁴ Bir diğer Türkmen yerleşim birimi olan eski Tisin'de ise bölgenin geleneksel mimari karakteristiğini yansıtan 500 kadar eski ev, otoban inşa edileceği belirtilerek boşaltırılmış ve yıktırılmıştır. Mendeli ilçesi de 26 Temmuz 1987 tarihinde çıkarılan 459 sayılı kararla nahiyyeye dönüştürülmüştür.¹⁵⁰⁵

Yine 434 sayılı ve 11 Eylül 1989 tarihli Cumhuriyet Planı adıyla alınan karar da Kerkük'teki Türkmen halk için oldukça önemlidir. Karar şöyledir;

159 no 1969 tarihli değiştirilmiş vilayetler kanunun dördüncü, beşinci ve altıncı maddelerine istinaden aşağıdaki kararları aldık:

1- Temim (Kerkük) Vilayeti sınırları içinde Debs (Dibs) ilçesi ilga edilmiştir.

¹⁴⁹⁹ Hasan, **a.g.t.**, s.42-43; Demirel, **a.g.t.**, s.92-93; “*Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları*”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.26.08.2009).

¹⁵⁰⁰ “*Kerkük Türkleri Göçe Zorlanıyor*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1986, s.12.

¹⁵⁰¹ Hasan, **a.g.t.**, s.43-44.

¹⁵⁰² Sümer, *a.g.m.*, **Halk'a ve Olaylar'a Tercüman**, 25 Temmuz 1986, s.9.

¹⁵⁰³ *A.g.m.*, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 16 Ekim 1986, s.12.

¹⁵⁰⁴ Sümer, *a.g.m.*, **Halk'a ve Olaylar'a Tercüman**, 25 Temmuz 1986, s.9.

¹⁵⁰⁵ Hasan, **a.g.t.**, s.44.

2- Temim (Kerkük) Vilayeti'nde Dakuk adında bir ilçe kurulmuştur. İlçenin merkezi Dakuk nahiyesidir. İlçenin sınırları nahiyenin sınırlarıdır.

3- Debs isminde Kerkük merkez ilçeye bağlı bir nahie oluşturulacaktır. Debs ilçesine bağlı köyler Debs nahiyesine bağlanacaktır.

4- Reşad adında bir nahie oluşturulacak ve Dakuk ilçesine bağlanacaktır.

5- Temim (Kerkük) Vilayeti'ne bağlı Debs ilçesine tabi Altınköprü nahiyesi Erbil vilayeti merkez Erbil ilçesine bağlanacaktır.

6- Karkatu, Hankede, Altınköprü Kerkük tarafı birimler, sadece Altınköprü beldesinin sınırlarıyla aynı sınırlara sahip kısımlar hariç, Ferdibeg, Hayacizbeg Sağır, Hayacizbeg Kebir, Der-Meyanun Sağır, Şerminun Kebir, Mersebil, Keluri, Biavi, Şivefi, Kurzeni, Karahanım, Abranemeyan Sağır, Kadirbağı, Hurhaluha, Ddarman Sağır ve Kebir, Hanar Kebir, Şahneşin, Guldere Sağır, Guldere Kebir, Beybani Sağır, Zerdek, Beybani Kebir, Mir Esfeyan Sağır isimli köyler Altınköprü Nahiyesi'nden ayrılarak Debs Nahiyesi'ne bağlanacaktır.

7- Hencere, Bacuvan, Kümbetler, Ali Mahsud, Kutun Halife, Küçük Kutun, Büyük Kutun, Tilki, Duberni, Kadir Zebane, Turah, Hisar Taha, Biralık, Şahriz, Ali Beyan, Şukeyr, Belgane, Fermanevi, Hasnun, Merzine Sufla, Merzine Ulya, Kani Reş, Çekile, Hasan Kayan, Nahie Sere, Cucu, Ridar, Kuli Beg, Hisar Sağır isimli köylerin Kerkük merkez ilçe ile irtibatları kesilerek Debs Nahiyesi'ne bağlanacaktır.

8- Muhammed Salih, Hasi el-Hüseyin, Tell Hatice, Ed'densat, Satih, Ebu Aktavi, Ebu Şehine, Tell Garan, Rabia/Diya, es-Sade isimli köyler ve yerleşim birimleri Tuzhurmatu Nahiyesi ile irtibatları kesilerek er-Reşad Nahiyesi'ne bağlanacaklardır.

9- El-Mesine ve's Sultan, Zanun, Kerhad ve Rafi, elbu Hanacir isimleri yerleşim birimlerinin Rabat Nahiyesiyle irtibatları kesilerek er-Reşad Nahiyesi'ne bağlanacaktır.

10- Mire Sor, Perle, Osman Kede, Sarı Tepe Kebir, Küçük Tepe Sağır, Hisar Hasan İslam, Şivane, Siyah Mansur, Şurice, Hacı Beg ve Şeyh Muhammed, Hızır Beg ve Şeyh Hasan, Belgane, Şurava, Hızırbulak, Badava, Salıhi, Mamişe, Tepesor, Tophane, Ferkan, Merkez Leylan, Leylan/Kara Hasan, Kayseri, Kazanbulak, Becave, Serkeşkan, Sercil, Hemik, Rahiman, Tokmaklu, Karalu, Hasan Han, Çemen, Zendane, Şerebcebulak, Heft Çeşme, Uveyne Seyid Ali, Medide, Hisar Ahmed Beg, Melubzave, Yaycı, Merkelan, Uveyne Hasan Beg isimli köylerin Kerkük merkez ilçe ile irtibatları kesilerek Taze (Tuz) Hurmatu Nahiyesi'ne bağlanacaktır.

11- Rebia, Kebibe, Gundi Bekir, Hazir isimli köyler (mülga) Debs ilçe merkezinden irtibatları kesilerek Havice ilçe merkezine bağlanacaktır.

12- Seyda Mele Abdullah Köyü Kerkük merkez ilçesinden ayrılarak Havice ilçe

merkezine bağlanacaktır.

13- Ekvaziz Kurd ve Arap, Ebu Feşke, Ebu Yeter isimli yerleşim birimlerinin Kerkük merkez ilçesiyle irtibatları kesilerek er-Riyadi Nahiyesi'ne bağlanacaktır.

14- Hüsrev Bulağlar, Menha Vali, Derbend Sarlu, Abdullah Gani, Ser Betah, Derbend Gomi, Castan, Belgane, Şemane, Şabgele, Harabe, Tuc, Şemun, Si duhan, Şehiban, Geran, Kendal Menşi, Kendali, Semiman, Hoşav, Derman av, Karabunek, Gezuşan, Tell Hezele, Kusver, Ahru, Derkene Kebir, Gerav, Saruk, Heps Seru, Emer Ağa, Kalandar-Soran Bamend, Bir Mehdi, Car Soran, Kurusava, Deravdehan, Derkene Sağır, Şemil isimli yerleşim birimleri (mülga) Debs ilçesi merkeziyle irtibatları kesilerek Erbil Vilayeti merkez Erbil ilçesine bağlanacaktır.

15- Sarı Çem Kebir, Sarı Çem Sağır, Altınköprü Sub Erbil, Kabataş ve Ömer Beg, Taği isimli yerleşim birimleri Altınköprü Nahiyesi'nden irtibatları kesilerek Erbil Vilayeti Erbil merkez ilçeye bağlanacaklardır.¹⁵⁰⁶

Belgenin sonunda, bu düzenlemenin uygulanmasıyla Özerk yönetim bakanının ilgileneceği belirtildikten sonra imza kısmında Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin yazmaktaydı.

Belge, Kerkük başta olmak üzere Altınköprü, Erbil, Tuzhurmatu gibi Türkmenlerin ikamet ettiği köylerin, nahiyelerin ve ilçelerin idari bağılıklarının nasıl değiştirildiğini, il idari sınırları üzerinde nasıl oynamalar yapıldığını gösteriyordu. Benzeri kararların tamamının gayesi, Türkmenlerle meskun bölgeleri Araplaştırmak idi. Öyle ki, 1970 nüfus sayımı teşebbüsünde olduğu gibi 17 Ekim 1987'de yapılan nüfus sayımında da Türkmenler, yok sayılmaya çalışılmıştır. Uygulamaya göre Türkmenler, hazırlanan formlarda yer alan “Arap” veya “Kürt” hanelerinden birini seçmek zorundaydılar. Etnik köken olarak Arap yazmaları konusunda açık açık baskı uygulanıyordu.¹⁵⁰⁷ Bu yöndeki ilk uygulamaya askerde bulunan Türkmenler dahil edilerek, bunların nüfus kütüklerindeki “milliyeti” hanesine “Arap” ibaresi yazılmıştır. Ayrıca nüfus sayımında da kimse Türkmen olduğunu beyan etmeyecek aksi halde sürgüne gönderilecekti. Eğer ki “Kürt” olarak yazılırlarsa o zaman da kuzeydeki Kürt bölgelerine sürüleceklerdi.¹⁵⁰⁸

Basında çıkan haberlere göre, sayım öncesindeki baskılar nedeniyle Kerkük ve çevresinde gerilim oldukça yüksek düzeydeydi. Zira, sayımda Arap nüfusun yüksek çıkması için Saddam yönetiminin uyguladığı en önemli politika, şimdiye kadar izlenen uygulamalardan da

¹⁵⁰⁶ Hacı, a.g.e., Belge No: 58, s.263-266.

¹⁵⁰⁷ Fahir Armaoğlu, “Iraklı Soydaşlarımız”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 11 Ekim 1987, s.4; “Anlamli Yürüyüş”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ekim 1987, s.1,10; Özfatura, a.g.m., **Türkiye**, 9 Haziran 1991, s.6.

¹⁵⁰⁸ Mim Kemal Öke, “Irak Türkleri”, **Türkiye**, 7 Mart 1991, s.5.

anlaşılacağı üzere sürgün mahiyetindeki zorunlu göçlerdi. Bugüne değin Türkmenlerin toplu olarak ülkenin güney ve Kürt bölgelerine sevkedilmelerinin dışında bireysel olarak da çeşitli gerekçelerle Türkmen kadın ve çocuklarının ülkenin farklı noktalarına zorunlu göçe tabi tutuldukları görülüyordu. Bu tür bir girişime, 22 Ağustos 1987 tarihinde oğullarının ülkeyi terk etmesi üzerine 270 Türkmen kadını maruz kalmıştı. Kadınlar, Kerkük polis merkezinde yapılan kısa bir sorgulamadan sonra Barzani ve Talabani kontrolü altındaki Kürt bölgelerine sürgün edilmişlerdir. Çoğunluğu yaşlı olan bu kadınlara, eşlerinin ve diğer yakınlarının refakat etmelerine izin verilmemişti. 24 Ağustos'ta da yine Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Tuzhurmatu kasabasından 47 kadın evlerinden alınarak Kürt bölgesine gönderilmiştir. Türkmenler sürgün edilirken, yerlerine Arapların yerleştirilmesi işlemleri devam etmekteydi. Sayımın yaklaştığı günlerde Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Bağdat karayolu üzerindeki Dakuk (Tavuk) kasabasında 10 bin Arap'ın yerleştirilmesi için bütün hazırlıklar tamamlandığının belirtilmesi, buraya gelmeyi kabul eden Araplara ev, iş ve arsanın yanı sıra çeşitli kredi imkanlarının sağlanması buna basit bir örnektir. Göçe maruz kalan Türkmenlerden direnenler ise güvenlik kuvvetleri tarafından öldürülmekteydi. Son günlerde, en genel hatlarıyla söylemek gerekirse 1987 yılı içinde, öldürülen Türkmenlerin sayısı 50 olarak ifade ediliyordu.¹⁵⁰⁹ İran üzerinden Türkiye'ye kaçan Ekrem Çobanoğlu ismindeki bir Türkmen, yapılan baskılar konusunda şöyle demektedir; *“Irak Hükümeti Kerkük'teki genç Türkler'i zorla askere alarak İran cephesinde en önde savaşa sürüyor. Yaşlı olanlardan ise orduya yardım diyerek paralarını ellerinden zorla alıyor. Son olarak bizleri Kerkük'ten dağıtmak için bizim yaptığımız 7 camiyi ve evlerimizin büyük kısmını yıkarak demiryolu hattı kurdular. Daha önce nüfus cüzdanlarımızda yazılı olan “Osmanlı Türk” kelimelerini silerek “Arap” yazdılar. [...] idam edilen ve tutuklanan Türkler arasında benim iki akrabam var.”*¹⁵¹⁰

Ekim 1987'den önce yapılmış ve yukarıda pek çok örneği verdiğimiz göç hareketlerinin ve il idari sınırları ile tabi oldukları merkezlerin değişimi görüldüğü üzere sayıma büyük bir hazırlık anlamına gelmekteydi. Çünkü, çeşitli uygulamalarla Kerkük'e yerleştirilen Araplar 1987 sayımında buranın ahalisi olarak sayılmışlar, ülkenin kuzey, orta veya güneyine gönderilen Türkmenler ise gittikleri yerin halkı olarak kabul edilmişlerdir. Sınır ve idari bağıllık durumlarının değişimi ise Türkmenlerin belli bir merkezde çoğunlukta oldukları gerçeğinin gizlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Gerek Irak dışındaki Türkmenler arasında gerekse Türkiye'de büyük tepkilere yol açan

¹⁵⁰⁹ “Aynı Senaryo Kerkük'te Türk Kıyımı”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 9 Ekim 1987, s.4.

¹⁵¹⁰ Cengiz Altay, “3 Bin Türk İran'da Bekliyor”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 13 Ekim 1987, s.10.

1987 sayımı, pek çok yerde binlerce kişinin katılımıyla yapılan protesto mitinglerine sebep olmuştur. Özellikle sayımın yapıldığı gün, 17 Ekim 1987 tarihinde, Türkiye'nin her yerinden Ankara'ya toplanan Iraklı Türkmenler büyük bir miting gerçekleştirmişlerdir. Katılımın oldukça yüksek olduğu, hatta bazı milletvekillerinin dahi katıldığı mitingde konuşma yapan Nefi Demirci, Irak'ta yapılan sayımın “çağdışı” olduğunu ve “*Irak'da yaşayan 2 milyon Türk'ün sayımda ortaya çıkmayacağını*” söylemiştir. Sayımdan bir gün önce ise Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Genel Başkanı Cüneyt Mengü ve Irak Türkmenlerinden oluşan bir heyet, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Necmettin Karaduman'a Irak'taki sayım hakkında bilgi vermişlerdir. Devletten yardım beklediklerini ifade eden Türkmenlere Meclis Başkanı Karaduman, Kerkük Türkmenlerinin huzur ve güven içinde olmasının Türkiye'nin en başta gelen dileği olduğunu söylemiştir.¹⁵¹¹ Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi İnal Batu ise konuya ilişkin; “*Bahse konu olan bölge (Kerkük) bir savaş bölgesidir. O bölgede bazı sıkıntılar, güçlükler olduğunu biliyoruz. Geçtiğimiz günlerde Irak Büyükelçiliği bir açıklama yaparak, savaşın getirdiği güçlükler dışında, oradaki Türk soylu Irak vatandaşlarına ayırımca muamele yapılmadığını bildirdi. Biz de bu açıklamayı memnurlukla kaydettik*” açıklamasında bulunmuştur.¹⁵¹² Türk Hükümeti'nin, Iraklı Türkmenlerin değil de Irak Hükümeti'nin beyanatlarına itimat etmesi, dolayısıyla Türkmenlere yönelik (olmayan) politikasını pasifize bir şekilde biçimlendirmesi kaygı verici bir durum olarak değerlendirilebilir.

Maliyeti oldukça ağır olan bu sayım neticesinde; Arap seçeneğini işaretlemeyen köyler tek tek tespit edilerek zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Ömer Menden, Leylan, Karahasan, Kümbetler, Bulova, Topuzova ve Çardağı bu yüzden tamamen boşaltılmış ve buralarda yaşayan halk, Irak'ın güneyine sürülmüştür. Yerlerine, güneyden getirilen Araplar yerleştirilmiştir. Sekiz yıllık savaş süresince de Türkmen bölgelerine Arapların yerleştirilmesine devam edilmiştir.¹⁵¹³ Alınan ve uygulanan bu kararlarla Irak, içeride de adeta Türkmenlere karşı fiili bir savaş sürdürüyordu. Beşir köyünde meskenlerin çoğu oturulamayacak hale getirilmiş ve sakinleri Tikrit'e sürülmüşlerdi. Öte yandan Türkmen bölgelerine yönelik bir “*Tehcir Komisyonu*” kurulmuştur. Başına, Eyad Kenan el-Sadid isminde bir yetkilinin getirildiği komisyonun çalışmaları neticesinde Kerkük, Tavuk, Dibs (Debs), Bayhasan gibi yerleşim merkezlerine binlerce Arap ailesi getirilmiş, karşılığında Türkmenler de sürgüne gönderilmiştir. Ayrıca Kerkük'e bağlı Havice Kazası'nda bulunan tuz

¹⁵¹¹ A.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ekim 1987, s.1,10; “*“Kerkük Türkleri Yok Olma Tehlikesinde”*”, **Milliyet**, 18 Ekim 1987, s.8.

¹⁵¹² M.Ata Acat, “*Kerkükteki Türk Kıyımını Barzani de Doğruladı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 22 Ekim 1987, s.4.

¹⁵¹³ Öke, a.g.m., **Türkiye**, 7 Mart 1991, s.5; Acat, a.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 22 Ekim 1987, s.4; “*Irak, Kerkük'ün Adımı Değiştirdi*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 31 Ekim 1987, s.3.

üretim bölgeleri parsellenerek, Tikrit'ten getirilen Araplara dağıtılmış, bunların ailelerini Kerkük nüfusuna dahil etme imkanı sağlanmıştır.¹⁵¹⁴ 1988 yılında Musul'un ilçesi Telafer'de ise birçok Türkmen idam edilmişti. Yine 1989 yılında Musul Şebekleri üzerinde ağır baskılar uygulanmaya başlanmıştı. Özellikle Zap Suyu'nun Dicle'ye aktığı ve adına Ortakol denilen bölgede yer alan Haraba, Gökçeli, Bazcaya ve Karatepe köyleri boşaltılmış ve buradaki Türkmenler Süleymaniye'nin Harir ve ülkenin kuzeyindeki diğer bölgelere dağıtılmıştır.¹⁵¹⁵

1988 yılı Şubat ayında Londra'da yayınlanan Milletlerarası Af Teşkilatı raporuna göre, Kasım 1987'den bugüne kadar aralarında çok sayıda Türkmen'in de yer aldığı yüzlerce kişinin Bağdat yönetimine muhalif oldukları gerekçesiyle idam edildiği açıklanmıştır. Raporda, büyük kısmı Süleymaniye bölgesinde tutuklanan ve Türkmenlerden oluşan siyasi tutuklular, kurulan askeri mahkemelerde adil yargılama yapılmaksızın muhakeme edildikten sonra Bağdat yakınlarındaki Ebu Gureyb Cezaevi'nin avlusunda kurşuna dizilmek suretiyle idam edildikleri belirtiliyordu. İdam edilenlerin kesin sayısını veremeyen Milletlerarası Af Teşkilatı, buna karşın 14-17 yaş arası 116 kişinin adlarını gösteren kesin bir listenin ellerinde olduğunu bildirmiştir. Yine teşkilat raporuna göre, sadece Aralık ayının son iki gününde, bazıları önceden işkence görmüş 150 kişinin aynı cezaevinde kurşuna dizildiği, Ocak 1988 başında da 46 mahkumun cesetlerinin “*infaz masrafı*” olarak 300 Dinar alınarak ailelerine teslim edildiği ifade ediliyordu. Ayrıca 11 Kasım 1987 tarihinde, Kerkük'e 13 km. uzaklıkta bulunan Çimen Köyü'nde, hükümet güçlerinin yaptıkları bir aramada sırasında, ikisi 18 yaşın altında 13 kişinin kurşuna dizildiği, köy sakinlerinden 100-150 kişinin de, arama sırasında çıkarıldıkları evlerine döndükten sonra öldürüldüğü öne sürülmekteydi.¹⁵¹⁶

Türkmenlerin, uygulanan sert politikaların dışında sekiz yıllık savaşın olumsuz etkilerine de büyük oranda maruz kaldıkları gözden irak tutulmalıdır. Zira, Hatay Milletvekili Murat Sökmenoğlu, bu kez TBMM'ye sunduğu yazılı soru önergesinde, bu konuya değinerek, Musul-Kerkük bölgesinde yoğunlaşan savaşa ve bu bölgedeki Türkmenlerin durumuna ilişkin Başbakan Turgut Özal'ın bilgi vermesini istemiş ve söz konusu bölgede yoğunlaşan savaş nedeniyle Türkiye'nin Kerkük'e müdahale edip etmeyeceğini sormuştur. Ayrıca buradaki Türkmenlerin geleceklerinin garantiye alınması için Irak ile temasa geçilip geçilmediği öğrenilmek istenmiştir. Başbakan Turgut Özal adına soruya yazılı cevap veren Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Irak'ın kuzeyindeki Türkmenlerin kanunlar çerçevesinde diğer Irak vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olarak yaşamlarını sürdürmelerinin Türkiye'nin en halisane temennisi olduğunu belirtmiştir. Bölgede güvenlik ve istikrarın tesis edilmesi hususunun ve

¹⁵¹⁴ Öke, *a.g.m.*, **Türkiye**, 7 Mart 1991, s.5.

¹⁵¹⁵ Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak...**, s.262.

¹⁵¹⁶ “*Milletlerarası Af Teşkilatı'nın Raporu: Irak'ta Yüzlerce Kişi İdam Edildi*”, **Türkiye**, 26 Şubat 1988, s.5.

oradaki Türkmenlerin durumlarına verilen önemin en son Başbakan Turgut Özal tarafından Irak'ı resmen ziyareti sırasında en üst düzeyde dile getirildiğini bildirmiştir. Sonuç olarak da, Türkmenlerin, devam etmekte olan İran-Irak Savaşı'ndan kaynaklanan koşullardan olumsuz yönde etkilendiklerini göz önünde bulunduran Türk Hükümeti'nin, bu konuyu izlemeye ve gerekli gördüğü takdirde dostane girişimlerde bulunmaya devam edeceğini ifade etmiştir.¹⁵¹⁷ Anlaşılabacağı üzere, Türkiye'nin Musul-Kerkük bölgesine herhangi bir müdahale düşüncesi bulunmamaktadır. Türkmenlerin durumlarının ise her zamanki dış politika prensibine uygun olarak bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da dostluk çerçevesinde takip edileceği, bu arada gerekli görüldüğü takdirde yine aynı mahiyette girişimlerin yapılacağı ortaya konulmuştur.

Ancak 1980-1990 arasında Türkmenlere uygulanan ağır sindirme operasyonları karşısında Türkiye'nin sonuç getirecek fiili bir tepki verdiği söylenemez. Üstelik öğrenim için “*turist*” vasfıyla Türkiye'ye gelmiş olan Türkmen gençleri burada türlü zorluklarla karşılaşmaktaydılar. Şöyle ki, Irak yönetimi, tüm Iraklıları olduğu gibi Türkmenleri de dünyanın her noktasına eğitim için gönderirken Türkmenlerin resmi izinle Türkiye'de tahsil görmelerine izin vermemektedir. Bu nedenle turist pasaportu ile Türkiye'ye gelen Türkmenler, eğitimlerini yapmaya çalışırken pasaport sürelerinin dolmasıyla birlikte Irak Hükümeti bu süreyi uzatmayınca Türk makamlarına başvurup tahsillerini sürdürmek için “*tahsil boyu ikamet*” başvurusunda bulunuyorlardı. Ancak ister öğrenim yapsınlar ister öğrenimlerini bitirmiş olsunlar kendilerine Türkiye'de oturma müsaadesi verilmemişti. İkamet süresi bitenlere sadece üç aylık geçici ikamet izni verilmekteydi. Bu sürenin de bitmesinden sonra ise sınır dışı ediliyorlardı. Sığınma hakkı istemiş olup da kabul edilmeyenlerin de aynı akıbete uğradıkları bildirilmekteydi.¹⁵¹⁸ Bunun gibi savaş dolayısıyla Irak'tan Türkiye'ye geçmek isteyen Musul, Kerkük ve Erbilli Türkmenlere de Türkiye'nin vize vermediği, göçmenleri aylarca sınır kamplarında beklettiği ifade ediliyordu. Hatta yasal yollarla Türkiye'ye geçemeyen Türkmenlerden bazılarının şebekelere para vererek, kaçak yollarla Türkiye'ye girdiği, pek çoğunun ise İran'a, Danimarka'ya veya Almanya'ya mülteci olarak gittiği iddia edilmekteydi.¹⁵¹⁹ Türkmenlerin Türkiye'ye gelebilmek için izlediği bir diğer yol ise İran üzerinden geçiş yapmaktaydı. Ancak İran'a kaçan Türkmenlere de Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği'nin vize vermediği, bu sebepten yine çoğunun kaçak ve tehlikeli

¹⁵¹⁷ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.10, Yas.Yılı:1, b.63 (3 Mayıs 1988), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988, s.342-343.

¹⁵¹⁸ Ahmet Kabaklı, “*Kerküklü Gençlerin Dramı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 13 Şubat 1981, s.2.

¹⁵¹⁹ Çetiner, *a.g.m.*, **Milliyet**, 23 Şubat 1987, s.9.

yollardan Türkiye'ye gelmeye çalışmışlardı.¹⁵²⁰ Üstelik Türkiye'ye geçmek için Kerkük'ten İran'a kaçan 3-4 bin kadar Türkmen, kılavuzluk yapan Kürtlere verecek kadar paraları olmadığından Türkiye'ye gelememişler. İran'da kalmışlardı.¹⁵²¹

Irak'taki hükümet yetkilileri ise savaş süresince yaptıkları açıklamalarda Türkmenleri askerden kaçmakla suçlamış ve Irak'tan Türkiye'ye veya İran'a gerçekleşen Türkmen göçlerini bu şekilde değerlendirmişlerdir. Ancak Türkmenler, askerlikten değil Saddam'ın zulmünden kaçtıklarını söylüyorlardı. Kaçak yollarla İstanbul'a gelen İzzettin Kerkük isimindeki Türkmen, Iraklı yetkililerin “*askerden kaçış*” iddialarına şöyle cevap vermektedir; “*1950 Kerkük doğumluyum. 1969 yılında normal olarak askere alındım ve 1972’de terhis oldum. 1975’ten 1977’ye kadar yedek askerlik yaptım. Mesleğim kaynakçılıktı. 1980’de savaş başlamadan üç ay önce tekrar askere alındım. 1985 yılı sonuna kadar Irak ordusunun ön saflarında Mendeli, Geylangarb, Navsut, İmare ve Abadan cephelerinde savaştım. Bu arada omzumdan ve sırtımdan yaralandım. Buna mı askerden kaçmak diyorlar?*”. Kerküklü sözlerinin devamında, Irak'taki durumu anlatmaktaydı; “*Ben 4,5 yıl süreyle her gün ölümle burun buruna yaşadım. Amaç vatanıma düşman girmesin. Ancak dönüşte ne görevim Kerkük’ten çok sayıda Türk Suudi Arabistan sınırındaki Arar bölgesine sürülmüş. Türkçe konuştuğum için benimle alay ediyorlar. Gayrimenkul almama müsaade etmiyorlar. Kerkük’e 60 bin dolayında Arap getirip ve onlara yeni ev yapıp yerleştiriyorlar. Çocuklarımıza Türk adı konmasına müsaade etmiyorlar. Kısaca öz vatanımızda üvey evlât olduk. Biz cephede İranlılara karşı savaşırken onlar da Kerkük’te bize karşı savaşmışlar.*”¹⁵²² Olayların canlı bir tanığı olan İzzettin Kerküklü'nün verdiği beyanatlar şüphesiz Irak'ta Türkmenlere karşı izlenen politikayı gözler önüne sermekteydi.

Şimdiye kadar yapılan tüm baskılara ve Türkmenlerin en önemli yerleşim bölgesi olan Kerkük'ün durumuna ilişkin bir çözüm bulunması gerektiğini söyleyen Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yetkilisi Mahir Nakip ise Irak'ın “*Kerkük’te baskı yok*” veya “*Irak’ta yaşayan herkes eşittir*” demesiyle bu meselenin çözülemeyeceğini, Irak Türkmenlerinin ve onlara yapılan baskıların yok farzedilemeyeceğini belirtmektedir. Bu sebepten, Türkiye'nin Kerkük meselesini artık Irakla bir masaya oturup müzakere etmesinin zamanının geldiğini belirten Nakip, Türkiye'nin Irakla birçok meseleyi barış içinde hallettiğini hatırlattıktan sonra Türk ordusunun Irak'ın içlerine kadar girerek terörist takip

¹⁵²⁰ Ali Tartanoğlu, “*Kerküklü İki Kardeşin Değişmez Kaderi*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1986, s.12.

¹⁵²¹ Çetiner, *a.g.m.*, **Milliyet**, 23 Şubat 1987, s.9; Altay, *a.g.m.*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 13 Ekim 1987, s.10.

¹⁵²² Saadettin Erkişi, “*“Savaştan Kaçmadık Zulümünden Yıldık”*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 17 Ekim 1987, s.6.

ettiğine ve karşılıklı bu kadar güven beslendiğine göre Kerkük meselesinin de görüşülüp çözümlenmemesi için hiçbir sebep olmaması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵²³ Anlaşılacağı üzere, Türkmenler, tahammül edilemez hale gelen baskılar nedeniyle kendilerine yapılan zulmün bir an önce sona erdirilmesini, bunun için de Türkiye'nin harekete geçerek Irakla barışçıl bir çözüm üzerinde anlaşmasını istemektedirler ve ancak böylelikle vatanlarında rahat ve huzur içinde yaşabileceklerini düşünmektedir. Zira savaş başladığından bu yana savaş dolayısıyla yüzlerce Türkmen hayatını kaybettiği gibi Saddam yönetimi tarafından idam edilen veya hapse atılanların da sayısı oldukça kabarıktı. Savaş sırasında idam edilmek suretiyle öldürülenlerden isimleri tespit edilebilenler şöyle sıralanabilir;

Tablo 3.2: Irak-İran Savaşı (1980-1988) Sırasında İdam Edilen Türkmenler

No	İsimleri	Mesleği	İdam Tarihi ve Yeri
1	Ali Hilmi	Öğrenci	1981
2	İhsan Hilmi	Öğrenci	1981
3	Halit Şengül	Öğretmen	Ocak 1981
4	Abdülkerim Allahverdi	Esnaf	Ocak 1981
5	Selim Hamit Baki	Öğretmen	Tuzhurmatu, 1981
6	Haşim Hamdi Baki	Öğrenci	Tuzhurmatu, 1981
7	Abbas Nazlı	Ziraat Mühendisi	Tuzhurmatu, 1981
8	Ali Abdulvahid	Öğretmen	Beşir, 1981
9	Hıdır Ali Merdan	Öğretmen	Tisin, 1981
10	Sefil Mehdi Gaib	Öğretmen	Tisin, 1981
11	Zeynelabidin Sabir	Mühendis	Tisin, 1981
12	Ahmet Mehmet Ali	Öğretmen	Tisin, 1981
13	Ali Murat Hüseyin	Öğretmen	Tisin, 1981
14	Gazi Neccar	Öğretmen	1981
15	Celil Ömer	Mühendis	1981
16	Hüseyin Hurşit Kahya	Öğrenci	1981
17	Mehmet Uzun Şükür	Öğrenci	1981
18	Nizam Abdülhüseyin	Öğrenci	1981
19	Mehmet Hüseyin	Öğrenci	Beşir, 1982
20	Necdet Kasım Koryalı	Trafik Polisi	Beşir, 1982
21	Necdet A.Rıza Dakuklu	Memur	1982
22	Adil Abdülmecit	Öğretmen	1982
23	Tahir Şakir Şihlerzade	Mühendis	1982
24	Kasım Hasan Şihlerzade	Memur	1982

¹⁵²³ Tartanoğlu, a.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 25 Kasım 1986, s.12.

25	Necdet Asker Mahmut	Subay	1982
26	Necmettin Tahir	İngilizce Öğretmeni	12.01.1983
27	Yaşar Mehdi Tuzlu	Avukat	1984
28	Mahir M. Rifat Oktay	Ziraat Mühendisi	17.02.1985
29	Necat Şükrü	Yarbay	21.02.1986
30	Hasan Necda (Necla)	Hukukçu	1986
31	Neşat Muhammed	Hukukçu	1986
32	Ali Bisar	Hukukçu	1986
33	Ali Ebker	Hukukçu	1986
34	Aydın Mustafa Tayyar	Pilot	1988
35	Adnan Saygın H. Tahsin	Eczacı	1988
36	Niyazi Kasapoğlu	Lise mezunu	1988
37	Malik Abdülzahra	Türkoloji Bölümü Öğrencisi	1988
38	Halil İhsan Taki	Maden Mühendisi	Telafer, 1988
39	Ali Asker Hasan Taki	Öğrenci	Telafer, 1988
40	Mehmet Hasan Taki	Öğrenci	Telafer, 1988
41	Salim Hasan Taki	Başkomiser	Telafer, 1988
42	Adnan Muhsin A.Vahap	Öğrenci	Telafer, 1988
43	Hatice Muhsin A.Vahap	Hamile bir kadın	Telafer, 1988

Kaynak: Küzeci, a.g.e., s.150-151; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.244,247; Sümer, a.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 25 Nisan 1986, s.1,9.

Şüphesiz idam edilen Türkmenler sadece bunlarla sınırlı değildi ve yalnızca isimleri tespit edilenler buraya alınmıştı. Nitekim, Nisan 1989'da Saddam rejimi genel bir af ilan ederek yurt dışına kaçanların ülkeye geri dönmesini istemiştir. Bunun üzerine İran ve Türkiye'deki birçok Türkmen, işsizlik, ağır maddi şartlara dayanamama gibi sebeplerden dolayı Irak'a dönmüştür. Fakat dönenlerin hepsinin sorgulamadan geçirildiği, pek çoğunun ağır hapis cezalarına çarptırıldığı görülmüştür.¹⁵²⁴ Dahası, savaş sırasında kendilerine uygulanan baskılar nedeniyle İran'a kaçan ve daha sonra Saddam Hüseyin'in emriyle aftan yararlanıp Irak'a dönen Türkmenler arasında çeşitli idamlar gerçekleştirilmişti ve bunların sayısı 25 veya 30 olarak ifade ediliyordu. İran'dan ülkelerine dönen 25-30 Türkmen'in idam edilmesinden sonra ise Irak gizli polisi derhal Irak'ın kuzeyindeki Türkmen yerleşim merkezlerine baskınlar düzenlemeye başlamıştır. Her ne kadar af çıkarılmışsa da aslında uygulanan baskılardan hiçbir taviz verilmediği görülünce, kendilerinin de idam edileceğinden korkan 25 Türkmen, 1990 yılı başlarında Türkiye'ye sığınmıştır. Hakkari-Çukurca yakınlarında sınırı geçerek Türkiye'ye sığınan ve aralarında çocuk ve kadınların da bulunduğu Türkmen sığınmacılar,

¹⁵²⁴ Bekir Ülker, "‘Saddam’ın Affına Güven Olmaz’", **Zaman**, 15 Mart 1990, s.1,10.

Hakkari’de misafir edilmiştir.¹⁵²⁵

Türkiye’nin Türkmenlerin uğradıkları haksızlıklar karşısında çok fazla müdahale etmemesinin nedenleri, 12 Eylül 1980 askeri darbesi neticesinde kendi iç sorunlarıyla boğuşmasından kaynaklanıyordu. O yıllarda içeride ekonomik istikrar arayışları, dışarıda Türk diplomatlarına karşı düzenlenen ASALA yani Ermeni terör eylemleri Türkiye’yi en fazla meşgul eden sorunlardı. Türkiye’nin olaylara müdahil olmasını engelleyen bir başka neden de gerçekleştirdiği devrimle Müslüman ülkeler tarafından tehdit olarak algılanan İran’a karşı Irak’ın savaşıyor olmasıydı. Zira Türkiye, savaş ortamının bir an önce sona ermesi için aktif tarafsızlık politikası izliyor, tarafların uzlaşmasını istiyor ve bunun için çalışıyordu. Aynı zamanda Suriye ve Irak’ın kuzeyinde oluşmaya başlayıp eylemleri için harekete geçen PKK’nın yok edilmesine ilişkin verdiği mücadele de yine Türkmenlere olan ilginin azalmasındaki temel sebeplerdendi.

3.3. Körfez Savaşı (1990-1991) ve Türkmenler

3.3.1. Körfez Savaşı (1990-1991)

Orta Doğu topraklarını İslam devriminin etkisinden kurtarmak amacıyla İran’a savaş açtığını ve sekiz yıl boyunca bunun mücadelesini verdiğini iddia eden Saddam Hüseyin, savaş sonrasında da, devrimin etkisini yavaşlattığını, dolayısıyla kısmen de olsa amacına ulaştığını belirterek, uğradığı maddi zararın tazmin edilmesi için Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine başvurmuştur. İran ile yapılan savaş nedeniyle Irak’ın toplamda 65 milyar dolardan fazla borcu vardı ve bunun sadece Kuveyt’e ait olan kısmı 30 milyar dolar civarındaydı. Ayrıca bozulan ekonomisi ile alt yapısının düzeltilmesi için de 200 milyar dolardan fazla bir paraya ihtiyacı bulunmaktaydı. Bu yüzden Saddam, savaş sırasında Irak’a verilen milyarlarca dolar tutarındaki borçların, Kuveyt başta olmak üzere, Arap ülkeleri tarafından silinmesini istemiştir.¹⁵²⁶ Kuveyt’in buna yanaşmaması bir tarafa, Saddam Hüseyin’in savaş dolayısıyla kaybettiği prestiji geri kazanmak istemesi de savaşın önemli nedenlerinden biridir. Saddam, 1960’lı yıllardan bu yana sorun yaşadığı Kuveyt’i işgal etmek suretiyle amacına ulaşabileceğini düşünmüştür. Ayrıca, Kuveyt’in bağımsız olması sonucunda Basra Körfezi’nde 200 km kıyısının bulunmasına karşın, ondan 25 kat büyük bir ülke olan Irak’ın Basra Körfezi’ne yalnızca 60 km. kıyısının kalması ve Irak’ın, Kuveyt ile olan sınırında yer

¹⁵²⁵ Bekir Ülker, “*Irak’ta Türk Katliamı*”, **Zaman**, 27 Ocak 1990, s.1,10; İrfan Ülkü, “*25 Iraklı Türk, Türkiye’ye Sığındı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 28 Ocak 1990, s.8.

¹⁵²⁶ Yılmaz Usluer, “*Körfez Krizi ve Türkiye (2 Ağustos-17 Ocak 1991) (3)*”, **Milliyet**, 28 Ocak 1991, s.13; Köni, “*Körfez Savaşı Sonrası...*”, s.131; Bilgi, *a.g.m.*, s.226. İran-İrak Savaşı sırasında Irak’ın Türkiye’ye olan borcu 2 milyar doları aşmıştı; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.199.

alan Rumeyla petrol bölgesinden Kuveyt'in petrol çaldığını iddia ederek, 2.4 milyar dolar tazminat istemesi diğer sebepler arasında yer almaktadır. Körfez bunalımının ilan edilen en önemli sebebi ise, 1961'de kağıt üzerinde gerçekleşen işgal hareketi idi. Buradaki gerekçe, 1990 işgalinde de tekrarlanan, Kuveyt'in -Osmanlı Devleti zamanında Basra Vilayeti'ne bağlı bir kaza olması nedeniyle- Irak'ın bir parçası olduğu iddiası idi. Irak, Kuveyt'i İngiltere tarafından oluşturulmuş yapay bir devlet olarak görmekteydi ve tarihsel hata düzeltilmeliydi, bu yüzden de işgal hareketi Saddam için tamamıyla haklı sebeplere dayanıyordu.¹⁵²⁷

Saddam, özellikle borçların silinmesi konusundaki taleplerinin Suudi Arabistan ile Kuveyt tarafından kabul edilmediğini görünce, 25 Temmuz 1990'da Bağdat'taki Amerikan Büyükelçisi April Glaspie ile görüşmüştür. Büyükelçiden “*Kuveyt ile aranızdaki sınır anlaşmazlığı gibi, Arap ülkeleri arasındaki ihtilaflar hakkında bir fikrimiz yok*” cevabının alınması, bir süre sonra da ABD Dışişleri Bakanlığı'nın “*Washington'un Kuveyt ile özel güvenlik ve savunma güvenlik antlaşması yoktur*” mesajını göndermesi, Saddam'da, olası bir çatışmada ABD'nin tarafsız kalacağı hatta üstü kapalı onay verdiği izlenimini uyandırmıştır. Bunun üzerine Irak, 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmiş ve 28 Ağustos'ta Kuveyt'in ondokuzuncu ili olduğunu açıklayarak amcasının oğlu Ali Hasan Mecid'i Kuveyt Valisi olarak atamıştır.¹⁵²⁸

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle Birleşmiş Milletler (BM) hemen harekete geçerek, aynı gün toplanmış ve 660 sayılı kararı kabul etmiştir. Kararda, Irak saldırgan olarak nitelendirilirken, Kuveyt'i işgali kınanıyor ve derhal geri çekilmesi çağrısında bulunuluyordu. ABD de Kuveyt'in işgalini çok sert tepkiyle karşılamış ve derhal Irak'a yönelik etkin bir ambargo uygulaması başlatmıştır. Ardından askeri bir müdahale için hazırlıklara girişmiştir. 6 Ağustos 1990 tarihinde ise BM Güvenlik Konseyi, aldığı 661 sayılı kararla saldırgan Irak'a karşı ekonomik ambargo uygulamasını genelleştirmiştir. Böylece Irak halkını yıllarca perişan edecek olan ticari ve ekonomik ambargo dönemi başlamış oluyordu. Yine BM Güvenlik Konseyi, 29 Kasım 1990'da 678 sayılı kararı alarak Irak'a Kuveyt'ten çekilmesi için 15 Ocak 1991 tarihine kadar süre tanımıştır, aksi takdirde silahlı kuvvet kullanılacaktı.¹⁵²⁹

Saddam'ın tüm bunlara karşı direnmeye devam etmesi ve Kuveyt'ten çıkmama konusunda ısrarlı bir tutum sergilemesi üzerine, ABD önderliğindeki yirmi sekiz devletten oluşan

¹⁵²⁷ Usluer, *a.g.m.*, **Milliyet**, 28 Ocak 1991, s.13; Bilgi, *a.g.m.*, s.226; Arı, **Irak, İran, ABD...**, s.433-436; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.163-165.

¹⁵²⁸ Gerger, **a.g.e.**, s.458; Sönmezoğlu, **a.g.e.**, s.541; Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.163-166.

¹⁵²⁹ Enver Bozkurt, “*Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak İle İlgili Kararlarının Değerlendirilmesi*”, **Stardigma.Com Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi**, Sa:12, Ocak 2004, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=11>, (e.t.17.09.2007); Usluer, *a.g.m.*, **Milliyet**, 28 Ocak 1991, s.13; “*Adım Adım Gelen Savaş*”, **Hürriyet**, 17 Ocak 1991, s.10.

koalisyon gücü, BM kararı çerçevesinde 17 Ocak 1991’de Irak’a karşı Çöl Fırtınası/Çöl Tilkisi operasyonunu başlatmıştır.¹⁵³⁰ Bir aydan fazla süren hava saldırısı, 24 Şubat 1991’de düzenlenen kara harekatı ile desteklenmiş¹⁵³¹ ve Irak, 28 Şubat 1991’de ateşkesi kabul ettiğini açıklamıştır. Irak, Kuveyt’in işgalinden bu yana tüm BM Güvenlik Konseyi kararlarını koşulsuz kabul ettiğini belirten, dolayısıyla geçici ateşkesi öngören tek cümlelik yanıtını, Irak’ın BM Temsilcisi Büyükelçi Abdül el-Anbari aracılığıyla BM Güvenlik Konseyi Başkanlığı’na iletmiştir.¹⁵³²

Aynı gün ABD Başkanı George Bush, televizyonda tarihi bir konuşma yaparak, “*Kuveyt kurtarıldı. Irak ordusu yenildi.*”¹⁵³³ demecini vermiştir.

Kabul edilen kararlar/şartlar içerisinde en önemlisi, “*uçuş yasağı*” idi. Çünkü Irak’ın prensipte kabul ettiği BM Güvenlik Konseyi’nin 686 sayılı ateşkes kararının 3. maddesinin 2. fıkrasında; “*Irak, bundan böyle tüm üye ülkelere yönelik, füze saldırıları ve savaş uçağı uçuşları dahil, şiddete ve provakosyana dayalı hareketlerden kaçınacak*” deniliyordu. Bu “*uçuş yasağı kararı*”, 3 Mart 1991’deki nihai ateşkes görüşmelerinde gündeme gelince, yasağın helikopterleri değil, yalnızca uçakları kapsamaması kararlaştırılmıştır. Kalıcı ateşte helikopterlerden bahsedilmemişti.¹⁵³⁴ Bu ise yakın zamanda Irak’ta yaşanacak olan büyük kıyımların ve felaketlerin sebebi olacaktır. Çünkü Saddam iktidarı, kendi halkına karşı karadan sevkettiği birliklerin yanında destek kuvvet olarak gönderdiği helikopterler vasıtasıyla büyük bir harekate başlayacak ve operasyonlar sırasında yapılan ağır bombardımanlardan en fazla zarar görenlerinden biri Türkmenler olacaktır.

3.3.2. Körfez Savaşı’nda Türkiye’nin Tutumu ve Savaşın Türkiye’ye Etkileri

Körfez Krizi’nde, Türkiye’nin dış politika sürecini tayin eden iki temel görüş oluşmuştu. Sivil ve askeri bürokrasi temkinli hareket edilmesini, risklerin hesaplanmasını isterken; kriz esnasında ve kısmen sonrasında Dışişleri Bakanlığı’nı çoğu zaman pasifize ederek kendi karar sürecini uygulamaya çalışan ve bu dönemde Türk dış politikasının en önemli aktörü konumuna gelen Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha aktif bir dış politika izlenmesini istiyordu. Bölgede oluşan krizin sonrasında Türkiye’nin oynayacağı role uygun düşecek bir ağırlık elde etmesi arzusundaydı. Sonuçta, sivil ve askeri bürokrasi doğrultusunda Türkiye,

¹⁵³⁰ “*Savaş Başladı*”, **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1991, s.1,17; “*Ve Savaş*”, **Türkiye**, 17 Ocak 1991, s.10.

¹⁵³¹ “*Körfez’de Kara Savaşı Başladı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 24 Şubat 1991, s.6; “*Dönüşü Olmayan Yol*”, **Milliyet**, 21 Şubat 1991, s.4.

¹⁵³² “*Saddam’dan ‘Teslim Bayrağı’*”, **Milliyet**, 28 Şubat 1991, s.15; “*Sınırda ve BM’de Görüşmeler Başlıyor Ateşkes!*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 1 Mart 1991, s.6.

¹⁵³³ “*Körfez’de Ateşkes Tam Uyum*”, **Cumhuriyet**, 1 Mart 1991, s.10; “*Bush, Zafer Sarhoşu*”, **Zaman**, 1 Mart 1991, s.5.

¹⁵³⁴ Turan Yavuz, **ABD’nin Kürt Kartı**, Milliyet Yay., İstanbul, 1993; s.157-158; Baskın Oran, “**Kalkık Horoz**” –Çekiç Güç ve Kürt Devleti-, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.49.

izleme ve temkinli davranma politikasında karar kıldı. Amacı, 1- “Kürt Sorununu” Türkiye’yi bölgede güçlendirecek şekilde çözmek, 2- Türkiye’nin güneyindeki güvenlik hattını daha aşağılara çekmek, 3- Türkiye’nin jeopolitik ve stratejik açılardan önemli bir ülke olduğunu, Orta Doğu’nun anahtarı konumunda bulunduğunu göstermek ve etki sahasını arttırmak, 4- ABD’den ticari ve ekonomik avantajlar sağlamak, 5- AB’ye girme sürecini hızlandırmak ve son olarak, 6- Savaş sonrasında Orta Doğu’daki yeni yapılanmada aktif rol almaktı. Bu çerçevede, Körfez Krizi’ni bir fırsat olarak değerlendiren Türk devlet erkanı, bu fırsatın iyi değerlendirilmesi halinde Türkiye’nin kriz sonrasındaki ortamdan karlı çıkabileceğini düşünüyordu. “Bir koyup üç almak” sözüyle bu politikayı özetleyen Cumhurbaşkanı Turgut Özal, bunun en temel savunucusu idi.¹⁵³⁵

Cumhurbaşkanı Özal’ın, kısmen Musul-Kerkük üzerinde bazı planlarının da olduğu bilinmektedir. Özal’a göre, ABD’nin Irak’a saldırması durumunda Irak’ın komşu ülkeleri olan İran ve Suriye harekete geçecektir. Bu sebeple Türkiye, ABD Saddam’a karşı harekete geçtiğinde, Irak tarafından herhangi bir saldırıya maruz kalırsa veya İran ile Suriye Irak’a girmeye kalkarsa, Irak’ın kuzeyinden ikinci bir cephe açıp, müdahalede bulunacaktır. Böylece Türkiye, savaşta aktif olarak yer alırken, Saddam’ın Cumhuriyet Muhafızları ve tümenlerinin bir bölümü de kuzeye bağlanmış olacak, dolayısıyla müttefik ABD’nin işini kolaylaştıracaktır. Türk Ordusu, ikinci cephe gerekçesiyle Irak’ın kuzeyine girdiğinde ise Musul-Kerkük bölgelerini denetim altına alacaktır.¹⁵³⁶ Hatta bu tür planlar, yabancı basında; Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Musul ve Kerkük’ü Türkiye sınırları içine almayı başaramadığı, ama Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın bunu düzeltmeyi düşündüğü öne sürülüyordu. Alman Der Spiegel Dergisi’nin; “Eğer ABD, Turgut Özal’ın dediği gibi Irak’ı yener ve Saddam’ı balon gibi patlatırsa, Türkiye Cumhurbaşkanı Orta Doğu’nun tapu ve kadastrasında ufak bir düzeltme yapacak” dediği belirtilirken¹⁵³⁷ Yunan basınının “Özal, Musul ve Kerkük’ü almaya mı oynuyor?” sorusunu sorduğu ifade ediliyordu.¹⁵³⁸ Belçika’da yayınlanan De Standaard bild gazetesinde yer alan bir yorumda ise Misak-ı Milliye ve Musul-Kerkük bölgesinde yaşayan Türkmenlere atıf yapılarak; “Kısaca Türkiye, Kuzey Irak’ı kendisine bağlamayı haklı göstermek için yeterince tarihi ve etnik sebebe sahip. Bu durumda, Türk birliklerinin Irak

¹⁵³⁵ Yelmin Nur Şirin, “Türkiye’nin Körfez Savaşı’ndan Sonraki Irak Politikası”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit.Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.515; İlhan Uzgel, “ABD ve Nato’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II: 1980-2001, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.254; Sedat Laçiner, “Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası [1983-1993]”, **Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)**, (Edit. Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.617.

¹⁵³⁶ Şirin, a.g.m., s.516; Derya Sazak, “Özal’ın Savaş Planı”, **Milliyet**, 16 Ocak 1991, s.10.

¹⁵³⁷ Mehmet Aktan, “‘Irak’a Suyu Kesin’ Önerisi”, **Milliyet**, 16 Ocak 1991, s.11.

¹⁵³⁸ “‘Türkiye Irak’a Girer’”, **Milliyet**, 23 Ocak 1991, s.9.

sınırına yığılması, acaba sadece savunma amacı mı taşıyor?” denildiği bildirilmekteydi.¹⁵³⁹

Bu çerçevede genel olarak, Özal'ın Körfez Savaşı'ndan beklentisinin Musul-Kerkük olduğu söylenebilir. Lakin Özal'ın genel dış politika anlayışı incelendiğinde bu hedefin, bütünün bir parçası olabileceği akla gelmektedir. Çünkü, Türkiye'nin güney sınırlarının yapay olduğunu düşünen Özal'a göre Körfez Savaşı Türkiye'ye sınırın güneyine nüfuz etme imkanını verecektir. Böylelikle, zayıflayan Irak karşısında Türkiye bu bölgede ekonomik ve kültürel araçları ve Batı'nın siyasi desteğini kullanarak etkili olabilecektir. Özellikle ABD'nin yeni Irak planlarında aktif bir şekilde rol almak isteyen Özal, etki sahası ve gücü genişleyen Türkiye'nin Osmanlı sınırlarına ekonomik ve kültürel etki anlamında geri dönmesini savunuyordu, denilebilir.¹⁵⁴⁰

Üstelik bu tarz görüşler doğrultusunda uygulanması muhtemel senaryolar da ortaya atılmaya başlanmıştı. Bir senaryoya göre, savaş, tek değil iki cephede gerçekleştirilecek, Amerikan kuvvetleri Irak'a güneyden girdiği sırada, Türkiye de Irak'ın kuzeyinden saldırıya geçecekti. İncirlik'ten kalkacak Amerikan uçaklarının yanı sıra Erzurum'dan havalanacak b-52 ağır bombardıman uçakları, Irak'ın askeri mevzilerini yok edecektir. Irak “*sorununun*” ortadan kalkmasından sonra sıra bölgeye “*yeni bir çehre*” verilmesine gelecekti. Bu çerçevede Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki bazı petrol bölgelerini alarak, “*ödüllendirilecekti*”. Buna karşılık Süleymaniye çevresinde kurulacak bağımsız veya özerk bir Kürt devletinin varlığını kabul edecekti. Bir başka senaryoya göre ise, savaşta ABD savaşan taraf olmayacaktı. Bu iş Türkiye ve İsrail'e verilecek, Türkiye “*topraklarına saldırıldığı bahanesiyle*” Irak'a girerken, İsrail de Irak'a karşı istediği silahı kullanma konusunda serbest olacaktı. Ardından Irak'a yoğun bombardıman hareketi düzenlenecektir. Sonuçta da İsrail, “*en tehlikeli düşmanını*” ortadan kaldırırken, Türkiye de bazı tarihi topraklara yani Musul ve Kerkük'e sahip olmuş olacaktı.¹⁵⁴¹

Özal'ın benzeri planlarının olduğu görüşü çeşitli vaka ve tespitlerle desteklenmektedir. Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin stratejisini tek başına belirlemeye çalışması, Ağustos 1990'da Türkiye'ye gelen ABD Dışişleri Bakanı ile yalnız görüşmesi, kendisinin Washington gezisinde Başkan Bush ile görüşmeye ABD Dışişleri Bakanı bulunduğu halde Türk Dışişleri Bakanı'nı almaması, Meclis'ten ısrarla yurtdışına asker gönderme kararı aldirmaya çalışması hatta Özal'ın bu tutumu nedeniyle dönemin Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifa

¹⁵³⁹ “*“Türkiye, Kuzey Irak'ı Kendisine Bağlama Niyetinde”*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 6 Eylül 1990, s.6.

¹⁵⁴⁰ Laçiner, *a.g.m.*, s.617.

¹⁵⁴¹ Murat Bardakçı; “*“Türkiye İkinci Cephe”*”, **Hürriyet**, 12 Ocak 1991, s.10.

etmesi gösterilen başlıca gerekçelerdir.¹⁵⁴²

Özal, Torumtay ile yaptığı görüşmelerde ordunun sınır ötesi bir hareket için hazır bulundurulmasını istemiş, Musul ve Kerkük'ün Misâk-ı Millî sınırları içinde kaldığını vurgulamış, bu sorunun akademik ve bürokratik değil, pratik ve dinamik bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Torumtay ise Irak'ın kuzeyine yönelik bir hareketin teknik açıdan zor olmayacağını belirtmekte ancak bazı endişelerinin bulunduğunu da saklamamaktadır. En başta geleni, körfez krizine ilişkin belli bir milli siyasetin oluşturulması gerektiğidir. Çünkü Torumtay'a göre, Türk Hükümeti'nin savaşa ilgili milli siyaseti, sık sık tekrarlanan Birleşmiş Milletler kararlarına uyulduğu hususu hariç, zaman zaman değişen yorum ve görüşlerden öteye gitmemiş ve Genelkurmay Başkanlığı, körfez krizinden itibaren dört ay süreyle hükümetin körfez politikasını belirleyecek olan resmi siyasi direktifi bir türlü alamamıştır. Yani Türkiye, krizle ilgili bir milli askeri bir siyaset oluşturamamıştır. Genelkurmay Başkanı'nın diğer çekinceleri ise şöyle sıralanabilirdi; 1- Özal, eldeki tüm istihbarata, bilinen buhran yönetimi kurallarına ve askeri imkanlara göre yapılan gerçekçi değerlendirmeleri bir tarafa iterek, stratejiye uymayan ve kişisel kararlara dayanan değişik bir yönetim modeli uygulamaya çalışmıştır. 2- Bu açıdan, gayesi ve hedefi açıkça saptanmayan ve güvenilir bir istihbarat ile gerçekçi planlar ve hazırlıklar ayrıntılı ve mükemmel bir şekilde tamamlanmadan, alınacak kararlarla sınır ötesi harekate girişmek ve bu bağlamda savaşa dahil olmak, millet adına oynanmış bir kumar, bir macera olur. 3- Irak'a yapılacak bir sınır ötesi hareketi dolgun kadrolu bir ordunun yapması gerekir. Bu kuvvetlerle Irak'ın kuzeyinin zaptedilmesi sorun olmayacaktır, ancak yıllarca o topraklarda kalmak zorunluluğu doğabilir, dolayısıyla Türkiye de Orta Doğu çıkmazına fiilen karışmış olur ve uzun yıllar bu girdabın içinden çıkamaz. 4- Böylesi bir askeri kadro ile harekate girişmek için yeterli güce sahip olmak gerekir. Bunun için de Trakya ve Doğu Anadolu'daki bazı birliklerin seferber edilmesi gerekir ki bu da söz konusu bölgelerdeki güvenliğin zafiyete uğraması demektir. Hatta Kıbrıs'taki Türkiye'nin garantörlük vecibeleri dahi bundan olumsuz yönde etkilenir. 5- Türkiye için ne derece zorunlu ve hayati değeri olduğu açıkça ortaya konulmayan bir sınır ötesi hareket, zaptedilecek bölgede büyük bir Kürt sorunu doğurabilir ve bölgede güvenlik ve asayişini sağlamak amacıyla ilave kuvvet gerekebilir. 5- Hükümetin hazırlayarak Genelkurmay Başkanlığı'na iletmesi gereken siyasi direktifi, Özal tarafından Başbakanlık Müsteşarı ile Cumhurbaşkanlığı Karargahı'na verilen emir üzerine Başbakanlık Müsteşarı hazırlamıştır. Üstelik hazırlanan siyasi hükümet

¹⁵⁴² İlhan Uzgel, "Körfez Savaşı'nda Özal'ın Musul-Kerkük'e İlişkin Projesi", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II:1980-2001, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.256.

direktifinde sadece Başbakanlık Müsteşarı'nın imzası bulunuyordu. Bakanlar Kurulu üyelerinin imza haneleri boştu ve yine direktif bölümünün altında da imza yoktu. Ayrıca belge, imzasız oluşuna ilaveten, bazı yönleri ile de askeri açıdan yanlış anlamalara yol açabilecek ifadeler içeriyordu.¹⁵⁴³

Senaryolar veya kriz ile ilgili planlar bir tarafa bırakılıp, somut gelişmelere göz atıldığında ise ilk olarak ABD'nin, Körfez krizi esnasında Ankara'dan 3 konuda yardım istediği görülmektedir. İlk Türkiye'deki üslerin Irak'a yönelik hava hareketleri sırasında kullanılması; İkincisi Saddam'ın Kuveyt cephesindeki asker sayısını azaltması için Türkiye'nin Irak sınırına asker yığması ve üçüncüsü S.Arabistan'da toplanan müttefik kuvvetlerine Türkiye'nin birlik göndermesidir. Türkiye, bu isteklerden ilk ikisini kabul etmiş ve derhal harekete geçmiştir. Son istek, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin karşı çıkması üzerine gerçekleştirilmemiştir.¹⁵⁴⁴ Bu çerçevede Türkiye ilk olarak, 2 ve 3 Ağustos 1990 tarihlerinde yapılan açıklamalarla Irak'ın, işgal ettiği Kuveyt topraklarından çıkması gerektiğini net bir ifade ile bildirmiştir.¹⁵⁴⁵ Ardından BM Güvenlik Konseyi'nin 6 Ağustos'ta aldığı 661 sayılı karara uyarak 8 Ağustos 1990 tarihinde Yumurtalık Boru Hattı'nı kapatmış ve tüm ticari ilişkilerini kesmiştir.¹⁵⁴⁶ 12 Ağustos'ta yapılan TBMM'deki olağanüstü gizli oturumda ise hükümete, sadece bir tecavüz olması halinde derhal karşılık verilmesi amacıyla savaş ilanı, silahlı kuvvetlerin kullanılması, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması konularında Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu izin sadece “*Türkiye'ye bir saldırı olması*” halinde kendisini korumak amacıyla verilmiştir, Türkiye'nin Irak'a savaş açması gibi bir durumu içermemektedir.¹⁵⁴⁷

Cumhurbaşkanı Özal da 1 Eylül'deki TBMM açılışında milletvekillerine Körfez Krizi hakkında bilgi vererek, Türkiye'nin bu krizde aktif bir politika izlemesi gerektiğini bildirmiştir. Ambargo konusunda alınan kesin ve kararlı tutumun, krizde tek başına yeterli olmayacağını savunan Özal, Türkiye'nin menfaatlerinin tam anlamıyla gözetilebilmesinin, bundan sonra izlenecek daha dinamik bir politikaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Yalnızca kriz sırasındaki gelişmelerin değil, kriz sonrasında ortaya çıkabilecek değişikliklerin de Türkiye'ye büyük etkileri olacağı üzerinde durarak, Türkiye'nin söz konusu gelişmelere tesir

¹⁵⁴³ Necip Torumtay, **Orgeneral Torumtay'ın Anıları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1994, s.108-122.

¹⁵⁴⁴ Uzgel, “*ABD ve Nato'yla İlişkiler*”, s.254.

¹⁵⁴⁵ Nur Batur, “*Ankara'da Endişe, Türkiye'de Gergin Bekleyiş*”, **Milliyet**, 3 Ağustos 1990, s.1,9; “*Ankara: Irak Müdahalesi Haksız*”, **Milliyet**, 4 Ağustos 1990, s.9.

¹⁵⁴⁶ “*Ambargoya Tam Katıldık, Ambargoya “Evet”*”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1990, s.1,15.

¹⁵⁴⁷ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.46/1, Yas.Yılı:3, b.126 Olağanüstü (12 Ağustos 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.25-26,28,31; “*Genel Görüşmeye Ref*”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1990, s.10; Kemal Balcı, “*Savaş Önergesi*”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1990, s.10.

edecek bir konumda olabilmesi için bugünden aktif bir dış politika izlenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Özal, konuşmasının sonunda ise yeniden Hükümete, Anayasa'nın 92. maddesinde kayıtlı, -bu kez- savaş ilanı izni hariç, diğer izinlerin verilmesini tavsiye etmiştir.¹⁵⁴⁸ Bunun üzerine 5 Eylül 1990'da TBMM, *“Türkiye'nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telifisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut ve şümülü hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına Anayasa'nın 92. maddesi uyarınca izin verilmesi”* kararı alınmıştır.¹⁵⁴⁹

Hükümet'e gerekli iznin verilmesi için 12 Ağustos ve 5 Eylül 1990 tarihlerinde yapılan gizli oturum ve oturumdaki oylama tutanakları 13 yıl sonra açıklanmıştır. Kayıtlar, TBMM'deki tezkere tartışmalarının oldukça çetin geçtiğini gösteriyordu. 12 Ağustos'taki oturumda, SHP Grubu adına söz alan Erdal İnönü, daha sözlerine başlar başlamaz yetki tezkeresine karşı olduklarını ifade etmiştir. En fazla, savaş ilanı tezkeresinin gerekçesinin Meclis'e açıkça anlatılmadığı yönünde fikir beyan eden İnönü, aynı zamanda hükümeti geç kalmakla, zamanında hareket etmemekle, Anavatan Partisi milletvekillerini ise olayın ciddiyetine yakışır şekilde davranmamakla suçlamıştır. İnönü'nün temas ettiği noktalardan bir diğeri, yetki verilmesi isteğinin anayasaya aykırı olduğu hususudur. Ayrıca *“Biz, bize saldırı olmadıkça, başka bir ülkeye saldıramayız. Bizim bütün cumhuriyet politikamız bunun üzerine dayandırılmıştır. Şimdi bu politikayı değiştirmeye Sayın Özal'ın yeltendiğini görüyorum. Ağzından kaçırdı, fark ettiniz: “Cumhuriyetin kurulduğu dönemde ulusal sınırlarımızın korunması başlıca davaydı, bu da doğrudu” dedi. Yani, artık kuruluş dönemi bitmiştir, şimdi biz sınırlarımızı genişletiriz veya bir şey yaparız. Bu anlam çıkıyor.”* demek suretiyle, Özal'ın, sınırların değişmesine dönük bir politika izlemeye çalıştığını ileri sürmüştür. Savaşla, Türkiye'nin hiçbir ulusal çıkarını ileriye götüremeyeceğini, Avrupa Topluluğu'na girmek veya Avrupa ile bütünleşmek için Türkiye'nin aslında savaşa girmesi değil, demokrasisini güçlendirmesi ve ekonomisini geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. İnönü, Kuveyt petrolünü Batılıların daha rahat kontrol edebilmesi için Türkiye'nin Irak'a savaş açan uluslararası güce katılması, ondan sonra da bunun kazançlarını paylaşılması gibi düşüncelerin tamamıyla yanlış olduğunu belirterek, buna izin verecek bir tezkereye kendilerinin evet demeyeceklerini, diğer

¹⁵⁴⁸ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.47, Yas.Yılı:4, b.1 (1 Eylül 1990), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1991, s.12-13.

¹⁵⁴⁹ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.47/1, Yas.Yılı:4, b.3 (5 Eylül 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.34-37,39; **T.C. Resmî Gazete**, Sayı: 20628, Karar No:108, Karar Tarihi:5.9.1990, 7 Eylül 1990, s.1.

partilerin de evet dememelerini istemiştir.¹⁵⁵⁰

Aynı oturumda DYP Grubu adına konuşan Süleyman Demirel de benzer gerekçelerden hareket ederek hükümete ağır eleştiriler yöneltmiştir. Anayasa'nın 92. maddesinde yer alan savaş açma "yetkisi"nin TBMM'ye ait olduğunu, bu yüzden söz konusu yetkiyi hükümete devredemeyeceğini söyleyerek ilk eleştirilerine başlayan Demirel, hükümetin neden böyle bir gerekçe ile yetki istediğini, Türkiye'ye doğrudan bir saldırı mı söz konusudur yoksa ihale edilmiş bir savaş mı vardır sorularını sorarak hükümeti köşeye sıkıştırmıştır. Demirel, daha açık bir ifade ile, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Musul ve Kerkük'ün verileceği mi taahhüt edilmiştir sorusunu yöneltmişti. Ardından bu konuda ayrıntıya girerek bölgenin Türkiye için önemini açıklamıştır. Buna göre, Türkiye ne zaman Musul-Kerkük derse, hangi dönemde Musul-Kerkük'te Türkçe konuşan insanlar vardır denilirse, Iraklıların hemen dikkat kesildiklerini ve katliam dahil oradaki Türkmenlere büyük eziyetlerde bulduklarını hatırlatmıştır. İdamlar, Kerkük'e yerleştirilen Araplar, oradaki Türk Kültür Merkezi'nin ve Türkçe eğitim veren okulların kapatılması gibi Türkmenlerin sorunlarının elbette ki Meclis'te konuşulması gerektiğini, ancak şimdi neden böylesi bir yetki istemi ile karşı karşıya kaldığını, bir vaadde mi bulunduğunu öğrenmek istediğini ifade etmiştir. Ardından Türkiye'nin güney sınırlarının doğal değil suni olduğunu, Türkiye'yi petROLSÜZ bırakacak şekilde İngilizler tarafından petrol şirketlerinin etkisiyle siyaseten çizildiğini bildirmiştir. Musul ve Kerkük'ün petrol zenginliğine de değinen Demirel, buradaki 1 kuyudan 1 milyon ton petrol elde edildiğini belirtmek suretiyle, körfez krizi ekonomik ambargo ile çözülemezse, askeri hareketin gündeme gelebileceğini, o zaman da bir Kuzey cephesinin açılması gerekeceği, bu itibarla da Türkiye bir Kuzey cephesi açarsa, Musul ve Kerkük Türkiye'de kalır gibi bir vaadde bulunulup bulunulmadığı sormuştur. Sözlerine; *"Kuveyt'i Irak'ın elinden kurtarmaya çalışırken dünya, Türkiye'ye Musul ve Kerkük'ü bırakır mı, 100 milyon ton petrolü bırakır mı? 100 milyon ton bugün aşağı yukarı 20 milyar dolar; 20 milyon doları Türkiye'ye bırakır mı? Bizim senelerce uğraş uğraş geldiğimiz yer 11.5 milyar dolar ihracat; sadece bir senelik petrolden gelecek para 20 milyar dolar; bırakmaz. Binaenaleyh bir oyuna gelmeyelim. O çeşit değişiklikler büyük konjonktürlerde olur; dünya henüz o büyük konjonktüre müsait değildir. [...] Hükümet [...] bu kapalı oturumda bu meseleleri açıklığa kavuşturmalıdır. Hayır biz böyle bir sipariş almadık, biz bir savaş siparişi almadık; almadınız mı savaş siparişi, açıkla bu yetkiyi ne yapacaksınız?"* sorularıyla devam eden Demirel,

¹⁵⁵⁰ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.46/1, Yas.Yılı:3, b.126 Olağanüstü (12 Ağustos 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.5-9.

hükümete söz konusu yetkinin verilmesine karşı olduklarını bildirmiştir.¹⁵⁵¹

Hükümet adına konuşan Başbakan Yıldırım Akbulut ise benzer tezkerelerin 1964, 1967 ve 1974 yıllarında kabul edilerek, savaş ilanı yetkisinin hükümete verildiğini ifade etmiştir. Ancak muhalefet kanadından yükselen seslerde, “yetki” verilmediği “izin” verildiği bildiriliyordu. Akbulut, özellikle bu yetkilerin 1964 ve 1967 yıllarında alındığını, lakin 1974 yılında, yani on yıl sonra kullanıldığını vurgulayarak, demek ki şimdi talep edilen yetkinin de hemen kullanılmayabileceğini söylemiştir. Akabinde, Irak’ın Kuveyt’i işgali dolayısıyla Türkiye’nin yanı başında büyük bir savaş tehdidinin ortaya çıktığını, hükümetin de ülkenin güvenliğini sağlamak ve ülke topraklarını korumak amacıyla gerekli tedbirler almak üzere bu yetkiye başvurduğunu dile getirmiştir. Söz konusu istekte kesinlikle bir tecavüz düşüncesinin olmadığı, yalnızca kendi sınırlarını ve milletini savunma amacı ile yetkinin hükümete verilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁵⁵² Sonuçta ise tezkere, “yetki” ibaresinin “izin” verilmesi şeklinde değiştirilmesiyle ve en önemli eleştiri unsurunun böylelikle ortadan kaldırılmasıyla TBMM tarafından kabul edilmiştir.

5 Eylül’deki gizli oturumda da muhalefetin yine tüm gücüyle hükümete yüklendiği görülmüştür. İktidarı “kan karşılığı çıkar sağlamak” ve “pastacılıkla” suçlayan muhalefet liderleri DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve SHP Genel Başkanı Erdal İnönü’ye karşı hükümeti yine Başbakan Yıldırım Akbulut savunmaktaydı.¹⁵⁵³

Meclis kürsüsüne çıkan Demirel’in, bu kez hükümete sorduğu en önemli soru, istenen yetki ile hükümetin ne yapmak istediğidir. Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı bir takım tehlikelerden ötürü, böylesi bir yetkinin istenilemeyeceğini çünkü, 12 Ağustos’ta, Türkiye’nin herhangi bir saldırıya maruz kalması durumunda ona karşı koymak için gerekli olan iznin verildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte aslında hükümetin bu yetkiyi istemesindeki en temel amacın, krizde daha aktif görev almak istemesi olduğunu, bunun da üç sebebe dayandığını açıklamıştır. Buna göre; harita değişecek, harita değişince ortaya bir pasta çıkacak ve Türkiye’nin de içinde bulunduğu güçler tarafından bu pasta paylaşılacaktır. Hükümetin böylesi bir mantıkla hareket ettiğini söyleyen Demirel, 12 Ağustos’ta belirttiği gibi, “*Harita değişecek, bu pastadan biz pay alacağız*”dan kasıt, Musul ve Kerkük’ün Türkiye’ye intikal edeceği ise, bunun olmayacağını ve Türkiye’nin oyuna getirilmek istendiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵⁴

Demirel; “*Irak parçalanacak, bir masanın üstüne konulup parçalanacak. Canım, Kerkük*

¹⁵⁵¹ A.g.e., s.9-11; “*Körfez Savaşı Tutanakları*”, **Cumhuriyet**, 25 Şubat 2003, s.8.

¹⁵⁵² **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.46/1, Yas.Yılı:3, b.126 Olağanüstü (12 Ağustos 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.16-17.

¹⁵⁵³ “*İşte Savaş Tutanakları*”, **Sabah**, 25 Şubat 2003, s.18.

¹⁵⁵⁴ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.47/1, Yas.Yılı:4, b.3 (5 Eylül 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.10-11.

ve Musul bize geçse, fena mı? 100 milyon ton petrol bugünkü paralarla 17.5 milyar dolar eder. Buna itiraz edecek kimse yok; ama bu bir oyundur bana göre. Şöyle bir oyundur: Irak Kuveyt'i işgal etti diye Irak'ı emperyalist ilan edip, Kuveyt'i Irak'ın elinden almaya çalışanların Türkiye'ye Kerkük ve Musul'u vermeleri mümkün değildir beyler. Oyuna gelmeyelim; [...] Türkiye, pastadan alacağım pay diye Kerkük ve Musul'u aklından geçiriyorsa –kimse beni yanlış anlamasın, ben peşinen söyledim- ve bunun için fedakârlık yapmaya hazırlanıyorsa, fedakârlık yaptığıyla kalır”, derken aynı zamanda hükümetin; “Efendim biz bu işin gerisinde kalırsak, ekonomik bakımdan yardım görmeyiz; binaenaleyh, biz bunun içinde olalım ve ekonomik bakımdan yardım görelim...” dediğini belirtiyor ve cevaben, “Eğer kan dökerek kâr sağlamaya veya ekonomik faydalar sağlamaya kalkacak olursak, o, -açık söylüyorum- çok büyük vebale sebep olur. O faydalar kime gidecekse onun boğazına durur o. Çünkü bir tarafta kan dökeceksiniz, bir taraftan da ekonomik fayda sağlayacaksınız. Bunlar mümkün değildir. Biz aktif olalım, Amerika ve Batı'nın gözüne girelim. Bizi ortak pazara alırlar. Madem ki o harita da yeniden şekillenecekmiş, bu harita şekillenirken, biz acaba kum çölünden bir parça mı almayı aklımızdan geçiriyoruz? Eğer bu kastedilen Kerkük, Musul değilse” diyerek eleştirilerini sürdürmüştür. Komşularının, bir masanın üstüne konup parçalanmasının, hatta ondan bir parça da kendisine düşer mi diye hesaplar peşinde koşmasının Türkiye için fevkalade sıkıntılar yaratacağını söyleyen Demirel, ayrıca bu savaşın bir Hıristiyan-Müslüman meselesine dönüşmemesi için Batılı devletlerle ABD'nin yanlarına Müslüman devletleri çekmeye çalışacaklarını, en başta da Türkiye'yi arayacaklarından, sırtını fazlasıyla sıvazlayacaklarını dile getirmiştir. Bu konuya dikkat edilmesi gerektiğini söyleyen Demirel, bugün sırtı sıvazlanan Türkiye'ye, yarın ödeyemeyeceği faturalar yüklenebilir, uyarısında bulunmuştur.¹⁵⁵⁵

Bu tezkerenin, 12 Ağustos tezkeresi ile özünde hiçbir farkı bulunmadığını belirten SHP lideri Erdal İnönü ise, “Bir kişinin ülkemizi tehlikeli maceralara sürüklemek pahasına kaderimize egemen olmak ihtirasıdır mesele. Ama unutmayın değerli arkadaşlarım, bu ihtiras, Büyük Millet Meclisi'nin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. [...] Ülkeyi birtakım hayaller uğruna savaşa sokmanın sorumluluğu, vebali bugün bu izni verecek olan milletvekillerinde kalacaktır. [...] Eğer biz Batı'nın acelesine, baskılarına, aldatıcı vaatlerine kendimizi kaptırıp şimdi savaşa girersek, Batı'nın paralı askerleri durumuna düşeriz” şeklinde iktidara yüklenerek Meclis'i hayır oyu vermeye ikna etmeye çalışmış, aynı zamanda

¹⁵⁵⁵ A.g.e., s.11-14; A.g.m., Sabah, 25 Şubat 2003, s.18.

da Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı üstü kapalı biçimde eleştirmiştir.¹⁵⁵⁶

Hükümet adına konuşan Başbakan Yıldırım Akbulut, tüm bu eleştirilere, “*Kimsenin burnu kanamasın. Saddam, bölgeye korku yayabilecek güce kavuşmasın, gelin bunu barışçı yolla elde edelim, beraber olalım. Biz, katiyen bir pazarlık içinde değiliz. Biz, âli menfaatlarının savunucusuyuz. Biz hiçbir şeyin payında, paylaşılmasında değiliz. Biz, sınırlarımızı ve güvenliğimizi korumak için politika yapıyoruz, onun için uğraşıyoruz. Hiçbir niyetimiz yoktur. Ancak, sınırlarımızda, komşumuzda yeni bir oluşumun Türkiye'nin aleyhine tecelli etmemesi için biz aktif bir politikayı izlemek durumundayız*” diyerek cevap vermiş ve hükümeti savunmuştur.¹⁵⁵⁷

Türkiye, Eylül 1990'da, BM Güvenlik Konseyi'nin 667 ve 670 sayılı kararlarını kabul ederek, Irak ve Kuveyt'e karşı deniz ve hava ablukası uygulamaya başlamıştır.¹⁵⁵⁸ Hatta, Saddam'a karşı ikinci cephe açılabilceğini gösterip, ona gözdağı vermek ve Irak kuvvetlerini çaresiz bırakmak için NATO'nun Çevik Kuvveti'nin hava birimi Türkiye'ye davet edilmiştir. 2 Ocak 1991 tarihinde, bu kuvvete mensup 42 savaş uçağının 6-10 Ocak 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye gelerek, Malatya Erhaç Hava Üssü'ne konuşlandırılmasına karar verilmiş ve planlandığı şekliyle de uçaklar savaşa hazır hale getirilmiştir.¹⁵⁵⁹ Irak'ın muhtemel saldırısına karşı savunma amacıyla hava kuvvetleri tarafından kullanılmak üzere ABD, Hollanda, Norveç ve Danimarka'dan da çeşitli miktarlarda füze sistemleri tedarik edilmiştir.¹⁵⁶⁰ Bir süredir devam eden hazırlıklar çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı İkinci Ordu'daki 180.000 kadar asker de Irak sınırına kaydırılmıştır. Askerler günün 24 saati alarm halinde bekletiliyordu.¹⁵⁶¹

11 Ocak'ta ise Milli Güvenlik Kurulu olağanüstü bir toplantı yaparak, çıkması muhtemel savaş hakkındaki son gelişmeleri değerlendirmiştir. Öncelikle Türkiye'nin savaşa yönelik her türlü senaryoya karşı yaptığı hazırlıklar ele alınmıştır. Buna göre, Türkiye'nin krizin başından bu yana Saddam'ın geri çekilmesini sağlayacak tüm kararları harfiyen uyguladığı, bu nedenle de büyük kayıpları göze aldığı ve bundan fazlasının beklenmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Irak sınırında Türk Silahlı Kuvvetlerinin hazırlıklarının tamamlandığı,

¹⁵⁵⁶ T.B.M.M. TD., d.18, c.47/1, Yas.Yılı:4, b.3 (5 Eylül 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.17-21; A.g.m., Sabah, 25 Şubat 2003, s.18.

¹⁵⁵⁷ T.B.M.M. TD., d.18, c.47/1, Yas.Yılı:4, b.3 (5 Eylül 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum), s.26-27; A.g.m., Sabah, 25 Şubat 2003, s.18.

¹⁵⁵⁸ Oran, a.g.e., s.46-47; Uzgel, “ABD ve Nato'yla İlişkiler”, s.255-256.

¹⁵⁵⁹ Ahmet Sever vd., “Çevik Kuvvet Geliyor”, Milliyet, 3 Ocak 1991, s.9; “NATO Çevik Kuvveti Geliyor”, Cumhuriyet, 3 Ocak 1991, s.1,17; “Çevik Kuvvet Geldi”, Halk'a ve Olaylara Tercüman, 7 Ocak 1991, s.8; Evren Değer, vd., “Çevik Kuvvet Göreve Hazır”, Cumhuriyet, 9 Ocak 1991, s.1,19.

¹⁵⁶⁰ “Türkiye'ye Süper Füzeler”, Cumhuriyet, 10 Ocak 1991, s.1,19; “Türkiye'ye NATO Füzesi”, Halk'a ve Olaylara Tercüman, 12 Ocak 1991, s.9; “Süper Füzeler Türkiye'ye Geldi”, Hürriyet, 15 Ocak 1991, s.17.

¹⁵⁶¹ Evren Değer, “2.Ordu Irak Sınırında”, Cumhuriyet, 13 Ocak 1991, s.3; Hami Alkaner vd., “Mehmetçik Nöbet Başında”, Hürriyet, 13 Ocak 1991, s.13.

seferberlikten savaş ilanına kadar tüm uygulamalar için hazırlıklı olunması gerektiği belirtilmiştir. Lakin, Türkiye coğrafi konumu itibarıyla bir cephe ülkesi olduğundan, krizden önce olduğu gibi krizden sonra da Irak'la komşu olarak yaşamak zorundaydı, bu zorunluluk, Türkiye'nin Irak'la bir silahlı çatışmaya girmemesini öngörmekteydi. İki komşu ülke arasındaki köprülerin tamamen yıkılmasının, bölge barışını zarara uğratacağı belirtilerek bundan kaçınılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca toplantının bir diğer gündem konusu, Türkiye'deki Iraklılardı. Irak'tan Türkiye'ye sızmaya çalışan terör ekiplerinin muhtemel sabotajlarına karşı alınan tedbirler de toplantıda gözden geçirilmiştir.¹⁵⁶²

Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliği ise boşaltılmaya başlanmış, elçilik personelinin bir kısmı, 13 Ocak'ta Türkiye'ye dönerken, Büyükelçi Necati Utkan ve beraberindeki heyet de 14 Ocak'ta elçiliğin kapısına kilit vurarak Ankara'ya dönmek üzere yola çıkmıştır. 15 Ocak'ta, beraberindeki 20 kişilik elçilik heyeti ile Türkiye'ye ulaşan Utkan'ın, dönmeden önce, Iraklıların eline geçmesi sakıncalı görülen elçilikteki bütün belge ve yazışmaları imha ettiği belirtiliyordu.¹⁵⁶³

Yine 14 Ocak'ta, yani Saddam Hüseyin'e tanınan sürenin dolmasına 24 saat kala Başbakanlık'tan tüm kamu kurum ve kuruluşlarına sivil savunma ve sabotajı içeren Savaş Genelgesi gönderilmiştir. İkinci bir emre kadar tüm izinlerin kaldırıldığını belirten 16 maddelik genelge, "*Başbakanlık 1 Numaralı Genelgesi*" adıyla yayınlanmış olup, tüm kamu çalışanlarının her türlü gelişme karşısında hazırlıklı olmasını sağlamaya dönüktü.¹⁵⁶⁴

Türkiye tarafındaki mevcut gelişmeler karşısında Irak'ın da 15 Ocak'ta Habur Sınır Kapısı'nı tek taraflı kapattığı açıklanmıştı. Türkiye'den gelebilecek bir saldırıya karşı önlem olarak böylesi bir yola başvuran Irak, aynı zamanda kapatılan sınır kapısının kendi tarafında kalan bölgesine ve yol üzerine mayın döşemiştir.¹⁵⁶⁵

17 Ocak 1991 tarihinde başlayan savaşa Türkiye doğrudan müdahil olmamıştır ancak savaşın içinde yer almıştır. Şöyle ki, tüm hazırlıklar bir yana savaşın başladığı gün, yani 17 Ocak sabahı, Cumhurbaşkanı Turgut Özal başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu, hükümete gerekli tedbirlerin alınması tavsiyesinde bulunmuştur. Ardından Bakanlar Kurulu, yine Özal başkanlığında Çankaya Köşkü'nde toplanmış ve MGK'nın tavsiye kararını görüşerek, bu karara uygun kapsamlı bir yetkinin TBMM'den istenmesine karar

¹⁵⁶² "Milli Güvenlik Kurulu'nda 'Savaşa Hazırız' Toplantısı", **Hürriyet**, 12 Ocak 1991, s.14; "MGK: Kriz İçin Hazırlıklar", **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1991, s.17; Nilüfer Yalçın, "MGK-Hükümet-Özal Çelişkisi", **Milliyet**, 13 Ocak 1991, s.14.

¹⁵⁶³ "Bağdat Elçimiz Bugün Dönüyor", **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1991, s.1,17; "Elçilik Arşivimiz İmha Edildi", **Hürriyet**, 14 Ocak 1991, s.10; "Bağdat Büyükelçisi Döndü", **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1991, s.17.

¹⁵⁶⁴ Saygı Öztürk, "Akbulut'tan 1 No'lu Savaş Bildirisi...", **Hürriyet**, 17 Ocak 1991, s.14.

¹⁵⁶⁵ "Irak, Habur'u Hem Kapattı Hem Mayın Döşedi", **Hürriyet**, 16 Ocak 1991, s.12; Nilüfer Yalçın, "Dışişleri: 'Ek Kuvvet İstedik'", **Milliyet**, 17 Ocak 1991, s.15.

verilmiştir.¹⁵⁶⁶ Başbakan Yıldırım Akbulut imzalı Hükümetin yetki tezkeresinde aynen; *“Irak’ın Kuveyt’i işgal ve ilhak etmesi sonucu ortaya çıkan Körfez krizi sebebiyle, öncelikle Ortadoğu’da barışın ve istikrarın yeniden tesisi için 678 sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararını desteklemek ve ülkemizin muhtemel tehlikelere karşı güvenliğinin idame ettirilmesini sağlamak, kriz süresince ve sonrasında hâsıl olabilecek gelişmeler istikametinde Türkiye’nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve kollamak, hadiselerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamaya yönelik süratli ve dinamik bir politika izlenmesine yardımcı olmak üzere; lüzum, hudut, şümül ve zamanı Hükümetçe takdir ve tayin olunacak şekilde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmasına Anayasanın 92 nci maddesi uyarınca izin verilmesini takdir ve tensiplerine arz ederim.”*¹⁵⁶⁷ denilmekteydi. Anlaşılacağı üzere, büyük oranda önceki yetki/izin taleplerine benzeyen bu tezkerenin diğerlerinden en önemli farkı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve Türkiye’ye gelen yabancı silahlı kuvvetlerinin *“koşulsuz kullanılmasına”* dönük hükümete izin verilmesidir.

Meclis Genel Kurulu’nda yapılan görüşmelerde, ana muhalefet partisi SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ve DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel, tıpkı daha önceki yetki/izin istemlerinde olduğu gibi hükümete sert eleştiriler yönelterek kapsamlı yetki tezkeresine muhalefet etmişlerdir.¹⁵⁶⁸ Ancak tüm sert açıklamalara ve muhalefetin red oyu vermesine karşın yetki tezkeresi Meclis’ten geçmiştir.¹⁵⁶⁹ Artık hükümet, herhangi bir saldırı olmaksızın savaş açabilme de dahil her türlü yetki sahip olmuştur.

Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, aynı gün TBMM’den aldığı yetkiyi kullanarak Türkiye’deki NATO üslerinin ABD hava kuvvetlerine kullandırılması kararını alınmıştır. Bu karara dayanılarak, İncirlik’e gelen 41 Amerikan muharip uçağı (F-16, F15, A-10, F-4, F-111), derhal havalandırarak Irak’ın kuzeyindeki hedefleri bombalamaya başlamıştır.¹⁵⁷⁰

Türkiye’nin resmen olmasa da ABD’ye verdiği destek dolayısıyla fiilen savaşa iştirak etmiş olması, özellikle İran olmak üzere Türkiye’nin komşularını tedirgin etmeye başlamıştı. Türkiye’deki üslerin kullanılmasından sonra Irak’ın saldırısına karşılık Türk birliklerinin

¹⁵⁶⁶ “Türkiye 2.Cephe”, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1991, s.14; “Ankara Dikkatli”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ocak 1991, s.9.

¹⁵⁶⁷ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.55, Yas.Yılı:4, b.66 (17 Ocak 1991), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1991, s.293; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1991, s.14; “Hükûmete Savaş Yetkisi”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ocak 1991, s.9.

¹⁵⁶⁸ Eleştiri ve tartışmalar için bkz. **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.55, Yas.Yılı:4, b.66 (17 Ocak 1991), s.295-309; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1991, s.14; *A.g.m.*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 18 Ocak 1991 s.9.

¹⁵⁶⁹ **T.B.M.M. TD.**, d.18, c.55, Yas.Yılı:4, b.66 (17 Ocak 1991), s.331-332.

¹⁵⁷⁰ “ABD İncirlik’ten Vuruyor”, **Hürriyet**, 18 Ocak 1991, s.13; “Üslerden Körfez’e Destek”, **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1991, s.14; Metin Çorabatır, “İncirlik ‘Kilit Üs’”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 19 Ocak 1991, s.8; Oran, **a.g.e.**, s.46-47; Uzgel, “ABD ve Nato’yla İlişkiler”, s.255-256.

Musul ve Kerkük'e girebileceği endişesi içindeki İran, 21 Ocak'ta Ankara'ya özel bir temsilci göndermiştir. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Rıza Muayyeri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Kerkük'le ilgili bir beklentisi bulunup bulunmadığı sormuştur. Muayyeri'nin; İncirlik nedeniyle Irak Türkiye'ye saldırır, Türkiye de buna mukabele etmek için Irak'ın kuzeyine girerse, dengeler bozulur, mesajı verirken, Özal; Bir saldırı olmadığı takdirde, Türkiye'nin savaşa girmeyeceği garantisini vermiştir. Muayyeri, Başbakan Yıldırım Akbulut tarafından da kabul edilmiştir. Görüşme sonrası yapılan açıklamada Başbakan Akbulut; Türkiye'nin hiçbir komşusunun toprağında gözü olmadığını açıklamış ve Körfez'de coğrafyanın değişmemesinden yana görüş belirtmiştir.¹⁵⁷¹

Ankara'daki hükümet çevrelerinin 26 Şubat 1991 tarihli beyanatlarda; Irak yönetiminin Kuveyt'i işgal eden kuvvetlerine geri çekilme emri verdiği, bunun geç alınmış bir karar olmasına karşın memnuniyet verici olduğu vurgulanıyordu. Lakin bunun yeterli olmayıp barışın sağlanması için BM Güvenlik Konseyi'nin krizle ilgili aldığı 12 karara da Irak'ın tam anlamıyla uyması ve Kuveyt'in bağımsız egemen bir devlet olarak tanınması gerektiği bildirilmekteydi.¹⁵⁷² Bu açıklamadan iki gün sonra, 28 Şubat'ta da, Irak ile müttefikler arasında ateşkes ilan edilmesi üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı Sözcü Vekili Ferhat Ataman; *"Bu sonuç, Türkiye'nin krizin başlangıcından itibaren izlediği hak ve adaletten yana, prensiplere dayalı, net ve tutarlı politikasının amacına ulaştığını da açıkça ortaya koymuştur"* demek suretiyle, Türkiye'nin duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.¹⁵⁷³

Türkiye, Körfez Krizi esnasında uyguladığı politikalar neticesinde ekonomik alanda ağır bir darbe almıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'a ambargo uygulanması konusunda aldığı karara uyarak 8 Ağustos 1990 tarihinde Irak'la tüm ticari münasebetini kesip, Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'nı kapatması bunun en temel nedeni olmuştur.

Ambargonun uygulandığı günden 1995 yılına kadar geçen süreçte, Türkiye'nin kaybı sadece petrol boru hatlarının kapatılmasından dolayı günde 750.000 dolar civarında idi. Türkiye'yi, sadece petrol boru hatlarının kapatılması değil aynı zamanda Habur sınır kapısının kapatılması da zarara sokmuştu. Sınır taşımacılığı, çeşitli Türk ürünlerinin ihracatı ve Türk inşaat sektörünün Irak'ta gelişmesi bu nedenle durmuştur. Müteahhitlik firmalarının üst düzey yöneticileri, daha Eylül 1991'de, Irak'a yönelik hizmetlerinden doğan zararlarının 1 milyar doları geçtiğini, sadece Irak'ta kalan ve geri getirilemeyen makine ekipmanlarının 300 milyon

¹⁵⁷¹ "Ankara'da, Kerkük Pazarlığı", **Hürriyet**, 22 Ocak 1991, s.15; "Özal'a Mesaj", **Milliyet**, 22 Ocak 1991, s.15; Metin Çorabatır, "İran: 'Türkiye Savaşa Girmesin'", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 22 Ocak 1991, s.7.

¹⁵⁷² Nur Batur, "Ankara: 'Saddam Teslim Olmalı'", **Milliyet**, 27 Şubat 1991, s.8.

¹⁵⁷³ "Barış Sürekli Olmalı", **Cumhuriyet**, 1 Mart 1991, s.14.

dolar değerinde olduğunu belirtmişlerdi.¹⁵⁷⁴ Ayrıca Irak'ın Türkiye'ye olan borçlarını ödeyememesi bir yana özellikle sınır ticaretinin kesilmesi, Güneydoğu Anadolu'daki işsizliği arttırmıştı, o da terör ve anarşiyi beslediğinden Türkiye'yi ekonomik ve güvenlik bakımlarından olumsuz yönde etkilemişti.¹⁵⁷⁵ Irak'tan göç eden sığınmacıların korunması ve barınması için gereken yardımların yapılmasının da savaşın Türkiye'ye olan ekonomik zararları içinde sayılabilir.

Körfez Krizi'ne Türkiye açısından bakıldığında, Irak ve özellikle Irak'ın kuzeyinde neden olduğu gelişmelerden dolayı önemli sorunlar yarattığı görülür. Burada öncelikle belirtilmesi gereken husus, Türkiye'nin Musul-Kerkük'te istekleri olduğu yönünde tarihsel kuşkuları olan Bağdat yönetiminin, buna rağmen savaş esnasında Türk ordusunun Irak'ın kuzeyine girmeye izin verdiğidir. Bunun altında yatan en önemli neden, bölgedeki güç boşluğundan yararlanarak denetimlerini artıran Kürt gruplarının oluşturdukları tehditti. Bağdat yönetimi, Türk ordusunun Musul-Kerkük'e girerek burada otoriteyi sağlaması halinde önemli bir tehditten kurtulmuş olacaktı.¹⁵⁷⁶ Ancak tam anlamıyla bu planın gerçekleştiği söylenemez.

Irak, kendi açısından böyle bir tehditle yüz yüze geldiğini düşünürken benzer bir tehditle hatta çok daha fazlasıyla Türkiye karşı karşıya kalmıştır. Keza Irak'ın kuzeyinde doğmasından endişe edilen otorite boşluğu oluşunca, bunu Irak'ın kuzeyinde bir Kürt Devleti kurmak amacıyla harekete geçen Kürt grupları doldurmuştur. Yine Bağdat yönetiminin Irak'ın kuzeyindeki otoritesini kaybetmesi neticesinde PKK terör örgütü köklü bir şekilde buraya yerleşmeye devam etmiş ve Türkiye'ye yönelik faaliyetlerini artırmıştır. Ayrıca savaş esnasında ve sonrasında Saddam Hüseyin'in baskısından kaçan birçok Iraklı göçmenin Türkiye'ye sığınması, yine sığınmacı meselesini ortaya çıkarırken, aynı zamanda büyük bir güvenlik zafiyeti oluşturmuştur. Sığınmacılar arasına gizlenen PKK terör örgütü mensupları Türkiye'ye geçerek buradaki eylemleri için Irak-İran Savaşı'ndan bu yana hazırladıkları zemini bütünüyle tamamlamışlardır. Ayrıca sığınmacıların büyük bir kısmını Iraklı Kürtlerin oluşturması, Türkiye'deki Kürtlerin bilincini tetiklemiş ve Kürt sorununun ağırlaşmasına yol açmıştır. Körfez Savaşı'ndan kaynaklanan ekonomik sorunlar nedeniyle zor günler geçiren Türkiye'nin güneydoğusu, yine sığınmacı akınlarıyla içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Güvenliği sağlamak zorlaşmış, bu arada giderek fakirleşmeye başlayan bölge halkı, devlete karşı tepki gösterip, cephe almaya başlamış, bu durumdan yararlanan ise PKK olmuştur. Sonuçta ise Türkiye, Musul-Kerkük bölgesindeki “*Türkmenler*”e “*Sığınmacılar Meselesi*”,

¹⁵⁷⁴ “Zarar Görenlere 100 Milyon Dolar”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 21 Eylül 1990, s.8.

¹⁵⁷⁵ Uzgel, “*ABD ve Nato'yla İlişkiler*”, s.258; Mehmet Kocaoğlu, **Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.359.

¹⁵⁷⁶ Oran, **a.g.e.**, s.135.

İKDP ve İKYB'nin savaş sonrasında güçlenerek otorite sahibi olmasından kaynaklanan “*Irak’ın kuzeyindeki oluşumlar ve çatışmalar*” ile “PKK” gibi meseleler yüzünden çok fazla ilgi gösterememiştir.

3.3.3. Savaşın Türkmenlere Etkisi

Körfez Savaşı'nın Türkmenler için en önemli sonuçlarından birisi hiç şüphesiz kuzeyden ikinci cephenin açılmamış olmasıydı. Çünkü Türkmenler, Türkiye'nin Irak sınırından güneye doğru bir ikinci cephe açmak durumunda kalacağına inanıyorlardı. Böylesi bir askeri hareket sonucunda ise Türkiye'nin bölgede nüfuz sahibi olabileceğine kesin gözüyle bakmaktaydılar.¹⁵⁷⁷ Savaş sonrası ortamda söz sahibi olabilmesi için Türkiye'nin askeri müdahalede bulunmasının zorunlu olduğunu söyleyen Türkmen yetkilileri, bu takdirde Irak yönetimine Türkmenlere haklarının verilmesini isteyebileceğini ve sonrasında Irak'tan çakabileceğini belirtmektedirler. Ancak şu anda bu şansın kaçırıldığını söylerlerken, aynı zamanda, Türkiye bir işe girişti ve ortada kaldı, sonuna kadar gitseydi oradaki pazarlıkta söz sahibi olacaktı demekteydiler.¹⁵⁷⁸

Belki de bu yüzdendir ki Saddam Hüseyin'in, Körfez Savaşı'nda, Türkiye'den açılması muhtemel ikinci bir cepheyi engellemek amacıyla Türkmenleri kalkan olarak kullandığı ifade ediliyordu. Kerkük'teki Türkmenleri Türkiye'ye karşı kullanmak için savaşın başlamasından itibaren bir hafta içinde 50'den fazla Türkmen aileyi asker gücüyle evlerinden aldırarak Irak Devlet Başkanı Saddam'ın, bu kişileri garnizonlar çevresine yerleştirdiği, direnenleri de ölümle tehdit ettiği öne sürülmekteydi. Saddam'ın bu politikası çerçevesinde Türkiye'den acil yardım isteyen Türkmenler; “*Saddam’ın askerleri Türk aileleri toparlamaya başladı. Daha önce, tebligatlarda bulunarak eşyalarımızı ve ailelerimizi kritik bölge dışına taşıyacaklarını söylemişlerdi. Bizden önce bölgeyi terk eden Türk aileleri Saddam’ın askerleri tarafından garnizonlara götürülerek, çevresine yerleştirildiğini öğrendik. Bizleri Türkiye’den gelebilecek bir saldırıya karşı silah olarak kullanmak istiyor. Ölmek istemiyoruz*” çağrısında bulunmuşlardı.¹⁵⁷⁹

Türkiye'deki Türkmenler ise Irak lideri Saddam Hüseyin'in, “*6 milyon Iraklı’yı Kuveyt için feda ederim*” dediği insanların önemli bir kısmını Irak'taki Türkmenlerin oluşturduğunu belirtmişlerdir. Saddam'ın aynı Irak-İran Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da Türkmenleri ön saflara sürdüğüne dikkat çeken Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yöneticileri, “*Oradaki Türk nüfusu azalsın diye Türkleri ön saflara sürüyorlar. Yakınlarımız şu anda*

¹⁵⁷⁷ Nilüfer Yalçın, “*Irak Türkleri, Zorda*”, **Milliyet**, 8 Mart 1991, s.15.

¹⁵⁷⁸ Semih İdiz, “*Anavatan Bizi İhmal Ediyor*”, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1991, s.11.

¹⁵⁷⁹ Enis Berberoğlu, Eyüp Coşkun, “*Kerkük Türkleri Savaş Esiri*”, **Hürriyet**, 24 Ocak 1991, s.15.

müttefiklerin hedefleri durumunda.” şeklinde konuşmuşlardı.¹⁵⁸⁰ Üstelik bu iddia sadece Türkiye’deki Türkmenler tarafından da ileri sürülmemekteydi. Irak’tan, Kuveyt’ten ve Suudi Arabistan’dan kaçan çok sayıda Iraklı tarafından da doğrulanmıştı. Bunların ifadelerine göre; ABD ve çokuluslu güçlere karşı savaşması için Kerkük ve Musul bölgesinden askere alınan Türkmenlerin sayısı 250 ile 300 bin civarında idi ve bunlar Kuveyt-Suudi Arabistan sınırındaki mevzilerle Türkiye sınırındaki bölgelere yerleştirilmişlerdi.¹⁵⁸¹ Savaş sırasında çıkan çatışmalarda ise Irak ordusundaki 1500 kadar Türkmen’in esir düştüğü bildirilmekteydi.¹⁵⁸²

Ayrıca hukuk dışı tutuklama ve idam etme furyası da devam ediyordu. Bunlardan en son öğrenileni, Kerkük asıllı bir Türkmen olup Türk vatandaşlığına geçen Mahir Oktay Şimşek idi. Şimşek,1990 yılında ailesini ziyaret etmek için gittiği Irak’ta tutuklanmış ve kendisinden bir daha haber alınmamıştı. Ailesinin, durumunu öğrenebilmek için Irak makamları nezdinde bugüne kadar yaptığı teşebbüslerden de hiçbir sonuç çıkmamıştı.¹⁵⁸³

Maruz kaldıkları bu durumdan kurtulmak isteyen Türkmenler ise gerek kendi imkanlarıyla gerekse sınırdaki kaçakçılar vasıtasıyla Türkiye’ye geçmeye çalışmışlardır. Sığınmacıların verdiği bilgilere göre, sınıra 20 km mesafedeki Irak’ın Diana yerleşim biriminde yaklaşık 50 bin Iraklı’nın, Türkiye’ye kaçmak için beklendiği, ancak kötü hava şartları yüzünden gelememişlerdi. Sınırı geçenler ise Türkiye’deki çeşitli kamplarda veya misafirhanelerde toplanmışlardı. Bunlardan Bitlis-Tatvan’daki mülteci kampında 180 Iraklı bulunuyordu. Bitlis Valisi tarafından yapılan açıklamada, bu sığınmacılardan 73’ünün Kerkük’ten, 45’inin Erbil’den, 3’ünün Celaliye’den, 3’ünün Musul’dan, geriye kalanların da Irak’ın diğer bölgelerinden geldiği belirtilmişti.¹⁵⁸⁴ Böylelikle kurtulanlar arasında yer alan ve Irak ordusunda 7 yıl görev yaptıktan sonra Türkiye’ye kaçan Halit İzzeddin’in; “*Kuveyt’e gitmek istemeyen 200 Türk kuruşuna dizildi. Türkler, kadın, kız, çoluk-çocuk demeden silah dipçikleri ve tekmelerle kamyonlara bindirildi. Türkiye sınırında kurulan çadırlara yerleştirildi. Yalnızca Kadim-i Tissin ve Cedit-i Tissin mahallelerinden 4700 ev boşaltıldı*”, şeklinde demeç vermesi, Irak’taki Türkmenlerin nasıl bir durumda olduğunun anlaşılması

¹⁵⁸⁰ Fikret Helvacıoğlu, “*Saddam’ın Hedefi Türkler’i Yoketmek*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 23 Ocak 1991, s.8.

¹⁵⁸¹ Vahap Yazaroğlu, “*Bush’un ‘Vur Emri’ Bekleniyor*”, **Milliyet**, 16 Ocak 1991, s.16; Kemal Kazzaz, “*Cepheye Türkler Sürülüyor*”, **Zaman**, 23 Ocak 1991, s.1,10.

¹⁵⁸² Yalçın, a.g.m., **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15.

¹⁵⁸³ Emin Pazarcı, “*10 Yılda, 100 Türk’ü Yargılamadan Astı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 26 Ocak 1991, s.8.

¹⁵⁸⁴ Kemal Kazzaz, “*Irak’tan Sığınanların İddiası: ‘Sınırdaki 50 bin Kişi Bekliyor*”, **Zaman**, 22 Ocak 1991, s.1,10.

açısından önemlidir.¹⁵⁸⁵

Şubat ayı başında yapılan hava taarruz neticesinde ise Kerkük'ün bombalandığı ifade ediliyordu. Kerkük'te bulunan birçok petrol tesisi ile TV istasyonu bu bombardıman neticesinde yerle bir olurken, şehirdeki 60 kadar ev de hasar görmüştü. Ayrıca çok sayıda sivilin hayatını kaybettiği belirtiliyordu.¹⁵⁸⁶

Saddam yönetiminin, “*Türkiye'nin casusu*” olduğu suçlamasıyla hakkında idam kararı aldığı İzzeddin Kocava ise Irak'taki Türkmenlerin 1940'lardan bu yana sürekli baskı altında tutulduğunu belirterek, aynı durumun savaş süresince de geçerli olduğunu bildirmiştir. Irak'tan kaçarak Londra'ya yerleşen ve 1970'lerden itibaren yurt dışında teşkil edilen Irak Muhafızları Cephesi'nde Türkmenleri etmiş olan Kocava, 1959 Kerkük Katliamı'nı gerçekleştirenlerin aslında listelerindeki 135 Türkmen'i öldürmek istediklerini ve bunlardan birinin de kendisi olduğunu söylemiştir. Savaş sonrası Irak'ın durumuna ilişkin olarak, “*Saddam bizim hedefimiz değil, o sadece bir şahıstır. Hedefimiz Baas yönetimidir. Baas yönetimi kaldığı sürece bir Saddam gider diğeri gelir*” şeklinde konuşan Kocava, Türkmenlerin isteklerini ise Irak'ın birliği için Araplara ve Kürtlere tanınan hak ve hukukun Türkmenlere de tanınması, Türkmence okulların yeniden açılması, Türkmence eğitim tekrar başlatılması, nüfusları oranında demokratik bir mecliste ve bakanlar kurulunda Türkmenlerin de temsil edilmesi, Irak'ın serveti olan petrol ve diğer gelirlerden bütün Iraklıların nüfus nispetine göre Türkmenlerin de hakkını alması şeklinde sıralamıştır.¹⁵⁸⁷

Savaşın ortalarına gelindiğinde ise artık her devlet, savaş sonrası senaryolarla ilgili fikirler üretmeye, kendisine en uygun gelen şekliyle hesaplar yapmaya başlamıştı. Ankara'daki Türk makamları da savaş sonrası Türkiye'nin vazgeçilmez hassasiyetlerini belirleyerek, sorunlarının farkında olduğu Türkmenleri bu hassasiyetlerin en başına koymuştu. Türkiye, savaş sonucunda Saddam'ın gitmesi halinde mevcut anayasanın kuvvetle değişeceğini ve bu değişimle birlikte şimdiye kadar anayasa dışına itilmiş olan Türkmenlerin uğradığı bu haksızlığın giderilmesini ve Türkmenlerin anayasaya dahil edilmelerini sağlamayı birinci hedef tutmuştur. Son dönemlerde gündeme gelen Arap-Türk-Kürt Federasyon düşüncesine ise kötünün en iyisi olarak bakmıştır. Çünkü Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını isteyenler olduğu gibi ABD ile İran'ın buna daima sıcak baktığı da belirtiliyordu. Ancak Türkiye, bunu kabul etmemekte, hatta bunun Irak'a müdahale sebebi sayılacağını açıklamaktaydı. Bu açıdan Türkiye, garantörlüğünün kabul edilmesi şartıyla bir üçlü

¹⁵⁸⁵ Sezai Şengül, “*Saddam, Kerkük Türkleri'ni Kurşuna Diziyo*”, **Hürriyet**, 27 Ocak 1991, s.12.

¹⁵⁸⁶ “*Kerkük ve Çevresi Bombalandı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 5 Şubat 1991, s.8.

¹⁵⁸⁷ Mustafa Köker, “*Saddam Gitsin Demokrasi Gelsin*”, **Türkiye**, 21 Şubat 1991, s.1,11.

federasyona karşı çıkmıyordu.¹⁵⁸⁸

Tablo 3.3: 1989-1990 Yıllarında İdam Edilen Türkmenler

No	Adı Soyadı	İdam Edilme Tarihi	Mesleği
1	Halil Molla Fatih Sabuncu	1989	Tüccar
2	Muzaffer Molla Fatih Sabuncu	1989	Enstitü Mezunu
3	Cengiz Paşaoğlu	1989	Sanatçı
4	Cengiz Mehmet Ali	1989	Öğrenci
5	Abdulmumin İbrahim	1989	Öğrenci
6	Salih Yunus Ali	1989	Öğrenci
7	İsmet Sabir	1990	Tümgeneral
8	Ömer Molla Şükür	1990	Subay

Kaynak: Küzeci, a.g.e., s.151.

3.4. Körfez Savaşı'ndan Sonra Türkmenlerin Durumu ve Türkiye

3.4.1. Kürt İsyanı ve Türkmenler

Körfez Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ABD Başkanı George Bush, 1 Mart 1991 tarihinde yaptığı basın toplantısında önemli açıklamalarda bulunarak, müttefik kuvvetlerin Saddam Hüseyin'i hedef almadıklarını ve Irak'ın toprak bütünlüğüne ilişkin bir talepleri olmadığını söylemiştir. Irak halkına Saddam'ı devirme çağrısında bulunan Bush, kendilerinin Saddam'ı devirmek için bir girişimde bulunmayacaklarını, buna karşın Irak halkının bunu başarmasından ve Saddam'ı iktidardan indirerek ülkelerini yeniden “*barış sever ülkeler ailesine katmalarından*” mutluluk duyacağını belirtmiştir.¹⁵⁸⁹ Bu açıklama, Irak'taki Şiiler ve Kürtler için yeterli olmuştu. Zira her iki kesim de Mart ayı içerisinde Saddam yönetimine karşı iki büyük isyan başlatmışlardır.

Körfez Savaşı'nın hemen akabinde başlayan isyanlar neticesinde ülkenin güneyinde Şiiler, kuzeyinde Kürtler merkezi idarenin bu bölgelerdeki otoritesine ağır bir darbe vurmuşlardır. Kuzeydeki Kürt isyanını, Surçi Aşireti reisi Ömer Hıdır Surçi başlattığı ve kısa sürede bölgedeki bütün Kürtleri Saddam'a karşı harekete geçirdiği ileri sürülmekteydi.¹⁵⁹⁰

BBC'nin 3 Mart 1991 tarihli haberine dayanılarak verilen bilgilere göre, Irak'ın güneyinde başlatılan ve giderek büyüyen Şii ayaklanması, ülkenin kuzeyine de sıçramış ve kuzeydeki isyanın ilk kıvılcımlarını oluşturmuştur. Aynı haberde, Kerkük'teki Baas Partisi merkezi ile

¹⁵⁸⁸ Nursun Erel, “Türkiye, Üç Konuda Israrlı”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 5 Şubat 1991, s.8.

¹⁵⁸⁹ “Ateşkeste 3. Gün Saddam Nereye?”, **Cumhuriyet**, 2 Mart 1991, s.1; “Bush: ‘Saddam’ı Devirim””, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 2 Mart 1991, s.6.

¹⁵⁹⁰ A.Cem Ersever, **Üçgöçteki Tezgah**, Milenyum Yay., İstanbul, 2009, s.108.

şehirdeki resmi binaların tahrip edildiği ve parti üyelerinden büyük bir kısmının isyancılar tarafından darb edildiği bildirilmekteydi.¹⁵⁹¹ Bununla birlikte kuzeydeki isyan, gerçek anlamıyla İran sınırı yakınındaki Ranya/Raniya kentinde 5 Mart 1991 tarihinde başlamıştır. Buna göre, Kürtler, yeni bitmiş savaştan dolayı zayıflayan ve güçten düşen Irak askeri birliklerine karşı Ranya’da başarı kazanınca, kısa süre içerisinde isyanı Süleymaniye’ye doğru genişletmeye başlamışlardır. IKYB radyosunun da “*halk devrimi başlattıklarını*” duyurarak, Süleymaniye kentini ayaklanmaya çağırmasıyla birlikte 6 Mart’ta kentteki resmi binalara yönelik başlayan saldırılar, bir gün sonra kentin bütünüyle Irak askeri birliklerinden temizlenmesi sonucunu doğurmuştur. Hatta, Irak istihbaratına ait Emne Sureke binası, içindeki onlarca gizli polisle birlikte ateşe verilmiştir. Buna karşın Bağdat yönetimi, 10 Mart günü Erbil’de sokağa çıkma yasağı ilan ederek bir gün farkla askeri ve mülki erkanından bazılarının şehirden ayrılmasını sağlamıştır. Çünkü 11 Mart sabahı isyan Erbil’de de başlamış, üç saat içinde 200 kişi öldürülmüştür.¹⁵⁹² İsyanın her ne kadar Surçi Aşireti lideri tarafından başlatıldığı belirtiliyorsa da IKDP Sözcüsünün ifadesine göre, ayaklanmaya Irak Kürdistan Cephesi şemsiyesi altında IKDP lideri Mesut Barzani başkanlık etmekteydi.¹⁵⁹³

Irak’taki, özellikle kuzey bölgelerindeki Kürt isyanı tüm şiddetiyle sürerken, Türkiye gelişmeleri an be an takip etmekteydi. Karargahı Malatya’da bulunan 2. Ordu Komutanlığı’ndan verilen bir brifingde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Irak’taki gelişmeleri çok yakından izlediği, bu arada Erbil, Süleymaniye ve Musul bölgelerindeki her türlü askeri faaliyetin gözlemlendiği açıklanmıştır.¹⁵⁹⁴

İsyan Kerkük’e de sıçramıştı. Öyle ki, 11 Mart günü basında çıkan haberlerde, Kürt isyancıların Kerkük’e 20 km. yaklaştıkları yazılıyordu ve hızla şehre doğru ilerlemekteydiler. Bölgedeki Türkmenler ise gelişmelerden, dünya kamuoyuna yansıyan haberlerde Türkmenlerden hiç söz edilmemesinden ve isyan dolayısıyla çıkan çatışmalardan oldukça tedirgindi.¹⁵⁹⁵ Zira, IMTP yetkilileri, yaptıkları yazılı açıklamada, isyanların Saddam yönetimini devirme amacından farklı bir görünüme girmesinden korktuklarını belirterek, Şii ve Kürtlerin ayaklanmalarından endişe duyduklarını ifade etmişlerdir. “*Amaç sadece diktatör Saddam’ı mı devirmektir?, 2 milyonu aşan nüfusu ile Irak’ın üçüncü büyük unsurunu oluşturan Türkmenler hedeflenen yeni yönetimde ne dereceye kadar temsil edileceklerdir?*” sorularını soran Türkmen temsilcilerinin, isyancıların her birinin bağımsız devlet kurmak

¹⁵⁹¹ “*Kerkük’te Halk Ayaklandı*”, **Türkiye**, 4 Mart 1991, s.13.

¹⁵⁹² Dağlı, **a.g.e.**, s.55.

¹⁵⁹³ “*Muhalif Gruplar, Anlaşamadı*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 14 Mart 1991, s.6.

¹⁵⁹⁴ Kenan Akın, “*Kuzey Irak’ı Gözlüyoruz*”, **Türkiye**, 9 Mart 1991, s.16.

¹⁵⁹⁵ “*Kürt Ayaklanması Büyüyor*”, **Milliyet**, 11 Mart 1991, s.4; “*Kerkük, Kürtlerin Elinde*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 11 Mart 1991, s.6.

amacını taşıdığı ve Türkmenlerin hiçbir surette hesaba katılmadığı kaygısını taşıdıkları anlaşılmaktadır. Oysa Türkmenlerin, insan haklarına saygılı, demokratik, adil ve kalıcı bir çözümden yana olduklarını belirten parti yetkilileri, Irak'ın orta ve kuzey bölgelerinde bulunan Musul, Erbil, Kerkük ve Selahattin merkezleri ile il sınırları içinde yaşayan 2 milyonu aşkın Türkmen'in durumunun göz ardı edilememesi gerektiği vurgulanarak, Irak'ta herhangi bir etnik gruba sağlanacak “*federatif sistem*” veya “*özerk bölge*” gibi her türlü hak ve özgürlüklerin diğer etnik gruplar için de geçerli olması gerektiği uyarısında bulunmuşlardır.¹⁵⁹⁶ Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yöneticileri ise Irak'taki vaziyet ortadayken Türkiye'deki partilerin Türkmenlerle hiçbir şekilde ilgilenmediğinden şikayet etmekteydiler. Kuzeyde Kürtlerin güneyde Arapların ayaklanmış olduğundan, buna karşın Türkmen erkeklerin çoğunun esir, kalanlarının da dağınık halde bulduklarından bahseden Türkmen yöneticiler, bu durumda Türkiye'deki partilerin Türkmenleri desteklememelerini endişe ile karşıladıklarını ifade etmişlerdir.¹⁵⁹⁷ Gerçekten de Süleymaniye ve Erbil'deki ayaklanmalar sırasında Irak ordusundan çok miktarda silah, araç-gereç elde edildiği için 12 Mart'tan itibaren Kerkük'e rahatlıkla saldırmaya başlamışlardı. Dolayısıyla Kerkük'teki Irak ordusu ile yaşanan çatışmalarda karşılıklı pek çok kayıp verilmiştir.¹⁵⁹⁸ Zira Paris'teki IKDP Sözcüsü de aynı günlerde; “*Kerkük için son mücadeleyi yapıyoruz. Kerkük'ün kenar mahalleleri denetimimiz altında. Ancak Saddam'ın doğum yeri olan Tikrit'e giden yol askerlerin kontrolünde*” açıklamasında bulunmuştu.¹⁵⁹⁹ 19 Mart'ta da zaten Kerkük, Kürt isyancıların eline geçmiştir.¹⁶⁰⁰ IKDP Avrupa temsilcisi Hoşyar Zebari'nin konuyla ilgili 20 Mart'ta Londra'da yaptığı açıklamada; “*Kerkük şehri dün bizim elimize geçti. Şehri direnen Irak birliklerinden temizlemek için yoğun sokak çatışmaları oldu. Şehirdeki bütün hükümet güvenlik daireleri ve BAAS partisi büroları savaşçılarımız tarafımızdan ele geçirildi*”¹⁶⁰¹ denilmekteydi.

İsyan, hemen hemen Irak'ın kuzeyini bütünüyle sarmakla birlikte Bağdat yönetiminin elinde kalan tek bölge Musul idi.¹⁶⁰² İsyanın bu derece yayılarak, geniş alanlarda etkili olmasının nedeni Bradost, Ako, Amadiye, Sindi, Bervari, Mizuri, Surçi, Herkl, Pişdarı, Caf, Hoşnav, Rekani, Dostki gibi yıllarca Saddam'ın yanında yer almış aşiretlerin ayaklanmaya

¹⁵⁹⁶ “*Iraklı Türkler Endişeli*”, **Zaman**, 12 Mart 1991, s.9; ““*Saddam'la Anlaşmayız*””, **Türkiye**, 12 Mart 1991, s.16; “*Irak, Kan Gölüne Döndü*”. **Zaman**, 13 Mart 1991, s.10.

¹⁵⁹⁷ Mahmut Bulut, “*Irak Türkleri Destek İstiyor*”, **Türkiye**, 13 Mart 1991, s.3.

¹⁵⁹⁸ Dağlı, **a.g.e.**, s.55.

¹⁵⁹⁹ “*Kuzey Irak'ta Yoğun Çatışmalar*”, **Cumhuriyet**, 15 Mart 1991, s.10; “*Irak, Kürt Kentlerini Bombalıyor*”, **Milliyet**, 15 Mart 1991, s.4.

¹⁶⁰⁰ “*Kürt İsyancılar Kerkük'ü Aldı*”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1991, s.10; Salih Baysal, “*Kürtler Kerkük'te*”, **Milliyet**, 20 Mart 1991, s.10.

¹⁶⁰¹ “*Saddam, Sanki Neron*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 21 Mart 1991, s.6.

¹⁶⁰² “*Celal Talabani Irak'a Döndü*”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1991, s.10.

katılarak Irak yönetimiyle olan bütün bağlarını koparmalarıydı.¹⁶⁰³

Ancak Kürtlerin Kerkük'ü kontrolleri kısa sürmüştür. Kürtlerin bölgedeki yıkıcı etkisi bitince, bu kez Irak ordusunun müdahalesi başlamıştır. Özellikle ABD Başkanı Bush'un “*bir tek Amerikan askeri veya havacısının Irak'ta yıllardır süren bir iç savaşa karışmasını istemediğini*” açıklaması ve ardından “*Irak halkının kendi politik geleceğine kendisinin karar vermek zorunda olduğu*”nu belirtmesi neticesinde, ABD'nin kendisine müdahale etmeyeceğini anlayan Saddam Hüseyin, önceliği güneydeki Şii ayaklanmacılara vererek o bölgelerde otoritesini sağlamış ve sonrasında kuvvetlerini kuzeye yönlendirmeye başlamıştır.¹⁶⁰⁴ Saldırıların, kara gücünün yanı sıra, Körfez Savaşı'nda Irak'a kabul ettirilen 686 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının 3/1 maddesiyle yasaklanmış olan füze saldırıları ve savaş uçaklarıyla değil, yasaklanmamış olan helikopterlerle yapıldığı ileri sürülmekteydi.¹⁶⁰⁵ Ancak basında çıkan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla Irak, 686 sayılı kararı çiğneyerek saldırılarda uçakları da kullanmıştı. Suriye Haber Ajansı SANA'dan aktarılan habere göre, Irak ordusu ile Irak Hava Kuvvetleri, Kerkük kentini ele geçirmek için napalm ve fosfor bombaları atmışlardı. Anadolu Ajansı'nın haberine göre ise Irak'a ait iki bombardıman uçağı ile iki helikopter 26 Mart günü Kerkük'e saldırılar düzenleyerek çok sayıda sivili öldürmüştü.¹⁶⁰⁶

IMTP'nin Washington temsilcisi Şahin Nakip'in, 24 Mart 1991 tarihinde Camp David'de bir araya gelecek olan ABD Başkanı George Bush ile Türk Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a gönderdiği mektuplardan ise Saddam'ın bu tarz saldırıları çok daha önceden yapmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nakip'in Cumhurbaşkanı Özal'a gönderdiği mektupta aynen şöyle denilmekteydi;

“Sayın Bay Özal,

Irak Türkmen Partisi, Saddam Hüseyin'in askerlerinin Türkmen şehri Kerkük'e helikopterler vasıtasıyla sülfirik asit döktükleri yönündeki haberlerden dolayı öfke içindedir.

Günahsız Türkmenlerin katledilmesi, mallarının, yaşadıkları şehirlerin ve zirâî arâzilerinin tahrip edilmesi, Saddam Hüseyin rejimi nâmına rezilâne cinâyetkâr eylemlerdir.

Yakın zaman zarfında, Saddam'ın adamları Kerkük şehrinde 5000 kadın ve

¹⁶⁰³ Ersever, **a.g.e.**, s.113-114.

¹⁶⁰⁴ Kemal Kirişçi, “*Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.8.

¹⁶⁰⁵ Oran, **a.g.e.**, s.51-52.

¹⁶⁰⁶ A.g.m., **Cumhuriyet**, 27 Mart 1991, s.10; “*Irak Uçakları Halkı Bombaladı*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 27 Mart 1991, s.6; “*Kerkük'e Scud Yağıyor*”, **Milliyet**, 29 Mart 1991, s.2.

çocuğu alıp götürmüş¹⁶⁰⁷, bunları çürümüş ve faşist rejimlerini korumak maksadıyla “İnsandan kalkan” olarak kullanmışlardır. Saddam, silâhsız ve çaresiz sivillere karşı giriştiği katliamların sebep olduğu tahrîbâta ek olarak, onbinlerce Türkmen’i evsiz, aç ve hasta etmiştir. Buralardaki aç insanlar, ekmek alabilmek için sâhip oldukları her şeyi elden çıkartmaktadırlar. Bir çuval un 1000 dinara satılmaktadır. Irak halkının çektiği sıkıntılara kısa müddet içinde son verilmelidir.

Türkmenlerin ve Saddam Hüseyin rejiminin zulûm ve âdaletsizliklerine karşı mücâdele eden bütün Irak halkının içinde buldukları durumdan endişe duymaktayız. Başgösteren hâdiseler sırasında ölmeyip geride kalanlar da, ya açlıktan ya da tıbbî imkansızlıklar sebebiyle hayatlarını kaybetmektedirler.

Saddam ve rejimine dur demek, onu işbaşından uzaklaştırmak ve eziyet çekmekte olan Irak halkına gerekli her türlü insânî yardımı temin etmek için derhal ve kararlı şekilde harekete geçmek gerekmektedir.

Irak’ta insan haklarına, eşitliğe ve adâlete saygı duyan demokratik, anayasal bir hükümetin kurulmasına başlangıç teşkil etmek maksadıyla, ilgili bütün tarafların âdil ve uygun bir şekilde temsil olundukları geçici bir hükümetin kurulması bu ülkede barış ve ahengin tesis edilmesi için elzemdir.

Mahvedilmiş Irak ülkesi yeniden imâr edilmelidir. Halka, “Yaralarını sarma, kendi hayat şeklini seçme ve insanca yaşama fırsatı” tanınmalıdır¹⁶⁰⁸.”

Mektup, gerçekten de Irak kuvvetlerinin sadece 26 Mart’taki saldırılarda değil daha öncesinde de Irak’ın kuzeyindeki isyanın bastırılması için kimyasal silahlar kullandığını ortaya koymaktaydı. Ayrıca Nakip’in, aynı içerikli bir başka mektubunu da Başkan Bush’a gönderdiği hatırlanırsa, Türkmenlerin Irak’taki gelişmeler ve Türkmen halkın durumu konusunda en üst düzeyde teşebbüslerde bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.4.2. Türkiye’nin Türkmen Temsilcilerle Yaptığı Görüşmeler

Irak’ın kuzeyindeki Kürt isyanının devam ettiği sırada Türkiye, çok önemli bir dış politika değişikliğine giderek, Iraklı Kürt ve Türkmen kuruluşların temsilcileriyle görüşme kararı almıştır.

Bilhassa Iraklı Kürt gruplardan IKYB’nin Lideri Celal Talabani ve IKDP lideri Mesut

¹⁶⁰⁷ Saddam kuvvetleri, Kürt isyancılara karşı canlı kalkan olarak kullanmak amacıyla Kerkük bölgesinden 5000 kişiyi rehin almıştır. Bunlardan 1500’ünün Türkmen olduğu bildirilmektedir, bkz. Sadullah Özcan, “*Iraklı Türkmenler’in Deklarasyonu*”, **Zaman**, 16 Mart 1991, s.10.

¹⁶⁰⁸ ““Kerkük’te Halkın Üzerine Asit Döküyor””, **Türkiye**, 24 Mart 1991, s.11.

Barzani'nin özel temsilcisi Muhsin Dizai ile Ankara'da 8 Mart 1991'de görüşülmesi, bir ilki teşkil ediyordu. Görüşmelerde, Kürt temsilcilere, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Irak'ın tek devlet olarak varlığının devamına yönelik bir tehdit oluşturmamaları koşuluyla “*destek ve sempati*” mesajı verilmişti.¹⁶⁰⁹ Yani, Irak'ta Kürt ve Türkmenlerin, yerel yönetim temeline dayanan merkezi ve demokratik bir yönetim altında birleşmesi Türkiye'nin öncelikli tercihi olarak açıklanmıştır. Türkiye, Saddam Hüseyin'in iktidardan düşürülmesini isterken, ülkenin parçalanmasına yol açacak gelişmelerin de önlenmesini ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını istemiştir. Bu nedenle bağımsız bir Kürt devleti fikrine karşı olduğu ifade edilmiştir. Eğer ki, Irak'ta çeşitli etnik gruplara belirli ölçüde özerklik hakları tanıyan bir demokratik idare kurulamazsa, o zaman da Ankara, Irak'ta Arap, Kürt ve Türkmen gruplarının oluşturacağı bir federal sisteme itiraz etmeyeceği dile getirilmiştir. Söz konusu federasyonda bölge sınırları, Arap, Kürt ve Türkmen nüfusun yoğunlaştığı yerlerde ortaklaşa kararlaştırılacak, üç federe devletin merkezi yönetimde temsil edilmesi de nüfus oranına göre belirlenecektir. Böylece eşit haklara sahip çeşitli etnik gruplar kendi etnik kimliklerini geliştirme imkanı bulurken, merkezde dengeli bir federal otorite kurulmuş olacaktır.¹⁶¹⁰

Cumhurbaşkanı Özal, Kürt liderlerle yapılan bu görüşmenin gerekçesini; “*Orada, Kuzey Irak'ta olan her şey bizi çok daha yakından alakadar ediyor. Çekinilecek bir şey yok konuşmaktan. Netice itibariyle bunlar bize vaktiyle düşman olan insanlar değil ki! Dost olmamız lazım. Biz onlarla düşman olursak, başkaları bizim aleyhimize kullanırlar.*” diyerek açıklamaktadır.¹⁶¹¹ Buna karşın IKYB lideri Celal Talabani, Türkiye'den siyasi destek istenildiğini ve buna dair söz aldıklarını belirtmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı ise Irak'ta bir Kürt-Arap-Türkmen federasyonu planına Türkiye tarafından “*ılımlı*” bakıldığını bildirmiştir.¹⁶¹² Ancak daha sonra Bakanlık Sözcüsü Murat Sungar, yapılan görüşmelerin “*gayri resmi*” nitelikte olup, herhangi bir vaade veya taahhütte bulunulmadığını açıklayarak, Talabani'nin sözlerini yalanlamıştır.¹⁶¹³

Türkiye, Kürtlerle olduğu gibi, Irak'taki Türkmen kuruluşlarla da temaslarda

¹⁶⁰⁹ “*Kürtlerle Pazarlık*”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1991, s.1,17; Nur Batur vd., “*Kürt Federasyonuna Işık*”, **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15; “*Talabani İle Dışişleri Müsteşarı Görüşmüş*”, **Türkiye**, 13 Mart 1991, s.11. Aslında Kuzey Irak'taki Kürtlerle Türkiye'nin ilk teması 1987 yılında IKYB lideri Celal Talabani ile dönemin Tahran Büyükelçisi Volkan Vural tarafından gerçekleşmiştir. Ancak hem bu görüşmenin hem kendisi, hem de içeriği büyük bir titizlikle saklanmıştır; Yalçın Doğan, “*Kürt Özerkliğine Özal'dan Destek*”, **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15.

¹⁶¹⁰ Batur vd., *a.g.m.*, **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15.

¹⁶¹¹ Hasan Cemal, “*Iraklı Kürt Liderleri Ankara'da...*”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1991, s.1, 17; “*Ankara'da Kürt Liderlerle Görüşme*”, **Türkiye**, 12 Mart 1991, s.16.

¹⁶¹² “*Talabani'ye Destek*”, **Cumhuriyet**, 13 Mart 1991, s.1,14.

¹⁶¹³ “*Talabani Sıkıntısı*”, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1991, s.1,14; “*Irak Kürtleri Devlet Kurmayacaklar*”, **Türkiye**, 14 Mart 1991, s.11.

bulunmuştur.¹⁶¹⁴ Zaten Ankara'daki Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP) yöneticileri tarafından da bu görüşmeler doğrulanmıştır. Parti yöneticilerinden Dr. Aydın Beyatlı, bazı parti temsilcilerinin 1991 yılı Mart ayının ilk haftasında bizzat Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüştüğünü belirtmiştir. Görüşmelerde, Irak Türkmenleri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dan; Irak'ta en fazla ezilen, hakları verilmeyen Türkmen Irak vatandaşlarına karşı bu hakların kazandırılması, bunun sağlanması için Saddam'ın yönetimden uzaklaştırılarak Irak'ta demokratik bir yapının oluşturulması, kurulan yeni demokratik düzende Türkmenlerin tıpkı Arap ve Kürtler gibi tüm haklardan yararlanması gerektiği taleplerinde bulunmuşlardır. Irak'ta gerçek bir demokratik sistemin kurulması zor görünüyorsa ve Irak halkının çoğunluğu federal bir sistemi uygun görürse, Türkmenlerin de buna ilke olarak karşı çıkmayacakları belirtilmişti. Ayrıca Türkmen temsilciler, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a, böyle bir federatif sistemde, Türkmen halkının yaşadığı Kerkük bölgesinin Türkmen Federasyonu Federe İdaresi olarak tanımlanması, bölge sınırlarının belirlenmesi ve federe bölgelerdeki Irak vatandaşlarına etnik kökeni ne olursa olsun, eşit siyasi temsil hakkı verilmesinin gerektiği açıklamışlardır. IMTP yetkilileri, görüşmelerle ilgili verdikleri beyanatlarda da; Irak'taki halklar arasında en fazla ezilen toplumun Türkmenler olduğunu ve vaat edilen hakların hiçbirisinin kendilerine tanınmadığını belirtmişlerdir. Bu yüzden Türkmen halkın insan haklarından yararlanabilmesi ve yönetime katılabilmelerinin sağlanabilmesi için bir yandan Türkiye Cumhuriyeti'nden destek beklerken, diğer yandan da tüm dünya ülkeleri nezdinde girişimlere başladıklarını ifade etmişlerdir.¹⁶¹⁵ Başbakan Yıldırım Akbulut ise görüşmelerle ilgili yaptığı bir açıklamada; "*Irak'taki Türklerin eşit haklara sâhip olması için yanlarında olacağız*" demek suretiyle Türk Hükümeti'nin tavrını ortaya koymuştur.¹⁶¹⁶

Türkiye'nin Kürt ve Türkmen temsilcilerle temaslarda bulunmasının, bazı muhalif çevrelerinin, özellikle siyasi muhalefet parti liderlerinin tepkisine yol açtığı belirtilmekteydi. Irak Kürtleri ve Türkmenleriyle ilgilenmenin Irak'ın içişlerine müdahale anlamına geldiği görüşünde olan muhalefet liderleri, Kürt ve Türkmen temsilcileriyle görüşülmüş olmasını da tehlikeli bulmuşlardı. Oysa, Amerika, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan gibi birçok devlet Kürt meselesi ile uğraşırken, Kürt liderleriyle görüşürken hatta İran ve Suriye gibi Türkiye'nin komşu devletleri bu meseleyi Bağdat'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanırken, Türkiye'nin bu konuya dokunmaması istenilmekteydi.¹⁶¹⁷ Gerçekten de bu durum Türk siyasetinin tam bir çelişkisini ortaya koymaktaydı. Amerika, İngiltere, İran ve Suriye gibi

¹⁶¹⁴ A.g.m., **Cumhuriyet**, 13 Mart 1991, s.1.

¹⁶¹⁵ Yalçın, a.g.m., **Milliyet**, 13 Mart 1991, s.15.

¹⁶¹⁶ "*Ankara'nın Endişelerini Giderdik*", **Türkiye**, 15 Mart 1991, s.15; "*Dünyadaki Bütün Türklerin Yanındayız*", **Zaman**, 15 Mart 1991, s.1,10.

¹⁶¹⁷ Ömer Öztürkmen, "*Irak'ın İçişlerine Müdahaleymiş(!)*", **Türkiye**, 14 Mart 1991, s.1,11.

devletlerin Kürt sorunu ile uğraşması Irak'ın içişlerine müdahale sayılmazken, Türkiye'nin ilgilenmesinin Irak'ın içişlerine müdahale sayılması, başka türlü değerlendirilemezdi. Şüphesiz, diğer devletlerin böyle bir politika izlediği için Türkiye'nin de bundan geri kalmamak amacıyla aynı paralelde bir süreç izlendiğini düşünmek ve bu nedenle Kürt ve Türkmen temsilcileriyle görüşmelerin yapıldığını varsaymak mantığa aykırıdır. Ancak güney komşusu Irak'taki gelişmelerin, ileride Türkiye'yi yakından ilgilendirebilecek bir boyuta ulaşması ve onu sorunların içine çekmesi durumunda, şimdi tepkisiz ve ilgisiz kalan Türkiye'nin o zaman çaresiz kalabileceği ve bir oldu-bitti ile karşılaşmasının kuvvetle muhtemel olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden Türkiye'nin, şimdiden gerekli gördüğü tedbirleri alması, Irak'ın kuzeyinde önemli bir güç haline gelmeye başlayan Kürt unsurlarla ve Türkmen toplumunun temsilcileriyle görüşmesi oldukça doğal karşılanmalıydı. Üstelik muhalefet liderlerinin, gelecekte Türkiye'nin karşılaşabileceği sorunları göz önünde tutarak çözüm önerileri üretmesi ve Türkiye'nin daha aktif bir siyaset izlemesini sağlaması gerekirdi.

Ankara'daki görüşmeler bir yana dünyanın farklı noktalarında da Irak'ın geleceğine ilişkin çeşitli toplantılar, konferanslar yapılmaktaydı. Bunlardan birisi olan Suudi Arabistan'daki Iraklı muhalifler toplantısına Türkmenlerden üç temsilci katılmıştır. Katılımcı Türkmen temsilcilerinden Suphi Saatçi, toplantıda; Türkmenlerin insanca yaşamak, kültürel ve milli haklarının iadesi, eğer federatif devlet hakkı bir azınlığa verilirse aynı hakkın Türkmenlere de tanınması, özerk bölge söz konusu olursa Türkmenlerin de özerk bölge hakkının korunması, zorunlu göç ettirilen Türkmen nüfusunun eski yerlerine iadesi, yurt dışında kaçmak zorunda kalanların haklarının da korunması gibi talepleri toplantıda dile getirdiklerini ifade etmiştir. Saatçi ayrıca muhalif gruplarla yaptıkları görüşmelerin olumlu geçtiğini bildirmiştir.¹⁶¹⁸

IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan ise beraberindeki Ziyad Köprülü ve Hasan Öcal Özmen ile birlikte Beyrut'ta 11 Mart'ta başlayan Irak muhalifleri toplantısına katılmıştır.¹⁶¹⁹ Beyrut'taki toplantıdan önce basın mensuplarına şimdiye kadar yaptıkları görüşmeler hakkında bilgi veren IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, Iraklı tüm muhalefet gruplarıyla temasta olduklarını açıklamıştır. Türkmenlerin haklarını kabul ettirmeye çalıştıklarını söyleyen Arslan, bu amaçla Suudi Arabistan ve İngiltere'de yapılan görüşmelerde, Irak'ta insan haklarına saygılı demokratik bir rejimin kurulması için işbirliği yapılmasına karar verildiğini, ayrıca Irak'ta yaşayan Türkmen ve Kürt toplumlarına ve diğer azınlıklara yeni yönetimde seçme ve seçilme hakkı verilmesi kararının alındığını ifade etmiştir. Şimdi ise bu kararlar, Beyrut'ta yapılacak toplantıda tüm Iraklı muhalefetin onayına sunulacak ve kabul

¹⁶¹⁸ M.Ali Eren, "Bizi Gözardı Eden Çözüme Hayır", **Zaman**, 15 Mart 1991, s.1,10.

¹⁶¹⁹ M.Ali Eren, "Türkmenler Silahlanıp Dağlara Çıktı", **Zaman**, 14 Mart 1991, s.10.

edilmesi için çaba sarfedilecekti. Türkmenlerin, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunarak bütün ana unsurlara, Araplara, Kürtlere, kendilerine ve diğer azınlıklara kültürel, idari ve siyasi hakların verilmesinden yana olduğunu açıklayan Arslan, bunun için Irak'ta merkezi yönetim olmasını ve bu yönetimde parlamenter düzeyde temsilcilerin bulunmasını istediklerini vurgulamıştır. Öte yandan, bazı muhalif grupların federasyon istediğini, bu takdirde ise kesinlikle Türkmenlerin de federasyon sistemi içinde yer alması gerektiğini, eğer Kürtlere federasyon verilecekse, Türkmenlere de federasyon hakkının doğacağını belirten Arslan, son olarak, muhalefet gruplarıyla aralarında ciddi bir ihtilaf konusu olmadığını dile getirmiştir. Sadece, Kürtlerin zaman zaman Kerkük'ü başkentleri olarak göstermesi, Türkmenler gibi Arapları da rahatsız ediyordu ve IMTP liderliğindeki Türkmenler, buna karşı çıktıklarını gibi mücadele de etmekteydiler.¹⁶²⁰

Türkmenleri temsilen Irak Milli Türkmen Partisi'nin katıldığı Beyrut'taki muhalifler toplantısı, Irak'ta Saddam yönetimine karşı mücadele eden Şii, Kürt, Türkmen, komünist ve liberallerden oluşan 23 muhalefet grubunun “*demokratik ve federal*” bir Irak için bir araya gelip ortak strateji belirlenmesi amacıyla yapılmıştı. 11-13 Mart 1991 tarihleri arasında yapılan toplantının daha başında, uluslararası topluluğa Saddam Hüseyin rejimini tanımama çağrısında bulunmuşlardır.¹⁶²¹ Beyrut toplantısında kararlar ise şöyle sıralanabilir; 1- İsyân bütün ülke çapında genişletilmelidir. Bu çerçevede, silahlı kuvvetlere ve rejim taraftarı olan herkese isyana destek verme çağrısında bulunulmuştur. 2- Irak'taki bütün azınlıklar ile siyasileri temsil eden güçler arasında birlik kurulmasına karar verilmiş olup, bu amaçla, ileride ikinci bir kongre yapılması uygun görülmüştür. 3- Irak'taki bütün muhalefet güçlerini bir araya toplayacak geçici bir ulusal birlik hükümeti kurulması kararı alınmıştır. Bu hükümet, azınlıklar, dini ve siyasi ayrımcılık gibi konuları yok etmekle görevli olacaktır. Hükümetin, Kürt sorununa, 11 Mart 1970 tarihli antlaşmanın geliştirilmesi ve yürütülmesi temeline dayalı olarak adil bir çözüm getirmesi ve Türkmen ile Süryani azınlığın haklarını garanti altına alması öngörülmüştür. Yine hükümetin, çok partili sistem, basın özgürlüğü, toplantı hakkı, grev ve gösteri düzenleme hakkı temeline dayalı olarak Irak'ta sendikal ve siyasi kurumlar oluşturulmasını içeren demokratik özgürlükleri içermesi gerektiği vurgulanmıştır. Siyasi ve sosyal sistemi belirleyecek bir anayasa hazırlayacak olan kurucu meclisin oluşturulması amacıyla da belirlenecek bir tarihte kapalı oy usulü ile serbest seçimler düzenlenmesi karara

¹⁶²⁰ Barçın Yinanç, “*Irak Milli Türkmen Partisi Kararlı*”, **Milliyet**, 10 Mart 1991, s.18.

¹⁶²¹ “*Irak, Kapalı Kutuya Döndü*”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 12 Mart 1991, s.4; Semih İdiz, “*Irak'ta Şii İsyancılar Zorlanıyor*”, **Cumhuriyet**, 12 Mart 1991, s.11.

bağlanmıştır.¹⁶²² Anlaşılacağı üzere muhalif gruplar, Saddam yönetiminin devrilmesi ve ondan sonraki süreçte yeni bir hükümet ve meclis kurularak, bunların vasıfları ile en başta gelen icraatlarının nasıl olması gerektiği konularında önemli kararlar almışlardır.

Türkmen temsilcilerinin Beyrut toplantısındaki çalışmaları konusunda da önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre, Irak'taki Türkmen nüfusu gündeme geldiğinde Türkmen temsilcileri, ülkenin üçüncü çoğunluğunu oluşturduklarını ve yaklaşık 2 milyon civarında Türkmen'in Irak'ta yaşadığını belirtmişlerdir. Bunun izahını ise 1950'lerde yapılan nüfus sayımına göre ortaya koymuşlardır. 1950'lerde yapılan nüfus sayımında Irak'ın nüfusunun 6 milyon, Türkmen nüfusunun ise 700 bin olarak belirlendiğini söyleyen Türkmen temsilcileri, şimdi ise Irak nüfusunun 19 milyon olup üç katına çıktığını, aynı oranda Türkmen nüfusunun da artış gösterdiği düşünülürse bu takdirde Türkmenlerin 2.1 milyon civarında nüfusa sahip olmaları gerektiği bildirilmiştir. Üstelik buna itibar etmeyenlere bir teklif sunulurken, Irak'ta dürüst bir nüfus sayımı yapılması istenmiştir. Böylece hem grupların nüfus oranının hem de coğrafi dağılımlarının ortaya çıkacağını ve grupların da bu dağılıma göre söz sahibi olup, kendilerini ifade edebileceklerini belirtilmiştir.¹⁶²³

16 Mart 1991'de, Ankara Gazeteciler Cemiyeti'nde bir basın toplantısı düzenleyen Muzaffer Arslan, daha çok Beyrut'ta alınan kararlar ile toplantının Türkmenler açısından önemi hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Tüm mesailerini, 2 milyon dolayındaki Türkmenlerin Saddam rejimi sonrasında söz sahibi olabilmesi için harcadıklarını ifade eden Arslan, Beyrut'taki muhalifler toplantısında da aynı çabayı sarfettiklerini söyleyerek; *"Irak Türkmenlerine kültürel, siyasal bütün hakların verilmesi için çaba harcadık. Beyrut'ta bunu başardık. İlk defa Irak'ta bizim varlığımız kabul edilmiştir. Sonuç olarak Kürtlere ve Araplara tanınan bütün haklar bize de tanınacak. Artık muhalefetin ayrılmaz bir parçası olduk. Saddam sonrasında kurulacak rejimde nüfusumuz oranında milletvekilimiz ve bakanımız olacak"*, açıklamasında bulunmuştur.¹⁶²⁴

Beyrut toplantısı dışında bir de 15-17 Mart 1991 tarihleri arasında İsveç'in Stockholm kentinde Irak, İran, Türkiye, Suriye ve SSCB'den Kürt örgütlerini ve hareketlerini temsilen 135 delege ile Batılı politikacı, hukukçu, yazar ve bilim adamlarından oluşan 40 kişilik bir grubun katıldığı *"Kürt Konferansı"* düzenlenmiştir.¹⁶²⁵ Konferansta, Iraklı Türkmenlere de özerklik verilmesi talebinde bulunulmuştur. Ancak, *"Iraklı Türkmenlerin haklarını"*

¹⁶²² *"Irak Muhalefetinin Kararları"*, **Milliyet**, 15 Mart 1991, s.4; *"Beyrut Kongresi Kararları"*, **Cumhuriyet**, 14 Mart 1991, s.11; *A.g.m., Halk'a ve Olaylara Tercüman*, 14 Mart 1991, s.6.

¹⁶²³ Taha Akyol, *"Irak'ta Mondros mu?"*, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 13 Mart 1991, s.1,10.

¹⁶²⁴ *"Türkmenler Söz Sahibi Olmak İstiyorlar"*, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1991, s.4.

¹⁶²⁵ Rafet Ballı vd., *"Kürt Konferansı Stockholm'de Başladı"*, **Milliyet**, 16 Mart 1991, s.17; Yavuz Baydar, *"Kürtlere Kültürel Özerlik"*, **Cumhuriyet**, 18 Mart 1991, s.4.

tanyacağız” şeklinde konuşan IKDP lideri Mesut Barzani’nin Avrupa’daki temsilcisi Hoşyar Zebari, bu hakların ne olacağı konusunda sorulan bir soruya, “*Irak’taki Kürt otonom bölgesi içinde, her türlü kültürel ve demokratik hakların tanınması*” yanıtını vermiştir.¹⁶²⁶ Aynı şekilde, Türkmenleri Irak’ta eşit haklara sahip bir unsur olarak değil, tâbi bir unsur olarak gören Talabani’nin de “*Kürt delegasyonu çözümü gerçekleştirdiği zaman, Irak Kürdistanı’ndaki bütün Türkmenlerin ulusal, demokratik ve insani haklarını tanyacağız, hem de güvencemize alacağız!*” sözleri oldukça ilginçtir.¹⁶²⁷ Çünkü, Kürt gruplar, kendileri için coğrafi sınırları belli bir özerklik isterken Türkmenlere aynı tarzda bir coğrafi özerklik verilmesinden yana değillerdir. Kürt gruplara göre, Türkmenler Kürt özerk bölgesi içinde kalmalıdır ve onlara bu çerçevede ancak kültürel özerklik verilmelidir. Böylelikle Ankara’nın ve Türkmenlerin ikna edilerek Kerkük gibi petrol bölgelerinin Kürt özerk idaresi altına alınmasına çalışılmıştır.

Bu nedenle, Kürt liderlerin Türkmenler hakkında verdikleri demeçler, son dönemde meydana gelen Ankara-Talabani görüşmesinden sonra Türkiye-Kürt ilişkilerinin ısınmasından kaynaklanan doğal bir siyasi jest ve Kürtlerin Ankara’yı kazanma çabası olarak değerlendirilmiştir.¹⁶²⁸

Türkmenler, muhalif grupları toplantılarında olduğu gibi Türkiye’de yürüttükleri faaliyetlerde de daha çok dünya kamuoyuna Türkmenlerin Irak’ta bir azınlık değil devletin asli unsurlarından biri olup, ülkedeki üçüncü büyük kitleyi oluşturduklarının anlatılmasını, bu çerçevede haklarının kendilerine teslim edilmesini ve Irak’ta dökülen kanın durdurulmasını hedef tutmaktaydılar. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yetkilisi Suphi Saatçi bu amaçla 16 Mart’ta bir basın toplantısı düzenleyerek, şu anda Irak’ta Körfez Savaşı’ndakinden daha çok kan döküldüğünü, iç savaş nedeniyle Irak halkının büyük can kaybı yaşadığını ve bu kayıpların yükselmesinden korkulduğunu açıklamıştır. Ülkedeki iç savaşın durdurulması ve halkın daha fazla zarar görmemesi için BM’yi göreve çağıran Saatçi, ayrıca Saddam sonrası Irak’ın yapılanmasında Türkmenlerin üçüncü unsur olarak ve haklarının anayasa ile teminat altına alınmasını istediklerini ifade etmiştir. Devamında, federatif bir düzen olacaksa Türkmenlerin de bunu fazlasıyla hak ettiğini vurgulayarak, Türkçe eğitim, yayın, sansüresiz radyo ve televizyon haklarına sahip olmaları gerektiğini savunmuştur. Saddam’a karşı muhalif grupların uzlaştırılmasında Türkiye’nin öncü rol oynayabileceğini de söyleyen Saatçi, tüm sorunların masa başında halledilmesine ve Irak’taki Türkmen varlığının Türkiye için birinci

¹⁶²⁶ Rafet Ballı vd., “*Türklere Özerklik*”, **Milliyet**, 18 Mart 1991, s.14.

¹⁶²⁷ Taha Akyol, “*Irak Politikası*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 13 Mart 1991, s.1,10.

¹⁶²⁸ Ballı vd., *a.g.m.*, **Milliyet**, 18 Mart 1991, s.14; Akyol, *a.g.m.*, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 13 Mart 1991, s.1,10.

derecede önem taşıması gerektiğine inandıklarını bildirmiştir.¹⁶²⁹ Aynı şekilde Muzaffer Arslan da, bir başka beyanatında, Türkmenlerin Irak'ta azınlık değil, Araplar ve Kürtlerin yanında en önemli üç unsurdan biri olduğunu kaydetmiş ve isteklerinin Irak'ta Kürtlere federe bir devlet kurma hakkı verilirse, bu hakkın Türkmenlere de verilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁶³⁰

Diğer taraftan İzmir'de de “*Körfez Savaşı ve Irak'ta Türk Varlığı*” konulu bir panel düzenlenmiştir. Panelde, Türkiye'nin daha aktif bir politika takip etmesi istenirken, aynı zamanda Irak'taki Türkmenlerin birinci planda gözetilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Prof.Dr. Tuncer Baykara, Pof.Dr. Abdülhaluk Çay, Doç.Dr. Fazıl Demirci ve Öğretmen Abdülhadi Güzel'in katıldığı panelin sonuç bildirisinde; Türkmenlerin Irak sınırları dahilinde kalmasından bu yana soykırımlara maruz kaldığı, zulüm ve işkenceler görmek, savaşlarda en ön saflara sürülmek suretiyle yok edilmek istendiği, bu nedenle insanca yaşama haklarından mahrum bırakılan Türkmenlerin, adı sözde Irak Cumhuriyeti olan Irak rejimleri tarafından devamlı olarak baskı gördükleri açıklanmıştır. Kıbrıs, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türk varlığının yok edilmesine karşı çıkan Türkiye'nin, Irak'taki Türkmenlerle de ilgilenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca panelde; Iraklı Türkmenlerin Bağdat rejimine karşı gösterdiği mücadele desteklenmeli, demokratik, kültürel ve federal haklarına kavuşmaları sağlanmalı, Türkiye'nin desteğini almaya çalışan Talabani ve Barzani gruplarının PKK'ya destek oldukları unutulmamalı ve Türkmenlerin federe yapı ve özerklikleri Türkiye garantörlüğü altında gerçekleştirilmeli, Irak'ın kuzeyinde kurulacak federe ya da bağımsız Türk devletine Misak-ı Milli düşüncesi çerçevesinde sahip çıkılmalı, şeklinde görüşler beyan edilmiştir.¹⁶³¹

İzmir'deki panelden yaklaşık bir hafta sonra yazılı bir açıklama yapan IMTP ise parti olarak insanlık dışı işkence, zulüm ve baskı gören Irak halklarının bir parçası olan Irak Türkmenlerini temsil ettiklerini ifade ederek, muhaliflerin saflarını birleştirme, ezilen Irak halkları arasında kardeşlik bayrağını taşıma kararında olduklarını belirtmiştir. Açıklamada ayrıca, Saddam rejiminin ortadan kaldırılması ve yerine Irak'taki tüm halkların temsil edildiği siyasi partilere ve halkın iradesine dayalı demokratik bir rejime geçmek gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla da Saddam iktidarına karşı tüm muhalif parti ve kuruluşları Türkiye'de veya herhangi bir Avrupa ülkesinde ortak bir konferans yapmaya davet

¹⁶²⁹ “*Türkmenler de Saddam'a Karşı*”, **Türkiye**, 17 Mart 1991, s.11.

¹⁶³⁰ “*Kürtler Devlet Kurarsa Biz de Kurarız*”, **Türkiye**, 20 Mart 1991, s.11.

¹⁶³¹ “*Iraklı Türklere Sahip Çıkalım*”, **Zaman**, 20 Mart 1991, s.3,10; “*Irak Türkleri Unutulmamalı*”, **Halk'a ve Oylara Tercüman**, 22 Mart 1991, s.3,8; Ergun Göze, “*Firak-ı Irak*”, **Türkiye**, 6 Nisan 1991, s.3,11.

etmiştir.¹⁶³²

3.4.3. Tuzhurmatu, Tazehurmatu ve Altinköprü Katliamları (26-28 Mart 1991)

Erbil’de büyük bir ivme kazanan Kürt ayaklanması, Mart 1991’de bölgedeki hemen hemen bütün Türkmen bölgelerini etkisi altına almıştı.¹⁶³³ 12 Mart’tan itibaren gerek Kerkük’te gerekse diğer Türkmen bölgelerinde Baas Partisi adamları Kürtler tarafından öldürülmüş, kurtulabilenler Bağdat’a kaçmıştır. Daha sonra Baasçı ve Arap olanların evleri yağmalanarak, resmi devlet daireleri, arşivler ateşe verilmiş, evler ve dükkanlar yağmalanmıştır. Bölgedeki Türk varlığını kanıtlayan belgeler, emniyet, nüfus müdürlüğü, istihbarat merkezi, tapu müdürlüğü yakılıp yıkılan, talan edilen başlıca hedeflerdi. Tüm bu gelişmeler 26 Mart’a kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren Irak ordusunun müdahalesi başlayınca Kürt isyancılar yavaş yavaş geri çekilmeye başlamışlardır.¹⁶³⁴

12 Mart 1991’de Kerkük şehrine gelerek burada da ayaklanmayı başlatan Kürtlere karşı, Türkmenlerin ayaklanmaya katılmak istemedikleri, ancak hükümet güçleriyle çıkan çatışmalarda iki ateş arasında kalmaktan kendilerini alıkoyamadıkları belirtilmektedir.¹⁶³⁵ Buna karşın IMTP yöneticileri bunun aksini iddia etmektedirler. Nitekim, IMTP Yönetim Kurulu Üyesi Aydın Beyatlı, Saddam’ın Kerkük’te aralarında Türkmenlerin de bulunduğu rehinelere idam etmeye başlaması üzerine kaçabilen Türkmenlerin silahlı mücadele için dağlara çıktığını bildirmiştir. Beyatlı, silahlı mücadele için dağlara çıkan Türkmenlerin henüz sayılarının bilinmediğini söylerken, aynı zamanda “*hakkımızı barışçı yolla aradık ama sabrımızın da bir sonu var*” diyerek, Türkmenlerin Saddam kuvvetlerine karşı niçin harekete geçtiğini ortaya koymuştur.¹⁶³⁶ Parti Genel Sekreteri Muzaffer Arslan ise Türkmenlerin muhalif gruplar içerisinde yer aldığını ve isyana iştirak ettiklerini belirtmiştir. Beyrut’ta düzenlenen muhalifler toplantısı sonrasında basın mensuplarının karşısına geçen Arslan, Irak’taki Türkmenlerin başta Telafer, Erbil, Kerkük olmak üzere her yerde Saddam kuvvetleriyle mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Telafer’deki Saddam güçlerinin tamamen bertaraf edildiğini, cezaevlerinden serbest bırakılan 4 bin mahkumun da Saddam’a karşı silahlandığını bildirmiştir. Üstelik Türkiye ve Avrupa’da yaşayan 1500 civarındaki Türkmen’in de mücadeleye destek vermek için Irak’a gittiklerini söyleyen Arslan, Saddam

¹⁶³² “*Irak Türkleri Konferans İstedî*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 30 Mart 1991, s.8.

¹⁶³³ Coşkun Kırca, “*Irak’ta Kargaşa ve Türkiye*”, **Milliyet**, 10 Mart 1991, s.1,7.

¹⁶³⁴ “*ABD’den Kürtlere Yardım Yok*”, **Cumhuriyet**, 31 Mart 1991, s.11; Silleli, **a.g.e.**, s.143-144; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.249.

¹⁶³⁵ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.249,250; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.206.

¹⁶³⁶ Eren, **a.g.m.**, **Zaman**, 14 Mart 1991, s.1,10.

yönetimi sona erinceye kadar mücadele etmeye kararlı olduklarını dile getirmiştir.¹⁶³⁷

İsyanın bastırılması amacıyla Kerkük'e sevk edilen ordu ise önce yol üzerindeki Tuzhurmatu ve Tazehurmatu'ya ulaşmış, buralarda birçok Türkmen'i kurşuna dizmiştir.¹⁶³⁸ İsimleri tespit edilebilen ve Tuzhurmatu ile Tazehurmatu'daki saldırılar sırasında hayatını kaybeden Türkmenler şöyle sıralanabilir;

Tablo 3.4: Tazehurmatu ve Tuzhurmatu Katliamları'nda Hayatını Kaybeden Türkmenler

No	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Ölüm Tarihi	Mesleği
1	Abbas Nevzat Zeynelabidin	Leylan	26.03.1991	İşçi
2	Abbas Mehmet Turşucu	Tuzhurmatu	26.03.1991	Esnaf
3	Abbas Reşit Ali	Leylan	26.03.1991	Öğrenci
4	Ali Abdullah Hıdır	Tazehurmatu	26.03.1991	Öğrenci
5	Ahmet Mehmet Ahmet	Tuzhurmatu	26.03.1991	Şoför
6	Ali Abdulsalah H.Kahya	Tazehurmatu	26.03.1991	Öğrenci
7	Ali Ekber Süleyman	Leylan	26.03.1991	Askeri Subay
8	Ali Sadık	Tuzhurmatu	26.03.1991	Asker
9	Ali Taki	Tuzhurmatu	26.03.1991	Asker
10	Asker Taki Beşir	Tazehurmatu	26.03.1991	Çiftçi
11	Aynur Hamit Mustafa	Tuzhurmatu	26.03.1991	Öğrenci
12	Cevdet Haydar Bahram	Leylan	26.03.1991	Asker
13	Fazıl Ali	Tuzhurmatu	26.03.1991	Asker
14	Fazıl Kamber	Tuzhurmatu	26.03.1991	Boyacı
15	Halil Bekir Reşit	Leylan	26.03.1991	Çiftçi
16	İsmail Hamit G.Abuş	Tazehurmatu	26.03.1991	Öğrenci
17	Haydar Hüseyin A. Mali	Leylan	26.03.1991	Asker
18	Ali Hüseyin A.Mali	Leylan	26.03.1991	Asker
19	Hüseyin Ahmet Akber	Leylan	26.03.1991	Esnaf
20	Hüseyin Yunus	Tuzhurmatu	26.03.1991	Öğrenci
21	Zeynel Abidin Ekber	Leylan	26.03.1991	İşçi
22	Hüseyin Seyvullah	Leylan	26.03.1991	Öğrenci
23	İhsan Cuma Kamber	Tazehurmatu	26.03.1991	Öğrenci

¹⁶³⁷ A.g.m., **Cumhuriyet**, 17 Mart 1991, s.4; A.g.m., **Türkiye**, 17 Mart 1991, s.11; "Türkmenler Saddam'la Mücadelede Kararlı", **Zaman**, 17 Mart 1991, s.10.

¹⁶³⁸ Küzeci, **a.g.e.**, s.186; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.249,250.

24	Muhsin Cuma Kamber	Tazehurmatu	26.03.1991	Esnaf
35	Mahmut Veli Mehmet	Leylan	26.03.1991	Memur
26	Mehmet Şakir	Tuzhurmatu	26.03.1991	Şoför
27	Musa Yadgar	Leylan	26.03.1991	Emekli
28	Sakine Kamber	Tuzhurmatu	26.03.1991	Ev Hanımı
29	Suphi Cihat Murtaza	Leylan	26.03.1991	Şoför
30	Umren Zeynelabidin	Leylan	26.03.1991	Öğrenci
31	Zeynel Abidin İbrahim	Tazehurmatu	26.03.1991	Öğrenci

Kaynak: Küzeci, a.g.e., s.187-188; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, 249-250.

Güneyden Kerkük'e doğru ilerleyen Irak kuvvetleri, şehre ulaştığında isyancı Kürtler çoktan ayrılmışlardı. Dolayısıyla Saddam kuvvetleri ile Türkmenler karşı karşıya gelmiştir ve uygulanan zulüm ve baskılara sadece Türkmenler maruz kalmışlardır. Gerçekten de 27 Mart 1991'de Kerkük'e bombalar yağdırarak hakim olmaya başlayan ordu birlikleri 28 Mart'ta şehri tamamen kontrol altına almış ve Irak haber ajansı Kerkük'ün Kürt isyancılardan temizlendiğini duyurmuştur.¹⁶³⁹ Üstelik şehirdeki Türkmen ve Kürt sakinler de bu esnada sürülmüş, kadın, yaşlı ve çocuk denmeden Irak kuvvetlerince alınıp götürülmüşlerdir. Binlerce Türkmen erkeğin de tutuklandığı iddia ediliyordu.¹⁶⁴⁰ Bunun üzerine pek çok Türkmen ailesi, Kerkük'ü terk ederek, kuzeye Altinköprü ve Erbil'e yönelmeye başlamıştır. Ancak korkulan son, Altinköprü'de Türkmenleri bulmuş, göç etmeyip burada kalanlar ordu güçleriyle karşılaşmışlardır.

IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, Kerkük'ün bombalanmak suretiyle Irak kuvvetlerinin eline geçtiği sıralarda, Ankara'da yeni bir basın toplantısı düzenlemiştir. Saddam'a bağlı kuvvetlerin Irak'ın kuzeyinde muhalefet güçlerine karşı katliam uyguladığını, kendilerine yardım edilmesi gerektiğini belirten Arslan, "*Saddam, Irak halkına ve özellikle Türkmenlere karşı eşi görülmemiş toplu katliamlar uygulamakta ve Türkmenlerin yaşadıkları Kerkük ve Tuzhurmatu şehirlerine uçak ve helikopterlerle saldırmaktadır. Bu saldırılarda napalm, sülfürik asit ve çeşitli kimyasal silahlar kullanarak bugüne kadar işlediği cinayetlerine yenilerini eklemektedir*" açıklamasında bulunmuştur.¹⁶⁴¹

Aynı gün, yani 28 Mart'ta Altinköprü'ye doğru harekete geçen ordu birlikleri, topladığı yüze yakın Türkmen'i ayaklanmaya karıştıkları gerekçesi ile yargılanmaksızın kurşuna

¹⁶³⁹ "Saddam'dan Karşı Harekât", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 29 Mart 1991, s.6; "Kürtlere Ölüm Kıskaçı", **Milliyet**, 30 Mart 1991, s.4; "Irak, Kerkük'ü Geri Aldı", **Türkiye**, 30 Mart 1991, s.11.

¹⁶⁴⁰ "Kerkük, Kürtler'den Boşaltıldı", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 30 Mart 1991, s.6.

¹⁶⁴¹ "Irak Türklerinden Destek Çağrısı", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1991, s.10; "Irak Türk'ü Ankara'dan Destek İstediyi", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 28 Mart 1991, s.9.

dizmiştir. Yapılan bombalı saldırılarda da Kerkük, Altınköprü ve Erbil’de pek çok Türkmen’in hayatını kaybettiği ifade ediliyordu. Dayanacak güçleri kalmayan Türkmenler de kaçarak Türkiye ve İran sınırlarına dayanmışlardı.¹⁶⁴² Anadolu Ajansı’ndan aktarıldığına göre, IKDP Sözcüsü, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’e bağlı birliklerin, Kerkük’ün 40 km. kuzeybatısındaki Altınköprü yerleşim biriminde binlerce sivil katledildiğini bildirmiştir. Aynı haberin İran resmi haber ajansı IRNA tarafından da doğrulandığı, Kerkük’teki çatışmalarda ölü ve yaralıların sayısının bini geçtiği ifade ediliyordu. Dahası Irak ordusunun kitle imha silahları kullandığı ileri sürülmekteydi.¹⁶⁴³ Kürt Cephesi’nin önde gelen yöneticilerinden Behram Salih ise Kerkük’ün kuzeydoğusundaki Kare-Hancir (Karaincir) kasabasında 400 kadın ve çocuğun Irak birlikleri tarafından katledildiğini belirtmiştir.¹⁶⁴⁴ Türkmenlerin en büyük tepkileri ise olaylar karşısında Türkiye’nin sessiz kalması idi. Altınköprü Katliamı’nda hayatını kaybeden Türkmenlerden isimleri tespit edilebilenler şöyle verilebilir;

Tablo 3.5: Altınköprü Katliamı’nda Hayatını Kaybeden Türkmenler

No	Adı Soyadı	Doğum Yeri	Doğum Tarihi	Ölüm Tarihi	Mesleği
1	Abbas Salah Sait	Kerkük	1973	28.03.1991	Öğrenci
2	Abdullah Kahya	Tazehurmatu		28.03.1991	Emekli
3	Abdusselam Reşit Hasan	Altınköprü	1972	28.03.1991	Er
4	Adil Bayız Hurşit	Kerkük	1972	28.03.1991	Öğrenci
5	Adnan Halit Menden	Altınköprü	1958	28.03.1991	Memur
6	Ahmet Enver Abdullah	Kerkük	1942	28.03.1991	Tüccar
7	Ali Abdullah Kahya	Tazehurmatu	1976	28.03.1991	Öğrenci
8	Amir Mithat İzzet	Altınköprü	1960	28.03.1991	Asteğmen
9	Atilla Ahmet Enver	Kerkük	1976	28.03.1991	Öğrenci
10	Atilla Nasih Bezirgan	Kerkük	1977	28.03.1991	Öğrenci
11	Ayat Kadir Rahman	Kerkük	1966	28.03.1991	Er
12	Aziz Ali Sait	Altınköprü	1955	28.03.1991	Emekli
13	Aziz Tacil	Tazehurmatu	1955	28.03.1991	Emekli
14	Cabbar Sıddık	Kerkük	1957	28.03.1991	Er
15	Celil Fethi M.Ahmet	Kerkük	1945	28.03.1991	Emekli

¹⁶⁴² Eyüp Coşkun, “*Türkmenler İki Ateş Arasında*”, **Hürriyet**, 19 Nisan 1991, s.7; Küzeci, **a.g.e.**, s.190; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.251; Murat Eren, **Körfez Savaşı Sonrası Türkmenler**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2004, s.80.

¹⁶⁴³ A.g.m., **Cumhuriyet**, 31 Mart 1991, s.11; “*Kerkük, Yine Kürtlerin Eline Geçti*”, **Türkiye**, 31 Mart 1991, s.11.

¹⁶⁴⁴ “*Kerkük Kan Gölü*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 31 Mart 1991, s.6; “*Soykırım*”, **Milliyet**, 31 Mart 1991, s.4.

16	Cemal Ahmet Farac	Kerkük	1962	28.03.1991	Yedek Subay
17	Cemal Şükür Saki	Tazehurmatu	1960	28.03.1991	İşçi
18	Cengiz Mazlum Nuri	Altinköprü	1968	28.03.1991	Memur
19	Cevdet Haydar Behram	Tazehurmatu		28.03.1991	Er
20	Çetin Esat Behcet	Altinköprü	1974	28.03.1991	Öğrenci
21	Erdal İhsan Mahmut	Altinköprü	1972	28.03.1991	Öğrenci
22	Erşat Hurşit Reşit	Altinköprü	1955	28.03.1991	Öğretmen
23	Eyüp Salah Sait	Kerkük	1975	28.03.1991	Öğrenci
24	Fazıl Cihat Fettah	Kerkük	1954	28.03.1991	Memur
25	H.A.Ekber Süleyman	Tazehurmatu	1976	28.03.1991	Öğrenci
26	Halil Fethi M.Ahmet	Kerkük	1945	28.03.1991	Emekli
27	Hamit Garip	Tazehurmatu	1960	28.03.1991	Şoför
28	Hani Mithat İzzet	Altinköprü	1970	28.03.1991	Öğrenci
29	Haşim Haydar Behram	Tazehurmatu	1965	28.03.1991	Er
30	Haşim Mehmet Tevfik	Altinköprü	1966	28.03.1991	Memur
31	Haydar Geydan	Tazehurmatu	1970	28.03.1991	Çiftçi
32	Hazim Enver Abdullah	Altinköprü	1962	28.03.1991	Memur
33	Hişam Ali İhsan	Altinköprü	1971	28.03.1991	Er
34	Hüseyin Ali Ahmet	Kerkük	1958	28.03.1991	Yedek Subay
35	İhsan Ali Feyzullah	Altinköprü	1932	28.03.1991	Çiftçi
36	İhsan Mahmut Veli	Altinköprü	1940	28.03.1991	Emekli
37	İmat Mehmet Reşit	Kerkük	1960	28.03.1991	Memur
38	İsam Mithat İzzet	Altinköprü	1962	28.03.1991	Öğrenci
39	İsam Osman Cemil	Kerkük	1964	28.03.1991	Mütaahhit
40	İsmail Şükür Silav	Tazehurmatu	1969	28.03.1991	Er
41	Kasım Mehmet Tevfik	Altinköprü	1962	28.03.1991	Memur
42	Mansur Mazlum Nuri	Altinköprü	1967	28.03.1991	Er
43	Mehmet Attar	Kerkük	1940	28.03.1991	Esnaf
44	Mehmet Halit Menden	Altinköprü	1952	28.03.1991	Öğretmen
45	Mehmet Reşit Veli	Kerkük	1925	28.03.1991	Emekli
46	Melik Faysal Süleyman	Altinköprü	1966	28.03.1991	Çavuş
47	Muazzam Osman Ali	Kerkük	1958	28.03.1991	Teknisyen
48	M. Süleyman İskender	Kerkük	1957	28.03.1991	Asteğmen
49	Necat Taki	Kerkük	1955	28.03.1991	Emekli
50	Necip Sait Salih	Altinköprü	1957	28.03.1991	Memur
51	Nevzat Kadir Rahman	Kerkük	1968	28.03.1991	Öğrenci
52	Nihat Abdülkerim Ali	Kerkük	1965	28.03.1991	Öğrenci

53	Nizamettin Ş.Hamdi	Kerkük	1958	28.03.1991	Memur
54	Nurettin Terzi	Kerkük	1944	28.03.1991	Terzi
55	Nurettin Terzi'nin oğlu	Kerkük	1980	28.03.1991	Öğrenci
56	Nurettin Terzi'nin oğlu	Kerkük	1981	28.03.1991	Öğrenci
57	Nuri Mazlum Nuri	Altınköprü	1971	28.03.1991	Er
58	Orhan H.Abdurrahman	Kerkük	1967	28.03.1991	Er
59	Osman Cemil	Kerkük	1930	28.03.1991	Tüccar
60	Ömer Hurşit Salih	Altınköprü	1936	28.03.1991	Memur
61	Sabah Ahmet Hamdi	Altınköprü	1944	28.03.1991	Emekli
62	Saddam Reşit Hasan	Altınköprü	1971	28.03.1991	Öğrenci
63	Saib Tatar Kadir	Altınköprü	1955	28.03.1991	Mühendis
64	Salah Sait Salih	Kerkük	1938	28.03.1991	Esnaf
65	Settar Rahman Aziz	Altınköprü	1945	28.03.1991	İşçi
66	Suud Hattap Osman	Altınköprü	1967	28.03.1991	Er
67	Şahap Ahmet Farac	Kerkük	1961	28.03.1991	Esnaf
68	Şahin Nasih Bezirgan	Kerkük		28.03.1991	Öğrenci
69	Şalan Faysal Süleyman	Altınköprü	1967	28.03.1991	Er
70	Şükür Hamdi Mehmet	Kerkük	1932	28.03.1991	Emekli
71	Tarık Bayız Hurşit	Kerkük	1963	28.03.1991	Öğretmen
72	Turan Ahmet Enver	Kerkük	1974	28.03.1991	Öğrenci
73	Yaşar H. Abdurrahman	Kerkük	1965	28.03.1991	Er
74	Zaim İsmail Hasan	Altınköprü	1961	28.03.1991	Asteğmen
75	Zeynelabidin E.Neccar	Tazehurmatu	1955	28.03.1991	İşçi

Kaynak: Küzeci, a.g.e., s.195-197; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.251-253.

Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplarla merkezi ordu arasında gerçekleşen şiddetli çatışmaların ardından 31 Mart'ta Erbil ve Dahuk, ilerleyen günlerde de Süleymaniye ve Zaho Saddam güçlerinin eline geçmiştir.¹⁶⁴⁵

Özellikle Altınköprü Katliamı ve ardından süregelen Türkmen göçleri, Türkiye'deki Irak Türkmenlerini harekete geçirmiş ve büyük tepkiler gösterilmiştir. Bunlardan en önemlisi 5 Nisan 1991 tarihinde Irak'ın İstanbul Başkonsolosluğu önünde gerçekleşen protesto gösterisidir. Çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu yaklaşık 50 kişilik bir grubun gerçekleştirdiği gösteriler sırasında lastikler yakılmış, konsolosluk binası taşlanmıştı. Saat 12.30 civarında ise bir konsolosluk görevlisi tarafından göstericilerin üzerine beklenmedik şekilde otomatik silahla ateş açılmıştır. Türkmenlerden oluşan göstericilerden Necdet Esat

¹⁶⁴⁵ Ayhan, Pirinççi, a.g.e., s.178; Oran, a.g.e., s.52; "Kürtler İran'a Kaçıyor", **Milliyet**, 1 Nisan 1991, s.4; "Saddam, Kürtleri Geri Püskürttü", **Türkiye**, 2 Nisan 1991, s.11.

Bakkaloğlu (32) olay yerinde, Yılmaz Sait Sıddık (29) Florance Nightingale Hastanesi'nde ameliyat sırasında ölmüştür. Ağır surette yaralanan Erdal Abdülhalik Basat (35) isimdeki Türkmen ise SSK Okmeydanı Hastanesi'nde tedavi altına alınmıştır. Olayın ardından konsolosluk görevlilerinin kimseyi binaya sokmamıştır. Üstelik Şişli Cumhuriyet Savcısı Teoman Alver ile çok kısa görüşen bir konsolosluk görevlisi, kimseyi de teslim etmeyeceklerini açıklamıştır.¹⁶⁴⁶

Olayda 2 Türkmen'in hayatını kaybetmesi, Türkiye'deki Türkmenlerin tepkisi daha da şiddetlendirmişti. Nitekim, İstanbul'da ve Ankara'daki BM ve Irak Büyükelçiliği önünde yeni protesto gösterilerine sebep olmuştur. Önce, İnsan Hakları Derneği'nden 300 kişilik bir grup 6 Nisan günü İstanbul Sirkeci'deki Büyük Postane'den BM'e telgraf çekerek Irak'taki Saddam rejiminin sürdürdüğü katliamların önlenmesini istemiştir. Aynı zamanda Ankara'daki IMTP yöneticilerinin organize ettiği yürüyüşe katılmak için gelen göstericiler, büyük bir kalabalık oluşturduğundan önce polis tarafından müdahale edilmiş, çıkan arbedede dört gösterici gözaltına alınmıştır. Müdahale sonrası küçük gruplar halinde ABD Büyükelçiliği ve TBMM önlerine gelerek slogan atmışlardır. Ardından bu gruplar Ankara'daki BM binası önüne çelenk koymak üzere harekete geçmiş ve bu sırada zaman zaman göstericiler ile güvenlik güçleri arasında yine arbedelerin çıktığı görülmüştür. Ankara'daki Irak Büyükelçiliği önünde yapılan gösteriler sırasında ise protestoculara silah çeken elçilik şoförü, yeni bir krize neden olmadan derhal gözaltına alınmıştır. Büyükelçilik önüne konulan siyah çelenk ise Iraklı güvenlik görevlisi tarafından parçalanmıştır.¹⁶⁴⁷

Türk Dışişleri Bakanlığı, 5 Nisan'daki protesto gösterisinin konsolosluk yetkililerinin güvenliğini hiçbir şekilde tehdit etmediğini açıklayarak, faillerin yargılanması için adli makamların harekete geçtiğini bildirmiş ve bu konuda Irak elçilik ve konsolosluk görevlilerinin Türk makamlarıyla işbirliği yapmasını istemiştir. Ancak açıklamanın dikkate alınmaması ve katilin teslim edilmemesi üzerine Türk güvenlik güçleri başkonsolosluk binasını abluka altına alarak giriş çıkışları yasaklamıştır. 15 gün boyunca ablukada kalan konsolosluga, katilin teslim edilmesi için son bir süre daha tanınmıştır. Aksi takdirde, içeri zorla girilerek katilin yakalanacağı uyarısı yapılmıştır.¹⁶⁴⁸

Polis ablukasının 18. gününde Irak'tan gelen bir teknik heyet, Ankara'da Türk yetkililerle görüşmüştür. Irak Dışişleri Bakanlığı'nın hukuk işlerinden sorumlu iki diplomatı ile Ankara Büyükelçisi Rafi Dahan Mücvel el-Tikriti'nin katıldığı görüşmede, Türkiye,

¹⁶⁴⁶ "Konsolosluktan Ateş", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1991, s.1,14; Hüseyin Akman, "İstanbul'da Irak Terörü...", **Türkiye**, 6 Nisan 1991, s.11.

¹⁶⁴⁷ Oğuz Uçar vd., "Irak Konsololuğu Abluka Altında", **Hürriyet**, 7 Nisan 1991, s.16; "Konsolosluk Krizi Kapıda", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1991, s.1; "Ankara'da Irak'ı Protesto", **Milliyet**, 7 Nisan 1991, s.18.

¹⁶⁴⁸ "Konsolosluğa Abluka", **Milliyet**, 7 Nisan 1991, s.18; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.210-211.

başkonsolosluktan ateş açan Iraklı yetkilinin adli makamlara teslim edilmesini istemiştir. Irak heyeti ise sorunu Türkiye ile işbirliği içinde çözmek istediklerini ifade ederken söz konusu yetkilinin teslim edileceğine ilişkin net bir cevap vermemiştir.¹⁶⁴⁹ Buna karşın Irak ve Türk Dışişleri arasında Ankara’da yaşanan yoğun temaslardan sonra iki kişinin ölümüne bir kişinin yaralanmasına sebep olan Iraklı koruma görevlisi Hayat Faik Taha, silahı ile birlikte 25 Nisan 1991’de Türk makamlarına teslim olmuştur. Şişli Savcısı tarafından sorgusu yapılan Faik Taha, suçunu da itiraf etmiştir. Böylece sorun çözüme kavuşturulurken, aynı zamanda yaşanan gelişmeler, Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan ikinci bir açıklama ile kamuoyuna duyurulmuştur. Büyükelçi El-Tikriti ise, olayın tamamen şahsi olduğunu, iki ülke yönetimini bağlamayacağını belirterek; “*Biz Türk adaletine inanıyoruz. Olayı tamamen Türk adaletine bıraktık*” açıklamasında bulunmuştur.¹⁶⁵⁰

Gerçekten de önce Körfez Savaşı, ardından ülkenin kuzeyinde başlayan isyan ve Irak kuvvetlerinin sert müdahalesi Türkmenleri oldukça zora sokmuştu. Saddam Hüseyin’in giriştiği hareket tam bir katliama dönüşmüş olmasına karşın Türkiye’nin, Türkmenlerle diplomatik münasebetlerin dışında ilgilenmeyişi, Irak’taki Türkmenlerin Türkiye’den yardım istemelerine rağmen buna müspet cevap alamamaları ve Türkiye’nin bu duruma sessiz kalması Türkmenlerde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı.¹⁶⁵¹ Zira, ihmal edildiklerini düşünen ve Türkiye’ye kırgın olduklarını belirten Muzaffer Arslan, “*Kırgın olmakta da haklıyız. Çünkü bugün ne çektiysem Türkiye yüzünden, Türk olduğum için çektim. ‘Sen Türkiye’nin adamısın’ diye hakkımı vermediler. Türkiye’ye olan düşmanlığı bende tatbik ettiler. Onun için bizi Arabın kılıcı değil, bizi anavatanın suskunluğu mahvediyor. Top tüfekte gidip oraları almaktan söz etmiyoruz. ‘Bu insanlar bizim birer parçamızdır. Kültür birliğimiz vardır, tarih birliğimiz vardır. Din birliğimiz vardır, bunları pekiştirelim, bu insanlara kültür yönünden destek verelim.’ Bu Türkiye’nin üzerine düşen bir ağabeylik vazifesidir. Bunu yapmadıkça Türkiye’ye olan sevgi ve saygı suiistimal edilmiş oluyor. Birkaç varil petrole satıldığımızı çok duyduk. Türkiye’yi savunamadık bu konuda. Ben ülkemde Türkçe konuşamıyorum*” demektedir ve bu sebeplerden ötürü Irak Türkmenlerinin hem Türk basınına hem de Türk kamuoyuna kırgın olduklarını ifade ederek, Türkmenlere sahip çıkılmasını istemektedir.¹⁶⁵²

“*Dünya Türklerinin hak ve sorunlarını dünya kamuoyuna duyurmak*” amacıyla kurulan bir

¹⁶⁴⁹ “*Konsolosluk Krizinde Seçenek Azalıyor*”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1991, s.5.

¹⁶⁵⁰ “*Iraklı Sanık Teslim Oldu*”, **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1991, s.1,14; “*Irak, Katili Teslim Etti*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 26 Nisan 1991, s.9; “*Iraklı Koruma Teslim Oldu*”, **Milliyet**, 26 Nisan 1991, s.12.

¹⁶⁵¹ Emin Pazarcı, “*Irak Türkleri S.O.S Veriyor*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 1 Nisan 1991, s.12; Sadullah Özcan, “*Kerkük’te Facia Yaşanıyor*”, **Zaman**, 2 Nisan 1991, s.10.

¹⁶⁵² İdiz, a.g.m., **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1991, s.11.

komite tarafından İstanbul'da düzenlenen basın toplantısında da yine aynı konudan sitayişle bahsedilerek, Iraklı Türkmenlerin de en az Kürtler kadar zulüm ve haksızlığa uğradığı, ancak Türk ve dünya basınında yalnızca Kürtlerle ilgilenildiği öne sürülmüştür. Toplantıda konuşan Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yöneticilerinden Suphi Saatçi, Türkiye'nin, askeri kuvvet kullanma hakkı da dahil olmak üzere her türlü imkanı kullanarak bu katliamı durdurması gerektiğini bildirmiştir. İstanbul Atatürk Kültür Merkezi'ndeki toplantıda ayrıca IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan söz alarak; *“Türkler olmasa Kürtler Kerkük'e giremezlerdi. Potansiyel olarak birbirimize destek oluyoruz. Biz Türkmenler kendi milli kültür ve varlığımızı sürdürmek, insanca yaşayabilmek için mücadele ediyoruz”* açıklamasında bulunmuştur.¹⁶⁵³ Daha önce benzer şekilde yapılan açıklamaların yanı sıra son olarak, isyanın bastırılmasının ardından gelen bu beyanat, Türkmenlerin isyan süresince tarafsız kalmadıklarını ve Kürtlerle ortak hareket ederek Saddam rejiminin devrilmesi için mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır.

Üstelik Irak'ın kuzeyinde etkinlik gösteren Türkmen Mukavemet Teşkilatı yöneticisi olup Irak'tan Türkiye'ye geçen Ahmed Güneş'in, Saatçi'nin açıklamalarını teyit ederek, *“Kuzey Irak'taki ayaklanma Türkmenlerin desteğiyle başladı ve büyüdü. Şimdi de dağlık bölgelerdeki Kürtlerden çok düzlük yerlerde yaşayan Türkmenler katliama hedef oluyor. Musul üzerine füze, fosfor gazı napalm ile saldırılıyor. Oysa dünya basınında bu gerçek, sanki sadece Kürtler tehlikedeymişçesine eksik yansıtılıyor”* şeklinde konuşması ve Türkmenlerin Kürt gruplarıyla işbirliği yaptığını açıklaması da bu tespiti doğrulamaktadır. Güneş ayrıca Irak'taki katliamlar nedeniyle gerçekleşen göçler için Türkiye'nin sınırı açmasının çözüm olmayacağını, sorunun giderilmesi için askeri müdahale gerekebileceğini söylemiştir.¹⁶⁵⁴

Bu çerçevede, Irak birliklerinin isyanı bastırmak için başlattıkları harekatta sadece Kürtleri hedef almadığı, Türkmenlerin de doğrudan hedef seçildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kerkük, Altınköprü ve Tuzhurmatu gibi Türkmen bölgelerindeki kayıpların fazlalığının nedeni bu noktada kendini ortaya çıkmaktadır.

3.4.4. Irak'tan Türkiye'ye Yönelik Gerçekleşen Göçler ve Sonuçları

Körfez Savaşı, Kürt İsyanı ve ardından gelen Bağdat Hükümeti'nin Irak'ın kuzey bölgelerine yönelik sindirme operasyonları, bölge halkını Türkiye ve İran'a doğru göç etmeye zorlamıştır.

Körfez Krizi dolayısıyla başlayan göç hareketlerinin ilk önemli dalgası, 2 Ağustos 1990-2 Nisan 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye asker ve sivil toplam 7.489 Irak uyruklu sığınmacı

¹⁶⁵³ “*Iraklı Muhalif Türkmen Örgütleri Bize de İlgî Gösterin*”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1991, s.1.

¹⁶⁵⁴ A.g.m., s.17.

giriş yapmasıyla başlamıştır. Iraklı bu sığınmacılar Tatvan, Kayseri, Kangal, Siirt, Van, Hakkari, Şırnak ve Mardin’de oluşturulan geçici kamplara yerleştirilmişlerdir.¹⁶⁵⁵

İkinci ve daha büyük göç dalgası ise savaşın yarattığı tedirginlik ve Irak’ın kuzeyindeki isyan sonrası Irak ordusunun müdahalesi nedeniyle gerçekleşmiştir. Çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu Iraklı sığınmacılar arasında savaş sırasında arada kalan Türkmenler ile Hıristiyan kökenli (Keldani ve Nasturi gibi) kimseler ve az miktarda da Saddam rejimine muhalif Araplar vardı.¹⁶⁵⁶

Sığınmacılar, 2 Nisan 1991 günü Türkiye’nin Hakkari ve Şırnak illeri sınırlarına ulaşmışlardı. Ancak burada belirtmek gerekir ki, ilk sığınmacı akınlarının yaşanmaya başladığı günlerde, daha önce Türkiye’yi olumsuz yönde etkileyen tecrübelerden dolayı Türkiye sınırı açmamıştır. Yani sığınmacıların doğrudan doğruya Türkiye’ye alınması gibi bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte sığınmacılar, sınırın sıfır noktasında büyük yığınlar oluşturmuşlardır. Bu durumun büyük bir baskıya dönüşmesi neticesinde ise zaman zaman sınırın fiili olarak sınırın geçildiği veya sığınmacıların kabul edildiği görülmüştür. Türkiye, sınırın kendi tarafında kurduğu çadır kentlerde bu sığınmacılara barınma imkanı sağlarken, Irak tarafındaki sığınmacılara da ekmek, gıda maddesi ve ilaç gibi temel ihtiyaç malzemeleri sevk ederek yaralarını sarmaya çalışmıştır.

Bu çerçevede sınıra yığılan, sınırı fiilen geçerek Türkiye’ye sığınan veya Türkiye’nin kabul ettiği sığınmacılar arasında Türkmenler de buluyordu. 1 Nisan tarihi itibarıyla Türkiye sınırına gelen Türkmenlerin sayısının 3.000’e ulaştığı belirtilmekteydi. Sınırdaki köy ve kasabalarda bekletilen Türkmenlerden ilk etapta sadece 330’u kabul edilerek, Sivas ve Kayseri’ye gönderilmişti.¹⁶⁵⁷ Bir gün sonra ise Türkmen sığınmacı sayısının 3.500’e yükseldiği kaydediliyordu. Son gelen 500 kişilik Türkmen grubu, Şemdinli’ye götürülmüş ve buradaki çadırlara yerleştirilmiştir.¹⁶⁵⁸ Son gelen Türkmen grubu ise yaklaşık 1000 kişiden oluşuyordu. Birer gün arayla hızla artış gösteren bu göç dalgası gerçekten Irak’ta yaşanan vahşetin derecesini göstermekteydi. Hatta kaçış sırasındaki dehşet dolu yolculuğu anlatan Türkmenler, “Gece gündüz dağlarda yürüdük. Türkiye’ye kaçmasaydık hepimiz kurşuna dizilecektik” şeklinde konuşmaları da bu tespiti de bu tespiti pekiştirmektedir. Böylelikle Türkiye’ye ulaşan Türkmen sığınmacı sayısı 4.500’e yükselmişti. Bunlardan 2.000’i Şemdinli İlçesi’nde, 1.500’ü Irak sınırının sıfır noktasındaki Derecik Köyü mevkiinde Kızılay tarafından kurulan çadırlarda barındırılmaları sağlanmıştır. Uludere İlçesi’ne bağlı Işıkveren

¹⁶⁵⁵ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.48.

¹⁶⁵⁶ **A.g.e.**, s.29; Rafet Ballı, “*Kapımızda 200 Bin Mülteci*”, **Milliyet**, 3 Nisan 1991, s.1,12; “*Türkiye, Güven Ülkesi, ‘Türkiye’den Memnunuz*”, **Zaman**, 9 Nisan 1991, s.1,10.

¹⁶⁵⁷ Zafer Kaya, “*Türkiye’ye Sığınan Türkmen’ler 3 Bine Ulaştı*”, **Hürriyet**, 1 Nisan 1991, s.11.

¹⁶⁵⁸ “*Türkmenler Saddam’dan Kaçıyor*”, **Hürriyet**, 2 Nisan 1991, s.13.

Köy'ünden Türkiye'ye giriş yapan 1.000 Türkmen de burada bekletilmiştir.¹⁶⁵⁹

Türkiye'ye yönelik ilk önemli sığınmacı akını ise belirtildiği üzere 2 Nisan'da Şemdinli ve Uludere'den Türkiye'ye giriş yapılması suretiyle gerçekleşmiştir. Bu sığınmacı kitlesinin sayısı, 10.000'i geçindi. Bunlardan, sadece Şemdinli-Derecik bölgesinden son üç gündür Türkiye'ye sığınanların sayısı yaklaşık 8.000'i bulmuştu. Bu sığınmacıların da büyük bir bölümünün Türkmen asıllı olduğu ve Türkmen sığınmacıların Sivas'a, Kürtlerin ise Şemdinli ilçe merkezinde bulunan 118. sınır jandarma taburundaki çadırlara yerleştirildiği bildirilmekteydi. Ayrıca 4'ü Türk, 39 gazeteci de Şemdinli ve Silopi'den Türkiye'ye kaçmıştı. İran'a sığınanların sayısı ise 50.000 civarında idi.¹⁶⁶⁰ İlk sığınmacıların sınıra ulaşmasından birkaç gün sonra ise sınırın Irak tarafındaki sıfır noktasında bekleyen Iraklı sığınmacı sayısının 200.000'e ulaştığı ifade edilmekteydi.¹⁶⁶¹

Sığınmacılarla birlikte Türkiye'ye kaçan yerli ve yabancı gazeteciler, Irak'ın kuzeyindeki operasyonlara ilişkin izlenimlerini şöyle anlatmışlardı; *“Kerkük ve Erbil'e saldırı başlar başlamaz Türkiye sınırına doğru Irak halkıyla birlikte gruplar halinde yürümeye başladık. Birçoğumuz filmlerini, video kameralarını, fotoğraf makinelerini, para ve pasaportlarını Irak'ta bırakmak zorunda kaldık. Helikopterlerin yoğun saldırısıyla birlikte çok sayıda insanın ölümüne tanık olduk. Bu helikopter saldırısı nedeniyle rahat ilerleyemiyorduk. Erbil-Kerkük karayolundaki çok sayıda insana havadan ateş açıldı. Çok korktuk. Dramatik bir durum yaşanıyordu. Saldırı azaldığı an Türkiye sınırına doğru ilerlemeye başlıyorduk. Saddam'a bağlı birliklerin halka karşı fosfor gazı kullandığı yolunda duyumlar aldık. Türk sınırına vardığımızda çok güzel karşılandık.”*¹⁶⁶²

Türkmenler ise daha Irak'ta iken buradaki Türk gazetecilerine Kerkük'ün durumu ile ilgili bilgiler vererek; *“Kâfir Saddam herkesi, he yeri bombalıyor. Çok insan öldü. Türkmen, Kürt, Arap ayrımı yapmıyor.”* demişlerdi. Kerkük'ten kaçarak Erbil'e gelen Türkmenler, buradaki Türk gazetecisine; bu şekilde göç ederek Erbil'e gelen Türkmenlerin sayısının 30-50.000 civarında olduğunu belirtmişlerdi.¹⁶⁶³ Bu durum, Saddam'ın saldırılarının Kerkük'ü ne derece etkilediğini ortaya koymaktaydı.

Türkiye, bu sürecin hemen öncesinde uluslar arası alanda girişimlere başlarken, aynı zamanda kendi iç düzeninde de gerekli hazırlıkları yapmaya başlamıştır. İlk etapta, Bakanlar

¹⁶⁵⁹ “Türkmenler: ‘Kaçmasaydık Kurşuna Dizilecektik’”, **Hürriyet**, 3 Nisan 1991, s.11.

¹⁶⁶⁰ “Habur'a Irak Bayrağı”, **Milliyet**, 2 Nisan 1991, s.18; “Yüzbinlerce Iraklı Türkiye Sınırında Sıkıştı”, **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1991, s.14.

¹⁶⁶¹ Ballı, a.g.m., **Milliyet**, 3 Nisan 1991, s.1,12; Işık Kansu vd., “Irak Sınırı Cehennem”, **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1991, s.1,17.

¹⁶⁶² A.g.m., **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1991, s.14.

¹⁶⁶³ Rafet Ballı, “Gökte Bomba, Yerde Açlık”, **Milliyet**, 4 Nisan 1991, s.4.

Kurulunca çıkarılmış daha önceki bazı karar esasları uygulamaya konulmuş ve sığınmacılar “asker” ve “sivil” olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Ardından, askeri kişilerle ilgili 4104 sayılı yasa gereğince az sayıdaki asker sığınmacı, Milli Savunma Bakanlığı’nın denetimindeki özel kamplara yerleştirilmiştir. 3 Nisan’da sığınma olaylarına ilişkin önlemlerin alınmasında koordinasyonu sağlamak üzere Devlet Bakanı M.Vehbi Dinçerler “*Koordinatör Bakan*” olarak görevlendirilmiştir. Dinçerler, aynı gün Diyarbakır’a hareket ederek Olağanüstü Hal Valiliği’nde çalışmalarına başlamıştır. 14 Nisan’da ise adı geçen koordinatör bakan başkanlığında bir “*Yönetim Merkezi*” oluşturulmuştur. Merkezin kurulmasındaki amaç; Irak’tan gelip Türkiye’nin Güneydoğu sınır bölgesinin Geçici Barınma Merkezleri’nde bulunan Iraklıların barınma, yiyecek, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak ve bu konuda alınması gereken önlemleri koordine etmek, uygulamaları takip etmek ve çıkabilecek sorunları çözüme kavuşturmaktır.¹⁶⁶⁴

Ayrıca, sığınmacı olayının uluslararası boyut taşınması nedeniyle Diyarbakır’da başkanlığını bir büyükelçinin yaptığı “*İrtibat Heyeti*”, yerli ve yabancı basın mensuplarının haber alımlarını kolaylaştırmak, doğru bilgi aktarmak ve gezilerini güvenle gerçekleştirmeleri sağlamak amacıyla “*Basın-Yayın ve Enformasyon Bürosu*” ve Olağanüstü Hal Bölgesi illerinde de “*Koordinasyon ve Destek Merkezleri*” oluşturulmuştur.¹⁶⁶⁵

2 Nisan 1991 tarihinden başlayan ve özellikle sınırın tamamen açılmasından sonra 14 giriş noktasından Türkiye’ye sığınan Iraklıların¹⁶⁶⁶ sayısı 14 Nisan’da, 460.000’e ulaşmıştı. Türkiye’deki bu sığınmacılar, 3 Mayıs 1991 gününden itibaren yurtlarına geri gönderilerek sayıları Mayıs ayı sonunda 14.000’in altına düşürülmüştür. 29 Ekim 1991 itibariyle, bu sığınmacılardan Türkiye’de 4.199 kişi kalmıştır. 1988’deki ilk göç dalgası ile birlikte İkinci (2 Ağustos 1990 - 2 Nisan 1991 arası) ve Üçüncü göç (2 Nisan 1991 sonrası) dalgalarıyla Türkiye’ye gelip, sonrasında kendi ülkelerine dönmeyerek Türkiye’de kalan toplam sığınmacı sayısı ise 29 Ekim 1991 tarihi itibariyle 25.675’tir.¹⁶⁶⁷

Körfez Krizi esnasında ve sonrasında Türkiye’ye gelen sığınmacılar, 20 Ağustos 1991 tarihi itibariyle Silopi, Sivas-Kangal, Tatvan, Kayseri-Kuşçu kamplarına yerleştirilmişti. 14 Nisan 1991’de sığınmacılara açılan Silopi kampında toplam 20.500 kişi kalmıştır. 20

¹⁶⁶⁴ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.36-38.

¹⁶⁶⁵ **A.g.e.**, s.38-39.

¹⁶⁶⁶ Her ne kadar Türkler, Kürtler ve Asuri-Nasturi-Keldani gibi unsurlar Türkiye’ye sığınmış olsa da, tüm dünya bu insanları Saddam’ın zulmünden, soykırımından kaçan Kürtler olarak tanımıştır. Ayrıca bu olay esnasında maalesef Türk hükümeti Kürtlere gösterdiği duyarlılığı Türkmenlere gösterememiş, sığınmacılar arasında kaç Türkmen’in olduğunu birkaç kamp hariç tam olarak tespit edememiştir; Silleli, **a.g.e.**, s.148. Gelen Iraklı Türkmenlerin büyük bir bölümü ise, daha ilk günlerde, Türkiye’nin kendilerine yaptığı muamelelerin “*Kürtlere yapılanın altında*” olmasını protesto ederek geri dönmüşlerdir; Ferruh Sezgin, “*Irak Türklerini, Katledilsinler Diye Geri Yolluyoruz*”, **Orta Doğu**, 27 Ocak 1992, s.2.

¹⁶⁶⁷ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.51.

Ağustos'ta ise 2272 Kürt, 127 Türkmen, 37 Arap ve 2838 Keldani, Asuri, Süryani olmak üzere toplam 5274 kişi Silopi kampında kalıyordu.¹⁶⁶⁸ Sivas-Kangal Geçici Kampı, 27 Şubat 1991'de hizmete açılırken, iki ay içinde kampa 1815 yerleştirilmiş, bunlardan bazıları diğer kamplara sevk edildiğinden sayısı daha sonra 1654'e düşmüştür. 20 Ağustos'ta burada kalanların sayısı ise 1262 idi. Tatvan Mülteci Kampı'nda ise 14 Ocak 1991'de 1143 sığınmacı barınırken büyük bir kısmının diğer kamplara gönderilmesi ve bir kısmının da Irak'a geri dönmesi sonucunda 20 Ağustos 1991'de bu sayı 16'ya düşmüştür. Kayseri-Kuşçu Kampı'nda ise 20 Ağustos itibarıyla, 131 Türkmen, 95 Kürt, 17 Arap olmak üzere toplam 243 kişi kalıyordu.¹⁶⁶⁹

Tutulan kayıtlarda Türkmenlerin sayısı bu kadar gösterilmesine karşın, tam sayıyı ifade etmekten uzaktır. Keza, Türkiye'ye gelen sığınmacılar arasında kaç Türkmen'in yer aldığı konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Suphi Saatçi, göç esnasında 17.000 civarındaki Türkmen'in Türkiye sınırına dayandığını, bunlardan 15.000'e yakınının Türkiye'ye geçerek, Şemdinli ve Yüksekova bölgesine yerleştirildiğini ifade etmektedir. Yine Saatçi'ye göre 7.000'e yakın Türkmen de İran'a sığınmıştır.¹⁶⁷⁰ Türkiye'de bulunan Türkmenlerin verdiği ifadelerle göre ise; göç esnasında Türkiye sınırına yığılan 35.000 kadar Türkmen'in büyük çoğunluğu daha sonra evlerine dönmüştür. Geriye kalanlardan 7.000 kadarı Şemdinli bölgesine, 1.300 kadarı da Kayseri'deki çadır kentlere yerleştirilmiştir.¹⁶⁷¹ Buna göre, Türkiye'ye sığınan Türkmenlerin sayısı 8.300 civarında idi.

Bir başka haberde, Türkiye'ye sığınan Türkmenlerin sayısının 40-50.000 olduğu iddia edilmiştir. Bunların büyük bir kısmının daha sonra Irak'a geri dönmesi neticesinde 25 Mayıs 1991 tarihi itibarıyla Türkiye'de kalan Türkmen sayısının ise 6.000 olduğu ileri sürülmüştür. Türkiye'de kalan Türkmenler Şemdinli, Sivas, Kayseri, Yüksekova ve Siirt kamplarında barınmaktaydılar.¹⁶⁷²

Ümit Ertuğrul, Irak'ta bulunan Kürt halkın %25'inden fazlasının Türkiye'ye göç ederken, Kerkük, Erbil ve Altıncöprü'den göç eden Türkmenlerin oranının %1'i geçmediğini belirtmektedir.¹⁶⁷³ Buna karşın Türkmen sığınmacılardan alınan bilgilere hazırlanan 7 Nisan tarihli bir haberde, sınıra yığılan 400.000 dolayındaki Iraklıların en az 100.000'inin Türkmen olduğu kaydediliyordu.¹⁶⁷⁴ Murat Eren de Türkmen sığınmacıların 150.000'inin Hakkari

¹⁶⁶⁸ A.g.e., s.76-78.

¹⁶⁶⁹ A.g.e., s.81-87.

¹⁶⁷⁰ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.253-254.

¹⁶⁷¹ Nilüfer Yalçın, "Türkmenler: 'Kürtler Bizi Eritir'", **Milliyet**, 30 Nisan 1991, s.17.

¹⁶⁷² Mehmet Ali Eren, "Kerküklüler Türkiye'de de Perişan", **Zaman**, 25 Mayıs 1991, s.1.

¹⁶⁷³ Ümit Ertuğrul, **Orta Doğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s.149.

¹⁶⁷⁴ Ekrem Özdamar vd., "Türkmenler Soykuruma Uğruyor", **Türkiye**, 7 Nisan 1991, s.11.

bölgesine yerleştirildiğini, 7.000'e yakın Türkmen'in ise İran'a sığındığını ileri sürmektedir.¹⁶⁷⁵ Verilen tarih ve sayısal oran itibarıyla yanlış ve abartılı görünen bir başka kaynakta ise 2 Nisan 1991 tarihinde Türkiye'ye, tahmini olarak 200.000 Türkmen'in de aralarında bulunduğu toplam 600.000 civarında Iraklıların giriş yaptığı bildiriliyordu.¹⁶⁷⁶

Neticede; kısaca tekrar etmek gerekirse, 1988, 1990 ve 1991 yıllarında Türkiye'ye toplam 519.031 Iraklı sığınmacı (51.542 + 7.489 + 460.000) gelmiş bunlardan geriye 29 Ekim 1991 tarihi itibarıyla 25.675 (20.048 + 1.428 + 4.199) kişi kalmıştır. Bunlardan 2 Ağustos 1990-2 Nisan 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye gelen 7.489 sığınmacı için Türkiye toplam, 31.054.229.852 Lira (7.763.558 Dolar) harcamıştır. 2 Nisan tarihinden itibaren gelen sığınmacılar içinse toplam 1.029.882.194.415 TL (257.470.548 Dolar) harcanmıştır. Sığınmacıların neden olduğu maddi zararlar, bunlar için yapılan harcama ve yardımların hepsi, kısaca, Türkiye'nin katlandığı mali yük, nominal ve satın alma gücü paritesiyle düzenlenmiş değerler olarak, sırasıyla, 398.172.530 ve 1.194.517.590 Dolar olmuştur.¹⁶⁷⁷

Buna karşın 30 Mayıs 1991 verilerine göre, bu tarihe kadar Türkiye'deki Iraklı sığınmacılara gönderilen dış yardımın miktarı 415.153.508 Dolar'dır. Bu yardımın %51.2'si ABD'den, %16.4'ü İngiltere'den, %15.6'sı Almanya'dan gelirken geri kalan kısmı Belçika, Fransa, Kanada, Japonya ve diğer ülkelerden gelmişti. Ancak burada hatırlatmak gerekir ki, çeşitli ülke ve kuruluşlar tarafından gönderilen yardım malzemelerinin bir kısmı, sığınmacıların geri dönüşleri hızlandıkça Irak'ın kuzeyine sevk edilmiştir. Dolayısıyla, malzeme yardımlarının parasal değeri olarak gösterilen 415.153.508 Dolarlık dış yardımın tamamı Türkiye'ye gönderilmemiştir. Türkiye'ye gönderilen yardımlar gerçekte çok daha düşük düzeydedir.¹⁶⁷⁸ Bu noktada dış yardımın sadece 15.000.000 Dolar daha az geldiği, yani 28/1 oranında düşük geldiği düşünülürse; yapılan dış yardımın 400.000.000 Dolar civarında olduğu görülür ki, bu da hemen hemen Türkiye'nin yüklendiği toplam mali yük (398.172.530) aynı demektir. Anlaşılacağı üzere, Türkiye, bu kadar ağır bir sorumluluğun altına tek başına girerken, ABD ve İngiltere başta olmak üzere dünyanın en önde gelen 10'dan fazla devleti, ancak Türkiye'nin tek başına yaptığı yardım kadar yardım yapabilmişlerdir.

Öte yandan sığınmacı olayları sırasında, binlerce Kürt ve Türkmen'in İran'a göç ettiğini de burada belirtmek gerekir. Zira, İran'ı, Türkiye ve Irak'tan ayıran yüksek dağların çevrelediği bir yaylada kurulmuş olan ve 40 binden fazla Iraklı sığınmacının kaldığı Ziwe Kampı'ndaki Kerkük Türkmenlerinin, Türkiye'ye gitmek istediklerini belirterek, "*Bir*

¹⁶⁷⁵ Eren, **a.g.t.**, s.83.

¹⁶⁷⁶ Sezgin, *a.g.m.*, **Orta Doğu**, 27 Ocak 1992, s.2.

¹⁶⁷⁷ Kaynak vd., **a.g.e.**, s.87,115,128-129.

¹⁶⁷⁸ **A.g.e.**, s.134-135.

kısmımız Urumiye Başkonsolosluğu'na başvuruda bulundu. Ancak henüz cevap alamadık. Şu dağların arkası Türkiye. Oraya, dilini, âdetlerini bildiğimiz insanların yanına gitmek istiyoruz.” dedikleri kaydedilmiştir.¹⁶⁷⁹

Sığınmacılar olayına ilişkin olarak Türkiye ve Türkmenlerle ilgili bazı konularda dünya kamuoyunun yanlış bilgilendirildiği, yine burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur. Şöyle ki, dünya basınında, Irak'tan Türkiye'ye gerçekleşen sığınmacı akınında göç edenlerin genel olarak Kürtler olduğu, Saddam rejiminin sadece Kürtlere baskı uygulandığı yönünde haberler yapılmış, dolayısıyla kamuoyu yanlış bilgilendirilmiştir. Oysa sığınmacılar arasında önemli bir oranda Türkmen nüfus yer almaktaydı. Göç edenlerin büyük bir kısmını Kürtler oluşturmasına karşın, yapılan haberlerde Türkmenlerden hiç bahsedilmemiş olması, uygulanan baskıların, özellikle de Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Kerkük ve Altınköprü'de Türkmenlere yapılan katliamların hiç gündeme getirilmemesi ve bu durumun Türkmenler üzerinde yarattığı olumsuz etkiden dolayı onların da Türkiye ve İran'a göç etmeye başladıklarının göz ardı edilmesi dünya kamuoyunun Türkmenlerin çektiği sıkıntılardan habersiz kalmasına yol açmıştır.

Buna dikkat çeken Türkiye'deki Türkmenler, 13 Nisan 1991 günü SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'yü ziyaret ederek, kendisine; Türk ve İran sınırındaki sığınmacıların, Türk ve dünya kamuoyunda Kürt olarak anıldığını, ancak bu grubun içinde Türkmenlerin de çoğunlukla bulunduğunu söylemişlerdir. Aydın Beyatlı başkanlığındaki IMTP yetkililerinin kabul edildiği ziyarette Türkmen liderler ayrıca; Türkiye'nin bu konuya partilerüstü bir şekilde yaklaşması gerektiğini belirtmişler ve sığınmacılara yardım edilmesini istemişlerdir.¹⁶⁸⁰ Mayıs 1991'de Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycan milletvekilleri İsa Kamberov, Penah Hüseyinov ve Sabit Barov ise Türkiye ve Türk basınına Türkmenlere Kürtlerden daha az sahip çıkmasına bir mana veremediklerini söyleyerek tepkilerini dile getirmişlerdir.¹⁶⁸¹ Ayrıca Türkmenlerin göz ardı edilmemesi için Londra'da büyük bir miting düzenlenmiştir. Irak'taki Türkmenlere Baas yönetimince uygulanan baskı ve zulmü protesto için düzenlenen miting ve yürüyüş, İngiltere'de yaşayan Iraklı ve diğer Türkler tarafından organize edilmiş ve Batı ülkelerinin konuya dikkatleri çekilmiştir. Miting sırasında yapılan konuşmalarda da Irak'ta 2 milyonu aşkın Türkmen yaşadığına vurgu yapılarak, Körfez Savaşı'nın başlamasıyla sahipsiz kalan Türkmenlerin Saddam'ın insafına terk edildiği ve özellikle Avrupa kamuoyunun Türkmenlere uygulanan bu baskılara ve katliamlara seyirci

¹⁶⁷⁹ “Kerkük Türkleri “Türkiye” Diyor”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 16 Nisan 1991, s.6.

¹⁶⁸⁰ “İnönü Harekâta Karşı”, **Milliyet**, 14 Nisan 1991, s.15.

¹⁶⁸¹ Mahmut Bulut, “Irak Türkmenlerine Sahip Çıkmıyorsunuz”, **Türkiye**, 12 Mayıs 1991, s.6.

kaldığı bildirilmiştir.¹⁶⁸²

IMTP yöneticilerinden Muzaffer Arslan, Iraklı Türkmenlerin durumlarını ABD'li makamlara anlatmak üzere Washington'a giderek, ABD Dışişleri Bakanlığı Irak ve İran masası yetkilisi Joseph Mcgee ve yardımcı Arlen Weisenheimer ile görüşmüştür. Yaklaşık bir buçuk saat süren görüşmede Arslan, Irak'taki Türkmenlerin tarihi gelişimi, yerleşim merkezleri ve nüfus oranlarıyla ilgili bilgileri resmi belgelere dayanarak iki ABD'li diplomata sunmuştur. Söz konusu belgeleri de kendilerine teslim etmiştir. Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti yöneticilerinden Ümit Akkoyunlu'nun da katıldığı görüşmede Muzaffer Arslan, ABD yönetimine; Irak'ta yaklaşık 3 milyon Türkmen bulunduğunu, dünya kamuoyunun bugüne kadar Iraklı Kürt mültecilerin durumuyla ilgilendiğini, ancak Türkmenlerin durumunun da farklı olmadığını anlatmaya çalışmıştır. ABD'den maddi değil, manevi destek istediklerini bildiren Arslan, Türkmenlerin durumunun göz ardı edilmemesini ve bölgenin sağlıklı bir yapıya kavuşturulması için çözümde sadece Kürtlerin değil, Türkmenlerin de söz sahibi olduğunu vurguladıklarını, ABD yönetiminden de bunu vurgulamalarını istediklerini ifade etmiştir.¹⁶⁸³ IMTP yöneticileri, aynı şekilde bir başka ziyaretlerini TBMM İnsan Hakları Komisyonu'na yapmışlardır. Komisyon Başkanı Eyüp Aşık ile görüşerek benzer talepleri dile getiren parti yöneticileri, Türkiye'nin Türkmenleri koruyup kollaması gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁸⁴

Türk makamları ise söz konusu hatanın düzeltilmesi için birçok açıklama yapmışlardır. Irak'ın kuzeyinden kaçarak Türkiye'ye sığınan insanlar arasında sadece Kürtlerin bulunmadığını belirten Başbakan Yıldırım Akbulut, sözlerini; "*Saddam'ın zulmünden kaçanların arasında Türkler de var. Onların da hakları eşit şekilde korunmalıdır. İnsanlara milliyet ayrımı yapılmadan, eşit muamele yapılmalıdır. Herkesin hakkı teslim edilmelidir.*" şeklinde sürdürmüştür. Mükerrerem Taşçıoğlu, Mustafa Kalemlî, Ercan Vuralhan ve İsmail Cem'den oluşan Türk parlamento heyeti de Nisan 1991'de yapılan Avrupa Konseyi toplantısında, Irak'taki Türkmenler konusuna dikkat çekmişti. Ercan Vuralhan'ın ifadesine göre toplantıda Türk heyeti, Türkiye ve İran'a sığınanların sadece Kürtlerden ibaret olmadığını, bunların büyük bir bölümünü de Türkmenlerin oluşturduğunu sık sık dile getirmişti. Toplantıda yapılan konuşmalarda ayrıca Türkmenlerin haklarının da teslim edilmesi istenmişti.¹⁶⁸⁵ Mayıs ayı içerisinde Silopi'deki Hac Konaklama Tesisleri'nde

¹⁶⁸² Mustafa Köker, "*Musul ve Kerkük Türk Toprağı*", **Türkiye**, 15 Mayıs 1991, s.7.

¹⁶⁸³ Yılmaz Polat, "*Irak'ta Türkler de Söz Sahibi*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 18 Mayıs 1991, s.6; "*Irak'ta Türkmen Kıyımı Var*", **Türkiye**, 15 Mayıs 1991, s.16.

¹⁶⁸⁴ "*Iraklı Türkmenler Yardım Bekliyor*", **Türkiye**, 21 Mayıs 1991, s.3.

¹⁶⁸⁵ Emin Pazarıcı, "*Türkmenler'e de Haklarını Verin*", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 28 Nisan 1991, s.9; "*Irak'ı Türkmenler Konusunda Uyardık, Türkmenler'e de Hakları Verilsin*", **Zaman**, 29 Nisan 1991, s.1,10.

bulunan sığınmacıları ziyaret eden ve burada bir basın toplantısı düzenleyen Cumhurbaşkanı Özal da, Irak'ta Kürtler için otonomi sağlanması tartışmalarını hatırlatarak, bu hakkın sadece Kürtleri değil Türkmenleri de kapsamı gerektiğini, bu çerçevede Türkmenlere de haklarının verilmesinin şart olduğunu söylemiştir.¹⁶⁸⁶

Böylece Irak'ta işlenen insanlık suçu, Türkiye ve İran tarafından bir nebze olsun hafifletmeye çalışılmıştı. Batı medyası ile siyasi aktörleri ise Türkiye'nin sunduğu imkanları yetersiz bularak, çeşitli vesilelerle Türkiye'ye yönelik ağır eleştiri kampanyaları yürütmüşlerdir.¹⁶⁸⁷ Türk Hükümeti ve basını, bu suçlamalara, Batı'yı kendilerinin sığınmacılara sunmakta isteksiz oldukları muameleyi Türkiye'den talep ederken çifte standart uyguladıkları söyleyerek karşılık vermiştir. İnsan hakları savunucusu olarak kendilerini yansıtan Avrupalıları, özellikle herhangi bir sığınmacıyı ülkelerine yerleştirmek üzere kabul ederken gösterdikleri isteksizlik ve Türkiye'nin sınırlı kaynaklarının hatırı sayılır bir bölümünü onların refahını sağlamakta kullandığının farkında olmamaları nedeniyle eleştirmiştir.¹⁶⁸⁸ Gerçekten de dünyanın önde gelen devletlerinin sığınmacılar meselesindeki tavrı, Devlet Bakanı Kamuran İnan'ın ifadesiyle, "*Dünya o zaman mültecileri beslemek ve barındırmak için hiçbir şey yapmadı*"¹⁶⁸⁹ şeklindeydi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir ise Iraklı sığınmacılar konusunda imkanlarının üzerinde çaba harcayan Türkiye'nin haksız bir eleştiri kampanyası ile karşılaştığını söylemiştir.¹⁶⁹⁰ Ayrıca Türkiye, Dışişleri Bakanlığı'nın 20 Nisan 1991 tarihli beyanatıyla, "*Asırlar boyunca zulümden kaçan insanlara kucak açmış bulunan Türk milleti bu âlicenaplığı bu kez de güney sınırına gelen insanlara her türlü ölçünün fevkinde yaptığı fedakârlıklarla bir kere daha ispat etmişti(r)*" diyerek, kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir.¹⁶⁹¹ Başbakan Yıldırım Akbulut ise "*Dışarıdan gelen yardım, denizde damla. Sığınmacıları biz doyuruyoruz*" demek suretiyle Türkiye'yi eleştirenleri eleştirmiştir.¹⁶⁹²

3.4.5. Türkmen Yerleşim Bölgelerinin İkiye Ayrılması

Türkiye, aslında göç hareketinin başlamasından evvel, Milli Güvenlik Kurulu'nu (MGK) toplamış ve göçlerin Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini belirterek BM Güvenlik Konseyi

¹⁶⁸⁶ Faruk Çelik vd., "Özal: "Türkmenlere Özerklik Verilmeli"", **Türkiye**, 17 Mayıs 1991, s.11.

¹⁶⁸⁷ Bkz. Dilek Zaptıoğlu, "Alman Basını: Türkiye Aleyhinde Kampanya", **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1991, s.1,14; "Türklerin Yardımı Şov", **Hürriyet**, 15 Nisan 1991, s.7; "Türkiye'ye Çamur Yarışı", **Milliyet**, 23 Nisan 1991, s.14; Şeref Özata, "Avrupa'da Yine Türk Düşmanlığı", **Türkiye**, 29 Nisan 1991, s.6.

¹⁶⁸⁸ Nilüfer Yalçın, "Ankara'nın Sabrı Son Noktada", **Milliyet**, 21 Nisan 1991, s.14; Mahmut Bulut, "Türkiye Batılı Ülkelerin Şovlarından Bıktı", **Türkiye**, 23 Nisan 1991, s.13.

¹⁶⁸⁹ Kirişçi, a.g.m., s.8.

¹⁶⁹⁰ "Türkiye'ye Haksızlık Ediliyor", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 27 Nisan 1991, s.6; "Türkiye'ye Eleştiri Kampanyası Haksız", **Milliyet**, 27 Nisan 1991, s.17.

¹⁶⁹¹ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.209.

¹⁶⁹² "Sığınmacıya Her Gün 10 Milyar", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1991, s.3.

harekete geçene kadar sınırın kapalı tutulmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca Irak'a, kendi halkına karşı izlediği bu saldırgan tavrı durdurması için bir ultiatom verilmiştir. Yine, çok yoğun sığınmacı akınlarının bastırması üzerine Türkiye, 2 Nisan'da BM Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırarak konunun ele alınmasını istemiştir.¹⁶⁹³ 5 Nisan 1991'de alınan 688 sayılı karar gereğince de Güvenlik Konseyi, BM'e üye tüm devletleri ve insancıl kuruluşları yardıma çağırmıştır.¹⁶⁹⁴ Ancak bu köklü bir çözüm değildi. Bu yüzden Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yine 688 sayılı karar çerçevesinde, Irak toprakları içinde bir Güvenlik bölgesi oluşturulması ve sığınmacıların uluslar arası teminat altında tutulacak bir bölgede barındırılmaları önerisinde bulunmuş ve bu teklif, ABD ve diğer birçok devletler tarafından kabul edilmiştir.¹⁶⁹⁵

Neticede, BM Güvenlik Konseyi'nin 688 kararına uygun olarak, Türkiye'ye sığınanların yurtlarına geri dönmesi, aynı şekilde Irak'ın kuzeyi ile Türkiye sınırına yığılan insanların can güvenliklerinin sağlanarak yerlerine dönmesi ve insani yardımda bulunulması amacıyla ABD öncülüğünde "*Huzur Operasyonu-1*" başlatılmıştır.¹⁶⁹⁶ İlk olarak, ABD Başkanı Bush, 10 Nisan'da Irak'a 36. paralelin kuzeyinde tüm askeri faaliyetlerin ve tüm uçuşların yasaklandığını bildirmiş, ertesi gün de ABD yönetimi, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, belirli bir plan dahilinde askeri yardım personeli getirme ve çeşitli yerlerde malzeme depolama izni istemiştir. Türkiye buna, sadece insani yardım amacıyla 30 gün süreyle izin vermiş ve süre dolunca birer aylık süreyle iki kere daha uzatma kararı almıştır.¹⁶⁹⁷

19 Nisan 1991'de ise ABD ve Batılı Müttefikler, yine 688 sayılı BM kararıyla, Irak topraklarının 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyine uçak ve ağır silah geçirmeme yükümlüğünü Irak Hükümeti'ne kabul ettirmişlerdir. Bu iki bölge "*Güvenli Bölge*" adıyla anılmıştır. Böylece Irak fiili olarak üçe bölünmüş oluyordu; Şiiilerin çoğunlukta olduğu ve ayaklandığı 32. paralelin güneyi, yani Güney Irak; Bağdat yönetiminin etkin olduğu Merkezi Irak ve 36. paralelin kuzeyi olup Kürtlerin isyan ettiği kuzey bölgeleri. Ancak, güvenli bölgelerden biri olarak kabul edilen 36. paralel çizgisi, düz bir doğru halinde, gerçek haliyle kabul edilmemişti. Doğuda Süleymaniye bölgesi 36. paralelin güneyinde olmasına rağmen

¹⁶⁹³ "Irak'a Ültimatol Verdik", **Hürriyet**, 3 Nisan 1991, s.11; "Ankara, BM'yi Acil Toplantıya Çağırıldı", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1991, s.14; "MGK, BM'yi Acil Yardıma Çağırıldı", **Milliyet**, 3 Nisan 1991, s.12.

¹⁶⁹⁴ İskender Songur, "Irak'a 'Dur' Uyarısı", **Milliyet**, 7 Nisan 1991, s.17; Doğan Uluç, "Güvenlik Konseyi'nden Kınama Kararı", **Hürriyet**, 7 Nisan 1991, s.12.

¹⁶⁹⁵ Nur Batur, "Saddam'ın Artık İşini Bitti", **Milliyet**, 14 Nisan 1991, s.15; Demirel, **a.g.t.**, s.107-108; Kaynak vd., **a.g.e.**, s.30.

¹⁶⁹⁶ Bozkurt, *a.g.m.*, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=11>, (e.t.19.09.2007), Silleli, **a.g.e.**, s.145; Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu...**, s.596; "Huzur Bölgesi Operasyonu", **Hürriyet**, 13 Nisan 1991, s.9; "Federe Kürt Devleti İçin İlk Adım", **Hürriyet**, 19 Nisan 1991, s.7.

¹⁶⁹⁷ Doğan Uluç vd., "Türkiye'de Kürtlere Yardım Üssü", **Hürriyet**, 13 Nisan 1991, s.9; Cengiz Kuşçuoğlu, "Çekiş Güç'ün Gelişi", **Milliyet**, 8 Eylül 1992, s.17.

güvenli bölgeye dahil edilmiş, batıda Musul 36. paralelin kuzeyinde kalmasına rağmen güvenli bölge içerisine sokulmamıştı. Öte yandan Süleymaniye ile aynı enlemde olan Kerkük'ün de güvenli bölgeye alınması gündeme gelmiş, ancak Türkiye bunu kabul etmeyerek, dışarıda kalması için büyük çaba göstermiştir. Türkiye burada, son derece önemli olan Kerkük petrolünün Kürtlerin eline geçmesini engellemek, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletine doğru gidişin önünü kesmek amacıyla hareket etmiş ve Kerkük'ün dışarıda Saddam kontrolüne bırakılmasına razı olmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, düz bir hat olması gereken 36. paralel, zikzaklar çizen bir doğru halinde çizilmiştir. Bu hat ile Türkiye ve İran arasında kalan bölgenin korunması amacıyla da Güvenli Bölge oluşturulmuştur.¹⁶⁹⁸

Güvenli Bölge ilan edilen 36. paralelin kuzeyi, Türkmen nüfusu açısından incelenirse, ileride kurulacak olan Çekiç Güç'ün, 36. paralelin kuzeyine tam anlamıyla hakim olmadığını görülür. 36. paralelin kuzeyi iki bölüm halinde düşünüldüğünde, Çekiç Güç'ün himayesinde olan kuzeydoğu bölgesinde, Erbil çevresinde bu dönemde 300.000'e yakın Türkmen yaşamaktadır. Ancak buradaki Türklerden hiçbir mercide bahsedilmediği, adeta yok sayıldığı görülmektedir. Türkiye'den giden insani yardımların da bunlara ulaşmasının engellendiği belirtilmektedir. Dicle'nin batısında kalan diğer bölüm ise -Musul ve Telafer civarı- Türkmenler bakımından çok daha yüksek nüfusa sahip olduğundan Çekiç Güç'ün himaye alanı dışında tutulmuştur. Bütün bunlar da, Çekiç Güç'ün himayesi altında tutulduğu iddia edilen bölge 36. paralelin üstünün tamamı değildir. Sadece Kürt çoğunluğun yaşadığı doğu kısımlarıdır.¹⁶⁹⁹ Türkmeneli'nin¹⁷⁰⁰ ayrılmaz parçaları olan Kerkük Erbil'den, Erbil de Musul'dan ayrılmıştır. Ayrıca hattın çizilmesi neticesinde, 32 ve 36. paraleller arasında kalıp merkezi yönetime, yani Saddam iktidarına bırakılan orta bölgede Türkmenlerin %85'inin, Güvenli Bölge içinde kalan Irak'ın kuzeyinde ise %15'inin kaldığı düşünülürse, Türkmeneli'nin hem nüfus olarak hem de coğrafi sınır olarak fiilen ikiye bölündüğü görülür.¹⁷⁰¹ Bu duruma dikkat çeken IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan ise Birleşmiş Milletler ile müttefik güçlerin 36. paralelde bir güvenlik bölgesi oluşturulmasının sadece Kürtleri koruma altına aldığı, Türkmenleri dışarıda bıraktığını belirterek 35. paralel civarında sayıları 2.5-3 milyona varan Türkmenlerin de hayatlarının güvence altına alınmasını istemiştir. Altınköprü'de Saddam yönetiminin 75 civarında masum insanı Kürtlere yardım

¹⁶⁹⁸ Bozkurt, *a.g.m.*, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=11>, (e.t.19.09.2007); Eren, *a.g.t.*, s.81-82; Silleli, *a.g.e.*, s.145-147; Manaz, *a.g.m.*, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=106>, (e.t.20.09.2007); "Irak Parçalandı, Saddam'a Ortası Kaldı", *Hürriyet*, 23 Nisan 1991, s.9.

¹⁶⁹⁹ Eyüp Coşkun, "Türkmenler İki Ateş Arasında", *Hürriyet*, 19 Nisan 1991, s.7; Ferruh Sezgin, "Iraklı Türkmenler, Türkiye'den Garantörlük İstiyor", *Orta Doğu*, 9 Ekim 1992, s.11.

¹⁷⁰⁰ Türkmenler, kendilerinin çoğunlukta yaşadığı bölgeye "Türkmeneli" ismini vermişlerdir.

¹⁷⁰¹ Eren, *a.g.t.*, s.81.

ettiği gerekçesiyle idam ettiğini söyleyen Arslan, benzeri katliamların yaşanmaması için Türkmenlerin Saddam yönetimine terk edilememesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷⁰²

Güvenli Bölge'nin oluşturulmasıyla birlikte gerek mülteciler sorunu dolayısıyla gerekse Irak'taki kargaşa ortamından dolayı 36. paralelin kuzeyini kontrol altında tutmak üzere Nisan 1991'de ABD, İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Kanada, İspanya, İtalya ve Türkiye, uluslararası bir gücün oluşturulması için işbirliğine gitmiştir. Bu gücün Türkiye'deki NATO ve Türk tesislerinden yararlanmasına izin veren Türkiye, Nisan 1991 sonu itibarıyla de sığınmacılara 93.4 milyon dolar yardım yapmıştır. Böylelikle, Huzur Operasyonu-1 başarıyla tamamlanmış oldu ve sonraki aşamanın başlangıcı olarak da bu operasyonda görevli güçler, Silopi ve İncirlik'teki üslere yerleştirildi.¹⁷⁰³

Nisan ayında Türkmenleri ilgilendiren bir başka gelişme, Irak'taki Saddam iktidarının Kürtlere muhtariyet verilmesi hususunda Kürt temsilcilerle görüşmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Görüşmelerde Kürt tarafını IKYB lideri Celal Talabani, IKDP'den Neçirvan Barzani ve Sami Abdurrahman, Kürdistan Sosyalist Partisi lideri Mesut Resul Mamand'in de içinde bulunduğu bir heyet temsil etmekteydi.¹⁷⁰⁴ 24 Nisan 1991'de ön mutabakat şeklinde değerlendirilebilecek olan bir prensip anlaşmasının yapılmasıyla neticelenen görüşmelerde, 11 Mart 1970'de tanınan otonomi temeline uygun şekilde Kürt unsurlara haklar verilmesi öngörülmüştür. Talabani'nin ifadesine göre anlaşma; tüm Kürtlerin kasaba ve köylerine dönmeleri, Kürt bölgesinde hayatın normalleşmesi, Kürtlerin haklarına saygı gösterilmesi, Irak'ta demokrasinin tesisi, basın özgürlüğü ve ulusal birliğin korunması ilkelerini kapsıyordu.¹⁷⁰⁵ Dolayısıyla Kerkük'ün statüsünün ne olacağı sorusu tekrar gündeme gelmiş ve özellikle Türkmenlerin durumu da tartışılmaya başlanmıştır.

Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz, söz konusu anlaşmaya ilişkin yaptığı bir değerlendirmede, Kürt unsurlarla yönetim aradaki anlaşmazlıkların Irak'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini zedeleden çözümlenmesi gerektiğini, Kürt liderlerin de bunu kabul ettiklerini bildirmiştir. Aziz, ayrıca Kerkük'ün statüsü ile ilgili olarak, Dohuk ve Süleymaniye'de olduğu gibi Kerkük ve çevresinde de sadece Kürtlerin değil, Türkmenlerin ve Arapların da yaşadığını, bu yüzden Kerkük'ün muhtar bölgesine bağlanmasının hata olacağını

¹⁷⁰² "Türkleri Saddam'ın İnsafına Bırakamayız", **Türkiye**, 5 Mayıs 1991, s.13.

¹⁷⁰³ Oran, **a.g.e.**, s.66; Uçarol, **a.g.e.**, s.805-806.

¹⁷⁰⁴ "Kerkük Kimin Olacak?", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 24 Nisan 1991, s.9.

¹⁷⁰⁵ "Kürtler Saddam'la Anlaştı", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1991, s.1,17; Taha Akyol, "Özerklik...", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 26 Nisan 1991, s.10; "Saddam'dan Kürtler'e Özerklik", **Hürriyet**, 25 Nisan 1991, s.11; "Saddam'dan "Özerklik"", **Türkiye**, 25 Nisan 1991, s.7.

söylemiştir.¹⁷⁰⁶ Devrim Komuta Konseyi üyesi olup Irak Başbakan Yardımcılığı görevini sürdüren Aziz'in bu beyanati, hiç şüphesiz devletin resmi politikası olarak da değerlendirilebilir.

Türkmenler ise, Saddam'ın iktidarda kalmak için her yolu deneyebileceğini ifade ederek, daha önce Talabani ile Saddam'ın defalarca bir araya gelerek görüşüp anlaşmalarını ve hiçbirisinden kesin bir sonuç alınmadığını hatırlatmışlardır. Kerkük'ün Türkmen ağırlıklı bir yapıya sahip olduğuna dikkat çeken Türkmen liderler, Kerkük'ün bir petrol bölgesi olduğunu, bu yüzden bir oldu-bitti ile el değiştiremeyeceğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, Kerkük'ün Kürtlere bırakılmasına diğer muhalif grupların da karşı çıktıklarını hatırlatarak, Türkmenleri dışlayan hiçbir çözümün başarıya kavuşmayacağını ve kendilerinin mücadeleye devam edeceklerini ifade etmiştir.¹⁷⁰⁷

Kerkük ve benzeri Türkmen bölgelerinin Kürt bölgesi kapsamına alınmasına kesinlikle karşı olduklarını bildiren Türkmen aydınları, bu vesile ile, Kürtlerle yapılan anlaşmanın kabul edilebilir olması için Irak Hükümeti'nin Türkmenler için yapması gereken ödev ve sorumlulukları belirlemişler ve Türkmenlerin mevcut gelişmeler karşısındaki tutum ve beklentilerini dile getirmişlerdir. Buna göre; 1- Ülkenin bütünlüğü ve toprakların bölünmezliği ilkeleri göz önünde tutularak, azınlıkların hakları demokratik bir rejim temelinde kabul edilmeli ve hayata geçirilmelidir. 2- Bağdat yönetiminin Irak'taki halklara eşit siyasi ve kültürel haklar sağlarken, Türkmenleri asimile etmek amacıyla çıkarmış olduğu bazı yanlış kararların düzeltilmesi gerekmektedir. Bu yanlış kararların en önemlileri, Kürt Özerk Bölgesi Yasası ile Kürdistan Yasama Meclisi Yasası'nda yapılan değişikliklerle ortaya atılmış, Türkmenlerin hakları kısıtlanmıştır. Bunlar düzeltilmelidir. 3- Türkmenlerin yaşadıkları bölgelerdeki petrol gelirleri Arap ve Kürtlerle en azından eşit şekilde paylaşılmalı, bu gelirlere Türkmenlere düşen paylar, halkın refah ve kalkınmasına sarfedilmelidir. Bu nedenle, Türkmenler, Kerkük kenti gibi, nüfusunun yüzde 70'ini oluşturdukları bir kentin Kürt bölgesine bağlanmasını asla kabul etmeyeceklerdir. Bu noktada, Bağdat yönetimi Kürtlerle özerk bölge pazarlığı yaparken Türkmenlerin haklarını dikkate almazsa, içeride mücadele bitmez. 4- Bu çerçevede Özerk Kürt bölgesi içinde Türkmenlerin azınlıkta yaşadıkları yöre ve kentlerde Kürtlere tanınan tüm özerklik hakları Türkmenlere de tanınmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için de değiştirilmiş Özerk Kürt Bölgesi Yasası'nın 1. maddesi, c fıkrasında yer alan Türk yerleşim merkezleri, Kürt bölgesi dışında tutulmalıdır.

¹⁷⁰⁶ "Irak, Kerkük'ü Bırakmıyor", **Milliyet**, 29 Nisan 1991, s.4; "Kerkük, Kürt Muhtar Bölgesine Bağlanamaz", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1991, s.6; "Kerkük, Özerk Bölgenin Dışında", **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1991, s.11.

¹⁷⁰⁷ Emin Pazarıcı vd., "Kerkük, Peşkeş Çekilemez", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 26 Nisan 1991, s.9; Barçın Yinanç, "Türkmenler Tedirgin", **Milliyet**, 27 Nisan 1991, s.17.

Bunlar; Tuzhurmatu, Tavuk, Hanekin, Mendeli, Altinköprü ilçeleri ile Karaincir ve Leylan bucaklarıdır. 5- Bugüne kadar Saddam Hükümetince vatana ihanet suçuyla suçlanmış ve çoğu yargılanmadan idam edilmiş olan ünlü Türkmen liderlere itibarlarının iadesi için karar alınmalıdır. 6- Irak'ta siyasi seçime girenlerin sadece Arapça ve Kürtçe konuşanlardan değil, Türkçe konuşanlar arasından da seçilmelerine olanak sağlanmalıdır. 1980 yılında hükümetin çıkardığı 46 sayılı kararla, Kürt özerk bölgesi Yasama Meclisi Yasası'nın 2. bölüm, 1. kısmında, seçime girecek olan adayların Arap ve Kürt olmaları kararlaştırılmış, böylece Türkmen kökenlilerin seçime hakları kısıtlanmıştır. Bunun değiştirilmesi gerekmektedir.¹⁷⁰⁸

Türkmenlerin açıklamaları bir yana, gelişmeler karşısında hemen tedbir almak gerektiğini düşünen Türkiye, derhal harekete geçerek, Irak Hükümeti'ni Türkmenler konusunda uyarılmış, Kürtlere tanınan hakların Türkmenlere de tanınmasını istemiştir. Başbakan Yıldırım Akbulut'un hükümet olarak Irak makamları nezdinde teşebbüse geçtiklerini söylemesi, bunun temel göstergesiydi.¹⁷⁰⁹ Türkiye'deki muhalefetin tepkisi ise oldukça sert olmuştu. DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Kürtlerle Saddam arasında imzalanan anlaşmadan yaklaşık bir ay sonra yaptığı yazılı açıklamada; Iraklı sığınmacılar arasında bulunan çok sayıda Türkmen'in hem Batı hem de Türkiye tarafından görmezlikten geldiğini söylemiş ve "*Irak'ta Kürtlere özerklik tanınırken Iraklı Türklerin durumunun göz ardı edildiğini*" belirtmiştir. Ayrıca "*Kürtlere özerklik tanınırken sayıları 3 milyonu bulan Türkler ne olacak? Irak Türklerin, Arap kökenli Iraklılarla Kürt kökenli Iraklılar arasında ezilip gitmelerine göz mü yumulacak?*" soruları ile Türkmenlerin akıbeti sorununa dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bu anlamda büyük bir fırsatı kaçırdığını dile getiren Ecevit, "*Türkiye'nin Ortadoğu politikası, Ankara'dan değil, Washington ve Camp David'de belirlenir olmuştur*" diyerek Akbulut Hükümeti'ne de ağır eleştiriler yöneltmiştir.¹⁷¹⁰ Basında çıkan yorumlarda ise Kürtlere verilecek geniş muhtariyet içinde Kerkük ve Musul'un da bulunma ihtimali olduğuna vurgu yapılarak, bunun gerçekleşmesi halinde, Türkiye'nin, elindeki bütün imkanlarla bu duruma itiraz etmesi, bölgede yaşayan yüzbinlerce Türkmen'in kaderini etkileyecek gelişmelerde mutlaka söz sahibi olup, onların haklarının garanti edilmesini sağlanması veya başka formüller bulması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁷¹¹ Bu noktada en önemli çözüm yollarından birisi olarak Türkmenlerin durumlarının acilen dünya kamuoyunun gündemine getirilmesi ve özellikle Türkiye'nin bu hususu uluslararası platformlara taşıması gerektiği

¹⁷⁰⁸ Yalçın, a.g.m., **Milliyet**, 30 Nisan 1991, s.17.

¹⁷⁰⁹ Pazarıcı, a.g.m., **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 28 Nisan 1991, s.9.

¹⁷¹⁰ "Ecevit: Iraklı Türkler Gözardı Ediliyor", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1991, s.4; Fikret Bilâ, "Ecevit: "Seçim İstiyorlarsa Çekilsinler"", **Milliyet**, 5 Mayıs 1991, s.15.

¹⁷¹¹ Zafer Atay, "Saddam'a Güvenilir mi?", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 29 Nisan 1991, s.6.

fikri öne sürülmüştür. Sonraki aşamada ise Kürt Özerk Bölgesi yanında bir “*Türkmen Özerk Bölgesi*” kurulması ve Türkmenlere de aynı özerklik haklarının tanınması öngörülmüştür.¹⁷¹²

Tüm bu beyanatların ve tepkilerin ardından Kerkük’ün Kürt idaresine terk edilip edilmeyeceğine ilişkin akıllarda uyanan soruya, Irak’ın Ankara Büyükelçisi El-Tikriti çok net bir cevap vermiştir. El-Tikriti, “*Kerkük, ayrı, özel bir bölge değildir. Kerkük petroleri, Kuzey ve Güney’de yaşayan bütün Iraklıların kaynaklarıdır. Kürtlere pay verilmesi söz konusu değildir. Servet Irak halkına aittir.*” demek suretiyle Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kerkük bölgesinin merkezi idareye bağlı kalacağını açıklamak istemiştir.¹⁷¹³ Nitekim bunu garanti altına almak isteyen Saddam, sığınmacı meselesi sırasında Kürtlerle yapılan nihai antlaşma öncesi hemen harekete geçerek Kerkük’e yine Arapları getirtmeye ve buraya yerleştirmeye başlamıştır. Öyle ki sığınmacılar evlerine, topraklarına geri döndüklerinde karşılarında Arapları bulmaktaydılar ve Araplar, binaları ve toprakları hükümetten satın aldıklarını bildirerek çıkmaya da yanaşmıyorlardı.¹⁷¹⁴ Dolayısıyla, özellikle son bir yıl içinde dayanılmaz zulümler gören, çok zor şartlarda hayatta kalma mücadelesi veren Türkmenler, bir kez daha Saddam zulmü ile karşı karşıya kalmışlardı. Bu ise Saddam’ın gelişmelerden ders almadığını ve aynı istikrarlı baskıcı politikasını sürdüreceğini gösteriyordu.

Diğer taraftan Huzur Operasyonu-1’in ana hedefi olan sığınmacıların yurtlarına döndürülmesi işlemi, 28 Nisan’dan itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır.¹⁷¹⁵ Ancak Türk Dışişleri Bakanlığı, söz konusu “*dönüş*” operasyonunun tamamlanmasından sonra dahi Türkiye’de 50.000 ile 100.000 arasında sığınmacının kalacağı tahmininde bulunmaktaydı. Ayrıca yetkililer, çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu bu sığınmacı grubunun Saddam iktidarı değişmedikçe Irak’a dönmeme konusunda ısrarlı olduğunu ve bunların Türkiye’de kalabilmesi için tüm güçlülere karşın bir takım hazırlıkların yapıldığını vurgulamışlardır. Lakin Türkmen sığınmacıların dışında Türk yetkililerini asıl endişelendiren, İran’daki Türkmen sığınmacılardı. Çünkü, Türkmen liderler, Tahran yönetimiyle yaptıkları görüşmelerde bu ülkede bulunan 400.000 Türkmen’in Türkiye’ye gönderilmesini istedikleri ve bu durumun Türk hükümet çevrelerine “*bölünmüş ailelerin birleştirilmesi için İran’dan Türkmen sığınmacı kabulü*” şeklinde aktarıldığı iddia ediliyordu. Bu isteğin yerine getirilmesi halinde 450-500.000 civarında Türkmen kitlesinin Türkiye’de uzun bir dönem kalmasına ışık yakılmış olacaktı. Bu yüzden Ankara, İran’daki Türkmenlerin Güneydoğu Anadolu’ya

¹⁷¹² Fahir Armaoğlu, “*Türkmenler Unutuldu*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 1 Mayıs 1991, s.1,6; M.Necati Özfatura, “*Iraklı Türklere Meselesi*”, **Türkiye**, 19 Mayıs 1991, s.6.

¹⁷¹³ Nur Batur, “*Tikriti “Boru Hattını Açmaya Hazırız”*”, **Milliyet**, 3 Mayıs 1991, s.16.

¹⁷¹⁴ “*Saddam, Kürtler’i Kerkük’ten Sürüyor*”, **Halk’a ve Olaylara Tercüman**, 31 Mayıs 1991, s.6.

¹⁷¹⁵ “*İlk Sığınmacı Grup Zaho’da*”, **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1991, s.11; Şehmus Çakan, “*Kampa İlk Yerleşim*”, **Milliyet**, 28 Nisan 1991, s.15.

gönderilmesi yönündeki girişimleri sessiz karşılamıştır.¹⁷¹⁶ Verilen bu bilgiler ise Körfez Savaşı sonrasında yaşanan sığınmacı akınlarında 450.000 civarında Türkmen'in İran ve Türkiye'ye sığındığını ortaya koymaktadır. Özellikle Kerkük bölgesinin İran sınırına daha yakın olmasından dolayı Türkmenlerin büyük bir kısmı İran'a sığınmıştır.

Sığınmacıların yurtlarına dönmesi için başlatılan Huzur Operasyonu-1 kapsamında görevli olan müttefik güçler, görevlerini tamamladıktan sonra 15 Temmuz 1991'de Güvenli Bölge adı verilen Irak'ın kuzeyinden çekilmişlerdir.¹⁷¹⁷ Ancak çekilme öncesinde, kaygıları ve bölgesel çıkarları devam eden İngiltere ve Fransa'nın, operasyonun bu şekilde sona ermemesini isteyerek bölgede çok uluslu bir gücün sürekli denetim mekanizması oluşturacak biçimde konuşlandırılması fikrini ABD'ye sundukları görülmüştür. ABD, öneriyi kabul etmiş ve teklifi Ankara'ya iletmiştir.¹⁷¹⁸ Ankara ise 18 Temmuz'da Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda, İngiltere ve ABD hükümetlerine çektiği nota ile teklifi kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁷¹⁹ Böylece, Temmuz 1991'de “Çevik Güç” veya “Çekiç Güç” oluşturuldu. Çekiç Güç, amacı Saddam Hüseyin'in muhtemel bir saldırısına karşı Irak Kürtlerine güvence sağlamak olan “Huzur Operasyonu-2”nin (Operation Provide Comfort-2) uygulama birliği olan hava kuvvetleri ile küçük fakat etkili bir yer unsurunun adıdır.¹⁷²⁰

Çekiç Güç'ün görev süresi, TBMM'nin onayı ve Hükümetin desteği ile altışar aylık uzatmalarla 2003 yılına kadar yaşamaya devam etmiştir.¹⁷²¹ Sadece Refahyol Hükümeti zamanında, 25 Aralık 1996 tarihinde yapılan TBMM oturumunda kabul edilen tezkere ile Çekiç Güç'ün ismi “Keşif Gücü” olarak değiştirilmiş ve gücü kısmen sınırlandırılmıştır.¹⁷²²

3.5. Türkmenlere Yönelik Baskıların Devamı ve Türkiye

Körfez Savaşı'nın ardından Saddam yönetimi ile Kürtler arasında başlayan otonomi görüşmeleri Türk basınına meşgul eden önemli konulardan biri olmuştur. Görüşmeler ayrıca Türkmenleri de yakından ilgilendirmekteydi.

¹⁷¹⁶ Yasemin Çongar, “Sığınmacılar Kalacak mı?”, **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1991, s.11.

¹⁷¹⁷ Ayhan Aydemir vd., “Müttefikler, Kuzey Irak'ı Boşalttı”, **Milliyet**, 16 Temmuz 1991, s.14; “Müttefikler Çekildi”, **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1991, s.8.

¹⁷¹⁸ Oran, **a.g.e.**, s.72-73; Ufuk Güldemir vd., “Çevik Güç'e Kürt Nöbeti”, **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1991, s.1,17; “ABD, Çevik Güç İçin Nabız Yokluyor”, **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 22 Haziran 1991, s.1,6.

¹⁷¹⁹ “Çekiç Güç Denetimi Genelkurmay'da”, **Milliyet**, 24 Temmuz 1991, s.18; “İncirlik'e 'NATO Dışı' Görev”, **Cumhuriyet**, 24 Temmuz 1991, s.9.

¹⁷²⁰ Türk siyasi literatürüne “Çekiç Güç” şeklinde giren terimin İngilizce orijinali, “Poised Hammer”dir. Baskın Oran, terimin ilk kelimesinin “Vurmak üzere kalkmış olan, inmeye hazır”, İkinci sözcüğünün ise, terim içerisinde, “Tabancanın horozu” anlamında kullanıldığını ve Türkçe'ye yanlış çevrilerek, hatalı bir şekilde kullanıldığını belirtmektedir. Terimin aslında “Kalkık Horoz” anlamıyla kullanılması gerektiğini ifade etmektedir; bkz. Oran, **a.g.e.**, s.19; 72-73.

¹⁷²¹ “Kuzeyden Keşif Harekatı Resmen Sona Erdi”, **Hürriyet**, 1 Mayıs 2003; “İncirlik'te Bir Dönem Bitti”, **Aksam**, 2 Mayıs 2003; “Amerika, Adım Adım Çekiliyor”, **Milliyet**, 17 Mayıs 1991, s.1,18.

¹⁷²² “Çekiç Güç 'Keşif Güç' Oldu”, **Milliyet**, 26 Aralık 1996, s.16; “ABD Ankara'yı Rahatlattı”, **Milliyet**, 27 Aralık 1996, s.20.

Türkmenler, Kürtler gibi Saddam yönetimi ile hiçbir surette görüşme yanlısı değildi. Bununla birlikte Kürt liderlerin kendilerini yok sayarak, Kerkük'ü Kürt özerk bölgesi içine dahil etmeye veya Saddam ile yapılan görüşmelerde konu ile ilgili tavizler koparmaya çalışmaları Türkmenleri harekete geçirmiştir. Ancak Saddam ile görüşmeme kararı aldıklarından, söz konusu teşebbüsler Kürt liderler ve Türk devlet erkanı nezdinde gerçekleşmiştir.

Bu doğrultuda yaşanan en önemli gelişme, IMTP yöneticilerinden Muzaffer Arslan'ın, Sosyalist Enternasyonal toplantıları için İstanbul'da bulunan IKYB lideri Celal Talabani ile 10 Haziran 1991 yapmış oldukları görüşmedir. Gizli olduğu belirtilen toplantı, Hilton Otelinde yapılmıştı ve yaklaşık 45 dakika sürmüştür. Toplantıda, Kürt temsilcilerinin Bağdat görüşmeleri hakkında bilgi alınmış ve Irak'ta tek bir etnik gruba dayalı çözümün istikrarı sağlayamayacağı, Türkmenlerin de nüfusları oranında temsil hakkının bulunması gerektiği belirtilmiştir. Muzaffer Arslan ile birlikte parti yöneticilerinden Cüneyt Mengü'nün de hazır bulunduğu toplantıda Türkmenler ayrıca Talabani'ye, ortak hareket etme teklifinde bulunmuşlar ancak bunun olmazsa olmaz koşulu olarak Irak'ın kuzeyinde otonom bir çözüm gerçekleştiği takdirde, Türkmenlere de ayrı otonom bölge oluşturulmasının şart olduğunu öne sürmüşlerdir. Yani Kürtler, Türkmenlerin desteğini almak istiyorlarsa Saddam ile yapılan görüşmelerde kendilerine tanınan veya tanınacak olan hakların aynısının Türkmenlere de tanınmasını sağlayacaklardı. Bununla birlikte toplantıda Talabani'nin, Kerkük'ün bir Türkmen kenti olduğunu kabul ettiği, ancak Kerkük'ün yönetiminin Türkmenlere bırakılması konusunda açık bir ifade kullanmaktan kaçındığı kaydedilmiştir. Türkmenler ise Irak'ın yeniden yapılanması içinde kendilerinin göz ardı edilmeleri durumunda, Türkmenlerin ileride sorun yaratacaklarını açık bir şekilde ifade ederek kararlılıklarını göstermişlerdir.¹⁷²³

IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, Talabani ile yaptığı görüşmenin ardından 13 Haziran'da da Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile bir araya gelmiştir. Arslan, Cumhurbaşkanı'na Türkmenlerin durumu, son gelişmeler ve ABD, İngiltere ile Almanya'da yaptığı temaslar hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, Talabani görüşmesinde olduğu gibi Irak'ta bir Kürt bölgesi kurulması halinde Türkmenlerin de otonomi istediği ve nüfus oranları nispetinde yönetimde yer almaları gerektiği ifade edilmiştir. Özal ise Türkmenlerle aynı görüşte olduğunu bildirmiştir. Sonuçta IMTP Genel Sekreteri Arslan, gerek Cumhurbaşkanı Özal ile görüşmesinde gerekse Talabani ile yaptığı toplantıda, Kerkük'ün bir Türkmen kenti olduğunu belirttiklerini söyleyerek, bunun dışında Kerkük'ün hiçbir statüsüne tahammül

¹⁷²³ Deniz Arman, "Türkmenler Kerkük'ü İstiyor", **Milliyet**, 12 Haziran 1991, s.12; "Talabani 'Resmileşiyor'", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1991, s.11; "Talabani İle İşbirliği", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 16 Haziran 1991, s.9.

edemeyeceklerini belirtmiştir.¹⁷²⁴

Diğer taraftan Türk Dışişleri Bakanlığı, altı aylık bir aradan sonra Körfez Savaşı sırasında kapattığı Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği'nin tekrar açılması yönünde bazı çalışmalara başlamıştır. Irak'taki Türk vatandaşlarının konsolos işlemlerinin yerine getirilmesi ve Irak'ta meydana gelen gelişmelerin yerinden izlenmek istenmesi büyükelçilik faaliyetlerinin yeniden başlatılmasının altında yatan iki temel nedendi. Bu sebeplerden ötürü Büyükelçilik Müsteşarı Ahmet Okçun'un maslahatgüzar olarak Temmuz ayı ortalarında Irak'a gideceği ve elçiliğin başına geçeceği bildirilmiştir. Üstelik Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nun da yeniden faaliyete geçeceği ve Başkonsolos olarak Muammer Noyan'ın görevlendirildiği belirtilmekteydi. Türkiye'nin Bağdat nezdinde büyükelçi düzeyinde temsil edilmesine ilişkin karar ise ileri bir tarihe bırakılmıştır.¹⁷²⁵

Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak, Irak'ın kuzeyinde de çeşitli siyasi hareketlenmeler meydana geliyordu. Saddam Hüseyin ile Kürt grupları arasında süregelen görüşmeler neticesinde bir türlü somut bir sonuç elde edilememekteydi. Bu yüzden Kürt gruplar, 30 Ağustos'ta, özerklik anlaşması belirginleşinceye kadar Bağdat'la müzakereleri askıya aldıklarını açıklamışlardır. Eylül başında sona eren bu süreçten sonra Saddam, ani bir kararla bütün askeri kuvvetlerini Güvenli Bölge çerçevesinde 36. paralelin batısına ve güneyine çekerek bölgeyi tamamen boşaltmıştır.¹⁷²⁶

Saddam yönetimi, 36. paralelin kuzeyinden çekildikten hemen sonra bu bölgeye dönük bir ekonomik ambargo başlatmıştır. Amacı, bölgede bir kaos ortamının yaratılmasını sağlamaktı. Böylece Kürt gruplar, merkezi otorite ile onun ekonomik ve siyasi gücüne muhtaç olduklarını anlayacaklar ve tekrar merkezi otoritenin yanında yer alacaklardı. Ancak Saddam'ın planları tutmamış, bilakis tersine bir etki yaratmıştır. Kürt gruplar, başlangıçta zorluk çekseler de kısa bir süre sonra toparlanmışlardır.¹⁷²⁷ Böylelikle Saddam'dan boşalan yerleri dolduran Kürt gruplar, örgütlenmeye başlamışlar ve 16 Aralık 1991'de "*Irak Kürdistan Cephesi*"ni oluşturmuşlardır.¹⁷²⁸ Cephedeki gruplar, güçlerini sadece kendi aralarında değil, Irak'taki diğer Saddam muhalifleri ile de birleştirmeye çalışmıştı. Keza, ABD ile İngiltere'nin teşviki, Irak'taki tüm muhalif grupları bir araya getirerek 27 Aralık 1991'de toplanmalarını sağlamıştı. IKYB lideri Talabani ile birlikte 16 muhalefet liderinin Şam'da bir araya gelerek

¹⁷²⁴ "Özal, Türkmen Liderle Görüştü", **Türkiye**, 14 Haziran 1991, s.11; *A.g.m.*, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1991, s.11.

¹⁷²⁵ Semih İdiz, "*Bağdat Elçiliğimiz Canlanıyor*", **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1991, s.8; "*Bağdat Elçiliği*", **Milliyet**, 11 Temmuz 1991, s.15; "*Bağdat Büyükelçiliği Faaliyete Geçiyor*", **Zaman**, 11 Temmuz 1991, s.3.

¹⁷²⁶ Ayhan, Pirinççi, **a.g.e.**, s.181-182.

¹⁷²⁷ **A.g.e.**, s.182.

¹⁷²⁸ Akçora, *a.g.m.*, s.50.

yaptığı bu toplantıda, Kürtler kendi bölgelerinde seçim yapılmasını ve KDP ile KYB kuvvetlerinden oluşan bir ordu kurulmasını önermişlerdir. Bu öneri Kürtlerin ileride kurulacak demokratik Irak içinde kalmaları şartıyla genel kabul görmüştür.¹⁷²⁹

Şam toplantısından beş ay sonra ise Güvenli Bölge’de, 19 Mayıs 1992’de, bir milyon civarında insanın oy kullandığı genel parlamento ve başkanlık seçimleri yapılmıştır. %7’lik barajın uygulandığı seçimlerde, kazanmak için gerekli olan salt çoğunluk sağlanamamıştır. Mesut Barzani liderliğindeki Irak Kürdistan Partisi %44.58, Celal Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği %44.3 oranında oy almıştır. Diğer katılımcı partilerin %7’lik barajı geçemedikleri bildirilmiştir. Seçimleri kazanan KDP ve KYB ise oluşturulacak olan 105 sandalyeli parlamentoda milletvekillerini 50-50 paylaşmış, geri kalan 5 sandalye de azınlıkta kalan Asurilere verilmiştir.¹⁷³⁰

Türkmenleri temsil eden tek parti konumundaki Irak Milli Türkmen Partisi ise seçim kanunlarının çıkarılması sırasında kendilerine danışılmadığı, seçim komisyonlarında kendi üyelerinin bulunmasına izin verilmediği ve seçimlerin Irak halkı ve Irak Türkmenlerinin beklentilerini karşılamadığı gerekçesiyle seçimlere katılmama kararı almıştır. Ayrıca “*Bu seçime yalnızca Kürdistan vatandaşları katılabilir*” koşulunun bulunması da Türkmenlerin seçime iştirak etmeme nedenlerinden bir diğerydi.¹⁷³¹ Zaten IMTP Genel Sekreteri Muzaffer Arslan, “[...] Biz yapılan seçimlere katılmadık, çünkü Irak’ın problemleri bir bütün olarak ele alınmalıdır. Geçici fırsatlardan yararlanmak, meselelere tek yönlü ve kısmi bir çözüm aramak, hiçbir yarar sağlamayacak ve genel olarak Irak’ın meselelerini çözemeyecektir,” derken aslında Türkmenlerin neden seçime katılmadığını genel çerçevede açıklamıştı.¹⁷³² Seçim sonrasında kurulan hükümeti de tanımayacağını açıklayan Türkmenler, parlamentoyu boykot edeceklerdir.

Bunun dışında, Irak’ın kuzeyinde yaşanan serbestliğin neticesinde Türkmenler, Asuriler, Araplar ve Kürtler arasında diyalog başlamış, Türkmenlerin girişimi sonucunda Irak Milli Kongresi, Türkmenlerin nüfus oranını %6’ya çıkarmıştır. Buna karşın gerçek oranı ifade etmeyen bu kararı Türkmenler kabul etmemiş ve gerçeğin %12-15 olduğunu vurgulamışlardır.¹⁷³³

Seçimler, Kürt özerkliğinin en önemli dışa vurumuydu. Sadece Irak açısından değil, aynı

¹⁷²⁹ Kurubaş, *a.g.m.*, s.38-39.

¹⁷³⁰ Mehmet Aka, “*K. Irak’ta Sakin Seçim*”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1992, s.1,16; Ufuk Tekin, “*K. Irak’ta Seçimin Galibi Yok*”, *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1992, s.1,17; Oran, *a.g.e.*, s.110-111; Dağlı, *a.g.e.*, s.64-65.

¹⁷³¹ Hasan, *a.g.t.*, s.52; “*Kuzey Irak’ta Seçim Ertelendi*”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1991, s.1,16; Oran, *a.g.e.*, s.111; Ertuğrul, *a.g.e.*, s.150.

¹⁷³² Oran, *a.g.e.*, s.111.

¹⁷³³ Ertuğrul, *a.g.e.*, s.150.

zamanda Kürt azınlığa sahip ülkeler açısından da daha önce hiç tadılmamış bir deneyim olması bakımından önemliydi. Başta Türkiye olmak üzere komşu devletler, Batı'nın güvenlik şemsiyesi altındaki bölgelerde yapılan bu seçimlerin kendi topraklarındaki Kürt nüfusuna da sıçramasından çekiniyordu. Asıl tehdit ve çekince ise, seçimin etkisinin Irak merkezine aksetmesi ve ayrı bağımsız bir Kürt devletinin kurulması yolunda bu seçimlerin ilk adımı teşkil etmesiydi. Neticede, Kürt yönetiminin gelişeceği bir zemin hazırlanmıştı.¹⁷³⁴ Bu çerçevede Ankara, Irak'ın kuzeyinde yapılan seçimlerle fiili olarak bağımsız Kürt devletinin temellerinin atıldığı değerlendirilmesinde bulunmuştur.¹⁷³⁵

Irak'ın kuzeyinde Mayıs 1992'de yapılan seçimin ardından bir devletin temel organları olan kurumların tesisi yoluna gidilmiştir. Önce “*Temsilciler Meclisi*”nin oluşturulduğu görülmektedir. Meclis, 4 Haziran 1992'de Erbil'de ilk toplantısını gerçekleştirirken, 5 Temmuz 1992'de de 17 bakanlıktan oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. KYB ve KDP'ye 7'şer bakanlık verilirken geriye kalan 3 bakanlık Asurilerle diğer partiler arasında paylaştırılmıştır. Başbakan KYB'den Fuat Masum olmuş, Meclis Başkanı ise KDP'den seçilmiştir. Böylece Kuzey Irak'ta hukuken değil ama fiilen bir devlet kurulmuş oluyordu.¹⁷³⁶

Irak'ın kuzeyinde yaşanan bu gelişmelerin ardından Türkiye de Türkmenlere olan ilgisini yoğunlaştırmaya gayret göstermiştir. Bu çerçevede, Türkmenlerinden 8 kişilik bir grup, 16 Eylül 1992 tarihinde Ankara'ya gelerek, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüşmüştür. Grup; profesör, avukat, doktor ve işadamı gibi çeşitli kesimleri temsil eden isimlerden oluşuyordu. Türkmenler, Özal'a, Talabani'nin verdiği demeçlerde samimi olmadığını, hem dış dengeleri gözeterek, hem de Türkiye'ye sempati ile bakan Irak'taki bazı Kürt grupları kendi safına çekebilmek için “*Türkiye ile entegrasyon*” gibi konuşmalar yaptığını belirtmişlerdir. Zaten bu tarzdaki konuşmaları nedeniyle de kendi çevresinden büyük tepkiler aldığını açıklamışlardır. Türkmen Heyeti, yapılan görüşmeler sırasında, Özal'a, Kerkük dahil Irak'ın kuzeyindeki etnik yapıları gösteren bir harita vermiştir. Nüfus sayımlarına dayanan bu haritaya göre, Musul'da çoğunluk Arap, ikinci sırada Türkmen, sonra da çoğu Zaza olmak üzere Kürtler geliyordu. Kerkük'te ise bariz bir farkla Türkmenler çoğunlukta idi. Dahuk-Süleymaniye bölgesine de Kürt nüfusu hakimdir. Toplamda 3 milyon Kürt, 2 milyon Türkmen'in mevcut olduğu belirtilmiştir. Görüşmede siyasi görüşlerini de açıklayan Türkmen heyeti, bu konuyu, “*En uygunu, demokratik-üniter bir Irak'tır. Türkmenler dağılık olduğu için coğrafi özerklik*

¹⁷³⁴ Ofra Bengio, “*Irak'ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.66.

¹⁷³⁵ Nur Batur, “*Kürt Devletinin İlk Temeli Atıldı*”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1992, s.7.

¹⁷³⁶ Dağlı, **a.g.e.**, s.68,97; Kurubaş, *a.g.m.*, s.39; Mazin Hasan, “*Irak Kürtlerinin Bitmeyen Kavgası*”, **Irak Krizi: [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.66; Oran, **a.g.e.**, s.117-118.

bize yaramaz” şeklinde açıklamışlar, Özal da; “*Formülünüz doğru, En isabetlisi demokratik ve üniter bir Irak’tır. Türkiye de böyle düşünüyor. Ama bu mümkün olmazsa, bir federasyon ihtimalinde Türkmenlerin de “asli unsur” olarak eşit haklara sahip olması lazımdır*” cevabını vermiştir.¹⁷³⁷

Oysa kısa bir süre sonra Erbil’de toplanan parlamento, Kuzey Irak’taki koşulların olgunlaştığını belirterek, 38. oturumunda “*Federe Kürt Devleti*” kurma kararı alacaktır (4 Ekim 1992).¹⁷³⁸ Türkmenler ise kurulan bu devleti tanımayacaklarını açıklamıştır.

Federasyonun ilan edildiğine dair alınan karar, ABD’nin başkenti Washington’dan dünyaya duyurulmuştur. KYB’nin Washington Sözcüsü Behram Salih, Federe Kürt Devleti’nin Türkmen ve Asurilerin kültürel ve politika haklarını garanti edeceğini ve yine aynı devletin Erbil, Süleymaniye ve Duhok’un yanı sıra Kerkük’ü de kapsayacağını savunmasına karşın¹⁷³⁹ Türkiye, söz konusu kararın bölgedeki barış ve istikrarın aleyhine olduğunu ve bunu tanımadığını açıklamıştır.

Irak’ın kuzeyinde ortaya çıkan otorite boşluğunun bu şekilde doldurulmaya çalışılması, gerçekten de TBMM’de kaygı yaratmıştı ve muhalefetin iktidara karşı sert tepkiler göstermesine neden olmuştu. 30 Eylül 1992 günü, TBMM kulislerinde gündemi oluşturan başlıca konular arasında Irak’ın kuzeyindeki federe Kürt devletinin resmîyet kazanacağı endişesi yer alıyordu. Konu, Meclis Genel Kurulu’nda da gündemine getirilmiştir. Kahramanmaraş Milletvekili Ökkeş Şendiler, genel kurula yaptığı gündem dışı konuşmada, Irak’ın kuzeyindeki gelişmelerin endişe verici olduğuna dikkat çekerek “*Orada fiilen devlet oluşturuldu, seçimler yapıldı. Talabani ve Barzani, en yüksek makamlarca Çankaya Köşkü’nde kabul edilirken, onlar bizim karakollarımıza baskınlar düzenleyip güvenlik görevlilerimizi şehit ediyorlar*” şeklinde konuşmuştur.¹⁷⁴⁰ Muhalefetin tepkisi ile birlikte Türkiye, gelişmelerin hemen ardından hemen harekete geçmiştir.

İlk olarak, Kürt Parlamentosu’nun aldığı kararı onaylamamıştır. Akabinde hem bölgenin etkin güçlerinden biri olduğunu göstermek, hem de PKK eylemlerine son vermek için, 12 Ekim 1992’de, 15.000 kişilik bir askeri güçle, PKK Terör Örgütü’nün yuvalandığı Irak’ın kuzeyine sınır ötesi operasyon düzenlemiştir.¹⁷⁴¹ Sınır ötesi operasyon nedeniyle Irak’a kaçan PKK militanlarına karşı gerek Kürt gruplarının gerekse Irak’taki merkezi hükümetin önlem almaması üzerine Irak’taki Türkmenler de militanların kendilerine saldırabilecekleri

¹⁷³⁷ Taha Akyol, “*Kuzey Irak*”, **Milliyet**, 19 Eylül 1992, s.13.

¹⁷³⁸ Bengio, *a.g.m.*, s.67; Dağlı, **a.g.e.**, s.68,97; Kurubaş, *a.g.m.*, s.39; Oran, **a.g.e.**, s.120.

¹⁷³⁹ “*Federasyona Onay, Kuzey Irak’ta Kürt Devleti*”, **Milliyet**, 6 Ekim 1992, s.13; Dağlı, **a.g.e.**, s.98-100.

¹⁷⁴⁰ Akçora, *a.g.m.*, s.50; “*Meclis’te ‘Kürt devleti’ Tartışıldı*”, **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1992, s.1.

¹⁷⁴¹ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun PKK Operasyonları (1984-2007)**, Pegasus Yay., İstanbul, 2007, s.102-104; Mustafa Kayar, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.262.

ihtimaline karşı tedbir almaya başlamışlardır.¹⁷⁴²

Siyasi platformun dışında, 1991-1996 yılları arasında Türkiye'nin Türkmenlere yönelik sosyal ve kültürel alanlardaki ilgisinin de arttığını söyleyebiliriz. Erbil'de 11 Türk ilkokulu, 5 ortaokul ve bir lisenin yaptırılması, Türkçe yayın yapan televizyon ve radyonun kurulması bu desteğin ve ilginin göstergeleriydi.¹⁷⁴³

Ancak aynı süreç içerisinde Türkmenlere yönelik baskıların devam ettiği, bilhassa güvenli bölge dışında kalan Türkmenlerin oldukça büyük sıkıntılar çektiği söylenebilir. Hapis cezaları ve idamlar Türkmenlerin peşini bırakmayan en önemli baskı unsurlarıydı. Öyle ki 15 yıldan beri hapiste bulunan Fatih Şakir Kazım, 1990 yılında aynı hapishanede hayatını kaybetmiştir. Yine 15 yıl zindanda yatan Enver Mahmut Neftçi, 7 Ocak 1993'te ölmüştür. Şubat 1993'te ise Saddam yönetimi, Abbas Mehdi Rıza Bender, İsam Ömer Celil Sarıkahya ve Hüseyin Safi Sultan adlarındaki 3 Türkmen'i idam etmişti. Henüz 24 yaşına yeni basmış olan Tahsin Korkmaz ise 21 Nisan 1993 tarihinde, idam edilen Türkmenler arasındaki yerini almıştır.¹⁷⁴⁴

Tüm bu idamlar, zulümler ve baskılar Türkmenlerin tahammüllerini zorlamaktaydı. Nitekim baskılar sadece idam ve hapis cezaları ile sınırları kalmamakta, aynı zamanda şimdiye kadar uygulanan sürgün ve göç ettirme girişimleri de devam etmekteydi. Dört çocuk sahibi Bektaş Ali Feyzullah adlı Türkmen de ailesi ile birlikte bu göçlere maruz kalan Türkmenlerden biriydi. Bektaş'ın, Tisin'deki evini boşaltması ve 1 Haziran semtine taşınması emredilmişti. Bu doğrultuda sürekli tehdit alan Bektaş, 14 Ekim 1995 tarihinde Kerkük Emniyet Müdürlüğü'ne götürülmüş ve eline 24 saat içinde evini terk ederek söz konusu semte taşınması gerektiğini belirten bir kağıt tutuşturulmuştur. Vaktin dolmasıyla birlikte eve gelen güvenlik güçleri ise evin kızı Zehra ile karşılaşmışlardır. Türkmen kızı Zehra, kendisinin bir Kerkük kızı olduğunu, Kerkük'ü asla terk etmeyeceğini ve uygulanan bu baskıları protesto etmek, Türkmenlere bağımsızlık yolunu açmak ve Türkmen sözcüğünü yükseltmek uğruna kendini yakacağını söyleyerek, çevreye biriken halkın gözü önünde intihar etmiştir. Herkesi dehşete düşüren bu olaydan üç gün sonra Zehra'nın babası Bektaş'a emniyet mensupları son bir uyarı daha yapmışlardır. Sonuçta da 19 Ekim 1995 tarihinde Bektaş Ali ve ailesi Erbil'e gönderilmiştir.¹⁷⁴⁵

Zehra'nın intiharı, Körfez Savaşı sonrasındaki süreçte Türkmenlerin hayatta kalma mücadelesinde önemli bir dönemeçtir. Keza, Türkmen kızı Zehra, adeta Türkmenlerin Kerkük başta olmak üzere Irak'taki varlıklarını sürdürebilmek için verdikleri mücadelenin bir simgesi

¹⁷⁴² Ali Öncü, "Türkmenler de Silâhlandi", **Halk'a ve Olaylara Tercüman**, 2 Kasım 1992, s.1,10.

¹⁷⁴³ Silleli, **a.g.e.**, s.148.

¹⁷⁴⁴ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.255.

¹⁷⁴⁵ **A.g.e.**, s.255-256.

haline gelmiştir.

3.5.1. 31 Ağustos 1996 Erbil Baskını

14-24 Ekim 1996 tarihleri arasında bölgeye gönderilen BM İnsan Hakları Merkezi'ne bağlı iki görevli, daha sonra hazırlanacak olan BM İnsan Hakları Raporu'nda özetle şöyle demektedir; kendisiyle mülakat yapılan ve Kerkük'teki evlerinden zorla atılan bir Türkmen bayan (Bağdat Üniversitesi mezunu olup bir süreden beri Erbil'de ikamet etmektedir) daha önce Kerkük'te ikamet ettiğini ancak, 1994 yılında Güney veya Kuzey'e gitmesinin istendiğini belirtmiştir; ailenin bu karara uymasını sağlamak için bayanın kardeşi tutuklanmış ve göç etmeleri durumunda kardeşlerinin serbest bırakılacağı bildirilmiştir; göç etmeyi kabul eden aileye güvenlik birimlerinin kolaylık sağlaması için bir belge verilmiştir; Ancak satış izni Araplara satmak kaydı ile verilmişti. Bir başka Türkmen'in maruz kaldığı buna benzer olayda ise; 2 Ekim 1995'te babası tutuklanan aile reisinden Süleymaniye, Erbil veya Güney'e gitmesinin istendiği, aileye Kerkük'ü terk etmeleri için 10 gün süre tanındığı, ancak bu sürenin eşyaların satımı için yeterli olmadığı gibi evin satışını da gerçekleştirmeye yetmediği belirtilmektedir.¹⁷⁴⁶ Rapordan da anlaşılacağı üzere, Türkmenlere yönelik baskılar, Körfez Savaşı sonrasında da hızını kesmeden sürdürmüştür.

Öte yandan 1996-1997 yıllarından itibaren Türkiye ve dünya gündeminde, daha çok Irak'ta varolduğu söylenen kitle imha silahlarının denetimi konusundaki sorunlar ön plana çıkmıştır. Bu yüzden Irak'taki yeni Türkmen siyasi oluşumları ve maruz kaldıkları baskılar çok fazla ses getirmemiştir. Saddam'ın güvenli bölge sınırına asker yığıldığı şeklindeki haberler, kamuoyuna önemsiz bir gelişme şeklinde aktarılmıştır.¹⁷⁴⁷ Ancak durumun vahameti, 1996 Ağustos'unun son günlerinde Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'nden Ankara'ya "acil" koduyla ulaşan telgrafla ortaya çıkmıştır. Telgrafta, Irak'ın kuzey kesimlerindeki gelişmelerin üzerinde durulmaktaydı. Bu arada Erbil'deki Türk İrtibat Subayları, 31 Ağustos sabahı, erken saatlerden itibaren Saddam'a bağlı birlikler ile Barzani güçlerinin Erbil'e saldırmaya başladığını Ankara'ya bildirmişti.¹⁷⁴⁸ Türkiye'nin, yanı başındaki komşusu Irak'taki gelişmeleri ABD'den öğrenmesi ne kadar ilginç ise öğrendiğinde artık vaktin çok geç olması da Türkmenler açısından o kadar vahim sonuçlar doğurmuştu. Olayları izlemekle yetinen Türkiye, bu aşamada doğrudan müdahale etmemiştir. 31 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada, tarafların bölgede dengeleri bozucu davranıştan

¹⁷⁴⁶ "BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler", <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>, (e.t.25.08.2009).

¹⁷⁴⁷ "ABD'den Bağdat'a Uyarı", **Milliyet**, 31 Ağustos 1996, s.16; "Körfez'de Savaş Rüzgarı", **Türkiye**, 1 Eylül 1996, s.15.

¹⁷⁴⁸ "Irak Erbil'i Ele Geçirdi", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1996, s.1,6; Eren, **a.g.t.**, s.85.

kaçınmaları isteniliyor ve “Türkiye, bu gelişmelerin Irak’ın toprak bütünlüğüne zarar verici sonuçlara yol açmasına, terör örgütünün bu durumdan yararlanmasına ve Kuzey Irak’tan kendi sınırlarına yönelik yeni bir göç hareketi oluşmasına izin vermemekte karardır. Bu yöndeki gelişmeleri engellemek için gerekli tüm önlemleri alacaktır” deniliyordu.¹⁷⁴⁹

Uzun süredir Irak’ın kuzeyinde devam eden çatışmalar rakip iki grup olan IKDP ile IKYB’nin arasında vuku bulmuştu ve birbirleri aleyhine düşmanca tavırlar sergilemekteydiler. Özellikle son zamanlarda IKYB’nin İran’dan aldığı destekle IKDP üzerine saldırılar düzenlemesi ise müttefik arayışında olan IKDP’nin Bağdat’a yaklaşmasına neden olmuştur. Konuya ilişkin Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz, 31 Ağustos 1996 tarihinde Irak Haber Ajansı’na yaptığı açıklamada; 22 Ağustos 1996 tarihinde IKDP lideri Mesut Barzani’nin, Irak Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin’e bir mektup gönderdiğini belirtmiştir. Mektupta; 17 Ağustos’tan beri Celal Talabani güçleriyle İran’ın bazı bölgelere ciddi saldırılarda bulunduğu, bu nedenle onlarca insanını kaybettiği, pek çoğunun da yaralandığı ve bu saldırıların çok büyük bir planın başlangıcı olduğu ifade edilmiştir. Tarık Aziz’e göre Barzani, mektubunda; Saddam Hüseyin’den Irak ordusuna emir verip tehlike saçan yabancı güçlerle, işbirlikçi Celal Talabani’nin ihanetine son vermek amacıyla Irak ordusunun Erbil’e girmesini rica ediyordu. Barzani, Saddam’dan yardım istiyordu ve talebi hemen kabul edilmişti.¹⁷⁵⁰ Aynı gün, IKDP radyosu yayınında Mesut Barzani adına konuşan sözcü; 31 Ağustos 1996’da Irak Hükümeti çağrımıza olumlu cevap verdi, IKDP güçlerine güvenerek Erbil şehrini kuşatma altına aldı. Daha sonra bu şehri ele geçirdik, diyordu.¹⁷⁵¹

Netice itibariyle, ortaya çıkan Saddam-İKDP ittifakından 31 Ağustos 1996’daki saldırılar doğmuştur. Irak ordusu, bu operasyonda yaklaşık 45.000 asker, 400 tank, uzun menzilli toplar ve helikopterler kullanmıştır. Askeri uzmanlara göre, destek kuvvetleriyle birlikte toplam Irak ordusunun %40’ı bu operasyona katılmıştı. Irak ordusu ile IKDP güçleri, şehri önce kuşatmış, ardından toplarla döverek yerle bir etmiş, nihayetinde de Erbil’e girmiştir.¹⁷⁵² İstihbarat birimleri hemen özerk Kürt bölgesinin parlamento binasına yerleşerek karargahını kurmuş, IKDP güçleri de IKYB’nin sekreterlik bürosunu karargah olarak seçmiştir. Yağmalama olaylarının vakit kaybetmeksizin başlatıldığı saldırılarda ITC ve IMTP gibi 9 siyasi muhalif karargahı ile birçok örgüt ve kuruluşların binaları tahrip edilmiş, evraklarına el konulmuştur. Özellikle 1 Eylül’de IMTP binası kuşatmaya çalışılırken büyük bir çatışma gerçekleşmiştir. Pek çok Türkmen’in öldüğü çatışmada, sadece 30 kadar Türkmen sağ kurtulabilmiştir. Yine

¹⁷⁴⁹ “Ankara Serinkanlı”, **Türkiye**, 1 Eylül 1996, s.15; Oran, **a.g.e.**, s.217.

¹⁷⁵⁰ Ergun Balcı, “Kuzey Irak’taki Kargaşa”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1996, s.11; Küzeci, **a.g.e.**, s.225-226.

¹⁷⁵¹ Küzeci, **a.g.e.**, s.226.

¹⁷⁵² “Körfez’de Savaş Rüzgarı”, **Türkiye**, 1 Eylül 1996, s.15; “Irak Erbil’i Ele...”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1996, s.1,6.

IMTB'ye ait enformasyon, siyasi, yardım, radyo ve televizyon, matbaa ve Türkmeneli gazetesi büroları, kısacası tüm daireleri ile 22 Türkmen okulu aynı akıbete uğramış, yağmalanmış ve ağır hasar almıştır.¹⁷⁵³

İKDP ile birlikte IKYB hakimiyetindeki Erbil'e saldıran Irak merkezi orduları, şehri ele geçirdikten sonra burayı IKDP'nin kontrolüne bıraktı ve bölgeden çıktı. Erbil'i kaybeden IKYB Süleymaniye'ye çekildi. Dolayısıyla Irak'ın kuzeyindeki dengeler de değişmiş oldu.¹⁷⁵⁴

Gelişmeleri dikkatle izlemeye devam eden Türkiye'den 1 Eylül'de yeni bir açıklama gelmiştir. Türk Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller, 31 Ağustos'ta dışişleri yetkilileriyle yaptığı yaklaşık iki saatlik toplantının ardından gazetecilere; Irak'ın kuzeyindeki gelişmelerin takip edildiğini, Türkiye'nin barıştan yana olup, bölge güçlerinin de sorunları diyaloga çözmeleri gerektiğini ve bunun için de gerekli tüm girişimlerin yapıldığını bildirmiştir. Çiller, Ankara'nın üzerinde hassasiyetle durduğu noktaları ise; Saddam'ın derhal geri çekilmesi, oradaki halkların Türkmenlerin, Kürtlerin ve Arapların can güvenliğinin sağlanması ve Türkiye'nin hem bölgedeki hem de sınırlarındaki güvenlik ve ekonomik çıkarlarına gölge düşürülmemesi gerektiği şeklinde sıralamıştır.¹⁷⁵⁵

Diğer taraftan, yaşanan gelişmelerle birlikte, işgalden sonra da Irak Türkmen Cephesi'ne yönelik baskıların sürdürülmesi, hatta arttırılması, Barzani'nin, kendi bölgesinde IKYB'ye nazaran daha sert bir politika izleyeceğini de gösteriyordu.¹⁷⁵⁶ Barzani'nin Türkmenlere yönelik sert tutumu aslında bölgedeki Türkmenlerin sayısı ve yapısıyla ilgiliydi. IKYB bölgesinde yaşayan Türkmenlerin sayısının az ve ekonomik açıdan güçsüz olması, bunların zararsız olduğu düşüncesini doğurduğundan durumları IKDP bölgesindeki Türkmenlere oranla daha iyi idi. Buna karşın IKDP bölgesindeki Türkmenlerin sayısı daha fazladır ve genel itibarıyla daha çok şehirli ve zengin kesimi oluşturuyordu. IKDP, bunların elindeki ekonomik gücü kendisine çekmek için yoğun çaba sarfetmektedir. Ayrıca, IKDP bölgesindeki Türkmenlerin Türkiye tarafından örgütlenmiş olması da IKDP'yi rahatsız etmekteydi.¹⁷⁵⁷

BM İnsan Hakları Irak Özel Raportörü Hollandalı diplomat Max Van Der Stoel'un hazırladığı ve BM Genel Sekreteri tarafından Genel Kurulu'na sunulan A/496/add.1. Sayı ve 8 Kasım 1996 tarihli Rapor da 31 Ağustos olaylarını teyit ediyordu. BM İnsan Hakları merkezine bağlı iki görevlinin 14-24 Ekim 1996 tarihleri arasında bölgede yaptığı

¹⁷⁵³ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.151-152; Küzeci, **a.g.e.**, s.218-219,226-229; “Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.25.08.2009).

¹⁷⁵⁴ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.151-152.

¹⁷⁵⁵ “Çiller: İncirlik Talebi Gelmedi”, **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1996, s.17; “Ankara Devrede”, **Türkiye**, 2 Eylül 1996, s.19.

¹⁷⁵⁶ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.151-152.

¹⁷⁵⁷ Serhat Erkmen, “Türkiye'nin Körfez Savaşı Sonrası Kuzey Irak Politikası”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.286.

incelemelere, BM Cenevre Ofisi'ne gelen belge ve dokümanlara, Irak'ın kuzey kesimlerinde yaşayan Kürt, Arap ve Türkmenlerin ifadelerine dayanılarak hazırlandığı belirtilen bu rapor, 31 Ağustos 1996'da gerçekleşen hadiseler hakkında geniş bilgiler vermektedir. Rapora göre; saldırılar, Saddam Hüseyin'in yönettiğini güvenlik birimleri tarafından bölgede ikamet edenlere karşı her türlü sindirme ve terör metotlarının kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. IKDP mensupları da Irak kuvvetlerine yardım ve rehberlik etmişlerdir. Erbil'e gönderilen heyete verilen ifadelerde; Irak kuvvetlerinin, Erbil'e girmeden önce bazı bölgeleri top ve tanklarla bombaladığı, çok sayıda suçsuz katledip, birçok özel mülkü tahrip ettikten sonra askeri araçlarla Erbil'e girdikleri belirtilmiştir. Ardından, Irak güvenlik güçleri, evleri tek tek aramışlar, ellerinde muhalif olarak kabul ettikleri Arap ve Türkmenlerin isim listelerinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Bu kişiler, yerleri bilmekte ve hükümetin istediği kişileri tanımaktadırlar. Gözlem altına alınanların çoğu muhalefette sorumlu mevkide oldukları için ilk sorgudan sonra derhal Kerkük, Musul ve Bağdat'a nakil edilmişlerdir. Aynı şekilde bölgede yaşayan IKDP'li ve Kürt olmayan herkes muhalif kabul edilerek tutuklanmış, bazıları ise yargısız infaz edilmiştir. Ölü sayısı yüzlerle ifade edilmiştir. Yine Arap ve Türkmenlere ait evler de IKDP ve Irak güvenlik güçleri tarafından yağmalanmış veya istila edilmiştir. Araplara, Türkmenlere ve IKYB'lilere ait çok sayıda ulaşım vasıtası gasp edilmiştir. Tüm bunların yanı sıra, Irak güvenlik birimleri, IKDP'nin yardımı ile Erbil'e saldırısının ilk gününde, rejim muhalifi olan grupların faaliyetlerini durdurmak ve etkinliklerini azaltmak için Irak Ulusal Kongresi, Irak Milli Türkmen Partisi, İslam Devrimi Yüksek Konseyi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne ait büroları tahrip etmiş, bu partilere ait bürolarda bulunanları anında öldürmüştür. Bunlardan, IMTP'ye ait Erbil'in batısındaki bir büroya yapılan baskında, 11'den fazla Türkmen hayatını kaybetmiştir. 1 Eylül 1996 günü IKDP ve Irak İstihbaratı mensuplarından oluşan müşterek bir kuvvet, IMTP Radyo ve Televizyon binasına saldırıda bulunmuş buradan da 8 kişiyi kaçırmışlardır. Bu eylemlerin, ilk günlerde meydana gelmesi, önceden planlanıp, hazırlıkların önceden yapıldığını göstermektedir. 2 Eylül 1996 günü ise, görgü tanıklarının ifadelerine göre IMTP karargahına IKDP ve Irak kuvvetleri tarafından ortak bir saldırı düzenlenmiştir. Saldırı sırasında dört kişinin hayatını kaybettiği, 2 kişinin de tutuklandığı bildirilmiştir. Türkmen Kadın Teşkilatı ve Talebe Teşkilatı mensubu çok sayıda kişinin de tutuklandığı, tutuklu Türkmen sayısının 250 kişiyi aştığı ifade edilmiştir.¹⁷⁵⁸

Sonuçta, Erbil'deki Türkmen halk büyük bir endişe ve paniğe kapılmıştır. Saddam

¹⁷⁵⁸ “BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>, (e.t.25.08.2009).

Hüseyin, Türkmenlere ve Türkiye'ye Türkmenlere dokunulmayacağına dair verdiği söz tutulamamıştır.¹⁷⁵⁹

Hatırlanacağı üzere Mart 1979'da tutuklanan Abdullah Abdurrahman, Necdet Koçak ve Adil Şerif isimlerindeki Türkmen liderleri 16 Ocak 1980 tarihinde Saddam yönetimi tarafından idam edilmişti. Aynı tarihlerde tutuklanan Rıza Demirci'nin akıbeti ise Türkmen liderlerden farklı olmamıştı. 1991'de ise Altıncı Köprü'de yine Türkmenler aleyhine büyük bir katliama girişilmişti. Bu son olayda ise Barzani'den aldığı bilgiler doğrultusunda, Irak Türkmen Cephesi bürosuna baskın düzenlenmiş, olayda ölenler olduğu gibi pek çok kişi de kaçırılmıştı ve götürülenlerin akıbeti bilinmiyordu.

İşte Türkmenler yıllar sonra 2003'te Irak Savaşı sonucunda Saddam Hüseyin'in ele geçirilmesi ile birlikte hemen harekete geçerek, yargılama sürecine müdahil olmak istemişlerdir. ITC Ankara Temsilcisi Ahmet Muratlı, Saddam Hüseyin'in yargılanmasına başlamadan önce, Türkmenleri hedef alan katliamlarıyla ilgili tüm belgeleri mahkemeye sunacaklarını bildirmiştir. Muratlı özellikle yukarıda belirtilen üç katliamı gündeme getirerek, bunlarla ilgili belgeleri mahkemeye sunacaklardır.¹⁷⁶⁰

Ancak suçluların cezalandırılması, geçmişte yapılan baskı ve zulümlerin gelecekte tekrar edilmesine mani olmadığından Türkmenlerin acılarını kısmen de olsa dindirmekten öteye gitmemiştir. Gerçek çözümün, benzeri diktatörlerin tek başına yönetime hakim olmasına engel olmak ve gerçek demokrasinin tesisini mümkün kılmak olduğu her zaman göz ardı edilmiştir.

3.5.2. 1996 Ankara Süreci ve Türkmenler

Türkiye, yaptığı her türlü girişime karşın kendisi ve Türkmenler aleyhine Irak'ın kuzeyinde meydana gelen gelişmeleri, ayrıca PKK terör örgütünün faaliyetlerini durduramayınca politikasında önemli bir değişikliğe gitmiştir. Bizzat olayların içinde aktif olarak yer almaya başlamıştır. Karar, özellikle 1996 Ağustos'unda Talabani ile Barzani arasındaki çatışmaların artması ve arada Türkmenlerin zarar görmesi ile kesinlik kazanmıştır. Sonuçta ABD ve Türkiye, Irak'ın kuzey kesimlerinde istikrarı sağlamak amacıyla, bölgenin taraflarını Ankara'ya davet etmiştir. 18 Eylül 1996'da Mesut Barzani Ankara'ya gelerek Türk ve ABD'li yetkililerle görüşmüştür. İlk resmi temas, Türk Dışişleri Bakanı Tansu Çiller ile Mesut Barzani arasında gerçekleşmiştir. Görüşme sonrasında bir açıklama yapan Çiller, dünyanın artık Irak'ın kuzeyinde önemli bir güç olan Türkmenleri fark etmesinin zamanı geldiğini ve bölgede geçici olarak oluşturulacak olan yerel yönetimde içinde de Türkmenlerin

¹⁷⁵⁹ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.151-152; Eren, **a.g.t.**, s.86.

¹⁷⁶⁰ Uğur Ergan, "Türkmenler de Davacı Oluyor", **Hürriyet**, 17 Aralık 2003, s.24.

eşit statüde yer almaları gerektiği ifade etmiştir. Yani Barzani'ye Türkiye olarak şu mesajlar verilmişti; 1- Irak'ın kuzeyinde denetimi ele geçirmekten cesaret alıp ayrı bir Kürt devleti oluşturma düşüncesinin gerçekleştirilmesi girişimlerine Türkiye göz yumamaz; 2- Irak'ın toprak bütünlüğü Türkiye'nin temel politikasıdır. Bu politikada hiç bir değişiklik yoktur. Hem Talabani hem de Irak ile diyalogu sürdürünüz; 3- Başta Türkmenler olmak üzere bölgede yaşayan tüm halkların can güvenliğinden IKDP sorumludur; 4- PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki mevcut kargaşadan yararlanmasının engellenmesinde IKDP'ye önemli görevler düşmektedir.¹⁷⁶¹

Bir diğer görüşme, büyük bir gizlilikle Barzani, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Pelletram, İngiltere Büyükelçiliği'nden Irak'ın kuzeyinden sorumlusu Frank Baker ve bir Türk gözlemcinin katıldığı toplantı şeklinde yapıldı. Irak'ın kuzeyindeki son gelişmelerin tartışıldığı toplantıda Barzani, Türkiye'ye "*Türkmen Güvencesi*" vermiştir. Türkmenler artık yönetimde de söz sahibi olmalı, Türkmen hakları güvence altına alınmadan, Türkiye'den hiçbir destek alamazsınız, şeklinde benzer mesajlar verilerek Barzani uyarılmıştır. Ardından Barzani ile yapılan müzakerelerde Türkmenlerle ilgili şu hususlarda uzlaşmaya varıldı; 1- Irak'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü sağlanana kadar, Irak'ta Barzani tarafından kurulacak yerel yönetimde Türkmenler, Kürtlerle eşit siyasi haklarla temsil edileceklerdir, 2- Türkmenlere bazı önemli bakanlıklar verilerek bir tür ortak yönetim kurulacak, 3- Türkmenlerin okul, parti, TV., kurumları her türlü baskıdan uzak serbest işleyecek, 4- Irak'ta istikrar sağlandıktan sonra Türkmen ve Kürtlerin yaşadıkları bölgelerin nasıl bir statüye kavuşturulacağı konusu tartışılacak ve Kürtler Türkmenlerin de eşit haklara sahip, eşit bir toplum olduğu tezine destek vereceklerdi.¹⁷⁶²

Taahhütlerin gerçekçiliği tartışılmakla birlikte, zaten sonraki dönemler incelendiğinde de görülecektir ki verilen sözlerin hiçbiri tam anlamıyla tutulmayacaktır. Ancak bu tür bir gelişmenin önemi, daha önce Bağdat ile ilişkilerini bozmamak istediğinden Irak'taki Türkmenlerin haklarından bahsetmeyen Türkiye'nin, şimdi Irak'ta yaşayan Türkmenlerin haklarını savunmak amacıyla harekete geçmesi ve bu konuyu uluslararası platforma taşımaya çalışmasıdır. Bundan sonra, kısa vadeli Türkiye'nin Irak politikası, Türkmen aracılığı ile Irak'taki gelişmelerde söz sahibi olmaktır.

Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, Barzani'nin ardından Türkmen heyetini kabul etmiştir. Yaptığı açıklamalarla da artık Türkiye'nin Türkmenlere ilişkin resmi politikasını tüm açıklığıyla ifade etmeye başlamıştır. Çiller, Türkiye'nin, Irak'ın kuzeyinde siyasi bir güç

¹⁷⁶¹ Lale Saniibrahimoğlu vd., "*Ankara'da Irak Pazarlığı*", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1996, s.1,19; "*Barzani'ye PKK Uyarısı*", **Milliyet**, 19 Eylül 1996, s.17.

¹⁷⁶² "*Kuzey Irak İçin Önemli Adımlar*", **Türkiye**, 19 Eylül 1996, s.1,15; A.g.m., **Milliyet**, 19 Eylül 1996, s.17.

olarak ortaya çıkmaları için Türkmenleri desteklediğini resmen açıklarken, diğer taraftan da Türkiye'nin 1974 özerklik anlaşmasının Irak yönetimi nezdinde kabulü için girişim başlatılacağı ve bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle şu hesapların yapıldığı belirtiliyordu;

1- 1974 özerklik anlaşması 6 eyaleti öngördüğünden, Türkmenler, Kürtler ile yerel yönetimde eşit statüye ulaşırsa, 6 eyalette yerel özerklik oluşturulabilir ve çoğunluğun Türkmenlerden oluştuğu Musul ve Kerkük de benzer statüye kavuşabilir.

2- Böylece Ankara, Yumurtalık Boru Hattı yoluyla Kerkük'ten gelen petrol akışını sağlıklı sağlayabilir.

3- Türkmenler, Irak'ın kuzeyinde IKDP ve diğer rakip Kürt grubu IKYB arasında bir denge unsuru olabilirdi. Ayrıca Barzani, Türkmenler üzerinden denetlenebileceği gibi yine Türkmenler İran'ın IKDP ve IKYB'ye yakınlaşmasına karşı da bölgede denge sağlayabilirdi. Son olarak da Bağdat Hükümeti'nin tüm ülkede istikrarı sağlamasıyla Türkmenler, merkezi yönetimde de söz sahibi olabilirdi.¹⁷⁶³

Bu amaçla, yani Türkmenlerin desteklenmesi uğruna, BM'nin 51. Genel Kurulu'nda bulunan Dışişleri Bakanı Tansu Çiller, 23 Eylül'de, ABD'li meslektaşı Christopher ile görüşmesinde, Türkmenlerin Çekiç Güç koruması altına alınmasını istemiştir. Üstelik Çiller, Christopher'ın düşüncelerinin de bu doğrultuda olduğunu söylemiştir.¹⁷⁶⁴

Bununla birlikte, Ankara'daki görüşmelerden somut netice çıkmadığını burada belirtmek gerekir. Eylül 1996'da gerçekleşen bu görüşmeler neticesiz kalırken, Irak merkezi ordusunun desteği ile IKDP'nin Ağustos ayı sonu ve Eylül ayı başında Erbil'e (IKYB'ye) düzenlediği - ancak arada Türkmenlerin çok büyük zararlar gördüğü- saldırılarda Süleymaniye'ye, sonrasında da İran'a kaçmak zorunda kalan IKYB lideri Celal Talabani ve güçleri, Ekim ayında tekrar Irak'a dönerek, yeniden IKDP ile çatışmaya başlamıştır.¹⁷⁶⁵ Bunun üzerine ABD araya girerek iki taraf arasında ateşkes yapılmasını istemiştir.¹⁷⁶⁶ Akabinde, yine Irak'ın kuzeyinde istikrarın sağlanması amacıyla 30 Ekim'de ABD, Türkiye, İngiltere, IKDP, IKYB ve Türkmen Cephesi temsilcileri Ankara'da bir araya gelmiştir.¹⁷⁶⁷ Görüşmelere, Türkmen Cephesi temsilcisi Türkiye'nin isteği ile katılmıştı. İki gün süren görüşmelerin ardından

¹⁷⁶³ Lale Sariibrahimoğlu, "K.Irak'ta Federasyon Sinyalleri, Ankara Barzani'ye Silah Verecek", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1996, s.1,19; Mahmut Bulut, "Türkmenler'e Teminat", **Türkiye**, 20 Eylül 1996, s.16.

¹⁷⁶⁴ Murat Yeşil, "Çiller Israr Ediyor", **Türkiye**, 24 Eylül 1996, s.15; Yasemin Çongar vd., "Çiller'den Acil Yardım İstemi 'IMF'de Bize Yardım Edin'", **Milliyet**, 24 Eylül 1996, s.1,19.

¹⁷⁶⁵ Sami Kohen, "Kuzey Irak'ta 'Gel-Git'", **Milliyet**, 22 Ekim 1996, s.16; "Kuzey Irak'ta Med-Cezir", **Zaman**, 22 Ekim 1996, s.4.

¹⁷⁶⁶ "K.Irak İçin Sıkı Pazarlık", **Türkiye**, 22 Ekim 1996, s.11; Sait Bayram, "ABD Barzani'yle Görüştü", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1996, s.11.

¹⁷⁶⁷ Örsan K.Öymen vd., "K.Irak'ın Nabzı Ankara'da Attı", **Milliyet**, 31 Ekim 1996, s.20; Mahmut Bulut, "Ankara'da Tarihi Zirve", **Türkiye**, 31 Ekim 1996, s.12; Lale Sariibrahimoğlu vd., "'Uzlaşmazsınız Çekilirim'", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1996, s.10.

Türkiye'yi bölgede etkin bir güç haline getiren düzenlemeler kabul edilmiştir. Türkiye ve Türkmenleri Irak'ın kuzeyinde lider güç konumuna taşıyan ancak bir kısmı uygulanamayan 31 Ekim tarihli 22 maddelik düzenlemeler ana hatlarıyla şöyledi;

1- IKDP ile IKYB arasında kalıcı ateşkes sağlanması ve Irak'ın kuzeyinde barış ve istikrarın sağlanması, taraflar arasındaki görüşmelerin temel amacıdır.

2- Tarafların eylemlerini; Irak'ın birliği ve bütünlüğü ilkesi, Irak'ın geleceğinin tüm halkın özgür ve ortak iradesinin belirlemesi, Türkiye'nin ve diğer komşu ülkelerin meşru güvenlik çıkarlarının dikkate alınması ve tarafların başka herhangi bir kuvvetin müdahalesini istememesi, şekillendirecektir. Bu bağlamda yabancı güçlerin, özellikle İran ve Irak'ın bölgeden çıkmaları konusunda IKDP ve IKYB yükümlülük üstlendiler. Bu durumda Türkiye, bölgede etkinlik gösterebilecek tek bölgesel güç haline geliyordu.

3- Ateşkes yükümlülüklerinin izlenmesi amacıyla tarafsız bir "*Barış Gözetleme Gücü*" (BGG) tesis edilecek ve bu güç bölgeyi denetleyecektir. Türkmen ağırlıklı ve iki tarafın mutabakata varacakları diğer tarafsız Kürt ve Süryani partilerinden oluşacak olan yeterli büyüklükteki bu kuvvet en kısa sürede bu görevi üstlenecektir. 500 kişiden fazla olan silahlı bu gücü Türkiye eğitecektir. Süryani ve Kürtlerin arka planda yer alacakları bu güç, Talabani ve Barzani'nin denetimindeki mevzileri kontrol ederek, ateşkes çizgisini belirleyeceklerdir. Ayrıca Barış Gözetleme Gücü'nün çalışmalarını denetlemek ve tarafların şikayetlerini alarak incelemek üzere bir Barış Gözetleme Denetleme Komitesi (BGDK) kurulacaktır. BGDK, Ankara'da üslenecik ve Türkiye, ABD-İngiltere, IKDP, IKYB ve BGG temsilcilerinden oluşacaktır.

4- Taraflar, Türkmenler ve Süryaniler de dahil olmak üzere tüm etnik grupların ve partilerin eşit temelde katılımıyla, Irak'ın kuzeyinde geçici bir Geçici Yerel Yönetim (GYE) kurulmasını prensipte kabul etmiş ve bu konuda görüşmelere devam edilmesi konusunda mutabakata varmışlardır. Ayrıca Gümrük vergileri ile diğer vergiler, yani gelirler uygun bir şekilde paylaştırılarak tüm bölge halkının ortak çıkarı için kullanılacaktır.

5- Taraflar, Türkiye'nin meşru güvenlik konularına ilişkin olarak, başta PKK olmak üzere, terörist unsurların Irak'ın kuzeyindeki faaliyetlerini ve varlığını engellemek konusunda işbirliğine varmışlardır.¹⁷⁶⁸

Ankara'daki görüşmelerin sonunda yayınlanan ve yukarıda belirtilen hükümlerin karara bağlandığı belirtilen 22 maddelik ortak bildiriye, son olarak, Ankara sürecinin ikinci toplantısının 15 Kasım 1996'da yapılacağı bildirilmekteydi. Böylelikle de Türkiye'nin

¹⁷⁶⁸ Örsan K.Öymen vd., "*K.İrak'ta Hayal Kırıklığı*", **Milliyet**, 1 Kasım 1996 s.20; "*Kürt Gruplar Ankara'da Anlaştı*", **Zaman**, 1 Kasım 1996, s.5; "*K.İrak'ta Barışa Doğru*", **Türkiye**, 1 Kasım 1996, s.15.

istekleri büyük oranda karşılanmış oluyordu. En önemlisi ise Türkmenlerin artık resmen taraf haline gelmesi ve PKK'ya karşı tedbirlerin alınacak olmasıdır. Ancak, bildiri, ortak yayınlanmasına rağmen IKDP lideri Mesut Barzani, bildirinin tümünü değil sadece 5 maddesini kabul ettiğini bildirerek, özellikle Türkmenlerin liderliğinde Süryani ve Kürtlerden oluşacağı karara bağlanan Barışı Gözetleme Gücü'ne, BM'in de dahil olması gerektiğini açıkladı. Sonuçta Barzani'nin işi yavaştan almasıyla bu görüşmelerden de sonuç alınmadı.¹⁷⁶⁹

Ankara süreci adı verilen Mayıs 1997'ye kadar dört kez yapılan bu toplantıların en önemli özelliği ise Türkiye'nin çok uzun zamandır ilk defa, Irak Türkmenlerinin sorunlarını bu kadar açık bir şekilde gündeme getirip, çözümler bulmasıdır. Irak'taki Türkmen sorununu ABD yetkililerine kabul ettirmesi ve Iraklı Kürt liderinin Ankara'daki görüşmelerine Türkmenlerin de katılmasının sağlanması, üstelik Türkmenlere bölgede bir denetçi ve arabulucu görevi verilmesi söz konusu idi.

Öte yandan Ankara sürecinde alınan kararlar, Irak merkezi hükümetini hiç de memnun etmemişti.¹⁷⁷⁰ Zaten memnuniyetsizliğinin tezahürleri de 1997 yılında Türkmenlere karşı uygulanan baskılar şeklinde kendini göstermiştir. Yani Türkiye, Irak Türkmenlerinin meselesiyle ağırdan ilgilenmeye başlarken, Bağdat Yönetimi'ni hızlı bir şekilde Türkmenler hakkında insanlık dışı muameleler yapmaya itmiştir.

3.5.3. 1997 Baskı Uygulamaları ve Ege Denizi Faciaları

Musul, Kerkük ve Erbil başta olmak üzere Irak'ın değişik bölgelerinde sürekli baskılara maruz kalan ve artık dayanamayacak duruma gelen Türkmenler, çareyi başka ülkelere kaçmakta bulmuşlardır. Göç etmek isteyen onlarca Iraklı Türkmen'in ilk gitmek istediği ülke genel olarak Türkiye idi. Ancak kendilerine Türkiye'de oturma ve çalışma izni verilmeyen Türkmenlerin de çoğu zaman üçüncü bir ülkeye gitmek için harekete geçtikleri görülmüştür. Çeşitli nedenlerden dolayı iltica talepleri kabul edilemeyen veya yasal yollardan üçüncü ülkelere gitmelerine engel olunan Türkmenler, çareyi yasadışı yollara başvurmakta bulmuşlardır. Neticede, Yunanistan üzerinden Avrupa'ya deniz yoluyla gitmek isteyenlerden bir grup Türkmen'in kiraladığı tekne 26 Nisan 1997'de alabora olmuştur. 12 Iraklı Türkmen denizde boğularak can vermiştir. 4 Mayıs 1997'de Ege Denizi'nde yaşanan korkunç faciada ise 27 Türkmen hayatını kaybetmiştir.¹⁷⁷¹ Bundan kısa bir süre sonra yaşanan bir başka acı

¹⁷⁶⁹ Örsan K.Öymen, "Ankara'da Bildiri Skandalı", *Milliyet*, 2 Kasım 1996, s.19; Örsan K.Öymen, "Barzani Kızdırdı", *Milliyet*, 3 Kasım 1996, s.18; "IKYB: Ankara Bildirgesi'ne Bağlıyız", *Zaman*, 3 Kasım 1996, s.5; Demirel, *a.g.t.*, s.133.

¹⁷⁷⁰ "Irak, Ankara Sürecinden Rahatsız", *Zaman*, 1 Kasım 1996, s.5.

¹⁷⁷¹ Küzeci, *a.g.e.*, s.271; "İlticadan Faciaya", *Milliyet*, 5 Mayıs 1997, s.3; "Iraklı Cesetler Karaya Vurdu", *Zaman*, 6 Mayıs 1997, s.3; "3 K.Iraklı'nın Cesedi Daha Bulundu", *Zaman*, 8 Mayıs 1997, s.3.

olayda da 17 Türkmen ölmüştür.¹⁷⁷² 41 Türkmen'i taşıyan 15 kişi kapasiteli bir tekne ise Temmuz 1997'de Çeşme-Karaburun açıklarında batmıştır. Denizden 11 ceset çıkarılırken, sadece 6 kişi sağ olarak kurtarılabılmıştır.¹⁷⁷³

Türkmenlerin, felaketlerle neticelenen bu tarz girişimlere neden kalkıştıklarına dair, BM İnsan Hakları Irak Özel Raportörü Max Van Der Stoel'un hazırladığı D/52/476 sayılı ve 15 Ağustos 1997 tarihli bir diğer raporu önemli bilgiler vermektedir. Raporda, adı geçen yılda Türkmenlere uygulanan baskılara da yer verilmişti. Şimdiye kadar uygulanan baskılar ile BM Raporunun verdiği bilgiler, Türkmenlerin anlatılmaz çileler çektiklerinden dolayı sanki başka çarelerinin kalmadığını gün yüzüne çıkarır gibidir. Buna göre; petrol zengini Kerkük ve Hanekin kentlerinin demografik yapılarını değiştirmek amacı ile Türkmen ve Kürt aileler zorunlu göçe tabi tutularak bölgeden uzaklaştırılmaktadır. Eskilere dayanan bu yöntemin dozu ve hacminin ise 1997'de arttığı belirtilmektedir. Bazı yerlerde yerleşik topluluğun tamamı başka yerlere göç etmeye zorlanmıştır. Göçe zorlananların arkada bıraktıkları gayrimenkul gibi şahsi mülklerine el konularak, bölgeye başka yerlerden getirtilen Arap kökenlilere verilmektedir. Aynı amaçları gerçekleştirmek için birçok köy tamamen yıkılmıştır, zorunlu göçün kurbanlarının hemen hemen tamamını Kerkük ve çevresinde mukim Kürtler, Türkmenler ve Asuriler oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, 13 Mayıs 1997'de 1300 Türkmen ve Kürt ailenin Kerkük'te evlerinden uzaklaştırılmaları için Irak yönetimi talimat vermiştir. 27 aileden oluşan ilk grup 20 Mayıs 1997 günü Süleymaniye yakınlarındaki Çemçemal'a varmıştır. Gayri menkullere ait belgelere ve gıda dağıtım karnelerine el konulmuştur. Güneye veya Kuzeye gitmeleri için, Celavla ve Karatepe bölgelerinde 400 aileye tebligat gönderilmiştir. Arama maksadı ile güvenlik güçleri Kerkük'te evlere baskınlar düzenlenmektedir. Baskınlar sistemli, yaygın ve gecenin geç saatlerinde yapılmaktadır. Arama ve tarama faaliyetleri bazen gün boyu sürmekte ve bir mahallenin tamamını kapsamaktadır. Al-Sharq Al-Avsat Gazetesi'nin 2 Nisan 1997 tarihli sayısından aktarıldığına göre de Irak yönetiminin Türkmen ve Kürtlerden oluşan 1500 aileyi Hanekin'den, 80 aileyi de Kerkük'ten göç ettirdiği, kadınların dayak ve hakarete maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Karara uymayan bazı erkekler tutuklanmış, ailelerin bir bölümünün Kuzeye gitmelerine izin verilmeyerek, ülkenin güney ve batısına gitmeye zorlanmışlardır. Bu ailelerin kalacak, barınacak yer bulamadıkları için Bağdat'ın güneyinde Albuyusuf, Mahmudiye, Musayab, Babil şehirleri ile diğer yerlerdeki camilerde kaldıkları ifade edilmiştir. Yine özel raportöre ulaşan bilgilere göre, Irak yönetimi 1995'ten beri mülkiyeti Türkmenlere ait tarım arazilerini

¹⁷⁷² "Cenazede Protesto", **Milliyet**, 10 Mayıs 1997, s.16; "Türkmenler Feryat Etti", **Zaman**, 10 Mayıs 1997, s.8.

¹⁷⁷³ Küzeci, **a.g.e.**, s.246-247; "Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları", <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.25.08.2009).

istimlak etmektedir. Ancak bir yılın ürününün bedeli kadar sembolik bir bedel ödenmektedir. El konulan tarım arazileri özellikle Altinköprü ve Tuzhurmatu arasındaki verimli tarım arazilerini kapsamaktadır. Arazilerin büyük bölümü içlerinde Saddam ailesi mensupları ile yönetime yakın kimselere tahsis edilmiştir. Mülkiyeti Türkmen çiftçilere ait Türkalan bölgesindeki arazilerin tamamına el konulurken halk yerinden edilmiş, Tikrit yakınlarındaki Temmuz Kampı'na sevk edilmiştir. Ayrıca raporlara göre, Molla Abdullah Köyü'nde Türkmenlere ait arazilere de el konulmuştur.¹⁷⁷⁴

1997 Ekim'inde yapılan nüfus sayımı dolayısıyla, Türkmenlere yönelik baskılara bir yenisi daha eklenmiştir. İktidardaki Baas Partisi ve bağlı güvenlik güçleri, halk arasında, sayımda kendilerini Türkmen yazdıranların ellerinden her türlü vatandaşlık haklarının alınarak sürgün edilecekleri tehdidini yaymış, sonucun istedikleri şekilde çıkmasına çalışmışlardır. Bu nedenle birçok Türkmen, can ve mal güvenliği nedeniyle kendilerini Arap yazdırmıştır. Böylece Irak merkezi yönetimi, bunu ileride kişisel bildirim olarak kabul edip, ülkede Türkmen toplumunun yaşamadığını veya çok az sayıda olduğunu iddia edecektir.¹⁷⁷⁵

Seçimlerin ne şekilde yapıldığı, BM İnsan Hakları Komisyonu'nun E/CN.41998/67 numaralı Mart 1998 tarihli raporuna da yansımıştı, ki raporda; fikir ve ifade özgürlüğü ile cemiyet ve örgütlenme özgürlüğünün olmadığı belirtiliyordu. Bunun dışında, Irak cezaevlerindeki azınlıklara mensup mahkumların insan hakları ihlallerine maruz kaldıklarından, idam edilen 29 Türkmen'in adını içeren bir listenin ele geçirildiğinden, Kerkük, Hanekin ve Tuzhurmatu'da uygulanan zorunlu göçlerin halen devam ettirildiğinden bahseden bölümler ise raporun dikkat çeken diğer kısımlarıydı.¹⁷⁷⁶

Sürekli tecavüzlere uğrayan Türkmenler, 31 Ağustos saldırılarının ardından yenilerinin geleceğini bildikleri halde, her türlü olumsuz şartta da olsa yaşamlarını ve mevcudiyetlerini koruyup sürdürebilmek için mücadelelerini sürdürüyorlardı. Buna en güzel örnek, 4-7 Ekim 1997 tarihleri arasında Erbil'de büyük bir cesaretle düzenledikleri Birinci Türkmen Kurultayı verilebilir.

3.5.4. 10 Ağustos 1998 IKDP Saldırısı

IKDP ile Irak Merkezi Hükümeti'nin Türkmenlere karşı sergilediği 1996 yılındaki pervasız tutum, Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplar tarafından ileriki yıllarda tüm şiddetiyle

¹⁷⁷⁴ “BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>, (e.t.25.08.2009).

¹⁷⁷⁵ Eren, **a.g.t.**, s.86,91; “Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.25.08.2009). Mazin Hasan, bu durumun bir söylenti değil alınmış bir karar olduğunu belirtmektedir, bkz. Hasan, **a.g.t.**, s.44.

¹⁷⁷⁶ “BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>, (e.t.25.08.2009).

sürdürülmüştür.

İKDP Lideri Mesut Barzani, 1998'de Erbil'de Türkmenler aleyhine iki defa tehdit savurmuştu. “*Halkı kontrol edemeyebiliriz ve Türkmen Cephesi'ne karşı bir hareket gerçekleştirilebilir*” biçimindeki tehdidinden yaklaşık bir ay sonra 10 Ağustos 1998'de, İKDP'li güçler, Erbil'deki Irak Türkmen Cephesi'nin bütün bürolarına baskın düzenlemiştir.¹⁷⁷⁷ Irak'ta yayınlanan haftalık El-Zevra Gazetesi'nden aktarıldığına göre, saldırılarda 41 Türkmen öldürülmüştü. Amaç, Türkmen siyasi hareketini çökertmek, Türkmenlerin bölgeyi terk etmelerini sağlamaktı ve saldırılarda Türkmenlere ait 14 kuruluşun binalarına büyük zararlar verilmişti. Üstelik bu binaların korunmasından sorumlu görevlilerle birlikte 500 Türkmen'in tutuklandığı ifade ediliyordu.¹⁷⁷⁸ Bu durum, Barzani'nin geleceğe yönelik planlarını söylemekten çekinmediğini göstermekle kalmayıp, aynı zamanda Irak Türkmen Cephesi'nden duyduğu rahatsızlığı da apaçık ortaya koymaktaydı.

Saldırıya, Türk devlet erkani ile Irak ve Türkiye'deki pek çok Türkmen kuruluşu tepki göstermiştir. Türkmenler, İKDP'nin olayın sorumluluğunu üstlenmesini ve Irak'taki Türkmen toplumundan özür dilemesini, hareketin sorumlularının tarafsız bir mahkemede yargılanarak cezalandırılmasını, Türklerin haklarının kabul edilmesini, içişlerine karışılmamasını, hareket ve iletişim serbestliği tanınmasını, ikili sorunlarda Türkiye'nin hakemliğinin kabul edilmesini ve Kürtler ile Türkmenler arasındaki görüşmelerin Ankara'da yapılmasını istemiştir.¹⁷⁷⁹ Türkiye, saldırılara karşı ilk tepkisini 12 Ağustos 1998'de Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla gösterdi. Bakanlıktan yapılan açıklamada; 10-11 Ağustos 1998 gecesi saat 24.00 civarında İKDP'ye bağlı bir grup silahlı gücün Erbil'de Türkmenlerin bulunduğu binalara saldırdığı, bazı Türkmenlerin yaralandığı ve binaların talan edildiği belirtilmekteydi. İKDP'nin de olaydan büyük üzüntü duyduğu ve saldırganların yakalanıp cezalandırılması için gereğini yapacağı bildirilen açıklamada, ayrıca Ankara'daki İKDP Bürosu Temsilcisi'nin 11 Ağustos'ta bakanlığa çağrılarak, saldırıyı düzenleyenlerin cezalandırılması, Türkmenlerin el konulan mallarının iade edilmesi ve diğer zararlarının tazmin edilmesi konularının vurgulandığını ve kendisinden bu tür olayların bir daha olmamasının istendiğini ifade edilmiştir.¹⁷⁸⁰ Türkmen Cephesi'nin Ankara temsilciliğinde düzenlenen basın toplantısında konuşan başkanlık üyelerinden Kemal Yayıncı ise İKDP'nin bölge ile irtibatlarını zorlaştırdığını söyleyerek, “*İKDP uzun bir süreden beri Türkmen varlığını tanımak istemiyor*

¹⁷⁷⁷ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.217; “*İKDP Türkmenlere Saldırdı*”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1998, s.8.

¹⁷⁷⁸ “*41 Türkmen Öldürüldü*”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1998, s.9; “*41 Türkmen Öldürüldü*”, **Milliyet**, 14 Ağustos 1998, s.19; Küzeci, **a.g.e.**, s.258-259.

¹⁷⁷⁹ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.152-153.

¹⁷⁸⁰ Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, 217-218.

ve baskılarını gittikçe artırıyor, sorunu görüşmelerle çözmekten kaçınıyor” açıklamasında bulunmuştur.¹⁷⁸¹

14 Ağustos'ta, yeni bir açıklama yapan Türk Dışişleri Bakanlığı, Erbil'de Türkmenlere yapılan saldırının derin üzüntüyle karşılandığını, IKDP'nin lideri Mesut Barzani'nin de aynı üzüntüyü paylaştığını bildirdi. Bakanlığın yazılı açıklamasında, bir Türk diplomatın bölgeye gönderildiği, yapılan incelemelerde saldırının ciddi boyutlarda olduğu, birkaç Türkmen'in yaralandığı ancak ölü bulunmadığının tespit edildiği belirtilirken, Türk yetkililerle yakın bir işbirliği içine giren Barzani'nin Türk tarafının isteklerini kabul ettiği ifade ediliyordu. Akabinde, Barzani'nin olay hakkında kapsamlı bir soruşturma başlattığını belirten bakanlık, araştırmayı Türkmenlerin de dahil olduğu bir komisyonun yürüttüğünü bildirdi. Açıklama, Barzani'nin, suçluların cezalandırılacağı, gasp edilen eşyaların mümkün olduğu kadarının iade edileceği, alınacak sonuçlara göre tazminatın ödeneceği ve bu tür olayların bir daha tekrarlanmayacağı konusunda taahhütler verdiği bilgisiyse devam ederken, Türk Dışişleri'nin konuyu titizlikle incelemeyi sürdüreceği ifadesiyle son buluyordu.¹⁷⁸²

3.6. Washington Mutabakatı'nın Yansımaları ve Diğer Gelişmeler

Ankara sürecinden somut ve uzlaşmayı tesis edici sonuçlar çıkmayınca, ABD tekrar devreye girmiş ve Iraklı Kürt grupları Washington'a davet etmiştir. Bu açıdan 17 Eylül 1998'de Kürt liderlerin Washington'da bir araya gelerek anlaşma/mutabakat yapmaları, bu dönemde hem Türkmenleri ilgilendiren hem de Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerini şekillendiren başlıca gelişmeydi.

ABD'ye gidecek olan Kürt gruplardan IKDP'nin lideri Mesut Barzani, seyahat öncesi görüşmeler yapmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Görüşmeler sonrası basına bir açıklama yapan Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit; bölge dengeleri açısından Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasının çok önemli olduğunu ve Barzani'nin de aynı biçimde düşündüğünü belirtmiştir. Kürt gruplar arasında ateşkes sağlamasına, Ankara sürecinin kalıcı olmasına ve verimli şekilde işlemesine önem verildiğini belirten Başbakan Yardımcısı, Ankara sürecinin “*bölge dışı ülkeler*” tarafından yozlaştırılması çabalarından kaçınılması gerektiğini de Barzani'ye bildirdiklerini söyleyerek, üstü kapalı bir biçimde ABD'nin son dönemdeki çabalarından rahatsız olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁸³

Türkiye'nin itirazlarına rağmen inisiyatif artık ABD'nin eline geçmişti. IKYB ile IKDP liderleri, 16-17 Eylül 1998 tarihlerinde ABD'de Dışişleri Bakanı Madeleine Albright ile

¹⁷⁸¹ “*Türkmenlere KDP Baskısı*”, **Milliyet**, 13 Ağustos 1998, s.19.

¹⁷⁸² Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.218; “*Türkmenlere Tazminat*”, **Milliyet**, 15 Ağustos 1998, s.15.

¹⁷⁸³ Barçın Yinanç, “*Barzani: Kendimi Kullandırtmam*”, **Milliyet**, 5 Eylül 1991, s.21.

görüştür. Türkiye'nin kaygılarının da göz önünde tutulduğunun ve tıkanan Ankara sürecinin yeniden canlandırılması için çalışıldığının belirtildiği görüşmeler, 17 Eylül 1998 günü IKYB ve IKDP'nin Irak'ın kuzeyinde, Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmadan, federatif temelde bir Kürt yönetimi kurmak üzere Washington'da bir anlaşma/mutabakat imzalaması ile neticelenmiştir. Antlaşmada, Ankara sürecinin ilkelerine bağlı kalındığını belirten taraflar, PKK'nın bölgeden atılması konusunda da hem fikir olduklarını açıklamışlardır. Belirtildiğine göre; PKK'nın Kuzey Irak topraklarını kullanarak Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesine kesinlikle izin verilmeyecekti ve PKK'ya barınak sağlanmaması, üs verilmemesi, sınır ihlallerinin önlenmesi çok net ifadelerle antlaşmada yer alıyordu. İddia edilen şekliyle, Washington anlaşmasında, “*Bağımsız Kürt Devleti*” kurulmasından da söz edilmiyordu. Ancak Irak'ın ulusal birliğini ve toprak bütünlüğünü koruyarak federatif temelde reforme edilmesini istediklerini vurgulamışlardı. Ayrıca antlaşmada; Türkmenler, Asuriler ve Keldanilerin nüfusları oranında parlamentoda temsil edilmeleri öngörülüyordu. 1994 yılından bu yana tüm çatışmaların sebebinin teşkil eden Habur gelirlerinin durumu ise, bu aydan itibaren Barzani'nin gelirleri Talabani ile bölüşeceği şeklinde formüle edilmişti. Ne olursa olsun, artık anlaşılıyor ki bundan sonra ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki geleceğe dönük üzerlerine yatırım yaptığı Kürtlerdi.¹⁷⁸⁴

Görüşmelerden bir hafta sonra Türkiye, Washington Antlaşması'nda rol oynayan ABD ve İngiltere başta olmak üzere bütün tarafları ve IKDP ile IKYB'yi şiddetle protesto ederek, tepkisini dile getirmiştir. Türkiye'nin rahatsızlığı özellikle üç noktada toplanıyordu: Birincisi, Türkiye'nin Washington'daki görüşmelerin dışında tutulması idi. ABD yönetimi, sırf kendi inisiyatifini ile iki Kürt liderini bir araya getirmiş, Türkiye Washington mutabakatının metnini ancak yayımlandıktan sonra elde edebilmişti. Türkiye'yi esas kaygılandıran ikinci nokta, mutabakat metninde, iki Kürt örgütünün Irak'ın “*federatif bir sitem*”e kavuşmasını arzuladığına ilişkin cümle idi. Her ne kadar aynı cümlede bu “*reform*”un ülkenin toprak bütünlüğü ve ulusal birliği çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiği belirtildi ise de, Ankara “*federatif*” sözcüğünden çok rahatsız olmuş, bu sözcüğün telaffuz edilmesinin zamansız ve yanlış olduğunu bildirmiştir. Ankara'da bazı çevreler bunu Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devletinin oluşturulmak istendiği şeklinde de yorumlamıştı. Nihayet Ankara'yı rahatsız eden üçüncü nokta da, IKDP ile IKYB'nin, sınırların “*teröristler ve başkaları*” tarafından ihlal edilmesine engel olacaklarına ilişkin cümle idi. “*Başkaları*”ndan kastın ne olduğu ise belirsizdi. Sınır ötesi operasyonlar yapmak zorunda kalan Türkiye mi, yoksa Irak veya İran mı

¹⁷⁸⁴ Fuat Kozluklu, “*KDP ve KYB Liderleri Anlaştı*”, **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1998, s.11; Yasemin Çongar, “*Kürt Yönetimine İmza*”, **Milliyet**, 19 Eylül 1998, s.18; Ergun Balcı, “*ABD, Kuzey Irak'ta Eski Oyunu Yine Sahneliyor*”, **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1998, s.9.

kastedilmişti, bunda açıklık yoktu.¹⁷⁸⁵

Türkiye varılan mutabakatı tanımadığını resmen bildirmiştir. Ayrıca ABD öncülüğünde böylesi bir uzlaşmaya giden Kuzey Iraklı Kürt grupların, devletleşme sürecinde önemli bir hamle yaptığını düşünen ve bölgedeki dengelerinin alt-üst olacağı kaygısını taşıyan Türkiye, kendi çekincelerinden dolayı hemen karşı atağa geçmiş ve Irak yönetimi ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. ABD'ye, kararlarında ve izlediği politikalarda daha dikkatli olup, Türkiye'nin tutumunu kesinlikle göz ardı etmemesi gerektiğini göstermek amacıyla 1991 yılından bu yana alt düzeyde tuttuğu Bağdat'taki temsilciliğini büyükelçilik düzeyine çıkarmaya karar verdiğini açıklamış, bu amaçla Irak yönetiminden AGREMAN istemiştir. Niyeti, Irak'la yapılabilecek bir ittifakı ve bu ittifaka bağlı olarak Keşif Gücü'nün gelecekteki durumunu, ABD ile Iraklı Kürt gruplar arasındaki ittifaka karşı koz olarak kullanmaktı. Kısacası, ABD'yi üstü kapalı uyarmak gayesindeydi.¹⁷⁸⁶

Mutabakat ve sonrasında verilen bu sözlerin tutulmayacağı ilk olarak, IKDP, IKYB, Al Dawa, Yüksek Konsey, Ahmed Çelebi, İyad Allawi gibi (toplamda altı muhalif grup) Irak'lı muhaliflerin, 1999 yılında kabul edilen Irak'ı Kurtarma Yasası'na göre oluşturulan Başkanlık Konseyi içinde yer almalarıyla anlaşılmaya başlanmıştır. Çünkü, Türkmenler Başkanlık Konseyi'ne dahil edilmemişti. Bu durum, Irak'taki siyasi süreçten Türkmenlerin artık tamamıyla dışlandığını göstermesi açısından önemlidir.¹⁷⁸⁷

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın, 1999 Eylül'ünde, Saddam Hüseyin'in yerleşim birimlerinde giriştiği kıyımı uydudan belgelediğini açıklayarak konuya ilişkin bir rapor hazırlaması da bölgedeki Türkmenlere ilişkin acı gerçekleri ortaya koyuyordu. Rapora göre; Kerkük şehrinin uydudan alınan iki fotoğrafından, Saddam'ın, Kerkük'teki pek çok Kürt ve Türkmen köyünü yerle bir ettiğinin, halkı göç etmeye zorladığının anlaşıldığı belirtiliyordu.¹⁷⁸⁸

2000 yılı yazında ise Saddam'dan sonra bu kez devreye tekrar Mesut Barzani girmiştir. IKDP lideri Barzani, daha önce savurmuş olduğu tehditlere bir yenisini daha eklemiştir. Tehditlerin ardından da IKDP güçleri, 11-12 Temmuz 2000 gecesini Erbil'deki Irak Türkmen Cephesi (ITC) Başkanlık binasına baskın düzenlemiş, ancak daha önceki tecavüzlerden dolayı kısmen hazırlıklı olan Türkmenler bu kez hemen karşılık vermeye başlamıştır. Yaklaşık üç saat süren çatışmalarda Abdullah Adil Hurşit ve Feridun Fazıl Mehmet isimlerindeki iki

¹⁷⁸⁵ Sami Kohen, "Sözler Şimdi Açık...", **Milliyet**, 11 Kasım 1998, s.20.

¹⁷⁸⁶ "Irak'la Yeni Dönem", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1998, s.5; Yasemin Çongar, "Bağdat'a Büyükelçi", **Milliyet**, 28 Eylül 1998, s.20; Şükrü Elekdağ, "ABD Ateşle Oynuyor", **Milliyet**, 28 Eylül 1998, s.2; Yasemin Çongar, "Kürt Devleti Kurulamaz", **Milliyet**, 4 Ekim 1998, s.23.

¹⁷⁸⁷ Ertuğrul, **a.g.e.**, s.154.

¹⁷⁸⁸ Yasemin Çongar, "ABD, Saddam'ı Sıkıştırıyor", **Milliyet**, 15 Eylül 1999, s.19.

Türkmen hayatını kaybetmiş, üç Türkmen görevli de yaralanmıştır. IKDP'li saldırganlar 7 kayıp vermesine karşın, olay yerine ağır silahların sevk edilmesiyle başkanlık binası IKDP'nin eline geçmiştir. Binada bulunan dosya ve dokümanlar alınarak, bina ve içindeki malzemeler tahrip edilmiştir.¹⁷⁸⁹ Durmayan IKDP güçleri, 20 Ağustos 2000 tarihinde ITC'ye bağlı Türkmeneli Spor Ocağı'na saldırı düzenlemiştir. Ocak binasının tahrip edildiği olaydan sonra saldırganlar zafer kazandıklarını ilan etmişlerdir.¹⁷⁹⁰

Bu saldırılar, IKDP lideri Mesut Barzani'nin 10 Ağustos 1998'de vuku bulan olaylardan ötürü üzgün olduğunu belirten Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 12 ve 14 Ağustos 1998 tarihlerindeki açıklamalarıyla çelişmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin olaylar karşısında doğrudan Türkmenlere yönelik bir savunma mekanizması geliştirememiş olmasının bu tür saldırılarda payı olduğu da muhakkaktır. Kamuoyu baskısı nedeniyle halkı sakinleştirmek adına IKDP lideri ve temsilcileriyle bazı görüşmeler yapmış, ancak verilen sözlerin takibi yapılamamıştır. Dolayısıyla Barzani'yi bağlayan etkin bir yaptırım yoktur. Ayrıca, Türkiye'nin 1998'deki tepkisi neticesinde geri adım atan IKDP'nin, özellikle 17 Eylül 1998 Washington mutabakatı ve sonrasında gelişen ABD ile ilişkiler nedeniyle artık Türkiye'yi ciddiye almadığından böylesi saldırılara giriştiği söylenebilir.

Türkmenler açısından bu dönemde sevindirici olan en önemli gelişme ise 20-22 Kasım 2000'de Erbil'de yapılan II.Türkmen Kurultayı'dır. Kurultayda "*Türkmen Kurultayı*" fikri benimsenerek; sorunların tartışılacağı ve çözümlerin aranacağı tek yerin "*Türkmen Kurultayı*" olacağı kararlaştırılmıştır.

¹⁷⁸⁹ Küzeci, **a.g.e.**, s.269-270; Eren, **a.g.e.**, s.87; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.219.

¹⁷⁹⁰ Eren, **a.g.t.**, s.88.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

IRAK TÜRKMENLERİ VE SİYASİ OLUŞUMLARI

4.1. Irak'taki Türkmen Yerleşim Bölgeleri

Türkmenlerin yaşam alanları ile aşiret ve boylarının isimleri, farklı birçok yerleşim bölgesi içerisinde geçmektedir. Bunun nedeni, Irak coğrafyasının, XX. yüzyıl başlarından yüzyıl sonlarına kadar pek çok kez idari taksimata maruz kalmasıdır. Yapılan idari düzenlemeler neticesinde ülkedeki şehir, ilçe, nahiye, kasaba, bucak ve köylerin gerek statüleri gerekse de sınırları sürekli değiştirilmiş, adeta bölgenin demografik yapısı o dönemin şartlarına göre şekillendirilmeye çalışılmıştır. Türklerin yaşadığı köy, kasaba, nahiye ve ilçeler de XX. yüzyıl boyunca değişen zamanlarda farklı şehirlere/illere veya bir üst idari birime bağlanmıştır.

Bu bağlamda Irak sınırları dahilinde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler, genel itibarıyla Osmanlı Devleti zamanında Musul Vilayeti olarak taksim edilen idari coğrafya içerisinde yer almaktadır. Ancak Irak Devleti'nin kurulması ile birlikte çeşitli nedenlerden ötürü merkezi yönetim ülke çapında bazı idari düzenlemelere gitmiştir. Bu yüzden Irak'taki Türkmenlerin yaşadıkları alanları kapsayan bölgelerin idari taksimatını gösterir 1912, 1957 ve 1992 yıllarına ait tablolar verilmiştir;

Tablo 4.1: 1912 (H.1330) Yılı İtibarıyla Musul Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Musul Vilayeti			
Sancak	Kaza Merkezleri	Nahiyeleri	Köyleri
Musul	Musul, İmadiye, Zaho, Sincar, Duhok/Dohuk, Akra.	15	1598
Kerkük	Kerkük, Revanduz/Ravanduz, Erbil, Salahiyye/Kifri, Köy Sancak, Raniye/Ranya.	17	1712
Süleymaniye	Süleymaniye, Gülanber, Bazıyan/Bazyan, Şehr-i bâzar, Mamure/Mamuretu'l-Hamid.	11	1082
Toplam	3	17	4392

Kaynak: 1330 Musul Vilayeti Salnamesi, Musul Matbaası, Musul, 1330, s.94.

Tablo 4.2: 1957 Yılı Musul, Kerkük, Erbil, Diyala Vilayetleri İdari Taksimatı

İlçe Sayısı	İlçeleri	Nahiye Sayısı	Köy Sayısı	İlçe Sayısı	İlçeleri	Nahiye Sayısı	Köy Sayısı
Musul Vilayeti				Erbil Vilayeti			
1	Merkez	3	209	1	Merkez	1	223
2	Al-Şora	3	397	2	Mahmur	3	243
3	Amadiye	4	299	3	Revanduz	3	252
4	Dohuk/Duhok	3	226	4	Zeybar	3	124
5	Sincar	2	174	5	Köysancak	2	142
6	Zaho	4	256	6	Şaklava	3	176

7	Akra	3	244	Toplam	6	15	1151
8	Şeyhan	2	150	Diyala Vilayeti			
9	Telafer	2	198	1	Bakuba	2	134
Toplam	9	26	2153	2	Halis	3	171
Kerkük Vilayeti				3	Hanekin	4	213
1	Merkez	5	520	4	Mendeli	2	84
2	Kifri	3	318	5	Karahan	2	116
3	Çemçemal	3	202	Toplam	5	13	718
4	Tuzhurmatu	3	234				
Toplam	4	14	1274				

Kaynak: Ziyat Köprülü, *Irak'ta Türk Varlığı*, Ankara, 1996, s.12-13.

1976 yılında yapılan yeni düzenlemelerle, Irak'ın idari taksimatı önemli oranda değişikliğe uğramıştır. Düzenleme neticesinde ülkede yeni vilayetler/iller oluşturulmuş ve vilayet/il sayısı 18'e çıkarılmıştır. Bu değişim ise Türkmenlerin yerleşim alanlarının parçalanması sonucunu doğurmuştur.¹⁷⁹¹ 1992 yılı itibariyle Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler şöyle gösterilebilir;

Tablo 4.3: 1992 Yılı İtibariyle Türkmenlerin Yaşadığı Vilayetler ve İlçeleri

İl/Vilayeti	İlçeleri
Musul	Merkez Musul, Hazar, Ba'aj, Sincar, Telafer, Tilkef, Hamdâniye, Şihkhan ve Akra
Kerkük	Merkez Kerkük, Dakuk/Tavuk ve Havice
Erbil	Merkez Erbil, Şaklava, Sadık ve Mahmur
Salahaddin	Merkez Tikrit, Tuzhurmatu, Samerra, Beled, El-Faris, Baji, Al-Dor ve Şakrat
Diyala	Merkez Bakuba, Belderuz, Halis, Hanekin, Kifri, ve Karahan (Mikdadiye)

Kaynak: Köprülü, *Irak'ta Türk Varlığı*, s.15.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti zamanındaki Musul Vilayeti'nden başlamak üzere tüm ülkedeki Türkmenlerin yaşadığı en önemli merkezler aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Musul: Osmanlı döneminde Musul Sancağı'nın merkez kazasıdır. 4 nahiyesi 602 köyü vardır. 1891, 1894, 1907 ve 1912 tarihlerine ait şehirle ilgili verilen bilgiler içerisinde ortak olan nokta; yerli ahalsinin, Arapça ile birlikte Türkçe konuştukları yönündedir. Şehrin civarında yer alan köylerin halkları da Çağatayca'ya yakın bir Türk lehçesi konuşmakta idiler.¹⁷⁹² Dolayısıyla Musul'un bir Arap ve Türk şehri olduğu anlaşılmaktadır. Musul ile

¹⁷⁹¹ Köprülü, *Irak'ta Türk Varlığı*, s.15; Hasan, *a.g.t.*, s.7.

¹⁷⁹² **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, (Haz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil), Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005, s.151,154; Durmuş Yılmaz, "Yirminci Yüzyıl Başlarında Irak'ın Etno-Kültürel Yapısı ve Bu Yapının Musul Meselesi'ne Etkisi", **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s. 651.

çevresinde bulunan yaklaşık 70 Türkmen köyü ile birlikte bölgede “Şebek”ler olarak bilinen Türk boyunun yerleştiği 50 köy de XX. yüzyıl boyunca varlıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁷⁹³ Musul ve civarında bugün dahi varolduğu tespit edilen Türkmen aşiret veya oymakları bu görüşü destekler niteliktedir.¹⁷⁹⁴ Keza, Musul merkezde bulunan Nebi Yunus, Faysaliyye ve Mansur mahalleleri nüfus itibariyle Türkmen’dir. Musul ve çevresinde yer alan başlıca Türk nüfuslu köyler; Abbasiye, Abzah, Akkoyun, Albek, Alireş, Alkuş, Arpacı (Arpaciye), Babıniyet (Babnit), Ba’hamza, Basahra, Ba’şika, Baştutmaz, Ba’vize, Baybuğ, Bazvaya, Bedene, Bektaş, Besan, Bılavat, Bısatlı, Bi’rhallan, Cilevhan, Çinçi, Deraviş (Dervişler), Ebucerbü’a, Eskişehir, Fazılıye, Gazekan (Gazihan), Gökçeli, Hamdânîye, Haraba, Harabasultan, Havar, Haznebent, Haznetepe, Hıdır (İlyas), Horsabad, Isteh, Kadıköy (Kaziyye), Karakoyun, Karakuş, Karaşor, Karatepe, Karatepe Şebek, Karayatağ, Keberli, Kehriz, Kelek, Kelete, Kepresor, Kızfahre, Körgariban, Minara Şebek, Mişerfe (Müşerrefiye), Mahallebiye, Ortaharap, Ömergan (Ömerkan), Ömer Kayacı, Reşidiye, Rezzakıye, Selamiye, Seyyitler, Şebek, Şemsiyyat, Şennif, Şeyhemir, Şirehan (Aşağı ve Yukarı Şirehan), Tahrava, Telagub, Tercile, Tefikiye, Tezharap, Tilyara, Toprakziyaret, Topzava, Verdek, Yarımca, Yengi Bısatlı, Zehrahatun, Zeynelabidin’dir.¹⁷⁹⁵ Musul ve çevresinde bulunup çoğunluğu Bayat boyuna mensup olan başlıca Türkmen oymakları olarak ise; Amirli, Mulla Abidin, El Hasan, Şelal, El-Cerbe, Elbudeli, Karanaz, Asaf, Besat, Kotalılar (Yasinler), Şemam (Emriye), Arafat’tır. Öte yandan Musul merkezinde bulunan diğer aşiret ve oymaklar; Mavili, Abdeli, Deveci, Nakip, Afri, Derzi, Meyase’dir. Yine Karayatağ’da 5000’e yakın, Şenef Köyü’nde de 2000 civarında Bayat boyuna mensup Türkmen’in yaşadığı bilinmektedir. Selamiye halkının hemen hemen tamamı da yine Bayat boyuna mensup Türkmenlerdir.¹⁷⁹⁶ Bayat boyu dışında Musul şehri başta olmak üzere Musul Vilayeti’nin genelinde çok sayıda Kaçar Türkmen aşireti mensubunun bulunduğu ve Musul Vilayeti’nden Halep’e kadar olan bölge içerisinde de Sarılar (Sarular) Türkmen aşiretinin de dahil olduğu 250.000 civarında çeşitli Türkmen aşiretlerinin yaşadıkları bilinmektedir.¹⁷⁹⁷

Telafer: Musul Sancağı’na bağlı olan Sincar Kazası’nın tek nahiyesidir. 1912 yılında

¹⁷⁹³ Hasan, *a.g.m.*, s.49; Yakuboğlu, *a.g.e.*, s.54-55; Demirci, *a.g.e.*, s.62-64.

¹⁷⁹⁴ Belirtilen aşiret ve oymakların kendi içlerinde birçok kola ayrılmış olduğu ve farklı yerlere göç ederek oralara yerleşmiş oldukları unutulmamalıdır. Bu yüzden aynı aşiret veya oymak ismi farklı yerleşim alanlarında da görülebilmektedir.

¹⁷⁹⁵ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.34; Demirci, *a.g.e.*, s.62-64.

¹⁷⁹⁶ Habib Hürmüzlü, Ekrem Pamukçu, **Irak’ta Türkmen Boy ve Oymakları**, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005, s.37-43.

¹⁷⁹⁷ Bkz. Fraylıç-Mühendis Ravlıg, **Türkmen Aşiretleri**, (Hazırlayanlar: Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, 56-81.

kendisine bağlı 7 köyü bulunmaktadır.¹⁷⁹⁸ Aynı yıl itibariyle toplam 9 mahalleden ve tahminen 1500 haneden oluştuğu belirtilen Telafer Nahiyesi, ahalisinin tamamen Türkmen olduğu ve Çağatayca'ya yakın bir dille konuştukları özellikle kayıt düşülen merkezlerdendir.¹⁷⁹⁹ 1917'de ilçe olmuştur.¹⁸⁰⁰ Musul'a 70 km. mesafededir. XX. yüzyılın ortalarından itibaren köy ve nahiyeleri ile birlikte yaklaşık 300.000 kişinin yaşadığı belirtilen Telafer'in 200'den fazla da köyü bulunmaktadır. Yine bu dönemde halkının %92'sinin Türk olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁰¹ Türk nüfuslu köylerinden bazıları; Ağbuğa, Ağbulağ, Ağtepel, Antallavi, Arpatepe, Avkenni (Efkenni), Azzotepesi, Buhur, Ceddu', Cegen Harabı, Ciheşler Tosnuğu, Cubara, Cuma, Çardağtepe, Çeti(y)liler Tarı (Tar, Tarla, Tarı, Taslası demektir), Değirmencük, Damlamaca, Daşlıdere, Deveboynu (2 köy), Efkenli (Bucak merkezi), Faka, Hamra, Harala, Harna, İrfi, Kırmızı, Kızılkuyyu (Kızılkuyu), Kızıl Tar, Korkuyyu, Kubbuk, Kuyyu (Kuyu), Malviren (Malveren), Mıstah, Miççe, Mahallebiye (Mahlebi), Sanbar, Sec'a, Sapan (Sapan) Harabesi, Sualtı, Şeh (Şeyh) İbrahim, Turmu (Buztepel), Üçtepel, Viranşehir'dir. Ayrıca Telafer'in batısında bulunan Sincar'ın da güneyinde olan bazı Türk nüfuslu köyler vardır. Başlıcaları; Meydankulu, Sibate, Sino ve Tellavi'dir.¹⁸⁰² Telafer ve çevresinde bulunan Türkmen aşiret ve oymaklarından belli başlıları ise mevcut bilgiler çerçevesinde şöyle sıralanabilir: Bayat, Seyitler, Muratlı, Şeyhler, İlhanlı, Babalar, Çelebi, Çolak, Karakoyunlu, Kaplan, Kasaplar, Neftçi, Alay Beyi, Ferhatlılar, Ali Han Bey, Davutlu, Ali Devle, Başhaberli, Karabaşlı, Himmetsizler, Bayrakdarlı, Mavililer, Saruli. Bunlar dışında Telafer'de 15, Telafer bölgesi ve civar yerleşim bölgelerinde ise 70'e yakın Türkmen aşiret veya oymağı bulunmaktadır.¹⁸⁰³

Kerkük: Musul Vilayeti'ne bağlı üç sancaktan biri Kerkük Sancağı'dır.¹⁸⁰⁴ 1912 yılında Kerkük Sancağı, 1912'de, 6 kaza, 17 nahiyeye ve 1712 köyden oluşmaktaydı.¹⁸⁰⁵ Kerkük, Şehr-i zor/Kerkük Sancağı'nın merkez idaresi ve kaza merkezidir.¹⁸⁰⁶ 1912 yılında Kerkük

¹⁷⁹⁸ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.22, 161, 162.

¹⁷⁹⁹ A.g.e., s.163.

¹⁸⁰⁰ Hürmüzlü, Pamukçu, a.g.e., s.45.

¹⁸⁰¹ Hasan, a.g.m., s.49.

¹⁸⁰² Saatçi, Tarihi Gelişim İçinde..., s.34-35; Yakuboğlu, a.g.e., s.54.

¹⁸⁰³ Hürmüzlü, Pamukçu, a.g.e., s.45-58; Hasan, a.g.m., s.49; Yakuboğlu, a.g.e., s.54.

¹⁸⁰⁴ Burada belirtmek gerekir ki, Kerkük ve Şehrizor iki farklı şehirdir. Ancak Şehrizor Vilayeti'nin merkezi olan Şehrizor şehri, XVIII. yüzyıl başlarında ağır bir yıkıma uğradığı için bu tarihten sonra Kerkük'e Şehrizor ismi verilmiştir. Kerkük yani yeni ismiyle Şehrizor da 1878'de Şehrizor Sancağı'na bağlanarak, aynı sancağın merkezi haline getirilmiştir. Daha sonra Şehrizor Sancağı, merkezi olan Kerkük'ün ismi ile anılarak Kerkük Sancağı olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yüzden Kerkük Sancağı'na "Şehrizor Sancağı" da denilmektedir; Fakat 1892 yılına kadar resmî yazışmalarda "Şehr-i zor" olarak geçen sancağın, çoğu zaman "Zor Mutasarrıflığı" ile karıştırılmasından dolayı 1893 tarihli bir irade-i seniyye ile "Kerkük Sancağı" adını almıştır. Bununla birlikte yıkıma uğrayan aski Şehrizor şehrinin harabeleri, Süleymaniye kasabasının güneyinde bulunmaktadır.

¹⁸⁰⁵ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.23,171,173.

¹⁸⁰⁶ A.g.e., s.174; Ali Cevad, a.g.e., s.656.

Kazası'nın; Kale, Karşiyaka ve Korya adlarıyla üç kısma ayrıldığı ve toplam 14 mahalleden oluştuğu belirtilmektedir. Merkez kaza statüsünde olan Kerkük, kendisine bağlı olmak üzere Altinköprü, Melha, Kil, Şivan, Dakuk isimlerinde 5 nahiye ve toplam 363 köyden oluşuyordu.¹⁸⁰⁷

Zağros Dağları'nın eteklerinde bulunan Kerkük Kazası, Türkmen toplumunun çoğunlukta olduğu önemli yerleşim ve kültür merkezlerinden biridir.¹⁸⁰⁸ Kerkük şehrinin nüfusu 1850'lerde 20.000 civarında iken, 1881-1883 nüfus sayımına göre 22.694 kişinin burada yaşadığı tespit edilmiştir. Bunlardan 22.008'i Müslüman, 2'si Rum, 243'ü Katolik ve 441'i Yahudi'dir.¹⁸⁰⁹ 1907 tarihli Musul Vilayet Salnamesi'nden aktarıldığı kadarıyla, Kerkük şehrinde 26.510 Müslüman, 432 Keldani, 463 Musevi, olmak üzere toplam 27.405 erkek nüfus bulunmaktadır. Bunlara aynı sayıda kadın ve 3000 yabancı ilave edilirse şehrin nüfusunun 57.810'a çıktığı belirtilmektedir. Şehir halkının genellikle Türklerden oluştuğu ve Türkçe'nin hakim dil olarak konuşulduğu ayrıca not edilmiştir.¹⁸¹⁰ E.B. Soane'un 1910'lu yıllarda Kerkük'ü, "*Türkmenleri ile meşhurdur*" şeklinde tanımladığının, yine bu tarihlerde İngiliz konsolosluk raporundaki verilere göre de Kerkük ve Telafer'de 50.000 Türkmen bulurken, buradaki Kürtlerin sayısının sadece 2000 olduğunun belirtilmesi de Türkmenlerin burada yoğun bir şekilde yaşadığını göstermektedir.¹⁸¹¹ 1919-1925 yılları arasında burada bulunan C.J. Edmons ise şehrin nüfusunu 25.000 vermekle birlikte, büyük çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹² Çağdaş Orta Doğu uzmanlarından David McDowall da "*Modern Kürt Tarihi*" adlı eserinde, "*Az sayıda Kürt, 1958 gibi yakın bir tarihten bu yana daha büyük bir Türkmen nüfusa sahip olmasına rağmen, bugün bile Kerkük şehrinin kendilerinin olduğunu öne sürecektir*" şeklindeki demeciyle Kerkük'ün bir Türkmen şehri olduğunu beyan etmektedir.¹⁸¹³

Kerkük'teki Türkmenlerin sayısı 1960'a kadar şehir nüfusunun %95'ini oluşturuyordu. Ancak XXI. yüzyıla yaklaşıldığı tarihlerde özellikle Araplaştırma politikası ve etraftaki köylerden Kürtlerin şehre göçü nedeniyle bu oran, %60'a düşmüştür.¹⁸¹⁴

Kerkük, Irak Devleti'nin kurulmasından sonra önemli idari değişimlere maruz kalmıştır.

¹⁸⁰⁷ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.27,174-175.

¹⁸⁰⁸ A.g.e., s.177-178.

¹⁸⁰⁹ Remzi Kılıç, "*Musul Vilayeti Tarihi Coğrafyası ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdarî Yapısı*", **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.402; Kemal H.Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yay., İstanbul, 2010, s.302-303.

¹⁸¹⁰ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.50,177; Yılmaz, "*Yirminci Yüzyıl Başlarında...*", s.649-650.

¹⁸¹¹ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.51.

¹⁸¹² Edmons, a.g.e., s.349.

¹⁸¹³ McDowall, a.g.e., s.24.

¹⁸¹⁴ Hasan, a.g.m., s.49.

Önce krallık döneminde (1957’de) Kerkük Sancağı’nın Raniye/Ranya kazası Süleymaniye’ye, Erbil, Revanduz ve Köysancak kazaları da Erbil Sancağı’na bağlandı. Krallık dönemi Kerkük Sancağı nüfusu da 388.912 olarak belirtilmektedir. Aynı küçültme işlemi cumhuriyet dönemi Irak’ında da devam etti.¹⁸¹⁵ 1970’ten itibaren büyük bir değişime uğrayan bölge, Türkmenlerle meskun Kifri ve Tuzhurmatu kazalarının Arapların çoğunlukta olduğu yeni bir idari birime bağlanması ile iyice küçültüldü. 1976 yılında da önce ismi değiştirilerek “*et-Tamim*” veya “*et-Temim*” yapıldı, sonra kazalarının sayısı 3’e nahiyeleri ise 11’e düşürüldü. Böylelikle, 19.543 km² olan il sınırları 5.311 km²’ye geriledi.¹⁸¹⁶

Kerkük’ün sadece şehir merkezi değil civardaki pek çok köy ve kasaba halkları da Türkmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu köylerin en önemlileri; Beşir, Bılava, Çardağlı (Çardaklı), Göktepe, İlıncak, Karaincir, Kızılyar, Kuştepe, Kümbetler, Leylan, Ömermendani, Tazehurmatu, Tercil, Tirkalan (Tergelan), Tirkeşkan (Tirkesgan), Tokmaklı, Topzava (Topuzade), Yahyava ve Yayçı’dır.¹⁸¹⁷ Bunların dışında; Bilade, Tis’in, İmam Zeynelabidin, Ramazancık, Çöplüce, Bâcevan, Yahyaabad, Karalı, Köcek de sayılmaktadır.¹⁸¹⁸ Gerek Kerkük’te gerekse Tuzhurmatu’da yaşayıp, hem şehir merkezlerinde hem de adı geçen köylerde pek çok yerleşim birimi oluşturan Türkmenler, genellikle Oğuzların Bayat boyundandırlar. Bugünkü bilgilere göre bunların önde gelenleri şöyledir; Allı Ballılar, Karakoyunlular, Mahmutlular, Celevliler ve İzzeddinliler; Karanaz, Biravçılı, Amirli, Muratlı, Kuşçular, Kalevend, Saraylı.¹⁸¹⁹

Kerkük’ün nahiyelerinden olup Türklerle meskun olan Altınköprü, Dakuk ve Melha bölgelerindeki Türkmen oymaklarından en önemlisi El-Celili’dir. 300 yıl önce Musul’dan göç edip Dakuk’a yerleşen bu oymak, İlhanlı ve Demirci olmak üzere iki kola ayrılmıştır. İlhanlı kolu Dakuk, Kerkük, Musul ve Diyale bölgelerine yerleşmiştir. Demirci kolu ise yine Dakuk, Telafer, Musul, Kerkük ve çevrelerine yerleşmiştir. Bir diğer oymak, dört kola ayrılmış olup Dakuk ve Kerkük’e ikamet etmiş olan Şeyler Oymağı’dır.¹⁸²⁰

Altınköprü: Ahalisi tamamen Türkmen olan Altınköprü, Kerkük merkez kazasına bağlı bir nahiye olup, merkezin kuzeybatısında yer almaktadır. Toplam 27 köyü bulunmaktadır.¹⁸²¹ 1892 yılında nüfusunun 1704, hane sayısının 798 olduğu belirtilen Altınköprü’nün, 1907 yılında kadın ve erkek nüfusu 4000 olurken hane sayısı değişmemiştir.¹⁸²² XX. yüzyıl

¹⁸¹⁵ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.23,171,173.

¹⁸¹⁶ **A.g.e.**, s.23,171,173; Demirci, **a.g.e.**, s.67.

¹⁸¹⁷ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.36.

¹⁸¹⁸ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.50,178; Haşim Nahid, *a.g.m.*, s.280.

¹⁸¹⁹ Hürmüzlü, Pamukçu, **a.g.e.**, s.31-36.

¹⁸²⁰ **A.g.e.**, s.63-65.

¹⁸²¹ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.29,189.

¹⁸²² **A.g.e.**, s.190.

ortalarında 20.000 nüfusa sahip olan ilçe¹⁸²³, ağırlıklı Türkmen nüfusunu yüzyıl sonlarına kadar sürdürmüştür.

Dakuk (Tavuk): Kerkük'ün güneyinde yer alır. Nahiye merkezi ile civardaki 5-6 altı köyün halkı Türkmenlerden oluşur.¹⁸²⁴ 1980'lerdeki nüfusunun 60.000 civarında olduğu belirtilmektedir.¹⁸²⁵

Melha: Kerkük merkez kazasına bağlı bir diğer nahiye olan Melha, Kerkük Sancağı'nın güney batısında bulunmaktadır. 37 köyü olan nahiyenin ahalisi Türkmen, Kürt ve Araplardan oluşmaktadır.¹⁸²⁶

Erbil: Kerkük Sancağı'na bağlı bir kaza olup, sancak merkezinin batısında Musul şehrinin ise güneydoğusunda yer alan Erbil, Arbela veya Arbil olarak da bilinmektedir. 3 nahiyesi ve 300 köyü vardır. 1907 yılı itibariyle kaza merkezi kadın ve erkek 7590 kişiden oluşmaktadır. Erbil merkez halkı Türkmenlerden oluşur.¹⁸²⁷ 1912'ye gelindiğinde Erbil Kazası'nın 3'ü kalede, 4'ü kale dışında olmak üzere toplam 7 mahallesi bulunmakta idi. Kaza halkının büyük bir kısmı Türkmen olduğundan mahalli dil Türkçe olup, kaza merkezi ileri gelenleri tamamen okur-yazardı.¹⁸²⁸ Nüfusunun yarısından fazlası Türk olan Erbil, Kerkük'ten sonra Türkmenlerin Irak'ta yaşadığı ikinci büyük il olmasına karşın XX. yüzyıl boyunca şehrin etrafındaki Kürt köylerden yapılan göçler nedeniyle şehirdeki Türkmenlerin sayısı düşmüş ve ikinci sıraya gerilemiştir.¹⁸²⁹

Salahiye/Kifri: Kerkük Sancağı'na bağlı bir kaza olup sancak merkezinin güneydoğusunda yer alır. Kaza merkezi Salahiye'dir ve Kifri, Salahiye'nin eski adıdır¹⁸³⁰. 1907'de kazanın nüfusu 2.500 olarak verilmektedir. Kaza merkezi Türkmenlerden müteşekkil olup, kazanın diğer kısımlarında yer yer Arap ve Kürt ahali de yaşamaktadır. 1912 yılına dair verilen bilgilerde de kaza merkezinin büyük bir kısmının Türkmen, mahalli dilin de Türkçe olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸³¹ XX. yüzyıl ortalarında Salahiye'nin nüfusu, çoğunluğunu Türkmenler oluşturmakla birlikte, 60.000 civarındadır.¹⁸³²

Merkez kazanın yanında özellikle Tuzhurmatu ve Karatepe Nahiyeleri de tamamen Türkmen'dir. Gerek kaza merkezi gerekse Tuzhurmatu ve Karatepe Nahiyeleri ile civarında ve farklı bölgelerde özellikle Oğuzların Bayat boyu yaşamaktadır. Özellikle Tuzhurmatu,

¹⁸²³ Yakuboğlu, a.g.e., s.55.

¹⁸²⁴ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.29,191.

¹⁸²⁵ Yakuboğlu, a.g.e., s.60; Demirci, a.g.e.; s.71.

¹⁸²⁶ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.29,190.

¹⁸²⁷ Yılmaz, "Yirminci Yüzyıl Başlarında..." s.652; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.52, 193-195.

¹⁸²⁸ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.30,195.

¹⁸²⁹ Hasan, a.g.m., s.49; Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.35.

¹⁸³⁰ Kılıç, a.g.m., s.402; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.197.

¹⁸³¹ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.31,198-199; Yılmaz, "Yirminci Yüzyıl Başlarında..." s.653.

¹⁸³² Yakuboğlu, a.g.e., s.60; Demirel, a.g.t., s.11.

Telafer'den sonra Irak'ta Türkmenlerle meskun en önemli ilçe konumundadır. Bu boy ile birlikte farklı boylara mensup pek çok Türkmen oymağı bugün dahi bu merkezlerde yaşamlarını sürdürmektedir. Boy ve aşiretlerden bazıları şöyledir; Hıtlan, Bender, Çayır, Kara Ulus, Veli Ali (Delalev), Asafli, El-Musevi, Defe, Gulamlı, Vandayı. Bunların dışında İlhanlılar, Kulaksızlar, Maruflular, Köremusallar, Demirçiler ve Ağalar gibi tanınmış Türkmen aileleri de yine Tuzhurmatu bölgesinde bulunmaktadır.¹⁸³³

Tuzhurmatu: “*Salahiyye*” bölümünde verilen bilgilerin dışında, XX. yüzyılın ortalarında nahiyenin ilçe haline geldiği ve nüfusunun aynı dönemde 50.000'in üzerinde olduğu belirtilmektedir. Halkı ekseri Türkmenlerden oluşur.¹⁸³⁴ İlçe, 1976 yılında Kerkük'e bağlı Salahiyye Kazası'ndan alınıp il/vilayet haline getirilen Selahattin'e bağlanmıştır.

Karatepe: XX. yüzyıl ortalarında, Salahiye'ye bağlı hemen hemen halkının tamamına yakını Türkmen olan 20.000 nüfuslu bir bucaktır.¹⁸³⁵ Çoğu Bayat boyuna mensup olan ve merkezde yaşayanlarla birlikte çevre köylerde de yaşamlarını sürdüren Türkmen nüfus arasında Aştöken, Birefekire, İlançı, Tatran ve Sındıç (Sendiç) gibi köylerin ahalisi konar-göçer bir yaşam sürdürmektedir.¹⁸³⁶

Tazehurmatu: Halkının çok büyük bir kısmını Türkmenlerin oluşturduğu Tazehurmatu Bucağı, XX. yüzyıl ortalarında 15-20.000 nüfusa sahipti. Bazı tespitlere göre Tuzhurmatuda yaşayan halk Karakoyunlu Oymağı soyundan gelmektedir.¹⁸³⁷

Selahattin: 1976 yılına kadar kentte Türkmenlerin varlığının bulunmadığı belirtilmektedir. Ancak Kerkük şehrinden Tuzhurmatu ve El-Beyyat/Bayat köyleri 1976'da kurulan Salahaddin şehrine idari olarak bağlanmıştır. Günümüzde de Türkmenler bu Salahaddin şehrinin Tuzhurmatu ve El-Beyyat köylerinde yaşamaktadır. El-Beyyat/Bayat köyleri; Abut (Abbud), Amirli (Emirli), Bestamlı (Bastamlı), Biravcılı, Çardağlı, El-Bu Hasan (Ebuhasan), Hassa Darlı (Hasadarlı), Karanaz, Kukes, Meftul, Muratlı (Süleymanbeg), Pirahmetli, Şah Sivan (Şahseven), Şeyh Muhsin, Yengice, Zenguli (Zengülü)'dir. Bu bağlamda Salahaddin il sınırları içinde ortalama 200.000 Türkmen yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁸³⁸

Diyala: Diyala il sınırları içerisinde de önemli oranda Türkmen nüfusu bulunmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısında Bakuba, Halis, Hanekin, Mendeli ve Şahraban (Mikdadiye) isimlerinde 5 ilçesi vardır. Bu beş ilçenin hemen hemen hepsinde de Türk nüfus vardır.

¹⁸³³ Hürmüzlü, Pamukçu, **a.g.e.**, s.59-62.

¹⁸³⁴ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.60.

¹⁸³⁵ Demirel, **a.g.t.**, s.11; Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.61.

¹⁸³⁶ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.36.

¹⁸³⁷ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.59; Demirci, **a.g.e.**, s.70.

¹⁸³⁸ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.36; Hasan, *a.g.m.*, s.48-49. Demirci, **a.g.e.**, s.71.

Ayrıca bu ilçelere bağlı Türklerin yoğun olarak yaşadığı kasabalar; Bakuba'ya bağlı Kazaniye Kasabası; Halis'e bağlı Mansuriyet Çebel; Hanekin'e bağlı Merkez Hanekin, Karağan (Celevla), Kızlarbat/Kızılrat (Sadiye), Koratu ve Meydan; Mendili'ye bağlı Kazaniye, Beledruz (Beldruz) ve Şahraban (Mikdadiye)'a bağlı Merkez Şahraban.¹⁸³⁹

Bunlardan “*Hanekin*”, 1911 yılında Bağdat Sancağı'na bağlı kaza durumunda idi ve kaza halkı Arap, Türkmen, Acem ve Kürt olmakla birlikte yerel dil genel olarak Türkçe idi. Kaza merkezi olan Hanekin Kasabası da yerel dil olarak Türkçe konuşuyordu. İkinci derecede Farsça ve Kürtçe kullanılmaktaydı¹⁸⁴⁰. XX. yüzyıl ortalarında ilçe olan Hanekin'in nüfusunun 50.000 civarında olduğu belirtiliyor ve halkının %80'inini Türkmenler oluşturuyordu. Aynı dönemde bu ilçeye bağlı olup 20.000 nüfusu bulunan Karahan Kasabası'nın halkının tamamına yakını Türkmen idi. Hanekin'in bir başka kasabası olan “*Kızılrat/Kızlarbat*”, XX. yüzyıl ortalarında 20.000'e yakın bir nüfusa sahipti ve halkının hemen hemen tamamını Türkmenler oluşturuyordu.¹⁸⁴¹

“*Mendeli*”, 1911 yılında kadın erkek olmak üzere 7200 Müslüman ve 165 Musevi nüfustan ibaretti. Kasaba halkı birinci derecede Türkçe, ikinci derecede Kürtçe, Farsça ve Arapça konuşmaktaydı¹⁸⁴². XX. yüzyıl ortalarında Hanekin'e bağlı olan Mendeli, aynı dönemde 15.000 nüfusa sahipti ve Türkmenlerle meskundu¹⁸⁴³. Daha sonra ilçe haline getirilmiş ancak 1987 yılında nahiyeye çevrilmiş ve yerine Beldruz Nahiyesi ilçe yapılmıştır.¹⁸⁴⁴

Ayrıca 1976'ya kadar Kerkük'e bağlı kalan Salahiye Kazası, bu tarihte Diyala Vilayeti'ne/İli'ne bağlanmıştır.¹⁸⁴⁵

Diyala il sınırları içinde kalan Bacalan, Bahruz, Deliabbas, İbrahim Semin, Karacıva, Karaulus ve Kenaniye kasabalar ile Abdullahbeg, Ağa ve Halife, Bahçe, Fethullahbeg, Hacıkara, Hamidiye, Hıdırzından, İmamabbas, Kolluca, Mecidbeg, Paşaköprü, Rahamlı, Sadullah Efendi Dağı, Salihbeg, Sey(i)dalan, Vendiler ve Zaviye isimlerindeki köylerde de Türkmenlerin yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁸⁴⁶

Bedre: XX. yüzyıl başlarında Bağdat Sancağı'na bağlı Bedre Kazası'nın merkez

¹⁸³⁹ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde..**, s.36-37.

¹⁸⁴⁰ **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat**, (Haz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi), Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2006, s.97-98.

¹⁸⁴¹ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.61-62; Demirci, **a.g.e.**; s.72.

¹⁸⁴² **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat**, s.96.

¹⁸⁴³ Yakuboğlu, **a.g.e.**, s.61-62.

¹⁸⁴⁴ Demirci, **a.g.e.**, s.73.

¹⁸⁴⁵ **A.g.e.**, s.72.

¹⁸⁴⁶ Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde...**, s.37.

kasabasıydı. Halkı tamamen Türkçe konuşuyordu.¹⁸⁴⁷ Bu da kasabanın Türkmenlerle meskun olduğunu göstermektedir. XX. yüzyılın ortalarında Diyala il sınırına yakın ve Vasıt (Kut) ilinin sınırları içinde kalan Bedre, 7000 civarındaki nüfusu ile ilçe haline gelmiş ve Hanekin'e bağlanmıştır. Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı önemli bir ilçedir.¹⁸⁴⁸

Sonuç itibariyle Emevilerden Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar, artarak devam eden göçler neticesinde Türkmenlerin Musul, Kerkük, Erbil, Selahaddin ve Diyala şehirlerine, bunlara ait kaza, nahiye veya köylere yerleştikleri, Türkmenlerin bu toprakları yurt edindikleri görülmektedir. Türk yerleşimi olarak tespit edilen bölgeler; Telafer ve çevresindeki köyler ile başlayıp, Musul şehri ve etrafındaki köy ve kasabalar özellikle Yarımca, Nebi Yunus ve Reşadiye ardından Erbil, Altınköprü, Kerkük, Tazehurmatu şehirlerinin yanı sıra bu şehirler etrafındaki köy ve kasabalar, Kuştepe sonra güneye doğru Dakuk/Tavuk, Tuzhurmatu, Karatepe, Yenice, Çardaklı, Köysancak, Kifri (Salahiyye), Leylan, Depelü, İkiztepe, Taşbulak, Göktepe, Ağcalar, Kızılcabulak, Karabulak, Ağcadağ, Karaburun, Saruçam, Kurt Deliği; Bağdat ve Bağdat'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan Hanekin, Mendeli, Kızılarabat, Bedre ve Cessan kasaba ve kazaları ile bunlara bağlı çok sayıda köy ve mezra Türkmenlerin yerleşim bölgeleri olmuştur.¹⁸⁴⁹ Ayrıca başkent Bağdat'ta 50.000'e yakın Türk ailesinin yaşadığı da unutulmamalıdır. Bağdat'ta Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı yerler; Karakol, Azamiye, Rağibe Hatun semtleridir.¹⁸⁵⁰ Ancak bu Türkmenler Irak'ın yerli Türkmenleridir. Bağdat'ın Kazmiye kısmında, daha güneyde Kerbela, Necef, Kufe'de yaşayan Şî mezhebine bağlı ve Azerbaycan'dan göç etmiş Türkmenler de Irak'taki Türkmenlerin azımsanmayacak bir kısmını oluşturmaktadır. Ayrıca Irak'ın güney Arap aşiretlerinden “*Beni Higan*”, Şatra'da “*Sencer*” ve civarındaki “*Durakü*”, Mentli ilçesine yakın “*Hatavi*” aşiretinin de Hatay Tatar Türkleri'nden olduğu fakat asimile olarak araplaştıkları belirtilmektedir. Kuzeyde ise Şeklevan ve civarında sakin Hoşnav gibi Kürtçe konuşan aşiretlerin de aslen Türk olduğu, yine Zengene (Zengiler) aşiretinin de Türk olmasına karşın zamanla bu kimliklerini kaybederek Kürt kimliğini kabul ettikleri iddia edilmektedir.¹⁸⁵¹

4.2. Irak Türkmenlerinin Nüfusu

Irak'ın nüfusu, özellikle de Türkmenlerin sayılarının belirlenmesi konusunda doğru ve kesin tespitin yapılması oldukça güçtür. Mevcut kaynakların verdiği bilgilerin birbirinden

¹⁸⁴⁷ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat, s.102.

¹⁸⁴⁸ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.37; Yakuboğlu, *a.g.e.*, s.62.

¹⁸⁴⁹ Marufoğlu, *a.g.e.*, s.56-57; Yakuboğlu, *a.g.e.*, s.51; Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.33.

¹⁸⁵⁰ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.33-34.

¹⁸⁵¹ Yakuboğlu, *a.g.e.*, s.51-53.

farklı olması, ülkedeki Türkmen nüfusun belirlenmesine engel olan başlıca faktördür. Yüzyıl başlarına ait istatistiklerdeki tutarsızların en önemli sebebi, Irak halkının dinî mahremiyetten dolayı kadınların sayımlara katılmasına karşı çıkmasıdır.¹⁸⁵² Bu yüzden sayımlar tahmin edilerek yapılmıştır. Bir diğer sebep, askerlikten kaçmak ve vergi mükellefi olmak istemeyen özellikle kırsal kesimdeki erkeklerin nüfus sayımlarına katılmamalarıdır.¹⁸⁵³ Irak Devleti'nin kurulmasıyla başlayan süreçte de aynı tutarsızlık veya nüfus verileri konusundaki bilgi yoksulluğu devam etmiştir. Zira bu durum, Irak Hükümeti'nin ülkedeki farklı unsurlara ait bilgileri, bilhassa nüfus verilerini, gizleme ihtiyacı hissetmesinden kaynaklanmaktadır. Üstelik bazı zamanlarda yönetim, sayımlardaki gerçek rakamların açıklanması yerine, belli unsurların sayılarını olduğundan daha az gösterme yoluna dahi gitmiştir.¹⁸⁵⁴

Musul, Süleymaniye ve Kerkük Sancaklarına ayrılmış olan Musul Vilayeti'nin XX. yüzyıl başlarındaki nüfusunun -şüpheli olmakla birlikte- 350.000 olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁵⁵

Vilayetin kayıtlı ve kayıt dışı toplam nüfusu şöyle açıklanmaktadır;

Tablo 4.4: 1912 (H.1330) Yılında Musul Vilayeti'nin Kayıtlı ve Kayıt Dışı Nüfusu

	KADIN	ERKEK	TOPLAM
Nüfus Dairesince Verilen Kayıtlı Nüfus	22.187	224.726	246.913
Kayıt Dışı olan Yerleşik Nüfus	256.813	54.374	311.187
TOPLAM	279.000	279.000	558.000
Seyyar Aşiretlerin Kayıtlı Olmayan Tahmini Nüfusu	135.000	135.000	270.000
GENEL TOPLAM	414.000	414.000	828.000

Kaynak: Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.47,218.

Burada vilayetin geneline ilişkin toplam nüfus 828.000 kişi olarak çıkmaktadır. Ancak hesaplamalarda çocukların sayılmadığı unutulmamalıdır. Çıkan sonuca çocuk sayıları da eklendiğinde genel nüfusun çok daha fazla çıkacağı muhakkaktır.

Musul Meselesi'nin Milletler Cemiyeti'nde görüşüldüğü sırasında Cemiyet komisyonunun hazırladığı rapor, Türkiye Cumhuriyeti'nin savunduğu tez ve Prof. Jidel'in görüşleri doğrultusunda hazırlanan "*Musul Raporu*" adlı eserde ise Musul Vilayeti'nin nüfusu şu şekilde gösterilmektedir;¹⁸⁵⁶

¹⁸⁵² Marufoğlu, a.g.e., s.53.

¹⁸⁵³ A.g.e., s.53.

¹⁸⁵⁴ Köprülü, *Irak'ta Türk Varlığı*, s.6.

¹⁸⁵⁵ Darkot, a.g.m., s.744; *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, s.42-43.

¹⁸⁵⁶ Verilen tahminler, milliyetlerin dağılımı üzerine olmayıp, mezheplerin (dinlerin) dağılımı esasına dayanılarak yapılmıştır. Aydın, a.g.e., s.128.

Tablo 4.5: Musul Raporu'na Göre Vilayetteki Nüfus Dağılımı

	Musul Vilayeti'nin Resmî Türk Salnamesi	Türk Nüfus Kayıtları, Lozan'da Takdim Edilen İstatistik	1919 Yılında Siyasi Şubenin İngiliz Zabıtları Tarafından Yapılan Tahminler	1921 Yılında Siyasi Şubenin İngiliz Zabıtları Tarafından Yapılan Tahminler	1921-1924 Yıllarında Irak Hükümeti'nin Son Nüfus Sayımları
Kürt		263.830		424.720	494.007
Arap		43.210		185.763	166.941
Türk		146.960		65.895	38.652
Hıristiyan Musevî		31.000		62.255	61.366
Yezidî		18.000		30.000	26.257
Yerleşiklerin Toplamı		503.000			
Aşiretler		170.000			
Genel Toplam	728.050	673.000	703.378	785.468	801.090

Kaynak: A.g.m., *Aydın Tarihi*, c.5, Numara: 17, Ağustos 1341, s.356. Ayrıca bkz.; Aydın, a.g.e., s.128.

1921'de kurulan Irak Devleti tarafından da 1990'lara kadar toplam 5 kez nüfus sayımı yapılmıştır. Irak Krallığı'nın kurulduğu yıl olan 1921'de Irak nüfusunun 2.500.000 olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁵⁷

1923 yılı nüfus tahminlerine göre de Irak'ta yaşayan Türkmenler 300.000'e yakındır ve bu nüfusun dağılımı şu şekildedir; Nakliyekün (6000), Nebi Yunus (5700), Karakoyun aşiretine mensup köyler (6800), Erbil (32000), Altınköprü (5000), Kerkük (6800), Kerkük civarında köyler (6000), Dakuk (4000), Dakuk civarında köyler (5500), Tuzhurmatu (7500), Salahiye (eski Kifri, 35000), Bayat aşiretine mensup köyler (8700), Salahiye civarındaki köyler (5800), Karatepe (3500), Deli Abbas (4000), Hanekin (18000), Mendeli (15000), Şehriban (7500), Kızlarbat (5000), Bedre (7500), Horasan (2500).¹⁸⁵⁸

1947 sayımına göre, tahmini 200.000 göçebe aşiret nüfusuyla birlikte Irak'ın toplam nüfusu 4.816.185'dir.¹⁸⁵⁹ Musul Vilayeti ise 1.350.000 nüfuslu olup, sayıma giren sancaklar Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Erbil Sancakları idi.¹⁸⁶⁰ Sadece Kerkük'ün nüfusu ise 286.005 (nüfusun %5.9'u) olarak gösterilmiştir.¹⁸⁶¹

1957 yılına gelindiğinde, Irak yönetimince idari taksimatta bazı değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Buna göre, 1957'de Türkmenlerin yaşadığı vilayetler Musul, Kerkük, Erbil ve Diyala'dır.

¹⁸⁵⁷ Hasan, a.g.t., s.15; Demirci, "Irak Türklerinin Demografik...", s.612.

¹⁸⁵⁸ Sabriye Deliceoğlu, **Kuzey Irak'taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri**, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.45.

¹⁸⁵⁹ Demirci, "Irak Türklerinin Demografik...", s.612.

¹⁸⁶⁰ Darkot, a.g.m., s.744; **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, s.42-43.

¹⁸⁶¹ Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, s.6; Hasan, a.g.t., s.15.

1957 yılına ait nüfus sayımında bazı eksiklikler ve yanlışlıklar olmakla birlikte Irak nüfusunun genel itibariyle 6.339.960 kişi olduğu; 300.000'i geçkin Türkmen nüfusun ise istatistiklere geçirilmediği bilinmektedir.¹⁸⁶² Aynı sayımda sadece Kerkük'ün nüfusu 388.939 olarak belirtilirken bunun genel nüfusa oranı %6 idi.¹⁸⁶³ Ayrıca belirtilen Irak nüfusunun da %64'ünü Arapların, %18'ini Kürtlerin, %13'ünü Türkmenlerin ve geriye kalan %5'ini de Asurî, Keldanî, Yezidî gibi unsurların oluşturduğu ifade edilmektedir. Buna karşın Irak resmi makamları ve Kürtler, Türkmenlerin %5'den daha az olduklarını öne sürmektedirler. 500.000'den fazla Şii Azeri Türk'ü ile 100.000'e yakın Osmanlı zamanında Irak'a göç eden Anadolu Türk'ünün Irak yönetimi tarafından Türkmen sayılmamaları bunun temel nedenidir. Şii Türkmenler, Şii Araplarla birlikte değerlendirildiğinden, bu kesim Arap nüfus içerisinde sayılmıştır. Türkmen nüfusunun resmi makamlarca olduğundan az gösterilmesinin bir diğer nedeni, gerek yönetim gerekse Kürtler tarafından baskı uygulandığı için Türkmenlerin kendilerini Arap veya Kürt olarak ifade etmesidir. Bu şekilde baskı ve şiddet yoluyla uygulanan asimilasyon politikası, Türkmenlerin kimlerini saklamalarına yol açtığı gibi farklı yerlere göç edip dağılmaları sonucunu da doğurmuştur.¹⁸⁶⁴

Yine de Irak'ta varlıklarını sürdürmeye devam eden Türkmenlerin 1957'de 567.000'e, 1965'te 780.000'e (toplam nüfus 7.976.000¹⁸⁶⁵), -1985'te toplam nüfus 15.317.000 iken¹⁸⁶⁶- 1987'de Türkmenlerin 1,5 milyona ulaştığı bilgisi verilmektedir.¹⁸⁶⁷ Türkmenlerin iskan ettiği en önemli yerleşim birimi olan Kerkük'ün nüfusu ise; 1965 sayımında 473.626 (nüfusun %5.8'i), 1977 sayımında -ki 1975-1977 yılları arasında Kerkük'ün alanı 19543 km²'den 9.426 km²'ye düşürülmüştür- 495.425 (nüfusun %4'ü) ve 1981 yılında da Irak'ın istatistik tahminlerine göre 567.957 (nüfusun %4.1'i)'dir.¹⁸⁶⁸

Türkmenlerin sayısı konusunda verilen rakamların politik sebeplerden dolayı şüpheli kabul edildiğini ve sayımlarda abartılmış biçimde nüfuslarının az gösterilmeye çalışıldığını belirtilen Zubaida Umar, 1970 yılı tahminlerine göre bazı tespitler yapmaktadır. Buna göre, Kerkük merkezinde 200.000 Türkmen, etraftaki bölge ve köylerde de yine 200.000 civarında Türkmen bulunmaktadır. Böylece Kerkük nüfusunun %80'i Türkmen, %15'i Kürt (genellikle yeni yerleşmiş) ve %5'i Arap, Acem ve saireden müteşekkildi. Bu bağlamda Umar, Kerkük'e ilişkin hesaplarla birlikte, Musul ve Telafer arasında ve diğer Türkmen şehirleri etrafında da

¹⁸⁶² Demirci, "Irak Türklerinin Demografik...", s.612.

¹⁸⁶³ Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, s.6.

¹⁸⁶⁴ Gerçeksever, **a.g.e.**, s.194-195.

¹⁸⁶⁵ Süha Kocakuşak, **Orta Doğu Ülkeleri I (Nüfus Coğrafyası)**, Ocak Yay., Ankara, 1999, s.48.

¹⁸⁶⁶ **A.g.e.**, s.49.

¹⁸⁶⁷ Kayar, **a.g.e.**, s.98.

¹⁸⁶⁸ Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, s.6; Hasan, **a.g.t.**, s.16; Demirel, **a.g.t.**, s.12.

en az 300 köyün Türkmen oluşu hesaba katılırsa, ayrıca Hanekin, Kifri/Salahiye, Şahraban, Tavuk/Dahuk, Mendeli, Kızlarbat, Karahan, Karatepe, Altıncöprü ve Bedre kasabalarında da Türkmenlerin çoğunlukta olduğu göz önünde tutulursa, Suphi Saatçi'nin 1985'te Irak Türkmenlerinin sayısına ilişkin verdiği 1.500.000 rakamının abartılmış bir rakam olmayacağını söylemektedir.¹⁸⁶⁹ Zira 1978 yılında yayınlanan Dış Türkler Raporu'nda da, Irak'ta yaklaşık 1.500.000 Türk'ün yaşadığı; önemli yerleşim bölgelerinin Kerkük, Musul, Süleymaniye, Duhok, Erbil, Telafer, Tuzhurmatu, Kifri, Hanekin ve Revanduz olduğu açıklanmıştır.¹⁸⁷⁰

1981 yılı istatistik tahminlerine göre ise Musul'un nüfusunun 1.227.215, Selahattin'in 402.067, Kerkük'ün 567.957, Diyala'nın 637.778 ve Erbil'in 632.252 olduğu belirtilmektedir. Toplandığında bu illerin nüfusu 3.467.269 çıkmaktadır. Aynı tahminlere göre Irak'ın toplam nüfusu ise 13.669.689'dur.¹⁸⁷¹

1991 yılına ait bir değerlendirmede ise Irak'ta yaşayan Türkmenlerin sayıları hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre; Musul Vilayeti/İli (Merkez, Eski Musul, Neynevs, Muhallebiye, Reşidiye, Kaziye, Telafer ve Şebekleriyle birlikte) %40 Türkmen, %55 Arap, %5 Kürt nüfusa sahiptir ve bu itibarla Türkmen nüfusu 450.000'dir. Erbil Vilayeti/İli'nde (Klek ve Merkez olmak üzere) %35 Türkmen, %65 Kürt, %5 Arap yaşamaktadır ve yaklaşık Türkmen nüfusu 215.000'dir. Kerkük Vilayeti/İli (Merkez, Tisin, Tazehurmatu, Dahuk/Tavuk, Altıncöprü, Kara incir ve yüzlerce köyle birlikte) %75 Türkmen, %15 Kürt, %10 Arap'tır ve yaklaşık Türk nüfusu 400.000'dir. Selahattin Vilayeti/İli (Merkez, Kifri/Salahiye, Karatepe, Tuzhurmatu, Bayat köyleri, Amirlu, Blostanlı, Sileymanbey, Yenice 1, Yenice Bablan, Kara Hasan, Karanaz vs. ile birlikte) %60 Türkmen, %2 Kürt'tür. Yaklaşık Türkmen nüfusu 300.000'dir. Diyala Vilayeti/İli, (Merkez Hanekin, Kazanya, Kızlarbat, Karahan, Mansuriye, Şahraban, İncana, Mendeli ve Bedre olmak üzere) %33 Türkmen, %5 Kürt, gerisi Arap'tır. Türkmen nüfusu yaklaşık olarak 220.000 verilmektedir. Bunların dışında başkent Bağdat'ta da 300.000 Türkmen'in yaşadığı ifade edilmektedir.¹⁸⁷² Bu rakamlar dikkate alındığında, Irak'ın sadece belirtilen bölgelerinde toplam 1.885.000 Türkmen'in yaşadığı görülmektedir.

1990'a gelindiğinde Irak'ın toplam 18.078.000, 1995'te de 20.095.000 kişiden oluştuğu görülmektedir.¹⁸⁷³ Bunun %60'ını Araplar, %20'sini Kürtler, %12'sini Türkmenler, %4'ünü

¹⁸⁶⁹ Umar, "Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (I)", s.17-18.

¹⁸⁷⁰ Dış Türkler Raporu, Dış Türkler Kültür Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1978, s.17.

¹⁸⁷¹ Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, s.7; Demirel, **a.g.t.**, s.12.

¹⁸⁷² F.Lasinlioğlu, "Irak Türklüğünün Gerçeği ve Günümüzdeki Kürt Senaryoları", **Kerkük**, Yıl:1, Sa.3, Mart 1991, s.14-15.

¹⁸⁷³ Kocakuşak, **a.g.e.**, s.49-50.

Süryaniler ve geriye kalan %4'ünü de diğer azınlıklar oluşturmaktadır. Bu genel tablo içerisinde de Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler yine Musul, Kerkük ve civarlarıdır.¹⁸⁷⁴

Türkmenlerin yaşadığı bölgeler olan Kerkük, Altinköprü, Tisin, Leylan, Taze Hurmatu, Tavuk, Yayçı, Türkelen ve daha önce belirttiğimiz pek çok yerleşim birimi 35 ve 36. enlemler arasında kalmaktadır. Bu enlemlerde yaşayan halkın %65'i Türkmen'dir. Türkmenlerin oranı Bağdat çevresinde %10, daha güneyde de %5 civarındadır.¹⁸⁷⁵

Irak nüfusu, Temmuz 2000 itibariyle de yaklaşık 22.675.617'dir.¹⁸⁷⁶

Sonuç olarak, şimdiye kadar yapılan oranlamalara bakarak, bugün itibariyle Irak'taki Türkmen varlığının en düşük rakamla 2.500.000'dan az olmadığı ve Irak'ın toplumlari içerisinde üçüncü büyük grubu meydana getirdikleri söylenebilir.

4.3. Irak'ta Türkmenlerin Siyasi Oluşumları

Irak'taki Kürt unsur, Irak'ta ve uluslar arası platformda örgütlenmelerini sağlayıp, elde ettikleri güçlerle Irak'ın kuzeyinde faaliyetlerini yoğunlaştırırken, Irak'taki Türkmenler geç kalmış bir uyanış yaşamışlardır. 1926 yılından 1990'lı yıllara kadar herhangi ciddi bir siyasi oluşum gerçekleştirememişlerdir. Esaslı bir şekilde örgütlenmeye ilk kez 1990'lı yıllarda başlayan Türkmenler, aradaki zaman zarfında, daha çok sosyal ve kültürel haklar elde etmeye ve milli kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Türkmenlerin Irak siyasetine girişi ilk olarak Körfez Savaşı'ndan sonra, özellikle Irak'ın kuzeyinde ortaya çıkan yeni durum karşısında gerçekleşmiştir. Bu tarihten itibaren çeşitli Türkmen partileri kurulmuş, daha sonra bu partiler birleşme yoluna giderek, büyük bir bölümü tek bir çatı altında toplanmıştır.

1990 yılı öncesinde, Türkmenler arasında ilk siyasi örgütlenme fikri, 1950'li yıllarda, 1959 Kerkük Katliamı'nda öldürülen Ata Hayrullah tarafından ortaya atılmış ve geliştirilmiştir.¹⁸⁷⁷ Irak Türkmenleri'ne ait öne çıkan ilk kuruluş ise, Türkiye'ye öğrenim için gelen Türkmen öğrencilerin kurdukları "*Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti*" (ITKYC) idi. Türkmenlerin ilk kültürel ve sosyal kuruluşu olan bu dernek asli fonksiyonu yanında siyasi konularda da faaliyet göstermiştir. 14 Temmuz 1959 Katliamı gibi dehşet saçan olayları yaşayan Türkmenler, artık bir arada ve birlikte hareket etme gereğini hissettiklerinden böylesi bir dernek kurarak ilk adımı atmışlardır.¹⁸⁷⁸ Çeşitli yetersizlikler nedeniyle fiilen

¹⁸⁷⁴ Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul, s.42.

¹⁸⁷⁵ Kayar, a.g.e., s.98.

¹⁸⁷⁶ Gerçeksever, a.g.e., s.194.

¹⁸⁷⁷ Silleli, a.g.e., s.150.

¹⁸⁷⁸ İnci Muratlı, "*Irak Türklerinin Siyasi Tarihi*", (e.t.01.11.2007); Hicran <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>,

1958'de Kıbrıs Türk Kültür Dernekleri İstanbul Şubesi'nde faaliyetlerine başlayan dernek, resmen, “merkezi İstanbul'da olmak üzere “Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti”nin kurulmasına izin verilmesi”ne ilişkin Bakanlar Kurulu kararının alınması neticesinde 9 Ekim 1959'da kurulmuştur.¹⁸⁷⁹ Cemiyetin ilk başkanlığını Avukat Enver Yakuboğlu yapmıştır. Yakuboğlu, derneğin amaçlarını; Türkmenler arasında yardımlaşma ve dayanışma imkanı hazırlamak, milli kültür ve eğitimin gelişmesine çalışmak, Irak Türklüğünü Türkiye'ye ve dünyaya tanıtmak, Türkiye ile Irak arasında kültürel münasebetlerin gelişmesine hizmet etmek, Türkiye'ye gelen Türkmenlere yardımcı olmak onlara yol göstermek ve Türkiye'deki iş imkanlarından faydalanmaları hususunda gereken kolaylıkları hazırlamak, Türkmenlerin eğitim ve hayat şartlarının düzelmesine ve sosyal durumlarının yükselmesine vesile olmak şeklinde açıklamıştır.¹⁸⁸⁰ Dernek daha sonra genişlemiş ve Ankara, İzmir ve Konya illerinde de şubeler açmak suretiyle daha geniş kitlelere seslenmeye çalışmıştır.¹⁸⁸¹

Aynı dönemlerde Türkmenlerin önemli bir kısmı, kendi içlerinde örgütlenme sağlayamayınca, beklentilerini yansıttığı ve adalete olan isteklerini şekillendirdiğini düşündükleri Irak'taki İslami Harekete yönelmişlerdir. Böylece 1960'larda Kerkük'e bağlı “Tisin”de ilk İslami hareketin hücreleri ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸²

Günümüzdeki Türkmen siyasi kuruluşlarının ilk ortaya çıkış süreci ise 1991'deki Beyrut Kongresi ile başlamaktadır. Buradan itibaren Türkmenlerin siyasi muhalefeti kendisini göstererek, Irak halkının diğer unsurlarıyla siyasi alanda etkileşime başlamıştır. Türkmen muhalefeti güçlenerek, 1992 Viyana Kongresi, 1992'de Irak'ın kuzeyindeki Şaklava ve Selahattin heyetinin toplantıları ve 1992'deki Selahattin (Irak Ulusal Kongresi)'ne katılmıştır.¹⁸⁸³

4.3.1. Türkmen Kardeşlik Ocağı

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti dışarıda bırakıldığı takdirde, Türkmenlerin en eski kuruluşudur. Kuruluş çalışmaları 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı'na dayanmaktadır. Yaşanan hadiselerin bu derece kanlı olmasının ve telafi edilemez kayıplara yol açmasının en önemli sebebi olarak teşkilatsızlığı gören Türkmenler, bu katliamdan sonra

---

Kazancı, “Irak'ın Hassas Dengelerindeki Türkmenler”, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122716>, (e.t.01.11.2007).

¹⁸⁷⁹ *BCA.*, 30..18.1.2/ 153.57..10. (9 Ekim 1959); *A.g.m.*, *Vakit*, 30 Kasım 1958, s.1.

¹⁸⁸⁰ *A.g.m.*, *Vakit*, 30 Kasım 1958, s.1; *A.g.m.*, *Cumhuriyet*, 17 Mart 1959, s.1.

¹⁸⁸¹ Güçlü Demirci, “Irak'taki Türkler”, *Irak Dosyası II*, (Yay.Haz.Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.112.

¹⁸⁸² Hasan, *a.g.m.*, s.49-50; Silleli, *a.g.e.*, s.150.

¹⁸⁸³ Hasan, *a.g.m.*, s.50; Silleli, s.151.

somut adımlar atma gereği hissetmişlerdir.

Bağdat'ta oturan veya daha sonra göç etmek suretiyle buraya yerleşen Türkmenlerden bir kısmı, bu amaçla ve bu konuda neler yapılabileceğini konuşmak üzere zaman zaman toplantılar yapmaya başlamıştır. Türkmenlerin siyasi ve kültürel haklarını dile getirmek ve talep etmek amacıyla kendi aralarında yaptıkları çeşitli müzakerelerin sonucunda Ocak'ın temelleri atılmıştır.¹⁸⁸⁴ 7 Mayıs 1960'ta, Bağdat'ta "*Türkmen Kardeşlik Kulübü*" adıyla resmen kurulan Ocak, daha sonra "*Türkmen Kardeşlik Ocağı*" (TKO) adını almıştır. Uzun yıllar politikadan uzak durmaya çalışan ve kültürel bir kuruluş olarak faaliyet gösteren TKO, zor şartlar altında Türkmen kültürünün korunmasına hizmet etmiştir. Merkezi Bağdat'ta olan Ocak'ın daha sonra Musul, Erbil ve Kerkük'te de şubeleri açılmıştır.¹⁸⁸⁵ En önemli yayın organı, zaman zaman baskılara maruz kalsa da, 23 Ocak 1961 tarihinde çıkarılması için izin verilen ve ilk sayısı Mayıs 1961'de yayınlanan "*Kardeşlik*" dergisidir. Kültür, sanat, edebiyat ve folklor alanlarında zengin bir koleksiyon oluşturan bu dergi, Türkmen kültürü ile siyasetine önemli katkılar sağlamıştı.¹⁸⁸⁶ Ocak'ın kalıcı hizmetlerinden bir diğeri, yüksek öğrenimi kolaylaştırmak için açtığı 20 kişilik öğrenci yurdudur. Türkmen bölgelerinden gelen öğrencilere hizmet vermek amacıyla kurulan yurt, Irak bürokrasisinde yükselen birçok şahsiyet yetiştirmiştir.¹⁸⁸⁷

Osmanlı Devleti zamanından 2000'li yıllara kadar Türkmenlerin kurmuş olduğu en ciddi, yararlı ve en geniş kitlenin benimseyerek etrafında toplandığı TKO, bir kulüp hüviyetinde faaliyet göstermekle birlikte, Türkmen toplumunun kültürel ve sosyal ihtiyaçlarının yanı sıra milli ihtiyaçlarını da karşılamıştı.¹⁸⁸⁸ Ancak 1977'de başlayan Baas saldırganlığından nasibini alarak, yöneticileri önce görevden uzaklaştırılmış, daha sonra 1979'da tutuklanıp, 1980'de de idam edilmişlerdir. Kardeşlik Ocağı, özellikle, idam edilenler arasında yer alan Ocak Başkanı Emekli Albay Abdullah Abdurrahman'ın birleştirici ve karizmatik kişiliği sayesinde gelişmiş ve saygın bir yere sahip olmuştu. Abdurrahman, TKO'nun 1964-73, 1973-76 tarihleri arasında aralıksız olarak tam 12 yıl başkanlığını yürütmüştür. Başkanlık yaptığı zamanda diğer arkadaşları ile birlikte Türkmen köy, kasaba ve şehirleri dolaşmış, buralardaki Türkmenlerin meseleleri ile yakından ilgilenmiştir. Türkmen halkı için başkanı olduğu Kardeşlik Ocağı vasıtası ile her türlü manevi, maddi; gerek kültürel gerekse sosyal yardımı yaparak, insanların bilinçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkmen milli davasını

¹⁸⁸⁴ Hürmüzlü, "*1959 Kerkük Katliamı...*", s.21.

¹⁸⁸⁵ Mehmet Rasim, "*Irak Türkleri 3*", *Türkiye*, 3 Ocak 1973, s.2; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.213-214.

¹⁸⁸⁶ Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde...*, s.223; Hürmüzlü, "*1959 Kerkük Katliamı...*", s.21.

¹⁸⁸⁷ Rasim, *a.g.m.*, *Türkiye*, 3 Ocak 1973, s.2; Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s.57.

¹⁸⁸⁸ Hürmüzlü, "*1959 Kerkük Katliamı...*", s.21.

insanlara anlatarak, insanların yarınlarına daha iyi bakmalarını sağlamıştır. Baas Partisi'nin Türkmenlere karşı güttüğü yok etme ve sindirme politikası sebebiyle Abdurrahman, 1976'da, TKO başkanı iken, rejim tarafından usulsüz bir şekilde Ocak'tan uzaklaştırılmış, 1979'da ise tutuklanmıştır. Çeşitli işkencelere tabi tutulduktan sonra diğer dava arkadaşları ile birlikte 16 Ocak 1980'de idam edilmiştir.¹⁸⁸⁹

Saddam hükümeti tarafından gerçekleştirilen idamlar, Türkmenler açısından bir dönüm noktası olup mücadeleyi olumsuz yönde etkilese de, idamlardan 10 ay sonra “*Irak Milli Demokratik Türkmen Örgütü*” kurulmuştur. Kasım 1980'de, idamlara tepki olarak kurulan Türkmen Örgütü daha sonra Irak Ulusal Demokratik Cephesi'ne üye olmuştur. 1981'de Irak'ın kuzeyindeki Sınat, 1982'de ise Navzang Bölgesi'nde Askeri Karargâh kuran Örgüt, Türkmenlerin deklare edilmiş ilk siyasi organizasyonu olma özelliğine sahiptir. 1983'te toplanan Irak rejimine muhalif tüm siyasi kuruluşlar, bu Türkmen örgütünün kararlı tutumu karşısında, ilk kez Türkmen haklarını kabul eden sonuç bildirisine imza atmışlardır. Örgüt, 1985'te siyasi konjonktürün değişmesi nedeniyle faaliyetlerini dondurmak zorunda kalmıştır. İzettin Kocava, Hasan Özmen, Dr. Aydın Beyatlı, 31 Ağustos 1996'da Erbil'de tutuklanan Mehmet Reşit Tuzlu, Enver Hamid ve Bahattin Türkmen örgütün önemli isimlerindendi.¹⁸⁹⁰

Diğer taraftan I.Körfez Savaşı'nın bir sonucu olarak 36. paralel üzerinde kurulan güvenlik bölgesinin Erbil'i de içine alması, Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın, Erbil Şubesi ile olan ilişkilerini zayıflatmış ve aralarındaki irtibat kısmen sürdürebilmiştir. Ayrıca Kardeşlik Ocağı'nın Erbil Şubesi, 1996'da, I.Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne (ITC) katılmış ve Erbil Şubesi Başkanı Vedat Arslan, ITC Başkanı seçilmiştir. Bunun üzerine Ocak Merkezi ile Erbil arasındaki ilişkiler kopmuştur. Ancak 1999'da Ocağın Erbil şubesi ITC'den ayrılacaktır.¹⁸⁹¹

Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın, Irak'ın baskıları ve IKDP hakimiyetindeki Erbil'de faaliyet gösterdiğinden, Barzani kuvvetlerinin tahakkümlerinin bir neticesi olarak siyasi alanda çoğu zaman tarafsız bir politika yürütmek zorunda kaldığı söylenebilir. Türkiye aleyhinde açıklamalarda bulunduğu ise görülmemiştir.¹⁸⁹²

¹⁸⁸⁹ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007)

¹⁸⁹⁰ *A.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007); Silleli, *a.g.e.*, s.151; Eren, *a.g.t.* s.63;

¹⁸⁹¹ Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde...*, s.214.

¹⁸⁹² Ertuğrul, *a.g.e.*, s.159.

4.3.2. Irak Milli Türkmen Partisi

Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP), 11 Kasım 1988 tarihinde Ankara'da¹⁸⁹³ kurulmuş olmasına rağmen, Saddam rejiminin baskıcı politikaları nedeniyle, varlığını ancak 1991'de ilan etmiş ve böylelikle kuruluşunu tamamlamıştır.¹⁸⁹⁴ Kuruluşuna müteakip önce Şaklava'da bir büro açmış, daha sonra bu büroyu Erbil'e taşımıştır.¹⁸⁹⁵ Resmi olarak Irak'ın kuzeyinde kurulan ilk Türkmen partisi olma özelliğini taşıyan IMTP'nin ilk başkanı Dr. Muzaffer Arslan idi. Türkmenlerin düzenlemiş olduğu organizasyonlarda, ilk demokratik kurultay da bu partiyle görüldü. Mart-Nisan 1993 tarihleri arasında yapılan IMTP Kurultayı için Avrupa, Amerika, Türkiye'nin birçok şehrinde ve Erbil'de delege seçimleri yapılmış; daha sonra seçilen delegeler 17-18 Nisan 1993'te Ankara'da düzenlenen büyük kurultayda bir araya gelmişlerdir. Kurultayda Muzaffer Arslan ile Aziz Kadir Samancı başkanlık için yarışmış ve Arslan başkan seçilmiştir. Ayrıca IMTP'nin Merkez Yürütme Kurulu üyeleri de belirlenmiştir. Kurultayın Türkmenler için bir diğer önemi ise, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da Kurultaya katılacağıydı. Ancak 17 Nisan 1993'te toplanan kurultayın ilk saatlerinde Özal'ın vefat haberi salona kara bir haber olarak düşmüştür.¹⁸⁹⁶

IMTP, Irak'ın kuzeyinde Türkçe basın-yayın faaliyetlerine öncülük etmiş, radyo-televizyon, matbaa ve özellikle Türkçe eğitim veren okullar açılmasına önayak olmuş, ayrıca güvenliklerinin sağlanması amacıyla, gelecekte kurulabilecek bir silahlı kuvvetin çekirdeğini oluşturacak 350 kişilik bir koruma birliği oluşturmuştur.¹⁸⁹⁷ Türkmenlerin varlığını dünyaya duyurmada önemli vazifeler üstlenen IMTP, 1995'te, Türkmen Birlik Partisi ve Türkmen Bağımsızlık Hareketi ile birlikte Irak Türkmen Cephesi'ni (ITC) oluşturmuştur. 1996'da yapılan kurultayında IMTP Başkanlığı'na Mustafa Kemal Yayçılı seçilmiştir. Ancak 2000'de Kürt gruplar Yayçılı'nın Irak'a girmesini engellemişlerdir. Bunun üzerine partinin başına Cemal Şan getirilmiş, Yayçılı ise partinin onursal başkanı olarak Ankara'da çalışmalarını sürdürmüştür.¹⁸⁹⁸

4.3.3. Türkmeneli Partisi

1992'de "*Türkmen Birlik Partisi*" adıyla kurulmuştur.¹⁸⁹⁹ 1994'te Erbil'de yapılan

¹⁸⁹³ Demirel, **a.g.t.**, s.138.

¹⁸⁹⁴ Demirci, "*Irak'taki Türkler*", s.112; Silleli, **a.g.e.**, s.151; Yinanç, *a.g.m.*, **Milliyet**, 10 Mart 1991, s.18; Kazancı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122716>, (e.t.01.11.2007);

¹⁸⁹⁵ Demirel, **a.g.t.**, s.138.

¹⁸⁹⁶ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.01.11.2007).

¹⁸⁹⁷ Silleli, **a.g.e.**, s.152; Eren, **a.g.t.**, s.63; Hasan, *a.g.m.*, s.50.

¹⁸⁹⁸ Hasan, **a.g.t.**, s.67; Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.214.

¹⁸⁹⁹ Demirel, **a.g.t.**, s.138; Eren, **a.g.t.**, s.63-64; Hasan, **a.g.t.**, s.68.

kongrede Riyaz Sarıkahya tarafından yeniden örgütlenmiş, ancak Irak'ın kuzeyinde, Kürt gruplar tarafından aynı ad altında başka bir tabela Türkmen partisi kurdurulmaya kalkışılması üzerine Haziran 1996'da yapılan ikinci kongresinde adını "*Türkmeneli Partisi*" olarak değiştirmiştir. Ağustos 1996'ya kadar çalışmalarını Erbil ve Duhok'ta sürdürmüştür. Daha sonra Duhok'a taşınan Türkmeneli Partisi kuruluşları, 31 Ağustos saldırılarında IKDP'nin güvenlik güçleri tarafından basılmıştır.¹⁹⁰⁰

Türkmeneli Partisi, kuruluşundan itibaren, Irak'ta Türkmenlerin de Kürtler gibi silahlı güce sahip olması ve Kürtlerin federal bölge taleplerine karşılık Türkmenlerin de benzer bir proje ile ortaya çıkması gerektiği tezini savunmuştur. IKDP, Türkmeneli Partisi'nin izlediği bu politik çizgiden rahatsız olmuş ve zaman zaman bu partiyi sindirmeye kalkışmış, silahlı saldırılar düzenlemiş ve partinin başkanı Sarıkahya'nın Irak'ın kuzey bölgelerine girmesini yasaklamıştır.¹⁹⁰¹

4.3.4. Türkmen Bağımsızlık Hareketi

Erbil'in önde gelen ailelerinden olan Çelebi ailesine mensup Ferit Çelebi tarafından 1994'te kurulmuştur. Ferit Çelebi aynı zamanda Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın yeğeni idi. Böyle bir aile tarafından kurulmuş olması dolayısıyla Bağımsızlık Hareketi, Erbil'de geniş bir tabana sahip olmuştur. Parti içindeki bazı gelişmeler sonucu, partinin genel başkanlığı 1996'da Ferit Çelebi'den Kenan Şakir Üzeyiraga'ya devredilmiştir. Türkmen Bağımsızlık Hareketi, Irak Türkmen Cephesi'nin kurucu unsurlarından birisiydi ve Cephe içinde aktif konumunu sürdürmüştür.¹⁹⁰²

4.3.5. Şii Türkmen Partileri

Irak'ta üç önemli Şii Türkmen partisi vardır, bunlar; Türkmen İslami Birlik Partisi, Türkmen Vefa Hareketi ve Türkmen İslami Hareketi'dir.

4.3.5.1. Türkmen İslami Birlik Partisi

2 Mart 1991'de kurulduğu belirtilen partinin merkezi Şam'dadır. Şii Irak İslami Yüksek Devrim Konseyi'nin bir alt teşkilatı niteliğindedir. Şii olması nedeniyle Suriye ve İran tarafından desteklenmekte ve buralarda şubeleri bulunmaktadır. 31 Ağustos 1996 olaylarından önce Erbil'de de bir şubesini açmıştır. Irak'ın işgaline kadar toplam üç kongre gerçekleştiren partinin başkanı Abbas el-Bayati idi. El-Delil isminde bir de gazete yayınlayan parti, siyasi anlamda 1991 sonunda Irak muhaliflerinin yaptığı Şam'daki toplantıya katılmış, ancak

¹⁹⁰⁰ Hasan, *a.g.m.*, s.51; Şimşir, *Türk Irak İlişkilerinde...*, s.215.

¹⁹⁰¹ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.215; Hasan, *a.g.t.*, s.68.

¹⁹⁰² Hasan, *a.g.t.*, s.68; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.215-216.

1992'deki Viyana Kongresi'ne katılmamıştır. Irak Ulusal Konseyi'nde beş üyesi bulunan Parti, 1994'te söz konusu konseyden geri çekilerek ayrılmıştır. Parti, Irak Türkmen Cephesi'nin dışında faaliyet göstermiştir.¹⁹⁰³

4.3.5.2. Türkmen Vefa Hareketi

2001'de Tahran'da kurulan Türkmen Vefa Hareketi'nin önde gelen isimleri Arslan Tütüncü, Salih Beyatlı ve Fuat Tuzlu'dur. Türkmen Vefa Hareketi de Irak Türkmen Cephesi çatısı dışında kalarak faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁹⁰⁴

4.3.5.3. Türkmen İslami Hareketi

Merkezi Şam'da olan hareketin başkanlığını Dr. Sami Dönmez yapmıştır. Türkmen İslami Hareketi, Eylül 2003'te Kerkük'te toplanan III.Türkmen Kurultayı'nda Irak Türkmen Cephesi'ne katılmıştır. Cephe'ye katılan ilk Türkmen Şii Partisi olma özelliğine sahip olan partinin bir de “*Babagurgur*” adlı yayını bulunmaktadır.¹⁹⁰⁵

4.3.6. Irak Türkmen Cephesi

1990'lı yıllarda Türkmenler siyasi örgütlenmeye başlayarak çeşitli Türkmen siyasi partileri ve siyasi hareketleri oluşturmuşlardır. Daha sonra bunlar, kendi aralarında birleşme yoluna gitmiş ve belirli bir süreçten sonra 1995 yılında “*Irak Türkmen Cephesi*”ni kurmuşlardır.

Irak Milli Türkmen Partisi ile birlikte aktif olarak siyasi hayata giren Türkmenler, daha sonra çeşitli isimlerle siyasi hayatta kendilerini göstermeye başlamışlardı. Müteakiben Türkmen siyasi hareketi genişlemiş ve bir ivme kazanmıştır. Ancak güçlerin bölünmesi söz konusu idi. Bu yüzden Türkmen parti ve kuruluşlarını tek çatı altında toplamak amacıyla Türkmen kanaat önderleri ile siyasi parti temsilcileri Ekim 1994'te Irak Türkmen Cephesi'ni kurma çalışmalarını başlatmışlardır. 24 Nisan 1995'te de birbirinden kopuk üç Türkmen siyasi kuruluşu olan Irak Milli Türkmen Partisi (IMTP), Türkmen Birlik Partisi (TBP) (daha sonraki ismiyle Türkmeneli Partisi, TP) ve Türkmen Bağımsızlık Hareketi (TBH) birleşerek ITC'nin kurulduğunu resmen ilan etmişlerdir.¹⁹⁰⁶

ITC'nin benimsenmesi ve kabullenilmesi kolay olmamıştır. Türkmenlerin siyasi bilinçlenmesi en başta Irak yönetimini rahatsız etmişti. 31 Ağustos 1996'da Irak kuvvetlerinin Erbil'e saldırması neticesinde, Türkmen partilerinin bürolarına baskın düzenlenmiştir. Bu olay

¹⁹⁰³ Hasan, *a.g.m.*, s.50; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.220.

¹⁹⁰⁴ Hasan, *a.g.t.*, s.70; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.221.

¹⁹⁰⁵ Hasan, *a.g.m.*, s.51; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.219-220.

¹⁹⁰⁶ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.216; Silleli, *a.g.e.*, s.153; Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007).

Türkmenleri olumsuz etkilese de çalışmalar kesintisiz devam etmiştir. Türkmenleri yeniden bir araya getirmek, birlik ve beraberliği sağlamak için Türkmen parti ve kuruluşları arasında 5 Şubat 1997’de “*Erbil Prtokolü*” adıyla bilinen bir mutabakat protokolü imzalanmıştır. Protokol, çözülme noktasındaki Türkmenlerin toparlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda Türkmen kurultayına giden süreci de tetiklemiş ve akabinde Ekim 1997’de Erbil’de I.Türkmen Kurultayı’nın geniş bir katılımı ile toplanmasını sağlamıştır.¹⁹⁰⁷ Dolayısıyla, Türkmenlerin haklarını savunmak için sürekli faaliyet halinde olan ITC, Irak’ta Türkmen unsurunu etkisiz hale getirmek, basit bir azınlık durumuna düşürmek isteyen grupların hedefi haline gelmekten kendini kurtaramamıştır. 1996’daki ilk saldırıların ardından 1998 Ağustos’unda IKDP’nin saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁹⁰⁸

Buradan, ITC’nin, Irak içinde ve dışında Türkmenlerin en büyük ve en çok tanınan siyasi kuruluşu olduğu sonucu kendiliğinden çıkmaktadır. Gerçekten de, Merkezi Kerkük’te olan ve 71 kişilik bir Türkmen Meclisi ile 9 kişilik bir Yürütme Kurulu bulunan ITC, Türkmenlerin çok büyük bir bölümünü temsil etmektedir; hatta tamamına yakını temsil ettiği söylenebilir. Irak’ta Türkmenlerin yaşadığı Bağdat, Diyala, Musul ve Erbil başta olmak üzere hemen her önemli yerleşim yerinde ofisler açarak örgütlenmesi, Irak dışında da Ankara, Berlin, Londra, Washington gibi önemli Avrupa başkentlerinde temsilcilikler açması, bu oranda bir temsil hakkı elde etmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca ITC, 1997’de birinci, 2000’de ikinci kurultayını yaparak, meşruluğunu ve gücünü de kanıtlamıştır.¹⁹⁰⁹

Irak’ın toprak bütünlüğü üzerine politikasını oluşturan ve Irak halkının hangi etnik grup ve mezhepten olursa olsun “*Iraklılık Üst Kimliği*”nde birleşmesi gerektiğini dile getiren ITC, Irak’ın doğal kaynaklarının tüm Iraklıların olduğu tezini de savunan tek gruptur. ITC’nin savunduğu ve gerçekleştirmeye çalıştığı başlıca görüşlerden en önde geleni; Irak’ın kalıcı anayasasında Araplar ve Kürtler ile Türkmenlerin asli unsur olarak kabul edilmesidir. Ayrıca ITC; Savunma, Dışişleri ve Doğal Kaynaklar Bakanlıkları’nın merkezi yönetim kontrolünde olması; ülkede varolan iç savaşı durdurabilmek ve ülkenin bölünmesini engellemek, ülkeyi bir arada tutabilmek için 18 vilayetli bir federatif yapının kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bunlardan Kerkük Vilayet yönetimi Türkmenlere verilmelidir. Ayrıca Kerkük, Bağdat ve Basra mutlak şekilde özel statüye tabi tutulmalıdır.¹⁹¹⁰

¹⁹⁰⁷ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007); Silleli, *a.g.e.*, s.153.

¹⁹⁰⁸ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.217.

¹⁹⁰⁹ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007); Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.216.

¹⁹¹⁰ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007).

ITC'nin, Irak'ta hizmetlerini ve faaliyetlerini yürüttüğü başlıca birimler ise şu şekilde açıklanabilir¹⁹¹¹;

Enformasyon Dairesi: 24 saat yayın yapan Türkmeneli TV, iki yerel radyo istasyonu ve haftada iki defa yayınlanan Türkmeneli gazetesi çıkaran Basın ve Yayın Müdürlüğü, bu daireye bağlı olarak faaliyet göstermektedir. Bunun yanında ITC Türkiye Temsilciliği tarafından yönetilen ve 6 dilde yayın yapan “<http://www.kerkuk.net/>” linkiyle bir de internet sitesi bulunmaktadır.

Eğitim ve Kültür Dairesi: Kerkük, Bağdat, Erbil, Süleymaniye, Diyala, Musul, Telafer ve Selahattin'de bulunan Türkmen anaokul, ilkokul, ortaokul ve liselerin ihtiyaçlarını temin etmekte, eğitim-öğretim faaliyetlerini düzenlemektedir. Ayrıca yurtiçi ve yurtdışında kültürel etkinlikler yapılmaktadır.

Sağlık, Sosyal ve Yardım Kuruluşları Dairesi: Erbil ve Zaho'da kurulan iki dispanser ve en önemlisi Kerkük'te kurulan Şifa Hastanesi vasıtasıyla bölge halkının sağlık hizmetlerinin ve ilaç ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bünyesinde bulunan yardım kurumu ise, halkın ekonomik sıkıntılarını nakdi ve ayni olarak gidermeye çalışmaktadır. Ayrıca, sosyal aktiviteleri de bulunmaktadır.

Araştırma ve Planlama Dairesi: Halka götürülen hizmetleri planlamakta ve ITC kurumları arasında koordineyi sağlamaktadır.

Siyasi ve Dış İlişkiler Dairesi: ITC adına ilişkiler tesis etmekte ve siyasi çalışmaların koordinesini yapmaktadır.

Güvenlik Dairesi: ITC binalarını ve yetkililerini korumakla görevlidir.

Bunların dışında ITC'nin bölgede Türkmeneli Spor Kulübü, Türkmen Göçmenler Birliği, Talebe Birliği, Kadınlar Birliği, Edebiyatçılar ve Yazarlar Birliği, Tüccarlar Birliği, Esnafiler Birliği, Gençler Birliği, Sanatçılar Birliği, Öğretmenler Birliği ve Mesleki Birlikler gibi çeşitli sosyal organizasyonları da bulunmaktadır. ITC, şube ve irtibat büroları dahil, bölgede bulunan 40'a yakın kuruluşu ile geniş bir taban ve potansiyele sahiptir.¹⁹¹²

4.3.7. Türkmen Siyasi Örgütleri

Yukarıda açıklanmış olan siyasi partilerin dışında parti olmayıp grup şeklinde değerlendirilen ve Irak'ta faaliyet gösteren iki örgüt bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, “*Muzaffer Arslan Grubu*”dur. Muzaffer Arslan, hatırlanacağı üzere

¹⁹¹¹ A.g.m., <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007); Eren, a.g.t., s.69-74.

¹⁹¹² Muratlı, a.g.m., <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007).

IMTP'nin ilk genel başkanı idi. Bu sıfatla 1990'lı yılların başında Irak muhalefet toplantılarında önemli roller almış, Irak muhalefet gruplarıyla yakın ilişkiler kurmuştur. Dahası, Irak Geçici Hükümet Konseyi yetkilileri ve ABD yetkilileriyle de temasları buluyordu. Kerkük'te oldukça etkili bir tabanı olan bu grubu, Kerkük'te öğrenci, gençler birliği ve spor kulübü gibi kuruluşlar oluşturmaktaydı. Faaliyetlerini, ITC'den bağımsız, ayrı ancak ona paralel, destekler nitelikli sürdürüyordu.¹⁹¹³

Diğeri ise; “*Turhan Ketene Grubu*” idi. Ketene, ITC'nin kurucu ilk başkanıdır. 1996 yılında kurulan “*Türkmen Halk Partisi*” adı altında çalışmalarını sürdürmektedir. Tıpkı Arslan Grubu gibi Kerkük içinde etkili bir kitleye ve yurt içinde de önemli bir lobiye sahip olan Ketene'nin Halk Partisi'nin, ABD, Kanada ve Danimarka olmak üzere birçok ülkede temsilcilikleri bulunmaktadır. Aynı şekilde Halk Partisi de, ITC'den ayrı bağımsız bir şekilde faaliyet gösterirken, izlenen politik çizgi, ITC ile paralellik ve yakınlık göstermekteydi.¹⁹¹⁴

4.3.8. Diğerleri

Irak'taki Kürt gruplar, Türkmenlerin siyasi örgütlenmelerine en baştan itibaren cephe almışlardır. Irak Türkmen Milli Partisi'nin ve daha sonra da Irak Türkmen Cephesi'nin kurulması ve uluslararası forumlarda ve Irak muhalefeti toplantılarında Türkmenlerin resmi temsilcileri olarak kabul edilmesi, Kürt grupları oldukça rahatsız etmiştir. Bu nedenle Kürt gruplar, önce Türkmen siyasi örgütlenmesini önlemeye çalışarak, Türkmenleri sindirmek için uğraş vermiş, bu yeterli olmayınca ITC'ye karşı silahlı saldırılar düzenlemeye başlamışlardır. Ancak yine de Türkmenleri engelleyemediklerini görünce, yıldırma teşebbüslerini başka platformlarda da sürdürmeye karar vermişlerdir. Başlıca yöntem ise, Türkmen partisi olduklarını iddia eden ve Türkmenlerin “*Tabela Türkmen partileri*” dedikleri siyasi teşekküller kurdurup, Türkmen temsilcilerinin karşısına alternatif Türkmen temsilcileri çıkarmak idi. Bu partilerin birlikteliğinden doğan cephenin amacı, Türkmen toplumunu parçalamak, Türkmen milli davasını baltalayıp çökertmek ve Kürt grupların emellerine hizmet etmektir.

Bu partilerin en önemlilerinin isimleri şunlardır¹⁹¹⁵:

- 1- Velit Şerike başkanlığındaki “*Türkmen Kardeşlik Partisi*” (TKP),
- 2- Seyfettin Demirci başkanlığındaki “*Türkmen Birlik Partisi*” (TBP),
- 3- Cevdet Nacar başkanlığındaki “*Kürdistan Türkmen Kültür Cemiyeti*” (KTKC),

¹⁹¹³ Hasan, a.g.t., s.69-70; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.219-220.

¹⁹¹⁴ Hasan, a.g.m., s.51; Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.220.

¹⁹¹⁵ Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde...*, s.221.222; Vedat Yenerer, “*Irak'ta “Kürtmen” Partiler...*”, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122723>, (e.t.01.09.2009).

- 4- Şerzat Üzeyri başkanlığındaki “*Türkmen Kurtuluş Partisi*” (TKP),
- 5- Sami Şebek başkanlığındaki “*Türkmen Liberal Demokratik Topluluğu*” (TLDP),
- 6- İrfan Kerküklü başkanlığındaki “*Türkmen Halk Partisi*” (THP),
- 7- Ahmet Koryalı başkanlığındaki “*Türkmen Doğuş Partisi*” (TDP).
- 8- Kürt gruplar bunların yanı sıra ITC’ye bir alternatif yaratmak amacıyla, tabela partileri tek çatı altında toplayıp, bir tabela “*Demokratik Türkmen Cephesi Topluluğu*” (DTCT) adıyla bir cephe oluşturdular.

4.4. Türkmen Kurultayları

4.4.1. I.Türkmen Kurultayı (4-7 Ekim 1997)

Erbil’de 4-7 Ekim 1997 tarihleri arasında yapılan I.Türkmen Kurultayı, Irak Türkmenlerinin siyasal yaşamlarında önemli bir adım teşkil etmiştir.¹⁹¹⁶ Irak’ta Türkmen varlığının korunması uğruna yıllardır mücadele veren çeşitli Türkmen kuruluşlarının katılımı ile gerçekleştirilen bu Kurultay, uzun bir hazırlık devresini atlattıktan sonra toplanabilmiştir. İlk aşamada, İstanbul’da takriben birer yıl ara ile en azından 3 toplantı yapılmış, bu toplantılarda böyle bir kurultayın yapılmasının Irak Türkmenlerinin davası bakımından gerekli olduğu hususunda mutabık kalınmış, ancak yeri konusunda bir türlü fikri birlik sağlanamamıştır. Bir kısım delege, kurultayın İstanbul’da bir kısmı da Kıbrıs’ta yapılmasını önermişlerdi. Fakat daha sonra İstanbul’da toplanan hazırlık komitesi, cesurane bir kararla kurultayın Erbil’de yapılmasını kararlaştırmıştır.¹⁹¹⁷

Kurultay Avrupa, ABD, Kanada ve Avustralya’da bulunan Türkmen Derneklerin temsilcilerinin yanı sıra; Irak Milli Türkmen Partisi, Türkmeneli Partisi, Türkmen Bağımsızlık Hareketi, Türkmen Kardeşlik Ocağı, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti gibi Türkmenlerin ana kuruluşlarının aktif katılımı ile 4-7 Ekim 1997 tarihleri arasında tertip edilmiştir.¹⁹¹⁸

Kurultayın genel kurulunu oluşturan 150 delege içinden 30 kişilik “*Türkmen Şura*”sı adında bir yasama organı seçilmiştir. Şura, 7 Ekim’de yaptığı ilk toplantısında Türkmen Kurultayı’nın İcra Heyeti olarak ITC Yürütme Kurulu’nu belirlemiştir. Ayrıca Kurultay’da ITC Başkanlığı’na Vedat Arslan seçilmiştir.¹⁹¹⁹

¹⁹¹⁶ “*Kurultaylar*”, <http://www.kerkuk.net/kurumsal/?dil=1055&metin=26>, (e.t.30.08.2009); Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.213.

¹⁹¹⁷ Muratlı, *a.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007).

¹⁹¹⁸ *A.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007).

¹⁹¹⁹ *A.g.m.*, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.03.11.2007); Hasan, **a.g.t.**, s.52;

Kurultay, aldığı kararları bir bütün halinde, “*1.Türkmen Kurultayı Temel İlkeler Deklarasyonu*” adıyla yayınlamıştır. Deklarasyonda, öncelikle; Türkmen adının bir toplumu ifade ettiği, ardından bu toplumun, Orta Asya’dan bölgeye göç ederek Telafer’den Mendeli’ye kadar olan coğrafi kesime yerleşen Müslüman Oğuz Türklerinin oluşturduğu Irak’taki toplum olduğu belirtilmekteydi (madde:2). Türkmenlerin yazı dilinin İstanbul Türkçesi, alfabesinin ise yeni Latin Alfabesi olduğunu (madde:3) belirtilen dekrasyonda; Türkmen toplumunun, milli amaçlarına ulaşmak için sivil, demokratik ve barışçı bir yol takip ettiği, ancak tehdit karşısında da her zaman meşru müdafaa hakkına sahip olduğu ve Türkmenlerin gerek varlığını, hak ve menfaatlerini korumak gerekse kendine yönelik tehditleri bertaraf etmek için gerekli organizasyon ve örgütlenmeyi oluşturma yetkisine sahip üzerinde duruluyordu (madde:7). 8. maddede, yukarıda atıfta bulunan Türkmen toplumunun amaçları sıralanıyordu. Buna göre; a) Irak’ın toprak bütünlüğü içerisinde Türkmenlerin ve diğer milletlerin meşru haklarına kavuşması, b) Irak’ta demokratik, insan hak ve özgürlüklerine saygılı çoğulcu parlamenter bir sistemin kurulması, c) Irak’ta yaşayan tüm etnik, mezhebi ve dini azınlıklar arasında eşitliğin sağlanması, d) Siyasi ve idari yapının eşit haklar ilkesi esaslarına göre düzenlenmesi, şeklinde sıralamaktaydı. Aynı deklarasyonun 9. maddesinde ise; Türkmenlerin, Irak yönetimlerinin kendileri aleyhine aldıkları, idari, siyasi, sosyal ve kültürel kararların tümünü reddettiği belirtiliyordu. Zorla göç ettirilen veya göç etmek zorunda bırakılan Türkmenlerin eski yerlerine iade edilmesi, uğradıkları mağduriyetlerin telafisi, zararlarının tazmini talep ediliyor, Türkmenlere ait kamulaştırılan ve el konulan tarım arazileri ile gayri menkullerin sahiplerine iade edilmesi, siyasi nedenlerle idam edilen veya çeşitli cezalara mahkum edilen rejim mağdurlarına veya varislerine itibarlarının iadesi ve tazminat ödenmesi isteniliyordu.¹⁹²⁰

4.4.2. II.Türkmen Kurultayı (20-22 Kasım 2000)

Türkmenlerin, II.Türkmen Kurultayı, 20-22 Kasım 2000 tarihleri arasında yine Erbil’de, Irak’ın kuzeyinde faaliyet gösteren siyasi partiler, hareketler, Türkiye ve diğer ülkelerdeki dernek, vakıf ve kuruluş temsilcileri, fikir, bilim ve sanat adamlarının ortak katılımı ile gerçekleşmiştir.¹⁹²¹

Kurultayda, Irak Türkmen halkının içinde bulunduğu şartlar değerlendirilmiş, geleceğe yönelik kararlar alınmıştır. Buna göre, “*Türkmen Kurultayı*” fikri benimsenerek, sorunların tartışılacağı yegane yerin Türkmen Kurultayı olacağı kararlaştırılmıştır. Yıllardır uygulanan

¹⁹²⁰ “*Kurultaylar*”, <http://www.kerkuk.net/kurumsal/?dil=1055&metin=26>, (e.t.30.08.2009).

¹⁹²¹ A.g.m., <http://www.kerkuk.net/kurumsal/?dil=1055&metin=26>, (e.t.30.08.2009); Şimşir, **Türk-İrak İlişkilerinde...**, s.213.

asimilasyon politikasının hızından bir şey kaybetmemesine rağmen Türkmenlerin, varlığını koruma mücadelesine devam ettiği ve bu mücadelenin, dünyada eşine az rastlanır, güç koşullarda sürdürüldüğü belirtilmiştir. Sonuçta ise, I.Türkmen Kurultayı'nda hazırlanan temel ilkeler deklarasyonu ile ITC Tüzüğü güncelleştirilerek tekrar kabul edilmiş ve Kurultay'da Türkmen şurası üyeleri seçilerek, Başkanlığa Sanan Ahmet Ağa getirilmiştir.¹⁹²²

---

¹⁹²² “*Kurultaylar*”, <http://www.kerkuk.net/kurumsal/?dil=1055&metin=26>, (e.t.30.08.2009); Ertuğrul, **a.g.e.**, s.154.

SONUÇ

I.Dünya Savaşı sonunda, Musul Vilayeti de dahil olmak üzere tüm Irak'ı işgal eden İngiltere, Anadolu Türkleri ile Irak'ta kalan Türkmenler arasındaki bağı önce fiili, 5 Haziran 1926 Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile de resmen koparmıştır. Ankara Antlaşması, İngiltere ve Irak'ta memnuniyetle karşılanırken Türkiye'de, gerek siyasi gerekse basın çevrelerinde “*yapılan bir fedakarlık*” olarak değerlendirilmiştir.

Musul'un kaybedilmesi, Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı toprakların Irak'a bırakılması anlamına geliyordu. Bu yüzden antlaşma ile isteyenlerin bir yıl içinde Türkiye'ye geçebilmesine olanak sağlanmıştır. Ancak bunun çok fazla gerçekleştiği söylenemez. Türkmenlerin çoğu evleri ile topraklarının bulunduğu ve vatan olarak kabul ettikleri topraklarda, Irak Krallığı vatandaşı olarak yaşamlarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Bununla birlikte Irak Hükümeti tarafından hazırlanan 1925 Anayasası'nda tüm Irak vatandaşlarının eşit olduğunun belirtilmesi, 1931'de çıkarılan Mahalli Diller Kanunu ile kendi dillerini rahatça kullanıp, okul açabilme haklarını kazanmaları ve bu tür hakların Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi münasebetiyle 1932 yılında yayınlanan deklarasyonla garanti edilmesi Türkmenler için sevindirici gelişmeler olmuştur. Ancak Türkmenler, 1931 yılına kadar özellikle eğitim alanında kullanabildikleri dillerini bu tarihten sonra gerçekleşen tedrici kısıtlamalar nedeniyle kullanamaz hale gelmişlerdir.

Türkiye, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile Irak'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdığını göstermiştir. Bu ise Irak'ın bağımsızlığına giden yolda ilk adım olmuştur. İngiltere'nin de kabul ettiği bu esas, aslında Türkiye Irak ilişkilerinin de başlamasına bir temel teşkil etmiştir. Zira Irak, Türkiye'ye 1927 yılında gönderdiği maslahatgüzarını 1928 yılında elçilik düzeyine yükseltmiş, Türkiye ise buna 1928 yılında açtığı Bağdat Şehbenderliği ile karşılık vermiştir. Böylece Türkiye ile Irak arasında ilk sürekli diplomasi ilişkilerine başlanmıştır. Bu tarihten sonra Ankara Hükümeti'nin Irak'a yönelik temel politikası, onun toprak bütünlüğüne saygılı olmak ve dostluk bağlarını kuvvetlendirmek suretiyle gerçekleşmiştir. Irak'ın 1932 yılında bağımsızlığına kavuşmasından sonra da siyasi münasebetler aynı paralelde devam etmiş, yapılan ikili antlaşmalarda ve kurulan paktlarda devamlı olarak bu kaideler üzerinde durulmuştur. 1932 Antlaşmaları, 1937 Sâdâbad Paktı, 1946 Dostluk ve İşbirliği Antlaşmaları ile ekli protokolleri, 1955 Bağdat Paktı bunun birer göstergeleridir.

Bu süreçte, birbirlerinin içişlerine karışılmaması prensibine dikkat edilirken Türkmenlerin ihmal edilmemesine, onlara kayıtsız kalınmamasına özen gösterilmiştir. 1932 yılında

imzalanan İkamet Sözleşmesi ile Ticaret Antlaşması'nın, Türkmenlerin Türkiye'ye yerleşmelerine ve karşılıklı ticaret yapabilmelerine imkanlar sağlaması bunun açık göstergesi olmuştur. Altı yıllık bir gecikmeden sonra elde edilen bu hak, Türkmenlerin, tıpkı diğer Türk ve Irak vatandaşları gibi, karşılıklı ülke ziyaretlerinde bulunmalarına, bilhassa Türkiye'de mülk edinmelerine, eğitim yapabilmelerine veya iş kurabilmelerine izin vermiştir.

Türkiye, Ankara Antlaşması sonrası Irak'ta kalan Türkmenlere yönelik en yoğun ilgisini Atatürk döneminde göstermiştir. Keza bu dönem, Irak'taki Türkmenlerin de en fazla siyasi, kültürel ve sosyal hakka sahip olduğu dönemdir. Ancak Türkmenlere yönelik Irak Hükümetleri tarafından uygulanan baskılar, özellikle Atatürk'ün son yıllarından itibaren artmaya başlamış, Atatürk'ün vefatından sonra ise büsbütün önü alınamaz bir hale gelmiştir. Bu yüzden Türkmenler için ayrı bir öneme sahip olan Atatürk'ün, ölüm haberi, tüm Türkiye'de olduğu gibi Irak'ta da Türkmenleri yasa boğmuştur. Tıpkı Hatay gibi Musul ve Kerkük'ün de büyük önder tarafından kurtarılacağını düşünen Türkmenler, bu acı haberle büyük hüsrana uğramışlardır.

Gerçekten de Irak yönetimlerinin, Türkmen gerçeğinden hareketle Musul ve Kerkük'ün Hatay gibi Türkiye'ye katılması için çalışılacağından endişe ettikleri ve bu kaygılarını Türkmenleri baskı altına alarak gidermeye çalıştıkları belirlenmiştir. Sürgüne gönderilerek belli bir bölgede yoğunluk oluşturmalarının önüne geçilmesi, topraklarının kamulaştırma adıyla devlete veya Araplara satılması mecburiyetinin getirilmesi, kendi dilleri ile eğitim haklarının ellerinden alınarak asimile edilmesi gibi çeşitli baskılara maruz tutuldukları tespit edilmiştir. Böylelikle Irak, bir yandan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken, diğer yandan da uyguladığı baskılarla Türkmenlerin Türkiye'den soyutlamasına, Türkiye ile olan bağlarının koparılmasına ve en büyük kaygısı olan Türkiye'nin Türkmenleri kendisine dayanak yapma ihtimalinden uzak tutmaya gayret etmiştir.

Türkiye'nin Atatürk sonrasında Türkmenlere olan ilgisi, her ne kadar zaman zaman azalma göstermişse de dönemselsel gelişmelere bağlı olarak çoğu zaman dikkatli bir şekilde sürmüştür. İlginin azalması, daha çok Irak ile yapılan antlaşmalar neticesinde ikili ilişkilerin geliştiği dönemlere rastlamaktadır. Yani, Türkiye'nin Irak ile siyasi ilişkileri gelişme gösterdikçe, Türkmenlere olan ilgi azalmaya başlamıştır. Buna karşın her ne şart altında olursa olsun Türkmenlere karşı uygulanan baskıcı politikalar ve ortaya çıkan üzücü olaylar karşısında sessiz kalmamış, tepkisini ortaya koymuştur. Lakin yapılan girişimlerin, çoğunlukla diplomatik yazışmalardan ibaret kaldığı, fiili bir girişimde bulunulmaktan özenle kaçınıldığı anlaşılmıştır. Bu çerçevede Türkmenlerin her türlü hakka sahip Irak'ın yerli vatandaşları olarak sayılmasını sağlayabilecek farklı çözüm yolları üretilmemiştir. Ortaya

konulan tepkiler genellikle Irak Hükümeti nezdinde Bağdat Büyükelçiliği yoluyla yapılan uyarılar niteliğinde olmuştur. Türkmenler ise her fırsatta “*anavatan*” dedikleri Türkiye’nin kendilerine yardımcı olması gerektiğini belirtmişler, Türkiye ile aralarında kopmaz bir gönül bağının olduğunu ifade etmişler, Musul ve Kerkük gibi Türkmen bölgelerini ziyaret eden Türk devlet adamlarına gösterdikleri sevgi ve sevinç dolu karşılımlarla da bunun somut örneklerini vermişlerdir.

Türkiye’nin özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1990’a kadar herhangi tutarlı ve belli bir amaca dönük Türkmen politikasının veya Türkmenlerin haklarının elde edilmesine yönelik bir politikasının olduğunu söylemek zordur. Türkmenlere karşı kararlı bir politika izleyememiştir. Sadece Türkmenlerin, daha fazla kültürel ve sosyal haklara sahip olmaları için diplomatik teşebbüslerde bulunmuş, bunlar da Irak’ın mevcut hükümetleri tarafından sürekli ya dikkate alınmamış veya geçiştirilmiştir. Bu durum Irak Türkmenlerinin tepkisine ve Türkiye’ye sitemle bakmalarına neden olmuştur.

Türkmenlerin XX. yüzyılda başlarına gelen en büyük felaket, hiç şüphesiz 1959 Kerkük Katliamı olmuştur. Onlarca Türkmen planlı bir şekilde öldürülmüştür. Ayrıca 14 Temmuz 1959 Katliamı, Türkmenler için olumlu ve olumsuz pek çok yeni gelişmenin miladı olmuştur. Kanlı olaylardan sonra ilk kez toplu olarak Kerkük’ten göç etmeye başlayan Türkmenler, aynı zamanda ülkedeki varlıklarını istemeden de olsa basın yoluyla tüm Irak’a duyurmuşlardır. Özellikle Arap halk, kendilerinden ve Kürtlerden başka ülkede ilk defa üçüncü bir çoğunluk olarak kuzeyde Türkmenlerin yaşadığından haberdar olmuşlardır. Ayrıca Türkmenler ilk kez ciddi şekilde teşkilatlanma gereği hissederek bu yönde çalışmalara başlamışlardır.

1958 Irak İhtilali ve 1959 Kerkük Katliamı ile kısa bir süre gerginleşen Türk-İrak ilişkileri, daha sonra eski düzenine dönmüş ve Baas iktidarının başlamasına kadar geçen sürede karşılıklı resmi ziyaretler ve yapılan ikili antlaşmalar çerçevesinde sürdürülmüştür. Özellikle Abdurrahman Arif dönemi, Türkmenlerin yaşadığı sıkıntıların, maruz kaldıkları baskıların nispeten azaldığı, kısmen rahat bir yaşam sürdürdükleri dönem olarak tespit edilmiştir.

Irak’ta Baas iktidarının hüküm sürdüğü dönem, Türkmenler için sonu gelmeyen baskıların artmaya başladığı, adeta dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir süreçtir. Oysa başlangıçta bu sürecin Türkmenler açısından oldukça iyimser başladığı görülmüştür. Çünkü Irak tarihinde ilk kez Türkmenlere 24 Ocak 1974 Kararları ile kendi dillerinde eğitim yapabilme, okul açabilme, Türkmen kültürüne ait resmi müdürlük kurulması, Türkmen diliyle gazete ve dergi çıkarılması gibi bazı kültürel haklar tanınmıştır. Ancak tüm bu haklar yaklaşık bir yıl sonra, daha tam anlamıyla uygulamaya konulmadan kaldırılmaya veya suiistimale uğratılmaya başlanmıştır. Üstelik bu dönemde Kürtlerle başlatılan özerklik görüşmeleri, dikkatlerin petrol

bölgesi olan Kerkük üzerine yönelmesine sebep olmuştur. Kerkük'ün özerk Kürt bölgesine dahil edilmesi için uğraş veren Kürtlerin hızla şehirde nüfus oynamalarına gittiği, merkezi Irak yönetiminin de bölgeye Arapları yerleştirmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkmen bölgelerinin kalbi konumunda olan Kerkük'ün demoğrafik yapısı bozulmaya, Kerkük'ün statüsü de tehlikeye girmeye başlamıştır. Temel insani ve medeni haklardan yoksun yaşamak zorunda bırakılan Türkmenlerin, çeşitli gerekçelerle sürgüne gönderilmeye devam edilmeleri de yine aynı amaç uğruna sergilenen yöntemlerden bir diğeri olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin, Irak'taki gelişmelere sadece sözlü beyanatlarla müdahil olması, Türkmenlerin haklarının korunması yolunda somut adımlar atmaktan kaçınması ise Irak ile olan komşuluk ilişkilerinin zedenlenmemesine çalışmasından kaynaklanmıştır. Nitekim dönemin en önemli gelişmesi, uzun yıllardır üzerinde çalışılan Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın 1977 yılında açılmasıdır.

Türkmenler, Saddam iktidarının başladığı 1979 yılından itibaren bu kez idam cezalarıyla karşılaşmaya başlamışlardır. Aynı yılın Mart ayında tutuklanan dört Türkmen liderinin 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilmesi, Türkiye'nin tüm çabasına rağmen buna engel olamayışı, Türkmenler için tam bir dönüm noktası olmuştur. Lidersiz kalan Türkmenler, 1980 Eylül'ünde başlayan ve sekiz yıl süren Irak-İran Savaşı'nda da en ön cephede yer almışlardır. Türkmen erkeklerini cephenin en önünde savaşa gönderen hükümetin, geride kalan Türkmen kadın ve yaşlılardan birçoğunu da sürgün veya idam etmesi, Türkmenlere karşı planlı bir devlet politikası uygulandığı izlenimini veren gelişmeler olmuştur.

Irak-İran Savaşı'ndan sonraki Körfez Savaşı sürecinde ise Türkiye-İrak ilişkilerini belirleyen çok boyutlu etkenler ortaya çıkmıştır. Bunların başında, Irak'ın siyasi ve idari durumu gelmektedir. Keza, bu dönemde Türkiye'nin en başta gelen amacı, özellikle Irak'ın kuzeyindeki sorunların Irak'ın toprak bütünlüğüne zarar vermesini engellemek ve kendi içinde çözüme kavuşturulmasını sağlamak idi. Dolayısıyla Irak ile olan ilişkilerde Türkmenler bütünüyle geri plana itilmiştir. Irak-İran Savaşı, ardından Körfez Savaşı, Kürt İsyanı, Irak'tan Türkiye'ye yönelik göçler, Irak'ın kuzeyindeki Kürt siyasi oluşumları ve PKK Terör Örgütü bu değişimlerin en büyük sebepleri idi. Türkiye bundan sonra gerek bir bütün olarak Irak politikasını, gerekse Türkmenlere yönelik politikalarını devamlı surette Kürtlere ve PKK terörüne endekslemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Irak'ın kuzeyindeki otorite boşluğundan yararlanarak gittikçe güçlenen PKK'yı yok etmek ve bölgenin kontrolünü sağlamak amacıyla Kürt gruplarla ilk kez 1991 yılında temasa geçmiş, bu maksatla IKDP ve KYB ile ilişkiler kurmuştur. Hatta PKK'ya karşı kendisinden yana tavır koymaları için IKDP ve KYB'ye destek vermiş, Türkmenleri ise ihmal etmiştir.

Körfez Savaşı ile birlikte bölgeye iyice yerleşen ABD'nin, Irak'ın kuzeyindeki siyasi Kürt oluşumlarını desteklemesi ve onlara 36. paralelin kuzeyi çerçevesinde her türlü yardımı sağlaması, yine Türkiye'nin Türkmenlerle yeteri kadar ilgilenemeyişinin temel sebeplerindendir. ABD yardımlarının bir kısmının PKK Terör Örgütü'ne gittiği haberlerinin Türk basınında yer alması ise durumun ciddiyetini gösteriyordu. Anlaşılacağı üzere, bölgede esaslı bir milli politika uygulamayan Türkiye, Türkmenlerle yeterince ilgilenmek bir tarafa, kendi ülkesine yönelik gün geçtikçe büyüyen açık tehditleri dahi önleme sıkıntısı içine girmiştir. Sonuç olarak siyasi alanda artık Türkmenler sahipsiz kalmış, Türkiye tüm dikkatini kendi iç sorunları ile dışarıda kendi ülke güvenliğini tehdit eden bu oluşumlara dikmiştir.

1991 Körfez Savaşı'ndan sonra ise daha önceki yıllara nispetle Türkmenlerin durumlarıyla biraz daha fazla ilgilenildiği görülmüştür. Zira Körfez Savaşı sırasında Irak'ın kuzeyinde yaşanan gelişmeler nasıl Türkiye'nin Türkmenlere yönelik ilgi ve alakasını azaltmışsa, savaş sonrasında yine aynı bölgede yaşanan gelişmeler bu kez Türkiye'yi Türkmenlere yaklaştırmıştır. Savaş sonrasındaki on yıllık dönemde PKK Terör Örgütü'nün faaliyetleri, Irak'ın kuzeyindeki IKDP ve IKYB gruplarının sürekli çatışma halinde olması ve Irak Hükümeti'nin ülkenin kuzeyine yönelik izlediği politikalar, Türkiye ile birlikte Türkmenleri de yakında etkilemiştir. Bu yüzden oldukça zor şartlar altında varlıklarını sürdürmeye çalışan Türkmenlere çeşitli kanallardan yardımlar yapılmış ve uluslararası platformlarda siyasi varlıklarının tanınması için büyük mücadele verilmiştir. 1991 ve 1992 yıllarında Türkmen lider ve temsilcileriyle yapılan görüşmeler, bilhassa 1994-1996 Ankara Görüşmeleri'nde, 1996 Dublin Süreci'nde Türkmen temsilcilerin yer alması Türkiye'nin bu konudaki gayretlerini gösteren en önemli örnekler olmuştur.

Ayrıca Körfez Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Irak'taki Türkmenlere yönelik eğitim ve kültür alanlarında destek verdiği, Kızılay'ın gıda yardımlarında bulunduğu görülmüştür. Bu ise Türkiye'nin Türkmenlere karşı gerek siyasi gerekse sosyal ve kültürel alanlarda destekçi olduğunu göstermektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, PKK faaliyetlerine karşı düzenlediği sınır ötesi operasyonlar dolayısıyla ve Irak'ın kuzeyini en azından kontrol altında tutabilmek maksadıyla bu bölgede bulunmasının da, IKYB ve IKDP'nin Türkmenlere yönelik baskıcı politikalarını bir nebze de olsa dizginlediği söylenebilir.

Bu noktada ve gelecekte Türkiye'nin Irak'a karşı, ikili ilişkilerin kuvvetlendirilmesine aracılık edecek olan ve bu bağlamda bir köprü vazifesi görebilecek nitelikte bulunan Türkmenler vasıtasıyla, önemli bir strateji benimsemesi gerekmektedir. Bu stratejide, Irak'ın çağdaş, demokratik ve insan haklarına saygılı bir devlet haline gelmesi hedef tutulmalıdır. Irak'ın, saldırgan yapısından, çevre ülkelere ve kendi halkına karşı sergilediği tehditkar

tutumlarından vazgeçmesi sağlanmalıdır. Irak vatandaşlarının serbestçe yaşama ve insanca muamele görme hakları garanti altına alınmalıdır. Bunun için çalışılmalı ve buna yardım edilmelidir. Bu amaca ise savaş, ambargo veya siyasi-ekonomik yaptırımlarla ulaşılamaz. Türkiye'nin, Türkmenler başta olmak üzere Irak halkının, Irak'ın toprak bütünlüğünü bozmayacak şekilde, kültürel varlıklarını sürdürme çabalarına destek vermesi önemli bir katkı sağlayabilir. Türkiye'nin, kültür, tarih, dil bakımlarından bağlı olduğu insanların bu hakları elde etmesini istemek ve bunun için çalışmak kadar doğal bir hakkı olamaz. Bunun politika ile siyasi veya fikri başka hiçbir düşünce veya hedefle, ya da Türkiye'yi maceraya sürüklemekle ilgisi yoktur. Medeni dünyaya uyum sağlamış, ekonomik gelişimlerini tamamlamış, huzur ve refah içinde yaşayan halklar, devletlerine bağlılıktan ödün vermezler. Benzeri imkanlara sahip olarak, kültürel gelişimlerini sağlamış halkların, siyasi gerilimlere yol açacak eylemlere girişmesi beklenemez. Bu nedenle Türkiye, buna katkı sağladığı sürece, gerek Türkmenler ve sınır komşusu Irak için gerekse de kendisi için bugün ve gelecekte bölgesel huzur ve güvenliğin tesis edilmesi adına önemli bir yatırım yapmış olacaktır.

Öte yandan Türkmenlerin durumları ve maruz kaldıkları baskılar, çeşitli dönemlerde yoğunluk kazanmakla birlikte sürekli TBMM gündemine getirilmiştir. Türkiye'nin Irak ile olan ilişkilerinde Türkmenlerin ihmal edildiğini belirten milletvekilleri, aksine Türkmenlerin kesinlikle göz ardı edilmemesi gerektiğini devamlı surette ifade etmişlerdir. Ancak 1926 yılından 1991 Körfez Savaşı'na kadar iktidara gelen Türk Hükümetlerinin bu hususa dikkat ettiklerini söylemek zordur. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte hudut dışında kalan Türk asıllı topluluklarla Türkiye'nin ilgilenmesinin, özellikle onun Türk nüfusun yoğun olarak yaşadığı komşu devletlerle olan ilişkilerine zarar vereceği düşüncesi, daha önce açıklandığı üzere bunun temel sebebi olmuştur. Söz konusu tespit, Meclis zabıtlarından da açıkça anlaşılmaktadır. Aynı husus Irak için de geçerli olduğundan Türkmenlerin sıkıntıları sözlü uyarılar ve Irak Hükümeti tarafından dikkate alınmayan diplomatik girişimlerden öteye geçememiştir.

Diğer taraftan, gerek Türk-İrak ilişkileri gerekse Türkmenlerin durumu hakkında bilgi verilmesi amacıyla TBMM'ye çeşitli zamanlarda verilen soru önergelerinde veya milletvekillerinin konuyla ilgili Meclis'te yaptıkları açıklamalarda Türk basınının önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür. Çünkü soru önergelerini sunan veya Meclis'te bilgi veren milletvekillerinin Irak'taki gelişmeleri veya Türkmenlerin karşı karşıya kaldıkları sıkıntıları basından öğrendikleri görülmüş ve konuyu derhal Meclis gündemine getirerek, dönemin mevcut hükümetlerinden bu tür sorunlarla ilgili ne tür çalışmalar yapıldığı sorulmuştur. Meclis'e yine Türkmenlerle ilgili bilgi veren milletvekillerinin de aynı şekilde basında çıkan

haberler üzerine hükümetin ve diğer milletvekillerinin dikkatini bu konuya çekmek istedikleri anlaşılmıştır. Ancak yine tespit edildiğine göre, bu tür soru önergelerine veya açıklamalara zamanın hükümetlerinin, Türkiye'nin başka bir devletin içişlerine karışamayacağı, bunun devletler hukukuna aykırı olduğu ve komşuluk ilişkilerine zarar vereceği düsturuyla cevap verildiği ya da bu mahiyete gelecek şekilde sessiz kaldıkları görülmüştür. Diğer taraftan Türkmenler konusunu doğrudan ele alarak Meclis gündemine taşıyan milletvekillerinin çoğu zaman Meclis'te gündem dışı söz alarak konuştuğu belirlenmiştir. Bunun anlamı, yapılan konuşmanın sadece bilgilendirici olduğu, hiçbir surette ne Meclis'i ne siyasi partileri ne de iktidarı resmen bağladığıdır, yalnızca söz alan milletvekilinin kendi düşünceleri olarak değerlendirilmiştir.

Türk basınının XX. yüzyıl boyunca Türkmenlerin durumlarına bakışı ise genel itibariyle Türk siyasi çevreleriyle aynı doğrultuda olmuştur. Zaman zaman yoğunlaşan ilgi, daha çok Türkmenlerin ağır baskılara maruz kaldığı dönemlere rastlamaktadır. Bunun dışında Türkmenlerin durumlarının düzenli bir şekilde takip edilmediği tespit edilmiştir. Türk basınına Türkmenlere ilgi göstermeye yönelen birkaç itici kuvvetin olduğu da söylenebilir. Bunlardan en önemlileri basın açıklamalarıdır ki, Milli Türk Talebe Birliği, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti ve Körfez Savaşı sonrası da Irak Milli Türkmen Partisi bu konuda öncü olan kuruluşlardır. Bu tür cemiyet veya teşkilatların yaptıkları basın toplantıları ile önce basının ilgisini Türkmenler üzerine yönelttikleri, ardından da basın yoluyla Türk kamuoyunun hatta zaman zaman Türk siyasi çevrelerinin de bu surette bilgilendirildiği tespit edilmiştir.

Basının ilgisi, Körfez Savaşı'na kadar daha çok haber niteliğinde olup, gelişmelerin akatarılması biçimde seyir izlemiştir. Aynı dönemde yazılan köşe yazıları ise daha çok Türkmenlerin çektiği sıkıntıların tekrarlanması şeklinde yer almıştır. Körfez Savaşı'nın ardından ise gelişen olaylar ve Türk-İrak ilişkilerinin çok boyutlu bir düzene girmesinden dolayı, yorumlar ve ilgili köşe yazıları artmaya başlamıştır. Genel çerçevede ağırlık diğer gelişmelere verilmekle birlikte sözkonusu gelişmelerin Türkmenlere etkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bir genelleme yapılacak olursa, tüm yüzyıl boyunca Türk hükümetlerinin Türkmenlerle yeterince ilgilenmediği temasının basında sıklıkla işlendiği, bunun düzeltilmesi için zaman zaman çözüm önerileri getirildiği görülmüştür.

Son olarak, Irak'ta yaşayan Türkmenlere, 1926 Ankara Antlaşması'ndan 1959 Kerkük Katliamı'na kadar olan süreçte Irak resmi makamlarının ağırlıklı olarak "*Türk*" veya "*Iraklı Türkler*" tanımlamasını kullandığı, Kerkük Katliamı'ndan sonra "*Türkmen*" kavramını kullandıkları görülmüştür. Türk basını ile Türk devlet erkanı ise 1991 Körfez Savaşı'na kadar Irak'taki Türkmen toplumuna "*Türkler*", "*Iraklı Türkler*", "*Kerkük Türkleri*" şeklinde hitap

etmiş, ancak savaştan sonra aynı toplumu “*Türkmenler*” veya “*Iraklı Türkmenler*” biçiminde isimlendirmiştir.

Sözkonusu adlandırmalar farklı olmakla birlikte Irak'ta halen Irak'ın üçüncü büyük nüfus yoğunluğuna sahip olan Türkmenlerin sayılarının XXI. yüzyıla yaklaşıırken iki buçuk milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Kesin nüfus istatistiklerinin açıklanmaması, dönemin iktidarlarının ülkedeki farklı unsurların nüfuslarını olduğundan az göstermeye çalışması kesin sonuca ulaşılmasını engelleyen başlıca faktörler olmuştur.

Irak'taki Türkmenlerin, bilhassa Körfez Savaşı'ndan sonra kendi içlerinde örgütlenmeye gittiği, siyasi teşekküller oluşturmaya başladıkları anlaşılmıştır. Türkmenlerin öne çıkan ilk kuruluşları fiilen 1958'de, resmen 9 Ekim 1959'da İstanbul'da kurulan “*Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti*”dir. Türkmenlerin ilk örgütlenme faaliyetlerine Irak'ta değil de Türkiye'de başlamaları büyük önem arzetmektedir. Irak'taki ilk resmi örgütlenmeleri ise sosyalsal ve kültürel alanda olmuştur. 7 Mayıs 1960 tarihinde kurulan “*Türkmen Kardeşlik Ocağı*”, Irak'taki baskılar nedeniyle uzun bir süre siyasetten uzak kalmıştır. İlk siyasi teşkilatları ise fiilen 1988'de kurulan “*Irak Milli Türkmen Partisi*”dir ve varlığını ancak 1991 yılında ilan edebilmiştir. Türkmenlerin, 2001 yılı itibariyle en büyük siyasi oluşumları, birçok Türkmen partisinin birleşmesi suretiyle 24 Nisan 1995 tarihinde “*Irak Türkmen Cephesi*” adıyla ortaya çıkmıştır. Geç kalınmış bir hareket olmakla birlikte Körfez Savaşı sonrası kurulan Türkmen siyasi partileri, haklarını önce Irak nezdinde ardından uluslararası platformlarda elde etmek için büyük bir mücadele içerisinde girmişlerdir.

Gerçekten de Türkmen siyasi faaliyetleri, Irak'taki diğer unsurlarla kıyaslandığında geç kalınmış bir girişim olarak değerlendirilebilir. Bunun çeşitli nedenleri olduğu da gözden ırak tutulmamalıdır. Zira, Irak hükümetlerinin baskıları Türkmenlerin örgütlenmelerine engel olduğu gibi Türkiye'nin Irak'a karşı izlediği politika da bu sürecin gecikmesine sebep olmuştur. Irak'ın toprak bütünlüğü konusunda ısrarcı olan Türkiye, Türkmenlere yönelik bütün politikalarının temelinde bu temel yaklaşımı ortaya koyunca, Türkmenlerin ciddi bir askeri ve politik güç haline gelmesi mümkün olmamış, bilakis Irak'ın ezilen toplumu haline gelmiştir.

Sonuç itibariyle, Emevilerden Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar devam eden göçler neticesinde Irak topraklarını vatan kabul eden, 1926 Ankara Antlaşması ile resmen Irak vatandaşlığı kimliğini kazanan, ancak bu tarihten itibaren iktidara gelen Irak hükümetleri tarafından sürekli baskılara tâbi tutulan ve 1991 Körfez Savaşı sonrası siyasi örgütlenme çabalarına girişen, yaklaşık iki buçuk civarındaki nüfusları ile ülkenin üçüncü büyük nüfus yoğunluğuna sahip olan Türkmenlerin; Telafer ve çevresindeki köyler ile başlayıp, Musul

şehri ve etrafındaki köy ve kasabalar özellikle Yarımca, Nebi Yunus ve Reşadiye ardından Erbil, Altinköprü, Kerkük, Tazehurmatu şehirlerinin yanı sıra bu şehirler etrafındaki köy ve kasabalar, Kuştepe sonra güneye doğru Dakuk/Tavuk, Tuzhurmatu, Karatepe, Yenice, Çardaklı, Köysancak, Kifri (Salahiyye), Leylan, Depelü, İkiztepe, Taşbulak, Göktepe, Ağcalar, Kızılcabulak, Karabulak, Ağcadağ, Karaburun, Saruçam, Kurt Deliği; Bağdat ve Bağdat'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan Hanekin, Mendeli, Kızılarabat, Bedre ve Cessan kasaba ve kazaları ile bunlara bağlı çok sayıda köy ve mezralarda yaşadıkları tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA.DH.MKT) (Dosya Nr./Gömlek Nr./Tarih)

211/ 17 (H. 22 Şaban 1311/ M. 28 Şubat 1894).

b. Haritalar (BOA.HRT.h.) (Gömlek Nr./Tarih)

961 (H. 22 Rebiülâhir 1333/ M. 9 Mart 1915).

c. İrade Dahiliye (BOA.İ.DH) (Dosya Nr./Gömlek Nr./Tarih)

1121/ 87615 (H. 5 Cemâziye'l-âhir 1306/ M. 6 Şubat 1889).

1302/ 1310/Ş-26 (H. 26 Şaban 1310/ M. 15 Mart 1893).

d. İrade Hususi (BOA.İ.HUS) (Dosya Nr./Gömlek Nr./Tarih)

68/ 1316/Ca007 (H. 2 Cemâziye'l-evvel 1316/ 18 Eylül 1898).

100/ 1320/Ş-65 (H. 17 Şaban 1320/ M. 18 Kasım 1902).

2. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA.)

Dosya No:	Gömlek No:	Fon Kodu:	Tarih:
203	64	HR.İM.	8 Kasım 1926

Fon Kodu:	Yer No:	Tarih:
30..18.1.1	5.18..10.	21 Haziran 1922
30..10.0.0	226.522..7.	3 Haziran 1926
30..18.1.1	20.47..2.	25 Temmuz 1926
30..10.0.0	4.24..22.	16 Ağustos 1926
30..18.1.1	20.58..6.	12 Eylül 1926
272..0.0.12	49.101..14.	4 Ekim 1926
30..10.0.0	15.87..1.	2 Şubat 1927
30.10.0.0.	258.737.14.	30 Kasım 1927
30..10.0.0	226.522..10.	22 Temmuz 1928
30..10.0.0	18.102..6.	17 Nisan 1929
30..18.1.2	4.35..12.	12 Haziran 1929

30..10.0.0	128.915..43.	20 Ağustos 1929
30..18.1.2.	6.52..11.	23 Ekim 1929
30..10.0.0	258.738..18.	17 Şubat 1930
30..10.0.0	258.739..1.	8 Mayıs 1930
30..11.1.0	58.26..20.	17 Eylül 1930
30..10.0.0	258.739..15.	2 Ekim 1930
30..10.0.0	258.739..17.	11 Kasım 1930
30..18.1.2	17.10..4.	11 Şubat 1931
30..10.0.0	258.740..7.	5 Temmuz 1931
30..10.0.0	258.740..8.	8 Temmuz 1931
30..10.0.0	258.740..11.	25 Temmuz 1931
30..10.0.0	258.740..12.	25 Temmuz 1931
30..10.0.0	258.740..14.	10 Eylül 1931
30..10.0.0	258.740..20.	24 Kasım 1931
30..10.0.0	113.768..6.	26 Aralık 1931
30..10.0.0	259.741..2.	15 Şubat 1932
30..10.0.0	259.741..4.	9 Nisan 1932
30..10.0.0	259.741..12.	18 Temmuz 1932
30..10.0.0	259.742..10.	Gün Yok/ Ay Yok/ 1933
30..10.0.0	259.741..24.	4 Ocak 1933
30..18.1.2	35.27..12.	19 Nisan 1933
30..18.1.2	36.31..20.	2 Mayıs 1933
30..10.0.0	259.741..42.	30 Temmuz 1933
30..10.0.0	259.742..14.	10 Mart 1934
30..10.0.0	261.759..9.	8 Temmuz 1934
30..10.0.0	259.742..19.	5 Ağustos 1934
30..10.0.0	261.760..10.	28 Eylül 1935
30..10.0.0	259.744..13.	13 Aralık 1935
30..18.1.2	63.28..12.	13 Nisan 1936
30..18.1.2	68.77..15.	21 Eylül 1936
30..10.0.0	259.745..17.	12 Ocak 1937
30..10.0.0	259.745..20.	29 Ocak 1937
30..18.1.2	76.56..8.	17 Haziran 1937
30..10.0.0	200.363..9.	8 Temmuz 1937

30..10.0.0	259.747..1.	17 Kasım 1937
30..10.0.0	146.44..3.	17 Mayıs 1938
30..10.0.0	259.747..29.	7 Ekim 1939
30..10.0.0	259.747..30.	28 Aralık 1939
30..11.1.0	143.39..1.	9 Aralık 1940
490..1.0.0	53.209..1.	5 Mart 1941
490..1.0.0	586.23..3.	14 Nisan 1941
30..10.0.0	178.234..29.	26 Mayıs 1941
490..1.0.0	611.120..7.	15 Aralık 1941
30..11.1.0	154.16..11.	23 Mayıs 1942
30..11.1.0	159.5..5.	3 Mart 1943
30..10.0.0	259.747..48.	3 Nisan 1946
490.01.0.0	1197.197.1	12 Mart 1947
30..18.1.2	120.70..11.	22 Eylül 1949
30..18.1.2	125.22..1.	21 Mart 1951
30..18.1.2	125.23..12.	21 Mart 1951
30..18.1.2	127.86..15.	4 Aralık 1951
30..1.0.0	35.215..3.	24 Şubat 1955
30..1.0.0	35.215..4.	24 Şubat 1955
30..1.0.0	35.215..5.	25 Şubat 1955
30..18.1.2	139.46..19.	21 Mayıs 1955
30..18.1.2	141.92..18.	1 Kasım 1955
30..18.1.2	141.102..20.	29 Kasım 1955
30..18.1.2	142.21..20.	10 Mart 1956
30..18.1.2	144.77..4.	14 Eylül 1956
30..18.1.2	144.82..6.	2 Ekim 1956
30..1.0.0	127.824..8.	21 Kasım 1956
30..11.1.0	262.49..17.	8 Aralık 1956
30..1.0.0	127.825..4.	8 Nisan 1957
30..18.1.2	147.48..17.	20 Eylül 1957
30..1.0.0	62.384..7.	22 Eylül 1957
30..18.1.2	147.55..12.	24 Ekim 1957
30..18.1.2	148.18..4.	4 Nisan 1958
30..18.1.2.	151.73..15.	7 Şubat 1959

30..1.0.0	123.790..3.	10 Mart 1959
30..18.1.2	152.23..16.	13 Mayıs 1959
30..18.1.2	153.37..7.	10 Temmuz 1959
30..1.0.0	69.438..9.	30 Ağustos 1959
30..1.0.0	69.438..14.	26 Eylül 1959
30..18.1.2	153.53..17.	2 Ekim 1959
30..18.1.2	153.57..10.	9 Ekim 1959
30..1.0.0	63.386..22.	23 Kasım 1959
30..18.1.2	154.75..7.	22 Ocak 1960
30..18.1.2	156.13..20.	24 Ağustos 1960
30..18.1.2	162.49..3.	19 Eylül 1961
30..18.1.2	173.52..6.	30 Eylül 1963
30..1.0.0	64.394..2.	20 Şubat 1964
30..18.1.2	180.54..18.	9 Eylül 1964
30..18.1.2	183.8..11.	30 Ocak 1965
30..18.1.2	186.35..5.	18 Haziran 1965
30..18.1.2	194.26..8.	15 Nisan 1966
30..18.1.2	205.30..10.	6 Mayıs 1967
30..18.1.2	212.74..11.	19 Ekim 1967
30..18.1.2	219.32..17.	30 Nisan 1968
30..18.1.2	222.53..19.	12 Temmuz 1968
30..18.1.2	226.79..2.	5 Kasım 1968
30.18.1.2	227.85..12.	4 Aralık 1968
30..18.1.2	228.88..16.	9 Aralık 1968
30..18.1.2	228.89..5.	9 Aralık 1968
30..18.1.2	230.12..9.	20 Şubat 1969
30..18.1.2	242.81..14.	9 Aralık 1969
30..18.1.2	260.87..13.	9 Aralık 1970
30..18.1.2	287.68..11.	16 Eylül 1972
30..18.1.2	329.23..17.	26 Mart 1975
30..18.1.2	346.106.15.	30 Ocak 1976
30..18.1.2.	351.128.16.	30 Nisan 1976

B. RESMÎ YAYINLAR

1. YAYIMLANMIŞ BELGELER

“Musul Tahkik Komisyonu’nun Cemiyet-i Akvâm’a Verdiği Rapor”, **Ayın Tarihi**, c.5, Nr: 17, Ağustos 1341, s.315-445.

“Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara’da 5 Haziran 1926 Tarihinde Münakit Hudut ve Münesabatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun”, **Kanunlar Dergisi**, c.4, Kanun No:911, s.1015-1020.

Atatürk’ün Millî Dış Politikası (Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge) (1919-1923), c.2, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, c.I, AAM. Yay., Ankara, 1997.

Dış Türkler Raporu, Dış Türkler Kültür Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1978.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L.Meray), Takım:I, c.I, Kitap:I, YKY., İstanbul, 2001.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L.Meray), Takım:II, c.II, YKY., İstanbul, 2001.

Meray S.L., Olcay O., **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1977.

T.C.B.D.A.G.M., **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Ankara, 1993.

2. AYIN TARİHİ

Ayın Tarihi, c.8, Nr.27, Haziran 1926.

Ayın Tarihi, c.9, Nr.28, Temmuz 1926.

Ayın Tarihi, c.17, Sa.55, Teşrinievvel 1928.

Ayın Tarihi, c.21, Sa.70, İkinci Kânun 1930.

Ayın Tarihi, c.23-24, Sa.79-81, Birinciteşrin-Birincikânun 1930.

Ayın Tarihi, Sa.43, (1-31 Haziran 1937).

Ayın Tarihi, Sa.44, (1-31 Temmuz 1937).

Ayın Tarihi, Sa.60 Mükerrer, (1-30 2.Teşrin 1938).

Ayın Tarihi, Sa.142, (1-30 Eylül 1945).

Ayın Tarihi, Sa.147, (1-28 Şubat 1946).

Ayın Tarihi, Sa.148, (1-31 Mart 1946).

Ayın Tarihi, Sa.245, (1-30 Nisan 1954).

Ayın Tarihi, Sa.247, (1-30 Haziran 1954).

Ayın Tarihi, Sa.254, (1-31 Ocak 1955).

- Ayn Tarihi**, Sa.255, (1-28 Şubat 1955).
Ayn Tarihi, Sa.262, (1-30 Eylül 1955).
Ayn Tarihi, Sa.263, (1-31 Ekim 1955).
Ayn Tarihi, Sa.264, (1-30 Kasım 1955).
Ayn Tarihi, Kasım 1976.
Ayn Tarihi, Ocak 1980.
Ayn Tarihi, Şubat 1980.
Ayn Tarihi, Haziran 1980.
Ayn Tarihi, Temmuz 1980.
Ayn Tarihi, Ağustos 1980.
Ayn Tarihi, Eylül 1980.
Ayn Tarihi, Ağustos 1982.
Ayn Tarihi, Mart 1988.
Ayn Tarihi, Temmuz 1988.
Ayn Tarihi, Ağustos 1988.
Ayn Tarihi, Eylül 1988.

3. SALNAMELER-YILLIKLAR

1330 Musul Vilayeti Salnamesi, Musul Matbaası, Musul, 1330.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi (1927-1928), Matbuat-ı Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929), Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1929-1930), Devlet Matbaası, İstanbul, 1930.

4. ZABIT CERİDELERİ

a. Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CS. TD.)

CS. TD., d.1, c.2, t.1, 1962.

CS. TD., d.1, c.24, t.4, 1965.

CS. TD., d.1, c.39, t.6, 1967.

b. Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MM. TD.)

MM. TD., d.1, c.4, t.1, 1962.

MM. TD., d.1, c.6, t.1, 1962.

MM. TD., d.1, c.12, t.2, 1963.

- MM. TD.**, d.1, c.13, t.2, 1963.
MM. TD., d.1, c.18, t.2, 1963.
MM. TD., d.1, c.28, t.3, 1964.
MM. TD., d.2, c.4, t.1, T.B.M.M. Matbaası, 1966.
MM. TD., d.3, c.11, t.2, T.B.M.M. Matbaası, 1971.
MM. TD., d.3, c.19, t.3, T.B.M.M. Matbaası, 1971.
MM. TD., d.4, c.4, t.1, T.B.M.M. Matbaası, 1974.
MM. TD., d.4, c.6, t.1, T.B.M.M. Matbaası, 1974.
MM. TD., d.4, c.21, t.4, T.B.M.M. Matbaası, 1977.
MM. TD., d.5, c.13, t.3, TBMM Matbaası, 1980.
MM. TD., d.5, c.14, t.3, TBMM Matbaası, 1980.
MM. TD., d.5, c.16, t.3, TBMM Matbaası, 1980.

c. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (T.B.M.M. ZC./T.B.M.M. TD.)

- T.B.M.M. ZC.**, d.I, c.1, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959.
T.B.M.M. ZC., d.II, c.8/1, i.s.II, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1975.
T.B.M.M. ZC., d.II, c.26, i.s.III, TBMM Matbaası.
T.B.M.M. ZC., d.II, c.27, i.s.IV, TBMM Matbaası.
T.B.M.M. ZC., d.III, c.3, i.s.I, TBMM Matbaası.
T.B.M.M. ZC., d.3, c.19, i.s.3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara.
T.B.M.M. ZC., d.3, c.21, i.s.3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1930.
T.B.M.M. ZC., d.3, c.26, i.s.4, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.
T.B.M.M. ZC., d.4, c.3, i.s.F., T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1931.
T.B.M.M. ZC., d.4, c.8, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932.
T.B.M.M. ZC., d.4, c.9, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1932.
T.B.M.M. ZC., d.IV, c.19, i.s.3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1934.
T.B.M.M. ZC., d.V, c.17, i.s.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937.
T.B.M.M. ZC., d.V, c.20, i.s.3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1937.
T.B.M.M. ZC., d.V, c.22, i.s.3, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1938.
T.B.M.M. ZC., d.VI, c.20, i.s.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1941.
T.B.M.M. TD., d.VII, c.20, t.3, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1946.
T.B.M.M. ZC., d.VIII, c.6, t.1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1947.
T.B.M.M. ZC., d.IX, c.20, t.3, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1953.
T.B.M.M. ZC., d.X, c.5, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1955.

- T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.2, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1958.
- T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.4, i.s.1, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1958.
- T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.5, i.s.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959.
- T.B.M.M. ZC.**, d.XI, c.7, i.s.2, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1959.
- T.B.M.M. TD.**, c.14, t.14, T.B.M.M. Matbaası, 1975.
- T.B.M.M. ZC.**, d.17, c.1, Yas.Yılı:1, TBMM Basımevi, Ankara, 1984.
- T.B.M.M. ZC.**, d.17, c.4, Yas.Yılı:1, TBMM Basımevi, Ankara, 1984.
- T.B.M.M. TD.**, d.17, c.7, Yas.Yılı:2, TBMM Basımevi, Ankara, 1984.
- T.B.M.M. TD.**, d.17, c.28, Yas.Yılı:3, TBMM Basımevi, Ankara, 1986.
- T.B.M.M. TD.**, d.17, c.31, Yas.Yılı:4, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1987.
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.10, Yas.Yılı:1, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.16, Yas.Yılı:2, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1989.
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.47, Yas.Yılı:4, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1991.
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.55, Yas.Yılı:4, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1991.

d. Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (T.B.M.M. GCZ./T.B.M.M. TD.)

- T.B.M.M. GCZ.**, c.III, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985.
- T.B.M.M. TD.**, d.14, c.14, b.7 (27 Mart 1975), İkinci Oturum (Kapalı Oturum).
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.46/1, Yas.Yılı:3, b.126 Olağanüstü (12 Ağustos 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum).
- T.B.M.M. TD.**, d.18, c.47/1, Yas.Yılı:4, b.3 (5 Eylül 1990), İkinci Oturum (Kapalı Oturum).

5. DÜSTUR

- Düstur**, Tertip:III, c.13, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932.
- Düstur**, Tertip:III, c.14, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933.
- Düstur**, Tertip:III, c.19, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1956.
- Düstur**, Tertip:III, c.28, Devlet Matbaası, Ankara, 1947.
- Düstur**, Tertip:III, c.32, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1951.
- Düstur**, Tertip:III, c.7, Devlet Matbaası, Ankara, 1944.
- Düstur**, Tertip:V, c.5/2, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1966.
- Düstur**, Tertip:V, c.8/2, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1969.

6. T.C. RESMÎ GAZETE

- T.C. Resmî Gazete**, 5 Temmuz 1932.

T.C. Resmî Gazete, 29 Nisan 1937.

T.C. Resmî Gazete, 14 Ocak 1938.

T.C. Resmî Gazete, 7 Eylül 1990.

C. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

1. TEZLER

Deliceoğlu S., **Kuzey Irak'taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri**, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Demirel M., **Irak Yönetiminde Türkmenler**, T.C. Gazi Üniversitesi S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2000.

Eren M., **Körfez Savaşı Sonrası Türkmenler**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara, 2004.

Hakkı P., **Yeni Irak Anayasasının Getirdiği Sistem**, GÜ S.B.E. Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Hasan M., **Dünden Bu Güne Irak Türkleri**, GÜ S.B.E. Uluslar arası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2007.

Hut D., **Musul Vilayeti'nin İdarî, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.

Nuri M., **Irak'da Merkezi İdare ve Özerk Bölge**, GÜ S.B.E. Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1989.

Sakin S., **Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu**, EÜ S.B.E. Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007.

Yazır İ., **1982 Anayasası Sonrası Türk Hükümetlerinin Irak Politikalarında Kuzey Irak'ın Yeri**, GÜ S.B.E. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004.

Yılmaz S., **Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)**, AÜ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Yürekli T., **Zengiler Döneminde Musul ve Çevresi**, AÜ S.B.E. Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

2. KİTAPLAR

Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi II**, (Yay. Haz. Mesut Aydın), Malatya, 2004.

Adamof E.E., **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolunun Taksimi Plânı**, (Çev. Hüseyin Rahmi), Belge Yay., İstanbul, 1972.

Ahmet b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

Aka İ., **Timur ve Devleti**, TTK Yay., Ankara, 1991.

Akdoğan L., **Molla Mustafa Barzani Anlatıyor... & Ortadoğu'da Çanlar Kimin İçin Çalıyor?**, Arkaplan Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Akgül S., Uzel S., **Musul-Kerkük Harekâtı**, Berikan Yay., Ankara, 2001.

Albayrak M., **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Ali Cevad, **Memâlik-i Osmaniyye'nin Tarih ve Coğrafya Lûgatı**, c.3, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1314.

Al-Jumaily Q.K., **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, (Haz. İzzet Öztoprak), AAM. Yay., Ankara, 1999.

Arı T., **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yay., İstanbul, 2004.

Arı T., **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yay., İstanbul, 2007.

Armaoğlu F., **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Attar A.H., **XVII Əsrın Əvvəllərində Səfəvi-Osmanlı Münasibətləri**, Graphis Yay., İstanbul, 2001.

Aydın M., **Türkiye ve Irak Hudûdu Mes'elesi**, ASAM Yay., Ankara, 2001.

Ayhan V., Pirinççi F., **Saddam Hüseyin, Tarih Yeniden Yazılırken**, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2008.

Bağcı H., **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Bayatlı N., **XVI. Yüzyılda Musul Eyâleti**, TTK Yay., Ankara, 1999.

Baykara T., **Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.

Bayur Y.H., **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.III, Kısım:3, TTK Yay., Ankara, 1983.

Bayur Y.H., **Türk İnkılâbı Tarihi**, c.III, Kısım:4, TTK Yay., Ankara, 1983.

Bıyıklıoğlu T., **Türk İstiklâl Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gen.Kur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1999.

Bilgin M.S., **Barzani**, Fırat Yay., İstanbul, 1992.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), c.III, Kısım:1, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 1979.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi (1914-1918), c.III, Kısım:2, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

Bugünkü Irak, Irak Büyük Elçiliği Kültür Ateşeliği, TTK Basımevi, Ankara, 1957.

Canatan Y., **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996.

Cin B., **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Dağlı F., **Birakuji (Kürtlerin İç Savaşı)**, Belge Yay., İstanbul, 1994.

Demirci F., **Irak Türklerinin Dünü-Bugünü**, TTK Yay., Ankara, 1991.

Deringil S., **Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007.

Devellioğlu F., **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Yay.Haz. Aydın Sami Güneşçâl), Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2000.

Duman H., **Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu**, c.I, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

Duman S., **II.Meşrutiyet'ten İngiliz Mandaterliğine Irak (1908-1922)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.

Ebû Abdullah Muhammed el-Azimî, **Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H.430-538)**, (Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim), TTK Yay., Ankara, 1988.

Ebubekir Hâzım Tepeyran, **Hatıralar**, (Yay.Haz. Faruk İlkan), Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1998.

Ediger V.Ş., **Enerji Ekonomi-Politiği Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2005.

Edmons C.J., **Kürtler, Türkler Ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat Ve İnceleme (1919-1925)**, (Çev. Serdar Şengül, Serap Rûken Şengül), Avesta Yay., İstanbul, 2003.

Erden Ö., **Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Türkiye'yi Ziyaret Eden Devlet Başkanları**, AAM. Yay., Ankara, 2006.

Ersever A.C., **Üçgündeki Tezgah**, Milenyum Yay., İstanbul, 2009.

Ertuğrul Ü., **Orta Doğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

Fisher W.B., **The Middle East, A Physical, Social And Regional Geography**, Printed in Great Britian at the University Press, Cambridge, 1978.

Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev (1920-1927)**, c.II, TTK Yay., Ankara, 1999.

Gerçeksever A., **Kayıp Kimlik Basra Körfezi**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Gerger H., **ABD-Orta Doğu-Türkiye**, Ceylan Yay., İstanbul, 2006.

Gibb H.A.R., **Orta Asya'da Arap Fetihleri**, (Çev. Hasan Kunt), Çağlar Yay., Ankara, 2005.

Girgin K., **T.C Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 yılın Panoraması) 1923-1993**, Ankara, 1993.

Göktaş H., **Kürtler II Mehabad'dan 12 Eylül'e**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Gönlübol M., Sar C., **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Grobba F., **Irak**, (Çev. Feridun Akkor), Genelkurmay 1. No. Basımevi, Ankara, 1951.

Gündüz A., **Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2003.

Hacî Ş., **Kerkük'ün Araplaştırılması, 80 Belgede Araplaştırma Politikası**, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiye**, Milli Matbaa, İstanbul, 1927.

Helmreich P.C., **Sevr Entrikaları Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, (Çev.Şerif Erol), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, c.4, (Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1979.

Hürmüzlü E., **Irak Türkleri**, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yay., İstanbul, 1991.

Hürmüzlü E., **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2006.

Hürmüzlü E., **Türkmenler ve Irak**, Kerkük Vakfı Yay., İstanbul, 2003.

Hürmüzlü H., Pamukçu E., **Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları**, Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005.

İbn Haldun, **Mukaddime I**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), MEB, İstanbul, 1990.

- İmad Ad-Din Al-Kâtib Al-İsfahânî, **İrak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, (İhtisar eden: Al-Bondârî), (Türkçeye Çev. Kıvameddin Burslan), Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.
- Kabaklı A., **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul, 1992.
- Kansu M.M., **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.II, TTK Yay., Ankara, 1986.
- Karacan A.N., **Lozan**, (Haz. Hulûsi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2010.
- Karadağ R., **Petrol Fırtınası**, Truva Yay., İstanbul, 2008, s.15.
- Karpat K.H., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yay., İstanbul, 2010.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, c.I, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara, 1992.
- Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, c.III, (Çev. Besim Atalay), TDK Yay., Ankara, 1992.
- Kayar M., **Türk-Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Kayhan H., **İrak Selçukluları (514-590/1120-1194)**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001.
- Kaymaz İ.Ş., **Musul Sorunu Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel-Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yay., İstanbul, 2003.
- Kaynak M. vd., **İraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)**, Tanmak Yay., Ankara, 1992.
- Kayra C., **Yakın Doğu ve Irak Petrolleri**, Maliye Bakanlığı Maliye Tetkik Kurulu Neşriyatı, Ankara, 1953.
- Kerküklü A., **Oyun İçinde Oyun Kerkük**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2006.
- Khoury D.R., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul 1540-1834**, (Çev. Ülkün Tansel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.
- Kılıç R., **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Kitapçı Z., **Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Orta Doğuda Türkler Orta Doğu Türk Misyonunun Tarihi Temelleri: I**, Yedi Kubbe Yay., Konya, 2008.
- Kocakuşak S., **Orta Doğu Ülkeleri I (Nüfus Coğrafyası)**, Ocak Yay., Ankara, 1999.
- Kocaoğlu A.M., **Petro-Strateji**, Türkeli Yayınları, Ankara, 1996.
- Kocaoğlu M., **Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

- Koçsoy Ş., **Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1991, s.
- Kodal T., **Paylaşılamayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.
- Köprülü F., **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, (Yayınlayan: Orhan F. Köprülü), DİB Yay., Ankara, 1991.
- Köprülü Z., **Irak'ta Türk Varlığı**, Ankara, 1996.
- Köymen M.A., **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.I, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yay., Ankara, 1979.
- Kurtcephe İ., **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu**, Kara Harp Okulu Bilgi Toplama ve Yayım Merkezi Yay., Yayın No:189, Ankara, 1998.
- Kurubaş E., **Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, c.2, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Kutschera Chris, **Kürt Ulusal Hareketi**, (Çev. Fikret Başkaya), Avesta Yay., İstanbul, 2001.
- Kürkçüoğlu Ö., **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1978.
- Kürkçüoğlu Ö.E., **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, AÜSBF Yay., Ankara, 1972.
- Küzeci Ş., **Kerkük Soykırımları (Irak Türklerinin Uğradığı Katliamlar) 1920-2003**, Teknoed Yay., Ankara, 2004.
- Lazarev M.S., **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, (Çev.Mehmet Demir), Öz-Ge Yay., Ankara, 1989.
- Longrigg S.H., **'Iraq, 1900 To 1950 A Political, Social and Economic History**, Oxford University Press, 1968.
- Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Macmillan M., **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikâyesi**, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Marufoğlu S., **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- McDowall D., **Modern Kürt Tarihi**, (Çev. Neşenur Domaniç), Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Mehmed Neşrî, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi**, c.I, (Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), TTK Yay., Ankara, 1995.

- Melek K., **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- Memiş E., **Eskiçağda Mezopotamya (En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar)**, Ekin Kitabevi, Ankara, 2007.
- Merçil E., **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1991.
- Mısırlıoğlu K., **Musul Meselesi ve Irak Türkleri**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, c.I-II, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, c.III-IV, (Sad. Neşet Çağatay), TTK Yay., Ankara, 1992.
- Nakip M., **Kerkük'ün Kimliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, (Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), TTK Yay., Ankara, 1976.
- Oran B., **"Kalkık Horoz" –Çekiç Güç ve Kürt Devleti-**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat**, (Haz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil), Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2006.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, (Haz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil), Global Strateji Enstitüsü Yay., Ankara, 2005.
- Öke M.K., **Musul Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Öke M.K., **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, TDAV Yay., İstanbul, 1991.
- Özçelik N., **İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.
- Özdağ Ü., **Türk Ordusunun PKK Operasyonları (1984-2007)**, Pegasus Yay., İstanbul, 2007.
- Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi I**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
- Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi II**, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
- Pehlivanoğlu A.Ö., **Orta Doğu ve Türkiye**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Polk W.R., **Irak'ı Anlamak**, (Çev. Nurettin Elhüseyni), NTV Yay., İstanbul, 2007.
- Ravlig F.M., **Türkmen Aşiretleri**, (Hazırlayanlar: Ali Cin, Haluk Kortel, Haldun Eroğlu), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Roux J.P., **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.
- Saatçi S., **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, Tarih Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., İstanbul, 1996.

- Saatçi S., **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Sâbis A.İ., **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, c.2, Nehir Yay., İstanbul, 1992.
- Sâbis A.İ., **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, c.4, Nehir Yay., İstanbul, 1991.
- Sami E.M., **Abdülhamid'in Petrolleri –Varislerinin Hukuk Mücadelesi-**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007.
- Saray M., **Türkiye ve Yakın Komşuları**, AAM. Yay., Ankara, 2010.
- Silleli T., **Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Simon R.S., **Iraq Between The Two World Wars The Militarist Origins of Tyranny**, Columbia University Press, New York, 2004.
- Sorgun T., **Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş**, Kamer Yay., İstanbul, 1997.
- Soysal İ., **Tarihçeleri Ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, c.I, TTK Yay., Ankara, 1983.
- Soysal İ., **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yay., İstanbul, 1993.
- Sönmezoğlu F., **II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yay., İstanbul, 2006.
- Sümer F., **Kara Koyunlular**, c.I, TTK Yay., Ankara, 1967.
- Sümer F., **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları**, TDAV Yay., İstanbul, 1999.
- Şadrüddîn Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâşır İbn 'Ali El-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, (Çev. Necati Lügal), TTK Yay., Ankara, 1999.
- Şimşir B.N., **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- Şimşir B.N., **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.
- Talabanî N., **Kerkük Bölgesi'nin Araplaştırılması**, (Çev.Zafer Avşar), Avesta Yay., İstanbul, 2005.
- Terzi A., **Bağdat-Musul'da Abdülhamid'in Mirası Petrol ve Arazi**, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- Tolon A.H., **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr'e Giden Yol**, AAM. Yay., Ankara, 2004.
- Torumtay N., **Orgeneral Torumtay'ın Anıları**, Milliyet Yay., İstanbul, 1994.
- Townshend C.V.F., **İrak Seferi ve Esaret**, (Terc. Tarih-i Asker-i Osmâni Encümeni), (Sad. Recep Ahışalı), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

- Tripp C., **A History of Iraq**, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s.14;
- Turan O., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003.
- Turan Ö., **Tarihin Başladığı Nokta Orta Doğu**, İstanbul, 2002.
- Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, c.IV, Gen.Kur. Başk.lığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1966.
- Türkmen Z., **Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, AAM. Yay., Ankara, 2003.
- Uçarol R., **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Uluğbay H., **İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Petropolitik**, De Ki Bas. Yay., Ankara, 2008.
- Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) Ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Yay., Ankara, 2000.
- Uzunçarşılı İ.H., **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Yay., Ankara, 1988.
- Uzunçarşılı İ.H., **Osmanlı Tarihi**, c.II, TTK Yay., Ankara, 1975.
- Uzunçarşılı İ.H., **Osmanlı Tarihi**, c.III, Kısım:I, TTK Yay., Ankara, 1973.
- Uzunçarşılı İ.H., **Osmanlı Tarihi**, c.IV, Bölüm:1, TTK Yay., Ankara, 1978.
- Ülkü H., **Başlangıçtan Günümüze Kadar İslâm Tarihi**, Çile Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Ülman A.H., **I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.
- Ünal T., **IV. Murat ve Bağdat Seferi**, (Haz. Ali Güler, Suat Akgül), Berikan Yay., Ankara, 2001.
- Wilson A.T., **Mesopotamia 1917-1920, A Clash of Loyalties, A Personal And Historical Record**, Oxford University Press, London, 1931.
- Yakuboğlu E., **Irak Türkleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1976.
- Yalçın S., **Atatürk'ün Millî Dış Siyaseti**, Berikan Yay., Ankara, 2000.
- Yavuz Turan, **ABD'nin Kürt Kartı**, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, (Haz.Celile Celil, vd.), (Çev. M.Aras), Peri Yay., İstanbul, 1998, s.
- Yergin D., **Petrol Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, (Çev. Kamuran Tuncay), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 1999.
- Yılmaz D., **Musul Meselesi Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yay., Konya, 2003.
- Yuvalı A., **İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri**, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1994.

Yücel Y., **Timur'un Dış Politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu 1393-1402**, DTCF Basımevi, Ankara, 1980.

3. MAKALE VE BİLDİRİLER

“14 Temmuz Şehitlerimizin Bazılarının İsim ve Meslekleri”, **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.8-9.

“BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>, (e.t.25.08.2009).

“Cezîre”, **İ.A.**, c.3, MEB., İstanbul, 1977, s.152.

“Değerli Şehitlerimizi Rahmetle Anıyoruz”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.11, Ocak 1993, s.4.

“Devrimin Kilometre Taşları”, **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, Temmuz 1984, s.15.

“Irak Türkleri İle İlgili Bildiriler”, **Türk Kültürü**, Sa.6, Nisan 1963, s.57-59.

“Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Genel Kongresi”, **Türk Kültürü**, Yıl:IV, Sa.44, Haziran 1966, s.725-726 (69-70).

“Irak Türkleri”, **T.A.**, c.XIX, MEB., Ankara, 1971, s.459-461.

“Irak Türklerinin Büyük Şehidi Nejdet Koçak 7 Nisan 1939-16 Ocak 1980”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.11, Ocak 1993, s.2-3.

“Irak”, **T.A.**, c.XIX, MEB., Ankara, 1971, s.438-458.

“İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi'nde Alınan Kararlar (28-30 Ağustos 1960)”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.8-9.

“Kerkük Katliâmı Sergisi”, **Türk Kültürü**, Yıl:V, Sa.52, Şubat 1967, s.292 (60).

“Kerkük'te Türk Eserleri Yok Ediliyor”, **Kerkük**, Yıl:2, Sa.8, Nisan 1992, s.29.

“Kerkük”, **T.A.**, c.XXI, MEB., Ankara, 1974, s.495-499.

“Kurultaylar”, <http://www.kerkuk.net/kurumsal/?dil=1055&metin=26>, (e.t.30.08.2009).

“Merkezi Hükümet İhlalleri, Asimilasyon Politikaları”, <http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=11>, (e.t.26.08.2009).

Ahmet Reşit, “Şark'ta Büyük-Britanya”, **Ayın Tarihi**, c.24, Sa.82-83, İkincikânun-Şubat 1931, s.6905-6913.

Akçora E., “Cumhuriyetten Günümüze Türk-İrak İlişkileri ve Türkmenler”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.21-52.

Alptekin C., “Zengî”, **İ.A.**, c.13, MEB., İstanbul, 1986, s.526-532.

Altuğ Y., “Lozan Sınırlar Sorunu”, **BTDD**, Sa.34, Temmuz 1970, s.36-47.

Arı T., “Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit. İdris Bal), AGAM Yay., Ankara, 2006, s.695-727.

Aslantepe S., “Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Başlıca Devletlere Yolladığı Temsilciler”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara, 15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (Yay.Haz. İsmail Soysal), TTK Yay., Ankara, 1999, s.763-802.

Aslı Arslan, “1958 Irak İhtilali ve Türkiye”, **İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.77-87.

Ateş S., “Irak Büyükelçiliğinin Beyanatu Etrafında”, **Türk Kültürü**, Sa.9, Temmuz 1963, s.59-60.

Ateş S., “Irak Türkleri İle İlgili Yayınlar Hakkında Düşünceler”, **Türk Kültürü**, Yıl: III, Sa.26, Aralık 1964, s.98-99 (22-23).

Aycan İ., “Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.317-323.

Aydın M., “Türk Basımında Haliç Konferansı (19 Mayıs-5 Haziran 1924)”, **İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit.Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.89-120.

Aydın R.K., “Irak Türklerinin Sosyal Hayatı”, **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.617-624.

Azimli M., “Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.364-374.

Başar C., “Türk Irak Kültür Antlaşması ve Bugünkü Durum”, **Orta Doğu**, Yıl:3, Sa.31, Kasım 1964, s.20-22.

Bayat F., “Erbil Atabeyliği”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.840-845.

Bayat F., “İmaduddin Zengi ve Musul Atabeyliği”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.814-824.

Bayat F., “Moğol İstilasına Kadar “Irak Türkleri””, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.795-802.

Bayatlı N., “Irak Tarihinde Türkmenler”, **Türk Yurdu**, c.13, Sa.65 (411), Ocak 1993, s.6-9.

Bayrak Ş., “*Musul Vilayeti ve Abdülcelilzâde’lerin Yönetimi (1727-1834)*”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler I)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.179-192.

Bayraktar A., “*Türkmenler’in Geleceği ve Eğitim Sorunları*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.62.

Benderoğlu A., “*Irak Türkmenleri Tarihi*”, **Nüsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)**, (Çev.Altan Çetin), Yıl:II, Sa.6, Yaz 2002, s.143-148.

Bengio O., “*Irak’ın Toprak Bütünlüğü Tehdit Altında*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.61-80.

Bezer G.Ö., “*Selçuklular Zamanında Irak*”, **Irak Dosyası I**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.47-86.

Bezer G.Ö., “*Zengiler (1127-1233)*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.803-813.

Bil H., “*Bağdat Paktı Işığında*”, **Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.27-28.

Bilgi M.S., “*Türk-Irak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu (1534-2002)*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.213-235.

Bozkurt Enver, “*Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Irak İle İlgili Kararlarının Değerlendirilmesi*”, **Stardigma.Com Aylık Strateji ve Analiz e-Dergisi**, Sa.12, Ocak 2004, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=11>, (e.t.17.09.2007).

Çay A., “*Irak Türkleri’nin Tarihlerine Genel Bir Bakış*”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, (Haz. Mâhir Nakip, Ziyad Köprülü), Ankara, 1987, s.21-27.

Çufalı M., “*21.Yüzyılda Türkiye’nin Bölgesel Sorunları ve Öneriler*”, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, (Edit. İdris Bal), AGAM Yay., Ankara, 2006, s.871-886.

Darkot B., “*Musul*”, **İA.**, c.8, MEB., İstanbul, 1979, s.741-744.

Demirci F., “*21. Yüzyılda Türkmen Kültürel Hakları (24 Ocak 1970)*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.2, Ocak 1991, s.10-12.

Demirci G., “*Irak Türklerinin Demografik Yapısı*”, **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.611-616.

Demirci G., “*Irak’taki Türkler*”, **Irak Dosyası II**, (Yay.Haz.Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.103-114.

Demirci N., “*Kerkük Katliâmı*”, **Tanıtım**, Yıl:8, Sa.90, Ocak 1987, s.33-34.

Duman S., “*Irak: Bir Ulus Yaratma Çabaları*”, **Irak Dosyası II**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.45-70.

Eravcı H.M., “*Safevî Hanedanı*”, **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.882-892.

Erdem İ., Uyar M., “*Akkoyunlular Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı*”, **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.873-881.

Erdem İ., Uyar M., “*Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri*”, **Türkler**, c.6, YTY., Ankara, 2002, s.861-868.

Erim N., “*Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye II Musul Meselesi*”, **AÜHFD.**, c.3, Sa.2, 1946, s.328-343.

Erkmen S., “*Türkiye'nin Körfez Savaşı Sonrası Kuzey Irak Politikası*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.269-291.

Erol A., “*Mum Kimin Yanar Kerkük*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.10-13.

Ertem B., “*Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)*”, **The Journal Of International Social Research**, Volume:3, Issue:11, Spring 2010, s.252-273.

Esin N., “*Irak Türkleri Maarifine ve Genel Kültürüne Toplu Bir Bakış*”, **Türk Kültürü**, Yıl:II, Sa.18, Nisan 1964, s.109-118.

Esin N., “*Tarihî Bir Türk Şehri: Kerkük*”, **Türk Kültürü**, Yıl:XII, Sa.135, Ocak 1974, s.197 (53), s.195-199 (51-55).

Evans L.H., “*The Emancipation of Iraq From the Mandates System*”, **The American Political Science Review**, Vol.26, No.6, December 1932, s.1024-1049.

Fırat M., Kürkçüoğlu Ö., “*Arap Devletleriyle İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II:1980-2001, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.124-149.

Fırat M., Kürkçüoğlu Ö., “*Orta Doğu'yla İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.I:1919-1980, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.615-635.

Finkelstein J.J., “*Mesopotamia*”, **Journal Of Near Eastern Studies**, Vol.XXI, No.2, April 1962, s.73-92.

Fitzgerald E.P., “*France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918*”, **The Journal of Modern History**, Vol.66, No.4, December 1994, s.697-725.

Genç S., “*Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbâsî İlişkileri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.639-658.

Gökbilgin T., “*Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı*”, **Bellekten**, c.XXI, Sa.83, Temmuz 1957, s.449-482.

Gül M., “*Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri*”, **Bellekten**, c.LXX, Sa.257, Nisan 2006, s.95-118.

Gülcü E., “*Bağdat Kölemenler Hükümeti (1749-1831)*”, **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.213-230.

Günaltay M.Ş., “*Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü*”, **Bellekten**, c.VI, Sa.23-24, Temmuz- I. Teşrin 1942, s.177-205.

Gündüz A., “*1548 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kerkük Sancağı*”, **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.161-180.

Gündüz T., “*Türkmen Adına Dair Bazı Fikirler*”, **Yeni Türkiye**, Yıl:8, Sa.43, Ocak-Şubat 2002, s.142-145.

Hasan M., “*Irak Kürtlerinin Bitmeyen Kavgası*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.63-74.

Hasan M., “*Irak'ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.45-62.

Hazar M., “*Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi*”, **Turkish Studies (Osman Nedim Tuna Armağanı)**, Vol.2/2, Spring 2007, s.358-364.

Honigmann E., “*Musul*”, **İ.A.**, c.8, MEB., İstanbul, 1979, s.738-741.

Hürmüzlü H., “*“Beşir”den Anılar*”, **Türk Yurdu**, d.7, c.13, Sa.65 (411), Ocak 1993, s.29-31.

Hürmüzlü H., “*1959 Kerkük Katliamı Neler Doğurdu*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.18-21.

Hürmüzlü H., “*Irak'ın Hukukî Yapısında Türkmenlerin Yeri*”, **Irak Dosyası II**, (Yay.Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.127-134.

Hüseyin S., “*Hak Savunması Irak'ın Bağımsızlık ve Egemenlik Haklarını Korumaya Yöneliktir*”, **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, 1984, s.26-27.

K(erkük) İ., “*Kerkük Katliâmının 4. Yıldönümü*”, **Türk Kültürü**, Sa.9, Temmuz 1963, s.60-61.

- K. T., “*Kerkük Gecesi*”, **Türk Kültürü**, Sa.12, Ekim 1963, s.57.
- Kafesoğlu İ., “*Atabeylikler*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c.I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1992, s.295-297.
- Kafesoğlu İ., “*Kür-Boğa*”, **İ.A.**, c.6, MEB., Ankara, 1977, s.1084-1086.
- Kafesoğlu İ., “*Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.580-584.
- Karagil N., “*Irak Türkleri ve Eğitim Davaları*”, **Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.32-34.
- Karapınar M., “*Abbâsiler Dönemi Türklerin Siyasî Faaliyetleri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.352-363.
- Karasapan C.T., “*Komşumuz Irak*”, **Orta Doğu**, Yıl:1, Sa.1, 15 Nisan 1961, s.8-13.
- Kasalak K., “*Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:5, Sa.9 (Şubat 2007), s.187-201.
- Kayhan H., “*Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.669-677.
- Kazancı H., “*Irak'ın Hassas Dengelerindeki Türkmenler*”, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122716>, (e.t.01.11.2007).
- Kerkük İ., “*İlk Türkmen Öğretmenler Kongresi*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.6-7.
- Kerkük İ., “*Kerkük Üzerinde Oynanan Oyunlar - 3 Güneş Balçıkla Sıvanmaz*”, **Kardaşlık**, Yıl:3, Sa.11, Temmuz-Eylül 2001, s.12-15.
- Ketene M.S., “*Şehitlerimizi Anarken*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.2, Ocak 1991, s.4-7.
- Kılıç R., “*Musul Vilayeti Tarihi Coğrafyası ve 19. Yüzyılın İkinci Yarısında İdarî Yapısı*”, **İkinci Orta Doğu Semineri Dünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.393-405.
- Kirişçi K., “*Türkiye ve Kuzey Irak'taki Kürt Güvenlik Bölgesi*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.7-22.
- Kocaoğlu B., “*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kaynaklarından Ayın Tarihi Mecmuası*”, **AAMD.**, Sa.53, c.XVIII, Temmuz 2002, s.627-699.
- Koçak N., “*Kerkük Katliamı*”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.24-25.
- Kök B., “*Musul ve Halep Atabeyi Mevdûd ve Zamani*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.825-835.

Köni H., “*Körfez Savaşı Sonrası Türkiye ve Orta Doğu*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.127-140.

Köni H., “*Uluslararası İnsan Hakları ve Irak Türkleri*”, **Irak Türkleri Sempozyumu Tebliğleri**, (Haz. Mâhir Nakip, Ziyad Köprülü), Ankara, 1987, s.91-94.

Köprülü Z., “*Irak'ta Sonu Gelmeyen Katliamlar ve Türk Devleti'nin Tutumu*”, **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.16.

Kurşun Z., “*Osmanlı'dan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke: Irak*”, **Irak Dosyası I**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.1-36.

Kurubaş E., “*Irak'ta Kürt Ayrılıkçılığı*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Derleyenler: Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.21-43.

Küpeli Ö., “*Irak-ı Arap'ta Osmanlı Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*”, **History Studies (Orta Doğu Özel Sayısı 2010)**, s.227-244.

Kürkçüoğlu Ö., Erhan Ç., “*Türkiye-Irak Sınırı ve Musul Sorunu*”, **Yaşayan Lozan**, (Edit. Çağrı Erhan), T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2003, s.140-168.

Laçiner S., “*Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası [1983-1993]*”, **Osmanlı'dan İki binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi (İç ve Dış Politika)**, (Edit. Adem Çaylak, Cihat Göktepe, Mehmet Dikkaya, Hüsnü Kapu), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.603-630.

Lasinlioğlu F., “*Irak Türklüğünün Gerçeği ve Günümüzdeki Kürt Senaryoları*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.3, Mart 1991, s.14-15.

Manaz A., “*Geçmişten Bugüne Kuzey Irak*”, **Stradigma.Com Aylık Strateji ve Analiz e-Dergi**, Sa:12, Ocak 2004, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=106>, (e.t.29.08.2007).

Marufoğlu S., “*Irak Türkleri*”, **Türkler**, c.20, YTY., Ankara, 2002, s.603-610.

Marufoğlu S., “*Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Toprak Düzeni ve Mukataaların İşletilmesi*”, **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.181-202.

Muratlı İ., “*Irak Türklerinin Siyasi Tarihi*”, <http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2007101653>, (e.t.01.11.2007).

Nakip M., “*Irak Türklerinin Meselesine Nasıl Bakılmalı?*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.37-44.

Orhan O., “*Orta Doğu'nun Düşman Kardeşleri: Suriye ve Irak*”, **Irak Krizi [2002-2003]**, (Der. Ümit Özdağ, Sedat Laçiner, Serhat Erkmen), ASAM Yay., Ankara, 2003, s.167-183.

Özdemir H., “*Irak’ın Doğuşu ve Lozan’da Kurtlarla Dans (1916-1923)*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1 (İlkbahar 1996), s.105-126.

Özdemir M.N., “*Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sa.24, Güz 2008, s.315-367.

Özdemir M.N., “*Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi*”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sa.18, Güz 2005, s.211-230.

Özey R., “*Türkiye’nin Hudutları ve Hudut İhtilafları*”, **Avrasya Etüdleri**, Sa.18, Sonbahar-Kış 2000, s.21-38.

Pamukçu E., “*Kerkük Katliamı ve Kürt Senaryoları*”, **Kerkük**, Yıl:2, Sa.5, Temmuz 1991, s.5-7.

Pamukçu E., “*Türklerin Kuzey Irak’a Yerleşmeleri ve Buradaki Faaliyetleri*”, **Kerkük**, Yıl:3, Sa.12, Temmuz 1993, s.2-4.

Pamukçu Ekrem, “*Sayın Süleyman Demirel’e Açık Mektup: “Ağam Süleyman Paşam Süleyman”*”, **Kerkük**, Yıl:1, Sa.3, Mart, 1991, s.4-5.

Parmaksızoğlu İ., “*Musul*”, **T.A.**, c.XXIV, MEB., Ankara, 1976, s.506-507.

Sahillioğlu H., “*Dördüncü Murad’ın Bağdat Seferi Menzîlnâmesi = Bağdar Seferi Harp Jurnalı (1 Harita ve 2 Fotokopi ile Birlikte)*”, **Belgeler**, c.II, Sa.3-4, 1965, s.1-39.

Sahillioğlu H., “*Osmanlı Döneminde Irak’ın İdarî Taksimatı*”, (Çev. Mustafa Öztürk), **Bellekten**, c.LIV, Sa.211, Aralık 1990, s.1233-1257.

Samlı G., “*Türkiye-Irak İlişkileri ve Tarihsel Fırsat*”, **Irak Bugün**, Irak Basın Müsteşarlığı Yay., Ankara, Temmuz 1984, s.16-17.

Samlı G., “*Büyükelçi Taha Mahmut el-Kaysi ile Söyleşi*”, **Bugünkü Irak**, Irak Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara, Şubat 1985, s.4-7.

Sevgen N., “*Kerkük Türkleri I*”, **BTTD**, Sa.38, Kasım 1970, s.8-12.

Sobernheim M., “*Hamdânîler*”, **İ.A.**, c.5/1, İstanbul, 1993, s.179-182.

Soysal İ., “*1937 Sâdâbat Paketi*”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç (Ankara. 15-17 Ekim 1997) Sempozyuma Sunulan Tebliğler**, (Yay.Haz. İsmail Soysal), TTK Yay., Ankara, 1999, s.327-342.

Sümer F., “*Irak Türkleri’nin Tarihine Kısa Bir Bakış*”, **Türk Kültürü**, Yıl: XV, Sa.180, 1977, s.758-764 (44-50).

Sümer F., “*Kara-koyunlular*”, **İ.A.**, c.6, MEB., İstanbul, 1977, s.292-305.

Sykes M., “*Journeys in North Mesopotamia*”, **The Geographical Journal**, Vol.XXX, No.3, September 1907, s.237-254.

Şirin Y.N., “*Türkiye’nin Körfez Savaşı’ndan Sonraki Irak Politikası*”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit.Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.513-528.

Terzibaşı A., “*Kültürel Haklarımıza Dair Irak İhtilal Konseyi’nin Kararı ve Açıklaması*”, **Türk Kültürü**, Yıl:VIII, Sa.90, Nisan 1970, s.417-418 (57-58).

Tevetoğlu F., “*Atatürk’ün Musul, Süleymaniye ve Kerkük’le İlgili Bir Mektubu*”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:8, c.2, Sa.10, Kasım 1972, s.6-7.

Timur H., “*Türk-Irak Dostluğu*”, **Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri**, Asya Yayınevi, İstanbul, 1956, s.9.

Turan Ö., “*Irak’ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları*”, **Avrasya Dosyası (Kuzey Irak Özel)**, c.3, Sa.1, İlkbahar 1996, s.23-36.

Türkmen Z., “*Özdemir Bey’in Musul Harekâtı ve İngilizlerin karşı Tedbirleri (1921-1923)*”, **AAMD.**, c.XVII, Sa.49, Mart 2001, s.49-79.

Tüysüz C., “*Türkmenler*”, **Türkler**, c.4, YTY., Ankara, 2002, s.552-579.

Umar Ö.O., “*İngilizlerin Musul’da Özdemir, Şeyh Mahmud ve Aşiretlere Karşı Politikası*”, **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl:27-Şubat 2002, Sa.52, Ankara, 2002, s.1-20.

Umar Z., “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (I)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.7, Ocak 1992, s.17-19.

Umar Z., “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (II)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.8, Nisan 1992, s.13-14.

Umar Z., “*Unutulmuş Azınlık: Irak Türkmenleri (III)*”, (Türkçesi: Mehmet Çağrı), **Kerkük**, Yıl:2, Sa.9, Temmuz 1992, s.11-13.

Ural S., “*Mondros Mütarekesi Sonrası İngilizlerin Irak Cephesi’nde Gerçekleştirdiği İşgaller*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:2, Sa.4, Ağustos 2004, s.31-45.

Uzgel İ., “*ABD ve Nato’yla İlişkiler*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II:1980-2001, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.243-325.

Uzgel İ., “*Körfez Savaşı’nda Özal’ın Musul-Kerkük’e İlişkin Projesi*”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Edit.Baskın Oran), c.II:1980-2001, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.256-257.

Viollet H., “*Sâmerrâ*”, **İ.A.**, c.10, MEB., İstanbul, 1979, s.144-146.

Wright Q., “*The Mosul Dispute*”, **The American Journal of International Law**, Vol.20, No.3, July 1926, s.453-464.

Yenerer V., “Irak’ta “Kürtmen” Partiler...”,
<http://www.kerkuk.net/haberler/koseyazisi.aspx?dil=1055&metin=2004122723>,
 (e.t.01.09.2009).

Yılmaz D., “Yirminci Yüzyıl Başlarında Irak’ın Etno-Kültürel Yapısı ve Bu Yapının Musul Meselesi’ne Etkisi”, **İkinci Orta Doğu Semineri Düünden Bugüne Irak (27-29 Mayıs 2004 Bildiriler II)**, (Edit. Mustafa Öztürk, Enver Çakar), Fırat Üniv. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2006, s.647-663.

Yılmaz H., “Irak’ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler”, **Stratejik Analiz Dergisi**, c.4, Sa.37, Mayıs 2003, s.23-35.

Yılmaz Ö.F., “Kânunî Sultan Süleyman Han’ın Irakeyn İle IV. Murad’ın Bağdat Seferleri”, **Irak Dosyası I**, (Yay. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan), TATAV Yay., İstanbul, 2003, s.203-212.

Yınanç M.H., “Celâyir”, **İ.A.**, c.3, MEB., İstanbul, 1977, s.64-65.

Zabit Ş.S., Rıfat T., “14 Temmuz Katliâmı Üzerine Irak Hükümetine Verilen Muhtıra”, **Kardaşlık**, Yıl:1, Sa.3, Temmuz-Eylül 1999, s.28-29.

Zetterstéen K.V., “Beckem”, **İ.A.**, c.2, MEB., İstanbul, 1979, s.432-433.

Zetterstéen K.V., “Lü’lü”, **İ.A.**, c.7, MEB., İstanbul, s.108-109.

Zetterstéen K.V., “Ukayliler”, **İ.A.**, c.13, MEB., İstanbul, 1986, s.18-19.

D. GAZETELER*

Akşam

Cumhuriyet

Devlet

Haber Türk

Hadiselere Tercüman

Hâkimiyet-i Milliye

Halk’a ve Olaylara Tercüman

Hürriyet

İstanbul

Milliyet

Orta Doğu

Sabah

Son Havadis

* Çalışmada kullanılan gazete haberleri ile makaleleri tam künye olarak metin içinde verildiğinden tekrar buraya alınmamıştır.

Son Posta

Son Telgraf

Türkiye

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni İstanbul

Yeni Sabah

Zafer

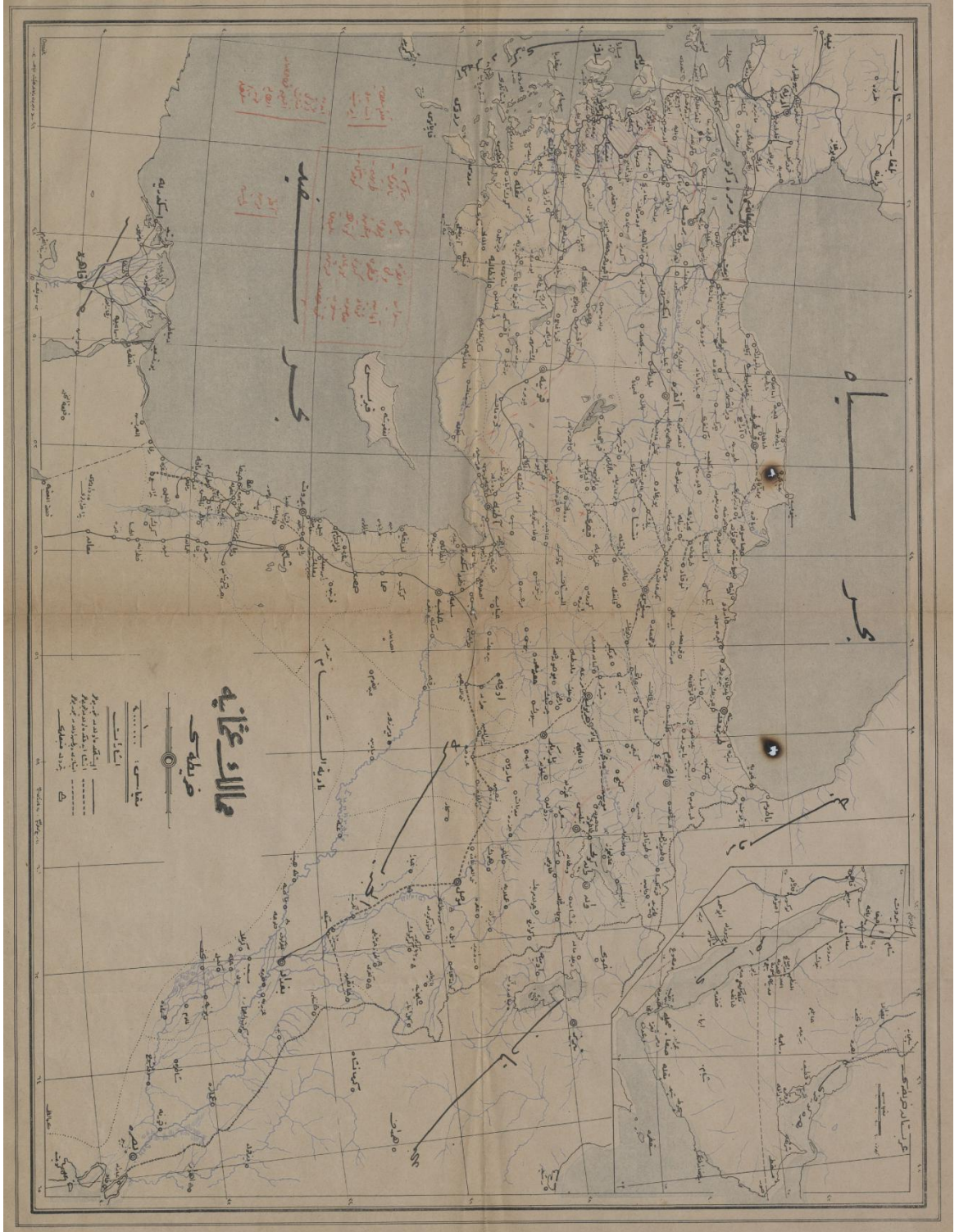
Zaman

5. BİLİŞİM KAYNAKLARI

<http://www.bagdat.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx> (e.t.18.10.2008).

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/10025.html>, (e.t.26.06.2009).

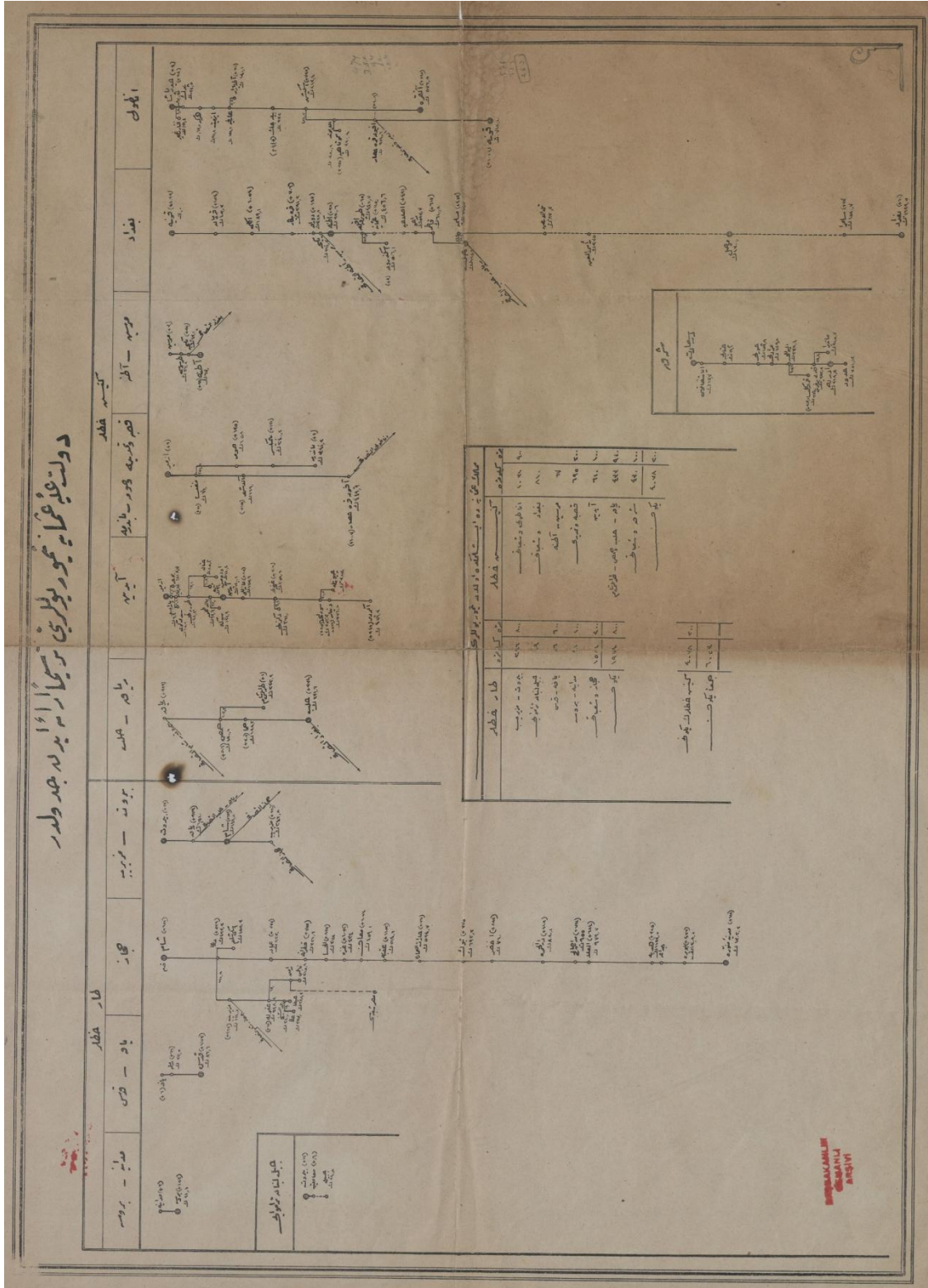
EKLER

EK 1: BOA., HRT.h.-961-1, (H. 22 Rebiülâhîr 1333/ M. 9 Mart 1915).

[Memâlik-i Osmaniye'nin Asya bölgesinde işlemekte ve inşa edilmekte olan demiryolları ile petrol muntıklarını gösteren harita. EHT (Ölçek 1/4000000)]

EK 2: BOA., HRT.h.-961-2, (H. 22 Rebiülâhir 1333/ M. 9 Mart 1915).

[Memâlik-i Osmaniye'nin Asya bölgesinde işlemekte ve inşa edilmekte olan demiryolları ile petrol muntkalarını gösteren harita. EHT (Ölçek 1/4000000)]

مِلّیّت

۶ حزيران ۱۹۲۶ - بازار ۴۰ - ۲۵ ذی القعدة ۱۳۴۵

موصّل ائتلافنامه سی کیجه یاریسی امضا ایدلدی

آنقره، ۵ (خصوصی نمایندگان) - منجیلدر - موصّل معاهده نامه سی کی ساعت یکری درنده تورکیه نامه خارجه وکیل توفیق رشدی بکله انظره صفیری سیر و ناله لندزه ی، عراق نامه عراق معاهده ملیانظری نوری پاشا السعیداً رسانده اوچرئس اولدرق خارجه وکالتک انظار صالونده کی نئسن ماصده امضا ایدلدر. مراسم ساده اولمدر.

مدیری: ۲ برمال یامد
آمره: ۱۷
تورکیه ایچول لویکس آن کور مسانی
ایسره کلا ایچول ۹
کلن لودی کری ویرش
اعلان شرفلی قلم خصومته مندوجدر. املاترک عیوناسمل
دولای مستولیت قبول اولونار

پالن خوروی: ۲ سروصول کورد
لار مانیسی: استانبول و آب نبال بادهسی و وطن مطبوعی
لقونق تورسولوی: ۱۰
عمره: ۱ استانبول
۱۷
۳۷
مکتبه: ۱ استانبول
تصرف آقرسی: استانبول: مکتبه
خرابیه مالد لیسرا لئوز بده رتبه و شیخ لیسرا لئوز (وطن مطبوعی)
مدیریت: سراجت ایلدیز
کون کیش لیسرا: ۹ لرونده

شخصی: ۵ خوروشدر

عراق حکومتی بتول حصه سنک یوزده اونتی بزه ویره جکدر

هرود بروکل غظیدر. خمیدر هرود ایچون بر اسوجره لئنک ریاستنده تورک و عراق ضابطلرندن مرکب بر قومیسون تشکیل ایدر جکدر

آقره ۵ (مصر من نمایندگان)
سوسی - سالیس لویج ایچول (۱۸)
مادهودو مرکب - برنی باباصودو
سالی و انگریز سالی ایچول
لویس بابا سیر بتول وفدهده
فاسده هرود هالی فرنده
(۸۵) کیرنر لئنک یلشن و بر
نقده آیلدر.

صوت جمعیت
آقره ۵ (خصوصی نمایندگان):
ساعت ۲۰ - خارجه وکالتک فوق العاده
وزیر - پروفر استار داکل ایچول
سورک پتی که صیالیس لویج ایچول.
موز و سله اکل ایچول ساعت کچی
برجده لویج پاشا مالد ایچول سکدر.

ایکی ایچده خارجه وکالتک لوز ادره
مدیری سول که انظره ایچول.
عراق و کیرنر پاشا
آقره ۵ (خصوصی نمایندگان):
ساعت ۲۲:۴ - عراق سرمنظری انکلیز
سار کلامتندو - خارجه وکالتک بر کرائی
[مادی سورک شهرده]

آقره ۶ (خصوصی نمایندگان) -
سایح ساعت ایک - معاهده قلمک برنی
مادسه کور خمیدر و لویج پاشا -
پروفر استار داکل ایچول
سورک پتی که صیالیس لویج ایچول
قومیسون مدهسوک کمدتیل سورک
آق تی فرقه فالیس بر و انظره
حقوق وکل خطیر - لکن انوت
علون طرفه لئوز تصحیحات ایچول.
عراق سکوتیه عراق بتولده کی متشکک
پوزده اونی زه ویرجکدر.

آقاری آؤنلک نیقی
آقره ۶ (۲۵) - دوس ساهسی
پروفر حاجت کیری مالد تورکیه خارجه
وکل لویج رشدی بکله انظره کتبه نئسن
انکلیز سوسی سول لئوز عراق نامه
عراق مطبوعی لئوز لویج ایچول
کریسده خارجه وکالتک ایچول لویج
انکلیز طرفه سیر

آقره ۶ (خصوصی نمایندگان) -
ساعت ۱۱:۰۰ - انکلیز سوسی سول وکل
پچی لویج مالد خارجه وکالتک کتبه
سوسی سول انظره سولنده پروفر لویج
نئسن ایچول ایچول - ساعت کیری رت
پیشوون سوسی سول مالد ایچول انظره
سوسی سول لویج
- کتبه سوسی سول وکل ایچول
- لوت سوسی سول ایچول ایچول
ایچول ایچول - انکلیز سوسی سول
پاشا لئوز سوسی سول ایچول
ایچول ایچول

آقره ۶ (خصوصی نمایندگان) -
ساعت ۱۱:۰۰ - انکلیز سوسی سول
سوسی سول سوسی سول ایچول ایچول
سوسی سول ایچول ایچول ایچول
انکلیز سوسی سول ایچول ایچول
کیری سوسی سول ایچول ایچول
پاشا لئوز ایچول ایچول ایچول
سوسی سول ایچول ایچول ایچول
سوسی سول ایچول ایچول ایچول
سوسی سول ایچول ایچول ایچول

EK 3: “Musul İtilâfnamesi Gece Yarısı İmza Edildi”, Milliyet, 6 Haziran 1926, s.1.

تورکیه، انگلتره و عراق حدود و قوشولوق معاهده سی معاهده دون نصف الییده امضالانندی

تورکیه، انگلتره و عراق حکومتلری آراسنده کی حدود و مناسبات همجواری معاهده سی
دون ۲۴ ده خارجه و کالتده تورک، انکلیز و عراق مرخصلری طرفدن امضالانندی

انگلیز مرخصی رزنالد لینرزدی — عراق مرخصی نوری پاشا السعیر
تورکیه، انگلتره و عراق حکومتلری آراسنده حدود و مناسبات همجواری معاهده سی
دون کیجه یکریمی درنده خارجه و کالتی انتظار صالوننده حکومتلر نامه خارجه و کیتی توقیق
رشدی بک اقدی، انگلتره قرالتی نامه بویوک ایاجی سیر و نالد لینرزدی و عراق حکومتی
نامه حریبه ناظری نوری پاشا السعید طرفدن امضالاننده. معاهده اون کتیر ماده دن عبارت
اولوب برکل حالده بولونمقدور.

تورکیه، انگلتره و عراق آراسنده محدود و مناسبات همجواری معاهده نامه سنک متنی

بر طرفدن تورکیه
رئیس جمهوری حضرتلری
و دیگر طرفدن
حسرتلری بولک بریتانی
و ایرلاند اقلیت متحده سی
ماورای انجاری بریتانی
اراضی قرالی و هندستان
اعیرا طوری حضرتلری
و حسرتلری عراق قرالی
حضرتلری .

لوزانده امضا ایذیل
۲۴ تویز ۱۹۲۳ تاریخی
معاهده سنک تورکیه ایله
عراق آراسنده کی حدودک
معینی حقدنک احکامی
دریش ایله مرک عراق سقل
بر دولت و کندسیله
انگلتره آراسنده منقد

اشتکاری زمان بکاکر
لری مایلا ولامهال
برداری ایله بکاکردر .
ماده ۸ — اوز برنجی
مادده ذکر ایذیلن صلا
حیددار مأمورین بولندقلری
اراضی دانلنده ایضاً
ایذیلن اوله یله چک و یخه
یاغما کرکتن کونینوداق
ایماندن منایلا بکاکر
لری خیددار ایله بکاکردر .
حیددار ایله چک
طرف مأمورین بواقدرار
لریده بولان یاغما و ساق
ایله بوزک قاعلرینک
حدوددن سروریه مانه
بولنه ایله بکاکردر .

باسمه وکیلزل بوزک ملت مجلسی رئیسین روشنی فرق اجتماعنده هیئتلرکن

ماده ۹ — صلح بر ویا برقاچ اشخاص جوار
حدود منطقه سنده بر جنابت ویا جرم ایضاً لیتد
کدن سوکره دیگر حدود منطقه سنه ایضا بموق
اولقلری تقدیرده بوسوک حدود منطقه سی مأمورین
اشیو اشخاصی سلاحلرله و یاغما اشتکاری اشیا ایله
برکنده قانونه توفیقاً تبعه سی باندقلری طرفک
مأمورینه تسلیم اوزره توفیق ایتمک مجبوردر .
ماده ۱۰ — معاهده سنک اشیو فصلک تطبیق
ایذیله کی حدود منطقه سی تورکیه قرالی طرفدن
ایذیلن بوتون حدود ایله بحدودک بر و دیگر طرفده
تجش بشرکیو متره درینکنده بولان منطقه در .
ماده ۱۱ — معاهده سنک اشیو فصلک تطبیق
ایله مکلف صلاحیتدار مأمورین بوجه زبرد
عمومی شهریک مساعی تنظیم و اخذ اولنه چی
تساریک مشاوری درعهده ایتمک اوزره .
تورکیه طرفدن : عسکری حدود قوماندای .
عراق طرفدن : موصل و اربیل مصرقری .
معمومات بحینمک و ایضات مسهله چک تعالیسی

تجدید حدود قومیون هرچاله اشهر معا
دهده کی تعریفای بک یقیندن تعقیبه غیرت ایله
چکدر . قومیونک مصارفی تورکیه و عراق آراسنده
متساویاً تقسیم ایذیله چکدر . علاقه دار دولتلر
قومیونک و تقسیمه سی ایضا ایذیلنسی ایچون
لازم کلن اقامت ، عمله مارمه (قزلباشلر
طایفی) متعلق یاغله خصوصانه کرک دوغریدن
دوغری به کرک مأمورین بحینه واسطه سیله تجدید
حدود قومیونده معاوت ایتمک تمهید ایتمک
مذکور دولتلر بولدن بیاغه قومیون طرفدن
وضه ایذیله چک لریکی موضعه سیته . حدود
اشارلریله ، قازق و علامتله رعیت ایتمک لریکی
تمهید ایتمک .
حدود اشارلری برندن دیگر کوریه یله چک
صورته وضه ایذیله چک و اوزر لریله «صو
قومیله در . موزک مومری ایله بومور لری بر
خرغه اوزرنده کوسرتله چکدر .
تجدید حدود ضابطه ، قضایی و بوک مسوول
حریمه لرله و تاقی و نسیغه اوله ق نشتم ایله چک
و بولردن ایکی سی هر حدود دولتمک حکومتیه
واوچایی صدق صورتمی لوزان معاهده سی
ایضا ایذیلن دولته تسلیم ایذیلنک اوزره فرانسه
جمهوری حکومتنه اعطا ایذیله چکدر .

۱۰ تسمین اول ۱۹۲۲ و ۱۳ کانون ثانی
۱۹۲۶ تاریخ معاهده لر دن مناسبات مخصوصه سی
مانیه ورق حدود منطقه سنده آزالده کی آهنگ
و حسن آمیزی احلال ایذیله چک هر کونا حادثاتی
بر طرف ایتمک آرزوسیه بو یاغده بر معاهده عقیده
قرار و بر مشلر بوجه زیر سرخص لری تعیین
ایتملدر . شوله کی :

تورکیه جمهوری رئیس حضرتلری ؛
ازیر میوی و تورکیه جمهوری جریه وکیل
دوقور توفیق رشدی بک اقدی حضرتلری .
حسرتلری بولک بریتانی و ایرلاند اقلیت متحده سی .
ماورای انجاری بریتانی اراضی قرالی و هندستان
اعیرا طوری حضرتلری ؛ حسرتلری بریتانی قرالی
حضرتلریک تورکیه جمهوری بزدنه فوق المعاده
سفر و مرخصی مسافرو سروزواله شارلینده زی
ق. م. م. ز. ب. ش. ب. ب. حضرتلری .
حسرتلری عراق قرالی ؛ عراق مدافعه ملیه وکیل
وکیل مرآلی نوری سعید شمردس . و حضرتلری
مشارالیم بوزده و منظم بولونان صلاحیتدار لری
تایخ ایتمک سوکره احکام آتیه یی قرارلاشد .
برعتلدر :

برنجی فصل

تورکیه ایله عراق آراسنده کی حدود

ماده ۱ — تورکیه ایله عراق آراسنده کی
خط حدود جیت اوقامک ۲۹ تسمین اول ۱۹۲۴
تاریخی اجتماعنده نقر ایتمک اولان کندرکده
توفیقاً بوجه زیر صورت قضیه ده تعیین ایذیلدر .
(بروکل خط حدود کونینو)
معاینه بالاده کی خط حدود عشوقا و علامون
جنوبیده بولایکی حلی بکدیگریه ربط ایذیلن بولک عراق
اراضی سندن کین نسبی تورک اراضی داخلمده
براق اوزره تعدیل ایذیلدر .

ماده ۲ — برنجی ماده سنک سوک نفره سی قیدی
تختده مذکور ماده ده تایت ایذیلن خط حدود
اشیو معاهده سی بولم ۱-۲۵۰۰۰ مفاصلنده
خریغه اوزرنده ترسیم ایذیلدر . من ایله خریغه
آراسنده اختلاف ظهورنده من معبر اوله چقدر .

ماده ۳ — برنجی ماده ده تصریح ایذیلن خط
حدودی اراضی اوزرنده تعیین ایتمک اوزره بر
تجدید حدود قومیونکی تشکیل ایذیله چکدر . اشیو
قومیون تورکیه حکومتی طرفدن تعیین ایذیله چک
ایکی و بریتانی ایله عراق حکومتلری طرفدن مشترکاً
تعیین ایذیله چک ایکی هر شخص ایله موافقت بولوردی
تقدیرده اسویچره رئیس جمهوری طرفدن اسویچره
تبعه سی میاندن تعیین ایذیله چک بررکندن هرک
اوله چقدر . اشیو قومیون سرعت ممکنه ایله
و هر حالده بو معاهده کی موقعه سیته وضعدن
اعتباراً آتی آی طرفده اجته ایذیله چکدر .

ایچون
تورکیه طرفدن : وایزرک موافقی ایله تعیین
ایذیله چک مأمورین .
عراق طرفدن : زاخو ، عمادیه ، زار و اوسیز
قذقلدی .
تورکیه و عراق حکومتلری کرک اوز اوچدی
ماده ده ذکر ایذیلن دائمی حدود قومیون
مرفیله کرک طرفی سیاسی ایله بکدیگر
برداری ایذیلرک اسباب اذیلن طولانی صلاحیتدار
مأمورینک ایسته سی تعدیل ایذیله چکدر .
ماده ۱۲ — تورکیه و عراق مأمور لری دیگر
طرف تبعه سندن اولوب بولم اولنک اراضی سنده
بدان عشار رؤساء شیخ ، و یاغده دیگر اعضای
ایذیلرسم و سیاسی ماهیتی حاشر هر نوع مجازدن
استشکاف ایذیله چکدر . طرفین کلارین حدود
منطقه سنده بر ویا دیگر دولت غلبته متوجه هر
برکونه بر و یاغدا تشکیلانه و اجتماعه مساعده
ایتمه بکاکردر .

ماده ۴ — برنجی ماده موچینجه عراق ترک
ایذیلن اراضیده کی اهالیکنک تابعی لوزان معاهده سنک
۳۰-۳۱ نیمی ماده لرینه توفیقاً حلی ایذیله چکدر .
طرفین نایه عاقرین مذکور معاهده سنک ۳۱ ، ۳۲
و ۳۳ نیمی ماده لرینه مندر سی حق نیارک اشیو
معاهده سنک موقعه سیته کریدیکی تاریخدن اعتباراً
اون ایکی آی سنله جاری اولایله چک کنی قرارلا
شد برعتلدر .
معاینه تورکیه بلادده کی اهالیکن حلی حیات لری
تورکیه تابعی ایچون استمال ایذیلرک اشیو حلی لری
طایقی خصوصنده سربتی حرکتی شایسته ایذر .
ماده ۵ — طرفین خاندیندن هر بری برنجی
ماده ده تصریح ایذیلن خط حدودی قطعی و عرضدن
مصون اولنک اوزره قبول بونی تعدیله معظوف
هر درلو تدین بوی ایتمک تمهید ایتمک .

ایکنجی فصل

مناسبات حسنه همجواری

ماده ۶ — طرفین عالیه عاقرین بر و برقاچ
مناسبات اشخاص جوار حدود منطقه سنده یاغما کرک
و یاغده شافوت اجرائی مقصدیه وقوع بولایق
استحضاراته بواقدرار لریده بولان یاغله وساطت
ایله مخالفت ایتمک و بوزک حدوددن سروریه مانع
اولنی متقابل تمهید ایتمک .
ماده ۷ — اون برنجی ماده ده ذکر ایذیلن
صلاحیتدار مأمورین جوار حدود منطقه سنده یاغما

ماده ۶ — طرفین عالیه عاقرین بر و برقاچ
مناسبات اشخاص جوار حدود منطقه سنده یاغما کرک
و یاغده شافوت اجرائی مقصدیه وقوع بولایق
استحضاراته بواقدرار لریده بولان یاغله وساطت
ایله مخالفت ایتمک و بوزک حدوددن سروریه مانع
اولنی متقابل تمهید ایتمک .
ماده ۷ — اون برنجی ماده ده ذکر ایذیلن
صلاحیتدار مأمورین جوار حدود منطقه سنده یاغما

EK 5: "Türkiye, İngiltere ve Irak Arasında Hudûd ve Münâsebât-ı Hemcivârî Muâhednâmesi'nin Metni", Hâkimiyet-i Milliye, 7 Haziran 1926, s.1.

Türkiye, İngiltere ve Irak Hükûmetleri beyninde Ankarada 5 haziran 1926 tarihinde münakit hudut ve münasebatı hasenei hemcivarî muahedenamesinin tasdiki hakkında kanun

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı : 18/VII/1926 - Sayı : 423)

No.
911

BİRİNCİ MADDE — Türkiye, İngiltere ve Irak Hükûmetleri arasında Ankarada 5 haziran 1926 tarihinde imza olunan hudut ve münasebatı hasenei hemcivarî muahedesi Büyük Millet Meclisince kabul ve tastik olunmuştur.

İKİNCİ MADDE — İşbu muahedenin icrayı ahkâmına İera Vekilleri Heyeti memurdur.

7 haziran 1926

TÜRKİYE, İNGİLTERE VE IRAK HÜKÛMETLERİ BEYNİNDE ANKARADA 5 HAZİRAN 1926 TARİHİNDE MÛNAKİT HUDUT VE MÛNASEBATI HASENEİ HEMCİVARÎ MU-AHEDESİ

Bir taraftan

Türkiye Reiscümhuru Hazretleri;

Ve diğer taraftan

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlânda Kıraliyeti müttehidesi, Maverayı Epher Britanya arazisi Kıralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri ve Haşmetlü Irak Kıralı Hazretleri;

Lozanda imza edilen 24 temmuz 1923 tarihli Muahedenin Türkiye ile Irak arasındaki hududun tayini hakkındaki ahkâmını derpiş ederek Irakı müstakil bir devlet ve kendisile İngiltere arasında münakit 10 teşrinievvel 1923 ve 13 kânunusani 1926 tarihli Muahedelerden münbais münasebatı mahsusayı tanıyarak hudut mıntakasında aralarındaki abenk ve hüsnü âmizişi ihlâl edebilecek her gûna hâdisatı bertaraf etmek arzusuile

Bu bapta bir muahede aktine karar vermişler ve berveği zir murahasalarını tayin etmişlerdir. Şöyle ki:

Türkiye Cümhuriyeti Reisi Hazretleri:

İzmir mebusu ve Türkiye Cümhuriyeti Hariciye vekili Doktor Tefvik Rüştü Beyefendi Hazretleri;

Haşmetlü Büyük Britanya ve İrlânda Kıraliyeti müttehidesi, Maverayı Epher Britanya arazisi Kıralı ve Hindistan İmparatoru Hazretleri:

Haşmetlü Britanya Kıralı Hazretlerinin Türkiye Cümhuriyeti nezdinde Fevkalâde sefir ve Murahhası Esaletlü Sir Ronald Charles Lindzey. K. C. M. G. B. C. V. O. Hazretleri;

Haşmetlü Irak Kıralı Hazretleri:

Irak müdafaai milliye vekil vekili Miralay Nuri Sait C. M. G. D. S. O. Hazretleri.

Müşarünileyhim yolunda ve muntazam bulunan salâhiyetnamelerini tebliğ ettikten sonra ahkâmı âtiyeyi kararlaştırmışlardır:

Birinci fasıl

Türkiye ile Irak arasındaki hudut

Madde — 1

Türkiye ile Irak arasındaki hattı hudut Cemiyeti Akvamm 29 teşrinievvel 1924 tarihli içti-
maunda takarrür etmiş olan güzergâha tevfikân berveçhi zir sureti katiyede tayin edilmiştir:

Diğle nehri ile Kabur çayının noktai iltikalarından bed ile Kabur çayının hattı mutavassıt
veya Talveğini takiben mezkûr çayın Hazil çayı mültakasma kadar;

Sirnezden geçen çay mültakasımın membaa doğru üç kilometrede kâin bir noktasına kadar
Hazil çayının hattı mutavassıt veya Talveği;

Bu noktadan itibaren Sirnezden geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar Şarka
doğru giden bir hattmüstakim; bu havzanın Şimalindeki tepeden Bilâkiş dağına kadar;

Bu noktadan itibaren Bayçu çayının Robozakdaki kolunun membama kadar;

Bu çay ile Robozakın Şark - Cenubu şarkisindeki 6834 rakımından inen çayın Robozakın ce-
nubunda kâin mültaka kısmına kadar; 6834 rakımlı tepeden Şimal - Şarkı şimalisindeki boğaza kadar
bir hattı müstakim;

Şark istikametini takiben bu Boğazdan inen küçük çay Talveğinin Kabur çayı ile noktai ilti-
kasına kadar;

Kabur çayı mansabına doğru tahminen bir buçuk kilo metre boyunca mezkûr çayın Aruş ve
Gramus muntakasından inen bir çay ile iltikasma kadar;

Bu çayı takiben, Kaşuraden gelen çayı şimalde bırakarak birincisi Geramustan ve ikincisi
Aruştan inen iki mühim kolun yekdiğerile telâkisine kadar;

Bu mültakadan balâda mevzubahs olan iki kolun arasındaki suların hattı taksimi üzerinde
6571 rakımına Şarka doğru müntehî olan bu vadi Talveği;

Evvelkinin şarkında kâin 9063 rakımına kadar bu hattı taksimi meyah ve sonra Lizen çayı hav-
zasının cenup tepesile Geramustan gelen kol havzası ve tepesinin noktai telâkisine kadar;

- Ora - dan inen Zap çayı kolu havzasının şimal tepeleri boyunca bu Sonuncu tepe hattı;

Duskiyanın tahminen iki kilometre Garp - Şimali garbisindeki tepesine kadar;

Duskiyanın kurbinde ve Şimali şarkisinde kâin bu zirveden Zap kolunun membama kadar bir
hattı müstakim;

Zap çayına kadar bu kolun meccrası;

Zap çayını mansabına doğru takiben Baishukanın bir kilometre cenubunda kâin bu noktaya
kadar;

Bayhinin cenubundan ve çalın şimalinden geçen çay havzasının cenup tepesine kadar şark
istikametinde;

Boricandan geçen Zap kolunun cenup hattıbalâsı boyunca imtidat eden ve Şilükün Garp - Ce-
nubu garbisinde Avmarekin membama yakın bulunan noktaya kadar bir hattı müstakim;

İşbu membaa kadar bir hattı müstakim;

Bu membadan Avmarekin garbi kolu, Kasrik ve Nervek arasındaki boğaza inen küçük çay
mültekasma kadar;

Bu küçük çay kendi membama kadar;

Mültekası Nervek şimalindeki Avmarekin şark kolundan müteşap suya kadar en kısa mesafe;

Bu su kendi mansabına kadar;

Bu mültakadan Avmarek ile Rudbarsın sularının ayrıldığı hattıbalâya olan en kısa mesafe;

Bu hattıbalâ, Şeyh Muammer kurbünde ve şimalinde bu çaya akan Rudbarsın kolu membama en
yakın olan noktaya kadar;

Bu membaa kadar bir hattı müstakim;

Balâda zikrolunan kol - deh - nin biraz cenubunda ve çayın mansabına kadar mansabına doğru
akan Rudbarsındır;

- Bu çay koldi membarna kadar;
- Bu membardan Rudbarşin ve Herkinin şark ve garbindeki Şemsdinan kolu sularını ayıran hattı-balâya kadar en kısa mesafe;
- Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa mesafe;
- Bu çay ve marüzükir kol Şemsdinan suyuna kadar;
- Bu mültekadan Şemsdinan suyu havzasının cenubî tepesine en yakın mesafe;
- Bu tepe upahın şark ve kurbünden geçen Haacbey çayı ve kolunun beynindeki zirve hattile tekaltı noktasına kadar;
- En kısa bir hattı müstakim üzere Haacbey çayına kadar uzayan bu tepe hattı;
- Haacbey çayı membarna doğru İran hududuna kadar.
- Maamafih balâdaki hattı hudut Aşute ve alâmun cenubunda bu iki mahalli yekdiğörine rapteden yolun Irak arazisinden geçen kısmını Türk arazisi dahilinde bırakmak üzere tadil edilmiştir.

Madde — 2

Birinci maddenin son fıkrası kaydı tahtında, mezkûr maddede tesbit edilen hattı hudut işbu Muahedeye merbut 1/250,000 mikyasında harita üzerinde tersim edilmiştir. Metin ile harita arasında ihtilâf zuhurunda metin muteber olacaktır.

Madde — 3

Birinci maddede tasrih edilen hattı hududu arazi üzerinde tayin etmek üzere bir tahdidi hudut komisyonu teskil edilecektir. İşbu komisyon Türkiye Mükûmeti tarafından tayin edilecek iki ve Britanya ile Irak hükûmetleri taraflarından müştereken tayin edilecek iki murabhas ile muvafakat buyurduğu takdirde İsviçre Reisiümhuru tarafından İsviçre tebaası meyanından tayin edilecek bir reisten mürekkep olacaktır. İşbu komisyon sürati mümkün ile her halde bu Muahedenin mevkii meriyete vazından itibaren altı ay zarfında iqtima edecektir. Komisyonun mukarreratı ckscriyeti âra ile ittihaz edilecek ve bileümle Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn için vacibürriaye olacaktır.

Tahdidi hudut komisyonu her halde işbu Muahededeki tarifâtı pek yakından takibe gayret edecektir. Komisyonun masarifi Türkiye ve Irak arasında mütesaviyen taksim edilecektir. Alâkadar Devletler, komisyonun yazifesini ifa edebilmesi için lâzım gelen ikamet, amele, malzeme (Kazık, işaret taşı) ve müteallik bileümle hususatta gerek doğrudan doğruya gerek memurini mahalliye vasıtasile tahdidi hudut komisyonuna muavenet etmeği taahhüt ederler.

Mezkûr Devletler bundan başka komisyon tarafından vazedilecek nirengi mevzularına, hudut işaretlerine, kazık ve alâmetlere riayet ettirmeği taahhüt ederler.

Hudut işaretleri, birinden diğeri görülebilecek surette vazedilecek ve üzerlerine numara konulacaktır. Bunların mevkileri ile numaraları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Tahdidi hudut zabıtnamei katisi ve buna merbut haritalarla vesaik üç nüsha olarak tanzim edilecek ve bunlardan ikisi hemhudut devletlerin hükûmetlerine ve üçüncüsü, musaddak suretleri Lozan muahedesini imza eden devletlere tebliğ edilmek üzere, Fransa cümhuriyeti hükûmetine ita edilecektir.

Madde — 4

Birinci madde mucibince Iraka terkedilen arazideki ahâlinin tabiiyeti Lozan muahedesininin 30, 36 ne maddelerine tevfiikan halledilecektir.

Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn mezkûr Muahedenin 31, 32 ve 34 neil maddelerinde münderiğ hakkı hiyârın işbu Muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on iki ay müddetle carî olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Maamafih Türkiye balâdaki ahaliden hakkı hiyarlarını Türkiye tabiiyeti için istimal edenlerin işbu haklarını tammak hususunda serbestii hareketini muhafaza eder.

Madde — 5

Tarafeyni Âkideynden her biri birinci maddede tasrih edilen hattı hududu katı ve taarruzdan masun olmak üzere kabul ve bunu tadile matuf her türlü teşebbüsten tevakkî etmeği taahhüt eyler.

İkinci fasıl

Münasebatı hasenei hemcivârî

Madde — 6

Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn, müsellâh bir veya bir kaç eşhasın civar hudut mntakasında yağmagerlik veyahut şakavet ierası maksadile vukubulacak istihzaratma yedi iktidarlarında bulunan bileümle vesait ile muhalefet etmeği ve bunların hududdan müruruna mâni olmağı mütekabilen taahhüt ederler.

Madde — 7

On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin civar hudut mntakasında yağmagerlik yahut şakavet ierası için bir veya bir kaç müsellâh eşhasın istihzaratda bulduklarını istihbar ettikleri zaman yekdiğerlerini mütekabilen ve bilâ imhal haberdar edeceklerdir.

Madde — 8

On birinci maddede zikredilen salâhiyettar memurin buldukları arazi dahilinde ika edilmiş olabilecek bileümle yağmagerlik ve haydudluk efalinden mütekabilen yekdiğerlerini haberdar edeceklerdir.

Haberdar edilecek Taraf memurini yedi iktidarlarında bulunan bileümle vesait ile bunların faillerinin huduttan müruruna mâni olmağa gayret edeceklerdir.

Madde — 9

Müsellâh bir veya bir kaç eşhas civar hudut mntakasında bir cinayet veya cürüm ika ettikten sonra diğér hudut mntakasma ilticaya muvaffak oldukları takdirde bu son hudut mntakası memurini işbu eşhası silâhlarile ve yağma ettikleri eşya ile birlikte kanuna tevfikân tebası buldukları Tarafın memurinine teslim etmek üzere tevkif etmeğe mecburdurlar.

Madde — 10

Muahedenin işbu faslının tatbik edileceği hudut mntakası Türkiyeyi Iraktan tefrik eden bütün hudut ile bu hududun bir ve diğér tarafında yetmiş beşer kilometre derinliğinde bulunan mntakadır.

Madde — 11

Muahedenin işbu faslını tatbik ile mükellef salâhiyettar memurin berveçhi zirdir:

Umumî teşriki mesaiyi tanzim ve ittihaz olunacak tedabirin mesuliyetini deruhde etmek üzere;

Türkiye tarafından: Askerî hudut kumandanı,

Irak tarafından: Musul ve Erbil mutasarrıfları,

Malûmatı mahalliyenin ve tebliğatı müstacelenin teatisi için;

Türkiye tarafından : Valilerin muvafakatile tayin edilecek memurin,

Irak tarafından : Zaho, Amadia, Zibar, Rovanduz kaymakamları.

Türkiye ve Irak Hükümetleri, gerek on üçüncü maddede zekredilen daimî hudut komisyonu marifetile ve gerek tariki siyasî ile yekdiğerini haberdar ederek, esbabı idariyeden dolayı, salâhiyet-tar memurlarının listesini tadil edebilirler.

Madde — 12

Türkiye ve Irak memurları diğér Taraf tebeasından olup bilfiil onun arazisinde bulunan âşâ-ir rüesa, şeyh veyahut diğér azası ile resmî veya siyasî mahiyeti haiz her nevi muhabereden istinkâf edeceklerdir. Tarafeyni Âkideyn hudut mntakasında bir veya diğér devlet aleyhine müteveccih hiç bir güna propaganda teşkilâtına ve içtima müsaade etmiyeceklerdir.

Madde — 13

Muahedenin işbu faslının ahkâmının icrasını teshil ve umumiyetle hudut üzerinde münasebatı hasenei hemcivariyi idame etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak Hükümetleri tarafından mütekabilen tayin edilecek müsavî adedde memurinden mürekkep daimî bir hudut komisyonu teşekkül edecektir.

Bu komisyon en az altı ayda bir kere ve ahval icabettirdiği takdirde daha ziyade içtima edecektir.

Münavebeten Türkiye ve Irakta içtima edecek olan bu komisyon muahedenin bu faslının ahkâmının icrasına müteallik mesaili ve alâkadar hudut mntaka memurları arasında bir itilâfa münceer olmayan diğér her nevi hudut mesailini sureti dostanede halletmek vazifesile mükellef olacaktır. Komisyon işbu muahedenin mevkiî meriyete girdiği tarihi takibeden iki ay zarfında birinci defa olarak Zakoda içtima edecektir.

Üçüncü fasıl

Ahkâmı umumiyeye

Madde — 14

Her iki memleket arasında menafii müştereke sahasını tevsi etmek masadile Irak hükümeti işbu Muahedenin mevkiî meriyete vazî tarihinden itibaren yirmi beş sene müddetle berveçhi zir alâcağı aidatın yüzde onunu Türkiye Hükümetine tesviye edecektir.

A) 14 mart 1925 tarihli İmtiyaz mukavelesinin onuncu maddesi mucibince «Türkiş petroleüm kumpanı» den,

B) Balâda muharrer imtiyaz mukavelesinin altıncı maddesi mucibince petrol ihraç edebilecek olan şirketlerden veya eşhastan,

S) Balâda zikredilen imtiyaznamenin 33 ncü maddesi mucibince teşekkül edebilecek olan muavin şirketlerden.

Madde — 15

Türkiye ve Irak dost Devletler arasında carî usule tevfikân bir iadei mücrimin muahedesi akdetmek üzere mümkün mertebe süratle müzakerata girişmeğe karar vermişlerdir.

Madde — 16

Irak hükümeti kendi arazisinde ikamet eden eşhası işbu Muahedenin imzasına kadar Türkiye lehindeki efkâr ve harekâtı siyasiyelerinden dolayı izaç ve tazip etmemegi ve kendilerine tam ve mutlak bir affi umumî bahşetmeği taahhüt eder.

Bu babda ita olunmuş hükümlerin kâffesi iptal edilecek ve derdest bulunan bilcümle takibat tevkif olunacaktır.

Madde — 17

İşbu muahede tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevkii meriyete girecektir.

İşbu Muahedenin ikinci faslı bu Muahedenin mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren on sene müddetle meri kalacaktır.

İşbu muahede mevkii meriyete girdiği tarihten itibaren iki sene hitamında Tarafaynı Âkideynden her biri işbu faslı kendisine aidiyeti itibarile fesetmek hakkını haiz olacaktır. Keyfiyeti fesih ihbar edildiği tarihten bir sene sonra müessir olacaktır.

Madde — 18

İşbu Muahede Tarafeyni Âliyeyni Âkideyn tarafından tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün mertebe süratle Ankarada teati edilecektir. Muahedenin musaddak suretleri Lozan muahedesini imza eden Devletlere gönderilecektir.

Tasdikanlımeal balâde isimleri zikredilen Murahhaslar işbu Muahedeyi imza ve zirini temhir etmişlerdir.

Ankarada 5 haziran 1926 tarihinde üç nüsha olarak tanzim edilmiştir.

EK 6: “*Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümetleri Beyninde Ankara’da 5 Haziran 1926 Tarihinde Münakit Hudut ve Münesabatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesinin Tasdiki Hakkında Kanun*”, **Kanunlar Dergisi**, c.4, Kanun No:911, s.1015-1020.

[*Ankara (Musul) Antlaşması'nın Onaylanmasına İlişkin Kanun ve Antlaşma Metni*]

مسترنك حلى

ثبات موصل مسئلهسى ده حل ايدىلى -
 هفته لردن برى دوام ايدن اوزون، ندا كره لر
 و مناقشه لر مابين برائتلافنامه ايله نتيجه له ندى .
 و برائتلافنامه اولتى كچه برماندن توركيه ،
 ديكر مارندن انكلتره و عراق عتقارى
 طرفدن امضا اولوندى . اوليه يازديمن
 و چيله امضا ايدىن انتلافنامه بزه موصل
 و برمه بور . اونك ايجون مسئله نك بو مارز
 حل قىلارغى تطلبن ايجبور . آتيجى
 فكر لر من همد اولونان انتلافنامه نك كرك
 داخل انكشافى تامين ، كرسليج عومومى
 حافظه نطه سندن قوبى ضرورى تقدير
 ايدىبور . بو اختيار ايله انتلافنامه ي تصويب
 ايدىبورز .

چيت اقوامك معلوم قراريله حرافه
 ترك ايدىن موصلى نىرنا آلهه تقويت ايتك
 دوغرىيدور ؟ بوكا مفعول اولان حيق بر
 نردك طرفدار اولدىن كورمه نك . بو تقديرده
 توركيه ايجون اتخا ايدىله نك آتيجى بر مارز
 حركت موضوع همت اولايلىردى . بده
 موصل ايجون بوگون انكلتره ايله حرب
 ايتمه نك بر ابر اوقى ترك ايتديكزه دائر
 حيق بر روسى سندور برمه نك ايدى . موصل
 حرافه و برن انكلتره ايله چيت اقوام
 امشاسنه فارغى : « موصل بزمدر . بناه
 عليه يه بزه و بريله ليدور . فقط مادامك
 بوگون بوتون بر جهان خصوصت فارشيمز
 چيبيور ، بو ملن پارچاسى المزدن آيور .
 اوقى بزه و برمك ايجون متقلاً حليمنه
 قرار و برىبور . دشمن لر من موصل المزدن
 حقس اولورق آله يلىرلر . اوقى حرافه
 و برمه يلىرلر . بوگون نكضلا كرى آلق
 ايجون بزم كسفات كوريشه من كيدن جهانك
 باشه بر حرب عومى عالمسى ايتيچدور .
 بز جهانك صلح و سلاقم نامة فداكارلىق
 يايارز . موصل حرباً آلهه همت ايتمز .
 آتيجى دشمن لر بزه موصلك حرافه الحاق
 سفده بزم امضا آلق ايتمه سونار .
 بو حرب تهديد و تشويق آلتنه بيله قول
 ايدمه يز . » ديتيلىردى .

قط بو مارز حركت انكلتره ايله آراستنه
 حيق بر صلح و سكوت دائره سفده مناسبات
 تانس ايتسى امكانىز قيله چ ايدى .
 موصل مسئلهسى ايتى علكت آراستنه حل
 ايديله نجه دائى بر اختلاف نكسى مانده
 قالمه چ ايدى . امثالك حيق خارمك من
 بر زمانده بو اختلاف نكسى بين الملل اختلافى
 موجب اوله چ ايدى .

سوكره موصل مسئله نك صلماً حل
 ايديله نكسى موصلده و عراقده نك تورك
 هتاسر كده على دوام ايتي تشويقلى آلتنه
 اوزلوب كيتمه نك سبب اوله چ ايدى .
 انكلتره ، قلينده تورك حيق اولدنه حك
 ايتكارلى برچوق زواليلرى داگما تقيب
 و ازماع ، حيق امما ايتكمن فارغ اولايه چ
 ايدى . حدود برك اور برمانده بو كي الم
 سادته ر وقوع بولده قىلارغى زمانده يا اضطرار دن
 اضطراره دوشه چ كدى .

ديكر طرفدن موصل مسئلهسى بته همد
 حل و فصل ايديله نك توركيه ايله عراق
 آراستنه سياست اولدىن كى اقتصادده
 مناسبات تانس ايدمه نك ايدى . بناه عليه
 حرق حدود لر بزمك ولايتلر اهالىسى بقداد
 و برمه ريقيله تجارى مناسبات كيريشه من كدن
 دولاي بالطنع ضرر كورمه چ كدى .

بوتون بو اتخا لار ، موصل مسئله نك بر
 اراضى مسئلهسى ذكل ، بر امتيت مسئلهسى
 اولورق مطالبه نك ايجاب ايتد بريوردى .
 بو كونك حرق حدود لر بزمك امتيت تاماً
 حافظه ايديك و عراقده نك اقتصادى منامز
 تامين اولورق حرقيله بروكل حدودى
 اوزرتدن برائتلافنامه عقد اولوغاسى لازم
 كايوردى . ايشته عصمت باشا حكومتى عومى
 و ضيق بو شكلده تدقيق و مطالبه ايتش ،
 انكلتره ايله بو كونك انتلافنامه ي اوندن
 سوكره امضا ايتك قرار و برمدر .

مع مانبه عصمت باشا حكومتك صلح
 عومى نامة ايدىن بو فداكارلىك هنوز
 مقصدى تامين ايدوب ايدمه نك چى جاي
 ممدور . چونك انتلافنامه اسكناستقيايله
 انكلتره طرفدن نه درجه قدر حسن نيت
 ايله تطبيق ايديله نك بو كوندن كشف
 ايتك غير مكدنر . اعتبار ايله موصل
 انتلافنامه نك امضا ، نيميله حرق حدود
 لر بزم هلك امتيت مسئله سته بالكايله حل
 ايديلنن انا ، باقى دوغرى دكارز .
 بو برى برى اول حقيقت اقوام مارخلاقى
 موصل قرارى و برلدىكى ضررده انكلتر
 حقت نكلى عراقده نك كورونك مارز و برمه

هاتر بر طاقم نصرياتده بولومسار ايدى .
 بو نصريات انكلتره بوتون تامينلر بيه
 رنمأ حرق حدود لر بزمه مستقل بر كوردستان
 احداث ايتك مقصديله استقباليه بهن
 تحريكات بايق فكرندن حالا فارغ اولادولرى
 كوستريبوردى . هيا انكلتره موصل اتلاق
 امضا و تصديق ايديله نك سوكره بو نقطه
 نظر دن بزه و بر دكارى سوزلره تاما رمايت
 ايديله نك چكار ميذر ؟ حرق حدود لر بزمه كرك
 آتيجى ، كرك قابالى بولاردن نترقه لر بزمك
 سياستى صورت قطعيده اوتوتولا چيذر ؟
 بوقه سوك انتلاف توركارى اغفال ايتك
 ايجون بر واسطه اولورق فولانديكى
 مسئله چكار ؟

حرفالده بو جهتلى آتلاق ايجون
 چوق زمان بكمك اقتضا ايتمه چكار .
 جمهوريت اداره سى توركيه نك داخل انكشافى
 اضطرار ايجون چاليشير كن بو كونك حدود لر
 نك غازى دوشومعه چكار .
 انكلتره و عراق ايله اولان مناسبانده
 سانكه اورته ده بر موصل مسئلهسى بوق ايتش ،
 اولماش ، اولمايه چمش كى حركت
 ايدمه چكار . فقط بزم بوتون حسن نيتلر بزم
 انتلافنامه نك امشاسندن سوكزه ده مقابله بزم
 قابله ايتش توركار اوقوت اتخا ايديله نك
 مارز حرقى بكدن دوشومك سربيسى
 آله چكار .

محمد صام

عراقك استقوتى

موسل مسئلهسى حل ايتك ايچون عقد
 قويدان سوك مهادمهك ايتنمه عراقك
 مستقل بر دولت اولهرق. ملاغاسى عقدمه
 بزم ايچون يكي بر نقطه واردر - بو نقطه
 مهادمهك مذاكرهسى واحضارنى ائناستده
 افتكار عموميتك دفته بارق سورتنده عرض
 ايديله مشدر - اوتك ايچون مهادمه
 (مستقل عراق) تميزتلك سبب وسكمت
 وحى اوزرنده بر آرز توقف ايتك قائمدهن
 خالى دكلدر -

مماومدر كه موسل مهادمهسى بر طرفدن
 توركيه ء ذيك طرفدن انكتره و عراق
 حكومتلى آراسنده عقد ايدىلى - يك
 طيبى اولهرق امضا اولونهچى مهادمه ايچنده
 هاندرك - هويتلى ده - تصریح ايتك
 ضرورى ايدى - قفل ياقدا دولترك
 هويتلى تميز و تصریح ايدركن توركيه
 يك نازك بر وضعت مواجه سنده
 ايدى - بوتك سببده عراق دولتك حقوق
 هويت و وضعتى اعاده ايدمليك ايچون
 انكتره ايله عراق آراسنده منفذ - ۱۰
 تشریح اول ۱۹۲۲ و ۲۳ كاتون تان ۱۹۲۶
 تاريخلى مهادمدردن نتيجه مناسباتى ملاغاسى
 مسئلهسى موضوع بحث اولهچى ايدى -
 توركيه جمهورى شيمدى يه قدر وضعت
 اقوام معاوميله اخذات ايدنلن (ماندا) ء
 ياخود (وكالت اذارية) اصولى هيچ بر
 وقت تصديق ايتمه مشدر - موسل حدودك
 چندي ماصديه عقد ايدميكمز بر مهادمه
 ايله انكترهك عراق اوزرندهك مائذاسى
 قبول ايتكده بالطبع ايتمه مشدر -

اوتك ايچون كنديسيله مهادمه عقد
 ايتدى عراق حكومتى مستقل بر دولت اولهرق
 ملاغاسى و اوسورنله ملاغاسى سرخسار
 مذاكرات ائناستده عراق انكتره
 هويله مشدر - بناء عليه توركيه جمهورى
 كرك عراق و كرك موسل اوزرنده حازر
 اولدقن حق حكمرانيدن آچق ضلع
 عراق دولق لهه فراغت ايتدر -

اساساً انكتره حكومتى موسل كنديسى
 ايچون آلى ايتمه يوردى - موسلك عراق
 ويطى ايتمه يوردى - عراق دولتك محافظه
 هوجوردى ايچون بوتك بر ضرورت اولدقندن
 بحث ايدى يوردى - عراقده باشل باشيه
 قابليت حياتى حازر بر عرب حكومتك
 مدافعه احتياجى ايلرى سورول يوردى -
 بو تقدردنه توركيهك تقيلة نظرى انكتره
 طرفدن قطعاً اعتراضه اوغراماق
 لازم كازى ايدى ؟

حال بوكه وضعت تاميله مكوس بر شكده
 چل ايتدر - مستر (ليندزى) مهادمه
 درج ايدنلن (عراق) كلهستك ياتنه بزمه
 (مستقل) سقى علاوه ايدلهسى قطعاً
 ايتمه مشدر - بالاخره عراق حكومتك
 استقلالدن عروم اولدى اتلاخيلر ايتمه
 توركيه جمهورى طرفدن مهادمه وضع
 ايدنلن امضاتك حكمرانلى ائناستدن
 هورقشدر -

مع مافيه بو مافيهده انكترهك وضعتى
 توركرك كنه سبيله بلكه دما ففله نازك
 ايدى - انكترهك عراقى حكومته استقلالدن
 عروم بر اداره و بر كنده اصرار يقهسى
 ياخصوس يون روسى بر اوتفرالنده ايتدقن
 ايتمه سويله مافى چوق مشكل ايدى -
 اوتك ايچون نهايت انكتره سرخسى تورك
 نقطه نظرى قبول ايتدى - مهادمه ده
 (عراق) ك مستقل بر دولت اولدى رسا
 ايد ايدىلى - بو اختيار ايله سوك مهادمه
 بلكر موسله هاند حدود اختلافى حل
 ايتكدن ميارت قائم مشدر - عراق حكومتك
 بين الملل موجودتندهك يك مهم بر ميبى ده
 آزاله ايتدر -

شيمدى يه قدر توركيه حكومتى نظريده
 عراق ايله موسل رسا انكتره اشغال
 آلتنده بولوتان بر نقطه ايدى - عراق
 و موسل حرايسته متعلق حرايى بر سادته
 موضوع بحث اولسه توركرك بو ساده ايله
 دوعريدن دوعرى يه انكتره حكومتى علاقه دار
 كورمكده ايدى - بزم ايچون عراقده
 و موسله انكترهك باشقه بر اداره يوق
 ايدى - قفل انكتره و عراق حكومتى ايله
 عقد اولوتان سوك مهادمه موقع حرايى
 كيردى كوندن اعت را بو وضعت
 اهميتلى سورتنده ده كيشه چكدر - بوندن
 سوكه توركرك عراق و موسلك ادارهسى
 مستقل بر عراق - عته هاند بيله چكدر -
 بالطبع عراق و موسلك اداره سنده متعلق
 ماملاتدا - عاداتدن دولاي مستقل عراق
 حدودى غناط و مستقل عد ايدميكدر -
 اكر عراق حكومتك وضعتى بوسور

تثبيت ايديله مافى اولسه ييدى بالاخره يك
 مهم مشكلات ظهور ايدم بيلدى - حرايى
 بر مشله دن دولاي مسوليت موضوع بحث
 اولونجه عراق حكومتى انكتره ء انكتره
 عراق حكومته حرايى اوجمت اوزمى ايلرى يه
 سور يردى - توركيه ء انكتره و عراق
 آراسنده طبيى بر مناسبت تأسيس ايتك
 امكانسز بر حاله كيردى - بناء عليه عراق
 حكومتك مستقل بر موجوديت اولهرق
 ملاغاسى آرتيق بوتون بو عذوردلى بر طرف
 ايدم چكدر - عنى زمانده تورك - انكتره -
 عراق مهادمهسى عراق حكومتى ايچونده
 مهم بر وثيقه تشكيل ايدم چكدر - چونكه
 انكتره ايلك دفعه اولهرق عراق دولتك
 مستقل بر موجوديت سياسيه اولدقنى توركرك
 قارشى قبول ايتك عراق ايلره ده تام وكامل
 بر سياسى قوت و بر مافى ديكلدر -

محمد عامر

موصل مبعوثلری

کندیلرینه اراضی ویریلرینی استبدیل
 آنقره، (وقت) — موصل
 مبعوثلری حکومتدن، کندیلرینه اراضی
 ویریلرینی استبدعا ایتدیلر. استخباراته
 کوره طلبلری اسعاف اولوناجق وبعثیلری
 استانبولده اوطوراجقردر.

EK 9: "Musul Mebûsları", *Vakit*, 11 Haziran 1926, s.1.

EK 10: “Musul Petrolleri”, *Milliyet*, 18 Haziran 1926, s.1.

تعاطی مراسمی

فتاح بلك مصدق نخعی

مصدق بغدادی

ایندیگی یلدر برلکده در

عراق مجلس بیوتانی موصل معاهده نامه سی
 آغاقه پادشاه بر اکثریتله پکاری اینی مخالف ریح
 فارسی آتش رایت قبول و تصویب انقدی. موصل
 معاهده سنك اشخاص اتناستند آخروده عراقی مشاور
 عسکری صفرله حاضر بولوتش اولان عراقی اردوسی
 بوزباشیلردن فتاح بلك ، مصدق لسته لرك آخروده
 تعاطی اتناستند عراقی نامه حاضر بولوتش امور
 ایله قدر . انگلیز سفارتخانه سندن بریلین معلوماته
 لظراً فتاح بلك ایوم مصدق لسته یی حامله بغداددن
 حرکت ائش بولوتده در . معنایله عراقی صرخه سنك
 موصله موصلت ایستدیکته دائر هنوز انگلیز سفارتخانه
 نسته رسمی بر معلومات کله سندر . بالکتر فتاح
 بلك اوج کونه قادر آخرویه موصلت ائش
 اولاجی تخمین ایستدیکده در .
 بلك ایله ایله انگلیز ایله آراسنده مصدق
 لسته لرك تعاطی مراسمی بولوتده . انگلیزده
 کورک مسای لره سی و کرکه لبراکر و سندن
 معاهده مای اطرافنده مناقشه ایوم کورکده سندر
 و بخصوصه هیچ بر لره طرفدن لامارایه بر
 استیضاح تقریری تودیح ایستدیکده در .
 انگلیز سفارتخانه بیوتانیوسی و صباح بر جرحه
 بولوتده و شورا ایله بولوتده در .
 — انگلیز ایله کرکه آراسنده موصل معا
 ده نامه سنك مصدق لسته لری بلك ایله تعاطی
 ایله بیکده . معنایله حکومت طرفدن مصدق
 مای هنوز سفارتخانه کونده بولوتده . فقط بولوت
 یازین درودی لوله سندر . هیچ ایله لسته یی
 بر کورده مازدا لوتده یی حرکت ائش اوزره
 ایکن اینی اسبابدن ولای بر مدت داها حرکتی
 تأخیر ائش بولوتور . بئنگده سفیر جالبی مصدق
 لسته لرك تعاطی اتناستند آخروده بولوت
 یله درلر . فقط بولوتده هنوز لظی و صریح
 عداوتله سن . اولای بیکه ، سفیر جالبی آخرویه
 کورکده و بولوتده در . آخروده کورکده کورکده
 سفارتخانه آراسنده ارباط و طرفه سی کورده سفار
 دیست (فوقس) انگلیز صرخه سنك معاهده لرك
 تعاطیله حاضر بولوتور . معنایله بولوتده کورکده
 ایستدیکده لظی و صریح عداوتله بولوتور .

8 DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

mükemmeliyeti haizdir. Yukarı kattaki delhizin yüz kır altı metre uzunluğunda olduğunu arzedersem büyüklüğü hakkında da bir fikir hasıl edilmiş olur.

Avdette Musul'da uğradık. Mutasarrıf, Belediye Reisi ve bazı eşraf ile Konsolosumuz tarafından istikbal edildik ve şehirde otomobillerle bir cevalan yaptık. Burası evvelce görenlerin tanıyamayacakları surette umran kesbetmiştir. Seksen bin Sterlinden ibaret olan Belediye varidatı ile müteaddit parklar yapılmış, caddeler açılmış ve şehir de başka bir manzara hasıl aylemiştir. Nufusu yüz yirmi bine baliğ olmuştur. Musulda çok zatlarla görüşemedik. Çünkü müsait değildi. Fakat gördüğümüz mahdud zatların tavru hareketleri, Musul ricalinin gösterdikleri samimiyetin daha çok ihtiyatla telakki edilmesi lâzım geleceği kanaatini bende hasıl etmiştir. Maahaza orada kaldığımız iki saat zarfında halk tabakası ile temas edemediğimizden ve halka da oraya muvasalatımızı bildirmediğinden bunların bizlere karşı olan temsülât derecesinin anlamağa imkân bulamadım.

Halbuki Kerkükte hemen kamilen Türklere karşı büyük bir samimiyet ve muhalefat perverie edilmektedir. Bundan dolayı oradaki halk şiddetli bir taz-yık altındadır. Ufak bir misal olarak şu bir iki Hadiseyi arzede bilirim:

İran Veliabının izdivacı münasebetile Riyaseti Âliyelerinde olarak buradan giden heyete ve yanlarındaki Türk askerlerine Kerkük hududunda istikbal yapmak isteyen bir kısım halk dehşetli taz-yık maruz kalmış, bazıları tevkif edilerek hapsedilmişlerdir. İstanbulda Harbiye mektebinde tahsilde bulunan oğluna bu tezahur hakkında mektup yazan Hızır Lûtfi namındaki bir zatın bu mektubu ele geçirmiş ve Hızır Lûtfi Divanı Harp karaile hapsedilmiştir. Memet Habib namındaki fakir bir kitabcı Türk mecmualarını satmasından dolayı hapsedilmiş ve kazancı alt üst olmuştur. Arzettiğim gibi, Kerkük Türkleri hakikaten sıkıntı içinde dirler. Bunu yapan da başlıca İrak Hükümetinin erkânı Harbiye reisi olan ve Türk irfanile yetişmiş bulunan Emin Zeki paşadır.

Mahmut Şevket paşanın biraderi Süleyman Hikmet beyi Divanı Harbi Ürfi kararile mahkûm eden Kürt Mustafanın oğludur. Bu adam elyevm İrak zabitidir. Süleyman Hikmet beyin sebebi ittihamı Cumhuriyet ilân edeceği zannından ibarettir. Halbuki bunun aslı esası yoktur. Bu bir vesileden ibarettir. Süleyman Hikmet beyi yakında tahliye edeceklerini ve hatta kabineye alacaklarını

490 01 53 209 1

EK 14: BCA., 490..1.0.0/ 53.209..1.-8 (5 Mart 1941).

[Ziya Karamürsel'in Irak seyahati notları.]

Dünya
CUMHURİYET ARŞİVİ

lerden soğumuşlardır: Osmanlı hükümeti zamanında halkın uşak menzilesinde gördüğü yahudiler ve hristiyanlar İngiliz memuru sıfatıyla müslümanlara zulmediyorlardı. Sonra Irak'ta yerli bir hükümetin kurulması halkın hayatında hiç bir değişiklik yapmamıştır. Çiftçiler ekseriyeti teşkil ederler, ve eskisinden daha kötü bir vaziyettedirler. Bu fakirlik eski ticaretini kaybetmiş Musulda daha ziyade göze çarpar. Müslümanlar hükümet kuklasının arkasında İngilizleri gördükleri için biraz da müslümanlık duygusuyla bu hükümetten nefret ederler. Kürtler de dahil olmak üzere bütün şimal halkı İngilizlerden ve araplardan nefret ederler. Şunu da ilâve edeyim ki İsmet İnönü Reisi cumhar olduktan sonra Türkiye'ye karşı yalnız Irak ta değil bütün arabistanda muhabbet artmıştır.

B) Münevver zümre Bu zümreyi ordu zabitleri devlet memurları avukatlar muharrirler doktorlar teşkil ediyor ki istishasızca bunlar türk düşmanlarıdır. Vekillik, Seylavluk, ayanlık mertebesine çıkanların dahil bulunduğu bu zümre maddî bir refaha kavuşmuştur: Süslü otomobillere binen ve yeni köşklerde oturan bu törediler viski içer ve kumar oynarlar. Bu rahat ve eylenceyi Irak hükümetinin varlığına borçlu olduklarını söylerler Türkiye cumhuriyetinin ilk fırsatta Hatay gibi Irak'ı da elde edebileceğini söyleyerek Türk sözünden de ürkerler. İşte böyle açık bir tarzda Türk düşmanlığı ile Arap milliyetçiliği demagojisi maddî bir menfaata varıyor. Bu maddî menfaattē şahsî haysiyet ve şeref duygularını ve hafta arap milliyetçiliği duygusunu susturmak mukabilinde elde ediyorlar.

Irak Türklerinin vaziyeti Türk İngiliz ittifakından sonra olsun Irak Türkleri aleyhindeki siyasetin değişikliği ümit ediliyordu. Lâkin bu ümit tersine çıktı: 1937 de İrana giden ilk türk heyetine karşı bu türklerin gösterdikleri sevincin intikamını Türk İngiliz ittifakından sonra almışlardır. Milliyetçiliğinden şüphelenen bütün türk muallimleri İrakin cenubundaki sıtmalı mntakalara sürdüber. Türk ordusundan zabıt olan oğluna yazdığı hususî bir mektapta İrana giden ikinci türk heyetini göremediklerinden şikâyet eden ihtiyar bir adamı hapisaneye attılar. Türkçe gazete satanların da kimisi hudut haricine atılmış kimisi de senelerce hapse mahkûm edilmiştir. Yahudiler septiler ermeni muhacirleri çocuklarını kendi mekteplerinde söz dilleriyle okuttukları halde yalnız türkler mektep açmak hakkından mahrum edilmişlerdir. Türk çocuklarını dayak zoruyla arapça okutuyorlar. kendi parasıyla mektep yaptırmış türklere mektep açmak hakkı verilmiyor. Görülüyor ki İngiliz ittifakından Irak türkleri leyhine bizim istifa edeceğimiz yerde Irak hükümet adamları daha maharetli ve atik davranmışlar ve bu ittifakı Türkler aleyhinde kullanmışlardır.

Notice:

Senelerden beri devam eden gelen siyasî bir oyundan dolayı ne yakın zamanda Hariciye vekilligine gelmiş olan B.Saraçoğlunu ne de muayyen bir kimseyi suçlu çıkarmak hatırımdan geçmez. Lâkin mesele objektif bir tarzda tetkik edildiği zaman görülür ki Türk -Irak siyasetinde bir aldatma ve bir aldanna hadisesi var: Türklere dost olduklarını söyleyen Irak'ın hükümet

9

EK 15: BCA., 490..1.0.0/ 586.23..3.-9 (14 Nisan 1941).

[Irak'ta ordu tarafından yapılan hükümet darbesi, hükümete isyan eden kabileler ve diğer hadiselerle ilgili Bağdat Elçiliğimizden gelen haberler. Arabistan meselesi ile Irak Türkleri hakkında rapor.]

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

IRAK'LA MÜNASEBETLERİMİZ HAKKINDA
ŞİPAHEN ARZETTİKLERİME AIT
NOTLAR

*Uzunlu A. P. Şahinli
22.9.57
Kaniye O.*

1- Ticarî münasebetler :

Başvezir ve İktisat Veziri ile görüştüm, 955 te Ankara'da verilmiş prensip kararları üzerinde tetkikat yapacağını İktisat Veziri söyledi, takibedeceğim.

Irak'a zeytin, zeytinyağı, taze sebze, meyve, balık, et, tahan helvası, beyaz peynir, güllâç ihraç edebileceğimizi zannediyorum.

Beyrut'a uğrayacak vapurlarımızla Irak'ın idhal ve ihraç malları nakledilebilir.

Hurma nakliyatı mevsiminde Irak'ın Basra'da vapur bulmakta güçlük çektiğini öğrendim.

Bankalarımızdan birinin Bağdat'ta bir şube açması uygun olacaktır.

2- Kültür münasebetleri:

Azami derecede geliştirmek, her bakımdan pek faydalı olacaktır.

Evvelce aktedilmiş olan kültür anlaşması ancak kısmen tatpik edilebilmektedir.

Talebe mübadelesinin, bilhassa memleketimize gelecek Iraklı talebe sayısı imkân nispetinde arttırılarak idamesine ilâveten şu hususların faydalı olacağı zannındayım :

a) Muhtelif branşlardan profesör ve mütehasıslarımızın Irak'ta konferanslar vermeleri,

b) Kıymetli eserlerimizden kâfi sayıda nüshaların ilgili Irak ilim müesseselerine gönderilmeleri,

c) Kültür merkezimizin bir ân evvel açılmasının temini ve bu merkezde bir kütüphane tesisi (Merkezin hazırlıkları tamamdır. Yalnız Kültür Ataşemiz yalnızdır, hiç bir yardımcısı yoktur. Türkiye'den bu merkez için bir idare memuru gönderilmesi Bağdat'tan bir kütüphane memuru ile, bir daktilo ve iki hademe temini için Ataşeliğe ayda 150 Dinar tahsisat verilmesi lâzım

EK 16: BCA., 30..1.0.0/ 62.384..7.-1 (22 Eylül 1957).

[Irak'la münasebetler hakkında notlar.]

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

12214

KARARNAME

14-16 Temmuz 1959 tarihleri arasında Kerkük'te vukubulan hadiselerle alakalı resim, film ve sair dokümanların Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi; Dahiliye Vekâletinin 7/9/1959 tarihli ve A.1/91173-3/85402 sayılı yazısı üzerine, 5680 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 2 / 10 / 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

Eks

153	53	17	Başvekil	Devlet Vekili	Devlet Vekili ve Bas. Yay. ve Turz. V.V.	Devlet Vekili	Devlet Vekili
153	53	17	Adliye Vekili	Millî Müdafî Vekili	Dahiliye Vekili ve Hariciye V.V.	Hariciye Vekili	Maliye Vekili
030	18	01	Maarif Vekili	Nafia Vekili ve Maarif V.V.	Ticaret Vekili	Sih. ve İc. Mua. Vekili	Güm. ve İnh. Vekili
030	18	01	Ziraat Vekili	Münakalât Vekili	Çalışma Vekili	Sanayi Vekili	Bas.-Yay. ve Turz. Vekili
52-89			İmar ve İskân Vekili ve Maliye V.V.	Koordinasyon Vekili ve Sanayi V.V.			
1197							

EK 17: BCA., 30..18.1.2/ 153.53..17. (2 Ekim 1959).

[Kerkük'te meydana gelen olaylarla ilgili resim, film ve sair dokümanların Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının yasaklanması.]

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

KARARNAME

12288

Merkezi İstanbul'da olmak üzere "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti"nin kurulmasına izin verilmesi; Hariciye ve Maarif Vekâletlerinin muvafık mütalâalarına dayanan Dahiliye Vekâletinin 24/8/-1959, 29/9/1959 tarihli ve 30-2985/81306, 94693 sayılı yazıları üzerine 3512 sayılı kanunun 10 uncu maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 9 / 10 / 1959 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR

[Signature]

EKİ

10
52
10
153
01
18
000

Başvekil
VEKİLİ

[Signature]

Devlet Vekili

Bas.yay.ve Trz.V.V.

[Signature]

Devlet Vekili

[Signature]

Devlet Vekili

[Signature]

Adliye Vekili

[Signature]

Milli Müdafaa Vekili

[Signature]

Dahiliye Vekili ve
Hariciye V.V.

[Signature]

Hariciye Vekili

[Signature]

Maliye Vekili

[Signature]

Maarif Vekili

[Signature]

Nafia Vekili ve
Maarif V.V.

[Signature]

Ticaret Vekili

[Signature]

Sih. ve İç. Mua. Vekili

[Signature]

Güm. ve İnş. Vekili

[Signature]

Ziraat Vekili

[Signature]

Münakalât Vekili

[Signature]

Çalışma Vekili

[Signature]

Sanayi Vekili

[Signature]

Bas.-Yay. ve Turz Vekili

[Signature]

İmar ve İskân Vekili ve
Malîye V.V.

[Signature]

Koordinasyon Vekili ve
Sanayi V.V.

[Signature]

Dosya No:
13-116
1285

EK 18: BCA., 30..18.1.2/ 153.57..10. (9 Ekim 1959).

[Merkezi İstanbul'da olmak üzere Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti'nin kurulmasına izin verilmesi.]

[MİLLİYET]

Kerkük olaylarını tel'in eden Üniversite öğrencileri Vilâyete giderlerken.

Kerkük'teki hâdiseler dün tel'in edildi

Üniversiteliler sessiz yürüyüşte taşıdıkları dövizleri Irak konsolosluğuna bıraktı

KERKÜK'te üç Türk'ün öldürülmesini tel'in maksadıyla Üniversite gençliği tarafından dün Taksim ve Beyazıt'ta iki sessiz yürüyüş yapılmıştır.

Yürüyüş saat 12 de Üniversite bahçesindeki Atatürk anıtı önünde başlamış ve gençler menfur olayı protesto eden konuşmalar yapmışlardır. Müttefiklerin ellerinde "Türk düşmanlarına ölüm", "Sakin Türke dokunma, o bir arslandır.", "Türk her zaman affetmez", "Kerkük Türktür." gibi ibareleri taşıyan dövizler ve pankartlar bulunan gençler Vilâyet önüne gelmişler. İstiklâl ve Gençlik marşlarını söyledikten sonra dövizleri bırakarak dağılmışlardır.

TAKSİMDEKİ YÜRÜYÜŞ

Taksim'de yer alan İkinci yürüyüş ise Teknik Üniversite öğrencileri tarafından

Devamı Sâ. 7, Sû. 4 de

[MİLLİYET]

Teknik Üniversite ve Teknik Okul öğrencileri Taksim'de yaptıkları yürüyüşte Cumhuriyet Âbidesine çelenk bırakmak için giderlerken.

5

Kerkük'te, Irak'ın güneyinden gelen Arapların sayısını günden güne arttıran ve bugün yoğunlaşan Arap nüfusu yabancılardan Kerkük bir Türk şehri olma konusunu kaybetmek durumuna gelmiştir. Bunun tabii sonucu olarak Türklerin huzur ve emniyeti kalmadığı gibi şehirde ekonomik sıkıntılar da baş göstermektedir.

2. Irak hükümeti tarafından çıkarılan bir kanunla sadece Kerkük il sınırları içinde kalan arazi tahsis edilmiştir. Bu kanunun uygulanmaya karşı yapılan müdahale sonucu Irak hükümeti yetkilileri, bahsi geçen kanunla yürürlüğe konulmayacağını iddia etmekte bulunmaktadır. Buna rağmen bu kanunla çoktan yürürlüğe gireceği ve Türklerle ait toprakların Araplar tarafından işlenmeye başlandığı bilinmektedir. Araplar tarafından toprakların tecavüz edilmiş Türk köylülerinin kırzazlarına karşılık kendilerine dilenikleri yapıldığı görülmektedir. Bu hususta Türklerin resmi mahkemelere yapılan başvuruları ve şikâyetleri sonuçsuz kalmıştır. Meselâ bir Türk köylü olan Tazehurmatı halkının kendi geçim kaynağı olan toprakları ellerinden alınması o bölgeye getirilip yerleştirilen Araplara verilmiştir. Tazehurmatı halkının resmi mahkemelere başvuruları neticesinde ise, hiç bir sonuç vermemiştir. Zaten fakir olan Türk köylüleri bütünüyle parçalanmış durumda düşmüşler, sosyalist Baas Partisi'nin sadece devrimci sloganlarının kurbanı olmuşlardır.

3. Kerkük'te gayrimenkul alım - satım işlemlerinde de bir Türk'ün, arazi, ev, dükkân ve benzeri gayrimenkullerini bir Türk'e

IRAK TÜRKLERİ VE TÜRK - IRAK İLİŞKİLERİ

Dr. ÜMİT
AKKOYUNLU

değil, ancak bir Arab'a satabilmesi şartı koşulmuştur.

4. Türk asıllı memurlar hiç bir şekilde ve suretle Kerkük il sınırları içinde tayin edilmemesinde çeşitli hükümet dairelerinde boy gösteren memuriyetlere tayin için başvurmuş Türklerle, arif Türk çocukları için Kerkük'te tayin edilmeyenleri açıkça yüz

lerine karşı öylenmektedir. Hatta bunların da yetinilmemesi, Kerkük'teki Türk asıllı memurlar ve öğrencilerin planlı bir şekilde Arap bölgelerine nakledilmiştir ve bu işlemler devam etmektedir. Görevinden istifa edenler ise, derhal mahkûmatsız olarak ya da kendilerinin bölgeye gitmeyi kabul etmeyi veya ağır cezalara karşı olarak hüküm giymeyi göze alması arasında bir tercih yapmak zorunda bırakılmaktadır.

5. 24 Ocak 1970 tarihinde Irak İhtilâf Komitesi Konseyi'nin yayımladığı bildiri ile soydaşlarımızın tanınmış olan költürel haklarının hepsi, bugün yürürlükten kaldırılmıştır. Bilindiği gibi daha önce tanınan költürel haklara göre ilk defa olarak Türkçe dersleri Türk bölgelerindeki ilkokullarda müfredat programlarında yer alacaktır. Ancak soydaşlarımız çok görülen Türkçe dersleri bile iki senelik bir uygulamadan sonra, tedrici bir şekilde kısımları Kerkük Maarif Müdürlüğü'nün okul müdürlükleri ne gönderilen bir emir üzerine Türkçe dersleri müfredat programlarından kaldırılmış ve bütün derslerin Arapça olarak yürütülmesine başlanmıştır. Hatta Türk çocuklarının ders aralarında tenefüslerde bile Türkçe konuşmaları şiddetle cezalandırılmaktadır. Bugün artık Irak'ta Türkçe derslerinin okutulduğu okul kalmamıştır.

6. Bilindiği gibi Irak'ta ilse mezunu olan öğrenciler ilse bilime sınavlarında tutturdukları puanlara göre Fakülte ve yüksekokullara alınmaktadır. Fakat Baas Partisine bağlı bir öğrenci teşkilâtı olan Arap Talebe Birliği'ne üye olanlar, düşük puanla dahi istedikleri bölümlere girebilmektedirler. Hatta bunların öğrenim gördüğü hususî Fakülteler bile açılmıştır. Buna göre Türk asıllı öğrenciler, yüksek puan

tutturmalarına rağmen kazanmış oldukları bölümlere girememektedirler.

7. Onbeş yıldan beri Bağdat'ta çıkarılan aylık «Kardeşlik» dergisinin neşrine 10 aydır, çeşitli bahanelerle izin verilmemektedir. Türkmen Kardeşlik Ocakının yayın organı olan ve sadece edebî bir nitelik taşıyan «Kardeşlik» dergisi Arapça ve Türkçe eski harflerle olarak çıkmakta idi.

8. Türkmen Kardeşlik Ocakının Musul'daki şubesi bugüne kadar anlaşılmayan ve açıklanmayan sebeplerle kapatılmıştır. Bu hususta açılan davanın muhakemesi hâlâ devam etmektedir.

9. Irak'ın Türk toplumuna yapılan baskılara dair verdiğimiz bu örnek ise, dünyanın hiç bir yerinde görülmemiştir. Yapılan bir tamimle bundan böyle bütün umumî yerlerde resmi ve gayri resmi dairelerde hatta telefon konuşmalarında bile Türkçe konuşulması yasaklanmıştır. Türkçe konuşanların takibata uğrayacağı bildirilmiştir.

10. Kerkük Türklerine bütün bu baskılar yetmişbirinci yıl, Kerkük vilâyet isminin de değiştirilmesine gidilmiş ve çıkarılan bir genelleme ile vilâyete El - Te'min adı verilmiştir. Anlaşılan Baas İktidarı Kerkük ün ismine bile tahammül edememektedir ve bunu harita üzerinden de silmek kararlıdır. Bunlardan başka Baas'lar Kerkük'e bağlı Türk ilçe ve bucaklarının da isimlerini değiştirdiği gibi Kerkük il sınırları içinde Türk nüfusunu azaltma durumuna düşürmek için bunları Arap vilâyet merkezlerine bağlamıştır. Bunlardan, Kifri'yi İstâhiye adı ile Diyale iline Tuzhurmatı ve Tavuk ilçe vilâyet hâline getirilen Tikrit'e bağlamıştır.

EK 20: Ümit Akkoynlu, "Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri 3", Orta Doğu, 11 Mart

1976, s.4.

Irak Türklerinin son durumu

— Sayın Cumhurbaşkanımıza

Önümüzdeki günlerde resmi bir ziyaret için Irak'a gideceğinizi öğrenince, elimizde olmadan oradaki bir milyon Türk'ün feci durumunu yeniden hatırladık.

Mâlûmlarıdır ki dokuz asırlık Türk yurdu olan Musul, Kerkük ve civarında Selçukluların torunları bugün tam bir esir hayatı yaşamaktadırlar. Diğer ülkelerdeki kara talihli soydaşları gibi.

Ancak, şu hususu arzedeğim ki, halen yeryüzündeki esir Türklerin en talihsizlerinden biri de Irak'taki millettaşlarımızdır. Öyle ki Rusya'daki elli milyonluk esir Türk bile Irak'takiler kadar zulme, baskıya ve eritime politikasına mâruz değildiler. Sırf Türk hükümetlerinin ilgisizliği yüzünden, Çin esaretindeki on milyon Türk ile Bulgar pençesinde inleyen üç milyon Türk ten sonra en ağır şartlar altında kıvrananlar, Müslüman Irak'taki bir milyon soydaşımızdır.

Bu sebeple, Irak hükümetinin oradaki Türk kardeşlerimize karşı giriştiği sindirme, eritime ve haklarını çiknemeye hareketine ait en son icraatını zati devletlerine arz etmeyi milli bir vazife biliyoruz. Derin saygularımızla.

◆ Kerkük'ün kazası olan «Kifri» kasabası, 1 Ocak 1976'dan itibaren bir Arap vilâyeti olan Diyâle'ye bağlanmıştır. Dolayısıyla Kifri'nin de nahiyesi olan «Karatepe», adı geçen vilâyete devredilmiştir.

◆ 7 Şubat 1976'da Kerkük vilâyetinin adı «EL-TE'MİM'e» - yani petrolü devletleştirme anlamına gelmektedir - değiştirilmiştir.

◆ 7 Şubat 1976'da, Kerkük'ün diğer bir Türk kazası olan «Tuzhurmatı», aynı tarihte bu kasabadan saatlerce uzakta olan bir Arap kazası olan «Tikriti», vilâyet yaparak buna bağlanmıştır. Dolayısıyla «Tuzhurmatı'nın» nahiyesi olan «Tavuç» da adı geçen vilâyete devredilmiştir.

◆ 24 Ocak 1971'de Irak'ın Türk bölgelerinde ilkokul öğrencilerine tanınan Türkçe öğrenim hakkı tamamen kaldırıldı ve kapatılan okulların Türkçe adları Arap adlarına çevrildi.

◆ Türklerin dükkân ve mağazalarında Türkçe plâk ve bantlar çalmak yasaklandı; dolayısıyla Türkçe bant dolmayan bir plâkçı dükkânı da mühürlenerek kapatıldı.

◆ «Ba'as» mefhumunu zorla kabul ettirmek için Türk öğrencilerini daha ilkokuldayken «Talâi» (filizler - öncüler) adı verdikleri teşkilâta; ailelerini tehdit ederek aldırılmaktadırlar.

◆ Türklerin tarım arazilerine elkondu, ayrıca bir Türk diğer soydaşına ev veya arazisini satamaz hâle getirildi.

◆ Türklere gelen mektupların — özellikle Türkiye'den — tümü Arap sansüründen geçmektedir.

◆ Kerkük bölgesindeki Türk öğretmen ve memurlar, Arap bölgelerine kaydırılmakta ve yerlerine güneyden getirilen Araplar yerleşmektedirler.

◆ Musul vilâyetinde daha yeni açılan «Türkmen Kardeşlik Ocağı» sebepsiz yere kapatılmıştır.

◆ Bağdat'ta «Türkmen Kardeşlik

(Devamı Sa. 8. Sü. 1'de)

★ ★ ★

GÜNÜN AKIŞLARI

TEKİN ERER

IRAK TÜRKLERİ

IRAK'ta yaşayan Türk soydaşlarımız korkunç bir baskı altında bulunuyorlar. Her hükümet değişikliğinde, her buhranlı anda Irak'ta ilk zarar gören, ilk zulme uğrayan Türk soydaşlarımız oluyor. O kadar ki, Irak'ta her hangi bir kabine değişikliği veya bir hareket başlangıcı oldu mu, soydaşlarımızı bir korkudur alıyor, "Acaba bize şimdi ne yapacaklar?" diye endişelere kapılıyorlar. Kısa bir müddet sonra da endişelerinde haklı olduklarını görüyorlar.

Sayın Cumhurbaşkanımızın son Irak ziyaretleri Irak Türkleri'nin nasıl bir baskı altında bulduklarını, buna mukabil olaylar karşısında ne kadar soğukkanlı olduklarını gösterdi.

* * *

SAYIN Korutürk'le Irak gezisine katılan "Son Havadis" yazarının Kerkük ziyaretiyle ilgili sözlerini bir kere daha tekrarlayalım:

"Sayın Korutürk'ün ziyareti sırasında ben de Kerkük'e gittim. Türk Dostluk Derneği'ne gidişimde dernek bahçesine ve civarına toplanan genç soydaşlarımız öylesine büyük ve içten tezahüratta bulundular ki, duygulanmamak, heyecanlanmamak mümkün değildi. Korutürk Türk Kültür Merkezine geldiğinde yor yerinden oynuyordu. Yüzlerce kız erkekli genç: "Kerkük Türk'ü Türk kalacaktır", "Yaşamın Korutürk", "Yaşamın Türkiye", "Şanlıyız, kahramanız", "Milliyetçi Türkiye" diye bağırıyorlardı.

Irak askeri ve sivil polislerinin kendilerini izlemelerine, TV kameralarının devamlı çalışmasına rağmen hiç çekinmeden bağırıyorlardı. Dakkalarca sürdü bu içten tezahürat. Bahçede toplanan gençler arasında heyecandan ağlayanlar çoğunlukta idi. Gençlerden bazıları yanıma yaklaşarak göz yaşları arasında şunları söylediler:

"Bizlere neden kulak vermiyorsunuz? Bize burada esir muamelesi yapıyorlar. Okullarımızdan Türkçe'yi kaldırdılar. Öğretmenlerimiz başka bölgelere sürüldü. Oturdugumuz evlere el koydular. Bizi her Türk Heyeti geldikten ve gittikten sonra sorguya çekiyor, işkenceye tâbi tutuyorlar. Dövüyorlar. Irak'ta beş milyon Türk vardı. Kala kala bir milyon kaldık" Etrafımızı saran Iraklı Türk gençleri ağlıyordu. Bizim de gözlerimiz yaşarmıştı. "Gördüklerimizi, yaşadıklarımızı yazacağız. Yazdıklarımızı baskıya bırakmayacağız. Sayın Korutürk ziyareti tamamlayıp Türk Kültür merkezinden uğurlanırken tezahürat

daha da artıyordu. Kalabakk "Bizi bırakma" der gibi Cumhurbaşkanı arabasının arkasından koşuyordu."

* * *

IRAK'la aramızdaki münasebetleri tanzim etmek üzere Lozan'ın devamı olarak Ankara'da imzalanmış bir antlaşma vardır. İngiltere ile Türkiye arasındaki 5 Haziran 1926 tarihli bu muahedeye göre Iraklılarla olan münasebetlerimiz tanzim edilmiştir. Fakat Iraklılar bu anlaşmanın özüne hiçbir zaman riayet etmemişlerdir. Bir ay sonra ellinci yılını dolduracak olan bu muahede sözde kalmıştır. Bu elli yılda Irak'taki Türk nüfusunun yarısından fazlası eritilmiş, yok edilmiştir. Irak hükümetleri her zaman Türk soydaşlarımızı ezmeği, silmeği yok etmeği marifet saymışlardır.

Son bir yılda iş daha da azgınlığa getirilmiştir. Bin yıllık "Kerkük" getirilmiştir. Bin yıllık "Kerkük" adı "El- Temim"e çevrilmiş, Türk isimli bütün kasaba ve köylerin adları değiştirilmiştir. Türklerin sahip oldukları ev, arsa ve tarlaların satılması için tazyik gören soydaşlarımızın bunları diğer bir Türk'e satmaları yasaklanmıştır. Türk soyundan gelenler mallarını ancak Araplara satabileceklerdir. Malını satmayanların ise mecburi istilâk kanunu gereğince yerleri cüz'i paralarla ellerinden çıkmaktadır. Türkler birçok yerlerde de mecburi hicrete zorlanmaktadır. Yerlerine Araplar getirilerek iskân olunmaktadır.

* * *

SAYIN Korutürk'ün Irak'ı son ziyaretinde halkın ağlayarak ve sonradan başlarına gelecek her türlü tehlikeyi göze alarak etrafında büyük tezahürat yapmaları, aslında Türk Milletinden "İmdat" çağrısıdır.

Komşumuz ve yakın dost bildiğimiz, aynı dinin mensubu olduğumuz Irak Devleti Türk soydaşlarımıza karşı insafsız ve inatçı tutumundan vaz geçmelidir. Onlardan Irak devletine her hangi bir fenalık gelmeyeceği, Arap yurttaşlarından farklı bir tutum içinde bulunmadıkları bugüne kadar her hâdise ile belli olmuştur. Onlar Türk kanı taşıyor diye Hitler gibi ırkçı bir tutumla ayrı bir muameleye tabi tutulmamalıdır. Komünistlerin Azerbaycan'da ve Türkistan'da Türk soyunu imha etmeleri yoluna komşumuz Irak'ta da gidilmemelidir. Aksi halde Türk - Irak dostluğu hiçbir zaman gerçek mânasıyla kurulamayacaktır.

EK 23: "Anlamli Yürüyüş", Halk'a ve Olaylara Tercüman, 18 Ekim 1987, s.1.

Kerkük Türkleri de affın
aldatmaca olduğunu düşünüyor

'Saddam'ın affına güven olmaz'

■ Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in daha önce de üç kez af ilan ettiğini hatırlatan Türkiye'de yaşayan Kerkük Türkleri, Saddam'ın yine sözünde durmayacağı görüşünü paylaşıyorlar

BEKİR ÜLKER

İSTANBUL (Zaman)
Irak Devlet Başkanı **Saddam Hüseyin**'in af ilan ederek Irak vatandaşlarını ülkeye dönmeye davet etmesi İstanbul'da bulunan Irak Türkleri'ni tarafından endişe ile takip ediliyor. **Saddam Hüseyin**'in daha önce üç kez af ilan ettiğini, fakat buna kanıp da ülkeye dönenleri sorgudan geçirdiğini söyleyen Kerkük

• Devamı 10. Sayfada •

EK 24: Bekir Ülker, "‘Saddam’ın Affına Güven Olmaz’", **Zaman**, 15 Mart 1990, s.1.

Saudi Arabistan'ın en büyük Türkiye'nin güneydeki sınırı

Saddam, Kerkük Türkleri'ni kurşuna diziyor

● Saddam Hüseyin'in Türkiye sınırında "canlı kalkan" olarak kullandığı Iraklı Türkler, insan kaçakçılarının yardımıyla Türkiye'ye kaçıyor. Kaçabilen Kerküklü Türkler, herkesin Türkiye sınırında çok ilkel şartlarda kurulan çadırlara yerleştirildiği ve direnenlerini kurşuna dizildiğini söylediler.

Sezai ŞENGÜN / ANKARA (Hürriyet)

SADDAM Hüseyin'in Türkiye sınırında canlı kalkan olarak kullandığı Kerkük Türkleri, kaçakçıların yardımıyla özgürlüğe kaçıyor. Kaçakçılar, Türkiye'ye kazıdıkları her kişi için 1500 ile 5000 dolar arasında para alıyor. Kaçış yaya olarak gerçekleşiyor. Hiçbir hayat güvencesi olmadan, Irak devriyeleri ve mayın tarlaları arasından geçerek Türkiye'ye kaçan Türkler, Saddam'ın "vahşet tohumlarını" Kerkük'e ektiğini söylediler. Kerkük'te Türklerin Türkiye sınırında çok ilkel şartlarda kurulan çadır kentlere yerleştirildiği, direnenlerin kurşuna dizildiği öğrenildi. Canlı kalkan olarak kullanılan Türklerin çoğunun soğuk ve açlıktan öldüğü bildirildi.

200 TÜRK Ü KATLETİ

Irak ordusunda 7 yıl savaşçıktan sonra Türkiye'ye kaçan Halit İzzeddin, şunları söyledi:

"Kuveyt'e gitmek istemeyen 200 Türk kurşuna dizildi. Türkler, kadın, kız, çocuk demeden silah dıpcıkları ve tekmelele kamyonlara bindirildi. Türkiye sınırında kurulan çadırlara yerleştirildi. Yalnızca Kadim-i Tissin ve Cedid-i Tissin mahallelerinden 4700 ev boşaltıldı."

Türkiye'ye Silopi'den giriş yaptığını ve Cizre'den otobüsle Ankara'ya geldiğini söyleyen İzzeddin, kendisine kimlik dahi sorulmadığını söyledi.

"FÜZELERİ GÖRDÜM"

Halit İzzeddin, askerliğini Basra'da yaptığını ve El Abbas ve El Hüseyin füzelerini gördüğünü söyledi. Bunların kamyonlarla sürekli değişik mevzilere taşındığını ve Iraklıların füzelerinden gururla bahsettiğini anlattı.

Türkiye'ye kaçan ve topoğraf olarak Irak Ordusunda görev yapan Necmeddin Kasapoğlu, Türk sınırına füze rampaları ve mevziler yaptıklarını söyledi.

Türkiye'ye karşı yapılan bu ölüm yuvalarını inşa ederken içinin kan ağladığını belirten Kasapoğlu, Saddam Hüseyin'in öldürttüğü damadının adını verdiği Adnan-1 adında füzesavar ürettiğini söyledi.

Ote yandan, Hakkari'nin Çukurece İlgesi'ne bağlı Narlı Köyü'ne, sınırda 3 Irak askeri daha silahlarıyla gelerek Türkiye'ye sığındı. Türkiye'ye kaçan askerlerin er oldukları belirtilirken, sığınmacılar Hakkari mülteci kampına gönderildi. Bu arada asker ve sivil sığınmacı sayısının 213'ü bildirildi.

Mayın tarlalarından geçtiler

Kerkük Türkleri, kaçakçıların yardımıyla, günlerce yürüyüp Irak devriyeleri ve mayın tarlalarından geçerek Türkiye'ye gelmeyi başardılar. Kerküklü Türkler, Irak'ta canlı kalkan olarak kullanılan Türklerin çoğunun soğuk ve açlıktan öldüğünü açıkladılar.

EK 25: Sezai Şengül, "Saddam, Kerkük Türkleri'ni Kurşuna Diziyor", *Hürriyet*, 27 Ocak 1991, s.12.

İRAKLI MUHALİF TÜRKMEN ÖRGÜTLERİ

Bize de ilgi gösterin

Haber Merkezi — Kuzey Irak'ta faaliyet gösteren muhalif Türkmen örgütleri tarafından yapılan açıklamalarda, Iraklı Türklerin en az Kürtler kadar zulme ve haksızlıklara uğradığı, ancak Türk ve dünya basınında yalnızca Kürtlerle ilgilenildiği öne sürüldü.

“Dünya Türklerinin hak ve sorunlarını dünya kamuoyuna duyurmak” amacıyla kurulan komite tarafından İstanbul'da düzenlenen basın toplantısında, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Suphi Sa- atçı, “Türkiye, askeri kuvvet kullanma hakkı da dahil her

türlü imkânı kullanarak bu kat- liamı durdurmalıdır” dedi. İstanbul Atatürk Kültür Mer- kezi'nde düzenlenen toplantıda konuşan üç yıldır yasadışı çalı- şan, ancak 2 ay öncesinde “ya- sal”a çıkan Irak Milli Türkmen Partisi Genel Sekreteri Muzaf- (Arkası Sa:17, Sü:5'de)

EK 26: “Iraklı Muhalif Türkmen Örgütleri Bize de İlgi Gösterin”, Cumhuriyet, 6 Nisan 1991, s.1.

Londra'da yaşayan Türkler, düzenledikleri miting ve yürüyüşlerle Irak'ta yaşanan Türk katliamına dikkat çektiler:

Musul ve Kerkük Türk toprağı

Londra'nın önlü Hyde Park'ında başlayıp ABD Büyükelçiliği önünden geçilerek Knightbridge'de son bulan yürüyüşe katılanlar, sağanak halindeki yağışa rağmen dağılmadılar.

MUSTAFA KÖKER
Bildiriyor

LONDRA — Körfez savaşı öncesi ve sonrası Irak'ta yaşayan 2 milyon Türk'e Baas yönetimince uygulanan baskı ve zulmü protesto için Londra'da düzenlenen miting ve yürüyüşte Batı ülkelerinin konuya dikkatleri çekildi. İngiltere'de yaşayan Iraklı ve diğer Türklerce organize edilen yürüyüş yağın sağanak yağmura rağmen yapıldı. Hyde Park'ta başlayan yürüyüş, Oxford Street'ten geçerek, ABD Büyükelçiliği önünden devam edip Irak'ın halen kapalı bulunan Londra Büyükelçiliği yakınına kadar devam etti. Yürüyüşe katılanlar taşıdıkları pankartlarda İnsan Hakları savunuculuğu yapan hümanistlere seslenerek, "Hümanistler Neredesiniz?", "Irak'ta Türkmen katliamına neden seyirci kalıyorsunuz?", "Birleşik Türkistan", "Mehmetçik Musul'a - Kerkük'e" diyerek, Irak'taki problemin sadece Kürt meselesi olmadığı haykırıldı.

Halen Irak'ta 2 milyonu aşkın Türkmen yaşadığını, Körfez savaşının başlaması ile sınırsız kalan Türkmenlerin Saddam'ın insafına terkedildiği, mitingde konuşan tertip komitesinden Mehmet Akyüz ve Kerkük Türklerinden Selman Karakuzu, Avrupa ve diğer dünya kamuoyunun Türkmen katliamına seyirci kaldığını belirttikleri konuşmalarında, Türkiye'nin soydaşlara gerekli desteği vermesini istediler.

Irak'taki Baas yönetiminin Türkmenler üzerindeki baskılarını protesto etmek amacıyla düzenlenen mitingün yanısıra Tertip Komitesi tarafından hazırlanan mektuplar da İngiltere Başbakanı John Major ve ABD'nin Londra Büyükelçiliğine verildi. Başbakanlık Konutunda bir görevli tarafından mektup alınırken, ABD'nin Londra Büyükelçiliği böyle bir mektubu kabul etmeyeceklerini bildirmesi üzerine mektup Büyükelçilik kapısına bırakıldı.

Londra'da Irak'ın Baas yönetimince Türklerle uygulanan baskı ve zulmü protesto etmek için düzenlenen yürüyüşte, bütün İnsan Hakları savunucularının dikkatleri çekilerek, Kürt meselesine sahip çıktıkları gibi Türkmen meselesini görmezden gelmeleri de protesto edildi.

İnsan hakları savunucularına çağrı:

Londra'da, Irak'ın Baas yönetimince Türklerle uygulanan baskı ve zulmü protesto etmek için düzenlenen yürüyüşte, bütün İnsan Hakları savunucularının dikkatleri çekilerek, Kürt meselesine sahip çıktıkları gibi Türkmen meselesini görmezden gelmeleri de protesto edildi.

ABD kabul etmedi

ABD'nin İngiltere Büyükelçiliği, Baas rejiminin zulmü altında yaşayan Irak Türkmenleri'nin durumunu izah eden mektubu kabul etmedi.

Major'a mektup

Londra'da Irak Türklerini desteklemek amacıyla yapılan yürüyüş öncesi Tertip Komitesi'nden Mustafa Ançsoy ve Selman Karakuzu Başbakanlık Konutu'na giderek konuyu anlatan mektubu kapıda görevliye teslim ettiler.

EK 27: Mustafa Köker, "Musul ve Kerkük Türk Toprağı", Türkiye, 15 Mayıs 1991, s.7.

Türkmenler de davacı oluyor

TÜRKMENLER de Irak'ın devrik lideri Saddam Hüseyin'in yargılanma sürecine müdahil olmak için çalışma başlattı Irak Türkmen Cephesi (ITC) Ankara Temsilcisi Ahmet Muratlı, Saddam Hüseyin'in yargılanmasına başlamadan önce, Türkmenleri hedef alan katliamlarıyla ilgili tüm belgeleri mahkemeye sunacaklarını söyledi.

Muratlı'nın verdiği bilgiye göre, Türkmenler özellikle üç katliamı gündeme getirecek. Bu belgeler şu katliamları içeriyor:

- ✓ 4 liderimizi idam ettirdi
- ✓ Altinköprü'de katliam yaptırdı
- ✓ Büro basıp 17 üyemizi kaçırttı

10 Ocak 1980'de 4 Türkmen lider Abdullah Abdurrahman, Necdet Koçak, Adil Şerif ve Rıza Demirci'nin hiç sorgulanmadan idam edilmesi.

28 Mart 1991'de Kerkük'ün kısa bir süre için Kürtlerin eline geçmesi

üzerine Saddam birliklerinin buna müdahale ederken Altinköprü'de önlerine gelen Türkmenleri kadın çocuk demeden katletmesi. Altinköprü'de 100'den fazla Türkmen öldürülürken, bu katliamla ilgili toplu mezar bulunmuştu.

Saddam Hüseyin'in bir süre işbirliği yaptığı IKDP Lideri Mesut Barzani'den aldığı bilgiler doğrultusunda, 1996 yılında Irak Türkmen Cephesi (ITC) bürosundan üst düzey 17 kişinin kaçırılması. Kaçırılanların akabeti bilinmiyor.

■ Uğur ERGAN/ANKARA

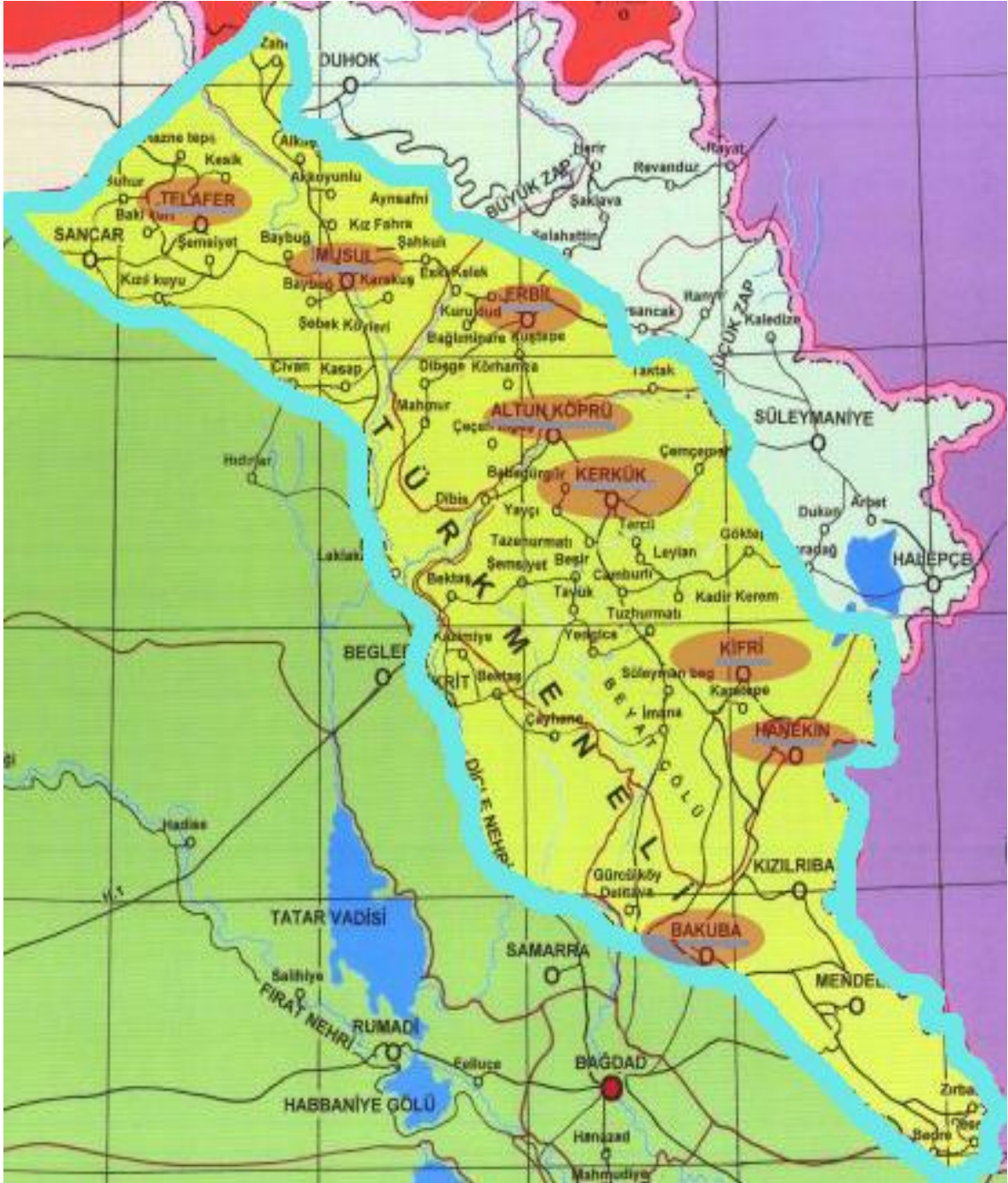
EK 28: Uğur Ergan, "Türkmenler de Davacı Oluyor", *Hürriyet*, 17 Aralık 2003, s.24.

EK 29: Irak Türkmen Cephesi Ankara Şubesi.

[Irak Haritası ve Türkmeneli Bölgesi]

EK 30: Irak Türkmen Cephesi Ankara Şubesi.

[Türkmeneli Bölgesi]

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Aydın BEDEN
Doğum Tarihi ve Yeri : 06/11/1980 Şereflikoçhisar/ANKARA
Medeni Durumu : Bekar
Eğitim Durumu
Mezun Olduğu Lise : İzmir Buca Lisesi
Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/
ANTALYA (2001)
Yüksek Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı/ ANTALYA (2004)
Tez Konusu : 1854-1859 Tarihleri Arasında Antalya (8 No'lu Antalya
Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre) (2 cilt)
Yabancı Dil/Diller : İngilizce
Bilimsel Faaliyetler
İş Denevimi
Stajlar :
Projeler :
Çalıştığı Kurumlar : Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Öğretim Görevlisi (2004-)
Email : aydinbeden@akdeniz.edu.tr